T.C.

BİLECİK ŞEYH EDEBALİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

İRAN KAYNAKLARI IŞIĞINDA I. DÜNYA HARBİ'NDE OSMANLI DEVLETİ (1914-1918)

DOKTORA TEZİ

ÜMİT YETİK

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. TANER BİLGİN

BİLECİK, 2025

10385999

T.C.

BİLECİK ŞEYH EDEBALİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

İRAN KAYNAKLARI IŞIĞINDA I. DÜNYA HARBİ'NDE OSMANLI DEVLETİ (1914-1918)

DOKTORA TEZİ

ÜMİT YETİK

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. TANER BİLGİN

BİLECİK, 2025

10385999

BEYAN

"İran Kaynakları Işığında I. Dünya Harbi'nde Osmanlı Devleti (1914-1918)" adlı doktora tezimin hazırlık ve yazım aşamasında bilimsel araştırma ve etik kurallarına uyduğumu, Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Faaliyetlerinde Üretken Yapay Zekâ Kullanımına Dair Etik Rehberine uygun olarak tezimi hazırladığımı, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel etik kurallarına uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, çalışmamın herhangi bir kısmının başka bir tez/dönem projesi olarak sunulmadığını, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

<table>
<tr><td colspan="4">Bu çalışmanın,
Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP), TÜBİTAK veya benzeri kuruluşlarca desteklenmesi durumunda; projenin ve destekleyen kurumun adı proje numarası ile birlikte, ETİK KURUL onayı alınması durumunda ise ETİK KURUL tarih karar ve sayı bilgilerinin beyan edilmesi gerekmektedir.</td></tr>
<tr><td>DESTEK ALINMIŞTIR</td><td></td><td>DESTEK ALINMAMIŞTIR</td><td>X</td></tr>
<tr><td colspan="4">Destek alındı ise;</td></tr>
<tr><td colspan="4">Destekleyen kurum;</td></tr>
<tr><td colspan="2">Desteğin Türü</td><td colspan="2">Proje Numarası</td></tr>
<tr><td colspan="2">1- BAP (Bilimsel Araştırma Projesi)</td><td colspan="2" rowspan="3"></td></tr>
<tr><td colspan="2">2- TÜBİTAK</td></tr>
<tr><td colspan="2">Diğer;…… ……</td></tr>
<tr><td colspan="4">ETİK KURUL onayı var ise;</td></tr>
<tr><td colspan="2">ETİK KURUL karar tarih/sayı:</td><td colspan="2">……/…… ……..</td></tr>
</table>

Öğrenci Adı ve Soyadı

Ümit YETİK

../../2025

imza

ÖN SÖZ

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Harb'ine katılımı, kendi siyasi ve askerî geleceğini yanı sıra Ortadoğu coğrafyasını ve özellikle İran'ı derinden etkileyen tarihsel bir kırılma noktası olmuştur. Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin harbe katılımın İran üzerindeki yansımaları özellikle İran kaynakları ışığında ele alınmakta; Osmanlı'nın bölgedeki askerî ve siyasi faaliyetleri değerlendirilmektedir.

Araştırma sürecinde yararlanılan arşiv belgeleri, dönemin İran basını ve hatıratları Osmanlı-İran ilişkilerine dair yeni bir bakış açısı geliştirmeyi mümkün kılmıştır. Bu çalışmanın, konuya ilgi duyan araştırmacılar için faydalı bir kaynak olmasını temenni ederim.

Bu tez çalışmasının hazırlanmasında doğrudan ya da dolaylı katkı sunan tüm kişi ve kurumlara teşekkürü bir borç bilirim. Tez sürecindeki yönlendirmeleri ve akademik desteği için danışmanım Prof. Dr. Taner Bilgin'e teşekkür ederim. Ayrıca, yapıcı değerlendirmeleri ve teşvik edici katkılarıyla çalışmama değer katan Prof. Dr. Halim Demiryürek, Prof. Dr. M. Serhan Yücel, Prof. Dr. Arif Kolay, Doç. Dr. Mehmet Solak ve Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Zeytin'e de şükranlarımı sunarım.

Haritaların hazırlanmasında verdiklerin desteklerden dolayı Dr. Öğr. Üyesi Arda Bay ve Dr. Öğr. Üyesi Serhat Ay'a teşekkür ederim.

İran'da gerçekleştirdiğim araştırmalar sırasında, kaynakların temininde sağladıkları destek ve yardımları dolayısıyla Pejvak Hakak'a ve Ali Reza'ya teşekkür ederim. Ayrıca bu süreçte akademik ve manevi anlamda yanımda olan kıymetli çalışma arkadaşlarıma ve her zaman desteklerini hissettiren aileme de minnettarlığımı sunarım.

Ümit YETİK

2025

ÖZET

İRAN KAYNAKLARI IŞIĞINDA I. DÜNYA HARBİ'NDE OSMANLI DEVLETİ (1914-1918)

"İran Kaynakları Işığında I. Dünya Harbi'nde Osmanlı Devleti (1914-1918)" başlıklı bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Harbi'ne girişi ve harp sürecindeki askerî, siyasî ve dinî politikaları İran kaynakları ışığında nitel araştırma yaklaşımlarıyla ele alınmıştır. Çalışmada içerik analizi, kavramsal analiz, dokümantasyon ve tartışmalı analiz tekniklerinden faydalanılmış, ele alınan konular İran menşeli arşiv belgeleri, süreli yayınlar ve hatıratlar ışığında değerlendirilmiştir. Verilerin yorumlanmasında ise sosyopolitik bir analiz yaklaşımı benimsenmiş, harp dönemindeki siyasî, askerî ve toplumsal gelişmelerin İran kamuoyuna yansımaları bu yöntem doğrultusunda ele alınmıştır.

Çalışmada özellikle İran İçişleri ile Dışişleri Bakanlıkları ve İran Milli Arşivi'ne ait belgeler kullanılarak, İran hükûmetlerinin I. Dünya Harbi sırasında Osmanlı Devleti'nin siyasî ve askeri faaliyetlerini nasıl takip ettikleri, bu faaliyetlere karşı nasıl bir tutum sergilendikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca harp yıllarında İran'da yayımlanan "Asr-ı Cedîd", "Bâmdâd-ı Rûşen", "Çehre-nemâ", "İrşâd", "Hablü'l-metin" "Hâver", "Kaveh", "Nevbahar", "Ra'd" ve "Şihâb-ı Sâkib" isimli gazetelerin harp süresince Osmanlı Devleti'nin siyasî, askerî ve dinî politikalarını nasıl yorumladıkları analiz edilmeye çalışılmıştır. Öte yandan, dönemin hatıratlarına da başvurularak İran devlet adamları, dönemin görgü tanıkları ve ulemâsının Osmanlı faaliyetlerine ilişkin algısı ve tutumu ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede Osmanlı Devleti ile İran arasındaki sınır ihtilafı, Osmanlı'nın harp öncesindeki askeri hazırlıkları, kapitülasyonları tek taraflı ilgâsı ve Osmanlı Şeyhülislâmı tarafından ilan edilen Cihad-ı Ekber'in İran kamuoyunda ve ulemasında nasıl yankı bulduğu ortaya konmuştur.

Osmanlı Devleti'nin Kafkas, Irak ve Çanakkale cephelerinde yürüttüğü askeri ve propaganda faaliyetleri, harp süresince ardı ardına değişen İran hükûmetleri başta olmak üzere Şiî ulema, halk ve yerel yöneticilerin tepkileri ele alınmıştır. Bununla birlikte Osmanlı ve Almanya'nın İran ve Afganistan misyonları, Rauf Bey Müfrezesi, Kirmanşah Krizi, petrol mücadelesi ve İran'daki yerel aşiret ve liderlerin tepki ve tutumları İran'ın tarafsızlık politikası bağlamında değerlendirilmiştir.

Son olarak Osmanlı-Alman ittifakının harp yılları boyunca ittifak kurma bağlamında askeri ve diplomatik girişimlerinin İran kamuoyundaki yansımaları ele alınmış ve bu girişimlerin

İran'ın iç ve dış politikasını nasıl şekillendirdiği üzerinde çözümlemeler yapılmıştır. Bu bağlamda çalışmanın özgün katkısı, I. Dünya Harbi yılları boyunca İran hükûmetleri, uleması ve halkının Osmanlı Devleti'nin askerî, siyasî ve dinî girişimlerine dair algılarını ortaya koymakla birlikte bahse konu girişimlerin İran kamuoyunun algısını ne ölçüde etkilediğini İran menşeli kaynaklar bağlamında çok yönlü bir biçimde analiz etmesidir.

Anahtar Kelimeler: İran Kamuoyu, Diplomasi, Propaganda, Cepheler, İttifak Arayışları

ABSTRACT

THE OTTOMAN EMPIRE IN THE FIRST WORLD WAR (1914–1918) IN THE LIGHT OF IRANIAN SOURCES

This study, titled “The Ottoman Empire in the First World War (1914–1918) in the Light of Iranian Sources”, examines the Ottoman Empire’s entry into World War I and its military, political, and religious policies throughout the war based on Iranian sources and qualitative research methods. The research employs techniques such as content analysis, conceptual analysis, documentation, and critical analysis. The subjects are assessed using Iranian archival documents, periodicals, and memoirs. A sociopolitical analytical approach is adopted to interpret how political, military, and social developments during the war were reflected in Iranian public opinion.

By utilizing documents from Iran’s Ministries of Interior and Foreign Affairs and the Iranian National Archives, the study aims to reveal how Iranian governments observed and responded to the Ottoman Empire’s political and military activities during the war. Additionally, newspapers such as Asr-ı Jadid, Bâmdâd-ı Raushan, Tchehre Nema, Irshâd, Hablul-Matin, Khavar, Kavah, Noubahar, Ra’d, and Shihâb-ı Sâkib are analyzed to understand how they interpreted the Ottoman Empire’s political, military, and religious policies. Memoirs from the period are also examined to explore the perceptions and attitudes of Iranian statesmen, eyewitnesses, and religious scholars regarding Ottoman initiatives.

The study discusses the border disputes between the Ottoman Empire and Iran, the Ottoman military preparations before the war, the unilateral abolition of capitulations, and the declaration of Cihad-ı Ekber (Great Jihad) by the Ottoman Shaykh al-Islam, along with its impact on Iranian public and religious circles.

It also addresses the military and propaganda operations carried out by the Ottoman Empire on the Caucasus, Iraq, and Gallipoli fronts, and examines the reactions of various Iranian governments, Shiite scholars, local leaders, and the general public. Ottoman and German missions in Iran and Afghanistan, the Rauf Bey Detachment, the Kermanshah Crisis, the struggle for oil, and the responses of local tribes and leaders are discussed in the context of Iran’s policy of neutrality.

Finally, the study evaluates how the military and diplomatic efforts of the Ottoman-German alliance were perceived by the Iranian public and how these efforts influenced Iran’s internal and external politics. The original contribution of this study lies in its comprehensive analysis

of how the Iranian governments, religious authorities, and public perceived and responded to the Ottoman Empire's initiatives during World War I, based entirely on Iranian sources.

Keywords: Iranian Public Opinion, Diplomacy, Propaganda, War Fronts, Alliance Efforts

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖN SÖZ ..... **i**
ÖZET ..... **ii**
ABSTRACT ..... **ii**
İÇİNDEKİLER ..... **iv**
KISALTMALAR LİSTESİ ..... **ix**
ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **ix**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

HARBE GİDEN SÜREÇTE İRAN KAMUOYUNDA OSMANLI DEVLETİ

1. Osmanlı ve İran Sınırında Diplomasi ve Çatışma: İngiltere, Rusya ve Almanya'nın Rolü 15
2. Kutuplaşmalar, İttifak Arayışları ve Askerî Hazırlıklar 29
3. Osmanlı Devleti'nin Kapitülasyonları Tek Taraflı İlgâsının İran Kamuoyundaki Yansımaları 42
4. Osmanlı'nın I. Dünya Harbi'ne Katılımı: Toplumsal Tepkiler ve Politik Kaygılar 54
5. I. Dünya Harbi'nde İlan Edilen Cihat Fetvalarının İran Coğrafyasındaki Etkileri 78
   5.1. Cihad-ı Ekber'in İlanı 78
   5.2. Atabât-ı Âliyât Ulemâsının Cihat İlanı ve Fetvaları 81
   5.3. İran Ulemâsının Cihat İlanı ve Fetvaları 89
   5.4. Cihadın Stratejik Boyutu: Osmanlı'nın İran'a Yönelik Propaganda ve Sonuçları 93
   5.5. Osmanlı Cihat Çağrısına Karşıt Tutumlar ve Tepkiler 101

İKİNCİ BÖLÜM

CEPHELER

1. Kafkas Cephesi 103
   1.1. Kafkasya'da Güç Dengesi: Osmanlı-Rus Rekabetinde İran'ın Tarafsızlık Arayışı 103
   1.2. Sarıkamış Muharebesi 113
   1.3. Osmanlı'nın Tebriz'e Girişi: İran'da Siyasi Çalkantılar ve Toplumsal Tepkiler 121
   1.4. Rus Kuvvetlerinin Tebriz'e Dönüşü 134

1.5. Rus Devrimi Öncesi Güney Azerbaycan'da Osmanlı-Rus Rekabeti ve Askerî-Siyasî Gelişmeler 136
1.6. Rus Devrimi'nin Osmanlı ve İran Üzerindeki Etkileri 142
1.7. Osmanlı ve İngiltere'nin Güney Azerbaycan'daki Nüfuz Mücadelesi ve İran'ın Bağımsızlık Arayışı 153
1.8. Transkafkasya'da Devrim Sonrası Dönem: Muharip Devletlerin Çıkarları ve Etkileri 165
2. Irak Cephesi 174
2.1. Basra Körfezi'nde Stratejik Mücadele 174
2.2. İngilizlerin Kurna'ya İlerlemesi ve Osmanlı Direnişi 178
2.3. Irak Cephesindeki Osmanlı Direnişi: Kurna'dan Şuaybe'ye 179
2.4. Necef'teki İsyan ve Huzursuzluk 187
2.5. Amâre'nin İşgali ve Osmanlı'nın Stratejik Geri Çekilişi 189
2.6. Sûku'ş-Şuyûh ve Nasıriye'nin İşgali 191
2.7. I. Kut Kuşatması 192
2.8. Selman-ı Pak (Medain) Muharebesi 195
2.9. II. Kut Kuşatması 197
2.10. Bağdat'ın Düşüşü: İngilizler, İran Cephesi ve Osmanlıda Değişen Güç Dengeleri 210
3. Çanakkale Cephesi 218
3.1. İran Basınında Çanakkale ve İstanbul Boğazı'nın Stratejik Önemi 218
3.2. Çanakkale Boğazı'nın Tahkim Edilmesi 226
3.3. İran Basınında İtilaf Donanması'nın 18 Mart Öncesi Çanakkale Harekâtı 231
3.4. Çanakkale Deniz Muharebesinin İran Basınındaki Tezahürleri 245
3.5. Çanakkale Kara Savaşlarının İran Basınındaki Yansımaları 258

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜNEYBATI İRAN COĞRAFYASINDA OSMANLI-İNGİLİZ MÜCADELESİ VE AFGANİSTAN MİSYONU

1. Osmanlı Devleti'nin Güneybatı İran'a Yönelik Harekâtı, Petrol Meselesi ve İngiltere'nin Tepkisi 280
2. Türk-Alman İşbirliğinde İlk Çatlak: Afganistan Seferi Öncesindeki İhtilaflar 290
3. Osmanlı-Alman İttifakının Afganistan Çabaları: Kabil Misyonu ve Sonuçları 294
4. Enver Paşa'nın Afganistan Politikası: Ubeydullah Efendi Heyeti 298

5. Osmanlı-İran İlişkilerinde Kirmanşah Krizi: Rauf Bey Müfrezesi ve Aşiretlerin Rolü 303
6. Güney Batı İran'da Vukua Gelen Hadiseler ve Bölgedeki Aşâirin Osmanlı ve İngilizlere Karşı Tutumu 322

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İRAN İLE İTTİFAK ARAYIŞLARI ÇERÇEVESİNDE SİYASAL VE ASKERÎ SÜREÇLER

1. Yakınlaşma Çabaları 335
2. Büyük Güçlerin Çekişmesinde İran: Osmanlı ve Almanya ile Olası Bir İttifak 343
3. İran'ın Savaş İkilemi: 1915'teki Gizli Anlaşmalar ve Direniş 354
4. Rusya'nın Stratejik İlerlemesi: Geçici Hükûmet'in Teşkili ve Tahran'daki Gelişmeler 362
5. Osmanlı Tahran Büyükelçisi Asım Turgut Bey'in Tutuklanması: Diplomatik Yansımaları ve İran'daki Yankıları 375
6. Enver Paşa-Nizâmü's-Saltana Yakınlaşması: "Bağdat İttifakı" ve Stratejik Yönelimleri 380
7. XIII. Kolordu'nun İran Üzerine Sevki 389
7.1. Hanekin Muharebesi 389
7.2. Kirmanşah'ın Zaptı 395
7.3. Hemedan'ın Zaptı ve Tahran'daki Gelişmeler 398
7.4. XIII. Kolordu'nun İran'ı Tahliyesi 410
8. Osmanlı-Alman Rekabeti: İran'da Stratejik Çatışmalar ve Politik Ayrılıklar 417
9. Osmanlı'nın Savaştan Çekilişi ve İran'daki Yansımaları 428
SONUÇ 437
KAYNAKÇA 440
EKLER 466

KISALTMALAR LİSTESİ

Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
d.	: Doğum
Der.	: Derleyen
DH. EUM. KLU.	: Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Kalem-i Hususî
DH. EUM. VRK	: Dâhiliye Nezareti Evrak Odası Kalemi
DH. EUM.2.Şb.	: Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 2. Şube
DH. ŞFR.	: Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
HR. MKT.	: Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi
HR. SYS.	: Hariciye Nezareti Siyasi
ö.	: Ölüm
SAKMA	: Sazımân-ı Esnâd ve Ketâbhâne-i Milli-i İran
SAKMAK	: Sazımân-ı Ketâbhâneha, Müzeha ve Merkez-i Esnâd-ı Astan-ı Kuds
s.	: Sayfa/lar
Trc.	**:** Tercüme
Y. PRK. ASK.	: Yıldız Askerî Maruzat
Y.A.HUS.	: Yıldız Husûsî Maruzat
Y.PRK. BŞK.	: Yıldız Başkitabet Dairesi Maruzatı
Yay.	: Yayınları

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1.1. 1907 Antlaşması kapsamında İran'ı İngiliz, Rus ve tarafsız nüfuz alanlarına ayıran harita **18**
Şekil 1.2. 8 Ekim 1907 tarihli Â'ine-i Gayb-nemâ gazetesinde yayımlanan bir karikatür..... **20**
Şekil 1.3. Kaşkül gazetesinin Osmanlı Devleti'ni Avrupa nüfuzu altında batan bir gemiye benzeten karikatürü **24**
Şekil 1.4. Muhammed Tagi Şirâzî tarafından verilen bir fetva örneği **87**
Şekil 2.1. Culfa-Tebriz Demiryolu hattını gösteren bir harita..... **104**
Şekil 2.2. Güney Azerbaycan bölgesini gösteren bir harita..... **122**
Şekil 2.3. Irak Cephesindeki Şuaybe, Şattülarap, Basra, Kurna ve Nasıriye bölgelerini gösteren harita **179**
Şekil 2.4. Kurna-Amâre-Kut-Bağdat hattını gösteren bir harita **194**
Şekil 2.5. Asr-ı Cedîd gazetesinde yer alan Çanakkale ve Gelibolu Yarımadası'na ait bir harita..... **227**
Şekil 3.1. İran Coğrafyasındaki Petrol bölgelerini gösteren bir harita **280**
Şekil 3.2. Doğu Pers Kordonu'nu gösteren bir harita..... **295**
Şekil 3.3. Rauf Bey Müfrezesinin faaliyet bölgelerini gösteren bir harita **311**
Şekil 4.1. Rusların taarruza geçtiği bölgeleri gösteren bir harita **367**
Şekil 4.2. Kirmanşah-Hemedan-Bağdat ve Enzeli-Kazvin-Bağdat hattını gösteren harita..... **396**

GİRİŞ

Osmanlı ile İran, kökleri asırlara uzanan zengin kültür ve medeniyetlere sahip iki büyük devlet olarak tarih sahnesinde yer almıştır. Her biri, bulunduğu coğrafyada önemli bir siyasi ve kültürel güç haline gelirken farklı bir devlet düzeni ve kültürel yapı sergilemiş; ancak tarih boyunca siyaset, din, kültür ve ticaret alanlarında sürekli etkileşim içinde olmuştur. Ancak bu etkileşim, yalnızca ortaklıklar ve kültürel alışverişle sınırlı kalmamış; aynı zamanda rekabet, çatışma ve ihtilaflarla da derinleşmiştir.

Bu rekabetin en önemli eksenlerinden biri, Osmanlı Devleti ile Safevî İranı arasındaki mezhep farklılıklarıdır. Osmanlılar Sünni İslam'ı, Safeviler ise Şiî İslam'ı benimsemiş ve bu mezhepsel farklılıklar, iki devlet arasındaki ilişkilerin şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Mezhebi çatışmalar, sadece dini alanda değil, aynı zamanda siyasi ve toplumsal yapılar üzerinde de derin izler bırakmış, her iki devletin iç ve dış politikalarını etkilemiştir. Bu bağlamda, her iki devletin birbirlerine yönelik farklı mezhebi inançlar üzerinden yürüttükleri propagandalar ve karşılıklı suçlamalar, zamanla bölgesel istikrarsızlıkları artırmış ve her iki Müslüman devletin birlik ve beraberliğini tesis etmeye yönelik çabalarını akamete uğratmıştır.

Öte yandan, Osmanlı Devleti ile İran arasındaki yarım yüzyılı aşan sınır sorunları, tarafları uzun süre meşgul etmiş ve I. Dünya Harbi'ne kadar devam etmiştir. Bu süreç, her iki devletin dış politikalarını olumsuz etkilemiş ve stratejik çıkarlar doğrultusunda sürekli bir gerilim ortamı yaratmıştır. Sınır ihtilafı, yalnızca toprak mülkiyetine ilişkin değil, aynı zamanda askeri ve stratejik açıdan büyük bir öneme sahiptir. Her iki devlet, özellikle sınır hattındaki ihtilaflı bölgelerde nüfuz sahibi olma çabasına girmiş, bu durum zaman zaman çatışmalara, zaman zaman da diplomatik çıkmazlara yol açmıştır. Bu durum, hem diplomatik ilişkilerdeki çözüm arayışlarını zorlaştırmış hem de sürekli bir çatışma atmosferi oluşturmuştur.

Bu karmaşık ortamda İngiltere, Rusya ve Almanya gibi büyük devletler, Osmanlı ile İran arasındaki anlaşmazlıkları kendi çıkarları doğrultusunda kullanmıştır. İngiltere ve Rusya, 1907 tarihli antlaşmayla İran'ı nüfuz bölgelerine ayırmış, bölgedeki güç dengelerini kendi lehlerine çevirmiştir. Almanya ise Osmanlı'yı safına çekmek ve bölgedeki nüfuzunu artırmak için bu ihtilaflardan yararlanmıştır. Böylece, dış müdahaleler Osmanlı ile İran arasındaki ilişkileri daha da karmaşık hale getirmiş ve bölgedeki istikrarsızlığı derinleştirmiştir.

Bu bağlamda XX. asrın başları, Osmanlı ile İran için dönüm noktası olmuş; Güneybatı İran, Irak ve Basra Körfezi'nin zengin yeraltı kaynakları ve stratejik konumu, Avrupalı

devletlerin ilgisini çekmiştir. Hammadde ihtiyacı ve deniz yollarının denetimi, bölgeyi önemli bir hedef haline getirmiştir. 1907 antlaşmasıyla İran'ın İngiltere ve Rusya arasında paylaşılması ve Osmanlı'ya karşı geliştirilen planlar, her iki devletin iç ve dış siyasetlerinde büyük değişimlere yol açmıştır. I. Dünya Harbi ise bu planların uygulamaya konulduğu en önemli safha olmuştur.

I. Dünya Harbi, Osmanlı Devleti'nin son dönemini belirleyen ve uluslararası güç dengelerinin yeniden şekillendiği kritik bir süreçtir. Savaşın başlangıcında tarafsız kalan Osmanlı Devleti, kısa bir süre sonra İttifak Devletleri safında savaşa dâhil olmuş ve Kafkasya, Irak, Çanakkale gibi birçok cephede yoğun askeri çatışmalara girmiştir. Bu cephelerdeki gelişmeler yalnızca Osmanlı Devleti'nin askeri stratejileri açısından değil, aynı zamanda bölgedeki diğer devletlerin, özellikle de İran'ın politikaları üzerinde önemli etkiler yaratmıştır. Nitekim İran, savaşın başında tarafsızlığını ilan etmiş olsa da stratejik ve coğrafi konumu nedeniyle Osmanlı Devleti, Rusya ve İngiltere arasında sıkışıp kalmış; bu büyük güçler karşısında etkili bir siyaset izleyememiştir.

Osmanlı Devleti, Büyük Harbe İttifak Devletleri safında katılmasının ardından, savaşın ideolojik boyutunu derinleştirmek amacıyla cihat ilan etmiş ve bu yolla özellikle İslam coğrafyasındaki Müslüman topluluklar arasında anti-emperyalist bir dayanışma zemini oluşturmayı hedeflemiştir. Cihat söylemi, hem Osmanlı'nın hilafet makamından doğan dini otoritesini yeniden etkin kılmak hem de başta İngiltere ve Rusya olmak üzere İtilaf Devletleri'nin sömürge halkları üzerindeki hâkimiyetini zayıflatmak amacıyla stratejik bir araç olarak kullanılmıştır.

Öte yandan Osmanlı hükûmeti, cihat çağrısının yanı sıra, İran'daki Azerbaycan Türkleri ve diğer Türk kökenli topluluklarla tarihsel ve kültürel bağlara vurgu yaparak, etno-politik temelli bir yakınlaşma arayışına yönelmiştir. Bu çerçevede, Turan ideali doğrultusunda şekillenen Türkçü politikalar, Osmanlı'nın bölgesel ittifak arayışlarında tamamlayıcı bir unsur olarak değerlendirilmiş; Osmanlı hükûmeti, İran'ı dini aidiyetlerin yanı sıra etnik kimlik üzerinden de kendi eksenine çekmeye çalışmıştır. Bu stratejiler, yalnızca askeri bir ittifaktan ibaret olmayıp, aynı zamanda bölgesel güç dengelerini Osmanlı lehine yeniden yapılandırmayı ve İran üzerinden İngiltere'nin Hindistan bağlantılarını sekteye uğratmayı hedefleyen çok katmanlı bir politik vizyonun parçası olmuştur.

1. Amaç, Kapsam ve Yöntem

İran kaynakları savaş süresince Osmanlı Devleti'nin bölgedeki askeri ve diplomatik faaliyetlerine dair önemli bilgiler sunmaktadır. Osmanlı Devleti'nin savaşa dâhil olmasının ardından gerek İran devleti gerekse İran kamuoyu komşu ve Müslüman bir devlet olan Osmanlı'yı yakından takip etmiştir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, Osmanlı ve İran'ın I. Dünya Harbi'ne dair tarihini yeniden yazmak değil, başta İran devleti olmak üzere, İran kamuoyunun savaş sırasında Osmanlı Devleti'nin faaliyetlerine nasıl yaklaştığını ve bu süreçte ülke siyasetinin ne ölçüde etkilendiğini İran kaynakları ışığında ortaya koymaktır. Özellikle I. Dünya Harbi sırasında Osmanlı Devleti'nin İran kamuoyundaki algısını ve bu algıların İran'daki toplumsal, siyasi, kültürel ve dini yapıyı nasıl etkilediğini incelemektir.

Çalışma dört ana bölümden oluşmaktadır. "Harbe Giden Süreçte İran Kamuoyunda Osmanlı Devleti" başlıklı ilk bölümde, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Harbi'ne katılma sürecindeki diplomatik ve askerî hazırlıklar ayrıntılı bir şekilde incelenmektedir. Bu bölümde, özellikle Osmanlı ve İran sınırında yaşanan diplomatik süreçler ve çatışmalar ele alınacaktır. İngiltere, Rusya ve Almanya gibi büyük güçlerin bölgedeki stratejik çıkarları ve bu çıkarların İran'ı nasıl etkilediği incelenecektir. Ayrıca, Osmanlı'nın savaş öncesindeki ittifak arayışları ve askerî hazırlıkları, İran kamuoyu tarafından nasıl algılanmış ve bu süreçte nasıl yankı bulmuştur? Söz konusu bölümde ayrıca, Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonları tek taraflı olarak ilga etmesinin İran kamuoyundaki yansımaları üzerinde durulacaktır. Bu kararın İran kamuoyunda ve basınında nasıl karşılandığı, İran'da egemenlik ve bağımsızlık algısı çerçevesinde nasıl yorumlandığı ayrıntılı biçimde ele alınacaktır. Son olarak, Osmanlı Devleti'nin Büyük Harbe girişiyle birlikte ilan ettiği Cihad-ı Ekber çağrısının, İran kamuoyunda ve özellikle dini çevrelerde nasıl yankı bulduğu bu bölümde ele alınacaktır. Özellikle Atabât-ı Âliyât veya Atabâtü'l-Âliyât isimleriyle zikredilen Necef, Kerbelâ, Sâmerrâ ve Kazımiye gibi Şiî dini merkezlerde yerleşik ulemânın bu çağrıya yönelik tutumu, Osmanlı'nın bölgedeki dini nüfuzunu anlamak önem taşımaktadır. Aynı şekilde, İran'daki yöneticiler, ulemâ, aydınlar ve halk arasında bu çağrıya karşı nasıl bir yaklaşım benimsendiği, ne tür tepkiler geliştiği ve bu sürecin İran'ın toplumsal ve siyasal yapısını nasıl etkilediği de detaylı biçimde incelenecektir. Cihad-ı Ekber ilanının İran'daki algısına dair yapılacak bu analiz, savaşın İran'daki dini, siyasi ve sosyal yansımalarını değerlendirmek açısından tamamlayıcı bir çerçeve sunacaktır.

Çalışmanın "Cepheler" başlıklı ikinci bölümde, Osmanlı Devleti'nin Kafkas, Irak ve Çanakkale cephelerindeki propaganda ve askeri faaliyetleri ile bu faaliyetlerin İran

kamuoyunda nasıl yankı bulduğuna odaklanılacaktır. Bu bölümde, özellikle Osmanlı'nın askeri stratejilerinin, İran'ın savaş sırasındaki iç ve dış politikasını nasıl şekillendirdiği incelenecektir.

Bu bağlamda Kafkas Cephesi'nin İran için stratejik öneminin incelenmesi büyük bir önem taşımaktadır. Nitekim Kafkas Cephesi, İran için neden bu kadar kritik bir stratejik öneme sahiptir? Osmanlı ile Rusya arasındaki çatışmalar, İran'ın kuzey sınırlarını nasıl etkilemiştir? Osmanlı ve Rusya'nın karşılıklı olarak yürüttüğü askerî harekâtların, İran'ın tarafsızlık politikası üzerindeki etkisi nedir? Bu çatışmalar, bölgesel güç dengelerini nasıl şekillendirmiştir? Ayrıca, Osmanlı'nın bu cephedeki askeri operasyonlarının İran'ın kuzey sınırlarında yaratmış olduğu jeopolitik değişiklikler nelerdir? Tahran yönetimi, bu süreçte bölgedeki dengeleri koruma çabalarını nasıl derinleştirmiştir? İran, özellikle Rusya'ya karşı topraklarını savunma stratejilerini nasıl şekillendirmiştir? Osmanlı'nın askeri hareketleri, İran tarafından nasıl izlenmiş ve değerlendirilmiştir? Bu sorular, bu başlığın temel çerçevesini oluşturan sorulardır ve Kafkas Cephesi'ne ilişkin kapsamlı bir analizi amaçlamaktadır.

Irak Cephesi'ndeki Osmanlı askeri varlığı, İran'ın güneybatısındaki güvenlik dengeleri ile dini ve siyasi yapısı üzerinde doğrudan etkili olmuştur. Necef, Kerbelâ ve Kazımiye gibi Şii nüfusun yoğun olarak yaşadığı kutsal şehirlerin konumu, Tahran yönetiminin bu bölgedeki gelişmeleri dikkatle takip etmesine neden olmuştur. Bu durum karşısında şu sorular öne çıkmaktadır: Osmanlı'nın Irak'taki askeri mevcudiyeti, İran devleti ile Irak'taki Şii topluluklar ve dini otoriteler üzerinde nasıl bir etki yaratmıştır? İran yönetimi, cephedeki gelişmeleri iç ve dış politika bağlamında nasıl değerlendirmiştir?

Özellikle Şiî dini otoriteler, Osmanlı-İngiliz çatışmasını mezhebi, siyasi ya da ideolojik düzeyde nasıl yorumlamıştır? Bu süreçte, Osmanlı Devleti'nin bölgede yürüttüğü askeri faaliyetlere karşı nasıl bir tutum geliştirilmiştir? Öte yandan, Osmanlı ile İngiltere arasında Irak Cephesi'nde yaşanan askerî mücadeleler İran kamuoyunda ve medyasında ne şekilde yankı bulmuştur? Basında hangi söylemler öne çıkmış; hangi tarafın propagandası daha fazla görünürlük kazanmıştır? Bu sorular, Irak Cephesi bağlamında Osmanlı askeri varlığının İran üzerindeki çok katmanlı etkilerini ortaya koymak ve söz konusu sürecin dönemin İran kaynaklarında nasıl işlendiğini anlamak açısından çalışmanın temel analitik çerçevesini oluşturmaktadır.

Çanakkale Cephesi, coğrafi olarak İran'ı doğrudan etkilemese de Osmanlı Devleti'nin bu cephede elde edeceği bir zafer ya da uğrayacağı bir yenilgi, bölgedeki güç dengelerinde kayda değer değişimlere yol açabilecek bir potansiyele sahipti. Bu nedenle, İran kamuoyu ve

basını Çanakkale'deki gelişmeleri yakından takip etmiş; olayları doğrudan izlemek amacıyla cepheye özel muhabirler göndermiştir. Kara ve deniz savaşlarına dair yayımlanan ayrıntılı haberler ve analizler, yalnızca bilgi aktarımı sağlamamış, aynı zamanda savaşın ve Osmanlı Devleti'nin İran'daki algısının şekillenmesinde etkili olmuştur. Bu çerçevede şu sorular öne çıkmaktadır: İran basını, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının stratejik önemini ve bu bölgelerdeki tahkimat çalışmalarını nasıl izlemiştir? Cephedeki gelişmeleri hangi siyasi veya ideolojik perspektifle değerlendirmiştir? Osmanlı lehine ya da aleyhine söylemler basında ne ölçüde yer bulmuştur? İran kamuoyu, Osmanlı'nın İtilaf Devletleri donanmasına karşı yürüttüğü mücadeleyi nasıl yorumlamıştır? Bu sorular, Çanakkale Cephesi örneğinde İran basınında savaşın yansımalarını ve kamuoyunun yönelimlerini analiz etmeyi; bu yolla Osmanlı'nın İran üzerindeki dolaylı ancak çok katmanlı etkilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Öte yandan çalışmanın bu bölümünde yalnızca Kafkas, Irak ve Çanakkale cephelerine odaklanılmasının temelinde iki ana neden bulunmaktadır. İlk olarak, söz konusu cephelerle ilgili olarak İran kaynaklarında diğer cephelere kıyasla daha fazla belge, haber ve yoruma ulaşılabilmektedir. Gerek dönemin İran basınında gerekse çeşitli resmi ve yarı resmi kaynaklarda bu üç cepheye dair bilgi yoğunluğu dikkat çekmektedir. Bu durum, araştırmanın sağlam bir belge temeline dayandırılmasına olanak sağlamaktadır.

İkinci olarak ise, diğer cephelere ilişkin İran kamuoyunun tutumunu yansıtabilecek nitelikte yeterli bilgi ve belge mevcut değildir. Savaş süresince İran basını çoğunlukla nakil haberciliği yöntemiyle bilgi aktarmış, bu da bazı cepheler hakkında kamuoyunun algılarını ve tepkilerini doğrudan değerlendirmeyi zorlaştırmıştır. Bu nedenle çalışmada, yalnızca Kafkas, Irak ve Çanakkale cepheleri çerçevesinde yürütülen askerî ve propaganda faaliyetlerinin İran kamuoyuna yansımaları incelenecek; bu cephelerin İran üzerindeki etkileri daha derinlemesine analiz edilecektir.

Üçüncü bölümde, "Güneybatı İran Coğrafyasında Osmanlı-İngiliz Mücadelesi ve Afganistan Misyonu" başlığı altında, Osmanlı Devleti ve İngiltere'nin bölgede karşılıklı yürüttüğü askerî harekâtlar ile petrol mücadelesinin yanı sıra, bu gelişmelerin bölgesel etkileri ele alınacaktır. Bu bölümde şu sorulara odaklanılacaktır: Osmanlı Devleti'nin Güneybatı İran'a yönelik askeri müdahalesinin stratejik hedefleri nelerdir? Petrol meselesi, Osmanlı-İngiltere ilişkilerinde nasıl bir rol oynamıştır ve bu durum İran'ı nasıl etkilemiştir?

Bölümün bir diğer inceleme alanı, Osmanlı-Alman ittifakının Afganistan'a yönelik politikalarıdır. Özellikle Afganistan seferi öncesinde yaşanan görüş ayrılıkları ve Türk-Alman

ilişkilerindeki ilk çatlaklar, bu bağlamda mercek altına alınacaktır. Bu bağlamda şu sorular ön plana çıkmaktadır: Osmanlı-Alman iş birliği Afganistan misyonunda nasıl bir yön izlemiştir? Afganistan misyonu, Kabil'e yönelik planlamalar ve Enver Paşa'nın bu süreçteki rolü nasıl değerlendirilmiştir?

Bir diğer önemli odak noktası, Osmanlı-İran ilişkilerindeki Kirmanşah Krizi ve Rauf Bey Müfrezesinin rolüdür. Kirmanşah Krizi, Osmanlı-İran ilişkilerini nasıl etkilemiş ve bölgedeki aşiretler Osmanlı ve İngiltere'ye karşı nasıl bir tutum sergilemiştir? Bölgedeki aşiretlerin bu çatışmalardaki tutumları, İran'ın iç politikasını nasıl şekillendirmiştir? Sonuç olarak, bu bölümde Güneybatı İran'daki Osmanlı-İngiliz mücadelesi, Afganistan misyonu ve bu süreçlerin İran'daki iç ve dış politikaya etkileri detaylı bir şekilde incelenecektir.

"İran ile İttifak Arayışları ve Siyasal ve Askerî Gelişmeler" başlıklı son bölümde ise Osmanlı Devleti'nin İran ile ittifak arayışları ve bu süreçteki diplomatik ve askeri gelişmeler detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Bu bölümde, Osmanlı'nın I. Dünya Harbi öncesinde İran'la yakınlaşma çabalarının nasıl şekillendiği ve bu sürecin stratejik sonuçları incelenecektir. Ayrıca, Osmanlı-Alman ittifakının İran üzerindeki etkileri ile küçük ölçekli bölgesel ittifakların İran coğrafyasındaki güç dengesi üzerindeki yansımaları ele alınacaktır.

Bunun yanı sıra, İran'ın savaş ikilemi de önemli bir analiz konusu olacaktır. Özellikle, 1915'teki gizli anlaşmaların ve İran'daki direniş hareketlerinin bu süreçteki etkileri, İran'ın dış politikadaki tercihleri, iç siyaseti ve kamuoyunun şekillenmesinde nasıl bir rol oynadığı üzerinde durulacaktır. Ayrıca, Rusya'nın İran'daki stratejik ilerleyişinin ve Tahran'daki gelişmelerin İran'ın siyasal yapısı üzerindeki etkileri de ele alınacaktır.

Bölümde ayrıca, Osmanlı-Alman ittifakının desteğiyle İngiltere ve Rusya'ya karşı olan muhalif kanat tarafından kurulan Geçici Hükûmet'in faaliyetleri ele alınacaktır. Özellikle Enver Paşa ile Geçici Hükûmet Başkanı Nizâmü's-Saltana arasındaki yakınlaşma, Bağdat İttifakı'nın kurulması ve XIII. Kolordu'nun İran'a sevk edilmesi gibi askerî gelişmelerin Osmanlı-İran ilişkilerine etkileri değerlendirilecektir. Ayrıca, Osmanlı-Alman ittifakı içindeki anlaşmazlıklar ile İran'a yönelik politikaların bölgesel çatışmalara etkileri de analiz edilecektir.

Son olarak, Osmanlı Devleti'nin savaştan çekilmesinin İran kamuoyundaki etkileri incelenecek ve bu durumun İran'daki karşılanma biçimi ele alınacaktır. Bu sorular ışığında, bölümde İran ile Osmanlı arasındaki ittifak arayışlarının, yaşanan diplomatik ve askeri

gelişmelerin, İran'ın siyasal yapısı ve kamuoyu üzerindeki etkileri kapsamlı bir şekilde ele alınacaktır.

2. Kaynaklara Dair

I. Dünya Harbi sürecinde İran coğrafyasına yönelik gerek yerli gerekse yabancı araştırmacılar tarafından bugüne kadar pek çok akademik ve popüler çalışma yapılmıştır. Türk akademisinde bu alanda yapılan çalışmalardan biri, Barış Metin'in "Birinci Dünya Savaşı'nda İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri" başlıklı doktora tezidir. Metin, tezinde savaş yıllarında İran coğrafyasında cereyan eden etnik ve mezhebi ayrışmalar ile Osmanlı, İngiltere ve Rusya'nın bu alanlarda yürüttüğü nüfuz mücadelelerini incelemektedir. Rıdvan Ayaydın'ın "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin İran'da Cihad-ı Ekber Faaliyetleri" başlıklı doktora tezi Osmanlı'nın İran'daki propaganda faaliyetleri, özellikle Şii toplum üzerindeki etki arayışları bağlamında önemli katkılar sunmaktadır. Halit Baş'ın "I. Dünya Savaşı'nda "Irak-İran Cephesi: İaşe ve Sağlık Hizmetleri" başlıklı doktora tezi ise savaşın lojistik boyutuna ve cephe gerisindeki insanî koşullara odaklanmaktadır. Kamuran Karabalık'ın "Birinci Dünya Savaşı'nda Güney Azerbaycan" başlıklı çalışması, özellikle İran'ın kuzeybatısında yer alan ve stratejik öneme sahip Güney Azerbaycan bölgesindeki gelişmeleri ele almaktadır. Öte yandan Sadık Sarısaman'ın "Osmanlı-İran İlişkileri 1914–1918" adlı eseri de savaş dönemi diplomatik ilişkiler ve sınır hattındaki askeri-siyasi gelişmelere ışık tutmaktadır.

Bu çalışmaların her biri, İran coğrafyasının I. Dünya Harbi'ndeki konumunu ve bu bölgedeki Osmanlı, Alman, İngiliz ve Rus etkinliğini çeşitli yönlerden analiz etmeleri bakımından önemli katkılar sunmaktadır. Ancak bu kapsamlı çalışmalara rağmen, İran kaynaklarının özellikle Farsça arşiv belgeleri, yerel basın organları, hatıratlar ve bölgesel tarih yazımları gibi birincil kaynakların sınırlı ölçüde kullanılmış olması ortak bir eksiklik olarak dikkat çekmektedir. Bu da savaş dönemindeki İran toplumunun, basınının ve yöneticilerinin bakış açılarının yeterince yansıtılamamasına yol açmaktadır. Oysaki İran'da özellikle Kaçar yönetiminin savaş yıllarındaki tutumu, yerel güçlerin rolü ile etnik ve dini grupların konumlanışının derinlemesine anlaşılabilmesi, Farsça kaynakların doğrudan incelenmesini zorunlu kılmaktadır.

Bu bağlamda, "İran Kaynakları Işığında I. Dünya Harbi'nde Osmanlı Devleti" başlıklı bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Harbi'ndeki İran kaynaklarındaki yerini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, bu kapsamda çeşitli kaynaklardan faydalanarak, dönemin askeri ve diplomatik dinamiklerini anlamaya yönelik bir analiz sunmayı hedeflemektedir. Analizler,

özellikle İran menşeli literatür, matbu kaynaklar ve süreli yayınlar ışığında yapılacaktır. Başta İran İçişleri ve Dışişleri Bakanlıkları ile İran Milli Arşivi'ne ait belgeler olmak üzere, dönemin basını ve I. Dünya Harbi'ne dair yazılmış hatıralar, bu araştırmanın temel kaynaklarını oluşturacaktır.

Bu bağlamda arşiv kaynaklarının başında, "Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafi-yi İran" isimli belge koleksiyonu bulunmaktadır. İran Dışişleri Bakanlığı'na ait bu koleksiyon, İran'ın I. Dünya Harbi sırasında tarafsızlık durumuna ilişkin resmî belgelerin bir kısmını içermektedir. Söz konusu koleksiyon, 1918 yılında Tahran'da basılmıştır. Kitapta yer alan belgeler, İran hükûmetinin muharip ülkelerle yaptığı yazışmalar, telgraflar, tarafsızlık ilkesine ilişkin talimatlar ve İran'ın Avrupa'daki elçilikleri ile eyalet yöneticilerine gönderilen yazışmaların yanı sıra, savaşın ilk altı ayında İran'ın tarafsızlık statüsünü ihlal eden muharip devletlere dair vali raporlarını da içermektedir.

1919 yılında Paris Barış Konferansı'na sunulmak üzere, İran'ın dava taleplerini içeren resmi bir belge olarak sınırlı sayıda Fransızcaya çevrilmiştir. Kitap, özellikle İran'ın dışişleri politikalarını ve savaşın sonrasındaki diplomatik çabalarını anlamak için önemli bir kaynaktır. Ayrıca, İran'ın I. Dünya Harbi sırasında sahip olduğu tarafsızlık statüsünü uluslararası kamuoyuna duyurmayı amaçlayan ve ülkedeki diplomatik yazışmaları içeren bir belgedir. Bu nedenle, İran'ın savaş dönemi dış politikası ve diplomatik ilişkilerinin daha iyi anlaşılabilmesi için önemli bir kaynaktır.

"Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye" adlı belge koleksiyonu, İran Dışişleri Bakanlığı tarafından yedi cilt halinde yayımlanmıştır. Bu koleksiyonun ana kaynağı, İran Dışişleri Bakanlığı arşivi olup, bazı durumlarda Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden de yararlanılmıştır. Özellikle koleksiyonun yedinci cildi, meşrutiyet devrimi, sınır ihlalleri, sınır ihtilafı, sınır çizimi ve komisyonlar, Tahran ve İstanbul protokollerinin yanı sıra I. Dünya Harbi'ne dair birçok belgeyi sunmaktadır.

"İran ve Ceng-i Cehâni-yi Evvel" adlı derleme, İran İçişleri Bakanlığı'na ait belgeleri içeren bir koleksiyondur ve İran Milli Arşivi'nde muhafaza edilmektedir. Bu belge koleksiyonu, 1914-1917 yılları arasındaki Doğu, Batı, Kuzey ve Güney İran'a ait belgeleri kapsamaktadır. Özellikle Batı bölgesindeki belgeler, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Harbi sırasında Batı İran'a yönelik askeri operasyonlarını ve Rauf Bey Müfrezesinin askeri faaliyetlerini konu almaktadır.

“Güzide-i Esnâd-ı Derya-yı Hazar ve Menatık-ı Şomali İran der-Ceng-i Cehâni-yi Evvel” adlı koleksiyon, İran’ın kuzey bölgeleri, Hazar Denizi ve çevresi ile ilgili önemli belgeleri içeren kapsamlı bir derlemedir. Bu belgeler, özellikle İran’ın I. Dünya Harbi’nin ilk yıllarında tarafsızlık politikalarını nasıl sürdürmeye çalıştığı ve aynı zamanda Çarlık Rusyası ile olan ilişkilerinin nasıl şekillendiği, Rusya, Osmanlı ve diğer büyük güçlerle olan diplomatik yazışmalara, aynı zamanda savaşın ilk dönemlerinde yaşanan askeri gelişmelere dair pek çok belgeyi içermektedir Bu bakımdan koleksiyon, İran’ın savaş sırasında tarafsızlık statüsünü koruma çabalarını, kuzeydeki askeri ve diplomatik faaliyetlerini anlamak için temel bir kaynaktır.

Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Harbi’ne dâhil olmasıyla birlikte, dönemin İran basını savaşın seyri, Osmanlı yönetiminin stratejik hamleleri ve bölgesel etkilerini yakından takip etmiş; bu gelişmeleri kamuoyuna aktarmak üzere ayrıntılı haber ve değerlendirmelere yer vermiştir. İran gazetelerinde, Osmanlı Devleti’nin iç ve dış politika kararları, savaşın yol açtığı yıkıcı sonuçlar, hükûmetin aldığı tedbirler ve cephelerdeki askeri başarı ya da başarısızlıklar düzenli olarak işlenmiştir. Bununla birlikte, İran basını yalnızca yerel kaynaklarla sınırlı kalmamış; Osmanlı, Almanya, Avusturya-Macaristan, İngiltere, Fransa, Rusya, Bulgaristan, Amerika ve İspanya basınından yapılan çeviri ve nakil haberler aracılığıyla savaşla ilgili kapsamlı bilgi akışı sağlamaya çalışmıştır. Bu yönüyle İran basını, savaş sürecinde hem bilgi aktarımı hem de kamuoyu oluşumu açısından önemli bir mecra işlevi görmüştür.

Bu çerçevede, dönemin etkili yayın organlarından biri olan Asr-ı Cedîd gazetesi özel bir öneme sahiptir. Gazetenin sahibi ve editörü Abdülhamid Han Metinü’l-Saltana olup, yayın organı savaşın ilk yılında tarafsız bir yayın çizgisi izlemiş; ancak zamanla Metinü’l-Saltana’nın siyasi eğilimleri doğrultusunda yayın politikasında belirgin bir değişim yaşanmıştır.

Gazetenin ilk yılında, savaşın cephelerindeki gelişmeler tarafsız bir şekilde aktarılmıştır. Ancak gazetenin yazarlarının, Metinü’l-Saltana’nın yönlendirmeleri doğrultusunda tarafsızlıklarını zamanla kaybettikleri görülmektedir. Bu değişim, gazetenin okuyucuları tarafından kolayca fark edilmiştir ve Metinü’l-Saltana’nın İtilaf Devletleri’ne olan yakın duruşu, İran kamuoyunda rahatsızlık yaratmıştır. Bu durum, siyasi çekişmelere yol açarak, harbin son yıllarında teşkil edilen Ceza Komitesi tarafından Metinü’l-Saltana’nın trajik bir şekilde suikasta uğramasına zemin hazırlamıştır.

Sonuç olarak, Asr-ı Cedîd gazetesinin içeriği, Metinü'l-Saltana'nın düşünsel çerçevesini ve siyasi duruşunu yansıtarak, savaş dönemi İran'daki iç ve dış gelişmeleri nasıl ele aldığını anlamamıza yardımcı olmaktadır.

"Hablü'l-Metin" gazetesi Müeyyidü'l-İslam Kaşânî'nin yönetiminde Hindistan'da yayımlanmaya başlamış ve Meşrutiyet'in ilanı ve basın özgürlüğü sonrasında Tahran'da yerel olarak yayımlanmaya devam etmiştir. Gazete, ılımlı, muhafazakâr ve tarafsızlık politikalarına eğilimli bir yayın organıydı ve özellikle İslam birliği fikrini desteklemiştir. Osmanlı Devleti'ne yönelik, 1906 Meşrutiyet dönemi başlarında yaptığı eleştiriler ise ciddi bir üslupta olup, Osmanlı'nın İran'a yönelik saldırılarını kınamaktadır. Birkaç sayısında, İran ile Osmanlı arasındaki ilişkilerin geçmişini, Safevi döneminden Meşrutiyet dönemi sürecine kadar olan gelişmeleri ele alarak dikkat çekici bir şekilde analiz etmiştir. Gazete, İlk olarak 1907'de Rus politikalarına yönelik eleştirilerinden dolayı yayın hayatı durdurulmuştur. Bu durum, dönemin siyasi baskıları ve basın üzerindeki kısıtlamaları yansıtmaktadır.

I. Dünya Harbi sırasında, İran halkının genel görüşünün aksine, Hablü'l Matin, İtilaf Devletleri'ni desteklemiş ve savaşın seyrine dair gelişmeleri kendi yayınlarında işlemiştir. Gazete, bu dönemde savaşa dair haberler ve makaleler de kaleme alarak hem ülke içindeki hem de dışarıdaki gelişmeleri kamuoyuna sunmuş ve önemli bir bilgi kaynağı olmuştur.

Bir diğer önemli yayın organı ise harp yıllarında İstanbul'da Farsça olarak yayımlanan Hâver (Khâver) gazetesidir. Sahibi Seyyid Hasan'dır. Gazete, tarihî, siyasî, ilmî ve edebî makaleler yayımlamış; İslam devletleri ve milletlerinin menfaatlerini tartışmayı amaçlamış ve kamu yararına olan tüm yazılara açık olduğunu belirtmiştir. Hâver, I. Dünya Harbi sırasında Osmanlı Devleti ve Almanya lehine bir yayın politikası izlemiş; savaş sürecinde bu iki devletin stratejik hamlelerine yönelik destekleyici içeriklere yer vererek kamuoyu oluşturma sürecine katkıda bulunmuştur. Bu tutumuyla gazete, dönemin siyasal ve askerî gelişmelerine paralel biçimde şekillenen basın faaliyetlerinin önemli bir örneği olarak değerlendirilebilir.

Yurt dışında yayımlanan bir diğer önemli Farsça yayın organı Kaveh gazetesidir. 1916 ile 1921 yılları arasında Berlin'de neşredilen bu gazetenin sahibi ve editörü, İranlı demokrat siyasetçi ve düşünür Seyyid Hasan Takizade'dir. Kaveh, özellikle I. Dünya Harbi yıllarında İran milliyetçiliğini esas alan bir yayın politikası benimsemiş; İslam dünyasının ortak çıkarları doğrultusunda birleşik hareket etmesi gerektiğini savunmuştur. Bu çerçevede "İttihâd-ı İslâm" kavramı gazetenin merkezî söylemlerinden biri hâline gelmiş ve İslam birliği fikrinin kamuoyunda yer bulması hedeflenmiştir. Kaveh, I. Dünya Harbi sürecinde Almanya ve Osmanlı Devleti lehine bir yayın çizgisi izleyerek her iki devletin politikalarını desteklemiş;

gelişmeleri bu doğrultuda yorumlayan haber ve yazılar yayımlamıştır. Bu yaklaşım, gazetenin dönemin siyasal dinamikleri içindeki konumlanışını ve dış politik meselelere yönelik ideolojik tercihlerini yansıtmaktadır.

"Nevbahar", siyasi ve sosyal içerikli bir gazete olarak, ilk kez Meşhed'de yayımlanmış ve daha sonra Tahran'da da yayın hayatına devam etmiştir. Gazete, Kacarlar dönemi sonlarından Rıza Şah dönemi ilk yıllarına kadar yayımlanmıştır. İran düşünce tarihinde önemli bir yeri olan Muhammed Taki Bahar, gazetenin mesul müdürüydü. Bahar, Demokrat Parti'nin aktif üyelerinden biri olarak, gazetenin, partiye ait haberleri yansıtan bir organ olarak önemli bir rol üstlenmiştir.

Bahar'ın yönetiminde Nevbahar, zaman zaman tartışmalı ve sert makalelerle dikkat çekmiştir. Bu yazılar hem parti içindeki hem de dışarıdaki sosyal ve politik gelişmeleri ele alarak toplumsal düşüncenin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Gazetenin dili, mizahi bir üslupla eğitici bir nitelik taşımakta olup, bu yönüyle de toplumsal bilincin gelişmesine katkı sağlamıştır.

Nevbahar, I. Dünya Harbi sırasında İttifak cephesini desteklemiş olmasına rağmen, Osmanlı Devleti'nin İran'ın batı bölgelerine ve Azerbaycan'a yönelik saldırılarına şiddetle karşı çıkmıştır. Gazete, Osmanlıların "İslam Birliği" sloganını, bu saldırıları meşrulaştırma çabası olarak değerlendirmiştir.

"Ra'd" gazetesi, Seyyid Ziyaeddin Tabatabai'nin yönetiminde yayımlanan, özellikle Meşrutiyet dönemi ve I. Dünya Harbi yıllarının önemli gazetelerinden biriydi. Milli bir duruş sergileyen ve güçlü bir şekilde siyasi yorumlar yapan Ra'd, dönemin siyasi, toplumsal ve ekonomik konularına derinlemesine analizler sunan bir yayın organıydı. Seyyid Ziyaeddin gazetedeki yazılarında özellikle maliye durumu, meclisin işleyişi, siyasi partiler ve dış ilişkiler gibi alanlarda kapsamlı değerlendirmeler yapmıştır.

Ra'd, özellikle İngiltere'ye eğilimli bir çizgi izleyerek, savaşla ilgili haberleri İngiltere'nin çıkarları doğrultusunda yayımlamıştır. Gazete, hükûmetin ve meclis üyelerinin eleştirisinde cesur bir tutum sergileyerek, özellikle İran'ın tarafsızlık politikasını olumsuz bir şekilde değerlendirmiştir.

Dış ilişkiler açısından, Osmanlı Devleti'nin politikalarını dikkatle izleyen Ra'd, İran hükûmetinin ve meclisinin Osmanlı ile ilişkilerde belirgin bir strateji izlemediğini savunmuştur. Gazeteye göre, İran'ın Osmanlı ile olan ilişkileri, daha çok günlük olaylara tepki niteliği taşıyor ve sistematik bir politika izlenmiyordu. Böylelikle Ra'd, derinlemesine

analizleri ve eleştirel bakış açısıyla dönemin diğer gazetelerinden farklılaşarak, dönemin önemli yayın organlarından biri haline gelmiştir.

Bu gazetelerin yanı sıra "Bâmdâd-ı Rûşen" "Çehre-nemâ", "İrşâd" ve "Şihâb-ı Sâkib" gazeteleri de harp yıllarında yaptıkları haberlerle okuyucusuna bilgiler vermiştir. Özellikle Bâmdâd-ı Rûşen, İrşâd ve Şihâb-ı Sâkib gazeteleri, Osmanlı ve Almanya'ya yakın bir tutum sergileyerek, savaşın gidişatına dair bu iki gücün çıkarlarını savunmuş ve onların lehine yayınlar yapmıştır. Bu gazeteler, özellikle Osmanlı resmi tebliğleri ile Tahran'daki Osmanlı Sefaretinin tebliğlerini gazete sütunlarında okuyucusuyla paylaşarak, halkı bu devletlerin zaferlerine dair bilgilendirmiştir.

Bu yayınlara ilişkin tarihlerin aktarımında ise kimi zaman sehven yanlış aktarılan tarihlerle karşılaşılabilmektedir; bu nedenle tarih çevirilerinde genellikle Türk Tarih Kurumu'nun "Tarih Çevirme Kılavuzu" programı kullanılmış ve hicri ile Rumi tarihler, miladi takvime daha tutarlı ve güvenilir şekilde dönüştürülmüştür.

Gazetelerin yanı sıra, dönemin hatıratları da harbe dair önemli bilgiler vermiştir. Bu hatıratlar, savaşın iç yüzünü, cephelerde yaşananları ve dönemin siyasi atmosferini daha kişisel ve detaylı bir şekilde aktarmış, savaşın çeşitli yönlerine ışık tutmuştur.

Örneğin, "İran der-Ceng-i Bozorg" adlı eser, Ahmed Ali Sipehr (Müverrihü'd-Devle) tarafından kaleme alınmış olup, bazı İranlı ve yabancı diplomatların günlükleri ile anılarını içeren bir derlemedir. Bu çalışmanın en önemli özelliklerinden biri, yazarın o dönemde birçok belgesel kaynağa erişim sağlamış olmasıdır. Sipehr, Tahran'daki Alman Büyükelçiliği'nde ilk sekreter olarak görev yaptığı sırada, İranlı siyasetçilerle yakın ilişkiler kurma fırsatına sahip olmuştur. Eser, yazarın kişisel tutum ve görüşlerini içermekte olup, dönemin İran'daki siyasi durumu ve savaşan ülkeler, özellikle Almanya'nın İran politikası hakkında önemli bir perspektif sunmaktadır. Ancak, eserin bir diğer dikkat çeken özelliği, yazarın Almanlara karşı gösterdiği belirgin eğilimdir.

Yahyâ Devletâbâdî'nin dört ciltlik Hayât-ı Yahyâ adlı otobiyografik eserinin üçüncü ve dördüncü ciltleri, I. Dünya Harbi yıllarında İranlı siyasal ve entelektüel çevrelerin Osmanlı topraklarına göç ederek yürüttükleri faaliyetlere dair önemli veriler sunmaktadır. Devletâbâdî, bu süreçte İran'ın işgale açık yapısını, iç politikadaki zafiyetleri ve başta İngiltere, Rusya, Osmanlı ve Almanya olmak üzere büyük güçlerin İran üzerindeki nüfuz mücadelesini kapsamlı biçimde analiz eder. Müellifin doğrudan içinde yer aldığı Göç Hareketi ve bu hareket kapsamında Kirmanşah'ta kurulan Geçici Hükûmet hakkında aktardığı ayrıntılar,

dönemin iç ve dış dinamiklerini anlamak açısından tarihsel bir değer taşır. Söz konusu bölümlerde, İranlı muhacirlerin Osmanlı ve Alman makamlarıyla kurdukları ilişkiler, askerî yapılanmaları ve sürgün hayatının zorlukları üzerine özgün gözlemler yer almaktadır. Devletâbâdî'nin anlatımı, savaşın İran toplumu üzerindeki dolaylı etkilerini, göçmen siyasetinin biçimlenişini ve bölgesel ittifak arayışlarını yansıtması bakımından birincil kaynak niteliğindedir.

Ahmet Kesrevi'nin "Tarih-i Hicde Sale-i Azerbaycan" adlı eseri, Güney Azerbaycan'ın 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başındaki siyasi ve toplumsal gelişmelerini inceleyen önemli bir kaynaktır. Eserin ikinci cildi, Meşrutiyet sonrası Azerbaycan'daki olayları ve halk mücadelesini ele alır. Kesrevi, özellikle I. Dünya Harbi sırasında Azerbaycan'a Osmanlı ve Rus güçlerinin etkilerini, bölgedeki askeri çatışmaların toplumsal ve siyasi sonuçlarını detaylı bir şekilde aktarır. Ayrıca, Osmanlı'nın Güney Azerbaycan'a girişini, bu süreçteki savaşları ve bölge halkının karşılaştığı zorlukları da inceler. Kesrevi, bu olayları bizzat gözlemlemiş ve yerel halkın bu süreçteki tepkilerini doğru bir biçimde aktararak eserini birincil kaynak niteliği taşır. Eser, dönemin siyasi dinamiklerini ve bölgedeki jeopolitik mücadeleleri anlamak açısından önemli bir referans sunmaktadır. Kesrevi'nin detaylı ve objektif anlatımı, bu tarihsel olayların derinlemesine anlaşılmasına yardımcı olur.

I. Dünya Harbi, Orta Doğu'da önemli bir dönüm noktası yaratmış ve özellikle İran gibi bölge ülkeleri üzerinde büyük etkiler bırakmıştır. Bu dönemi anlamak için birçok birincil kaynak eser, savaşın bölgedeki siyasi, askeri ve toplumsal yansımalarını gözler önüne sermektedir. Bu eserlerden bazıları, savaşın İran'daki yansımalarını ve dış güçlerin bölgedeki müdahalelerini derinlemesine incelemektedir.

Muhammed Tâkî (Melikü'ş-Şuara) Bahar'ın "Tarih-i Muhtasar: Ahzab-ı Siyasi der-İran: İnkıraz-ı Kacariyye" adlı eseri, I. Dünya Harbi sırasında İran'ın karşılaştığı siyasi zorlukları ve Kacar Hanedanı'nın çöküşünü ele alır. Bahar, savaşın İran'daki iç siyasete etkilerini, Çarlık Rus ve Osmanlı Devleti'nin müdahalelerini ve bu müdahalelerin İran'ın bağımsızlık mücadelesine nasıl yön verdiğini aktarır.

Hasan A'zam Kudsi'nin "Hatırat-ı Men Ya Tarih-i Sed Sale-i İran" adlı eseri, savaşın İran'daki iç karışıklıklarını ve yabancı güçlerin etkisini detaylandırır. Kudsi, özellikle Rusya ve Osmanlı'nın savaş sırasında İran'a yaptığı müdahaleleri ve bu müdahalelerin toplumsal yapıyı nasıl şekillendirdiğini inceler.

Abdurrıza Huşeng Mehdevi'nin "Tarih-i Revabıt-ı Harici-i İran: ez İbtida-yı Devran-ı Safeviye ta Payan-ı Ceng-i Dovvom-u Cehâni" adlı eseri, İran'ın dış ilişkilerini kapsamlı bir biçimde ele alırken, özellikle Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasındaki çatışmaların I. Dünya Harbi sırasında İran'a etkilerini irdeler. Mehdevi, savaşın İran'ın dış ilişkileri üzerindeki etkilerini ve bölgedeki güç mücadelesinin İran'a nasıl yansıdığını açıklar.

Abdullah Fahed Nefisi'nin "Nehzet-i Şi'iyan der İnkılab-ı İslami-yi Irak" adlı eseri ise özellikle İran ve Irak'taki Şii hareketlerinin I. Dünya Harbi sonrasında bölgesel siyasetteki rolünü inceler.

Sonuç olarak I. Dünya Harbi'ne dair İran'a ait birincil kaynak eserler, dönemin siyasi, askeri ve toplumsal dinamiklerini anlamamız açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu tür eserlere dair pek çok örnek bulunmakla birlikte, tamamını burada sunmak mümkün değildir. Dolayısıyla, daha fazla örnek sunmak yerine, mevcut eserler üzerinden derinlemesine analizler yapmanın ve bu kaynakları detaylı bir şekilde incelemenin daha faydalı olacağı kanaatindeyiz. Bu yaklaşım, dönemin daha doğru bir şekilde anlaşılmasına ve İran'ın I. Dünya Harbi'ndeki rolünün ve Osmanlı Devleti'ne bakış açısının daha net bir şekilde ortaya konulmasına olanak sağlayacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

HARBE GİDEN SÜREÇTE İRAN KAMUOYUNDA OSMANLI DEVLETİ

1. Osmanlı ve İran Sınırında Diplomasi ve Çatışma: İngiltere, Rusya ve Almanya'nın Rolü

Osmanlı Devleti ile İran, I. Dünya Harbi arifesinde yarım yüzyılı aşkın süredir devam eden hudut sorunlarıyla[1] meşguldü. Taraflar arasında yapılan 1823-1847 Erzurum Antlaşmaları ve 1869 Antlaşması[2] sınırları net olarak belirleyemediği için, sınır noktaları tarihsel süreçte iki ülkenin gücüne ve nüfuzuna bağlı olarak değişmişti. Bu durum, söz konusu meseleyi girift bir hale getirmiş, iki ülke ilişkileri yıllar boyunca bu hudut sorunları üzerinden şekillenmişti. Sınır ihtilafı aynı zamanda Osmanlı ve İran arasında güvensizliğe neden olmuştur.

İranlı tarihçi Gulâm Rıza Verheram'a göre, İran ile Osmanlı Devleti arasındaki sınır sorunları Safeviler dönemine kadar uzanıyor. Sorunun çözümünü zorlaştıran başlıca etkenler, coğrafi şartlar ve İngiltere ile Rusya'nın, bölgedeki mezhep ihtilafını kullanarak sürdürdüğü sömürgeci politikalardı.[3] Nitekim söz konusu devletler, yıllar boyunca sınır bölgelerindeki aşiretleri kullanarak, iki Müslüman devletin birliğini ve anlaşmasını engellemeye çalıştı. Bu süreçte sınır bölgelerinde ikamet eden aşiretler ise gerektiğinde sınırları ihlal edebiliyor veya mevcut koşullara göre herhangi bir devletle anlaşabiliyordu. Bazen işledikleri suçlardan kurtulmak için Osmanlı Devleti veya İran ile anlaşarak bu ülkelere tabi oluyordu. Bu sınır ihtilafı, XIX. yüzyıl boyunca iki ülke arasındaki gerilimi artırarak ilişkileri zedeliyordu.[4] Ancak taraflar, buna rağmen savaş yerine müzakereyi tercih ederek sorunların çözümü için çalışmayı uygun bulmuştu.

Osmanlı ve İran heyetleri arasında 1850, 1851, 1874, 1903 ve 1904'te sınır ihtilafına dair müzakereler yapılmış, ancak bu görüşmelerden kesin bir sonuç alınamamıştı. İngiltere ve Rusya, komisyon heyetleri tarafından alınan kararların kendi stratejik çıkarlarına uygun olması yönünde ikazda bulunmuştu. Bu yüzden, komisyonların görevleri esas olarak alınan

[1] Detaylı bilgi için bkz. Sarıkçıoğlu, M. (2013). *Osmanlı-İran Hudut Sorunları (1847-1913)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

[2] Osmanlı Hariciye Nazırı Mehmed Emin Ali Paşa ile İran İstanbul sefiri Hacı Mirza Hüseyin Han arasında 3 Ağustos 1869 (24 Rebiülahir 1286) tarihinde imzalanan antlaşma. Detaylı bilgi için bkz. *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye.* (1370). c. III, Defter-i Mütalaat-ı Siyasi ve Beyne'l-mileli, Tahran, s. 428-429.

[3] Verheram, G. R. (1367). *Nizam-ı Siyasi ve Sazmanha-yı İçtimai-yi İran der Asr-ı Kacar*, İntişârât-ı Muin, Tahran, s. 221.

[4] Kashani-Sabet. F. (2018). *Sınır Kurguları-İran Ulusunun Şekillenmesi (1804-1946)*. (Çev. Duygu Şendağ), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 170; BOA, HR. MKT. 36/75.

kararların iki ülkenin çıkarlarına uygunluğunu sağlamakla sınırlı kalmıştı. Ancak, sınır ihlallerinin giderek artması, müzakereleri sekteye uğratsa da Osmanlı Devleti'ni askeri tedbirler almaya zorlamıştı. Bu çıkmaz sınır sorununu teknik bir haritacılık meselesi olmaktan çıkarıp, büyük güçlerin vekâlet baskısıyla beslenen bir güvenlik rejimi boşluğuna dönüştürmüştür. Dolayısıyla 1905 sonrası Osmanlı'nın Güney Azerbaycan'a yönelik askerî hamleleri, fırsat penceresi (Rusya'nın 1905 zafiyeti) ile çevresel dengeleme güdüsünün kesişiminde okunmalıdır.[5]

Osmanlı Devleti'nin sınıra yönelik askeri faaliyetleri, İran basınında tepkiye yol açmıştı. Özellikle İran'ın resmi yayın organı olan "Meclis"[6] gazetesinde, 14 Aralık 1906 tarihinde yayımlanan bir yazıda, 1869 tarihli antlaşmanın ihlal edildiğine dikkat çekilmiş, ardından sınır komisyonundaki Osmanlı yetkililerinin tutarsız tutumları eleştirilmiş ve Osmanlı Devleti'nin hak iddia ettiği toprakların aslında İran'a ait olduğu vurgulanmıştı. Yazının devamında, Osmanlı Devleti'nin iddiaları, İngiliz ve Ruslar tarafından çizilmiş haritalarla çürütülmeye çalışılmıştı.[7]

Osmanlı Devleti, İran'ın kuzeybatısına müdahalesinin ana nedenlerinden biri olarak, bölgedeki Türk toplulukları[8] ve çoğunluğu Sünni olan Kürtleri kendi yanında görmeyi

---

[5] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafî-yi İran* (1336). No: 74, Matba-i Ruşanayi, Tahran, s. 36-37; Kesrevi, A. (1359). *Tarih-i Meşrute-i İran.* c. I, Müesses-i İntişârât-ı Emir Kebir, Tahran, s. 423-424.

[6] Meclis Gazetesi, 24 Kasım 1906'da yani İran Meclisi'nin kuruluşundan elli gün sonra yayımlanmaya başlanmış ve 1906-1908 yılları arasında Tahran'da yayımlanan İran'daki ilk parlamento gazetesiydi. Gazete toplamda 325 sayı yayımlandı ve sekiz sayfadan oluşarak kurşun baskı yöntemiyle basıldı. Gazete, ücretsiz olarak dağıtıldı ve her sayısı bir Şahi fiyatla satıldı. Meclis, İran'ın iç ve dış haberlerini yayınlamanın yanı sıra mecliste gerçekleşen tüm müzakereleri de halka duyurmuştur. Her hafta dört sayı yayımlanan gazete, İran'daki anayasa hareketinin önemli bir aracı olarak, parlamento müzakerelerini ve sonuçlarını doğrudan kamuoyuna aktarmıştır. Gazetenin imtiyazı Mirza Muhsin Müctehid'in sorumluluğundaydı, editörlüğünü ise Edibü'l-Malik Farahani yapmıştır. Gazetenin yönetimi ise Seyyid Muhammed Sadık Hüseyni Tabatabai'ye aitti. Böylelikle Meclis gazetesi, İran Meclisi'nin sözcüsü olarak kabul edilmiş ve İran'ın demokratikleşme sürecinde önemli bir rol oynamıştır.

[7] Meclis, (27 Şevval 1324 /14 Aralık 1906). Sayı 11, s. 3-4.

[8] 1- İran'daki Türk aşiretlerinin ilki Afşar aşiretidir ve nüfusu yaklaşık 88 bin kişidir. Bu topluluğun kökeni Urmiye'ye dayanmakta olup, Kazımlu ve İyirklu olmak üzere iki ana kısma ayrılmaktadır. Afşar aşireti üyeleri tarihi süreçte İran'ın çeşitli bölgelerine, özellikle de İran Azerbaycan'a dağılmışlardır.

2- Kacar boyunun kökeni, yaklaşık 40 bin kişiden oluşmaktadır. Bu topluluk, Astarabad'ın Mazandaran bölgesinden, ayrıca Miro adlı Kürdistan'a ait bir bölgeden ve Şirvan gibi diğer bölgelerden gelmektedir. Kaçarlar, iki ana kısımdan oluşmaktadır: Yukarıbaş ve Aşağıbaş. Bu boyun kurucusu ve lideri ise Feth Ali Şâh'tır.

3- Mahdem aşireti, yaklaşık 5 bin kişiden oluşmaktadır. Bu aşiret, cesaretleriyle tanınır ve Maraga bölgesinde yaşamaktadır.

4- Dembelo aşireti, yaklaşık 12 bin kişiden oluşmaktadır ve Ermenistan, Hoy ve Salmas çevresinde yaşamaktadır.

5- Türkmen aşireti, yaklaşık 12 bin kişiden oluşmaktadır. Bu aşiret, Azerbaycan sınırlarından başlayarak Hemedan yakınlarına, ayrıca Kazerûn bölgesinden Fars çevresine kadar geniş bir alanda yaşamaktadır.

6- Talış aşireti, 15 bin kişiden oluşmakta olup, Gilan ve Mazenderan bölgelerinde bulunmaktadır.

7- Zargosile aşireti ise yaklaşık 12 bin kişiden oluşur ve Hemedan bölgesinde yaşamaktadır.

8- Bayat aşireti, 8 bin kişiden oluşmakta olup, Azerbaycan, Tahran çevresi, Nişabur, Horasan ve Fars gibi bölgelerde yaşamaktadır.

arzulamasını gösteriyordu. Ayrıca, Rusya'nın 1905'teki Japonya'ya yenilgisinin ardından yaşanan iç karışıklıklar, Osmanlı Devleti'ne bölgede nüfuzunu pekiştirmek için bir fırsat sunmuştu. İngiltere ve Rusya'nın İran'dan çok sayıda imtiyaz elde etmesi de Osmanlı Devleti'ni, bu iki ülkenin İran'daki yayılmacı politikalarına karşı tedbirler almak konusunda motive etmişti.

Bu dönemde İran'da Muzafferüddin Şâh (1896-1906), meşrutiyet taraftarlarının taleplerine karşılık vererek ülkede meşrutiyeti ilan etmiştir. İran, meşrutiyete geçişiyle döneminin örneklerine göre ileri sayılabilecek bir anayasa kazandı. Bu durum, ülkede bir süreliğine umut ve gurur havasının esmesine neden oldu. Ancak, meşrutiyete geçiş sürecinin ardından kalan sancılı dönem, XX. yüzyılın başlarında İran'ın siyasi ve ekonomik tarihi açısından ilginç ve karmaşık bir döneme işaret ediyordu. Bu dönemde, zayıflayan merkezi otorite işlevsizleşmiş ve devlet ekonomisi, İngiltere ile Rusya'nın kontrolü altına girmiştir.

1907 yılı, İran için son derece çalkantılı geçmiş, iki büyük olay ülkeyi derinden sarsmıştır. İlk olay, İngiltere ve Rusya'nın İran'ı kendi nüfuz alanlarına ayırarak paylaştıkları 1907 Antlaşması (Muahede-i 1907)'dır. Bu antlaşma, İran'ın kuzey ve güneyini etkileyen iki devletin doğrudan kontrolü altına girmesine neden olmuş, anlaşmayla, İran topraklarının yabancı güçler tarafından bölünmesi, ülkenin siyasi bağımsızlığını tehlikeye atmıştır. İran halkı, özellikle ulemâ ve meşrutiyet taraftarları, bu duruma şiddetli tepki göstermişlerdir.[9] Öyle ki, antlaşmanın kamuoyuna duyurulduğu 31 Ağustos 1907'de Sadrazam Mirza Ali Asgar Han-ı Atabek, halk tarafından suikast girişimine uğramıştır.[10] Bu olaylar, İran'ın siyasî ve iktisadî yapısını derinden etkileyen faktörler olarak tarihî önem taşımaktadır.

9- Şahseven aşireti, 14 bin kişiden oluşmaktadır. Erdebil ve Rey havalisinde yaşamaktadır.
10- Diso Neşir (Cevanşir), 7 bin kişiden oluşmaktadır ve Şuş bölgesinde, Şirvan ülkesinde yaşamaktadır. Bu bölge, Rusya'ya bağlıdır ve Karabağ bölgesinde, Şuş Kalesi'ne yakın bir alanda yer almaktadır.
11-Yeyliyer aşireti, Horasân çöllerinde yaşamaktadır. Nüfuslarının tam sayısı bilinmemektedir.
12- Fars Modunlo aşireti, 10 bin kişiden oluşmakta olup, Fars bölgesinde yaşamaktadır.
13- Hudivend aşireti, 4 ila 5 bin kişiden oluşmaktadır ve Gilan, Mazenderan gibi bölgelerde bulunmaktadır. Bu bölgelerde ayrıca diğer aşiretler ve kabileler de yaşamaktadır. Bunlar 28 aşireti bulmaktadır ancak söz konusu aşiretler, daha önce bahsedilen aşiretler kadar önemli değildir ve bu aşiretlerin nüfuslarına dair yeterli bilgi mevcut değildir. Detaylı bilgi için bkz. Asr-ı Cedîd (26 Zilkade 1333/7 Ekim 1915). *İdde-i Nüfus-ı Eyalet ve Aşâir ve Kabail-i İran*. Sene 2, Sayı 10, s. 4-6. Ayrıca Azerbaycan Türkleri ve İran coğrafyasında yaşayan Türk toplulukları olan Kaşgaylar ve Halaçlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Attar, A. (2006). *İran'ın Etnik Yapısı.* Divan yayıncılık, Ankara, s. 223-237, 328-339.
[9] Bir tepki de Rus hükûmetindeki Alman yanlıları ile İngiliz karşıtlarından geldi. Nitekim muhalifler, söz konusu antlaşmanın imzalanmasında büyük pay sahibi olan Dışişleri Bakanı Izvolsky'nin yerine Sergey Sazonov'u getirmeyi başardılar. Zira Almanlar, İzvolsky'i Anadolu ve Ortadoğu'ya yönelik politikalarına karşı bir tehlike olarak algılıyordu. Detaylı bilgi için bkz. Zowghi İ. (1989). *İran ve Kudretha-yı Bozorg 1900-1925.* İntişârât-ı Pazhang, Tahran, s. 99.
[10] Kesrevi, A. (1359). *Tarih-i Meşruta-i İran.* c. II, Müessese-i İntişârât-ı Emir Kebir, Tahran, s. 458-462; Mehdevi, A. H. (1385), *Tarih-i Revabıt-ı Harici-i İran: ez İbtida-yı Devran-ı Safeviye ta Payan-ı Ceng-i*

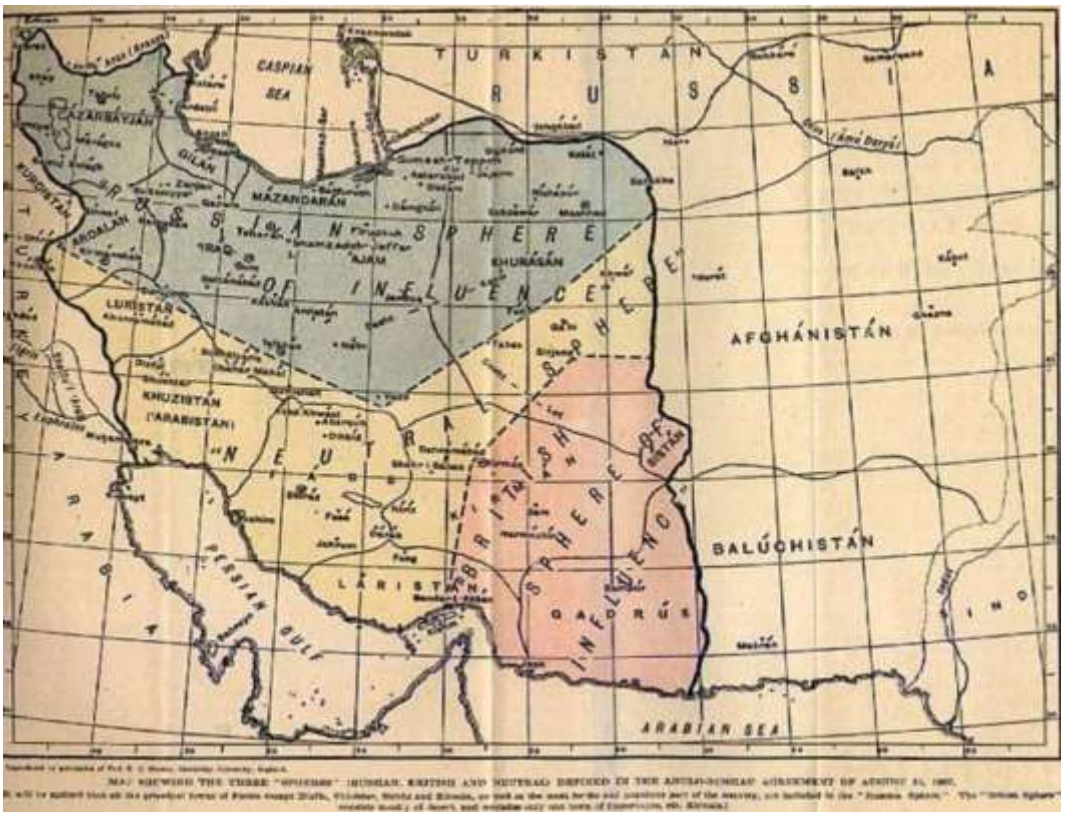

Şekil 1.1. 1907 Antlaşması kapsamında İran'ı İngiliz, Rus ve tarafsız nüfuz alanlarına ayıran harita
Kaynak: Shuster, W. M. (1912). *The Strangling of Persia.*

Haziran ile Ağustos 1907 arasında, Osmanlı Devleti'nin İran sınırında yer alan Savuçbulak (günümüzde Mahabad), Urumiye, Bıradost, Salmas ve Maraga bölgelerine yönelik askerî harekâtı, bölgesel güç dengelerini önemli ölçüde etkilemiştir.[11] Bu harekât, İngiltere ve Rusya'nın yayılmacı politikalarına karşı bölgedeki stratejik dengeyi koruma ve Osmanlı Devleti'nin nüfuzunu güçlendirmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Osmanlı yönetimi, bölgedeki etnik ve dini çeşitliliği de gözeterek, bu harekatla hem iç güvenliklerini sağlamayı hem de dış tehditlere karşı koymayı hedeflemiştir.

Ancak 1907 İngiliz-Rus mutabakatı, İran'da 'de facto bölünme' algısını kurumsallaştırarak Osmanlı hamlelerinin algılanışını da dönüştürmüştür. Aynı askeri eylemler artık 'Müslüman dayanışması' içinde tolere edilebilir 'sınır düzeltmesi' değil, 'üçüncü bir talip güç'ün genişleme itkisi olarak kodlanmıştır. Özellikle bu algı, ulemâ ve Meşrutiyet yanlısı çevrelerde Osmanlı'ya yönelik güven krizini derinleştirmiştir. İran'daki Osmanlı imajı, dini-kültürel yakınlıktan ziyade siyasi tehdit çerçevesinde şekillenmiştir. Nitekim Firoozeh Kashani-

Dovvom-u Cehâni. Müessese-i İntişârât-ı Emir Kebir, Tahran, s. 319, 321; Şemim, A. A. (1374). *İran der Devre-i Saltanat-ı Kacar.* Neşr-i Efkâr, Tahran, s. 485-495.

[11] *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye.* c. VI, s. 317-318, 436, 446-447, 457; Kesrevi, age, c. I, s. 424-425; Meşkur, M. C. (1388), *Tarih-i İran-ı Zemin: ez Ruzgar-ı Bastan ta İnkıraz-ı Kacariyye*. İntişârât-ı Eşraki-Saffar, Tahran, s. 376.

Sabet'in, "Hristiyan bir düşman yerine Müslüman bir komşunun saldırgan tutumu, İranlılar için daha da tahammül edilemez"[12] tespiti, Osmanlı Devleti'nin İran üzerindeki askeri ve politik baskılarının, İranlıların tarihsel algısını nasıl şekillendirdiğini göstermektedir.

Bu süreçte İran basını ise Osmanlı İran'ın batı sınırına yönelik askeri faaliyetleri ve 1907 İngiliz-Rus mutabakatına geniş yer vererek toplumsal tepkileri yansıtmıştır. Ancak bu tepkiler sadece duygusal ifadelerle sınırlı kalmamıştır. Bahse konu gelişmelere ilişkin iki eksenli bir söylem ortaya çıkmıştır. İlk eksen İran halkının pasif tutumuna dönük eleştiridir. Kahire'de basılan "Hikmet" gazetesinin sahibi Mirza Muhammed Mehdi Han-ı Tebrizi, toprak kayıpları karşısında halkın duyarsızlığını "İran kaybedilmiş, bana ne… İran yıkılmış, bana ne" ifadeleriyle eleştirmiştir.[13] "Rahnemâ" gazetesi ise halkın vatanseverlik duygusunun eksikliğini, tarih bilgisinin yetersizliğine bağlayarak açık bir eleştiri yapmıştır.[14]

İkinci eksen ise Osmanlı'nın askerî hamlelerini, Avrupalı büyük devletler gibi nüfuz kurmaya çalışan "üçüncü talip bir güç" olarak değerlendiren jeopolitik tehdit söylemdir. Nitekim "Nidâ-yı Vatan" gazetesinde yer alan bir köşe yazısında, Fransa, Rusya, İngiltere ve Almanya'nın İslam toprakları üzerindeki istilalarının Müslüman halkları harekete geçirdiği, bu durumun Osmanlı Devleti ve İran'ı anlaşmazlıkları bir kenara bırakmaya yönlendirdiği belirtilmişti. Ancak aynı yazıda, Osmanlı Devleti'nin asıl amacının İran'ın hukukuna tecavüz etmek olduğu ve kayıplarını İran üzerinden telafi etmeye çalıştığı iddia edilmişti. Nitekim Osmanlı Devleti'nin, Girit'teki kayıplarının ardından Lahican'a, Bulgaristan üzerindeki egemenliğini yitirdikten sonra Savuçbulak'a asker sevk ettiği ve Yemen'deki çatışmalarda yaşanan zayiatı Urumiye köylerine yönelik harekâtlarla telafi etmeye çalıştığı öne sürülmüştü.[15]

Bu algısal çerçevenin görsel bir yansıması, 8 Ekim 1907 tarihli Â'ine-i Gayb-nemâ gazetesinde yayımlanan bir karikatürde açık bir şekilde ortaya konmuştur.

Bu karikatürde, adalet ağacını sulayan bir İranlının, düşman bir figür tarafından balta ile tehdit edildiği tasvir edilmiştir. Karikatürdeki adalet ağacı, İran'ın bağımsızlığı ve hukuk sistemini simgelerken; onu kesmeye çalışan figür, dönemin sömürgeci güçlerini temsil etmektedir. Karikatürün kenarında yer alan kutucuklar, Osmanlı Devleti'nin tehdidi altındaki İran

[12] Firoozeh Kashani-Sabet, age, s. 172.
[13] Age, s. 171.
[14] Rahnemâ (15 Şaban 1325/24 Eylül 1907). s. 2-3.
[15] Nida-yı Vatan (23 Recep 1325/13 Ağustos 1907). *İran ve Osmanî*. s. 1-2.

topraklarına işaret eder ve devriye gezen bir İranlı polis memurunun, halkı sınırları koruma konusunda uyardığı görülmektedir.[16]

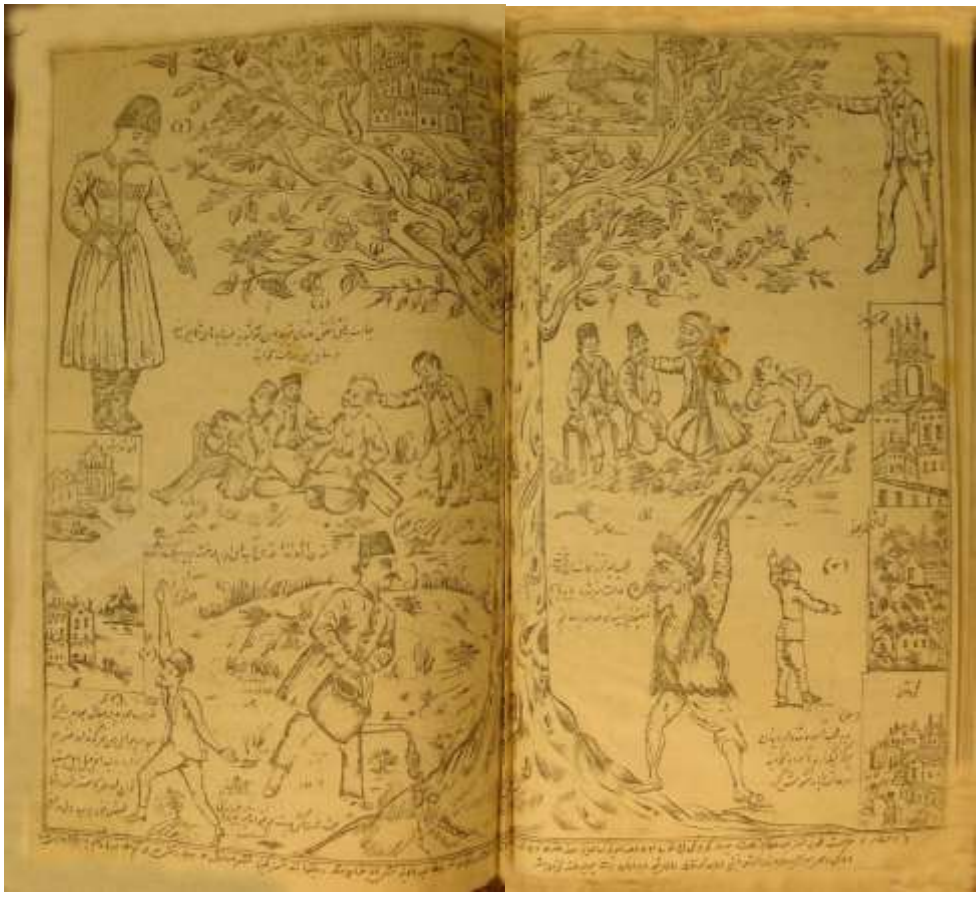

Şekil 1.2. 8 Ekim 1907 tarihli Â'ine-i Gayb-nemâ gazetesinde yayımlanan bir karikatür

Kaynak: Â'ine-i Gayb-nemâ, 18 Ekim 1907.

Bu görsel sunum, Osmanlı algısının yalnızca "gayrimeşru saldırganlık" değil, aynı zamanda İran'ın büyük devletler arası satrançta piyonlaşmasına duyulan kaygıyı da yansıtması açısından önem arz etmektedir.

Bu süreçte Osmanlı Devleti ise kendi sınırları ve İran'a yönelik Batılı devletlerin politikalarına karşı mücadelesini sürdürdü. Bu süreçte, Rus ve İngiliz yetkililer tarafından yönlendirilen İranlı devlet adamları, Osmanlı Devleti'nden İran'a yönelik askeri faaliyetlerin sonlandırılmasını talep etti. Osmanlı'nın bölge faaliyetlerini devam ettirmesi üzerine, konu İran Meclisi'ne taşındı. Meclis başlangıçta, Osmanlı birliklerine karşı askeri bir müdahalede bulunulmasını talep etti. Ancak bu öneri, İran Şâhı Muhammed Ali (1907-1909) tarafından dikkate alınmadı. Meşrutiyet devriminin önderlerinden Seyyid Abdullah Behbehani (d. 1844-

[16] Â'ine-i Gayb-nemâ (9 Ramazan 1325/18 Ekim 1907). Sayı 19, s. 2-3.

ö. 1910), herhangi bir askeri harekete başlamadan önce II. Abdülhamid'e telgraf çekilmesini önerdi; bu teklif de kabul görmedi.[17]

İran kamuoyunu en çok rahatsız eden konulardan biri, Osmanlı Devleti'nin askeri faaliyetlerine karşı Muhammed Ali Şâh'ın gösterdiği tepkisizlikti. İranlı tarihçi, hukukçu ve düşünür Ahmed Kesrevî, İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin Osmanlı'nın İran topraklarına yönelik saldırıları kınamalarına rağmen, İstanbul'daki İran Büyükelçisi Mirza Reza Han Erfeü'd-Devle'nin bu olayları görmezden geldiğini ve örtbas ettiğini belirtmiştir. Kesrevi'ye göre, Osmanlı kuvvetlerinin İran'a yönelik askeri harekatları, II. Abdülhamid ve Muhammed Ali Şâh'ın meşrutiyetçilere karşı iş birliği yaparak cezalandırma politikası izledikleri izlenimini uyandırmıştır. Bu izlenim, her iki liderin de kendi coğrafyalarında meşrutiyetin yayılmasından duyduğu endişeden kaynaklanmaktadır. Ayrıca, II. Abdülhamid, Osmanlı toprağı olan Irak'ın Necef şehrinde İranlı meşrutiyet taraftarlarına karşı çıkan Necef Valisi Seyyid Kâzım-i Yezdî'yi desteklemiştir.[18] Diğer yandan İran Meşrutiyet hareketinin önde gelen aydınlarından biri olan Yahya Devletâbâdî, Osmanlı basınının iki yıl boyunca İran meşrutiyetine dair hiçbir şey yazmadığını, ancak Muhammed Ali Şâh'ın devrimi bastırmak amacıyla Rus desteği ile meclisi bombalayarak anayasayı askıya aldığı olayın tüm gazeteler tarafından geniş bir şekilde işlendiğini ifade etmiştir. Devletâbâdî, bu durumun II. Abdülhamid'in emriyle gerçekleştiğini iddia etmiştir.[19]

"Hablü'l-Metin" gazetesinin 12 Mayıs 1907 tarihli sayısında yer alan bir haber, Osmanlı Devleti'nin İran'a yönelik askeri faaliyetlerinde Almanya'nın rolüne işaret etmişti.[20] Bu bağlamda, İran kaynaklarında belirtilen bilgilere göre, özellikle Sultan II. Abdülhamid döneminde, Alman hükûmetinin etkisi altında Osmanlı Devleti'nin bir siyasi araç olarak kullanıldığı, İngiltere ve Rusya'nın yayılma politikasından duyulan rahatsızlık nedeniyle Almanya'nın Osmanlı'yı İran'ın sınırlarını ihlal etmeye teşvik ettiği iddia edilmiştir.[21]

Öte yandan İran'ın Washington elçisi Murteza'nın 13 Şubat 1908 tarihinde İran Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporda, Washington'da çıkan gazetelerin de bu olaylardan haberdar olduğunu belirtmiş ve Osmanlı Devleti'nin İran sınırlarına yönelik saldırılarının arkasında Alman tahriklerinin bulunduğunu öne sürmüştür. Murteza, raporunda ayrıca

[17] Ali Asgar Şemim, age, s. 495; Kesrevi, age, c. I, s. 425-427.
[18] Ahmed Kesrevi, age, c. I, s. 381; Ahmed Kesrevi, age, c. II, s. 478.
[19] Devletâbâdî, Y. (1361). *Hayât-ı Yahya.* c. III. İntişârât-ı Attar, Tahran, s. 27, 92.
[20] Hablü'l Metin (29 Rebiülevvel 1325/12 Mayıs 1907). Sayı 13, s.1.
[21] *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye.* c. VI, 481; Ali Asgar Şemim, age, s. 495.

Almanya'nın bölgedeki Rusya ve İngiltere ile olan çıkar çatışmaları, İran'da okul[22] ve demiryolu projeleri aracılığıyla gizli imtiyazlar elde etme çabaları ve bölgedeki nüfuzunu artırma hedefleri hakkında bilgi vermiştir. Raporun sonunda, Amerika'daki bazı stratejistlerin bu bölgesel çekişmenin Avrupa'daki bir savaşa dönüşebileceği yönünde iddialarda bulunduğu ifade edilmiştir.[23]

İran, uzun yıllar boyunca Rus ve İngiliz emperyalizminin etkisinde kalarak bu güçlere karşı bir tepki geliştirmiştir. Bu durum, Almanya'yı alternatif bir güç olarak görmesine neden olmuştu. Özellikle Nasirüddin Şâh döneminde, Rus ve İngiliz hükûmetlerine verilen imtiyazlar sonucunda bu hükûmetlerin İran'ın iç işlerine müdahalesine karşı bir çaresizlik yaşanmıştır. Bu bağlamda, Şâh'ın 1873'teki Avrupa seyahatleri sırasında Alman yetkililerle görüşmeler yapmış olması ve ikili ilişkilerin güçlendirilmesine odaklanması, Almanya ile olan diplomatik ilişkilerin başlangıcını işaret eder. 1885 yılında, iki hükûmet arasında siyasi ilişkilerin kurulması ve başkentlerinde elçiliklerin açılması kararlaştırılmıştır. İran'ın ilk Berlin elçisi Rıza Han Müeyyidü'l-Saltana, Almanya'nın ilk Tahran elçisi ise Graf von Braunschweig olmuştur.[24] Bundan sonra İran, Almanya'ya demiryolu inşası ve okulların kurulması gibi bazı gizli imtiyazlar vermiştir. Bu imtiyazlar, Orta Doğu'da yayılma politikası izleyen Almanya için büyük önem taşımış ve bölgedeki İngiliz ve Rus etkilerine karşı bir denge unsuru olarak değerlendirilmiştir.[25]

Kesrevi'ye göre, coğrafyada yaşanan olaylar neticesinde, Sultan II. Abdülhamid ve Muhammed Ali Şâh, meşrutiyet taraftarlarını cezalandırmakta en fazla yarar sağlayan taraflar olarak öne çıkmış, Alman hükûmeti ise çıkarları doğrultusunda çeşitli imtiyazlar elde etmiştir.[26] Buna rağmen, Osmanlı Devleti'nin İran coğrafyasından çekilme kararı ve İstanbul ve Tahran'daki İngiliz ve Rus temsilcilerin arabuluculuğu ile bu sürecin müzakere yoluyla çözüm arayışı, önemli bir dönüm noktasını işaret eder. İran Dışişleri Bakanı Â'laü's-Saltana'nın 21 Eylül 1907'de meclise yaptığı açıklama ile Osmanlı birliklerinin çekilmesi ve söz konusu ihtilafın çözülmesi için Rus ve İngiliz temsilcilerin de katılacağı bir komisyonun

[22] Örneğin, Muzafferüddin Şâh döneminde Hoy'da bir yetimhane kurulmuştu. Burada yaşamını sürdüren yetim ve öksüz erkek ve kız çocukları aynı zamanda eğitim alarak çeşitli meslekler öğreniyorlardı. Bu kurumun başında ise Alman Schünemann bulunuyordu. Nitekim Schünemann, bir marangoz öğretmeniydi. Almanlar, o güne kadar İran'da bir geçmişi olmayan marangozluk atölyesi için makine ve cihazlar getirmişti. Yetimhanenin atölyesinde yapılan masa, sandalye ve mobilyalar, zengin bir pazara kavuştu. Burada yetişen öğrenciler, gelecek neslin en iyi marangozlarıydı. Böylelikle Schünemann işini ustalıkla yürütmüştü. Savaşın başlaması üzerine Hoy'u terk eden Schünemann, Komite-i Defa-ı Milli'yi (Ulusal Savunma Komitesi) kurdu. Detaylı bilgi için bkz. Riyâhî, M. E. (1372). *Tarih-i Hoy.* İntişârât-ı Tous, Tahran, s. 483.
[23] *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye.* c. VI, s. 481.
[24] Abdurrıza Huşeng Mehdevî, age, s. 301-302.
[25] *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye.* c. VI, s. 481.
[26] Ahmed Kesrevi, age, c. I, s. 381; Ahmed Kesrevi, age, c. II, s. 478.

kurulmasına dair kararı duyurmuştur.[27] İranlı vekiller bu haberi memnuniyetler karşılamıştır. İran, heyet başkanı olarak Muhteşemü's-Saltana'yı, Osmanlı ise Tahir Paşa'yı görevlendirmiştir.[28]

Komisyonun kurulmasıyla birlikte çalışmalar başladı ve alınan karar uyarınca, Osmanlı Devleti hak iddia ettiği Savuçbulak bölgesini tahliye etti.[29] Ancak Osmanlı Devleti, Savuçbulak'ı boşaltmasına rağmen, İran coğrafyasından tamamen çekilmedi. Bu durum, İngiltere ve Rusya'nın İran'daki artan nüfuzunun bir göstergesiydi. İstanbul'daki İran elçisi, 9 Kasım 1908 tarihli telgrafında, Rusya ve İngiltere'nin İran'a olan müdahalelerinin sona ermesinden emin olana kadar Osmanlı Devleti'nin İran topraklarından asker çekmesinin mümkün olmayacağını bildirmiştir.[30] Bu rapor, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki stratejik hareketlerini ve dış güçlerin etkileşimini daha iyi anlamaya imkân tanır.

Sınır ihtilaflarıyla ilgili müzakereler sürerken, siyasi durum Osmanlı Devleti aleyhine evrilmiştir. 1907 Antlaşması benzeri bir şekilde, bu kez Osmanlı topraklarının paylaşılması öngörülmüştür. Rusya Dışişleri Bakanı İzvolsky'nin girişimleriyle, 9 Haziran 1908'de İngiltere Kralı VII. Edward ve Rus Çarı II. Nikola arasında Reval'de gerçekleşen görüşmeler, uluslararası ilişkilerde önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur. Bu görüşmelerin sonucunda, 5 Ekim 1908'de Bosna Hersek'in Avusturya tarafından ilhakı gerçekleşmiştir. İran kamuoyu, Osmanlı Devleti'nin İran coğrafyasından çekilmemesini bu stratejik kayıpla ilişkilendirmiş, Kuzey Batı İran topraklarına yönelik taleplerin bu kaybın telafisi olarak algılanmasına yol açmıştır.

Osmanlı Devleti'nin o dönemdeki siyasi durumunu değerlendiren İran kamuoyu, Osmanlı'nın da İran gibi Avrupalı devletlerin diplomatik kurbanı olduğunu düşünüyordu. "Kaşkül", "Nidâ-yı Vatan", "Â'ine-i Gayb-nemâ", "Hablü'l-Metin" gibi İran'ın tirajlı gazeteleri, Avrupalı büyük devletlerin Osmanlı coğrafyasına yönelik yayılmacı faaliyetlerini yakından izliyordu. Özellikle Kaşkül gazetesi, Batı devletlerinin Osmanlı politikaları karşısında Osmanlı Devleti'ni, İran gibi Avrupalı devletlerin nüfuzu altında "batan bir gemi"[31] olarak betimlemişti.[32]

[27] Ahmed Kesrevi, age, c. II, s. 478-479; *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye.* c. VI, s. 463.
[28] Ahmed Kesrevi, age, c. II, age, s. 479.
[29] *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye.* c. VI, s. 488-490.
[30] Age, c. VII, s. 8-9.
[31] Bkz. Ek-2.
[32] Kaşkül, 25 Safer 1325/28 Mart 1908, sayı 36, s. 2-3.

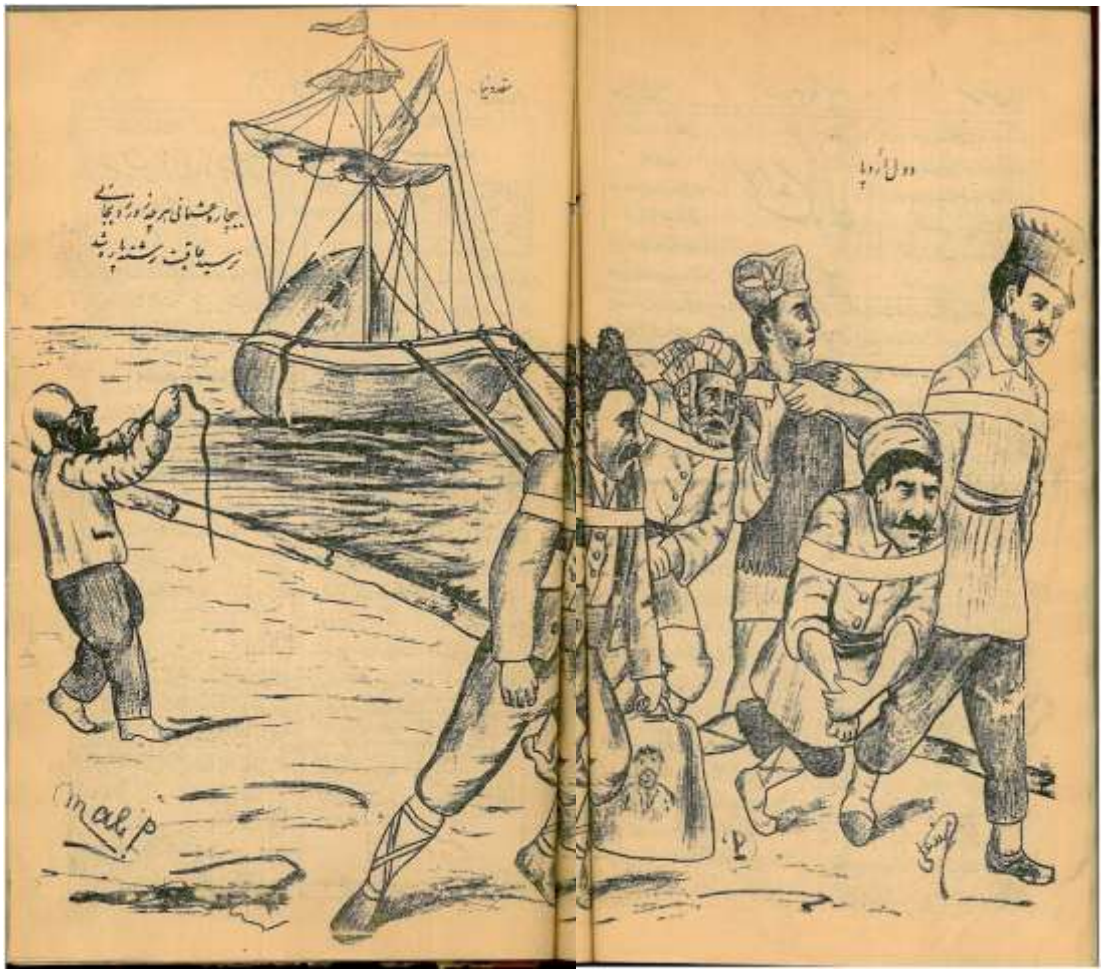

Şekil 1.3. Kaşkül gazetesinin Osmanlı Devleti'ni Avrupa nüfuzu altında batan bir gemiye benzeten karikatürü

Kaynak: Kaşkül, 28 Mart 1908.

Bu algı, yalnızca dış politikayla sınırlı kalmamış, Osmanlı Devleti'nin iç yapısına dair gelişmelerle de pekişmiştir. Nitekim İstanbul'daki İran Büyükelçisi, 20 Ekim 1908 tarihli telgrafında, özellikle Van ve Diyarbakır bölgelerinde Kürt ve Ermeni kaynaklı asayiş sorunlarının şiddetlendiğini bildirmişti. Bu raporlar, Osmanlı Devleti'nin iç karışıklıklarla mücadele ettiğini ve bu sorunların ülke genelinde huzursuzluk yarattığını göstermekteydi.[33] Böylece, İranlılar için Osmanlılar artık Avrupalı bir güç olarak değil, kendi ülkelerindeki sorunlara benzer sorunlarla kuşatılmış bir Asya ülkesi olarak algılanıyordu.[34]

Bu karşılıklı algılamaların ve iç karışıklıkların gölgesinde, İran'ın kendi iç sorunları da giderek dış müdahalelere açık hâle gelmekteydi. Nitekim sınır meseleleriyle ilgili müzakereler sürerken, İngiltere ve Rusya, İran'ı kendi nüfuz bölgelerine ayırmayı öngören 1907

[33] *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye.* c. VII, s. 66-67.
[34] Firoozeh Kashani-Sabet, age, s. 173.

antlaşmasını uygulamaya karar verdiler. Bu çerçevede, İngiltere 1910 Ekim'inde İran'a güney bölgelerinin güvenliği ve 1911 Kasım'ında ise Rusya, İran'ın kuzeyini yarı bağımsız bir sömürge düzeyine indirgeyen bir ültimatom verdi. Bu ültimatomlar neticesinde başlayan İngiliz ve Rus işgalleri, Osmanlı Devleti'ni İran'ın batı ve kuzeybatı bölgelerine müdahaleye zorladı.[35] Ancak Batı'da ortaya çıkan siyasi gelişmeler, Osmanlı Devleti'nin İran politikasını geçici olarak değiştirmesine neden oldu 1911 Temmuz'unda, Fas'taki hakimiyet mücadelesi sonucu Almanya ve Fransa arasındaki gerilim tırmandı. Bu gerilim, Almanların Kongo'daki iki nehir havzasını Fransa'ya bırakması ve karşılığında Fransızların Fas'ta Alman himayesini tanıması ile sonuçlandı. Bu anlaşma, Libya'daki stratejik çıkarları doğrultusunda İtalya'yı harekete geçirdi. İtalya Dışişleri Bakanı Antonino San Giuliano, Eylül 1911'de Osmanlılara yönelik Trablusgarp'taki İtalyan vatandaşlarına kötü muamele bahanesiyle protesto gönderdi. 28 Eylül'de İtalya, Osmanlı Devleti'ne Trablusgarp ve Bingazi'yi boşaltma ültimatomu verdi. İtalya'nın işgali karşısında Osmanlı, ciddi bir direniş gösterse de Libya'nın işgalini engelleyemedi. İtalyanlar, direnişe rağmen Ege Denizi'ndeki On İki Ada'yı işgal etti. [36]

Bu dönemde, siyasi ve ekonomik sorunlar, muhalefet güçlerinin örgütlenmesine ve yeni bir siyasi yapılanmanın oluşmasına zemin hazırladı. Damat Ferit Paşa'nın başkanlık ettiği Hürriyet ve İtilaf Fırkası, ilk katıldığı ara seçimlerde, İttihat ve Terakki'ye karşı önemli bir başarı elde etti. Bu sonuç üzerine, Meclis-i Mebusan'ın feshedilmesi ve yeni seçimlere gidilmesi kararlaştırıldı. Ocak 1912'de gerçekleştirilen seçimler, İttihat ve Terakki'nin ağır baskısı altında yapıldı ve muhalefet tarafından manipüle edilen bir süreç olarak eleştirildi; bu seçimler muhalefetçe "sopalı seçim" olarak nitelendirildi. Bu seçimlerde İttihat ve Terakki Fırkası, muhalefetin iddialarına rağmen, belirgin bir zafer elde etti.

Trablusgarp Harbi'nin sonuçları ve Sopalı Seçimler sırasında Arnavut adayların Meclis-i Mebusan'a seçilememesi gibi siyasi ve askeri sorunlar, ekonomik zorluklarla birleşince Osmanlı Devleti'nin zayıflığını gözler önüne serdi. Bu durum, Balkan devletlerinin Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ'ın Osmanlı topraklarını paylaşmaya yönelik ittifak kurmalarına ve ardından Osmanlı'ya savaş ilan etmelerine zemin hazırladı. Karadağ'ın batıdan, Bulgarların Trakya'dan, Sırpların Makedonya'dan ve Yunanistan'ın kuzeyden saldırıları başladı. Osmanlı Devleti, içinde bulunduğu bu çetrefil durum nedeniyle Ekim 1912'de Uşi Antlaşması'nı imzalayarak, Libya üzerindeki haklarından vazgeçti ve İtalya'ya

[35] *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye.* c. VI, s. 584-600; Touraj Atabaki (2010), "Pantürkizm ve İran Milliyetçiliği", *İran ve I. Dünya Savaşı: Büyük Güçlerin Savaş Alanı,* Touraj Atabaki (Ed.), (Çev. Gül Çağalı Güven) Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 127.
[36] McMeekin, S. (2019). *Osmanlı'da Son Fasıl-Savaş, Devrim ve Ortadoğu'nun Şekillenişi 1908-1923.* (Çev. Nurettin Elhüseyni), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 78-80.

bıraktı. Bu, Balkan Savaşları'nın başlaması ve Osmanlı'nın bu cephede mücadele etme zorunluluğu ile çakıştı.

Balkan Harbi, Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp Harbi ve iç siyasi mücadelelerle meşgul olduğu bir süreçte başlamıştır. Bu savaşın patlak vermesiyle, Osmanlı hükûmeti Kuzeybatı İran'daki askeri birliklerini çekmek zorunda kalmıştır.[37] Bu çekilme, Tahran ve Azerbaycan vilayetlerinde olumlu karşılanmıştır.[38] Ancak, Osmanlı Devleti İran coğrafyasını tamamen boşaltmamış ve sınır meseleleri hâlâ çözüme kavuşturulmamıştır. 1913'te imzalanan İstanbul Protokolü'ne kadar süren süreçte, Osmanlı ve İran tarafından kurulan komisyonlar aracılığıyla müzakereler devam etmiştir. Fakat, anlaşmazlıkta kalan bölgeler üzerinde tam bir uzlaşı sağlanamamış, bu durum iki ülke arasındaki ilişkilerde belirsizliği devam ettirmiştir. Ali Nadir Paşa,[39] (d. 1867-ö. 1924) İran'ın kendi güvenliğini iki Müslüman devlet arasındaki anlaşmazlıkta bulduğunu ve İran'ın meseleyi çözmekte engel teşkil ettiğini raporlamıştır.[40]

1913 yılında, İngiliz ve Rus elçilerinin arabuluculuğu ile başlayan müzakereler, iki haftalık yoğun bir diplomatik çabanın ardından 17 Kasım 1913 tarihinde İstanbul Protokolü'nün imzalanmasıyla sonuçlandı. Protokol, Osmanlı Devleti adına Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa, İran adına ise İstanbul'daki İran Büyükelçisi Mirza Mahmut Han-ı Kacar İhtişamü's-Saltana tarafından imzalandı. İngiltere ve Rusya adına ise sırasıyla Osmanlı Devleti'ndeki İngiltere ve Rusya büyükelçileri Louis Mallet ve Girs imza atmışlardır.[41]

İstanbul Protokolü, özellikle İran'ın kuzey ve güney komşuları olan İngiltere ve Rusya'nın da imzacı olması sebebiyle, İran içinde ciddi eleştirilere neden oldu. Ra'd gazetesinin 4 Aralık 1913 tarihli "İstanbul Protokolü'nün Siyasi Sonuçları" başlıklı yazısında, protokolün İran'ın siyasi bağımsızlığı üzerindeki etkileri sorgulanmış ve "Evimizin efendisi olmadığımızı ve siyasi bağımsızlığa sahip olmadığımızı anladık" şeklinde yorumlar yapılarak İran'ın büyük güçlerin nüfuzu altında kaldığı vurgulanmıştır.

Yazıda, antlaşmanın İran için potansiyel olarak 1907 Antlaşması benzeri sonuçlar doğurabileceği endişesi dile getirilmişken, aynı zamanda Osmanlı Devleti ile sınır meselelerinin çözüme kavuşması durumunda İran'ın geleceği için daha iyi bir vizyon sunabileceği iyimser bir bakış açısı da sunulmuştur. İran'ın bağımsızlık mücadelesinin ve

[37] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafi-yi İran.* No: 74, s. 36-37.
[38] Kesrevi, A. (1379). *Tarih-i Hicde Sale-i Azerbaycan*. İntişârât-ı Mecid-Sada-yı Muasır, Tahran, s. 493.
[39] Osmanlı Devleti Onuncu Kolordu Kumandanı Mirliva Ali Nadir Paşa.
[40] BOA, HR. SYS. 704/7.
[41] BOA, HR. SYS. 720/11.

siyasi duruşunun bu antlaşmaların gölgesinde şekillendiği ve 1914 yılına girilirken İran için önemli gelişmelerin beklendiği ifade edilmiştir.[42]

Böylece, İstanbul Protokolü, Osmanlı Devleti ve İran arasındaki uzun süregelen sınır ihtilaflarına bir çözüm getirmeye çalışırken, aynı zamanda bölgesel güç dengeleri ve uluslararası diplomasi açısından da önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu protokol, özellikle İran'ın bağımsızlık ve egemenlik mücadelesinde yeni bir sayfa açmış ve bölgedeki siyasi dinamikleri etkilemiştir.

İngiliz ve Rus elçilerinin arabuluculuğu ile 4 Kasım 1913'te başlayan müzakereler, 17 Kasım 1913'te İstanbul Protokolü'nün imzalanmasıyla sonuçlandıktan sonra, İran ve Osmanlı Devleti arasındaki sınır tayini amacıyla İngiliz ve Rus temsilcilerinin de dahil olduğu Tahdid-i Hudut Komisyonu kuruldu. Bu komisyonun teşkil edilmesi, iki devlet arasındaki uzun süredir devam eden sınır ihtilaflarını sona erdirmeyi amaçlamıştır. Ra'd gazetesi ve Ez-zuhur[43] isimli gazetelerde yer alan "Tahdid-i Hudut Komisyonu" başlıklı yazıda, sınır ihtilafının çözümüne dair memnuniyet ifade edilmiş, İstanbul Protokolü'nün bu iki İslam devleti arasındaki soğukluk ve belirsizlikleri giderdiği ve müşterek düşmanlara karşı birleşme imkânı sunduğu vurgulanmıştır. Ancak, İran ve Osmanlı'nın kendi bağımsızlıklarını koruma çabası göz önüne alındığında, Rusya ve İngiltere'nin sürece müdahalesi, her iki hükûmet için de zorlayıcı bir durum oluşturmuştur. Bu dönem, her iki hükûmet için de kritik öneme sahip olup, uluslararası güç dengelerinin de bu süreçte belirleyici olduğu açıktır.[44]

İstanbul Protokolü'nün imzalanmasının ardından, sınırların belirlenmesi amacıyla İran ve Osmanlı memurları, İngiliz ve Rus temsilcileri ile birlikte Tahdid-i Hudut Komisyonu'nu oluşturdu. İran heyeti için İ'tilaü'l-Mülk başkanlık yaparken, Mansûrü's-Saltana yardımcı olarak görev aldı. Ayrıca askeri yetkili Salar Muzaffer, iki topograf ve bir doktor heyete dahil edildi. Osmanlı tarafında ise Erkan-ı Harbiye'den Aziz ve Sami Beyler, komisyon kâtibi Abdülmecid Bey, Hariciye Nezareti'nden Salim Bey ve iki topograf görev yaptı.[45] Komisyona, İngiliz temsilci Mr. Rattisla ve Rus temsilci Mr. Munir Ski de katıldı. Ra'd gazetesine göre ihtilafların çözülemediği durumlarda, İngiliz ve Rus üyelerin tahkim yetkilerini kullanmalarına karar verilmişti. Bu, Osmanlı ve İran arasındaki sınır ihtilafının çözümünün, Rus ve İngiliz çıkarları için de büyük önem taşıdığını göstermekteydi. Özellikle "Muhammara-Hürremabad" demiryolu ve "Muhammara-Dezful" arasındaki telgraf hattı gibi

[42] Ra'd (5 Muharrem 1332/4 Aralık 1913). *Netayic-i Siyasî-i Mukavele-i İstanbul.* Sayı 3, s. 1.
[43] Osmanlı Irak'ında çıkan bir gazete
[44] Ra'd (7 Rebiülevvel 1332/3 Şubat 1914). *Heyet-i Tahdid-i Hudut.* Sayı 19, s. 4.
[45] Ra'd (7 Rebiülevvel 1332/3 Şubat 1914). *Heyet-i Tecdid-i Hudut.* Sayı 19, s. 4.

altyapı projeleri ile Güney Batı İran'daki petrol sondaj çalışmaları devam etmekteydi. Ayrıca, Ruslar için "Tebriz-Culfa" demiryolu hattının başarıyla tamamlanması kritikti. Bu bağlamda, 15 Aralık günü heyetler Muhammara'da (günümüzde Hürremşehr) toplanarak sınırların belirlenme işlemine başladı.[46]

Tahdid-i Hudut Komisyonu'nun çalışmaları bir süre devam etmiş olsa da Osmanlı Devleti'nin 1905'ten sonraki dönemdeki askeri harekatları ve yetkililerinin tutumları nedeniyle yeniden anlaşmazlıklar meydana geldi. İran Dışişleri Bakanı Â'laü's-Saltana, yurtdışındaki İran elçiliklerine gönderdiği telgraflarda, bu anlaşmazlıkların Osmanlı Devleti'nin eylemlerinden kaynaklandığını belirtti ve Osmanlı Devleti'nin, Tahdit Komisyonu kararlarına uymadığını iddia etti. Â'laü's-Saltana, I. Dünya Harbi sonrasında Osmanlı Devleti'nin İran'a ait bölgeleri terk edeceğini belirtmesine rağmen, bu çabalarının sonuçsuz kaldığına dikkat çekti.[47]

Bu süreçte, Komisyonun çalışmaları I. Dünya Harbi'nin başlamasından birkaç gün önce sona erdi.[48] Savaşın başlamasıyla birlikte uluslararası öncelikler ve güç dengeleri değişti, bu da komisyonun çalışmalarının ve sınır ihtilafının çözüm çabalarının arka plana itilmesine neden oldu.

Sonuç olarak, sınır ihtilafının sürdüğü dönem boyunca Azerbaycan Vilayeti'nin kuzeybatı kesimleri ile diğer tartışmalı bölgeler, gerçekleştirilen savaşlar ve imzalanan antlaşmalar neticesinde iki devlet arasında defalarca el değiştirmiştir. Bu nedenle, İran ve Osmanlı Devleti bu bölgelerde tam hâkimiyet kurmakta nadiren başarılı olmuşlardır. Devletabadî'nin iddialarına göre, Azerbaycan bölgesindeki halk, dil benzerliklerine rağmen Osmanlıların sınır politikalarına hiçbir zaman eğilim göstermemiştir. Onlar, çalkantılar nedeniyle zamanla dillerini terk etmiş olsalar da İran kimliklerini muhafaza etmiş ve Osmanlı karşıtı bir tutum sergilemişlerdir. Rusya'nın bölgede artan askeri varlığına rağmen, Osmanlı Devleti de eyaletin batı sınırında asker ve aşiret desteği ile etkili olmaya çalışmıştır. Ancak bu çabalar, genel olarak bölgede bir istikrarsızlık unsuru olarak kalmış ve İran'ın iç politikasında belirleyici olmuştur.[49]

Osmanlı cephesinden bakıldığında, İngiltere ve Rusya'nın İran'a yönelik güvenlik odaklı ültimatomları, I. Dünya Harbi arifesinde Osmanlı Devleti'ni İran'ın batı ve kuzeybatı

[46] Ra'd (15 Muharrem 1332/14 Aralık 1913). *Matbuat-ı Harice Raci' ba-İran: İran Serhad-ı İran ve Osmanî.* Sayı 5, s. 4-5.
[47] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafi-yi İran.* No: 74, s. 36-37.
[48] Abdurrıza Huşeng Mehdevi, age, s. 299.
[49] Yahya Devletâbâdî, age, c. IV, s 77.

bölgelerine askerî müdahalede bulunmaya teşvik etmişti. Bu doğrultuda, Osmanlı yönetimi İttihâd-ı İslâm ve Pantürkizm ideolojileri çerçevesinde, bölgedeki Sünni Kürtler, Şii İranlılar ve Türk unsurlar üzerinde nüfuz kurmaya çalışmış; bu grupları kendi lehine harekete geçirerek Rusya ve İngiltere'nin artan etkisini dengelemeyi hedeflemişti. Bu faaliyetler, Osmanlı Devleti'nin bölgesel güç olarak konumunu koruma çabasının bir parçası olarak değerlendirilmelidir.

Ancak bu çabalar, sınır ihtilaflarının çözümüne doğrudan bir çözüm üretmedi ve taraflar I. Dünya Harbi'nin patlak vermesiyle başka sorunlara yönelmek zorunda kaldı. 1932 yılında ise, Türkiye Cumhuriyeti ve İran arasında imzalanan antlaşma ile uzun süredir devam eden ve iki ülke arasındaki bağları oldukça yıpratan sınır ihtilafları nihayet sona erdi. Bu antlaşma, her iki taraf için de önemli bir diplomatik başarı olarak kabul edilir ve sınırın net bir şekilde belirlenmesiyle bölgesel istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmuştur.

2. Kutuplaşmalar, İttifak Arayışları ve Askerî Hazırlıklar

1877-78 Osmanlı-Rus Harbi, diğer adıyla 93 Harbi (Rumî 1293), sonunda imzalanan Ayastefanos Antlaşması, Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki güç dengelerinin yanı sıra Avrupalı devletlerin stratejik çıkarlarını büyük ölçüde sarsmıştı. Bu antlaşmanın hükümlerine itiraz eden Avrupalı devletler, Almanya İmparatorluk Şansölyesi Otto von Bismarck'ın önderliğinde, 13 Haziran-13 Temmuz 1878 tarihleri arasında Berlin Konferansı'nı toplamışlardı. Bismarck, konferans öncesinde Osmanlı delegelerine şu uyarıyı yapmıştı:

"Bugünkü durumu sizden saklamak istemem; kongrenin Osmanlı Devleti için toplandığı zannına kapılarak kendinizi aldatmayınız. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan Ayastefanos Antlaşması, Avrupa devletlerinin menfaatine dokunur bazı maddeleri ihtiva etmeseydi olduğu gibi bırakılırdı. İşte bu menfaatlerin uzlaştırılması için bu kongre toplanmıştır." Konferans boyunca Bismarck, Osmanlı delegelerinin müdahalelerine karşı sık sık "Kongre, Osmanlı Devleti için değil, fakat Avrupa barışının muhafazası için toplanmıştır"[50] ifadesini yinelemişti.

Avrupalı devletler, Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü savunma iddialarını kendi çıkarları doğrultusunda ve bölgedeki güç paylaşımını dengelemek amacıyla bir araç olarak kullanmışlardı. Ancak Berlin Konferansı ile bu dengeyi koruma politikası terk edilmiş ve yeni bir güç paylaşımı yapılmıştı. Konferansta alınan kararlar neticesinde Sırbistan, Romanya ve

[50] Karal, E. Z. (2007). *Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907*. c. VIII. 6. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 74-75.

Karadağ bağımsızlık kazanmış, Bulgaristan'a ise özerklik verilmişti. Ayrıca Bosna-Hersek Avusturya-Macaristan'a, Kıbrıs ise İngiltere'nin himayesine bırakılmıştı. Bu sonuç, Avrupalı devletlerin Afrika'daki emperyalist politikalarını Osmanlı Avrupa'sına taşıma gayretlerinin bir yansıması olarak görülebilir.

Berlin Konferansı ile meydan gelen bu dönüşüm sadece Osmanlı Avrupası ile sınırlı kalmamıştır. Aynı zamanda Osmanlı-İran sınırında da normatif bir kırılmaya neden olmuştur. Özellikle denge siyasetinden paylaşım siyasetine geçiş, Osmanlı-İran sınır rejiminde statüko koruma anlayışının zayıflatmış, bunun yerine etki alanlarını genişletmeye yönelik bir politikanın yerleşmesine neden olmuştur. Bu da özellikle sınır hattındaki yerel aşiretlerin stratejik yönelimlerini önemli ölçüde değiştirmiştir.

İranlı tarihçi Abdurrıza Huşeng Mehdevî, bu konferans sonucunda Osmanlı Devleti'nin Avrupalı büyük devletlerin kontrolü altına girdiğini ve bağımsız karar alma mekanizmasından uzaklaştığını öne sürmektedir.[51] Bir diğer İranlı tarihçi Rahim Reis Niya ise bu antlaşmanın Doğu ve Batı Avrupa arasında bir denge unsuru oluşturduğunu, ancak Osmanlı Devleti'nin Balkanlar üzerindeki etkisinin fiilen sona erdiğini vurgulamaktadır.[52] Her iki değerlendirme de Osmanlı Devleti'nin Berlin Konferansı sonrasında sadece Balkanlardaki nüfuzunu kaybetmekle kalmayıp, aynı zamanda Avrupalı devletlerin siyasi etkisine açık hale geldiğini ortaya koymaktadır.

Berlin Konferansı'nın ardından Osmanlı Devleti, Balkan coğrafyasının geniş bir kısmının yanı sıra Kars, Ardahan ve Batum'u da kaybetmişti. Akabinde Batılı devletler, aralarındaki çıkar çatışmalarını derinleştirerek Osmanlı topraklarında nüfuz alanlarını genişletme yarışına girmişlerdi. Bu süreçte, 2 Temmuz 1881'de Yunanistan'ın Teselya'yı, 12 Mayıs 1881'de Fransa'nın Tunus'u ve 15 Temmuz 1882'de İngiltere'nin Mısır'ı işgali, Osmanlı Devleti'nin bu bölgelerdeki egemenliğini büyük ölçüde sarsmıştı. Sultan II. Abdülhamid ise elden çıkan toprakların en azından hukuken Osmanlı sınırları içinde kalmasını sağlamak amacıyla yoğun bir çaba göstermiş ve devletin bu topraklar üzerindeki haklarından feragat etmemişti. Bu stratejik kararlılığını, Kânûn-ı Esâsî'nin birinci maddesinde açıkça ifade edilen şu temel ilke ile desteklemişti: "Devlet-i Osmaniye memâlik ve kıtaat-ı hazırayı ve eyâlât-ı mümtazeyi muhtevi ve yekvücud olmakla hiçbir zamanda hiçbir sebeple tefrik kabul etmez."[53] Ancak tüm bu çabalara karşın, Avrupalı büyük devletlerin ve özellikle

[51] Abdurrıza Huşeng Mehdevi, age, s. 299.
[52] Niya R. R. (1384). *İran ve Osmanî der-Asitane-i Karn-ı Bistom.* c. III, İntişârât-ı Sütûde, Tebriz, s. 176-336-337.
[53] Kanûn-ı Esâsi (1338-1340). TBMM Matbaası, s. 3.

İngiltere'nin Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma siyaseti belirgin bir şekilde değişmişti. İngiltere'nin Mısır'ı işgale yönelik politikaları, Osmanlı Devleti'nin savunma sınırlarını tehlikeye atmıştı.

Bu dönemde Sultan II. Abdülhamid'in, Afrika, Orta Asya ve Hindistan'da Batı literatüründe "Panislâmizm" olarak adlandırılan İttihâd-ı İslâm politikasını devreye sokması oldukça dikkat çekiciydi. Söz konusu politika, İslam dünyasında bir dayanışma ağı oluşturmayı hedeflemekle kalmamış, Avrupa devletleriyle ikili ilişkilerde diplomatik bir koz olarak da kullanılmıştı. Söz konusu hamle, Osmanlı Devleti'ni tehdit eden sömürgeci girişimler karşısında Sultan II. Abdülhamid'in Batı'ya güçlü bir yanıtı olarak değerlendirilebilir.

Berlin Konferansı'nda Avrupalı devletlerin Osmanlı karşıtı tutum sergilemesi, Osmanlı Devleti'ni Almanya ile yakınlaşmaya yönlendirmişti. 1879 yılında Almanya ve Avusturya-Macaristan arasında kurulan ittifaka, 1882'de İtalya'nın da katılması, İranlı devlet adamı Yahya Devletâbâdî'ye göre Osmanlı Devleti'ni hem siyasi manevra alanında güçlendirmiş hem de Almanlarla daha sıkı bir iş birliğine yöneltmişti.[54] Alman emperyalistler açısından ise zengin yeraltı kaynaklarına sahip ve İslam dünyasının merkezi konumundaki Osmanlı Devleti, yalnızca stratejik bir ortak değil, aynı zamanda ekonomik ve kültürel çıkarlar doğrultusunda değerli bir müttefik olarak öne çıkmaktaydı. Bu koşullar altında, iki devlet arasındaki siyasi, askeri ve ticari ilişkiler hızla gelişmiş ve II. Wilhelm (d. 1859 – ö. 1941) döneminde daha kapsamlı bir boyuta ulaşmıştı. Bu bağlamda, 14 Mayıs 1914 tarihli Ra'd gazetesinde yayımlanan bir yazıda Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya olan yakınlığının yaklaşık yirmi yıl öncesine dayandığı vurgulanmakta ve Sultan II. Abdülhamid'in Almanya ile ittifak kurulamamasından duyduğu üzüntü dile getirilmektedir. Ayrıca yazıda, meseleye ilişkin Avusturya'da yayımlanan bir dergide yer alan bir yazıya atıfla, II. Abdülhamid'in Almanya ile kurulacak bir ittifakın Osmanlı Devleti'ni komşu devletlerin olası işgal girişimlerinden koruyacağına ve Balkanlar'da daha güçlü bir konum sağlayacağına inandığı belirtilmektedir.[55]

Bismarck'ın temkinli ve içe dönük dış politika anlayışına karşın, II. Wilhelm Almanya'nın küresel bir aktör olmasını amaçlayan "Weltpolitik" (Dünya Siyaseti) vizyonunu benimsemiştir. Bu vizyon çerçevesinde Almanya, donanmasını güçlendirmeyi ve sömürgelerini genişleterek dünya çapında nüfuz kazanmayı hedeflemekteydi. II. Wilhelm'in

[54] Yahya Devletabadî, age, c. III, s. 269.
[55] Ra'd (18 Cemaziyelahir 1332/14 Mayıs 1914). *Vaziyeti Osmanî.* Sayı 60 s. 4.

1889 yılında Osmanlı Devleti'ne gerçekleştirdiği resmi ziyaret, Almanya'nın Orta Doğu'da stratejik bir dayanak olarak Osmanlı ile ilişkilerini güçlendirme arzusunu açıkça yansıtan bir gelişme olarak kabul edilebilir. Söz konusu ziyaretin ardından, Osmanlı-Alman ilişkilerinde hem ekonomik hem de askeri alanlarda önemli ilerlemeler kaydedilmişti.

Bu kapsamda, Alman Dışişleri Bakanı Bernhard von Bülow'un ifadesiyle, Almanya'nın "güneşteki yerini alabilmesi" için Orta Doğu'da siyasi ve ekonomik imtiyazlar elde etmesi bir öncelik haline gelmişti. Almanya'nın Doğu'ya yönelik bu hamlesi, "Drang Nach Osten" (Doğu'ya Yöneliş) olarak adlandırılmıştı. Bu politikanın temel hedefi, öncelikle Osmanlı Devleti ve ardından İran üzerinden Orta Doğu'da geniş bir nüfuz alanı kurmak olarak belirlenmişti. Osmanlı toprakları üzerinde elde edilecek imtiyazlar, Almanya'nın ekonomik çıkarlarını desteklediği kadar İslam dünyası ile kurmayı planladığı manevi bağları da güçlendirme amacı taşımaktaydı.[56]

Almanlar, Orta Doğu'daki stratejik hedeflerine ulaşmak adına Bağdat Demiryolu Projesi'ni hayata geçirmeyi planlamışlardı. Alman yayılmacı politikalarının temel taşlarından biri olan demiryolu inşası, Almanya'nın bölgedeki ekonomik ve siyasi nüfuzunu artırması açısından büyük bir önem arz etmekteydi. Bu projeye İngiltere ve Fransa'nın karşı çıkmasına rağmen, II. Abdülhamid'in yoğun çabaları sayesinde demiryolu inşası için antlaşma[57] imzalanabilmişti. II. Abdülhamid'in bu projeye yönelik kararlı tavrı, Almanya İmparatoru II. Wilhelm tarafından takdirle karşılanmıştı.[58] Sonuç olarak, Almanya, Osmanlı Devleti açısından İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı bir denge unsuru haline gelmişti.

Söz konusu gelişmeler, ilerleyen yıllarda İran basını tarafından da yeniden gündeme getirilmişti. Nitekim 5 Şubat 1914 tarihli Ra'd gazetesinde yayımlanan bir yazı, Osmanlı Devleti'nin Almanya ile yakınlaşmasının önemini vurgulamıştır. Bu dönemde, Osmanlı Devleti'nde Alman subaylarının görevlendirilmesi, Avrupa'da değişen güç dengeleri göz önüne alındığında büyük bir stratejik değer kazanmıştı. Ahmed Han-ı Mülk'ün makalesinde,

---

[56] İraj Zowghi, age, s. 18-19; Abdurrıza Huşeng Mehdevi age, s. 314-315.

[57] İran kaynaklarına göre, Alman Kayseri II. Wilhelm ile Rus Çarı II. Nikola arasında Kasım 1910'da Potsdam'da yapılan görüşme, özellikle Orta Doğu ve Asya'daki stratejik menfaatler açısından önemli bir dönemeçti. Doğu'daki Alman nüfuzunun artışı karşısında çaresiz kalan Rusya, bu bölgelerdeki çıkarlarını korumak amacıyla Almanya ile anlaşma yapmaya karar vermişti. Görüşmelerde, Bağdat hattı ve İran coğrafyasındaki hatlar hakkında anlaşmaya varıldı. Ancak, İngilizlerin Basra'daki prestijinin zedelenmesi gerekçesiyle tepkisini çeken bu antlaşma, Ağustos 1911'de duyuruldu. Fakat, taraflar arasında yaşanan derin ihtilaflar, anlaşmanın istenilen sonuçları doğurmasına engel oldu. Detaylı bilgi için bkz. Şeyhülislâm C. (1375). *Sima-yı Ahmed Şah-ı Kacar,* Tahran, s. 65-66; İraj Zowghi, age, s. 100-102; Abdurrıza Huşeng Mehdevi, age, s. 337-338.

[58] Abdurrıza Huşeng Mehdevi, age, s. 315-317; Ortaylı, İ. (1983). *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*. Kaynak Yayınları, İstanbul, s. 89-116; Beydilli, K. (1991). Bağdat Demiryolu. *TDV İslam Ansiklopedisi,* c. 4, İstanbul, s. 442-444.

Osmanlı Devleti'ndeki Avrupalı devletlerin rekabeti ile İran'daki benzer rekabet karşılaştırılmış; Osmanlı topraklarında yalnızca Almanya'nın değil, altılı Avrupa devletlerinin ve hatta ABD'nin etkisinin de hissedildiği vurgulanmıştır. Han-ı Mülk'e göre, Osmanlı Devleti'ne atanan Alman subayları, Osmanlı'nın askeri modernleşme sürecinde önemli bir rol üstlenmiştir. Makalenin devamında, Osmanlı Devleti'ne gelen ünlü Alman askeri liderlerden Goltz Paşa'nın Balkan Savaşları'ndaki rolüne de değinilmiştir. Balkan yenilgisi sonrası bazı Avrupalı gazetelerin bu hezimeti Goltz Paşa'ya yüklediği belirtilirken, onun ardından Liman von Sanders'in bir Alman heyeti ile İstanbul'a gelişi ve askeri eğitim alanında görevlendirilmesi, Osmanlı üzerindeki Alman etkisini daha da artırmıştır. Bu gelişmeler, Avrupalı devletlerde endişe uyandırmış; Osmanlı Devleti, mali yaptırımlar ve diplomatik baskılarla tehdit edilerek protestolarla karşılaşmıştır. Avrupa kamuoyunda, Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya verdiği askeri imtiyazların Osmanlı'nın kendi yıkımına zemin hazırlayacağı yönünde eleştiriler de hızla yayılmaya başlamıştır.[59]

Ancak Han-ı Mülk'e göre, Osmanlılar, ardı ardına maruz kaldıkları siyasi oyunlar ve tekrar eden aldatmacalardan yorulmuşlardır. Şimdiye dek gerek dostane ilişkilerden gerek iyi niyetli öğütlerden gerekse uluslararası hukuk normlarından beklenen faydayı görememiş; bilakis bu süreçlerden yalnızca zarar elde etmişlerdir. Bu nedenle Osmanlı Devleti, varlığını sürdürebilmenin yegâne yolunu güçlü ve disiplinli bir ordu teşkil etmekte görmüş; tüm enerjisini askeri yapıyı güçlendirmeye yöneltmiştir. Artık bu türden öneri ve uyarılara kulak asmamakta kararlıdır. Ayrıca Han-ı Mülk, Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve topraklarının paylaşılmasının Avrupa üzerindeki potansiyel etkilerini de şu sözlerle dile getirmiştir:

> "Bugün Osmanlı Afrika'sının toprakları yok edildi, dün Osmanlı Avrupa'sının neredeyse tamamı yok edildi, acaba yarın sıra Osmanlı Asya'sına mı gelecek? Osmanlı Asya'sının taksiminin dünya medeniyetine faydalı olmadığı ve özellikle de Avrupa'nın asayişine zararlı olduğu düşünülüyor. Avrupa ileri görüşlü olsaydı cidden Osmanlı memleketlerinde birkaç reform isteyip ve Balkan ülkelerinin sınırlarından geçerek saldırmalarına izin vermeyebilir ve Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına sebep olmayabilirdi. Ancak artık zaman neredeyse tükenmiştir. Eğer Avrupa Âl-i Osman hanedanının yıkılmasını önlemek istiyorsa bu mümkün olmayabilir."[60]

XX. yüzyılın başlarına kadar İngiltere'nin ana stratejik hedeflerinden biri, Rusya'nın İran'ın güneyine doğru artan nüfuzunu engellemek olmuştu. O dönemde İngiltere, Almanya'nın Orta Doğu'ya yönelik politikalarını önemli bir tehdit olarak görmemiş; fakat

[59] Ra'd (9 Rebiülevvel 1332/5 Şubat 1914). *Urupa ve Osmanî.* Sayı 20, s. 1-2.
[60] Ra'd (9 Rebiülevvel 1332/5 Şubat 1914). *Urupa ve Osmanî.* Sayı 20, s. 1-2.

Almanya'nın Avusturya-Macaristan ve İtalya ile giderek güçlenen ittifakı, Doğu'ya yönelik nüfuz mücadelesinde İngiltere için yeni bir risk unsuru olarak değerlendirilir hale gelmişti. Almanya'nın Osmanlı Devleti ile geliştirdiği ilişkiler, İngiltere'nin Orta Doğu'daki çıkarlarını tehdit edebilecek bir müttefiklik olarak belirmekteydi. Bu dönemde ayrıca Güney Afrika'daki Boerlerin 1902 yılında İngiltere'ye karşı verdiği mücadele ve 1905'te Hindistan'ın Bengal eyaletinin "Doğu Bengal-Bihar-Orissa" ve "Batı Bengal-Asam" şeklinde ikiye bölünmesi kararına Hinduların gösterdiği tepki, İngiltere'nin dikkatini daha da güçlendirmişti.[61] Bu olaylar, İngiltere'yi rakip güçlerle ilişkilerini yeniden gözden geçirmeye ve Orta Doğu'daki konumunu koruyacak ittifaklar oluşturmaya sevk etmişti.

Almanya'nın Orta Doğu'ya yönelik etkin stratejileri de eklenince, İngiltere, Fransa ve Rusya arasındaki anlaşma süreci hız kazandı. Ocak 1894'te Fransız-Rus askeri ittifakının imzalanması, bu yeni dönemin ilk önemli göstergelerinden biriydi.[62] Ardından 1904 yılında İngiltere ve Fransa, Afrika'daki sömürgeler konusunda uzlaşıya vararak Entente Cordiale'yi (Dostluk ve Anlaşma) kurdu. Rusya ise 1905 yılında Japonya'ya yenilmesi ve bu yenilginin ardından ülke içinde baş gösteren siyasi çalkantılar sebebiyle İngiltere'ye karşı daha uzlaşıcı bir politika izleme yoluna gitmişti. Bu bağlamda, Rus Dışişleri Bakanı Alexander İzvolsky, Rusya'nın İngiltere'nin Fars Körfezi'ndeki çıkarlarına karşı koyacak güce sahip olmadığını düşündüğü için, 29 Ağustos 1907'de İngiltere'nin bu bölgedeki çıkarlarını tanıyan bir deklarasyon yayımladı.[63] Bunu takiben, 31 Ağustos 1907 tarihinde İngiltere ve Rusya, İran ve Afganistan topraklarını kendi nüfuz alanlarına ayırarak paylaşmayı öngören bir antlaşma imzaladılar.[64]

Bu antlaşmalar, I. Dünya Harbi öncesinde bloklaşmaları belirginleştirmenin yanı sıra, Almanya ve Osmanlı Devleti'nin aleyhine işleyen bir güç dengesini de hızlandırmıştı. Böylece Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'dan oluşan İttifak Devletleri grubunun karşısında, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın oluşturduğu İtilaf Devletleri grubu belirmişti. Avrupa'nın büyük güçleri arasındaki bu kutuplaşma, siyasi, askeri ve ekonomik alanlardaki rekabeti yoğunlaştırarak devletlerin birbirine karşı silahlanma yarışına girmesine yol açmıştı.

---

[61] Özcan A. (1992). Bengal, *TDV İslam Ansiklopedisi,* c. 5, İstanbul, s. 436.

[62] Ayrıca Fransa, maddi kredi açısından da Rusya'ya destek olmaktaydı. Söz konusu destek ile Fransa'nın Rus bankası olduğu fikri hasıl olsa da aslında Fransa'nın, Rusya'ya bu denli yaklaşması kendi menfaatlerini koruma isteğinden kaynaklanmaktaydı. Detaylı bilgi için bkz. Yahya Devletabadî, age, c. III, s. 268.

[63] Yahya Devletabadî, age, s. 268-270; İraj Zowghi, age, s. 30-31, 37-56; Abdurrıza Huşeng Mehdevi, age, s. 319

[64] İngiltere'nin en temel politikası söz konusu antlaşma ile Hindistan sınırlarına yönelik tehlike arz eden Rus politikasına karşı bölgeyi korumak ve İngiliz hükûmetini meşgul eden endişeleri ortadan kaldırmaktı. Detaylı bilgi için bkz. İraj Zowghi, age, s. 65.

Bu karşılıklı silahlanma yarışının, aralarındaki gerilimi giderek daha da yükselttiği gözlemlenmekteydi.

I. Dünya Harbi öncesinde Avrupalı devletler, silahlanarak gerilimi artırırken Osmanlı Devleti'nin hakimiyetinde bulunan toprakları ele geçirme girişimlerinde bulunuyordu. İtalya, Kuzey Afrika'daki Osmanlı topraklarına yönelerek Trablusgarp ve Bingazi'ye saldırdı ve bu bölgeleri işgal etti. Bu işgalin hemen ardından, Osmanlı'nın Balkanlardaki komşu devletleri harekete geçti ve Balkan Savaşları ile çeşitli kazanımlar elde etti. Bu ardışık savaşlar, Osmanlı Devleti'ni hem askeri hem de nüfus ve toprak açısından büyük bir zayıflığa sürüklemişti. I. Dünya Harbi öncesinde Osmanlı Devleti, Trablusgarp ve Balkan Savaşları sonucunda itibar, nüfus ve toprak kayıpları yaşamış; bu kayıplar, devletin iç ve dış politikasında köklü etkiler doğurmuştu.

Bu nedenle Osmanlı hükûmeti, yaklaşan savaşı kayıplarını telafi edebileceği bir fırsat olarak görüyordu. Aynı zamanda Turan politikası çerçevesinde, Kafkasya ve Orta Asya'daki Türk kökenli topluluklar üzerinde etkisini artırarak bu bölgelerde yeni kazanımlar elde etmeyi hedefliyordu. İranlı tarihçi İsmail Ahmed Yaghi'ye göre, Osmanlı'nın Turan siyaseti Balkan Savaşları ile yaşanan kayıplara bir tepki olarak gelişmiş ve Osmanlı Devleti, bu strateji doğrultusunda genişlemeyi bir prestij meselesi olarak algılamaktaydı.[65] Bu yaklaşımlar doğrultusunda Osmanlı hükûmeti, askeri reformlara hız vermiş ve yeni bir ordu kurma çalışmalarına başlamıştı. Ordunun modernizasyonu için Almanya'dan birçok subay getirilmiş, Avrupa'dan tedarik edilen yeni silahlarla ordu yeniden yapılandırılmıştı. Bu çabalar, Osmanlı ordusunun yalnızca iç güvenliği sağlama amacını değil, olası bir savaşta Osmanlı Devleti'ni bölgesel bir güç olarak konumlandırma amacını da içermekteydi.

17 Şubat 1914 tarihli Ra'd gazetesinde yazarlardan Mirza Bakır Tebrizi, Osmanlı Devleti'nin askeri alandaki ihmallerini ve meşrutiyetin ilk yıllarında yaşanan zaman ve kaynak yetersizliğinin, kara ve deniz kuvvetlerinin modernize edilmesini engellediğini vurgulamıştır. Tebrizi'ye göre, bu ihmallerin yanı sıra Trablusgarp ve Balkan Savaşları sürecinde ortaya çıkan krizler, Osmanlı Devleti'ni büyük bir sefalet ve talihsizlik sarmalına sürüklemiş ve Avrupalı devletlere karşı siyasi dengeyi koruma çabalarını sekteye uğratmıştı. Bu çerçevede, Osmanlı Devleti, Rumeli ve Balkan Yarımadası'ndaki geniş topraklarını kaybetmiş; gelecekteki saldırılara karşı koyabilmek ve kayıplarını telafi etmek adına askeri alanda geniş çaplı reformlara yönelmişti. Söz konusu reformlar kapsamında, kara ordusunun

[65] Yaghi, İ. A. (1385). *Devlet-i Osmanî ez-İktidar ta-İnhilal.* (Trc. Resul Ca'feriyan), Pejuheşgah-ı Huze ve Danişgâh, Kum, s. 183.

teçhizatı yenilenmiş, donanma ise harp gemileriyle güçlendirilmişti. Enver Paşa'nın Harbiye Nazırlığına getirilmesiyle birlikte, kara ve deniz kuvvetlerine verilen önem giderek artmış; donanmadaki birçok gemi, savaş koşullarına uygun hale getirilmiş ve modernize edilmişti. Bu süreçte, Osmanlı Devleti, donanmayı güçlendirmek amacıyla Sultan Osman ve Reşadiye isimli iki modern dretnot sipariş etmiş ve bu gemilerin iki ay içinde Osmanlı donanmasına katılması planlanmıştı. Bu adım, Osmanlı Devleti'nin deniz gücünü artırma kararlılığını ve Avrupalı güçlerle olan askeri dengesizliği bir nebze olsun dengelemeyi amaçladığını göstermekteydi.

Mirza Bakır Tebrizi, makalesini Osmanlı Devleti'nin İslam dünyası açısından taşıdığı öneme ve gelecekteki savunma stratejilerine dair umudunu ifade ederek şu sözlerle bitirmiştir: "Bu girişten sonra, Âlem-i İslâm'ın ilk temsilcisi ve haçlı saldırılarına karşı güçlü bir bariyer olan Osmanlı Devleti içerisinde ilmî ve amelî bir düzene, bir askerî güce ve gelecekte saldırıların müdafaası için kâmil manada bir deniz gücüne sahip olduğu söylenebilir."[66]

Almanya, yaklaşan genel savaşta siyasi, askeri ve ekonomik hedeflerine ulaşabilmek için Osmanlı ordusunu stratejik bir müttefik olarak görme amacındaydı. Bu doğrultuda, 14 Aralık 1913'te Otto Liman von Sanders (d. 1855-ö. 1929) liderliğinde 42 kişilik bir askeri heyet İstanbul'a gönderildi.[67] Heyetin temel görevi, Osmanlı ordusunu modernize ederek Almanya'nın çıkarlarına uygun, güçlü bir askeri yapı oluşturmak olarak belirlenmişti. İranlı devlet adamı Yahya Devletâbâdî'ye göre, Osmanlı ordusundaki bu ilerlemenin ardında, Almanya'nın genç Türkleri askeri alanlarda desteklemesi ve gerekli teçhizatı sağlaması yatıyordu.[68] Devletâbâdî, bu durumu Türk toplumundaki "uyanış" süreciyle ilişkilendirerek şu benzetmeyi yapmıştır: "Uyuyan biri ihtiyaçlarını hissetmez, ancak aynı kişi uyanır uyanmaz ihtiyaçlarının tümünü hemen hisseder. Bir milletin tasavvuru, bir kişinin tasavvuruna benzetilebilir; fark şudur: Eğer kişi doğru mizaçlı ve özgürse ihtiyaçlarını bizzat karşılamaya çalışabilir. Onun uyanması, ihtiyaçlarının farkına varması için yeterlidir."

Devletâbâdî'ye göre Osmanlı Devleti'nde bu uyanış süreci, özellikle askeri alanda genç Türklerin yönetimi ele almasıyla kendini göstermişti. Ona göre toplumun bu "uyanmış" kesimi, devlete faydalı reformları gerçekleştirebilecek güce ve iradeye sahipti. Devletâbâdî, Osmanlı Devleti'ndeki bu gelişmeyi överken aynı zamanda İran'daki durumu da eleştirmiştir: "Osmanlı'daki uyanık kesim devletin askeri gücünü ellerine almışlardı; bu da faydalı

[66] Ra'd (22 Rebiülevvel 1332/17 Şubat 1914). *Devlet-i Osmanî ve Terakkiyat-ı Kuvve-i Berriye ve Bahriye-i An.* Sayı 25, s. 3.
[67] Ra'd (9 Rebiülevvel 1332/5 Şubat 1914). *Urupa ve Osmanî.* Sayı 20, s. 1.
[68] Yahya Devletâbâdî, age, c. IV, s. 24.

ıslahatlara sebep oldu. Fakat İran'a baktığımızda uyanıkların çok az olduğunu itiraf etmeliyiz. İktidarı ele geçiremediler, milleti ve devleti bağımsızlık yolunda güçlendirecek yerde milli kudreti zayıflattılar ve ülkeyi gerici bir hale getirdiler."[69]

Devletâbâdî'nin Osmanlı'daki reform hareketlerini ve İran'daki durumu kıyaslayan gözlemleri, dönemin geniş çaplı jeopolitik dönüşümlerini anlamak açısından önemlidir. Nitekim, Şihâb-ı Sâkib gazetesinde "Genel Harbin Çıkış Nedeni" başlığıyla yayımlanan bir haber de bu dönüşümlerin Avrupa'daki devletler arası dengeyi nasıl etkilediğine dikkat çekmektedir. Balkan coğrafyasında yaşanan bloklaşmalar ve bunu izleyen Balkan Savaşları, Avrupa'da eski kinleri yeniden alevlendirirken, Almanya ve Avusturya-Macaristan gibi devletler, bu durumdan yararlanarak Osmanlı Devleti'ne yönelik askeri desteklerini artırma yoluna gitmişlerdir. Özellikle Almanya, Osmanlı'daki potansiyeli güçlendirme amacıyla askeri iş birliğine daha fazla odaklanmıştır.[70] Bu iş birliğinin somut bir yansıması olarak, Osmanlı Devleti'nde I. Kolordu Komutanı Cemal Paşa, görevini Alman General Otto Liman von Sanders'a devretmişti. Liman von Sanders'in bu göreve atanması, İngiltere, Fransa ve Rusya'da ciddi bir endişe yaratmış, Avrupa'nın büyük devletleri Osmanlı ordusunun Alman etkisine girmesinin genel askeri dengeleri bozabileceği kaygısıyla bu durumu tehdit olarak değerlendirmişti.

Durumu yakından izleyen Ra'd gazetesi, Osmanlı Sadrazamının İngiltere, Fransa ve Rusya'nın İstanbul'daki elçilerine von Sanders'in görev ve yetkilerinin yalnızca teknik konularla sınırlı kalacağına dair güvence verdiğini vurgulamaktadır. Sadrazam, kalelerin, tahkimatların, boğazların, askeri mahkemelerin ve askeri kanunların Harbiye Nazırlığının kontrolünde olacağını belirterek Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını koruma adına bu teminatı sunmuştur. Ancak buna rağmen, Osmanlı-Alman askeri iş birliğine dair kuşkular tamamen giderilememiş; Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti üzerindeki etkilerinin sınırlanabileceği düşüncesiyle kaygılarını sürdürmüştür.[71]

Ra'd gazetesi, Osmanlı Sadrazamının von Sanders'in yetkilerinin sınırlandırılmasına dair verdiği güvenceleri aktarırken, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını koruma kaygısına dikkat çekmektedir. Buna rağmen, Osmanlı-Alman askeri iş birliğinin Avrupa'da yarattığı tedirginlik devam etmiştir. Bu süreçte, General Otto Liman von Sanders'in liderliğinde yürütülen Osmanlı ordusunun modernizasyon çalışmaları, yalnızca Avrupa devletlerinin

[69] Age, s. 28.
[70] Şihâb-ı Sâkib (1 Rebiülevvel 1333/17 Ocak 1915). *İllet-i Vuku'-ı Ceng-i Umûmî.* Sene 1, Sayı 13, s. 2-4.
[71] Ra'd (22 Muharrem 1332/21 Aralık 1913). *Telgraf-ı Harice.* Sayı 7, s. 3; Ra'd (26 Muharrem 1332/25 Aralık 1913). *Telgraf-ı Harice.* Sayı 8, s. 3.

değil, İran basınının da ilgisini çekmiştir. Öyle ki, İran'ın önde gelen gazetelerinden Ra'd, 14 Mayıs 1914 tarihli sayısında Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları'ndaki kayıplarına rağmen askerî reformlarla gücünü yeniden kazanma çabasını vurgulamıştır

Söz konusu gazetesinin değerlendirmesine göre, Osmanlı Devleti, askeri modernizasyon doğrultusunda uçak alımı ve donanmanın güçlendirilmesi gibi ciddi hamlelerde bulunmuştur. Gazete, Osmanlı Devleti'nin düzenli ve güçlü bir askeri yapı kurabilmesi için Mâliye Nâzırı Mehmed Câvid Bey'in (d. 1877-ö. 1926) Fransa'daki sermayedarlardan sağladığı yüksek miktarda kredinin önemini de vurgulamaktadır. Bahse konu kredi, Osmanlı ordusunun modernizasyonunu finanse etme ve ordunun etkin bir şekilde yeniden yapılandırılması adına kullanılacak bir kaynak olarak görülmektedir. Sonuçta, Osmanlı Devleti'nin Balkan Harpleri sonrasında kaybettiği itibarı yeniden kazanma ve askeri gücünü artırma yönündeki isteği bu modernizasyon girişimleriyle açıkça gözler önüne serilmektedir. Ra'd gazetesi, Osmanlı'nın gerçekleştirdiği bu modernizasyon faaliyetlerinin, ordunun çağdaş bir askeri güç haline getirilmesi çabalarına önemli bir katkı sunduğunu ifade etmektedir.[72]

Osmanlı Devleti'ndeki siyasi ve askeri gelişmeleri yakından takip eden bir diğer önemli İran gazetesi Hablü'l-Metin, 18 Mayıs 1914 tarihli haberinde Osmanlı ordusundaki hareketliliğe dikkat çekmiştir. Haberde, Enver Paşa ve danışmanlarının Alman yetkililerle iş birliği içinde Osmanlı ordusunun reform çalışmalarını büyük bir titizlikle yürüttüğü ve askerlerin günlük sekiz saatlik eğitimlere tabi tutulduğu bildirilmektedir. Ayrıca aynı haberde, Osmanlı Mâliye Nâzırı Mehmed Câvid Bey'in Fransa ile yaptığı kredi anlaşmasından bahsedilmiş; bu anlaşmanın değerinin 20 milyon lira olduğu vurgulanmıştır.[73]

Diğer yandan, Ra'd gazetesi 21 Mayıs tarihli sayısında Enver Paşa'nın açıklamalarına dayanarak Osmanlı Devleti'nde askerlik süresinin iki yıla indirileceğini, böylelikle devletin dört milyon lira tasarruf edeceğini ve bu tasarrufla askeri malzeme tedarikinin artırılacağını duyurmuştur.[74] İran basını, Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları sırasında yaşadığı toprak kayıplarının, devletin dış politikasında ve özellikle yaklaşan genel bir savaş durumunda yapılacak ittifak seçimlerinde önemli bir rol oynayacağına da dikkat çekmiştir.

[72] Ra'd (18 Cemaziyelahir 1332/14 Mayıs 1914). *Vaziyeti Osmanî.* Sayı 60, s. 4. Öte yandan Ra'd gazetesinde verilen 30 Nisan 1914 tarihli haberde Osmanlı Devleti'nin Fransa'dan almış olduğu borçlardan da ayrıca bahsedilmişti. Detaylı bilgi için bkz. Ra'd (4 Cemaziyelahir 1332/30 Nisan 1914). *İstikraz-ı Osmanî ez-Fransa.* Sayı 54, s. 4.
[73] Hablü'l Metin (23 Cemaziyelahir 1332/18 Mayıs 1914). *Hitam-ı Karze-i Bordek-i Osmanî.* Sayı 2, s. 10.
[74] Ra'd (25 Cemaziyelahir 1332/21 Mayıs 1914). *Bütçe-i Ceng-i Osmanî.* Sayı 63, s. 4.

Bu doğrultuda, Balkan Savaşları'nda uğranılan kayıpları telafi etmek, İttihat ve Terakki yönetiminin en öncelikli hedeflerinden biri haline gelmişti. Bu doğrultuda, Osmanlı devlet adamları yoğun bir ittifak arayışına girişerek savaş öncesi dönemde devletin pozisyonunu sağlamlaştırmak için çeşitli stratejiler geliştirmişti. I. Dünya Harbi'nin arifesinde Osmanlı hükûmetinin önünde üç ana seçenek vardı: İtilaf Devletleri safında yer almak, İttifak Devletleri yanında konumlanmak ya da tarafsız kalarak toprak bütünlüğünü korumaya yönelik bir politika izlemek.

I. Dünya Harbi öncesinde Avrupalı devletlerin oluşturduğu iki büyük ittifak bloğundan hangisine katılmanın Osmanlı Devleti için daha yararlı olacağı konusunda Osmanlı devlet adamları arasında çeşitli görüş ayrılıkları bulunmaktaydı. İran'ın önde gelen gazetelerinden Ra'd'da yayımlanan "Osmanlı ve İki Şıktan Birini Seçimi" başlıklı yazıda, Osmanlı Devleti'nin önünde yalnızca iki seçenek olduğu vurgulanmaktadır. Yazıya göre, ilk seçenek İtilaf Devletleri bloğuna katılmak ve bu devletlerin önerdiği tarafsızlık politikasını benimsemekti. İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını garanti altına alacak, ekonomik bağımsızlığını Almanya'dan kurtaracak ve mali destek sağlayacaktı. Ancak bu desteğin karşılığında Osmanlı'nın tarafsız kalması ve Balkanlardaki komşularına yönelik saldırgan bir politika izlememesi istenmekteydi.

Diğer seçenek ise Osmanlı Devleti'nin Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın yer aldığı İttifak Devletleri bloğuna katılmasıydı. Ra'd gazetesindeki tahlile göre, Osmanlı Devleti bu bloğa katılması durumunda Almanya, Osmanlı'nın Balkanlar, Kafkasya, Mısır ve Kuzey Afrika'daki çıkarlarına müdahil olmasını teşvik ederek bu bölgelerdeki anlaşmazlıklara dahil edilmesine yol açacaktı. Fakat yazıda belirtildiği üzere, Osmanlı Devleti henüz herhangi bir seçeneği kesin olarak benimsememiş ve tereddüt içindeydi. Bu belirsizlik, Osmanlı Devleti'nin hangi bloğun uzun vadede daha güvenli ve çıkarlarına uygun olduğunu hala değerlendirmekte olduğunu ortaya koymaktadır.[75]

Osmanlı hükûmetinin İtilaf Devletleri'yle ittifak kurma girişimlerinin sonuçsuz kalması, Osmanlı Devleti'nin kaderini farklı bir yönelimle belirlemeye zorlamıştı. İtilaf Devletleri'nin Osmanlı topraklarına yönelik paylaşımcı yaklaşımı, İttihat ve Terakki yönetimini daha güvenilir bir müttefik arayışına iterken, Almanya ile kurulacak bir ittifak alternatifi giderek daha cazip hale gelmişti. İranlı tarihçi Muhammed Gholi Majd, Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesinin kaçınılmaz olduğunu vurgulamaktadır. Zira, Rusya'nın Çanakkale ve İstanbul Boğazları üzerindeki emelleri, Osmanlı'nın İtilaf

[75] Ra'd (5 Zilhicce 1332/25 Ekim 19149. *Osmanî ve İhtiyar-ı Yeki ez-Du Şık.* Sayı 14, s. 3-4.

Devletleri ile ittifak yapma şansını yok etmişti.[76] Bu bağlamda, Ra'd gazetesindeki bir haber de Osmanlı Devleti'nin Rusya ile ittifak kurmasının imkânsız olduğunu ifade eder; Osmanlı, Rusya'nın uzun süredir devam eden tehditlerini unutmamıştı.[77]

Bu durumda Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya yönelmesi, Rusya'nın Boğazlar üzerindeki emelleri ve İtilaf Devletleri'nin Osmanlı topraklarını bölme planları göz önünde bulundurulduğunda kaçınılmaz hale gelmişti. İran kaynaklarının da vurguladığı gibi, Osmanlı Devleti'nin güvenliğini sağlama ve devletin devamlılığını koruma amacı, onu Almanya'nın yanında savaşa katılmaya yönlendirmişti.

Osmanlı Devleti'nin Almanya ve Avusturya-Macaristan ile askeri ittifak arayışları, yaklaşan I. Dünya Harbi'nin yarattığı tehditler karşısında daha da önem kazanmıştı. İlk resmi ittifak önerisi, 22 Temmuz 1914'te Harbiye Nazırı Enver Paşa (d.1881-ö.1922) tarafından İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Hans Freiherr von Wangenheim'a (d.1859-ö.1915) iletilmişti. Aynı gün, Sadrazam Sait Halim Paşa da Avusturya Büyükelçisine benzer bir ittifak teklifi sunmuştu. Lakin Almanya, Osmanlı Devleti ile askeri ittifak yapma konusunda temkinli davranıyordu. Osmanlı'ya gönderdiği askeri heyetin raporları, Osmanlı ordusunun savaşa tam anlamıyla hazır olmadığına işaret ediyor, bu da Alman hükûmetinin Osmanlı'nın potansiyel bir yük olabileceği endişesini artırıyordu.[78]

Öte yandan Avusturya-Macaristan, Sırbistan ile yaşanacak olası bir çatışmada Osmanlı ve Bulgaristan'ın desteğini almayı arzuluyordu ve bu nedenle Osmanlı ile bir askeri ittifak kurma fikrine daha sıcak bakıyordu. Ra'd gazetesi, Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Leopold Berchtold'un (d.1863-ö.1942) açıklamalarını aktararak, Avusturya-Macaristan'ın doğuda güçlü bir Osmanlı Devleti'nin varlığını stratejik bir gereklilik olarak gördüğünü bildirmiştir. Berchtold'a göre, Osmanlı Devleti'nin siyasi ve ekonomik açıdan güçlü kalması, Avusturya-Macaristan'ın bölgesel çıkarları açısından da büyük önem taşımaktadır. Ra'd gazetesi ayrıca, Avusturya-Macaristan ve Almanya'nın Osmanlı ile kuracağı ittifakta hem askeri hem de Anadolu ve Ortadoğu'daki ticari çıkarlarını koruma amacının da etkili olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla, İttifak Devletleri'nin Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını koruma yönündeki isteğinin ardında, Osmanlı topraklarındaki ticari nüfuzlarını sürdürme hedefi bulunduğu açıkça görülmektedir. Almanya ve Avusturya-Macaristan,

[76] Majd, M. G. (1390). *İngiliz ve İşgal-i İran der-Cengi Cehâni-yi Evvel*. (Ed. Ali Ekber Rençber-Kirmanî, çev. Mustûfi Emirî). Müessese-i Mütala'at ve Pejuheşiha-yı Siyasî, Tahran, s. 75.
[77] Ra'd (4 Muharrem 1333/23 Kasım 1914). *Hukuk ve Da'va-yı İngilis ber-Osmanî.* Yıl 6, Sayı 29 s. 4.
[78] Görgülü, İ. (1993). *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*. Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, s. 48-49.

Osmanlı Devleti'ni hem siyasi hem de ekonomik anlamda destekleyerek, bölgedeki stratejik çıkarlarını koruma yolunda sağlam bir müttefik olarak değerlendirmektedir.[79]

Bu sırada Avusturya-Macaristan veliahtı Franz Ferdinand'ın bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürülmesinin üzerinden bir ay geçmişti. Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a sunduğu ültimatomun süresi dolmuş, Sırbistan ise talepleri kabul etmeyerek krizi tırmandırmıştı. Bunun üzerine, 28 Temmuz 1914'te Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Sırbistan'a savaş ilan etmiş ve bu gelişme, başta Almanya ve Rusya olmak üzere büyük güçlerin hızla çatışmaya sürüklenmesine neden olmuştur.[80] Böylece, İttifak ve İtilaf blokları arasında kısa sürede karşılıklı savaş ilanları gerçekleşmiş, Avrupa kısa zamanda topyekûn bir savaşa sürüklenmişti.[81]

Her ne kadar Almanya başlangıçta Osmanlı Devleti ile ittifak yapma konusunda temkinli bir tutum sergilemişse de savaşın yayılma ihtimalini gözeten Alman devlet adamları, Osmanlı Devleti ile siyasi ve askerî iş birliğini daha ciddi biçimde ele almaya başlamışlardı. Bu çerçevede, taraflar arasında büyük bir gizlilik içerisinde yürütülen diplomatik temaslar sonucunda, 2 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı hükûmeti ile Almanya arasında İstanbul'da Sadrazam ve Hariciye Nâzırı Said Halim Paşa'nın yalısında gizli bir ittifak antlaşması imzalandı. Aynı gün, Harbiye Nâzırı Enver Paşa tarafından imzalanan bir tebliğ ile Osmanlı Devleti genel seferberlik ilan etmiş, bununla birlikte savaşın dışında kalma iradesini göstermek amacıyla silahlı tarafsızlığını duyurdu.[82] Ertesi gün ise boğazların kapatılarak mayınlanması emrini verdi.[83]

Bu sürecin kamuoyuna yansıyan yönlerinden biri, Ra'd gazetesinin 19 Ağustos 1914 tarihli haberinde açıkça görülmektedir. Haberde, Osmanlı Devleti'nin Çanakkale ve İstanbul

---

[79] Ra'd (18 Cemaziyelahir 1332/14 Mayıs 1914). *Vaziyeti Osmanî.* Sayı 60 s. 3.

[80] *Güzide-i Esnâd-ı Derya-yı Hazar ve Menatık-ı Şomali İran der-Ceng-i Cehâni-yi Evvel,* s. 1; Asr-ı Cedîd (11 Zilhicce 1332/31 Ekim 1914). *Ketâb-ı Sefîd-i Alman-Delayil-i Alman Bera-yı Ceng-i ba-Rusya*. Sene 1, sayı 5, s. 6-7; Ahmed Kesrevi, age, s. 522-523.

[81] Almanya, 1 Ağustos'ta Rusya'ya, 3 Ağustos'ta Fransa'ya, 4 Ağustos'ta Belçika'ya; İngiltere, 5 Ağustos'ta Almanya'ya; 6 Ağustos'ta Avusturya Rusya'ya; 10 Ağustos'ta Fransa Avusturya'ya; 12 Ağustos'ta İngiltere Avusturya'ya; 17 Ağustos'ta Karadağ Almanya'ya; 18 Ağustos'ta Karadağ Avusturya'ya; 23 Ağustos'ta Japonya Almanya'ya; 26 Ağustos'ta Avusturya Japonya'ya savaş ilan etti. Detaylı bilgi için bkz. *Güzide-i Esnâd-ı Derya-yı Hazar ve Menatık-ı Şomali İran der-Ceng-i Cehâni-yi Evvel,* s. 3, 7-10, 14; Asr-ı Cedîd (16 Cemaziyelahir 1333/1 Mayıs 1915). *Tarih-i ilan-ı Ceng-i Düvel-i Mütehasıme ber-Yekdiğer.* Sene 1, sayı 31, s. 9.

[82] "Yedinci Kolordu ve 21, 22'nci müstakil fırkalar müstesna olarak Berrî-i ve Bahrî-i Ordu-yı Şahanenin seferberliği bi'l-cümle muvakkı-ı müstahkemenin teslihi için irade-i seniyye şeref-sâdr olmuştur. Seferberlik birinci günü 21 Temmuz 1330 (3 Ağustos 1914) Pazartesi günüdür. Bu emr-i hümâyun büyük bir süratle maiyyet-i makamata tebliğ olacaktır. 20 Temmuz 1330/10 Ramazan 1333 (2 Ağustos 1914) Harbiye Nâzırı ve Erkan-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi Enver." Detaylı bilgi için Mehmet Kenan (1928). *Büyük Harpte İran Cephesi.* c. I, Büyük Erkan-ı Harbiye Reisliği Ankara Matbaası, Ankara, s. 59.

[83] Yaghi, age, s. 185.

Boğazlarındaki tüm kale ve istihkâmlarının komutasını Alman subaylara devrettiği belirtilmiş; bu durum, Osmanlı-Alman askerî iş birliğinin sahada uygulanmaya başlandığını ortaya koymuştur. Aynı haberde yer alan bir diğer önemli husus ise, Osmanlı hükûmetinin yabancı ülke temsilciliklerine gönderdiği notadır. Notada, boğaza ulaşan tüm gemilerin telsiz telgraf cihazlarını kıyıdaki Osmanlı görevlilerine geçici olarak teslim etmeleri gerektiği bildirilmiş; cihazların el konulmadan, geçiş sonrası iade edileceği ifade edilmişti. Bu uygulama, Osmanlı Devleti'nin savaş dışı görünümünü koruma çabasına rağmen, fiilen savaş hazırlıklarını sürdürdüğünün açık bir göstergesi olarak değerlendirilmişti.[84]

Sonuç olarak, İran kaynakları Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Harbi öncesindeki ittifak arayışlarını ve askeri hazırlıklarını dikkatle izlemiş ve değerlendirmiştir. Osmanlı Devleti'nin Almanya ile yakınlaşması, İran basınında geniş yankı bulmuş; gazeteciler bu süreci kapsamlı şekilde analiz etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin stratejik tercihleri hem bölgesel güç dengelerini hem de İran'ın da içinde bulunduğu Ortadoğu coğrafyasının geleceğini şekillendirme potansiyeline sahipti. Bu itibarla, gazeteciler Osmanlı Devleti'nin politikalarını ve ittifaklarını değerlendirirken, kendi çıkarlarını ve bölgesel dinamikleri de göz önünde bulundurmuşlardır.

3. Osmanlı Devleti'nin Kapitülasyonları Tek Taraflı İlgâsının İran Kamuoyundaki Yansımaları

Osmanlı Devleti'nin yabancılara antlaşmalarla tanıdığı ticari, ekonomik ve hukuki ayrıcalıklar, tarih literatüründe kapitülasyonlar ve benzeri terimlerle anılır.[85] Başlangıçta karşılıklı fayda prensibine dayanan ayrıcalıklar, zamanla Osmanlı ve İran'ın egemenlik ve ekonomik bağımsızlıklarını zedeleyen bir yapıya dönüşmüştür. Her iki devletin imtiyazlara verdiği tepki hem tarihi hem de siyasi açıdan benzer sonuçlar doğurmuştur. Nitekim Osmanlı Devleti ve İran, kapitülasyonların olumsuz etkilerini en yoğun yaşayan devletlerdendir. Yabancılara tanınan geniş imtiyazlar, her iki ülkenin siyasi, ticari, ekonomik ve hukuki egemenliklerinden ödün vermesine yol açmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, bu ayrıcalıklar Avrupalı devletler ve vatandaşlarının lehine işlemiş, Osmanlı ve İran bekledikleri faydayı elde edememiştir.[86] Osmanlı Devleti ve İran'daki bu durumun paralel ilerlemesi, iki ülkenin kapitülasyonlar karşısında ortak zorluklarla yüzleşmesine yol açmıştır.

---

[84] Ra'd, (15 Şevval 1332/6 Eylül 1914). *Matbuat-ı Harice Ahbar-ı Tafsili Ceng-i Urupa.* Sayı 102, s. 4.
[85] Kallek, C. (2000). İmtiyâzât. *TDV İslam Ansiklopedisi,* c. 22, İstanbul, s. 242-245. Kütükoğlu, M. S. (1988). Ahidnâme. *TDV İslam Ansiklopedisi,* c. 1, İstanbul, s. 536-540.
[86] Cengiz Kallek, agm, s. 245.

İran'da kapitülasyon hakkı ilk kez 1828 Türkmençay Antlaşması ile Çarlık Rusyası'na verilmiştir. Bu durum yabancı devletlerin İran'ın iç işlerine nüfuzunu artırmıştır. Nâsırüddin Şah ve Muzafferüddin Şah dönemlerinde birçok ülkeye tanınan imtiyazlar, İran'ın ekonomik özgürlüğünü kaybetmesine ve yarı sömürge durumuna gelmesine yol açmıştır.[87] Ancak İranlı yöneticiler bu durumu düzeltmek için etkili adımlar atamamışlardır.

Osmanlı perspektifinden değerlendirildiğinde, 18. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti, verilen imtiyazları kontrol edebiliyordu ve bu imtiyazlar ciddi bir tehdit oluşturmuyordu. Fakat 18. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı'nın zayıflamasıyla Avrupalı devletlerin baskıları arttı. Baskıların etkisiyle Osmanlı, egemenliğini ve iç işlerini korumakta güçlük yaşamaya başladı. III. Selim döneminde Osmanlı devlet adamları, kapitülasyonlara tepki gösterip vatandaşlarını korumak için önlemler almaya çalıştılar. Tanzimat Dönemi'nde ise Osmanlı devlet adamları, devletin toparlanması ve bağımsızlığı için kapitülasyonlardan kurtulmanın önemli olduğunu fark ettiler. Söz konusu farkındalık, Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonlardan kurtulma mücadelesini hızlandırdı. Bu doğrultuda, kapitülasyonların kötüye kullanılmasını önlemek için tedbirler araştırıldı ve kamuoyu bilinçlendirildi. 1908'den itibaren her hükûmet, kapitülasyonların kaldırılmasını öncelikli hedef olarak belirledi.[88]

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonlara karşı yürüttüğü mücadele, İttihat ve Terakki hükûmetinin iktidara gelmesiyle yeni bir ivme kazanmıştır. I. Dünya Harbi, bu çabalar için elverişli bir zemin sağladı ve 8 Eylül 1914'te Sultan Reşad, kapitülasyonların kaldırılmasına dair iradeyi yayımladı. Bu karar, Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarını geri kazanma isteğinin açık bir göstergesi olarak tarihe geçti. Osmanlı hükûmeti, 9 Eylül 1914'te yabancı büyükelçiliklere, 1 Ekim'den itibaren tüm ticarî ve hukukî ayrıcalıkların sona ereceğini bildirdi.[89] Sultan Reşad'ın 17 Eylül'de yayımlanan iradesinde bu karar teyit edilmiştir:

> "Memâlik-i Osmâniye'de mukîm teb'a-yı ecnebiye hakkında dahî hukûk-ı umûmiye-i düvel ahkâm-ı dâiresinde mu'âmele olunmak üzere elyevm câri mâli ve iktisâdi ve âdli ve idâri, "kapitülasyon" nâmı altındaki bilcümle imtiyâzât-ı ecnebiyenin ve onlara müteferri veya onlardan mütevellid bi'l-cümle müsâidât ve hukûkun fi'mâba'd ref ve ilgâsı meclis-i vükelâ kararıyla tensib olunmuştur. İşbu irâde-i seniyye 18 Eylül 1330 [1 Ekim 1914]

[87] Abdurrıza Huşeng Mehdevi, age, s. 299-314; İraj Zowghi age, s. 19-25; Ali Asgar Şemim age, s. 274, 288-302; Karadeniz, Y. (2019). İran'da Nasırüddin Şah ve Muzafferüddin Şah Dönemlerinde İngiltere ve Rusya'ya Verilen İmtiyazlar (1848-1906). *Asia Minor Studies,* c. 7, Sayı 2. s. 231-243.
[88] İnalcık, H. (2000). İmtiyâzât. *TDV İslam Ansiklopedisi,* c. 22, İstanbul, s. 250-252.
[89] *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmani Devre-i Kacariye.* c. VII, s. 76-78.

târihinden i'tibâren mer'i-yü'l-ahkâm olacaktır. İş bu irâde-i seniyyemizin icrâsına heyet-i vükelâ me'murdur. 26 Şevval 1332/4 Eylül 1330 [17 Eylül]"[90]

1 Ekim 1914'te yürürlüğe giren karar kapsamında, yabancıların Osmanlı'daki statüsünü belirlemek için bir geçici kanun çıkarılmıştır. Bu kanun, Osmanlı Devleti'nin hem iç hem de dış politikada önemli adımlar atmaya kararlı olduğunu göstermektedir. Bu kanunla Osmanlı Devleti'nin egemenliği güçlendirilmiş ve yabancılar için şu düzenlemeler yapılmıştır:

1. Yabancılar, siyasi haklardan yararlanamayacak ancak özel hukuktan faydalanabileceklerdir.
2. Güvenlik ve kamu düzenine dair tüm kanunlar yabancılar için de geçerli olacaktır.
3. Yabancılar, Osmanlı mahkemelerinde haklarını arayabilecek, ancak taşınmazı olmayanlar Osmanlılara karşı açtıkları davalarda teminat göstereceklerdir.
4. Taşınmaz mallarla ilgili davalar, Osmanlı mahkemelerinde ve Osmanlı kanunlarına göre yürütülecektir.
5. Yabancılara uygulanacak vergi ve mali yükümlülükler, Osmanlı vatandaşlarıyla aynı olacaktır.
6. Bu düzenleme, Meclis-i Umumi toplandığında yasalaşıncaya kadar geçici olarak uygulanacaktır.[91]

Bu kanuni düzenlemelerle birlikte, Osmanlı Devleti, kapitülasyonlara karşı verdiği mücadelenin sadece bir siyasi hamle değil, geniş kapsamlı bir reform süreci olduğunu ortaya koymuştur. Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti, I. Dünya Harbi sırasında yabancı ayrıcalıkları sınırlayarak egemenlik haklarını güçlendirme kararlılığını net bir şekilde ortaya koydu. Yahya Devletâbâdî'ye göre, Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın desteğiyle kapitülasyonların kaldırılması, Avrupa kontrolündeki bir hükûmet için büyük bir başarıydı.[92] Bu başarı, sadece Osmanlı Devleti ile sınırlı kalmamış, bölgedeki diğer devletler üzerinde de etkili olmuştur. Söz konusu adım, İran'da da olumlu bir etki yarattı ve İranlı devlet adamları kapitülasyonları kaldırmayı düşünmeye başladı. Ancak Osmanlı'daki İran vatandaşlarının da kararlara tabi tutulması, İranlı yetkililerde hoşnutsuzluk yaratıp Babıâli'ye itirazlara neden oldu.

Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonları tek taraflı iptal etmesi, İran'da önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmiştir. İran kamuoyu, Osmanlı'nın bu cesur adımını yakından takip etmiş ve kendi ülkelerindeki yabancı imtiyazlara karşı nasıl bir tavır alabileceklerini sorgulamaya başlamıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin başlattığı mücadele, İran'ın da kendi kapitülasyonları konusunda atacağı adımlara ilham kaynağı olmuştur. Özellikle

[90] Takvîm-i Vekâyi (4 Eylül 1330/17 Eylül 1914). *Kavânîn ve Nizâmât*. nr. 1938, s. 1.
[91] Sabah (15 Mart 1915*). Kavânîn ve Nizâmât*. s. 4
[92] Yahya Devletâbâdî, age, c. III, s. 273.

İngiltere ve Rusya, İran'da bankacılık, tütün, demiryolu, telgraf hattı, gümrük ve petrol gibi stratejik sektörlerde geniş imtiyazlara sahip olarak ekonomik kontrolü uzun yıllardır ellerinde bulundurmuştur.[93]

Bu durum, İranlı entelektüellerin ve kamuoyunun tepkisini doğurmuştur. Nidâ-yı Vatan gazetesinin editörü Mecdü'l-İslam Kirmanî gibi önde gelen entelektüeller, yabancı imtiyazlara karşı sert eleştiriler yöneltmişlerdir. Kirmani'ye göre, Kaçarlar döneminde yabancı ülkelere verilen imtiyazlar, İran'ın ekonomik kaynaklarını tüketiyor ve ülkeyi zayıflatıyordu.[94] Bu eleştiriler, kapitülasyonların hem ekonomik hem de İran'ın siyasi bağımsızlığına ciddi zararlar verdiği düşüncesini güçlendirmiştir. Dış borçların faiz ödemeleri bile ülkenin yıllık gelirinin üçte birine denk gelmişti.[95] Bu bağlamda, İngiltere ve Rusya, İran'ın başlıca alacaklıları olarak ülkenin siyasi ve ekonomik hayatını kontrol altına almışlardır.[96]

I. Dünya Harbi öncesinde İran ciddi bir ekonomik krize girmiş ve devlet, borç almak için saltanat mücevherlerini özel şirketlere teminat olarak vermek zorunda kalmıştır.[97] Bu dönemde ekonomik kriz, İran'ın hem iç hem de dış politikada ciddi zorluklar yaşamasına neden olmuştur. Ekonomik krizden çıkma çabaları sırasında, Basra Körfezi'ndeki adaların İngiltere'ye, Azerbaycan ile Gürgen'in bir kısmının ise Rusya'ya satılması gündeme gelmiştir.[98] Vergi yükü altındaki halk, nüfus sayımı gibi devlet girişimlerine yeni vergiler korkusuyla tepki göstermiştir. Halkın bu tepkileri, ekonomik krizle birleşerek hükûmetin çözüm arayışlarını daha da zorlaştırmıştır. Bu zorlayıcı ekonomik koşullar altında, İran hükûmeti, British Imperial Bank'tan aldığı 440.000 sterlin krediyle krizi geçici olarak erteleyebilmiştir.[99]

Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonları kaldırması, İran basınında ve kamuoyunda olumlu bir örnek olarak değerlendirilmiştir. Osmanlı'nın adımı, bölgedeki diğer devletler için bir model teşkil etmiş, özellikle İran'daki tartışmaları derinleştirmiştir. Ra'd gazetesi, 27 Eylül 1914 sayısında, Osmanlı'nın kapitülasyonları kaldırmasına dair Russkoye Slovo'da

[93] Abdurrıza Huşeng Mehdevi, age, s. 299-314 İraj Zowghi age, s. 19-25; Ali Asgar Şemim, age, s. 274, 288-302.
[94] Abrahamian, E. (1384). *İran Beyn-i Do İnkılab*. (Trc. Ahmed Gul-Muhammedî, Muhammed İbrahim Fettahi Velilayi), Neşrini, Tahran, s. 90.
[95] Miroshnikov, L. I. (1344). *İran der Ceng-i Cehâni-yi Evvel.* Trc. A. Duhaniyati, Müessese-i İntişârât-ı Emir Kebir, Tahran s. 27-28.
[96] Muhammed Gholi Majd, age, s. 32-33.
[97] İraj Zowghi, age, s. 73.
[98] Abrahamian, E. (2019). *Modern İran Tarihi*. (Çev. Dilek Şendil), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 73-74.
[99] Muhammed Gholi Majd, age, 37-38; Ervand Abrahamian, age, s. 73-74.

yayımlanan haberi aktarmıştır. Haberde, Babıâli'nin büyük devletlere, Ekim'den itibaren yabancılara tanınan ayrıcalıkların değişeceğini ve Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin faaliyetlerinin durdurulduğunu bildirdiği yer almıştır. Osmanlı hükûmetinin bu adımları, ilerleme amacıyla alındığı vurgulanmış ve yabancı devletlerle anlaşmaya hazır olduğu belirtilmiştir. Bu gelişme, Osmanlı'nın kararlılığını net bir şekilde ortaya koymuş ve hem iç hem de dış kamuoyunda geniş yankı uyandırmıştır. Haberin sonunda, kapitülasyon değişikliklerini kabul etmeyen ülkelere karşı savaş ilan edileceği bilgisi verilerek, konunun ciddiyeti vurgulanmıştır.[100]

Osmanlı Devleti'nin kararlı tutumu, Hâver gazetesinin 14 Eylül 1914 tarihli sayısında "Yabancı İmtiyazların Kaldırılması" başlığıyla duyurulmuştur. Haberde, Osmanlı hükûmetinin yabancı ülkelere, Osmanlı topraklarındaki imtiyazların 1 Ekim 1914'ten itibaren geçersiz olacağını bildirdiği belirtilmiştir. "Osmanlı topraklarına giren herkes Osmanlı tebaası gibi muamele görecek, yabancılar eski ayrıcalıklarından artık yararlanamayacaktır" ifadesiyle kapitülasyonların kaldırıldığı açıkça vurgulanmıştır.[101]

Hâver gazetesi, bu gelişmelerin önemini daha ayrıntılı bir tahlille değerlendirmiştir. 22 Eylül 1914 sayısında "Yabancı İmtiyazların Kaldırılması" başlığıyla kapsamlı bir analiz sunulmuştur. Haberde, Osmanlı Devleti'nin geçmişte yabancı devletlere tanıdığı ticari ve hukuki ayrıcalıkların başlangıçta stratejik bir gereklilik olarak görüldüğü, ancak zamanla devletin ilerlemesini engelleyen bir yük haline geldiği vurgulanmıştır. Osmanlı padişahlarının, ayrıcalıkların gelecekte nasıl istismar edileceğini öngöremediği belirtilmiştir. Avrupa'nın bilimsel ve ekonomik ilerlemesi karşısında Osmanlı'nın değişime ayak uyduramadığı, hoşgörünün Batılı güçlerin nüfuzunu artırdığı eleştirilmiştir. Batılı diplomatların Osmanlı devletine müdahaleleri egemenliği sınırlamış ve halk üzerinde baskı oluşturmuştur. II. Abdülhamid dönemi, yabancı müdahalelerin ve Osmanlı'nın Avrupa karşısındaki çaresizliğinin arttığı bir dönem olarak değerlendirilmiştir. Devlet adamlarının kişisel çıkarları ve liderlik eksikliği, kapitülasyonların sınırlandırılmasına yönelik çabaları engellemiştir. Bu süreçte, Osmanlı Devleti'nin çabalarının başarıya ulaşması, devletin gelecekteki siyasi ve ekonomik bağımsızlığının yeniden kazanılmasına yönelik önemli bir kilometre taşı olmuştur.

Meşrutiyet'in ilanı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kapitülasyonları kaldırma girişimleri, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlık ve egemenliğini geri kazanma çabalarının bir göstergesiydi. I. Dünya Harbi'nin başlaması, bu adımların hayata geçirilmesi için büyük bir

[100] Ra'd (2 Zilkade 1332/27 Eylül 1914). *Matbuat-ı Harice Raci' be-Cengi Beyne'l-mileli-i Dünya.* Sene 6, Sayı 2, s. 2.
[101] Hâver (23 Şevval 1332/14 Eylül 1914). *Ref'i ve İlgâ-yı İmtiyâzât-ı Ecnebiye.* Sene 1, Sayı 1, s. 8.

fırsat sundu ve kapitülasyonların tamamen kaldırılması kararı alındı. Bu karar, Osmanlı'nın sadece iç politikada değil, dış politikada da yeni bir döneme girmekte olduğunun bir göstergesi olarak tarihe geçti. İlgili karar, Osmanlı halkı tarafından büyük coşkuyla karşılandı ve her yıl millî bayram olarak kutlanması kararlaştırıldı. Osmanlı Devleti, yabancıların Osmanlı vatandaşlarıyla eşit muamele göreceğini ve ayrıcalıklı bir statüye sahip olmayacaklarını ilan etti. Bu adım, Osmanlı Devleti'nin egemenliğini geri kazanma yönünde attığı en büyük adımlardan biri olarak kabul edilmiştir.[102]

Kapitülasyonların kaldırılması, Osmanlı Devleti'nin siyasi ve ekonomik krizden çıkışında mühim bir dönüm noktasıydı. Bu, halk tarafından da büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Halk, bu kararı ekonomik bağımsızlık yolunda atılan önemli bir adım olarak sevinçle karşıladı. Kapitülasyonların sona ermesi, uzun süredir ekonomiyi baskı altında tutan ve halk üzerinde büyük yük oluşturan koşulları ortadan kaldırarak geniş kesimlerde egemenlik haklarının geri kazanıldığı hissiyatını yarattı.

Osmanlı Devleti'nin halkla olan bağını güçlendiren bu adım, geniş çaplı etkinliklerle kutlanmıştır. Bu etkinin bir yansıması olarak, Hâver gazetesi 14 Eylül 1914 sayısında, Sultanahmet Meydanı'nda 50 bin kişinin katıldığı bir mitingden bahsetmiştir. Bahse konu miting, Osmanlı halkının bağımsızlık mücadelesine olan bağlılığını ve hükûmete duyduğu minnettarlığı gözler önüne sermiştir. Müzik eşliğinde yapılan etkinlikte, İttihat ve Terakki liderlerinin ateşli konuşmaları halkın coşkusunu ve hükûmete olan minnettarlığını yansıtmıştır.[103] Bu büyük kutlama, devlet ile halk arasındaki bağların güçlendiğinin bir sembolü olarak değerlendirilebilir.

Ra'd gazetesi de Osmanlı halkının sevinç ve coşkusunu 27 Eylül 1914 tarihli haberinde şu ifadelerle aktarmıştır: "Başkentte halk, hükûmetin bu girişimini sevinçle karşıladı. Şehir aydınlatıldı, bayraklar çekildi ve insanlar caddelerde yürüyerek Osmanlı hükûmetinin bu başarısını kutladı."[104]

Nevbahar gazetesi, Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonları kaldırma kararını İslam dünyasının onuru açısından da değerlendirmiştir. "Âlem-i İslâm" başlıklı haberinde, "Elhamdülillah Osmanlı hükûmeti, İngiliz ve Rus entrikalarına karşı hazırlıklı olarak kapitülasyonları kaldırmış, aynı zamanda askeri hazırlıklara başlayarak İslam'ın izzetini

[102] Hâver (2 Zilkade 1332/22 Eylül 1914). *Ref'i ve İlgâ-yı İmtiyâzât-ı Ecnebiye.* Sene 1, Sayı 2, s. 1-2.

[103] Hâver (23 Şevval 1332/14 Eylül 1914). *Ref'i ve İlgâ-yı İmtiyâzât-ı Ecnebiye.* Sene 1, Sayı 1, s. 8.

[104] Ra'd (2 Zilkade 1332/27 Eylül 1914). *Matbuat-ı Harice Raci' be-Cengi Beyne'l-mileli-i Dünya.* Sene 6, Sayı 2, s. 2.

savunmaya hazırdır" ifadeleriyle, bu adımın memnuniyetle karşılandığını belirtmiş ve Osmanlı Devleti'nin gerekirse savaşmaya da hazır olduğunu vurgulamıştır.[105] Bu vurgu, Osmanlı'nın yalnızca diplomatik alanda değil, askeri alanda da güçlü bir duruş sergilemeye hazır olduğunun altını çizmektedir.

İran'ın önemli gazetelerinden Asr-ı Cedîd de bu gelişmeleri yakından takip etmiş ve "Haftanın Notu" başlığı altında Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonları kaldırmasını ele almıştır. Gazete, ilgili adımın sadece Osmanlı Devleti için değil, bölgedeki diğer ülkeler için de önemli sonuçlar doğuracağını belirtmiştir. 10 Ekim 1914 tarihli haberde, kapitülasyonların kaldırılmasının Osmanlı ülkesinde olumlu etkiler yarattığı ve Türk milletinin bu antlaşmalardan kurtulduğu vurgulanmıştır. Haberde ayrıca, Osmanlı'nın bu girişiminin bir model olacağına işaret edilmiştir. Ayrıca Osmanlı, İran, Japonya, Siyam (Tayland) ve Zanzibar'ın kapitülasyonlardan diplomasi yoluyla kurtulduğu belirtilmiştir. Haberde, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Harbini fırsat bilerek bu eski antlaşmaları kaldırdığı yorumu yapılmıştır. Haberin sonunda, "Bu tarihten itibaren Osmanlı'da yabancılara imtiyaz tanınmayacak ve tüm yabancılar Osmanlı vatandaşları gibi eşit muamele görecektir" ifadesine yer verilmiş; Avrupalı büyük devletlerin bu kararı protesto etmesine rağmen, Avrupa'nın mevcut durumu nedeniyle bunun etkili olmayacağı değerlendirilmiştir.[106]

Osmanlı Devleti'nin kararı, Avrupalı devletler arasında ciddi bir tepkiyle karşılanmıştır. Kapitülasyonlarla elde ettikleri hakları kaybetmek istemeyen devletler, Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonları kaldırma kararına sert tepki göstermiştir. İstanbul'daki İran elçisi Ali Ekber, 25 Şubat 1915 tarihli raporunda, bazı büyük devletlerin konsolosluk mahkemelerini yeterli vatandaş bulunmadığı gerekçesiyle geçici olarak kapattığını ve bu şekilde kararı protesto ettiğini belirtmiştir. Bu tepkiler, kapitülasyonların ne denli derin ekonomik ve siyasi çıkarları ilgilendirdiğini bir kez daha gözler önüne sermiştir. Ayrıca, Ali Ekber raporunda, kapitülasyonların kaldırılmasının İran üzerindeki etkisini de değerlendirmiştir. İran konsolosluk mahkemesinin kapatıldığını ve Osmanlı Devleti'nin moratoryum ilanından sonra ticari uyuşmazlıkların büyük ölçüde azaldığını ifade etmiştir. Bu azalma, Osmanlı'nın aldığı kararların ticari ve hukuki sistemde önemli etkiler yarattığını göstermektedir. Ali Ekber, moratoryumun kalkmasının ardından mahkeme işlerinin yoğunlaşmasını beklediklerini de eklemiştir.[107]

[105] Nevbahar (2 Safer 1333/20 Aralık 1914). *Alem-i İslâm.* Sene 4, Sayı 1, s. 4.
[106] Asr-ı Cedîd (19 Zilkade 1332/10 Ekim 1914). *Yaddaşt-ı Hefte.* Sene 1, Sayı 2, s. 1.
[107] *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye.* c. VII, s. 79-80.

İran, Osmanlı Devleti'ni bir model olarak almasına rağmen, elçi Ali Ekber, İran vatandaşlarının Osmanlı topraklarında yaşadığı zorlukları da dile getirmiştir. Bu zorluklar, Osmanlı'nın kapitülasyonları kaldırma sürecinin sancılı bir geçiş dönemi yaşadığını ortaya koymaktadır. Kapitülasyonların kaldırılmasına Almanya bile başta tepki göstermiştir. Ancak Osmanlı'nın "Karadeniz Hadisesi" sonrası Almanya ve Avusturya-Macaristan yanında savaşa katılma kararı, iki devletin taktiksel olarak durumu kabul etmesine yol açmıştır.

Kapitülasyonların kaldırılması, sadece siyasi değil, ekonomik açıdan da büyük yankılar uyandırmıştır. İlgili karar, büyük devletlerin ekonomilerine ciddi bir darbe vurmuş ve bu nedenle Avrupa'nın büyük güçleri bu kararı kabul etmekte zorlanmıştır. Özellikle, bu süreç İran basınında da geniş yankı bulmuştur. Asr-ı Cedîd gazetesi, 10 Ekim 1914 sayısında İngiltere'yi ikiyüzlülükle suçlayarak durumu eleştirmiştir. Gazete, İngiltere'nin Mısır'daki tutumuyla Osmanlı'daki tepkisini çelişkili bulmuş ve bu durumu sert bir şekilde ele almıştır. Osmanlı egemenliğindeki Mısır'da, İngiltere'nin 1882'deki işgalinden sonra Osmanlı tarafından verilen imtiyazlar İngiliz çıkarlarına ters düşmüş ve İngiliz hükûmeti bu imtiyazların kendilerine zarar verdiğini öne sürmüştür. Asr-ı Cedîd, bu çelişkiye dikkat çekerek şu eleştiriyi yapmıştır: "Mısır'daki kapitülasyonların kaldırılmasını talep eden İngiliz gazetelerinin, şimdi Osmanlı Devleti bunu yapınca eleştirmesi şaşırtıcıdır."[108] Bu sert eleştiri, İngiltere'nin tutarsız dış politikasına yönelik bir tepki olarak değerlendirilmiştir. Bu eleştiri, İngiltere'nin Mısır'da kapitülasyonları kaldırma çabasının, Osmanlı'nın da benzer adımları atmasında etkili olduğunu göstermektedir[109]

Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonları kaldırma kararına Avrupa'da tepkiler artarken, İran basını da gelişmeleri detaylı bir şekilde ele almıştır. Avrupalı devletlerin kapitülasyonların kaldırılmasına tepkilerini yansıtan bir diğer önemli İran gazetesi Çehre-nemâ'dır. Gazete, 21 Ekim 1914 tarihli haberinde "Osmanlı Ülkesindeki Yabancı İmtiyazları Kaldırdı" başlığıyla, Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletlerinin savaştaki durumunu fırsat bilerek 1 Ekim'de kapitülasyonları kaldırdığını ve dört Avrupa ülkesinin bu kararı geçici olarak kabul ettiğini duyurmuştur.[110]

Ra'd gazetesi ise "Osmanlı'nın Siyaseti" başlıklı haberinde, Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın teşvikiyle kapitülasyonları kaldırmasının İtilaf Devletleri tarafından sert bir protesto ile karşılandığını aktarmıştır. Haberde, bu gelişmenin Osmanlı'yı savaşa dahil etme

[108] Asr-ı Cedîd (19 Zilkade 1332/10 Ekim 1914). *Yaddaşt-ı Hefte.* Sene 1, Sayı 2, s. 1.
[109] BOA, Y.PRK. BŞK. 38/16.
[110] Çehre-nemâ (1 Zilhicce 1332/21 Ekim 1914). *Osmanlı Ülkesindeki Yabancı İmtiyazları Lağvetti*. Sene 11, Sayı 19, s. 7.

riskine dikkat çekilmiş, ancak İtilaf Devletleri'nin müzakereye açık oldukları da belirtilmiştir. Haberde, Osmanlı'nın savaşa girme riskini göze aldığı belirtilmiş; ancak İtilaf Devletleri'nin bir yandan protesto ederken diğer yandan müzakereye açık oldukları vurgulanmıştır.[111]

Kapitülasyonların kaldırılması, Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında gerilimi artırmış ve karşılıklı tehditler doğurmuştur. İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonları tek taraflı kaldırmasının ardından tehditlerini artırmıştır. Babıâli'ye gönderdikleri telgrafta, Balkan devletlerinin Osmanlı borçlarını ödemeyeceğini ve Osmanlı'nın gümrük vergilerini artırması durumunda Yanya, Messina, Beyrut ve İskenderiye gibi stratejik bölgelerin işgal edilmesinin muhtemel olduğunu belirterek Osmanlı'yı açıkça tehdit etmişlerdir.[112] Bu tehditler Osmanlı Devleti'ni uluslararası arenada zor duruma düşürmek için yapılan siyasi baskının bir parçası olarak değerlendirilebilir. Bu gelişme, büyük güçlerle Osmanlı arasında ciddi bir diplomatik gerilim yaratmış, ama Osmanlı hükûmeti kapitülasyonların kaldırılmasında kararlılığını sürdürmüştür.

Hâver gazetesi, Osmanlı Devleti'nin ekonomik politikalarındaki değişiklikleri ayrıntılarıyla ele almıştır. "Gümrük Vergilerinin Artırılması" başlıklı haberinde, Osmanlı hükûmetinin gümrük vergilerini yüzde 4 artırarak yüzde 15'e çıkardığını ve diğer ülkelerin gümrük düzenlemelerinin incelenip uygun olanının yıl başına kadar uygulanacağını duyurmuştur. Ayrıca, yabancı tebaadan temettü vergisi alınacağı ve yargı işlerinde Osmanlı vatandaşlarıyla aynı muamele görecekleri de bildirilmiştir.[113]

İran basını da bu gelişmeleri yakından takip etmiştir. Ra'd gazetesi, kapitülasyonların kaldırılmasının ardından geçen bir haftayı değerlendirerek bu sürecin somut etkilerini gözlemlemiştir. 22 Ekim 1914 tarihli haberinde, başkentte yaşayan Avrupalıların henüz Osmanlı mahkemelerine sevk edilmediğini ve herhangi bir önemli olayın yaşanmadığını aktarmıştır. Haberde, Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonları resmen kaldırmış olmasına rağmen, bu karardan fiilen yararlanmadığı yorumu yapılmıştır.[114]

Kapitülasyonların kaldırılmasıyla birlikte, yabancılara verilen imtiyazların sona erdiği resmen ilan edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin aldığı karar, 1 Ekim 1914'ten itibaren yürürlüğe girmiştir. Bu tarihten itibaren, Osmanlı sınırları içindeki yabancılara verilen tesislerin kullanım hakkı da Osmanlı Devleti'ne geçmiştir. Hâver gazetesi, "Yabancı Postaneler"

[111] Ra'd (13 Zilkade 1332/4 Ekim 1914). *Siyaset-i Osmanî.* Sene 6 Sayı 5, s. 2.
[112] Ra'd (24 Zilkade 1332/15 Ekim 1914). *Matbuat-ı Harice Raci' be-Cengi Beyne'l-mileli-i*. s. 2.
[113] Hâver (18 Zilkade 1332/8 Ekim 1914). *Tezyin-i Resm-i Gümrük.* Sene 1, Sayı 4, s. 8.
[114] Ra'd (2 Zilhicce 1332/22 Ekim 1914). *Matbuat-ı Harice Raci' be-Ceng-i Beyne'l-mileli: der-Osmanî*. Sene 6, Sayı 13, s. 4.

başlıklı haberinde, yabancı postanelerin kapatıldığını ve bu görevin Osmanlı Posta İdaresi'ne devredildiğini bildirmiştir. Haberde, "Son günlerde Osmanlı postalarının düzeni dikkat çekiyor. İşlerin hızlı ve ciddi bir şekilde yürütüleceğini, yabancıların memnuniyetini kazanacaklarını umuyoruz"[115] ifadeleriyle, düzenlemenin başarılı bir şekilde uygulandığına vurgu yapılmıştır.

Ancak özellikle Fransa, kapitülasyonların kaldırılmasıyla elde ettiği posta işletme hakkını sürdürmek istemiştir. Hâver gazetesi, "Fransızların İnadı" başlıklı haberinde bu duruma dikkat çekerek, Fransa dışındaki tüm devletlerin posta idarelerini Osmanlı Devleti'ne devrettiğini, ancak Fransa'nın Osmanlı'daki postalarını Marsilya'ya bağladığını belirtmiştir. Haberde, "Fransızların bu hamlesi uluslararası anlaşmalara aykırıdır. Diğer ülkeler kabul etti ve Fransa'nın inadının önemi kalmayacak!"[116] şeklinde bir eleştiri yer almıştır. Bu durum, Fransa'nın Osmanlı Devleti'nin attığı bu adıma direnç göstermeye çalıştığını göstermektedir.

Kapitülasyonların kaldırılması sürecinde Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı zorluklar, İran'da da yakından izlenmiştir. İran'ın İstanbul'daki elçisi Ali Ekber, bu gelişmeleri yakından takip ederek 25 Şubat 1915 tarihli raporunda Osmanlı memurlarının yabancılara karşı sert davrandığını bildirmiştir. Bu sert tavır, Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonları kaldırırken yabancı ticarethanelere ve bireylere yönelik uygulamalarında kendini göstermiştir. Raporda, ordunun ihtiyacı bahanesiyle yabancıların mallarının zorla alındığı ve bu faturaların ne zaman ödeneceğinin belirsiz olduğu belirtilmiştir. Bunun yanı sıra yabancı memurlara kötü muameleler yapıldığı ifade edilmiştir. Mösyö Zeiss isimli bir memurun Yunan casusu olduğu iddiasıyla İstanbul'daki polis merkezine götürülüp dövülmesi, bu sert uygulamaların somut örneklerinden biri olarak raporlanmıştır. Bu olayın ardından Yunan Büyükelçisi Babıâli'ye nota vererek sorumlu polisin görevden alınmasını ve cezalandırılmasını talep etmiş, ancak iki gün boyunca cevap alınamamıştır. Sonunda Polis İdaresi Müdürü elçiliğe giderek özür dilemiş, polis görevden alınıp mahkemeye çıkarılmıştır.[117]

Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonları kaldırması, sadece Osmanlı'nın içindeki yabancıları değil, İran vatandaşlarını da doğrudan etkilemiştir. Kapitülasyonların kaldırılmasının ardından, "işsiz" oldukları gerekçesiyle 14 İranlı arabacı ve kahveci Osmanlı kolluk kuvvetleri tarafından tutuklanmış ve sürgün edilmek üzere hazırlanmıştır. İran'ın İstanbul'daki büyükelçisi, duruma müdahale etmek zorunda kalmış ve tercüman Muhammed Ali Bey'i Osmanlı Polis Genel Müdürlüğü'ne göndermiştir. Fakat Osmanlı yetkilileri,

[115] Hâver (18 Zilkade 1332/8 Ekim 1914). *Tezyin-i Resm-i Gümrük.* Sene 1, Sayı 4, s. 8.
[116] Hâver (18 Zilkade 1332/8 Ekim 1914). *Lecacet-i Franseviyan.* Sene 1, Sayı 4, s. 8.
[117] *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye.* c. VII, s. 76-78.

kapitülasyonların kaldırılması nedeniyle İran elçiliğinin bu duruma müdahale etme hakkının bulunmadığını ve tutuklanan kişilerin sınır dışı edileceğini bildirmiştir. Bunun üzerine İran Büyükelçisi, Dahiliye Nazırı Talat Bey'e başvurarak bu kişilerin işsiz olmadığını belirtmiş ve serbest kalmalarını sağlamıştır.[118]

Bu gelişmeler, Osmanlı Devleti'nin aldığı kararın İran'da yarattığı yankıları ve İran'ın da bu süreçten nasıl etkilendiğini ortaya koymaktadır. Hem İran basını hem de devlet adamları, kapitülasyonların kaldırılmasını ve bunun İran üzerindeki etkilerini yakından takip etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin bu kararı, uzun yıllar kapitülasyonların olumsuz etkisi altında kalan İran'da, yabancı imtiyazlardan kurtulma fikrinin oluşmasına da katkı sağlamıştır.

Hâver gazetesi, bu dönemde Osmanlı'nın attığı adımların İran üzerinde yarattığı etkileri de ele almıştır. 1 Ekim 1914 tarihli "İran'da Kapitülasyon veya Yabancı İmtiyazları" başlıklı yazısında, İran Adliye Nazırı Zikâü'l-Mülk'e tavsiyelerde bulunarak, Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonları kaldırarak ulusal hükûmetin temellerini attığı vurgulanmıştır. Yazıda, İran'daki yabancı imtiyazlarının "ciğere saplanmış bir hançer" gibi olduğu ve bunun uluslararası hukuk kurallarıyla düzeltilmesi gerektiği ifade edilmiştir.[119] Bu yorum, Osmanlı'nın attığı bu önemli adımın İran'da da dikkatle takip edildiğini ve İran'ın bu konuda ne tür adımlar atabileceğinin tartışıldığını ortaya koymaktadır.

Benzer şekilde, Asr-ı Cedîd gazetesi de Osmanlı'daki kapitülasyonların kaldırılmasının İran'da tetiklediği düşünceleri ele almıştır. "Kapitülasyon ve İran" başlıklı yazısında, Osmanlı Devleti'nde kapitülasyonların kaldırılmasının, İran'da da benzer bir girişim düşüncesine zemin hazırladığı belirtilmiştir. Gazete, bu konuda İran'ın atması gereken adımlara dikkat çekmiştir. Musaddık Saltana'nın risalesine atıfta bulunarak, İran'ın nasıl bir yol izlemesi gerektiği tartışılmıştır. Yazıda, İran'ın güçlü kanunlara ve tarafsız yargıçlara sahip olması gerektiği, gayrimüslim tebaasına hükmedemeyen bir devletin Avrupalı devletlerin vatandaşlarına hükmetmeyi hak edemeyeceği vurgulanmıştır.[120]

Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonları kaldırması, İran'da büyük bir yankı uyandırmıştır. 1917 Bolşevik İhtilali, Osmanlı ve İran siyasetinde önemli etkiler yaratarak, kapitülasyonlar konusundaki tartışmaları daha da genişletmiştir. Bolşeviklerin zaferiyle Çarlık rejimi yıkılmış, Sovyet hükûmeti bu devletlerden aldığı tüm imtiyazları iptal ettiğini ilan

[118] Age, s. 81-84.
[119] Hâver (11 Zilkade 1332/1 Ekim 1914). *Kapitülasyon ya İmtiyâzât-ı Ecanib der-İran: Kabıl-ı Teveccüh-ı Cenab-ı Aka-yı Zikâü'l Mülk Vezir-i Adliye*. Sene 1, Sayı 3, s. 7-8.
[120] Asr-ı Cedîd *(*18 Zilhicce 1332/7 Kasım 1914). *Kapitülasyon ve İran.* Sene 1, Sayı 6, s. 6.

etmiştir. İran Başbakanı Samsamü'l-Saltana da bu gelişmeleri fırsata çevirerek, 1907 İngiliz-Rus Antlaşması'nı ve bazı kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırdığını duyurmuştur.[121]

İranlı yetkililer, Osmanlı Devleti'nin de kapitülasyonlar nedeniyle benzer sorunlarla karşılaştığını göz önünde bulundurarak, bu konuda en az sorun yaşayacakları ülkenin Osmanlı Devleti olduğuna kanaat getirmişlerdir. Bu doğrultuda, İran hükûmeti 24 Nisan 1918'de Babıâli'ye gönderdiği bir telgrafla kapitülasyonların kaldırılmasına ilişkin kararını resmen bildirmiştir. Osmanlı Devleti, İran'ın bu girişimini memnuniyetle karşılayarak şu cevabı vermiştir:

> "Elçiliğinizce iletilen, siyasi ve ekonomik bağımsızlığa aykırı olan tüm sözleşme ve kararların kaldırılması büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır. Hükûmet-i Seniyye, İngiltere ve Rusya'nın İran'ın egemenliğine yönelik engelleri kaldırdığını ve iş birliğine yönelik isteğini belirtmiştir. Brest-Litovsk Antlaşması'nın yedinci maddesinde yer alan 'İran, bağımsız bir hükûmet olduğundan, Rusya İran'ın siyasi ve ekonomik bağımsızlığına riayet etmeyi taahhüt eder' hükmü doğrultusunda, diğer muharip devletlerin de bu ilkeyi kabul etmelerini talep etmekteyiz. İran hükûmetinden, bu kararın Osmanlı menfaatlerine zarar vermemesi için Osmanlı tebaasına ve ticaretine özen göstermesini, aynı zamanda Osmanlı çıkarlarının bir antlaşma çerçevesinde korunmasını beklemekteyiz"[122]

Bu gelişmeler, Osmanlı Devleti ve İran'ın kapitülasyonlardan kurtulma yönündeki çabalarının somut örneklerinden biri olarak tarihe geçmiştir. Her iki devlet de egemenliklerini güçlendirmek ve yabancı müdahaleleri sınırlamak amacıyla önemli adımlar atmıştır. İran kamuoyu ve basını, Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonları kaldırmasını yakından takip etmiş ve bu girişimi kendi ülkeleri için bir model olarak değerlendirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin İran'ın kapitülasyonları kaldırma kararını desteklemesi, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin güçlenmesine önemli bir katkı sağlamıştır. Osmanlı hükûmeti, İran'ın bağımsızlığını desteklemekle birlikte, kendi vatandaşlarının ve ticari çıkarlarının korunmasına da özen göstermiştir. Bu tavır uluslararası ilişkilerde millî menfaatlerin korunması ve karşılıklı saygı ilkelerinin önemini bir kez daha ortaya koymuştur.

İran'ın kapitülasyonları kaldırma girişimi, ülkenin ekonomik ve siyasi bağımsızlığını güçlendirme adına atılmış önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Bu süreçte, Osmanlı Devleti'nin deneyimlerinden faydalanılmış ve benzer sorunlarla karşılaşmamak adına

[121] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 498-501.
[122] *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye.* c. VII, s. 810-812.

diplomatik hassasiyet gösterilmiştir. İran basını ve kamuoyu, bu gelişmeleri olumlu bir çerçevede ele alarak, yabancı müdahalelerin azaltılması ve millî egemenliğin güçlendirilmesi yönünde bir farkındalık oluşturmuştur.

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti ve İran'ın kapitülasyonları kaldırma yönündeki eş zamanlı çabaları, bölgedeki devletlerin yabancı baskılarına karşı direnişinin ve ulusal egemenliklerini güçlendirme arzusunun bir göstergesi olmuştur. Bu gelişmeler, her iki devletin de uluslararası arenada daha bağımsız ve güçlü bir konum elde etme hedeflerinin bir tezahürüdür. Kapitülasyonların tek taraflı kaldırılması, her iki devletin de egemenlik haklarını yeniden tesis etme yolunda attıkları önemli bir adım olarak değerlendirilebilir ve millî bağımsızlık ile egemenlik kavramlarının güçlenmesine katkı sağlamıştır.

4. Osmanlı'nın I. Dünya Harbi'ne Katılımı: Toplumsal Tepkiler ve Politik Kaygılar

Osmanlı Devleti'nin silahlı tarafsızlık kararı, Almanya'da büyük bir hayal kırıklığına sebep olmuştu. Alman Genelkurmayı, Osmanlı Devleti'nin bir an evvel savaşa katılarak, Rusya ve İngiltere'ye karşı yeni cepheler açmasını, böylece Almanya'nın savaş yükünü hafifletmesini bekliyordu. Fakat Osmanlı hükûmeti, Almanya ile gizli bir ittifak antlaşması imzalamış olmasına rağmen, tarafsız kalma eğilimini sürdürme niyetindeydi. Almanya'nın tekrarlanan taleplerine karşılık, Osmanlı yetkilileri harp hazırlıklarının henüz tamamlanmadığını, seferberlik sürecinin devam ettiğini belirterek zaman kazanmaya çalışmaktaydı.

Bu süreçte İran gazetesi Ra'd, 3 Eylül 1914 tarihli sayısında, Rus gazetesi Novoye Vremya kaynaklı bir haberi aktararak, Osmanlı'nın son dönemdeki adımlarının iki farklı siyasi etkiye yol açtığı için endişe yarattığını, ancak genel olarak Osmanlı Devleti'ne olumlu bakıldığını ve düşmanca bir tavır takınılmadığını ifade etti. Bu durumun ardında, Osmanlı'nın Petrograd elçisi Fahreddin Bey'in, Rus diplomasisine kesin bir kararlılıkla Osmanlı'nın barıştan yana olduğunu ve herhangi bir savaş girişimine niyetli olmadığını belirtmiş olması yatmaktaydı.[123]

Öte yandan Ra'd gazetesi, Osmanlı Devleti'nin Almanya tarafından savaşa dâhil edilme çabalarına ilişkin değerlendirmelere yer verdiği "Siyaset-i Osmanî" başlıklı bir haberi de okuyucularına sundu. Haberde, Almanya'nın Osmanlı'yı savaşa hazırlama sürecinde gösterdiği ciddiyet ve çabalarına rağmen, Babıâli'nin soğukkanlı ve hesaplı bir politika

[123] Ra'd (12 Şevval 1332/3 Eylül 1914). *Bi-tarafi-i Osmanîha.* Sayı 101, s. 3.

izlediği aktarılıyordu. Haberin devamında Osmanlı hükûmetinin Almanya'dan gelen silah, mühimmat, top, hatta asker ayakkabısı yapımında kullanılan deri gibi malzemeleri büyük bir memnuniyetle kabul ettiği, ancak savaşın seyrini dikkatle izlemekte olduğu vurgulanıyordu. Bu durum, Babıâli'nin temkinli politikasının dış basın nezdinde de dikkat çekici bir unsur olarak değerlendirildiğine işaret ediyordu.[124]

Fakat bu süreçte Osmanlı Devleti'ni fiilen savaş sahasına çekmeye yönelik çeşitli gelişmeler yaşandı. İngiliz hükûmeti, Osmanlı Devleti'nin siparişini verdiği "Sultan Osman" ve "Reşadiye" adlı gemileri teslim etmemiş, gemileri kendi donanmasına katarak "Erin" ve "Agincourt" olarak adlandırmıştı. İran basını bu duruma geniş yer verdi; İngiltere'nin, Sultan Osman gemisine Osmanlı sancağı çekilmeden yalnızca yarım saat önce el koyduğunu belirtti.[125] Yaghi'ye göre bu olay, Osmanlı kamuoyunda İngiltere'ye yönelik tepkinin yükselmesine yol açtı ve bazı çevreler bu tutumun, Osmanlı Devleti'nin İttifak Devletleri safına geçmesi için önemli bir etken olduğunu ifade etti.[126]

Bu esnada İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Almanya ile yürüttüğü askeri faaliyetleri büyük bir hassasiyetle takip etmekteydi. Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını korumasını talep eden İngilizler, Osmanlı'daki Alman subaylarının görevden alınmasını istemekte, karşılığında ise İtilaf Devletleri ile birlikte Osmanlı topraklarının güvence altına alınabileceğini belirtmekteydi.[127] Ayrıca, Ra'd gazetesinin 22 Eylül 1914 tarihli haberine göre, İtilaf Devletleri Osmanlı'dan Boğazları silahsızlandırarak geçişe açmasını istemişti. Babıâli bu talebi kabul ederse İngilizler, Osmanlı'yı koruma altına alacaklarını vaat ediyorlardı.[128] Ancak, Akdeniz'de bulunan Goeben ve Breslau adlı Alman kruvazörleri, İngiliz donanmasının takibinden kaçarak, 10 Ağustos 1914'te Osmanlı hükûmetinin izniyle Çanakkale Boğazı'ndan geçiş yaptı. Bu olay, tarafsızlık politikası gereği kruvazörlerin Osmanlı sularını terk etmesi gerektiği için Osmanlı'nın ilan ettiği tutum ile çelişmekteydi. Bu gelişmelere tepkiler artarken, Osmanlı hükûmeti kruvazörleri 80 milyon frank karşılığında

---

[124] Ra'd (13 Zilkade 1332/4 Ekim 1914). *Siyaset-i Osmanî.* Sene 6 Sayı 5, s. 2.

[125] Çehre-nemâ (1 Şevval 1332/23 Ağustos 1914). *Ezdiyad-ı Kuvve-i Derya-i Osmanî.* Sayı 17, s. 13-14; Asr-ı Cedîd (16 Muharrem 1333/5 Aralık 1914). *İblağiye-i Sefaret-i Kübra-i Osmani.* Sene 1, sayı 10, s. 3. Öte yandan, Asr-ı Cedîd gazetesi, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında savaş ilan edilmeden önce İngiltere'nin, Osmanlı Devleti'nin sipariş ettiği gemilere el koymasıyla başlayan, Osmanlı Devleti'nin Goeben ve Breslau kruvazörlerini almasına kadar geçen süreci, "Osmanlı ve İngiliz İlişkilerinin Kopması" başlığı altında okuyucularıyla paylaştı. Bu süreçte iki ülke arasındaki diplomatik gerilimlerin arttığına dikkat çekildi. Detaylı bilgi için bkz. Asr-ı Cedîd (1 Safer 1333/19 Aralık 1914). *Esnâd-ı Tarihi Raci' be-Kat'ı Revabıt-ı Devleteyn-i İngiliz ve Osmanî.* Sayı 12, s. 11-12.

[126] İsmail Ahmed Yaghi, age, s. 185.

[127] İsmail Ahmed Yaghi, age, s. 184.

[128] Ra'd (2 Zilkade 1332/22 Eylül 1914). *Matbuat-ı Harice Raci' be-Cengi Beyne'l-mileli-i Dünya.* Sayı 109, s. 2.

satın aldığını, Yavuz (Goeben) ve Midilli (Breslau) olarak adlandırıldıklarını ve mürettebatın Türk denizcilerle değiştirileceğini belirterek meseleyi kapatmaya çalıştı.[129]

İran basını, Goeben ve Breslau isimli Alman kruvazörlerinin Osmanlı Devleti tarafından satın alınması sürecini yakından takip etmekteydi. Ra'd gazetesi, 14 Ağustos 1914 tarihli bir haberi aktararak, Osmanlı Devleti'nin söz konusu kruvazörler için 80 milyon franklık bir taahhütte bulunmasına rağmen henüz ödeme yapmadığını ve bu alışverişin arka planında bir gizemin bulunduğunu belirtti. Haberde ayrıca kruvazörlerin Çanakkale Boğazı'ndan hangi bayrakla geçiş yaptığı konusundaki farklı iddialara yer verilmekteydi. Kimilerine göre kruvazörler boğaza Alman bayrağı altında girmiş, diğer görüşlere göre ise boğazı geçerken Osmanlı bayrağı ile değiştirilmişti. Ra'd gazetesi bu gelişmeleri değerlendirerek Osmanlı ve Alman hükûmetlerinin kruvazörlerin teslim yerinin Çanakkale Boğazı olduğu konusunda anlaştığını ve Osmanlı Devleti'nin, kruvazörlerin boğaza varmasının ardından ödemeyi gerçekleştirme taahhüdünde bulunduğunu öne sürdü. Alman hükûmeti bu şartları kabul etmiş ve kruvazörler boğazda Osmanlı Devleti'ne teslim edilmişti.[130]

Ra'd gazetesinin haberinde geçen diplomatik gelişmelerin ardından, Osmanlı hükûmeti bu süreci pratikte pekiştiren yeni adımlar attı. 16 Ağustos'ta Bahriye Nâzırı Cemâl Paşa (1872-1922), kruvazörleri teslim alarak Alman mürettebatını Osmanlı Bahriye sınıfına dahil etti ve mürettebata Osmanlı üniforması giydirildi. Kruvazörlerin Alman komutanı Amiral Wilhelm Souchon, aynı zamanda Türk Donanması'nın I. Ordu Komutanlığı görevine getirildi. Akdeniz'de Osmanlı bayrağı altında faaliyet gösteren bu iki Alman gemisinin Türk Donanması'na katılımı ile Karadeniz'de stratejik bir üstünlük sağlanmaya çalışıldı. 27 Eylül'de ise, olası bir İngiliz saldırısına karşı İstanbul ve Çanakkale Boğazı tüm geçişlere kapatılarak güvenlik tedbirleri artırıldı.[131] Ra'd gazetesi, 22 Eylül 1914 tarihli haberinde, Osmanlı hükûmetinin harp gemilerini Almanların hizmetine sunduğunu, bu gemilerde Alman topçularının da görevlendirildiğini ve Boğazların ciddi şekilde bombalandırıldığını duyurdu. Osmanlı Devleti ayrıca ağır topların gönderilmesini bekliyordu.[132]

[129] Hâver (11 Zilkade 1332/1 Ekim 1914). *Besteşuden-i Tenge-i Dardanel.* Sene 1, Sayı 3, s. 6.
[130] Ra'd (10 Şevval 1332/2 Eylül 1914). *Matbuat-ı Harice Raci' be-Cengi Beyne'l-mileli-i Dünya.* Sene 6, Sayı 100, s. 3.
[131] Muhammed Gholi Majd, age, s. 65-66; Ra'd (15 Şevval 1332/6 Eylül 1914). *Matbuat-ı Harice Ahbar-ı Tafsili Ceng-i Urupa.* Sene 6, Sayı 102, s. 4.
[132] Ra'd (2 Zilkade 1332/22 Eylül 1914). *Matbuat-ı Harice Raci' be-Cengi Beyne'l-mileli-i Dünya. Sayı* 109, s. 2.

Bu süreçte, İstanbul'da bulunan İngiliz, Fransız ve Rus elçileri Osmanlı hükûmetinden kruvazörlerle ilgili resmî bir açıklama talep ettiler. Ancak, Babıâli henüz tatmin edici bir cevap sunmamıştı. İtilaf Devletleri'nin baskıları ve kamuoyunda yükselen tepki üzerine güvenilir kaynaklardan alınan bilgilere göre, her iki kruvazörün silahsızlandırılması yönünde adımlar atılacağı ifade edildi.[133] Babıâli'den yapılan bir diğer açıklamada, kruvazörlerin satın alındığı için boğazdan geçişlerine izin verildiği ve geçiş sırasında Osmanlı bayrağı taşındığı ifade edilerek tepkiler yatıştırılmaya çalışıldı.[134] Ancak, bazı Alman savaş gemilerinin Osmanlı bayrağı altında seyretmeye başlaması, İngiltere'nin tepkisini çekti. İngiliz yönetimi, bu durumun gemilerin milliyetini ayırt etmeyi imkânsız hâle getirdiğini öne sürerek, bundan böyle Osmanlı bayrağı taşıyan tüm gemilerin düşman olarak değerlendirileceğini ve Goeben ile Breslau adlı savaş gemilerinin, hangi bayrak altında olursa olsun, hedef alınacağını ilan etti.[135]

Tüm bu baskılar karşısında Osmanlı hükûmeti, tarafsızlık politikasına bağlı kalmaya çalıştığını göstermek amacıyla bazı adımlar attı. Nitekim Ra'd'da yer alan bir haberde, Osmanlı hükûmetinin itirazlar üzerine kruvazörlerdeki Alman mürettebatı Almanya'ya göndereceğini ve İngiliz, Fransız ve Rus yetkililere faaliyetleri hakkında bilgi sunarak, Avrupa savaşının sonuna kadar tarafsız kalma vaadinde bulunduğu bildirildi.[136]

Bu süreçte İran basını ise Osmanlı Devleti'nde cereyan eden siyasi, askeri ve iktisadi gelişmeleri dikkatle izleyerek çeşitli çıkarımlarda bulunmuştu. Basına göre Osmanlı'nın ilan ettiği tarafsızlıkla gerçekte izlediği Almanya yanlısı siyaset arasında bir çelişki bulunuyordu. Zira Goeben ve Breslau kruvazörlerinin Osmanlı bayrağı altında faaliyet göstermeye başlaması Babıâli'nin tarafsızlık açıklamalarına rağmen Almanya ile fiilî bir ittifak içinde olduğu izlenimini yaratmıştı. Ayrıca Osmanlı hükûmetinin kapitülasyonları kaldırma ve boğazları geçişlere kapatma girişimleri, İran kamuoyunda Osmanlı Devleti'nin kısa sürede savaşa katılacağı yönünde güçlü bir kanaat uyandırmıştı. Nitekim Hâver gazetesi de 22 Eylül 1914 tarihli haberinde şu ifadeler yer almaktaydı:

> "Bazı Avrupa ülkeleri, Harb-i Umûmî vesilesiyle resmen tarafsızlıklarını ilan ettiği gibi, Osmanlı Devleti de savaşın ilk safhasında tarafsızlığını ilan etti. Savaşan devletlerle komşu olması nedeniyle tarafsız ilişkilerini teyit etmek için seferberlik ilan etti. Osmanlı

[133] Ra'd (15 Şevval 1332/6 Eylül 1914). *Matbuat-ı Harice Ahbar-ı Tafsili Ceng-i Urupa.* Sene 6, Sayı 102, s. 4.
[134] Ra'd (10 Şevval 1332/2 Eylül 1914). *Matbuat-ı Harice Raci' be-Cengi Beyne'l-mileli-i Dünya.* Sene 6, Sayı 100, s. 3.
[135] Arı, K. (1997). *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi.* Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, s. 50.
[136] Ra'd (15 Şevval 1332/6 Eylül 1914). *Matbuat-ı Harice Ahbar-ı Tafsili Ceng-i Urupa.* Sene 6, Sayı 102, s. 4.

halkı ise hükûmetin matbuata yaptığı bu açıklamaları sevinçle karşılamış, akın akın askere alma şubelerine giderek hizmet sunmak için talepte bulunmuştu. Bu kritik dönemde Osmanlı Devleti'nin memur ve lider kadrosunun olağanüstü çabaları övgüye değerdi."[137]

Öte yandan, Ra'd gazetesi, 25 Ağustos 1914 tarihli haberinde, Osmanlı başkentindeki tüm camilerde Alman ve Avusturya birliklerinin zaferi için namaz kılınıp dua edildiğini bildirdi. Bu, Osmanlı tarihinde Hristiyan birliklerin zaferi için yapılan ilk dua olarak dikkat çekmekteydi ve Avrupalı gözlemcilerce adeta "kötü bir rüya" olarak yorumlanmıştı.[138] Ra'd gazetesi, Osmanlı'nın son dönemdeki stratejik eylemlerine dikkat çekerken, Osmanlı Devleti'nin eylemlerinin İtilaf Devletleri'ni müzakereye zorladığını ve Fransa, İngiltere ve Rusya'nın, Osmanlı'nın tarafsız kalması karşılığında bazı tavizler sunabileceğini ifade etti.[139] Aynı gazetede, 22 Eylül 1914 tarihinde yayımlanan bir başka haberde ise Osmanlı Meclisi'nde İttihat ve Terakki üyeleri, şehzadeler, senatörler, bakanlar ve yüksek komutanların katıldığı özel bir oturum yapıldığı belirtildi. Bu oturumda, Osmanlı Meclisi'nin, Talat Bey'in Rusya gezisi ve misyonunun sonuçlarını değerlendirdiği ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki savaşta alması gereken pozisyon üzerine yoğun tartışmalar yapıldığı ifade edilmekteydi. Mecliste Talat ve Cavid Beyler, Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalması gerektiğini vurgulamışlardı. Fakat Petrograd, Paris ve Londra yönetimleri, Osmanlı'nın Yunanistan'a karşı savaş açma olasılığını göz önünde bulundurarak, Yunanistan'ı koruma altına almak adına fikir alışverişi yapmış ve her ihtimale karşı tetikte kalmayı tercih etmişlerdi. Bu doğrultuda, Yunanistan'a karşı olası bir Osmanlı saldırısının İtilaf Devletleri'ne de savaş ilanı anlamına geleceği öngörülerek Bulgaristan, Sırbistan ve Romanya'ya da bilgi verilmişti.[140]

Ra'd gazetesinin 22 Eylül 1914 tarihli haberinde ise Sadrazam ve Enver Paşa dışındaki tüm nazırların Cavid Bey'in evinde bir araya geldiği ve burada Avrupa'nın durumu ile Limerick'in[141] işgalinin görüşüldüğü bildirildi. Bu toplantıda Veliaht, nazırlara danışmanlarını göndererek, Rusya'ya savaş ilan edilmesine izin vermeyeceğini ve Rus hükûmeti ile dostane

[137] Hâver (2 Zilkade 1332/22 Eylül 1914). *Harb-i Umumî: Harb-i Umumî ve Vaziyet-i Devlet-i Osmanî.* Sene 1, Sayı 2, s. 6.
[138] Ra'd (19 Şevval 1332/10 Eylül 1914). *İhsasat der-Osmanî.* Sayı 104, s. 3.
[139] Ra'd (24 Şevval 1332/15 Eylül 1914). *Matbuat-ı Harice Raci' be-Cengi Beyne'l-mileli-i Dünya*. Sayı 106, s. 2.
[140] Ra'd (2 Zilkade 1332/22 Eylül 1914). *Matbuat-ı Harice Raci' be-Cengi Beyne'l-mileli-i Dünya*. Sayı 109, s. 2; Ra'd (24 Şevval 1332/15 Eylül 1914). *Matbuat-ı Harice Raci' be-Cengi Beyne'l-mileli-i Dünya.* Sayı 106, s. 2.
[141] Limerick, I. Dünya Harbi sırasında İngiltere'ye bağlı İrlanda adasında yer alan bir şehirdi. Adı İngilizce kaynaklarda bu dönemde de "Limerick" olarak geçer. İrlandaca karşılığı ise "Luimneach"tır.

ilişkilerin korunması gerektiğini belirtti. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya savaş ilan etmesi durumunda veliahtın görevinden istifa edeceği tehdidinde bulunduğu ifade edildi. Bu tür görüş ayrılıkları ve belirsizlikler, Osmanlı'nın savaş kararını geciktiren etkenler olarak öne çıkmaktaydı.

İran basını, Osmanlı Devleti'nin savaş hazırlıklarını ve harbe katılma eğilimini yakından izlerken, Asr-ı Cedîd gazetesi de bu duruma dair görüş bildirdi. Gazetenin 2 Ekim 1914 tarihli sayısında, Osmanlı Devleti'nin Avrupa, Mısır, Rusya sınırı ve Basra'da büyük ordular teşkil ettiği ve harp teçhizatı açısından tam anlamıyla hazır olduğu ifade edildi. Habere göre Osmanlı ordusu, sabırsızlıkla Babıâli'den gelecek emirleri beklemekteydi. Ancak harbe katılma isteğinin ağırlık kazanması, kabine içindeki bazı nâzırların çekincelerine neden olmuştu. Bu nâzırlar, mağlubiyetle sonuçlanan Balkan Savaşları'nın ardından, Balkan devletlerinin tekrar saldırıya geçme ihtimalinden dolayı harbe girmekten kaçınıyorlardı. Gazete, bu kabine içi ihtilafa dikkat çekerek, yöneticilerin savaş gibi kritik bir karar alırken geçici arzular ve duygulara kapılmamaları gerektiğini belirtti.[142] Ra'd gazetesi de Bahriye Nâzırı Cemal Paşa tarafından düzenlenen "Deniz Defilesi" olarak adlandırılan resmî geçit töreninden de bahsederek Osmanlı'nın savaşa giriş hazırlıklarını gözler önüne sermekteydi. Bu törende Goeben ve Breslau kruvazörleri başta olmak üzere Osmanlı donanmasının eski ve yeni tüm gemileri, padişah, devlet adamları, üst düzey askeri yetkililer ve halkın katılımıyla sergilenmişti.[143]

Tüm bu gelişmeler, İran hükûmeti tarafından endişeyle izlenmekteydi. Osmanlı Devleti'nin savaşa dahil olması, savaşın İran topraklarına sıçrama riskini artırmakta, özellikle Kafkasya ve İran üzerinden gelebilecek bir Rus saldırısına karşı Osmanlı'nın aldığı askeri tedbirler İran'ı tedirgin etmekteydi. Bunun yanında İran hükûmeti, Osmanlı Devleti'nin kendi topraklarındaki propaganda faaliyetlerinden de huzursuzluk duymaktaydı. Tebriz Kargozarı Hasan Nasırü'd-Devle'nin Dışişleri Bakanlığı'na sunduğu rapora göre, Osmanlı subayı Mülazım Ali Efendi aşiret liderlerine, Kurban Bayramı'ndan sonra Osmanlı'nın savaş ilan edeceğini ve kendilerinin Osmanlı ordusuna öncü olarak katılmaları gerektiğini iletmişti.[144] Öte yandan, Osmanlı'nın Savuçbulak Şehbenderinin, mezhep birliği gerekçesiyle Kürdistan'ın Osmanlı Devleti'ne ait olması gerektiği yönünde bölgedeki halkı tahrik ettiği raporlanmıştı. Bu gelişmeler, İran nezdinde Osmanlı'nın dini duyguları istismar ederek

[142] Asr-ı Cedîd (12 Zilkade 1332/2 Ekim 1914). *Yaddaşt-ı Hefte.* Sene 1, Sayı 1, s. 1-2.
[143] Ra'd (27 Zilkade 1332/18 Ekim 1914). *Matbuat-ı Harice: Defile-i Kuva-yı Bahri-i Osmanî*. Sene 6, Sayı 11, s. 4.
[144] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafî-yi İran*, No: 41 s. 21-22.

bölgedeki nüfuzunu artırmaya çalıştığı yönünde bir kanı oluşturmuştu.[145] Bu noktada bazı İranlı yetkililerin Osmanlı Devleti'nin dini birlik ve halifelik vurgusu üzerinden bölge halkının desteğini kazanmaya çalıştığı yönündeki değerlendirmeleri, sürece dair şüphelerini artırdı. Bu bağlamda, Azerbaycan Vilayetindeki İran Kargozarı, Osmanlı'nın Dağıstan Tümeni Komutanı Birinci Ferik Mehmet Fazıl Paşa'nın (d. 1853- ö. 1916) bir mektubunu Dışişleri Bakanlığı'na sundu. Mektupta, Avrupalıların dini ve halifeliği ele geçirmeyi amaçladıkları, bu nedenle bölge halkının Osmanlı Devleti ile iş birliği yapması gerektiği vurgulanıyordu.[146] Osmanlı Devleti'nin bu tür girişimleri İran yönetimi tarafından dikkatle ve temkinle izlenirken, savaş süresince İran yönetimi, benzer iddialar karşısında Osmanlı Devleti'ne sık sık uyarılarda bulunmuştu.

Özellikle sınırdaki Sünni nüfus, Osmanlı'ya olan dini ve kültürel yakınlıkları sebebiyle kendilerini Osmanlı Devleti'ne daha bağlı hissetmekteydi. Şeyhülislâmın, tüm Müslümanları birlik olmaya davet eden fetvası da bu bağlılığı daha da pekiştirdi.[147] Osmanlı Devleti'nden kaynaklanan bu gelişmeler, siyasi ve idari teşkilatlanma eksikliği yaşayan İran Devleti'nde ciddi bir endişe uyandırdı. Mehdevi'ye göre ise Osmanlı ve Almanya, İran'ı kendi çıkarlarına uygun şekilde savaşa çekme çabası içerisindeydi; ilk adımda aşiretleri İngiliz ve Rus hakimiyetine karşı isyana teşvik etmeyi, ardından bu güçleri İran'dan uzaklaştırmayı hedefliyorlardı.[148]

Bu esnada, Hâver gazetesi, Rusların İran coğrafyasında gerçekleştirdiği zulümlere dikkat çekerek halkın gözyaşlarına boğulduğunu ifade etmekteydi. Rusya'nın, Urmiye ve Tebriz başta olmak üzere Azerbaycan Vilayeti'nin çeşitli bölgelerinde hırsızlık ve yağmayı teşvik ederek halkı tahammül edilemez baskılarla tehcire zorladığı, mazlum halka egemen olduğu bildirildi. Haberde, Şah, ulemâlar ve kabile reisleriyle birlikte İran halkının, düşmana karşı birleşmesi gerektiği belirtilerek, 11 milyon İranlının onları takip edeceğinden şüphe duyulmadığı vurgulandı. "Otuz milyon Osmanlı kardeşimiz ve altı milyon Afgan'la kötü niyetlilerin devrini sona erdireceğiz"[149] ifadeleriyle İran'ın tarafsız kalamayacağı bir kez daha güçlü bir biçimde dile getirildi.

Osmanlı-Rus mücadelesinin sürdüğü İran coğrafyasında, Almanya'nın Marne yenilgisi savaşın gidişatında yeni bir evreye işaret etti. Almanya'da savaşın kısa sürede

[145] *İran ve Ceng-i Cehâni-yi Evvel: Esnâd-ı Vezerat-ı Dâhile,* No: 23, s. 19.
[146] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafi-yi İran*, No:20, 21, s. 10-11.
[147] *İran ve Ceng-i Cehâni-yi Evvel: Esnâd-ı Vezerat-ı Dâhile,* s. 7-11
[148] Abdurrıza Huşeng Mehdevi, age, s. 346.
[149] Hâver (23 Zilhicce 1332/12 Kasım 1914). *İran bi-taraf ne-Hahed Mand.* Sene 1, Sayı 9, s. 1-2.

kazanılamayacağı düşüncesi hâkim olurken, Almanlar Osmanlı Devleti'nin halifelik gücünden yararlanarak savaşa katılmasının stratejik önemini vurgulamaya başladı.[150] Bu doğrultuda, Osmanlı hükûmeti üzerindeki baskıyı artıran Almanya, Osmanlı basınında savaş temalı içeriklerin yayımlanmasını talep etti. Fakat Babıâli, "askeri hazırlıkların henüz tamamlanmadığı ve savaşa hazır olunmadığı" gerekçesiyle bu talebe temkinli yaklaştı ve savaşa girişin ertelenmesi gerektiği cevabını verdi. Ra'd gazetesi ise bu durumu 4 Ekim 1914 tarihli haberinde ayrıntılandırarak, Babıâli'nin bu politikayı ne kadar sürdürebileceğinin bilinmediğini, ancak Petrograd kaynaklarına göre Alman hükûmetinin Osmanlı'yı her koşulda savaşa dahil etmek için baskı yaptığını bildirdi. Haberde, Osmanlı'nın son bahanesinin Breslau kruvazörünün henüz tam olarak hazırlanmadığı yönünde olduğu, ancak kruvazörün tamirinin ardından artık bahane kalmadığı ifade edilerek, "İstanbul'daki Alman elçisi Wangenheim ve Otto Liman von Sanders'ın (d. 1855-ö. 1929) tahrikleri sonucunda Osmanlı'nın savaşa katılmasının kaçınılmaz hale geldiği"[151] şeklinde çıkarımda bulunulmuştu. Dahası Ra'd gazetesi 13 Ekim tarihli "Osmanlı ve Savaş" başlıklı haberinde şu ifadeleri kullanmıştı: "Almanlar gecikmeden Osmanlı Devleti'ni harbe dahil etmek istemektedir. Osmanlılar savaşa dahil olmadığı takdirde Goeben ve Breslau kruvazörleri İstanbul'u bombalayacaktır." Bu açıklama, Almanya'nın Osmanlı'yı savaşa katılmaya zorlamak için uyguladığı baskıyı net bir şekilde gözler önüne sererken, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Alman nüfuzuna karşı koyamayacak bir durumda olduğunu ve savaşın eşiğine gelindiğini de ortaya koyuyordu. Ancak Sürecin ilerleyen safhasında 27 Ekim 1914 tarihli Ra'd gazetesinde, Petrograd'dan gelen bilgilere göre Osmanlı Devleti'nin Avrupa savaşına katılmasının tamamen reddedildiği, Osmanlı hükûmetinin Alman nüfuzunun etkisine değer vermediği, halkın savaşa eğilimli olmadığının farkına vardığı ifade edilmekteydi.[152]

Osmanlı Devleti'nin savaşa katılması için Almanya'nın baskıları, bu dönemde önemli bir yer tutmuştu. Almanya'nın Osmanlı'ya yaptığı baskılar arasında, "Goeben" ve "Breslau" kruvazörlerinin Osmanlı'ya sığınması da önemli bir dönüm noktasıdır. İran basını da bu gelişmeleri haber yaparak, bölgedeki siyasi ve askeri denklemlere dair önemli bilgiler sunmuştu. Nitekim Asr-ı Cedîd gazetesi, İngiltere'nin İstanbul'daki elçisi Mallet'ın Dışişleri Bakanı Grey'e gönderdiği telgraftan hareketle, Alman elçisi Wangenheim ve Liman von Sanders'ın Osmanlı hükûmetini Rusya'ya savaş ilan etmeye zorladığını ve bu taleplerin yerine getirilmesi durumunda Goeben ve Breslau kruvazörlerini Karadeniz'e sevk

[150] Karabekir, K. (1937). *Cihan Harbi'ne Neden Girdik Nasıl Girdik Nasıl İdare Ettik.* c. II, İstanbul, s. 331.
[151] Ra'd (13 Zilkade 1332/4 Ekim 1914). *Siyaset-i Osmanî.* Sene 6, Sayı 5, s. 2.
[152] Ra'd (7 Zilhicce 1332/27 Ekim 1914). *Matbuat-ı Harice Raci' be-Ceng-i Beyne'l-mileli*. Sene 6, Sayı 15, s. 3.

edeceklerini aktardı.[153] Ancak Ra'd gazetesinin 31 Ekim 1914 tarihli haberinde, Düvel-i Müttefike'nin Osmanlı Devleti'ne bir ültimatom vererek, 24 saat içerisinde Goeben ve Breslau kruvazörlerinin silahsızlandırılmaması durumunda savaş ilan edileceği bildirildi. Bu haberin ardından Osmanlı Devleti acilen harp hazırlıklarına geçti.[154]

Bu doğrultuda Amiral Souchon, mürettebatın deniz şartlarına alışkın olmadığını gerekçe göstererek, Türk Donanması'nın tatbikat için Karadeniz'e açılması talebinde bulundu. Enver Paşa, bu isteğe onay vererek, 26 Ekim'de gerekli izni sağladı.[155]

Öte yandan Ra'd gazetesi, Roma'dan aldığı İstanbul kaynaklı bir telgrafa dayandırdığı haberinde, Goeben kruvazörünün komutanının aynı zamanda tüm Osmanlı donanmasının da fiilen başkomutanı olduğunu ve Rus gemilerine yönelik bir saldırı planladığını ileri sürdü.[156] Bu iddiaların hemen ardından, 27 Ekim sabahı, Yavuz ve Midilli kruvazörleri dahil olmak üzere on bir parçadan oluşan Osmanlı donanması, Karadeniz'e açıldı. 29 Ekim'de Alman Amiral Wilhelm Souchon komutasındaki Osmanlı donanması, Rusya'nın Karadeniz'deki "Sivastopol", "Odessa", "Novorossiysk" ve "Kefe" (Feodosya) limanlarına ani bir saldırı düzenleyerek burada bulunan iki Rus gemisini batırdı. Bu beklenmedik saldırının bilgisi yalnızca sınırlı sayıda yetkilinin bilgisi dahilindeydi; hatta Osmanlı Devleti'nin Petrograd elçisi Fahreddin Bey'in saldırıdan haberdar olmadığı, Babıâli'den bir bilgilendirme almadığını belirttiği dikkat çekti. Aynı gün, Rus hükûmeti, Novorossiysk'teki Osmanlı konsolosunu tutuklayarak misilleme niteliğinde bir adım attı.[157]

Karadeniz Hadisesi, İran basınında geniş yankı buldu ve İran hükûmetinde de büyük bir etki yarattı. Artık Osmanlı Devleti ve Rusya arasında bir savaşın kaçınılmaz olduğu kanaatine varılmış, bu yeni durum İran yönetiminde endişeleri daha da artırmıştı. Osmanlı Devleti'nin bu stratejik hamlesi, savaş sürecinde Rusya'ya karşı tutumunu netleştirirken, bölgedeki dengeyi de önemli ölçüde değiştirmiş oldu.

İran hükûmeti, İran basını ve kamuoyu, Osmanlı Devleti'nin harbe dahil olup olmayacağı konusunda merak ve endişe içindeydi. Ra'd gazetesi, 2 Kasım 1914 tarihli sayısında bu durumu şu sözlerle dile getirdi: "Ulaşan son bilgiler, maalesef Osmanlı'nın dünya harbine girişini anlatıyor. İslam dünyası ve dini çıkarlardan kaynaklanan siyasi mülahazalara bakıldığında yıllardır güçlü ülkelerin demir pençeleri altında ezilmiş bu ülkenin

[153] Asr-ı Cedîd (8 Safer 1333/26 Aralık 1914). *Esnâd-ı Neveştecat-ı Beyn-i Osmanî ve İngilis.* Sayı 13, s. 12.
[154] Ra'd (11 Zilhicce 1332/31 Ekim 1914). *Osmanî ve Düvel-i Müttefike.* Sene 6, Sayı 17, s. 3.
[155] İsmet Görgülü, age, s. 51.
[156] Ra'd (27 Zilkade 1332/18 Ekim 1914). *Havadis-i Ceng-i Beyne'l-mileli: der-Osmanî.* Sene 6 Sayı 11, s. 2.
[157] Ra'd, (23 Zilhicce 1332/12 Kasım 1914). *Hemelât-ı Osmanî der-Bahr-ı Esved.* Sene 6, Sayı 23, s. 4.

kaderine biz İranlılar da ortak olduk. Beklenmedik olaylar, bizi dünya harbine ve günümüz dünyasının korkunç olaylarına müdahale etmeye zorlamasından derinden etkilendik ve üzüldük."[158]

İran basını, özellikle Ra'd gazetesi, Karadeniz Hadisesi'ni Osmanlı Devleti'nin savaş yolundaki en önemli adımlarından biri olarak değerlendirdi.[159] Gazete, fevkalade sayısında bu olaya geniş yer ayırarak, Osmanlı donanmasının Rus limanlarını yetkililerden herhangi bir talimat almaksızın bombaladığını bildirdi. Bu beklenmedik saldırı sonucunda, Rusya, Osmanlı Devleti'ne bir ültimatom göndererek saldırıya katılan subayların azlini ve Çanakkale Boğazı'nın yeniden geçişe açılmasını talep etti. Ancak, Osmanlı hükûmeti, Rusların bu taleplerini kesin bir dille reddetti ve Rus elçisi derhal İstanbul'u terk etti. Böylelikle Osmanlı ile Rusya arasındaki diplomatik ilişkiler kesilmiş oldu.[160]

Hâver gazetesi ise 5 Kasım 1914 tarihli sayısında, "Alem-i İslam ve Rus Mezalimi: Karadeniz Hadisesi" başlıklı haberinde, Osmanlı donanmasının tarih boyunca Ruslara karşı yaşanan Navarin, Sinop ve Çeşme deniz muharebelerinin aksine bu kez Rus kuvvetlerine galip geldiğini vurguladı. Haberde, Osmanlı donanmasının Rus gemilerini kovalamış, Sivastopol'daki kaleleri tahrip etmiş, ardından Novorossiysk ve Odessa sahillerine giderek bu limanlarda ciddi maddi hasar yarattığı ifade edildi. Osmanlı'nın bu stratejik hamlesi, Avrupa'da geniş yankı uyandırmış, Alman ve Avusturya yöneticilerince dostlar ve düşmanlar nezdinde büyük takdir toplamıştı.[161]

Karadeniz Hadisesi'nin hemen ertesi günü, yani 30 Ekim'de, Müttefik Devletlerin İstanbul'daki büyükelçileri pasaportlarını talep ettiler ve Osmanlı Devleti'nden ayrıldılar. Artık olayların seyri hızla ilerliyordu. 1 Kasım 1914'te İngilizler, İzmir yakınlarında Osmanlı'ya ait iki gemiyi batırırken, Rus ordusu Erzurum sınırından Osmanlı topraklarına girerek fiili çatışmaları başlattı.[162]

Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne harp ilan etmesi, bu bölgedeki güç mücadelesinin doruk noktasına ulaşmasını sağlamıştı. İran'ın tarafsızlık politikası ise sadece teorik bir

---

[158] Ra'd, (13 Zilhicce 1332/2 Kasım 1914). *Ceng-i Osmanî ve bi-Tarafi-i İran.* Sene 6, Sayı 18, s. 1.
[159] Ra'd, (13 Zilhicce 1332/2 Kasım 1914). *Ceng-i Osmanî ve bi-Tarafi-i İran.* Sene 6, Sayı 18, s. 1.
[160] Ra'd (14 Zilhicce 1332/3 Kasım 1914). *Havadis-i Cengi Beyne'l-mileli-i Dünya Rus ve Osmanî der-Azerbaycan Tevkif-i Şehbender-i Osmanî.* Fevkalade sayısı, s. 1-2.
[161] Hâver (16 Zilhicce 1332/5 Kasım 1914). *Alem-i İslâm ve Mezalim-i Rus: Hadise-i Bahr-i Siyah.* Sene 1, Sayı 8, s. 1-3.
[162] Asr-ı Cedîd (18 Zilhicce 1332/7 Kasım 1914). Sayı 6, s. 4 Ra'd (14 Zilhicce 1332/3 Kasım 1914). *Havadis-i Cengi Beyne'l-mileli-i Dünya Rus ve Osmanî der-Azerbaycan Tevkif-i Şehbender-i Osmanî.* Fevkalade sayısı, s. 1-2; Muhammed Gholi Majd, age, s. 61, 70.

durumdu, çünkü henüz tahta geçmiş olan Ahmed Şâh[163], Rusya ve Osmanlı arasında bu gibi stratejik çekişmelere karşı kayıtsız kalamayacak kadar bölgesel güç mücadelesinin içinde yer alıyordu. Yine de Şah, 1 Kasım günü İran'ın tarafsızlığını resmen ilan eden bir bildiri yayınladı. Savaştan duyduğu üzüntüyü ifade eden Şâh, İran'ın, savaşın sınırlarına ulaşma ihtimali karşısında tarafsızlık politikası izlemeye karar verdiğini ve savaşa katılan tüm ülkelerle dostane ilişkilerini sürdüreceğini duyurdu. Şah ayrıca, görevli memurlardan kara ve deniz yoluyla savaşan devletlerden hiçbirine herhangi bir yardım sağlanmamasını istedi.[164] Söz konusu bildirinin ardından, İran Dışişleri Bakanlığı, ülkedeki diplomatik temsilciliklere gönderdiği telgraflarda, ilan edilen tarafsızlık politikasına halkın tam uyum göstermesi gerektiğini vurguladı. Telgraflarda, tarafsızlık ilkesine aykırı olan tüm eylemlere, özellikle muharip devletlere bağış toplama gibi her türlü maddi ve manevi yardıma karşı dikkatli olunması gerektiği belirtildi.[165] İran hükûmeti, bu noktada tarafsızlık politikasını kararlı bir şekilde uygulayarak, savaşa dair olası iç huzursuzlukların önüne geçmeye çalıştı.

Ahmed Şah, tarafsızlık ilan etmiş olmasına rağmen, Kesrevi'ye göre Osmanlı Devleti'nin savaşa katılımı ile birlikte Azerbaycan, Kürdistan, Huzistan ve Basra Körfezi'ne kadar İran'a komşu hale gelmesi, savaşın ateşinin İran içlerine kadar yayılmasını kaçınılmaz kılmıştı.[166] Bu bağlamda, Karadeniz Hadisesi'nin hemen ardından İran coğrafyası, Osmanlı Devleti, Rusya ve İngiltere'nin askeri güçleri arasında rekabetin ve çatışmanın yaşandığı bir alan haline geldi.

Karadeniz Hadisesi'nden yaklaşık bir hafta sonra Asr-ı Cedîd gazetesinde Osmanlı Devleti'nin savaşa katılımı değerlendirildi. Yazıya göre Osmanlı Devleti ile aynı dine inandıkları için İran halkının endişeye kapılmasına gerek yoktu. Yazıda "Osmanlı Devleti'nin savaşa dahil olmasının sebebi Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın taleplerine uyma zorunluluğundan değil, Rusya'nın İstanbul'u tehdit etmesindendir" ifadesiyle Osmanlı'nın kendi güvenliğini koruma amacına vurgu yapılıyordu. Fakat Osmanlı'nın savaşa herhangi bir güvence almadan katılmasının riskli olduğuna işaret edilerek, Osmanlı Devleti'nin de İran gibi tarafsız kalması gerektiği ifade edildi.[167] Buna karşın, Asr-ı Cedîd gazetesi bir önceki

[163] Ahmed Şah, babası Mehmed Ali Şah tahttan indirilince, yaşı küçük olduğu için tahta geçememiş, devleti vekaleten Nasirü'l-Mülk yönetmişti. Nihayetinde, Ahmed Şah buluğ çağına erişmesiyle Temmuz 1914'te tahta çıktı. Detaylı bilgi için bkz. *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye.* c. VII, s. 434-435; Bahar, M. Ş. *(1387). Tarih-i Muhtasar: Ahzab-ı Siyasi der-İran: İnkıraz-ı Kacariyye.* c. I-II, Zevvar, Tahran, s. 34-42.

[164] *Güzide-i Esnâd-ı Derya-yı Hazar ve Menatık-ı Şomali İran der Ceng-i Cehâni-yi Evvel*, s. 26-27; Ahmed Ali Sipehr, age, s. 89; *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafî-yi İran*, No:37, s. 20.

[165] *Güzide-i Esnâd-ı Derya-yı Hazar ve Menatık-ı Şomali İran der Ceng-i Cehâni-yi Evvel*, s. 32-33.

[166] Ahmed Kesrevi, age, s. 527.

[167] Asr-ı Cedîd (18 Zilhicce 1332/7 Kasım 1914). *Yaddaşt-ı Hefte.* Sayı 6, s. 1.

sayısında endişelenmemeye dair ifadeler kullanmış olsa da 14 Kasım 1914 tarihli sayısında Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesini "insanın kendisi ve yakını hakkında aldığı korkunç bir haber" şeklinde tanımlayarak kaygılarını açıkça dile getirdi.[168] Bu yorum, Osmanlı'nın savaşa katılımının İran açısından da büyük bir kayıp olarak görüldüğüne işaret etmekteydi.

Osmanlı Devleti'ni harbe katılımını değerlendiren bir diğer gazete Hablü'l Metin'di. Gazete, Osmanlı Devleti'nin savaşa dahil oluşunu eleştirel bir bakış açısıyla ele aldı ve İngiltere Başbakanı Herbert Henry Asquith'in (d. 1852-ö. 1928) sözlerine atıfta bulunarak, "Osmanlı kendi mezarını kazıyor"[169] ifadesini kullandı. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi, mevcut koşullar altında tehlikeli ve geleceği belirsiz bir adım olarak geniş bir çevrede endişe ile karşılanmaktaydı.

Osmanlı Devleti'nin savaşa katılımını değerlendiren önemli yayınlardan biri de Nevbahar gazetesidir. 13 Nisan 1915 tarihli "Osmanlı ve Savaş" başlıklı haberde, tüm Müttefikler, hatta Osmanlı yetkililerinin dahi, Osmanlı'nın savaşa katılmasının Almanya'nın yardımlarıyla gerçekleştiğini kabul ettikleri belirtilmiştir. Habere göre İttihat ve Terakki cemiyetinin Edirne'nin geri alınmasının ardından Türkiye'de iktidarı ele geçirmesi, Almanya'nın Osmanlı'nın savaşa katılma kararındaki etkisini pekiştiren bir faktör olarak vurgulanmaktadır. Bazı Türk siyasi partileri ve dönemin çoğu bakanı, savaşın başında savaşa katılma fikrini benimsememişlerdi. Ancak, Osmanlı'nın önde gelen liderlerinin cesareti ve Almanya'nın sağladığı olağanüstü destek, bu dağılmış fikirlerin birleşmesine ve savaşa katılma kararının alınmasına zemin hazırlamıştır.[170]

Gazetenin 7 Eylül 1915 tarihli sayısında yayımlanan "Doğudaki İngiliz Siyasetinin İflası" başlıklı yazıda ise, Sir Edward Grey'in savaşın başından itibaren uyguladığı dış politikanın bir siyasi hata ile sonuçlandığı ifade edilmektedir. Bu hatanın, Osmanlı hükûmetini tarafsız tutamamasına yol açtığı belirtilmektedir. Osmanlı Devleti'nin savaşa katılması, yalnızca savaşın coğrafi sınırlarını genişletmekle kalmamış, aynı zamanda İngiliz hükûmetini Mısır, Fars Körfezi, Basra, Çanakkale ve Aden gibi stratejik bölgelerde askeri güç toplamaya zorlamıştır.[171]

Ra'd gazetesi ise 20 Kasım 1914 tarihli sayısında, Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasından duyduğu memnuniyeti ifade eden halkın, padişaha olan sevgilerini kutlama

[168] Asr-ı Cedîd (25 Zilhicce 1332/14 Kasım 1914). *Devlet-i Âliye-i Osmanî ve Ceng-i Beyne'l-mileli.* Sayı 7, s. 6-7.
[169] Hablü'l Metin (27 Zilhicce 1332/16 Kasım 1914). *Devlet-i Osmani ve Ceng-i Kununî.* Sayı 27, s. 6.
[170] Nevbahar (28 Cemaziyelevvel 1333/13 Nisan 1915). *Osmanî ve Ceng.* Sene 4, Sayı 32, s. 1.
[171] Nevbahar (26 Şevval 1333/7 Eylül 1915). *İflas-ı Siyaset-i İngiliz der-Şark.* Sene 4, Sayı 72, s. 1.

gösterileriyle dile getirdiğini ve bu gelişmenin Osmanlı toplumunda güçlü bir destek bulduğunu belirtti.[172] Osmanlı'nın bu hamlesi, halk arasında bir özgüven ve milli coşku yaratırken, İran basını olayları yakından takip ediyordu. Böylece İran basını, Osmanlı'nın savaş kararının hem İran coğrafyasına hem de halkın duygu dünyasına etkilerini dikkatle analiz ederek okuyucularına aktarmaktaydı.

Bu süreçte Hâver gazetesi de savaş gelişmelerini yakından takip ederek, Sultan Reşad'ın İtilaf Devletleri'ne karşı harp ilanını "Sultanın İtilaf-ı Müsellese Harp İlanı Hususundaki İrade-i Seniyyenin Sureti" başlığıyla okuyucularına sundu. Gazetede yer alan haberde, olaylar ayrıntılı bir şekilde aktarılmaktaydı:

> "Şehr-i hâlin on altıncı günü Osmanlı Donanması'nın Karadeniz'de tatbikat yaptığı sırada, Rusya donanmasının bir bölüğünün Karadeniz Boğazı'na torpil dökmek amacıyla harekete geçtiği, bu hamle ile manevraların ihlâl edilmesi üzerine Osmanlı gemilerinin müdahalede bulunduğu anlaşılmıştı. Hükûmet-i Seniyye, bu duruma karşı Rusya devletine başvurarak yaşanan hadisenin incelenmesini talep etti ve tarafsızlık ilkesine dikkat edilmesini sağlamaya çalıştı. Ancak, Rusya devleti bu müracaata yanıt vermemekle kalmayıp elçisini geri çağırdı. Aynı zamanda Rus kuvvetleri Erzurum sınırının çeşitli noktalarına saldırırken, Fransa ve İngiltere de elçilerini geri çekti. İngiliz ve Fransız donanmaları, Dardanel'i (Çanakkale) ve İngiliz gemileri Akabe'yi bombalayarak fiilen çatışma başlattılar ve Osmanlı Devleti ile harp halinde olduklarını ilan ettiler."[173]

22 Zilhicce 1332- 29 Teşrin-i evvel 1330 (11 Kasım 1914) tarihinde Mehmed Reşad tarafından yayımlanan bu irade, Osmanlı Devleti'nin savaşa resmen dahil oluşunu simgelemekteydi. Hâver gazetesinin bu metni yayınlaması, İran kamuoyunda Osmanlı'nın savaş ilanının sonuçlarına dair farkındalığı artırırken, Osmanlı'nın kendini koruma güdüsüyle savaşa katılmasını açıkça ifade etmesi, İran'ın tarafsızlık konusundaki ısrarını daha da netleştirdi.

Asr-ı Cedîd gazetesi Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu mevcut durumu ele alarak, Balkan Savaşları sonrasındaki askeri güçlenmesine dikkat çekti. Gazete, Osmanlı ordusunun Balkan Savaşları'ndaki zayıflıklarından ders çıkardığını ve o döneme kıyasla çok daha güçlü bir konumda olduğunu belirtti. Osmanlı Devleti'nin, Avrupa'da kalan topraklarının büyük bir kısmını terk ederek askeri kuvvetlerini Anadolu ve Suriye'de yoğunlaştırdığı ifade edildi. Bu

[172] Ra'd (2 Muharrem 1333/20 Kasım 1914). *Ahbar-ı Muhtelife-i Ceng.* Sene 6, Sayı 28, s. 3.
[173] Hâver (30 Zilhicce 1332/19 Kasım 1914). *Suret-i İrade-i Seniyye-i Sultani der-Husus-ı İ'lan-ı Harp be-İ'tilaf-ı Müselles.* Sene 1, Sayı 10, s. 2-3.

yeni askeri yapılanmayla Osmanlı ordusunun bugünkü gücünün, Balkan ülkeleri karşısında dağılmış olan önceki kuvvetlerden daha güçlü olduğuna vurgu yapıldı.[174] Asr-ı Cedîd gazetesi, Times gazetesinin 6 Kasım tarihli haberinden yola çıkarak, Osmanlı Devleti'nin savaş başlangıcından itibaren 500 bin eğitimli askere sahip olduğunu ve bu sayıya 250 bin eğitim alan askerin de eklenmesiyle toplamda 750 bin kişilik bir askeri gücünün olduğunu duyurdu. Gazetede ayrıca Doğu Anadolu'da bulunan 9., 10. ve 11. Kolorduların her birinin üç tümen, topçu taburları ve süvari birlikleri dahil olmak üzere toplamda 100 bin askeri barındırdığı belirtiliyordu. Buna ilave olarak Kürt birliklerin de bu güçlere destek sağladığı ifade edilerek, Osmanlı Devleti'nin topraklarını savunmaya yönelik askeri yapılanmasının detayları verildi. Gazete, "Balkan Savaşlarının çarpıcı deneyimlerinden sonra askeri teşkilat daha güçlü bir yapıya kavuşmuştur"[175] ifadesiyle Osmanlı Devleti'nin askeri hazırlıklarının kapsamlı bir değerlendirmesini sunmaktaydı.

Ra'd gazetesi ise "Russkoye Slovo" gazetesinden aktarılan bir haberde Osmanlı Devleti'nin askeri gücüne dair kapsamlı bir tablo sunuyordu. "Askerî Kuvvetler" başlığı altında yayımlanan yazıda, Osmanlı ordusunun toplamda 500 bin askerden oluştuğu ve ordunun Trakya, İzmir, Kafkasya sınırı, Karadeniz sahilleri, Aden, Suriye, Filistin, Mezopotamya ve Arap Yarımadası'nda konuşlandırıldığı belirtiliyordu. Osmanlı Devleti, batı topraklarına yoğunlaşan 210 bin kişilik ordusunu iki ana güce bölerek, Kafkasya sınırında ve Suriye'de olmak üzere iki ayrı cepheyi sağlamlaştırmıştı. Bu güçlerin, batı ordusunun kuvvetlerine denk olduğu belirtilirken, bunların dışında 200 ila 350 bin kişilik bir grubun da askere alınmak üzere kayıt altına alındığı ifade ediliyordu. Ayrıca, Türk hükûmetinin Mısır'a gönderilmek üzere Bedevi Araplardan ve gönüllülerden oluşan bir ordu hazırlığında olduğu bildirildi. Suriye ve Filistin'de bulunan Birinci Ordu'nun tüm kuvvetlerinin Şam ve Ma'an (Ürdün) demiryolu hattının iki yakasında konuşlandığı belirtilerek, bu hattın ilk kısmında Osmanlı ve Alman güçleri için askeri teçhizat depoları ve Alman seyyar köprülerinin bulunduğu vurgulandı. Almanların bu stratejik teçhizatı toplamaktaki amacının, Akabe Körfezi ve Süveyş Kanalı'na yönelik askeri bir operasyon düzenlemek olduğu ifade edilmekteydi.[176]

Bu tabloyu daha da derinleştiren Devletabadî, Osmanlı ordusunun askeri teçhizatını ve Balkan Savaşı sonrasındaki dönüşümünü değerlendirerek Enver Paşa'nın Balkan Savaşı

[174] Asr-ı Cedîd (25 Zilhicce 1332/14 Kasım 1914). *Devlet-i Âliye-i Osmanî ve Ceng-i Beyne'l-mileli.* Sayı 7, s. 6-7.
[175] Asr-ı Cedîd (16 Muharrem 1333/5 Aralık 1914). *Kuşun-i Devlet-i Osmanî.* Sayı 10, s. 5.
[176] Ra'd (23 Zilhicce 1332/12 Kasım 1914). *Kuva-yı Nizâmi.* Sene 6, Sayı 23, s. 4.

sonrasında elde kalan 80 bin tüfeğin Alman desteğiyle 800 bine ulaştığını belirttiğini aktardı. Devletabadî'ye göre, Osmanlı ordusunun son yıllarda kaydettiği ilerlemelerin temelinde, Genç Türkleri askeri alanda geliştirmeye teşvik eden ve gerekli tüm teçhizatı sağlayan Alman hükûmetinin desteği yatmaktaydı.[177] Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasından duyulan endişe dile getirilmişse de Osmanlı ordusunun trajik Balkan Savaşları'ndan çok daha iyi bir sınav vereceğine dair inanç güçlüydü.[178]

Askeri ve mali durumuna ilişkin Asr-ı Cedîd gazetesinde yayımlanan "Devlet-i Aliye-i Osmanî ve Uluslararası Savaş" başlıklı bir makalede ise Osmanlı Devleti'nin mevcut mali durumunun nispeten daha iyi olduğu ve deniz gücünün de büyük ölçüde arttığı ifade edilmekteydi. Gazete, bu iyileşmelere rağmen, Osmanlı hükûmetinin savaşa girme kararının devletin kaderini belirsiz olaylara ve tesadüflere teslim ettiğine dikkat çekiyordu. Gazetede, "Hisler, öngörüler, hesaplar, teoriler ne olursa olsun, hükûmetin savaşa katılması, Osmanlı Devleti'nin geleceğini büyük bir riske sürüklemektedir. Bu karar neticesinde devlet ya güç kazanarak yükselecek ya da zillete sürüklenecektir," ifadesiyle, Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasının İslam dünyası için olası bir felaket günü olabileceğine dair bir uyarı yapılıyordu.[179]

Söz konusu yorumlar, Osmanlı Devleti'nin savaşa girme sürecinde aldığı kararların hem askeri gücünü hem de mali durumunu nasıl etkilediğine dair eleştirel bir perspektif sunmakta ve Osmanlı'nın Alman desteğiyle güçlenmesine rağmen, savaşın belirsiz sonuçlarının yaratabileceği tehlikelere dair bir farkındalık oluşturmaktaydı. İran basını, bu gelişmeleri titizlikle değerlendirerek Osmanlı'nın savaş kararını çok boyutlu bir bakış açısıyla ele almaktaydı.

Karadeniz Hadisesi'nin hemen ardından Rusya, 2 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Aynı gün, bir grup Rus askeri Tebriz'deki Osmanlı ve Avusturya konsoloslarını tutuklayarak ofislerini mühürledi.[180] Rus askerlerinin bu eylemi, İran'ın egemenlik haklarını açıkça ihlal ediyordu ve İran'da basın ve hükûmet kanadında büyük bir tepkiye yol açtı. Asr-ı Cedîd gazetesi ve diğer bazı yayın organları, Tebriz'deki Osmanlı ve Avusturya konsoloslarının tutuklanmasına karşı Avusturya-Macaristan Konsolosluğu tarafından yayımlanan protesto metnine geniş yer vermiştir. Söz konusu metinde, "Tarafsız ve

[177] Yahya Devletabadî, age, c. IV, s. 24.
[178] Asr-ı Cedîd (16 Muharrem 1333/5 Aralık 1914). *Yaddaştha-yı Hefte.* Sayı 10, s. 1.
[179] Asr-ı Cedîd (25 Zilhicce 1332/14 Kasım 1914). *Devlet-i Âliye-i Osmanî ve Ceng-i Beyne'l-mileli.* Sayı 7, s. 6-7.
[180] *Güzide-i Esnâd-ı Derya-yı Hazar ve Menatık-ı Şomali İran der Ceng-i Cehâni-yi Evvel*, s. 28-31; Ahmed Kesrevi, age, s. 529; Sipehr, A. A. (1362). *İran der-Ceng-i Bozorg 1914-1918.* İntişârât-ı Edib, Tahran, s. 92.

bağımsız bir ülkenin topraklarında konsolosların tutuklanarak sınır dışı edilmesi, kamu haklarına ve uluslararası hukuka açıkça aykırıdır. Konsolosların hapsedilmesinin tarihsel bir örneği bulunmamaktadır; konsolosların hakları ve imtiyazları ise oldukça belirgindir" [181] ifadelerine yer verilmişti. Ra'd gazetesi de Rusya'nın bu adımını kınayarak, "Komşu devletin memurlarının, dünyayı şaşkına çeviren ve kanunları ihlal eden bu eylemlerini; İran'ın bağımsızlığını ve tarafsızlığını açıkça ihlal eden bu hareketi şiddetle protesto ediyoruz"[182] açıklamasında bulundu. Nevbahar gazetesi de Rusya'nın eylemlerini sert bir dille eleştirerek, İran'ın tarafsızlık ve bağımsızlık haklarının ihlal edildiğini vurguladı.[183]

Bahse konu olay, tarafsızlığını yeni ilan etmiş olan İran hükûmeti için büyük bir endişe kaynağıydı. İran'da Osmanlı Devleti'ne sempati duyan kesimler arasında bu olayın duyulması, olası bir ayaklanma tehlikesi yaratıyordu.[184] Ancak Rus elçisi Korostovetz, İran'ın tarafsızlığına ilişkin şüphelerini açıkça dile getirdi. Ona göre, eğer İran gerçekten tarafsız bir politika izleseydi, sınır bölgelerindeki aşiretlerin Osmanlı kuvvetleriyle ittifak kurmasını ve kendilerine karşı savaşmasını engellemiş olurdu. Ayrıca Korostovetz, Osmanlı'nın Müslüman olması nedeniyle halkın bu devlete karşı duyduğu sempatiyi anlayışla karşılasa da tarihsel açıdan Osmanlıların hiçbir zaman İran'la dost olmadığını ve düşmanlık yapmaktan çekinmediklerini vurgulamıştı. Korostovetz'e göre, Rusya'nın amacı, Osmanlı gibi İran'dan toprak elde etmek değil, aksine İran'ın bağımsızlık ve egemenliğini güvence altına almak ve bu ülkenin egemenliğine saygı göstermekti. [185] Ancak, ülkenin batı ve güney vilayetlerinden gelen, ulemâ, ayan, yerel yöneticiler ve aşiretlerden ardı arkası kesilmeyen telgraflarla tarafsızlık politikasının Osmanlı Devleti lehine değiştirilmesi talep ediliyordu.[186] Bu talepler, İran'daki Osmanlı yanlısı halkın yükselen desteğini ve Rusya ile İngiltere'ye karşı savaş açılması yönündeki isteğini gözler önüne seriyordu.

Bu gelişmeler yalnızca İran sınırları içinde değil, Anadolu'daki İranlıları da harekete geçirmişti. Erzurum'da düzenlenen bir mitingde bir grup İranlı, Tahran hükûmetinin İngiltere ve Rusya'ya karşı resmen ve fiilen savaşa girmesi gerektiğini savunmuştu. Hâver gazetesine gönderdikleri telgrafta duygularını şöyle dile getirmişlerdir:

[181] Asr-ı Cedîd (25 Zilhicce 1332/14 Kasım 1914). Sayı 7, s. 7-8.
[182] Ra'd (14 Zilhicce 1332/3 Kasım 1914). *Havadis-i Cengi Beyne'l-mileli-i Dünya Rus ve Osmanî der-Azerbaycan Tevkif-i Şehbender-i Osmanî.* Fevkalade sayısı, s. 1.
[183] Nevbahar (14 Safer 1333/1 Ocak 1915). *Ahbar-ı Harice: der-Bağdat.* Sene 4, Sayı 4, s. 1.
[184] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafî-yi İran*, No: 48, 49, 51, 52, s. 26-28.
[185] *Güzide-i Esnâd-ı Derya-yı Hazar ve Menatık-ı Şomali İran der Ceng-i Cehâni-yi Evvel*, s. 29.
[186] Yahya Devletabadî, age, c. III, s. 290; Muhammed Gholi Majd, age, s. 162-163.

> "Bütün İslam memleketlerinden ardı ardına İslam'ın şerefi ve bağımsızlıklarına kavuşmalarına dair müjdeler geliyor. Acaba İran'ımızdan böyle güzel haberler gelmeyecek mi? İran hükûmetinden ciddi ve cesur bir hareket görülmeyecek mi? Alimlerin öldürüldüğü kutsal mekanların bombalandığı zamanlarda güçsüzdük ve zaman müsait değildi. Fırsat ele geçti, artık neyi bekliyoruz? İran hükûmeti, ülke ulemâsı ve kabile reisleri neden düşmanların zulüm ve haksızlıklarını zikretmiyor ve intikam almak peşinde değiller? Tüm mevcudiyetimizle İstanbul'daki İranlıların protesto ve mitinglerini takdir ediyor ve düşüncelerine katılıyoruz. Daha önce de olduğu gibi yine "Encümen-i Saadet-i İraniyan'ın muhterem üyeleri toplanarak rehavet ve tembelliği kenara koyarak basın aracılığıyla devlet adamlarını, eyalet rüesasını ve kamuoyunu -ki düşmanlar tarafından uyku ve gaflete düçar edilmiş- sessizlik ve tarafsızlığın vahametine dair uyandırmasını bekliyoruz. Her türlü fedakârlık ve yardıma hazırız. Büyük müçtehitlerimizin cihat ilanının nasıl bir netice hasıl oldu? Nasıl bir fikir ve hayaliniz var bizi bilgilendiriniz.[187]

Tahran hükûmetinin bu talepler karşısında tarafsız kalmakta ısrar etmesini halkına rağmen sürdürülen garip bir çelişki olarak nitelendirilebilir. Bu olaylar, İran'ın tarafsızlık politikasının ne denli kırılgan bir zeminde olduğunu ve Osmanlı Devleti'ne yönelik sempatinin ülke içinde ve dışında nasıl bir baskı yarattığını ortaya koymakta, Rusya'nın eylemlerinin İran halkı üzerindeki tepkisel etkilerini gözler önüne sermekteydi.

Asr-ı Cedîd gazetesinin sahibi ve editörü Metinü's-Saltana Sekfi ise "Düşman Devletlerin Siyasetinin Temeli" başlıklı yazısında, İran'ın savaş dönemindeki talihsizliklerini ele aldı. Sekfi'ye göre, İran'ın yaşadığı bu güçlüklerin en önemli nedenlerinden biri, savaşın başlamasıyla İran jandarmasında görevli olan İsveçli subayların İsveç hükûmeti tarafından geri çağrılmasıydı. İran hükûmeti, subayların kalması için çeşitli girişimlerde bulunmuşsa da bu çabalar İsveç hükûmeti tarafından reddedilmişti. Bu gelişmeyle birlikte, İran jandarmasının kontrolü, hükûmetin politikalarına bağlı kalmayan ve jandarma görevini tam olarak yerine getirmeyen subayların etkisi altına girdi. İran'da kalan İsveçli subayların önemli bir kısmı ise Alman Ataşesi Kont Kanoutiz tarafından jandarmayı ıslah etmek üzere görevlendirilmişti. Bu, Osmanlı ve Almanya'nın İran'daki hareket alanını genişleterek kendi stratejik misyonlarını uygulamada kolaylık sağlamıştı.

Sekfi'nin yazısında değindiği bir diğer önemli konu, Mustûfiü'l Memalik hükûmetinin "Laissez-faire" (kendi haline bırakmak) politikasını benimsemiş olmasıydı. Sekfi, bu yaklaşımın Osmanlı ve Alman politikalarının İran'da ilerlemesini garanti altına aldığını ileri

[187] Hâver (5 Safer 1333/23 Aralık 1914). *Hissiyat-ı İslami İraniyan-ı Erzurum.* Sene 1, Sayı 15, s. 4.

sürmekteydi. Sekfi'nin tahliline göre, Rus birliklerinin İran'a girişi, Osmanlı Devleti'nin stratejik çıkarları ile doğrudan ilişkiliydi. İran gibi 46 bin fersah genişliğinde, ulaşım ve iletişim ağının zayıf olduğu ve halkın kışkırtılmaya müsait olduğu bir coğrafyada, Rus birliklerinin varlığı Osmanlı Devleti'nin düşmanlarını zayıflatma amacına hizmet ediyordu.

Sekfi, İran'daki Rus ve İngiliz varlığının Osmanlı'nın Gelibolu, Irak, Balkan ve diğer cephelerdeki üzerindeki baskıyı azalttığını da belirtti. Ona göre, Osmanlı ve Alman siyasetinin temel amacı, İran'ı belirsizliklerin içine çekerek bölgesel kaos yaratmak ve böylece İtilaf Devletleri'ne karşı sürdürülen savaşı tüm İslam dünyasını kapsayan bir mücadeleye dönüştürmekti. Sekfi, Osmanlı'nın İran'ı bu savaş sahnesine çekerek, çatışmayı yalnızca İtilaf Devletleri ile olan bir savaş olmaktan çıkarıp geniş bir İslam dünyası mücadelesine dönüştürmeyi hedeflediğini belirtti. Bu durumun Afganistan, Hindistan, Mısır, Kafkasya ve Türkistan gibi bölgeler üzerinde olumlu sonuçlar doğurduğunu ve Osmanlı açısından stratejik bir avantaj sağladığını ifade etti. [188]

Osmanlı Devleti'nin savaşa dahil olması, İran hükûmeti nezdinde büyük bir endişe yaratmıştı. Osmanlı Devleti ile Rusya'nın sınır komşusu olan İran, savaşın özellikle kuzeybatı topraklarında telafi edilemez hasarlar doğurabileceğinden korkmaktaydı. Bu nedenle, İran hükûmeti, Osmanlı ve Rusya arasında gelişen düşmanlığın İran'a zarar vermesini önlemek amacıyla, Tahran'daki Osmanlı ve Rus hükûmet temsilcileri ile müzakere yürüttü. Ancak bu görüşmelerden somut bir sonuç elde edilemedi. İran Dışişleri Bakanlığı, 4 Kasım 1914 tarihli bir telgrafla yurtdışındaki İran elçiliklerine "Rusya ile Osmanlı Devleti arasında savaşın ilan edildiğini ve ardından Osmanlı askerlerinin Urumiye üzerinden İran topraklarına girerek Rus güçleriyle çatışmaya başladığını"[189] bildirdi. Aynı zamanda, İstanbul'daki elçilik görevlilerinden Babıali'yi protesto etmeleri talimatını verdi.

Bu talimat doğrultusunda, İstanbul'daki İran elçisi, İran hükûmeti adına Babıali'yi protesto eden bir telgraf gönderdi. Bu protesto metninde İran hükûmeti, tarafsızlık ve bağımsızlık haklarının ihlal edildiğini şu şekilde ifade ediyordu:

> "İran Devlet-i Aliyye'sinîn işbu hudûs eden Avrupa muharebesinde muhafaza-i bî-tarafî ilân eylediğine dair sudûr buyurulan fermân-ı hümâyûn-ı şahane 14 Zilhicce 1332 tarihli ve 3840 numaralı telgrafnâme ile tebliğ etmiş idim. Keyfiyet zât-ı aliyyelerince de malum olduğu vechle muharebenin bidâyetinden beri ulyâ-yı devlet-i aliyyemizin niyet ve meslekleri bî-taraflığın muhafazası idi. Ama maa't-teessüf Memâlik-

[188] Asr-ı Cedîd (16 Cemaziyelevvel 1334/21 Mart 1916). *Bina-yı Siyaset-i Düvel-i Mütehasıme.* Sene 2, Sayı 72, s. 1-2.
[189] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafî-yi İran*, No:53, s. 28-29.

i İraniye'nin bazı nikâtında bir mikdar asâkir-i ecnebiye bulunmasıyla bî-taralığın idamesi mümkün mertebe muhafaza olunamayacağı tabiî olub ulyâ-yı devlet-aliyyemiz işbu nokta-i nazardan dolayı Rusya devletiyle müzâkerâta girişip neticede Azerbaycan'daki ve sair nikât da bulunan askerlerini geri alması icab ederdi. Bu sırada şâyân-ı ehemmiyet olan mesele Osmanlı Devlet-i Aliyyesi'nin ilân-ı seferberî ederek techizâta başlaması idi. Osmanlı ve Rusya devletleriyle hem-hudud bulunmamız münasebetiyle bir harb vuku'unda tarafeyninin ameliyât ve sevkiyât-ı askeriyesi vüs'at peydâ ederek hududumuz dahiline sirayet edeceği tâbii ve âşikâr olub ve bunun önünü almak için Rusya Devletiyle ve vesâtat-ı aliyyenizle de ulyâ-yı Devlet-i Aliyyeyi Osmaniye'nin nazar-ı teveccühünü celbe ve İran Devleti'nin bî-taraflığına kâmilen riâyet olunmasını rica etmiş idim. Maa't-teessüf müzâkerâtın bir netice-i haseneye iktirân etmeksizin Osmanlı ve Rusya devletleri beyninde muharebe ilân edildi. Ve müteakiben asâkir-i Osmaniye ki bizim hududumuz civarında tahşîd olunarak karargâh ittihâz etmişler idi. Urumiye cihetinden İran toprağına tecavüz olunup Rus asâkir-i nizamiyesiyle muhâsamâta başlamışlardır. İran Devleti vaktiyle vürûd eden ıttılâ'âta nazaran bir taraftan bazı memurîn-i askeriye-i Osmaniye aşâir-i İraniye-i hududiyeyi tahrik ve diğer taraftan dahi Rus memurîn-i askeriyesi Azerbaycan'daki nüfuz ve mevkilerini tahkîm etmeleri ve bu vekâyi'in zuhura geleceği evvelce de nazar-ı dikkati celb etmiş idi. Bu kere İran toprağına vâki' olan tecavüz ve bî-taraf ahâliye vârid olmuş ve olacak maddî ve manevi her gûnâ zarar ve hasarâtın mes'uliyeti her iki muhâsım devlete aid olacağı tabiî olup makamât-ı lazımeye de tebliğ ve protest edilmiştir. Zât-ı âliniz dahi Devlet-i Aliyyemizin karar ve nokta-i nazarını makamât-ı lazımeye iblâğ etmeleri müstercâdır."[190]

Bu diplomatik protesto, İran hükûmetinin savaşın yıkıcı etkilerinden korunma konusundaki kararlılığını yansıtmaktaydı. İran hem Osmanlı hem de Rus güçleri tarafından yapılan sınır ihlallerinin egemenlik haklarına aykırı olduğunu belirterek, tarafsızlık politikasına saygı gösterilmesini talep etti. İran, sınır bölgelerinde yaşanan bu askeri hareketlilikten duyduğu kaygıları hem Osmanlı hem de Rusya nezdinde dile getirmiş ve bu süreçte tarafsızlık politikasının sürdürülebilirliğini koruma yönünde kararlı bir tutum sergilemiştir.

Diğer yandan Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasının hemen ardından cihat ilan etmesi, özellikle Atabât-ı Âliyât'taki Şii ulemâ üzerinde derin bir etki yarattı. Şii dini önderler, İran hükûmetine Osmanlı Devleti'nden yana bir tavır alması talebiyle ardı ardına telgraflar gönderdi. İran hükûmetinin bu taleplere verdiği yanıtlar hakkında sınırlı bilgi bulunmakla birlikte, Dışişleri Bakanı A'laü's-Saltana'nın Bağdat'taki İran Konsolosuna

[190] HR. SYS. 2337/6-3.

gönderdiği 20 Kasım 1914 tarihli telgraf, hükûmetin tarafsızlık politikasını koruma yönündeki tavrını açıkça ortaya koymaktaydı. Bakan, telgrafında, hükûmetin tarafsızlık kararını ülkenin mevcut koşullarını göz önünde bulundurarak aldığını vurguladı ve Osmanlı Devleti'nden yana tavır alınması taleplerini "kışkırtıcı" olarak nitelendirdi.[191]

Bu süreçte Osmanlı Şeyhülislâmının cihat ilanının ardından, İran'daki Osmanlı askeri ve sivil yetkililerinin Panislamist propagandaları İranlı yetkililer tarafından ülkenin içişlerine müdahale olarak yorumlandı. Özellikle taşra yetkililerinden Tahran'a çok sayıda şikâyetin ulaşmasına neden oldu. İran hükûmetinin itirazları üzerine Osmanlı Devleti, İran'a yönelik gizli bir hedefi olmadığı konusunda güvence vererek, esas amacının Rus ve İngiliz güçlerini İran'dan çıkarmak olduğunu belirtti.[192] Bu bağlamda Ra'd gazetesi, "İran'ın Durumu ve Tarafsızlık" başlıklı bir yazıda Osmanlı kuvvetlerinin asıl amacının İran'ın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü ihlal etmek olmadığına ikna olduklarını belirtti. Ancak haberde, "İran'ın Rusya ile yaşadığı talihsizliğe Osmanlı'nın da katılması bizi üzmüştür ve bu Osmanlı saldırganlığını meşru kabul edemeyiz"[193] ifadeleriyle Osmanlı Devleti'nin İran topraklarına yönelik askeri operasyonları protesto edildi.

Öte taraftan Müslüman Osmanlı Devleti ve müttefiki Almanya'nın Rusya'ya karşı yürüttüğü başarılı askeri operasyonlar, İngiltere'ye duyulan kırgınlıkla birleşince İran'daki ulemâ, yerel yöneticiler ve aşiretleri İttifak Devletleri'ni desteklemeye yöneltti.[194] Zowghi'ye göre, İran hükûmeti başlangıçta Osmanlı kuvvetlerine karşı savaş eğiliminde olmasına rağmen, halkın Türklere olan güçlü duygularını göz önünde bulundurarak Osmanlı hükûmetine yalnızca diplomatik protestolarla yanıt vermekle yetindi.[195]

Sipehr ve Devletabadî'ye göre, Osmanlı Devleti'nin savaşa dahil olması ve Ruslara karşı elde ettiği askeri başarılar, Atabât-ı Âliyât'taki Şii ulemânın cihada katılma isteğini artırmıştı. Bu cihat ilanı, Irak'taki savaşlara katılan İranlı mücahitlerin ruhunu takviye ederek, İran halkının Osmanlı Devleti ve Almanya'nın yanında yer alma arzusunu güçlendirdi.[196] İranlı tarihçi Majd, bu durumu değerlendirirken, "İranlılar, İngiliz ve Rus askeri saldırganlığının kurbanı olmuşlardı. Bu nedenle Osmanlı Devleti ve müttefiki Almanya'ya

[191] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafî-yi İran*, No:86, s. 41-42; *Güzide-i Esnâd-ı Derya-yı Hazar ve Menatık-ı Şomali İran der Ceng-i Cehâni-yi Evvel*, s. 52-54.
[192] *Güzide-i Esnâd-ı Derya-yı Hazar ve Menatık-ı Şomali İran der Ceng-i Cehâni-yi Evvel*, s.74-75.
[193] Ra'd, (25 Muharrem 1333/14 Aralık 1914). *Vaziyet-i İran ve Bi-taraf.* Sene 6, Sayı 38, s. 1.
[194] Melikü'ş-Şuara Bahar, age, s. 45-46.
[195] İraj Zowghi, age, s. 145.
[196] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 70; Yahya Devletabadî, age, c. III, s.282.

sempati duymaları hiç de şaşırtıcı değildi"[197] ifadesini kullanarak, İran halkının Osmanlı ve Almanya'ya duyduğu yakınlığın nedenini ortaya koydu. Nitekim, Rus saldırganlığına karşı koyamayan çok sayıda Tebrizli mücahit Osmanlı topraklarına sığınmıştı.[198]

Bu gelişmelerin etkisiyle İran siyasi çevrelerinde, Osmanlı Devleti'nin savaşa katılması üzerine tarafsızlık politikası konusunda ayrılık baş gösterdi. Bir kısım milletvekili tarafsız kalmanın en uygun politika olduğunu savunurken, bazı milletvekilleri ise tarafsızlığın Osmanlı Devleti ve Almanya lehine terk edilmesi gerektiğini düşünüyordu. Mirza Muhammed Sadık Tabatabai, Seyyid Muhammed Reza Müsavat ve Seyyid Celil Erdebili gibi Demokrat ve Ilımlı (İtidaliyun) parti vekillerinden oluşan bir grup, bu amaçla Abdülhüseyin Şibani'nin (Vahidü'l Mülk)[199] evinde gizli bir toplantı düzenledi. Bu grubun nihai amacı, İran hükûmetinin tarafsızlığını Osmanlı Devleti ve Almanya lehine değiştirmekti.[200]

Demokratlar, Rus ve İngiliz karşıtı duygular besliyor ve İran'ın da Osmanlı Devleti gibi Almanya'nın yanında savaşa katılması gerektiğine inanıyordu. Onlara göre, Almanya'nın desteğiyle İran, sömürgeci güçlerin prangalarından kurtulabilirdi. Ilımlılar ise, Rusya ve İngiltere'nin İran topraklarını işgal edebileceği ve bu durumun İran'ın bağımsızlığı üzerinde ciddi tehditler oluşturabileceğini göz önünde bulundurarak, tarafsız kalmanın ülkenin menfaatlerine daha uygun olduğunu savunuyorlardı. Muhafazakârlar ise, tarafsızlık politikasının korunması gerektiğini düşünmekle birlikte, bu tarafsızlığın Osmanlı ve Almanya'ya meyilli bir biçimde sürdürülmesinin daha uygun olduğunu ifade ediyorlardı.[201]

Bu süreçte, Demokrat Parti lideri Seyyid Hasan Takizâde, İran siyaseti üzerinde etkili olma arayışındaydı. Berlin'de yayımladığı Kaveh gazetesi ile İran halkını Osmanlı Devleti ve Almanya'nın çıkarları doğrultusunda savaşa katılmaya teşvik etmeyi amaçlıyordu. Bu amaçla Takizâde, İran elçisi Hüseyin Kuli Han Nevvab ile bir görüşme gerçekleştirmek üzere Berlin'den İsviçre'nin Montreux şehrine gitti. Bu buluşma, Tahran'daki İngiliz ve Rus elçilerinde endişe yarattı; İngiliz ve Rus elçileri, İran hükûmetinden Takizâde'nin kamuoyunda devrimci duyguları körükleyen yazılarını sansürlemesini talep etti. İddialarını doğrulamak için, Kazımzâde'nin Berlin'den Tahran'a dönerken Takizâde'nin Rus ve İngiliz

[197] Muhammed Gholi Majd, age, s. 117.
[198] Ahmed Kesrevi, age, s. 527.
[199] Abdülhüseyin Şibani, (H.1252-1342) İran'ın siyasi şahsiyetlerinden biridir. Yükseköğrenimini İngiltere'de tamamladı. Bir süre Cambridge Üniversitesinde Profesör Edward Brown'un (İngiliz Şarkiyatçısı) asistanlığını yaptı. Detaylı bilgi için bkz. Şibani, A. (1378). *Hatırat-ı Muhaceret-ez Devlet-i Muvakkat-ı Kirmanşah ta Komite-i Milliyun-ı Berlin*. (Haz. İraj Afşar, Kaveh Beyat), Müessese-i Neşr-i ve Pejoheşi-i Şiraze, Tahran, s. 6-9.
[200] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 47.
[201] Abdurrıza Huşeng Mehdevi, age, s. 343.

karşıtı yazılarını da beraberinde getirdiğini bildirdiler. Bu yazıların Tahran ve çevredeki vilayetlerde, hatta kahvehanelerde dahi dağıtıldığı ve halk arasında hızla yayıldığı aktarıldı. Alman elçiliğine iletilen bu yazılar, İngiliz ve Rus elçilerinin İran içindeki Alman yanlısı propagandalardan duyduğu rahatsızlığı artırdı.[202] Böylece, İran tarafsızlık politikasını koruma çabasında olsa da halkın Osmanlı ve Almanya lehine eğilimlerinin güçlenmesi, siyasi çevrelerde tarafsızlık politikasına karşı muhalif hareketlerin doğmasına neden oldu.

Osmanlı Devleti'nin savaşa katılması ve cihat ilan etmesi, İran'daki siyasi çevreleri tarafsızlık politikası konusunda ikiye böldü. İran milliyetçileri ve Osmanlı-Almanya yanlısı Demokratlar, Şah'ın ilan ettiği tarafsızlığa karşı çıkarak ülkenin Osmanlı ve Almanya lehine bir tavır alması gerektiğini savunuyordu. Öte yandan, Osmanlı askerlerinin İran topraklarını terk etmesi şartıyla tarafsızlığın Osmanlı-Almanya lehine değiştirilmesini savunanlar da vardı. Bu görüşe sahip olanlardan biri de Azerbaycan Veliaht Prensi Muhammed Hasan Mirza idi. Veliaht Prens ile Alman maslahatgüzar von Kardoff arasında yapılan görüşmede, Osmanlı askerlerinin İran topraklarından çekilmesinin, Rus askerlerinin geri çekilmesiyle mümkün olacağı belirtildi.[203]

Ardı ardına göreve gelen İran hükûmetleri, resmen tarafsızlık politikasını sürdürme çabasında olsa da savaşın getirdiği dinamiklerden etkilenerek kimi zaman savaşan devletlerden yana bir tutum alabiliyorlardı. Bu durum, İran basınının hükûmete çeşitli çözüm önerileri sunmasına zemin hazırlamıştı. Asr-ı Cedîd gazetesi, tarafsızlık politikasını sürdürmenin İran'ın ulusal hedeflerine ulaşmasında önemli olduğunu savunarak[204], tarafsızlığın amacının savaşan bir devlete karşı iş birliği yapmamak değil, aksine ülkenin sınırlarını işgale karşı korumak olduğunu vurguladı. Bu perspektifle gazete, İran'ın savaşan devletlerden uzak durarak tarafsızlık politikasını sağlamlaştırması gerektiğini ifade etti.[205] Aynı gazete, bir diğer yazısında ise İran'ın tarafsızlığını sürdürebilmesi için tüm tarafların İran topraklarını terk etmesinin şart olduğunu belirterek, bu isteğe karşı çıkanlara savaş ilan edilmesini önerdi. Gazeteye göre hükûmet, tarafsızlığını koruyabilmek için önce kendi gücünü artırmalıydı; aksi takdirde İran, zayıf bir konumda olduğu sürece savaşan devletler tarafından dikkate alınmayacak ve uluslararası müzakerelerde etkili bir konuma ulaşamayacaktı.[206] Benzer şekilde, Hablü'l-Metin gazetesi de İran'ın tarafsızlık politikasını

[202] Takizâde S. H. (1379). *Zendegi-yi Tufani.* (Der. Azizallah Alizade), İntişarat-ı Ferdosi, Tahran, s. 206; Ahmed Ali Sipehr, age, s. 57, 178.
[203] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 146-147.
[204] Asr-ı Cedîd (18 Zilhicce 1332/7 Kasım 1914). *Yaddaşt-ı Hefte.* Sayı 6, s. 1.
[205] Asr-ı Cedîd (23 Muharrem 1333/11 Aralık 1914). Sayı 11, s. 6.
[206] Asr-ı Cedîd (16 Şevval 1333/28 Ağustos 1915). *Revabıt-ı Harici-yi İran.* Sayı 59, s. 2.

sürdürebilmesi için en az 100 bin kişilik bir ordu kurması gerektiğini savunuyordu. Gazete, savaşan devletlerin İran topraklarına girmesine izin verilmemesi gerektiğini ve halkın, özellikle Irak'taki Şiî ulemânın Osmanlı Devleti'ne duyduğu sempatiyi sınırlandırmanın önemini vurguladı.[207]

İran'ın tarafsızlık politikasına dair farklı bir öneri sunan Nevbahar gazetesi, İran'ın ya tarafsız kalması ya da savaşa girmesi gerektiğini dile getirerek, savaş halinde yeni bir askeri kuvvet kurulması, gerekli silahların temin edilmesi, kredi sağlanması ve ilave vergilerle mali kaynak oluşturulması gerektiğini belirtiyordu.[208]

Ra'd gazetesi de Ahmed Şah'ın ilan ettiği tarafsızlık politikasını destekleyerek, halkın bu korkunç savaş sürecinde sabırla her türlü olumsuz gelişmeye karşı koyması gerektiğini ifade etti ve halkı savaşan devletlerden herhangi birine düşmanlık beslememeleri konusunda uyardı.[209]

Bâmdâd-ı Rûşen gazetesi ise "İran'ın Geleceği ve Muhtelif Akaidler" başlıklı haberinde, savaşın başından itibaren İran'ın tarafsızlık politikasını tam anlamıyla sürdüremediğini ve bu süreçte bazı fırsatları değerlendiremediğini ileri sürerken, yine de ülkenin tarafsız bir politika izlemesi gerektiği inancını sürdürdüğünü vurgulamıştı. Gazete, mevcut politikanın belirsizlik ve kararsızlıktan çıkması ve devlet yönetiminde net bir yöntem benimsenmesi gerektiğini belirtmişti. Çünkü son elli yıldır izlenen kararsız politika, İran'a birçok sorun getirmişti. Bu bağlamda, sadece geçen bir yıl içinde bu belirsizliklerin İran'a hangi felaketleri getirdiğini sorgulamak gerektiği ifade etmişti. Gazete, belirsizliklerin giderilmesi halinde İran'ın bu zorlu dönemde bir şansa sahip olabileceğini belirtmişti.[210]

Meseleye ilişkin değerlendirmede bulunan dönemin bir diğer İran gazetesi de Çehre-nemâ'dır. Gazete haberinde verilen bir haberde Şah ve meclisin harp sürecinde Almanya ve Osmanlı'nın yanıltmalarına rağmen tarafsız kaldığı belirtildi. Osmanlı'nın sınır ihlalleriyle özellikle Azerbaycan ve Huzistan'da çatışmalara yol açtığına değinilen haberde bu durumun İran'ın içişlerine müdahaleyi artırdığı ve ülkeye ve halka zarar verdiği belirtildi. Bu nedenle haberde tüm bu gelişimlerin İran için önemli fırsatlar sunduğu ifade edilmekte; bu fırsatların korunması için de birlik olma çağrısı yapılmaktadır.[211]

---

[207] Hablü'l Metin (27 Zilhicce 1332/16 Kasım 1914). *İran ve Ceng-i Kununi.* Sayı 27, s. 4.
[208] Nevbahar (3 Recep 1333/18 Mayıs 1915). *Ya Ceng Ya-bitarafî.* Sene 4, Sayı 42, s. 1.
[209] Ra'd (15 Zilhicce 1332/4 Kasım 1914). *İlan-ı Resmi bi-Tarafî-i İran.* Sene 6, Sayı 19, s. 1.
[210] Bâmdâd-ı Rûşen (18 Şevval 1333/30 Ağustos 1915). *Atiye-i İran ve Akaid-i Muhtelif.* Sene 1, Sayı 82, s. 1.
[211] Çehre-nemâ (1 Cemaziyelahir 1333/15 Nisan 1915). *İran ve bi-tarafi-i (Hiyad) İran.* Sene 12, Sayı 22, s. 2.

Öte yandan I. Dünya Harbi sırasında yayımlanmakta olan bazı İran gazeteleri, Osmanlı Devleti'ne ve siyasi yönelimlerine yakın yayın politikaları benimsedi. Özellikle "Kaveh" ve "Hâver" gazeteleri bu durum için örnek teşkil yayın organlarının başında gelmektedir. Nitekim İran'ın tarafsızlık politikasına eleştirel bir bakış açısı sunan Kaveh gazetesi, Tahran'daki bakanların tarafsızlıktan memnun olduklarını belirterek, "İran'ın düşmanlarıyla çocukları arasındaki savaşın sonucunu huzur içinde beklediklerini"[212] ifade etti. Gazete, tarafsızlığın Osmanlı ve Almanya lehine değiştirilmesini savunuyor ve özellikle İran ile Osmanlı'yı "her tarafa yayılmış yüzlerce dalı olan kadim bir ağacın iki dalı"[213] olarak tanımlayarak, iki ülke arasındaki köklü bağlara dikkat çekiyordu.

İran'ın Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa katılmasını isteyen bir diğer yayın organı olan Hâver gazetesi ise, "Bir süredir Rusların yıkıcı etkilerinden muzdarip olan İran milleti, Osmanlı Devleti ve milletine destek vererek her türlü fedakârlığı yapmaktan geri durmayacaktır"[214] ifadeleriyle halkın Osmanlı Devleti'ne olan bağlılık ve dayanışma duygularını dile getirmiştir; buna karşın, İran'ın tarafsızlık politikasını ise şu şekilde eleştirmiştir:

> "Bugün İran'ın büyük bir kısmı Osmanlı-Rus harp alanıdır ve İranlıların birçoğu dini saikler ve cihadın ilanı ile Osmanlı saflarında İngiliz ve Ruslara karşı savaşmaktadır. Yani devletimiz bu gülünç tarafsızlığından yararlanmadan savaşın tüm zararlarını biz üstleneceğiz. Ancak hükûmetimizin bu tarafsızlığının hikmetinin ne olduğunu bilmiyoruz." [215]

İran basınındaki bu çeşitlilik, tarafsızlık politikasının ülke içinde ne denli hararetli bir tartışma konusu olduğunu ve farklı kesimlerin politikanın değiştirilmesi ya da mevcut duruma bağlı kalınması yönünde güçlü argümanlar sunduğunu gözler önüne seriyordu.

Sonuç itibariye, I. Dünya Harbi başlangıcında Osmanlı Devleti'nin savaşa katılım süreci hem iç politik dengeleri hem de bölgesel ilişkileri etkilemiştir. Almanya'nın yoğun baskılarına rağmen başlangıçta tarafsız kalmayı tercih eden Osmanlı Devleti, İngiltere'nin sipariş edilen savaş gemilerini teslim etmeyi reddetmesi ve Alman kruvazörleri Goeben ve Breslau'nun Osmanlı sularına sığınmasıyla yeni bir yönelim içine girmiştir. Bu gemilerin satın alındığının ilan edilmesi ve mürettebatının Osmanlı donanmasına dahil edilmesi, tarafsızlık politikasının zayıfladığının göstergesidir. Karadeniz Hadisesi olarak bilinen ve

[212] Kaveh (24 Ocak 1916/18 Rebiülevvel 1334). Sene 1, Sayı 1, s. 5.
[213] Kaveh (17 Zilkade 1334/15 Eylül 1916). *İttihad-ı Menafi-i İran ve Osmanî.* Sene 1, Sayı 12, s. 1.
[214] Hâver (30 Zilhicce 1332/19 Kasım 1914). *Farize-i Cihad-ı Mukaddes-İttihad-ı Kâffe-i Müslimin.* Sene 1, Sayı 10, s. 3-4.
[215] Hâver (11 Şaban 1333/24 Haziran 1915). *Teklif-i Ma Çıst?.* Sene 1, Sayı 41, s. 2.

Osmanlı donanmasının Rus limanlarına sürpriz saldırısıyla sonuçlanan olay, Osmanlı'nın fiilen savaşa girmesine yol açmıştır. Bu hamle, Almanya'nın Osmanlı'yı savaşa çekme stratejisinin bir parçası olarak değerlendirilebilir. İran basını ve kamuoyu, bu gelişmeleri endişe ve merakla takip etmiş; Osmanlı'nın savaşa katılımının bölge üzerindeki etkilerini tartışmıştır. İran hükûmeti, tarafsızlık politikasını sürdürmeye çalışsa da Osmanlı'nın Panislamist söylemleri ve cihat ilanı, halkın ve ulemânın Osmanlı lehine tutum almasına neden olmuştur. Rusya'nın İran topraklarını ihlal etmesi ve konsolosları tutuklaması, İran'ın egemenlik haklarına yönelik ciddi bir tehdit oluşturmuştur. Bu durum, İran'ın tarafsızlık politikasını zora sokmuş ve iç politikada tartışmalara yol açmıştır. Bazı kesimler Osmanlı ve Almanya lehine savaşa girilmesini savunurken, diğerleri tarafsızlığın korunması gerektiğini belirtmiştir. Bu süreçte, İran basını hükûmete farklı öneriler sunmuş; askeri gücün artırılması ve ulusal çıkarların korunması gerektiği vurgulanmıştır. Osmanlı Devleti'nin savaşa katılımı, bölgede güç dengelerini değiştirmiş ve milliyetçi duyguları canlandırmıştır. Osmanlı'nın askeri hazırlıkları ve stratejik hamleleri, savaşın seyrinin yanı sıra komşu ülkelerin politikalarını da şekillendirmiştir. İran, bir yandan savaşın yıkıcı etkilerinden korunmaya çalışırken, diğer yandan iç baskılar ve dış tehditlerle mücadele etmek zorunda kalmıştır.

5. I. Dünya Harbi'nde İlan Edilen Cihat Fetvalarının İran Coğrafyasındaki Etkileri

5.1. Cihad-ı Ekber'in İlanı

Osmanlı Devleti, I. Dünya Harbi'nin hemen öncesinde, özellikle Afganistan ve Hindistan Müslümanları başta olmak üzere Asya'daki tüm Müslüman ve soydaşlarıyla irtibata geçerek onların Rus, İngiliz ve Fransızlara karşı mücadeleye katılmalarını hedeflemişti. Bu stratejik amaca ulaşmanın yolu ise İran coğrafyasını aşmaktan geçiyordu. Zira İran, bu coğrafyalara açılan bir kapı olma niteliği taşıyordu. Larcher'in ifadesiyle: "İran, hassaten Osmanlı İttihâd-ı İslâmcılığının Asya Müslümanlarını cihâd-ı mukaddese sürüklemek için geçmeğe teşebbüs ettiği bir köprü ve Türk Turancılığının Türk-Tatar kitleleriyle iltisak peydâ etmek için yürümeğe gayret ettiği bir yol olmuştu."[216] Ancak Osmanlı Devleti'nin amacı yalnızca bu köprü rolüyle sınırlı değildi. Müslüman bir devlet olan İran ile ittifak sağlamak, Osmanlı'nın bölgedeki çıkarlarını korumasının yanı sıra, Rus ve İngilizlerin İran'ı ekonomik çıkar alanı olarak görme düşüncesine de darbe vuracaktı. Bu çerçevede, Osmanlı Devleti harp öncesinde özellikle İran'ın Azerbaycan, Kürdistan ve Kirmanşah eyaletlerinde kapsamlı

[216] Maurice, L. (2018). *Büyük Harpte Türk Harbi*. (Nakil ve Tahşiye Eden: Mehmed Nihad), Ötüken Neşriyat, İstanbul, s. 579.

propaganda faaliyetlerine başladı.[217] Söz konusu faaliyetler, ilerleyen süreçte cihat ilanı ile bir bütünlük kazandı ve zirveye ulaştı.

Osmanlı Devleti, bu stratejik hamlelerin bir parçası olarak, halifelik makamının dini otoritesini kullanıp cihat çağrısını geniş kitlelere ulaştırmayı amaçladı. Karadeniz Hadisesi ile fiilen savaşa girmesinin ardından, 11 Kasım 1914 tarihinde Şeyhülislâm Mustafa Hayri Efendi'nin başkanlığındaki Meşihat Makamı tarafından tüm Müslümanlara hitaben bir cihat fetvası hazırlandı. Soru-cevap formatında beş fetvadan oluşan "Cihad-ı Ekber" fetvaları, 14 Kasım'da Fatih Camii avlusunda Fetva Emîni Ali Haydar Efendi tarafından okunarak kamuoyuna duyuruldu.[218] Bu fetvalar, dünya üzerindeki tüm Müslümanların, malları ve canlarıyla cihada katılmasını dini bir zorunluluk olarak ilan etti.[219]

Cihat çağrısının yankısı, kısa sürede Osmanlı topraklarında ve ötesinde büyük bir heyecan ve coşku yarattı. Hâver gazetesi, 19 Kasım 1914 tarihli sayısında yayımladığı "Tezahürat ve Tecelliyat-ı İslamî" başlıklı haberinde şu ifadelere yer verdi:

> "Cumartesi günü Fatih Sultan Mehmed Han Camii'nde ikindi namazından sonra Meşihat Fetva Emîni minbere çıkarak fetva suretini -ki gazetenin üst kısmında yer alan- tek tek okuyup cihadın gerekli ve vacip olduğunu tüm Müslümanlara tebliğ etti. Önceki gün -Cuma- İttihat Terakki, Donanma-yı Osmanî, Muavenet-i Maliye, tüccar ve esnaf tüm mensuplarıyla Fetva-yı Şerife'yi dinlemek için davet edilmişti. Halk tabakasının her sınıfından yüz binlerce insan, rengârenk Osmanlı bayraklarıyla davul ve millî nağmeler eşliğinde tekbirler getirerek cihat fetvasını dinlemek üzere akın etti. Şehirdeki İranlılar da birlik ve beraberlik göstergesi olarak birbirine bağlanmış Osmanlı-İran bayraklarını 'Yaşasın İslam birliği/Zende-bad İttihâd-ı İslam!' nidalarıyla taşıdı. Debistan-ı İraniyan öğrencileri ise tatlı bir Farsça şarkıyla dikkatleri çekerek topluluğa moral verdi. Bu fevkalade izdiham, daha önce hiçbir yerde benzeri görülmemiş bir manzara oluşturdu. Fatih'ten Beyazıt'a sel gibi akan halk, Harbiye Nezareti'nin önünde gösteriler yaptı. Büyük cadde Divan Yolu'ndan Babıâli'ye ulaşarak dua ve gösterilerde bulunuldu. Sadaret Dairesi önünde duran vekillere ve ricale övgülerde bulunuldu. Oradan kutsal emanetlerin bulunduğu Topkapı Sarayı'na gidildi ve burada Ali-i Hazret-i Hümayûn'a sadakat ve saygı ifade edildi. Daha sonra Beyoğlu'ndaki Alman Sefaretine gidildi ve burada Dr. Nazım Beyefendi tarafından bir nutuk irat edildi. Ardından Avusturya Sefareti

[217] *İran ve Ceng-i Cehâni-yi Evvel: Esnâd-ı Vezerat-ı Dâhile,* No: 6, 7, s. 6-7; *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafî-yi İran,* No: 14, 26, 41, s. 7, 13, 21-22.
[218] İlmiyye Salnâmesi (1334), Matbaa-i Amire, İstanbul, s. 640; *Hâver,* "Farize-i Cihad-ı Mukaddes-İttihad-ı Kâffe-i Müslimin", 30 Zilhicce 1332/19 Kasım 1914, Sene 1, Sayı 10, s. 3-4.
[219] İlmiyye Salnâmesi, s. 640; *Hâver,* "Fetva-yı Şerife-i Cihad", 30 Zilhicce 1332/19 Kasım 1914, Sene 1, Sayı 10, s. 1-2; Ra'd (16 Muharrem 1333/5 Aralık 1914). *Ferman-ı Hümayûn-ı Sultan-ı Osmanî be-Vücûb ve Davet-i Cihad.* Sene 6, Sayı 33, s. 3.

ziyaret edildi ve bir siyasi isim tarafından nutuk irat edildi. Bu muhteşem etkinliklerin ardından, şehir eski dinginliğine kavuştu ve herkes işine ve istirahate döndü."[220]

İlan edilen Cihad-ı Ekber'in farklı dilleri konuşan Müslüman topluluklar tarafından anlaşılabilmesi amacıyla, fetvanın Türkçe nüshalarının yanı sıra Farsça ve Arapça çevirileri de hazırlandı. Bu nüshalar, özellikle İran ve Irak coğrafyasındaki meskûn halk, ulemâ ve yöneticilere ulaştırılmak üzere özel olarak gönderildi.[221]

Osmanlı Devleti, cihadın ilanı üzerinden bölgedeki Şiî nüfus ile bağlarını güçlendirmeyi amaçlamıştı. Bu doğrultuda, İran hükûmeti[222] ve Atabât-ı Âliyât'ta[223] bulunan Şiî ulemânın mezhep ayrımını bir kenara bırakarak, İslam birliği ekseninde cihadın gereklerini yerine getirmelerini bekliyordu.

Atabât-ı Âliyât'ta mukim Şiî müçtehitlerin Osmanlı Devleti lehine ikna edilmesi, bu stratejinin en önemli unsurlarından biriydi. Osmanlı Harbiye Nazırı Enver Paşa, bu durumun stratejik önemini Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi ile yaptığı bir görüşmede açıkça ifade etmişti: "Kerbelâ ve Necef ulemâsı tarafından ne zaman cihat ilan edilse, bütün İslam memleketleri müttefiklere karşı yekvücut hâlinde hareket edeceklerdir."[224] Bu sözler, Atabât ulemâsının dini ve toplumsal nüfuzunun ne derece önemli olduğunu ifade etmekteydi.

Bu önemin farkında olan Osmanlı Devleti, Almanya ile iş birliği içinde Atabât ulemâsının desteğini sağlamak adına harp yılları boyunca geniş çaplı faaliyetlerde bulundu. Osmanlı ve Alman hükûmetleri, Atabât ulemâsının nüfuzunu lehlerine çevirmek için önemli ölçüde mali yardımlar yaptı ve çeşitli destek mekanizmalarını devreye soktu. Şiî ulemânın desteğinin kazanılması, Osmanlı Devleti açısından sadece cihat çağrısının etkisini artırmakla

---

[220] Hâver (30 Zilhicce 1332/19 Kasım 1914). *Tezahürat ve Tecelliyat-ı İslamî.* Sene 1, Sayı 10, s. 5-6.
[221] *İran ve Ceng-i Cehâni-yi Evvel: Esnâd-ı Vezerat-ı Dâhile,* No: 24, 44, s. 19-20, 33.
[222] "Kâffe-i müslimîne terettüb eden farîza-i cihâdı mübeyyin fetâvâ-yı şerife ile fetâvâ-yı mezkûreye tevfîkan Meclis-i Âlî-i İlmî tarafından tanzim olunup hatt-ı hümâyûn ile tevşîh ve imza-yı hilâfet-penâhi ile tezyîn buyurulan beyânnâme bâlâya nakl edilmekle sadru'l-ulemâ ve nizâmü'l-İslâm hazerâtına ve sair ulemâ-yı kirâma tebliğine ve sadru'l-ulemâ hazretleri için makam-ı âlîlerine mahsus şifre ile yazılmış olan telgrafnâmenin de açdırılarak müşârunileyhe tevdî'ine ve âlem-i İslâmın hayat-ı câvidânîsine aid olan bu cihâd-ı ulvîde telkinât ve irşadât-ı matlûbenin husûlüne inâyet-i celîle-i sefirâneleri mütemennadır." Detaylı bilgi için bkz. HR. SYS. 2337/9_47-48; *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi,* c. I, s. 107.
[223] "İslâmların Hıristiyan ribka-i esaretinden tahlisini temîne Şiîlerce Caferilerin dahi bizimle beraber silaha sarılarak bu son cihad-ı ekbere iştirak eylemeleri lüzumuna ve iştirak etmeyeceklerin tekfir edileceğine dair müçtehidin-i kirâmın verecekleri fetâvinin mütemâdiyen telgrafla İran Şah'ına nüzzâr ve mebusan ve rüesâ-yı kabâil ve ricâl-i siyasiye ve eşrâf matbûatına iş'âr etdirilmesi ve Hanekin, Necef, Kerbelâ, Sâmerrâ -i azîme kazalarındaki memurîn-i hükûmetin hüccac-ı İran ve Peştkuh valisi ile münâsebet-i dostânede bulunmaları ve şayed vali-i müşarünileyhe irâe-i huşûnet ederse mahdûmu ve mücâvir kabâil-i İran ile hüsn-i münâsebât tesis eylemeleri için evâmir-i lâzıme itâsı be-gâyet mültezemdir." Detaylı bilgi için bkz. DH. ŞFR, 46/303; *Arşiv Belgelerinde Osmanlı İran İlişkileri*, s. 522-523.
[224] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 58.

kalmayacaktı; İngiltere ve Rusya'nın İran üzerindeki etkinliğini de zayıflatma potansiyeline sahipti.

Öte yandan İran hükûmetinin durumu çok daha karmaşıktı. İngiltere ile imzalanan imtiyaz anlaşmaları ve bu ülkeden alınan krediler, ayrıca jandarma teşkilatının maddi yükünün İngiltere tarafından karşılanması, İran'ın İngilizlere karşı tutumunu şekillendirmişti. Benzer şekilde, Rusya ile yapılan imtiyazlar ve Rusların himayesindeki Kazak ordusunun varlığı, İran'ın diplomatik manevra alanını büyük ölçüde daraltmaktaydı. Bu gelişmeler, İran hükûmetini Osmanlı Şeyhülislâmının çağrısına nasıl bir yanıt vereceği konusunda bir belirsizliğe sürüklemişti.

Sonuç olarak, İran hükûmeti tarafsızlık politikası izlemeyi tercih etti. İran Şahı Ahmed Şah, 1 Kasım 1914'te ülkesinin tarafsız kalacağını ilan etti. Bu karar, Osmanlı Devleti'nin beklentilerini karşılamadığı gibi, cihat çağrısının İran nezdinde somut bir karşılık bulmasının da önüne geçti. İran hükûmeti, tarafsızlık ilanının üzerinden sadece birkaç gün geçtikten sonra Bağdat'taki elçisini uyararak, Atabât-ı Âliyât'taki Şiî ulemâyı ve İranlıları tarafsızlık politikasına uygun hareket etmeleri konusunda ikna etmelerini istedi.[225] Bu adım, İran'ın Osmanlı Devleti'nin cihat çağrısına karşı temkinli ve uzak durmayı tercih ettiğini açıkça ortaya koyuyordu.

5.2. Atabât-ı Âliyât Ulemâsının Cihat İlanı ve Fetvaları

Basra Limanı'nın İngilizler tarafından işgal edildiği haberi Bağdat'a ulaştığında, toplumun tüm kesimlerinde büyük bir infial meydana geldi. İşgal öncesinde, özellikle Şiî topluluklar arasında Osmanlı hükûmeti ortak bir düşman olarak görülmekteydi. Ancak İngiliz kuvvetlerinin Fav'a asker çıkarmasıyla bu eğilim bir anda değişmiş, karşıt grupların Osmanlı Devleti'ne yönelik bakış açısı yeniden biçimlenmişti.[226] Atabât-ı Âliyât'ta mukim olan Şiî ulemâ, Osmanlı yönetiminden duydukları hoşnutsuzluğa rağmen, Rus ve İngilizlere karşı duyulan derin nefret sebebiyle Osmanlı Şeyhülislâmının Cihad-ı Ekber fetvasına olumlu cevap verdi. Bu doğrultuda, başta Şiî Sünni tebaa olmak üzere tüm Müslüman topluluklara

[225] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafi-yi İran,* No: 50, s. 27. İran hükûmeti, cihadın ilanı sonrasında da benzer bir telgraf göndererek başta ulemâ olmak üzere bölgedeki tüm İranlıların tarafsızlık politikasına uygun hareket etmeleri yönündeki uyarılarını yineledi. Detaylı bilgi için bkz. *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafi-yi İran,* No:81, s. 39.
[226] Nefisi, A. F. (1364). *Nehzet-i Şi'iyan der İnkılab-ı İslami-yi Irak*. (Çev. Kâzım Çayçeyan), Müessese-i İntişârât-ı Emir Kebir, Tahran, s. 72.

Osmanlı Devleti'nin yanında saf tutmaları gerektiğini açıkça beyan eden bir dizi fetva yayımladılar.[227]

Bu fetvalar, klasik soru-cevap formundan ziyade düz metin biçimde kaleme alınmıştır. Özellikle İran'da Kacar ve Meşrutiyet dönemlerinde bu tarz fetvalara oldukça sık rastlanmaktadır. Özellikle I. Dünya Harbi yıllarında Atabât alimleri ve diğer İran uleması tarafından verilen fetvaların tamamı düz metin şeklindendir.

Atabât ulemâsı arasında cihat çağrısına liderlik eden en önemli isimler arasında Seyyid Mustûfi Kâşânî, Muhammed Kâzım Tabatabai Yezdî, Muhammed Tagi Şirâzî, Ayetullah Şeyh Fethullah İsfahanî (Şeyh Şer'iye),[228] Hacı Aka Nurullah İsfahanî, Seyyid Muhammed Said Hububi, İsmail Sadreddin,[229] Muhammed Hüseyin Kumşehi,[230] Şeyh el-Irakin Ha'iri, Muhammed Cevad Şeyh Meşkur, İbrahim Salmasi Kâzımî,[231] Ayetullah Şeyh Mehdi Harisi,[232] ve Seyyid Ali Tebrizî[233] bulunmaktaydı. Bu isimler, Basra'nın işgali üzerine Osmanlı Devleti'ni desteklemek amacıyla geniş çaplı bir seferberlik başlattılar.

Necef, Kerbelâ, Sâmerrâ ve Kâzımiyye ulemâsına mensup olan bu alimler gerek Irak halkına gerekse İran'daki Müslümanlara telgraflar göndererek Osmanlı Devleti'nin safında yer almalarını talep etti. Bu çerçevede, Basra, Kurna, Hamar, Nasıriye ve Amara gibi stratejik bölgelere gönderilen telgraflarla Irak ahalisi; Güney Azerbaycan, Kürdistan, Kirmanşah, Luristan, Buşehr, Fars, Sistan ve Belucistan eyaletlerine gönderilen mesajlarla da İran ahalisi cihada davet edildi. Bu telgraflar, bölgede etkili olan aşiret liderleri ve yöneticiler üzerinde güçlü bir etki bıraktı.

---

[227] Söz konusu alimler toplu veya münferit olarak imzaladıkları fetvalarda genel olarak İslam beldelerine saldıran ülkelere karşı tüm Müslüman alemini güçleri nispetinde malı ve canı ile İslam dinini ve beldelerini korumak üzere ilahi bir emir olan cihada davet etti. Hatta İran hükûmetine de Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa girmesi yönünde telgraflar göndererek çağrıda bulundu. Detaylı bilgi için bkz. Nevbahar (2 Safer 1333/20 Aralık 1914). *Ahbar-ı Harice: der-Bağdat.* Sene 4, Sayı 1, s. 2; Hâver (23 Zilhicce 1332/12 Kasım 1914). *Hamiyet-i Ulemâ ve Müçtehidin-i Kiram.* Sene 1, Sayı 9, s. 8; Abdurrıza Huşeng Mehdevi, age, s. 343; Yahya Devletâbâdî, age, s. 282.

[228] Fetvalarına dair detaylı bilgi için bkz. Kavousi Araghi, M. H., Salehi, N. (1375). *Cehadiyye: Fetavi-i Cehadiyye-i Ulemâ ve Meraci-i A'zam der-Ceng-i Cehâni-yi Evvel*. Vezerat-ı Umur-ı Hariciye, Müessese-i Çap ve İntişârât, Tahran, s. 65, 71; *Hâver,* "Fetva-yı Şerife-i Cihad cümle Müçtehidin-i Azam", 4 Rebiülevvel 1333/20 Ocak 1915, Sene 1, Sayı 19, s. 1.

[229] Kerbelâ ulemâsından olan İsmail Sadreddin'in fetvasına dair detaylı bilgi için bkz. *Hâver,* "Fetva-yı Şerife-i Cihad cümle Müçtehidin-i Azam", 4 Rebiülevvel 1333/20 Ocak 1915, Sene 1, Sayı 19, s. 2.

[230] Fetvasına dair detaylı bilgi için bkz. Ahmed Ali Sipehr, age, s. 73; Hâver (21 Rebiülevvel 1334/27 Ocak 1916). *Fetva-yı Hazreti Hüccetü'l-İslam Kumşehi.* Sene 2, Sayı 24, s. 4.

[231] Kazımiyye ulemâsından olan İbrahim Salmasi Kazımî'nin fetvasına dair detaylı bilgi için bkz. Hâver (4 Rebiülevvel 1333/20 Ocak 1915). *Fetva-yı Şerife-i Cihad cümle Müçtehidin-i Azam.* Sene 1, Sayı 19, s. 2.

[232] Mohammed Hassan Araghi, Nasrollah Salehi, age, s. 142.

[233] Fetvalarına dair detaylı bilgi için bkz. Mohammed Hassan Araghi, Nasrollah Salehi, age, s. 73-74.

Özellikle Seyyid Mustûfi Kâşânî, Şeyh Şer'iye İsfahanî, Seyyid Ali Tebrizî ve diğer önde gelen alimler, bölgedeki aşiret liderlerine yönelik fetvalarında şu ifadeleri kullandı: "Şeriat-ı Garrâ-yı Muhammediye'ye göre, Müslüman aşiretlerin ittifak ederek, malları ve canlarıyla Basra sınırını kâfirlere karşı savunması vaciptir. Bu dini hüküm, Osmanlılar ve İranlılar arasında fark gözetmez. Canlarınızla ve mallarınızla cihat edin; Allah size yardım edecektir. Bu hükmü tüm aşiretlere ulaştırınız."[234]

Bu fetvalar, Osmanlı Devleti'nin Cihad-ı Ekber çağrısını bölgeye taşımakta büyük bir rol oynadı. Aşiretler üzerindeki bu nüfuz, Atabât ulemâsının dini otoritesini bir kez daha gözler önüne serdi.

Bir diğer fetvada ise aynı ulemâ grubu, Tevbe Suresi'nin 123. ayetinden hareketle, Irak'taki aşiretlerin hiçbir mazeret göstermeksizin başta Basra olmak üzere İslam beldeleri ve kutsal mekânların savunulmasının farz olduğunu bildirdi. Ayetin meali şöyleydi: "Ey iman edenler! İnkârcılardan hemen yakınınızda bulunanlarla savaşın. Onlar sizin çetin gücünüzü görsünler. Biliniz ki Allah, buyruğuna karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir."[235]

Bahse konu fetvalar, sadece Irak ve İran'daki Müslümanların cihada katılımını sağlamakla kalmamış, Osmanlı Devleti'nin İslam dünyası üzerindeki siyasi ve dini liderlik iddiasını da pekiştirmiştir. Şiî ulemânın mezhepsel ihtilafları bir kenara bırakarak bu çağrıya destek vermesi, Osmanlı Devleti'nin savaş sırasında İslam birliği fikrini gerçekleştirme çabasına önemli bir katkı sunmuştur.

Kâzımiyye'deki âlimler ile müçtehitler, bir araya gelerek İtilaf Devletlerinin İslam dünyasına karşı işlediği zulüm ve haksızlıkları detaylı bir şekilde dile getirmiş ve halkı cihat için birleşmeye çağırmışlardı.[236] Nitekim Kâzımiyye ulemâsı,[237] Müslüman ahaliye yönelik kaleme aldıkları fetvalarda, Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa katılmanın dini bir yükümlülük olduğunu açık bir dille ifade etmişlerdi. Bu fetvalardan biri, Osmanlı Devleti'nin hilafet makamını temsil ettiğini ve İslam dünyasının savunucusu olduğunu şu sözlerle vurguluyordu:

---

[234] Mohammed Hassan Araghi, Nasrollah Salehi, age, s. 86; Hâver (30 Zilhicce 1332/19 Kasım 1914). *Suret-i Beyanname Est ki ez-Canib-i Müçtehidin-i Kiram-ı Atabât-ı Âliyât be-Umûm Müslüman Isdar Kerdide Est*. Sene 1, Sayı 10, s. 2.

[235] Hâver (10 Rebiülahir 1333/25 Şubat 1915). *Menşûr Hücce-i İslam.* Sene 1, Sayı 24, s. 1.

[236] Hâver (21 Muharrem 1333/9 Aralık 1914). *Hemayet ve Müzahirat-ı Şiîyan-ı Irak.* Sene 1, Sayı 13, s. 8.

[237] Bu alimler; Şeyh Razî, Muhammed Emin, Mehdi Hasan Hüseynî, Abdülhüseyin İlyas, Muhammed Mehdi, Şerif İbrahim Salmasî Kâzımeyni, İsa Hüseynî, 8-Hüseyin Ali Katifî, Muhammed Mehdi Musevî, Abbas Cemaleddin, Seyyid Haydar Hüseynî ve Mehdi Arayanî idi.

"Ey Müslümanlar! Bugün sadece Müslümanların mahremiyetini koruyan, Harem-i Şerif'in hizmetkârı, hilafetin ve peygamberlik bayrağının bekçisi olan devlet, İslam devleti olan Osmanlılardır. Bu dünya savaşının başlangıcında Osmanlı Devleti, tarafsızlık ilan ederek gücünü Müslümanların sınırlarını korumaya adamıştır. Buna rağmen Rus, İngiliz ve Fransızlar ona savaş ilan etmiş; Rusya, hiçbir sebep ve delil göstermeden deniz üslerine, sınır garnizonlarına ve Allah'ın ordusuna tüm gücüyle saldırmıştır. Allah'ın yardımıyla, Osmanlı'nın ordusu, bu saldırıları geri püskürtmüş ve denizde olduğu kadar karada da bu devletlere üstün gelmiştir. Allah'ın inayetiyle, gelecekte de bu üstünlük devam edecektir. Savaşın sonucu ya Müslümanların zillet içinde yaşaması ya da onurlarını koruyarak yaşamaya devam etmeleri ya da ölüm ya da yaşam olarak şekillenecektir. Bu savaşın uzun süreceği ve zamanla genişleyeceği şüphe götürmez bir gerçektir. Osmanlı Devleti, bu süreçte daha fazla güce ihtiyaç duyacak ve bu güç, Allah'ın düşmanları ve dini tahrif etmeye çalışanlara karşı korku yaratmak ve Müslümanların sınırlarını savunmak için kullanılacaktır. Dolayısıyla, her bir Müslümana, özellikle sınır bölgesinde yaşayanlara ve komşu bölgelere, yardım etmenin farz olduğu söz konusudur. Allah, Kitab-ı Mübin'inde şöyle buyurmuştur: 'Ey iman edenler! Allah yolunda canlarınızla ve mallarınızla cihat edin.' "[238]

Atabât ulemâsına mensup Şiî alimler, toplu halde yayımladıkları fetvaların yanı sıra bireysel olarak da cihat çağrısına güçlü destek verdiler. Bu alimler arasında en etkili isimlerden biri olan Seyyid Mustûfi Kâşânî, Osmanlı Şeyhülislâmının davetine icabet ederek birçok fetva kaleme aldı ve kendi tebaasını cihada katılmaya davet etti. Kâşânî'nin fetvalarından biri, Müslümanların Osmanlı Devleti'ne yardım etmelerinin dini bir zorunluluk olduğunu şu sözlerle vurgulamaktaydı:

"Bismillahirrahmanirrahîm. Rusya, İngiltere, İtalya ve Fransa gibi savaşan kâfir devletlere yardım eden bir kimse, Allah'a ve Resulü'ne savaş açanlardan sayılacak ve Allah'ın dinini yok etmeye ve hak nurunu söndürmeye çalışan bir zalim olacaktır. (…) Eğer vazgeçmezlerse, babaları, oğulları, kardeşleri ya da akrabaları dahi olsa onlardan yüz çevrilmelidir. Hamîd olan Allah, Kur'an-ı Mecid'te şöyle buyurmuştur: 'Allah'a ve ahiret gününe iman eden hiçbir toplum, Allah'a ve Resulü'ne karşı çıkanları sevip dost edindiklerini göremezsin; isterse onlar babaları, oğulları, kardeşleri yahut akrabaları olsun!'" [239]

[238] Sazımân-ı Ketâbhâneha, Müzeha ve Merkez-i Esnâd-ı Astan-ı Kuds (SAKMAK), Belge No: 2/22/317; Necefzade, A., Halife M. (1392). Berresi-i Asar-ı Fetva-yı Cihad der Osmanî ber Gaynat ve Sistan der-Ceng-i Cehâni-yi Evvel, *Fasılname-i Gencine-i Esnâd*: Sal:23, Defter-i Sevvom, s. 13-14.
[239] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 73; Mohammed Hassan Araghi, Nasrollah Salehi, age, s. 56.

Bu fetvalar, Osmanlı Devleti'nin cihat çağrısının İran ve Irak coğrafyasındaki etkisini kuvvetlendiren en önemli unsurlardan biri oldu. Seyyid Mustûfi Kâşânî dini otoritesi sayesinde İranlı Müslümanları Osmanlı Devleti safında harekete geçirerek, İngiliz ve Rus müdahalesine karşı güçlü bir direnişin temellerini attı. Alimlerin fetvalarında yer verilen ayetler ve dini referanslar, cihat çağrısının meşruiyetini artırırken Osmanlı Devleti'nin İslam dünyasındaki liderlik iddiasını da kuvvetlendirdi.

Seyyid Mustûfi Kâşânî, bir diğer fetvasında İranlı Müslümanlara gaflet uykusundan uyanmaları için çağrıda bulunarak, Rus ve İngilizlere karşı ırz, namus ve vatanlarını korumalarını istedi. Fetvasında, Müslümanları birlik olmaya davet eden şu ifadelere yer verdi: "Ah Müslüman Kardeşler! Bugün İslam liderlerimizin ve manevi ulemâmızın emri gereği, İslam'ın gerektirdiği vazife; saygıdeğer ve yüce Alman Devleti ile ulu Osmanlı Devleti'ne birlik ve ittifak eli uzatmaktır."[240]

Kâşânî, özellikle Basra'daki tüccarlara hitaben kaleme aldığı fetvasında, sınır bölgelerinde yaşayan Arap ve Acem aşiretlerini sert bir şekilde uyardı. Müslümanların, İslam'ı ve topraklarını korumalarının dini bir görev olduğunu belirterek, bu ilahi emrin ihmal edilmesinin Allah'ın emrini ve elçisini küçümsemekle eşdeğer olacağını ifade etti.[241]

Bu fetvalar, özellikle sınır bölgelerinde Osmanlı Devleti'nin cihat çağrısının yerel halk tarafından kabul görmesinde etkili bir araç oldu. Kâşânî'nin dini otoritesi, halkı harekete geçirerek cihat çağrısının İran ve Irak'ta geniş bir yankı bulmasını sağladı ve Osmanlı Devleti'nin İslam birliği idealini destekleyen güçlü bir direniş zemini oluşturdu.

Atabât ulemâsının önemli isimlerinden biri olan Seyyid Muhammed Kâzım Tabatabai Yezdî, Osmanlı yönetiminden hoşnut olmayan Şiî alimlerden biri olarak biliniyordu. Ancak İngilizlerin İran ve Irak coğrafyasına yönelik saldırıları karşısında, Osmanlı Şeyhülislâmının Cihad-ı Ekber çağrısına olumlu bir karşılık verdi.[242] Yezdî, her ne kadar cephede savaşmayı reddetmiş olsa da İslam beldelerinin savunulmasının dini bir zorunluluk olduğunu belirten birçok fetva kaleme aldı.[243]

Bazı iddialara göre, Yezdî'nin Mehdi'nin yokluğunda cihat ilan edilemeyeceğini savunduğu, ancak tüm dinsizlere karşı genel bir savunma savaşının caiz olduğuna dair bir vaaz verdiği ifade edilmektedir. Nitekim, Kashani-Sabet bu açıklamaların Osmanlı liderliğine

[240] Firoozeh Kashani-Sabet, age, s. 194-195.
[241] Mohammed Hassan Araghi, Nasrollah Salehi, age, s. 89.
[242] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 70.
[243] Mohammed Hassan Araghi, Nasrollah Salehi, age, s. 59, 63, 70, 80-82 102.

yönelik Şiîlerin çekincelerini ve meşru dini otorite konusundaki endişelerini ortadan kaldırdığını belirtir.[244] Bununla birlikte, Yezdî'nin harp sırasında kaleme aldığı Osmanlı Devleti'ni açıkça destekleyen fetvalar, bu iddiaların kesinliğini sorgulamaktadır.

Yezdî'nin kaleme aldığı fetvalardan birinde Müslümanları cihada davet ederken Kur'an ayetleri, hadisler ve din alimlerinin icmalarına dayanarak şöyle seslenmiştir:

> "Ayağa Kalk Ey İslam (Onlarla savaşın ki, Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın; onları rezil etsin, sizi onlara galip kılsın ve mümin toplumun kalplerini ferahlatsın.)[245] Kuran ayetlerine, hadis-i şeriflere ve din alimlerinin icmalarına rağmen, bir kimsenin mazeret bulmasına yer var mı? (Nasıl olabilir ki! Onlar size galip gelselerdi, sizin hakkınızda ne ahit ne de antlaşma gözetirlerdi.)[246]
>
> Bismillahirrahmanirrahîm.
>
> Avrupa Devletlerinin özellikle de İngiltere, Rusya ve Fransa'nın, eskiden beri İslam ülkelerine her zaman saldırdığı/tecavüz ettiği aşikardır. Eğer çoğu İslam memleketlerini gasp etmişlerse bu saldırıların Allah'ın dinini yok etmekten başka bir amacı yoktur ve Osmanlı Devleti'nin (Allah İslam'ı zaferli kılsın/Allah İslam'a zafer nasip etsin) memleketlerine saldırıya geçerek bu zamana kadar olan niyetlerini tezahür ettiler. Haremeyn-i Şerif ve mübarek imamların (as) mescitlerine saldırmaları ve Müslümanların vatanlarını, canlarını, mallarını tagallüp (zorbalık, tahakküm) etmeleri yakındır. O halde haddim olmasa da sınırda ikamet eden aşiret sakinlerine ve tüm Müslümanlara güçleri nispetinde kendi sınırlarını korumak ve İslam'ın izzetini-şerefini müdafaa etmek farzdır. Allah Müslümanların yardımcısı ve destekçisidir."[247]

Bu fetva, Osmanlı Devleti'nin cihat çağrısının İran ve Irak'taki Müslümanlar nezdinde dini bir meşruiyet kazanmasını sağladı. Yezdî'nin fetvaları, yalnızca Osmanlı Devleti'ni desteklemekle kalmamış, aynı zamanda Şiî toplumunun mezhepsel endişelerini gidererek onları cihat saflarına katılmaya teşvik etmiştir.

Atabât ulemâsının etkili isimlerinden biri olan Muhammed Tagi Şirâzî de Osmanlı Şeyhülislâmının cihat çağrısına olumlu cevap veren önemli Şiî alimler arasında yer alıyordu. Şirâzî, kaleme aldığı fetvalarında İslam beldelerinin işgali durumunda Müslümanların birinci vazifesinin, İslam'ın şerefini korumak ve işgal altındaki toprakları müdafaa etmek olduğunu açık bir dille ifade etmişti. Fetvalarında, özellikle aşiret liderlerini uyaran Şirâzî, cihat ilanının

[244] Firoozeh Kashani-Sabet, age, s. 194.
[245] Kur'an-ı Kerim. Tevbe. 9/14.
[246] Kur'an-ı Kerim. Tevbe. 9/8.
[247] Mohammed Hassan Araghi, Nasrollah Salehi, age, s. 63.

ilahi bir emir olduğunu vurgulamış ve bu emre riayet etmeyenlerin cehennem azabına maruz kalacağını hatırlatarak Müslümanları harekete geçmeye davet etmişti.[248]

(بسم الله الرحمن الرحيم)

حفظ بيضة اسلام وحراست ثغور مسلمين از تهاجم كفر ودفع متهاجمين
از ممالك اسلاميه اول وظيفهٔ اسلاميت وفريضهٔ ذمت قاطبهٔ اسلاميان وبليه
عموماً خاصه ارباب قوت وشوكت وعدة وعدت وايلات وعشاير باحميت
كه حصون منيعه وقلاع محكمه بلاد اسلاميه هستند در حراست حدود
وثغور برا كه بعهده دارند يد واحده وكلمهٔ متحده بوده دقيقهٔ از بذل جان
ومال باكمال جد واهتمام در قيام باين وظيفهٔ لازمه مضايقه وخسود دارن
نمايندكه بر عموم اهل اسلام فرض وواجب وازاهم تكاليف الهيه جل شأنه
وتوانى وتخاذل در اين مقام منافي مقام اسلاميت وموجب ننك وعار ودخول
نار وسخط خداوند منتقم قهار عظم سلطانه است نعوذ بالله من ذلك ولا
حول ولا قوة الا بالله والسلام عليكم جميعاً ورحمة الله وبركاته.

محمد تقي الشيرازي

Şekil 1.4. Muhammed Tagi Şirâzî tarafından verilen bir fetva örneği

Kaynak: Güzide-i Esnâd-ı Derya-yı Hazar ve Menatık-ı Şomali İran der-Ceng-i Cehâni-yi Evvel, s. 63.

Fetvaların ortak noktası, İslam beldelerinin bağımsızlığını tehdit eden işgal kuvvetlerine karşı mücadele edilmesi gerekliliğiydi. Atabât ulemâsı tarafından yayımlanan fetvalarda, İslam ülkelerinin müttefik devletler tarafından işgal edilmesiyle bağımsızlıklarının yok olacağı, toprak bütünlüklerinin ortadan kalkacağı ifade edilmişti. İslam topraklarının korunması için ise en güçlü İslam devleti olan Osmanlı Devleti'nin desteklenmesi gerektiği vurgulanmış, bu mücadelede Osmanlı Devleti'nin müttefikleri Almanya ve Avusturya-Macaristan'a da destek verilmesinin önemine dikkat çekilmiştir.

Şiî din alimleri, yalnızca fetvalar ve bildiriler[249] yayımlayarak halkı manevi olarak cihada teşvik etmekle kalmamış, Osmanlı ordusuna ve savaş gönüllülerine ekonomik kaynak

[248] *Güzide-i Esnâd-ı Derya-yı Hazar ve Menatık-ı Şomali İran der-Ceng-i Cehâni-yi Evvel,* s. 62-63. Ayrıca Muhammad Tagi Şirâzî'nin I. Dünya sırasında ilan ettiği diğer cihat fetvaları için bkz. Ahmed Ali Sipehr, age, s. 72; Mohammed Hassan Araghi, Nasrollah Salehi, age, s. 58, 64, 70, 83-85; Hâver (4 Rebiülevvel 1333/20 Ocak 1915). *Fetva-yı Şerife-i Cihad cümle Müçtehidin-i Azam.* Sene 1, Sayı 19, s. 1-2.

[249] Örneğin İttihad-ı Brader-i İslam (İslam Kardeşliği Birliği) imzalı bir bildiri yayınlandı. Bildiriyi ilan edenler İslam'ın hamisi olduklarını beyan ettiler. Söz konusu bildiride İngilizlerin, Rusların ve Fransızların Müslüman

sağlamış; hatta bazıları doğrudan askeri eğitim ve teçhizat desteği sunmuştur. Atabât ve İran coğrafyasından Osmanlı Şeyhülislâmının cihat fetvasına olumlu karşılık veren Şiî ulemâ arasında; Ayetullah Mirza Muhammed Taki Şirâzî ve oğlu Mirza Muhammed Reza Şirâzî, Ayetullah Seyyid Mehdi Haydarî, Şeyh Muhammed Reza, Seyyid Muhammed Tabatabai Yezdî, Ayetullah Seyyid Mustûfi Kâşânî ve oğlu Seyyid Ebu'l-Kasım Kâşânî, Seyyid Muhammed Taki Hunsari, Şeyh Muhammed Mehdi Halisi ve oğlu Şeyh Muhammed Halisi Zade, Seyyid İsmail Yezdî, Ayetullah Şeyh Şer'iye İsfahanî isimleri öne çıkmıştır.

Bu ulemâ, yerel halkı örgütleyerek Rus ve İngiliz kuvvetlerine karşı doğrudan mücadele etmiş; kazma, kürek, taş ve sopalarla dahi olsa silahlı direnişe liderlik etmişlerdir. Bu mücadele, özellikle Kurna, Nasıriye, Şuaybe ve Kûtü'l-Amâre gibi stratejik bölgelerde etkili olmuş, İngiliz ve Rus kuvvetlerine ciddi kayıplar verdirmiştir. Şiî ulemânın öncülük ettiği direniş bölgedeki aşiretleri de harekete geçirmiş ve geniş çaplı bir direniş hareketinin ortaya çıkmasını sağlamıştır.[250]

Mücadele sırasında bazı ulemâ üyelerinin cephede hayatını kaybettiği de rivayet edilmektedir.[251] Bu fedakârlıklar, Osmanlı Devleti tarafından da takdirle karşılanmış ve Sultan Reşad, Atabât ulemâsına teşekkür telgrafı göndererek Osmanlı Devleti adına minnettarlığını ifade etmiştir.[252] Bu tür sembolik jestler, Osmanlı Devleti ile İranlı Şiî ulemâ arasındaki bağları kuvvetlendirmiş ve İslam birliği fikrini desteklemiştir.

Netice itibariyle, Devletabadî'nin de ifade ettiği üzere, ilan edilen cihat fetvaları İran halkı üzerinde önemli bir etki yaratmıştı. Osmanlı Devleti'nin cihat çağrısı, İranlıların Osmanlı Devleti, Almanya ve Avusturya-Macaristan'a olan desteğini ve ilgisini artırırken, Rusya ve İngiltere'ye duyulan nefreti körüklemiştir.[253] İlgili süreçte, Osmanlı ordusunun Rus ve İngiliz kuvvetlerine karşı elde ettiği askeri galibiyetler de İran halkının Osmanlı Devleti ve müttefiklerini desteklemeye yönelik eğilimini güçlendirmiştir.[254]

---

alemine yaptıklarını hatırlatarak uyanmaları için İslam alemine uyarıda bulundular. Detaylı bilgi için bkz. *Güzide-i Esnâd-ı Derya-yı Hazar ve Menatık-ı Şomali İran der-Ceng-i Cehâni-yi Evvel,* s. 49-51.

[250] Nevbahar (18 Safer 1333/5 Ocak 1915). *Havadis-i Ceng ez-Cerayid-i Harice: Hükm-i Cihad.* Sene 4, Sayı 5, s. 2; Abdullah Fahed Nefisi, age, s. 73; Yahya Devletâbâdî, age, c. III, s. 282; Bahtiyari, M., Ferci M. (1398). "Berresi-i Tatbik-i Vakoneş-i Ulemâ ve Ruhaniyan İran be İşgal-i Keşvar der-Ceng-i Cihani-yi Evvel ve Dovvom". *Fasılname-i İlmi-Pejoheş-i Şi'a-şinasi,* sal: 17, Şomare: 68, Zemistan, s. 10-13; Mohammed Hassan Araghi, Nasrollah Salehi, age, s. 27; Teymurzâde, M. (1380). *Vahşet der Saqız (Nigahi-i be Tehevvulat-ı Kürdistan 1334-1341).* (Der. Şehbaz Muhsini), Neşriyat-ı Şiraze, s. 33; Ahmed Ali Sipehr, age, s. 70.

[251] *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye.* c.VII, s. 653-654; Nevbahar (20 Rebiülevvel 1333/6 Şubat 1915), *Selme-i Bozorg-i İslamî.* Sene 4, Sayı 14, s. 1.

[252] Kudsi, H. A. (A'zam ül-Vüzera) (1379). *Hatırat-ı Men Ya Tarih-i Sed Sale-i İran*. c. I, İntişârât-ı Kareng, Tahran, s. 451, 474.

[253] Yahya Devletâbâdî, age, c. III, s. 282.

[254] Melik üş-Şuara Bahar, age, 70; Yahya Devletâbâdî, age, c. III, s. 286; İraj Zowghi, age, s. 149.

Özellikle Atabât ulemâsının fetvaları, İran coğrafyasının çeşitli bölgelerinde halkın dini ve manevi duygularını harekete geçirmiş, Osmanlı Devleti'nin "Cihad-ı Ekber" ilanını geniş bir alana yayarak etkin bir destek zemini oluşturmuştur. Fakat bu fetvaların yayılması ve cihat çağrısının etkili olması, İngiliz ve Rus casusları tarafından büyük bir tehdit olarak algılanmıştır.

Bu bağlamda, Tahran'daki Rus elçisi, İran Dışişleri Bakanlığına gönderdiği bir telgrafta, Necef ulemâsının cihat ilan ettiğini belirterek, bu fetvaların nüshalarının kendilerine ulaştırılmasını talep etmiştir.[255] Bu durum, Osmanlı Devleti'nin cihat çağrısının dini değil, siyasi ve stratejik bir araç olarak algılandığını göstermektedir. Rus elçisi, Necef ulemâsının cihat fetvasını bir tehdit olarak değerlendirerek, bu durumun İran'daki halk hareketlerini kışkırtabileceği endişesiyle harekete geçmiştir.

Benzer şekilde, Tahran'daki İngiliz ve Rus elçilikleri, cihat fetvalarının ve Osmanlı Devleti'nin kazandığı askeri başarıların İran basınında yer almaması için İran hükûmetine baskı yapmışlardır.[256] İngiliz ve Rus yetkililer, bu haberlerin yayımlanmasını yasaklamak ve mevcut yayınları durdurmak amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Bu baskılar sonucunda bazı yayınların durdurulması sağlanmış olsa da cihat fetvalarının halk üzerindeki etkisini tamamen ortadan kaldırmak mümkün olmamıştır. Osmanlı Devleti'nin askeri başarıları ve İran ulemâsının cihat çağrılarına verdiği destek, halk nezdinde güçlü bir karşılık bulurken, İngiliz ve Rusların bu fetvaları etkisizleştirme çabaları kısmen başarılı olmuştur. Lakin fetvaların geniş bir coğrafyada yankı bulması ve halkın dini bağlılığının yüksek olması nedeniyle, bu çabaların mutlak başarı elde ettiğini söylemek oldukça zordur. İran halkının Osmanlı Devleti'ne duyduğu sempati ve Rus ile İngilizlere yönelik artan öfke, bu fetvaların güçlü bir etki yarattığını açıkça ortaya koymaktadır.

5.3. İran Ulemâsının Cihat İlanı ve Fetvaları

Atabât-ı Âliyât ulemâsının cihat ilanının ardından İran ulemâsı da Osmanlı Devleti'ne yönelik desteğini gecikmeden duyurmuştur. Her ne kadar İran hükûmeti I. Dünya Harbi sırasında tarafsız kalmayı tercih etmiş olsa da Atabât ulemâsının Osmanlı yanlısı tutumu, İran ulemâsının cihat çağrısına destek vermesinde belirleyici olmuştur. Özellikle Kirmanşah, Kürdistan, Isfahan, Fars ve Buşehr bölgelerindeki İran ulemâsı, Osmanlı Şeyhülislâmının

[255] *Güzide-i Esnâd-ı Derya-yı Hazar ve Menatık-ı Şomali İran der-Ceng-i Cehâni-yi Evvel,* s. 60-61.
[256] *İran ve Ceng-i Cehâni-yi Evvel: Esnâd-ı Vezerat-ı Dâhile,* No: 9, s. 339; *Güzide-i Esnâd-ı Derya-yı Hazar ve Menatık-ı Şomali İran der-Ceng-i Cehâni-yi Evvel,* s. 64-69.

cihada dair fetvasını onaylayarak, kendi tebaasına Osmanlı Devleti'nin yanında saf tutulması gerektiğini belirtmişlerdir.

Bu süreçte Hâver,[257] Nevbahar ve Kaveh gibi Osmanlı ve Alman yanlısı gazeteler, cihat ilanına dair yazılar yayımlayarak İran toplumuna seslenmiş, mezhep ihtilaflarının bir kenara bırakılması gerektiğini vurgulamış ve Osmanlı Devleti'ne destek çağrısında bulunmuşlardır. Bu yayınlarda, İran'ın bağımsızlığının, Osmanlı Devleti ve Almanya ile kurulacak birlik sayesinde korunabileceği ifade edilmiştir.

Cihat ilanı ve Atabât ulemâsının bu sürece katılımı, İran'da tarafsızlık politikasına yönelik güçlü tepkilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle Isfahan tüccar ve esnafı ile Kum ulemâsı, Tahran'a gönderdikleri telgraflarda İran hükûmetinin tarafsızlık politikasının, ülkeyi yabancı saldırılarına ve sömürgeciliğe açık hale getirdiğini belirtmiş; İslam beldelerinin müdafaası ve İslam'ın namus ve izzetinin korunması yönünde hükûmete telkinde bulunmuşlardır.[258]

İran hükûmeti ise bu gelişmelere karşı iki yönlü bir politika izlemiştir. Bir yandan Atabât ulemâsını uyarırken, diğer yandan ülke içindeki ulemâya yönelik baskısını artırmıştır. 23 Nisan 1915 tarihli İran İçişleri Bakanlığı tarafından Kirmanşah ulemâsına gönderilen bir telgrafta şu ifadeler yer almıştır:

> "Cenab-ı Aliler, dini ve manevi görevlerinizin yanı sıra (…) hükûmetin çıkarlarını korumakla görevlisiniz. Halkı bilgilendirerek mevcut durumu şefkatli tavsiyelerle açıklamalısınız. Kirmanşah halkına, hükûmetin emrine itaat etmekten başka bir görevin olmadığını bildirin. Bazı kimselerin oyunlarına aldanarak, memleketin gereklerine aykırı davranışlarda bulunmalarının devleti ve memleketi sıkıntıya sokacağını hatırlatın. Hükûmet, fitne ve kaos isteyenleri tanımakta ve cezalandırmaktan vazgeçmeyecektir."[259]

Bu üstü kapalı tehditlere rağmen, İran ulemâsının cihat ilanına yönelik desteği gecikmemiştir. İran ulemâsının önde gelen isimlerinden Ayetullah Seyyid Abdullah Bilâdi, Güney İran'da İngilizlere karşı mücadele veren en önemli dini liderlerden biri olarak öne çıkmıştır. Bilâdi, giderek artan İngiliz saldırıları karşısında İran hükûmetinden beklediği desteği alamamış, ancak Atabât ulemâsının desteğiyle cihat ilan ettiğini şu sözlerle

[257] Hâver (11 Rebiülevvel 1333/27 Ocak 1915). *Te'siri Cihad der-İran.* Sene 1, Sayı 20, s. 1-2.
[258] Nevbahar (20 Rebiülevvel 1333/6 Şubat 1915). *Telgraf-ı ez-Ulemâ-yı Kum.* Sene 4, Sayı 14, s. 3; Nevbahar (20 Rebiülevvel 1333/6 Şubat 1915). *Telgraf-ı ez-Hemedan.* Sene 4, Sayı 14, s. 3.
[259] *İran ve Ceng-i Cehâni-yi Evvel: Esnâd-ı Vezerat-ı Dâhile,* No: 108, s. 87.

duyurmuştur: "İşgalci ve zalim İngiltere hükûmeti, topraklarımıza saldırma niyetindedir. Topraklarımızı korumak üzerimize vaciptir."[260]

Bilâdi, İranlı Müslümanlara hitaben kaleme aldığı yazılarda, İslam topraklarının korunması gerekliliğini vurgulamış ve bu yazılar Şiraz'daki yerel gazetelerde yayımlanmıştır. Bir makalesinde, Çarlık Rusya ve İngiltere'nin İslam karşıtı saldırılarına dikkat çekerek şu ifadelerle İslam dünyasını uyarmıştır:

> "Düşününüz: Müslüman memleketlerinden kaç tanesi alındı? Marakeş'i aldılar. Trablus'u aldılar. Cebelitarık'ı aldılar. Cebelü'l-Esved'i aldılar. Tunus'u aldılar. Endülüs'ü aldılar. Balkanları aldılar. Kafkasya'yı aldılar. Mısır'ı aldılar. Habeşistan'ı aldılar. Zanzibar'ı aldılar. Hindistan'ı aldılar. Umman'ı aldılar. Belucistan'ı aldılar. Türkistan, Harezm, Hive ve Buhara'yı aldılar. Kıbrıs'ı aldılar. El-Cezire'yi aldılar. Geriye sadece İran ve Osmanlı memleketleri kaldı. Bugün bu iki İslam devleti, kuzeyden, güneyden, doğudan ve batıdan saldırı altındadır. İran ve Irak'ın Arap limanlarını işgal etmişler, bu iki memleketin başkentleri olan İstanbul ve Tahran'ı ele geçirmeye hazırlanmaktadırlar."[261]

Bu sözleriyle Bilâdi, İslam dünyasını Osmanlı Devleti ve İran'a sahip çıkmaya çağırmış, Müslümanların birleşerek düşmanlara karşı durmaları gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca Bilâdi, İran halkından Çanakkale, Süveyş, Kafkasya ve İran coğrafyasındaki mücadelelerde Osmanlı Devleti'ne destek olmalarını istemiştir.[262]

Bu dönemde, İran ulemâsının önde gelen bir diğer alimi de Ayetullah Seyyid Abdülhüseyin Lâri'dir.[263] Lârî, Güney İran halkını, ulemâyı ve bölgedeki yerel yöneticileri İngiliz sömürgeciliğine karşı mücadeleye teşvik etmiştir. İslam'ın korunmasının dini bir yükümlülük olduğuna dikkat çeken fetvalar yayımlayarak, cihadı bir dini görev olarak ilan etmiştir. Özellikle Kaşkaî reisi Savletü'd-Devle'ye gönderdiği mektupta şu ifadeleri kullanmıştır: "Ben bir müçtehit ve İslam Peygamberinin halefi olarak fetva veriyorum. Bugün tüm İran erkeklerinin kâfirle savaşması vaciptir. Her kim bu savaşta ölürse, şehit olacaktır."[264]

---

[260] Yahüseyni, S. K. (1387). Mübarazat-i Ayetullah Biladi der Hilal-i Ceng-i Cehâni-yi Evvel, *Fasılname-i Mütalaat-ı Tarihi*, Sayı 22, s. 68.
[261] Agm, s. 70.
[262] Agm, s. 70-72.
[263] Seyyid Abdülhüseyin Lârî, Hicrî 1264 yılında dünyaya gelmiştir. İlmî gelişimini Necef'in ilim atmosferinde sürdüren Seyyid, burada Seyyid Muhammed Hasan Şîrâzî, Şeyh Muhammed Hasan Kâzımî ve "Fazıl İrevânî" olarak bilinen Molla Muhammed gibi dönemin önde gelen âlimlerinden eğitim almıştır. Bu süreçte içtihat yetkisini elde ederek müçtehitlik icazeti kazanmıştır. Hicrî 1309 yılında, Lâristanlı tüccarların daveti üzerine, Basra Körfezi'nin güney kıyılarında yer alan ve Kengan Limanı'ndan Bender Abbas'a kadar uzanan geniş bir bölgeyi kapsayan Lâristan'a gitmiş ve bölgenin merkezi konumundaki Lâr şehrine yerleşmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Vusûkî, M. B. (1370). Kıyam-ı Âyetullah Seyyid Abdülhüseyin Lârî, *Gencine-yi Esnâd*, Sayı 3-4, s. 148.
[264] Rukenzade, A. M. H. (1349). *Fars ve Ceng-i Beynelmilel-i Evvel.* İntişârât-ı İkbal, s. 355; Şehbazî, A. (1366). *İyl-i Na-şınağte (Pejıheşi-yi der Kohnişinan-ı sorği-yi Fars)*. İntişârât-ı Neşrini, Tahran, s. 229-230.

Bu açık çağrının ardından Lârî, tüm Müslümanları Güney İran'da İngiliz sömürgeciliğine karşı mücadele etmeye davet etmiş ve cihadın dini bir emir olduğunu yeniden hatırlatmıştır. Lârî'nin çağrısı, özellikle Güney İran coğrafyasındaki ulemâ ve yerel halkı harekete geçirmiştir.

Güney İran'da Şiî alimler arasında yer alan Şeyh Hasan Asfur Buşehr, Seyyid Ali Naki Deşti, Şeyh Muhammed Cafer Mehalâti, Seyyid İsmail Mehdevi, Mirza Bakır Guzdrazi, Seyyid Murtaza Ehrami, Şeyh Muhammed Hüseyin Borazcani, Şeyh Ali el-Abdülcabbar ve Aka İsmail Han[265] gibi önde gelen isimler, Ayetullah Seyyid Abdullah Bilâdi ve Ayetullah Seyyid Abdülhüseyin Lârî'den aldıkları cesaretle, ya cihat fetvaları yayımlayarak ya da doğrudan taraftarlarıyla cephede savaşarak İngiliz-Hint birliklerine karşı mücadele etmişlerdir.[266] Bu direniş özellikle Buşehr ve çevresinde etkili olmuş, İngiliz sömürge güçlerinin ilerleyişini zorlaştırmıştır.

Tüm bu gelişmeler göstermektedir ki hem Atabât ulemâsı hem de İran ulemâsı, Osmanlı Şeyhülislâmının Cihad-ı Ekber fetvasına büyük ölçüde olumlu karşılık vermiştir. Mezhep ayrımlarını bir kenara bırakarak İslam beldelerinin korunmasını esas alan bu fetvalar, hem İran'daki ulemânın dini otoritesini pekiştirmiş hem de İtilaf Devletleri'ne karşı geniş çaplı bir direnişin zeminini hazırlamıştır.

İran ulemâsının yayımladığı fetvalar, İslam'ın şerefi ve namusunun müdafaası ekseninde birleşmiş ve Müslümanları cihada katılmaya davet etmiştir. Bu fetvalar, yalnızca dini bir yükümlülük olarak algılanmamış, İran toplumunda güçlü bir anti-emperyalist duyarlılığın oluşmasını da sağlamıştır. Güney İran'da yoğunlaşan bu hareketler, Ayetullah Seyyid Abdullah Bilâdi ve Ayetullah Seyyid Abdülhüseyin Lârî gibi liderlerin öncülüğünde somut bir direnişe dönüşmüş; yerel halk ile ulemânın iş birliği sonucunda İngiliz-Hint birliklerine karşı önemli kazanımlar elde edilmiştir.

Netice itibariyle, Osmanlı Şeyhülislâmı, Atabât ulemâsı ve taklidi ulemâ olarak nitelendirilen İran ulemâsının ilan ettiği cihat fetvaları, İran coğrafyasında geniş çaplı bir etki meydana getirmiştir. Bu fetvalar, mezhep farklılıklarını aşarak İslam birliği fikrini güçlendirmiş ve İslam topraklarının İtilaf Devletleri'nin işgaline karşı korunmasını dini bir görev olarak halkın bilincine yerleştirmiştir. Özellikle Atabât ve Güney İran'da ortaya çıkan direniş hareketleri, dini liderler ile yerel halk arasındaki dayanışmayı pekiştirmiş ve bölgenin

[265] Cihat fetvasına dair bkz. İrşâd (21 Şaban 1333/4 Temmuz 1915). *Eserat-ı Hükm-i Cihad.* Sene 9, Sayı 82, s. 2.
[266] Mohammed Hassan Araghi, Nasrollah Salehi, age, s. 27-28; Bâmdâd-ı Rûşen (27 Şevval 1333/8 Eylül 1915). *Telgraf-ı Dahiliye: Vürud ve Hareket-i Ayetullah.* Sene 1, Sayı 86, s. 3; Seyyid Kasım Yahüseyni, agm, s. 68.

siyasi-dini dinamiklerini etkilemiştir. Bu çerçevede, I. Dünya Harbi sırasında ilan edilen cihat fetvaları, Osmanlı Devleti'nin İslam dünyasındaki dini ve siyasi liderlik iddiasını desteklemiş ve İran coğrafyasında geniş bir yankı uyandırarak anti-emperyalist hareketlerin temelini oluşturmuştur.

5.4. Cihadın Stratejik Boyutu: Osmanlı'nın İran'a Yönelik Propaganda ve Sonuçları

Osmanlı Devleti, I. Dünya Harbi sırasında Şiî-Sünnî ihtilafını bir kenara bırakarak, İran coğrafyasındaki Türk gruplarını Pantürkizm temelinde; Kürt aşiretlerini ise İttihâd-ı İslâm anlayışı doğrultusunda Rus ve İngilizlere karşı harekete geçirmeyi hedeflemişti.[267] Bu bağlamda, harp öncesinde özellikle Güney Azerbaycan ve Kürdistan Eyaleti'nin batı ve kuzey bölgelerinde yoğun bir propaganda faaliyeti yürütülmüştü. Söz konusu faaliyetlerde Kerbelâ İttihat ve Terakki üyelerinden Şeyh Hasan, Hacı Mirza Fazlullah, Şeyh Abdülhamid, Şeyh Abdülkadir, Şeyh Alaaddin ve Şeyh Aref Ma'ruf el-Hal gibi etkili alimlerle iş birliği yapılmıştır.[268]

Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle birlikte, bu alimlerin çabaları sonucu İran'da İngiliz, Rus ve Fransız karşıtı görüşler güçlenmiş; birçok Kürt aşireti ve bölge sakini Rus kuvvetlerine karşı cihat etmek üzere Osmanlı birliklerine katılmıştır. Mustûfi Teymurzade, Kürdistan Eyaleti'ndeki alimlerin Osmanlı kuvvetlerini sıcak bir şekilde karşıladıklarını belirtmektedir. Hatta, Sakkız Valisi Muzafferü's-Saltana'nın yanındaki alimlerle birlikte Osmanlı ordusunu karşılamak üzere koştuğu aktarılmaktadır.[269] Benzer şekilde Rahmetullah Tevfik, Urumiye'nin önde gelen alimlerinden Hacı Mirza Fazlullah'ın İttihâd-ı İslâm çağrısı doğrultusunda Ruslara karşı cihat ilan ettiğini ve yanındakilerle birlikte Halil Paşa'nın ordusuna katıldığını bildirmektedir.

Osmanlı Devleti, İran'daki Sünnî halk kadar Şiî halktan da destek görmüştür. Bu desteğin nedeni, Hâver gazetesinde yayımlanan "İslam Memleketleri Haberleri" başlıklı habere göre, Asım Bey'in Osmanlı ordusunun İran'daki askeri faaliyetlerine ilişkin olarak kamuoyuna verdiği güvencedir. Nitekim Asım Bey, Osmanlı Devleti'nin İran'ı istila etme gibi bir niyetinin olmadığını, yalnızca Rus kuvvetlerini İran'dan püskürtmek ve İran'ın bağımsızlığını güvence altına almak istediğini açıklamıştır. Bu açıklamalar, özellikle Necef ve

---

[267] Mehdi Akasi, age, s. 358.
[268] *İran ve Ceng-i Cehâni-yi Evvel: Esnâd-ı Vezerat-ı Dâhile,* No: 18, 21, 23, 33, 40, 63, s. 14-25, 31, 49; *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafi-yi İran,* No: 14, 218, 258, s. 8, 99-100, 114; Ahmed Kesrevi, age, s. 531; Tevekkuli M. R. (1363). *Coğrafya-yı ve Tarih-i Bane*. Çaphane-i Sehil, s. 173-174.
[269] Mustafi Teymurzade, age, s. 32-33.

Kerbelâ alimleri tarafından da desteklenmiş ve İran halkı ile yöneticilerine, Osmanlı Devleti'nin amacının İslam birliğini sağlamak olduğu vurgulanmıştır.[270]

Osmanlı Devleti'nin bu süreçte gördüğü destek, manevi çağrılarla sınırlı kalmamış maddi yardımlarla da güçlendirilmiştir. İran arşiv belgelerinde, Osmanlı Devleti'nin halkı manevi olarak teşvik ettiği gibi maddi açıdan da desteklediği kaydedilmektedir. Bu çerçevede, Kürdistan'daki hükûmet yetkililerinden gelen raporlarda Osmanlı Devleti tarafından maddi açıdan desteklenen halkın, her türlü direniş ve mücadeleye hazır olduğu ifade edilmiştir.[271]

Bu durum, İran ile Osmanlı sınırındaki Kürt halkının büyük bir kısmının Sünnî mezhebine mensup olması nedeniyle kendilerini Osmanlı Devleti'ne yakın hissetmeleri ile açıklanabilir. Ayrıca Osmanlı Şeyhülislâmı tarafından yayımlanan ve tüm Müslümanların birlik olması gerektiğini vurgulayan Cihad-ı Ekber fetvası da Kürt halkının Osmanlı safında yer almasını sağlamıştır.[272] Osmanlı belgelerinde, Kürdistan Eyaleti'ndeki bu heyecanın izleri açıkça görülmektedir. Senendec (Sine) Câmî-i Kebir'de okunan cihat fetvasının, İran Kürdistanı'nda büyük bir coşku ve sevinç uyandırdığı raporlanmıştır.[273] Böylelikle Osmanlı Devleti'nin İran'daki bu faaliyetleri sonucunda, Sünnî Kürt aşiretleri ve Şiî ulemânın desteğini kazanması İttihâd-ı İslâm fikrinin geniş bir yankı bulmasını sağlamış; Rus ve İngiliz kuvvetlerine karşı bölgede etkili bir direnişin temelini oluşturmuştur.

Osmanlı Devleti'nin cihat fetvasına yalnızca halk ve ulemâ değil, İran'da bazı hükûmet yetkililerinin de destek verdiği görülmektedir. İran İçişleri Bakanlığı arşiv belgeleri incelendiğinde, özellikle Kürdistan hükûmetinden gönderilen 23, 24 ve 25 Şubat 1915 tarihli belgelerde bu destek açıkça ortaya çıkmaktadır. Kürdistan hükûmetinin önde gelen isimlerinden Evkaf Reisi ve Adliye Vekili Feridü'd-Devle, hükûmetin tarafsızlık politikasına rağmen halkı cihada teşvik etmek amacıyla camilerde toplantılar organize etmiş, Osmanlı ordusuna bağış toplamak için faaliyetlerde bulunmuştur. İçişleri Bakanlığı'na gönderilen raporlarda, Feridü'd-Devle'nin bu toplantılara hükûmet yetkililerinin çocuklarını bile davet ettiği belirtilmiştir. Ayrıca Osmanlı Şehbenderi ile ortak çalışmalar yürüttüğü ifade edilerek, tarafsızlık politikasına aykırı hareket ettiği bildirilmiştir. Tüm bu gelişmelere rağmen hükûmetin müdahaleleri sonuçsuz kalmış; ulemâ, esnaf ve tüccarlar bir araya gelerek

[270] Hâver (17 Rebiülahir 1333/4 Mart 1915). *Haberha-yı Memalik-i İslam: İran.* Sene 1, Sayı 25, s. 2.
[271] *İran ve Ceng-i Cehâni-yi Evvel: Esnâd-ı Vezerat-ı Dâhile,* No: 6, 35, s. 6, 26-27.
[272] *İran ve Ceng-i Cehâni-yi Evvel: Esnâd-ı Vezerat-ı Dâhile,* s. 7-11.
[273] BOA, EUM. 2. Şb. 3/69.

dükkanların geçici süreyle kapatılmasını ve cihada katılacaklar için bağış toplanmasını kararlaştırmıştır.[274]

Öte yandan, Hâver gazetesinin 3 Mart 1915 tarihli haberine göre, Hacı Ağa Nurullah İsfahânî ile Seyyid Nureddin Sultanabadî adlı âlimler, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay) adına bir bağış kampanyası yürütmüş ve bu kapsamda binlerce tümen toplamışlardı. Haberde, söz konusu yardımların yakın zamanda Bağdat üzerinden sevk edilmesinin planlandığı belirtilmektedir.

Aynı haberde, Rus ve İngiliz elçiliklerinin bu yardım faaliyetlerine tepki göstererek İran hükûmetine resmî protestoda bulunduğu da ifade edilmektedir. Elçilikler, tarafsızlık ilkeleri gereği bu girişimlerin durdurulmasını talep etmişti. Ancak Hâver gazetesine göre İran hükûmeti, şu yanıtı vermişti: "Osmanlı Hilâl-i Ahmer'i, uluslararası bir kuruluş olup, siyasetle hiçbir ilgisi yoktur. Yalnızca savaşta yaralananların tedavisi ve hastaların bakımı gibi insani yardım faaliyetlerinde bulunmaktadır ve Avrupa'daki resmî kongrelerde onaylanmış bir kuruluştur. Bu nedenle, İran hükûmeti Hilâl-i Ahmer'in bağış toplamasını engelleyemez."

Bu gelişmenin ardından, Rus ve İngiliz elçileri İran hükûmetine bir kez daha başvurarak, halkın yalnızca Hilâl-i Ahmer'e değil, aynı zamanda Kızılhaç'a (Salib-i Ahmer) da bağış yapmasının teşvik edilmesini talep etmişlerdir. Ancak İran kabinesi bu talebi reddetmiş ve halkın dini eğilimlerine atıfla şu açıklamada bulunmuştu: "İran halkı henüz yeterince aydınlanmamış ve dini anlamda oldukça tutucudur, bu yüzden hiçbir zaman Kızılhaç adına bir şey vermeye hazır değiller." Böylelikle bu gelişmeler, İran hükûmetinin İngiliz ve Rus elçilerin baskılarına rağmen halkın dini ve toplumsal hassasiyetlerini gözeterek tarafsızlık ilkesini kendi öncelikleri doğrultusunda yorumladığını göstermektedir. İngiliz ve Rus elçileri ise bu tutumu İran'ın Osmanlı Devleti ile bir ittifaka yönelebileceğine dair bir işaret olarak değerlendirmiş ve bu yöndeki endişelerini kendi hükûmetlerine rapor etmişlerdir.[275]

Kasım 1915'teki Rus taarruzunun ardından Kum'da kurulan Ulusal Savunma Komitesi'nin cihat ilanı, İsfahan ve Kum şehirlerinde geniş yankı uyandırmıştı. İsfahan'daki tüccar, soylu ve ulemâ, ABD İran Büyükelçisi Caldwell'e gönderdikleri telgraflarda hükûmetin tarafsızlık politikasını eleştirerek İngiliz ve Ruslara karşı duydukları tepkiyi dile getirmiştir. İsfahan ahalisi, Osmanlı Devleti ile İran'ın aynı dini paylaştığını, bu nedenle İran'ın Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmasının kabul edilemez olduğunu vurgulamıştır. Kum ahalisi ise Atabât ulemâsının cihat çağrısını hatırlatarak, İran hükûmetinin İngiliz ve Ruslara

[274] *İran ve Ceng-i Cehâni-yi Evvel: Esnâd-ı Vezerat-ı Dâhile,* No: 72, s. 55-56.
[275] Hâver (7 Cemaziyelahir 1333/22 Nisan 1915). *Haberha-yı Memalik-i İslâm: İran.* Sene 1, Sayı 32, s. 2, 4.

meyletmesini sert bir dille eleştirmiştir. Bu tepkiler, İran halkının mezhep ayrımlarını bir kenara bırakarak İslam birliği fikrini sahiplendiğini göstermektedir.[276]

Bu süreçte, Güney İran'da İngiliz aleyhtarlığıyla tanınan Ayetullah Seyyid Abdullah Bilâdi, Atabât ulemâsının cihat ilanının ardından giderek artan İngiliz baskılarını protesto etmek amacıyla faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. 12 Mart 1915 tarihinde, Bilâdi, yanına topladığı bir grup alimle Nov Camii'nde geniş bir kalabalığa hitap etmiş, ateşleyici konuşmasının ardından halk İngiliz aleyhine sloganlar atarak öfkesini dile getirmiştir. Olayların büyümesi üzerine halkı sakinleştirmek amacıyla camiye gelen Vali Mukarü'd-Devle, Bilâdi'nin sert eleştirileriyle karşılaşmıştır. Bilâdi, Buşehr'deki Alman Konsolosunun tutuklanmasını eleştirerek, İngiliz faaliyetlerinin kabul edilemez olduğunu belirtmiştir. Valinin İçişleri Bakanı İhtişamü's-Saltana'ya gönderdiği telgrafta, Buşehr halkının İngilizlere karşı olan öfkesini dile getirdiği ve şehirde böylesine büyük bir kalabalığın daha önce hiç görülmediğini ifade ettiği aktarılmıştır.[277]

Osmanlı Devleti'nin cihat çağrısının İran'daki etkisi yalnızca halk ve ulemâ ile sınırlı kalmamış; bazı hükûmet yetkilileri ve bölge liderleri üzerinde de karşılık bulmuş, tarafsızlık politikasına rağmen çeşitli direniş hareketlerini tetiklemiştir. Özellikle Kürdistan, İsfahan ve Güney İran'da Osmanlı Devleti'ne duyulan sempati artmış, İtilaf Devletleri'ne karşı geniş çaplı bir direnişin zeminini hazırlamıştır.

Nitekim bu direnişin en etkili olduğu yerlerden biri Güney İran olmuştur. Seyyid Abdullah Bilâdi ve bölgenin önde gelen alimlerinin desteğiyle, Kerbelâ ulemâsının fetvası, İngilizlerden hoşnut olmayan Tengestan, Deştestan, Çahkutah, Kaşkaî ve bölgede yaşayan Arap aşiretlerinin isyanını tetiklemiştir. Bu fetvaların etkisiyle, silahlı göçebe ve aşiret kuvvetleri oluşturulmuş, Temmuz 1915'ten itibaren yaşanan çatışmalarda İngiliz-Hint birliklerine önemli kayıplar verilmiştir.[278]

Tengestan ve Deştestan savaşçılarının İngilizlere karşı elde ettikleri zafer, Güney İran'da geniş yankı uyandırarak İslam'ın küffara karşı kazandığı bir başarı olarak yorumlanmıştır. Ayrıca bu zaferlerin ardından düzenlenen cenaze törenleri, İtilaf Devletleri'ne karşı birer miting havasına dönüşmüş, vaizler tarafından cihat fetvaları okunmuştur. Bu zafer, Güney İran'daki direnişin sembolü hâline gelmiş, halkın Osmanlı Devleti'nin cihat çağrısına bağlılığını pekiştirmiştir.

[276] Muhammed Gholi Majd, age, s. 162-163.
[277] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 97-98; *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafî-yi İran*, No: 286, s. 125.
[278] Iraj Zowghi, age, s. 148; Ahmed Ali Sipehr, age, s. 76-78.

Bu direnişi güçlendirmek için Kaşkaî komutanı Savletü'd-Devle, Nasır Divan Kazerûnî ve diğer bölge liderleri, İngiliz baskılarına karşı birleşerek direnişi güçlendirme kararı almıştır. Ayetullah Seyyid Abdülhüseyin Lârî'nin desteğiyle, Güney İran genelinde genel bir ayaklanma başlamış ve İngilizlere karşı somut zaferler kazanılmıştır. 23 Mayıs 1918 tarihinde, Savletü'd-Devle, İngilizlere alenen savaş ilan etmiş, Han-ı Ğuis mevkiinde gerçekleşen muharebede İngilizlere karşı zafer kazanarak, Güney İran'daki İngiliz çıkarlarına ağır bir darbe vurmuştur.[279]

Buna rağmen Savletü'd-Devle, Şiraz halkının cihada yeterince destek vermediğini düşünerek 12 Haziran 1918 tarihinde "Umum Şiraz Halkına" başlıklı bir bildiri yayımlamıştır. Bu bildiride, Şiraz halkının cihada katılmak yerine İngilizlere yiyecek satmasını sert bir dille eleştirerek, bu durumun "dindar ve milliyetçi kardeşlerinin öldürülmesini seyretmek anlamına geldiğini" ifade etmiştir. Savletü'd-Devle, halkı İslam'ın namusunu korumak için cihada iştirak etmeye çağırmıştır. İranlı tarihçilere göre, bu bildiri Şiraz halkı üzerinde büyük bir etki yaratmış ve yayımlanmasından iki gün sonra halk İngilizlere karşı ayaklanarak cihada katılmıştır.[280]

Bu gelişmeler, Osmanlı Devleti'nin cihat fetvalarının Güney İran'da mezhep farklılıklarını aşan bir etki yaratarak, yerel alimlerin ve liderlerin öncülüğünde anti-emperyalist bir direnişe dönüştüğünü göstermektedir. Tengestan ve Deştestan savaşçılarının zaferi, askeri bir başarı olmakla kalmamış; Güney İran halkının, İtilaf Devletleri'ne karşı dini ve milli bilinç temelinde birleşmesini sağlamıştır. Savletü'd-Devle ve Ayetullah Seyyid Abdülhüseyin Lârî gibi liderler, bu direnişin toplumsal boyutunu güçlendirmiştir. İngilizlerin tüm baskılarına rağmen, cihat çağrısının etkisiyle gösterilen bu direniş, Osmanlı Devleti'nin İslam birliği fikrinin İran coğrafyasındaki somut yansımasını ortaya koymuştur.

Ayetullah Seyyid Abdülhüseyin Lârî ve Ayetullah Seyyid Abdullah Bilâdi gibi Şiî alimlerin fetvaları, Güney İran'da geniş çaplı bir direnişin temelini oluşturmuştur. Bu fetvalar doğrultusunda, Savletü'd-Devle, Nasır Divan Kazerûnî, Zair Hızır Han, Reis Ali Delvari ve Gazanferü's-Saltana gibi liderlerin önderliğinde, Mart 1915'ten Ekim 1918'e kadar Güney İran Polisi'ne (SPR) karşı büyük bir mücadele verilmiştir.

Direniş, Güney Azerbaycan, Kürdistan, Kirmanşah, Fars ve Buşehr vilayetlerinin yanı sıra Sistan ve Belucistan eyaletlerinden de destek görmüştür. Ancak başlangıçta Gaynat,

[279] Ademiyet Muhammed Rukenzade, age, s. 355; Abdullah Şehbaz, age, s. 229-232; Ahmed Ali Sipehr, age, s. 80-83.
[280] Ademiyet Muhammed Rukenzade, age, s. 410-411; Abdullah Şehbaz, age, s. 232-233.

Buncar ve Bircend bölgelerinde yaşayan bazı müçtehitler, hükûmetin tarafsızlık politikası ve artan İngiliz baskısı nedeniyle cihat çağrısına sessiz kalmıştır. Buna rağmen, cihat fetvalarının nüshaları bu bölgedeki mollalara ulaşmayı başarmış; Sistan'ın Buncar bölgesinde bir Cuma imamının, fetvayı minberden okuması, halk üzerinde büyük bir etki oluşturmuştur. Bölgenin önde gelen ulemâsından Aka Seyyid Bozorgsini, cihada dair bir fetva yayımlayarak halkı harekete geçirmiştir.[281]

Öte yandan Belucistan'daki dini liderlerden Mevlevi Abdullah, İngilizlere karşı fetva vererek, onları kâfir ve pis olarak tanımlamış ve onlara yardım eden her Müslüman'ın kâfir olacağına dair bir fetva vermişti.[282] Fetvaların duyulmasının ardından, Belucistan'da binlerce kişi silahlanarak Kuzeybatı Hindistan'ı işgal etmek üzere harekete geçtiği iddia edilmişti.[283]

Bu girişimler, İngiliz yetkililerinin ve bölge Valisi Şevketü'l-Mülk'ün tepkisiyle karşılaşmıştır. Vali, hükûmetin tarafsızlık politikasını gerekçe göstererek, halkın ve ulemânın bu politikaya uymasını istemiştir. Ancak Gaynat ve Bircend'de bazı ulemâ, Atabât ulemâsının cihat fetvasını imzalayarak bu fetvaların eyalete yayılması için büyük çaba göstermiştir. Bircend'deki Şevketiye Medresesi'ne ulaşan fetvalar, okul müdürü Şeyh Ahmed Hüseyin tarafından çoğaltılarak öğrencilere dağıtılmıştır.

Sistan'ın Gaynat bölgesinin stratejik önemi, Afganistan sınırında yer almasıyla daha da artmıştır. Bölge, Osmanlı-Alman iş birliği kapsamında Afganistan Emiri Habibullah'ı ikna etmeye çalışan Nidermayer başkanlığındaki Osmanlı-Alman misyonunun geçiş güzergahı olmuştur. Bu durum İngiliz yetkilileri tedirgin etmiş; cihada destek veren Aka Seyyid Bozorgsini, Şeyh Cevad ve Şeyh Gulam Reza gibi alimlerin tutuklanmasını talep etmişlerdir. Aynı zamanda İngilizler bölge halkını kışkırtarak, Osmanlı ve Alman faaliyetlerini engellemeye çalışmışlardır. Buna karşılık Vali Şevketü'l-Mülk İngiliz konsolosunu uyararak, bölgedeki halkın Sünni mezhebine mensup olması nedeniyle Osmanlı Devleti'ne yakınlık duyduğunu ifade etmiştir. Ancak İngiliz konsolosu, İran'ın tarafsızlığının İngiliz çıkarlarına zarar verdiğini belirtmiş ve Vali Şevketü'l-Mülk'ün görevden alınmasını sağlamıştır.[284]

---

[281] Ferimani, E. M. (1382). *Esnâd-ı Huzur-ı Biganegan der Şark-ı İran*. Sazımân-ı Kitaphaneha Müzeha ve Merkez-i Esnâd-ı Ostan Kuds-i Rezavi, Meşhed, s. 275; Ali Necefzade, Müctebi Halife, agm, s. 9-21.

[282] Sarafrazi, A. (1393). Te'sirat-ı Fetva-yı Cihat ba-Müttefikin der-Merdom-ı Sistan ve Belucistan Devre-i Ceng-i Cehâni-yi Evvel, *Fasılname-i İlmi-Pejuheşname-i Tarih-i İslâm*, Sene 4, Sayı 14, s. 114; Zend Makdem, M. (1371). *Hikayet-i Beluç.* Ketâb-ı Dovvum, Karun, Tahran, s. 435.

[283] Şihâb-ı Sâkib (20 Rebiülevvel 1333/ 7 Mart 1915). *Tercüme-i Ruzname-i Sabah-ı Belucistan.* Sene, 1, Sayı 33, s. 7.

[284] Elahe Mahbub Ferimani age s. 275; Ali Necefzade, Müctebi Halife, agm, s. 9-21;

Osmanlı Devleti'nin cihat fetvası, İngilizler için İran'daki siyasi dengeleri tehdit eden bir unsur hâline gelmişti. Bu nedenle İngilizler, İran hükûmetine baskı yaparak Kaşgan kabilesinin Belucistan'a girmesinin engellenmesini talep etmiş, aksi hâlde İran'ın Güneydoğusunu işgal edeceklerini bildirmişlerdir.[285] İngilizlerin bu tehditleri, Osmanlı Devleti ve Atabât ulemâsının cihat çağrısının İran coğrafyasındaki etkisini kırmaya yönelik çabalarının bir göstergesi olmuştur. Ancak İran ulemâsının yayımladığı cihat fetvaları gerek Şiî gerekse Sünnî halk üzerinde güçlü bir etki meydana getirerek, İngilizlerin baskılarına rağmen geniş bir yankı bulmuştur.

Sonuç olarak bölge halkı Rusya ve İngiltere'nin müdahalelerinden duyduğu rahatsızlık nedeniyle Kaçar yönetiminden uzaklaşmış ve Hindistan ile Osmanlı'daki Müslümanlarla daha yakın ilişkiler kurmaya yönelmiştir. Özellikle Belucistan'daki anti-İngiliz eğilimler, bu bölgenin Hindistan'a olan yakınlığı ve Osmanlı ve Atabât-ı Âliyât'tan gelen fetvaların etkisiyle güçlenmiştir. Nitekim bu fetvalar, Belucistan ve Sistan bölgelerinde, Müttefiklere karşı direnişi tetiklemiş ve bölgedeki halk, gıda tedarikini engellemeye çalışarak, İngilizlerin bölgedeki etkisine karşı askeri eylemler yapmıştır.[286]

İran ahalisinin Osmanlı Devleti'nin cihat çağrısına meyletmesi, İngiliz ve Rus yetkilileri için ciddi bir endişe kaynağı olmuştur. Bu durumu doğuran en önemli etkenlerden biri, İran hükûmetinin ülkede yayımlanan cihat fetvalarının önüne geçememesi ve bu konuda etkili bir siyasi otorite gösterememesidir. Aynı şekilde İngiliz ve Rus yetkililerinin bu yöndeki çabaları da büyük ölçüde başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Osmanlı Devleti, İran halkını kendi safına çekme konusunda büyük bir başarı sağlarken, aynı başarı İran merkezi hükûmeti için geçerli olmamıştır. İran hükûmeti, tarafsızlık politikasını gerekçe göstererek Sünnî ve Şiî ulemânın cihat fetvalarına olumlu yanıt vermemiştir. Nisan 1915'te Şiî müçtehit Şeyh el-Irakin Ha'iri ve diğer önde gelen alimler tarafından imzalanan cihat fetvası Ahmed Şâh'a sunulmuş; ancak İran'ın tarafsızlık politikasına aykırı olduğu gerekçesiyle herhangi bir cevap alınamamıştır.[287] Bu durum, şâh ve İran hükûmetlerinin cihat çağrılarına gösterdiği olumsuz tutumun önemli bir örneğini teşkil etmektedir.

İran hükûmeti, yalnızca cihat fetvalarına destek vermemekle kalmamış, Atabât ulemâsını ve cihat çağrısında bulunan müçtehitleri sürekli uyarmıştır. Hükûmet, tarafsızlık

[285] Nevbahar (25 Rebiülahir 1333/11 Mart 1915). *der-Belucistan.* Sene 4, Sayı 24, s. 2.
[286] Abbas Sarafrazi, agm, s. 123.
[287] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 159.

kararını ülkenin mevcut koşullarını göz önünde bulundurarak aldığını belirterek, ulemâ ve halktan bu politikaya uygun davranmalarını istemiştir. Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa dâhil olunmasını isteyen telgraflar, hükûmet tarafından kışkırtıcı olarak değerlendirilmiş ve bu çabaların sekteye uğratılması amaçlanmıştır.[288]

İran'ın tarafsızlık politikası, Osmanlı Devleti ve müttefiki Almanya'nın bölgedeki stratejik hedeflerine ulaşmasını engellemiştir. İran hükûmetinin savaşa katılmaması, Osmanlı'nın İslam birliği çerçevesinde Müslümanları harekete geçirme planlarını sekteye uğratmıştır. İran'ın Osmanlı safında yer alması hâlinde, Afganistan ve Hindistan'daki Müslümanların ayaklanması tetiklenebilir, bu da İngiltere başta olmak üzere İtilaf Devletlerine büyük bir darbe vurabilirdi. Ancak İran'ın ısrarla tarafsız kalması, bu stratejik hedeflerin hayata geçirilmesini engellemiştir.[289]

Cihat hareketinin başarısız olduğunu kabul etmeyen bazı görüşler de bulunmaktadır. Tarihçi Nefisi, bu başarısızlığın sorumlusunun harbe tam olarak hazırlanamayan Osmanlı Devleti olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre, İran'daki kabile halkı fakir olmalarına rağmen, Şiî müçtehitlerin fetvalarına uymak adına ellerindeki alet ve edevatlarını satarak silah satın almışlardır. Bu durum, halkın dini saiklerle motive olduğunu ve cihat çağrısına samimi bir şekilde yanıt verdiğini göstermektedir. Nefisi, bu iddiasını Şuaybe Muharebesi sırasında babasını kaybeden Sugbanü'l-Awadi ile yaptığı röportajla desteklemiştir. Sugbanü'l-Awadi'nin babası, modern silahlara karşı savaşırken şu sözleri dile getirmiştir: "Allah'a kesin bir inancı vardı. Onun imanı, İngilizlerin mala, filolara ve maddi güce olan inancından az değildi. Babam, savaş meydanında öldü. Cennete gitmeyi tercih etti ve kâfirlere teslim olmadı." Bu ifadeler, savaşçıların motivasyonlarının yalnızca yerel meselelerle sınırlı olmadığını; aksine dini faktörlerin belirleyici rol oynadığını göstermektedir. Nefisi'ye göre, cihat hareketinin başarısızlıkla sonuçlandığı iddiası geçerli değildir. Osmanlı Devleti'nin idari zaafları, düzensiz yapısı ve askeri hazırlıksızlığı, cihat hareketinden beklenen faydanın elde edilmesini engellemiştir. Dolayısıyla cihat çağrısının sonuçsuz kalmasının temel nedeni, dini motivasyonun eksikliği değil, Osmanlı yönetiminin yapısal ve askeri sorunları olmuştur.[290]

Sonuç itibariyle, cihat çağrısı İran halkı ve ulemâsı üzerinde güçlü bir etki yaratmış, ancak stratejik bir başarıya dönüşememiştir. Bu durum, İran coğrafyasında anti-emperyalist

[288] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafî-yi İran*, No:81, 86, s. 39, 41-42; *Güzide-i Esnâd-ı Derya-yı Hazar ve Menatık-ı Şomali İran der-Ceng-i Cehâni-yi Evvel,* s. 52-54, 81-83.
[289] Abdurrıza Huşeng Mehdevi, age, s. 346.
[290] Abdullah Fahed Nefisi, age, s. 75-76.

bir duyarlılığın ve İslam birliği fikrinin güçlenmesine rağmen Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hedeflerine tam anlamıyla ulaşamamasına neden olmuştur.

5.5. Osmanlı Cihat Çağrısına Karşıt Tutumlar ve Tepkiler

Osmanlı Şeyhülislâmı ve Atabât ulemâsı tarafından ilan edilen cihat fetvaları, İran ulemâsı arasında farklı tepkilere neden olmuştur. Bu fetvalara uyarak Osmanlı Devleti'ni destekleyenler olduğu gibi, sessiz kalanlar ve açıkça muhalefet edenler de bulunmaktaydı. Meşhet ulemâsından Tahran Cuma İmamı Hacı Mirza Abdullah, Meşhetli Ağa Mirza İbrahimî, Tebrizli müçtehit Mirza Hüseyin, Seyyid Ali Sistanî, Mirza İbrahim, Seyyid Reza Kuçanî ve Naib üt-Tevliyye gibi isimler, cihat çağrısına karşı çıkanlar arasında yer almıştır. Özellikle Seyyid Ali Sistanî, Sünnî Türkleri de kapsayarak savaşın "kafirler arasında gerçekleştiğini" belirtmiş, Seyyid Reza Kuçanî ise Hristiyanların İslam'a zarar verme ihtimalini reddederek Rusların Türklerden daha iyi olduğunu savunmuştur. Naib üt-Tevliyye ise Osmanlı Devleti ile İran arasında gizli bir ittifak antlaşması yapıldığına inanarak İran'ın yakın zamanda savaşa dahil olacağını iddia etmiştir.[291]

Bu dönemde cihat fetvasına karşı en güçlü direnişlerden biri, Tebriz Valisi Seyyid Hasan Tebrizî tarafından gösterilmiştir. Osmanlı kuvvetlerinin Tebriz'e girişi sırasında, Tebrizî'ye Necef alimlerinin cihat çağrısını içeren bir mektubu ulaştırılmış; ancak vali bu mektubu yırtarak reddetmiş ve Necef alimlerine gönderdiği telgrafta, İran'ın tarafsızlık politikasına bağlı kalacağını ve Ruslara karşı savaşa giremeyeceklerini bildirmiştir.[292]

Cihat çağrısına muhalefet eden bir diğer önemli isim ise Savuçbulak'ta yaşayan Şeyh Baba olmuştur. Rus diplomat Nikitin'in aktardığına göre, Kürtlerin büyük saygı duyduğu bu alim, cihat fetvasını İslami kurallara aykırı bularak kabul etmemiştir.[293] Bu tür muhalif tutumlar, Osmanlı Devleti'nin İran üzerindeki etkinliğini artırma çabalarını önemli ölçüde zorlaştırmıştır.

Osmanlı Devleti ve Atabât ulemâsı, İran ulemâsının desteğini kazanmak için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bu amaçla Necef'ten Hacı Hüseyin Kumî, İran ulemâsını Osmanlı Devleti'ni desteklemeye ikna etmek üzere Meşhed'e elçi olarak gönderilmiştir.[294] Ancak bu çabalar bazı bölgelerde ciddi bir direnişle karşılaşmıştır.

---

[291] Atabaki, T. (2010) "Doğu'ya Yöneliş: İran'da Osmanlı İstihbarat Servisinin Faaliyetleri". *İran ve I. Dünya Savaşı-Büyük Güçlerin Savaş Alanı*, (Ed. Touraj Atabaki), (Çev. Gül Çağalı Güven), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 35.
[292] Nevbahar (15 Rebiülahir 1333/2 Mart 1915). Sene 4, Sayı 21, s. 6.
[293] Nikitin, B. (1329). *İrani ki Men Şınağtem.* (Trc. Humayun Sabık), Kanun-ı Ma'refet, Tahran, s. 231-232.
[294] Touraj Atabaki, age, s. 35.

Öte yandan İngiliz çıkarlarına hizmet etmekle tanınan Huzistan'daki Muhammara (Hürremşehr) Valisi Şeyh Haz'al da Osmanlı Devleti'nin cihat fetvasına açıkça karşı çıkarak İngilizleri desteklemiştir. Bu durum karşısında, Osmanlı Devleti ise Şeyh Haz'al'ı İttihâd-ı İslâm fikri doğrultusunda kendi safına çekmek amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmuştur.[295] Bu bağlamda, Atabât ulemâsından Şeyh Fethullah Isfahanî, Seyyid Mustûfi Kâşânî, Mirza Mehdi Horasani ve Seyyid Ali Tebrizî aracılığıyla Şeyh Haz'al'a bir telgraf gönderilmiştir. Bu telgrafta, Basra'nın "kafirlere karşı savunulması gerektiği" ve Osmanlılar ve İranlılar arasında bir ihtilaf olmadığının altı çizilmiştir.[296] Seyyid Muhammed Kâzım Tabatabai Yezdî de Şeyh Haz'al'a hitaben kafirlere yardım etmenin haram olduğunu belirtmiş ve tüm çabanın İngilizlere karşı Müslüman topraklarının korunmasına harcanması gerektiğini vurgulamıştır.[297] Ancak Şeyh Haz'al, bu çağrılara aldırış etmeyerek İngilizleri desteklemeye devam etmiş ve bölgedeki aşiretleri kendi safına çekmeye çalışmıştır.

Söz konusu tepkiler, Osmanlı cihat çağrısının İran coğrafyasındaki etkisinin bölgesel farklılıklara ve yerel liderlerin tutumlarına bağlı olarak değiştiğini göstermektedir. Şiî ulemânın bir kısmı cihat fetvalarını destekleyerek Osmanlı Devleti'nin yanında yer alırken, bazıları ise açıkça muhalefet ederek bölgedeki İngiliz ve Rus çıkarlarına hizmet etmiştir. İran hükûmetinin tarafsızlık politikası ise Osmanlı Devleti'nin beklentilerini boşa çıkarmış ve İslam birliği çerçevesinde bir harekete dönüşmesini engellemiştir.

Sonuç itibariyle, I. Dünya Harbi sırasında Osmanlı Şeyhülislâmı, Atabât ulemâsı ve İran ulemâsının cihat fetvaları, İran coğrafyasında çok boyutlu bir etki teşkil etmiştir. Osmanlı Devleti'nin İslam birliği doğrultusunda Rus ve İngiliz etkisini kırma çabası, mezhepsel ayrılıkların aşılmasına zemin hazırlarken, yerel tepkilerle de karşılaşmıştır. Atabât ulemâsının güçlü dini otoritesi, özellikle Güney İran ve Kürdistan bölgelerinde geniş çaplı direniş hareketlerini tetiklemiş; ancak İran hükûmetinin tarafsızlık politikası ve İngiliz-Rus baskıları bu hareketlerin ülke geneline yayılmasını engellemiştir.

---

[295] *İran ve Ceng-i Cehâni-yi Evvel: Esnâd-ı Vezerat-ı Dâhile*, No: 17, s. 14-15.

[296] Mohammed Hassan Araghi, Nasrollah Salehi, age, s. 60.

[297] Mohammed Hassan Araghi, Nasrollah Salehi, age, s. 59; "Seyyid Muhammed Kâzım Tabatabai, Şey Haz'al'a gönderdiği bir diğer telgraf ise şunları ifade etmişti: İslâm'ın şerefini korumak, kâfirlerin saldırılarına karşı İslam beldelerini müdafaa etmek ve İslâm yurdunu koruma yolunda malını ve canını feda etmek en önemli dinî farzlardan olduğu aşikardır. Müslüman hudutları arasında en önemli huduttasınız. Bu nedenle gücünüz nispetinde İslam beldelerini küffarın saldırasına karşı korumak ve şer'i hükmü herkese tebliğ etmek üzerinize vaciptir. Bilmelisiniz ki Müslümanlarla savaşan kafirlere yardım etmek haramdır, Allah ve Resulünün gazabına neden olur, tüm gücünüzü ve enerjinizi İslam yolunda kullanacağınızı ümit ediyoruz. Tüm çabanız kafire karşı korunmak olsun. Allah kâfirlere ve din düşmanlarına karşı sizi üstün kılacaktır." Detaylı bilgi için bkz. Mohammed Hassan Araghi, Nasrollah Salehi, age, s. 80.

İKİNCİ BÖLÜM

CEPHELER

1. Kafkas Cephesi

1.1. Kafkasya'da Güç Dengesi: Osmanlı-Rus Rekabetinde İran'ın Tarafsızlık Arayışı

Rusya, XVIII. yüzyıl sonları ile XIX. yüzyıl başlarında, özellikle Kafkasya bölgesindeki etki alanını genişletmek ve sıcak denizlere ulaşmak amacıyla yayılmacı bir dış politika izlemeye başladı. Rusya bu politika ile bölgede hegemonya kurma çabalarını hızlandırmak, Kafkasya'da daha fazla askeri ve ekonomik etki alanı elde etmeyi hedefliyordu. Bu doğrultuda Rusya, Osmanlı ve İran gibi rakip devletlerle bölgedeki güç mücadelesini artırdı. İran ise bu dönemde, Rusya'nın Kafkasya'daki stratejik hedeflerine karşı koymak hem toprak bütünlüğünü korumak hem de egemenliğini sürdürmek amacıyla mücadeleye başladı. Ancak, 1804-1813 yılları arasında gerçekleşen savaş sonucunda İran, Rusya'ya karşı savaşta başarısız oldu ve bu süreçte yenik ayrıldı. Bu mağlubiyetin ardından, 12 Ekim 1813 tarihinde Azerbaycan topraklarının parçalanmasının ilk adımı olan Gülistan Antlaşması imzalandı. Gülistan Antlaşması'nı kabullenemeyen İran, kaybettiği toprakları geri almak amacıyla 1826'da yeniden harekete geçti, fakat bir kez daha başarısızlığa uğradı ve 10 Şubat 1828'de, etkileri günümüze kadar devam eden Türkmençay Antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı. Bu antlaşma uyarınca Aras Nehri sınır olarak belirlendi; Azerbaycan, Kuzey Azerbaycan ve Güney Azerbaycan/İran Azerbaycanı olarak ikiye bölündü. Bugünkü Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Dağıstan'ın bir kısmını içeren Kuzey Azerbaycan bölümü Rusya'nın hâkimiyetine girerken, Güney Azerbaycan ise İran'a bırakıldı.[298] Türkmençay Antlaşması, İran'a sadece toprak kaybettirmekle kalmadı, aynı zamanda ağır bir tazminat ödemeye de mecbur bıraktı.[299] Böylece Kacar Hanedanı, henüz kuruluş aşamasında, Rusya'nın güneye doğru genişleme stratejisinin kurbanı oldu.

Türkmençay Antlaşması sonrasında Kuzey Azerbaycan'a yerleşen Rusya, 1907 yılında bu kez Güney Azerbaycan'da (İran Azerbaycanı) nüfuzunu pekiştirmek üzere harekete geçti.[300] 19. yüzyıl boyunca İran'dan kazandığı çeşitli imtiyazlar, bu yayılmacı politikanın

[298] Ali Asgar Şemim, age, s. 83-103.
[299] Firoozeh Kashani-Sabet, age, s. 28.
[300] Bahar, M. Ş. (1387). *Ahzab-ı Siyasi-i der İran: İnkıraz-ı Kacariye*, c. l, İntişârât-ı Zevvar, Tahran, s. 44; İraj Zowghi, age, s. 37-38.

altyapısını oluşturdu.[301] Rusya, bölgeyi ekonomik çıkar sahası olarak belirlemiş ve ticari faaliyetlerini önemli ölçüde artırmıştı. Bu doğrultuda, Rusya'nın İran'daki ticaret hacmi belirgin bir şekilde artış göstermiştir. 1901-1902 yıllarında Rus ticaret mallarının hacmi 45 milyon 900 bin tümen iken, 1911-1913 yılları arasında bu rakam 100 milyon 400 bin tümen seviyesine ulaşmıştı.[302]

Öte yandan Rusya, Güney Azerbaycan'da konsolosluklar açarak askerî müfrezeler bulundurdu. Kasım 1911'de ise İran'a, ülkenin kuzeyini fiilen yarı bağımlı bir sömürge düzeyine indiren ültimatomu sundu ve kabul ettirdi.[303] Ültimatomun kabul edilmesiyle İran Meclisi de feshedildi. Bu durum, Rusya'nın İran üzerindeki nüfuzunu iyice pekiştirdi ve herhangi bir engel kalmaması sonucu, 24 Ocak 1913'te İran ile "Culfa-Tebriz" demiryolunun inşası için bir sözleşme imzaladı. Bu demiryolunun inşası, I. Dünya Harbi'nin başlamasından iki ay önce, Haziran 1914'te başlatıldı ve 21 Şubat 1915'te tamamlandı. 147 kilometrelik bu hat, Tebriz'i tamamen Kafkasya'ya bağladı ve bölgenin jeopolitik önemini artırarak Rusya'nın siyasi ve ekonomik nüfuzunu daha da derinleştirdi.[304]

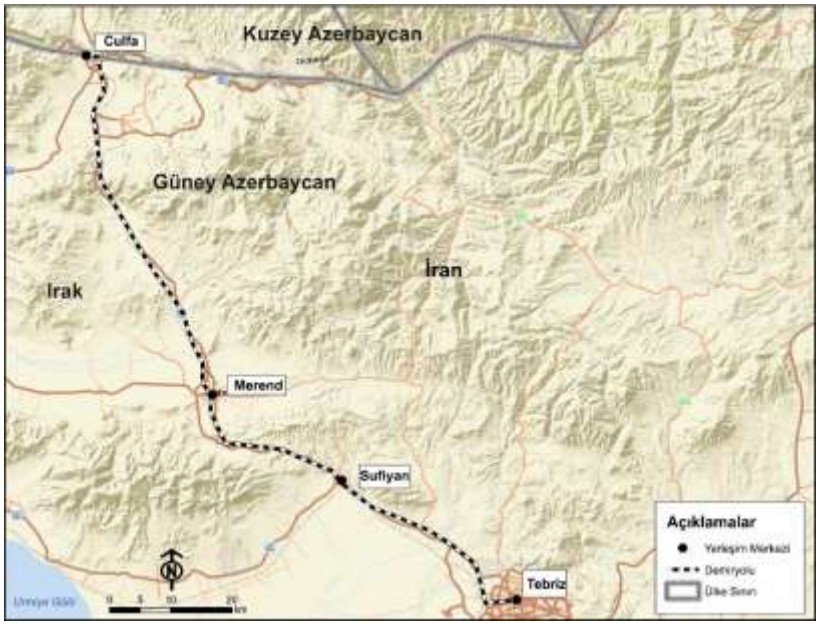

Şekil 2.1. Culfa-Tebriz Demiryolu hattını gösteren bir harita

Culfa-Tebriz demiryolu hattı, Rusya'nın İran'da ve bilhassa Güney Azerbaycan'da siyasi ve ekonomik nüfuzunu olağanüstü ölçüde artırdı; bu da bölgede Rusya'nın daha serbest

[301] Abdurrıza Huşeng Mehdevi, age, s. 299-314; Gulâm Rıza Verheram, age, s. 210-211.
[302] Ra'd (14 Rebiülevvel 1332/10 Şubat 1914). *Ticaret-i Rus der-İran.* Sayı 22, s. 3.
[303] Atabaki, T. (2010). Pantürkizm ve İran Milliyetçiliği. *İran ve I. Dünya Savaşı-Büyük Güçlerin Savaş Alanı,* Touraj Atabaki (Ed.), (Çev. Gül Çağalı Güven) Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul s. 127; İraj Zowghi, age, s. 106; s. 187.
[304] Mehdevi, *Tarih-i Revabıt-ı Harici-i…,* s. 342; İraj Zowghi, age, s. 106; Ra'd (25 Safer 1332/22 Ocak 1914). *Matbuat-ı Harice Raci' ba-İran: Ta'vik-i Uftaden-ı Mesahet-ı Rah-ı Ahen-i İran*. Sayı 16, s. 3.

hareket etmesini sağladı. Rusya, tebaasının güvenliğini sağlama bahanesiyle Tebriz, Hoy, Urumiye gibi stratejik öneme sahip bölgelere askerî birlikler konuşlandırmaya başladı ve 17.000 asker yerleştirerek İran'ın kuzey ve kuzeybatısını fiilen kendi nüfuz alanına dönüştürdü.[305]

Rusya'nın İran Azerbaycan'ına yönelik bu askerî girişimleri, I. Dünya Harbi arifesinde İran hükûmetinde büyük bir endişe yarattı. İran'ın en büyük eyaletlerinden biri olan Azerbaycan, kuzeyde Rusya, batıda ise Osmanlı Devleti ile komşuydu. Bu dönemde Osmanlı ve Rusya'nın hedeflerinden biri de Kafkasya idi. Ruslar, Kafkasya'yı koruma gayretindeyken, Osmanlılar ise bölgenin kontrolünü ele geçirmeye çalışıyordu. Bu bağlamda İran Azerbaycan'ı, her iki taraf için de Kafkasya hedefine ulaşabilmek adına bir araç olarak görülüyordu. İran hükûmeti, harp arifesinde Rusya'ya verdiği nota ile Güney Azerbaycan'ın Rus askerlerinden tahliyesini talep etti; ancak bu talep Rusya tarafından reddedildi.

İran'ın notası ve Rusya'nın askerî varlığını sürdürme konusundaki kararlılığı, Osmanlı Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir telgraf ile de teyit edilmektedir. Telgrafta, Hariciye Nâzırı adına Umûr-ı Siyasiye Müdürü Ahmed Reşid şu ifadeleri kullanmıştır:

> "İran Hariciye Nâzırının Şâh'ın merâsim-i tetevvüciyesini vesile ittihâz ederek Rusya hükûmetine -İngiltere'nin müzâheretiyle- verdiği gayr-i mümzâ notadan 17 Ağustos sene 1330 tarihli nota ve 1056 numaralı tezkire-i senâverânemde bahsetmiş idim. Petersburg Sefaretinden aldığım malûmata nazaran İran hükûmetinin bu nota ile vâki olan dört talebinden üçünü Petersburg kabinesi kabul edip dördüncü talebe yani Azerbaycan'ın Rusya askerinden tahliyesi maddesine gelince jandarmanın bu havalide temin-i intizam ve asayişe kâdir bir halde olmadığından muhafaza-i emniyet ile tebaasının vikâye-i hukukları için orada askerini ibkâ edeceğini bildirmiş. Bundan mâadâ Rusya hükûmeti Urmiye Gölü'nde seyr-ü sefâin imtiyazını istemiş. İran hükûmeti Rusya'nın bu talebinin is'âfını ve Azerbaycan'dan Rus asâkirinin çekilmesine ta'lîk ve Kazak asâkiri mevcudunun tezyîdini kabul etmiş ise Rusya Azerbaycan'da askeri tutmak hususunda ısrar etmekte imiş. Rusya ile İngiltere arasında cereyan eden İran'a müteallik müzakerâtta mevzû olan mesâilden biri, malum olduğu üzere, petrol meselesidir. Müteveffâ Muzafferüddin Şâh'ın Londra'ya seyahati esnasında yani 1901'de İran hükûmeti İngiltere kabinesinin talebi üzerine bütün İran'da petrol imtiyazını İngiltere'ye vermiş idi. Fahreddin Bey, (Rusya'daki Osmanlı elçisi) İngiltere'nin bu imtiyazdan bi'l-istifade İngilizlerin kâffe-i memalik-i İraniye'de yani hem İngiliz hem de Rus mıntıkalarında ve bî-taraf mıntıkada mevcut bi'l-cümle petrol menâbi'ine vaz'-ı yed etmesinden Rusların

[305] Ra'd (25 Safer 1332/22 Ocak 1914). *Matbuat-ı Harice Raci' ba-İran: Rus der-İran.* Sayı 16, s. 3.

> korktuklarını iş'âr ediyor. Rivayet olunduğuna göre İran kabinesi İngiltere ile Rusya'nın İran'a müteallikan akd ettikleri kâffe-i suver-i tesviye evvel be-evvel Hükûmet-i Şâhiye'ye tebliğ ve muvafakati tahsil olunmadıkça keen lem yekün (hiç olmamış gibi) addedileceğini ve devleteyn-i mezkûreteyne bildirilmiş idi. Malumât-ı aliyyeleri hâsıl olmak üzere beyâna ibtidâr kılındı efendim."[306]

İran hükûmetini tedirgin eden asıl mesele, topraklarındaki Rus birliklerinin varlığıydı. Güney Azerbaycan topraklarında olası bir Osmanlı-Rus savaşı, bu bölgeyi doğrudan bir harp alanına dönüştürebilirdi. Ayrıca Rusların Kafkasya ve İran hududundaki Ermenilere silah dağıttığı, Rusya ve Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenileri birleştirerek bağımsız bir devlet vaat ettikleri ve bu doğrultuda Ermenilere iç karışıklık çıkarmaları yönünde propaganda yaptıkları, hatta İran'dan milis kuvvetler topladıklarına dair Tahran Sefaretinden Hariciye Nezareti'ne bir rapor gönderildi.[307] Bu durum yalnızca İran hükûmetini değil, aynı zamanda Osmanlı Devleti'ni de ciddi şekilde endişelendirdi. Bu doğrultuda, Osmanlı Devleti askerî tedbirler alma yoluna gitti.

Babıâli ile İran hükûmeti arasında 1913 İstanbul Protokolü'nün altıncı maddesi uyarınca, sınırlar belirlendikçe taraflar hudutlara karakollar kurma hakkına sahipti.[308] Bu bağlamda Osmanlı Devleti, Avrupa'da savaşın patlak vermesi ve Rus kuvvetlerinin olası bir saldırısına karşı sınır güvenliğini sağlamak için İran Kürdistanı ve Güney Azerbaycan sınırına birlikler konuşlandırarak savunma durumuna geçti. Bu durum, sınır hattındaki Osmanlı Devleti'ne yakın Kürt aşiretleri ve göçebeler arasında kıpırdanmalara neden oldu.[309] Öte yandan, meşrutiyet hareketleriyle zayıflamış ve sağlam bir siyasî-idarî teşkilattan yoksun olan İran'ın birçok bölgesinde karışıklıklar hâkimdi. İngiliz elçisinin ifadesiyle, Tahran dışında merkezi bir hükûmetin otoritesi neredeyse yoktu;[310] bu durum, bölgenin köklü sakinleri olan ve farklı inançlara sahip Türk, Kürt, Ermeni, Süryani ve Asuri gruplar arasında büyük bir çatışma riskini artırıyordu. Bu nedenle, sınır bölgelerindeki hareketlenmeler İran hükûmet yetkililerini fazlasıyla endişelendirdi.

---

[306] BOA, DH. EUM. VRK. 13/28; *Arşiv Belgelerinde Osmanlı İran İlişkileri* (2010). Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü/Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay. No: 111, Ankara, s. 518-520.
[307] BOA, HR. SYS. 2362/3-14.
[308] 6. Madde: "AmÂliyât-ı tahdidiye ilerledikçe Hükûmet-i Osmanîye ile İran hükûmeti hudut üzerinde karakollar tesis etmek hakkına haiz olacaklardır." Detaylı bilgi için bkz. BOA, HR. SYS. 720/11.
[309] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafî-yi İran,* s. 1; Ahmed Kesrevi, age, s. 527.
[310] Abrahamian, E. (1384). *İran Bey-i Do İnkılab*. (Trc. Ahmed Gul-Muhammedî, Muhammed İbrahim Fettahi Velilayi), Neşrini, Tahran, s. 129. Benzer bir ifadeye Werner Otto von Hentig de yer vermektedir. Hentig'e göre, İran'da merkezi bir hükûmet bulunmamaktaydı ve her birey kendi bölgesinde hüküm sürüyordu. Detaylı bilgi için bkz. Ahmed Ali Sipehr, age, s. 62.

İran hükûmeti, Osmanlı Devleti ve Rusya ile sıcak temaslarda bulunarak savaştan uzak durmayı ilke edindi. Bu amaçla İran Dışişleri Bakanı Muhammed Ali Han Â'lâü's-Saltana, 30 Eylül 1914 tarihinde düzenlenen bir diplomatik resepsiyon sırasında Osmanlı Devleti'nin Tahran Büyükelçisi Asım Bey'e, İran'ın tarafsızlık ilan etmesi durumunda Osmanlı Devleti'nin bu karara tavrının ne olacağını sordu. Asım Bey ise, Osmanlı Devleti'nin İran'ın tarafsızlığına saygı duyacağını belirtti; ancak Güney Azerbaycan'da bulunan Rus birliklerinin varlığının Osmanlı sınırları için ciddi bir tehdit oluşturduğunu ve bu durumda İran'ın tarafsızlığının kabul edilemeyeceğini vurguladı.[311] Zira Mehdevi'ye göre o dönemde Osmanlı hükûmeti, İran'a dört kez giren 8.000 Rus askeri ile Rus büyükelçiliği ve konsolosluk muhafızlarının varlığından derin bir endişe duyuyordu.[312] Dahası, Rusya'nın bölgedeki faaliyetleri, müttefiki olan İngiltere ve Fransa'nın dahi tepkisine yol açmış; Tahran'daki İngiliz elçisi, 3 Ağustos 1914 tarihinde Londra'ya bildirdiği bir mesajla, 1907 Antlaşması'nın iptalini önermişti.[313] Ancak savaşın başlamasıyla bu öneri unutulmuştu.

Öte yandan, Rusların İran'a yönelik saldırganlık ve ilhak politikasındaki başarısının, büyük ölçüde İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'in tutumundan kaynaklandığı düşünülmekteydi. İngilizler, Sir Grey'in mütevazı ve geleneksel diplomatik davranışlarının, Rusya'nın İran üzerindeki nüfuzunu artırmasına olanak tanıdığını düşünüyorlardı. Rusların bu niyetlerini gerçekleştirebilecek yeterli askerî güç ve diplomatik imkâna sahip olmaları, İran'da büyük bir rahatsızlık yaratmıştı. Ra'd gazetesi, Rus diplomasisinin "himaye" ve "işgal" kavramlarını neredeyse eş anlamlı kullanarak bu duruma eleştiri getiriyor ve Rusya'nın tutumunun vahametini gözler önüne sermeye çalışıyordu.[314]

Sonuç olarak, Â'lâü's-Saltana, Büyükelçi Asım Bey ile yaptığı bu kısa görüşme sonrasında, Osmanlı Devleti'nin düşünceleri hakkında fikir sahibi olmuştu. Bu nedenle, Osmanlı Devleti'nin endişelerini gidermek üzere harekete geçmesi gerektiğinin farkındaydı. Bu doğrultuda, 2 Ekim 1914 tarihinde Tahran'daki Deza-şib[315] Villası'nda Başbakan Mirza Hasan Mustûfiü'l-Memalik ile yapacakları görüşmeye, Rus elçi İvan Yakovleviç Korostovetz ve İngiliz elçi Walter Townley de davet edildi. Görüşmede, Güneybatı Azerbaycan'daki askerî hareketlilik ve bölgedeki Kürtler arasındaki kıpırdanmalar neticesinde ortaya çıkabilecek sorunlar ele alındı. Başbakan Mustûfiü'l-Memalik, Avrupa'da savaşın patlak

[311] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafî-yi İran,* s. 1; *Güzide-i Esnâd-ı Derya-yı Hazar ve Menatık-ı Şomali İran der Ceng-i Cehâni-yi Evvel* (1374). (Der. Muhammed Nadir Nasiri Makdem), Müessese-i Çap ve İntişârât-ı Vezerat-ı Umûr-ı Hariciye, Tahran, s. 20-22; Ahmed Ali Sipehr, age, s. 89-90.
[312] Abdurrıza Huşeng Mehdevi, age, s. 343.
[313] İraj Zowghi, age, s. 188-190.
[314] Ra'd (25 Safer 1332/22 Ocak 1914). *Matbuat-ı Harice Raci' ba-İran: Rus der-İran.* Sayı 16, s. 3.
[315] Tahran'ın eski mahallelerinden biridir.

vermesinden beri tarafsız bir politika izlediklerini ve topraklarında savaşan bir ülkeye ait askerî birliklerin varlığının bu tarafsızlık ilkesine gölge düşürdüğünü belirtti. Bu nedenle, Rusya'dan, durum henüz daha vahim bir boyuta ulaşmamışken birliklerini İran Azerbaycan'ından geri çekmesini talep etti. Bu talebe karşılık olarak, Rus ve İngiliz elçiler, "Rusların Azerbaycan'ı boşaltması durumunda Türklerin bu bölgede onların yerini almayacaklarına dair nasıl bir teminat verileceği" sorusunu gündeme getirdi. Başbakan, Rusların boşaltacakları bölgeye hiçbir devletin askerî birliklerinin girmesine izin vermeyeceklerini ve Osmanlı Devleti'nin de İran'ın tarafsızlığına saygı göstereceğine dair garanti verdiğini ifade etti.[316]

Görüldüğü üzere, İran Devleti, savaştan etkilenmemek adına her iki tarafla da görüşmeler yaparak, tarafların endişelerini gidermeye çaba sarf ediyordu. Nitekim, bu görüşmenin hemen ardından Â'lâü's-Saltana, Rusya'nın endişelerini gidermek amacıyla İstanbul'daki İran Büyükelçisine, Osmanlı'nın göçebe ve yerli aşiretleri ayaklandırmaya çalışmasından duyduğu kaygıyı dile getirerek, Rusların Osmanlı hükûmetinin verdiği güvencelere ikna olmadığını ifade etti. Bu bağlamda, büyükelçiden, Babıâli ile görüşerek bir teminat almasını istedi. Ayrıca, İstanbul'daki İngiliz ve Rus elçilerinin de bu mesele hakkında tatmin edilmesi için gerekli adımların atılmasını talep etti.[317]

Öte yandan Â'lâü's-Saltana, villada yapılan görüşmenin ardından, Rus elçisine gönderdiği yazıda konuyu bir kez daha gündeme getirerek Rusya'nın topraklarındaki birliklerini çekmesi gerektiğini tekrarladı.[318] Ancak Rus elçi Korostovetz, 6 Ekim 1914'te verdiği yanıtta, Azerbaycan'dan çekilmelerinin mümkün olmadığını, birliklerinin yalnızca Rus tebaasının ve diğer yabancıların güvenliğini sağlamak amacıyla bölgede bulunduğunu belirterek bu talebi reddetti.[319] Rusya, yıllardır bölgede siyasi ve ekonomik kazanımlar elde etmişken, bu kazanımları bir çırpıda Osmanlı Devleti'ne bırakmaya niyetli değildi. Bu durum, İran hükûmetinin Osmanlı Devleti'ne vermesi gereken güvenceyi sağlayamamasıyla sonuçlandı.

Her ne kadar Rusya, bölgede kalmak için çeşitli gerekçeler sunsa da İran hükûmeti, Rus birliklerinin ülke topraklarında bulunduğu sürece tarafsızlık ilan etmenin bir anlam ifade etmeyeceğini ve bu durumun Osmanlı Devleti'ni tatmin etmeyeceğinin farkındaydı.[320] Bu

[316] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafî-yi İran,* s. 2-3; Ahmed Ali Sipehr, age, s. 90-91.
[317] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafî-yi İran,* No:3, s. 4.
[318] Age, No:1, s. 3.
[319] Ra'd (25 Muharrem 1333/14 Aralık 1914). *Vaziyet-i İran ve Bi-taraf.* Sene 6, Sayı 38, s. 1; *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafî-yi İran,* No:5, s. 5; Ahmed Ali Sipehr, age, s. 91.
[320] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafî-yi İran,* No:4, s. 4-5.

süreçte Rusya, Güney Azerbaycan'dan çekilmek yerine bölgedeki askerî faaliyetlerini artırma yoluna gitti. Nitekim Rusya, Güney İran'da konuşlu General Chernozubov komutasındaki birliklerini "Azerbaycan Ordusu" adı altında takviye etti. Bu gücün ana hedeflerinden biri, Mezopotamya'ya sefer için stratejik bir rota olarak görülen Culfa-Hoy-Urumiye hattının güvenliğini sağlamaktı.[321] Dönemin görgü tanıklarından Rahmetullah Tevfik, Rusların her gün Kafkasya'dan bölgeye, özellikle de Urumiye'ye, kuvvet ve mühimmat taşıdığını belirtmektedir. Tevfik ayrıca, Rusların yerli Ermeni, Süryani ve Asuri cemaatleriyle de iş birliği içinde olduklarını ve bu grupları silahlandırdıklarını vurgulamaktadır.[322] Kesrevi de Rusların Urumiye'nin yanı sıra Tebriz, Hoy, Dilman, Maraga, Makü ve Savuçbulak'a asker yerleştirdiğini belirtmektedir. Öte yandan özellikle Asuriler, Amerika ve Fransa misyonerleri aracılığıyla Müslümanlara karşı kışkırtılmış ve Rusların İran'a girmesiyle birlikte silahlandırılmışlardı.[323]

Rahmetullah Tevfik'in de belirttiği gibi, Rusların yalnızca yerli cemaatlerden değil, bölgedeki yöneticilerden de destekçileri bulunmaktaydı. Özellikle Rusya'nın Güney Azerbaycan'daki valisi olarak görülen ve Osmanlı karşıtlığı ile tanınan Şücaü'd-Devle (Samed Han) ve Urumiye Valisi İ'timadü'd-Devle, Rus hükûmetinin bölgede en aktif destekçileriydi. Bu durum, İran hükûmetini daha da endişelendirdi; zira bu yöneticilerin ve farklı etnik grupların Osmanlı karşıtı faaliyetleri, İran'ın tarafsızlık politikasını sürdürme ümidini iyice azaltmıştı. İran hükûmetinden gerekli güvenceleri alamayan Osmanlı Devleti ise kendi bölgesel stratejilerini hızlandırdı. Rusların yerel Ermeni, Süryani ve Asuri topluluklarını silahlandırmasına karşılık, Osmanlı Devleti de Panislamist bir yaklaşımla bölgedeki Kürtleri cihada teşvik ederken, Pantürkist bir amaçla Azerbaycan Türklerini silahlandırma yoluna gitti. Böylece bölgedeki kutuplaşma, Hristiyanlık ile İslam arasında bir savaş olarak değerlendirildi ve her an büyük çatışmaların patlak vermesi beklenir hale geldi.[324]

Bu bölgesel çekişmede, her iki taraf da müttefik arayışındaydı. Azerbaycan'daki Asuriler ve Ermeniler Rusya'ya destek verirken, Kürtler Osmanlı Devleti'ni destekledi. Dolayısıyla bu durum, iki büyük gücün çıkar çatışması olmaktan çıkıp, Hristiyanlık ile İslam arasındaki bir savaşa dönüştü. Bu süreçte, Osmanlı'ya yakın Kürt aşiretlerin bölgeye akın

---

[321] *Nameha-yı Urumiye, Esnâd-ı ve Mekatıbat-ı Muhammed Sadık Mirza Mu'iz ül-Devle* (1379). (Haz. Kaveh Beyat), Neşr-i Farzan, Tahran, s. 13; Ahmed Kesrevi, age, s. 532.

[322] Tevfik, R. (1389). *Tarihçe-i Urumiye: Yaddaştha-yı ez-Salha-yı Ceng-i Evvel-i Cehâni ve Aşub-ı Ba'de ez-An.* Mecmuat-ı Tarih-i Muasır-ı İran-39, Şiraze Ketâb, Tahran, s. 4-8; Ahmed Ali Sipehr, age, s. 135. Kesrevi ise Rusların Urumiye'nin yanı sıra Tebriz, Hoy, Dilman, Maraga, Makü ve Savuçbulak'a da asker yerleştirdiğini belirtmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Ahmed Kesrevi, age, s. 532.

[323] Ahmed Kesrevi, age, s. 531-532; *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafi-yi İran,* No: 29, s. 14.

[324] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 92; Ra'd (29 Zikade 1332/20 Ekim 1914). *Vakı'at-ı Azerbaycan.* Sayı 12, s. 2.

etmesi ve İran topraklarına girmesi, İran hükûmetinin korkularını gerçeğe dönüştürdü.[325] 6 Ekim 1914'te, Osmanlı Devleti tarafından Urumiye'de silahlandırıldığı iddia edilen bazı grupların isyan çıkardığı, 200 kişilik bir Osmanlı birliğinin ülke topraklarına girerek asi göçebelerle birlikte Somay, Bradost ve Kotur'a saldırdığı ve bazı köyleri ele geçirdiği bildirildi. Aynı dönemde, Rus Kazaklarının Urumiye'nin batısında bulunan Malune köyüne gelerek bazı Kürt ve göçebe aşiretlerle çatışmaya girdiği haber alındı. 13 Ekim'de Tebriz'den gelen bir rapor, 4.000 kişilik bir Rus ordusunun Hoy[326]'dan Kerimabad'a ulaştığını ve Urumiye'ye dört fersah mesafedeki Salmas yolunda konuşlandığını bildiriyordu.[327] 19 Ekim tarihli bir diğer raporda ise, Çehar-Beğş köyü yakınlarında meydana gelen bir çatışmada Osmanlı askerlerinin de yer aldığı bilgisi verildi.[328] Bu gelişmelerle birlikte, Ekim 1914'ten itibaren Güney Azerbaycan, Osmanlı ve Rus destekli silahlı kuvvetlerin mücadelesine sahne olmaya başladı.

Rus yetkililer, bu tarihten itibaren konsolosların ve müttefiklerin mallarına el koyma, dövme, tutuklama ve sınır dışı etme gibi saldırgan eylemler gerçekleştirdi. Bölgedeki yerli ve yabancı memurlara yönelik tacizler her geçen gün şiddetini artırdı.[329] Örneğin, Rus elçi, 8 Aralık 1914 tarihinde Azerbaycan Valisi'ne gönderdiği telgrafta, Tahran'dan Tebriz'e gelen, mevcut durumu bozucu ve güvenliğe aykırı gazete ve dergilerin postayla gönderildiğini ve bu durumun engellenmesi gerektiğini belirtti. Gelen basılı materyallerin iade edilmesini ve yasaklanmasını talep eden Rus elçi, bu emrin uygulanmasında bir gecikme olursa Rus ordusunun postaneye el koyacağını açıkça ifade etti.[330] Bu durum, Rusya'nın bölgedeki bilgi akışını kısıtlama ve kontrol altına alma çabalarının bir başka göstergesiydi.

Rus Konsolos Vedenski de İran'ın tarafsızlığını göz ardı ederek, Urumiye'deki Vali'den, Osmanlı konsolosluğu üyeleri ve Osmanlı uyruklarının tümünün silahsızlandırılmasını talep etti. Bu talebin kabul edilmemesi halinde, Rus askerlerinin gereken müdahaleyi yapacağını belirtti. Benzer bir talep, Urumiye'deki diğer Rus konsolos tarafından da dile getirildi. Konu İran Dışişleri Bakanlığı'na ulaştığında, Bakan Â'lâü's-Saltana hemen devreye girerek Rus elçi ile temasa geçti ve tarafsız bir ülkedeki yabancı bir

---

[325] *Nameha-yı Urumiye, Esnâd-ı ve Mekatıbat-ı Muhammed Sadık Mirza Mu'iz ül-Devle,* s. 11; Ahmed Kesrevi, age, s. 531; Abdurrıza Huşeng Mehdevi, age, s. 343.

[326] Riyâhî'nin verdiği bilgilere göre, Ruslar, harp arifesinde Hoy şehrini, Güney Azerbaycan'daki kuvvetlerinin merkezi olarak belirlemişlerdi. Kafkasyalı bir Müslüman olan General Nazarbegov'un karargâhı da burada bulunmaktaydı. Detaylı bilgi için bkz. Muhammed Emin Riyâhî, age, s. 482.

[327] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafî-yi İran,* No: 6, 7, 8, 15, 26, s. 5-8, 13.

[328] Age, No: 22, s. 11.

[329] Rahmetullah Tevfik, age, s. 4-8; Ahmed Ali Sipehr, age, s. 58-100, 132-133.

[330] *İran ve Ceng-i Cehâni-yi Evvel: Esnâd-ı Vezerat-ı Dâhile* (1381). (Der. Kaveh Bayat), Sazımân-ı Esnâd-ı Milli, Tahran, No: 9, s. 339.

gücün konsolosuna yönelik bu tür düşüncesiz eylemlerin uluslararası hukuk kurallarına aykırı olduğunu, dolayısıyla bu uygulamalardan vazgeçilmesi gerektiğini bildirdi.[331] Konuya dahil olan İran Başbakanı Mustûfiü'l-Memalik de 17 Ekim'de Rus elçiye yaptığı sözlü uyarıda, Osmanlı Devleti'nin askerî bir eyleme kışkırtılmaması gerektiğini vurguladı.[332] Aksi takdirde Türklerin sınırda harekete geçmesinin Kürtleri daha da heyecanlandıracağı ve olası bir Osmanlı-Rus savaşının telafisi mümkün olmayan ağır sonuçlar doğuracağı uyarısında bulundu. Aynı gün, Bakan Â'lâü's-Saltana da İstanbul'daki İran Büyükelçisine, Osmanlı Devleti'nin sınıra Kürtleri de dahil ederek birlikler yığdığını ve halkı kışkırttığını belirterek[333] Osmanlı hükûmetinin bu saldırgan hareketlerden kaynaklı zararların sorumluluğunu taşıyacağına dair uyarıda bulundu.[334]

Bu gelişmelerle birlikte, özellikle İran'ın batı ve kuzeybatı bölgeleri, Osmanlı Devleti'nin harbe dahil olmasına kadar geçen süreçte Osmanlı yanlısı düzensiz kuvvetler ile Rus birlikleri arasında gayri resmi çatışmalara sahne oldu. İran topraklarındaki Rus ordusunun varlığı, bu çatışmaları kaçınılmaz kılıyordu. İran hükûmeti, Rusya'yı dizginleme girişimlerinde başarısız kalınca, yönünü Osmanlı Devleti'ne çevirdi ve yaşananların sorumlusu olarak Osmanlı'yı ilan etmeye başladı. Kürtler ile Ruslar arasındaki çatışmalar neticesinde köyleri yağmalanıp yıkılan bölge halkının Urumiye'ye sığınmak zorunda kalmasından Osmanlı Devleti sorumlu tutuldu. Bu nedenle İran hükûmeti, İstanbul'daki Büyükelçisine 24 Ekim'de gönderdiği talimatla olayları Babıali'de protesto etmesini istedi.[335] Osmanlı Devleti'nin Tahran Büyükelçisi Asım Bey ise bölgedeki Rus zulmüne karşı ayaklanan aşiretlerle hiçbir ilgilerinin olmadığını bildirdi ve meselenin Osmanlı hududu dahilinde etkisini göstermesi durumunda, Rus katliamına "seyirci kalmamak" adına sınır memurlarına derhal tedbir almaları talimatının verilmesini istedi.[336]

Bu dönemde, Babıali'ye, Rusların Urumiye Valisi İ'timadü'd-Devle ile anlaştığı ve Osmanlı tebaasına zulmettiği yönünde haberler ulaştı. Hatta Urumiye'de darağaçları kurularak bazı Osmanlı vatandaşlarının asıldığına dair bilgiler geliyordu.[337] Â'lâü's-Saltana, Tahran'daki Osmanlı Büyükelçiliğine gönderdiği bir telgrafla bu haberleri doğruladı. Büyükelçi Asım Bey'e, yaşanan olaylar karşısında duyduğu üzüntüyü dile getiren Bakan Â'lâü's-Saltana, iki Müslüman ülke arasındaki dostluk bağlamında İran'ın huzur ve barışının

[331] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafî-yi İran,* No:16, 17, 18, s. 8-9.
[332] Age, No:19, s. 9-10.
[333] Age, No:20, s. 10.
[334] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafî-yi İran*, No: 46 s. 25.
[335] Age, No:23, s. 12.
[336] BOA, DH.EUM.2.Şb. 2/30.
[337] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafî-yi İran*, No: 3; s. 335-336; BOA, DH.EUM. 2.Şb. 2/34.

göz önünde bulundurulması gerektiğine dikkat çekti. Ancak Rus elçiye yapılan protestolar, yaşananların kabul edilemez olduğunu ifade etmekle sınırlı kaldı ve daha ileri bir adım atılamadı.[338] İran hükûmeti, sonuç alamayacağını bilmesine rağmen Rusların İran topraklarındaki taşkınlıklarını dile getirmeye ve sorumluların cezalandırılmasını talep etmeye devam etti.[339]

Osmanlı Devleti, Karadeniz Hadisesi ile harbe katılmasının ardından, İran Devleti de 1 Kasım 1914 tarihinde tarafsızlığını resmen ilan etti.[340] İran Dışişleri Bakanı A'laü's-Saltana, Dışişleri Bakanlığına bağlı memurlara gönderdiği bir telgrafta, "İran hükûmeti, Avrupa savaşının başından itibaren tam tarafsız olmaya karar verdi. Harbin kapsamı geniş olup, İran topraklarını da içine alabileceğinden, ferman-ı hümayun gereği tarafsızlık 1 Kasım'da resmen ilan edilmiştir."[341] diyerek, memurlardan İran devletinin bu kararını bulundukları devletlere bildirmelerini talep etti.

İran'ın bağımsızlığı ve egemenliği, mevcut duruma bakılırsa kâğıt üzerinde kaldı. Zira muharip devletler, Şâh'ın tarafsızlık ilanını hiçe sayarak İran topraklarındaki faaliyetlerine devam ettiler. Ahmed Şâh'ın tarafsızlık ilanından sonra Osmanlı Devleti ve Rusya, bölgedeki nüfuzlarını artırmak için kıyasıya bir yarışa girdiler. Ruslar, bölgedeki Osmanlı yetkililerini ve uyruklarını tutuklamaya başladılar. İran hükûmeti ise tarafsızlık statüsünü gerekçe göstererek uyarılarda bulunmasına rağmen bu ihlaller devam etti.[342]

Başbakan Mustûfiü'l-Memalik, Rus elçi ile yaptığı görüşmede, İran topraklarının Rus işgali altında olduğu sürece aşiret ayaklanmalarının artacağını ve İran halkının Osmanlı Devleti'ne duyduğu sempatinin büyüyeceğini belirtti.[343] Ona göre, Rus birlikleri İran topraklarını terk ederse Osmanlı Devleti İran'ı işgal etmeye kalkışmayacaktı; eğer Osmanlı'dan bir saldırı gelirse İran kendi haklarını savunmak için onlarla mücadele edecekti.[344] Bakan Â'lâü's-Saltana ise Rus birlikleri İran topraklarında kaldığı sürece, Osmanlı Devleti'nden İran topraklarını boşaltmasını talep etmenin imkânsız olduğunu ifade etti.[345]

---

[338] Age, No:28, 29, 30, s. 13-16.
[339] Age, No:24, 27, 28, 29, s. 12-14,
[340] *Güzide-i Esnâd-ı Derya-yı Hazar ve Menatık-ı Şomali İran der Ceng-i Cehâni-yi Evvel*, s. 32-33.
[341] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafî-yi İran*, No:38, s. 20-21.
[342] *İran ve Ceng-i Cehâni-yi Evvel: Esnâd-ı Vezerat-ı Dâhile,* No: 4, 5, 6, s.336-337.
[343] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafî-yi İran*, No: 133, s. 64.
[344] Age*,* No: 144, s. 71.
[345] Age*,* No: 162, s. 83.

İran'ın tarafsızlığı konusundaki İrşâd gazetesinde yayımlanan yazıda ise "Rus hükûmeti zaman zaman İran hükûmetine zararı tazmin edeceğine dair sözler verse de komşuların doğruluktan ve hakikatten uzak vaatleri kabul edilebilir değildi"[346] denilerek bu güvensizlik vurgulandı.

İran hükûmetine göre, Güney Azerbaycan'daki krizin ana sebebi, bölgede bulunan Osmanlı ve Rus birlikleriydi. Her iki devletle de Güney ve Batı Azerbaycan'daki birliklerin tahliyesi için birçok kez müzakere yapılmıştı. Bu süreçte, Başbakan Mustûfiü'l-Memalik, Rus elçi ile toplam dört kez (2 Ekim, 17 Ekim, 2 Kasım ve 23 Aralık 1914 tarihlerinde) görüşerek, İran Devleti'nin tarafsızlığını ihlal ettiğini belirterek Rus birliklerinin Güney Azerbaycan'dan çekilmesini talep etti.[347] Ancak Rus yetkililer, bu talepleri reddederek İran'ın egemenlik haklarını ve tarafsızlığını hiçe saydılar.

Sonuç olarak, İran hükûmeti, harp arifesinde Osmanlı ve Rus elçilerle yaptığı görüşmelerden İran lehine olumlu bir sonuç elde edemedi. Mehdevi'ye göre, Başbakan Mustûfiü'l-Memalik, her ne pahasına olursa olsun İran'ın tarafsızlığını korumaya çalıştı; ancak başarısız oldu[348] ve Bolşevik İhtilali'ne kadar geçen süreçte, özellikle Güney Azerbaycan bölgesi, Osmanlı Devleti, Rusya ve yerel güçler arasında çekişme ve çatışmalara sahne oldu. Harp yılları boyunca, ardı ardına göreve gelen İran hükûmetleri ise bu iki devleti diplomatik açıdan protesto etmekten öteye geçemediler.

1.2. Sarıkamış Muharebesi

I. Dünya Harbi arifesinde, Kafkasya'nın büyük bir bölümü Rusya'nın denetimi altındaydı. Osmanlı Devleti, 1877-1878 yılları (93 Harbi) arasında gerçekleşen harp sonucunda Ruslara yenilerek, Kars, Ardahan, Batum ve Artvin sancaklarını kaybetmişti. Bu kayıplar nedeniyle Osmanlı hükûmeti, I. Dünya Harbi'ni Rusların bölgedeki nüfuzunu zayıflatmak ve kaybettiği bu sancakları geri alarak yeniden toprak bütünlüğünü sağlamak için bir fırsat olarak görmekteydi. İran kaynaklarına göre ise Osmanlı yönetimi, Kafkas Cephesi'ni açmanın yanı sıra, İran Azerbaycan'ı ve Bakü petrol yataklarını ele geçirmeyi de hedeflemekteydi.[349] Bununla birlikte, Türk ordusunun Alman askeri yetkilileri tarafından şekillendirilen harekât planına göre Kafkas Cephesi'nin açılmasındaki asıl amaç,

[346] İrşâd (18 Safer 1333/5 Ocak 1915). *ez-Bi-terefî Çe Didem-ba-Bi-terefî Çe Bayed Kerd.* Sene 9, Sayı 14, s. 1.
[347] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafî-yi İran*, No:3, 19, 44, 133, s. 4, 9-10, 22-23, 61-66.
[348] Abdurrıza Huşeng Mehdevi, age, s. 343.
[349] Atabaki T. (2010). Doğu'ya Yöneliş: İran'da Osmanlı İstihbarat Servisinin Faaliyetleri, *İran ve I. Dünya Savaşı: Büyük Güçlerin Savaş Alanı,* Touraj Atabaki (Ed.), (Çev. Gül Çağalı Güven) Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 30.

Almanya'nın Avrupa cephelerinde rahatlamasını sağlamak adına, Rus ordusunun önemli bir kısmını Kafkasya ve İran coğrafyasına yönlendirmekteydi. Savaşın Avrupa'da patlak vermesiyle birlikte, Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın emri doğrultusunda, yoğun çatışmaların beklendiği Kafkas sınırına asker sevk edildi.

Rusya, Karadeniz Hadisesi'nin ardından 1 Kasım 1914 tarihinde Erzurum yönüne doğru saldırıya geçti. Bir gün sonra ise Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiğini duyurdu. Böylece, Kafkaslardaki Osmanlı-Rus mücadelesi başladı. Bu durum, topraklarının savaşın etkilerinden zarar görmesinden endişe duyan İran hükûmeti tarafından yakından takip edilmekteydi. Bu süreçte, İran'ın bölgedeki diplomatik temsilcilikleri ise savaşın seyri ile bölgesel gelişmeleri yakından takip etmiş ve elde ettikleri bilgileri düzenli raporlar halinde Tahran'daki merkezî yönetime iletmekteydi. Nitekim 6 Kasım 1914 tarihinde, İran'ın Tiflis Konsolosu, Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporunda şu bilgileri iletmişti:

> "Osmanlı-Rusya savaşının başlangıcından itibaren durumda herhangi bir değişiklik olmamıştır. Halkın ilk baştaki kaygısı hafiflemiş ve gazeteler, Rus ordusunun elde ettiği başarıları aktarmaktadır. Tiflis Belediye Başkanı, İmparatorun taç giyme töreni sırasında halkın önünde oldukça etkili bir konuşma yapmıştır. Bu konuşma, Kafkasya halkının hem canı hem malı ile Rus Devleti'ne yardım etmeye hazır oldukları ve Rusya bayrağı altında huzur içinde yaşamak istedikleri üzerine temellendirilmiştir. Ermeniler genel olarak en ciddi ve en çok yardım eden topluluk olarak öne çıkmaktadır. Müslümanlar da oldukça yardımlaşmaktadır. Dün, devlet, Rus ordusunun birçok yaralısını Tiflis şehrine getirerek, belirlenen yerlerde barındırmıştır. Çoğu ev boşaltılarak hastane yapılmıştır. Belediye, şehir dışında on bin kişilik bir alanı barınma için tahsis etmiştir."[350]

Böylece bu rapor, İran'ın tarafsızlık politikası çerçevesinde yürüttüğü dikkatli diplomatik izlemenin, yalnızca bölgesel bir dış politika vizyonunun değil, aynı zamanda kendi iç dinamiklerini gözeten bir stratejinin parçası olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca, savaşın yalnızca cephede değil, toplumun her katmanına ve etnik yapısına sirayet eden çok boyutlu etkilerini gözler önüne sermektedir.

Kafkaslardaki Osmanlı-Rus mücadelesi, bölgedeki stratejik ve politik dengeler ile İran'ın güvenliği açısından önemli bir yere sahipti. Bu gelişme, İran basınının büyük bir dikkatle izlediği bir konu olmuştu. Özellikle Asr-ı Cedîd, Bâmdâd-ı Rûşen, Çehre-nemâ, Hablü'l-Metin, Hâver, Nevbahar, Ra'd, Şihâb-ı Sâkib ve İrşâd gibi dönemin önemli gazeteleri, Rus ve Osmanlı Devletlerinin Tahran Büyükelçiliklerinden aldıkları resmi

[350] *Güzide-i Esnâd-ı Derya-yı Hazar ve Menatık-ı Şomali İran der-Ceng-i Cehâni-yi Evvel,* s. 40-41.

bildirileri yayımlayarak halkı bilgilendirmiştir. Bu bildiriler, savaşın seyrine dair önemli gelişmeleri içermekte olup, genellikle İblağiye-i Sefaret-i Osmanî, İblağiye-i Sefaret-i Kübra-i Osmanî, Vekâyı-ı Ceng-i Osmanî, Devlet-i Âliye-i Osmanî ve Ceng-i Beyne'l-mileli gibi başlıklar altında yayımlanmıştır.[351]

Nihayetinde Rusların 1 Kasım 1914'ten itibaren Osmanlı topraklarına yönelik başlattığı saldırıya karşılık olarak, III. Türk Ordusu (9., 10. ve 11. Kolordular ile bir süvari tümeninden oluşan birlik), Köprüköy yakınlarında Rus kuvvetlerine karşı harekete geçti. 11-12 Kasım tarihlerinde ise şiddetli çatışmalar yaşandı. Bu gelişmeleri özellikle Asr-ı Cedîd ve Ra'd gazeteleri yakından takip ederek okuyucularına aktardı. Asr-ı Cedîd gazetesi, Osmanlı Devleti'nin resmi bildirileri doğrultusunda, Köprüköy'de Rusların mağlup olduğunu, 4 bin kayıp verdiklerini, 500 Rus askerinin esir alındığını ve çok sayıda savaş teçhizatını (1000 tüfek kabzası, mühimmat) bırakarak geri çekildiklerini duyurdu. Ayrıca gazete, zorlu arazi koşulları ve kar yağışına rağmen Rus kuvvetlerinin takip edilmeye devam edildiğini bildirdi.[352]

Ruslar, III. Türk Ordusu'nun Köprüköy yakınlarındaki direnişi karşısında, Azap-Zanzak-Hoşap hattına geri çekildi. Bu dönemde, Ruslar Tiflis'teki 2. Türkistan Kolordusunu cepheye sürerek mevcut kuvvetlerini takviye ettiler. Ancak, muharebelerden herhangi bir sonuç alınamayınca, Kasım ayı sonlarında çatışmalara son verildi. Kafkas Cephesi'ndeki Türk kuvvetlerinin asıl amacı, Rusların Avrupa cephesine yeni takviye göndermelerini engellemekti. Cephedeki durumu yakından izleyen III. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa, kış koşulları ve teçhizat eksiklikleri nedeniyle taarruzun bahar aylarında yapılmasını uygun gördü. 14 Aralık'ta bölgeyi ziyaret eden Enver Paşa, orduyu denetledikten sonra Hasan İzzet Paşa'yı görevden alarak komutayı kendisi devraldı. Enver Paşa, 19 Aralık gecesi taarruz emrini imzaladı ve harekât 22 Aralık sabahı başlayacaktı.[353]

Rusların önemli ikmal üssü olan Sarıkamış kasabası, Türk taarruzunun başlıca hedeflerinden biri olarak belirlenmişti. Demiryolu hattının son noktası olan bu kasaba, Rus ordusu için stratejik bir öneme sahipti. Çünkü Rus birliklerinin yiyecek, mühimmat ve cephane depoları burada bulunuyordu. Ayrıca kasaba, Kars'a doğru çekilme yollarının kavşak noktasında yer almakta ve cephe hattının 50 kilometre gerisinde olduğu için, burada bırakılan

[351] Asr-ı Cedîd (25 Zilhicce 1332/14 Kasım 1914). Sayı 7, s. 7; Asr-ı Cedîd (2 Muharrem 1333/20 Kasım 1914). Sayı 8, s. 4; Asr-ı Cedîd (16 Muharrem 1333/4 Aralık 1914). Sayı 10, s. 3, 11.
[352] Asr-ı Cedîd (2 Muharrem 1333/20 Kasım 1914). *İblağiye-i Sefaret-i Osmanî.* Sayı 8, s. 4.
[353] Öğün, T. (2019). Sarıkamış Harekâtı. *TDV İslam Ansiklopedisi,* c. EK-2 (gözden geçirilmiş 3. basım), Ankara, s. 470.

birkaç küçük birliğin dışında neredeyse hiç savunma gücü bulunmamaktaydı. Kolayca hedef haline gelebilecek olan bu kasabanın ele geçirilmesi, Rusların yiyecek ve mühimmat sıkıntısı çekmelerine ve kuşatılmalarına yol açacaktı.

Harekât, olumsuz hava şartlarında başladı. Enver Paşa, 9. Kolordu ile harekâta katılmaktaydı. Kötek yolu karla kapandığı için, kolordu ikinci gün yönünü değiştirerek doğrudan Sarıkamış'a doğru ilerlemeye karar verdi. 30.000 askerden oluşan 10. Kolordu ise, General İstomin komutasındaki 15.000 kişilik Oltu grubunu geri püskürterek ilerlemeye devam etti. Bu sırada 11. Kolordu, Aras vadisindeki Rus kuvvetlerine baskı yapmaya başlamıştı. Rus kuvvetleri 11. Kolordu'ya karşı direniş gösterdi. Sonunda, 9. Kolordu'nun öncü birlikleri, 25 Aralık akşamı Sarıkamış'a yaklaşık 4-5 kilometre mesafede bulunan ve kasabanın girişini kontrol eden Bardız Geçidi'ne ulaştığında, 2 bin kişilik derme çatma bir Rus müfrezesiyle karşılaştılar. Bu müfreze, Türk kuvvetlerine karşı yalnızca altı saat dayanabildi. 25 Aralık'ta başlayan şiddetli çatışmalarda, Osmanlı kuvvetleri zafer kazanarak büyük miktarda erzak ve mühimmat ele geçirdi. Ayrıca, Sarıkamış-Kars demiryolu hattı Osmanlılar tarafından ele geçirilip tahrip edildi.[354]

Rus kuvvetlerinin geri çekilmesi üzerine, Kolordu Komutanı Ali İhsan Latif Paşa'nın ısrarıyla taarruz durduruldu. Sarıkamış'taki durumu tam olarak bilmeyen ve gece taarruzuna karşı çıkan Ali İhsan Latif Paşa, birliklerin dinlendirilmesi gerektiğini savundu. Bu karar, şimdiye kadar Türkler lehine giden harekâtın akışını tersine çevirdi. Taarruzun durdurulmasıyla, Ruslar diğer cephelerden takviye kuvvetler gönderdi ve 25 Aralık'tan itibaren Sarıkamış'a yerleşmeye başladılar. 26 Aralık'ta kasabadaki Rus kuvvetlerinin sayısı ise 4 bini geçti. Buna karşılık, yorgun Türk askerlerinin birçoğu, geceyi ormanlarda geçirip sabaha ulaşamadan donarak hayatını kaybetti.

Sarıkamış'a yapılan ilk taarruz, 26 Aralık sabahı, zorlayıcı koşullarda başladı. Rus savunması, iki sahra topunun desteğiyle güçlendirilmişti. Bu toplar, Sarıkamış'ta beklenmedik bir şekilde bulunmuştu. Türk askeri, burada Rus topçusunun olmadığına eminken, bu durum büyük bir sürpriz oldu. Öğleden sonraya kadar devam eden saldırılarda bir sonuç alınamayınca, taarruz ertelendi ve birliklerin toparlanması için bir süre daha beklenmesi kararlaştırıldı. Bu süre zarfında, Ruslar yeni destek birlikleriyle birlikte ağır silahlarını da kasabaya sokmayı başardılar. Bu arada 10. Kolordu, hala Sarıkamış'a ulaşamamıştı. Tümenlerinden birini Bardız üzerinden Sarıkamış'a gönderen Hâfız Hakkı Paşa, diğer iki tümeniyle Oltu müfrezesini takip ederek Allahuekber Dağları'nın kuzey yamaçlarına doğru

[354] Agm, s. 471.

ilerledi. Ancak harekât planından saparak Sarıkamış'tan uzaklaşmaları, başarısı hâlâ mümkün olan harekâtı büyük bir zafiyete uğrattı.

Buna rağmen, sahra toplarını dağdan aşırmayı başardılar. Sarıkamış'a zamanında ulaşamasalar da büyük zorluklara rağmen bu birlikler mücadeleye kararlılıkla devam etti. Ancak Ruslar, Sarıkamış'ta 15.000 askere, 34 topa ve birçok makineli tüfeğe sahipti. Buna rağmen Türk taarruzu, büyük bir azimle devam etti ve zaman zaman Sarıkamış sokaklarına kadar girilerek süngü savaşı yapıldı. Bu esnada Albay Kravçenko, sokak savaşlarında hayatını kaybetti.

General Yudeniç, Türklerin sıkıntılı durumunu fark ederek, 1 Ocak 1915 tarihinde Bardız, Sarıkamış ve Eşekmeydanı Geçidi arasında bir kuşatma harekâtı başlattı. Enver Paşa ise 9. ve 10. Kolorduları birleştirerek yeni bir ordu kurdu ve Hâfız Hakkı Paşa'yı komutan olarak atadı. Ardından Sarıkamış'tan ayrıldı. Hâfız Hakkı Paşa, kalan kuvvetleri Rus kuşatmasından kurtarmak amacıyla 4 Ocak'ta geri çekilme emri verdi. Bu emir doğrultusunda, iki haftadır açlık ve soğukla mücadele eden birlikler dağ yollarını takip ederek Erzurum'a doğru çekilmeye başladılar. Ruslar da yorgun olduklarından, takip konusunda fazla ısrarcı olamadılar.[355]

Bu sırada İran basını ise Sarıkamış Harekâtı hakkında geniş kapsamlı haberler yayımladı. Örneğin, Asr-ı Cedîd gazetesinde "Haftanın Notu" başlığıyla çıkan bir yazıda, Sarıkamış'taki çatışmalarla ilgili şu yorumlara yer verilmişti:

> "Kafkasya'dan gelen haberlerin sınırlı olması, Sarıkamış'taki zorlu çatışmaların ardından tarafların yorulduklarını ve dinlenme ihtiyacı hissettiklerini göstermektedir. Bu muharebelerde her iki taraf da büyük kayıplar vermiştir. Ruslar, özellikle Alman General Liman Von Sanders komutasındaki Osmanlı ordusunun güçlü birliklerine karşı koymaya çalışırken, durumun farkındaydılar. Kafkasya'daki çatışmalar ve Süveyş Kanalı'ndaki savaşlar, Basra ve Kurna'nın stratejik değerini düşürmüş, bu da Şattülarap bölgesindeki tarafların mevcut sınırlarından memnun olmalarını sağlamış ve birbirlerine karşı yeni bir hamlede bulunma arzusunu ortadan kaldırmıştır."[356]

Bâmdâd-ı Rûşen gazetesi ise "Sarıkamış Muharebesi" başlıklı bir haber yayımlayarak, hususi bir muhabirin verdiği bilgilere yer vermişti. Haberde, çatışmaların Sarıkamış'a yakın dağlık alanda başladığı aktarılmaktaydı. Bölge, yoğun bir kar tabakasıyla kaplıydı ve Rus ordusu, beş saat süren zorlu bir yürüyüşün ardından Osmanlı birlikleriyle Kartaltepe'de

[355] Agm, s. 471-473.
[356] Asr-ı Cedîd (28 Rebiülevvel 1333/15 Şubat 1915). *Yaddaşte Hefte.* Sayı 20, s. 1.

şiddetli bir çatışmaya girmişti. Muhabire göre, bu çatışma iki gün boyunca kesintisiz devam etmiştir.

Muhabir, Osmanlı süvari birliklerinin, kesintisiz topçu desteğiyle Ruslara karşı iki kez kalkanlı taarruzlar gerçekleştirdiğini belirtmiştir. Sonunda Osmanlı birlikleri, Rusları geri çekilmeye zorlamışlardır. Ancak, bu tahliye öncesinde Ruslar, Osmanlı birliklerine yoğun ateş açarak şiddetli bir karşı saldırı düzenlemişlerdir. Rusların ateş dalgaları, Osmanlı ilerleyişini durduramamış ve Osmanlı askerleri, kararlılıkla ilerleyerek Rus mevzilerini ele geçirmişlerdir.

Muhabirin verdiği bilgilere göre, Osmanlı ordusunun lojistik desteği oldukça dikkat çekicidir. Yiyecek ve malzeme taşımada büyük bir katar, eşekler ve develerle sağlanmıştır. Osmanlı ordusunun en küçük birlikleri bile son derece iyi ve yeterli şekilde donatılmıştır. Ayrıca, gerekli tüm teçhizatlar ve tamamlayıcı unsurlar eksiksiz bir şekilde temin edilmiştir. Osmanlı ordusunun taşıma araçları, etkileyici bir düzende organize edilmiştir. Muhabire göre, Osmanlıların mühimmat ve diğer malzemeleri tamamen hazır ve tam durumdaydı. Ayrıca, Osmanlı kampındaki sağlık hizmetleri de düzenli bir şekilde sağlanmaktaydı.

Bunun yanı sıra, muhabir, Osmanlı askerlerinin olağanüstü bir soğukkanlılık ve cesaretle savaşa katıldıklarını vurgulamıştır. Savaş boyunca, taraflar zaman zaman ilerleme kaydetmiş, yoğun saldırılar devam etmiştir. Muhabire göre, bir Osmanlı askerinin kahramanca savaştığı ve tam bir kararlılıkla direndiği bu çatışmalarda, belirgin şekilde öne çıkan cesaretli bir asker bulunmaktaydı.[357]

İranlı tarihçiler, Enver Paşa'nın Kafkasya'ya yönelik saldırısını ve bunun sonuçlarını çeşitli açılardan değerlendirmişti. Hâkimi'ye göre, Enver Paşa'nın en büyük stratejik hatalarından biri Kafkasya'ya saldırmaktı. Bu hamle, Osmanlı Devleti'nin askeri gücünü ciddi şekilde zayıflatan bir dönüm noktası olmuştu. Sarıkamış'ta yaşanan ağır yenilgi, bu hatanın somut bir sonucudur. Osmanlı ordusu, yalnızca Ruslara karşı değil, aynı zamanda soğuk hava koşullarına karşı da büyük bir mücadele vermek zorunda kalmıştı. Bu zorlu koşullar altında, Osmanlı askerlerinin büyük bir kısmı yaşamını yitirmiştir; çoğu asker, dondurucu soğuklarda donarak hayatını kaybetmişti. Ayrıca Hâkimi'ye göre, Kafkasya'daki bu başarısızlık, Osmanlı Devleti'nin savaş stratejisinin ve askeri planlamasının yetersizliğini açıkça ortaya koymuştu.[358]

---

[357] Bâmdâd-ı Rûşen (23 Rebiülahir 1333/10 Mart 1915). *Muharebat-ı Sarıkamış.* Sayı 16, s. 3.
[358] Hâkimi, M. (1367). *Nigahi-yi be Tarih-i Muasır-ı Cehân ya Buhraniha-yı Asr-ı Ma.* Müessese-i İntişârât-ı Emir Kebir, Tahran, s. 170.

Atabaki ise Sarıkamış yenilgisinin Osmanlı Devleti'nin Kafkasya, Rus Türkistan'ı ve Kuzey İran'daki yayılma siyaseti açısından çok önemli bir dönüm noktası olduğunu savunur. Atabaki'ye göre, bu yenilgi sadece askeri bir felaket değil, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin bölgedeki stratejik hedeflerinin ciddi şekilde zarar gördüğü bir dönemeçti. Sarıkamış'taki yenilgi, Osmanlı'nın bu bölgelere yönelik Panislamist politikalarını da derinden etkileyen bir gelişme olmuştu. Nitekim Atabaki'ye göre Osmanlı Devleti'nin Panislamist siyasetini daha da pekiştirme çabaları çerçevesinde, Osmanlı yönetimi, Kerbelâ ve Necef'teki önde gelen Şiî âlimlerine cihada dair fetva almak için başvurmuştu.[359]

Harp sürecinde Sarıkamış Harekâtı, Çarlık Rusya için önemli bir dönüm noktasıydı. Zira Paris Antlaşması (1856), Rus İmparatorluğu'nu Karadeniz'den mahrum bırakmış, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki toprakları üzerinde taksim yapılmış ve bölgedeki güç dengesi yeniden sağlanmıştı. Ancak 1856'dan sonra, Ruslar Paris Antlaşması'nı ihlal etmeye başlamış ve boğazlar ile İstanbul üzerindeki hakimiyetlerini yeniden kurma çabalarını sürdürmüşlerdi. Bu çabalar, 1915 yılına kadar pek fazla somutlaşmamıştı. Fakat, Ocak 1915'teki Sarıkamış Muharebesi, Rusya'nın hem askeri hem de stratejik açıdan zafere yaklaşması için kritik bir fırsat sundu. Sarıkamış'ta Türk kuvvetlerinin mağlup edilmesi, Rus ordularına boğazlar üzerinde etkili olma şansı tanıdı.

Ancak İran kaynaklarına göre bu süreçte İngiliz ve Fransız kuvvetleri de Çanakkale Boğazı'na yönelik taarruza geçerek Rusların İstanbul'a ulaşmasını engellemeye çalıştı. Rus hükûmeti ise İngilizlerin Çanakkale'ye yönelik saldırılarının, Rusya'nın İstanbul'a ulaşmasını engellemeyi amaçladığını hemen fark etti. Bu durum, Rusya'yı, Çanakkale Boğazı ve İstanbul üzerindeki haklarını elde etmek amacıyla sonrasında bir anlaşma yapmaya zorladı. Bu bağlamda Rusya Dışişleri Bakanı Sazonov, 4 Mart 1915'te Petrograd'da İngiliz ve Fransız elçilerine yazdığı bir notla, İstanbul ve boğazlar konusunda çözüm arayışını resmi olarak başlattı. Sazonov, bu yazısında Rusya'nın, uzun yıllar süren özlemlerinin sonunda, İstanbul ve boğazlar meselesinin çözülmesini talep etti. Ayrıca, bu konuda bir anlaşma yapılmaması durumunda Osmanlı Devleti'nin bölünmesi ile ilgili herhangi bir antlaşmanın kabul edilmeyeceğini açıkça belirtti. Sazonov'un notasında, eğer İngiltere ve Fransa bu talepleri kabul ederlerse, Rusya'nın Osmanlı'nın diğer bölgelerinde ve farklı coğrafyalarda bu iki ülkenin planlarına onay vereceği yönünde güvence de verdi.

Bu yazının ardından, Petrograd, Londra ve Paris'te eş zamanlı olarak yapılan detaylı görüşmelerin sonucunda, Rusya'nın İstanbul ve Boğazlar konusundaki talepleri kabul edildi.

[359] Touraj Atabaki, agm, s. 35.

Ancak İngiliz hükûmeti, 12 Mart 1915'te yaptığı açıklamada, Rusya'nın talebine karşılık olarak İran'ın tarafsız bölgesinin resmen İngiltere'nin nüfuz alanına eklenmesini talep etti. Bu talep, Rus hükûmetinin 20 Mart 1915 tarihli cevabında kabul edildi. Böylece, iki büyük güç arasındaki bu müzakereler, Osmanlı Devleti'nin bölünmesi ve Ortadoğu'daki paylaşımlar konusunda bir dizi stratejik düzenlemenin temelini atmış oldu.[360]

Sonuç olarak Sarıkamış Harekâtı, yalnızca Osmanlı Devleti ile Rusya arasında gerçekleşen bir askeri çatışma olmanın ötesinde, aynı zamanda büyük güçler arasındaki stratejik hesaplaşmayı da yansıtmaktaydı. İran ise bu harekâtı sadece askeri bir olay olarak değil, aynı zamanda Ortadoğu'daki stratejik çıkarların ve güç dengelerinin şekillenmesinde belirleyici bir faktör olarak görmüştü. Hem Osmanlı'nın Kafkasya ve Güney Azerbaycan'da etkin olma hedefi hem de Rusya'nın bölgedeki hakimiyetini sürdürme çabaları, Sarıkamış Harekâtının yalnızca askeri değil, aynı zamanda diplomatik ve stratejik boyutlarda da önemli bir dönüm noktası olduğunu ortaya koymaktadır.

İran kaynakları, Sarıkamış mağlubiyetini bir askerî başarısızlığın ötesinde, Osmanlı'nın Kafkasya'daki yayılma stratejisinin akamete uğradığını gösteren bir kırılma noktası olarak görmüştür. Sarıkamış Harekâtı, yalnızca Osmanlı Devleti'nin askeri stratejileri açısından değil, aynı zamanda bölgedeki jeopolitik dengeler açısından da önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu neden bazı İranlı tarihçilere göre bu harekât, Rus ordularına Anadolu kapılarının açılmasına ve dolayısıyla Rusya'nın İstanbul ve boğazlar üzerindeki etkisini pekiştirme yolunda önemli bir fırsat sunmuş ve bu durum büyük güçler arasında anlaşmalara yol açmıştır.

Bu süreçte İran hükûmeti de Kafkas Cephesi'ndeki Osmanlı-Rus mücadelesini dikkatle izlerken, bu çatışmanın yalnızca Osmanlı ve Rusya arasındaki rekabeti değil, aynı zamanda İngiltere ve Fransa gibi devletlerin bölgedeki çıkarlarını nasıl etkilediğini de anlamaya çalışmıştır. Ayrıca Rusya ve Osmanlı'nın İran toprakları üzerindeki potansiyel etkilerini de sürekli değerlendirmiştir.

Öte yandan bu süreçte İran basını ise Osmanlı Devleti'nin Osmanlı ve Rusya'nın yayımladığı resmi tebliğler ışığında halkı bilgilendirmiş, harbe ilişkin gelişmeleri, stratejik hedefleri ve bölgedeki dengenin nasıl değiştirdiğini analiz etmeye çalışmıştır.

[360] Şeyhülislâm, C. (1368). *Sima-yı Ahmed Şah-ı Kacar.* c. I, s. 425-429; İraj Zowghi, age, s. 189-190, 193.

1.3. Osmanlı'nın Tebriz'e Girişi: İran'da Siyasi Çalkantılar ve Toplumsal Tepkiler

Karadeniz Hadisesi'nin ardından Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesi, İran'ın tarafsızlık politikasının yalnızca kâğıt üzerinde kaldığı bir dönemi başlattı. Ahmed Şâh'ın tarafsızlık ilanına rağmen, Osmanlı Devleti ve Rusya, İran'da nüfuzlarını artırmak için büyük bir rekabete girdi. Bu rekabet, özellikle diplomatik ve askeri alanda şiddetli bir şekilde kendini gösterdi. İran'daki yerel yöneticileri etkisi altına almak isteyen Osmanlı ve Rusya, İran sınırları içerisinde birbirlerinin taraftarlarını tutuklama da dahil olmak üzere sert önlemler aldı.[361] Örneğin Rusya 2 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti'nin Tebriz konsolosunu tutukladı. Bu olay, iki ülke arasındaki ilişkileri iyiden iyiye gerginleştirdi.[362] Osmanlı'nın İran Büyükelçisi Asım Bey, yaşanan bu durumu protesto etmek için 3 Kasım'da İran Dışişleri Bakanlığı'na bir telgraf gönderdi. Aynı gün, İran Dışişleri Bakanı A'lâü's-Saltana, durumu Rus yetkililere bildirerek protesto ettiğini; ancak Rusya'nın eylemlerinin sorumlusunun İran hükûmeti olmadığını; Rusya'nın bu tutumunun, Osmanlı'nın İran'daki Rus uyruklarına yönelik mal müsaderesinin bir sonucu olduğunu ifade etti.[363] Bu diplomatik kriz, Osmanlı'nın İran'a yönelik beklentilerinin karşılanmamasına ve Osmanlı'nın bölgedeki etkisini sürdürme amacıyla askeri müdahalelere başvurmasına neden oldu.

Rusya'nın Güney Azerbaycan'daki faaliyetlerine karşı Osmanlı Devleti, doğu sınırını geçerek İran topraklarına girdi. Bu gelişmeler, İran'daki yetkililere 12 Kasım'da gönderilen bir telgrafla bildirildi. Tebriz Kargozarı Nasırü'd-Devle, Osmanlı birliklerinin Urumiye'yi geçerek Somay ve Bıradost bölgesine doğru ilerlediğini rapor etti. Kargozar, Osmanlı birliklerinin Urumiye'ye ulaşmaları halinde Kürtlerle birleşerek, bölgede cinayet, yağma ve zulüm gibi olaylara karışacakları konusunda uyarıda bulundu.[364] Azerbaycan Vali Yardımcısı Naki Serdar Reşid ise 15 Kasım tarihli raporunda, Rusların Hoy üzerinden Van'a doğru ilerlediğini, buna karşılık 10 bin kişilik Osmanlı ordusunun, Kürtlerin de desteğiyle Kotur'u ele geçirdiğini ve Osmanlı birliklerinin ilerleyişinin, Rusları ve onlara bağlı olan etnik grupları (Ermeni, Asuri, Nesturi) paniğe sevk ettiğini ifade etti.[365] Ayrıca Osmanlı ordusunun

[361] *İran ve Ceng-i Cehâni-yi Evvel: Esnâd-ı Vezerat-ı Dâhile,* No: 4, 5, 6, s.336-337.
[362] *Güzide-i Esnâd-ı Derya-yı Hazar ve Menatık-ı Şomali İran der Ceng-i Cehâni-yi Evvel,* s. 28-31; Kesrevi, A. (1379). *Tarih-i Hicde Sale-i Azerbaycan*. İntişârât-ı Mecid-Sada-yı Muasır, Tahran, s. 529; Ra'd (14 Zilhicce 1332/3 Kasım 1914). *Havadis-i Cengi Beyne'l-mileli-i Dünya Rus ve Osmanî der-Azerbaycan Tevkif-i Şehbender-i Osmanî.* Fevkalade sayısı, s. 1.
[363] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafi-yi İran*, No: 48, 49, 51, 52, s. 26-28; Asr-ı Cedîd (25 Zilhicce 1332/14 Kasım 1914) Sayı 7, s. 7.
[364] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafi-yi İran*, No: 75, s. 37.
[365] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafi-yi İran*, No: 77, s. 38.

ilerlemesi ve Faruk Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetlerinin Savuçbulak'a girmesiyle ilgili duyumların, Rusları endişelendirdiği belirtti. Bu endişe, Rusların ve onların yanındaki Ermeni, Asuri, Nesturi gibi toplulukların, bulundukları Urumiye, Hoy, Salmas ve Tebriz'i terk etmesine yol açtı.[366] Bu raporlar, dönemin askeri hareketliliği ve etnik gruplar arasındaki gerilimler hakkında bilgi verirken, Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı olan mücadelelerinde nasıl stratejiler geliştirdiğini ve yerel halkların bu durumdan nasıl etkilendiğini de gözler önüne sermektedir.

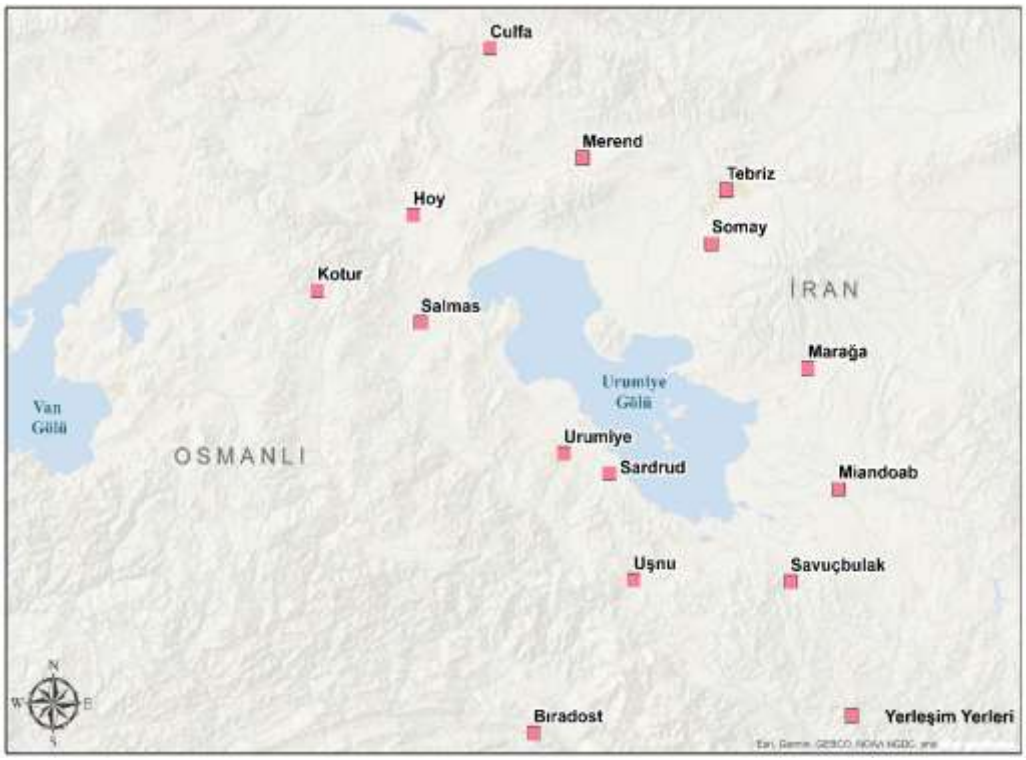

Şekil 2.2. Güney Azerbaycan bölgesini gösteren bir harita

İran hükûmeti, Osmanlı Devleti'nin askeri hazırlıklar yapmaya başlamasıyla birlikte, bölgede bir Osmanlı-Rus çatışmasının çıkma olasılığını fark etmiş ve bu durumu önlemek için çeşitli adımlar atmıştır. Özellikle, Rusya'nın Azerbaycan'dan birliklerini çekmesini ve Osmanlı Devleti'nin İran'ın tarafsızlığına saygı göstermesini isteyen İran, Güney Azerbaycan'ın bu çatışmalardan zarar görmemesi için Osmanlı ve Rus elçileriyle sürekli müzakerelerde bulunmuş ve diplomatik çözüm için çaba sarfetmiştir. Nitekim İran Dışişleri Bakanı A'laü's-Saltana, Londra ve Petrograd'taki İran elçilerine gönderdiği 16 Kasım tarihli telgrafta, Rusya ve Osmanlı Devleti'nin hareketleri hakkında bilgi vermiş ve bölgedeki gelişmeler karşısında İran'ın tutumunu nasıl belirlemesi gerektiğine dair vurgu yapmıştır. Öte yandan, Rus ordusunun Hoy bölgesinden Osmanlı topraklarına doğru hareket ettiği, Osmanlı

[366] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 92.

ordusunun ise Van'dan ilerleyerek Kotur'u ele geçirip Hoy'a doğru ilerlediğine değinen A'laü's Saltana, bu durumun Azerbaycan'ın geleceği açısından ciddi bir tehdit oluşturduğunu belirterek, bölgedeki tarafsızlığın sürdürülebilirliğine dair endişelerini dile getirmiştir. Telgrafta, Rusya'nın Azerbaycan'daki birliklerini savaşa sokmaması gerektiğini ifade eden A'laü's-Saltana, her tür çatışmanın Azerbaycan'ı doğrudan etkileyerek İran'ın tarafsızlık statüsüne zarar vereceğine inanmaktadır. Ayrıca İran'a yönelik maddi ve manevi zararların sorumluluğunun Rusya'ya yüklenmesi gerektiğini de vurgulamaktadır.[367] Böylelikle İran hükûmeti, bu tür güç durumların arasında tarafsızlık politikasını savunmaya çalışırken, aynı zamanda bölgesel güvenliğini ve egemenliğini korumaya çalışmıştır.

Osmanlı ordusunun harekâtı, İran hükûmet yetkililerin yanı sıra Rus yetkililerini de endişeye sevk etmiş ve özellikle Tebriz'deki Rus konsolosu Arlof, Osmanlı lehine yayın yapan gazete ve dergilere sansür uygulamaya başladı. Bu sansür, Osmanlı'nın bölgedeki etkisini sınırlamak ve Rusya'nın stratejik çıkarlarını korumak amacıyla alınan bir önlemdi. Arlof ayrıca, eğer Osmanlı birlikleri Tebriz'e girerse, konsolosluk binalarını terk etmek zorunda kalacaklarını öngörerek, Amerikan konsolosu ile görüşerek bu durumda Amerikan bayrağının konsolosluk binalarına çekilmesini talep etti. Bu durum, Rus konsolosunun Osmanlı'ya karşı bir tür diplomatik ve sembolik savunma önlemi olarak değerlendirilebilir.

Bunun yanında İran'ın Petrograd elçisi olan İshak Müfehhimü'd-Devle de Rus yanlısı olan Şücâü'd-Devle'nin (Samed Han) İran'a döndüğünü ve Marağa'ya gideceğini bildirdiğini belirtmiştir.[368] Bu, İran'daki iç siyasi dinamiklerin ve özellikle Rus yanlısı figürlerin hareketliliğinin, bölgedeki Osmanlı-Rus gerilimlerine nasıl dahil olduğunu gösteren bir başka önemli detaydır. Zira bu tür gelişmeler, İran'daki dengeleri ve bölgedeki güç mücadelelerini etkilemiş, diplomatik ilişkilerdeki gerilimi artırmıştır. Ayrıca Tebriz Kargozarı Nasırü'd-Devle'nin, Şücâü'd-Devle'nin Tebriz yakınlarındaki Ni'metabat'ta olduğu bilgisini aktarması,[369] bölgedeki askeri hareketliliğin arttığını ve İran hükûmetinin, özellikle de Şücâü'd-Devle'nin faaliyetlerinin, iç güvenlik açısından kaygı yaratmaya başladığını göstermektedir.

Şücâü'd-Devle, Osmanlı ve Kürt birliklerinin ilerlemesine karşı, Tebriz'i savunmak için Miyanduab ve Maraga gibi bölgelere asker ve süvarilerini toplamış, aynı zamanda Savuçbulak ile Tebriz arasındaki iletişim hattını kesmiştir. Böylece bölgedeki askeri gerilim daha da artırmış ve Tahran'ın bölgeyi kontrolü iyiden iyiye zorlaşmıştır. İran Devleti,

[367] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafî-yi İran*, No: 78, s. 38.
[368] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafî-yi İran*, No: 92, s. 43.
[369] Age, No: 93, s. 43.

Şücâü'd-Devle'nin bölgede sorun yaratmasını engellemeye çalışmış, ancak başarılı olamayınca,[370] Güney Azerbaycan'daki asayişsizlikten Osmanlı Devleti'ni sorumlu tutmaya başlamıştır. Bu yaklaşım, İran'ın diplomatik olarak Osmanlı'ya karşı sorumluluk yükleme çabası olarak değerlendirilebilir.

Öte yandan, bu meseleye ilişkin olarak Osmanlı İdaresi Reisi Hasan Zahirü'l-Mülk ile Büyükelçi Asım Bey arasında 29 Kasım tarihinde bir görüşme yapılmıştır. Görüşmede, Zahirü'l-Mülk, Azerbaycan ve Kürdistan Eyaletlerinde Osmanlı yanlıları ile diğer gruplar arasında meydana gelen olaylar ve Rusya'nın bölgeye askeri birlik göndermesiyle ilgili endişelerini dile getirmiştir. Zahirü'l-Mülk, böyle bir savaşın İran'a vereceği zararlar ve ülke yöneticileri için yaratacağı zorlukların sayısız olacağını ifade ederek, Osmanlı hükûmetinin tarafsız kalan İran'ın korkunç bir savaşa sahne olmasına razı olmaması gerektiğini belirtmiştir. Bunun üzerine Asım Bey, Osmanlı Devleti'nin İran'ın tarafsızlık ilkesine saygı gösterdiğini ve bu ilkenin Babıâli tarafından gönderilen telgrafta açıkça ifade edildiğini belirtmiştir. Ayrıca, Asım Bey, İran hükûmetinin tutumunu eleştirerek, savaşın ilanından itibaren İran'ın tarafsızlık ilkesini ihlal ettiğini, Rusya'nın askeri güçlerini Güney Azerbaycan sınırına yığdığını ve Şücaü'd-Devle'yi Maraga'ya getirdiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda, İran'ın yetersiz kaldığını ve Osmanlı Devleti'nin topraklarını korumak için gerekli önlemleri alma zorunluluğunun doğduğunu vurgulamıştır. Asım Bey, ayrıca Osmanlı Devleti'nin İran topraklarına girmeyi düşünmediğini, amacın yalnızca Rusya'yı İran'dan kovmak olduğunu belirtmiştir. Görüldüğü üzere coğrafyada askeri ve diplomatik gerilim artmakta ve iki tarafın birbirini suçladığı diplomatik bir çatışmanın derinleştiği anlaşılmaktadır.

Öte yandan, görüşme sırasında Zahirü'l-Mülk, İran hükûmetinin yalnızca Osmanlı'nın tarafsızlık politikasına uymasını beklediğini düşünerek, yanıldığını belirtmiştir. Çünkü, İran'ın Rusların davranışlarını tüm gücüyle protesto ettiğini de ifade etmiştir. Asım Bey ise, Zahirü'l-Mülk'ün ifadelerine karşı çıkarak, İran hükûmetinin Azerbaycan üzerindeki tutumunun çelişkili olduğunu vurgulamıştır. Asım Bey, bu durumu şu şekilde dile getirmiştir: "İran hükûmeti, tarafsızlık pozisyonunu savunurken, öte yandan Osmanlı konsoloslarını tutuklayıp sürgün ediyor." Bu bağlamda, Asım Bey, İran'ın konsolosluğa sığınan Osmanlı uyruklarını hangi hakla yabancılara teslim ettiğini sorgulamıştır. Asım Bey'e göre, eğer İran hükûmeti üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmiş olsaydı ve Rusların Azerbaycan'ı tamamen terk etmeleri ve Aras ile Ağrı üzerinden geri çekilmeleri gibi bir durumu göz önünde bulundurarak, Osmanlı'nın tarafsızlık politikasına uyması beklenebilirdi. Ancak İran

[370] Age, No: 95, 96, s. 43-44.

yönetiminin Azerbaycan'la ilgili tavrı, bu beklentinin tersinedir. İran'ın bu tutumu sonucunda, eğer Osmanlılar herhangi bir saldırıda bulunmuş olsaydı, İran hükûmetinin her türlü protesto hakkına sahip olacağı ifade edilmiştir.[371] Böylelikle Asım Bey, İran'ın tutumunu ve stratejik hesaplamalarını sorgularken, Osmanlı'nın bu bağlamdaki haklılık durumunu savunmuştur.

Diplomatik görüşmelere rağmen, Rusya ve Şücaü'd-Devle geri adım atmadı. Bunun üzerine, Osmanlı Devleti 8 Aralık 1914 tarihinde, Rus birlikleri ve İran'ın Rus yanlısı komutanı Şücaü'd-Devle'nin Güney Azerbaycan'daki askeri faaliyetlerine karşı Türk ve Kürt birliklerinden oluşan bir kuvvetle ileri harekât başlattı. Bu harekâtın ilk adımlarından biri, Savuçbulak'ın Osmanlı birlikleri tarafından işgal edilmesidir. Savuçbulak, coğrafi ve stratejik açıdan büyük bir öneme sahip bir bölge olup, buranın ele geçirilmesi, Osmanlı'nın bölgedeki etkisini artıran önemli bir hamleydi.

İran hükûmeti yaşanan bu olayı, Osmanlı'nın Savuçbulak, Bane, Saqız gibi bölgelerde kışkırtıcı propagandanın yanı sıra zorbalık, tutuklama ve soygun gibi harekette bulunarak yerel halkı Osmanlı lehine yönlendirdiğini iddia etmişti.[372] Ancak, Asım Bey, bu suçlamaların doğru olmadığını savunmakta ve özellikle Azerbaycan yerel yetkililerinin yalnızca Osmanlı'nın davranışlarını rapor etmelerini ve Osmanlıların bölgede Rus zulmünden korunmaya çalışan yerel halkı savunmak amacıyla hareket ettiklerini görmezden gelmelerini eleştirmektedir. Asım Bey, Osmanlıların, özellikle Kürtlerin desteğini kazanarak ve dini bir tehdit altında olduklarını hisseden bu topluluklarla birlikte hareket ederek, Rusların zulmüne karşı bir direniş sergilediklerini belirtmektedir. Kürtlerin ve göçebelerin Osmanlılar ile birlikte hareket etmelerini, dışarıdan gelen tehditlere karşı bir doğal tepki olarak yorumlamakta ve bu durumu "kışkırtma" olarak değerlendirmemektedir. Ayrıca, Asım Bey, İran hükûmetinin Osmanlı'ya yönelik protestolarını temelsiz ve adalet kurallarına aykırı bulduğunu ifade etmektedir.[373] Neticede Asım Bey, İran'ın ve Rusya'nın bölgedeki etkisine karşı kendi çıkarlarını savunmuş ve yerel halkın desteğini kazanmaya çalışmıştır. Aynı zamanda, Osmanlı'nın, bölgedeki dini ve etnik unsurları, özellikle Kürtleri, Ruslara karşı kendi saflarına çekme çabası, dönemin dinamiklerine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Bu sırada Osmanlı ordusuna katılanlar arasında, bölgedeki Kürtlerden İlhanî rüesasının komutasındaki 2 bin kişilik bir kuvvet de bulunmaktaydı.[374] Bu yerel destek, Osmanlı'nın bölgedeki ilerleyişini güçlendirmişti. Aynı zamanda, aralık ayı sonunda Musul

[371] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafî-yi İran*, No: 100, s. 45-46.
[372] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafî-yi İran*, No: 122, s. 54-55.
[373] Age, No: 123, s. 55-56.
[374] Nevbahar (18 Safer 1333/5 Ocak 1915). *İlhanî Kürtha-yı İran der-Kuşuni Osmanî.* Sene 4, Sayı 5, s. 2.

Grubu Kumandanı İbrahim Fevzi Bey, Şücâü'd-Devle'yi Miyanduab ve Marağa[375] bölgelerinden püskürtmeyi başarmıştı. Bu askeri başarı, Osmanlı'nın bölgedeki askeri üstünlüğünü pekiştirmiş ve Tebriz gibi stratejik noktalara olan yakınlıklarını artırmıştı. Bu gelişmeler, aynı zamanda bölgedeki güç dengelerini değiştiren adımlar olmuştur.[376]

Osmanlı birliklerinin Tebriz'i kuşatmak üzere başlattığı ileri harekât, bölgedeki yabancı konsolosluklar arasında endişeye yol açtı. Bu endişe, özellikle İngiliz ve Fransız konsoloslarını etkileyerek, Tebriz'i terk etmelerine sebep oldu. 3-4 Ocak 1915 tarihlerinde İngiliz ve Fransız konsolosları, Amerikalı meslektaşlarından Tebriz'deki konsoloslukların korumalarını istedi. 6 Ocak'ta ise Rus Konsolos Arlof şehirden ayrıldı.[377]

Bu gelişmeler sonrasında Tahran'dan Babıâli'ye gönderilen telgrafta, Rusların çekilişinin diplomatik zafer olarak değerlendirildiği; ancak Osmanlı birliklerinin bölgeye yerleşmesinin Rusya'nın yeniden bölgeye geri dönmesine yol açabileceği endişesi dile getirilmektedir.[378] Nitekim meseleye ilişkin İran Dışişleri Bakanı Â'laü's-Saltana, Büyükelçi Asım Bey'e gönderdiği 7 Ocak tarihli telgrafta: "Zat-ı aliniz ile birçok yazışmamda ve Başbakan Hazretleri ile şifahi görüşmeniz sırasında Devlet-i Aliye birliklerinin mukaddes İran topraklarından çekilmesi konusunu müzakere ettik. İslâm aleminin bağımsızlığı ve iki Devlet-i Aliye arasındaki istikrarın korunması için gösterdiğiniz çabaların güzel sonuçlar vereceğini kastetmiştim. İran devlet büyükleri her zaman devletin ve memleketin bağımsızlığı isteğiyle samimi girişimlerin takibini elden bırakmamıştır. Bu politika en sonunda iyi sonuçlar vermiştir. Nitekim en son alınan bilgilere göre Rusya tüm birliklerine İran'ı tahliye emri vermiştir. Kazvin ve Tebriz'deki Rus birlikleri yola çıkmıştır. Rusların Tebriz'den geri çekilişlerine karşın maalesef Osmanlı kuvvetlerinin mezbur şehre yaklaştığı haberi alınmıştır. Bu durum Rusların yavaş hareket etmesine ve şehir dışında durmalarına neden olabilir. Şu anda İran devlet büyükleri hükûmetin umutlarını desteklediğiniz önceki elçiliğiniz dönemindeki gibi ilgi göstereceğinizi ummaktadır. Osmanlı birliklerinin Tebriz şehrine girmemeleri ve ilerlemeyi genişletmemeleri için emir vermeniz gerekmektedir."[379] Â'laü's-Saltana, bu telgraf ile İran'ın bağımsızlık isteği ve iki devlet arasındaki istikrarın korunması için gösterilen çabaların önemine vurgu yapmıştır. Ayrıca Â'laü's-Saltana, Osmanlı'dan

[375] Nevbahar (22 Safer 1333/9 Ocak 1915). *der-Azerbaycan*. Sene 4, Sayı 6, s. 3; Şihâb-ı Sâkib (13 Safer 1333/31 Aralık 1914). *İ'dam-ı Samed Han.* Sene 1, Sayı 7, s. 6; Ahmed Ali Sipehr, age, s. 92, 134-135.
[376] Hâver (20 Safer 1333/7 Ocak 1915). *Vaziyet-i Ceng-i Umûmi.* Sene 1, Sayı 17, s. 6; Ahmed Kesrevi, age, s. 534.
[377] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafi-yi İran*, No:153, s. 77; Ahmed Ali Sipehr, age, s. 135; Ahmed Kesrevi, age, s. 533-534.
[378] Nevbahar (6 Rebiülevvel 1333/23 Ocak 1915). *Kuşun-i Rus der-Azerbaycan.* Sene 4, Sayı 10, s. 1.
[379] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafi-yi İran*, No:154, s. 78.

destek beklerken, diplomatik dilde olabildiğince dikkatli ve temkinli bir yaklaşım sergilemiştir.

Öte yandan Bakan Â'laü's-Saltana, İstanbul'daki İran Büyükelçisine çektiği telgrafta da Osmanlı kuvvetlerinin ilerleyişinin Rus birliklerinin tahliyesini engellediğini ve bu durumun Rusların tekrar bölgeye dönmesine yol açabileceği endişesini tekrar etmiş ve bunu Osmanlı yetkililerine bildirmesini istemiştir. Esasında İran, Osmanlı birliklerinin ilerlemesini engellemeye çalışarak, hem Rusların bölgedeki varlığının sürmesini istememekte hem de Osmanlı'nın bölgede güç kazanmamasını amaçlamaktadır. Bakan, özellikle Osmanlı birliklerinin Gukan[380] bölgesine yeni gelmiş ve Tebriz'e girmeyi planlayan tüm birliklerinin derhal geri çağrılmasını istemektedir. Ayrıca, Osmanlı birliklerinin saldırıya geçmemeleri için daha önce verilen talimatlara uyarak, bu emirlerin hızla uygulanmasını talep etmektedir.[381] Bu diplomatik yazışma, İran'ın Osmanlı'nın bölgedeki hareketliliğine karşı duyduğu endişeyi ve bu durumu önlemek için acil bir müdahale talep etme çabalarını ortaya koymaktadır.

Â'laü's-Saltana Osmanlı Devleti'nden taleplerde bulunmasına rağmen Tebriz'den gelen raporlarda Rus yanlısı Şücaü'd-Devle'nin yanı sıra Ermenilerin de silahlandığı bilgisi gelmişti. Ayrıca Rus ordusu da henüz Tebriz'de bulunmaktaydı. Dolayısıyla iki ordu arasında savaş kaçınılmaz görünüyordu. Bu durum, şehirde büyük bir yıkım yaşanacağı endişesi yaratarak Tebriz halkı arasında derin bir korku ve belirsizlik oluşturdu.[382]

Esasında bölgedeki çatışmaların temelinde, farklı inançlara sahip Türk, Kürt, Ermeni, Süryani ve Asuri grupları arasındaki rekabet yatmaktaydı. Bu gruplar arasındaki gerilim, özellikle Osmanlı ve Rus kuvvetlerinin müdahalesiyle daha da alevlenmişti. İran hükûmetinin en büyük endişesi, bu etnik ve dini gruplar arasındaki çatışmanın, bölgenin maddi ve manevi açıdan büyük zarar görmesine yol açmasıydı. Bu dönemde Osmanlı kuvvetlerinden Reşit Bey, Urumiye'ye gelerek bölgedeki asayişi sağladı. Kesrevi'nin ifadelerine göre, Reşit Bey ister Müslüman ister Hristiyan olsun, tüm halkın huzurunu sağlamak için çaba göstermişti.[383] Ancak Temeddün'ün aktardığına göre, Reşit Bey'in kurduğu barış ortamı uzun süreli olmamıştır. Özellikle gruplar arasındaki çatışmaların Hoy'a taşınması sonucu, Reşit Bey ve

[380] Tebriz-Maraga yolu üzerinde, Tebriz'e 8 fersah mesafededir.
[381] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafî-yi İran*, No:156, s. 79.
[382] Age, No:160, s. 81-82.
[383] Ahmed Kesrevi, age, s. 537.

askerleri tekrar asayişi sağlamak amacıyla bu bölgeye gitmiş, ancak bölgedeki gerginlikler yeniden baş göstermişti.[384]

Özellikle Ermenilerin Urumiye'yi terk ettikten sonra, gittikleri bölgelerde gerçekleştirdiği yağma ve katliamlar, bölgesel güvenlik konusunda olumsuz bir etki yaratmıştı. 7 Ocak'ta Hoy Kargozarı'ndan alınan bilgilere göre, Ermeni fedaileri, Salmas ve Culfa arasındaki köyleri yağmalamış, yakmış ve köylülerden bazılarını katletmişti. Bu eylemler, bölgede büyük bir korku, ızdırap ve güvensizlik yaratmış, halkı derinden sarsmıştı. Raporda, Ermeni fedaileri tarafından yapılan bu saldırıların, bölgedeki düzeni bozan ve halkın güvenliğini tehdit eden ciddi bir sorun haline geldiği vurgulanmıştı. Rus yetkililerle bu durumla ilgili görüşmeler yapıldığı belirtilse de devlet görevlilerinin kargaşayı ve kaosu önlemek için gösterdikleri çabalar sonuçsuz kalmıştı.[385] Ayrıca Urmiye Kargozarı'ndan Tebriz Kargozarı'na gönderilen ve Dışişleri Bakanlığına iletilen bir diğer telgrafta da Urumiye'den hareket eden Rus birliklerinin ve onlarla birlikte hareket eden Ciloların[386] (Hakkarili Nesturîler) yol boyunca pek çok kötülük ve fenalık çıkardığı bildirilmişti. Telgrafta, Ciloların, özellikle Hoy ve Salmas çevresinde köyleri yaktığı, masum insanlara zarar vererek, bazılarını katlettikleri ve bölgedeki yerleşimlere büyük zarar verdiği de ifade edilmişti.[387] Bu durum, aynı zamanda bölgedeki güvenliğin sağlanmasının ne kadar zor bir süreç olduğunu ve toplumsal huzurun sarsıldığını ortaya koymaktadır.

Rus birliklerinin, Ermeni, Asuri ve Nesturi gruplarıyla birlikte Urumiye, Tebriz, Kazvin ve Erdebil gibi stratejik bölgelerden çekilmesi, Güney Azerbaycan'daki siyasi ve askeri dengeleri köklü bir şekilde değiştirmişti.[388] Bu geri çekilme, Rusların bölgedeki etkisini zayıflatırken, Osmanlı Devleti'ne önemli bir fırsat sunmuştu. 8 Ocak 1915 tarihinde Osmanlı Müstakil Süvari Kuvvetler Kumandanı Ahmet Muhtar Bey, komutasındaki birliklerle herhangi bir ciddi dirençle karşılaşmadan Tebriz'e girmişti. Böylece Osmanlı kuvvetleri, Rusların savaşmadan terk ettiği Tebriz'i ele geçirmiştir. Aynı gün, Ömer Naci Bey'in komutasındaki Osmanlı müfrezesi de Urumiye ve Salmas'ı Ruslardan alarak Osmanlı kontrolüne geçirmişti. Bunun hemen ardından, Musul Grubu Kumandanı İbrahim Fevzi Bey de komutasındaki birliklerle, herhangi bir mukavemetle karşılaşmadan Tebriz'e girmiştir.[389]

---

[384] Temeddun, M. (1350). *Evza-ı İran der-Ceng-i Evvel Ya Tarih-i Rezaiyye*, Müessese-i Matbuat-ı Temeddun, Tahran, s. 125-129.
[385] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafî-yi İran*, No:198, s. 94.
[386] Harbin başlangıcında Osmanlı topraklarından İran topraklarına göç eden Osmanlı tebaası Hristiyan Kürtlerdir.
[387] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafî-yi İran*, No: 232, s. 104.
[388] Age, No:152, s. 76; Ahmed Ali Sipehr, age, s. 135-136.
[389] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 136.

Rusların geri çekilmesi Osmanlı kuvvetlerine önemli bir avantaj sunmuş, Osmanlıların bölgede hızlı bir şekilde nüfuz kazanmasını sağlamıştır.

16 Ocak tarihli Nevbahar gazetesinde yer alan "Osmanlı Azerbaycan'da" başlıklı yazı, Osmanlı Ordusu'nun Azerbaycan'daki askeri hareketlerini ve bölgedeki gelişmeleri detaylı bir şekilde aktarmaktadır. Yazıya göre, Osmanlı Ordusu 10-11 Safer (29-30 Aralık) tarihinde Savuçbulak'tan Miyanduab'a doğru bir saldırı başlatmıştır. Bu sırada Osmanlı ordusunun karşısına çıkan Şücâü'd-Devle ve Rus Kazakları ile Osmanlı süvarileri arasında bölgede çatışmalar yaşanmıştır. Osmanlı kuvvetleri başlangıçta kırsalda pusuya yatarak saldırıya hazırlık yapmış, Şücâü'd-Devle ise Miyanduab'a üç fersah uzaklıktaki Emirabad'a kadar ilerlemiştir. Emirabad'da Osmanlı kuvvetleri, Şücâü'd-Devle'nin birliklerini kuşatarak onları geri çekilmeye zorlamıştır. Şücâü'd-Devle, altı askeriyle birlikte Marağa'ya doğru kaçarken, geri kalan kuvvetlerinin büyük kısmı yok olmuştur. Nitekim Tebriz'e ulaşan haberlere göre, Şücâü'd-Devle'nin kuvvetlerinden iki bin kişi öldürülmüş, birçok asker de kaçmak zorunda kalmıştır. Firar edenler 13 Safer'de, yorgun ve zor durumda, Tebriz'e ulaşmıştır. Bu gelişmeler üzerine Ruslar, Sedrud bölgesinde savunma pozisyonu almış, Osmanlı ordusu ise Maraga'dan Tebriz'e doğru ilerlemiştir. Marağa'dan Tebriz'e ulaşan Osmanlı ordusu, üzerinde "Lâ ilâhe illallah Muhammedun Resûlullah" yazılı renkli bayraklarla şehre girmiştir. Ruslar bu sırada geri çekilmiş ve bölgedeki Ermeni ve Rus nüfusunun büyük bir kısmı kaçmıştır. Bu kaos ortamında, fayton fiyatları 500 tümene kadar yükselmiş, Rus bankası da kaçış hazırlıkları yapmıştır.[390] Görüldüğü üzere Nevbahar gazetesi Osmanlı Ordusu'nun Azerbaycan'da kazandığı askeri başarıları ve bölgedeki sosyal ve ekonomik durumu, özellikle de Rusların ve Ermenilerin kaçışı ile ilgili durumu gözler önüne sermektedir.

Ahmet Muhtar Bey, Tebriz'e girdikten sonra kamuoyunu teskin etmek ve bölgedeki halkla iyi ilişkiler kurmak amacıyla bir bildiri yayımlamıştır. Ahmet Muhtar Bey, 21 Ocak 1915 tarihinde Şihâb-ı Sâkib gazetesinde yayımlanan "İlan" başlıklı bildirisinde, Tebriz'in fethini, İslam'ın ve Osmanlı'nın zaferi olarak sunmuş ve bu zaferi, Sultan Reşad ile Ahmed Şâh'a dua ederek kutlamıştır. Ahmet Muhtar Bey, bildirisinde, Hz. Peygamberin inayetiyle ve Osmanlı askerlerinin kahramanlığıyla Tebriz'in fethedildiğini, bu şehrin din düşmanlarının etkisinden kurtarıldığını vurgulamıştır. Ahmet Muhtar Bey, Osmanlı Padişahı Sultan Mehmed Reşad ve İran Şahı Ahmed Şah'a, bu kutlu fetih sonrası gelecekteki birlik ve beraberliğin temellerini atacak dualar etmiştir. Osmanlı Devleti ve İran halklarının ilerlemeye yönelik birliğini ve birlikte hareket etmelerini temenni etmiştir. Bu birlikteliği, İslam şeriatına bağlı

[390] Nevbahar (29 Safer 1333/16 Ocak 1915). *Ayende-i Azerbaycan.* Sene 4, Sayı 8, s. 1.

kalarak, cinsiyet ve mezhep ayrımı yapmadan, İran halkının can, mal ve namusunun korunması noktasında bir araya gelinmesi gerektiğini belirtmiştir. Bildirinin bir başka önemli boyutu da asayişi bozanların cezalandırılacağı ifadesidir. Ahmet Muhtar Bey, bu cezaların, Musul Mebusu İbrahim Fevzi Bey'in izniyle uygulanacağı bilgisini vererek, düzenin sağlanması için devletin kararlı bir yaklaşım sergileyeceğini belirtmiştir.[391] Böylelikle bu bildiri, Osmanlı Devleti'nin İran topraklarındaki askerî zaferinin ardından hem askeri bir zaferi kutlamak hem de halklar arasındaki dayanışmayı ve güveni pekiştirmek amacıyla yayımlanmıştır. Aynı zamanda, Osmanlı yönetiminin, İran halkının haklarına ve güvenliğine saygı gösterdiğini, birliği ve barışı sağlama amacını taşıdığını vurgulamaktadır.

Osmanlı ordusunun Tebriz'e girmesi, özellikle halk için büyük bir moral kaynağı olmuştur. Beş yıl süren hüzün ve aşağılanma döneminin ardından, Rusların Tebriz'den beklenmedik bir şekilde çekilmesi halkta büyük bir sevinç yaratmıştır.[392] Bu gelişme, halkın uzun süre boyunca yaşadığı umutsuzluk hislerinin kalkmasına neden olduğu gibi özgürlük ve zafer duygusu uyandırmıştır. Kesrevi'nin ifadesiyle, halk o kadar büyük bir sevinç içindeydi ki, hapisten çıkan kişiler gibi birbirlerine müjde vererek bu tarihi anı kutlamışlardır.[393] Rusların çekilmesinin ardından, şehirdeki Osmanlı, Alman ve Avusturya konsolosluklarının yeniden açılması, zaferin somut bir göstergesi olarak kabul edilmiş ve bu durum resmi bir kutlama atmosferi yaratmıştır. Bu dönemde halk, Osmanlı Devleti'nin Tebriz'i ele geçirmesini sadece askeri bir zafer olarak değil, aynı zamanda kültürel ve siyasi bir özgürleşme olarak da görmüştür. Şehirdeki işgalin sona ermesiyle, halk arasında daha önce yaşanan baskılardan ve haksızlıklardan kurtulmuş olma hissiyatı hâkim olmuştur.[394]

Osmanlı kuvvetlerinin Tebriz'e girmesi, ilk başta İran hükûmeti tarafından olumsuz bir şekilde karşılanmış olsa da Rusların şehri terk etmesinin ardından İran hükûmeti bu gelişmeden duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir. Ancak, İran'ın başlıca endişesi, Osmanlı'nın Tebriz'de kalıcı bir şekilde yerleşmesiydi.[395] Tahran hükûmeti, Osmanlı birliklerinin bölgeden çekilmesini talep etmeye devam etmiş ve Osmanlı'nın bu eylemini bir işgal olarak görmüştür. İran hükûmeti, Osmanlı'nın Tebriz'i kontrol etmesini, özellikle İran'ın bağımsızlığı açısından bir tehdit olarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda, 13 Ocak 1915 tarihinde İran Bakanı A'laü's-Saltana, İstanbul'daki İran elçisine Babıâli ile iletişime geçmesini talep eden bir telgraf göndermiştir. Telgrafta, Osmanlı kuvvetlerinin Tebriz'i işgal ettiğini vurgulamış ve Londra ile

[391] Şihâb-ı Sâkib (5 Rebiülevvel 1333/21 Ocak 1915). *İlan.* Sene 1, Sayı 15, s. 8.
[392] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 136-137.
[393] Ahmed Kesrevi, age, s. 535.
[394] Asr-ı Cedîd (22 Safer 1333/9 Ocak 1915). *Der-Dahile.* Sayı 16, s. 2.
[395] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafî-yi İran*, No:152, s. 76.

Petrograd'ın, Osmanlı ordusunun bu harekâtını İran hükûmetinin onayı ile gerçekleştirdiğini iddia etmiştir.[396] Bir gün sonra, İstanbul'daki İran Büyükelçisi, Osmanlı Dışişleri Bakanı Said Halim Paşa ile yaklaşık bir saat süren bir görüşme yapmıştır. Büyükelçi, görüşmenin içeriğini şu şekilde aktarmıştır: Nazır Bey, Osmanlı hükûmetinin İran'ın bağımsızlığını desteklediğini ve İran topraklarının hiçbir parçasına sahip olmak istemediğini açıkça belirtmiştir.[397] Ayrıca, Babıâli, Osmanlı hükûmetinin esas amacının sadece Rusları İran'dan kovmak olduğunu defalarca dile getirmiştir. Bu açıklamalar, İran hükûmetinin endişelerini biraz yatıştırmış gibi görünse de Osmanlı'nın uzun vadeli niyetleri konusunda hâlâ şüpheleri sürmüştür.

İran hükûmeti, Osmanlı hükûmetinin verdiği teminat üzerine bir bildiri yayımlamış, vatandaşlarından Osmanlı birliklerine karşı savaşmak için silahlanmamalarını istemiştir. Bildiride, halktan sadece tarafsızlık ilkesine uygun davranmaları talep edilmiştir. İran hükûmeti, tarafsızlık politikasını ihlal eden ve Osmanlı hükûmetine karşı silaha sarılan kişilerin ağır cezalara çarptırılacağı ve mallarına el konulacağı konusunda uyarıda bulunmuştur. Bu bildiri, İran'ın ulusal egemenliğini ve iç istikrarı koruma amacını güttüğünü, aynı zamanda dış müdahalelere karşı tarafsızlıklarını sürdürme kararlılığını ortaya koymaktadır.[398]

Ra'd gazetesi ise 11 ve 13 Ocak 1915 tarihli sayılarında, Rusların Tebriz'den çıkışı ve Türklerin Tebriz'i işgali ile ilgili ayrıntılı analizler yapmıştır. Gazete, bu yazılarda Güney Azerbaycan'da gerçekleşen olayları ve Osmanlı kuvvetlerinin Tebriz'e girişini geniş bir şekilde ele almıştır. Rusların Tebriz'den çekilmesinin ardından Osmanlı ordusunun şehre girmesinin arka planındaki gelişmeleri detaylıca incelemiş ve bu işgali doğrudan Rusların politikalarına bağlamıştır. Gazeteye göre, Tebriz'in Osmanlı tarafından işgali, aslında Rusların bölgedeki faaliyetleri ve Güney Azerbaycan'ı İran'dan fiilen ayıran askeri eylemleri nedeniyle gerçekleşmiştir. Gazete, Tebriz'in Osmanlılar tarafından işgal edilmesini, Rusların Güney Azerbaycan'daki askeri üs kurma çabalarına karşı bir tepki olarak yorumlamaktadır. Gazete, Rusları suçlayarak, "Ruslar, ülkemizin itibarını, nüfuzunu ve bağımsızlığını yok etmek için yapmadığı bir şey var mı?" sorusunu sorarak, Rusların bölgedeki müdahalesini ve İran'ın tarafsızlığını ihlal etmelerini kınamaktadır. Bununla birlikte, gazete, Osmanlı kuvvetlerinin Tebriz'e girişini meşru bir savunma olarak görülmesi gerektiğini savunmaktadır. Gazete, Osmanlıların niyetinden şüphe edilmediğini ve Tebriz'i işgal etmesinin meşruiyetini, Rusların bölgedeki müdahalelerinin bir sonucu olarak görmektedir.

[396] Age, No:165, s. 84.
[397] Age, No: 167, s. 84-85.
[398] Muhammed Gholi Majd, age, s. 93.

Öte yandan gazeteye göre, İran halkı, Osmanlılara büyük bir sempati beslemektedir. Tebriz'e giren Osmanlı kuvvetleri, yerel halk tarafından hoş bir şekilde karşılanmış ve onlara büyük bir ilgi gösterilmiştir. Osmanlıların, bölgeyi Rus işgalinden kurtarmak için attığı adımlar, Tebriz halkı tarafından olumlu karşılanmış ve bu durum, yerel yönetimlerin de onlara karşı dostane bir yaklaşım sergilemesine neden olmuştur.[399]

Nevbahar gazetesi de "İran ve Azerbaycan'ın Kaderi" başlıklı yazı ile bölgedeki gelişmeler üzerine yaptığı yorumlarda, İran hükûmetinin Azerbaycan'ın geleceğini Rusya'nın etkisine teslim ettiğini ve bu durumun Osmanlı Devleti'ni kışkırttığını belirtmiştir. Gazete, Osmanlı'nın Azerbaycan'daki Rus varlığını bir tehdit olarak algılayarak, bölgeye müdahalede bulunduğunu vurgulamaktadır. Osmanlı Devleti'nin, bölgedeki Rus güçlerini püskürtmek amacıyla harekete geçtiği, aynı zamanda mezhep açısından kendisine yakın olan aşiretler ve mücahitlerle iş birliği yaparak Azerbaycan'a girdiği ifade etmiştir.[400] Nitekim bu yazı, Osmanlı Devleti'nin eylemlerini bir tür savunma veya karşı tepki olarak sunmakta ve İran'ın içsel zayıflığının dış müdahaleyi tetiklediğini ima etmektedir.

Aynı gazete, bir diğer haberde ise Osmanlı ordusunun Azerbaycan'a girmesinin amacını daha net bir şekilde ortaya koyarak, Osmanlı'nın bölgeye yerleşmek için değil, Rus kuvvetlerini püskürtmek amacıyla geldiğini ifade etmiştir. "Azerbaycan'ın Geleceği" başlıklı bu yazıda, Osmanlı'nın, bölgedeki Rus etkisini ortadan kaldırmayı hedeflediği ve bu misyon tamamlandığında, Türk sınırlarına döneceği vurgulanarak, Osmanlı'nın İran topraklarında kalıcı bir varlık arayışında olmadığına dair bir güvence verilmiştir. Böylelikle Nevbahar, bu şekilde, Osmanlı'nın amacını daha çok bir kurtarıcı misyonu olarak tanımlamış ve halkı, Osmanlı'ya güvenmeye davet etmiştir.[401] Sonuç olarak bu haberlerdeki temalar, Osmanlı'nın Azerbaycan'a müdahalesinin İran için bir tehdit oluşturmadığını, aksine İran'ı Rus tehdidinden korumaya yönelik bir hareket olduğunu öne çıkarmaktadır.

Şihab-ı Sâkib gazetesi de benzer bir yaklaşımı benimsemiş ve Osmanlı'nın Tebriz'e girmesinin asıl amacının, İran'ı işgal etmek değil, sadece Rusları bölgeden uzaklaştırmak olduğunu açıklamıştır. Bu açıklamalar, özellikle Tebriz halkını ve genel olarak İran kamuoyunu teskin etmek amacıyla yapılmıştır. Osmanlı'nın bu eylemlerinin, bölgedeki

[399] Age, s. 91-93.
[400] Nevbahar (25 Safer 1333/12 Ocak 1915). *İran ve Mukadderat-ı Azerbaycan.* Sene 4, Sayı 7, s. 1.
[401] Nevbahar (29 Safer 1333/16 Ocak 1915). *Ayende-i Azerbaycan.* Sene 4, Sayı 8, s. 1.

bağımsızlık ve egemenlik mücadelesine zarar vermediği, aksine bölgeyi Rusların etkisinden kurtarma amacı taşıdığı vurgulanmıştır.[402]

Sonuç olarak Ra'd, Nevbahar Şihâb-ı Sâkib gazeteleri, Osmanlı'nın Azerbaycan'a müdahalesini, İran'ın bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne zarar vermeyen bir strateji olarak sunmuşlardır. Her üç gazete de Osmanlı'nın, Rus tehdidini bertaraf etmeyi amaçladığını ve bunun, bölgedeki istikrarı sağlamaya yönelik bir adım olduğunu savunmuştur. Bu bakış açısı, Osmanlı'nın eylemlerini, yalnızca Rus etkisine karşı bir savunma olarak çerçevelemekte ve Osmanlı'nın niyetinin, İran'a zarar vermek değil, aksine Rus tehdidini ortadan kaldırmak olduğunu vurgulamaktadır.

Öte yandan Tebriz'e giren Osmanlı askeri yetkilileri, Rusların Osmanlı uyruklarına karşı uyguladığı kötü muamelenin aksine, Rus ve İngiliz vatandaşlarına karşı daha dikkatli ve temkinli bir yaklaşım sergilemişlerdir. Osmanlı kuvvetlerinin, Rusların aksine, bölgedeki yabancı uyruklu kişilere zarar vermemek için özen gösterdiği anlaşılmaktadır. Nitekim İngiltere'nin Tahran elçisi Walter Townley de bu durumu rapor etmiş ve Türklerin, İngiliz vatandaşlarıyla onların mallarına herhangi bir zarar vermekten kaçındığını bildirmiştir. Böylelikle Osmanlı'nın askeri yönetiminin, özellikle yabancı uyruklulara karşı dikkatli ve adil bir tavır sergileyerek diplomatik bir kriz yaşanmamasını amaçladığını göstermektedir.[403] Bu konuya ilişkin olarak Şihâb-ı Sâkib gazetesi de "Osmanlıların Güzel Ahlakını İtiraf" başlığı altında bir haber yayımlamıştır. Habere göre, Londra'da yayınlanan Yakındoğu gazetesi Tahran'daki İngiliz elçisinin, Tebriz'deki Rus yenilgisinin ardından, 9 Şubat'ta Tebriz'e dönen İngiliz konsolosunun konsolosluğa girişinde hiçbir eşya veya malına zarar verilmediğini bildirmiştir. Konsolos, Osmanlı askerlerinin hiç konsolosluğa girmediğini ve İngiliz tebaasına ait mallara dokunmadığını gözlemlemiştir. Bu sayede, Tebriz'deki İngiliz tebaasının mallarına herhangi bir zarar verilmemiştir ve hiçbir Osmanlı askeri, İngilizlerin evlerine girmemiştir. Gazetede, bu olumlu gelişmenin, Amerika konsolosunun katkılarıyla sağlandığına da dikkat çekilmiş ve kendisine teşekkür edilmiştir.[404] Ayrıca Osmanlıların bu tutumu, sadece askeri değil, aynı zamanda diplomatik ilişkilerde de önemli bir dengeyi korumaya çalıştıklarını göstermektedir.

[402] Şihâb-ı Sâkib (1 Rebiülevvel 1333/17 Ocak 1915). *Vürud be-Tebriz.* Sene 1, Sayı 13, s. 6.
[403] Muhammed Gholi Majd, age, s. 95.
[404] Şihâb-ı Sâkib (19 Cemaziyelevvel 1333/6 Nisan 1915). *İ'tiraf-ı be-Hüsn-i Ahlak-ı Osmanî.* Sene 1, Sayı 42, s. 8.

1.4. Rus Kuvvetlerinin Tebriz'e Dönüşü

Ahmed Ali Sipehr, az sayıdaki Osmanlı kuvvetlerine rağmen Rus ordusunun Tebriz'i tahliye etmesini şaşırtıcı bulmuştur.[405] Ancak Rusların çekilişinin temel nedenlerinden biri, Sarıkamış'taki çatışmalar nedeniyle daha fazla askeri kaynağa ihtiyaç duymalarıdır. Bu noktada, Rusların Güney Azerbaycan'dan tamamen çekilmedikleri de bir gerçektir; Tebriz'den ayrılan Rus birliklerinin, yeniden Culfa'da toplanıp saldırıya geçmek üzere hazırlık yaptığı rapor edilmiştir. Nitekim Kazvin Kargozarı'ndan 11 Ocak'ta alınan bir telgrafta, Rus Konsolosu, şehri terk eden Rus birliklerinin iki gün içinde geri döneceğini söylemiştir. Bu durum, Osmanlı hükûmetinin Rusların bölgedeki çekilişini tam anlamıyla güvenceye almadığına dair endişelerini artırmıştır. Bu gelişmeler, Asım Bey'in İran Dışişleri Bakanlığı'na karşı sert bir tepki vermesine neden olmuştur. Asım Bey, Rusların bölgeyi tahliye etmesi durumunda, Osmanlı askerlerinin de Azerbaycan'ı boşaltacağına dair güvence vermişti. Ancak, Rusların geri çekilmesinin kesinlik kazanmamış olması, İran hükûmetinin Osmanlı kuvvetlerinin bölgeden çıkmasını talep etmesini daha da zorlaştırmıştır. Bu sebeple, İran Dışişleri Bakanı Â'laü's-Saltana, Rusya'daki İran elçisine gönderdiği telgrafta, "Tüm bu olanlardan sonra İran, Osmanlı Devleti'nden topraklarını boşaltmasını nasıl isteyebilir?" diyerek, öncelikli olarak Rusların bölgeden çekilmesinin gerektiğini vurgulamıştır.[406]

23 Ocak 1915'te, Osmanlı'nın Sarıkamış'taki mağlubiyetinden cesaret alan Rus askeri yetkilileri, General Chernozubov komutasındaki Rus birliklerini, Merend'den Tebriz'e göndermeye karar verdiler. Bu adım, Rusların Tebriz'e yeniden müdahale etmeye başlamalarını simgeliyordu. Rus birlikleri, Sufiyan'da bulunan Osmanlı ve Kürt birliklerine saldırarak çatışmayı başlattılar.[407] Bu gelişmeler, dönemin İran basınında da geniş bir şekilde yer buldu. Asr-ı Cedîd gazetesi, Tebriz yakınlarında Rus ve Osmanlı kuvvetleri arasında şiddetli bir çatışma yaşandığını ve sonucun henüz bilinmediğini duyurdu.[408] Bu durum, bölgedeki askeri denetimin ve stratejik konumların sürekli olarak değiştiğini ve her iki tarafın da Tebriz üzerindeki egemenlik mücadelesine devam ettiğini gösteriyordu.

Tebriz yakınlarındaki çatışmalarda, Osmanlı ve Kürt birlikleri, Ruslara karşı ağır kayıplar vererek hızla Sardrud'a çekilmek zorunda kaldılar.[409] Tarihçi Majd, ABD Tebriz Konsolosu Gordon Paddock'un 1 Şubat 1915 tarihli telgrafından hareketle, Osmanlı

[405] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 136.
[406] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafî-yi İran*, No:161, 162, 165, s. 82-84; Şihâb-ı Sâkib (3 Rebiülevvel 1333/19 Ocak 1915). *İkdamat-ı Osmanî der-İran.* Sene 1, Sayı 14, s. 5.
[407] Ahmed Kesrevi, age, s. 535, 540.
[408] Asr-ı Cedîd (14 Rebiülevvel 1333/30 Ocak 1915). *der-Azerbaycan.* Sayı 18, s. 12.
[409] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafî-yi İran*, No:188, s. 91.

ordusunun büyük kısmını Kürtlerden oluşan 2.800 kişilik bir kuvvetin, 4.000 kişilik Rus ordusu karşısında tamamen yok olduğunu bildirdiğini belirtmektedir.[410] Diğer taraftan, İran Dışişleri Bakanı Â'laü's-Saltana da 31 Ocak 1915 tarihli bir telgrafta, Türklerin 800 kayıp verdiğini belirtmiş, ancak Rusların kayıplarının henüz bilinmediğini ifade etmiştir.[411] Bu durum, Osmanlı'nın savaşta ciddi bir stratejik kayıp yaşadığını ve bölgedeki askeri gücünün zayıfladığını göstermektedir. Osmanlı ve Rus kuvvetleri arasındaki güç dengesini ve Azerbaycan üzerindeki egemenlik mücadelesini derinleştirirken, aynı zamanda İran'ın tarafsızlık politikasına da ciddi bir baskı oluşturuyordu.

Osmanlı ve Kürt birliklerinin ağır mağlubiyetinin ardından, Türk ve Alman konsolosları Tebriz'i terk etmiştir. Bu, Osmanlı kuvvetlerinin şehirdeki kontrolünü kaybetmeye başladığını ve Ruslar ile Ermeni uyruklarının şehre yaklaşma tehdidinin halk arasında ciddi bir paniğe yol açtığını göstermektedir. Osmanlı birliklerinin, şehirdeki Rus ve Ermeni uyruklarına saldırdığı Rusya'nın Savuçbulak konsolosu Albay Yass'ı öldürdüğü iddiaları, Rus ordusunun ve yanlarındaki silahlı Ermeni birliklerinin şehre yaklaşarak aynı şekilde karşılık vereceği korkusunu doğurdu. Bu nedenle Tebriz halkı, olası bir saldırıya karşı korunmak için güvenceler almak amacıyla, şehrin 2 fersah yakınındaki Rus komutanının yanına çeşitli sınıflardan temsilciler göndermiştir. Bu heyet, halkın güvenliğini sağlamak için Ruslar ile iletişim kurmaya çalışmıştır. Bir başka grup ise, Rus ordusunun şehri işgal etme korkusuyla, evlerini terk ederek şehri boşaltma kararı almıştır.[412] Bu durum, bölgedeki iç karışıklık ve korku atmosferini derinleştirirken, halkın endişeleri karşısında hükûmetin ve askeri güçlerin ne yapacağına dair belirsizlik yaratmıştır.

Sonuç olarak Tebriz, 30 Ocak 1915'te Rus birlikleri tarafından tekrar ele geçirilmiştir. Böylece, Osmanlı kuvvetlerinin şehri 8 Ocak'ta alıp, iki hafta boyunca burada hakimiyet kurmuş olmalarına rağmen, Ruslar bu süre zarfında yeniden şehir üzerinde kontrol sağlamışlardır. Bu gelişme, Osmanlı'nın bölgedeki askeri stratejisinin başarısızlığını ve Rusların bölgedeki üstünlüklerini pekiştirmelerine neden olmuştur. Ayrıca Rusların tekrar Tebriz'i ele geçirmesi, bölgedeki güç dengesinin hızla değiştiğini ve Osmanlı'nın kısa süreli hakimiyetinin uzun vadeli bir başarıya dönüşemediğini gösterir. Bu aynı zamanda, Rusların bölgedeki nüfuzlarını yeniden inşa etmeleri ve özellikle Güney Azerbaycan'daki etkilerini sürdürmeleri için önemli bir adım olmuştur.

[410] Muhammed Gholi Majd, age, s. 94.
[411] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafî-yi İran*, No:189, s. 92.
[412] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafî-yi İran*, No:184, 188, 189, s. 90-92.

1.5. Rus Devrimi Öncesi Güney Azerbaycan'da Osmanlı-Rus Rekabeti ve Askerî-Siyasî Gelişmeler

I. Dünya Harbi'nin başlamasının üzerinden yedi ay geçmişti. Bu süre zarfında Güney Azerbaycan'daki askerî ve siyasî dengeler önemli ölçüde değişti. Rus kuvvetleri, Culfa, Hoy, Salmas (Şahpur), Merend, Sufiyan, Tebriz ve Maraga'ya kadar uzanan geniş bir alana yayıldı. Bu süreçte Osmanlı Devleti de Urumiye ve çevresini kontrol altına aldı; Savuçbulak bölgesinde ise Osmanlı yanlısı Kürt ve İranlı mücahit gruplar konuşlandı.[413]

Bu süreçte Ruslar da kuvvetlerini takviye ediyordu. Bu duruma ilişkin pek çok İran arşiv belgesi mevcuttur. Bu belgeler arasında, yalnızca 17 Mart tarihli bir İran Dışişleri Bakanlığı kaydında, Enzeli Kargozarı'nın Kazvin'e yaklaşık yedi yüz Kazak askerin mühimmatla birlikte "İmparator" adlı gemiyle ulaştığını; önümüzdeki iki gün içinde bin kişilik bir takviyenin daha beklendiğini bildirdiği görülmektedir.[414]

Bu süreçte bölgede aynı zamanda katliam ve yağma olayları oldukça yoğun bir şekilde yaşanıyordu. Örneğin, 18 Mart'ta Azerbaycan Kargozarı tarafından İran Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen, Esadullah imzalı bir raporda, Hoy ve Salmas bölgelerinde Ermeni fedailerinin köyleri ateşe verdikleri ve çok sayıda İranlı Müslüman'ı öldürdükleri bildirildi.[415] Osmanlı birlikleri ise bu dönemde, hem bölgedeki asayişi sağlamakta yetersiz kalıyor hem de konuşlu Rus kuvvetleriyle doğrudan mücadele etmekte zorlanıyordu. Bu nedenle Majd'ın aktardığına göre, Osmanlı hükûmeti, İngilizlerin lehine olsa da Süveyş ve Irak cephelerindeki bazı birliklerini geri çekerek Güney Azerbaycan'a sevk etti.[416] Ancak Rusların güneye inmesini engellemek amacıyla bölgeye daha fazla kuvvet gönderilmesi elzemdi. Nitekim 1915 yılı Nisan ayına gelindiğinde, Halil Paşa komutasında İstanbul'dan hareket eden ve uzun süredir intikal hâlinde bulunan geniş çaplı bir Osmanlı ordusu İran sınırına ulaştı. Bu ordunun bir kısmı Başkale'de konuşlandırıldı, diğer kısmı ise doğrudan Halil Paşa'nın emrinde Urumiye'ye sevk edildi. Harekât sürecinde Halil Paşa'ya, aralarında Cemşid Han Mecdü's-Saltana'nın[417] da yer aldığı bir grup İranlı eşlik etti. Bölgede kısa süreli bir keşif ve durum

[413] Ahmed Kesrevi, age, s. 540.
[414] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafî-yi İran,* No: 305, s. 132.
[415] Age, No: 308, s. 133.
[416] Muhammed Gholi Majd, age, s. 95.
[417] İran Azerbaycanı Türklerindendir ve İttihâd-ı İslâm düşüncesine bağlı bir çizgi benimsemiştir. Uzun yıllar boyunca İran ordusunda çeşitli görevlerde bulunmuştur. Özellikle Rusların İran topraklarına yönelik saldırıları ile Urumiye çevresinde faaliyet gösteren bazı Kürt ve Hristiyan grupların yağma ve çapul girişimlerine karşı aktif mücadele yürütmüştür. 7 Kasım 1915 tarihinde Rusların Tahran'a yönelik saldırısı esnasında, Osmanlı-Alman yanlısı gruplarla birlikte şehri terk ederek Kirmanşah'a geçmiş ve bu cephedeki faaliyetlere katılmıştır. Takip eden süreçte Rus kuvvetlerine karşı yürütülen çatışmalarda, Osmanlı birlikleriyle birlikte İran jandarması

değerlendirmesi gerçekleştiren Halil Paşa, ardından Rus kuvvetlerine karşı saldırı başlattı. Bazı çatışmalarda Osmanlı birlikleri sınırlı başarılar elde ettiyse de Rus ordusu, takviye kuvvetlerin desteğiyle karşı taarruza geçerek Osmanlı birliklerine kayıplar verdirdi. İran'a ulaşan bir Rus telgrafında, Osmanlı ordusunun bu muharebelerde yaklaşık 3.500 asker kaybettiği ifade edildi. Ayrıca Kesrevi'nin aktardığına göre, Rus birlikleri Dilman (Dilmegan) şehrini işgal etti ve burada bulunan Osmanlı sahra hastanesini tıbbi malzeme ve cephane ile birlikte ele geçirdi.[418]

Buna rağmen Osmanlı kuvvetleri İran topraklarını tahliye etmedi. Kesrevi, Osmanlıların aynı dönemde Gelibolu'da İngiliz ve Fransız saldırılarına karşı mücadele verirken İran'da neden kalmayı sürdürdüğünü sorguladı. Ona göre bu durum, tamamen siyasî bir stratejiye dayanıyordu. Osmanlılar ve Almanlar, İranlıları Rus ve İngilizlere karşı kışkırtarak yeni bir cephe açmayı; böylece Hindistan ve Afganistan ile bağlantı kurarak bu bölgelerde isyanlar çıkarmayı hedefledi.[419]

Mayıs 1915'in başlarında, Ruslar İran Azerbaycanı'ndaki Osmanlı kuvvetlerini bölgeden atmak amacıyla büyük çaplı bir saldırı başlattı. Tebriz'de toplanan büyük bir süvari birliği 22 Mayıs'ta güneye doğru harekete geçti. Osmanlı ve Kürt birliklerini mağlup eden Rus kuvvetleri Savuçbulak'ı ele geçirdi. Bu birlikler, mayıs ayı sonlarında Urumiye Gölü ile Van Gölü arasında sıkışan Osmanlı ve Kürt kuvvetlerinin çekilmesine neden oldu. Ardından kuzeye yönelen Rus ordusu, haziran başında ciddi bir direnişle karşılaşmadan Urumiye'yi işgal etti.[420]

1915 yazı itibarıyla Ruslar, İran Azerbaycanı'nın neredeyse tamamını işgal etti ve Osmanlı yanlılarını bölgeden çıkardı. Osmanlı kuvvetlerinin Urumiye'yi tahliye etmesinden sonra tekrar şehre dönen İ'timad üd-Devle, güvenliği sağlamak yerine halka karşı baskıcı bir yönetim sergiledi. Özellikle Rusların Urumiye'ye girmesiyle birlikte yerel ve dış destekli Rus yanlısı Ermeni ve Süryani milisler intikam eylemlerine başladı. Cilolar, çok sayıda sivili katletti. Benzer trajediler Hoy, Salmas, Savuçbulak ve diğer bölgelerde de yaşandı.[421]

Bu süreçte bölgede yaşanan en önemli diplomatik gelişmelerden biri, 22 Eylül 1915'te Gilan Eyaleti'nin merkezi Reşt'te Osmanlı şehbenderi veya vekili Tevfik Bey'in Rus

---

ve Nizâmü's-Saltana'ya bağlı güçlere destek sağlamıştır. 1918 yılında Osmanlı Devleti'nin Tebriz'i işgal etmesinin ardından, kendisi Güney Azerbaycan Valiliği görevine tayin edilmiştir.

[418] Ahmed Kesrevi, age, s. 540.

[419] Ahmed Kesrevi, age, s. 542-543.

[420] Age, s. 541-545; *Nameha-yı Urumiye, Esnâd-ı ve Mekatıbat-ı Muhammed Sadık Mirza Mu'iz ül-Devle,* s. 16.

[421] *Nameha-yı Urumiye, Esnâd-ı ve Mekatıbat-ı Muhammed Sadık Mirza Mu'iz ül-Devle,* s. 16; Ahmed Kesrevi, age, s. 549.

kuvvetleri tarafından tutuklanmasıydı. Bu olay İran basınında büyük infiale yol açtı ve kamuoyunda sert tartışmalar başlattı. Bâmdâd-ı Rûşen gazetesinin 25 Eylül 1915 tarihli sayısında yayımlanan haber, bu olayı "yasa dışı saldırı" ve "açık hak ihlali" olarak nitelendirdi. Gazete, İran'ın bağımsızlığı iddiasıyla açıkça çelişen bu tür müdahalelerin kabul edilemez olduğunu sert bir dille vurguladı. Haberde, böyle bir saldırının İran'ın tarafsızlığına yönelik ağır bir darbe olduğu, Rus ve İngilizlerin sürekli vurguladığı tarafsızlığın tamamen hiçe sayıldığı ifade edildi.

Gazete, bu durumun İran halkında büyük hayret ve derin bir endişe yarattığını belirtti; zira bu olayın sadece siyasi bir kriz değil, aynı zamanda manevi ve İslami bir onur zedelemesi olduğunu özellikle vurguladı. Tevfik Bey'in büyük bir İslam devletinin temsilcisi olduğu hatırlatılarak, ona yapılan saldırının İslam dünyasında kötü bir yankı uyandıracağı ve İran'ın dünya Müslümanları nezdinde itibarını zedeleyeceği kaydedildi. Ayrıca gazete, bu tür eylemlerin ülkenin içinde bulunduğu zayıflık ve karışıklığın doğrudan sonucu olduğunu, ancak İran halkının bu olaylardan sorumlu tutulamayacağını da açıkça ifade etti.[422]

Tevfik Bey'in tutuklanmasına tepki gösteren bir diğer önemli İran gazetesi ise İrşâd oldu. Gazete, olayı Rauf Bey ve müfrezesi üzerinden değerlendirdi. Çalışmanın 3. bölümünde de ayrıntılı olarak incelendiği üzere, bu dönemde Rauf Bey müfrezesi İran içlerine müdahale etti. Ancak süreçte iki devlet arasında önemli bir anlaşma sağlandı ve Rauf Bey, müfrezesiyle birlikte İran'dan çekildi. Bu gelişme, İran kamuoyunda diplomatik ilişkiler açısından olumlu bir adım olarak karşılandı. Nitekim İrşâd gazetesi, 26 Eylül 1915 tarihli sayısında, "Acaba İran Tarafsız Mıdır?" başlıklı haberiyle bu gelişmeden duyduğu memnuniyeti açıkça dile getirdi. Gazete, söz konusu haberin İran halkı için büyük bir umut yarattığını, komşu devletin gayretleriyle İran'ın tarafsızlığına saygı gösterileceği ve yabancı birliklerin İran topraklarından çekileceği yönündeki beklentilerin arttığını vurguladı. İran Devleti bu sayede iç işlerini güvence altına aldı, temel reformları gerçekleştirdi ve askeri gücünü toparladı. Ancak İrşâd'a göre, henüz bu sevindirici haberin mürekkebi kurumadan ve hükûmet Osmanlı Devleti'ne takdir ve teşekkürlerini sunmaya fırsat bulamadan, Osmanlı şehbenderi Tevfik Bey'in tutuklandığı haberi yayıldı. Bu gelişme hem Osmanlı makamlarını hem de dünya kamuoyunu derinden üzdü ve ciddi bir mesele hâline geldi.[423]

Ra'd gazetesi 28 Eylül 1915 tarihli sayısında "Osmanlı Şehbenderinin Tutuklanmasının Tafsilatı" başlıklı haberiyle tutuklama olayının ayrıntılarını aktardı.

[422] Bâmdâd-ı Rûşen (16 Zilkade 1333/25 Eylül 1915). *Tevkif-i Tevfik Bey.* Sene 1, Sayı 94, s. 1.
[423] İrşâd (17 Zilkade 1333/ 26 Eylül 1915). *Aya İran bi-Taraf Est?.* Sene 9, Sayı 113, s. 1.

Gazeteye göre, Zilkade ayının on ikinci perşembe günü (21 Eylül 1915)[424] öğleden sonra saat iki buçuk civarında, Rus konsolusun hiçbir uyarı yapmadan, Rus Kazak askerlerinden oluşan bir grupla Osmanlı şehbenderliğine giderek Tevfik Bey'i tutukladı; aynı zamanda şehbenderin yazışmaları ve belgelerine el koydu. Şehbenderin kâtibini de alıkoyan Ruslar, şehbenderliğin kapısındaki tabelayı ve bayrağı sökerek Rus konsolosluğuna götürdü. Ertesi gün yerel yönetime gönderilen yazıda, Tevfik Bey'in bazı girişimlerde bulunduğu, İran devletinin buna engel olmadığından dolayı Rusların kendi devletleri emriyle tutuklamayı gerçekleştirdiği bildirildi ve Tevfik Bey Bakü yönüne sevk edildi.

Haberde ayrıca, şehbenderin Reşt'teki ikametgâhının bir Rus vatandaşına ait olduğu ve boşaltılmasının istendiği; eşyalarına yetkililerin bilgisiyle el konulduğu ve evin boşaltıldığı belirtildi. Dışişleri Bakanlığı'nın ise son iki gün içinde Rus konsolosunun girişimiyle ilgili olarak Rus elçiliğiyle görüşmeler gerçekleştirdiği, Petrograd ve Kafkasya'ya telgraf gönderdiği, ancak somut bir sonuç alamadığı ifade edildi.[425]

Bu gelişmelerin ardından, Osmanlı Devleti'nin İran'a sert bir protesto gönderdiği yönünde söylentiler yayıldı. İrşâd gazetesi, 28 Eylül 1915 tarihli sayısında "Osmanlı'nın Notası Hakkında" başlıklı haberinde, halk arasında Osmanlı Devleti'nin, Reşt'te Osmanlı Şehbenderi Tevfik Bey'in Ruslar tarafından İran'ın tarafsızlık ilkesine aykırı şekilde tutuklanması üzerine İran hükûmetine sert bir protesto notası verdiği ve kısa sürede yanıt talep ettiği söylentilerinin hızla yayıldığını bildirdi. Gazete, bu iddiaların bazı bozguncular tarafından tam zamanında yayıldığını ve halkın bu söylentilere kolayca inandığını vurguladı. Ancak İrşâd'ın yaptığı kapsamlı araştırma sonucunda hem Osmanlı elçiliği hem de İran hükûmetinin bu iddiayı kesinlikle yalanladığı ortaya çıktı. Osmanlı Devleti'nin, İran ile olan iyi İslami ilişkiler çerçevesinde meseleyi çözümlemede İran'a serbestlik tanıdığı ve İran'ın şehbenderin iadesi konusunda Petersburg'daki Rus Sarayı ile Rus elçiliğiyle özgürce müzakere etmesine izin verdiği belirtildi.[426]

Ra'd gazetesi ise 5 Ekim 1915 tarihli "Osmanlı Şehbenderi Hakkında" başlıklı haberinde, bu sürecin ardından Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'nın konuyla ilgili olarak Tahran'daki sefaretle yazışmalar gerçekleştirdiğini; ayrıca Petersburg ve Bükreş'e telgraflar gönderildiğini aktardı. Tevfik Bey'in geri gönderilmesi talep edilmekte olup, Rus

[424] Tevfik Bey ise Rumî Eylül ayının 9. çarşamba günü olarak ifade etmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Budak, M. (2016). Bir Osmanlı Diplomatının Kaleminden Birinci Dünya Savaşı Başlarında Kafkasya ve Sarıkamış Harekâtı -Reşt Şehbender Vekili Tevfik Bey'in Raporu-. *Türkiyat Mecmuası,* c. 26/2, s. 125.
[425] Ra'd (16 Zilkade 1333/27 Eylül 1915). *Tafsil-i Destigir-i Şehbender-i Osmanî.* Sene 7, Sayı 3, s. 3.
[426] İrşâd (19 Zilkade 1333/ 28 Eylül 1915). *Raci-i be-Yaddaşt-ı Osmanî.* Sene 9, Sayı 114, s. 2.

hükûmetinden konuya ilişkin bazı yardımlar yapılacağı yönünde sözler alındığı ancak henüz somut bir sonuç elde edilemediği belirtildi.[427]

Tevfik Bey'in tutuklanmasına ilişkin gelişmeler sürerken, Rus Novoye Vremya gazetesi 18 Eylül tarihli sayısında olayları kendi lehlerine yorumlayan bir haber yayımladı. Buna karşılık, Bâmdâd-ı Rûşen gazetesi 16 Ekim 1915 tarihli sayısında "İran ve Ruslar" başlıklı çarpıcı bir makale ile söz konusu haberi sert bir dille eleştirdi. Nitekim gazete Novoye Vremya'nın Osmanlı Şehbenderi Tevfik Bey'in tutuklanmasını "bizim açımızdan faydalı etkiler doğuran" bir gelişme olarak nitelendirmesini, İran ve İran halkı üzerinde oynanan oyunun açık bir itirafı olarak değerlendirdi.

Gazete, Rusya'nın İran'daki siyasetinin tamamen güç ve otoriteye dayandığını ve bunun da herhangi bir hukuk, hak veya insaf ölçüsüne bağlı olmadığını vurguladı. Novoye Vremya'nın açıkça itiraf ettiği bu durum, İmparatorluk Hükûmeti'nin İran'daki egemenliğini kaba kuvvetle sağlama niyetini gözler önüne seriyor. Bâmdâd-ı Rûşen, bu tavrın sadece İran değil, bölgedeki tüm milletler için kabul edilemez olduğunu ve Rusya ile İngiltere'nin İran'ı zayıf ve etkisiz bir ulus olarak gördüğünü; çıkarları gerektirdiğinde her türlü sertliğe başvurmaktan çekinmediklerini belirtti.

Gazete, İran hükûmetinin ise artık bu durumu anlaması gerektiğini, sadece resmi yazışmalar ve hukuki söylemlerle bu güçlü dış baskılara karşı durmanın mümkün olmadığını güçlü bir şekilde ifade etti. "Yabancı güçlerin kulağında bu tür sözler sadece kafiyesiz şiir gibidir," diyerek, pasif ve umursamaz tutumun İran'ı daha da zayıflatacağı uyarısında bulundu.

Bâmdâd-ı Rûşen, Novoye Vremya'nın açıklamalarını ve Rus elçiliğinin Osmanlı Şehbenderi meselesine dair verdiği notayı "perdeyi kaldıran" ve "acı gerçekleri açığa vuran" ifadeler olarak tanımladı. Ancak ne yazık ki, İran'ın bu uyarıları ciddiye almadığını ve umursamazlığın hem bireyler hem de devlet için yıkıcı sonuçlar doğuracağını vurguladı. Umursamazlığın ülkeyi felakete sürükleyeceğini ve siyasi kararlılık ile sağlam duruşun hayati önem taşıdığını belirtti.

Sonuç olarak, Bâmdâd-ı Rûşen gazetesi, İran'ın artık 20. yüzyılın gerçeklerine uygun davranması gerektiğini, modern, kararlı ve bilinçli bir siyasetle hareket etmesinin kaçınılmaz

[427] Ra'd (24 Zilkade 1333/5 Ekim 1915). *Raci' be-Şehbender-i Osmanî.* Sene 7, Sayı 10, s. 2.

olduğunu, aksi takdirde hem devletin hem de milletin çöküşün eşiğine geleceğini sert bir dille okuyucularına hatırlattı.[428]

İran hükûmeti, bu dönemde kendi sınırları içinde tutuklanan Osmanlı şehbenderi Tevfik Bey'in iadesi için diplomatik girişimlerde bulundu. Rus elçisi, bu konuda Dışişleri Bakanlığı'na yazılı teminatlar vererek Tevfik Bey'in iadesine olumlu yaklaşacaklarını bildirdi.[429] Ancak bu girişimlere rağmen, Tevfik Bey Rus askerleri tarafından tutuklandıktan sonra önce Enzeli üzerinden Bakü'ye, oradan da Tiflis'e sevk edildi. Rusya'daki yolculuğunun son durağı ise Petrograd oldu. Burada belirli bir süre tutulan Tevfik Bey, Rus makamlarının izniyle Finlandiya, İsveç ve Almanya güzergâhını takip ederek nihayetinde İstanbul'a döndü.[430]

Rus kuvvetleri, Tevfik Bey'in tutuklanmasının ardından bölgedeki askeri faaliyetlerine devam ederek Ekim 1915'te Savuçbulak'a yöneldi. Buradaki Osmanlı müfrezesi daha fazla dayanamayarak çekilmek zorunda kaldı. Osmanlı yanlısı yerel halk da Osmanlı sınırlarına doğru göç etti. Ruslara katılmaları için aşiretler üzerinde baskı kurulunca, Kasım 1915'te bu baskıyı kırmak ve Rusların ilerleyişini durdurmak amacıyla Savuçbulak'a yeni bir Osmanlı kuvveti gönderildi.[431] Tebriz'den gelen bir telgrafa göre, Musul Grubu'na bağlı 6.000 Osmanlı askeri, bölgedeki diğer birliklere destek olmak amacıyla bölgeye ulaştı. Osmanlı ile Rus kuvvetleri arasında şiddetli çatışmalar yaşandı; bu çatışmalar Savuçbulak'tan Miyanduab sınırına kadar yayıldı. Neticede Rus birlikleri Miyanduab ve Maraga'ya çekildi. Ancak bu sırada Tebriz'den gelen diğer bir telgraf, Rus birliklerinin düzenli şekilde takviye aldığını gösterdi.[432]

1916 yılı ocak ayı itibariyle taarruza geçen Rus kuvvetleri karşısında Osmanlı birlikleri geri çekilmek zorunda kaldı ve Ömer Naci Bey komutasındaki birlikler bölgeden çekildi. Bu süreçte, zaman zaman Savuçbulak, Maraga, Pesve, Bükan ve çevresindeki yerleşim yerleri Osmanlı birliklerinin denetimine girdi; ancak bu hâkimiyet kalıcı olamadı. Öte yandan, Aralık 1915'te Irak Cephesi'nde esir düşen General Townshend ve beraberindeki birlikleri kurtarmak amacıyla, Ruslar kuzeyden Chernezobuv komutasındaki birliklerin ileri harekâta geçmesini talep etti. Şubat 1916'da Erzurum başta olmak üzere birçok yer Rus işgaline uğradı. Özellikle mayıs ayında gerçekleşen yoğun Rus taarruzu karşısında Osmanlı

[428] Bâmdâd-ı Rûşen (6 Zilhicce 1333/16 Ekim 1915). *İran ve Rusha.* Sene 1, Sayı 102, s. 1.
[429] Hâver (11 Muharrem 1334/19 Kasım 1915). *İran.* Sene 2, Sayı 14, s. 4.
[430] Mustafa Budak, agm, s. 117.
[431] Sadık Sarısaman, age, s. 81-82.
[432] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 313, 315.

kuvvetleri Güney Azerbaycan'da tutunamadı. Bu başarısızlıkta, Osmanlı yanlısı aşiret birliklerinin düzensiz yapısı ile silah ve mühimmat eksikliği belirleyici rol oynadı.

Ruslar ise, ele geçirdikleri bölgelerde kendilerine yakın yerel yöneticileri görevlendirerek nüfuzlarını artırdı ve idari kontrolü pekiştirdi. Öte yandan, aynı dönemde Rus yetkililer, İran'ın egemenlik haklarını ve tarafsızlığını açıkça ihlâl etti. Örneğin yollardaki levhalarda ve kendi kurumlarına ait tabelalarda yer alan "Azerbaycan" ifadesini "Yeni Kafkasya" olarak değiştirdiler.[433] Böylelikle, sadece askeri anlamda değil, sembolik ve siyasi düzeyde de bölgenin kontrolü Rusların eline geçti. 1917 yılı başlarına kadar devam eden bu süreçte, İran hükûmeti her ne kadar Urmiye'ye Yeminüd-Devle, Muhammed Sadık Mirza Muazü'd-Devle ve İ'timadü'd-Devle gibi yöneticiler atadıysa da fiilî yönetim Rusların elinde kaldı. Osmanlı kuvvetlerinin bölgeden çekilmesinin ardından, Rus yönetici Basil Nikitin'in gözetiminde yeniden faaliyete geçen Rus konsolosluğu Nisan 1917'ye kadar bölgedeki yönetimi doğrudan üstlendi. Ancak aynı yılın mart ayında başlayan ve Çarlık rejiminin yıkılmasıyla sonuçlanan 1917 Rus Devrimi'nin etkisiyle, Rusya'nın Güney Azerbaycan'daki idarî ve askerî varlığı hızla zayıfladı ve bölgedeki denetimi büyük ölçüde sona erdi.[434]

Sonuç olarak I. Dünya Harbi sürecinde Güney Azerbaycan, Osmanlı-Rus mücadelesinin doğrudan etkisi altında kalırken, İran'ın tarafsızlık politikası büyük ölçüde ihlâl edildi. İran yönetimi, ülke topraklarının Osmanlı ve Rus askerî harekâtlarına sahne olmasını engelleyemediği gibi, diplomatik alanda da yeterince etkin bir duruş sergileyemedi. Osmanlı şehbenderi Tevfik Bey'in Reşt'te Ruslar tarafından tutuklanması, İran kamuoyunda bağımsızlık ve egemenlik krizinin sembolü hâline geldi. İran basını bu gelişmeyi ağır bir hak ihlâli olarak değerlendirdi ve hükûmeti pasif kalmakla eleştirdi. Her ne kadar İran hükûmeti belirli idarî atamalarla kontrolü yeniden sağlamak istediyse de fiilî hâkimiyet büyük oranda Rusya'nın elinde kaldı. Nihayetinde 1917 Rus Devrimi ile birlikte Rus askerî varlığı zayıflayınca İran, bu baskılardan kısmen kurtulabildi; ancak bu süreç, İran'ın savaş dönemindeki zayıf devlet yapısını ve dış müdahalelere karşı kırılganlığını açık biçimde ortaya koydu.

1.6. Rus Devrimi'nin Osmanlı ve İran Üzerindeki Etkileri

I. Dünya Harbi'nin getirdiği zorluklar, başta Rusya olmak üzere Osmanlı Devleti ve İran'da yoksulluk, açlık ve işsizlik gibi ciddi ekonomik ve toplumsal sorunlar olarak kendini göstermeye başlamıştı. Özellikle Rusya, savaş yıllarında Avrupa pazarından mahrum kalmış

[433] Akasi M. (1350). *Tarih-i Hoy, İntişarat-ı Müessese-i Tarih-i ve Ferheng-i İran.* Tebriz, s. 355.
[434] *Nameha-yı Urumiye, Esnâd-ı ve Mekatıbat-ı Muhammed Sadık Mirza Mu'iz ül-Devle,* s. 16-17.

ve Türk kuvvetlerinin Çanakkale'deki başarılı savunması karşısında Müttefik Devletlerden beklediği yardımı alamamıştı. Bunun yanı sıra, Rus ordusu 1916 yılında Avrupa cephesindeki muharebelerde büyük kayıplar vermiş, bu durum askerler arasında ciddi moral bozukluklarına yol açmış ve buna paralel olarak firar olaylarında da artış gözlemlenmişti.

Bu iktisadi ve askeri başarısızlıklar, Rusya'yı derin bir krize sürüklemiş ve halkın Çarlık rejimine olan güvenini sarsmıştır. Sipehr'e göre, Almanlar bu süreçte Rusya'daki muhalefet gruplarına her türlü yardımı sağlamış ve Rus ordusuna silah, mühimmat ve yiyecek akışını engellemiştir. Ayrıca, ülke içinde gizli yayınlar aracılığıyla muhalif gruplara destek olmuş ve Lenin'in ayaklanmaya başvurmasına kadar bu desteği sürdürmüştür.[435]

Sonuç olarak, bu gelişmeler, Çarlık rejiminin devrilmesine yol açacak olan siyasi çalkantıların, Jülyen takvimine göre Şubat ve Ekim Devrimleri (Miladi takvime göre Mart ve Kasım ayları) şeklinde adlandırılabilecek süreçlerin zeminini hazırlamıştı.

I. Dünya Harbi yıllarında Rusya'da yaşanan iktisadi zorluklar, özellikle iaşe bunalımına yol açmıştı. 8 Mart 1917 tarihinde Petrograd'da gıda dağıtımının düzenlenmesine dair bir gösteri yapılmış, ancak Çar II. Nikolay, bu gösterileri sert tedbirlerle bastırmaya çalışınca, protestolar genişleyerek asker, işçi ve halk kitlelerine yayılmaya başlamıştı. Bunun sonucunda, II. Nikolay, 16 Mart 1917'de tahttan çekilerek, taç üzerindeki haklarını kardeşi Grandük Mihail'e (d. 1878-ö. 1918) devretmişti.[436]

Bu gelişmelere paralel olarak, Bağdat'ın işgali gerçekleşmiş ve Rus ile İngiliz kuvvetleri, Kirmanşah-Hanekin dolaylarında güçlerini birleştirmişti. Ancak, Çarlık rejiminin çöküşünün başlangıcını işaret eden Çar II. Nikolay'ın istifası haberi, Rus ordusunda moralmen çöküntüye sebep olmuş ve ordu hızla geri çekilmeye başlamıştı. Kısa bir süre sonra, askerler subaylara karşı isyan etmiş ve devrimci komiteler kurmuştu. Bu durum, Rus ordusunda askeri disiplinin büyük ölçüde bozulmasına neden oldu.[437] Bu süreçte, Türk kuvvetleri ise durumu fırsat bilerek Kafkasya ve Güney Azerbaycan'ın yanı sıra, İran'ın batı eyaletleri olan Kirmanşah ve Kürdistan'ı yeniden ele geçirmeyi hedeflemişti.

Grandük Mihail, abisi II. Nikolay'ın tahttan feragat etmesinin ardından boşalan tahta geçmeyi reddetti.[438] Bu gelişme üzerine Rusya'da Geçici Hükûmet kuruldu. Ardından, barış arayışları yoğunlaştı. Bu doğrultuda 1917 yılı, dünya tarihi açısından önemli bir dönüm

[435] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 445.
[436] Asr-ı Cedîd (8 Cemaziyelahir 1335/1 Nisan 1917). *Eserat-ı Şureş-i Rusyye.* Sene 3, Sayı 80, s. 1; Abdülhüseyin Şibani, age, s. 263.
[437] Abdurrıza Huşeng Mehdevi, age, s. 350.
[438] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 444.

noktasını oluşturmuş, savaşın yıkıcı etkileri, uluslararası sosyalist hareketin birleşmesine ve barış çağrılarına zemin hazırlamıştı. Bu yılın başlarında, özellikle Rusya Devrimi'nin etkisiyle, savaşın sona erdirilmesi, küresel barışın sağlanması, ortak bir strateji geliştirilmesi ve uluslararası düzeyde bir dayanışma içinde hareket edilmesi amacıyla uluslararası bir kongre[439] düzenlenmesi için harekete geçildi. İsveç'in başkenti Stockholm'de düzenlenmesi planlanan bu kongre, sosyalistlerin uluslararası dayanışma içinde savaş karşıtı bir duruş sergilemelerini amaçlayan önemli bir girişimdir.

1917 Nisan ayında, sosyalist liderler arasında yapılan görüşmeler sonucunda, Danimarka ve İsveçli sosyalistlerin öncülüğünde bir araya gelen temsilciler, Stockholm'de merkezi bir kongre düzenlemeyi kararlaştırmıştı. Bu kongre, sosyalist hareketin küresel düzeyde birleşmesine olanak tanıyacak ve özellikle savaşın durdurulması ve barışın sağlanması için ortak bir çözüm geliştirilmesi gerektiği üzerinde duracaktı. 10 Mayıs 1917'de yapılması planlanan bu kongreye, dünya çapındaki tüm sosyalist fraksiyonların temsilcilerinin katılması bekleniyordu. Ancak, savaş halindeki ülkelerden ve savaşın etkisiyle zayıflayan diğer sosyalist gruplardan temsilci göndermek lojistik olarak mümkün olmadı. Bu sebeple kongrenin tarihi 15 Haziran 1917'ye ertelendi.

Osmanlı, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan gibi ülkelerin temsilcileri[440] Stockholm'e gelmiş ve Rus sosyalistlerinin de süreci takip etmesiyle toplantı gerçekleşmesi hedeflemişti.[441]

Bu süreçte İran hükûmeti, kongreye temsilci gönderme talebinde bulunmuştur. Ancak İngiltere ve Fransa, kongrenin yapılmasından en çok çekinen ülkeler arasında yer almış ve engellemeye çalışmıştır. Özellikle İngiliz hükûmeti, hükûmet politikalarına karşı çıkan barış yanlısı sosyalistlerin hareketini engellemek için birçok engel yaratmıştı. Bu nedenle kongre düzenlenememiştir.

Uluslararası Sosyalist Kongresi'nde, diğer ideolojilere ait kişilerin resmi olarak katılması mümkün olmasa da mazlum milletlerin seslerinin bu platformda duyulabileceği düşünülmüştü. Bu amaçla, İran'ın önde gelen milletvekilleri Tevfikzâde ve Şibani (Vahidü'l-Mülk) Stockholm'e giderek sosyalist liderlerle görüşmeler yapmıştı. Nitekim İranlı

[439] Konferansa dair detaylı bilgi için bkz. Meynell, H. (1960). The Stockholm Conference of 1917. *International Review of Social History,* Vol. 5, No. 1 ss. 1-25.
[440] Osmanlı heyetine ilişkin olarak, Almanya'daki İranlı muhacirlerin delegesi Şibani, Osmanlı'dan Akil Muhtar Bey ve Ali Hasan Bey'in konferansa temsilci olarak katıldığını bildirmiştir. Ayrıca, Talat Bey ile Berlin'e gelen Akil Muhtar Bey'in, Sosyalist Cemiyet'in İstanbul temsilcisi olduğu da belirtilmektedir. Abdülhüseyin Şibani, age, s. 317-318,
[441] Kaveh (26 Şevval 1335/15 Ağustos 1917). *İçtima'-ı Stockholm.* Sene 2, Sayı 22, s. 1.

temsilciler, sosyalist liderlerin adalet ve tarafsızlık ilkelerine bağlı kalarak, mazlum milletlerin temsilcilerinin de görüşlerini dile getirebileceğini umut etmişti.

Bu süreçte İranlı yetkililer, Osmanlı ve Rus temsilcileriyle ayrı ayrı görüşmeler yaparak, tarafların topraklarındaki ordularını tahliye etmelerine yönelik müzakerelerde bulunmuşlardı.[442] Zira İran Dışişleri Bakanlık belgelerinden de anlaşılacağı üzere, İran hükûmetinin Osmanlı ile ilgili en büyük kaygısı, Osmanlı kuvvetlerinin Rusların boşaltacağı Kirmanşah ve Kürdistan'ı işgal etme ihtimali olmuştu. Bu nedenle, İran, Osmanlı kuvvetlerinin böyle bir girişimden uzak tutulmasını ve ülkenin tarafsızlığına saygı gösterilmesini, bununla birlikte iki ülke arasında iyi ilişkilerin tesis edileceğini umuyordu.[443] Osmanlı yetkilileri ise, Rusların İran'dan çekilmesi koşuluyla, İran'a yönelik herhangi bir askeri eylemde bulunmayacaklarını ve İran'ın tarafsızlığını ihlal etmeyeceklerini bildirmişti.[444]

Ancak, İran hükûmet yetkililerinin tüm çabalarına rağmen, Stockholm'e gelen Rus temsilcileri, şimdilik İran'dan çekilemeyeceklerini ve Rus askerlerinin İran'ı tahliye etmelerinin, Osmanlı Devleti'nin işgaline yol açacağını belirterek, barış yapılana kadar cepheyi ellerinde tutmak zorunda olduklarını ifade etmişlerdi.[445] Dahası, Alexandre Kerensky 1917 yılı ağustos ayında Rus hükûmetinin başına geçtiğinde, General Baratov'u desteklemek amacıyla İran'a yeni birlikler göndermiş ve Rus asker sayısı 70 bine çıkarılmıştır.[446]

Esasında İran hükûmeti için öncelikli mesele, Rus birliklerinin ülke topraklarını tahliye etmesiydi. Bu doğrultuda, Ağustos 1917'de İran Dışişleri Bakanlığı, Petrograd'daki İran elçisine gönderdiği telgrafta, eğer hükûmetler anlaşarak İran, Rus kuvvetlerinden tahliye edilirse ve Osmanlı, verdiği sözün aksine hareket ederse, devletin ve halkın Osmanlı'yı engelleyeceği ifade edilmişti.[447]

Tüm bu süreçte, Rusya'daki siyasi çalkantılar son bulmamış ve Geçici Hükûmet bir çözüm üretememişti. Aynı zamanda Rus ordusu dağılma sürecine girmiş ve İttifak orduları, neredeyse tüm Doğu Galiçya ve Bukovina'yı geri almıştı. Kafkas ve İran cephelerinde görev

---

[442] İran hükûmeti topraklarının tahliyesini sadece Osmanlı hükûmet yetkililerinden değil, aynı zamanda Osmanlı müttefiklerinden de talep ediyordu. Nitekim 30 Temmuz 1917'de İran Hükûmeti Viyana'daki elçiliği aracılığıyla Avusturya Macaristan hükûmetinden Osmanlı Devleti'nin İran'ın tarafsızlığı politikası çerçevesinde topraklarını tahliye etmesini talep etti. Detaylı bilgi için bkz. *Güzide-i Esnâd-ı Derya-yı Hazar ve Menatık-ı Şomali İran der-Ceng-i Cehâni-yi Evvel,* s. 230-232.

[443] *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye.* c. VII, s. 781-783.

[444] Abdülhüseyin Şibani, age, s. 435.

[445] Abdülhüseyin Şibani, age, s. 325-326.

[446] Abdurrıza Huşeng Mehdevi, age, s. 351-352.

[447] *Güzide-i Esnâd-ı Derya-yı Hazar ve Menatık-ı Şomali İran der-Ceng-i Cehâni-yi Evvel,* s. 242-243.

yapan Rus askerleri de silahlarını bırakarak memleketlerine dönmeye başlamıştı. Bu ortamda, "barış, toprak ve ekmek" sloganıyla güçlenen Bolşevikler, Lenin'in önderliğinde Ekim Devrimi'ni gerçekleştirerek yönetimi ele geçirdi ve Geçici Hükûmet'in varlığına son verdi.

Bolşevikler, yönetimi ele alır almaz harekete geçerek, Kasım 1917'de yayınladıkları beyannamede şu ifadeleri kullanmışlardır:

> "Yüzyıllardır Avrupa'nın zalimleri ve yağmacılarının, canını, malını ve vatanının bağımsızlığını ticaret malı olarak gören Ey Doğu Müslümanları: İranlılar, Osmanlılar, Araplar, Hintliler! Harbi başlatanların memleketlerinizi bölmek istedikleri konusunda sizi uyarıyoruz. Devrik İmparatorluğumuzun İstanbul'u temlik etmeye dair gizli antlaşmaları geçerliliğini yitirdi. İstanbul, Müslümanların elinde kalmalıdır. İran'ın taksimine ilişkin antlaşma geçerliliğini yitirdi. Harbin bitiminden sonra ordu İran'ı terk edecek ve kendi kaderini tayin etme hakları güvence altına alınacaktır. Osmanlı'yı taksim eden antlaşma ve Ermenistan'ın zorla müsaderesinin iptal edileceği ve harbin bitiminden sonra Ermenilere siyasi geleceklerini belirleme hakkının verileceğini ilan ediyoruz."[448]

Böylelikle bu beyanname ile Bolşevikler, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı savaşını sona erdirdiğini ilan etmişti.

Şibani, Rus Devrimini, uluslararası demokrasi fikri, savaşın sona ermesi ve sulh anlaşmalarının yapılması açısından önemli bir gelişme olarak değerlendirmişti.[449] Neticede Bolşevikler 3-15 Aralık 1917 tarihleri arasında Osmanlı Devleti Avusturya-Macaristan, Almanya ve Bulgaristan ile 13 maddelik geçici bir ateşkes anlaşması imzaladı[450] Ardından, Kafkas cephesindeki Türk-Rus savaşını sona erdirmek amacıyla Erzincan Mütarekesi imzalandı.

Gelişmeleri yakından takip eden Almanya'daki İran elçisi Hüseyin Kuli Han Nevvab ise İran Dışişleri Bakanlığına gönderdiği 16 Aralık 1917 tarihli telgrafta, geçici olarak imzalanan ateşkes hakkında bilgi vermişti. Nevvab, Osmanlı ve Rusya'nın birliklerini İran'dan çekeceğini belirterek, İran'ın toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı konusunda Rusya'dan taahhüt aldıklarını aktarmıştı.[451] Ayrıca, 23 Aralık tarihli İran Dışişleri Bakanlık belgesinde de Osmanlı Devleti'nin mütareke sırasında İran'ın toprak bütünlüğünü ve özgürce

[448] Ra'd (13 Rebiülevvel 1336/27 Aralık 1917). *İblağiye-i Lenin.* Sene 9, Sayı 28, s. 1; Ahmed Ali Sipehr, age, s. 462.
[449] Abdülhüseyin Şibani, age, s. 328-329.
[450] Muhammed Gholi Majd, age, s. 234; Ahmed Ali Sipehr, age, s. 467.
[451] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 488.

kalkınmasını sağlamaya yönelik uluslararası tüm antlaşmaların geçersiz kılınması, iki devletin İran'dan birliklerini çekmesi ve diğer ülkelerin İran'ın bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü ve özgür kalkınmasını tanıyacaklarına dair bir antlaşma teklifinde bulunduğu belirtilmişti.[452]

Bu gelişmeler, Osmanlı hükûmetinin yalnızca kendi çıkarlarını değil, aynı zamanda İran'ın çıkarlarını da gözeterek çaba sarf ettiğini göstermektedir. Nitekim Enver Paşa, Muhacirin Heyeti'nin İstanbul'daki ziyaretinde, Osmanlı Devleti'nin İran'a zarar verme niyetinde olmadığını, İran'ın bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü savunduklarını belirterek, İran'a yönelik düşüncelerini izah etmişti.[453] Görüşmeye dair olarak Tahran gazetelerinde yayınlanan Osmanlı elçilik tebliğinde de şu ifadeler yer almıştı:

> "Osmanlı ve Rusya arasında mütareke müzakerelerinin başlamasından önce İstanbul'a gelen İran Muhacirin heyetinin muhterem temsilcisi, Meclis-i Mebusan'ın açılış gününde, Osmanlı Devleti'nin İran'ın bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü temin etmeye yönelik antlaşmayı hatırlattıktan sonra teşekkür konuşmasını yapmıştır. Meclis-i Milli ve Meclis-i Ayan'ı ziyaret ederek meclis rüesasına teşekkürlerini sunmuştur. Muhacirin heyetinin muhterem temsilcisi padişahın huzuruna çıkarak, mütareke antlaşmasının onuncu maddesinde Osmanlı Devleti'nin İran'a yönelik samimi niyetlerini ispat etmesinden dolayı teşekkür etmiştir. Dışişleri Bakanı Vekili Halil Bey, Muhacirin heyeti temsilcisinin teşekkürlerine cevaben şunları ifade etmiştir: 'Kardeşimiz ve komşumuz İran'ın bağımsızlığı, toprak bütünlüğü, dokunulmazlığı ve terakkisi bizim için doğal bir mesele olup, temel menfaat gereğinden sayılır. Bu savaşa, bağımsızlığımızı korumak için girdik ve devlet ve milletimizin maddi ve manevi çıkarları, İran'a o kadar bağlıdır ki, bu genel harpte İran'ın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü sağlamadan çıkarsak, bu bağımsızlığı kendimiz için tam bir bağımsızlık sayamayız.' Talat Paşa, aynı duyguları yineleyerek, İran'ın saadet ve dokunulmazlığının yalnızca siyasi bir görev değil, aynı zamanda manevi bir görev olduğunu belirtmiş ve Enver Paşa, Osmanlı Devleti'nin İran'ın iyiliği ve selameti için hiçbir şeyi esirgemeyeceğini ifade etmiştir."[454]

---

[452] Age, s. 469.

[453] Abdülhüseyin Şibani, age, s. 117-120; Ayrıca Osmanlı Hariciye Nezâretinden Kirmanşah ve Tahran Sefareti Müsteşarı Safa Bey'e gönderilen şifreli Telgrafta meseleye ilişkin şunları söylenmişti: "Maksadımız İran'ın Rus ve İngiliz istilasından kurtarılarak hür ve müstakil bir devlet olarak yaşamasını temin etmektir. İran toprağını düşmanlardan tathîr etmek için elden geleni diriğ etmeyeceğiz. İranlı dindaşlarımızın da kendi vatanlarını kurtarmak için ez-dil ve can bizimle beraber temin-i maksada çalışacaklarını ümit ediyoruz. Sizinle görüşen rüesâya bu yolda idâre-i lisân ile kendilerini teşci' edersiniz ve talimât-ı cedîde itâsını müstelzim ahvâl zuhur [eder] ise bildirirsiniz. Erzurum'un sükûtu esbâb-ı askeriyeden dolayı ordumuz geri çekilerek orayı tahliye ettiğinden ileri gelmiştir. İnşâallâh an-karîb Kafkas ve Irak cephelerinde düşmanlarımızı tard ve tenkil edeceğiz." Detaylı bilgi için bkz. BOA, HR. SYS. 2339/46; *Arşiv Belgelerinde Osmanlı İran İlişkileri,* s. 531.

[454] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 491-492.

Şibani, meseleye ilişkin olarak Osmanlı Mebusan Meclisi üyelerinden Emîr Şekîb Bey'in (d.1869-ö.1919) Almanya'da Fransızca verdiği nutuktan memnuniyetle bahsetmektedir. Emîr Şekîb, İran'ın bağımsızlığının temel sebebinin, Hindenburg'un güçlü kılıcı tarafından tetiklenen Rus Devrimi olduğunu belirtmiş ve bu görüşün kabul edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Nutkun sonunda ise "Yüksek payeli İran milletinin özgürlüğü için sadece ittifakları değil, tüm insanlığı tebrik ederim"[455] şeklindeki ifadeleri, İranlı dinleyicileri son derece memnun etmiştir.

Bu ifadeler, Osmanlı devlet adamlarının, İran'a ve halkına duyduğu ilgi ve alakayı gösterdiği için son derece mühimdir. Özellikle, İtilaf Devletlerinin savaş yıllarında İranlılar arasında yaymaya çalıştığı, Osmanlı Devleti'nin İran topraklarını ilhak edeceği yönündeki şayianın ortadan kaldırılmasında da etkili olmuştur. Bu bağlamda, Kaveh gazetesinde "Sultan'ın Müjdesi" başlığı altında kaleme alınan yazıda, Osmanlı Devleti ve milletinin, İran, Doğu ve Müslümanlara yönelik dostane niyetlerinin sözde değil, aksine Rusları İran'dan uzaklaştırmak ve Doğu memleketlerini özgürleştirmek için dökülen kanlarla açıkça ortaya konduğu ifade edilmiştir.

Osmanlı siyasi ve askeri yetkilileri, iyi niyetlerini her fırsatta belirtmiş ve İran'ın siyasi ve iktisadi bağımsızlığının korunması yönündeki saf niyetlerini dile getirmişti. Bu konuda, Sultan V. Mehmed'in 13 Kasım 1916 tarihinde yaptığı meclis açılış konuşmasında yer alan şu ifadeler de İran halkının özgürlüğüne yönelik samimi arzularını kanıtlar niteliktedir: "Harpte takip ettiğimiz maksatlardan biri, Müslüman komşu devlet olan İran'ın özgürce kalkınması için ihtiyaç duyduğu tüm uygun koşulları sağlamaktır. Biz, İran'a güvenli her türlü sorundan ve zararlı tehlikelerden uzak, bağımsız ve müreffeh bir yaşam garantilemek istedik."

Bu bağlamda, Kaveh'e göre, İslam halifesinin kutsal sözleri tüm İran'a yayılacak ve İranlı Müslümanlar, sultanın İran'ın bağımsızlığını güvence altına alacağına dair verdiği sözü memnuniyetle kabul edecekti. Osmanlı Devleti, halifeliği elinde bulunduran büyük bir İslam devleti olarak, yalnızca vatanının ve halkının refahını değil, aynı zamanda İslam'ın özgürlüğünü, doğunun geleceğini ve Müslümanların güvenliğini savunmaktaydı. Bu nedenle Osmanlı'nın başarısızlığı, doğunun umutlarının tükenmesi ve İslam'ın varlığının tehlikeye girmesi demek olacaktı. Gazete ayrıca, Enver Paşa'yı Halid bin Velid'e benzeterek, Müslümanların esaretten kurtuluşunun büyük ölçüde onun liderliğine bağlı olduğunu ifade etmekteydi. Zira Afganistan, Türkistan, Kazan, Kırım, Marakeş, Tunus, Cezayir, Zanzibar,

[455] Abdülhüseyin Şibani, age, s. 478.

Hindistan ve hatta Bengal Brahmanları da İstanbul'a odaklanmıştı. Türk ordusunun Galiçya ve Dobruca'daki zafer haberlerini büyük bir heyecan ve keyifle takip etmekteydi.[456]

Mart 1917'den itibaren Rusya'daki ihtilal olaylarının etkisi, Osmanlı Devleti ile İran'ın siyasi ve iktisadi durumları üzerinde derin bir etki göstermeye başlamıştır. Özellikle Osmanlı hükûmeti, halkın temel ihtiyaçları olan tahıl ve yakacak gibi maddelerin temininde ciddi sıkıntılar yaşamaktaydı. Bu duruma ilişkin olarak, Asr-ı Cedîd gazetesi 25 Ocak 1916 tarihli sayısında, Balkan yolunun açılmasının harp teçhizatı açısından faydalı olsa da halkın soğuk hava şartlarında kömür ve yakacak temini konusunda büyük zorluklar yaşadığını, ayrıca gıda -özellikle de buğday- fiyatlarının giderek arttığını bildirmişti.[457]

Zira Ludendorff'un Aralık 1917 başlarında, Rus ateşkesinden kısa bir süre önce Almanya'nın Türkiye'ye artık kömür gönderemeyeceği yönündeki uyarısı, ekmek sıkıntısına bir de yakıt sıkıntısını eklemiş ve durumu daha da zorlaştırmıştı.[458] Dolayısıyla İmzalanan ateşkes ile birlikte İstanbul'a kömür akışının yeniden başlaması ve Karadeniz yoluyla Ukrayna'dan tahıl sevkiyatının önünün açılması, bu sıkıntıların hafifletilmesine yardımcı olmuştu. Ayrıca, Karadeniz'in ulaşıma açılması, Alman-Türk ilişkilerinde tırmanan bir krizin tehlikeli boyutlara ulaşmadan önlenmesine de olanak sağlamıştı.

İran kamuoyuna göre, Rusya'daki devrim, Osmanlı Devleti'nin imdadına tam zamanında yetişmişti. Bu bağlamda devrim, ülkeyi ölüm döşeğinden kurtaran bir mucize olarak görülmüştür. Devrim, yalnızca Osmanlı Devleti üzerinde değil, özellikle İran'ın siyasi durumu üzerinde de fevkalade etkiler yarattı. İranlılar için devrim, beklenmedik bir sürpriz olmuştu. Sipehr'e göre, devrim ile birlikte, İran üzerinde bir asırdan fazla süredir var olan ağır Rus askeri baskısı aniden ortadan kalkmış ve bu durum İranlı vatanseverler için bir umut penceresinin açılmasına vesile olmuştu.[459]

Öte yandan devrimin ardından, İran'daki Rus ordusu bir anda dağılmış, İngilizlerin Rus subaylarına dağıttığı paralar bile bu bölünmeleri engelleyememişti.[460] Bu gelişmeler, İranlılara yabancı güçlerin, özellikle de Rusların, İran'a müdahale döneminin sona erdiğini ve ülkenin her yönüyle yeniden inşa edilmesi için bir fırsat doğduğunu hissettirmiştir.

---

[456] Kaveh (5 Safer 1335/1 Aralık 1916). *Navid-i Sultanî.* Sene 1, Sayı 15 s. 1.
[457] Asr-ı Cedîd (19 Rebiülevvel 1334/25 Ocak 1916). *Mektup ez-İstanbul.* Sene 2, sayı 50, s. 4.
[458]Sean McMeekin, age, s. 365-366; Ahmed Ali Sipehr, age, s. 82, 451.
[459] Bolşevik hükûmetinin Tahran'daki temsilcisi N. Z. Bravin, Tahranlıların mutluluğunu şöyle anlatmıştı: "Bu haberin İranlılar üzerindeki etkisini anlatmak güçtür. Tahran, insanların mutluluk patlaması ile gerçekten sarsıldı. Heyet üyeleri ve şahıslar sürekli beni tebrik ettiğinden kafamı kurcalamaya hiç vaktim yok. Beni sokaklarda gördüklerinde dahi alkışlıyorlar." Detaylı bilgi için bkz. Muhammed Gholi Majd, age, s. 320.
[460] Abdurrıza Huşeng Mehdevi, age, s. 351-352.

Ra'd gazetesi de 30 Aralık 1917 tarihli sayısında, Rus Devrimi'nin İran ve Osmanlı Devleti üzerindeki etkilerini detaylı bir şekilde ele almıştı. Yazıda, Lenin'in Osmanlı topraklarının işgaline karşı olduğu ve bu nedenle gizli antlaşmaları ifşa ettiği, ayrıca Müslümanların özgür bir hayat sürmesinden yana olduğu vurgulanmıştı. Yazıya göre, dünya genelindeki durum İran ve Osmanlı lehine değişmişti. Özellikle, Rusya sınırlarında imzalanan ateşkes ve maksimalistlerin elde ettiği zafer, Tahran'daki siyasetçilere yeni fırsatlar sunmuştu. Buna ek olarak, Lenin'in 1907 tarihli Rus-İngiliz anlaşmasını feshederek İran'ı bölme çabalarını sona erdirmesi, İranlılara ülkelerini özgürce yönetme konusunda umut vermişti.[461]

İran kaynaklarında da belirtildiği üzere, en önemli gelişme, Bolşevik yönetiminin, İran'ın paylaşılmasına dair 1907'de imzalanan ve 1915'te revize edilen İngiliz-Rus antlaşmasının geçersiz olduğunu ilan etmesi olmuştur. Bu açıklama, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin paylaşımına dair gizli antlaşmaların[462] açığa çıkmasına yol açmıştı.[463]

İran kamuoyuna göre, özellikle İngiltere için utanç verici olan durum, Rusların İran ile Osmanlı Devleti'ni paylaşan 1915 tarihli gizli antlaşmanın metnini yayımlamalarıydı. Sovyet Rusya'nın, daha önce Çarlık Rusya'sının elinde bulundurduğu imtiyaz ve haklardan İran halkının yararına vazgeçmesi, İngiltere'nin İran'daki siyasi konumunu ciddi şekilde zedelemişti. Bu gelişmeler, Sovyet Rusya'nın eylemleriyle paralel olarak, İranlılar arasında İngiltere'nin de benzer adımlar atması gerektiği yönünde bir beklenti yaratmıştır. Dolayısıyla, Ekim Devrimi, bazı İranlı yetkililere öyle bir cesaret vermiştir ki, bu durum, İngiltere'ye olan düşmanlıklarını açıkça ifade etmelerine ve Osmanlı ile Almanya'ya desteklerini dile getirmelerine neden olmuştur.

Nitekim İran elçisi Hüseyin Kuli Han Nevvab, 19 Aralık 1917'de "Berliner Zeitung am Mittag" gazetesine verdiği röportajda, İngilizlerin, ordusunu İran topraklarında tutmak için hiçbir mazeretinin kalmadığını, bu nedenle konuya dair herhangi bir iddiada da bulunamayacaklarını belirtmiş, ayrıca İran'ın bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün Osmanlı, Almanya ve Rusya arasında yapılacak bir antlaşma ile garanti altına alınacağına dikkat

[461] Muhammed Gholi Majd, age, s. 319-323.
[462] I. Dünya Harbi sırasında Osmanlı Devleti'ni paylaşmaya yönelik beş gizli anlaşma imzalanmıştı. Bunlar; Mart-Nisan 1915'te imza edilen İstanbul Anlaşması, aynı tarihlerde imza edilen Londra Anlaşması, Mayıs 1916'da imza edilen Sykes-Picot Anlaşması, Nisan 1917'de imza edilen Saint Jean de Maurienne ve İngiliz McMahon ile Şerif Hüseyin arasındaki imza edilen antlaşmadır.
[463] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 451.

çekmişti.[464] Meseleye ilişkin müzakerelerin en kısa zamanda başlayacak olması, Sipehr'e göre, İran için hayati bir müjde olarak değerlendirilmişti.[465]

Bu sırada olayların hızından dehşete düşen İngilizler, Brest Litowsk Barışı'nın ardından beklendiği gibi daha mülayim bir politika benimsemişlerdi. İngiliz elçisi Marling, İngiliz yönetiminin bundan sonra tamamen farklı bir yaklaşım sergileyeceğini ve İran'a mali yardım sağlayacaklarını ifade etmişti. Bu çerçevede, İngiliz hükûmeti, Ruslar tarafından Kazak ordusunun bütçesine yapılan ödemelere ayda 100.000 tümenlik bir yardım sağlamayı taahhüt etti. Ayrıca, İngiliz elçisi Marling, tarafsız ülkelerin subayları gözetiminde birleşik bir ordunun kurulmasını sağlayacaklarını ve İran hükûmetinin savaşın sonuna kadar tarafsız kalması koşuluyla, İran'ın bağımsızlığına saygı gösterileceğini belirtti.[466]

Osmanlı Devleti, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan, Bolşeviklerle barış yapmak amacıyla 22 Aralık 1917'de Brest-Litowsk'ta bir araya geldi. Görüşmeler, 3 Mart 1918'de Brest-Litowsk Barışı'nın imzalanmasıyla sonuçlandı. Bu antlaşma ile Kars, Ardahan ve Batum şehirleri (Elviye-i Selase) plebisit şartıyla yeniden Osmanlı Devleti'ne bırakıldı. Böylece Osmanlı Devleti, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra kaybettiği bu bölgeleri, 40 yıl aradan sonra geri almış oldu. Bu gelişme, İranlıların, Gülistan ve Türkmençay gibi antlaşmalarla Rus İmparatorluğu'na kaptırdıkları toprakları geri alma hayallerini yeniden canlandırdı.

Dolayısıyla İran, Brest-Litowsk Barışı'na kendi perspektifinden yaklaşarak, İran ve Afganistan'ın bağımsızlıklarını korumaları gerektiğini ve hiçbir devlete bağlı olmamaları gerektiğini ifade etmişti. Ayrıca antlaşmayı imzalayan devletlerin, İran ve Afganistan'ın siyasi ve ekonomik bağımsızlıklarına, toprak bütünlüklerine saygı göstermekle yükümlü oldukları belirtilmişti.[467] Bu ilkeye dayanarak, İran, Osmanlı ve Rus birliklerinin bir an önce İran topraklarını tahliye etmelerini ve tarafların sınırlarını ihlal etmemelerini umuyordu. Nitekim Osmanlı'nın Berlin Büyükelçisi Hakkı Bey, İran'ın bağımsızlığının Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına hizmet ettiğini vurgulayarak konuya ilişkin memnuniyetini dile getirdi.[468]

Ayrıca, 6 Mart 1918'de İran gazetelerinde yayımlanan Osmanlı sefareti tebliğinde, İngiltere'nin İran'dan kovulması gerektiği ve bu konuda yardım edebilecek komşu devletin

[464] Muhammed Gholi Majd, age, s. 319-323.
[465] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 473.
[466] Abdurrıza Huşeng Mehdevi, age, s. 352; Abdülhüseyin Şibani, age, s. 484.
[467] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 495.
[468] Abdülhüseyin Şibani, age, s. 500.

Osmanlı Devleti olduğu vurgulandı. Tebliğde, iki ülkenin karşılaştığı rakiplere karşı güçlenmesinin önemine değinilmiş ve İran'ın bağımsızlığını koruyarak ilerleme kaydetmesinin gerekliliği vurgulanmıştı. İran, güçlü bir irade ve kararlılıkla hareket ederse, bölgedeki denklemin büyük ölçüde değişebileceği belirtilmişti. Bu anlamda, Osmanlı Devleti, İran'ın bağımsızlık ve gelişimine en fazla destek veren komşu devlet olarak kendisini tanımlamıştı.[469] Bu gelişmelerin ardından, Ahmed Şah ise doğum günü vesilesiyle düzenlenen törende, Brest-Litowsk Barışı'nda İran'ın bağımsızlığının temini konusunda Osmanlı Devleti'nin gösterdiği samimiyet için Osmanlı Sultanına teşekkür etmişti.[470]

Sonuç olarak Rus İhtilali, Osmanlı ve İran arasındaki ilişkilerde önemli bir dönüm noktası oluşturdu. 1917'deki Bolşevik devrimi, Rus Çarlığının sona ermesine ve Sovyetler Birliği'nin temellerinin atılmasına yol açarken, Osmanlı ve İran için de yeni bir diplomatik ve stratejik ortam yarattı. İran, Rusya'nın bölgedeki etkisinin azalmasıyla daha bağımsız bir pozisyon elde etmeye başlamış ve Osmanlı Devleti bu durumu kendi çıkarları doğrultusunda değerlendirmeye çalışmıştır.

Rusya'nın İran'dan çekilmesiyle birlikte, Osmanlı için İran'la olan ilişkilerde yeni fırsatlar da doğmuştur. Bu dönemde, İran'ın bağımsızlık mücadelesi güç kazanmış, Osmanlı devleti de İran'a yönelik daha yakın bir politika izlemeye başlamıştır. Osmanlı, Rusya'nın bölgedeki hegemonyasının son bulmasının ardından, İran'ın toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını savunma noktasında aktif bir tutum sergilemiştir. Bu durum, Osmanlı'nın İran'la stratejik bağlarını güçlendirmiş ve iki ülke arasında kısa süreli olsa da daha yakın bir iş birliği doğurmuştur.

Öte yandan ihtilal ile Osmanlı Devleti ve İran arasında daha yoğun bir askeri ve diplomatik etkileşim yaşandı. Osmanlı Devleti, İran'a verdiği destekle sadece bölgedeki güç dengesini değiştirmeyi değil, aynı zamanda İngiltere'nin bölgedeki etkisini sınırlamayı amaçladı.

---

[469] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 493.

[470] Maslahatgüzar Nüzhet Bey, meseleye ilişkin İstanbul'a gönderdiği telgrafta şunları söylemektedir: "Şah hazretlerinin velâdeti münasebetiyle dünkü Cuma günü icra olunan merâsim-i mahsusada Şah hazretlerinin hayet-i umumîyeye karşı irâd eylediği nutk-ı cevabîde Brest Litowsk Muahedesi'nde istiklâl-i İran'ın temini hususunda ibrâz olunan âsâr-ı samimiyetten dolayı pek mahzûz ve müteşekkir bulunduğunu beyan etmiş ve bilahare bendenize takarrüb ve tevcih-i hitâb edip işbu teşekkürâtını atebe-i ulyâ-yı hazret-i Padişahî'ye arz ve iblağ etmekliğimi recâ ve bu bâbda telgrafnâme-i hümayunun geçen Nevruz merâsim-i mahsusanın icrasından sonra vürûd etmiş olması cihetiyle teşekkürâtını mezkûr merâsim-i mahsusanın esna-yı icrasında ifâ edemediğini beyan etmiştir." Detaylı bilgi için bkz. BOA, HR. SYS. 2341/15; *Arşiv Belgelerinde Osmanlı İran İlişkileri*, s. 602.

Osmanlı ve İran, Rusya'nın Çarlık rejiminden kurtulmuş ve bu durum iki ülke için büyük bir fırsat sunmuştur. Ancak İran'ın bu fırsatı değerlendirebilmesi için dış destek ve iç istikrar önemli bir gereklilik olmuştur. Bu bağlamda Osmanlı, İran'ın bağımsızlık mücadelesini destekleyerek, İngiltere'nin bölgedeki etkisini dengelemeye çalışmıştır. Bu dönemde, İran'ın bağımsızlık yolunda attığı adımlar, Osmanlı'nın bölgesel nüfuzunu artırma arzusuyla örtüşmüştür.

Sonuç olarak, Rus Devrimi, bir rejim değişikliği olmasının yanı sıra Osmanlı ve İran için de Kafkasya ve İran coğrafyasındaki dengeleri etkilemiştir. Nitekim Rusya'nın bölgeden çekilmesi, özellikle Osmanlı'ya Kafkasya ve İran coğrafyasından yeniden hareket alanı kazandırmıştır. İran ise uzun bir süredir Rus baskısından kurtularak daha bağımsız bir hale geleceğine inanmıştır.

Özellikle Bolşeviklerin yayınladığı beyannameler son derece önem arz etmiştir. Çünkü Bolşevikler bu beyannamelerle mazlum milletlere destek mesajları verilmiş, dolayısıyla bu durum Osmanlı ve İran halkları arasında anti-emperyalist bir dayanışma havası oluşturmuştur. Bu nedenle İran'da İngiltere karşıtlığı artmıştır. Osmanlı ise bu durumu bölgedeki İngiliz nüfuzunu kırmak için diplomatik bir fırsat olarak değerlendirmiştir.

Bir diğer önemli nokta ise gizli antlaşmaların ortaya çıkmasıdır. Bahse konu antlaşmaların ifşa edilmesi Osmanlı ve İran'ın paylaşılma planlarını gözler önüne sermiştir. Bu belgeler, İran kamuoyunu uyanmasını sağlamış, özellikle bu süreçte Osmanlı devlet adamlarının İran'ın bağımsızlığını desteklediğine dair beyanları ise Osmanlı'ya yönelik güveni artırmıştır.

Sonuç olarak Rus Devrimi Osmanlı-İran ilişkileri, İran'ın bağımsızlık arayışı, Orta Doğu'nun geleceği ve kısa bir süreliğine olsa da İran coğrafyasında İngiliz etkisinin kırılması açısından önemli bir kırılma noktası olmuştur.

1.7. Osmanlı ve İngiltere'nin Güney Azerbaycan'daki Nüfuz Mücadelesi ve İran'ın Bağımsızlık Arayışı

Rus Devrimi'nin hemen ardından, Osmanlı ve Bolşevik hükûmetleri, Doğu Anadolu'daki savaşın sona erdirilmesi amacıyla 18 Aralık 1917 tarihinde Erzincan Mütarekesi'ni imzaladı. Mütarekenin şartlarından biri, tarafların İran topraklarını terk etmeleriydi. Ardından imza edilen Brest-Litowsk Barış Antlaşması ile de taraflar, İran'ın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü kabul etti. Ancak Ruslar 1917'nin sonlarında, özellikle Urumiye'den çekilerek askeri mühimmat ve teçhizatlarını Ermeni, Nesturî ve Asurî gruplara

bırakmış ve bu gruplar İngiltere, Fransa ve ABD tarafından ayrıca silahlandırılmıştı. Bu durum, İran ve Osmanlı sınırındaki bu gruplarla Müslüman Türk, Kürt ve İranlı ahali arasında kanlı çatışmalara yol açmıştı. Bu süreçte Osmanlı hükûmeti ise Ermeni, Asuri ve Nesturi milislerinin Osmanlı sınırlarına saldırmaları ve sınır bölgesindeki Müslüman Türk, Kürt ve İranlı halka yönelik saldırılar ve katliamları karşısında önlem almak zorunda kalmıştı.[471] Bu nedenle, Osmanlı kuvvetleri İran'ı bütünüyle terk etmeyerek bölgedeki asayişi sağlamak amacıyla varlık göstermişti.

Rus Devrimi sonrasında, İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri, Ermeni, Nesturî ve Asurî grupların başlıca destekçileri haline gelmiş ve bu gruplara askerî yardımlar sağlamıştı. Bu devletler, özellikle İran'da Güney Polisi'ne benzer şekilde Kuzey Polisi'ni teşkil etmek istemişlerdi. Nitekim Ra'd gazetesinin 20 Ocak 1918 tarihli sayısında, Kuzey Polisi'nin kurulmasına dair verilen haberde, İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri'nin, vatandaşlarını koruma bahanesiyle 4.000 kişilik bir ordu kurmayı planladıkları, bu orduyu oluşturan kişilerin büyük çoğunluğunun Ermeni olduğu ve bu kişilerin giderlerinin söz konusu üç ülke tarafından karşılandığı ifade edilmişti.[472]

Bu durum, İran hükûmetini ciddi şekilde endişelendirmişti. Nitekim İran Dışişleri Bakanı, özellikle Urumiye, Hoy, Salmas, Maku gibi bölgelerdeki Ermeniler başta olmak üzere, Süryani, Nesturî ve diğer Hristiyan toplulukların silahlandırılmasının Osmanlı-İran sınırında kargaşa ve güvenlik sorunlarına yol açacağı endişesini dile getirerek, bunun bölgedeki istikrarsızlığı artıracağına dikkat çekmişti. İran Dışişleri Bakanı, İngiltere ve ABD elçiliklerine defalarca protestolar sunmuştu.[473]

Bu süreçte Osmanlı hükûmeti ise İran hükûmetinin itirazlarına rağmen, her geçen gün bölgede İngiliz, Fransız ve Amerikalıların artan etkisi karşısında, sınırların güvenliğini sağlamak ve bu devletler tarafından desteklenen Ermeni, Nesturî ve Asurî gruplarının, Müslüman Türk, Kürt ve İranlı nüfusa yönelik saldırılarını engellemek amacıyla bölgede kuvvet bulundurmak zorunda kalmıştı.[474]

Ancak bu süreçte İngiltere, Osmanlı'nın bölgedeki müdahale ve etkisini zayıflatmak amacıyla harekete geçmiştir. İngiltere, Rusların Güney Azerbaycan'dan çekilmesinin ardından, Rusya'nın bölgede sağladığı nüfuzu devralmayı hedeflemişti. Çünkü İngilizler için, Hazar Denizi'ne ve Bakü petrollerine ulaşmanın yolu, Güney Azerbaycan'a hâkim olmaktan

[471] Mehdi Akasi, age, s. 382; Ahmed Ali Sipehr, age, s. 489; Muhammed Gholi Majd, age, s. 412-413.
[472] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 489; Muhammed Gholi Majd, age, s. 413.
[473] Muhammed Gholi Majd, age, s. 417.
[474] Abdülhüseyin Şibani, age, s. 513-514.

geçiyordu. Ancak, başlangıçta gösterdikleri çabalara rağmen, İngilizler bu hedeflerine ulaşmakta başarısız olmuşlardı. Benzer şekilde, İran hükûmeti de bölgeye nüfuz etme noktasında başarılı olamamıştı. Bu bağlamda, Devletabadî'ye göre, bölgedeki en etkili güç Osmanlı Devleti olmuştu.[475]

İngilizler, hedeflerine ulaşmak amacıyla ilk olarak 27 Ocak 1918'de, Tümgeneral Lionel Charles Dunsterville (d.1865–ö.1946) komutasındaki bir öncü heyeti İran'a göndermişti. Bu heyet, kişisel eşya, kumanya, mühimmat ve para taşıyan 36 Ford kamyonu ve 12 subayın bulunduğu 4 otomobilden oluşmaktaydı. Heyetin ana görevi, Çarlık ordusunun yerini almak ve İran Azerbaycanı ile Güney Kafkasya'daki yerel birimleri örgütlemekti. Bu amaçla Dunsterville, Kasr-ı Şirin ve Patak yoluyla 3 Şubat 1918'de Kirmanşah'a ulaşarak, İngilizlerin savaş boyunca ilk kez Güneybatı İran'a girişini sağlamıştı. İran Dışişleri Bakanlığı ise bu durumu protesto ederek öncü heyetin Bağdat'a geri dönmesini talep etmişti. Ancak Dunsterville, 50 bin nüfuslu Kazvin'e ulaşmış ve burada, Osmanlı, Alman ve Bolşevik[476] subaylarının yer aldığı, Mirza Küçük Han'ın liderliğindeki Cengeli Hareketi'nin[477] kontrolündeki Kazvin halkı ile karşılaşmıştı. Bu durum, Dunsterville'ın Kazvin halkı ve Cengeliler tarafından muhalefetle karşı karşıya kalmasına yol açmıştı. Ardından, Reşt ve

[475] Yahya Devletâbâdî, age, c. IV, s 83-84.

[476] Rus birlikleri, bir yandan İran coğrafyasını tahliye ederken, diğer yandan Bolşevikler de Reşt'e gelerek Mirza Küçük Han ile bir antlaşma imzaladılar. Reşt'te Bolşevik Komitesi kuruldu. Bolşeviklerin Mirza Küçük Han ile yakınlaşması, Çarlık ordusunun kumandanlarından General Baratov ve Bicherakhov'un muhalefetini tetiklemiş, hatta bu durum, İngilizlerle yapılan bir antlaşmaya yol açmıştır. Detaylı bilgi için bkz. *İran ve Ceng-i Cehâni-yi Evvel: Esnâd-ı Vezerat-ı Dâhile,* No: 90, s. 409-410.

[477] Cengeli Hareketi, faaliyetlerini Gilan ormanlarında sürdürmesi nedeniyle bu ismi almış ve 1912'de teşkil edilmiştir. Hareketin lideri, Mirza Küçük Han'dır. İttihâd-ı İslâm fikrinden beslenen bu hareketin temel amacı, Rus emperyalizminin İran üzerindeki egemenliğine karşı mücadele etmekti. Cengeli Hareketi, Müslümanların birbirleriyle iş birliği yaparak, İslam topraklarını dışsal saldırılara karşı savunmaları gerektiğini savunmuştur. I. Dünya Harbi yıllarında faaliyetlerini genişleten bu hareket, ülkenin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü tehlikeye atan askeri kuvvetlere karşı mücadele etmiştir. 1917 yılında ise "Cengel" adlı bir gazete yayımlamaya başlamıştır. Detaylı bilgi için bkz. Fahrani İ. (1357). *Serdar-ı Cengel.* Sazımân-ı İntişarat-ı Cavidan, Tahran; Keşaverzi, F. (1391). *Nehzed-i Cengel ve İttihâd-ı İslâm (Esnâd-ı Mihrimane ve Guzareşha).* Sazımân-ı Esnâd ve Ketaphane-i Milli ve Encümen Asar ve Mefahir-i Ferheng, Tahran; Ahmed Kesrevi, age, s. 697. Cengeli Hareketi'nin Osmanlı Devleti ile ilişkisini ele alan Atabaki ise meseleye ilişkin şu bilgileri sunmaktadır: Teşkilat-ı Mahsusa, başkent Tahran ve civarındaki bölgelerde İranlı Demokratlar arasında propaganda yaparak faaliyetlerini sürdürürken, Hazar Denizi bölgesindeki Cengeli İsyanı'nın lideri Mirza Küçük Han ile de temas kurarak ikinci bir siyasal cephe açmıştır. Küçük Han'ın Gilan'da bir İttihâd-ı İslâm partisi kurduğuna dair beklenmedik haber, Teşkilat-ı Mahsusa'yı şaşırtmış ve hareketin faaliyetleri, kısa süre içinde gündemin en üst sırasına yerleşmiştir. Ancak ilk teması kuran taraf Cengeli Hareketi olmuştur. Kasım 1915'te Küçük Han, Tahran'daki Osmanlı sefaretine gizli bir heyet göndererek, Osmanlılardan silah ve cephane temin etmeyi amaçlamıştır. Detaylı bilgi için bkz. Atabaki T. (2010). Doğu'ya Yöneliş: İran'da Osmanlı İstihbarat Servisinin Faaliyetleri, *İran ve I. Dünya Savaşı: Büyük Güçlerin Savaş Alanı,* Touraj Atabaki (Ed.), (Çev. Gül Çağalı Güven) Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 36-37; Ayrıca, Sipehr'in verdiği bilgilere göre, savaş sürecinde Cengeli Ordusu'nun eğitimi için 20 Osmanlı ve Avusturya subayı görevlendirilmişti. Bu subaylar, orduyu eğiterek, iyi donanımlı bir askeri kadro oluşturulmasına yardımcı olmuşlardı. Sonuç olarak, Cengeli Hareketi, 5 bin kişilik bir milli orduya ulaşmış ve bu ordu, Osmanlı, Rus ve Alman tüfekleriyle donatılmıştı. Detaylı bilgi için bkz. Ahmed Ali Sipehr, age, s. 386.

Enzeli'ye yönelen Dunsterville, karşılaşacağı olası saldırılar nedeniyle 27 Şubat'ta Hemedan'a geri çekilmişti.[478]

Dunsterville, Bağdat'taki İngiliz askeri yetkililerine, Osmanlı taraftarı Cengeliler ile savaşmadıkça veya bir anlaşmaya varmadıkça tekrar bölgeye gitmenin bir anlamı olmadığını bildirmişti. Bu nedenle, Dunsterville, Hemedan'a geldiği sırada, nüfuz sağlama amacıyla Ermenilerin yanı sıra Bolşevik Devrimi'ni tanımayan birçok Rus subayı ile anlaşmalar yapmış ve Imperial Bank of Persia aracılığıyla subayları ayda 100 tümen maaşla, askerleri ise ayda 30 tümen ordusunda istihdam etmişti. Anlaşma yaptığı isimler arasında, İran coğrafyasına hâkim önemli komutanlar olan General Baratov ve Bicherakhov gibi isimler de bulunuyordu.[479] Ayrıca, olayların hızlanmasından ve Güney Azerbaycan'daki askeri boşluktan endişe duyan İngilizler, Rusların Kazak ordusu bütçesine ödedikleri aylık 100.000 tümeni de karşılamayı taahhüt etmişlerdi.[480]

Bu süreçte Cengeliler ise İngilizlerin bölgedeki faaliyetlerine karşı büyük bir tepki göstererek, Reşt'teki İngiliz konsolosluğunu ateşe verdi ve konsolos yardımcısı ile İngiliz banka şubesinin reisini tutukladı.[481] Bu saldırıya karşılık olarak, İngilizler de misilleme yaparak Demokrat lider Süleyman Mirza'yı Bağdat'ta tutukladı. İran'ın farklı bölgelerinde artan tepkiler, bu olayların gerilimi daha da tırmandıracağı kaygısını doğurdu. İran hükûmeti, özellikle bu gelişmelerin bölgede istikrarsızlığı arttıracağı endişesiyle ciddi bir kaygı içindeydi. Bu durumu ele alan İran Dışişleri Bakanı, ABD'deki Maslahatgüzarı Alikuli Han Nebilü'd-Devle aracılığıyla ABD Dışişleri Bakanı Robert Lansing'e 21 Mart 1918 tarihli bir telgraf göndererek, İngiltere'yi şu şekilde şikâyet etmişti: "İngiltere'nin amacı, Rusların (Çarlık dönemi) yaptığı faaliyetleri tekrar etmek ve bu doğrultuda hareket etmektedir. Başta İran'a asker gönderme tehdidi olmak üzere, İngiltere'nin bu faaliyetleri, kamuoyunda büyük bir öfkeye yol açmıştır. Görünüşe göre, Tahran'daki İngiliz sefaretinin İran'daki duruma ilişkin doğru raporları Londra'ya iletmediği anlaşılmaktadır. Bu nedenle, mevcut durumu ayrıntılı bir şekilde açıklamanız ve Marling'in (İngiliz elçisi) esef verici sonuçlarını vurgulamanız gerekmektedir."[482]

Bu dönemde, İngilizler Kirmanşah-Hemedan-Kazvin hattına yerleşme çabalarını sürdürürken, Urumiye civarında 10.000 Süryani, Asurî ve Ermeni'yi silahlandırma

[478] Ahmed Kesrevi, age, s. 686; Muhammed Gholi Majd, age, s. 374, 434-435; Abdurrıza Huşeng Mehdevi, age, 353; Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 295-298.
[479] Ahmed Kesrevi, age, s. 687; Muhammed Gholi Majd, age, s. 327, 435, 438.
[480] Abdurrıza Huşeng Mehdevi, age, 352.
[481] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 386.
[482] Muhammed Gholi Majd, age, s. 366-367.

girişimlerine devam etmişlerdir.[483] Osmanlı kuvvetleri ise, hem Müslüman nüfusa yönelik saldırıları durdurmak hem de İngiliz ordusunun Musul'a geçişini engellemek amacıyla, İran'daki Ermeni, Süryani ve Asurî gruplarına karşı harekete geçmişlerdi. Bu gelişmelerin ardından, İstanbul'daki İran elçisi, 4 Nisan 1918 tarihli raporunda İran Dışişleri Bakanlığı'na şu bilgileri iletmişti: "İki gün önce, savaş bakanının kardeşinin, (Nuri Paşa) iddiaya göre, Azerbaycan'a doğru yola çıktığı bildirilmiştir. Bugün ise, hızla Mecdü's-Saltana'nın Urmiye'ye gönderildiği, aşiretleri kışkırtmaya çalıştığı belirtilmiştir. İddialara göre, Mirza Küçük Han-ı Reşti ile irtibat halinde oldukları ve onun aracılığıyla bir grup Osmanlı subayının, özellikle Şahsonları kışkırtmak amacıyla İran topraklarına girdiği ve onlara silah taşıdığı ileri sürülmüştür. Kafkasya meselesi de bu dönemde büyük önem kazanmış ve Osmanlılar, Ermenilerin her taraftan, özellikle İngiltere'nin desteğiyle silahlandırıldığını ve Osmanlı sınırlarına geçtiğini rapor etmişlerdir. Bu durum, ilerleyen zamanlarda bir bahane olarak kullanılabileceği endişesini doğurmuştu.

Öte yandan, raporun devamında elçi, durumu daha karamsar bir şekilde ele almış ve Hüseyin Rauf'un Kafkasya'ya gitmiş olduğunu belirtmiştir. Resmi makamlar her zaman samimiyetlerinden emin olduklarını ifade etmiş olsalar da devletin işlerindeki kararların yalnızca duygusal hislere dayanarak alınmadığını vurgulamıştır. Bu bağlamda, İran'ın, Rusya'ya bırakılan ve Gülistan ile Türkmençay antlaşmaları çerçevesinde teslim edilen bazı eyaletlerine ilişkin, bu bölgelerin yeniden ilgi odağı haline gelmesinin, tarafsız ve dürüst görevlilerin gönderilip gönderilmeyeceği sorusunu gündeme getirdiği belirtilmiştir. Sonuç olarak elçi, yakın geleceğin oldukça belirsiz olduğu ve devletin her türlü olaya hazırlıklı olması gerektiğini ifade etmişti. [484]

2 Nisan 1918'de, Ali İhsan Paşa komutasındaki Türk birlikleri Van'a girerek kenti Ermeni işgalinden kurtarmıştır. Ardından, 2.000 kişilik Türk kuvveti Savuçbulak ve Uşnu yönünden ileri harekâta geçmiştir. 16 Nisan 1918'de, Uşnu yakınlarındaki dağlarda, İngiliz destekli Asurîler ve Ciloların şiddetli direnişiyle karşılaşmışlardı.[485] Bu sırada, İran hükûmetinin bu grupları silahsızlandırma çabaları ise sonuçsuz kalmıştı. Savuçbulak, Uşnu, Urumiye ve Salmas[486] çevresinde bulunan Osmanlı kuvvetlerine saldıran bu gruplar, Türk kuvvetlerinin Tebriz'e girmesini engellemekle kalmamış, aynı zamanda Gilan'daki Mirza Küçük Han'a katılmalarını da geciktirmiştir. Sonunda mağlup olan bu grupların birçok köyü

[483] Abdülhüseyin Şibani, age, s. 754.
[484] *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye.* c. VII, s. 804-806.
[485] Abdülhüseyin Şibani, age, s. 754; Muhammed Gholi Majd, age, s. 413.
[486] Osmanlı kuvvetlerinin Urumiye ve Salmas yakınlarındaki faaliyetlerine dair detaylı bilgi için bkz. Ahmed Kesrevi, age, s. 665-675.

yağmalayarak ve tahrip ederek Azerbaycan-Hemedan yoluyla göç ettiklerini belirtilmektedir.[487]

Osmanlı kuvvetlerinin Güney Azerbaycan'a yönelik başlattığı ileri harekât, İngilizlerin Osmanlıları durdurmak amacıyla Batı İran'ı işgal etme kararı almasına yol açtı. İngilizler, 25 Nisan 1918'de Kirmanşah'a doğru ilerlerken Sencabilerin direnişiyle karşılaştılar. Aynı dönemde, Rauf Bey'in Kirmanşah'ta bulunduğu süreçte olduğu gibi, Kelhor ve Sencabiler adlı iki Kürt aşireti arasında da çatışmalar yaşanıyordu. İngilizler, Kelhor aşiretine destek vererek Sencabilerin teslim olmasını sağladılar.[488]

Bu süreçte İngilizlerin Batı İran'daki askeri faaliyetlerine karşı, Osmanlı kuvvetleri Mayıs 1918 itibariyle harekâtını genişleterek Savuçbulak, Urumiye, Salmas ve Hoy'a girmiş ve Tebriz'e doğru ilerleme başlamıştı.[489]

Bu dönemde İran hükûmeti ise bölgede yaşanan gelişmeler karşısında etkisiz kalmış ve Osmanlı ile İngiltere'yi sadece protesto etmekle yetinmişti. İngilizlerin ülkenin kuzey ve batı bölgelerindeki faaliyetlerine karşı, Rusların istibdat döneminde dahi bu tür bir tutum sergilemediklerini belirterek tepki gösterirken[490], Babıali'den ise ülke topraklarına yönelik saldırılarını derhal durdurmasını talep etmişti. Meseleye ilişkin olarak, hükûmet yerel yetkililerinden, Osmanlı ordu komutanlarıyla müzakere etmek üzere olağanüstü bir memur atanmasını istemişti. Bu memur, bir yandan Osmanlı kuvvetlerinin saldırılarını durdurmaya ve geri çekilmelerini sağlamaya çalışacak, diğer yandan ise bölgedeki İranlı komutan ve yöneticilere, ülkenin tarafsızlık politikasını ihlal etmemeleri konusunda uyarılarda bulunacaktı.[491] Ancak İran hükûmeti, muharip devletlere söz geçiremediğini fark edince durumu daha çok Amerika ile çözmeye çalışmıştı. Nitekim, meseleye ilişkin olarak İran Dışişleri Bakanlığı tarafından ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen telgrafta, Mayıs 1918'de Türk kuvvetlerinin Azerbaycan'a saldırısının, İngiliz kuvvetlerinin Batı İran'ı işgal etmelerine bir yanıt olarak yapıldığı belirtilmiş ve bir bakıma İngilizler şikâyet edilmişti.[492]

İngilizler, Irak cephesinde sükuneti sağlayarak yönünü İran Azerbaycanı'na çevirmiş, mayıs ayı sonlarından itibaren Dunsterville ise Cengelilerle savaşmak üzere hazırlık yapmaya başlamıştı. Görünüşe göre, bu durum İran hükûmetini endişeye sevk etmiş ve İngilizlere daha sert tepki vermesine neden olmuştu. Nitekim, İran Dışişleri Bakanlığının 10 Mayıs tarihli

[487] Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 301-303.
[488] Muhammed Gholi Majd, age, s. 386, 388-389;
[489] Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 300-301.
[490] Muhammed Gholi Majd, age, s. 410.
[491] *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye.* c. VII, s. 807-809.
[492] Muhammed Gholi Majd, age, s. 367-368.

telgrafında, "İngilizler, İran'ın batı ve doğusunda askeri saldırganlıklarını sürdürmekte, Hemedan ve Kazvin'de kuvvet sayısını artırmaktadır" denilmiştir. Dolayısıyla İran hükûmeti, "İngiliz yetkililer Kazvin şehrinde sıkıyönetim ilan etmeye ve bazı kişileri tutuklayıp sınır dışı etmeye çalışıyor ifadesine yer verilmiştir. İran hükûmeti, İran'ın egemenlik ve tarafsızlık ilkelerine (İngiltere hükûmet yetkilileri tarafından bu ilkelere saygı gösterilmesi hakkında defalarca söz verilmesine rağmen) aykırı olduğu ve ülkenin iç işlerine doğrudan müdahale niteliğindeki bu eylemlere itirazını ilan eder"[493] diyerek İngiliz hükûmetini protesto etmişti.

Fermaiyan, İngiliz kuvvetlerinin Güney Azerbaycan'dan Kafkasya'ya ilerleme konusunda Londra ve Hindistan yetkilileri arasında ciddi bir ihtilaf yaşandığını belirtmektedir. Esasından bu durum Kafkasya'daki siyasi ve askeri gelişmelerden kaynaklanmıştı. Nitekim İngilizlerin sahip olduğu verilere göre, Osmanlılar mayıs ayı itibarıyla Batum, Kars ve Bayezid'i ele geçirmiş, yakın zamanda Tebriz'i de işgal etmeyi planlamaktadır. Bu sırada, İran ve Kafkasya'daki Osmanlı askeri nüfusu 32 bin kişiye ulaşmıştır. Ayrıca, Müslüman Tatarlar, Osmanlı Devleti'ne yardım etmek üzere 30 bin kişiyi donatabilirdi. Bölgedeki çoğu Ermeni ise, Osmanlılara karşı direnme noktasında güçsüz kalmıştı. İran coğrafyasındaki Osmanlı karşıtı güçlerden Cilolar ise sadece 11 bin kişilik bir kuvvet oluşturabiliyordu.[494] Dahası, Gilan Kargozarı'nın raporuna göre, Cengeliler'in yardımıyla bölgedeki Bolşevik etkisi her geçen gün daha da artmaktaydı.[495] Tüm bu gelişmeler, İngilizleri başarı sağlama konusunda derin bir kaygıya sevk etmişti.

Osmanlı kuvvetleri, İran Azerbaycanı'na yönelik başlattığı ileri harekât kapsamında 7 Haziran 1918 tarihli bir rapora göre, Savuçbulak, Hoy, Salmas, Şerefhane ve Merend gibi önemli bölgeleri işgal etmişti. Aynı raporda, Tebriz'in beş fersah uzaklığındaki Sufiyan'ı tehdit eden Türk kuvvetlerinin, şehrin dört bir yanını kuşatarak, baskıyı arttırdığı bildirildi.[496] Başka bir raporda ise Osmanlı komutanları Tevfik Bey ve İsmail Hakkı Efendi'nin 500 askerle Tebriz'e hareket ettiği bilgisi verildi. [497] Sonuç olarak, 14 Haziran 1918'de Tebriz, Osmanlı kuvvetlerince işgal edildi ve şehrin Tahran'la olan bağlantısı koptu.

Bu süreçte Osmanlı askeri yetkilileri ise bölgedeki nüfuzlarını pekiştirmek amacıyla Osmanlı yanlısı Mecdü's-Saltana'yı Güney Azerbaycan valisi olarak atadı. Osmanlıların desteğiyle Mirza Takihan Rıfat, Azerbaycan/Azerbadgan adıyla Türkçe bir gazete

[493] Age, s. 409-410.
[494] *İran ve Ceng-i Cehâni-yi Evvel: Esnâd-ı Vezerat-ı Dâhile,* No: 88, s. 407; Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 308-309.
[495] *İran ve Ceng-i Cehâni-yi Evvel: Esnâd-ı Vezerat-ı Dâhile,* No: 90, s. 409-412.
[496] Age, No: 93, s. 414.
[497] Age*,* No: 95, s. 415,416.

yayımlamaya başladı.[498] Atabaki'nin ifadesiyle, bu gazete, Osmanlıların bölgedeki Pantürkizm propagandasının en önemli aracı haline geldi.[499] Ayrıca, Tebriz'in önde gelenlerinden ve soylularından Hacı Mirza Ağa Beluri, cihat çağrısı yapmak üzere tekrar şehre getirildi. Tebriz, Urumiye ve diğer şehirlerde ise İttihâd-ı İslâm cemiyeti kurularak, çeşitli bildiriler yayımlandı.[500]

Bu gelişmelerin bir parçası olarak, 23 Haziran 1918'de İran Azerbaycanı'ndaki Türk kuvvetlerinin komutanı Tevfik Bey, Farsça olarak "Tebriz Ahali-i Muhteremesine" başlıklı bir bildiri yayımladı. Bildiride şu maddeler vurgulandı:

> Osmanlı ordusu Dilman kasabasını ve bütün Salduz Ovası'nı işgal etmiş olup, Urumiye de yakın zamanda ele geçirilecektir. Tebriz bölgesine büyük bir asker ve top sevk edilmektedir (md.1). Maksadımız, İngilizleri ve diğer işgalci güçleri, İslam kardeşlerimizle birlikte yaşadığımız, İslam hükûmeti olan İran topraklarından kovmak ve tüm halka yardımda bulunmaktır (md. 2). Asayişi bozan veya düşmana yardım etmeyen Müslüman ve Hristiyan halk, Osmanlı koruması altındadır (md. 3). Osmanlı ordusu aleyhinde iftira atan ve silah taşıyan herkes, tereddütsüz bir şekilde cezalandırılacaktır (md. 4).[501]

Böylelikle bildirinin içeriği, bölgedeki Türk kuvvetlerinin stratejik amacını net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Osmanlı Devleti, ilerleyen harekâtı neticesinde savaş yıllarında büyük stratejik öneme sahip Culfa-Tebriz demiryolunu ele geçirdi. Bir zamanlar "Culfa-i Rus" olarak bilinen bu bölge, artık "Culfa-i Osmanî" olarak adlandırılmaya başlanmıştı. Ancak, bu gelişmeler Tahran hükûmeti tarafından hoş karşılanmadı ve İran hükûmeti karşıt bir tutum sergiledi. Osmanlıların, bu harekâtlarına dayanak olarak Ermeni meselesini öne sürmesi, Tahran'ın tepkisini körüklemişti. Devletabadî'ye göre, halk, uzun yıllar süren Rus zulmünü geride bırakmış olmalı ki Osmanlılara karşı olan sabırlarını yitirmişti ve bu sebeple Osmanlıların tavırları ve davranışları yerel halk arasında hoşnutsuzluğa yol açmıştı.[502]

Bu gerilime yol açan sebeplerden biri, İngilizlerin Güney Azerbaycan'ı Osmanlı topraklarına katmayı planladığına dair yaydığı propaganda olmuştu. Diğer bir sebep ise, Osmanlıların temmuz ayında, İran Demokratları'nın önde gelen liderlerinden Muhammed

[498] Ahmed Kesrevi, age, s. 697, 734-735;
[499] Touraj Atabaki, agm, s. 40.
[500] Ahmed Kesrevi, age, s. 697; Muhammed Gholi Majd, age, s. 458.
[501] Muhammed Gholi Majd, age, s. 457-458.
[502] Yahya Devletâbâdî, age, c. IV, s 79-84.

Hiyebani, akrabası Muhammed Ali Badamçi ve Nubari'yi, İngiliz ajanı oldukları iddiasıyla tutuklamalarıydı.[503] Bu tutuklamalar ve propaganda faaliyetleri, İran hükûmeti tarafından sert bir şekilde protesto edilmişti. Meseleye ilişkin olarak Şibani, Osmanlıların bölgedeki asıl amacının, İngilizlerin Azerbaycan'a girmesini engellemek olduğunu ifade etmişti. Çünkü her geçen gün İran'daki İngiliz etkisi artmakta olup, Osmanlılar da bu tehdit karşısında Kafkas cephesini korumak zorunda olduklarını hissetmişlerdi.[504]

Osmanlı Devleti'nin bölgedeki faaliyetlerine karşılık olarak, Dunsterville, Bicherakhov ve devrim sonrası dağılan Rus Kazak Tugayına mensup askerlerin yardımıyla Cengelilerden Kazvin'i almayı hedeflemişti. Başarılı olunması durumunda, Hazar Denizi'nin kontrolü ele geçirilerek Kafkasya bölgesindeki Ermeniler İngiliz himayesi altına alınabilecekti. Bu doğrultuda, Haziran 1918'de Bicherakhov ve Kazak birliklerinin yardımıyla Cengeliler güzergâh üzerindeki Mencil'den püskürtülmüş ve bu zafer, İngilizlerin bölgedeki etkinliklerini artırmalarına olanak sağlamıştı.[505]

20 Temmuz 1918'de ise 2.500 kişilik Cengeli kuvvetiyle yapılan çatışmalarda Cengeliler mağlup edilerek kısa sürede Reşt ve Enzeli ele geçirildi ve böylelikle Gilan bölgesinin kontrolü sağlandı.[506] Cengeliler, İngiliz kuvvetlerine karşı daha fazla direnemeyerek, ağustos ayında ateşkes talep etti. İran gazeteleri, bu durumu şöyle aktarmıştı: "Son birkaç gündür Reşt halkı arasında, Cengelilerin Reşt'teki İngiliz kuvvetleriyle barış yaptığı ve İngilizlerin Cengelilere büyük miktarda para ödediği söylentileri dolaşıyor."[507] Sonuç olarak, taraflar arasında 12 Ağustos 1918'de bir antlaşma[508] yapıldı.

Cengeli barışı ile İngilizlere Kafkasya yolu açılmış oldu. Ayrıca Mehdevi'ye göre, özellikle de Rus ordusunun İran'dan -özellikle de Enzeli'den- çekilmesinin bir sonucu olarak, İngiltere İran'da rakipsiz hale geldi. Bu dönemde, İngiltere'nin İran'daki prestiji ve gücü, o zamana kadar görülmemiş bir düzeye ulaşmıştı. Bu nedenle İngilizler, Osmanlı Devleti'ni artık tehlikeli bir rakip olarak görmemeye başlamıştı.[509] Ancak, yine de İngiliz askeri yetkilileri, Türk kuvvetlerinin İran Azerbaycan'ı ile Bakü'ye girmesini önlemek amacıyla Kuzey İran'a yeni kuvvetler, askeri teçhizat ve mühimmat sevk etmekten geri durmamıştı. Bu durumu İran gazetesi, 16 Ağustos 1918 tarihli sayısında şu şekilde aktarıyordu:

[503] Ahmed Kesrevi, age, s. 663, 694, 697.
[504] Abdülhüseyin Şibani, age, s. 513-514.
[505] Muhammed Gholi Majd, age, s. 438-443; Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 309.
[506] Ahmed Kesrevi, age, s. 693; Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 311-313; Abdurrıza Huşeng Mehdevi, age. 353.
[507] Muhammed Gholi Majd, age, s. 448-449.
[508] Antlaşma maddelerine dair detaylı bilgi için bkz. Ahmed Ali Sipehr, age, s. 389-390.
[509] Abdurrıza Huşeng Mehdevi, age, 356.

“Kirmanşah’tan gelen haberler, İngiliz birliklerinin büyük miktarda mühimmatla sürekli hareket halinde olduğunu gösteriyor. Bir süre önce yapımına başlanan askeri demiryolu inşaatının Patak’a kadar uzatıldığını gizli bir kaynaktan öğrendik.” Aynı gazete, 23 Ağustos sayısında ise şu bilgiyi veriyordu:

> “Gizli bilgilere göre, halihazırda Kirmanşah’a giren ve başka yerlere gönderilen kuvvetlere ilaveten yakın zamanda bir İrlanda tümeni de geldi. (…) İngilizlerin bu kadar büyük bir kuvvet toplamasındaki amacı, Miyane’deki askeri tahkimatları korumak ve Kızıl Ozan Nehri kıyısında yoğunlaşmak ve böylece Azerbaycan’a ilerlemek isteyen Türk birliklerini engellemektir.” [510]

Nitekim bu gelişmeler, bölgedeki askeri dengelerin giderek daha da karmaşıklaştığını ve İngilizlerin stratejik hamlelerini hızla sürdürdüğünü göstermektedir.

İngilizlerin bölgedeki faaliyetlerine karşılık olarak, Osmanlı birlikleri, 6 Eylül’de Güney Azerbaycan’da İngilizlere yönelik bir ileri harekâta geçerek iç bölgelere doğru ilerlemeye başladılar.[511] İngilizler ise, Türk kuvvetlerinin Güney İran coğrafyasından ilerleyerek Kafkas İslam Ordusu’na katılmalarını engellemek amacıyla Tebriz yakınlarındaki Şibli mevkiine kadar gelmişlerdi. Ancak, Türk kuvvetlerinin ilerlemesi karşısında bu birlikler geri çekildi. Taraflar, Miyane yakınlarındaki Dikmetaş mevkiinde karşı karşıya geldi. Vuku bulan çatışmada, İngiliz kuvvetleri geri çekildi. [512] Bu çatışma, Osmanlı ve İngiliz birliklerinin Güney Azerbaycan’da ilk defa karşı karşıya gelmesi açısından büyük bir öneme sahiptir. Nitekim, İran gazetesi 9 Eylül tarihli sayısında bu çatışmayı şu şekilde aktarmıştır: “İngiliz kuvvetleri ile Türkler arasında küçük bir çatışma haberi kamuoyunda endişe yarattı, ancak bu çatışma hakkında henüz elimize güvenilir bir bilgi ulaşmadı. Son zamanlarda çok sayıda uçak görüldü. Şu anda Miyane’de konuşlanmış İngiliz kuvvetlerinin sayısı artmış ve oradaki İngiliz konsolosunun talebi üzerine bu noktadan her çeşit ulaşım kesinlikle yasaklanmıştır.” [513]

Bu küçük çatışma Türk kuvvetleri açısından önemli bir başarıydı. Zira Türk birlikleri, İngilizlerin Hanekin-Enzeli haberleşme hattını tehlikeye düşürmüşlerdi. Bu gelişme üzerine İngiliz askeri yetkilileri, Dunsterville’ın Kafkasya’nın işgali için talep ettiği takviye kuvvetlerin sağ salim bölgeye ulaşmasından endişe duymuş, bu kuvvetleri bölgeye göndermekten çekinmişlerdi.[514]

---

[510] Muhammed Gholi Majd, age, s. 473-474.
[511] Abdülhüseyin Şibani, age, s. 754.
[512] Ahmed Kesrevi, age, s. 694.
[513] Muhammed Gholi Majd, age, s. 476-477.
[514] Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 320.

Devletabadî'ye göre, eğer Osmanlılar İngiliz ordusu ile çatışmak zorunda kalmasaydı, Tahran'a gitmekten asla çekinmeyeceklerdi. Hatta, iki yıl önce Hemedan üzerinden Tahran'a gitme planı yapmışken, bu kez Azerbaycan üzerinden aynı hedefi gerçekleştirmeyi düşünüyorlardı. Ancak, İran hükûmetinin itirazları sonrası Osmanlı hükûmeti, amacının İran topraklarını ele geçirmek olmadığını, yalnızca Kafkasya'da zafer elde edildikten sonra İran'ı terk edeceğini açıkça beyan etti. Devletabadî'ye göre, Osmanlı hükûmetinin bu girişimi, özellikle Almanların onayı alınabilirse, İran Azerbaycanı da dahil olmak üzere Bakü merkezli bir Türk-İslam devleti kurma hedefine yönelikti. Bu strateji, sadece bölgedeki güç dengesini değiştirmeyi değil, aynı zamanda yeni bir Türk-İslam birliğinin temellerini atmayı amaçlıyordu.[515]

Osmanlı Devleti'nin, Ruslarla anlaşarak Tebriz de dahil olmak üzere Bakü merkezli bir Azerbaycan adıyla Türk-İslam Devleti kurma iddiası, İran hükûmeti tarafından sert bir şekilde tepkiyle karşılanmıştır. Bu durumu İstanbul'daki İran elçiliği tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 28 Ağustos 1918 tarihli telgrafta:

> Hükûmet-i Seniyye ile Rusya arasında vuku' bulan akd-i sulh neticesinde Kafkasya'da 'Azerbaycan' adı altında bir hükûmet teşekkül eylediği ve Azerbaycan, malûm olduğu üzere Devlet-i Aliyye-i metbuama aid eyaletlerden biri olup merkezi Tebriz şehri olduğu ve şimdiye kadar tarihlerde bu isimde bir hükûmet görülmediği halde, eyaletin bir parçası olarak Kafkasya'da bulunan bölümünün 'Azerbaycan' adıyla ayrı bir hükûmet olarak ortaya çıkması, sefaret-i kübrânın hayretini mucip olmuş ve beyan-ı hal tecdîd-i vid ve muhâlasaya zerîa ittihaz kılındı.[516]

denilerek Osmanlıların Azerbaycan'ı böyle bir biçimde ayırarak bir Türk-İslam devleti kurma girişimine karşı duyulan hayal kırıklığı ve tepki net bir şekilde vurgulanmıştı.

Bu iddia, Tebriz ve Tahran'da da büyük bir kaygıyla karşılanmıştı. Farklı siyasi gruplara ait gazetelerde, Osmanlı karşıtı yazılar yayımlanarak hükûmetten, Osmanlı Devleti'nin Güney Azerbaycan'daki faaliyetlerine karşı acilen tedbir alması talep edilmişti.[517] İranlılar, Azerbaycan'ın İran'ın ayrılmaz bir parçası olduğunu belirterek ne bölünmek ne de başka bir ülkeye bağlanmak istediklerini ifade etmişlerdi. [518] Meseleye dair Ömer Fevzi Bey ise şunları söylemektedir: "Birçok İranlı için Azerbaycan (Güney Azerbaycanı), ülkenin hayati bir parçasıdır ve bu vilayet konusunda son derece hassastırlar. Oraya asker gönderme

[515] Yahya Devletâbâdî, age, c. IV, s. 79, 83, 88.
[516] BOA, HR. SYS. 2456/29; *Arşiv Belgelerinde Osmanlı İran İlişkileri*, s. 604.
[517] Touraj Atabaki, agm, s. 41.
[518] Cevadî, Ş. (1350). *Tebriz ve Piramun.* Bünyad-ı Rıza Şah Pehlevi, Tebriz, s. 602.

ya da mevcut askerleri alıkoyma düşüncesi bir yana, Azerbaycan adının bile anılması onları kaygılandırmaktadır."[519]

Ancak Osmanlılar, bu süreçte belirledikleri amacı gerçekleştirmek için kendilerine yakın kişileri yönetime getirdiyse de bu durum uzun soluklu olmadı[520]. Osmanlı kuvvetlerinin 12 Eylül'de Zencan'a yönelik başlattığı ileri harekât, İran coğrafyasındaki askeri faaliyetlerin sınır noktasıydı. 23 Eylül 1918'de, İran'ın toprak bütünlüğünü onaylayan bir Osmanlı-Alman protokolü imzalandı. 29 Eylül'de ise Bulgaristan, savaşın dışında kalmaya karar verdi. Bunun ardından, İngilizler Irak cephesinde saldırıya geçtiler. Bu gelişmelerle birlikte, Osmanlılar için savaşı daha fazla sürdürmenin imkânsız hale geldiği açıkça belli oldu. Nihayetinde, 9 Ekim'de İttihat ve Terakki hükûmeti iktidardan düştü.[521]

Sonuç olarak, Rus Devrimi ve Brest-Litowsk Antlaşması'nın ardından Rusya'nın bölgedeki etkisinin zayıflaması, Osmanlı Devleti'ne bölgeye müdahale etme fırsatı tanımıştı. Ancak, İran hükûmeti ile İranlılar, Azerbaycan'ın İran'ın ayrılmaz bir parçası olduğu inancıyla, Osmanlı'nın bölgedeki nüfuzunu pekiştirme çabalarına karşı durmuştu. Osmanlı'nın Pantürkizm ve Türk-İslam birliği kurma hedefleri, bölgedeki halk arasında büyük bir endişeye yol açmış, bu da İran hükûmetinin Osmanlı müdahalesine karşı daha sert bir tutum almasına neden olmuştu. Bu nedenle Osmanlı'nın, yerel yöneticileri kendi yanlarına çekerek bölgedeki stratejik güç dengesini değiştirmeye yönelik çabaları, İran tarafından hoş karşılanmamıştı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin 1918'deki Azerbaycan'a yönelik müdahaleleri hem toprak bütünlüğü hem de ulusal kimlik açısından büyük bir tehdit olarak görülmüştü.

İran sadece Osmanlı Devleti'ne karşı değil, aynı zamanda İngiltere'ye karşı da harp döneminde görünürde ilk defa ciddi tepkiler vermişti. İngiltere'nin, özellikle Rusya'nın zayıflaması ve Brest Litowsk Antlaşması sonrasında bölgedeki etkisini artırmaya yönelik hamleleri, İran'da büyük bir rahatsızlık yaratmıştı. Nitekim İngiltere'nin Azerbaycan'da daha fazla etkisini artırmak amacıyla askeri kuvvetler gönderdiği, demiryolu inşaatlarını genişlettiği ve bölgeye yeni birlikler sevk ettiği haberleri, İran hükûmetini harekete geçirmişti. İran, İngilizlerin bu faaliyetlerinin bölgedeki istikrarı bozacağını ve aynı zamanda İran'ın ulusal bağımsızlığını tehdit edeceğini düşünmüş ve İngiltere'yi protesto etmişti.

[519] Touraj Atabaki, agm, s. 41.
[520] Yahya Devletâbâdî, age, c. IV, s. 79, 83, 88.
[521] Abdülhüseyin Şibani, age, s. 754.

Sonuç olarak, İran, Güney Azerbaycan'da Osmanlı ve İngiltere'nin artan nüfuzunu aynı anda tehdit olarak görmüş ve bu iki güce karşı ulusal bir direniş geliştirmişti. Hem Osmanlı hem de İngiltere'nin bölgedeki etkisini genişletme çabaları, İran için yalnızca dış tehditler değil, aynı zamanda bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü koruma mücadelesinin bir yansıması olmuştu.

1.8. Transkafkasya'da Devrim Sonrası Dönem: Muharip Devletlerin Çıkarları ve Etkileri

Transkafkasya, Büyük Kafkas Dağları'nın güneyinde yer alan, tarih boyunca Doğu ile Batı arasında bir geçiş alanı teşkil eden kadim bir coğrafyadır. Doğuda Hazar Denizi, batıda Karadeniz, güneyde İran ve Osmanlı Devleti, kuzeyde ise Rusya ile çevrili olan bu bölge, tarihsel olarak daima stratejik önem taşımıştır. Bu özel konumu nedeniyle Transkafkasya, Roma mitolojisindeki iki yüzlü tanrı Janus gibi hem Doğu'ya hem de Batı'ya dönük çift yönlü bir kimlik sergilemiştir.

Antik dönemlerden bu yana bilinen bu coğrafya, mitolojik anlatıların da merkezinde yer almıştır. Prometheus'un zincirlendiği yerin Kafkasya olduğuna inanılırken, Argonotların Altın Post'u arayarak Kolhis'e (günümüz Batı Gürcistan) yelken açmaları da bölgenin tarihî hafızasındaki yerini perçinlemiştir. Ayrıca Zerdüşt'ün, "ebedî ateşler ülkesi" olarak adlandırılan Azerbaycan'da doğduğuna dair rivayetler mevcuttur. Arap kaynaklarında ise "Cebelü'l-Elsine" (Diller Dağı) olarak geçen Kafkasya, Osetler, Abhazlar, Gürcüler, Ermeniler, Azerbaycanlılar, Lezgiler, Kürtler, Çerkesler, Yahudiler ve diğer birçok etnik topluluğun bir arada yaşadığı, fakat coğrafi koşullar sebebiyle iç içe geçmeden izole topluluklar olarak varlıklarını sürdürdüğü bir bölgedir. Bu çok etnili yapı içerisinde yalnızca üç topluluk, 20. yüzyılın başında siyasi olarak belirleyici konuma sahipti: Gürcüler, Ermeniler ve Azerbaycan Türkleri. Bu üç millet, 1917 Ekim Devrimi'yle birlikte ivme kazanan devletleşme süreçlerinde aktif roller üstlenmiştir.[522]

1917'deki Bolşevik Devrimi'nin ardından Çarlık rejiminin Kafkasya'daki otoritesinin sona ermesi, bölgeyi büyük bir siyasal boşlukla baş başa bırakmış, bu da hem bölgesel halkları hem de dış güçleri harekete geçirmiştir. Türk dünyasında, bu gelişme İttihâd-ı İslâm ve Turan Birliği gibi ideolojik projelerin yeniden gündeme gelmesine zemin hazırlamıştır.[523] Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin dış politikasında Kafkasya'nın önemi artmış, özellikle

[522] Kazemzadeh, F. (1951). *The Struggle for Transcaucasia (1917-1921)*. Philosophical Library, New York, s. 3.
[523] Ahmed Kesrevi, age, s. 685-686; Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 295.

Azerbaycan üzerinden Türk-İslam dünyasıyla daha sıkı bağlar kurma arzusu güç kazanmıştır. Bu bağlamda Devletâbâdî, bu süreci şu sözlerle değerlendirmiştir:

> "Türk Birliği ve Türkçe konuşan halklardan müteşekkil bir Türk devletinin kurulması, Osmanlı Devleti için temel bir hedef haline gelmiştir. Çarlık Rusyası'nın çöküşü ile birlikte Osmanlılar, bölgedeki etkilerini artırma ve bölgeyi daha fazla işgal etme hevesine kapılmışlardır. Özellikle Rusya'nın bölgedeki müdahalesi sonrasında, Kafkasya'daki Müslümanlar ile Ermeniler arasında meydana gelen çatışmalar, bölgedeki Müslümanların ciddi şekilde yardıma ihtiyaç duymasına yol açmıştır. Ancak, İran'dan beklenen desteği almak, dönemin kaotik koşulları göz önüne alındığında, gerçekçi bir beklenti olmamıştır. Bu süreçte Osmanlı Devleti, Ermenilere yardım göndermek suretiyle hem Ermenilerin verdiği zararları hafifletmeyi hem de Kafkasya'daki nüfuzunu artırmayı amaçlamıştır. Osmanlılar, uzun yıllardır sürdürdükleri stratejik çıkarlarını gerçekleştirmek için büyük bir çaba sarf etmişlerdir"[524]

İngiltere, devrim süreciyle birlikte Kafkasya'daki nüfuzunu artırma amacına yönelik uzun süredir beklediği fırsatı yakalamıştı. Rusların bölgeden çekilmesinin ardından ortaya çıkan güç boşluğunu doldurmak için stratejik yönelimini, Dicle ve Fırat nehirleri boyunca Hazar Denizi'ne ve Kafkasya'ya doğru kaydırmak istemişti. Bölgedeki Türk kuvvetlerinin zayıflığı da İngiltere'yi bu amacına ulaşmak adına harekete geçmeye teşvik etmişti.[525] Ancak, Ekim Devrimi sonrasında serbest kalan Osmanlı, Alman ve Avusturya savaş esirlerinin, Afganistan ve Hindistan sınırlarını tehdit etmesi, İngiltere için önemli bir güvenlik kaygısı doğurmuştu. Bu esirler, düzenli askeri birlikler olarak örgütlenip Kabil'e doğru ilerleyebilirdi. Ancak, lojistik zorluklar ve Mezopotamya, Kafkasya gibi cephelerdeki askeri çatışmalar, bu tehdidin önüne geçilmesinde önemli engeller oluşturmuştu. Sonuç olarak, İran kamuoyuna göre hem İngiltere hem de Osmanlı Devleti, Rus kuvvetlerinin İran Azerbaycanı'ndan çekilmesinin ardından ortaya çıkan boşluğu doldurmak için yeterli çaba gösterememişti.[526]

Ekim Devrimi sonrasında, Kafkasya'da Türk kuvvetlerine karşı koyabilecek en güçlü direnç, Ermenilerden gelmişti. Devrimin hemen sonrasında, Lenin ve Dışişleri Bakanı Troçki, Ermeni lider Stepan Şaumyan'ı Bakü Halk Komiserleri Konseyi Başkanı ve Kafkasya Olağanüstü Komiseri olarak bölgeye atamıştı. Şaumyan, 1918 yılının Eylül ayında Türk kuvvetlerinin Bakü'yü ele geçirmesine kadar, bölgedeki Müslüman nüfusa yönelik gerçekleştirilen katliamların liderliğini üstlenmişti.

---

[524] Yahya Devletâbâdî, age, c. IV, s 77.
[525] Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 295.
[526] Abdülhüseyin Şibani, age, s. 753-754; Muhammed Gholi Majd, age, s. 373.

Ekim Devrimi sonrasında, devlet kurma amacı güden Ermeni ayaklanmaları Anadolu'da daha da şiddetlendi. Bu dönemde Türk kuvvetleri, asi Ermenilere karşı harekete geçerek, Şubat 1918'de Trabzon ve Erzincan'ı ele geçirdi. Bu sırada Türk kuvvetlerinin ilerleyişi sürerken, Kafkasya'nın bağımsızlığını sağlamak amacıyla Gürcü, Azeri ve Ermeniler 23 Şubat'ta Maverâ-yı Kafkas Seymi (Meclisi) adıyla bir araya gelmişlerdi. Azerbaycan Türklerini temsilen, Müsavat Partisi lideri Mehmet Emin Resulzade ve 44 üyeden oluşan bir heyet bu meclise katılmıştır. Osmanlı Devleti, Brest-Litowsk Antlaşması sonrasında Maverâ-yı Kafkas unsurlarıyla sulh müzakerelerine başlamıştır. 14 Mart-14 Nisan tarihleri arasında Trabzon'da yapılan görüşmelerde, Türk temsilciler, Rusya'nın çöküşü ve dağılma sürecinde Kafkasya'da bağımsız bir yapının oluşturulması hedefiyle müzakerelere katılmıştır. Osmanlı Harbiye Nazırı Enver Paşa, Kafkasya'daki Osmanlı seferlerinin sona ermesi karşılığında Brest-Litowsk Antlaşması'nı tanımasını talep etmiştir. Ancak, Gürcü ve Ermeni temsilcileri, Brest-Litowsk Barışı'nın kendilerine daha fazla toprak kaybı getireceğini belirterek bu anlaşmayı kabul etmemiştir. Sonuç olarak, konferanstan bir netice alınamamıştır.[527]

Brest-Litowsk Antlaşması gereği Osmanlı Devleti'nin Kars, Ardahan ve Batum'u ilhak etmesi gerekiyordu.[528] Ancak, Ermeniler Brest-Litowsk Barışı'nı tanımadıklarını ilan ederek, Kars çevresindeki birçok Müslüman halkı katletmiş ve köyleri yakıp yıkmışlardı. Bu saldırılara karşılık olarak Türk kuvvetleri, Ermenilere yönelik karşı saldırıya geçmiş ve Kafkasya'da çatışmalar yeniden alevlenmişti. Brest-Litowsk Barışı çerçevesinde, 14 Nisan'da Batum ve 25 Nisan'da Kars, Osmanlı kuvvetleri tarafından ele geçirilmişti. Bu sırada İran hükûmeti ise özellikle Güney Azerbaycan'ın güvenliği açısından bölgedeki gelişmeleri yakından izlemekteydi. Nihayetinde, Tebriz'den Tahran'a gönderilen 10 Mayıs tarihli, Muhteşemü's-Saltana imzalı bir telgrafta, Osmanlı kuvvetlerinin eski sınırlarına kadar ilerlediği bildirilmişti.[529]

Kafkasya ve Güney Azerbaycan'a yönelik Osmanlı harekâtı, bölgedeki gelişmeleri yakından izleyen İngilizlerin hoşuna gitmemiş ve endişelenmelerine yol açmıştı. Bu sebeple İngilizler, Osmanlıları durdurmak amacıyla Batı İran'ı işgal etme kararı almışlardı. Bu hareket, İngilizlerin yalnızca İran Azerbaycanı'nı kontrol etmekle kalmayıp, tüm Kafkasya bölgesine yönelik bir egemenlik kurma amacını güttüklerini göstermişti. İngiliz hükûmetinin

[527] Şahin, E. (2018). Osmanlı'nın 'Unutulmuş Son Diplomasi' Zaferi: Batum Antlaşmaları (4-8 Haziran 1918), *Hukuk ve Diplomasi Türk-Ermeni İlişkileri,* XVIII. Türk Tarih Kongresi, c. VIII, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara, s. 80.
[528] Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 298-299.
[529] *İran ve Ceng-i Cehâni-yi Evvel: Esnâd-ı Vezerat-ı Dâhile,* No: 88, s. 407.

asıl amacı, Gilan bölgesini (İran'ın Reşt ve Enzeli şehirlerini kapsayan bölge) ele geçirip, Hazar'ı ve Bakü'yü kontrol altına alarak buradaki petrol sahalarını Osmanlı ve Almanlardan korumaktı. Ayrıca, Kafkasya'nın kontrolünü ele geçirmek için de Tiflis'e doğru ilerlemeyi planlamışlardı.[530] Fermaiyan'a göre, Osmanlı ve Alman ilerleyişi karşısında Bolşeviklerin duyduğu endişe, İngilizlerin Kafkasya'daki faaliyetlerine karşı herhangi bir mukavemet göstermemelerine yol açmış ve bu durum, İngilizler için önemli bir fırsat yaratmıştı.[531]

Bölgedeki mücadele devam ederken, 22 Nisan'da Maverâ-yı Kafkas unsurları, Rusların itirazlarına rağmen Mavera-yı Kafkas Cumhuriyeti'ni (Transkafkasya Demokratik Federatif Cumhuriyeti) kurdu. Bolşeviklerin şiddetli tepkisine yol açmasına rağmen, Mavera-yı Kafkas Cumhuriyeti'nin Brest-Litowsk Antlaşması'nı kabul etmesi üzerine Osmanlı hükûmeti, 28 Nisan 1918 tarihinde bu yeni devleti resmen tanıdı.[532] Ardından, Osmanlı hükûmeti, yeni kurulan Mavera-yı Kafkas Cumhuriyeti temsilcileri ile 11 Mayıs 1918'de Batum Konferansı'nı düzenledi. Ancak Osmanlı Devleti'nin talepleri[533] karşısında Batum'daki Ermeni ve Gürcü delegeler geri çekildi. Fermaiyan, Mavera-yı Kafkas Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını korumak için Türklerle yapılan müzakerelere değinerek, Türklerin bu süreçte teorilerine uygun hareket ettiklerini iddia etmişti.[534]

Osmanlı Devleti, Konferans'tan istediği sonucu alamayınca, 21 Mayıs 1918 tarihinde Ermenilerin Kafkasya'daki Müslüman halklarına yönelik katliamlarına karşı harekete geçerek taarruza başlamıştır. Bu süreçte, Osmanlı kuvvetleri Baş Abaran (21-24 Mayıs), Serdarabad (21-29 Mayıs) ve Kara Kilise (24-28 Mayıs) muharebelerinde Ermenilere karşı savaşmıştır. Aynı dönemde, Gürcü heyeti, Almanlardan aldığı destekle bölgedeki ulusal birliği kurmanın imkânsız olduğunu belirterek 26 Mayıs 1918'de Mavera-yı Kafkas Cumhuriyeti'ni feshetmiştir. Fermaiyan'a göre, Mavera-yı Kafkas Cumhuriyeti, farklı ulusların işgaline karşı dayanamayarak, her bir halkın kendi çıkarlarına göre hareket etmesi sonucunda çökmüştü. Bu gelişmeler ışığında, Gürcüler 26 Mayıs'ta, Azerbaycan Türkleri ise 28 Mayıs'ta bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi.[535]

---

[530] Muhammed Gholi Majd, age, s. 436.
[531] Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 299-300.
[532] Firuz Kazemzadeh, age, s. 105-108.
[533] "Konferans Başkanı Halil Bey, o gün, Maverâ-yı Kafkas delegasyonuna verdiği bir notayla, Brest Barışı'nı Türkiye'nin ısrar ve zorlamasıyla kabul eden Kafkasya'dan yeni taleplerini sıraladı. Talepler, Karadeniz'de Gürcü sınırından, İran'ın kuzeyindeki Nahçıvan'a kadar uzayan sınır boyundaki pek çok yerleşim yerini Türkiye'ye kazandırıyordu. Neticede bu talepler, sınırın pek çok yerinde Türkiye'yi, Kafkasya'da 93 sınırlarını aşıp, 1828 yılındaki Türk-Rus sınırlarına kadar götürmekteydi." Detaylı bilgi için bkz. Enis Şahin, agm, s. 81.
[534] Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 301; Muhammed Gholi Majd, age, s. 409-410.
[535] Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 302-303.

Osmanlı Devleti, Brest-Litowsk Barışı'ndan taviz vermeden, bu yeni kurulan devletlerle haziran ayında Batum Antlaşması'nı imzalayarak ayrı ayrı barış müzakereleri gerçekleştirmişti. Ancak Fermaiyan'a göre, Osmanlılar ve Almanlar, fethettikleri topraklar konusunda derin bir ihtilaf içindeydi. Türkler, Bakü petrolü başta olmak üzere, Kafkasya ve Türkistan'da büyük bir ittifak kurma amacını gütmekteydiler. Bu stratejiyle, İttihâd-ı İslâm yerine Irk Birliği'ni teşkil ederek, kaybettikleri Arap topraklarını telafi etmeyi hedeflemişti.[536]

Devletabadî'ye göre, taraflar arasındaki anlaşmazlık, Türklerin Batum'a çıkarak bölgeye hâkim olmaya başlamasıyla ortaya çıkmıştı. Zira, Almanya ile Rus ihtilalcileri arasında Karadeniz limanlarının paylaşılmasıyla ilgili yapılan anlaşmada, Batum limanının Osmanlılara verilmesi, İstanbul için Kafkasya yolu açmıştı. Bu durumda Osmanlılar, bölgede kendilerini mutlak bir güç olarak görmüşlerdi. Aynı zamanda İran ve Afganistan'ı nüfuz alanına dâhil ederek, Hint Müslümanları ile ilişki kurmayı ve eğer mümkünse tüm İslam dünyasını nüfuzları altına almayı hedeflemişlerdi. Eğer bu hedeflerine ulaşamazlarsa, Türkçe konuşan halkları birleştirerek kayıplarını bu yolla telafi etmeyi planlamışlardı. Fakat bu amaca da ulaşamazlarsa, Kafkasya'da Türkçe konuşan bir İslam devleti[537] kurarak, Ruslarla mesafe koymayı ve Ermenilerin bölgedeki büyük hedeflerine engel olmayı amaçlamışlardı. Böylelikle, Kafkasya'yı ele geçirerek, savaşın yükünü omuzlarında taşıyan yorgun halklarını teskin etmeyi ve onlara umut aşılamayı hedeflemişlerdi.[538]

Devletabadî'ye göre, Almanların Osmanlılara karşı tutumlarında göz ardı edilemeyecek bazı önemli nedenler bulunuyordu. Öncelikle, Almanya'nın Rusya ile gelecekte kuracağı ilişkiler büyük bir önem taşıyordu. Avrupa yolu kapandığında, Almanya için Rusya'nın sunduğu alternatif tek yol olacaktı. Bu durumda, Osmanlıların mezhep ittihadı ile Kafkasya'daki etkisini artırması hem Almanya hem de Rusya için ciddi bir tehdit oluşturuyordu. Ayrıca, Hindistan güzergâhındaki İran ve Afganistan, Osmanlıların etkisine girebilirdi. Diğer taraftan, Almanlar, Osmanlıların Ermeni halkını tamamen ortadan kaldırmasını istemiyordu. Osmanlıların Kafkasya ve Gürcistan'da tam bir nüfuz elde etmesi halinde, Ermeni halkının yok edilmesinin kaçınılmaz olduğuna inanıyorlardı.[539]

---

[536] Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 301, 307.

[537] Meseleye dair Devletabadî, ayrıca şunları söylemektedir: "Kafkasya'da Osmanlıya bağlı bir grup, Kafkas İslam hükûmetini Bakü merkezli Azerbaycan hükûmeti olarak adlandırma fikrine kapıldı. Eğer başarırlarsa Azerbaycan'ımızı da bu hükûmetin bir parçası haline getireceklerdi. Osmanlının da bu plan katıldığı açıktır. Ancak İçteki ve dıştaki İranlılar itiraz etti. Osmanlılar ismi değiştireceğine dair söz verse de Osmanlı resmî belgelerinde Azerbaycan Cumhuriyeti şeklinde isimlendirilmekte ve temsilciler de bu isimle gönderilmekteydi." Detaylı bilgi için bkz. Yahya Devletâbâdî, age, c. IV, s 79.

[538] Age, c. IV, s 77-78.

[539] Yahya Devletâbâdî, age, c. IV, s 78.

Bu doğrultuda, Almanlar 28 Mayıs 1918'de Gürcüler ile Poti Antlaşması'nı imzalamışlardı. Fermaiyan'a göre, Gürcülerin bu antlaşmadaki asıl amacı, Almanya'nın himayesini ekonomik açıdan güvence altına almak ve Türklerin saldırılarına karşı korunmaktı. Antlaşma ile Gürcüler, Almanya'ya madenleri çıkarma imtiyazını da vermişti. Alman kuvvetleri, 8 Haziran 1918'de Kırım üzerinden Gürcistan'ın Poti limanına ulaştı ve sonrasında Tiflis'e konuşlandı. Alman birliklerinin Gürcistan'a gelişi, aynı dönemde Osmanlı ile Almanya arasındaki Kafkasya'daki kaynaklar ve nüfuz üzerindeki anlaşmazlıkların arttığı bir döneme denk geldi. Bu anlaşmazlık özellikle Bakü yakınlarındaki petrol kuyuları, Batum'a giden boru hattı ve demiryolu hattıyla ilgiliydi. Haziran ayı başlarında, Vehib Paşa Tiflis'e doğru ilerlerken bir Alman-Gürcü birliğiyle karşılaştı. 10 Haziran'daki zaferi, Berlin'in İstanbul'a tüm yardımları kesme ve Alman birliklerini Osmanlı topraklarından çekme tehdidinde bulunmasına neden oldu. Fermaiyan'a göre, bu gelişmeler sonucunda Almanlar, Osmanlıların Gürcistan'daki demiryolunu kullanmasına engel oldular ve Bakü'ye ilerlemelerini geciktirerek, yalnızca İran Azerbaycan'ında faaliyet göstermelerine izin verdiler.[540]

Osmanlı ile Almanlar arasındaki çekişme bir çıkmaza girmişti ve bu durumu çözmek amacıyla Talat Paşa, defalarca Berlin'e seyahat etmişti. Sonunda, Almanlar, sınırlı bir Kafkasya işgaline ikna edildiler. Devletabadî'ye göre, Kafkasya, Osmanlılara İngilizlerin bölgeye nüfuz etmesini engellemek amacıyla verilmişti. Çünkü Almanya, Gürcistan'ı elde tutmak ve Ermenilere bağımsızlık tanımak istiyorsa, İngilizlerin bölgedeki etkisini her şekilde engellemesi gerekiyordu.[541]

Bu sırada Osmanlı ve Alman yetkililerinin Türkistan sınırından Afganistan'a ulaşma olasılığı, Hindistan'daki İngiliz yönetimini büyük bir endişeye sevk etmişti. Bu tehdit karşısında İngiltere Harbiye Nazırlığı, Bağdat'taki İngiliz Ordusu Kumandanı Marshall'dan Hazar Denizi kıyıları ile Bakü'nün işgal edilmesini talep etti. Bu hedefe ulaşabilmek için, Hanekin-Kirmanşah hattında bir demiryolu planı çizilmesi gerektiği ifade edildi. Zira Hazar Denizi taşımacılığı kontrol altına alındığında ve Bakü'nün petrol kaynakları ele geçirildiğinde, İngiltere için stratejik hedef tamamlanmış olacaktı. Ayrıca, Kuzey İran'da olabildiğince kuvvet toplanmasının elzem olduğu vurgulandı. Marshall ise İran'daki birlikler için erzak ve ihtiyaç maddelerinin temin edilmesinin oldukça zor olduğunu, özellikle birliklerin dağılmasından endişe ettiğini belirtti. Bu da kıtlık sorununun İngilizler için büyük

[540] Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 307-308.
[541] Yahya Devletâbâdî, age, c. IV, s 78-79.

bir tehdit olduğunu ortaya koyuyordu. Ayrıca, Bolşeviklerin artan etkisi ve Almanlar ile kurdukları manevi ittifak, İngiltere'nin işlerini daha da zorlaştırıyordu. Ancak İngiliz hükûmeti, her ne pahasına olursa olsun Hazar Denizi kıyılarına hâkim olmayı kararlaştırdı. Bu doğrultuda, Temmuz 1918'de İngiliz Harbiye Nazırlığı, Dunsterville'dan Enzeli'nin kontrolünü ele almasını istedi. İleri harekata geçen İngiliz kuvvetleri ise Cengeliler'i mağlup etti ve kısa sürede Reşt ile Enzeli'yi ele geçirerek, ağustos ayında Cengelilerle bir antlaşma imzaladı.[542]

Cengeli Barışı, İngilizlere Kafkasya'ya giden yolu açma noktasında önemli bir avantaj sağlamıştı. Bunun yanı sıra, farklı cephelerdeki zorluklar nedeniyle Osmanlıların Mezopotamya sınırlarına saldırma ihtimali ortadan kalkmıştı. Ayrıca, İngilizlerin Hanekin-Enzeli hattının güvenliğini sağlaması, Osmanlıların Afganistan'a ulaşma olasılığını tamamen engellemişti. Bununla birlikte, Türkler ve Almanların çalkantılı durumu, İngilizleri Türkistan ve Afganistan üzerinden Hindistan'a asker sevk etmenin imkânsız olduğuna ikna etmişti. [543]

Bu dönemde Osmanlı Devleti, Kafkasya'ya yönelik askeri faaliyetlerini kesintisiz bir şekilde sürdürüyordu. Irak cephesinde genel bir sükûnet hakimdi ve taraflar, yönlerini Kafkasya ve İran'a çevirmişti. Bu nedenle, Halil Paşa'nın yerine Ali İhsan Paşa 6. Ordu Kumandanlığı'na atanmış, Halil Paşa ise Kafkasya'ya gönderilmişti. Ayrıca, Nuri Paşa komutasında kurulan Kafkas İslam Ordusu, bu dönemde hiçbir engelle karşılaşmadan Bakü'ye doğru ilerlemişti. Osmanlı kuvvetlerinin Bakü'ye yaklaşması, bölgedeki Bolşeviklerin etkisini önemli ölçüde zayıflatmıştı. 4 Ağustos'ta, Albay Stokes komutasındaki az sayıdaki İngiliz kuvveti, Hazar Denizi üzerinden hızla Bakü'ye girmiş ve şehri Bolşeviklerden almayı başarmıştı. Fermaiyan'ın verdiği bilgilere göre, o sırada Bakü'de Osmanlı kuvvetlerine karşı koyabilecek yaklaşık 20 ile 30 bin kişilik bir güç bulunuyordu. Bu gücün 18 bini Ermeni, 1200'ü İngiliz, 1500'ü ise Rus askerlerinden oluşuyordu. Türklerin ise savaşmaya hazır 8 bin yerel askeri vardı. Musul-Bakü hattında ise 30 bin Türk askeri konuşlanmıştı.[544]

Türk kuvvetlerinin Bakü'yü ele geçirecekleri haberi, Dunsterville'ye ulaştığında, Türk birlikleri Bakü çevresindeki yüksek bölgeleri tutmuştu. 5 Ağustos'ta Türk kuvvetleri saldırıya geçti. İngiliz destekli Bicherakhov'un karşı koymasına rağmen, Türkler bu direnişi aşmayı başardı ve savunma hatlarını işgal etti. İngilizlerin, halka cephane sağlamasının etkisi sınırlı oldu. Bu durumun ardından, Bağdat'tan Dunsterville'ye, Türk ve Almanların Bakü'deki

[542] Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 309-313; Abdurrıza Huşeng Mehdevi, age, s. 353;
[543] Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 312.
[544] Age, s. 313-314. Muhammed Gholi Majd, age, s. 474.

petrol kaynaklarından faydalanmalarını engellemek amacıyla deniz gücü kurması talimatı verildi.[545] Ancak burada, İngilizlerin beklentilerini karşılayacak yeterli kuvvet bulunmamaktaydı. Sadece 6 bin kadar düzensiz yerel kuvvet vardı ve İngilizlerle anlaşmalı Rus komutanlar da İngilizlerin menfaatine çalışmaya istekli değillerdi. Ayrıca, Türk kuvvetlerinin işgaliyle savunma hatları oldukça zayıflamıştı.[546] Bu sırada, İran basını Güney Azerbaycan meselesi nedeniyle bölgedeki gelişmeleri dikkatle izliyordu. İran basınında yer alan haberlere göre, Ağustos 1918 itibariyle İngilizler, Türk kuvvetlerinin ilerlemesini engellemek ve Kafkasya'yı işgal etmek amacıyla Güney Azerbaycan'a asker ve mühimmat sevk ediyordu. [547] Ancak, İngiliz birliklerinin Zencan ile Miyane arasındaki mevzide Türk birlikleriyle girdikleri çatışmada geri çekilmesi, Hanekin-Enzeli haberleşme hattını tehlikeye atmıştı.[548]

Majd'ın verdiği bilgilere göre, Dunsterville, 16 Ağustos'ta savunma hatlarını gözden geçirmek amacıyla Bakü'ye girdi. Yerel Bakü hükûmetinin dağılmasının ardından, durumun ciddiyetini dikkate alarak şehri işgal etmek için saldırı planları yapmayı düşündü. Ancak, Mezopotamya'daki İngiliz istihbaratına göre Türklerin, Bakü'yü ele geçirmek için büyük bir çaba sarf etmeleri bekleniyordu. Bunun yanı sıra, yüksek bölgeler Türk kuvvetlerinin kontrolündeydi. Tüm bu faktörler ışığında, Bakü'de konuşlanmış İngiliz kuvvetlerinin şehri terk etmek zorunda kalma olasılığı giderek artıyordu.[549]

Fermaiyan'ın verdiği bilgilere göre, Türk kuvvetleri ilk saldırısını 26 Ağustos 1918'de gerçekleştirdi ve bu saldırıda başarılı bir sonuç elde etti. İngilizler geri çekildi, ancak İngilizlere yardıma gelen yerel güçler hiçbir direniş gösteremedi. Yüksek ve stratejik noktaları ele geçiren Türk kuvvetleri, İngilizlere ciddi kayıplar verdirdi. Ayrıca, Güney Azerbaycan'daki Türk kuvvetlerinin de Tebriz'i geçerek Yusufabad'a ulaştığı bildirilmişti. Bu gelişme, Hanekin-Enzeli haberleşme hattının tehlikeye gireceği endişesini doğurdu ve İngiliz askeri yetkilileri, Bakü'ye takviye gönderme imkânı bulamadı.[550]

Türk kuvvetleri, 13 Eylül 1918'de bir saldırı başlattı. Bu saldırıya direnemeyen İngiliz, Ermeni ve Bolşevik birlikleri geri çekildi. Dunsterville ise yerel güçlerle birlikte Türk kuvvetlerini durdurmayı başaramadı. Türk kuvvetleri hem sayıca hem de teçhizat açısından İngilizlerden çok daha üstün bir konumdaydı. Ayrıca, Türkler Tebriz'deki kuvvetlerini

[545] Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 314-315.
[546] Muhammed Gholi Majd, age, s. 473; Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 319.
[547] Muhammed Gholi Majd, age, s. 473-474.
[548] Age, s. 476-477; Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 320.
[549] Muhammed Gholi Majd, age, s. 474-475.
[550] Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 320-321.

takviye etmişti. İngilizler, iletişim hatlarını güvence altına almak amacıyla Dunsterville'ın geri çekilmesini talep etti. Bunun üzerine, İngilizler 14 Eylül'e kadar kuvvetlerini kademeli olarak Enzeli'de topladı. [551] Sonuç olarak, 15 Eylül'de Bakü, Türk kuvvetleri tarafından ele geçirildi. İran gazetesi ise 20 Eylül tarihli sayısında Türk kuvvetlerinin Bakü'yü ele geçirdiğini ve İngilizlerin şehri terk ederek Enzeli'ye çekildiklerini duyurdu.[552]

Fermaiyan'a göre, Türkler Bakü'nün işgalinin ardından İran'daki faaliyetlerini daha da ciddiyetle sürdürmeye başladı. Enzeli'den İngiliz kuvvetlerinin çekilmesini sağlamak amacıyla, küçük bir birliği Erdebil'e gönderip Enzeli'yi tehdit ettiler.[553] İngilizler ise, Dunsterville'ın komutasındaki Dunsterforce birliğini dağıtarak, yerine 16 Eylül'de Tümgeneral William Montgomerie Thomson (d. 1877–ö. 1963) komutasında *Norperforce* (Kuzey Pers Gücü) adıyla yeni bir kuvvet kurdular. Kuzey Pers Gücü'nün iki ana görevi vardı: Birincisi, Rusların geri çekilmesiyle ortaya çıkan boşluğu doldurmak, ikincisi ise Almanlar ve Türklerin İran ile Orta Asya üzerinden Hindistan'a ilerlemesini engellemekti.[554]

Türk ve İngiliz kuvvetleri arasındaki çatışmalar, Kafkasya ve İran'daki zorlu arazilerde ve stratejik bölgelerde devam ederken, İngilizler beklenmedik bir hamleyle Kudüs ve Suriye sınırına saldırılar düzenlemeye başladı. Osmanlı kuvvetleri, Kafkasya'daki savaşa yoğunlaşabilmek için gücünün büyük bir kısmını bu bölgeye sevk etmişti.[555] Bu nedenle İngilizlerin ileri harekâtı sonucunda Suriye düştü. Bu durum, Türk kuvvetlerinin bölgedeki varlığını ciddi şekilde zayıflattı. Bunun üzerine Türk ordusunun önemli bir kısmı güney cephelerine, özellikle Mezopotamya ve Filistin'e yönlendirildi. Böylece Kazvin'e ilerleme tehlikesi büyük ölçüde ortadan kalktı[556] ve İngilizler bölgedeki hâkimiyeti ele geçirdi. Öte yandan, savaşın seyri Osmanlı hükûmeti için dayanılmaz bir hale gelmişti. Hem askeri hem de ekonomik olarak tükenen Osmanlı Devleti, savaşın devam etmesinin mümkün olmayacağına karar verdi. Bu noktada, ateşkes talebi gündeme geldi ve Türk kuvvetleri, ateşkes şartları doğrultusunda Kafkasya ve İran'daki cephelerden çekildi. [557]

Sonuç olarak, Kafkasya, I. Dünya Harbi sırasında yalnızca bölgesel değil, küresel güçlerin çıkarlarını şekillendiren kritik bir stratejik bölge haline gelmiştir. Osmanlı Devleti, Brest-Litowsk Antlaşması ve sonrasındaki gelişmelerle, Kafkasya'daki nüfuzunu artırmayı ve

[551] Muhammed Gholi Majd, age, s. 407; Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 322-324.
[552] Muhammed Gholi Majd, age, s. 478;
[553] Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 324.
[554] Muhammed Gholi Majd, age, s. 407; Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 322-323.
[555] Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 325.
[556] Age, s. 329.
[557] Abdurrıza Huşeng Mehdevi, age, s. 353.

Türkçe konuşan halkları birleştirerek güçlü bir ittifak kurmayı hedeflemiştir. Ancak bu hedef, özellikle İngiltere ve Almanya'nın çıkarlarıyla doğrudan çatışmıştır. Ermeniler ve Gürcüler gibi yerel unsurların bağımsızlık ilan etmeleri, Osmanlı ve Almanya arasındaki gerilimleri derinleştirirken, Türk kuvvetlerinin ilerleyişiyle bölgedeki stratejik denge sürekli olarak değişmiştir.

Bu dönemde İran, Kafkasya ve Güney Azerbaycan'daki gelişmeleri dikkatle izleyerek bölgedeki stratejik çıkarlarını korumak için çeşitli adımlar atmıştır. İran'a göre, bölgedeki bağımsızlık hareketleri ve Türk kuvvetlerinin başarısı, kendi egemenliğini tehdit edebilecek bir dizi unsuru harekete geçirebilirdi. Ayrıca, İngiltere'nin Kafkasya'ya müdahale etme çabaları ve Batı İran'ı işgal ederek bölgedeki petrol kaynakları üzerinde kontrol sağlama girişimleri, İran için uzun vadeli stratejik tehditler oluşturmuştur.

Sonuç olarak, Osmanlı'nın bölgedeki etkinliğini artırması ve İngiltere'nin müdahale arzusu, İran'ın egemenliğini tehdit eden faktörler olarak ortaya çıkmış ve İran'ı bu tehditlere karşı çeşitli stratejik önlemler almaya zorlamıştır. İran, bölgesel güvenliğini ve egemenliğini koruyarak, dış müdahalelere karşı bağımsızlık ve istikrarını sağlamayı amaçlamıştır.

2. Irak Cephesi

2.1. Basra Körfezi'nde Stratejik Mücadele

Basra Körfezi, konumu, yer altı zenginlikleri ve sömürge yolları üzerinde bulunması nedeniyle tarihsel olarak Avrupa ülkelerinin özellikle de İngiltere'nin stratejik açıdan odak noktası olmuştur. Kraliçe Victoria döneminin (1837-1901) ilk yıllarında, İngiltere İran ile savaşarak, kendi çıkarlarını korumak amacıyla bir orduyu Buşehr'e göndermişti. O zamandan itibaren, İngilizler Basra Körfezi'nde güvenliği sağlamak, deniz soygun ve yağmalarını engellemek ve köle ticaretini durdurmak amacıyla çeşitli önlemler almışlardır. Ayrıca, gemiciliğin tehlikeli olduğu bölgelerde deniz fenerleri inşa ederek denizcilik faaliyetlerini güvence altına almışlardı.

Basra Körfezi, yalnızca stratejik bir öneme sahip olmakla kalmayıp, aynı zamanda ticari açıdan da büyük bir ekonomik değer taşımaktadır. Bu potansiyelin farkında olan İngiltere ve Almanya, bölgeyi ticaret açısından daha verimli hale getirmek amacıyla çeşitli ekonomik girişimlerde bulunmuşlardı. Ra'd gazetesinin verdiği bilgilere göre, sadece Bağdat'ın dış ticareti 1912 yılında 19.000.000 dolar seviyesine ulaşmış ve bu ticaretin büyük bir kısmı, İngiltere ve Hindistan'daki İngiliz tüccarları tarafından gerçekleştirilmişti. Ayrıca,

Almanya, her yıl 500.000 dolarlık malzeme göndererek bölgedeki ticari faaliyetlerde etkin bir şekilde yer almıştı.

Bölgenin tarımsal üretimi de büyük bir ekonomik potansiyel taşımaktadır. Basra, her yıl 75.000 ton hurma ihraç etmekte ve bu miktarın değeri yaklaşık 2.900.000 dolar olarak hesaplanmıştı. Ayrıca, Basra'dan büyük miktarda buğday da yurt dışına gönderilmekte, bu da bölgenin tarımsal üretiminin küresel ticarete katkısını gözler önüne sermektedir. Dahası Ra'd gazetesinin verdiği bilgilere göre savaş öncesinde, İngiltere'nin ve Hindistan'ın ünlü mühendislerinden William Willcocks, bölgedeki tarım potansiyelini artırmak amacıyla Babil şehri yakınlarında önemli bir sulama projesi başlatmıştı. Bu projeyle, bölgenin verimliliği artırılacak ve özellikle tarımsal üretim desteklenecekti. Su temini planı, toplamda 105.000.000 dolar tutarında bir yatırım gerektirecek ve yaklaşık olarak 2.800.000 İngiliz dönümü araziye su sağlanacaktı. Bu proje, yalnızca tarıma dayalı ekonomiyi güçlendirmekle kalmayacak, aynı zamanda bölgenin stratejik değerini de artıracaktır.[558]

I. Dünya Harbi eşiğinde ise bölgedeki zengin petrol rezervleri ve artan küresel petrol talebi, sanayileşmiş ve gelişmiş ülkelerin bu kaynakları elde etme çabalarını hızlandırmış ve bölgenin önemi dünya çapında daha da belirginleşmişti. Özellikle İngiltere hükûmeti, Hindistan'a yönelik stratejik kaygıları ve Güneybatı İran'daki petrol sahalarının güvenliğine dair endişeleri nedeniyle Basra'nın kontrolünü kritik bir hedef olarak belirlemişti. Bu bağlamda, İngiltere, Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilanından önce Basra'ya yönelik askeri hazırlıklara başlamıştı.[559]

Osmanlı Devleti ise harbe dâhil olmadan önce, İngiltere'nin Basra Körfezi'ne yönelik siyasetine karşı tedbir almaya başlamıştı. Nitekim Enver Paşa, 7 Ağustos 1914'te IV. Ordu Kumandanı Cavit Paşa'ya gönderdiği telgrafta, İngiltere ile savaşma olasılığına karşı, Talib bin İbn Suûd[560], Kuveyt şeyhi ve diğer yerel liderlerle görüşmeler yapılarak, bu durumun mukaddes bir savaş olarak değerlendirilmesi gerektiğini ve bölgedeki aşiretler ile kabilelerin, kısacası mezkûr yerlerdeki İslâmî halkın ayaklandırılmasını talep etmişti.[561] Ancak İranlı Tarihçi Mecd'e göre, Osmanlı hükûmeti, başlangıçta İngilizlerin Irak'a bir çıkarma yapmayacağını öngördüğünden, bölgedeki Türk kuvvetlerinin büyük bir kısmı kuzeye ve

[558] Ra'd (18 Recep 1334/21 Mayıs 1916). *İngilis-Rus-Osmanî.* Sene 7, Sayı 181, s. 2-3.
[559] Muhammed Gholi Majd, age, s. 61.
[560] Mehmed Kenan Talib bin İbn Suûd hakkında şunları beyan etmektedir: Vaktiyle Basra mebusu olan bu zat Tasfir-i Efkâr'ın 1774 numrolu 2 Haziran 332 (15 Haziran 1916) tarihli nüshasında memalik-i Osmaniye'nin bir kısmının tefrik ve müstakilen idaresi için teşkil eden cemiyet ve hareket-i ihtilalkaraneye mensup olanlar meyanında görülmüştür. Detaylı bilgi için Mehmet Kenan, age, c. I, s. 60.
[561] Mehmet Kenan, age, c. I, 60.

batıya sevk etmiş, Irak'ta yalnızca bir tümen kalmıştı. Dahası, Irak'taki 9 bin askerden 4 bininin tüfeği bulunmamaktaydı.[562] Bu sebeple, Cavit Paşa, XIII. Kolordu'nun Irak'tan çekilmemesini istemişti. Hatta Dahiliye Vekâleti'ne gönderdiği 7 ve 10 Ağustos tarihli telgraflarda, özellikle İran sınırındaki halkın savaşma kapasitesinin olmadığını, aşiretlerin ise Şiî mezhebine mensup olduklarından Sünnileri tekfir ettiklerini ve bölgedeki askeri gücün yetersiz olduğunu vurgulamıştı.[563]

Ancak, bölgede savaşa dair gelişmelerin arttığı bu dönemde, Osmanlı Devleti karşı adımlar atmaya başlamıştı. Mecd'e göre, 5-9 Eylül 1914 tarihleri arasında İngilizler için olumsuz gelişmeler yaşanmış, çünkü Osmanlı Devleti Basra'daki kuvvetlerini takviye etmeye başlamıştı. Ayrıca, Osmanlı Devleti, İngilizlere karşı Irak'ta önemli bir harekât başlatarak, Basra ve Bağdat'taki İngiliz şirketlerine ait bazı kömür ve petrol rezervlerine el koymuştu.[564]

Bu sırada İngilizler, Osmanlı Devleti'nin askeri hazırlıklarını titizlikle izlemekteydi ve Ekim 1914 itibariyle, Basra ve çevresinde sadece 3.600 Türk askerinin ve yaklaşık 1.000 jandarmanın bulunduğunu öğrenmişlerdi. Bu gelişmenin hemen ardından, Breslau ve Goeben gemilerinin Karadeniz'deki olayından bir gün önce (28 Ekim 1914), İngiliz General Walter Sinclair Delamain, Fav kasabasına asker çıkarma ve kalesini ele geçirme amacına yönelik nihai planını açıklamıştı.[565] Karadeniz Hadisesi'nin hemen ardından, 6 Kasım 1914'te, General Delamain komutasındaki İngiliz birlikleri Fav limanına girdi. Çatışmaların ardından, 9 Kasım'da Fav teslim oldu. 23 Kasım'da ise Basra limanı ve şehri İngilizler tarafından işgal edildi.[566] Nefisi'ye göre, Almanlar tarafından Basra'nın hemen kuzeyinde, Basra-Bağdat demiryolu hattı için inşa edilen Secail mahallesindeki kışlaya teçhizat ve mühimmat birikmesi[567], İngilizlerin Basra'ya yönelik saldırılarını önemli ölçüde kolaylaştırmıştı. Bu gelişme, Delamain ve Arthur Barrett komutasındaki İngiliz-Hit birliklerinin Basra limanını işgal ederek çıkarlarını korumalarını sağlamış, aynı zamanda bölgedeki diğer stratejik limanları da güvence altına almalarına olanak tanımıştı.[568] Ayrıca, İngiltere'nin Basra Körfezi bölgesinden sorumlu valisi Percy Cox, Arapların İngiliz hükûmetine yardım etmeye hazır

[562] Muhammed Gholi Majd, age, s. 65.
[563] Mehmet Kenan, age, c. I, 60.
[564] Abdullah Fahed Nefisi, age, s. 70.
[565] Muhammed Gholi Majd, age, s. 68-69.
[566] Şihâb-ı Sâkib (25 Muharrem 1333/14 Aralık 1914). *Havadis-i Ahire-i Ceng-i Beyne'l-mileli: Havadis-i Halic-i Farsî*. Sene 1, Sayı 1, s. 4; Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 31-33.
[567] Almanların bu hamlesine dair Ra'd gazetesi de benzer bir habere yer vermiştir. Haberde, Dımaşk (Şam) ve Ma'an (Ürdün) demiryolu hattının iki yakasında Almanların askerî teçhizat depoları ve seyyar köprüler bulundurdukları bildirilmişti. Gazeteye göre, bu teçhizatın toplanma amacının, Akabe Körfezi ile Süveyş Kanalı'na yönelik askerî operasyonlar gerçekleştirmek olduğu belirtilmişti. Detaylı bilgi için bkz. Ra'd (23 Zilhicce 1332/12 Kasım 1914). *Kuva-yı Nizâmi.* Sene 6, Sayı 23, s. 4.
[568] Abdullah Fahed Nefisi, age, s. 71-74.

olduklarını bildirerek, Bağdat'ın hızla işgal edilebileceği yönünde rapor vermişti. Ancak bu süreçte Hindistan'daki İngiliz makamları, yalnızca Kurna'nın işgaline onay vermişti.[569]

Bu sırada, Osmanlı yetkilileri, Irak coğrafyasındaki Şiî ulemâ ve aşiretlerin yanı sıra, özellikle Irak sınırındaki İran'ın Muhammara Valisi Şeyh Haz'al'ın da İngilizlere karşı mücadele etmesini talep ediyordu. Osmanlı askeri yetkilileri, bu isteği zaman zaman Şiî ulemâ aracılığıyla iletmekte, bazen de Irak'taki İran hükûmet yetkililerine bildiriyordu. Şeyh Haz'al'ın konuya ilişkin açıklamaları, 7 Kasım 1914 tarihinde Luristan Eyaleti'nden İçişleri Bakanlığı'na gönderilen bir telgrafta yer alıyordu. Telgrafta şu ifadeler yer almaktadır: "Aralarındaki üç aydır devam eden ihtilaf nedeniyle, son birkaç gündür İngilizler ve Osmanlılar Şattülarap ve Osmanlı topraklarında savaş halindedir. İngilizler, Fav'dan Basra'ya kadar olan bölgelerde Osmanlı topraklarını işgal etmiş ve Basra'ya doğru ilerlemişlerdir. Osmanlılar, İngilizlere karşı savaşmamız için her gün baskı yapmaktadırlar. Bağdat Valisi Cavid Paşa, Cesre'ye gelerek, Atabât ulemâsının verdiği fetva telgraflarını herkese göndermiş ve "Ulemânın hükmü gereği cihat edin, yoksa Muhammara'ya saldıracağız." demişti. İran'ın Basra Karperdazı tarafından sunulan tarafsızlık hükümlerine cevaben ise Vali Cavid Paşa, İslam birliğinden dolayı tarafsızlık kabul etmediklerini belirterek, "Ya Serdar Erfe (Şeyh Haz'al) bizimle harbe girer ve müttefik olur, ya da Muhammara'ya saldırırız." şeklinde bir uyarıda bulunmuştu."[570]

Bunun üzerine, İran Dışişleri Bakanı Âlâü's Saltana derhal harekete geçerek, Bağdat'taki İran Karperdazı'na gönderdiği bir talimatta, Irak coğrafyasındaki meskûn ulemânın hükûmetin ilan ettiği tarafsızlık politikasına uygun hareket etmelerini istemişti. Özellikle Cavit Paşa'nın sözlerini hatırlatarak, Bağdat'taki yetkilisinden Şeyh Haz'al'ın Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa katılmasını sağlamayı, Irak'taki meskûn ulemâ başta olmak üzere tüm İran uyruklarının tarafsızlık politikasına uygun hareket etmeleri için gerekli çabayı sarf etmelerini talep etmişti.[571] Ayrıca Bakan Âlâü's Saltana, Osmanlılara destek veren İran aşiretlerinin sessiz kalması halinde, Osmanlı Devleti'nin çıkarlarının daha iyi korunacağına inanıyordu.[572] Bu nedenle, İstanbul'daki elçisini de uyararak, Cavit Paşa'nın hareketlerinden dolayı Babıâli'yi protesto etmesini istemişti.[573]

[569] Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 41.
[570] *İran ve Ceng-i Cehâni-yi Evvel: Esnâd-ı Vezerat-ı Dâhile,* No: 17, s. 14-15.
[571] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafî-yi İran,* No: 81, s. 39.
[572] Age, No: 87, s. 42.
[573] Age, No: 88, s. 42.

Aslında, Basra'nın işgali ve İran hükûmetinin tarafsız bir politika izleme kararı, Irak coğrafyasında yaşayan uyruklar ve Şiî ulemâ arasında nasıl bir tepki doğuracağı açısından önemli bir merak konusu olmuştur. Cihat bölümünde de belirtildiği gibi, Basra'nın İngilizler tarafından işgal edildiği haberinin Bağdat'a ulaşması, Şiîler de dahil olmak üzere toplumun her kesiminde büyük bir infial yaratmıştır. İngiliz kuvvetleri karaya çıkmadan önce, Şiîler açısından ortak bir düşman Bağdat'taki Osmanlı yönetimiydi. Ancak İngiliz kuvvetlerinin Fav'a asker çıkarmasıyla birlikte, karşıt grupların eğilimleri değişmiş ve Osmanlı taraftarı hale gelmişlerdir. Şiîler, Osmanlı Devleti ile aralarındaki husumeti bir kenara bırakmış, önde gelen Şiî alimleri, Osmanlı Şeyhülislâmının cihat fetvasına olumlu yanıt vermiştir. Necef, Kerbelâ ve Kazımiye'deki Şiî ulemâ, cihada dair fetvaları[574] içeren telgraflar göndererek, bölgedeki Şiî aşiretlerin İngilizlere karşı mücadele etmesini istemiştir. Nitekim Nefisi, Şiî mücahitlerin bu çağrıya olumlu cevap vererek, Osmanlı birliklerine yardım etmek üzere taburlar oluşturduğunu belirtmektedir.[575] Hatta Nevbahar gazetesinin "Cihat Hükmünün Etkileri" başlığıyla verdiği haberde, Iraklı Şiîlerin cihat hükmü gereği Seyyid Kâzım Yezdî'nin oğlu etrafında toplanarak, tüm Arap ve ulemânın İslam memleketlerini savunmak üzere Osmanlı ordularıyla birlikte hareket etmeye hazır oldukları bilgisi verilmişti.[576]

2.2. İngilizlerin Kurna'ya İlerlemesi ve Osmanlı Direnişi

İngiliz askeri makamlarına göre, Basra'nın işgalinden sonra stratejik öneme sahip Kurna da işgal edilmeliydi. Nefisi'ye göre, bunun üç ana gerekçesi bulunuyordu. Birincisi, Dicle ve Fırat nehirlerinin Kurna'da birleşmesi, İngiltere'ye bölgedeki tam kontrolü sağlama fırsatı sunuyordu. İkincisi, Kurna, İngilizlerin askeri amaçlarla Şattülarap'ta sefer düzenlemelerine olanak tanıyacaktı. Üçüncüsü ise, Kurna'nın işgali, bölgedeki tahıl ve diğer tarımsal ürünlerin yetiştirildiği verimli topraklara erişimi güvence altına alacaktı.[577]

Bu amaçla, İngiliz 6. Tümen Kumandanı Arthur Barrett, ileri harekât başlatarak Kurna'yı işgal etti. Bu gelişme üzerine, Osmanlı hükûmeti, Irak'taki Osmanlı ordusunun Kumandanı Cavit Paşa'yı görevden alarak, yerine Irak ve Havalisi Genel Komutanı olarak Süleyman Askeri Bey'i atadı. Ra'd gazetesi, Osmanlı Tahran Sefaretinin verdiği bilgilere dayanarak, İngilizlerin bölgedeki bazı askeri mühimmatlarını kaybederek geri çekildiklerini ifade etse de aslında Kurna'nın İngiliz birlikleri tarafından işgal edildiği belirtilmişti.[578] 9

[574] Şiî ulemâsı tarafından ilan edilen cihat fetvaları cihat bölümünde ayrıca izah edilecektir.
[575] *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye.* c. VII, s. 89-91; Abdullah Fahed Nefisi, age, s. 72.
[576] Nevbahar (4 Rebiülahir 1333/19 Şubat 1915). *Telgraf-ı Dahiliye Eserat-ı Hükm-i Cihad.* Sene 4, Sayı 18, s. 3;
[577] Abdullah Fahed Nefisi, age, s. 73-74.
[578] Ra'd (27 Muharrem 1333/16 Aralık 1914). *Havadis-i Ceng-i Osmanî.* Sene 6, Sayı 39, s. 3-4.

Aralık'ta ise Osmanlı Kumandanı Suphi Bey ve yanındaki 45 subay ile 1000 kadar asker esir düşmüştür. Fermaiyan'a göre, Kurna'nın işgali ile bölgedeki İngiliz muharebelerinin ilk safhası tamamlanmış ve bu sayede, Şattülarap'ın yanı sıra, önemli bir liman kenti olan Basra ile Muhammara'daki Osmanlı tehdidi ortadan kaldırılmıştı.[579]

2.3. Irak Cephesindeki Osmanlı Direnişi: Kurna'dan Şuaybe'ye

Osmanlı kuvvetleri Kurna'nın işgalinden sonra bölgeye kuvvet sevk etmek için iki ayrı güzergahtan harekete geçti. Süleyman Askeri Bey'in komutasındaki birinci grup (Batı Ordusu), Fırat Nehri boyunca ilerlerken, Dağıstanlı Mehmet Fazıl Paşa komutasındaki ikinci grup (Doğu Ordusu) ise Dicle Nehri üzerinden güneye doğru hareket etti.[580]

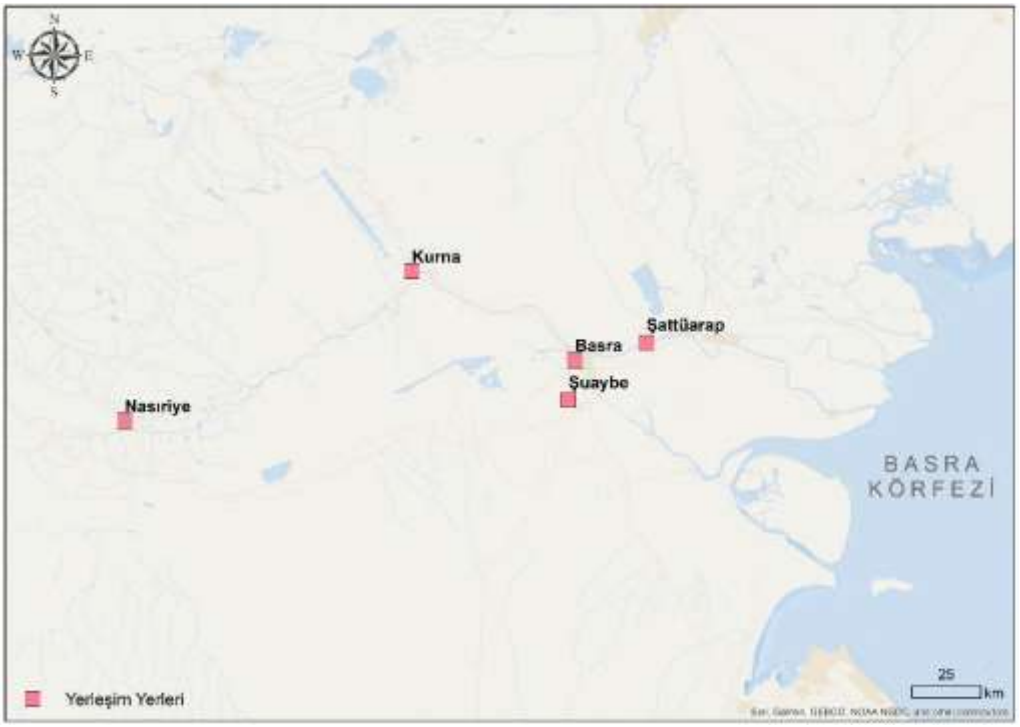

Şekil 2.3. Irak Cephesindeki Şuaybe, Şattülarap, Basra, Kurna ve Nasıriye bölgelerini gösteren harita

Fermaiyan'a göre, Süleyman Askeri Bey'in bölgeye gelmesinin ardından, Şiî ulemâ tarafından verilen fetvaların büyük bir kısmında önemli bir rol oynamıştı. Bu fetvalar, İngilizler için yeni sorunlar yaratmaya başlamış ve bölgedeki halkı harekete geçirmişti. Beni Lam Şeyhi Azban, Beni Turuf aşireti ile birleşerek bir Osmanlı süvari alayı ve Araplardan oluşan bir grupla Amâre yoluyla İran topraklarındaki petrol kuyularına saldırmak amacıyla harekete geçmişti. Aynı zamanda, Şeyh Uceymi ise Osmanlı ve Arap askerlerinden oluşan 2

[579] Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 41-44.
[580] *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye.* c. VII, s. 85-87.

bin kişilik bir kuvvetle Sûku'ş-Şuyûh kazası yoluyla Basra'ya saldırmayı planlamıştı.[581] Bu sırada bölgedeki mücadeleyi yakından takip eden Şihâb-ı Sâkib gazetesi 5 Ocak tarihli "Basra" başlıklı haberinde, İngilizlerin hâlâ Basra'da bulunduğu belirtilmiş, ancak güvenilir bir kaynaktan alınan bilgilere göre, Arapların her taraftan büyük gruplar halinde İngilizlerle savaşmak üzere bölgeye girmekte olduğu aktarılmıştı. Haberde, kısa bir süre içinde Araplar ile İngilizler arasında büyük bir çatışmanın yaşanacağına dair bir beklenti dile getirilmişti. Ayrıca, gelen haberlere göre, Arapların Kurna bölgesini de ele geçirdiği ifade edilmişti.[582] Öte yandan aynı gazetenin 17 Ocak tarihli "Amâre" başlıklı haberinde de Necef ve Kerbelâ'daki Şiî âlim ve imamet makamlarının temsilcileri olan Seyyid Mustafa Kaşânî, Şeyh Şer'iye Isfahanî, Seyyid Ali Damat Tebrîzî ve diğerlerinin Amâre'ye gelerek, Necef'ten Basra'ya kadar olan iki yüz millik yolu kat ettikleri ve bu süreçte aşiretleri birleştirme konusunda başarılı oldukları bilgisi yer almaktadır.[583] Bu bağlamda gazetenin diğer bir sayısında ise, Şeyh Haz'al'ın oyunları ve İngilizlerin büyük paraları sayesinde bazı Arapların ihanet ederek Osmanlı askerlerine karşı savaş açtığı ifade edilmişti. Ancak, Şiî alimlerin Amâre'ye girişinin ardından tüm yanlış anlamaların düzeltildiği ve bölgedeki bütün aşiretlerin tek bir kelimeyle cihada katılmaya karar verdiği belirtilmiş, her gün yeni güçlerin bölgeye ulaşmaya devam ettiği de vurgulanmıştı.[584]

Bölgedeki mücadeleyi yakından takip eden bir diğer gazete Hâver ise 10 Şubat 1915'te yayımladığı "Harb-i Umûmi'nin Durumu" başlıklı haberinde, Osmanlı kuvvetlerinin başarılı direnişi sonucu, düşman kuvvetlerinin geri çekilmeye başladığını ve daha önce ele geçirdikleri bazı bölgeleri terk ettiklerini bildirmişti. Haberde, zamanla, Irak ve Arap Yarımadası'nın çeşitli bölgelerinden yüzlerce, hatta binlerce mücahidin Osmanlı birliklerine katılmak üzere Irak cephesine gelerek Osmanlı kuvvetleriyle birleştiği ve bu sürecin, bölgedeki direnişi güçlendirerek Osmanlı'nın kontrolünü pekiştirdiği vurgulanmıştır.

Öte yandan, Hâver gazetesinin haberine göre, kısa süre içinde Osmanlı kuvvetleri, bölgedeki İngilizleri geriye doğru iterek Huveyze'yi teslim almış ve düşmanı Basra ile Hürmüz Boğazı'na doğru sürmüştü. Haberde, Osmanlı kuvvetlerinin hainçe hareket edenlere karşı kararlılıkla ve soğukkanlılıkla cezalarını verdikleri vurgulanmıştı. Bu zafer, Osmanlı'nın

[581] Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 48-49; Muhammed Gholi Majd, age, s. 105, 109.
[582] Şihâb-ı Sâkib (18 Safer 1333/5 Ocak 1915). *Basra.* Sene 1, Sayı 9, s. 3.
[583] Şihâb-ı Sâkib (1 Rebiülevvel 1333/17 Ocak 1915). *Amâre.* Sene 1, Sayı 13, s. 8.
[584] Şihâb-ı Sâkib (6 Rebiülahir 1333/11 Şubat 1915). *Amâre.* Sene 1, Sayı 27, s. 5.

bölgedeki üstünlüğünü pekiştiren ve İngilizlerin planlarını bozan önemli bir adım olarak kaydedilmişti.[585]

Benzer bir haber, Şihâb-ı Sâkib gazetesinde de verilmişti. Şihâb-ı Sâkib gazetesi de Irak cephesindeki gelişmeleri takip eden hususi muhabirlere sahip gazetelerden biridir. Gazetenin 25 Şubat tarihli "Basra Savaşı" başlıklı haberinde, hususi muhabirinin gönderdiği raporla cephedeki duruma dair önemli bilgiler paylaşılmıştır. Haberde, mücahitler, Araplar, Türkler ve askeri birliklerin sayısının hızla arttığı ve şu an itibariyle yaklaşık otuz bin kişiye ulaşıldığı vurgulanmış, mücahitlerin taşıma araçları, silah ve cephanelerinin sürekli sevk edilmesinin yanı sıra İngilizlerin kuşatılmasına yönelik hazırlanan planın uygulamaya konulduğu belirtilmişti. Ayrıca, Necef ve Kazımiye'den yaklaşık beş ila altı bin kişilik bir grubun, içlerinde Ayetullah Seyyid Muhammed ve Ayetullah Seyyid Muhammed Kazım'ın oğlu da bulunarak, Amâre'den hareketle Huveyze ve Hürremşehr yollarından İngiliz ordusunu durdurmayı ve doğudan gelen yolu kesmeyi planladıkları aktarılmaktadır.

Haberde, bu hazırlıklar çerçevesinde, kısa süre içinde üç taraftan da İngilizlere saldırılacağı ve Körfez'in suyu dışında başka bir çıkış yolu kalmayacağı belirtilmiştir. Rebîülevvel ayının dördüncü günü, (20 Ocak) şafakla birlikte savaş kara ve denizden başlamış; İngilizlerin, devasa çölü top mermileriyle doldurduğu, yağmur gibi top mermilerinin yağdığı, dört bin kişilik piyade ve süvari birliklerinin karadan saldırdığı, savaşın tam yedi saat boyunca kesintisiz sürdüğü kaydedilmiştir. Saat yediyi gösterdiğinde, İngilizler savaşı durdurup ateşkes ilan etmişlerdir.

Gazetede, denizden atılan mermilerin büyük bir şeker kütlesi boyutunda olduğu, yere çarptığında patladığı ve bu patlamalardan sonra yüzlerce merminin etrafa yayılarak büyük zararlara yol açtığı da belirtilmiştir. Haberin sonunda, savaşta önemli tahribatların meydana geldiği, Müslümanlardan on dört kişinin şehit olduğu, kırk kişinin ise yaralandığı, İngilizlerden ise en az beş yüz kişinin öldüğü, yaralı sayılarının ise tam olarak belirlenemediği ifade edilmişti.[586]

Ancak Asr-ı Cedîd gazetesinde yer alan "Nasıriye'nin Durumu" başlıklı daha ayrıntılı haberde, Şihâb-ı Sâkib gazetesindeki genel tahminlerin ötesine geçilerek, kayıplara dair somut ve sayısal veriler sunulmuştu. Bu habere göre, 31 Ocak–12 Şubat tarihleri arasında Araplar ile İngiliz askerleri arasında üç ayrı çatışma yaşandığı ve İngilizlerin her üç çatışmada da mağlup olduğu bildirilmişti. Habere göre bu çatışmalarda, İngilizler 185 ölü vermiş, 250 Hintli esir

[585] Hâver (25 Rebiülevvel 1333/10 Şubat 1915). *Vaziyet-i Ceng-i Umûmî.* Sene 1, Sayı 22, s. 6.
[586] Şihâb-ı Sâkib (10 Rebîülahir 1333/25 Şubat 1915). *Ceng-i Basra.* Sene 1, Sayı 29, s. 4-5.

alınmış ve 9 Avrupalı subay ile 18 Avrupalı topçu da esir edilmişti. Ayrıca, Araplar tarafından 2.150 tüfek, 2 kale topu, 2 makineli top, 200 sandık fişek ve 200 baş katır ganimet olarak ele geçirilmişti.[587]

Hâver gazetesinin 25 Şubat tarihli "Umumi Harbin Durumu" başlıklı haberinde, 130 Osmanlı süvari ve vatansever mücahidin, Şuaybe yakınlarında 200 düşman süvarisiyle karşılaştığı ve çatışma sonucu düşmanın büyük kayıplar vererek geri çekildiği belirtilmiştir. Başka bir çatışmada ise, mücahitler düşman güçlerine yakın olan Kurna'ya saldırmış ve onlara büyük kayıplar verdirerek, düşmanları savaş gemileri ve toplarıyla geri çekilmeye ve siperlerine sığınmaya zorlamışlardır.

Haberde, mücahitlerden üçünün şehit olduğu, birkaç kişinin ise yaralandığı ifade edilmiştir. Ayrıca, Kurna yakınlarındaki Mezri'iye'de, Osmanlı askerleri ve mücahitlerin düşmanın savaş gemilerine gece baskını düzenlediği, onları suda tarayıp ışıklarını söndürmeye zorladıkları belirtilmişti. Bu bağlamda haberde İngilizlerin büyük miktarda can kaybı ve maddi zarar gördüğü, Osmanlı kuvvetlerinin ise hiçbir zarar görmediği vurgulanmıştı.[588]

Bölgedeki mücadeleye dair bir haber de Hâver gazetesinde yer almıştı. Gazetenin 11 Mart tarihli "Harb-i Umûmî'nin Durumu" başlıklı haberinde, Ahvaz yakınlarında Osmanlı kuvvetlerinin düşmandan büyük miktarda silah ve cephane ele geçirdiği, ayrıca düşmandan elli kişiyi öldürdüğü aktarılmaktadır. Habere göre Nasıriye bölgesinde ve güneydeki Kurna yakınlarında İngiliz kuvvetleri, iki yüz ölü ve yaralı vererek, Şuaybe yönüne çekilmişti. Bu esnada, düşmandan bir makineli tüfek alınmış ve iki topu yok edilmiştir. Osmanlı kuvvetlerinden on kişi şehit olmuş, on beş kişi ise yaralanmıştı.

Haberin devamında Karun Nehri boyunca ilerleyen İngiliz kuvvetlerinin Osmanlı birlikleri tarafından büyük bir mağlubiyet aldığı ve ağır kayıplar verdiği bilgisi de yer almaktadır. İngilizler, saldırıları sonucunda dört yüz ölü ve yüzlerce yaralı bırakmış, ayrıca bir miktar esir almışlardı. Düşman, kendilerini suya atarak ve güneydeki Nasıriye Limanı'nda bekleyen gemilerine sığınarak zorunlu olarak geri çekilmişti. İngilizlerin ölüleri arasında bir teğmen ve dört subay olduğu tespit edilmişti. Öte yandan haberde bu çatışmada, düşmandan

[587] Asr-ı Cedîd (2 Cemaziyelahir 1333/17 Nisan 1915). *Vaziyet-i Nasıri.* Sayı, 29, s. 4.
[588] Hâver (10 Rebîülahir 1333/25 Şubat 1915). *Umûmi Harbin Durumu: Cihad-ı Ekber-İtilaf-ı Müselles*. Sene 1, Sayı 24, s. 7.

üç top, tüm cephaneleriyle birlikte beş yüz tüfek, iki yüz at ve birçok sağlık malzemesi ele geçirilmiş, Osmanlı kuvvetlerinin kayıpları ise çok önemsiz olmuştu.[589]

Özellikle İran'daki Osmanlı birliklerinin, Beni Lam ve Beni Turuf aşireti ile diğer Arap gruplarının şubat ve mart aylarında gösterdiği başarılı mücadele, İngilizleri, General Gorringe komutasındaki 30. ve 33. Piyade Tugayı'nı Basra'ya göndermek zorunda bırakmıştı. Bu dönemde Türk kuvvetleri de üç kısma ayrılmıştı. Birinci kısım, Gadir ve Karun'da, ikinci kısım, Dicle Nehri'nin yanındaki Nuhayle mevkiinde konuşlanmışken, 12 bin neferden oluşan asıl kısım ise Süleyman Askeri Bey'in kumandasında, Fırat Nehri'nin kenarındaki Bercisiyye yakınlarında bulunuyordu.[590]

Şihâb-ı Sâkib gazetesinin 28 Mart tarihli "Savaş Haberi: Nuhayle'deki Savaş" başlıklı haberinde, bir İngiliz kuvvetinin, bin beş yüz kişiden oluşan, iki süvari birliği, bir makineli tüfek birliği ve bazı topçu birliklerinden oluşan bir güçle Nuhayle bölgesinde mücahitlere saldırdığı belirtilmiş, İngilizler, Osmanlı askerlerini yenerek onları Şuaybe'ye kadar takip ettiği belirtilmişti.

Öte yandan haberde, düşmanın kayıplarının iki yüz ölü ve yaralıdan oluştuğu, ayrıca bazı esirler ve subaylardan oluşan kayıpların olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, tüfekler, kılıçlar, askerî malzemeler ve telsiz işaretleri gibi çok sayıda ganimetin ele geçirildiği ve iki topun tahrip edildiği ifade edilmiştir. Osmanlı kuvvetlerinden ise kırk beş ölü ve yüz elli yaralı kaydedildiği aktarılmıştı.[591] Öte yandan, aynı gazetenin "Şuaybe'de Savaş" başlıklı bir diğer haberinde de bir grup Osmanlı kuvvetinin İngiliz mevzilerini keşfetmek amacıyla Şuaybe'ye yakın bir bölgeye geldiği aktarılmaktadır. Haberde, bölgede İngiliz kuvvetleriyle karşılaşan Osmanlı askerlerinin, birçok İngiliz askerini yaralayarak esir aldığı ve savaşın, Osmanlıların zaferiyle sona erdiği, ayrıca İngiliz esir ve kayıplarının oldukça fazla olduğu vurgulanmıştı.[592] Nevbahar gazetesinin 13 Nisan tarihli sayısında yer alan habere göre ise Osmanlı'nın kara harekâtının büyük zaferler kazanamamış ve belirgin bir etki yaratmamış olduğu ifade edilmekle birlikte, Türklerin Kafkasya'daki ilerleyişi ve Şattülarap'taki direncine dikkat edilerek, bugüne kadar neden yenilmediklerinin anlaşılabileceği vurgulanmıştı. Habere göre, Türkler, Kafkasya da Rusya'nın iç bölgelerinde savaşmakta olup, Batı'da Arap Yarımadası'nın en büyük ve en zorlu çöllerini aşarak ilerlemiş ve bulundukları hattı terk

[589] Hâver (25 Rebiülahir 1333/ 11 Mart 1915). *Vaziyet-i Ceng-i Umûmi,* Sene 1, Sayı 26, s. 7.
[590] Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 51-52.
[591] Şihâb-ı Sâkib (12 Cemaziyelevvel 1333/28 Mart 1915). *Ahbar-ı Ceng: Ceng-i der- Nuhayle.* Sene 1, Sayı 40, s. 7.
[592] Şihâb-ı Sâkib (12 Cemaziyelevvel 1333/28 Mart 1915). *Ceng-i der-Şuaybe.* Sene 1, Sayı 40, s. 7.

etmemişlerdi. Şattülarap'ta ise, her iki taraftan da kesin bilgi edinilememekle birlikte, Türkler ve Osmanlı'nın en düzensiz ve önemsiz birliklerini oluşturan Araplar, İngilizlere karşı başarılı olmuşlardı. Ayrıca, Nasıriye olayları ve Arap Yarımadası'ndaki gelişmeler de Türklerin harekâtlarının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Sonuç olarak, habere göre, iki ay öncesine kıyasla Türkler daha fazla ilerleme kaydetmişlerdi.[593]

Nisan ayı başında İngiltere'nin 33. Piyade Tugayı bölgeye varmış, 30. Piyade Tugayı da varmak üzereydi. Bu sırada Türk ordusu, Fırat Nehri kenarındaki Nasıriye önlerine gelerek, İngiliz mevzilerinin bulunduğu Şuaybe'ye keşif kuvvetleri göndermişti. Bu girişim, İngilizleri bölgedeki askeri gücünü artırmaya zorlamıştır. Irak Kuvvetleri Komutanı General John Nixon komutasında, iki piyade tümeni ve bir Süvari Tugayından oluşan bir kuvvet teşkil edilmişti.

Bu sırada, Dağıstanlı Mehmet Fazıl Paşa kumandasında Ahvaz yakınlarında 8 bin nefer, az sayıda Kurna civarında ve Humeysiye'de ise Süleyman Askeri Bey komutasında 18 bin neferlik kuvvet bulunmaktaydı. İngiliz kuvvetlerine gelince, Kurna'da Dobbie komutasında üç piyade taburu, Ahvaz'da Robinson komutasında 12. Piyade Tugayı ve bir süvari bölüğü, Şuaybe'de Fry kumandasında 6. Süvari Tugayı, 16. ve 18. Piyade Tugayı, Basra'da Gorringe kumandasında ise 30. Piyade Tugayı yer almaktaydı.[594] Öte yandan Nefisi'ye göre, İngilizlerin Kurna, Ahvaz ve çevresinde toplam 14.400 kişilik kuvveti ve 40 top kabzası bulunuyordu. Ayrıca, İngiliz kuvvetlerinin kontrolünde olan Basra ile Kurna arasındaki haberleşme iyi ve güvenliydi. Buna karşın Osmanlıların, Şuaybe ve Ahvaz'da İngilizlere oranla daha güçlü bir askeri kuvveti bulunmaktaydı, ancak iyi bir haberleşme yoluna sahip değillerdi.[595]

Ancak bu mevsimde, nehrin taşması nedeniyle tüm Basra sular altında kalmıştı. İngilizler, Şuaybe'de bulunan kuvvetlere erzak göndermekte bile zorluk yaşamaktaydı. Tam bu sırada, Süleyman Askeri Bey'in komutası altındaki Türk ve Arap kuvvetlerine, Şuaybe'deki İngiliz kuvvetlerine saldırı emri verilmişti. İran meşeli kaynakların verdiği bilgilere göre, saldırı sırasında Osmanlı kuvvetleri şu birimlerden oluşuyordu: 104. ve 105. Alayları, iki süvari birliği, 2.500 nefer, iki düzenli Arap taburu ve toplamda 8.000 neferden oluşan 35. Tümen, Abdullah Fatih, Seyyid Hadi ve Şeyh Uceymi komutasındaki Arap ve Hint askerlerinden oluşan toplam 18.000 nefer bulunmaktaydı. Dağıstanlı Mehmet Fazıl Paşa

[593] Nevbahar (28 Cemaziyelevvel 1333/13 Nisan 1915). *Osmanî der-Heşki.* Sene 4, Sayı 32, s. 1.
[594] Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 52.
[595] Abdullah Fahed Nefisi, age, s. 74.

komutasındaki doğu ordusu ise iki yönden İngilizlere saldırmak üzere Ruta ve Suğrice'de yoğunlaşmıştı. Osmanlı birlikleri, Süleyman Askeri Bey'in emriyle 11 Nisan'da Şuaybe'deki İngiliz birliklerine saldırmıştı. 11-15 Nisan 1915 tarihleri arasında beş gün boyunca İngilizlerle savaşan Osmanlı kuvvetleri, ağır kayıplar vererek çekilmek zorunda kalmıştı. Süleyman Askeri Bey intihar etmişti. Fermaiyan'a göre, Süleyman Askeri Bey'in intiharı, cihat dolayısıyla büyük umutlar beslediği Araplardan beklediği mücadeleyi görememiş olmasından kaynaklanmıştı. Öte yandan Türk birliklerinin ilerleme kaydedememesinin bir diğer nedeni ise, İngiliz toplarının daha güçlü ve daha iyi olmasıydı.[596]

Bu sırada İran yerel makamlarının Irak cephesindeki gelişmeleri nasıl izlediği ve Tahran'ı nasıl bilgilendirdiği önemli bir konudur. Bu gelişmelere yanıt olarak, İran'ın Basra Karperdazı'ndan İran Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 20 Nisan 1915 tarihli telgrafta, Şuaybe Muharebesi ve genel duruma dair şu bilgiler aktarılmıştı: "Basra'ya 2 fersah mesafedeki Şuaybe'de olan 5000 kişilik İngiliz ordusu, oradaki yüksek binaları tahkim ederek köyün ve kendi ordugâhları etrafına hendek kazdılar. Osmanlı kuvvetlerini gözlemlediler. Osmanlı Devleti de bu olay üzerine önlem almak zorunda kaldı. 11 Nisan öğleden sonra 20 bin kişilik Türk, Kürt ve Araplardan müteşekkil Osmanlı ordusu İngilizlere saldırdı. Gece 02.00'a kadar devam eden harpte İngilizler hendeklerinde savunma yaptılar. Aynı gece İngilizlere Basra'dan Şuaybe'ye yardım kuvvetleri ve çok sayıda mühimmat gönderildi. 27 Nisan Pazartesi sabahı yeniden başlayan muharebe güneş batana kadar devam etti. Osmanlı birlikleri İngilizlere karşı çok cesaret ve sebat gösterdi, İngiliz ordusunu kuşattılar. Şuaybe'nin daha da aşağısındaki Zübeyr (Ez-Zübeyr) kasabasını zapt ettiler. Eski Basra şehri kalıntıları mahalinde bulunan Ali Camii'ne gelen bir grup Arap'ın Basra'ya gireceği tasavvur edildi. Civardaki köy ahalisinden bazıları Osmanlı ordusuna katıldı. O gün İngiliz memurlarında ızdırap belirtileri zuhur etti. İhtimalen Osmanlılar şehri muhasara etmek üzere Ebu'l Hasib kasabası ve güney köylerine gitti. İngilizler, bu ihtimali önlemek ve ahalinin Osmanlılara katılmasını engellemek için kuvvet ve topçularının bir kısmını şehirden çıkararak güneydeki köylere gönderdi ve eski şehir harabelerindeki camide toplanan Arapların üzerine top mermisi attı. Güneşin batmasına yakın zamana kadar birkaç noktada şiddetli harp meydana geldi. Taraflar 13 Nisan Salı günü de öğle vaktine kadar savaştı, İngilizler tarafından öğleden sonra Osmanlılara şiddetli saldırı yapıldı, Osmanlılar yenildi, çok sayıda erzak ve mühimmatı ordugâhlarında bırakarak Recibbe ve Sûku'ş-Şuyûh'a çekildi. İngiliz ordusundan

[596] *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye.* c. VII, s. 85-87; Ra'd (4 Cemaziyelahir 1333/19 Nisan 1915). *Ceng-i der-Irak-ı Arap.* Sene 6, Sayı 102, s. 2; Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 52-57; Abdullah Fahed Nefisi, age, s. 74-75.

700 asker ve 25 subay ölmüş, bu birkaç gün içinde de İngiliz yaralıları araba ve otomobiller ile şehrin etrafındaki hastanelere nakil edilmektedir. Her ne kadar yaralı sayısı beyan edilemese de ölü sayısı 700'dür, yaralıların sayısının daha fazla olduğu açıktır. İngilizler Osmanlıların ölü sayısının 3 bin kişi olduğunu söylüyor. Ama hakikat belli değil. İngilizler harp meydanında Osmanlı ordusundan 18 subay ve Türk, Arap, Kürt ve birkaçı İranlı olan yaklaşık 400'e yakın asker, Şiî ulemâdan bir seyit ve Arap ulemâsından bir kişiyi esir aldı ve üç gün önce şehrin ortasından geçirerek araçlara bindirip Hindistan'a gönderdi.

Esirlerin götürüldüğü sırada kadın erkek ahali ağlayarak feryat etti. İngilizler ahalinin duygularını ifade etmesine engel olmadı. Bazıları esirler için para, yiyecek, sigara ve elbise gönderdi. Esirlerin geçtiği sırada mutluluğunu dile getiren bir Hristiyan kadın Osmanlının yenilgisine sevindiği anda Hristiyan taifesine şerbet ikram etti. İngilizler kadını çağırıp tedip ederek ondan ceza olarak 200 rupi para aldı. Bu girişim, hüsn-ü siyasetten dolayı Basra Müslümanlarını mutlu ve mesrur etti. İngilizler ahaliye, Osmanlı yaralı esirlerinden hastanede ölen kişinin Müslüman olduğu için İslam kurallarına göre gömülmesi bilgisini verdi. Çok sayıda kişi hazır bulunarak fevkalade saygıyla cenazeyi gömdüler.

Osmanlı ordusuna yardıma gelen Arap ve Kürtlerin 60 bin kişi, Şuaybe tarafındaki Osmanlı ordusunun 8 bin kişi ve yanlarında 30 adet topun olduğu söyleniyor. İngiliz ordusunun Şuaybe, Zübeyr ve Germet Ali ve Basra gibi muhtelif noktalarda 40 binden fazla askeri vardır. Bu hafta Hindistan'dan 14 askeri uçak ve mühimmatın geleceği söylenildi. Yeni ulaşan haberlere göre de Dağıstanlı Muhammed Paşa Muhammara ve Azban (Beni Lam aşiretinin şeyhi) Nasıriye Eyne' tarafındaki muharebeyi terk ederek Arap aşiretlerin ittifakı ile Muhammara arkasından Osmanlı İran sınırının başlangıcında ve Şeyh Haz'al'ın sarayının yakınında olan Bavarin arazisi ve Hin Nehri tarafından Şattülarap'a gelmeye karar verdiler. Şuaybe çevresindeki birlikler de o sırada bölgeyi terk ederek Güney Basra'da Şattülarap'ın sağından Dağıstanlı Muhammed Paşa'nın ordusunun karşısına gelmeyi ve Muhammara yakınında Şattülarap'ın iki yakasında savaş alanı kurmayı düşündüler. Bu sayede Hindistan'dan gelen İngiliz yardım gemilerinin geçişini engelleyebilir, İngiliz ordusunu Basra'da mahsur bırakabilir, aynı zamanda Muhammara ve Serdar Erfe'ye darbe vurulabilir. İngiliz subayları Osmanlının bu planına engel olur olmaz, birkaç gündür kuvvetlerini Şattülarap'ın soluna sevk ediyor."[597]

İran'ın Bağdat Konsolosu Mükrimü's-Saltana, 15 Mayıs 1915 tarihli şifreli telgrafında, genel duruma ilişkin olarak Tahran'a şu bilgileri iletmiştir: "Kirmanşah'a doğru

[597] *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye.* c. VII, s. 85-88.

giden Osmanlı kuvvetleri tüm asker ve göçebeler ile birlikte 1500 kişiden fazla değildir. Yanlarında iki küçük top ve iki mitralyöz vardır. Bağdat'ta hiç kuvvetleri kalmadı. Bu son zamanlarda Basra yakınlarındaki Şuaybe taraflarında Osmanlı ordusu İngilizlerden ağır bir yenilgi aldı ve tamamen yok oldu. Genel Kumandan Süleyman Askeri Bey umutsuzca intihar etti. Necef taraflarındaki göçebe ve Araplar hükûmete karşı ayaklandılar ve huzursuzluk her geçen gün artmaktadır. Bağdat da sallantı halindedir. Burada bulunan Alman yetkililerinin birkaçı yavaş yavaş Halep'e yerleştirildi. Ulemânın çoğu Osmanlıların Tebriz ve Kirmanşah'ta saldırganlığı karşısında üzülmüş ve hükûmetin sessiz kalmasına şaşırmışlardır. Bugün Bağdat ve çevresinde kuvvetleri kalmamış, Azerbaycan, Kürdistan ve Muhammara'yı hile ve oyunlarla istila etmek istiyorlar. İran'daki yayınları tamamen asılsızdır. Çevreden gelen haberlerin buraya ulaşmasına izin vermiyorlar; burada kimse 4 bin İngiliz askerinin İran'ın önemli yerlerine konuşlandırıldığını duymadı. İstanbul'un durumu da çok kötüdür."[598]

2.4. Necef'teki İsyan ve Huzursuzluk

Mükrimü's-Saltana'nın da belirttiği gibi, Osmanlı kuvvetlerinin Şuaybe'de aldığı yenilgiden sonra, Arap mücahitlerinin yeterince mücadele etmediği düşüncesi ortaya çıkmış ve bu durum, Necef'te bir dizi olumsuz olaya yol açmıştı. Bu huzursuzluğa ilişkin olarak Nefisi ise şunları ifade etmektedir: "Türkler, Süleyman Askeri Bey'in intiharı ile neticelenen Şuaybe yenilgisinden dolayı Arapları suçladı. Bu nedenle Şuaybe'den dönen Türk birlikleri Hamar Gölü kıyısında bulunan Arap aşiretlere saldırdı. Kayıp verdirmesinin ardından onları yağmaladı. Süleyman Askeri Bey'in yardımcısı Ali Bey'in komutasındaki Türk ordusu aşiretler ile karşılaşacak durumda değildi. Sığındıkları Nasıriye kışlasında kuşatıldılar. Bu nedenle orta ve güney Fırat bölgelerinde isyan ruhu yayıldı. Türk ordusunun yenilmez olduğu fikri paramparça olmuştu. Ayaklanan halk ister Osmanlı ister İngiliz olsun tüm yabancı kuvvetleri dışarı atma zamanın geldiğini hissettiler. İsyan haberinin Bağdat'a ulaşması üzerine 22 Mayıs 1915'te İzzet Bey kumandasında bir ordu Necef'e gönderildi. Zira Fırat bölgesindeki isyanın merkezi Necef'ti. Türk ordusu yetkilileri Necef'te pahalı eşya ve yiyeceklere el koymak gibi sert önlemler aldı. Osmanlı Devleti'nin bu tavrı büyük bir yerel ayaklanmaya dönüştü (…) Bağdat hükûmeti durumu yatıştırmak için mayıs ayı sonunda Necef'e dört topla donatılmış bir tabur gönderdi. Ancak Türklerin Necef'e cihat bahanesi ile Hz. Ali türbesinin (Şiî anlayışına göre Hz. Ali'nin türbesi Necef'te bulunmaktadır) hazine ve değerli emanetlerini yağmalamak için gittiği söylendi. Necef'e giren Osmanlı kuvvetleri erkekleri askere almak istedi. Zorla evlere giren Türk askerleri erkeklerin kadın kıyafeti

[598] Age, s. 636-637.

giydikleri bahanesiyle kadınları fiziki olarak kontrol ettiler. Bu davranış Neceflilerin tepkisine neden oldu." [599]

Bu meseleye ilişkin olarak Basra'daki İran konsolosu ise Tahran'a gönderdiği telgrafta, bölgedeki huzursuzluğun temel sebebinin Osmanlı kuvvetlerinin halkın mallarına el koyması ve askerlik uygulamalarındaki aşırılıklar olduğunu öne sürmüştü. Konsolos, Osmanlı hükûmetinin Bağdat ve çevresinden toplayıp Basra ve diğer bölgelere gönderdiği askerlerin, Necef Alayı da dahil olmak üzere, aldıkları maddi desteğin düzensizliğinden ötürü sık sık firar ettiklerini, bunun sonucunda Osmanlı askeri yetkililerinin firarileri yakalayarak cezalandırmak zorunda kaldıklarını bildirmişti. Konsolosun iddiasına göre, Osmanlı askerleri evleri aramış ve firarilerin kadın kılığına girmiş olabileceği düşüncesiyle kadınların başörtülerini kontrol etmişti. Bu duruma kızan halk ise isyan etmişti. İsyanı bastırmak amacıyla Bağdat'tan iki alay asker gönderilmiş, isyancılar ise çevre aşiretlerden takviye alarak Osmanlı güçlerine karşı savaşmışlardı. Konsolos, ordunun bir kısmının halk ile anlaşmaya vardığını, diğer kısmının ise mühimmatlarını halka teslim ederek çekildiğini, Necef Kaymakamı ile memurların canlarını korumak için ulemânın önde gelen alimlerinden Seyyid Muhammed Kazım Yezdî'ye sığındığını ve şehrin yönetiminin aşiret reislerine emanet edildiğini raporlamıştı.[600]

Nefisi'ye göre, Necef halkı ile Türk ordusu arasında Necef sokaklarında çıkan silahlı çatışma üç gün sürmüş, ardından Türk askerleri teslim olmuştur. Ordu mensupları silahsızlandırıldıktan sonra serbest bırakılmıştır. Necef'teki Osmanlı yetkilisi görevden alınmış ve bölgedeki yönetim devralınarak yaklaşık iki hafta boyunca devam etmiştir. Necef'teki isyan, Kerbelâ, Kûfe, Hille ve Taverij gibi diğer bölgelere de sıçramış, Türk yönetici ve askerleri buralardan çıkarılmıştır.[601]

Öte yandan bölgedeki gelişmeleri değerlendiren Nefisi, Osmanlı kuvvetlerinin Şuaybe Muharebesi'nde başarısız olmasının, Türklerin cihattan bekledikleri neticeyi alamamış olmalarından kaynaklandığı tezine karşı çıkarak, cihadın neredeyse tüm Şii müçtehitleri tarafından ilan edildiğini belirtmişti. Bu bağlamda, Fırat bölgesinden 18 bin, Ahvaz'dan ise 3 bin Arap savaşçısı toplanmış, Necef ve Kazımiye'den de bin kişi katılmıştır. Nefisi'ye göre, her müçtehit cihat ilan etmiş ve bazıları bizzat savaş meydanında yer almıştı. Bu nedenle, cihadın amacına ulaşmış olduğu ifade edilmişti. Ayrıca Nefisi, mücahitlerin savaşa

[599] Abdullah Fahed Nefisi, age, s. 77.
[600] *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye.* c. VII, s. 237-239.
[601] Abdullah Fahed Nefisi, age, s. 78.

katılmalarının, Türklerin İngilizlerle savaşmasından ziyade, tüm Şiî mercii ve müçtehitlerin cihadın gerekliliğini kabul etmelerinden kaynaklandığını savunmuştu.[602]

Sonuç olarak Irak Cephesinde zuhur eden bu huzursuzluk, başta Necef olmak üzere, Kerbelâ, Hille ve Fırat Nehri boyunca Şiilerin yoğunlukta olduğu bölgelerde Osmanlı hükûmetine karşı isyanlara yol açmıştı. Mecd'in aktardığı bilgilere göre, söz konusu huzursuzluk, Mekke'deki karışıklıkların bir yansıması olmasının yanı sıra, Türk kuvvetlerinin İran'daki ilerleyişinin doğrudan bir sonucu olmuştu.[603]

2.5. Amâre'nin İşgali ve Osmanlı'nın Stratejik Geri Çekilişi

Nefisi'ye göre, Şuaybe Muharebesi sonrasında Türklerin savunma stratejilerinde köklü bir değişim yaşanmıştır. Türk ordusunun öncelikli hedefi, Bağdat'a giden tüm yolları kontrol altına alarak, bu yolları kesmek olmuştur. Bu stratejik hedef doğrultusunda Türk kuvvetleri, önemli bir noktada bulunan Nasıriye'ye kaydırılmış, Süleyman Askeri Bey'in yerine orduyu komuta etmek üzere Nurettin Paşa atanmıştı. Bu esnada, Osmanlı birlikleri Huzistan bölgesindeki petrol boru hatlarına zarar vererek Amâre'ye çekilmişti. Ancak Nixon'a göre, Osmanlı birliklerinin Huzistan'a yönelik bir saldırı tehdidi karşısında, Amâre'nin işgali büyük bir stratejik öneme sahiptir. Zira Huzistan petrollerinin korunması ve Basra'nın elde tutulması gibi birincil hedeflerin başarısı, Amâre ve Nasıriye'nin denetimine bağlıydı. Çünkü Kurna'dan Bağdat'a giden ana kara yolu, Amâre üzerinden geçmekteydi. Bu durum, Türklerin ilerleyişini durdurmak amacıyla daha fazla toprak işgali yapılmasını gerekli kılmıştı.

Bunun sonucunda, 6. Tümen komutanı Tümgeneral Charles Townshend, bölgedeki ilerleme olasılıklarını değerlendirmek amacıyla Kurna'ya gönderilmişti. Nixon, ilerlemeye karşı herhangi bir engel görmemiş ve durumu Hindistan'daki İngiliz yetkililerine bildirmişti. İngiliz makamları, cephe sayısının arttığını göz önünde bulundurarak, özellikle Çanakkale Muharebelerinin devam etmekte olduğunu belirtmiş ve yardım talebinde bulunmama koşuluyla, Townshend'a ilerlemesi için izin vermişti.[604] Sonuç olarak, General Townshend komutasındaki İngiliz birlikleri harekete geçmişti. Ancak, nehrin taşması nedeniyle araziler su altında kalmış ve bu durum, ilerlemeyi büyük ölçüde zorlaştırmıştır. Osmanlı ve Alman uzmanlarının nehre su mayınları yerleştirmiş olma ihtimali, Townshend başta olmak üzere İngiliz komutanlarında derin endişelere yol açmıştı. Tüm bu engellere rağmen, Townshend

[602] Age, s. 75.
[603] Muhammed Gholi Majd, age, s. 194.
[604] Abdullah Fahed Nefisi, age, s. 78; Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 69-72.

saldırı emrini vermiş ve Spiegel gemisinden gözlemleyerek operasyonu yakından takip etmişti.[605]

Taraflar arasındaki çatışmayı detaylandıran Fermaiyan'a göre, Osmanlı birliklerinin düzensizliği, İngiliz kuvvetlerinin hızlı bir şekilde ilerlemesine neden olmuştur. Meydana gelen çatışmada, Osmanlı birlikleri geri çekilmişti. Osmanlı kuvvetleri için stratejik bir öneme sahip olan Marmaris gambotu ise imha edilmiştir. 5 Haziran'da, Amâre, İngiliz kuvvetlerince işgal edilmiştir. Araplar, yaşanan yenilgiden Osmanlı kuvvetlerini sorumlu tutarak, Türk askerlerine zarar vermiştir. Fermaiyan'a göre, Türk kuvvetlerinin geri çekilmesinin ardından yaşanan kargaşanın temel nedenlerinden biri, Araplara duyulan aşırı güven olmuştur. Harpte Arapların yenilgiye uğraması, Türk askerlerinin moralini bozmuş ve bu durum, Osmanlı askerlerinin hayal kırıklığına uğramasına yol açmıştır. Sonuç olarak, bir kısmı kendilerini tehlikeye atarak İngilizlere teslim olmayı tercih etmiştir. Nitekim, İngilizler 1800 Türk askerini esir almıştır.[606]

Nefisi'ye göre, General Townshend'in Türk kuvvetlerine karşı eşdeğer bir askeri gücü bulunmamaktaydı. Ancak, Halim Bey, kırk subayıyla birlikte İngilizlere teslim olmuştur. Böylece, 3 Haziran 1915 tarihinde, Amâre büyük ölçüde blöf yapılarak ele geçirilmiştir. Townshend'in emrinde yalnızca 22 asker bulunmasına karşın, Türk subayları arasında, kendisine 15 bin asker ile bir gemi filosunun katılacağı yanılsamasını yaratması, İngilizlerin başarılarını kolaylaştırmıştır. Nefisi, Halim Bey'i korkaklıkla suçlayarak, Townshend'in zekiliği neticesinde Amâre şehrinin teslim edildiğini belirtmektedir. Ancak, Türkler, sahip oldukları büyük askeri güçle yalnızca İngilizleri yenmekle kalmayıp, onları Kurna'ya kadar geri çekilmeye zorlayabilirlerdi. Amâre'nin işgalinden sonra, General Nixon, Nasıriye'yi işgal etmek için Basra'ya geri dönmüştür.[607]

Tüm bu gelişmeler üzerine, Asr-ı Cedîd gazetesi, 25 Haziran'da yayımladığı "Mezopotamya'daki Osmanlı Memurları" başlıklı haberinde, eski tecrübelerden hareketle Osmanlı Devleti'nin Irak'a gönderdiği görevlilerin çoğunun belirli bir sınıftan seçildiğini vurgulamış, dolayısıyla savaş dönemiyle ilgili olarak bu görevliler için dürüstlük, zekâ, temkin ve tedbir gibi özelliklerin test edildiği düşünülmüştü. Ancak, haberde zamanla, İstanbul'daki merkezi hükûmetin böyle bir önlem almadığı ve maalesef bu savaşa gerekli önemi vermediği gerçeğiyle karşılaşıldığı, bunun da deneyimle daha iyi anlaşıldığı ifade edilmişti.

[605] Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 72.
[606] Age, s. 73-75.
[607] Abdullah Fahed Nefisi, age, s. 79.

Gazetenin verdiği habere göre, Osmanlıların Fav'dan Basra'ya ve Basra'dan Amâre'ye doğru geri çekilmeleri, düşmanları kışkırtan ve yerel liderleri ile Osmanlı görevlilerini kazanmak için kullanılan yöntemlerin etkileyici bir örneğini sunmaktadır. Bu geri çekilme sürecinde, top ve kışlanın etkisi, Osmanlı görevlilerinin İran sınırlarına hangi dikkate alarak gönderildiklerinden çok daha az belirleyici olmuştur. Çünkü Rauf Bey ve benzerlerinin, Kerbelâ'dan Azerbaycan'a kadar uzanan operasyonları, İslam'ın en güçlü düşmanlarının operasyonlarından çok daha fazla, soğukluk ve yabancı hislerin üretmesine yol açmıştır. Bu durum, İslam dünyasında Osmanlı kardeşlerimizle aramızda çok zor bir döneme neden olmuştur.

Asr-ı Cedîd gazetesinin ifade ettiğine göre, tüm bu gelişmeler gerçekten de üzücü, düşündürücü ve umutsuz edici bir tablo ortaya koymaktadır. Ayrıca, habere göre kabul edilmelidir ki, hâlâ İslam dünyası karanlık bir dönemden çıkamamış ve düşmanların Müslümanların arasında nifak ve ayrılık yaratmak amacıyla gerçekleştirdiği operasyonların, elde edilen sonuçların, onların beklentilerinin ötesine geçtiği gerçeği ortadadır.[608]

2.6. Sûku'ş-Şuyûh ve Nasıriye'nin İşgali

Amâre'nin işgali, Huzistan güzergahının kapanması anlamına geliyordu. Fermaiyan, bu işgali, Nurettin Paşa'nın liderlik yetersizliğine bağlamıştı. Amâre'nin düşmesiyle birlikte, Osmanlı birlikleri, Nurettin Paşa komutasında Kûtü'l-Amâre'de toplanmak üzere çekildi; ancak, burada yeterli miktarda kuvvet bulunmamaktaydı. Aynı dönemde, İngiliz kuvvetleri Amâre'de yoğunlaşmıştı ve onların yeni hedefleri, Sûku'ş-Şuyûh ve Nasıriye gibi stratejik ve ticari açıdan önemli bölgelerdi. Ancak, bu süreçte 6. Tümen Komutanı General Townshend, sağlık sorunları nedeniyle bir aylığına Hindistan'a gitmişti. Bunun üzerine, Nixon, Basra bölgesini tamamen ele geçirmek amacıyla Fırat Nehri kenarındaki iki kritik noktayı işgal etmeye odaklandı. Bu doğrultuda, General Gorringe, 12. Tümen Komutanı olarak görevlendirildi.

Osmanlı hükûmeti, Van ve Ermenistan sınırlarında Ruslarla, Gelibolu'daysa İngiliz ve Fransızlarla süregelen çatışmalar nedeniyle, bölgeye yeterli askeri kuvvet gönderebilme noktasında zorluk yaşamaktaydı. Bu sıralarda, General Gorringe komutasındaki İngiliz kuvvetleri, Sûku'ş-Şuyûh ile Nasıriye'deki Türk mevzilerine karşı askerî harekâta başladı. İlk olarak, Fırat Nehri'ni geçerek, bölgedeki önemli ticaret merkezlerinden biri olan Sûku'ş-Şuyûh kasabasını 6 Temmuz'da ele geçirdiler. Ardından, güzergâh üzerindeki Türk

[608] Asr-ı Cedîd (12 Şaban 1333/25 Haziran 1915). *Memurin-i Osmanî der-Beyn-i nehrin.* Sayı, 39, s. 1.

mevzilerini de sırasıyla kontrol altına alarak, temmuz ayı sonlarına doğru, Ahmet Bey komutasındaki Nasıriye'yi işgal ettiler. Bu işgal, Mezopotamya'nın en stratejik noktalarından birinin daha İngilizlerin eline geçmesiyle sonuçlandı.[609]

Tüm bu gelişmelerin ardından, Asr-ı Cedîd gazetesi 29 Temmuz'da "Mezopotamya'da" başlıklı bir haber yayımlamıştır. Haberde, Nasıriye'nin, Basra'nın kuzeybatısında, Fırat Nehri kıyısında, yaklaşık yirmi beş fersah mesafede yer aldığı belirtilmişti. İngiliz kuvvetlerinin 25 Temmuz'da, Nasıriye'nin üç fersah aşağısında bulunan Sûku'ş-Şuyûh'a yaptığı saldırıya değinilen haberde, şiddetli çatışmaların ardından bu bölgenin ele geçirildiği ve sonrasında İngilizlerin Nasıriye'ye yöneldiği, burada ise herhangi bir direnişle karşılaşmadan kasabayı işgal ettikleri ifade edilmişti.

Haberde, Osmanlı Devleti'nin Irak Cephesindeki savunma stratejisine ilişkin önceki görüşler tekrarlanmak yerine, dikkat çeken bir soru gündeme getirilmişti: "Acaba, İran sınırlarına gönderildikleri tam olarak belli olmayan Hüseyin Rauf Bey ve adamlarının, İran boyunduruğundan çekilip, operasyon alanlarını Amâre ve Nasıriye'ye kaydırarak, burada cesaret ve kahramanlıklarını sergilemeleri, daha etkili bir strateji olamaz mıydı?"[610] Bu soru, Osmanlı savunmasındaki eksiklikleri sorgulayan bir eleştiri niteliği taşımaktadır ve bu tür askeri yöneticilerin daha stratejik bölgelerde görevlendirilmesi gerektiği düşüncesini dile getirmektedir.

2.7. I. Kut Kuşatması

Nasıriye'nin işgali, İngilizlerin başlangıçtaki hedeflerine ulaşmalarını sağlamış ve özellikle Amâre'nin alınmasıyla Türk kuvvetlerinin Huzistan'a girmesi engellenmiştir. Bu gelişme, Türk kuvvetlerinin Huzistan ve Basra'daki petrol bölgelerine yönelik olası saldırılarına dair endişelerin tamamen ortadan kalkmasına neden olmuştu.

Fermaiyan, Amâre'nin işgalinin ardından Araplar arasında, özellikle Huzistan'daki Türk birliklerine yardım gönderen Beni Lam Şeyhi Azban'a yönelik eleştirilerin arttığını ve bu durumun ilişkilerinin bozulmasına yol açtığını belirtmektedir. Fermaiyan, bu olayın, bölgede ilerleyen süreçte ortaya çıkacak sorunların temelinde yatan ana etkenlerden biri olduğunu vurgulamaktadır.[611]

İngilizler, başlangıçtaki hedeflerine başarıyla ulaşmışlardı. Ancak savaşta her ilerleme, yeni hedeflerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bu aşamadan sonra, ilerlemek nispeten daha

[609] Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 75.
[610] Asr-ı Cedîd (16 Ramazan 1333/29 Temmuz 1915). *der-Beyn-i nehrin.* Sayı, 48, s. 2.
[611] Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 89.

kolay hale gelmişti, zira Türk kuvvetlerinin direnişi henüz oldukça sınırlıydı. Nixon'un yeni hedefi ise Kûtü'l-Amâre'nin işgali olmuştu. Ancak, güneydeki göçebe Araplar'ın çoğu, İngilizlere karşı bir düşmanlık besliyordu. Bu durum, İngilizlerin tavrının Isfahan'da da İngiliz karşıtı propagandaya dönüşmesine neden olmuştu. İngilizler, bu propagandaların Afganistan ve Hindistan sınır bölgelerine sıçrayarak, Asya'nın belirli bölgelerinden kendilerine karşı ayaklanmaların çıkmasından endişe ediyorlardı.

Öte yandan, Ruslar, İran'ın kuzeyindeki en önemli limanlarından biri olan Enzeli'ye yeni kuvvetler sevk etmiş ve Musul'u işgal ederek Bağdat'a ilerlemeyi hedeflemişlerdi. Bu gelişmeler üzerine, İngiliz makamları, Bağdat'ı ele geçirmenin, tüm bu girişimlere hızlıca engel olmanın önemli bir yolu olarak görüyordu. Fermaiyan'a göre, Bağdat'ın ele geçirilmesi, Nixon için son derece önemliydi. Takviye kuvvet gelmese de askeri başarısını göz önünde bulundurarak Türkleri küçümsemişti. Tarihe "Bağdat Fatihi" olarak geçmeyi arzu eden Nixon, bu nedenle Kûtü'l-Amâre'ye doğru ilerlemeye karar verdi.[612]

İleri harekât için Hindistan'dan dönen General Townshend görevlendirildi ve İngiliz 6. Tümeni emrine verildi. Nixon, Townshend ile taarruz stratejisi üzerine yaptığı müzakerelerde, eğer Türk kuvvetleri çatışma sırasında çekilirse, Townshend'in bu kuvvetleri takip etmesini ve ciddi bir direnişle karşılaşmazsa Bağdat'a girmesini istedi. Bu, İngilizlerin Bağdat'ı ele geçirme hedefine yönelik stratejik bir adım olarak planlanmıştı.[613]

Townshend'in planı, Dicle Nehri'nin her iki yakasından saldırarak Osmanlı kuvvetlerini kesin bir yenilgiye uğratmaktı. Ancak, aldığı istihbarat ve keşif uçuşları sonucunda, Osmanlı kuvvetlerinin yeni birliklerle takviye edildiği ve nehrin her iki yakasındaki mevzilerin güçlendirildiği bilgisine ulaşmıştı. Bu gelişmeler, Townshend'in planını zorlaştırmıştı.

Buna rağmen, İngiliz kuvvetleri askeri hazırlıklarını tamamladıktan sonra harekete geçerek 30 Ağustos'ta Kut'un güneyindeki Ali Garbi şehrini işgal etti. 29 Eylül'de ise, Türk ordularının direnişine rağmen, Bağdat'ın 160 kilometre güneyinde bulunan Kut kasabası da ele geçirildi. Bu gelişmelerin ardından, Türk kuvvetleri Selman-ı Pak'a doğru çekildi. Selman-ı Pak, Osmanlı kuvvetlerinin Bağdat yolundaki son savunma noktasıydı ve bu bölge, Türk savunmasının son kalesi olarak kritik bir öneme sahipti.[614]

---

[612] Age, s. 89-90.
[613] Age, s. 91.
[614] Abdullah Fahed Nefisi, age, s. 80; Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 92-97.

Bu sırada General Townshend, çekilen Türk kuvvetlerinin takip edilmesini istemişse de İngiliz kuvvetleri, Türkleri kovalamaktaki avantajını kaybetti. Aynı zamanda nehirdeki su seviyesinin düşük olması nedeniyle İngiliz devriyeleri de takip edemedi. Fermaiyan'a göre, Birinci Kut Muharebesi, Mezopotamya'da meydana gelen ilk düzenli muharebedir. Ayrıca Türk kuvvetleri, Selman-ı Pak'ta güçlü mevziler inşa etmişti. Bu süre zarfında İngilizler, ciddi bir direnişle karşılaşarak aşamalı olarak çekildiler. Townshend ise akabinde Nixon'dan gelecek emirleri beklemek üzere Aziziye'ye geçti. Ayrıca muharebede, Türk kuvvetleri bin 150 esir olmak üzere toplamda 4 bin kayıp verdi.[615]

Tüm bu gelişmeler üzerine Asr-ı Cedîd gazetesi de 4 Ekim tarihli "Kût'ül Amâre" başlıklı haber yayımlamıştı. Haberde, 25 Eylül'de Kût'ül Amâre'de gerçekleşen savaşın son derece zorlu geçtiği bildirilmişti. Haberde, İngilizlerin zırhlı arabalar ve Osmanlı süvarileriyle yoğun bir saldırıya geçtiği, ardından kanlı bir çatışmanın yaşandığı ve her iki tarafın da büyük kayıplar verdiği belirtilmiştir. Sonuç olarak, Osmanlı kuvvetleri Kût'ül Amâre'yi terk ederek Bağdat'a doğru ilerlemişlerdi.

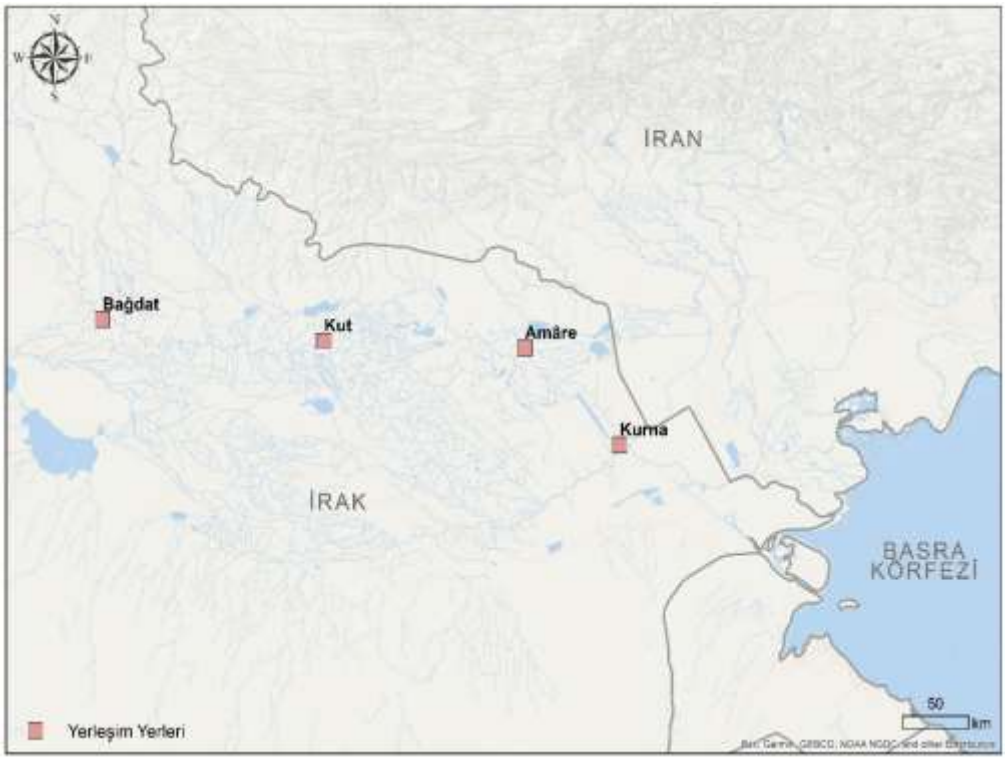

Şekil 2.4. Kurna-Amâre-Kut-Bağdat hattını gösteren bir harita

Öte yandan haberde, Osmanlı kuvvetlerinin Dicle Nehri'nin karşı tarafına, Bağdat'a merkezlenmiş durumda olduğu ifade edilmişti. Bu durumun, İngilizlerin Bağdat'a saldırmayı

[615] Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 97-103; Asr-ı Cedîd (28 Zilkade 1333/8 Ekim 1915). *der-Beyn-i nehrin.* Sene 2, Sayı 11, s. 1.

planladığı izlenimini uyandırdığı belirtilmektedir. Mezopotamya cephelerinde tarafların zaferi ya da mağlubiyetinin, genel anlamda ikinci dereceden bir öneme sahip olduğu vurgulanmış olsa da bu olayların çevredeki ülkeler üzerindeki ahlaki etkilerinin göz önüne alındığında, Bağdat yakınlarındaki muharebelerin öneminin azımsanamayacağı ifade edilmişti. Habere göre, bu gelişmeler bölgedeki siyasi ve askeri dengelerin geleceği için kritik bir dönüm noktasına işaret etmektedir.[616]

Ancak Nefisi'ye göre, Sir Edmund Barrow için Kut, durmak için iyi bir merkezdi. Fakat Nixon, Türkler karşısındaki askeri üstünlüğüne duyduğu güvenle, rakibi Nurettin Paşa'yı yenerek Bağdat'ı işgal edebileceğine inanmıştı. Her ne olursa olsun, İngiltere'nin Irak'a yönelik saldırısında Kut'un kontrolü, bir dönüm noktasıydı.[617]

2.8. Selman-ı Pak (Medain) Muharebesi

Nixon, elindeki mevcut kuvvetlerin Bağdat'ı işgal etmeye yeterli olduğuna inanıyordu. Dahası, Türkler tarafından kısa sürede takviye kuvvet gönderileceğine imkân vermemek için hızlı bir harekâtı tercih etti. Nixon'a göre, Bağdat'ın fethi sadece askeri bir başarı değil, aynı zamanda İran, Afganistan ve Hindistan'daki huzursuzluklardan kaynaklanan sorunların çözümüne de katkı sağlayacaktı. Bu stratejik hedef doğrultusunda, General Townshend, Türk kuvvetlerinden 8 mil uzaklıkta bulunan Aziziye'de birliklerini toplamıştı. Bu durum, müttefiklerin çoğu cephede başarısız olurken, İngiliz hükûmetinin doğudaki prestijini tazelemişti.

Ancak, Bulgaristan'ın Osmanlı ve Almanya'nın yanında savaşa girmesi, Irak cephesine takviye kuvvet gönderme planlarını engellemişti. Bu nedenle, İngiltere Harbiye Nazırı Herbert Kitchener (1850-1916), Nixon'un aksine, bu durumun ilerleme anlamına gelmediğini düşünerek, başarısızlık endişesiyle daha temkinli bir yaklaşım sergilemişti. Bununla birlikte, İngiliz kuvvetlerinin Bağdat'a yakınlaşması, Türklerin yardım alması engellenerek şehrin ele geçirilmesi fikrini güçlendirdi ve bu doğrultuda saldırı planları giderek pekişti.

İngiliz hükûmeti, İran'daki Osmanlı ve Alman faaliyetlerinin hız kazanması, Afganistan'da Osmanlı lehine bir ayaklanma tehlikesi nedeniyle endişe duymaktaydı. Osmanlı ve Almanların, başta İran olmak üzere, tüm Asya'yı İngilizlere karşı seferber etme çabalarının tek yolunun Bağdat'tan geçeceği düşünülüyordu. Bu doğrultuda, İngiliz hükûmeti

[616] Asr-ı Cedîd (24 Zilkade 1333/4 Ekim 1915). *Kût'ül Amâre.* Sene 2, Sayı 9, s. 1.
[617] Abdullah Fahed Nefisi, age, s. 81.

Bağdat'a yönelik bir ileri harekât başlatmaya karar verdi. Ancak Hindistan Genel Valisi Lord Hardinge ve diğer askeri yetkililer, Bağdat'ı almak için en az iki tümene ihtiyaç duyulduğunu ifade etmişlerdi. Bu durumda, İngiliz kuvvetlerinin gecikmesi, Türk kuvvetlerinin mevzilerini daha da güçlendirmelerine olanak tanımaktaydı. Fermaiyan'a göre, İngiliz hükûmeti, Mısır ve Gelibolu cephelerindeki başarısız saldırılar nedeniyle, Irak cephesine yeterli askeri yardımı sağlayamamıştır. Bu eksiklik, Bağdat'a yönelik harekâtın başarısını zorlaştırmış ve sürecin seyrini etkilemiştir.[618]

Townshend'ın 17 ila 20 bin kişiden mürekkep tümeni, 11 Kasım 1915 tarihinde Aziziye'den ilerlemeye başlayarak, 19 Kasım'da Selman-ı Pak'taki Selmân-ı Fârisî[619] türbesine ulaşmıştır. Bu sırada, iletişim hatlarını kesme planı Arap aşiretleri tarafından engellenmişti.

Bu sırada Osmanlı kuvvetleri de harekete geçmişti. Musul'da Halil Bey komutasındaki bir kuvvetin Bağdat'a doğru ilerlediği yönündeki haberler, İngilizler arasında ciddi bir endişeye yol açmıştı. Dahası Bamdâd-ı Rûşen gazetesinin verdiği bilgilere göre, yakın bir zamanda 25 bin Osmanlı askeri, Vehip Paşa komutasında Bağdat'a girmiş ve burada kendi talimatlarını uygulamaya başlamıştır. Nurettin Paşa, 35. ve 38. Tümenlerden mürekkep 13. Kolordu ile 45. ve 51. Tümenlerden oluşan 18. Kolordu'yu kurmuş ve bu kuvvetlere, bölgedeki Arap savaşçılar da destek vermişti. Böylece Türk ordusunun toplamda 19.400 askerden oluşan bir güçle İngilizlerin ilerleyişine karşı savunma pozisyonuna geçmişti.

General Townshend, 21 Kasım 1915 tarihinde 6. Hint Tümeni'ni A, B ve C sütunlarına ayırarak Türk mevzilerine doğru taarruza geçmişti. Nefisi'ye göre, başlangıçta İngilizler zafer kazanacak gibi görünse de bölgedeki aşiretlerin yardımlarıyla Türk ordusu, İngilizlere ağır kayıplar vermiştir. İngilizlerin toplam ölü ve yaralı sayısı 4.490 olmuştur. Fermaiyan'a göre ise, İngiliz kuvvetleri saldırıya geçerken yavaş hareket etmiş, bu durumu fırsat bilen Nurettin Paşa, düzenli ve güçlü mevziler hazırlamıştı. 23 Kasım'da Türk kuvvetleri, başarısız olan İngilizlere karşı saldırıya geçmiş, 18. Kolordu ise yaklaşan İngiliz siperlerine karşı taarruza geçmiştir. İngiliz kuvvetlerinin sayısı azalmış ve durum vahim bir hâl almıştı. Bunun üzerine, General Townshend 25 Kasım'da çekilme emri vermişti.

Bu süreçte, bölgedeki aşiretler, İngiliz kuvvetlerine saldırarak onlara ağır kayıplar vermiş ve aynı zamanda İngilizlere ait askeri mühimmatları ele geçirmişti. Ayrıca, İngilizlerin

[618] Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 103-107.
[619] Selmân-ı Fârisî, Hendek Savaşı'nda Mekkeli müşriklerin Medine'yi kuşatması öncesinde Hz. Peygambere, hendek kazılmasını önererek harbin Müslümanlar lehine sonuçlanmasını sağlayan sahabedir.

Comet ve Firefly isimli iki savaş teknesi imha edilmişti. Neticede, General Townshend ve ordusu, Nixon'un izniyle 3 Aralık 1915 tarihinde Kut'ta kalmaya karar vermişti. Bu kararın ardından, şehir, Türk ordusunun kuşatması altına alınmış ve kuşatma tam 147 gün sürmüştü.[620]

Nefisi'nin değerlendirmesine göre, İngiliz yenilgisinin temel nedeni, kuşkusuz harekât yönetimindeki ikilikti. Londra hükûmeti, operasyonlardaki başarısızlığın sorumlusunu Hindistan hükûmeti olarak görmekteydi. Ayrıca Nefisi'ye göre, Londra hükûmeti, komutayı yönetmeyene kadar askeri operasyonlarda hiçbir ilerleme kaydedilememişti. Bu eksiklik, sadece karar alma süreçlerinin yavaşlamasına değil, aynı zamanda stratejik hataların da artmasına yol açmıştır. Nefisi, bu durumu, İngilizlerin askerî hedeflere ulaşamamalarının temel nedeni olarak vurgulamaktadır.[621]

2.9. II. Kut Kuşatması

İngiliz kuvvetleri, Selman-ı Pak (Medain) Muharebesi'nden sonra hızla geri çekilerek 3 Aralık 1915'te Kut'a ulaştı. Bu süreçte 18. Kolordu Komutanlığı'na atanan Albay Halil Bey, komutayı devralarak bölgedeki Osmanlı kuvvetlerinin sevk ve idaresine başladı. Ardından, XIII. ve XVIII. Kolordular, İngilizleri takibe alarak 12 bin kişilik bir kuvvetle kuşatma harekâtına başladı. 7-11 Aralık tarihlerinde, Osmanlı kuvvetleri İngiliz savunma hatlarını ağır bir şekilde bombalayarak yoğun bir baskı oluşturdu.

Asr-ı Cedîd gazetesi ise "Bağdat Yakınlarında" başlıklı haberinde, Osmanlı kaynaklarından gelen bilgilere dayanarak, Osmanlı ordusunun Nureddin Bey komutasında İngilizleri Kût'ül Amâre'ye kadar geri püskürttüğünü belirtmişti. Ancak habere göre, İngiliz kaynakları bu iddiaları kesin bir şekilde yalanlamaktadır. İngiliz kuvvetlerinin Mezopotamya'daki komutanlığının raporunda, son çatışmaların daha çok Tâk-ı Kesra ve Aziziye bölgelerinde gerçekleştiği ve Osmanlıların büyük kayıplar verdiği ifade edilmişti. Ayrıca, Nureddin Bey'in Bağdat'a geri döndüğü de bildirilmişti. Öte yandan haberde İngiliz komutanı ise, bu sahadaki durumu tamamen kendi lehine gördüğünü ve Bağdat'a doğru ilerlemenin her an mümkün olduğunu belirtilmişti.[622]

Ancak bu dönemde Nurettin Paşa, Townshend'tan teslim olmasını istedi; ancak Townshend, bu talebi reddederek direnişe devam etmeyi tercih etti. İngiliz komutanı,

---

[620] Kaveh (3 Rebiülsani 1334/8 Şubat 1916). *Şikest-i Cedidi-i İngiliz der-Irak.* Sene 1, Sayı 2, s. 6; Bamdâd-ı Rûşen (20 Zilhicce 1333/8 Kasım 1915). *Vürud-ı Kuşûn be-Bağdat.* Sene 1, Sayı 111, s. 3; Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 108-119; Abdullah Fahed Nefisi, age, s. 81-82.

[621] Abdullah Fahed Nefisi, age, s. 84-85.

[622] Asr-ı Cedîd (15 Safer 1334/23 Aralık 1915). *der-Nezdikiha-yı Bağdat*. Sene 2, Sayı 38, s. 1.

kuşatmaya karşı mümkün olduğunca uzun süre dayanmak için tüm askeri kaynaklarını seferber etmeye karar verdi. Bunun yanı sıra, şehirdeki halkı kontrol altına almak amacıyla, Kut'un ileri gelenlerinden bir grup esir alındı ve kent sakinleri zorla çalıştırılmak üzere hendeklerin bakımını yapmak ve yolları temizlemek gibi işler üstlendi. Ayrıca, şehirdeki iyi durumda olan binalara el konularak, İngiliz yaralılarına hastane olarak tahsis edildi.

Bu tür sert tedbirler, şehrin önceki tarafsız ve barışçıl sakinlerini bile İngilizlere karşı düşman haline getirdi. Bazı yerel halk üyeleri, Türklerle gizlice temas kurarak iş birliği yapmayı başarırken, bir kısmı ise İngilizlere karşı kullanmak amacıyla yer altına gömülü silahlarla donanmıştı. Bu durum, Townshend'ı ciddi şekilde endişelendirmişti, çünkü halkın bu tür direniş girişimleri, kuşatma sırasında İngilizler için beklenmedik bir tehdit oluşturuyordu.[623]

İngiliz hükûmeti, Irak'taki orduyu desteklemek amacıyla, Rusların Kafkas ve İran cephelerinde Türklere yönelik baskıyı artırmalarını hedeflemişti. Bu stratejinin temel amacı, Türk kuvvetlerinin bölgedeki dikkatini dağılmasını sağlamak ve yardım göndermelerinin önüne geçmekti. General Nixon, Türklerin tüm askeri yardımlarının güneye, yani Dicle Nehri'ne ulaşmasını engellemenin en etkili yolunun bu olacağına inanıyordu. Özellikle, İngiliz yardımının yavaş bir şekilde ulaşması, Ruslarla yapılacak iş birliğini daha hızlı hale getirebilirdi. Bununla birlikte, harp kayıklarının ve teknelerinin kuzeye doğru su akışına karşı hareketi, önemli bir zaman kaybı yaratıyordu. Bu sebeple, Nixon, İngiliz Genelkurmay Başkanlığı'na verdiği raporda Ruslardan, Kirmanşah ve Hanekin üzerinden Irak sınırına ilerlemelerini talep etti. Bu öneri, bölgedeki Türk kuvvetlerinin güneydeki İngilizleri tehdit etme kapasitesini azaltmayı hedefliyordu.[624] Ancak İngiliz Hindistan Genel Valisi, Ruslarla yapılacak bu iş birliği hakkında farklı bir görüşe sahipti. Ona göre, Ruslarla böyle bir iş birliği, Rusların Irak'ta taviz taleplerine yol açabilirdi. Bu durum, İngilizlerin bölgedeki stratejik çıkarlarına zarar verebilir ve kontrolü kaybetme riski oluşturabilirdi. Ayrıca, Rusların bölgeye dahil olması, McMahon'un Araplara vermiş olduğu sözler ve taahhütler açısından ciddi bir kriz yaratacaktı. McMahon'un taahhütleri, Arapların bağımsızlık umudu ve Rusların bu süreçteki etkisi, Arapların İngilizlere olan güvenini sarsabilirdi. Bunun yanı sıra, Rusların bölgedeki türbe ve kutsal mekanlara yönelik tutumu, özellikle Şiî dünyasıyla olan ilişkilerde büyük sorunlara yol açabilir ve bu da İngilizlerin bölgedeki nüfuzunu tehlikeye atabilirdi. Bu endişeler, Hindistan Genel Valisi'nin Ruslarla yapılacak iş birliğine karşı duyduğu kaygıyı

[623] Abdullah Fahed Nefisi, age, s. 85-86.
[624] Kaveh (3 Rebiülsani 1334/8 Şubat 1916). *Şikest-i Cedidi-i İngiliz der-Irak.* Sene 1, Sayı 2, s. 7; Abdullah Fahed Nefisi, age, s. 86; Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 126-127.

artırıyordu.[625] Ancak İngiltere Genelkurmay Başkanlığı, Petrograd'daki büyükelçisi aracılığıyla Ruslardan, İran güzergâhında mahsur kalan İngiliz askerlerine yardım etmelerini talep etti. Ruslar, Erzurum, Ukrayna ve Galiçya cephelerinde zayıf düşmelerine rağmen, müttefiklik ilişkilerinin bir gereği olarak İngilizlerle Irak cephesinde iş birliği yapmak üzere harekete geçmeye karar verdiler. Bu durum, Rusların mevcut askeri yükümlülükleri ve cephelerdeki zayıflıklarına rağmen, bölgedeki stratejik hedefler doğrultusunda iş birliği yapmalarının gerektiği bir döneme işaret ediyordu.[626]

İngiliz asker ve subaylarındaki yorgunluk, onların ileri harekâtını büyük ölçüde engelledi. Townshend, hayatında Kut'tan çekilen İngiliz-Hint askerleri kadar yorgun ve bitkin askerler görmediğini itiraf etmişti. Zira Hintli askerler, aşırı yorgunluktan ötürü hiçbir etkinlik gösterememişti. Öte yanda bir grup İngiliz süvarisi de Türk kuvvetleri kuşatması öncesinde Kut'u terk etmişti. Dahası Nefisi'nin belirttiğine göre, Kut'ta mahsur kalan İngiliz askerleri aynı zamanda Şiî kabileleri tarafından da saldırıya uğramaktaydı. Nitekim Türk askerleriyle birlikte Arap kabilelerinin düzenlediği saldırılar nedeniyle, günlük olarak yaralanan İngiliz ve Hint askerlerinin sayısı bazen yüz, bazen de iki yüz kişiye kadar çıkmaktaydı. Bu durum, İngilizlerin moral ve lojistik açıdan büyük zorluklar yaşadıkları bir süreci işaret ediyordu.[627]

Buna rağmen, 19 Aralık gecesinde bir grup Hintli asker, bir saldırı düzenleyerek 11 Türk askerini esir aldılar. Sorgulamalarında, Türk birliklerinin Kut'u kuşatarak takviye kuvvetlerinin yolda olduğunu öğrendiler. Bu bilgi, 40 bin Osmanlı askerinin Kut'u çevrelediğini doğruladı. Durumdan endişelenen Townshend, İngiliz Genelkurmay Başkanı Nixon'a çektiği telgrafla, Rusların Bağdat'ı tehdit ederek Türklerin üzerindeki baskıyı hafifletmesini talep etti. Nefisi'ye göre bu sırada, çoğunluğunu Şii'nin oluşturduğu Kut sakinleri, Türk kuvvetlerine gizlice yardımcı olmaya devam ettiler. Şehirdeki komuta karargâhını bombalamaya çalışan Türk birliklerinin hareketlerini, gizli bir şekilde Türk kuvvetlerine bildirdiler. Bu durum, yerel halkın Osmanlı kuvvetleriyle iş birliği yaptığı ve Kut'un savunmasına karşı daha geniş bir direniş gösterdiği bir ortamı ortaya koyuyordu.[628]

6. Ordu Kumandanı Goltz Paşa, 24 Aralık'ta Kirmanşah'a hareket ettiğinde, Nurettin Paşa da İngiliz savunma hatlarına saldırı düzenledi. Vuku bulan çatışmalarda, çoğu İngiliz subayı ya hayatını kaybetmiş ya da ağır şekilde yaralanmıştı. 31 Aralık 1915 tarihine kadar, İngilizlerin kuşatma altında yaşadığı kayıplar 1.700 kişiye ulaştı. Bu süre zarfında

[625] Abdullah Fahed Nefisi, age, s. 86; Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 133.
[626] Reza Goli Kaymakami, age, s. 87.
[627] Abdullah Fahed Nefisi, age, s. 87.
[628] Age, s. 87.

Townshend, bir yandan yardımcı kuvvetlerin gelmesini beklerken, diğer taraftan da Rus kuvvetlerinin Hanekin ve Bağdat'tan kendilerine yardım göndereceğini umuyordu. Ancak, İngilizlerin yavaş ilerleyen yardım ve destek beklentileri, kuşatma altındaki durumlarını daha da zorlaştırıyordu.[629]

Bu sırada, Irak Cephesindeki gelişmeler İranlı yetkililer tarafından dikkatle izlenmekte ve bu gelişmelere dair raporlar oluşturulmaktaydı. Nitekim Townshend'ın ileri harekâtı ve sonrasındaki gelişmelere ilişkin, İran'ın Basra Konsolosu, Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta, bölgedeki son gelişmeleri şu şekilde rapor etmiştir: İngilizler ve Osmanlılar arasında Bağdat yakınlarında vuku bulan muharebede İngilizlerin yenilerek çekildiğini 5 Aralık tarihinde şerh-i hal ederek arz ettim. O zamandan beri bölgede muharebe olmadı. İngiliz ordusu Kûtü'l-Amâre ve Ali Garbi'de, Osmanlı ordusu ise Medâin harabeleri yakınlarındadır. İngilizler her hafta Hindistan'dan gelen asker ve cephane ile ordusunu takviye ediyor. Bu ayda Basra'ya ulaşan yaklaşık 30 bin asker Kûtü'l-Amâre'ye gönderildi. Daha önce ordunun erzak ve askeri ihtiyaçları Hindistan'dan gelirken, artık bu ihtiyaçlar Basra ve Irak'taki diğer bölgelerden satın alınıyor. Bu nedenle bu evrede fiyatlar yükseldi. En son ki muharebeden sonra Arap aşiretlerince Basra-Amâre güzergahındaki yolcu ve ticari malların zarara maruz kalacakları düşünüldüğünden İngiliz yetkililer olası mağduriyetleri önlemek için gerekli tedbirleri önceden aldı. Basra'dan Amâre'ye Dicle kıyısındaki tüm şehirlerin köprüleri kapatıldı. Kıyı boyunca bir yol uzatıldı. Kısa mesafelerle birçok asker ve top yerleştirildi. İngilizlerce Basra'dan Amâre ve Nasıriye yollarında güvenlik sağlanarak yolcular kolayca geçip gidebiliyor, mallar güvenli bir şekilde taşınabiliyor. İngilizlerin Bağdat'a gitmek üzere önceden hazırlık yaptılar. İngiliz birliklerinin Bağdat'ı ele geçirmek amacıyla iki gün içinde Ali Garbi'den hareket edeceği duyuldu. İngiliz ordusunca bu defa Bağdat'ın ele geçirileceğine inanılıyor.[630]

Ancak İngiliz-Hint asker ve subaylarındaki aşırı yorgunluk, ileri harekâtı engelledi ve İngilizlerin operasyonel kapasitesini zayıflattı. Bu zorluklar göz önünde bulundurularak, İngiliz hükûmeti 3 Ocak 1916'da şehrin kuşatmasını kırmak amacıyla General Fenton Aylmer komutasında 19 bin kişilik bir kuvveti görevlendirdi. 5 Ocak'ta General Aylmer, Kut'u kurtarmak için hücuma geçti. Şeyh Sa'ad kasabasındaki mevkiide gerçekleşen muharebede, İngilizler ölü ve yaralı olmak üzere toplamda 4.262 kayıp verdi. Türk kuvvetleri ise ölü, yaralı ve esir olmak üzere toplamda 3.600 kayıp yaşadı. Ancak, bu muharebe sırasında Nurettin

[629] Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 133-135.
[630] *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye.* c. VII, s. 94-97.

Paşa kuvvetlerine geri çekilme emri verdi. Fermaiyan'a göre, Nurettin Paşa'nın geri çekilme emri yenilgiden kaynaklanmıyordu, aksine emri, mevcut erzağın yetersizliği ve üç gün boyunca erzak temin edilememesi nedeniyle vermişti. Buna rağmen, Goltz Paşa Nurettin Paşa'yı görevden alarak yerine Halil Bey'i tayin etti. Ayrıca, Nefisi'ye göre, özellikle Şeyh Sa'ad kasabasındaki Şii aşiretlerin gösterdiği ciddi direniş, İngiliz operasyonunun başarısızlıkla sonuçlanmasının önemli nedenlerinden birini oluşturuyordu. Bu aşiretler, Türk kuvvetlerine önemli destek vererek, İngilizlerin ilerleyişini zorlaştırmışlardı.[631]

Tüm bu gelişmeler üzerine Ra'd Gazetesi ise 14 Ocak tarihli "Mezopotamya Meydanları" başlıklı haberinde, Irak ya da Mezopotamya'nın, doğunun bu önemli noktası olarak her iki savaşan tarafın dikkatini çekmeye devam ettiği belirtilmişti. Gazete İngiliz bildirilerinden hareketle İngiliz güçleri, özellikle General "Townshend" komutasındaki kuvvetlerle, Kût'ül Amâre bölgesinde, Osmanlı ordusunun son direniş gösterdiği noktada yeniden saldırı pozisyonu aldığını ve Türk kuvvetlerinin işgal ettiği stratejik bölgeleri tekrar ele geçirmeyi amaçladığını aktarmıştı. Haberde, bu stratejik bölgenin büyüklüğü ve önemi vurgulanarak, bu tür noktaların daha büyük operasyonlara sahne olacağı ve büyük olayların beklenmesi gerektiği ifade edilmişti. Dahası Doğu'nun önemli savaş alanlarının genişlemesi ve bu bölgenin savaş açısından taşıdığı büyüklük göz önünde bulundurulduğunda, haberde, bu tür noktaların daha büyük operasyonlara sahne olacağı ve büyük olayların beklenmesi gerektiği aşikardı.

Haberinin devamında, Basra'nın işgali ve İngilizlerin Dicle tarafındaki ilerleyişi, Osmanlıların savaşa müdahalesiyle gerçekleşmişti. Ancak bu süreç boyunca General Nixon ve General Townshend komutasındaki kuvvetler, 19 Kasım (yaklaşık 55 gün önce) tarihine kadar anlamlı bir ilerleme kaydedememişti. Haberde, bu tarihte, İngilizlerin "Selman Pak" bölgesini geçerek, Bağdat'ın minarelerinin uzaktan görülebildiği "Zuhur"[632] mevkiini ele geçirdiği ve bunun etrafında büyük bir yankı uyandırdığı ifade edilmişti.

Haberin ilerleyen kısımlarına göre İngilizler, Bağdat'ın düşmesini kesin olarak bekliyorlardı, ancak gizli bir gelişme yaşanmıştı. Pertev Paşa'nın 40 bin askerle hareket etmesi, aslında Cemal Paşa'nın hayali isyanını bastırmak amacıyla gönderildiği söylenen bir harekât olarak duyurulmuştu. Pertev Paşa'nın Bağdat'a girmesiyle, planlar değişmişti. Haberde Osmanlı'nın savaş stratejileriyle ilgili olarak "Times" gazetesinin yayımladığı bilgilerden hareketle Osmanlılar Bağdat Demiryolunu askeri amaçla kullanıma alarak hızla ve

[631] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 315; Kaveh (3 Rebiülsani 1334/8 Şubat 1916). *Şikest-i Cedidi-i İngiliz der-Irak.* Sene 1, Sayı 2, s. 7; Abdullah Fahed Nefisi, age, s. 87-88; Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 145-149.
[632] Kut-Bağdat hattı üzerinde bulunan bir mevki

acilen 2000 vagon dolusu silah ve savaş malzemesini, Mezopotamya ve İran'ın batı ve güney bölgelerine yönelik operasyonlar için Irak bölgesine sevk ettiğini aktarmıştı.

Haberde, Osmanlı askeri merkezlerinin dikkat ve hızlı hareketinin ilk sonuçlarını şu şekilde gösterdiği belirtilmiştir: Irak Arap bölgesi komutanı "Nureddin Paşa'nın" kampı, şimdiye kadar "Tisfon" (Medain) bölgesinde savunma yapmakla yetinirken, birdenbire sert saldırılara geçerek, İngiliz kuvvetlerini neredeyse iki veya üç saldırıda Bağdat'tan 175 kilometre uzaklıkta olan Kût'ül Amâre'ye kadar geri püskürtmeyi başarmıştı. Bu gelişme, haber kaynaklarına göre geniş yankı uyandırmıştı.

Haberin içeriğinde, Medain'in Bağdat'a 32 kilometre mesafede yer aldığı belirtilerek, bu olayın Parlamento ve dış basında büyük etkiler yaratmış olduğu, hatta hükûmete, neden sadece bir tümenle Bağdat'a gidildiği ve bu kadar belirgin bir başarısızlığın kabul edilmesinin sorgulandığı aktarılmış, hükûmetin, bu durumu, Osmanlı'nın savaş malzemelerinin zamanında ve yeterli miktarda ulaşmasıyla açıklamış olduğu belirtilmişti.

Haberde ayrıca, Mezopotamya ve Şattülarap meselesinin, Basra Körfezi ve Umman Denizi'nin önemli anahtar noktaları olduğunu ve bu nedenle gelecekteki Doğu savaşlarında büyük bir öneme sahip olacağı vurgulanmış, İngiltere'nin, bu bölgeye önemli kuvvetler göndereceği, Almanya ve Osmanlı'nın da stratejik çıkarlarını savunmak amacıyla bölgeye yoğunlaşacakları ifade edilmişti.

Haberin devamında**,** Balkan duvarlarının çökmesinin ardından, İngiltere'nin korumayı hedeflediği ve Orta Avrupa müttefiklerinin sahip olmak istedikleri önemli Doğu'nun anahtar noktalarından biri de bu bölgedir. Bu konuda hiçbir şüphe yoktur ki, İngiltere buraya önemli kuvvetler gönderecek ve Almanya ile Osmanlı Devleti de bu noktaya tam bir dikkatle yönelerek stratejik çıkarlarını savunacaktır. Bu savaşın gidişatı, sadece bölgesel değil, tüm dünya çapında etkiler yaratacak bir denge kurma çabalarını da beraberinde getirecektir.

Haberde İngiltere'nin Bağdat'a ulaşması durumunda, Osmanlı'nın Kerbelâ ile olan iletişim yollarını tehdit edebileceği ve bu sayede sadece Basra Körfezi ve Arabistan'ı değil, aynı zamanda İran'ın merkezi bölgelerini de Osmanlı ve Almanya'nın etkisinden uzak tutabileceği açıkça görülmektedir. Habere göre bu durumda Osmanlı'nın İran ile tek bağlantı yolu Kürdistan üzerinden kalacaktı. Ayrıca, eğer büyük bir kuvvet, aynı şekilde Van Gölü güneyinden Kürdistan yönüne ilerlerse ve Savuçbulak bölgesi ele geçirilirse, İngiliz ve Rus askerleri Hanekin ve Musul bölgesinin ötesinde birleşebilirlerdi. Bu durumda, çok büyük bir stratejik plan devreye girerdi ki, bu da Almanya ve Osmanlı'nın doğu planlarına büyük bir

darbe vururdu ve Osmanlı'nın İran ile olan bağlantılarını koparır, Orta Asya'ya olan geçiş yollarını engellerdi.

Haberde ayrıca, İstanbul demiryolunun açılması ve eski ve yeni Anadolu demiryollarının aktif hale gelmesi, Irak ve Orta Asya bağlantılarını düşmanın elinden kurtararak bu stratejik yolların güvenliğini sağlamıştı. Ancak habere göre, her ne kadar Bağdat, Mezopotamya'nın askeri ve stratejik merkezi olarak rakip tehditlerinden korunmuşsa da Basra Körfezi'nden bu noktaya kadar 430 kilometrelik bir alan hâlâ İngiliz kuvvetlerinin kontrolündedir. Hindistan'daki askeri yetkililer, eğer ilerleme sağlanamazsa, bu stratejik bölgeyi, Orta Asya sınırlarının başlangıcını koruyan çok önemli bir nokta olarak her halükârda savunmak için gerekli kuvveti buraya göndermek zorunda kalacaklardı.

Habere göre bundan sonra, Irak ve Basra Körfezi'ndeki savaş alanı hızla büyüyüp önem kazanacaktır ve her iki taraf da büyük kuvvetleri buraya yönlendirecektir. Haberde Avrupa basınında yer alan bazı görüşlere göre, İngilizler, Irak Arap ve Bağdat konusunda, tıpkı Çanakkale ve Gelibolu olaylarında yaptıkları hatayı tekrar etmişlerdi. Bir yıl boyunca Basra'yı ele geçirmiş ve Mezopotamya'ya doğru ilerlemiş olmalarına rağmen, zamanında, yani Almanya'nın ve Doğu'nun yolları henüz açılmadan önce, Osmanlı Devleti'nin Çanakkale'deki baskı ve silah eksikliklerinden dolayı zayıf durumda olduğu bir dönemde, Bağdat'a güçlü bir kuvvet göndermemişlerdi. Şimdi ise, Osmanlı Devleti bu durumdan kurtulmuş ve Bağdat Demiryolu sayesinde hızla kuvvetlerini her yöne sevk edebilmekteydi. Aynı zamanda, Osmanlı cephelerinde güçlü kuvvetler de hazırlık yapmaktaydı.

Ra'd gazetesinin haberinin sonunda ise, her halükârda, Irak meselesinin, İngilizlerin Kût'ül Amâre'de geri çekilmesi ya da saldırı pozisyonu almasıyla son bulmayacağı vurgulanmıştı. Haberde, Times ve diğer müttefik gazetelerinde yayımlanan bilgilere göre, Çanakkale'den yapılacak yeterli asker sevkiyatı ve İstanbul'dan gönderilecek kuvvetlerle, General Von der Goltz Paşa'nın, Mezopotamya Cephesi ve Basra Körfezi'ndeki İran bölgesi genel komutanı olarak atanmış olduğu ifade edilmişti. Habere göre bu gelişme, İngiltere'nin Doğu'daki hayati çıkarlarını korumak adına her türlü askerî harekâtı yapmak zorunda olduğu anlamına gelmekteydi. Bu yüzden, sürekli olarak İngiltere'nin takviye kuvvetlerinin Mezopotamya'ya ulaştığına dair haberler gelmekte ve bu bölgede büyük olayların yaşanması bekleniyordu.[633]

[633] Ra'd (8 Rebiülevvel 1334/ 14 Ocak 1916). *Meydanha-yı Beyn-i nehrin*. Sene 7, Sayı 84, s. 1.

Nitekim General Aylmer, 12 Ocak 1916'da tekrar harekete geçerek, 13 Ocak'ta Vadi Muharebesi'ni başlattı. Bu çatışmada her iki tarafın kayıpları yaklaşık 2.000'e ulaştı. General Aylmer'in bölgeye sevk edilmesinden bu tarihe kadar olan sürede toplam kayıp sayısı 6.000'i bulmuştu ve emrindeki kuvvetin sayısı 9.000'e düşmüştü. Bu durum, İngiliz askeri yetkilileri için ciddi bir endişe kaynağıydı. Türk kuvvetleri ise bu dönemde mevzilerini güçlendirerek, savunmalarını daha da tahkim etmişti. Öte yandan, Çanakkale Muharebeleri sona ermişti ve bu süreçte deneyimli Türk askerlerinden müteşekkil 2. Tümen, Kut'a doğru ilerlemeye başlamıştı. Tüm bu olumsuz koşullara rağmen, General Aylmer, 21 Ocak tarihinde Nixon ile görüşerek Türk mevzilerine yönelik yeni bir saldırı başlattı. Felâhiye mevkiinde meydana gelen muharebede, Aylmer'in kuvveti 2.800 kayıp verdi, ölü ve yaralılar dahil. Bu başarısızlık, Nixon'un görevine son verilmesine ve yerine General Sir Percy Lake'in Irak Kuvvetleri Komutanlığı'na atanmasına yol açtı.[634]

Bu bağlamda Nefisi'ye göre, General Townshend'ın önünde üç seçenek vardı. Bunlar, sürpriz bir saldırı ile kuşatmayı kaldırmak, direnmeye devam etmek ya da Osmanlı kuvvetleriyle anlaşma yapmaktı. İngilizler, tayyareler aracılığıyla mahsur kalan ordularına bildiriler göndererek, teslim olmamaları ve yardımın geleceği bilgisini iletmeye çalışıyordu. Bu nedenle General Townshend, direnişini sürdürmeye karar verdi.[635] Kaveh Gazetesi ise okuyucularıyla paylaştığı bir haberde, Osmanlı kuvvetlerinin kuşattığı General Townshend ve ordusunu en kısa sürede esir alacaklarını umduğunu belirtti.[636] Zira ordusunun zayiatı giderek artıyordu. Nefisi'nin verdiği rakamlara göre, yalnızca 3 Ocak 1915 ile 26 Ocak 1916 tarihleri arasındaki zayiat -hastalıklar dışında- 2225 kişi idi.[637]

Bu sırada, Kafkasya'dan ileri harekete geçen General Chernozubov komutasındaki Rus kuvvetleri, 16 Şubat 1916 tarihinde Erzurum'u işgal etti. Fermaiyan'a göre, Osmanlı hükûmeti, ordusunun Kafkasya'da yaşadığı yenilgi üzerine tüm güçlerini özellikle Bağdat'ı kaybetmemek için seferber etti. Aksi takdirde, İran ve Afganistan'a giden yolun kapanması, Osmanlı Devleti'nin tahayyül ettiği siyasete ciddi zarar verecekti.[638]

General Aylmer ise İngiliz askeri makamlardan Türk mevzilerine saldırmak üzere tekrar izin aldı. 7-8 Mart 1916 tarihlerinde Türk mevzilerine hücum ettiyse de İngiliz kuvvetleri 3.500 asker kaybederek geri çekilmek zorunda kaldı. Türk kuvvetleri ise 1.500

[634] Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 151-155.
[635] Abdullah Fahed Nefisi, age, s. 88.
[636] Kaveh (18 Rebülevvel 1334/24 Ocak 1916). *Ahbar-ı Ahire.* Sene 1, Sayı 1 s. 8.
[637] Abdullah Fahed Nefisi, age, s. 88.
[638] Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 158.

kayıp verdi. Bu harekâtın akim kalması, İngiliz kuvvetlerinin moralini ciddi şekilde bozdu. Çok kolay görünen Bağdat'ın fethi artık karmaşık bir hal almıştı. Bu başarısız harekât, aynı zamanda Aylmer'in görevden alınmasıyla sonuçlandı ve yerine General Gorringe tayin edildi.[639]

Hâver gazetesi de 16 Mart tarihli "Harbin Durumu" başlıklı haberinde gelişmeleri okuyuşuyla paylaşmıştı. Nitekim Haberde, Osmanlı ve İngiliz kuvvetleri arasında, Dicle Nehri'nin sağ kıyısında, birkaç noktada şiddetli çatışmalar yaşandığı belirtilmişti. Bu çatışmalar sırasında İngilizler, Felâhiye bölgesine doğru çekilmişti. Haberde, İngiliz kayıplarının yaklaşık on bin asker olduğu tahmin edilmekte, ayrıca iki rütbeli subay ve altmış askerlerinin Osmanlılar tarafından esir alındığı ifade edilmiştir. Osmanlı kuvvetleri, düşmanı takibe devam etmekteydi.[640] Öte yandan Asr-ı Cedîd gazetesi ise 26 Şubat tarihli "Kût'ül Amâre" başlıklı haberinde, son bir ay içerisinde Mezopotamya'daki savaşlarla ilgili yayılan pek çok dedikoduya yer verildiğini bildirmişti. Gazeteye göre, bu haberlerle ilgili herhangi bir güvenilir kaynağa ulaşmak mümkün olmamış ve telsiz, telgraf ya da yazılı kaynak arayışlarında da başarılı olunamamıştır. Haberde, bazı gazetelerin yanlış haberler yayımladığını ve bu tür haberlerin kaynağı olabileceği vurgulanmıştı. Haberde bu dedikoduların çoğunlukla General Townshend'in teslim olmasından ve onun tüm yeteneklerinin Kût'ül Amâre'de ortaya çıkmasından bahsettiği belirtilmişti. Ayrıca, General Aylmer'in yakınlarda Kut civarında, ardından da Kurna'ya, Kurna'dan Basra'ya ve Basra'dan denize kadar olan bölgedeki destek kuvvetlerinin geri çekilmesi veya tükenmesiyle ilgili bilgiler içerdiği ifade edilmişti.[641]

Esasında General Lake ise Rusların yardımına ihtiyaç duyuyordu. 16 Mart 1916'da Londra'ya, Rus kuvvetlerinin Bağdat'a ilerlemesini talep eden bir mesaj gönderdi. Londra'dan gelen cevapta, Kirmanşah-Hanekin hattında ihtiyaç maddelerinin eksikliği ve ulaşım sorunları, ayrıca geçitlerin ve boğazların karla kaplı olması gibi sebeplerle, Rusların Bağdat'a doğru ilerlemesinin mümkün olmadığı bildirildi.[642]

Yeni atanan General Gorringe, 20 bin kişilik kuvveti ile 5 Nisan tarihinde Felâhiye, Sanaiyyat ve Beyt-i İsa bölgelerindeki Türk siperlerine saldırıya geçti. Bu sırada mücadele devam ederken, VI. Ordu Kumandanı General Goltz Paşa, Bağdat'ta tifodan hayatını kaybetti. Bunun üzerine, 19 Nisan'da İran ve Irak'taki ordular Halil Bey'in emrine verildi.

[639] Age, s. 160-165, 169.
[640] Hâver (11 Cemaziyelevvel 1334/16 Mart 1916). *Evza'-ı Ceng.* Sene 2, Sayı 30, s. 3.
[641] Asr-ı Cedîd (22 Rebiülahir 1334/26 Şubat 1916). *Kût'ül Amâre.* Sene 2, Sayı 63, s. 1.
[642] Muhammed Gholi Majd, age, s. 179-180.

Devletâbâdî'ye göre Halil Paşa, yeteneksiz biri değildi; ancak Goltz Paşa'nın başardıklarını başarabileceği şüpheliydi. Bu soruyla, Halil Paşa'nın büyük bir liderlik becerisi olup olmadığı ve Goltz Paşa'nın stratejik başarısının aynı şekilde devam edip edemeyeceği sorgulanmıştı.[643]

Bu sırada Osmanlı kuvvetleri, İngiliz ordusunun ileri harekâtına karşı taarruza geçerek Kut'a yardım ulaştırılmasını engelledi. Kut halkı, General Townshend'ın baskılarına rağmen, erzak ve gıda maddelerini evlerinde depolayarak dayanışma gösterdi. Dükkanlarından alınan çay, tütün ve diğer malzemelerin satışı için askerlerin verdiği senetleri de kabul etmediler. Nefisi'ye göre, Kut halkı genel olarak İngilizlere karşı olan düşmanlıklarını her türlü yöntemi kullanarak açıkça gösterdi. Ancak Townshend, halkın elindeki erzaklara el koyarak bu durumu kontrol altına almaya çalıştı. Eğer erzaklar müsadere edilmemiş olsaydı, Kut'un teslim olması muhtemelen 29 Nisan 1916'da gerçekleşecekti.

Ancak, başka bir sorun da vardı: Hintli askerler at eti yememekte direniyordu. Bu durum, onların fiziksel güçlerini hızla tükenmesine yol açıyordu. Townshend, bu durumu çözebilmek için Hindistan'daki yetkililerden, askerlerin at eti yemeleri için fetva almayı talep etti. Hindistan'daki mezhep alimlerinin kuşatma sırasında askerlerin at eti yemelerine izin veren fetva verdiklerini öğrenen Townshend, bu durumu uygulamaya koydu. Fetva, askerin moralini olumlu etkiledi ve sonuç olarak at eti yiyen askerlerin sayısı 9,239'a ulaşırken, 1,000 asker ise bu durumu reddetti.

Fakat, kutlamaların ve askerin fiziki gücünün tükenmesiyle birlikte firar eden askerlerin sayısı giderek artmaya başladı. Osmanlı askeri yetkilileri, bu durumu gözlemleyerek, Townshend ordusundan kaçan Hintli askerlere toprak ve eş vaat eden broşürler dağıtmaya başladı. Bu broşürler Hintçe ve Urduca olarak basılmıştı ve firar eden askerleri etkileyerek sayılarının artmasına yol açtı. Bu psikolojik savaş, İngiliz kuvvetlerinin moralini daha da zayıflatırken, Osmanlı kuvvetlerinin stratejik üstünlük sağlama şansını artırmıştı.[644]

İngiliz hükûmeti ise kuşatma altındaki ordusunun üzerindeki baskıyı azaltmak ve moralini yükseltmek amacıyla her türlü çareyi denemeye çalıştı. Bu doğrultuda, Şerif Hüseyin'in Arap Devrimi'ni kendi çıkarları doğrultusunda istismar etmeyi planladılar. Ancak, askerlerin hatıralarına ve bölgedeki halkın tepkilerine bakıldığında, Irak'taki Şii halkının, Hicaz'daki devrime olumlu bir yaklaşım sergilemediği görülüyordu. Hicaz'daki devrim, bu halk için genellikle yabancı ve uzak bir mesele olarak kaldı. Çöldeki Sünni aşiretler dahi

[643] Yahya Devletâbâdî, age, c. III, s. 355.
[644] Abdullah Fahed Nefisi, age, s. 88-90.

devrimi soğuk bir şekilde karşıladılar. Şerif Hüseyin'in çağrısına bazı kesimler destek verirken, çoğunluk onu gayri meşru, hatta aykırı bir hareket olarak gördü. Bu, Şerif Hüseyin'in devrimini geniş bir kitleye yaymada karşılaştığı en büyük zorluklardan biriydi. Bunun yanı sıra, İngilizler Suriye'nin kuzeyindeki Arap aşiretlerini kışkırtarak, Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmelerini teşvik etmeye çalıştı. Ancak bu girişimlerin, bölgedeki halk arasında bölünmüş bir destek bulduğunu ve isyanların tam anlamıyla başarılı olamadığını söylemek mümkündü.[645]

İngilizler, tüm girişimlere rağmen Townshend ve ordusuna yardım ulaştıramadı. Bu süreçte Halil Paşa, Townshend'a teslim olma teklifinde bulundu ve karşılık verene kadar Türklerin kendisine azami saygı göstereceklerini belirtti. Ancak Fermaiyan'a göre, İngiliz hükûmeti, Halil Paşa'nın teklifini, Osmanlı ile Almanya arasındaki ilişkilerin kötü olmasına, Rusların Osmanlı kuvvetlerini Erzurum'da yenmesine ve Rusların Kirind önlerine ilerlemesine bağlayarak, Halil Paşa'nın mektubunu bir zayıflık işareti olarak değerlendirdi ve müzakerelere girmeye gerek duymadı.[646]

Ancak Hâver gazetesi, 7 Nisan tarihli "Harbin Durumu" başlıklı haberinde, General Townshend'in 16.000 asker ve topçusuyla Kût'ül Amâre'de kuşatıldığını duyurmuştu. Habere göre, Townshend ve yanındaki kuvvetlerin yiyecek, erzak ve diğer ihtiyaçları tükenmiş olup, binek hayvanlarını kesip etlerini tüketmeye kadar gelmişlerdi. Dışarıdan herhangi bir yardım umudu kalmayan bu kuşatılmış ordu, yakın zamanda ya da bir şekilde teslim olmak zorunda kalacaktı. Bu bağlamda, Osmanlı ordusuna teslimiyetlerini bildirecekleri vurgulanmıştı.[647]

Esasında Townshend, ilk başta İngiliz kuvvetlerinin yardıma geleceğini umarak teslim olmamayı tercih etti. Ancak, İngiliz askeri makamlara 8 Nisan'a kadar dayanabileceğini bildirdi. Kuşatma altındaki ordusunun durumu her geçen gün daha da kötüleşti. Nisan ayının üçüncü haftasında sadece açlık nedeniyle ölen asker sayısı 20 bine ulaşmıştı. Ayrıca, komutasındaki birçok Hint askeri firar ederek Türk kuvvetlerine katıldı. Öte yandan nisan ayı başlarındaki İngiliz taarruzu başarısız olmuş, beklenen Rus yardımı[648] da geç kalmıştı. Nefisi'ye göre, Townshend'ın gerçeği kabul etmekten başka çaresi kalmamıştı. Bu nedenle Townshend, teslim olmak amacıyla Halil Paşa ile görüşmeye karar verdi. 26 Nisan 1916'da

[645] Age, s. 90.
[646] Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 170, 183-184.
[647] Hâver (3 Cemaziyelahir 1334/7 Nisan 1916). *Evza'-ı Ceng.* Sene 2, Sayı 32, s. 3.
[648] Kafkasya'dan harekete geçen General Chernozubov komutasındaki Rus birlikleri, İran sınırını geçerek Irak'a ilerlemiş ve Mayıs 1916 başında, Musul'un 100 kilometre kuzeydoğusunda yer alan Revanduz'u işgal etmişti. Aynı dönemde, Hemedan ve Kirmanşah hattından hareket eden General Baratov komutasındaki Rus birlikleri de Kasr-ı Şirin'i ele geçirmişti. Ancak, Rusların bu ilerlemelerine rağmen, Kût'ül-Amâre'de kuşatma altındaki yaklaşık 13 bin kişilik İngiliz-Hint garnizonuna yardım gönderme konusunda başarılı olamamışlardı.

yapılan görüşmelerde, Halil Paşa, Townshend'tan kayıtsız şartsız teslim olmasını talep etti. Görüşmelerin sonunda, 29 Nisan 1916'da Townshend ve ordusu teslim olma kararı aldı. [649] Böylece Bağdat'ın düşme tehlikesi geçici olarak ortadan kalktı.

Osmanlı kuvvetleri, 29 Nisan 1916'da Kût'ül Amâre kuşatmasını sona erdirerek büyük bir zafer kazanmış, bu süreçte 5 general, 402 İngiliz bayan, 377 İngiliz subayı, 340 Hintli subay, 2594 İngiliz askeri ve 9988 Hint askeri olmak üzere toplamda 13.706 kişiyi esir almıştır. Ayrıca, 5 gemi, 76 büyük top, küçük top ve makineli tüfekler, 73 büyük top, 2100 tüfek, bir miktar para ve süvari atları da ele geçirilmiştir. Ancak, Şibani'nin Osmanlı Silah Fabrikası Reisi ile yaptığı sohbetten edindiği bilgilere göre, İngilizler çoğu ağır top ve mühimmatı nehre atmış ve bazı silahları da yakarak imha etmiştir.[650]

Osmanlı Devleti'nin Kûtü'l-Amâre zaferi, özellikle İran'da büyük bir sevince yol açtı. Sipehr'e göre, bu zafer, İslam mücahitlerinin moralini ve ruhunu takviye etmişti.[651] Osmanlı'nın başarısı, İranlı Demokratlar tarafından da coşkuyla karşılandı. İranlı Demokratlar, Osmanlı zaferini kutlamak amacıyla düzenledikleri bir toplantı ile bu zaferi sevinçle kutladılar.[652]

Mehdevi'ye göre, Osmanlı kuvvetlerinin Kut zaferi, İngilizlerin Asya'daki itibarını ciddi bir şekilde sarstı.[653] Bu zafer, İngiltere'nin askeri gücünü sorgulatan ve uluslararası alandaki prestijini zedeleyen önemli bir olaydı. Nefisi ise, özellikle İngiliz hükûmetinin, kuşatmanın kaldırılmasına karşılık Osmanlı Devleti'ne 2 milyon sterlin tazminat ödeme teklifini, İngiltere'nin uluslararası konumunu ciddi şekilde zayıflatan bir adım olarak değerlendirdi. İngilizlerin bu teklifini ve başarısız girişimlerini fırsata çeviren İttifak Devletleri, İngiltere'nin dünya siyasetindeki etkisini azaltmayı başardı. İngiliz hükûmeti bu gelişmeyi kendi basınından gizlemeye çalışsa da diğer ülkelerdeki gazeteler bu olayı sıkça karikatür ve başyazılarla alaycı bir şekilde konu aldı.[654]

Bu gelişmeler, İran basını tarafından da yakından izlenmişti. Başta Hâver, Ra'd, Asr-ı Cedîd ve İrşâd[655] gazeteleri olmak üzere, diğer gazeteler de bu durumu manşetlerinde geniş bir şekilde gündeme getirmişti.

---

[649] Hasan A'zam Kudsi, age, c. I, s. 448; Abdullah Fahed Nefisi, age, s. 91; Ahmed Ali Sipehr, age, s. 280.
[650] Abdülhüseyin Şibani, age, s. 74.
[651] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 70.
[652] Firoozeh Kashani-Sabet, age, s. 195-196.
[653] Abdurrıza Huşeng Mehdevi, age, s. 345.
[654] Abdullah Fahed Nefisi, age, s. 91-92.
[655] İrşâd (13 Recep 1334/16 Mayıs 1916). *be-Münasebet-i Muvaffakiyet-i Osmanî der-Beyn-i nehrin.* Sene 10, Sayı 68, s. 1.

Nitekim Hâver gazetesinin 14 Mayıs tarihli "Kût'ül-Amâre: İngiltere Devleti'nin Gurur ve Yüceliğinin Sarsılması" başlıklı haberinde, İngiltere'nin uzun süredir savaşın ön cephelerinde ciddi bir darbe almamış olduğu belirtilerek, Kût'ül-Amâre zaferinin bu durumu değiştiren tarihi bir olay olduğu vurgulanmıştı. Habere göre Kût'ül-Amâre'deki İngiliz teslimiyeti, İngiltere'nin tarihinde eşi benzeri görülmemiş bir hezimet olarak tanımlanmış, zaferin ardından İngiltere'nin askeri onuru ve prestiji ciddi şekilde zedelenmişti.

Haberin devamında General Townshend'ın teslimiyeti, 13.300 asker, 5 yüksek komutan ve savaş malzemeleriyle birlikte İngiltere'nin tarihindeki bir dönüm noktası olarak değerlendirilmişti. Habere göre, İngiltere daha önce savaşın birçok cephesinde başarılı olsa da Osmanlı kuvvetlerinin Kût'ül-Amâre kuşatmasını başarıyla sonuçlandırması, İngiltere'nin daha önce yaşadığı zaferlere gölge düşürmüştü. Kut'ta yaşananlar, İngilizlerin kendi basınları aracılığıyla dünya kamuoyunda yanıltıcı bir izlenim yaratmaya çalışmalarına rağmen, Osmanlı kuvvetlerinin başarısı karşısında çaresiz kalan İngiltere'nin itibarını sarsmıştı.

Gazetede, İngiltere'nin Kût'ül-Amâre kuşatması sırasında yardım gönderme çabalarının başarısız olduğu, özellikle Felâhiye bölgesindeki ardışık saldırıların başarısızlıkla sonuçlandığı ifade edilmişti. Yardım gönderme girişimlerinin etkili olmadığı, havadan ve denizden yapılan kısmi yardımların da durumu iyileştirmediği belirtilmişti. Sonunda, General Townshend ve kuvvetleri, Osmanlı ordusuna karşı teslim olarak, İngiltere'nin askeri tarihindeki en büyük hezimetlerinden birini yaşatmışlardı.

Öte yandan aynı gazetenin bir diğer haberinde de Osmanlı askerlerinin Kût'ül-Amâre'ye girmesiyle, bölge halkının büyük bir mutluluk ve coşku içerisinde Osmanlı askerlerini karşıladıkları, sevinç gözyaşlarıyla duygularını ifade ettikleri belirtilmişti. Kuşatmadan kurtulan İngiliz askerlerinin, özgürlüklerine kavuşmanın verdiği yüksek derecedeki mutluluğu yaşadıkları aktarılmaktadır. Osmanlı kuvvetleri, Kut'a girmelerinin ardından, kuşatma altındaki askerlerin yiyecek ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ilk adımı atmış ve bu yiyecek yardımı, kuşatılanlar tarafından büyük bir minnettarlıkla karşılanmıştı.[656]

İngiltere'deki hükûmetin ve askeri liderlerin bu yenilgiye karşı tepkileri, gazetede geniş bir şekilde ele alınmış, bu gelişmenin İngiltere'nin uluslararası prestijine büyük bir darbe vurduğu vurgulanmıştı. Hâver, Kût'ül-Amâre'nin düşüşünün ardından İngiltere'nin askeri kudretinin sarsıldığı ve bu olayın sadece İngiltere'de değil, aynı zamanda Osmanlı'nın zaferinin tüm İslam dünyasında büyük bir moral kaynağı yarattığını iddia etmişti. Bu zaferin,

---

[656] Hâver (8 Recep 1334/11 Mayıs 1916). *Vaziyet-i Ceng.* Sene 2, Sayı 37, s. 3-4.

özellikle İngiltere, Fransa ve İtalya'nın kolonilerindeki Müslüman halklar üzerinde de büyük bir etkisi olduğu, bu ülkelerdeki halkların Osmanlı'ya olan saygı ve bağlılıklarını arttıracağı belirtilmişti.

Gazete, Kût'ül-Amâre zaferinin, sadece İngiltere'nin prestijini sarsmakla kalmayıp, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin gücünü yeniden pekiştirdiğini ve Osmanlı'nın askeri kudretinin tüm dünyada takdirle karşılandığını ifade etmektedir. Sonuç olarak, bu büyük zaferin ardından Hâver gazetesi, zaferin Allah'a şükredilerek, İslam dünyasının koruyucularına olan bağlılık ve minnettarlık duygularıyla sona erdirilmişti. Gazete, İngiltere'nin bu yenilgiyi, yalnızca Çanakkale Boğazı'nda değil, aynı zamanda Irak'ta da Osmanlı ordusunun karşısında yaşadığına ve bu durumu tüm dünyaya kabul ettirdiğine dikkat çekmişti.[657]

Öte yandan Fermaiyan'a göre, Kut'un düşüşü, İngiliz komutanı General Nixon'un aşırı iyimserliğinden kaynaklanıyordu. Nixon, Türkleri tamamen küçümseyerek bu savaşta zafer kazanabileceklerini düşünüyordu. İngiliz kuvvetleri, başından itibaren bu çatışmayı bir sömürge savaşı olarak değerlendiriyordu. Ancak Türkler, Gelibolu'daki zaferlerinden sonra en tecrübeli birliklerini zamanında savaş alanına sevk ettiler. Eğer Townshend, Kut'ta kendini kuşatmasaydı, Londra hükûmeti, Hindistan ve Mısır'dan Irak cephesine önemli kuvvetler göndermeyecekti. Bu takviye kuvvetler, İngilizlerin Kut'taki mücadelesine büyük katkı sağlayabilirdi. Ancak, Townshend'ın başarısızlığı İngiltere'nin ciddiyetini artırdı ve savaşın gidişatını değiştirdi.[658]

2.10. Bağdat'ın Düşüşü: İngilizler, İran Cephesi ve Osmanlıda Değişen Güç Dengeleri

Londra hükûmeti, Kut mağlubiyetiyle kaybettiği itibarını yeniden kazanmak için Bağdat'ı işgal etmenin zorunlu olduğunun farkındaydı. Bağdat'ın işgali, aynı zamanda Osmanlı kuvvetlerinin Ortadoğu'daki hareket alanını kısıtlayacak ve bölgedeki askeri denetimini zayıflatacaktı. Bu stratejik harekât, başta İran ve Afganistan olmak üzere, tüm Ortadoğu halklarına İngilizlerin bölgedeki gücünü ve kararlılığını gösterme amacı taşıyordu. Bu bağlamda, Kut mağlubiyetinin ardından, Türklerin bir kısmı ordusunu Hanekin'e taşırken, İngilizler de bu boşluktan yararlanarak bazı bölgeleri ele geçirmeyi başardılar.

---

[657] Hâver (1 Recep 1334/4 Mayıs 1916). *Kût'ül Amâre.* Sene 2, Sayı 36, s. 1-2.
[658] Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 187.

Ancak General Lake, sıcak hava koşulları ve ordusunun yorgunluğu nedeniyle ilerleme kararını ertelemek zorunda kaldı. Nisan ile Aralık 1916 arasındaki süreçte, İngilizler ordularını[659] takviye etme, erzak depolama ve depolama yöntemlerini geliştirme konusunda yoğun çaba sarf etti. Bu süre zarfında, İngilizler hava kuvvetlerinin sayısını artırarak savaş uçaklarını harp sahnesine dahil etti. Yeni nesil ve daha üstün savaş uçaklarının kullanımı, İngilizler için önemli bir avantaj sağlamayı amaçlıyordu.[660]

Öte yandan Asr-ı Cedîd gazetesinde yer alan habere göre, İngilizler Mezopotamya Cephesi'ndeki askerî harekâtları sırasında ciddi lojistik sorunlarla karşılaşmışlardı. Bu sorunların başında, sevkiyatın büyük ölçüde Dicle Nehri üzerinden gerçekleştirilmek zorunda kalınması gelmekteydi. Dicle Nehri, taşkınlara eğilimli yapısı nedeniyle yılın büyük bir kısmında ulaşım açısından elverişli olmamış; bu da askerî birliklerin ve mühimmatın cepheye düzenli bir şekilde sevkini büyük ölçüde zorlaştırmıştı. Ancak zamanla, İngilizler bu sorunu aşmak adına önemli bir adım atmışlar ve Basra'dan başlayarak Amâre yakınlarına kadar uzanan bir demiryolu hattı inşa etmişlerdi. Bu demiryolu hattı, tamamlandığında, kara yoluyla sevkiyat yapılmasına olanak sağlamıştı. Böylece, İngiliz kuvvetleri artık yalnızca nehir taşımacılığına bağımlı kalmaksızın, çok daha fazla askerî personel ve lojistik malzemeyi cephe hatlarına ulaştırabilecek duruma gelmişti. Bu yeni ulaştırma imkânları, geçmişte yalnızca Dicle Nehri üzerinden ve sınırlı kapasiteyle gerçekleştirilebilen sevkiyat faaliyetleriyle karşılaştırıldığında, İngilizler açısından önemli bir stratejik üstünlük sağlamıştı. Bu hazırlıklar, Bağdat'ın işgali için yapılan kapsamlı ve detaylı bir planın parçasıydı ve bölgedeki denetimi tekrar ele geçirme konusunda İngilizler için büyük bir öneme sahipti.

Ayrıca Asr-ı Cedîd gazetesi, İngilizlerin bu hareketini değerlendirirken, her ne kadar Mezopotamya'daki savaşlar diğer cephelerle kıyaslandığında daha az önemli gibi görünmüş olsa da İran açısından bu gelişmelerin büyük önem taşıdığını ifade etmişti. Çünkü İngilizlerin Kûtü'l-Amâre cephesindeki taarruzlarına paralel olarak, Rusların da Mezopotamya'ya komşu olan cephelerde –ister Ermenistan cephesi ister İran cephesi olsun– askerî harekâta başlamaları kuvvetle muhtemel görülmüştü. Böyle bir durumda, İngilizlerin ilerlemesiyle birlikte Türklerin her iki cepheye de yeterli takviye kuvvet göndermeleri oldukça güçleşecekti.[661]

---

[659] Fermaiyan'ın verdiği bilgiye göre, Haziran 1916 itibariyle Irak'taki İngiliz ordusunun mevcut durumu, 32 bin İngiliz askerinden ve 54 bin Hintli askerden oluşuyordu. Ayrıca, hizmetli olarak görev yapan 32 bin Hintli olmak üzere toplamda 150 bin kişilik bir insan gücü İngiliz kuvvetlerine destek sağlıyordu. Detaylı bilgi için bkz. Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 201-202.

[660] Abdullah Fahed Nefisi, age, s. 92; Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 192.

[661] Asr-ı Cedîd (25 Safer 1335/21 Aralık 1916). *der-Beyn-i nehrin.* Sene 6, Sayı 41, s. 1.

Bu sırada İran Basra Konsolosu da gelişmeleri yakından takip ederek, 14 Aralık 1916 tarihinde Tahran'a gönderdiği telgrafında, İngilizlerin Irak'taki hazırlıkları ve bölgede yaşanan gelişmelerle ilgili şu bilgileri paylaşmıştı: "İngiliz subayları tarafından Basra'dan Amâre'ye doğru tesis edilen demiryolu hattının büyük bir kısmı tamamlandı. Ayrıca Basra'dan Nasıriye'ye Sûku'ş-Şuyûh'tan geçen bir başka hat da uzatıldı. Ciddiyetle çalıştıkları her iki hattın da iki ayda tamamlanması muhtemeldir. Ayrıca Aşar'da[662] kurulan elektrik fabrikası en kısa sürede her yönden tamamlanacaktır. Şu anda bazı caddeler askeri mekanlar elektrik ışığıyla aydınlatılıyor ve şehrin sokaklarının ve evlerinin de elektrikle aydınlatılması yakındır. İki hafta önce Serdar Erfe' ile babası Şeyh Mübarek'in yerine Kuveyt Emiri olan Necid Emiri İbn-i Suud İngiliz yetkililerleriyle görüşmek üzere Basra'ya geldi. Gereken hürmetle ağırlandılar. Onlara askeri yerler, uçak yerleri, demiryolları, önemli noktalar ile ordunun tertibatı sunuldu. İbn-i Suud'un Basra'ya gelişi ve İngilizlere karşı samimi tavrı diğer aşiret liderlerinin de hüsn-i niyetlerini sağladı.[663]

Bu dönemdeki en önemli gelişmelerden biri, İngilizlerin Basra-Nasıriye ile Kurna-Amâre demiryolu hattını tamamlamasıydı. Nakliye süreçlerinin sorunsuz bir şekilde işlemesi için gerekli araçlar da temin edilerek, lojistik altyapı güçlendirildi. Sıhhi işlere de özen gösterildi; bu, askeri birliklerin sağlığının korunması açısından kritik bir adımdı.[664] Bunun yanı sıra, İngiliz yetkililer, sadece askeri strateji değil, aynı zamanda yerel halkı da etkileme çabalarını sürdürdüler. Özellikle Kerbelâ ulemâsını tahrik ederek, Osmanlı aleyhine bir etki yaratmayı amaçladılar. Ayrıca, İran'daki göçebe ve aşiret reislerini yanlarına çekmek amacıyla, Osmanlı aleyhine telgraflar göndererek, bölgedeki yerel halkı Osmanlı karşıtı tutum almaya teşvik ettiler.[665]

Osmanlıların bu süreçteki siyasetini değerlendiren Mecd ise İngiliz elçisi Moberly'nin ifadesine dayanarak Osmanlıların, Kut'un teslim edilmesinden sonra elde ettikleri fırsatı kullanmak yerine, ordusunun bir kısmını Ruslara karşı İran'a göndermeyi tercih ettiğini belirtmişti. Bu stratejik karar, İngilizlerin Irak'taki yeniden yapılanma ve dinlenme fırsatı bulmalarına zemin hazırlamıştı. Bu durum, İngilizlerin Irak cephesindeki askeri güçlerini toparlayarak yeniden kuvvetlenmelerine ve hazırlıklı bir şekilde ilerlemelerine imkân tanımıştı. Ayrıca, Mecd'in vurguladığına göre, İngilizler Bağdat'a saldırı gerçekleştirdiğinde, Osmanlı ordusunun büyük bir kısmı İran'da olacağından, Bağdat şehri savunmasız kalacaktı.

---

[662] Basra'nın önemli bir ticaret merkezidir.
[663] *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye.* c. VII, s. 582-583.
[664] Abdullah Fahed Nefisi, age, s. 92; Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 201-203.
[665] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 355-356.

Bu durum, Osmanlı'nın Irak cephesindeki stratejik konumunu zayıflatmış ve Bağdat'ın savunmasız kalmasına yol açarak İngilizlerin saldırısını kolaylaştırmıştı.[666]

Nihayetinde Bağdat'ın işgali için İngiltere tarafından atanan General Frederick Maude, (1864-1917) Aralık 1916'da harekete geçti. İngiliz ordusu, 9 Ocak 1917'de İmam Muhammed mevkiini işgal etmek üzere saldırıya başlamış ve 9 Şubat'ta bu bölgeyi ele geçirerek Bağdat'a yönelik ilerleyişini sürdürmüştü.[667] Bu süreçte, Rus kuvvetleri de Kafkaslar ve İran üzerinden Bağdat'a doğru hareket etmeye başlamıştı. General Chernozubov'un komutasındaki bir Rus grubu, Tebriz-Revanduz-Musul hattında, General Baratov'un komutasındaki diğer bir grup ise Kazvin-Kirmanşah-Bağdat hattında XIII. Kolordu'ya saldırmak üzere konumlanmıştı.[668] Rusların Bağdat'a doğru harekete geçişi, İngiltere için önemli bir stratejik endişe oluşturmuştu. İngilizler, Rus kuvvetlerinin Bağdat'a daha önce ulaşacağı endişesiyle, Ruslardan önce şehre ulaşmak amacıyla bütün güçlerini seferber etme kararı aldılar. İngiltere Genel Kurmay Başkanı William Robertson, Rusların niyetine dair bilgilerin hızla sızmasından endişe ettiği için, General Maude'a Rusların hareketi hakkında bilgi vermekten kaçınmıştı. Bunun yerine, Robertson, Maude'a Bağdat üzerine bütün gücüyle ilerlemesi talimatını vermişti. Ancak, Rus kuvvetlerinin harekete geçişi, olumsuz hava koşulları nedeniyle gecikmiş ve bu durum, İngilizlerin Bağdat'a ulaşma konusunda kazandıkları zamanın uzamasını sağlamıştı. [669]

Bu sırada İstanbul'daki askeri yetkililer, Dicle cephesinin önemini Halil Paşa'ya hatırlatırken, özellikle Almanlar bu cephedeki kuvvetlerin güçlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştı. Ancak Fermaiyan'a göre Halil Paşa, kuvvetleri konusunda iyimser bir yaklaşım benimsemiş ve ordusunu güçlendirme yönünde herhangi bir adım atmamıştı. Bu nedenle, kendilerine doğru gelen tehlikeyi tahmin edememişti. Ancak Dicle cephesinden endişe duyan Halil Paşa, İran'daki 6. Tümeni çağırarak Fırat kuvvetlerini de toplayıp Dicle kuvvetlerine yardım sağlamaya çalıştı. Bu sırada İngiliz kuvvetleri de çoğu bölgeyi işgal ederek Garaf Nehri'ni geçip 23 Şubat'ta Dicle Nehri'nin doğu kıyısında pusu kurdu ve 24 Şubat'ta Türk savunma hatlarına taarruz etti. Fermaiyan'a göre, Halil Paşa'nın ordusuna geri çekilme emri vermekten başka seçeneği kalmamıştı. Nitekim XVIII. Kolordu'ya geri çekilme emri verildi. Ancak Fermaiyan'a göre Türk askerleri, İngilizlerin karşısında yiğitçe durup son nefeslerine kadar savaşarak Türk kuvvetlerini kuşatmaya çalışan süvarileri durdurmayı başarmıştı. Aynı

[666] Muhammed Gholi Majd, age, s. 188.
[667] Abdullah Fahed Nefisi, age, s. 93.
[668] Abdülhüseyin Şibani, age, s. 747-748.
[669] Muhammed Gholi Majd, age, s. 222-223.

zamanda Türklerin geri çekilişi, o kadar hızlıydı ki İngilizlerin onlara zarar verme imkânı olmamıştı. Nihayetinde İngiliz kuvvetlerinin ileri harekâtı sonucunda 24 Şubat'ta Kut, tekrar İngilizlerin eline geçmişti. Türk kuvvetleri ise 27 Şubat'ta Aziziye'ye çekilmişti.[670] Kesrevi'ye göre, Kût'ül Amâre'nin İngilizlerce alınması, aynı zamanda Bağdat yolunun açılması anlamına geliyordu. [671]

İngiliz kuvvetlerinin ileri harekâtı üzerine, Türk ordusu üç harp gemisini geride bırakarak Selman-ı Pak'a doğru çekilmeye devam etti. Bu süreçte Türk kuvvetleri, 4., 14. ve 52. Tümenlerle takviye edildi. Ancak, Osmanlı askerleri yorgun bir haldeydi. Bağdat'ın düşme ihtimaline karşılık, İran'a gönderilen XIII. Kolordu hızla geri çağrıldı. Bu sırada yerel Araplar, Osmanlı kuvvetlerine karşı olumsuz duygularını açıkça ifade etmeye başladılar. Fermaiyan'a göre, Osmanlı kuvvetleri, bölge halkı tarafından yabancı olarak algılanıyordu. Nefisi'ye göre ise durumun kötüye gitmesi üzerine Halil Paşa, Kut'ta İngilizlere karşı elde edilen zaferin kesin bir sonuç doğurmadığını fark etti. İngiliz kuvvetlerini Basra'dan temizlemek amacıyla Amâre ve Kut'ta konuşlanmış İngiliz güçlerini kovmak gerektiğini anladı.[672] Ayrıca, XIII. Kolordu'nun mevcut mevcudunun sadece 250-300 asker civarında olması, Bağdat'a yönelik bir taarruz için yeterli değildi.[673] Bu koşullar altında, Bağdat'tan vazgeçmeye karar veren Halil Paşa, İstanbul'a gönderdiği telgrafta şu şekilde ifade etmişti: "Düşman üç aydan beri silah ve mühimmat bakımından bizden üstün bir askeri güçle üzerimize uyguladığı bu baskı karşısında XIII. Kolordunun bir şey yapamayacağı kanaatindeyim. Yüksek rütbeli subaylardan askere kadar herkesin morali alt seviyededir. İngilizlerle aramızda bir savaş çıkarsa Bağdat'ı kaybederiz ve Türk ordusu tüm silah ve mühimmatıyla onların eline geçer. Bu nedenle durumu tam olarak inceledikten sonra kendimi düşmanla karşılaşamayacağım bir mesafeye çekilmek zorunda buluyorum. Bu nedenle durumu tam inceledikten sonra askerlerime olan güvenimi geri kazanabilir ve kuvvetlerimi yeniden düzenleyebilirim. Bu nedenle kendimi Bağdat'tan vazgeçmek zorunda hissediyorum.[674]

Mevcut askeri durum ve stratejik gelişmeler ışığında, Devletâbâdî'ye göre, İngilizlerin Mezopotamya'ya ilerlemesi, Filistin'in işgali ve İstanbul ile Orta Asya'nın en büyük imaretlerinden biri sayılan Haydarpaşa Garı'nın Bağdat'a saldırmak üzere hazırlanan

[670] Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 210-219; Abdullah Fahed Nefisi, age, s. 93; Abdülhüseyin Şibani, age, s. 255.
[671] Ahmed Kesrevi, age, s. 583.
[672] Abdullah Fahed Nefisi, age, s. 93; Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 233.
[673] Mehmed Kenan, age, c. II, s. 362.
[674] Abdullah Fahed Nefisi, age, s. 93.

mühimmatlarıyla birlikte yanması, Osmanlıları Bağdat'ı savunma konusunda ümitsizliğe sürüklemişti.[675]

İngiliz kuvvetleri, 9 Mart 1917'de Bağdat yakınlarındaki Osmanlı savunma hatlarına saldırıya geçti. Bunun ardından, Osmanlı askeri yetkilileri şehrin tahliyesine karar verdi. 11 Mart sabahı, İngiliz kuvvetleri Bağdat'ın batısındaki demiryolu istasyonunu işgal etti ve aynı gün herhangi bir direnişle karşılaşmadan Bağdat'ı ele geçirdi. General Maude ise Bağdat'a bir kayıkla ulaşarak, Veziriye mahallesinde bulunan İngiliz elçiliğine gitti. Şehirdeki güvenlik durumu oldukça kararsızken, asayişin sağlanması için önlemler aldı ve Bağdat halkına huzurun korunması gerektiğini belirten bir beyanname yayımladı. Bu beyanname, uzun vadede İngiltere'nin Irak'taki çıkarlarına ters düşen bir içerik taşıyordu. Vatansever bir dil kullanıldığı için, bu açıklama Iraklılara tam bağımsızlık ve özyönetim taleplerini dile getirmeleri konusunda umut verdi. Ancak, bu beyannamenin içeriği ve gerçek durumu arasında bir çelişki olduğu Avam Kamarası'nda tartışmalara yol açtı. Hindistan hükûmetinden Sorumlu Dışişleri Bakanı, gelecekte bu beyannameyle verilen vaatlerin yerine getirilmemesinin, İngiltere'nin sözlerini tutmamış olacağı suçlamalarına yol açabileceğini belirtti.[676]

Ancak İngiliz Savaş Bakanlığı, Iraklı Araplara, İngiliz gözetimi ve desteği altında özerklik ve bağımsızlık verilmesi konusunda prensipte anlaşmaya varmasına rağmen, İngiliz hükûmetinin bu konuda kesin taahhütler üstlenmemesi gerektiği görüşündeydi. Diğer yandan, İngiliz hükûmeti, Ortadoğu genelinde Araplar arasında kabul görecek bir dostane politika izlemenin, savaşın geleceği ve harekâtın seyri açısından büyük önem taşıdığını fark etti.[677] Bu durum, İngilizlerin hem bölgedeki stratejik hedeflerine ulaşma hem de savaşın ilerleyen dönemlerinde Arap desteğini kazanma arayışlarını şekillendiren bir unsur oldu.

İran hükûmeti ise Bağdat'ın işgalini, Osmanlı ve İngiliz hükûmetleriyle olan mevcut siyasi ilişkiler ve özellikle şehirde yaşayan İran uyrukları açısından dikkatle izlemişti. Bu gelişmenin ardından İranlı yetkililer memnuniyetlerini dile getirmişti. Nitekim, 27 Mayıs 1917 tarihinde Bağdat'taki İran Konsolosu, konuya dair gelişmeleri Tahran'a şu şekilde rapor etmiştir: Bağdat'ın düşmesi ve şehre İngiliz askerinin girmesinden sonra hamdolsun İranlılara yönelik Osmanlı memurlarının baskıları ortadan kalktı. Dünyanın her yerindeki kurallara ve yasalara göre her İranlı yeni ve eski tapu senetlerine, ilmühaber, emlak ve ticaret tezkirelerine sahiptir. Garazsız bir şekilde bölgedeki tüm İranlıları tanıdı. Şimdiye kadar iki hükûmet

[675] Yahya Devletâbâdî, age, c. IV, s. 62.
[676] Abdülhüseyin Şibani, age, s. 260; Abdullah Fahed Nefisi, age, s. 94.
[677] Abdullah Fahed Nefisi, age, s. 94.

arasındaki saygı, dostluk ve birliğe göre davrandı. Şehri yöneten Sir Percy Cox, ahlaklı ve bilgili saygın memurlarındandır ve aynı şekilde Irak Ordusunun komutanı gerçekten tüm iyi niteliklerle donatılmış General Maude, her iki saygın şahsiyet garazsız, özellikle büyük alimlere ve İranlılara tam bir şefkat ve nezaket ile davranıyor. Aslında Başkonsolos her yönden rahatlamış ve tüm İranlılar kemal-i izzet ve refah içinde işleriyle meşgul oluyor. Herhangi bir hükûmetin yetkililerinin savaş halindeyken iç işleriyle uğraşacak zamanlarının olmayacağı aşikâr olmasına rağmen bu iki liderin birbirlerine destek ve mutabakat ile mülkiye ve askeri işlerde de azami özen göstermektedirler. Osmanlılar da Sâmerrâ'dan birkaç fersah uzağa çekildi. Şu an ki mesele Rus askerlerinin Hanekin sınırında olmasıdır. İngiliz memurları sınırı temizlemek ve onların dostça geri çekilmeleri için çalışıyor. En kısa zamanda yolun onarılıp hacıların, yolcuların, kervanların ve ticari malların yolu açılacağı ve halkın tamamen rahatlayacağı ümit edilmektedir.[678]

Öte yandan Necef'teki İran Konsolosu tarafından Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen raporda, İngiliz yönetiminden duyulan memnuniyet ifade edilmektedir. Raporda, İngilizlerin adil ve koruyucu davranışlarının, halkın kalbini kazanmada açıkça etkili olduğu ve dikkate değer olduğu vurgulanmıştı. İranlıların güvende olduğu belirtilerek, İngilizlerin halk arasında güven oluşturduğu ve kalpleri kazandıkları aktarılmaktadır.[679]

Hatta, 7 Haziran 1918'de gelen telgrafa göre, Bağdat'ta asayişin sağlandığı bildirilmişti. Şiî ulemâsından Seyyid Muhammed Kazım Yezdî, İngilizleri sıcak bir şekilde karşılamıştı. Aynı günün ikindi vaktinde, Necef'teki şeyh, ulemâ ve ayanlardan oluşan bir meclis toplanmış ve asayişin sağlanmasından dolayı İngiliz yetkili Yüzbaşı Balfour'a teşekkür ederek ona değerli bir kılıç hediye etmişlerdi. Bu davranış, İngilizlerin Bağdat'taki yönetimi pekiştirmesinin ardından, yerel İranlıların İngilizlere karşı duyduğu memnuniyetin bir ifadesi olarak öne çıkmaktadır.[680]

Fermaiyan'a göre, harp yılları boyunca en önemli fetih Bağdat'ın fethi idi ve bu fetih, İngilizlere nasip olmuştu.[681] Şibani'ye göre de Bağdat'ın işgali her yönden büyük bir öneme sahiptir. Bağdat'ın İngilizlerce işgali, yalnızca Osmanlı Devleti'ne değil, tüm İttifak Devletleri'ne ciddi bir darbe vurmuştu.[682]

---

[678] *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye.* c. VII, s. 246-248.
[679] Age, s. 252-253.
[680] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 496.
[681] Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 247.
[682] Abdülhüseyin Şibani, age, s. 247, 262.

Bağdat'ın düşmesi, siyasi açıdan da büyük etkiler yaratmıştı, çünkü İngilizler, Osmanlı ve Almanların İran, Afganistan ve Hindistan'a yönelik tehditlerinden artık endişe duymamaktaydı.[683] Nefisi'ye göre ise Bağdat'ın işgali, Kûtü'l-Amâre mağlubiyetinin ardından Townshend'ın 2 milyon liralık teklifinin İngiliz nüfuzunu zedelediği bir dönemde, yalnızca İngiliz nüfuzunu yeniden tesis etmekle kalmamış, aynı zamanda cihat bayrağı altında Türkler ve Araplardan oluşan İslami koalisyonun faaliyetlerini de engellemişti.[684]

Bağdat ahalisinden Osmanlı taraftarı olanlar, Şeyh Hazal'a lanet etti. Çünkü onlara göre, Şeyh Hazal, Muhammara'da İngilizlerin ilerleyişini durdurmayı başarmış olsaydı, İngilizler Bağdat'ı bu kadar hızlı bir şekilde ele geçiremezdi. Bu görüş, Bağdat'ın hızla düşmesinin ardından, Şeyh Hazal'ın rolü ve stratejik hatalarının sorgulanmasına yol açtı.[685]

Fermaiyan, Enver Paşa'nın Ali İhsan Paşa komutasında Rusların üzerine ve İran'a gönderdiği Osmanlı askeri kuvvetlerinin, Osmanlı ordusunun parçalanmasına ve zayıflamasına yol açtığını belirtmektedir.[686] Bu durum, Bağdat'ın düşüşünün kesin nedenlerinden biri olarak görülmüştür. Böyle bir dönemde, 17 bin askerin İran'a gönderilmesi ve İngilizlerin önünde bulunan XVIII. Kolordu'nun tamamen iletişiminin kesilmesi, Türk cephesini Dicle'de zayıflatmıştır. İngilizlerin bir saldırısı durumunda, Hemedan'dan yardım gelemeyeceği de açıkça ortadaydı. Gerçekte, İngilizlere karşı zafer kazanmış olan ordu, İran'a gönderilmişti. [687]

Sonuç olarak, Bağdat'ın işgal edildiği sırada Ruslar, Hemedan, Kengaver, Bicar ve Melayir'i işgal etti. Buralardaki Osmanlı birlikleri ise derhal Kirmanşah tarafına çekildi. Bağdat'ın İngiliz kuvvetlerince işgali ve Rusların İran coğrafyasındaki Osmanlı kuvvetlerine yönelik taarruzu, Petersburg'da Rus ve İngiliz hükûmetleri arasında İran'ı paylaşma görüşmelerinin yeniden başlamasına yol açtı.[688] Akabinde, Ruslar Mayıs 1917'de Kifri, Süleymaniye ve Revanduz'a yeni saldırılar düzenledi. Ancak, Rusya'daki ihtilal ayaklanmaları etkisini göstermeye başladığında, bölgedeki Rus etkisi de yavaşlamaya başladı.[689]

[683] Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 247.
[684] Abdullah Fahed Nefisi, age, s. 92-93.
[685] Muhammed Ali Mihen Pour Siyah, age, s. 194.
[686] Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 193.
[687] Age, s. 195, 204.
[688] Abdülhüseyin Şibani, age, s. 261.
[689] Bayur, Y. H. (1991). *Türk İnkılâbı Tarihi*. c. III, Kısım III, TTK Yayınları, Ankara, s. 174.

3. Çanakkale Cephesi

3.1. İran Basınında Çanakkale ve İstanbul Boğazı'nın Stratejik Önemi

Çanakkale Boğazı, Karadeniz ile Akdeniz arasında tek geçiş hattı olması sayesinde tarih boyunca bölgesel ve küresel düzeyde ticaretin akışıyla askerî hareketlilik üzerinde belirleyici bir vazife üstlenmişti. Söz konusu jeopolitik ayrıcalık I. Dünya Harbi nin sert çatışma ortamında daha da önemli bir boyuta taşınmıştı. Savaş sürecinde İran basını Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının taşıdığı stratejik değeri sık sık gündeme getirmiş; bu coğrafî koridorların Osmanlı Devleti'nin güvenlik siyaseti açısından olduğu kadar bölgedeki diğer büyük güçler ve Orta Doğu'nun geleceği bakımından da önem arz ettiğini vurgulamıştı.

Dönemin İran gazeteleri boğazlara dair gelişmeleri yakından izleyerek güvenlikten ticaret yollarına, bölgesel dengelerden uluslararası çıkar çatışmalarına kadar farklı düzlemlerde kapsamlı değerlendirmeler sunmuştu. Basın organları yazılar, haber içerikleri ve yorum köşeleri aracılığıyla, boğazların askerî ve ekonomik boyutunu İran kamuoyuna naklederken olayları kaynak çeşitliliğine dayalı nesnel bir çerçevede ele almıştı. Böylelikle İran basını bir yandan dönemin genel jeopolitik resmini tamamlayıcı bilgiler sağlamış diğer yandan Osmanlı Devleti'nin bölgedeki stratejik hamlelerinin Orta Doğu üzerindeki etkilerini sorgulamıştı.

Hâver gazetesinde yayımlanan "Çanakkale Boğazı'nın Coğrafî Durumu" başlıklı yazı dönemin İran basınında öne çıkan örneklerden biri olmuştu. Bahse konu yazıda Çanakkale Boğazı'nın Ege Denizi'nden Marmara Denizi'ne ya da Marmara Denizi'nden Akdeniz'e geçiş yapmak isteyen deniz trafiği için tek güzergâh olduğu açık bir biçimde belirtilmiş ve bu özelliğin boğazın stratejik değerini artıran temel unsur olarak değerlendirildiği ifade edilmişti. Burada dikkat çeken husus İran basınının coğrafî bir tespitte bulunmakla kalmayıp geçiş noktasının savaşın seyrine ve bölgesel ticaretin kontrolüne dönük etkilerini de irdelemesiydi.

İran kaynaklarının sunduğu haber ve yorumlar boğazların tarihî bağlam içinde nasıl anlam kazandığını kavramak açısından önemli bir dayanak oluşturmuştu. Basın, savaşın başından itibaren düzenli biçimde aktardığı bilgilerle Osmanlı Devleti'nin boğazlar üzerindeki egemenlik politikasını salt askerî bir mesele şeklinde ele almamış; ticaret yolları, bölgesel çıkar dengeleri ve diplomatik ilişkilerle bağlantılı olarak çok yönlü bir okuma alanı oluşturmuştu. İstanbul Boğazı'nın önemine değinilen ilgili yazıda, şehrin tarih boyunca sahip olduğu benzersiz coğrafî konumun, stratejik çıkar çatışmaları bakımından ne denli belirleyici olduğuna dikkat çekilmişti. Yazıda şu ifadelere yer verilmişti:

> "Ünlü şehir İstanbul, diğer adıyla Konstantinopolis ya da Dârü'l-Hilâfe-i Aliyye, Marmara Denizi'nin sonunda ve 'Bosphorus' olarak da bilinen İstanbul Boğazı'nın başlangıcında yer almaktadır. İstanbul Boğazı, Marmara Denizi ile Karadeniz'i birbirine bağlayarak büyük bir coğrafî strateji oluşturur. Karadeniz, son derece önemli bir iç denizdir ve bu boğaz dışında başka hiçbir geçiş yolu bulunmamaktadır. İstanbul, dünyada benzeri olmayan iki sağlam ve güçlü boğaza sahiptir. Bu geçiş noktalarını elinde tutan her devlet hem Avrupa'nın hem de Asya'nın hâkimi sayılabilir. Bu nedenle Büyük Petro, vasiyetinde kendisinden sonra gelenlere bu boğazları ele geçirmek ve kontrol altına almak için her türlü fedakârlığı yapmaları gerektiğini belirtmiştir. Yüzyıllardır Rusya, boğazlar meselesini sürekli gündemde tutmuş ve Osmanlı Devleti'nden bu stratejik noktaların denetimini almaya çalışmıştır."[690]

Burada görüldüğü üzere İran basını İstanbul'un sahip olduğu iki boğazın Osmanlı Devleti'ni hem coğrafî hem de jeopolitik açıdan nasıl güçlü kıldığına vurgu yapmıştı. Yazının içeriğinde coğrafyanın stratejik değeriyle siyasal hedeflerin nasıl iç içe geçtiği, Karadeniz'in bir iç deniz olarak Rusya'nın sıcak denizlere inme politikasında belirleyici unsur hâline geldiği ayrıntılarıyla aktarılmıştı. Bu noktada dikkat çeken husus İran basınının coğrafî unsurları sıralamakla yetinmeyip, tarihî kişiliklerin politik vasiyetnamelerine kadar inerek Rusya'nın uzun vadeli stratejilerini tarihsel bir süreklilik içinde okumasıydı. Böylece Büyük Petro'dan Katerina'ya uzanan geniş bir tarih aralığına dayandırılan analiz Rus dış politikasının temel hedeflerinin sürekliliğine ışık tutmuştu.

Konuya dair Bâmdâd-ı Rûşen gazetesinde yayımlanan "Tekrar Çanakkale Meselesi: Rusların Büyük ve Millî Hayali" başlıklı yazı da dikkat çekici bir örnek oluşturmuştu. Yazıda boğazlar meselesi Osmanlı Devleti'nin değil İslam dünyasının da kaderini belirleyecek güçteki meseleler arasında konumlandırılmış ve "Doğu Sorunu" başlığı altında dünya tarihinin en önemli tartışma alanlarından biri olarak tanımlanmıştı. Haberin içeriğine göre bu mesele, Osmanlı-Rus ilişkilerinde yaşanan savaşların ardında yatan temel meseleyi açıklamak bakımından aydınlatıcı bir bağlam sunmuştu. Osmanlı ile Rusya arasında farklı gerekçelerle başlayan pek çok savaşın nihai amacının İstanbul ve boğazların kontrolünü ele geçirmek olduğu yönündeki yorum İran basınında bu sorunun tarihî kökenlerinin ne denli derin olduğuna işaret etmişti.

[690] Hâver (5 Zilhicce 1333/14 Ekim 1915). *Vaziyet-i Coğrafya-i Abna-yı Dardanel.* Sene 2, Sayı 9, s. 7.

Haberde vurgulanan bir diğer önemli nokta, Rusya'nın bu hedefe ulaşmak için Çar I. Petro döneminden itibaren benimsediği Karadeniz merkezli genişleme stratejisiydi. Petro'nun girişimleri kuzeyden güneye doğru ilerleyen bir yayılma siyaseti olarak tanımlanmış ve bu siyasetin halefleri tarafından da devam ettirildiği belirtilmişti. Büyük Katerina'nın izlediği hattın Rusya'yı Karadeniz kıyılarına ve sıcak denizlere bağlama gayretini güçlendirdiği ifade edilmişti. Saint Petersburg'un "Avrupa'ya açılan pencere" niteliğinde inşa edilmesi, Rusya'nın jeopolitik hedeflerini kararlılıkla sürdürdüğünün bir göstergesi olarak sunulmuştu. İran basını tüm bu tarihî çizgiyi aktararak Osmanlı Devleti'nin Karadeniz havzasındaki askerî ve siyasi varlığının sürekli bir baskı altında kalmasının tarihi nedenlerini okuyucuya aktarmayı amaçlamıştı.

Öte yandan Bâmdâd-ı Rûşen gazetesinin aktardığına göre her ne kadar Saint Petersburg, Rusya'nın Avrupa'ya açılan "pencere" işlevini üstlenmiş görünse de asıl mesele Rusların geniş ve serbest denizlere ulaşımını sağlayacak kesintisiz bir deniz yolu bulabilme zorunluluğuydu. Haberin detaylarına göre Baltık Denizi ile Karadeniz arasındaki rotalar Almanlar ve diğer Avrupalı güçler tarafından denetim altında tutulurken öte yanda Rusya için tarih boyunca en zorlu ve tehlikeli rakip konumunda olan İngiltere'nin varlığı kuzey hattının güvenilirliğini sürekli tehdit altında bırakmaktaydı. Üstelik Petersburg çevresinin sert iklim koşulları nedeniyle kış aylarında uzun süre donması şehrin ekonomik açıdan da Rusya için elverişli bir liman niteliği taşımadığını göstermekteydi. İran basınına göre Rusya'nın dünya denizlerine açılma zorunluluğu Karadeniz'i ve dolayısıyla İstanbul Boğazı ile Çanakkale Boğazı'nı kritik bir hedef hâline getirmişti. Haberde yer alan ifadelere göre İstanbul, Rusya açısından coğrafî bir kavşak değil, adeta kapı niteliğindeydi ki bu kapıyı kontrol eden her güç Rusya'nın denizlere çıkış anahtarını da elinde bulundurmuş olacaktı.

Nitekim haberde Rusya'nın üst düzey karar alıcılarından birine atfedilen "Rusya hükümeti, kendi evinin kapı anahtarlarını yabancılara teslim edemez" sözü, Çarlık Rusyası'nın boğazlar meselesine yüklediği önemin iç yüzünü göstermekteydi. İran basınının dikkat çektiği nokta Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttüğü askerî seferlerin ardında yatan uzun vadeli hedeflerin hem genişleme arzusu hem de Karadeniz havzası üzerinden deniz ticareti ve jeopolitik güç elde etme gayesiyle ilişkili olduğunu da ortaya koymaktaydı.[691]

[691] Bâmdâd-ı Rûşen (16 Cemaziyelevvel 1333/1 Nisan 1915). *Matbuat-ı Kafkas: Baz Mesele-i Dardanel.* Sene 1, Sayı 23, s. 3. (Gazetede sayı numarası sehven 35 olarak verilmiştir.)

Öte yandan Asr-ı Cedîd gazetesinin "Âsitâne (İstanbul)" başlıklı yazısı da İstanbul'un nasıl bir cazibe merkezi olarak algılandığını ve bu durumun yalnızca askerî konularla sınırlı olmadığını göstermekteydi. Yazıda şu ifadelere yer verilmişti:

> "Geçmiş yüzyıllarda, İstanbul şehri ve konumu her zaman kralların ve büyük komutanların dikkatini çekmiş ve onların iştahını kabartmıştır. Çünkü doğa, bu noktanın üzerinde büyük nimetlerini tecelli ettirmiştir. İstanbul'un güzel, hoş manzaraları ve doğanın harika görünümleri, özellikle de geçişi imkânsız olan iki boğazı (Çanakkale Boğazı ve İstanbul Boğazı), şehri çevreleyen ve düşmanın girişini engelleyen doğanın kudretli birer yapısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeplerle, eski çağlardan bugüne kadar tüm devletler ve milletler, İstanbul'a hayranlıkla bakmış ve ona sahip olmayı arzu etmişlerdir. Hatta Avrupa'nın savaşçı devletlerinin bu kanlı savaşta ulaşmayı hedefledikleri en önemli amaçlardan biri, bu büyük tarihî şehri fethetmektir. Bugün bile, bu iki doğal kapı, yani Çanakkale Boğazı ve İstanbul Boğazı'nın gerisinde, savaşın ateşi yanmakta ve bu büyük çatışmaların haberleri doğuda ve batıda yankı bulmaktadır."[692]

Söz konusu yorum İstanbul'un sahip olduğu coğrafî avantajların iktisadî birer çekim unsuru olarak da değerlendirildiğine işaret etmekteydi. İran basını bu kapsamda İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının yüzyıllar boyunca denetim altına alınmak istenmesinin, sadece bir toprak genişletme politikası değil, küresel ticaret yollarının kontrolü için de vazgeçilmez bir hamle olarak görüldüğünü aktarmıştı.

Hâver gazetesinde yer alan yazıya göre "Çanakkale Boğazı ve İstanbul Boğazı'nın coğrafî durumu dikkatlice incelendiğinde, özellikle İstanbul'un sahip olduğu stratejik konumun ne denli hayati olduğu daha da belirgin hâle gelmektedir. Bu iki boğazın sağ ve sol kıyıları, Avrupa ile Asya adlarını taşıyan iki büyük kara parçasını, bir annenin çocuklarını kucaklayarak birbirinden ayırması misali, birbirinden ayırmaktadır. Bu iki denizin anahtarlarına sahip olan Osmanlı sultanları, tarih boyunca 'İki Denizin ve İki Kıtaların Sultanı' unvanını elde etmişlerdir." ifadesiyle, Osmanlı egemenliğinin coğrafî unsurlarla nasıl bir bütünlük kazandığı vurgulanmıştı. Devamında vurgulanmıştı. Devamında Boğazı'nın giriş noktasında, Ege Denizi tarafından korunan ve dönemin modern askerî tekniklerine uygun şekilde inşa edilmiş son derece sağlam savunma sistemlerinin bulunduğuna dikkat çekilmişti. Bu tahkimat unsurları, Asya kıyısında yer alan "Kale-i Sultaniye" (Çanakkale Kalesi) ile Avrupa yakasında konumlanan "Kilitbahir" olarak belirtilmişti.

[692] Asr-ı Cedîd (20 Recep 1333/3 Haziran 1915). *Asitane (İstanbul).* Sayı 36, s. 8-10.

Yazının son bölümünde verilen bilgiler boğazın fiziki özelliklerini sayısal verilerle destekleyerek okuyucuya açık bir tablo sunmuştu:

> "Bu boğazın uzunluğu, belirtilen giriş noktasından başlayıp 'Gelibolu' olarak adlandırılan ve boğazın son noktası olarak kabul edilen yere kadar 70 kilometredir. Boğazın genişliği bazı yerlerde 1.000 metre, bazı kesimlerde ise 7.000 metreye kadar ulaşmaktadır. Derinlik ise 50 ila 60 metre arasında değişmektedir. En dar nokta Kale-i Sultaniye ile Kilitbahir arasında yer almakta olup burada genişlik 700 metreye kadar düşmektedir."[693]

şeklindeki detaylı tasvir İran kaynaklarının olaylara yaklaşımında ölçülebilir unsurlara dayalı bilgi sunma hassasiyetini de göstermekteydi.

Aynı zamanda boğazın girişinden Çanakkale'ye kadar olan tüm kritik noktaların güçlü surlar ve kalelerle tahkim edilmiş olduğuna da vurgu yapılmıştı. Bu yapıların dönemin koşullarına göre olağanüstü ateş gücüne sahip silahlarla donatıldığı belirtilmiş; böylece denizden gelecek saldırılara karşı doğal coğrafî zorluklarla savunma hatlarının nasıl iç içe geçtiği somut biçimde açıklanmıştı. Yazıda yer verilen şu çarpıcı değerlendirme, dönemin İran basınının yaklaşımını örnekler nitelikteydi:

> "Düşman savaş gemilerinin bu bölgeye girmesi son derece zor ve oldukça karmaşık bir iştir. Örneğin, eğer yüz zırhlı savaş gemisi saldırıya geçerse, bunlardan seksen tanesinin batmaması neredeyse imkânsızdır; geriye kalanlar ise geçiş yapamaz. Ayrıca bazı dar noktalarda iki ya da üç geminin batması durumunda, gemilerin geçişi tamamen engellenmiş olur. Bu yollar, su altı torpidoları ve deniz bombaları ile kapatılmıştır; bu nedenle gemilerin güvenli şekilde ilerlemesi mümkün değildir."[694]

Bu ifadeler Çanakkale Boğazı'nın sadece coğrafî engellerden ibaret olmadığını; Osmanlı askerî stratejisinin bu doğal avantajları nasıl etkin biçimde savunma gücüyle pekiştirdiğini göstermekteydi. Kara tarafındaki kaleler ve tahkimat hatlarının ele geçirilmeden deniz yoluyla bölgeye hâkim olunamayacağına vurgu yapılması İran basınının dönemin askerî mantığını coğrafî unsurlarla birlikte ele aldığını kanıtlamaktaydı. Özellikle, Osmanlı askerlerinin direncine dair "Her biri cesaretle savaşan bir aslan gibi olan askerlerin kararlılığı"[695] şeklindeki nitelendirme İran basınında moral unsurların nasıl stratejik anlatının bir parçası hâline getirildiğini de ortaya koymuştu. Böylelikle, Çanakkale Boğazı'nın

[693] Hâver (5 Zilhicce 1333/14 Ekim 1915). *Vaziyet-i Coğrafya-i Abna-yı Dardanel.* Sene 2, Sayı 9, s. 7.
[694] Hâver (5 Zilhicce 1333/14 Ekim 1915). *Vaziyet-i Coğrafya-i Abna-yı Dardanel.* Sene 2, Sayı 9, s. 7.
[695] Hâver (5 Zilhicce 1333/14 Ekim 1915). *Vaziyet-i Coğrafya-i Abna-yı Dardanel.* Sene 2, Sayı 9, s. 7.

savunmasında doğal coğrafî özelliklerin, teknik tahkimatın ve askerî iradenin nasıl birbirini tamamladığı bütünlüklü bir biçimde sunulmuştu.

Benzer bir yazı da Asr-ı Cedîd gazetesinin 19 Aralık 1914 tarihli sayısında, "Tarih-i Dardanel" başlığı altında kaleme alınmıştı. Bu yazıda Çanakkale Boğazı'nın tarihsel kökenlerinden başlayarak stratejik öneminin farklı yönleri ele alınmıştı. Yazıda şu ifadeler yer almıştı:

> "Çanakkale Boğazı, İstanbul'un anahtarı olarak kabul edilen ve hem eski hem de yeni tarihsel konumu itibariyle büyük bir öneme sahip olmuştur. Çanakkale Boğazı, Ege Denizi ile Marmara Denizi'ni birbirine bağlayan bir boğazdır. Başlangıçta, bu dar geçit Hellespont olarak adlandırılmış, ardından ise bu geçidin ortasında yer alan eski Dardanos (Dardanus) şehrine atfen Dardanel olarak isimlendirilmiştir. M.Ö. 480 yılında, ünlü Pers hükümdarı Xerxes (I. Serhas, Farsça: Haşayarşa; خشایارشا), büyük bir orduyla Yunanistan'a doğru hareket ederken, Çanakkale Boğazı'na geldiğinde, boğazın en dar noktasının 200 arşın olduğu yerde, İran ordusunun Avrupa topraklarına geçebilmesi için su üzerine bir köprü yapılmasını emretmiştir. O gece, köprü tamamlandığında, denizden şiddetli bir fırtına kopmuş ve köprüyü yıkıp dağıtmıştır. Sabah, bu haber Xerxes'e ulaştığında, öfkelenerek deniz kıyısına gelmiş ve kamçısını denize vurarak şu sözleri söylemiştir: 'Ey tuzlu ve acı su, efendin ve sahibin gösterdiğin bu edepsizliğin karşılığında seni cezalandıracak. Ben, zorla ya da gönüllü olarak senin dalgalarının üzerinden geçeceğim ve seni küçümseyerek, sana duyulan tüm saygıyı yok edeceğim.' Bu konuşmadan sonra, Xerxes, köprüyü inşa etmekle görevli mühendisleri cezalandırdı ve yeni bir köprü inşa etmek için başka bir grup mühendis görevlendirdi. Yeni köprü tamamlandığında, bütün Pers ordusunu buradan geçirerek Avrupa topraklarına giriş yaptı. Boğazın girişinin Ege Denizi'ne açılan kısmı yalnızca dört kilometre genişliğindedir ve bu bölge, iki yeni inşa edilmiş askeri kale ile korunmaktadır. Kalelerden biri Avrupa kıtasında yer almakta ve "Üç Dilber" olarak adlandırılmaktadır; diğeri ise Asya kıtasında yer almakta ve "Kumkale" adıyla bilinmektedir. Bu kalelerin inşa yeri, IV. Mehmed döneminde belirlenmiş ve 1658 yılında inşa edilmiştir. Kaleler, özellikle Venediklilerin saldırılarına karşı bir savunma hattı olarak işlev görmüş ve güçlü bir direniş sağlamıştır."[696]

Görüldüğü üzere İran basını Çanakkale Boğazı'nın antik çağlardan itibaren farklı imparatorlukların ve orduların geçiş stratejilerinde nasıl belirleyici bir rol oynadığını tarihsel süreklilik içinde okuyucuya sunmuştu. Özellikle Xerxes örneği Pers İmparatorluğu'nun batıya açılma hamlelerinin coğrafî zorluklarla nasıl karşı karşıya geldiğini, buna rağmen siyasi irade

[696] Asr-ı Cedîd (1 Safer 1333/19 Aralık 1914). *Tarih-i Dardanel.* Sayı 12, s. 7-8.

ve mühendislik çabalarıyla nasıl aşıldığını somut bir anlatımla ortaya koymaktaydı. İran basınının bu olayı kendi tarihsel referans alanından hareketle ele alması boğazlar meselesini salt Osmanlı-Rus rekabeti çerçevesine sıkıştırmadan, kadim bir jeopolitik mücadele silsilesi olarak değerlendirdiğini de göstermekteydi.

Yazının devamında Osmanlı döneminde boğazın savunma sistemiyle ilgili ayrıntılı bilgiler verilmişti. Tarihsel sıralamaya göre boğazın girişinden itibaren yaklaşık 20 kilometrelik bir hat boyunca inşa edilmiş surlar ve kaleler bölgenin doğal savunma hatlarını teknik tahkimat unsurlarıyla tamamladığını belgelemekteydi. Aktarıma göre:

> "Avrupa tarafındaki 'Kilitbahir' ve Asya tarafındaki 'Kale-i Sultaniye' (Çimenlik Kalesi) adlı savunma yapıları, Sultan II. Mehmet'in döneminde ve İstanbul'un fethinin hemen öncesinde inşa edilmiştir. Bu kalelerin yakınlarında, Çanakkale Boğazı kuzeye doğru dönerek daralmaktadır. Ayrıca bu bölgede, üçü Asya kıyısında ve diğer üçü Avrupa kıyısında olmak üzere beş-altı önemli savunma yapısı inşa edilmiştir. Kale-i Sultaniye'den kuzeye doğru, Asya kıyısında Mecidiye, Kale-i Kebir ve Nara kaleleri inşa edilmiştir. Avrupa kıyısında ise Kilitbahir'den başlayarak, Namazgah, Hürmenburun ve Çamburun savunma yapıları bulunmaktadır. Bu savunma yapılarından sonra, Çanakkale Boğazı kuzeydoğuya doğru dönerek genişlemektedir. Çanakkale Boğazı'nın her iki kıyısı köyler, bahçeler ve üzüm bağlarıyla kaplıdır. Bu bölgede ayrıca bazı başka savunma yapıları da inşa edilmiştir."[697]

Bu detaylar Osmanlı Devleti'nin boğazların stratejik konumunu kalıcı bir tahkimat mimarisiyle koruma altına aldığına dair somut veriler sunmaktaydı. Farklı savunma yapılarının coğrafî olarak birbirine bağlanışı bölgenin doğal savunma avantajlarının teknik altyapıyla desteklendiğine işaret ediyordu. Aynı yazının ilerleyen kısmında ise dönemin askerî kapasitesine dair şu önemli bilgilere yer verilmişti:

> "Çanakkale Boğazı, genellikle geçilemez olarak tanımlanmıştır ve doğal savunma özelliklerinin yanı sıra, savaş açısından önemli pek çok ek savunma yapısı yapılmış ve tüm noktalar, ağır toplar ve demir zırhlarla güçlendirilmiştir. Çanakkale Boğazı'ndaki dört ana kalede, yukarıda belirtilen yapılar, şu anda surlar ve yeni binalarla çevrilmiş olup, aynı zamanda savaş malzemeleriyle donatılmıştır. Bu kalelerin muhafız sayısı ve askerî gücü kesin olarak bilinmemekle birlikte, her bir kalede yaklaşık 4000 asker bulunduğu tahmin edilmektedir. Diğer savunma yapılarında ise 100 ile 200 arasında asker

[697] Asr-ı Cedîd (1 Safer 1333/19 Aralık 1914). *Tarih-i Dardanel.* Sayı 12, s. 7-8.

mevcuttur. Söylenene göre, Çanakkale Boğazı boyunca toplamda 80.000 asker konuşlanmıştır."[698]

Bir önemli noktayı da vurgulamak gerekir ki Çanakkale Boğazı insan eliyle inşa edilmiş surlar, kaleler ve topçu bataryalarıyla değil, coğrafî özellikleriyle de doğal bir savunma hattı oluşturmuştu. İran basınında yer verilen bilgilere göre boğazın dar alanlarda hızla akan su akıntısı özellikle savaş gemileri açısından ciddi bir risk kaynağı oluşturmaktaydı. Akıntının güçlü olması donanma manevralarını zorlaştırmakta, düşman gemilerinin dar geçişlerde savunma hatlarına yaklaşmasını tehlikeli kılmaktaydı.

Bununla birlikte İran kaynaklarının dikkat çektiği gibi, tüm bu savunma avantajlarına rağmen Çanakkale Boğazı tarih boyunca zaman zaman saldırılara karşı savunmasız kalmış ve İstanbul'a giden yolun açık hâle gelmesine zemin hazırlamıştı. 1499 ve 1657 yıllarında Venedik donanmasının boğaza sızmayı başarması Osmanlı savunmasının kimi dönemlerde zayıf noktalar barındırdığını göstermekteydi. Venedik donanması bu iki tarihte Çanakkale Boğazı'na girmeyi başarmış ve Osmanlı kuvvetlerini mağlup ederek Marmara'ya doğru ilerlemişti. Ancak benzer bir girişim 1604 yılında başarısızlıkla sonuçlanmış; Venedik donanması boğazın girişinde Osmanlı ateşine karşı koyamayarak batırılmıştı. Bunlar Osmanlı Devleti'nin boğaz savunmasında coğrafî avantajlarla insan eliyle kurulan tahkimat arasında süreklilik arz eden bir uyum arayışında olduğunu kanıtlamaktaydı.

Aynı şekilde 18. yüzyılda Rusya'nın Karadeniz'e açılma siyaseti çerçevesinde 1770 yılında Rus savaş gemilerinin boğaza sızmayı başarması Çanakkale Boğazı'nın stratejik dengesini sarsmıştı. 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise 1841 yılında Osmanlı Devleti ile beş Avrupa devleti arasında imzalanan Londra Boğazlar Sözleşmesi savaş gemilerinin boğazlardan geçişini yasaklayarak bölgedeki istikrarsızlığın önüne geçmeyi amaçlamıştı. Lakin 1853 yılında patlak veren Kırım Savaşı sırasında bu hüküm fiilen geçersiz kalmış; haziran ayında İngiltere ve Fransa donanması Kumkale önlerinde demirlemiş, Ekim ayında ise Çanakkale Boğazı'na girerek Osmanlı ile aynı cephede Rusya'ya karşı harekete geçmişti. Kırım Savaşı sonrasında 1856'da imzalanan yeni anlaşma, boğazların savaş gemilerine kapalı tutulacağını teyit etmişti. Fakat1878 yılında İngiltere bu prensibi ihlal ederek Rusya'nın Çanakkale Boğazı'na yaklaşmasını engellemek adına boğaza donanma göndermişti.[699] İran basınında bu diplomatik süreçlerin nakli boğazların savunmasının hem askerî tahkimat hem

[698] Asr-ı Cedîd (1 Safer 1333/19 Aralık 1914). *Tarih-i Dardanel.* Sayı 12, s. 7-8.
[699] Asr-ı Cedîd (1 Safer 1333/19 Aralık 1914). *Tarih-i Dardanel.* Sayı 12, s. 7-8.

de uluslararası anlaşmalar ve güç dengesi politikalarıyla da şekillendiğini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

3.2. Çanakkale Boğazı'nın Tahkim Edilmesi

Osmanlı devlet adamları Çanakkale Boğazı'nın sahip olduğu stratejik konumu erken dönemlerden itibaren fark etmiş ve bu bölgenin güvenliğini sağlamak amacıyla çeşitli askerî hazırlık süreçlerini devreye sokmuşlardı. İran basınında yer alan bilgilere göre I. Dünya Harbi'nden önce boğazın kritik noktalarına istihkâm hatlarının inşası, fenerlerin ve topların yerleştirilmesi ile askerî yerleşimlerin kurulması türünden kapsamlı önlemler talep edilmişti. Bu hazırlıklarla bölgenin savunma kapasitesini artırmak ve olası bir saldırı karşısında geçiş yollarını denetim altında tutmak hedeflenmişti.[700]

I. Dünya Harbi'ne giden süreçte tahkimat faaliyetlerinin hızlandırılması, dönemin uluslararası ittifak dengeleri bağlamında da değerlendirildiğinde dikkat çekicidir. Özellikle Almanya'nın Osmanlı Devleti ile geliştirdiği askerî iş birliği bölgedeki tahkimatın güçlendirilmesi ve savunmanın modern savaş tekniklerine uyarlanması açısından önemli bir etki oluşturmuştu. İran basınına yansıyan haberlerde Alman uzmanların teknik ve mühendislik desteği sağladığı, bu desteğin Çanakkale savunmasının verimliliğini artırmada belirleyici bir unsur olduğu belirtilmekteydi. Nitekim Asr-ı Cedîd gazetesinde aktarıldığına göre Osmanlı Devleti Çanakkale cephesindeki savunma hazırlıklarına 1913 sonbaharında başlamıştı. Haberin detaylarına göre Almanlar, Romanya ve Bulgaristan üzerinden büyük top bataryaları, askerî mühimmat, subay, mühendis ve kara ile deniz işçileri dahil olmak üzere yaklaşık 7.400 kişilik bir grubu Gelibolu Yarımadası'na sevk etmişti. Bu sevkiyatın ilerleyen dönemde 11.880 kişiye kadar çıktığına dair bilgiler bölgedeki savunmanın geniş ölçekli bir organizasyonla yürütüldüğünü göstermekteydi. Gelibolu'da kurulan savunma hatları arasında hendekler ve sağlam kaleler dikkat çekmişti. İran basını inşaatlarda kullanılan malzemeye dair detayları da aktarmış; Osmanlı topraklarına ulaşan petrolün genellikle demir levhalardan yapılmış sandıklarda taşındığı, bu sandıkların boşaltıldıktan sonra Çanakkale'ye getirilerek testereyle dikdörtgen küp şeklinde kesildiği ve içerisine özel bir tür harç konularak taş bloklara dönüştürüldüğü belirtilmişti. Bu yapay taş bloklar ihtiyaca göre yüksek surlar, kaleler ve tahkimat hatları inşa etmekte kullanılmış; bu metot dönemin kısıtlı lojistik imkânları düşünüldüğünde bölgedeki savunmanın yaratıcı çözümlerle desteklendiğini de ortaya koymuştu.

[700] BOA, Y. PRK. ASK. 115/6.

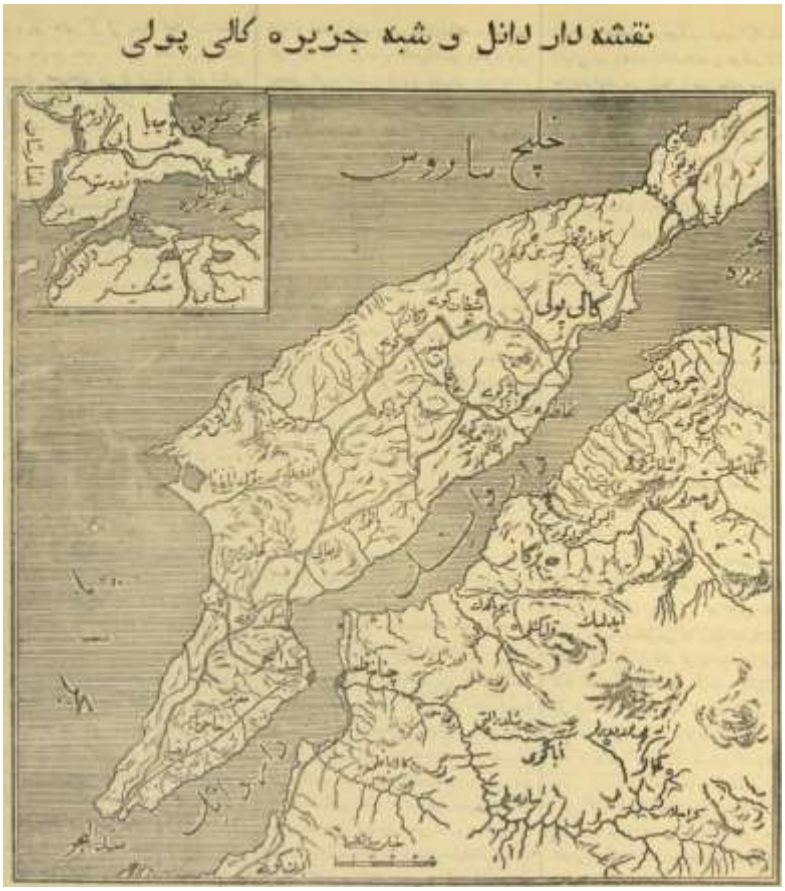

Şekil 2.5. Asr-ı Cedîd gazetesinde yer alan Çanakkale ve Gelibolu Yarımadası'na ait bir harita

Kaynak: Asr-ı Cedîd, 14 Ekim 1915.

Bu tahkimat faaliyetlerinin komutasında Alman General Liman von Sanders (1855-1929) belirleyici bir figür olarak öne çıkmıştı. İran basınındaki haberlere göre Sanders, Çanakkale'deki savunma hatlarını büyük ölçüde güçlendirmiş bazı eski müstahkem mevkileri yeniden düzenlemiş ve savunma planlamasında bölgenin coğrafî özelliklerini ayrıntılı biçimde göz önünde bulundurmuştu. Asr-ı Cedîd gazetesinde yer alan bilgilerde Sanders'ın Çanakkale'nin Asya kıyısında bir üs kurarak her gün Gelibolu Yarımadası'na gittiği, alanı baştan sona denetlediği ve doğal yapı, düzlükler, tepeler, vadiler ile uçurumlar gibi unsurları savunmaya uygun şekilde değerlendirmek için kapsamlı değişiklikler yaptığı vurgulanmıştı.[701]

Almanya, Osmanlı Devleti ile kurduğu askerî ve siyasi ittifakın bir yansıması olarak özellikle Çanakkale Boğazı'nın tahkim edilmesine yönelik desteğini aşamalı biçimde artırmıştı. Bu dönemdeki hazırlıkları ayrıntılı şekilde izleyen İran gazetelerinden biri olan Ra'd, 15 Eylül 1914 tarihli haberinde Almanya'nın Osmanlı donanması ile limanlarını güçlendirmek amacıyla 70 subay ve mühendisi görevlendirdiğini; buna ek olarak 42 topçu

[701] Asr-ı Cedîd (1 Safer 1333/19 Aralık 1914). *Tarih-i Dardanel.* Sayı 12, s. 5-6.

subayın Çanakkale'deki kale ve istihkâmların güçlendirilmesi için sahaya gönderildiğini ifade etmişti.[702]

Öte yandan Ra'd gazetesinin 13 Ekim 1914 tarihli "Osmanlı ve Savaş" başlıklı haberinde Alman subaylarının öncülüğünde Çanakkale Boğazı sahillerinde yeni istihkâmlar inşa edildiği bu inşaat sürecinin İtilaf Devletleri'nin İzmir ve Dedeağaç bölgelerine asker çıkarma girişimlerine karşı Osmanlı Devleti'nin sert bir şekilde yanıt vereceğine dair önemli bir sinyal olduğu ifade edilmişti.[703] Aynı gazetenin 27 Ekim tarihli sayısında ise boğaza dönük savunma planlarının bir adım ileri taşındığı ve İngiliz deniz kuvvetlerinin bilgisi dışında bazı bölgelerde yeni bombalar yerleştirildiği bilgisi paylaşılmıştı. İran basını bu gelişmeleri aktarırken, Osmanlı'nın savunma hattında yeni teknolojilerin kullanıldığını vurgulamış; böylelikle İtilaf Devletleri'nin muhtemel bir saldırısı karşısında kararlı bir direniş mesajının verildiğini okuyucusuna aktarmıştı.[704]

Çanakkale Boğazı, sahip olduğu doğal savunma hatları ve insan eliyle inşa edilen tahkimat unsurlarının birleşimiyle tarih boyunca stratejik önemini pekiştirmişti. İran gazetelerinin harp yıllarında bu meseleyi işleme biçimi, boğazın salt coğrafî bir geçiş noktası olmadığını askerî ve iktisadî geçiş yolları üzerinde tarihsel bir denge unsuru niteliği taşıdığını da göstermekteydi. Osmanlı Devleti açısından bakıldığında boğazın korunması bir toprak savunması değil başkent İstanbul'un emniyetini doğrudan garanti altına almak anlamına gelmekteydi. Bu nedenle doğal savunma hatları Osmanlı tarafından inşa edilen surlar, kaleler, siperler ve diğer mühendislik çözümleriyle tamamlanmıştı. Bâmdâd-ı Rûşen gazetesinde yayımlanan "Doğal ve Yapay Tahkimatlar" başlıklı yazı savunma anlayışını ortaya koyması bakımından dikkat çekici bir örnek oluşturmuştu. Yazıda boğazın her iki yakasında konumlanan savunma yapılarının yanı sıra, özellikle Avrupa kıyısındaki doğal engellerin savunma stratejisindeki belirleyici rolüne dikkat çekilmişti. Yazıda yer verilen ifadelere göre, Avrupa kıyısındaki doğal yapılar, 200 ila 1000 arşın arasında değişen yüksekliğiyle boğazın savunmasını ciddi şekilde güçlendirmişti. Bu yapılar, bölgeye gelenlerin hayranlıkla bakmasına neden olacak kadar etkileyici olup, boğazın kıvrımlı ve eğimli yapısıyla birleşerek, doğal savunma hatları oluşturmuştu." Bunun yanı sıra gazete Osmanlı Devleti'nin doğal engellerin yarattığı avantajı pekiştirmek amacıyla bölgeye askeri kaleler ve sağlam siperler inşa ettiğini, bu yapıların yeni toplar ve diğer harp araçlarıyla donatılarak düşmanın

[702] Ra'd (24 Şevval 1332/15 Eylül 1914). *Matbuat-ı Harice Raci' be-Cengi Beyne'l-mileli-i Dünya*. Sayı 106, s. 2.
[703] Ra'd (22 Zilkade 1332/13 Ekim 1914). *Osmanî ve Ceng.* Sene 6, Sayı 9, s. 2.
[704] Ra'd (7 Zilhicce 1332/27 Ekim 1914). *Matbuat-ı Harice Raci' be-Ceng-i Beyne'l-mileli.* Sene 6, Sayı 15, s. 3.

ilerlemesini engelleyecek şekilde planlandığını ifade etmişti. Yazıya göre: "Bu nedenle, Osmanlı Devleti'nin izni olmadan Çanakkale Boğazı'ndan geçmek ve İstanbul'a ulaşmak, neredeyse imkânsız hale gelmişti.[705]

İran basınında dikkat çeken önemli başlıklardan biri, Çanakkale Boğazı'nın stratejik açıdan sahip olduğu askerî durum ile kalelerdeki bataryaların yerleşimi ve genel savunma stratejileri olmuştu. Dönemin kaynaklarına yansıdığı üzere, Çanakkale Boğazı, Osmanlı Devleti'nin başkentini korumaya yönelik savunma hattının en kritik unsurlarından biri olarak öne çıkmaktaydı. Boğazın girişinde konumlanan dış savunma hatları kadar, iç kalelerde bulunan güçlü bataryalar da Osmanlı'nın bölgedeki direncini belirleyen temel taşları oluşturmuştu. Bu doğrultuda Ra'd gazetesinin 17 Mart 1915 tarihli "Çanakkale'nin Silah ve Topları" başlıklı haberi boğazdaki savunma yapılarının sahip olduğu askerî donanımı ayrıntılı biçimde ortaya koyması bakımından dikkat çekici bir kaynak işlevi görmüştü. Haberde yer alan bilgilere göre boğazın giriş noktasında yer alan 24 adet kale ve güçlü bataryalar eski tip toplarla yetinmemiş, dönemin en modern üretimlerinden sayılan Alman Krupp fabrikalarından temin edilen yeni toplarla takviye edilmişti. Böylelikle Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri'nin denizden yapabileceği muhtemel saldırılara karşı hem geleneksel savunma araçlarını hem de çağın ileri teknoloji ürünü ağır silahlarını bir arada kullanma yoluna gitmişti.

Haberde öne çıkan teknik detaylar Çanakkale Boğazı'ndaki ana savunma bataryalarının ne denli çeşitlendirilmiş ve etkinleştirilmiş olduğunu göstermekteydi. Ra'd gazetesine göre özellikle Hamidiye Kalesi, 36 cm'lik iki top ve 24 cm'lik yedi top ile tahkim edilmişti. Bu batarya boğaz savunmasının önemli dayanak noktalarından biriydi. Aynı zamanda Hamidiye'nin ikinci silsilesinde, 39 cm'lik iki top, 24 cm'lik bir top, 21 cm'lik bir top ve 15 cm'lik dört top yer almakta, bu yapı savunma gücünün daha da sağlamlaştırılmasına katkı sağlamaktaydı. Söz konusu bataryalar belirli bir kaleye bağlı kalmayıp farklı noktalarda çeşitli kalibrelerde toplarla desteklenmişti. Öte yandan diğer bataryalar da detaylı biçimde aktarılmıştı: ilk bataryada 28 cm'lik iki top, 24 cm'lik dört top ve 9 cm'lik beş top yer almakta, ikinci bataryada ise iki adet 36 cm'lik top bulunmaktaydı. Üçüncü batarya, 28 cm'lik bir top, 26 cm'lik bir top, 24 cm'lik on bir top, 21 cm'lik üç top ve 15 cm'lik üç top ile donatılmıştı. Ayrıca Helles Burnu'nda iki adet 24 cm'lik top, Seddülbahir'de altı adet 26 cm'lik top, Orhaniye'de iki adet 42 cm'lik top ve Kumkale'de dört adet 26 cm'lik top ile iki

[705] Bâmdâd-ı Rûşen (21 Rebiülahir 1333/8 Mart 1915). *İstihkâmat-ı Tabi'i ve Masnu'i.* Sayı 15, s. 1.

adet 15 cm'lik top bulunmaktaydı. Haberin içeriğine göre bunlar boğazın girişindeki dış savunma hatlarını oluşturmakla birlikte iç kısımda konumlanan kale ve savunma yapılarının bu dış hatlardan çok daha güçlü savunma kapasitesine sahip olduğu vurgulanmaktaydı. Haberde özellikle dikkat çekilen bir diğer unsur 36 santimetre çapında üç farklı tip topun varlığıydı. Her bir topun namlu uzunluğunun oldukça büyük olduğu ve mermi gücünün yüksek patlayıcı etkisi sayesinde tam zırhlı gemileri tahrip edebilme kapasitesine sahip olduğu aktarılmıştı. Bu noktada İran basınının haberlerinde öne çıkan unsur sadece sayısal ve teknik verilerin paylaşılması değildi; bu verilerin Osmanlı'nın savunma stratejisine nasıl entegre edildiğinin de değerlendirilmesiydi.

Ra'd gazetesinin verdiği bilgilere göre Çanakkale Boğazı'ndaki savunma hattının gücünü belirleyen temel unsurlardan biri de kullanılan topların sahip olduğu menzil ve ateş gücüydü. Haberde özellikle Alman Krupp toplarının tasarımının zırhlı gemilerin çelik levhalarını delip geçebilecek kadar güçlü olduğuna ve bu topların yüksek tahribat kapasitesiyle boğaz savunmasının en kritik bileşenlerinden birini oluşturduğuna dikkat çekilmişti. 36 cm'lik bu topların uzak mesafelerde dahi etkili bir şekilde kullanılabildiği; örneğin 8.000 metre mesafeden 1,5 cm kalınlığında bir çelik levhayı delip geçebildiği, mesafe kısaldıkça delme gücünün orantılı biçimde arttığı belirtilmişti. Yarım mil mesafeye kadar bu topların çelik levha üzerinde 5 santimetre çapında delik açabildiği mesafe kısaldıkça delme yükseldiği aktarılmıştı. Haberde ayrıca bu topların menzil kapasitelerine de detaylı şekilde yer verilmişti: 20 derece açıyla ateşlendiğinde birinci tip 22 kilometre 682 metre, ikinci tip 26 kilometre 294 metre, üçüncü tip ise 27 kilometre 547 metre mesafe kat edebilmekteydi. 36 santimetre çapındaki bu topların mermilerinin ortalama ağırlığı 620 kilogram olarak verilmişti. Bununla birlikte, Ra'd gazetesinde dikkat çekilen bir diğer husus ağır topların uzun süreli kullanımında ortaya çıkabilecek zafiyetlere işaret etmekteydi. Haberde, topların ne kadar fazla mermi atarsa o kadar namlu ağzının genişleyeceği ve bu genişlemenin merminin çıkış hızını azaltarak ateş gücünü düşüreceği ifade edilmişti.

Çanakkale Boğazı'ndaki 36 santimetre çapındaki "Howitzer" sistemli toplar da özel bir önem arz etmişti. Aynı sistemin 28 santimetre çapındaki toplarının boğazdaki tüm batarya zincirlerinde hem Asya hem de Avrupa kıyılarında kullanıldığı; bu topların farklı kalibrelerdeki diğer toplara kıyasla daha güçlü olduğu belirtilmişti. 26 santimetre çapındaki topların birkaç yıl önce Krupp fabrikasında üretildiği ve "Essen" üzerinden İstanbul'a gönderildiği de haberde yer almıştı. Bu sistemdeki topların deniz savaş gemilerinde ve Danimarka gibi Avrupa ülkelerinde de kullanıldığı bilgisi paylaşılmıştı. Haberde Krupp

yapımı 26 santimetre çapındaki bir top mermisinin yarım fersah mesafeden 15 santimetre kalınlığındaki özel sert çelik levhayı delip parçalayabildiği bilgisi de dikkat çekiciydi. Ayrıca Ra'd gazetesi Çanakkale Boğazı'ndaki kalelerde ve savunma hatlarında konuşlandırılan topların farklı çap ve mermi ağırlıklarını da ayrıntılı şekilde paylaşmıştı. Buna göre 36 santimetre çapındaki topların mermi ağırlığı 620 kilogram, 28 santimetre çapındaki topların 300 kilogram, 26 santimetre çapındaki topların 205 kilogram, 24 santimetre çapındaki topların 190 kilogram, 21 santimetre çapındaki topların 125 kilogram, 15 santimetre çapındaki topların mermi ağırlığı ise 45 kilogram olarak belirtilmişti.[706]

Netice itibariyle İran basınının I. Dünya Harbi öncesi ve sırasında Çanakkale ve İstanbul Boğazı'ndaki güçlendirme ve silahlanma faaliyetlerine büyük önem verdiği açık biçimde ortaya çıkmaktaydı. İran gazeteleri bu iki stratejik geçiş noktasının hem Osmanlı Devleti'nin bekası hem de bölgedeki dengeler ve özellikle İran'ın çıkar dengeleri açısından da hayati bir konumda yer aldığını vurgulamıştı. Bu doğrultuda İran basını boğazların askerî boyutuyla sınırlı kalmayıp siyasi, iktisadî ve jeopolitik düzlemde de çok yönlü bir mücadele alanı olduğunu belirtmiş; Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının kaderinin Orta Doğu'nun geleceğiyle doğrudan ilişkili olduğuna dikkat çekmişti.

3.3. İran Basınında İtilaf Donanması'nın 18 Mart Öncesi Çanakkale Harekâtı

İran basınında İtilaf Donanması'nın 18 Mart öncesindeki Çanakkale harekâtına ilişkin ilk haberlerin 1914 yılının Kasım ayından itibaren yayımlanmaya başladığı, Mart 1915 itibarıyla ise İran gazetelerinde Çanakkale Boğazı'na ilişkin haberlerin hem sayıca hem de içerik bakımından yoğunlaştığı dikkat çekmiştir. Ancak söz konusu haberlerin genellikle gecikmeli biçimde yayımlanmış olması hem bölgedeki yoğun savaş koşulları hem de basın organlarının bilgiye erişimindeki sınırlılıklar ile açıklanabilir. Dolayısıyla, savaşın seyri hakkında düzenli ve güncel bilgi edinmenin, dönemin iletişim imkânları göz önüne alındığında, son derece güç ve zaman alıcı bir süreç olduğu anlaşılmaktadır.

İngiltere ve Fransa, Çanakkale Boğazı'na yönelik başlattıkları saldırı sürecinde yalnızca askerî cephelerde ve sömürge topraklarında değil, aynı zamanda İran coğrafyasındaki propaganda faaliyetlerinde de belirgin bir yoğunluk sağlamışlardır. Mart 1915 itibarıyla İran basınında yer alan haberlerde, bu propaganda çabalarının etkisi açık biçimde hissedilmiştir. Özellikle Londra, Paris, Petrograd, Amsterdam ve Atina gibi merkezlerden aktarılan raporlara dayanan haberlerde, Çanakkale Muharebeleri ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Ancak bu

[706] Ra'd (2 Cemaziyelevvel 1333/18 Mart 1915). *Esliha ve Topha-yı Kal'a-i Dardanel.* Sene 6, Sayı 101, s. 4.

haberler, doğrudan İran kamuoyunun görüş ve değerlendirmelerini yansıtmaktan ziyade, büyük ölçüde dış kaynaklı bilgi ve yorumlara dayanmaktadır. Bu nedenle, ilgili bölümde İran basınının kendi perspektifini yansıtan haber ve makalelere odaklanılmış; bu yolla basının Çanakkale Savaşları'na nasıl bir anlam atfettiği anlaşılmaya çalışılmıştır.

Bilindiği üzere, Osmanlı hükûmetinin Almanya ile 2 Ağustos 1914 tarihinde imzaladığı gizli ittifak antlaşması, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Harbi'ne katılım sürecindeki temel etkenlerden biri olmuştur. Aynı gün içerisinde seferberlik ilan edilmiş ve savaş hazırlıkları hızla başlatılmıştır. Bu çerçevede, stratejik öneme sahip İstanbul ve Çanakkale boğazlarının güvenliğine yönelik çeşitli askerî ve savunma önlemleri alınmıştır. Nitekim 3-4 Ağustos 1914 tarihinde her iki boğaz mayınlanarak deniz trafiğine kapatılmış; bu yolla deniz yoluyla gerçekleştirilebilecek muhtemel saldırılara karşı savunma düzenlemeleri hayata geçirilmiştir. Tüm bu gelişmeler, Osmanlı Devleti'nin savaşa katılım konusundaki kararlılığını açık biçimde ortaya koymaktadır.

Bu sürecin devamında, 10 Ağustos 1914 tarihinde, Osmanlı Devleti'nin harp hazırlıklarını hızlandırdığı bir dönemde, İngiliz donanmasından kaçan Alman kruvazörleri Goeben ve Breslau, Çanakkale Boğazı'ndan geçerek Osmanlı topraklarına sığındı. Bu gelişme, yalnızca Osmanlı-Alman ilişkileri açısından değil, aynı zamanda Çanakkale ve Gelibolu hattındaki askerî hazırlıkların ivme kazanması bakımından da kritik bir dönüm noktası oldu. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin uluslararası politikadaki yönelimini belirlemede ve Boğazlar üzerindeki egemenlik haklarını savunmaya yönelik stratejisini netleştirmede etkili bir rol oynadı. Bu çerçevede, Osmanlı hükûmeti 27 Eylül 1914 tarihinde Çanakkale Boğazı'nı, ticaret gemileri dâhil olmak üzere tüm deniz araçlarına kapatarak, tarafsızlık ilkesine rağmen fiilî bir blokaj uygulamasına yöneldi.[707]

İran basını da bu gelişmeleri yakından takip etmiş ve özellikle Boğaz'ın kapatılmasına ilişkin gerekçeleri kamuoyuna aktarmaya çalışmıştır. Nitekim Hâver ve Ra'd gazeteleri, Babıâli kaynaklarına dayandırdıkları haberlerde, bir Osmanlı harp gemisinin Çanakkale Boğazı'ndan çıkarak Ege Denizi'ne açıldığını ve burada Fransız ile İngiliz donanmasıyla karşılaştığını bildirmiştir. Haberlere göre, İngiliz donanması Osmanlı gemisinin durmasını talep etmiş; ardından geminin Boğaz'dan çıkış amacı ile niyeti sorgulanmıştır. Gemi kaptanının yaptığı açıklamalar yeterli görülmeyince, kendisine derhal Boğaz'a geri dönmesi emredilmiştir. Kaptan bu emri kabul ederek geri dönmüş ve durumu üst makamlara iletmiştir.

[707] Ra'd (22 Zilkade 1332/13 Ekim 1914). *İnsidâd-ı Dardanel.* Sene 6, Sayı 9, s. 2; Mecd, *İngiliz ve İşgal-i İran…*, s. 65-66.

Söz konusu olayın raporunun Boğaz Komutanlığı'na ulaşmasının ardından, Çanakkale Boğazı'nın derhâl kapatılmasına karar verilmiştir. Ancak bu karar yalnızca Çanakkale Boğazı'nı kapsamakta; İstanbul Boğazı açık bırakılmıştır. İran gazetelerinde yer alan haberlere göre, Osmanlı yetkilileri bu kararın zorunlu olduğunu ifade etmiş ve Boğaz'ın kapatılmasını, Fransız ile İngiliz donanmalarının olası saldırı girişimlerinin bir işareti olarak değerlendirmiştir.[708]

Bu süreçte, Osmanlı ile İtilaf Devletleri arasındaki diplomatik ilişkiler giderek gerilmişti. Ancak Ra'd gazetesinde 27 Ekim 1914 tarihinde yayımlanan habere göre, tüm gerginliğe rağmen Osmanlı hükûmeti ile İtilaf Devletleri temsilcileri arasındaki müzakereler hâlen sürdürülmekteydi. Söz konusu görüşmelerin merkezinde özellikle Çanakkale Boğazı'nın statüsü ve bu bağlamda geliştirilecek diplomatik çözüm önerileri yer almaktaydı. Haberde, diplomatların boğazların yakın zamanda yeniden açılacağı yönünde temkinli bir iyimserlik taşıdığı ifade edilmişti. Öte yandan, gazete haberinde kimlikleri gizli tutulan bazı tarihçilerin Osmanlı yönetiminin bu dönemde boğazların statüsüne yönelik tavizler vererek önemli stratejik kazanımlar sağlamaya çalıştığını iddia ettikleri belirtilmişti.[709]

Tüm diplomatik girişimlere rağmen somut bir uzlaşma sağlanamadı ve taraflar arasındaki gerilim hızla tırmandı. Bu gelişmelerin ardından, 29 Ekim 1914 tarihinde Osmanlı Donanması, Alman Amiral Wilhelm Souchon'un komutasında Karadeniz'e açıldı ve Rus limanlarını hedef aldı. Aynı gün içinde Odesa, Sivastopol ve Novorossiysk limanları bombalandı ve böylece Osmanlı Devleti, Rusya'ya karşı ilk askerî harekâtını başlatmış oldu. Tarihe "Karadeniz Hadisesi" olarak geçen bu olay, Osmanlı'nın I. Dünya Harbi'ne fiilen dâhil olmasına neden olan doğrudan bir tetikleyici oldu. İngiltere ve Fransa, bu saldırıyı bir savaş ilanı olarak değerlendirdi ve 5 Kasım 1914 tarihinde Osmanlı Devleti'ne resmen savaş ilan etti.

Söz konusu gelişmeler, yalnızca Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Harbi'ne katılım sürecini şekillendirmekle kalmadı, aynı zamanda Çanakkale Cephesi'nin fiilî olarak oluşmasına da temel hazırladı. İtilaf Devletleri, Osmanlı donanmasının Karadeniz'de gerçekleştirdiği saldırıyı, kendi çıkarlarını hedef alan doğrudan bir tehdit olarak değerlendirdi ve bu doğrultuda askerî karşılık verme yoluna gitti. Bu çerçevede, 3 Kasım 1914 tarihinde İtilaf donanması, söz konusu saldırıya misilleme amacıyla Çanakkale Boğazı'nı yaklaşık 17

[708] Hâver (11 Zilkade 1332/1 Ekim 1914). *Besteşuden-i Tenge-i Dardanel.* Sene 1, Sayı 3, s. 6; Ra'd (5 Zilhicce 1332/25 Ekim 1914). *Matbuat-ı Harice Raci' be-Cengi Beyne'l-mileli-i Dünya: Tavzihat-ı Babıâli Raci' ba-Ensedad-ı Dardanel.* Sene 6, Sayı 14, s. 3.
[709] Ra'd (7 Zilhicce 1332/27 Ekim 1914). *Matbuat-ı Harice Raci' be-Ceng-i Beyne'l-mileli*. Sene 6, Sayı 15, s. 4.

dakika süreyle bombaladı. Gerçekleştirilen bu ilk bombardıman, Boğaz'daki savunma sistemlerini test etmeye yönelik sınırlı bir askerî girişim niteliği taşıdı. Ardından, 13 Kasım'da Boğaz'ın girişinde yer alan Türk tabyaları hedef alınarak ikinci bir bombardıman daha düzenlendi.

Bu bombardımanların ardından İran basını da Çanakkale Cephesi'ne ilişkin gelişmeleri daha yakından izlemeye başladı. Elde edilen bilgiler doğrultusunda yayımlanan haber ve makaleler aracılığıyla İran kamuoyu, bölgede yaşanan askerî gelişmeler hakkında düzenli olarak bilgilendirildi. Söz konusu gelişmelerin basına yansıması, özellikle *Asr-ı Cedîd* gazetesi üzerinden dikkat çekti. İlgili gazete, Çanakkale Muharebeleri'nin başladığını şu ifadelerle duyurdu: "Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasının hemen ardından, müttefik donanmaya ait gemiler Çanakkale kalelerini bombardıman etmeye başladı." Bu haber, İran basınında Çanakkale'ye yönelik ilk bombardımanlara ilişkin yayımlanan erken örneklerden biri olarak öne çıktı.

Bu süreçte, İtilaf donanması Çanakkale Boğazı'na yönelik saldırılarını kesintisiz bir şekilde sürdürdü. İlk bombardımanların ardından deniz harekâtı farklı bir boyuta taşındı ve denizaltı unsurları da devreye girdi. 13 Aralık sabahı, Teğmen Norman Holbrook komutasındaki "B11" adlı İngiliz denizaltısı, Çanakkale Boğazı'na girerek Osmanlı Donanması'na ait Mesudiye zırhlısını hedef aldı. Gerçekleştirilen saldırı sonucunda Mesudiye zırhlısı sulara gömüldü ve Osmanlı donanması önemli bir kayıp verdi. Bu gelişme, İran basınında da geniş yankı buldu. Nitekim Asr-ı Cedîd gazetesi, 19 Aralık 1914 tarihli sayısında söz konusu olayı şu ifadelerle kamuoyuna aktardı:

> "Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasının hemen ardından, müttefik gemiler Çanakkale kalelerini bombardıman etmeye başlamış; ancak kalelerden gelen karşılık nedeniyle bombardımanlar büyük ölçüde sonuçsuz kalmış ve müttefikler ilerlemeye karar vermişlerdir. Fakat sonradan bir İngiliz denizaltısı Çanakkale Boğazı'na girerek Osmanlı'ya ait 'Mesudiye' adlı savaş gemisini batırmıştır."[710]

Öte yandan, Ra'd gazetesi de aynı dönemde yayımladığı "Osmanlı Yaralıları" başlıklı haberde, Osmanlı Devleti'nin Çanakkale'de yaşadığı askerî kayıpların yalnızca donanmaya ait unsurlarla sınırlı kalmadığını ortaya koydu. Haberde, İtilaf donanmasının gerçekleştirdiği

[710] Asr-ı Cedîd (1 Safer 1333/19 Aralık 1914). *Tarih-i Dardanel.* Sayı 12, s. 4, 7-8.

bombardımanlar sırasında yaralanan yaklaşık 90 Osmanlı askerinin, Çanakkale'de bulunan bir askerî hastanede tedavi altına alındığı bildirildi.[711]

İstanbul, Osmanlı Devleti'nin idarî ve sembolik merkezi olarak, İtilaf Devletleri açısından hem askerî hem de siyasî bakımdan öncelikli bir hedef konumunda bulunmaktaydı. Bu nedenle, başkente giden en stratejik güzergâh olan Çanakkale Boğazı, Müttefik saldırılarının odağı hâline geldi. İtilaf kuvvetleri, Boğaz'daki Osmanlı savunma hatlarını aşarak doğrudan İstanbul'a ulaşmayı amaçladı ve bu doğrultuda saldırılarını giderek yoğunlaştırdı. Ancak Asr-ı Cedîd gazetesinde yer alan habere göre, Çanakkale Boğazı'ndaki Osmanlı kalelerinin gösterdiği direnç, Müttefik kuvvetlerinin beklediği etkiyi yaratmamıştı. Kalelerden gelen yoğun topçu karşılığı, bombardımanların büyük ölçüde sonuçsuz kaldığını ve İtilaf donanmasının stratejik hedeflerine ulaşamayacağını ortaya koymuştu.[712]

Bu başarısızlık ve Osmanlı savunmasının gösterdiği direnç, Müttefikler arasında harekâtın geleceğine dair ciddi tartışmaları beraberinde getirdi. Nitekim 1914 sonu ile 1915 başları arasında, İngiltere Deniz Bakanı Winston Churchill, Başbakan Herbert Asquith ve Deniz Kuvvetleri Başkomutanı Lord Fisher arasında yapılan toplantılarda, donanmanın Çanakkale Boğazı'na yönelik harekâtı konusunda önemli görüş ayrılıkları yaşandı. Churchill, yalnızca donanmayla gerçekleştirilecek bir hücumun boğazın geçilmesi için yeterli olacağını savunurken, Fisher donanmanın tek başına bu hedefe ulaşmasının mümkün olmadığını, kara kuvvetlerinin mutlaka harekâta dâhil edilmesi gerektiğini ileri sürdü. Bu tartışmalar, harekâtın seyri ve genel stratejisi açısından belirleyici bir dönüm noktası oldu.[713]

Fisher'in tüm itirazlarına rağmen, İngiliz hükûmeti harekâtın kara desteği olmaksızın, yalnızca donanma kuvvetleriyle yürütülmesine karar verdi. Bu doğrultuda hazırlanan saldırı planı, İngiliz Amiral Sackville Hamilton Carden tarafından oluşturuldu ve dört aşamadan meydana geldi. İlk üç aşamada, dış, orta ve merkez tahkimatlarının imha edilmesi ile mayın hatlarının temizlenmesi hedeflendi. Son aşamada ise kalan mayınların da temizlenmesiyle birlikte donanmanın Marmara Denizi'ne geçmesi ve doğrudan İstanbul'a ulaşması öngörüldü.[714] Söz konusu hazırlık süreci İran basınına da yansıdı. Nitekim Nevbahar gazetesi, "Müttefik Gemileri Çanakkale Boğazı'nda" başlıklı haberinde, Boğaz yakınlarında

[711] Ra'd (1 Safer 1333/20 Aralık 1914). *Aherin Telgrafat: Mecruhin-i Osmanî.* Sene 6, Sayı 41, s. 1
[712] Asr-ı Cedîd (1 Safer 1333/19 Aralık 1914). *Tarih-i Dardanel.* Sayı 12, s. 7-8.
[713] Erat, M. (2008). *Çanakkale Savaşlarında Deniz Harekâtı*. Çanakkale Tarihi, c. IV, İstanbul, s. 2010-2011.
[714] Yusuf Hikmet Bayur, age, c. III, Kısım II, s. 38-41; Erat, agm. s. 2012-2013.

konuşlanan 40 savaş gemisi ve 15 dretnottan oluşan İngiliz ve Fransız filosunun kapsamlı bir deniz harekâtı için hazırlık yürüttüğünü bildirdi.[715]

Hazırlıkların tamamlanmasının ardından, İtilaf donanması 19 Şubat 1915 tarihinde Çanakkale Boğazı'na yönelik ilk doğrudan askerî harekâtı başlattı. Harekâtın temel amacı, Boğaz girişindeki Osmanlı tahkimatlarını tahrip ederek donanmanın ilerleyişini kolaylaştırmaktı. Bu kapsamda gerçekleştirilen topçu bombardımanları yaklaşık bir ay boyunca aralıklarla sürdü ve özellikle Kumkale ile Seddülbahir bölgeleri yoğun çatışmalara sahne oldu. Kara tabyalarında mevzilenen Osmanlı topçuları ile İtilaf donanmasına bağlı savaş gemileri arasında şiddetli karşılıklı ateş yaşandı.

Bu süreç, İran basınında da geniş yankı buldu. İrşâd ve Hâver gazetelerinde yer alan haberlerde, çatışmaların boyutu ve bombardımanların süresi detaylı şekilde aktarıldı. Söz konusu haberlere göre, Fransa'ya ait altı büyük savaş gemisi ile İngiltere'ye ait iki gemi, Osmanlı tahkimatlarını yaklaşık yedi saat boyunca topçu ateşine tuttu; bu süre zarfında 35 ve 15 santimetrelik toplardan yaklaşık 600 mermi atıldığı bildirildi.

Ancak bu yoğun saldırılara rağmen İtilaf kuvvetleri kayda değer bir ilerleme sağlayamadı. İran basınına yansıyan bilgilerde, yalnızca bir Osmanlı subayı ile bir askerin şehit düştüğü, bir askerin ise yaralandığı aktarıldı. Ayrıca Türk topçularının yalnızca 17 mermiyle karşılık verdiği, buna rağmen Fransız amiral gemisi de dâhil olmak üzere dört zırhlının ağır hasar alarak geri çekilmek zorunda kaldığı belirtildi.[716] Bu gelişmeler, donanmanın tek başına yürüttüğü harekâtın yetersiz kaldığını ve daha önce gündeme getirilen kara desteği ihtiyacının ne denli yerinde olduğunu gözler önüne serdi.

19 Şubat'ta başlayan ilk saldırı dalgasının ardından, İtilaf Devletleri, tahrip edilemeyen tahkimatları tamamen etkisiz hâle getirmek amacıyla 25 Şubat'tan itibaren Çanakkale Boğazı girişini yeniden yoğun bombardıman altına almıştır. Zırhlı savaş gemilerinin de katıldığı bu yeni saldırı dalgası, boğazdaki Osmanlı savunmasını kırmaya yönelik daha sistematik bir harekâtın parçası olarak değerlendirilmiştir. Saldırıya ilişkin Şihâb-ı Sâkib gazetesi, "Çanakkale Bombardımanı" başlığıyla verdiği haberinde, bombardıman sırasında dört kalenin tamamen yıkıldığını, bu kalelerdeki savunma

[715] Nevbahar (2 Safer 1333/20 Aralık 1914). *Keştiha-yı Müttefikin der-Dardanel.* Sene 4, Sayı 1, s. 2.
[716] İrşâd (10 Rebiülahir 1333/25 Şubat 1915). *İblağiye-i Osmanî.* Sene 9, Sayı 34, s. 1; Hâver (10 Rebiülahir 1333/25 Şubat 1915). *Haberha-yı Memalik-i İslam: İran.* Sene 1, Sayı 24, s. 7-8.

mevzilerinin tamamının Alman yapımı olduğunu ve Müttefik kuvvetlerin zırhlı araçlar ile savaş gemileri eşliğinde boğazdaki mayınları temizlemeye başladığını bildirmiştir.[717]

Söz konusu askerî hareketlilik, İran basınında yalnızca bir haber olarak değil, aynı zamanda analitik değerlendirmelere konu olacak şekilde ele alınmıştır. Hâver gazetesi, 3 Mart tarihli sayısında yayımladığı "Çanakkale Boğazının Coğrafi Durumu" başlıklı yazısında, boğazın doğal savunma yapısını ve stratejik önemini ayrıntılı biçimde analiz etmiştir. Yazıda şu ifadelere yer verilmiştir:

> "Çanakkale Boğazı, doğal bir savunma noktası olup, doğu ve batı boğazlarının giriş kapısı olarak kabul edilebilir. Bu stratejik konum ve İstanbul'a hâkimiyet, dünyanın hükümdarı olarak anılmasını sağlamaktadır. Son üç yüz yıldır Rusya'nın gözleri, doğu ve batının anahtarları olan bu iki boğaza odaklanmıştır. Ancak, şükürler olsun ki, ne o vahşi ve despot devlet, ne de diğer ittifak devletleri ve İslam Halifeliğinin düşmanları, bu boğazları Osmanlı Devleti'nin demir çemberinden çıkarabilmiştir. Bu boğazların kapanmasıyla birlikte, Rusya kara sınırlarında sıkışmış, İngilizler ve Fransızlar ise zor durumda kalmışlardır ve nihayetinde Almanya, Avusturya ve Osmanlı Devleti'nin hükümranlığına boyun eğmişlerdir. Çanakkale, kara ve deniz yoluyla ele geçirilmedikçe, hiçbir zaman düşmeyecektir. Düşman gemilerinin bu doğal boğazdan geçmesi hiçbir şekilde mümkün değildir. Çanakkale Boğazı'nın uzunluğu 71 kilometre olup, genişliği 1.300 ile 7.400 metre arasında değişmektedir ve en geniş yerlerinde bile 4.000 metreden fazla değildir. Otuz yıldır Osmanlı Devleti, dünya çapında tanınmış uzmanlar aracılığıyla- her damlası saf altınla eşdeğer olan- bu boğazın savunmasını güçlendirmeye devam etmektedir. Boğazın doğal eğimi, kale ve iç savunma hatlarının çökmesini ve zayıflamasını engellemektedir. Dolayısıyla, Fransız ve İngiliz donanmaları tarafından yapılan bombardıman, beyhude bir gösteriden başka bir şey değildir. Düşman, dış savunma hatlarına yüzlerce top mermisi atmış, ancak yalnızca bir noktaya zarar verebilmiş, 14 kişi yaralanmış, 5 kişi şehit olmuştur."[718]

Öte yandan İran basını, yalnızca cephedeki askerî gelişmeleri değil, Osmanlı liderliğinin savaş sürecindeki tutumlarını da kamuoyuna aktarmaya çalışmıştır. Bu çerçevede Bâmdâd-ı Rûşen ve Ra'd gazetelerinde yayımlanan haberlerde, Enver Paşa'nın Frankfurter Zeitung gazetesinin İstanbul muhabiriyle gerçekleştirdiği mülakata geniş biçimde yer verilmiştir.

Söz konusu haberlerde, Osmanlı ordusunun Başkumandanı sıfatıyla Enver Paşa'nın bizzat Çanakkale'ye giderek savunma hatlarını yerinde incelediği belirtilmiştir. Paşa'nın ifadelerine

[717] Şihâb-ı Sâkib (14 Rebiülahir 1333/1 Mart 1915). *Bombardıman-ı Dardanel.* Sene 1, Sayı 31, s. 4.
[718] Hâver (17 Rebiülahir 1333/3 Mart 1915). *Vaz'ı Coğrafî-i Dardanel.* Sene 1, Sayı 25, s. 6.

yer verilen bu haberlerde, Müttefik kuvvetlerin gerçekleştirdiği saldırıların şu ana dek yalnızca sınırlı düzeyde zayiata yol açtığı aktarılmıştır. İlk gün bir subayın şehit olduğu, bir askerin yaralandığı; ikinci gün ise dört askerin hayatını kaybettiği ve on dört askerin yaralandığı bildirilmiştir. Ayrıca altı topun yerinden söküldüğü, ancak bu topların ertesi sabah onarılarak yeniden mevzilere yerleştirildiği ifade edilmiştir. Enver Paşa'nın, savunma hatlarının dayanıklılığı ve gösterilen direnişten duyduğu memnuniyet de özellikle vurgulanmıştır.[719]

Bu gelişmelerin ardından İtilaf Donanması'nın şubat ayının son günlerinde saldırılarını belirgin şekilde yoğunlaştırdığı görülmektedir. Bu dönemde hem deniz hem de kara cephelerinde artan çatışmalar, özellikle stratejik tahkimatlara yönelik yoğun bombardımanlarla daha da şiddetlenmiştir. İtilaf gemileri, Çanakkale Boğazı'ndaki savunma hatlarını zayıflatmak amacıyla büyük çaplı taarruzlar gerçekleştirmiştir.

Söz konusu gelişmelere dair ayrıntılar, 3 Mart tarihli Şihâb-ı Sâkib gazetesinde yayımlanan "Çanakkale Etrafında" başlıklı haberde yer almıştır. Haberde, Fransız savaş gemileri Suffren, Gaulois ve Charlemagne'ın boğazın dış kalelerini bombardımana tuttuğu; üç İngiliz savaş gemisinin ise Seddülbahir ve Orhaniye kalelerini hedef aldığı aktarılmıştır. Ayrıca Gaulois'in Asya kıyısındaki Kumkale kalesini bombaladığı; diğer savaş gemilerinin ise kaleleri kısa sürede tahrip etmek amacıyla mevzilere oldukça yaklaştığı ifade edilmiştir. Özellikle Suffren ve Charlemagne adlı Fransız zırhlılarının, hedef aldıkları tahkimatlara yalnızca iki kilometre mesafeye kadar ilerlediği belirtilmiştir. Netice itibarıyla Osmanlı tabyalarından bu gemilere bazı top atışları yapılmış; ancak saldırılara karşı ciddi bir hasar verilememiştir.[720]

Bu gelişmelere paralel olarak, Nevbahar gazetesi Osmanlı Resmî Tebliği'ne dayandırdığı haberinde İtilaf Donanması'nın Seddülbahir tahkimatlarına yoğun bir bombardıman gerçekleştirdiğini; ancak kara birliklerini çıkarma konusunda başarı sağlayamadığını bildirmiştir. Haberde ayrıca, bombardımana katılan beş zırhlı gemiden birinin dış tahkimatları hedef aldığı sırada isabet alan top mermisiyle ağır hasar gördüğü ve geri çekilmek zorunda kaldığı ifade edilmiştir.[721] Ancak bu saldırılar, İtilaf tarafında beklenen askerî ve moral üstünlüğü sağlayamamış; boğazın kısa sürede geçilemeyeceğine dair karamsar bir atmosfer oluşmuştur. Bu karamsarlık, Batı kamuoyunun yanı sıra yardım bekleyen Rusya'da da yankı

[719] Bâmdâd-ı Rûşen (27 Cemaziyelevvel 1333/12 Nisan 1915). *İtminan-ı Muvaffakiyet-i Osmanîha.* Sene 1, Sayı 27, s. 3; Ra'd (26 Cemaziyelevvel 1333/12 Nisan 1915). *İtminan-ı Enver Paşa.* Sene 6, Sayı 98, s. 3.
[720] Şihâb-ı Sâkib (17 Rebiülahir 1333/3 Mart 1915). *der-Etraf-ı Dardanel.* Sene 1, Sayı 32, s. 4.
[721] Nevbahar (18 Rebiülahir 1333/4 Mart 1915). *İblağiye-i Osmanî.* Sene 4, Sayı 22, s. 2.

bulmuştur. Nitekim Rus yazar Oglin'in, 8 Mart 1915 tarihli "Russkiye Vedomosti" gazetesinde kaleme aldığı ve İran basınında da aktarılan yazısında, Çanakkale'deki savunma hazırlıklarına dikkat çekilerek şu değerlendirmede bulunulmuştur:

> "Bu koşullar altında, Çanakkale'ye saldıran kuvvetlerin amaçlarına ulaşması nasıl mümkün olabilir? Bu saldırıların yalnızca zarar vermekten başka bir fayda sağlaması beklenebilir mi? Varsayalım ki birkaç tahkimat yıkıldı, bazı siperler bombalandı. O durumda dahi İtilaf Donanması nasıl ilerleme kaydedebilir ve hangi mucizevi araçlarla İstanbul'a ulaşabilir?"[722]

Oglin'in bu karamsar yaklaşımı, Bâmdâd-ı Rûşen gazetesinde yayımlanan "Çanakkale ve Müttefiklerin Teşebbüsleri" başlıklı haberde daha da derinleştirilerek ele alınmıştır. Haberde İngilizlerin Çanakkale Boğazı'nın tahkimatlarını yıkmayı başarsalar bile, ilerleyen aşamalarda atacakları adımların büyük belirsizlik taşıdığı vurgulanmıştır. Fizikî engellerin aşılması yeterli görülmemekte; stratejik, lojistik ve insan kaynağı açısından da ciddi zorlukların varlığı belirtilmiştir.

Bu bağlamda, haberde Müttefiklerin olası kara harekâtına karşı Osmanlı tarafında hazır bekleyen askerî gücün büyüklüğü dikkat çekici bir unsur olarak yer almıştır. Boğaz hattında konuşlu 120.000 kişilik Osmanlı ve Alman kuvvetine karşılık, İtilaf Devletleri'nin en az iki katı büyüklüğünde bir kuvvete ihtiyaç duyacağı, ancak böyle bir askerî hazırlığın kısa vadede mümkün görünmediği ifade edilmiştir. Bu değerlendirmeler, dönemin İran basınında Çanakkale Cephesi'nin askerî gelişmelerin yanı sıra stratejik ve lojistik boyutlarla da yakından takip edildiğini göstermektedir.[723]

İtilaf Donanması, Çanakkale Boğazı'na yönelik saldırılarına devam etmiş ve 5-10 Mart tarihleri arasında Kumkale, Seddülbahir ve Kilitbahir'e saldırılar düzenlemiştir. Bu saldırılara "Queen Elizabeth", "Agamemnon", "Irresistible", "Vengeance", "Cornwallis", "Albion", "Majestic" ve "Triumph" adlı sekiz savaş gemisi katılmıştır. Operasyonlar İran basınında geniş yer bulmuş; Bâmdâd-ı Rûşen, Asr-ı Cedîd, Hâver, Nevbahar, Ra'd ve Şihâb-ı Sâkib gazeteleri bu gelişmeleri yayımlamıştır.

Örneğin, 10 Mart tarihli Bâmdâd-ı Rûşen gazetesinde yayımlanan "Çanakkale Bombardımanı" başlıklı haberde, İtilaf Devletleri'nin daha önce defalarca başarısız bombardımanlar gerçekleştirdiği, ancak bu seferki operasyonların çok daha şiddetli ve etkili olduğu vurgulanmıştır. Haberde İngiliz gemilerinin önce Seddülbahir ve Kumkale'ye,

[722] Bâmdâd-ı Rûşen (21 Rebiülahir 1333/8 Mart 1915). *Dardanel ve Teşebbüsat-ı Müttefikin.* Sayı 15, s. 1-2.
[723] Bâmdâd-ı Rûşen (21 Rebiülahir 1333/8 Mart 1915). *Dardanel ve Teşebbüsat-ı Müttefikin.* Sayı 15, s. 1-2.

ardından bazen Gelibolu Yarımadası'ndaki savunma hatları ve boğaza yönelik ateş açtığı belirtilmiştir. Gemilerin sayısının 60'tan fazla olduğu ve hemen her birinin son teknoloji zırhlı olduğu ifade edilmiştir. Bombardımanların özellikle Kumkale ve Seddülbahir siperleri ile Kumkale Burnu'na yoğunlaştığı aktarılmıştır. Ayrıca, "Agamemnon" ve "Irresistible" gibi büyük savaş gemilerinin diğer gemilere koruma sağladığı, "Suffren", "Gaulois" ve "Bouvet" isimli büyük kruvazörlerin birkaç küçük kruvazörle birlikte boğaza yaklaşarak yoğun bombardıman gerçekleştirdikleri belirtilmiştir.[724]

Hâver gazetesinin 11 Mart tarihli "Harb i Umûmî" başlıklı haberinde, İngiltere ve Fransa'ya ait zırhlı savaş gemilerinin sayısının zaman zaman 10'a yükseldiği, zaman zaman ise 7'ye düştüğü; bir hafta boyunca her gün boğazın bombardımana tutulduğu bildirilmiştir. Bombardımanlar sırasında Seddülbahir ve Kumkale kalelerine yüzlerce büyük top mermisi atılmış; ancak bu saldırılar beklenen sonuçları vermemiştir. Ayrıca, süreç içinde yedi İtilaf gemisinin ağır hasar aldığı ve onarım için Selanik, Malta gibi limanlara çekildiği ifade edilmiştir.

Hâver gazetesi ayrıca, bir İtilaf hava aracının Saros Körfezi üzerinde düşmesi sonucu içindeki iki kişinin denize atlayarak kurtulduğunu, fakat aracın tamamen tahrip olduğunu aktarmıştır. Gazeteye göre, boğazda beklenen başarı elde edilemeyince düşman kuvvetleri, mantıklı ve planlı bir strateji izlemekten ziyade "Dikili", "İvrindi" ve Ege adalarındaki savunmasız kıyılara yönelik etkisiz bombardımanlar düzenlemeye başlamıştır.[725]

Çanakkale Boğazı'na yönelik İtilaf Donanması saldırıları, İran basını tarafından başından sonuna büyük bir titizlikle ve kesintisiz biçimde takip edilmiştir. Özellikle Şubat–Mart 1915 döneminde İran medyasında Çanakkale Cephesi'ne ilişkin haberlerin sayısında belirgin ve kayda değer bir artış yaşanmıştır. Ancak bu yoğun ilgiye rağmen, söz konusu haberlerin içeriği ve güvenilirliğiyle ilgili çeşitli sorunlar dikkat çekmeye başlamıştır. Buna paralel olarak, cepheden aktarılan bilgilerin doğruluğu ve tarafsızlığı giderek daha fazla sorgulanmış; farklı kaynaklardan yayımlanan çelişkili haberler, İran kamuoyunda derin bir kafa karışıklığına yol açmış ve savaşın gerçek seyrinin anlaşılmasını ciddi ölçüde güçleştirmiştir. Bu bilgi kirliliğine ve haberlere yönelik güvensizliğe açık biçimde işaret eden yayın organlarından biri Nevbahar gazetesi olmuştur. 11 Mart 1915 tarihli nüshasında yayımlanan "Çanakkale'nin Bombardımanı" başlıklı haberde, cepheye dair sağlıklı ve

[724] Bâmdâd-ı Rûşen (23 Rebiülahir 1333/10 Mart 1915). *Bombardıman-ı Dardanel.* Sayı 16, s. 4.
[725] Hâver (25 Rebiülahir 1333/ 11 Mart 1915). *Vaziyet-i Ceng-i Umûmi.* Sene 1, Sayı 26, s. 7.

güvenilir bilgi edinmenin ne denli zorlaştığı vurgulanmış; savaşın seyri hakkında kamuoyunun karşı karşıya kaldığı belirsizlik dikkat çekici bir şekilde ortaya konmuştur.

Söz konusu haberde özellikle Reuters haber ajansının gönderdiği çelişkili telgraflar eleştiri konusu edilmiştir. Bir gün iyi hava koşulları nedeniyle bombardımanın devam ettiğini, ertesi gün ise saldırıların kötü hava şartları sebebiyle durduğunu bildiren ajansın, aynı zamanda iyi hava koşullarında boğazdaki Osmanlı kalelerinin Müttefik zaferine engel teşkil ettiğini ileri sürmesi, haberde tutarsızlık örneği olarak sunulmuştur. Öte yandan, Osmanlı kaynaklı haberlerde Müttefik donanmasına ait birçok geminin imha edildiği ve Osmanlı kuvvetlerinin sınırlı kayıpla etkili bir savunma gerçekleştirdiği belirtilirken, Reuters ise kalelerin tamamen yıkıldığını ve yüzlerce kişinin hayatını kaybettiğini aktarmıştır.

Bu nedenlerle Nevbahar gazetesi, söz konusu bombardımanların Müttefik kuvvetler açısından nasıl bir askerî sonuç doğurabileceğine dair kesin bir değerlendirmede bulunmaktan kaçınmış; ancak boğazın coğrafi ve tarihî yapısını bilen herkesin, bu tür saldırıların başarıya ulaşmasının kolay olmayacağını öngörebileceğine işaret etmiştir. Böylelikle gazete, hem savaş alanındaki bilgi kirliliğine dikkat çekmiş hem de İtilaf kuvvetlerinin askerî açıdan karşılaştığı zorlukları eleştirel bir yaklaşımla değerlendirmiştir.[726]

Nevbahar gazetesinin bu yöndeki değerlendirmesi, İran basınında Çanakkale Cephesi'ne dair oluşan genel kanaatin bir yansıması niteliğindedir. Nitekim, boğazın kısa sürede fethedilemeyeceği yönündeki görüş, yalnızca Nevbahar'da değil, aynı zamanda dönemin pek çok İran gazetesinde de açıkça dile getirilmiştir. Bu bağlamda dikkat çeken yayın organlarından biri de Hâver gazetesidir.

Hâver, 11 Mart 1915 tarihli sayısında "İcmâl-i Siyâsî" başlığı altında yayımladığı haberde, Çanakkale'deki bombardımanın Fransız ve İngiliz savaş gemileri tarafından gerçekleştirildiğini belirtmiş ve bu gelişmenin özellikle tarafsız devletler ile Balkan ülkeleri tarafından dikkatle takip edildiğini aktarmıştır. Haberde, çok sayıda deniz savaşı uzmanının söz konusu bombardımanın askerî bakımdan etkisiz kaldığı yönünde değerlendirmelerde bulunduğu; bu görüşlerin Avrupa basınında da çeşitli yazılarla destek bulduğu ifade edilmiştir. Ayrıca, İngiltere ve Fransa basınında yer alan haberlerde operasyonun karşılaştığı zorlukların kabul edildiği ve başarı ihtimalinin oldukça düşük görüldüğüne dikkat çekilmiştir.

Habere göre, bu sınırlı etkinin arka planında birtakım stratejik ve lojistik engeller yer almaktadır. Özellikle Rusya'nın Karpatlar, Polonya ve Mazury bölgelerinde yaşadığı ağır

[726] Nevbahar (25 Rebiülahir 1333/11 Mart 1915). *Bombardıman-ı Dardanel.* Sene 4, Sayı 24, s. 1.

kayıplar; askeri malzeme ve insan gücü eksiklikleri ile cephe hattındaki dağınıklık, Müttefiklerin Çanakkale'de kayda değer bir sonuç elde edememesinin başlıca nedenleri arasında gösterilmiştir. Haberde ayrıca, Rusya'nın Almanya ve Avusturya kuvvetlerine karşı ciddi bir çözülme sürecine girdiği; bu şartlar altında ya bir barışa zorlanacağı ya da tek taraflı barış talebinde bulunmak durumunda kalacağı öne sürülmüştür. Buna ek olarak, Rusya'nın yaşadığı ekonomik darboğaz ve İngiltere ile Fransa'nın bu duruma kayıtsız kalmaları, ülkenin savaş kapasitesini olumsuz yönde etkilemiştir.

Bu çerçevede, haberde Rusya'nın müttefiklerinden yaptığı ısrarlı yardım çağrılarının, İngiltere ve Fransa'yı Çanakkale Boğazı'na yönelik saldırılara girişmeye zorladığı ileri sürülmüştür. İki devletin de bu girişimlerden askerî açıdan kalıcı bir başarı elde edemeyeceklerinin farkında oldukları, ancak Rusya'ya yönelik "girişimde bulunduk, ancak sonuç alınamadı" mesajı verme amacı taşıdıkları ifade edilmiştir.

Öte yandan, haberde Osmanlı Devleti'ne ilişkin olumlu değerlendirmelere de geniş biçimde yer verilmiştir. Boğazlardaki savunma sistemlerinin sağlamlığı, Osmanlı ordusunun sergilediği direnç, İstanbul halkının sükûneti ve siyasi otoritenin kararlılığı; İngiliz ve Fransız tehdidine karşı yürütülen savunmanın öne çıkan unsurları olarak aktarılmıştır. Haberde, dünya basınının Çanakkale Cephesi'ndeki bombardımanın başarısızlığını tartıştığı, Balkan devletlerinin ise bu tür aceleci ve sonuçsuz girişimleri açıkça eleştirdiği belirtilmiştir. Son olarak, İtilaf Devletleri tarafından kullanılan binlerce ağır top mermisinin Osmanlı direncini daha da pekiştirdiği, saldırgan devletlerin ise kamuoyu nezdinde itibar kaybına uğradığı vurgulanmıştır. Bu durumun, Osmanlı Devleti'nin hem savunma kapasitesini hem de uluslararası saygınlığını artırdığı; buna karşılık, İtilaf kuvvetlerinin stratejik ve askerî anlamda yetersiz kaldığını gözler önüne serdiği ifade edilmiştir.[727]

I. Dünya Harbi sürecinde Çanakkale Boğazı, Osmanlı Devleti açısından son derece stratejik bir savunma hattı niteliği taşımaktaydı. Coğrafi konumu itibarıyla Boğaz, başkent İstanbul'un güvenliği açısından hayati öneme sahip bir geçiş güzergâhıydı. Bu nedenle, İtilaf Devletleri, Osmanlı topraklarına yönelik saldırılarında boğazı geçerek İstanbul'u ele geçirmeyi hedefledi; ancak bu girişim, savaşın ilk evresinde başarısızlıkla sonuçlandı.

Çanakkale Muharebelerinin uluslararası yankıları yalnızca Avrupa ile sınırlı kalmamış, İslam dünyasında da geniş bir ilgiyle takip edilmiştir. Bu bağlamda, İran basını da savaşın seyrine kayıtsız kalmamış; Osmanlı'nın özellikle Çanakkale Boğazı'ndaki direnişine ilişkin çeşitli

[727] Hâver (25 Rebiülahir 1333/ 11 Mart 1915). *İcmal-i Siyasi*. Sene 1, Sayı 26, s. 5-7.

değerlendirmeler yayımlamıştır. İran basınında yer alan bu yorumlar, Osmanlı'nın askeri kapasitesine ve savunma stratejilerine duyulan ilgiyi gözler önüne sermektedir.

Nitekim, dönemin önde gelen Farsça gazetelerinden biri olan Bâmdâd-ı Rûşen, 19 Mart 1915 tarihli sayısında yayımlanan "Çanakkale Geçilemez!" başlıklı haberinde, İtilaf Devletleri'nin askeri yetkililerine atfen dikkat çekici analizlerde bulunmuştu. Haberde, yalnızca deniz kuvvetleriyle boğaza girmenin mümkün olmadığı açık bir şekilde ifade edilmişti. İngiltere ve Fransa'ya ait harp gemilerinin, boğazın dar geçitlerinde bulunan stratejik kaleleri -özellikle Kilitbahir ve Çanakkale kalelerini- imha etme olasılığı bulunsa dahi, bu durumun boğazın geçilebilmesini garanti etmediği vurgulanmıştı.

Haberde ayrıca, Osmanlı savunmasının yalnızca mevcut kalelerle sınırlı kalmadığı, yıkılan tahkimatlar yerine boğazın doğal coğrafi avantajlarından faydalanılarak yeni ve daha sağlam savunma noktaları inşa edildiği belirtilmişti. Bu savunma noktalarında büyük çaplı topların gizlenmiş olması, düşman savaş gemilerinin hedef tespiti yapmasını zorlaştırmış ve savunma sisteminin etkinliğini artırmıştı. Bu stratejik yaklaşımın, Çanakkale Boğazı'nın "geçilmez" olarak nitelendirilmesine katkı sunduğu ifade edilmişti.[728]

Öte yandan, İran basınında Çanakkale'ye yönelik ilgi yalnızca 19 Mart 1915 tarihli haberle sınırlı kalmamıştı. Bâmdâd-ı Rûşen gazetesinin 20 Mart tarihli "Tekrar Çanakkale Meselesi" başlıklı haberi ile Şihâb-ı Sâkib gazetesinin 21 Mart'ta yayımladığı "Bombardıman-ı Dardanel" başlıklı yazısı, bu ilginin süreklilik taşıdığını göstermektedir. Her iki yayında da İngiliz donanmasının amiralinin son dönemde gerçekleştirdiği askerî girişime dikkat çekilmiş; bu teşebbüsün İngiltere'nin askerî tarihinde eşi benzeri görülmemiş bir nitelik taşıdığı ifade edilmiştir. Yazılarda, bu girişimin son derece zor ve neredeyse imkânsız koşullar altında gerçekleştirildiği ve hatta abartılı ifadelerle, dünya genelinde eşine az rastlanan bir örnek olarak gösterildiği vurgulanmıştır.

Bahsi geçen yazılarda, söz konusu girişimin tarihsel bağlamda benzer bir örneği olarak 1807 yılında İngiliz Amiral Duckworth'ün, Osmanlı ile Napolyon Fransası arasındaki gerilimi yatıştırmak amacıyla Çanakkale Boğazı'ndan geçerek İstanbul'a ulaştığı olay anımsatılmıştı. Ancak her iki gazete yazısında da söz konusu dönemin koşullarıyla 1915 yılındaki ortam arasında hiçbir benzerliğin bulunmadığı özellikle vurgulanmıştı. Zira Duckworth, Osmanlıların bilgisi dışında ve iki ülke arasındaki dostane ilişkilerin sürdüğü bir zamanda,

[728] Bâmdâd-ı Rûşen (3 Cemaziyelevvel 1333/19 Mart 1915). *Dardanel Gayr-ı Kabil Mürur Est.* Sayı 20, s. 1-2. Aynı gazete, benzer bir haberi 17 Mart tarihinde "Çanakkale'nin Ele Geçirilmesi Mümkün Değildir" başlığıyla da yayımlamıştı. Detaylı bilgi için bkz. Bâmdâd-ı Rûşen (1 Cemaziyelevvel 1333/17 Mart 1915). *Dardanel Gayr-ı Kabil Tesğir Est.* Sayı 19, s. 1.

savunması zayıf bir boğazdan geçiş yapabilmişti. Buna karşın, Osmanlı yönetimi Duckworth'ün dönüş güzergâhına yönelik hazırlıkları fark ettiğinde boğazın savunmasını önemli ölçüde güçlendirdiği bu sayede geri çekilen İngiliz filosuna ağır kayıplar verdirdiği belirtilmişti.

Söz konusu gazete yazılarında, bu tarihsel hatırlatmaların ardından, Çanakkale Boğazı'na yönelik tüm saldırı ve geçiş denemelerinin halk arasında birer efsane hâline geldiği ve askerî literatürde Boğaz'ın artık "kesinlikle geçilemez" olarak tanımlandığı ifade edilmişti. Hatta her iki yazıda da bu algının yalnızca Osmanlı ya da İslam dünyasıyla sınırlı olmadığı; Avrupa askerî çevrelerinde de benzer kanaatlerin yerleştiği ileri sürülmüştü. Bu çerçevede, ünlü Alman komutan Kont Helmuth von Moltke'nin 1836 yılında dile getirdiği şu sözlere atıf yapılmıştı: "Eğer Çanakkale Boğazı'nda toplar iyi bir şekilde yerleştirilmişse, hiçbir düşman gemisi boğazı geçmeye cüret edemez."[729] Söz konusu ifade, bazı uluslararası kamuoylarında olduğu gibi, İran basını ve kamuoyunda da Çanakkale Boğazı'nın stratejik önemi ve geçilemezliğine ilişkin kanaatin pekişmesine katkı sağlamıştır.

Sonuç olarak, 18 Mart 1915 tarihinden önce Çanakkale Boğazı'nda yürütülen savunma, İran basınında Osmanlı Devleti'nin stratejik ve askerî açıdan kayda değer zaferlerinden biri olarak değerlendirilmiştir. Raʿd gazetesinin 17 Mart 1915 tarihli haberinde, Müttefik Devletlerin Çanakkale Boğazı'ndaki bombardımanları ve denizden ilerleme teşebbüsleri karşısında Osmanlı kuvvetlerinin gösterdiği direnç ön plana çıkarılmıştır. Gazete haberine göre, bu başarıda özellikle Alman askerî danışmanlarının etkisi vurgulanmakta; bu kapsamda, Çanakkale Boğazı'nın savunmasında gösterilen hizmetlerden dolayı Osmanlı Donanması'nın Alman amirallere Sultan Mehmed tarafından "Liyakat Madalyası" verildiği belirtilmektedir. Enver Paşa'nın, Sultan adına Amirallere bu ödülün verildiğini bildiren bir telgraf gönderdiği bilgisine de yer verilmiştir. Haberde ayrıca, aynı derecede bir ödülün Alman Genelkurmay Başkanı General Erich von Falkenhayn'a da takdim edildiği ifade edilmiştir.[730] Söz konusu haber, İran basınının Çanakkale'deki Osmanlı direnişine atfettiği önemi ve bu askerî başarının Osmanlı-Alman iş birliği bağlamında nasıl yorumlandığını göstermesi bakımından dikkate değerdir.

[729] Bâmdâd-ı Rûşen (3 Cemaziyelevvel 1333/20 Mart 1915). *Baz-Mesele-i Dardanel.* Sayı 20, s. 4; Şihâb-ı Sâkib (4 Cemaziyelevvel 1333/21 Mart 1915). *Bombardıman-ı Dardanel.* Sene 1, Sayı 39, s. 7-8.
[730] Ra'd (2 Cemaziyelevvel 1333/17 Mart 1915). *Enver Paşa ve Amiral Tirpitz.* Sene 6, Sayı 101, s. 3.

Görüldüğü üzere, İran basınında Çanakkale Muharebelerinin başından itibaren, henüz 18 Mart zaferinden önce de Çanakkale'nin geçilemezliğine dair güçlü bir inanç ve kanaat hâkim olmuştur. Özellikle boğazların savunmasının ne denli güçlü ve aşılması güç olduğu üzerinde durulmuş; İtilaf Devletleri'nin karşılaştığı zorluklar detaylı biçimde aktarılmıştır. İran basınında yer alan yorumlara göre, Çanakkale'deki Osmanlı direnişi yalnızca askerî bir başarı olarak değil, aynı zamanda bölgedeki siyasî ve stratejik dengelerin korunmasında belirleyici bir unsur olarak değerlendirilmiştir.

3.4. Çanakkale Deniz Muharebesinin İran Basınındaki Tezahürleri

İtilaf Devletleri, 18 Mart öncesinde Çanakkale Boğazı'ndaki dış tabyalara kısmen zarar verdikten sonra, boğazı deniz yoluyla zorlayarak geçme planını uygulamaya koydular. Bu doğrultuda, güçlü Osmanlı savunma hatlarını aşabilmek amacıyla çeşitli stratejik adımlar da attılar. Özellikle Fransa, Afrika'daki sömürgelerinden asker temin etmeyi hedefledi ve bu kapsamda Tunus ile Cezayir gibi önemli kolonilerden asker sevkiyatı planladı.

Nitekim Nevbahar gazetesinin 18 Mart tarihli "Fransa ve Çanakkale" başlıklı haberinde, Fransız hükûmetinin Tunuslu ve Cezayirli askerlerden oluşan birliği Çanakkale cephesine göndermeye karar verdiği ve bu birliklerin yola çıktığı bildirildi. Ancak haberde, bu askerî harekete ilişkin bazı kritik sorular da gündeme getirildi. Öncelikle, gönderilen kuvvetlerin asıl hedefinin ne olduğu ve hangi amaçla sevk edildikleri sorgulandı. Haberde, bu birliklerin yalnızca deniz harekâtı kapsamında görev alacakları öngörüldü; zira Çanakkale Boğazı'nın kısa sürede fethedilerek İtilaf Devletleri'nin kontrolüne geçmesi beklenmekteydi.

Buna karşın, Çanakkale'nin bu kadar kısa sürede ele geçirilmesinin ne derece mümkün olduğu kamuoyunda tartışma konusu hâline geldi. Eğer bu beklenti gerçekleşirse, Tunuslu ve Cezayirli askerlerin, dinî ve kültürel bağlara sahip oldukları Osmanlı halkının Çanakkale'yi yeniden ele geçirmesine engel teşkil edip etmeyecekleri sorusu da ciddi şekilde değerlendirildi.[731]

Öte yandan, İtilaf Devletleri'nin bu yoğun hazırlıklarına karşılık olarak Osmanlı Devleti de savunma tedbirlerini artırdı. Bu kapsamda, dönemin basınında yer alan bilgilere göre, Osmanlı donanması savunma düzenini güçlendirme yoluna gitti. Bâmdâd-ı Rûşen gazetesinde "Çanakkale'nin Etrafında" başlığıyla yayımlanan haberde, Breslau dışındaki tüm Osmanlı savaş gemilerinin Çanakkale Boğazı'nda toplandığı bildirildi. Haberde, "Turgut Reis" ve "Barbaros" adlı zırhlıların Nara İstihkâmı karşısında bekleyişte oldukları ve İtilaf gemilerinin

[731] Nevbahar (2 Cemaziyelevvel 1333/18 Mart 1915). *Fransa ve Dardanel.* Sene 4, Sayı 26, s. 3.

bu mevkii tahrip etmesi hâlinde, söz konusu gemilerin harekete geçerek düşman gemilerini batırmayı ve boğazdan geçişlerini engellemeyi amaçladıkları ifade edildi.[732]

Hazırlıkların tamamlanmasının ardından, 18 Mart sabahı Amiral de Robeck komutasındaki İtilaf Donanması, Kurmay Başkanı Komodor Roger Keyes'in liderliğinde İngiliz ve Fransız deniz tümenlerinden oluşan büyük bir kuvvetle harekete geçti. Donanma, saat 06.00'da İlyas Dağı mevkiinden ayrılarak Çanakkale Boğazı'na yöneldi. Ön saflarda yer alan Triumph zırhlısı, savaş stratejisi gereği ana gemi olarak konumlandırıldı; Fransız zırhlıları ise ateş desteği sağlamak üzere yaklaşık üç mil geriden ilerledi. Saat 10.20'de boğaz girişine ulaşan donanma, saat 10.40'ta Inflexible zırhlısının açtığı ilk top atışlarıyla Osmanlı savunma hatlarına karşı saldırıya geçti.

Bu saldırıya Osmanlı topçu bataryaları saat 12.00'de karşılık verdi. Kilitbahir ve Namazgâh istihkâmları başta olmak üzere, Osmanlı savunması yoğun bir topçu ateşiyle İtilaf gemilerine ciddi direnç gösterdi. Çatışmalar sırasında Fransız donanmasına ait Bouvet zırhlısı saat 12.10'da batırıldı; bu kayıp, İtilaf kuvvetleri açısından önemli bir darbe niteliği taşıdı.

Mayın tarama gemilerinin devreye girmesine rağmen, Osmanlı topçusunun etkili atışları ve Karanlık Limanı'na önceden döşenen mayınlar İtilaf donanmasına ağır kayıplar verdirdi. Saat 16.09'da Irresistible zırhlısı savaş dışı kaldı; ardından Ocean bir mayına çarparak battı. Fransız donanmasına ait Gaulois zırhlısı ise ağır şekilde hasar aldı. Mürettebat, geminin batmasını engellemek amacıyla Gaulois'yi karaya oturtarak kurtarmaya çalıştı. Bu kayıplar ve hasarlar, İtilaf donanmasının harekât kapasitesini ciddi biçimde zayıflattı.

Savaşın sonunda, Bouvet, Irresistible ve Ocean gibi büyük zırhlıların batması; Gaulois'nin ağır hasar alması ve Vengeance ile Majestic gibi diğer gemilerin vurulması, İtilaf donanmasının geri çekilmesine neden oldu. Geri çekilen gemiler, güvenli liman olarak Bozcaada ve Midilli'ye yöneldi.[733] Böylece Osmanlı donanması, Çanakkale Boğazı'nı korumanın yanı sıra İtilaf Devletleri'nin İstanbul'a deniz yoluyla ulaşma planlarını da başarısızlığa uğrattı.

Bu süreçte, İran basını da Çanakkale Cephesi'ndeki gelişmeleri ciddiyetle takip etti ve kamuoyunu bilgilendirmeye çalıştı. Ancak, bölgeden haber almanın güçlüğü nedeniyle önemli olaylar birkaç günlük gecikmeyle yayımlandı. Özellikle 18 Mart 1915 tarihinde gerçekleşen deniz harekâtına dair bilgiler, İran gazetelerinde ancak günler sonra yer buldu.

---

[732] Bâmdâd-ı Rûşen (3 Cemaziyelevvel 1333/19 Mart 1915). *der-Etraf-ı Dardanel.* Sayı 20, s. 2.
[733] Şahin, E. (2009). Kronolojik Çanakkale Savaşları Tarihi (3 Kasım 1914- 9 Ocak 1916). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* c. XXV, Sayı 73, s. 123-124.

Şihâb-ı Sâkib gazetesi, 21 Mart tarihli "Çanakkale'ye Saldırı" başlıklı haberinde, İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Boğazı'nı şiddetli bir şekilde bombaladığını bildirdi. Ancak Osmanlı savunmasının yüksek bir direnç gösterdiği ve saldırıya kararlılıkla karşı koyduğu vurgulandı.[734] Aynı gazete, "Fransa'nın Zırhlı Gemisinin Batışı" başlıklı bir diğer haberinde ise, saat 14.00'te Fransa'nın en büyük zırhlı gemilerinden biri olan Bouvet'in deniz girişine yakın bir noktada battığını duyurdu. Habere göre bu olay, Çanakkale Boğazı'nda İtilaf Devletleri'nin kaybettiği 13. savaş gemisi olarak kayda geçmişti. Bu gelişme, Çanakkale'nin "geçilemez" olduğuna dair dünya kamuoyunda yaygınlaşan kanaati bir kez daha doğrulamaktaydı.[735] Benzer şekilde, Ra'd gazetesi de 29 Mart tarihli "Çanakkale Bombardımanı" başlıklı haberinde Irresistible, Bouvet ve Ocean zırhlılarının batırıldığını yazdı. Öte yandan, Bâmdâd-ı Rûşen gazetesi ise bu bilgileri Osmanlı resmî tebliğlerinden hareketle okuyucularına aktardı.[736]

Öte yandan Nevbahar gazetesi, "Çanakkale Bombardımanı" başlıklı haberinde, Çanakkale bombardımanının başladığı ilk günden itibaren bu saldırının olumlu sonuçlar getirmeyeceği ve başarı sağlanamayacağı yönünde görüşlerin bulunduğunu belirtmişti. Gazete, okuyucularına defalarca bu bombardımanın Müttefikler için ağır kayıplara yol açacağını öngördüklerini hatırlatmıştı. Nitekim 19 Mart'ta gelen yeni bilgiler, bu öngörünün doğruluğunu teyit etmişti.

Gazete haberine göre, Fransız donanmasına ait 12.000 tonluk Bouvet savaş gemisi, Çanakkale Boğazı önlerine döşenmiş deniz mayınlarına çarparak kısa sürede batmıştı. Haberde ayrıca, İngiltere'ye ait Queen Elizabeth gemisinin ülke tarihinin en büyük savaş gemilerinden biri olduğu, Inflexible adlı bir diğer İngiliz zırhlısının ise çatışma sırasında ciddi şekilde hasar aldığı belirtilmişti.

Haberde, Müttefik donanmasının bu çatışmada uğradığı ağır kayıplar üzerinde de durulmuştu. Nitekim Müttefiklerin bu süreçte toplam tonajı yaklaşık 45.000 tonu bulan üç büyük savaş gemisi, bir torpido botu, yüz civarında büyük ve küçük çaplı top ile yaklaşık 2.500 deniz piyadesi kaybı verdiği bilgisi paylaşılmıştı.

[734] Şihâb-ı Sâkib (4 Cemaziyelevvel 1333/21 Mart 1915). *Hemele be-Dardanel.* Sene 1, Sayı 39, s. 3.
[735] Ra'd (12 Cemaziyelevvel 1333/29 Mart 1915). *Vekayı'-ı Bombardıman-ı Dardanel.* Sene 6, Sayı 91, s. 3.
[736] Bâmdâd-ı Rûşen (11 Cemaziyelevvel 1333/27 Mart 1915). *İblağiye-i Osmanî.* Sayı 21, s. 2.

Yine aynı haberde, bu ağır kayıpların ardından 20 ile 26 Mart tarihleri arasında Müttefik donanmasının Çanakkale'ye yönelik saldırılarını durdurduğu ve bu geri çekilmenin gerekçesi olarak deniz fırtınasının gösterildiği ifade edilmekteydi.[737]

Nihayetinde İtilaf Donanması, Çanakkale Boğazı'nı geçerek İstanbul'u ele geçirmeyi hedeflemiş, ancak Osmanlı Devleti'nin güçlü savunması karşısında büyük kayıplar vererek başarısız olmuştu. 18 Mart 1915'teki büyük bombardıman girişimi, Çanakkale Boğazı'nın geçilemezliği ve Osmanlı'nın topçu savunması karşısında başarısızlıkla sonuçlanmış, İtilaf Donanması'nın büyük zırhlı gemileri batırılmış, birçoğu da ağır hasar almıştır. Çanakkale'deki bu başarısızlık, kısa sürede uluslararası kamuoyunun da dikkatini çekmiş; özellikle İran basınında geniş yankı uyandırmıştır.

Nitekim Hâver gazetesinin 25 Mart'ta yayımlanan "İcmali Siyasi" başlıklı haberine göre, Fransız ve İngiliz deniz kuvvetlerinin Çanakkale Boğazı'nı geçme ve İstanbul'u fethetme girişimi, dünya çapında son derece zor ve imkânsız bir iş olarak değerlendirilmektedir. Haberde, Osmanlı'nın kaleleri, savunma hattı ve topçularının bu hafta içinde Fransız ve İngilizlere ait beş büyük zırhlı gemiyi, 151 topu ve 2.500 mürettebatıyla birlikte batırdığı bilgisi verilmiştir. Söz konusu savaş gemilerinin toplam değerinin 7 milyon liranın üzerinde olduğu da vurgulanmıştır.

Hâver gazetesine göre, Osmanlı'nın bu büyük başarısı Almanya, Avusturya ve Osmanlı topraklarında coşkuyla karşılanmış; Alman İmparatoru II. Wilhelm ve Alman Genelkurmay Başkanı, Osmanlı ordusunun başarısından ötürü Enver Paşa'yı tebrik etmiştir. Haberde ayrıca, Balkan hükümetlerinin bu zaferle birlikte Osmanlı Devleti ve ittifak devletlerine olan güvenlerini artırdığı, ittifaklarının doğruluğuna daha fazla inandıkları ifade edilmiştir. Öte yandan, İtilaf Devletleri arasında iç çatışmaların baş gösterdiğine dair yorumlara da yer verilmiştir.

Haberin devamında, Fransa ve İngiltere'nin Çanakkale Boğazı'na yönelik bombardımanının asıl amacının Almanya, Avusturya ve Osmanlı arasındaki iletişimi kesmek ve dünya Müslümanları üzerinde siyasi etki yaratmak olduğu belirtilmiştir. Ancak Hâver gazetesine göre bu girişim tam anlamıyla başarısızlıkla sonuçlanmış, İslam milletinin kudreti bir kez daha gözler önüne serilmiştir. Haberde, Allah'ın Müslümanları ve Doğuluları bu üç "diktatör devlet"in esaretinden koruduğu ifade edilerek, Osmanlı'nın güçlü topçularının Çanakkale

[737] Nevbahar (17 Cemaziyelevvel 1333/2 Nisan 1915). *Bombardıman-ı Dardanel.* Sene 4, Sayı 29, s. Ek sayfa 1.

kalelerinden Fransız ve İngilizlere İslam milletinin hafife alınamayacağını açıkça gösterdiği dile getirilmiştir.

Son olarak, gazete Almanya, Avusturya ve Osmanlı'nın ekonomik durumunun İtilaf Devletleri'ne kıyasla çok daha güçlü olduğunu ileri sürmüştür. Gıda, ekmek, et ve temel ihtiyaçların bu ülkelerde bolca bulunduğu, halkın herhangi bir kıtlık ya da zorluk yaşamadığı ifade edilmiş; bu devletlerin para ve servetlerinin savaşın sürdürülebilirliği açısından yeterli düzeyde olduğu özellikle vurgulanmıştır.[738]

İran basınında Çanakkale cephesine dair haberler sürerken, farklı gazeteler boğazların stratejik önemine ve bu konuda yaşanan diplomatik gerilimlere dair çeşitli değerlendirmeler yapmaktaydı. Örneğin, 12 Nisan tarihli İrşâd gazetesinde yayımlanan "Çanakkale'nin Bombardımanı" başlıklı haberde, Fransa ve İngiltere'nin Boğazlar üzerindeki bombardıman girişimlerinden bekledikleri sonucu alamayacakları güçlü bir şekilde vurgulanmıştır. Habere göre, Boğazlar geçmişteki başarısızlıkların ve yüksek savunma gücünün simgesi olarak, son derece sağlam ve iyi organize edilmiş bir savunma hattına sahipti. Dışarıdan bakıldığında kalelerin hala yerli yerinde durması, Müttefiklerin başarı şansının oldukça düşük olduğunu göstermekteydi.

Buna rağmen, bazı yorumcuların görüşlerine yer verilen haberde, büyük kayıplara rağmen eğer boğazlarda başarılı olunabilirse, Osmanlı ordusuyla mücadele etmek üzere yeni bir ordu kurulması gerekeceği belirtilmiş; ancak bu orduyu oluşturacak yeterli kaynağın Müttefikler tarafından sağlanamayacağı ifade edilmiştir. Balkan halklarının düşüncelerindeki karmaşa ve bölgedeki belirsizliklerin de Müttefiklerin planlarını zorlaştırdığı, Balkan milletlerinin boğazlardaki bombardımandan dolayı duydukları endişenin giderek arttığı haber metninde dikkat çekilmiştir. Son olarak, Sir Edward Grey'in Boğazlar meselesini savaş sonrası döneme erteleme önerisinin, özellikle Rusya'da büyük bir memnuniyet yarattığı da haberde belirtilmiştir.

Ancak bu görüş, İran basınında yer alan diğer bazı haberlerle çelişmektedir. Örneğin, Nevbahar gazetesinde yayımlanan "Mütalaat-ı Siyasi: Çanakkale" başlıklı haberde, Rusya'nın Boğazlar konusundaki tutumunun çok daha sert olduğu aktarılmaktadır. Habere göre, Sir Edward Grey'in açıklamaları, Rusya'nın bu konudaki kesin ve kararlı duruşunu göz ardı etmekte, hatta Rus Dışişleri Bakanı Sergey Sazanov'un "Boğazlar Rusya'ya aittir" şeklindeki net ifadeleri dikkate alınmamaktadır. Rus hükûmeti, diplomatik kanallar aracılığıyla

[738] Hâver (9 Cemaziyelevvel 1333/ 25 Mart 1915). *İcmal-i Siyasi.* Sene 1, Sayı 28, s. 5.

İstanbul'a yönelik tavrını açıkça ortaya koymuş ve Sazanov'un açıklamaları öylesine kesin olmuştur ki, bu konuda herhangi bir yoruma ya da belirsizliğe yer bırakmamaktadır.[739]

Bu süreçte, Boğazlar üzerindeki diplomatik tartışmalar devam ederken, İtilaf Donanması'nın Çanakkale'deki tabyalara yönelik saldırıları da hız kesmeden sürmekteydi. Nevbahar gazetesi de bu gelişmeleri yakından izlemekteydi. 13 Nisan tarihli "Çanakkale'de" başlıklı haberinde, Boğaz'a yönelik Müttefik saldırılarına dair önemli değerlendirmelere yer verilmişti. Haberde, 3 Kasım'da gerçekleştirilen ilk Fransız ve İngiliz saldırılarının ardından bu girişimlerin birkaç kez tekrarlandığı; ancak Çanakkale Boğazı'nın hâlâ ilk günkü savunma gücünü ve sağlamlığını koruduğu vurgulanmaktaydı.

Nevbahar'a göre, Müttefiklerin bu saldırılardan tam olarak ne hedefledikleri netlik kazanmamıştı. Ancak elde edilen en somut sonuç, Osmanlı Donanması'nın Karadeniz'den çekilerek İstanbul'un savunmasına yönlendirilmesi olmuştu. Haberde, İstanbul'un Müttefikler için elde edilmesi son derece değerli bir zafer olarak görülse de Osmanlı açısından bu şehrin savunulması en az bunun kadar kritik bir öneme sahipti. Zira İstanbul'un düşmesi, yalnızca güçlü bir savunma hattının kaybı anlamına gelmeyecek; aynı zamanda Osmanlı'yı Anadolu içlerine doğru geri çekilmeye zorlayacaktı.

Gazetenin yorumuna göre, İstanbul'un ele geçirilmesiyle birlikte Müttefikler, Avrupa ile Asya arasında son derece stratejik bir bağlantı kurma fırsatı elde edecek; böylece Almanya ve Avusturya Avrupa'dan, Osmanlı ise Asya'dan kuşatma altına alınacaktı. Bu stratejik kırılma yalnızca Osmanlı-Almanya ittifakını zayıflatmakla kalmayacak, aynı zamanda Balkan devletleri ile İtalya'nın Orta Avrupa'ya karşı harekete geçmesini de beraberinde getirecekti. Ayrıca, bu gelişmelerin Avusturya'ya yönelik ciddi bir saldırı zemini oluşturacağı da haberde vurgulanmıştı.

Bu nedenle, Nevbahar gazetesine göre hem Almanya hem de Osmanlı Devleti, kendi varlıklarını ve stratejik geleceklerini Çanakkale Boğazı'nın savunulmasına ve İstanbul'un korunmasına bağlamıştı. Ancak gazete, Müttefiklerin bu derece ağır bir bedelle elde edilmesi neredeyse imkânsız olan başarıdan yakında vazgeçmek zorunda kalacaklarını öne sürmekte ve Çanakkale'deki mücadelenin yalnızca askeri değil, aynı zamanda siyasi bir direnişin ifadesi olduğunu vurgulamaktaydı.[740]

[739] Nevbahar (5 Cemaziyelahir 1333/20 Nisan 1915). *Mütalaat-ı Siyasî: Dardanel.* Sene 4, Sayı 34, s. 1-2.
[740] Nevbahar (28 Cemaziyelevvel 1333/13 Nisan 1915). *der-Dardanel.* Sene 4, Sayı 32, s. 1.

Nevbahar gazetesinin yorumları, Çanakkale Boğazı'nın yalnızca Osmanlı Devleti açısından değil, Almanya ve Avusturya gibi müttefik devletler açısından da yaşamsal önemde bir savunma hattı olduğunu ortaya koymaktaydı. İran basınında bu vurgu yalnızca siyasi ya da stratejik değerlendirmelerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda sahadaki fiilî askerî destek ve lojistik yardımlarla da ilişkilendirilmiştir.

Nitekim Bâmdâd-ı Rûşen gazetesinin 14 Nisan tarihli "Yeni Askerî Malzemeler ve Osmanlılar" başlıklı haberinde, Almanya ve Avusturya'nın Osmanlı'ya yönelik askerî yardımının somut boyutları ele alınmıştı. Habere göre, Bulgaristan'dan Osmanlı'ya on sekiz adet uzun menzilli top ulaştırılmış, Avusturya'dan gönderilen otomobiller de birkaç gün önce Çanakkale'ye sevk edilmişti. Ayrıca, Balkan Savaşları öncesinde Çanakkale tahkimatlarında 682 top bulunduğu; bu sayının savaş sonrasında takriben üçte bir oranında artırılarak 1103'e ulaştığı aktarılmıştı.[741] Buna ek olarak, savaşın başından bu yana Almanya ve Avusturya tarafından Osmanlı'ya en az elli vagon dolusu tüfek ve mavzer gönderildiği bilgisine de yer verilmişti.[742] Öte yandan aynı gazetenin "Yeni Alman Askerlerin Türkiye'ye Gönderilmesi" başlıklı bir diğer haberinde de Goltz Paşa'nın inisiyatifiyle bir grup Alman askerinin Osmanlı ordusuna destek amacıyla Türkiye'ye gönderildiği ifade edilmişti.[743] Böylelikle İran basını, bu gelişmeleri aktarırken aynı zamanda bölgedeki askerî hazırlıkların ne denli ciddiyetle yürütüldüğünü ve Osmanlı, Almanya ve Avusturya'nın Çanakkale Boğazı'nın savunulmasına verdiği önemi bir kez daha gözler önüne sermiştir.

Tüm bu gelişmelerin gölgesinde, 18 Mart 1915'te İtilaf Devletleri, Çanakkale Boğazı'nı geçerek başkent İstanbul'u ele geçirme hedefiyle bir deniz harekâtı başlatmıştı. Ancak bu girişim, ağır kayıplar ve başarısızlıkla sonuçlandı. Yaşanan bu hezimet, İngiltere ve Fransa'da ciddi bir endişeye yol açtı ve savaş stratejilerinin yeniden değerlendirilmesine neden oldu. Bu doğrultuda, İngiliz Savaş Konseyi acil olarak toplandı. Amiral de Robeck, deniz harekâtının devam ettirilebilmesi amacıyla Queen Elizabeth başta olmak üzere önemli savaş gemilerinin Boğaz'a yönelik bombardıman faaliyetlerini sürdürmeleri için talimat verdi. Ancak toplantılar sonucunda, sadece deniz gücüyle Çanakkale Boğazı'nın geçilemeyeceği ve geniş çaplı bir kara harekâtının kaçınılmaz olduğu konusunda İtilaf Devletleri komutanları arasında fikir birliği sağlandı.

---

[741] Bâmdâd-ı Rûşen (29 Cemaziyelevvel 1333/14 Nisan 1915). *Levazım-ı Harbiye-i Taze ve Osmanîha.* Sene 1, Sayı 28, s. 1.
[742] Bâmdâd-ı Rûşen (2 Recep 1333/17 Nisan 1915). *Levazım-ı Ceng-i Osmanîha Kamilen Tehiye Şude.* Sene 1, Sayı 29, s. 1.
[743] Bâmdâd-ı Rûşen (6 Cemaziyelahir 1333/21 Nisan 1915). *A'zam-ı Asker-i Cedidi-i Alman be-Türkiye.* Sene 1, Sayı 31, s. 1.

Bu gelişmeler yaşanırken, Türk tarafı da askerî hazırlıklarını hızla sürdürmekteydi. Bu süreçte Osmanlı askeri makamları III. Kolordu'nun beş tümenden oluşan V. Ordu'ya dönüştürülmesi için gerekli çalışmaları tamamladı. Yeni kurulan bu ordunun komutanlığına ise Liman von Sanders atandı.

Mart ayının sonlarına gelindiğinde, Amiral de Robeck, Çanakkale Boğazı'nda bulunan mayınların ciddi bir engel teşkil ettiğini ve bu sorun çözülmeden operasyonların devam ettirilemeyeceğini belirten bir rapor sundu. 23 Mart'ta Seddülbahir'e yönelik yeni bir bombardıman gerçekleştirilse de kara kuvvetlerinin çıkarmaya başlamasından önce donanmanın büyük çaplı bir harekâta girişmeme kararı aldığı açıklandı.[744]

Bu süreçte İngiliz savaş gemileri, Seddülbahir, Kumkale, Kirte ve Orhaniye tabyalarını aralıklarla bombardıman etmeye devam etti. Hatta Bâmdâd-ı Rûşen gazetesinin 1 Nisan tarihli "Çanakkale Boğazı'ndaki Bombardıman ve Osmanlı Başarısı" başlıklı haberine göre, Agamemnon isimli bir İngiliz kruvazörü ile bir Fransız kruvazörü, Boğaz'ın altı mil açığında durarak üç saat boyunca yoğun bir top atışı gerçekleştirmişti. Başlangıçta Osmanlı siperleri çok az karşılık vermiş, hatta bir süre tamamen sessiz kalmıştı. Müttefik donanması, bu durumu Osmanlı savunma hatlarının tamamen yok edildiğine yormuş ve kara harekâtı için askerî birlikleri ve ikmal malzemelerini bölgeye göndermeye başlamıştı. Ancak tam bu esnada, gizli Osmanlı siperlerinden yoğun bir topçu ateşi başlamış, aynı anda kale muhafızları da şiddetli bir taarruza geçmiştir. Bu ani ve sert karşılık, her iki tarafın da önemli kayıplar yaşama riskiyle karşı karşıya kalması nedeniyle çatışmanın geçici olarak durdurulmasına neden olmuştur.[745]

Nisan ayının ortalarına gelindiğinde, İtilaf donanmasına ait savaş gemileri ve denizaltılar, Çanakkale Boğazı'ndaki Osmanlı tabyalarına yönelik saldırılarını sürdürmüştür. Bu gelişmeler İran basını tarafından dikkatle takip ediliyordu. Özellikle İran gazetelerinde yer alan haberler, bu dönemin seyrine ilişkin önemli bilgiler sunmaktadır. Nitekim Hâver gazetesinin 22 Nisan tarihli "Genel Savaşın Durumu: Cihad-ı Ekber-Üçlü İtilaf" başlıklı haberinde, Çanakkale Boğazı'na yönelik devam eden bombardımanlar detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Haberde, Fransız ve İngiliz savaş gemilerinin Çanakkale'yi bombalamaya devam ettikleri, ancak bu saldırılar sırasında Osmanlı bataryalarından aldıkları ciddi hasar nedeniyle geri çekilmek zorunda kaldıkları belirtilmiştir. Bir İngiliz zırhlısında çıkan yangın da bu saldırıların başarısızlığını simgeler nitelikte aktarılmıştır.

[744] Enis Şahin, agm, s. 125-127.
[745] Bâmdâd-ı Rûşen (16 Cemaziyelevvel 1333/1 Nisan 1915). *Bombardıman-ı Dardanel ve Muvaffakiyet-i Osmaniha.* Sene 1, Sayı 35, s. 1.

Gazete haberinde öne çıkan bir diğer önemli gelişme ise, boğaza sızmak üzere görevlendirilen İngiliz denizaltısı E15'in, 18 Nisan'da Osmanlı topçusunun Karanlık Liman'da açtığı etkili ateş sonucunda batırılmasıdır. Söz konusu saldırı sonucunda, 31 mürettebatla birlikte üç subay esir alınmıştır. Bu esirler arasında, İngiltere'nin Çanakkale Konsolosunun da bulunması, olayın sadece askerî değil, diplomatik açıdan da dikkat çekici bir boyut kazandığını göstermektedir. Ayrıca aynı haberde, İtilaf kuvvetlerine ait iki torpido gemisinin Osmanlı bataryalarının yoğun ateşiyle batırıldığı ve mürettebatın gemileri terk etmek zorunda kaldığı bilgisine de yer verilmiştir. Tüm bu gelişmeler, Osmanlı savunmasının hem teknik yeterliliğini hem de stratejik derinliğini ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir.[746]

Osmanlı savunmasının Çanakkale'de gösterdiği direniş yalnızca cephe hattında değil, aynı zamanda başkent İstanbul'un iç huzurunu koruma yönündeki çabalarında da kendisini göstermiştir. Bu çerçevede, İran basınında ele alınan bir diğer önemli konu, savaş sürecinde İstanbul'un genel durumudur. Çanakkale Cephesi'ndeki yoğun çatışmaların başkente olası etkileri merak konusu olurken, özellikle Asr-ı Cedîd gazetesi İstanbul'un iç güvenliği ve halkın günlük yaşamına ilişkin olumlu tabloyu sıklıkla gündeme taşımıştır. Gazete yalnızca dış kaynaklardan değil, aynı zamanda İstanbul'daki özel muhabirlerinden gelen mektuplara dayalı haberler yayımlayarak, sahadaki gelişmeleri doğrudan gözlemlerle aktarma yoluna gitmiştir.

Söz konusu gazetenin 24 Nisan tarihli "İstanbul'un Durumu" başlıklı haberinde, Near East gazetesine atıfla şehirde herhangi bir olumsuzluğun yaşanmadığı, halkın günlük yaşamını sürdürdüğü ve güvenlik önlemlerinin tam anlamıyla sağlandığı belirtilmiştir. Ayrıca İstanbul'daki karışıklıklara dair dolaşıma giren haberlerin tamamen asılsız olduğu vurgulanmıştır.

Haberde, İstanbul ve çevresinin bir askerî kamp görünümünde olduğu, ancak bu durumun yalnızca savunma tedbirleriyle sınırlı kalmayıp olası saldırılara karşı da tam bir hazırlık anlamına geldiği belirtilmektedir. Aynı haberde, şehirdeki basın organlarının, Çanakkale Boğazı'ndaki çatışmalara ilişkin düzenli açıklamalar yaparak boğazdan geçişin neredeyse imkânsız hâle geldiğini ve İtilaf Devletleri'nin hedeflerine ulaşmasının hayli zorlaştığını kamuoyuna duyurduğu aktarılmaktadır.

[746] Hâver (7 Cemaziyelahir 1333/22 Nisan 1915). *Vaziyet-i Ceng-i Umûmi: Cihad-ı Ekber-İtilaf-ı Müselles.* Sene 1, Sayı 32, s. 7.

Bu bilgiler ışığında Asr-ı Cedîd, İtilaf Devletleri'nin ve özellikle İngiliz ile Fransız basınının İstanbul'a dair yaydığı haberleri eleştirmektedir. Müttefiklere ait önceki telgraflar ve basın açıklamalarında yer alan İstanbul'daki iç karışıklık, devlet organlarının tahliyesi ve Padişah'ın şehirden ayrıldığına dair iddiaların gerçekle hiçbir ilgisinin olmadığı ifade edilmiştir. Haberde ayrıca, bu tür yanıltıcı içeriklerin sürdürülmesi hâlinde, dış kamuoyunun İstanbul'daki durum hakkında tamamen hatalı bir kanaate varabileceği belirtilmiştir.[747]

İstanbul'un savaş sürecindeki durumu ve iç huzurun korunmasıyla ilgili olumlu gelişmelerin yanı sıra, Çanakkale Cephesi'nde yaşanan çatışmaların bölgesel diplomasi ve jeopolitik dengeler üzerindeki etkileri de dikkat çekmektedir. Özellikle Müttefikler ile Osmanlı arasındaki mücadelenin, Balkan devletleri ve diğer bölge ülkelerinin tutumlarını şekillendirdiği görülmektedir. Bu bağlamda, Asr-ı Cedîd gazetesi, 24 Nisan tarihli "Çanakkale Boğazı'ndaki Bombardımanın Sonucu" başlıklı haberinde, Çanakkale Boğazı'ndaki bombardımanın Müttefikler açısından tek olumlu etkisinin, Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan gibi ülkelerin tutumlarındaki değişim olduğunu belirtmiştir.

Haberde, Rusya Dışişleri Bakanı Sazanov'un Duma'daki açıklamalarına atıfla, İstanbul ve Çanakkale Boğazı'nın işgali planlarının Balkan ülkeleri üzerinde ciddi etkiler yarattığı vurgulanmaktadır. Bu gelişmeler, Romanya ve Bulgaristan gibi devletleri, Rusya'nın Boğazları ele geçirmesi durumunda açık denize çıkış umutlarının yok olacağı gerçeğiyle yüzleştirmiştir. Ayrıca İngiltere'nin Limni Adası'nı işgali de Ege Denizi üzerindeki deniz yollarını kontrol etme açısından Yunanistan'da önemli endişelere yol açmıştır. Limni Adası'nın konumu, Çanakkale Boğazı'nın yanı sıra, Dedeağaç ve Selanik limanlarına giden deniz yollarının da denetimini sağlamaktadır. Bu nedenle, bombardımanın doğrudan bir askeri başarısı olmasa da Çanakkale'de yaşanan gelişmelerin Balkan devletlerinde farkındalık yarattığı ve bölgesel politikaları etkilemeye başladığı görülmektedir. Sonuç itibarıyla, bu süreç, Balkan ülkelerinin savaş sürecine dair eğilim ve tutumlarının şekillenmesinde önemli bir faktör olmuştur.[748]

Bununla birlikte, bölgedeki gelişmelerin uluslararası yansımaları ve Müttefikler açısından yaşanan hayal kırıklıkları, Nevbahar gazetesi tarafından da dile getirilmiştir. Özellikle, gazetenin 1 Mayıs 1915 tarihli "Çanakkale Meselesi" başlıklı haberinde, Çanakkale Boğazı'ndaki bombardımanın sonuçlarının Müttefik Devletler için beklenmedik ve olumsuz bir biçimde şekillendiği vurgulanmaktadır.

[747] Asr-ı Cedîd (9 Cemaziyelahir 1333/24 Nisan 1915). *Evza-ı İstanbul.* Sayı 30, s. 1.
[748] Asr-ı Cedîd (9 Cemaziyelahir 1333/24 Nisan 1915). *Netice-i Bombardıman-ı Dardanel.* Sayı 30, s. 1-2.

Habere göre Müttefikler, bu saldırıların başlangıçta hedeflerine ulaşacağına inanmışlardı. Ancak, bombardımanın beklenen etkileri yaratmaması, onların planlarını sarsmış ve hedef ülkeler üzerinde istediği kışkırtıcı etkiyi yaratmak bir yana, tam tersine, istenmeyen bir durum meydana gelmişti. Balkan ülkelerinde, özellikle Bulgaristan ve Yunanistan'da, Müttefiklere karşı büyük bir güvensizlik ve korku oluşmuş, bu ülkelerin tutumlarında köklü değişikliklere yol açmıştı. Bu nedenle Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan'ın bu savaşta hangi tarafı tutacakları konusunda büyük bir belirsizlik yaşamasına yol açmıştı. Bulgaristan, bir yandan, Müttefikler ile olan ilişkisini gözden geçirmişken, diğer taraftan Venizelos hükûmetinin Yunanistan'daki düşüşü, Müttefiklere duyulan güvensizliğin somut bir göstergesi haline gelmişti.

Habere göre bir başka önemli gelişme ise, Müttefiklere yakın olduğunu belirten Yunanistan'ın Venizelos kabinesi düşmesi idi. Yunan hükûmeti, Girit Adası'nda, Müttefiklere olan güvensizlik ve Çanakkale Boğazı'na yapılacak olası saldırılara karşı savunma hatları inşa etmeye başlamıştı. Bu bağlamda Balkan konferansında Yunanistan'a verilmiş Limni Adası'nın işgali Yunanistan için bir ders olmuş ve Yunan hükûmeti, Müttefik devletlere güvenilemeyeceğini fark etmişti. Dolayısıyla bu ada, Yunanistan'ın Girit'teki yeni savunma önlemlerine sebep olmuştu.

Habere göre, müttefikler bu bombardımanların faydasız olduğunu fark etmişlerdi. İngiliz Triumph (تریاسف)[749] gemisi, Çanakkale Boğazı'nda bulunan Gelibolu'ya yönelik saldırısını yeniden başlatmış ve anlamlı bir sonuç elde etmeyen, yalnızca gazetecilere yarar sağlayan çatışmalara devam etmektedirler. Haber göre Müttefiklerin, Çanakkale'yi fethederek savaş harcamalarını düşürmeyi ve ardından barış sürecine gitmeyi umdukları düşünülse de bu düşüncenin ne kadar hayalci olduğu yavaş yavaş anlaşılmaya başlanmıştır. Çünkü askeri uzmanlar, Çanakkale Boğazı'nın, güçlü savunmalar nedeniyle neredeyse imkânsız bir hedef olduğunu zaten kabul etmişlerdi. Bununla birlikte İngiltere Maliye Bakanı Lloyd George, İngiltere'nin hazine durumunun kötüleşmesi ve savaşın süresinin uzamasıyla birlikte mali zorlukların arttığını fark ederek, savaşın derhal sona erdirilmesi gerektiğini hissetmiş ve bu nedenle Çanakkale Boğazı'nın bombalanmasını önermişti. Habere göre her ne kadar Grey, bu öneriye katılmasa da Maliye Bakanının açıklamaları ve İngiltere'nin mali durumu hakkında sunduğu gerekçeler onu ikna etmeye yetmiştir!

[749] Muhtemelen bu ifade, I. Dünya Harbi sırasında Gelibolu'ya gönderilen İngiliz savaş gemisi HMS Triumph'ı işaret etmektedir. Söz konusu gemi, bu haberin yayımlanmasından yaklaşık üç hafta sonra, 25 Mayıs 1915'te, Otto Hersing'in komutasındaki Alman denizaltısı U-21 tarafından batırılmıştır.

Haberin devamında ise: "Şaşırtıcı olan şu ki: İngilizler, kendi ifadelerine göre, hazineyi tükenmiş ve savaşa devam etme gücü kalmamış olan devletlerinin savaş yorgunluğundan kurtulabilmek için, savaşın bir an önce sona erdirilmesi gerektiğini düşünmüşlerdir. Fakat bu savaşın sona ermesi için çözüm olarak, Çanakkale Boğazı'nın ve İstanbul'un ele geçirilmesini öngörmüşlerdir. Oysa askeri uzmanların itirafına göre, Çanakkale Boğazı'nın ele geçirilmesi, müttefiklerin ciddi savunma önlemleriyle neredeyse imkânsız bir durumdur. Bizim inancımıza göre, İstanbul'un Müttefik Devletler tarafından ele geçirilmesi, onların Rusya ile olan bağlantılarını güçlendirecek ve tam tersine İttifak Devletleri'nin iletişim hatlarını keserek onları kuşatacaktır. Ancak bu eylemin imkânsız olması durumunda, Müttefik Devletlerin ekonomik krizden ve askeri çekişmelerden kurtulma umudu da tamamen ortadan kalkacaktır." denilerek, aslında Müttefik Devletlerin savaşın sonlandırılması adına öngördükleri stratejinin ne kadar gerçekçi ve uygulanabilir olduğu sorgulanmaktadır.

Nevbahar gazetesindeki haberin son kısmı, askeri ve ekonomik zorlukların çözülmesi için atılacak adımların ne kadar anlamsız olabileceğini anlatan ünlü bir hikâye ile tamamlanır. Haberde anlatılan hikâyede, fareler, onlara aniden ve beklenmedik bir şekilde saldıran kediden kurtulmak için uzun istişarelerin ardından kedinin boynuna bir çan asmaya karar verirler. Böylece, kediyi gördüklerinde çanın sesiyle uyarılacak ve fareler hemen güvenli yerlere kaçabilecekti. Fareler bu kararı başarılarının tek yolu olarak görmüşlerdi, ancak uygulama aşamasına geldiklerinde hiçbiri böyle bir kararı hayata geçirebilecek güç ve cesarete sahip olmadığını fark etti.[750] Bu anlatımla, İtilaf Devletlerinin Çanakkale'yi ele geçirme girişiminin ne derece imkânsız olduğu ve beklenen sonucun alınamayacağı etkili biçimde vurgulanmaktadır.

Nevbahar gazetesinde Çanakkale Cephesi'ne dair yapılan değerlendirmeler yalnızca askeri ve diplomatik gelişmelerle sınırlı kalmamış; aynı zamanda bu sürecin gelecekte nasıl hatırlanacağına dair yorumlara da yer verilmiştir. Gazetenin 1 Mayıs 1915 tarihli sayısında yayımlanan "Gelecekteki Tarihçiler, Osmanlı Hakkında Ne Söyleyecek?" başlıklı yazıda, Osmanlı ordusunun yeni komutanı Goltz Paşa'nın Almanya Büyükelçiliği'nde katıldığı bir toplantıda yaptığı değerlendirmelere yer verilmiştir. Habere göre Goltz Paşa, Türklerin Müttefiklerin Çanakkale Boğazı'na yönelik yeni saldırılarına karşı koyma hususunda yüksek düzeyde bir stratejik yetkinliğe sahip olduklarını vurgulamış ve gelecekteki tarihçilerin,

[750] Nevbahar (16 Cemaziyelahir 1333/1 Mayıs 1915). *Mesele-i Dardanel.* Sene 4, Sayı 37, s. 2.

Çanakkale savunmasını ve Türk milletinin gösterdiği kahramanlığı büyük bir takdirle anacaklarına dair inancını dile getirmiştir.[751]

Bu tür değerlendirmeler, Çanakkale Savaşları'nın İran basınındaki yankılarının sadece güncel çatışmalara odaklanmadığını; savaşın tarihsel, stratejik ve moral boyutlarını da yansıttığını göstermektedir. Nitekim Asr-ı Cedîd, Bâmdâd-ı Rûşen, İrşâd, Hâver, Nevbahar, Ra'd ve Şihâb-ı Sâkib gibi dönemin önde gelen İran gazetelerinde yer alan haber ve yorumlar, savaşın gidişatını yakından izlemekte ve bunu halka düzenli olarak aktarmıştır. Bu yayınlarda, yalnızca cephedeki gelişmelerin yanı sıra savaşın siyasî ve toplumsal etkilerine de geniş biçimde yer verilmiştir.

Özellikle Osmanlı Devleti'nin ve Almanya'nın İtilaf Devletleri karşısında elde ettiği başarılar, İran kamuoyunda dikkat çekici bir karşılık bulmuş; bu iki devlete yönelik olumlu duyguların güçlenmesine neden olmuştur. Nitekim Devletâbâdî'nin aktardığına göre, İngiliz ve Fransızların Çanakkale Boğazı'nı geçememesi, İranlı gençler arasında Osmanlı ve Almanya'ya yönelik sempatiyi artırmış ve bu durum, İtilaf Devletleri karşısında Osmanlı-Alman ittifakına destek eğilimlerinin belirginleşmesini sağlamıştır.[752]

Bu eğilim, Asr-ı Cedîd gazetesinde yayımlanan "İranlı Cesur Bir Genç" başlıklı haberde somut bir örnekle de pekiştirilmiştir. Haberde, Tahran'da eğitimini tamamladıktan sonra askerî bilgisini ilerletmek üzere İstanbul'a giden ve Osmanlı ordusunda Edirne'de görev yaptıktan sonra Çanakkale Cephesi'ne geçerek hayatını kaybeden Mirza Mehdi Han'ın hikâyesine yer verilmiştir. Böylece Seyyid Salâr Sa'îd'in oğlu olan Mehdi Han'ın şehadeti, İran kamuoyunda sembolik bir anlam kazanmış ve Çanakkale direnişiyle kurulan duygusal bağın ifadesi olmuştur.[753]

Sonuç olarak, Çanakkale zaferi İran basınında yalnızca Osmanlı'nın askeri bir başarısı olarak değil, aynı zamanda moral ve politik bir zafer olarak değerlendirilmiştir. Osmanlı ve Almanya'nın İtilaf Devletleri karşısındaki direnişi, İran'da bu iki devletin prestijini artırmış; ülkede zaferin etkisiyle şekillenen bir siyasi ve toplumsal atmosfer ortaya çıkarmıştır. Bu durum, İran basınında Çanakkale Cephesi'ne gösterilen yoğun ilginin arka planını ve halk nezdindeki karşılığını anlamak açısından önem arz etmektedir.

---

[751] Nevbahar (16 Cemaziyelahir 1333/1 Mayıs 1915). *Müverrih-i Atiye Bera-yı Osmanî Çe Migoyend?*. Sene 4, Sayı 37, s. 4.
[752] Yahya Devletâbâdî, age, C. III. s. 286
[753] Asr-ı Cedîd (12 Şevval 1333/24 Ağustos 1915). *Yek Cevan-ı Gayur-ı İranî.* Sene 1, Sayı 57, s. 8.

3.5. Çanakkale Kara Savaşlarının İran Basınındaki Yansımaları

Çanakkale Cephesi'nde deniz yoluyla gerçekleştirilen taarruzların başarısızlıkla sonuçlanması, Müttefik kuvvetleri açısından savaşın seyrini doğrudan etkileyen önemli bir dönüm noktası olmuştur. Çanakkale'nin denizden geçilemeyeceğinin anlaşılması üzerine bu kez karadan ilerlemek hedeflenmiş, yeni bir strateji süreci başlatılmıştır. Nitekim bu gelişme, dönemin İran basınında neredeyse her gün değerlendirilmiş; Müttefiklerin denizdeki başarısızlığı, Osmanlı savunmasının güçlü tahkimatlarına ve kararlı direnişe bağlanmıştır.

Bu bağlamda Asr-ı Cedîd gazetesi, kara harekâtına geçiş sürecini ele aldığı "Tafsil-i Dardanel" başlıklı haberinde dikkat çekici bir ayrıntıya yer vermektedir. Habere göre, Müttefiklerin deniz yoluyla ilerleme çabalarının boşa çıkmasının hemen ardından, Osmanlı ordusunun komutanlarından Mareşal Von der Goltz, Nevruz Bayramı gecesinde Çanakkale Boğazı'na giderek etrafında toplanan generallere, mühendislere ve diğer askerî yetkililere şu sözlerle hitap etmiştir:

> "Görüyorsunuz ki, denizden geçiş mümkün değildir ve bu düşünceyle boğaza girmeye çalışan her gemi, kıyılardaki topçular tarafından batırılacaktır. Bu toplar küçük bile olsa, gemiler kesinlikle batacaktır. Eğer müttefikler bu düşüncelerinde ısrar ederlerse, tüm savaş gemilerini kaybedeceklerdir. Bu durumda deniz yolu tamamen kapalıdır, ancak kara yolu böyle değildir. Kara yoluyla asker çıkarılabilir ve boğazın kıyısındaki kaleler ele geçirilerek Çanakkale Boğazı savunmasız hale getirilebilir; ardından gemiler serbestçe geçebilir. O halde yapılması gereken, Gelibolu Yarımadası'nı geçilemez hale getirmektir. Yani, kara yolundaki çalışmalarınızı tamamlayıp, bu alanı mümkün olan en yüksek düzeyde sağlamlaştırmalısınız. Bu hat boyunca ne kadar fazla çalışırsanız, o kadar iyi olur."[754]

Asr-ı Cedîd'in aktardığına göre, Mareşal Von der Goltz'un bu sözleri yalnızca bir uyarı değil, aynı zamanda stratejik bir yönlendirme, hatta bir emir niteliği taşımaktadır. Onun bu yaklaşımı doğrultusunda yürütülen tahkimat çalışmaları o denli yoğunlaşmıştır ki, kısa süre içerisinde kara yoluyla yapılacak herhangi bir askeri ilerlemenin neredeyse imkânsız hâle geldiği belirtilmektedir.[755]

Bu sırada, İtilaf Devletleri de kara harekâtı için gerekli kararları almışlardı. Ancak, 21 Nisan 1915'te Çanakkale Cephesi'ndeki şiddetli fırtına ve elverişsiz hava koşulları nedeniyle planlanan çıkarma harekâtı önce 24, ardından 48 saat ertelenmek zorunda kalınmıştır. 23

[754] Asr-ı Cedîd (2 Zilhicce 1333/12 Ekim 1915). *Tafsil-i Dardanel.* Sene 2, Sayı 12, s. 5-6.
[755] Asr-ı Cedîd (2 Zilhicce 1333/12 Ekim 1915). *Tafsil-i Dardanel.* Sene 2, Sayı 12, s. 5-6.

Nisan'da ise İngiltere, 120.000 asker taşıyan 150 nakliye gemisiyle Limni Adası'ndaki Mondros Limanı'na ulaşmıştı. Ancak, bu kuvvetlerin bölgeye intikali ve son hazırlıkların tamamlanabilmesi için çıkarma harekâtı bir süre daha ertelenmişti.

Hazırlıkların ardından 24 Nisan'da General Hamilton komutasındaki İtilaf Devletleri'ne ait 200 gemi, Mondros Limanı'ndan hareket ederek, tarihteki en büyük amfibi çıkarma harekâtını başlatmak için denize açıldı. İlk etapta gönderilen asker sayısı 50.000 civarındaydı, ancak zamanla bu sayı 500 bini aşacaktı. Fransızlar, boğazın Anadolu kıyılarına, İngilizler ve Anzaklar ise Gelibolu kıyılarına çıkarma yapacaklardı. Bu bağlamda 25 Nisan sabahı, Gelibolu Yarımadası'na yapılan çıkarma harekâtı şu şekilde gerçekleşti: İngiliz ve Anzak birlikleri, yarımadanın batısındaki Zığındere, Kabatepe batısındaki Arıburnu ve Tekkeburnu civarlarına; Fransızlar ise Anadolu yakasında Beşik ve Kumkale sahillerine çıkarma yaptı. Böylece deniz harekâtı sona ererken, Çanakkale'deki kara savaşlarının ilk safhası başlamış oldu.[756]

Bu süreçte, İran basını da gelişmeleri yakından takip etmiş, özellikle İtilaf Devletleri'nin Gelibolu'ya asker çıkarma hazırlıkları ile Osmanlı'nın İstanbul ve Çanakkale Boğazı çevresinde yürüttüğü tahkimat çalışmalarına dair ayrıntılı haberler yayımlamıştır. Bu haberlerde, Osmanlı'nın stratejik savunma hazırlıkları ve mühendislik önlemleri vurgulanmış, özellikle "Çanakkale'nin geçilmez" hâle getirilmesine yönelik gayretler öne çıkarılmıştır. Bu bağlamda Ra'd gazetesinin 3 Mayıs tarihli "Çanakkale Savunması İçin Alınan Önlemler" başlıklı haberinde, Gelibolu Yarımadası'ndan ve İstanbul'daki askerî merkezlerden alınan bilgilere dayanılarak, Osmanlı savunma hattının son derece güçlü olduğu ve İtilaf kuvvetlerinin bu hattı aşmasının güçlüğü vurgulanmıştır. Haberde, Osmanlı'nın 200.000'den fazla askeri seferber ettiği ve bu birliklerin İstanbul çevresinde konuşlandığı; ihtiyaç hâlinde ek kuvvetlerin bölgeye sevkine hazır durumda olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bu birliklerin, Gelibolu çevresinde savunma hatları, hendekler ve çeşitli tahkimat unsurları inşa ettikleri; bu bölgelerin kalın çelik zırhlar, büyük çiviler ve su geçirmez tellerle güçlendirildiği aktarılmıştır. Öte yandan Çanakkale Boğazı'na gönderilen ağır havan topları ve geniş ağızlı büyük kalibreli silahların, Osmanlı savunma merkezlerinde önemli bir güven unsuru olduğu ifade edilmiştir. Bu silahların tamamının Çanakkale Boğazı'nın her iki tarafındaki demiryollarına yerleştirildiği ve gerektiğinde kolayca başka noktalara taşınabildiği belirtilmiştir. Haberde Son olarak, bölgeye yeni gönderilen dinamitlerin Çanakkale Boğazı ve

[756] Enis Şahin, agm, s. 129-131.

Marmara Denizi çevresinde yoğun biçimde kullanıldığı, bu silahların tamamının Alman yapımı olduğu da haberde vurgulanmıştır.[757]

Bölgede sürdürülen tahkimat çalışmalarına ve savunma hazırlıklarına dair değerlendirmeler, yalnızca cephe hattıyla sınırlı kalmamıştı. Özellikle başkent İstanbul'un güvenliği de dönemin basınında geniş yer bulmuştu. Bu kapsamda, Bâmdâd-ı Rûşen gazetesinde yayımlanan "Harbin Önemli Haberleri" başlıklı haberde, San Stefano'dan (Yeşilköy) Büyükçekmece'ye kadar uzanan Avrupa kıyıları ile Haydarpaşa'dan Pendik'e kadar olan Asya kıyılarının büyük toplarla korunduğu ve İstanbul'un tüm savunma hazırlıklarının tamamlandığı ifade edilmişti. Ayrıca Karadeniz kıyılarının da tam anlamıyla tahkim edildiği belirtilmişti.[758]

Öte yandan, İran basınında Çanakkale Cephesi'ndeki duruma ilişkin değerlendirmeler de sürmekteydi. Nevbahar gazetesinde verilen "Çanakkale" başlıklı bir raporda, Çanakkale Boğazı'ndan geçişin, kara desteği sağlanmadığı sürece imkânsız olduğuna inanılmıştı. Ayrıca, boğazın altındaki deniz mayınları temizlenmeden, buradan herhangi bir deniz aracının geçmesi de mümkün değildi. Çünkü Türk birlikleri siperlere gizlenmiş ağır topları ve etkili topçu harekâtlarıyla, mayın temizleme çalışmalarını engellemeyi başarmışlardı. Bu nedenle, Çanakkale Boğazı'ndan geçiş mümkün görülmüyordu. İtilaf kuvvetleri karaya çıkması durumunda, boğazın kıyılarının tamamının dağlık alanlarla kaplı olması, Müttefiklerin deniz kuvvetlerinden de yararlanmasını imkânsız kılacaktı. Ancak, Gelibolu Yarımadası ele geçirilirse, sadece mayınların temizlenmesi konusunda deniz kuvvetlerine yardımcı olunabileceği ifade edilmişti. Çünkü, kuzey kesiminin dağlık yapısına kıyasla, güney kısmı bu amaç için daha uygun bir konumda bulunmaktaydı.[759]

Benzer şekilde, Ra'd gazetesinin "İstanbul Boğazı ve İstihkâmat" başlıklı haberinde de Çanakkale ve İstanbul Boğazlarındaki askerî ve savunma durumlarının son derece güçlü olduğu vurgulanmıştı. Haberde, Müttefik Devletlerin, İstanbul Boğazı'na yönelik herhangi bir askerî müdahalede bulunmanın son derece zor ve karmaşık bir mesele olduğunu kabul ettikleri ifade edilmişti. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin savunma hatlarının etkinliğini ortaya koymakta olup, Müttefiklerin Çanakkale ve İstanbul Boğazlarına müdahale konusunda yaşadıkları kararsızlıkları da gözler önüne sermektedir. [760]

---

[757] Ra'd (18 Cemaziyelahir 1333/3 Mayıs 1915). *Vesayil-i Hefez-ı Dardanel Pişbini Şude Est.* Sene 6, Sayı 109, s. 4.
[758] Bâmdâd-ı Rûşen (18 Cemaziyelahir 1333/3 Mayıs 1915). *Ahbar-ı Mühimme-i Ceng.* Sene 1, Sayı 36, s. 2.
[759] Nevbahar (22 Cemaziyelahir 1333/8 Mayıs 1915). *Dardanel.* Sene 4, Sayı 39, s. 2.
[760] Ra'd (20 Cemaziyelahir 1333/5 Mayıs 1915). *Boğaz-ı Bosfor ve İstihkamat-ı An.* Sene 6, Sayı 110, s. 4

Tüm bu kararsızlık ve zorluklara rağmen, İtilaf Devletleri karaya çıkarma yapmak için çaba göstermiş; İngiltere ve Avustralya'dan gelen kuvvetler, Gelibolu Yarımadası'na yerleşmeyi başarmıştı. Ancak Conkbayırı ve Hisarlık mevkilerine yapılan çıkarma harekâtlarında, Türk piyadelerinin büyük direnişiyle karşılaşmışlardı. Benzer bir direniş ise Kumkale'de Fransızlara karşı sürdürülmüştü.

Bu çatışmaların hemen ardından, 26 Nisan'da İtilaf donanmasına ait zırhlılar Queen Elizabeth, Canopus ve Doris, Türk topçu tabyalarını yoğun bir şekilde bombardımana tutmuş; bu saldırının devamı olarak 27 Nisan'da Seddülbahir'e yeni bir çıkarma girişiminde bulunulmuştu. 28 ve 29 Nisan tarihlerinde ise Müttefikler, elde ettikleri mevzileri sağlamlaştırarak ilerleme çabalarını sürdürmüşlerdi.[761]

29 Nisan'dan itibaren cephedeki gelişmeler, İran basınında özellikle de Hâver ve Asr-ı Cedîd gazetelerinde geniş yankı bulmuştu. Bu yayınlarda, Çanakkale Muharebelerinin seyri üzerine dikkat çekici değerlendirmelere yer verilmişti. Nitekim Hâver gazetesinin 13 Mayıs tarihli "Umûmi Harbin Durumu: Cihad-ı Ekber-Üçlü İtilaf" başlıklı haberinde, olan biten şu ifadelerle özetlenmişti:

> "Şu ana kadar 20 gün geçti ve Fransa ile İngiltere hükûmetleri, deniz topçularının kalkanı altında, gece ve gündüz Çanakkale Boğazı'nın Asya ve Avrupa sahillerine asker çıkarmakla meşguldür. Bu çabalarından, ilk olarak askerlerini karaya çıkararak Gelibolu Yarımadası'nı işgal etmeyi, Osmanlı kalesi ve bataryalarını yıkmayı, ardından da kendi mayın temizleme gemileriyle boğazdaki mayınları temizleyip, deniz ve kara yoluyla, Allah korusun, İstanbul'daki Osmanlı Halifeliğinin başkentini ele geçirmeyi planladıkları anlaşılmaktadır. İtalya'daki gazetelerden ulaşan güvenilir haberlere göre, bu iki hükûmet, deniz taşımacılık gemileriyle, 80.000 asker çıkarmış ve bunlardan 20.000'inin Fransız, geri kalanlarının ise İngiliz askerleri olduğu bildirilmiştir. Ancak, İslam Halifeliğinin büyük kuvvetleri ve Osmanlı'nın Gazilerin cesur ruhlu askerleri, bu askerlerin 17.000'ini öldürüp, onları büyük bir aşağılamaya uğratarak, ruhlarını bedenden ayırmış, 30.000 kadarını da yaralamıştır. Bu iki zalim düşman, İstanbul'u kolayca ele geçirebileceklerini düşünmüşlerdi. Ancak İslam'ın yiğitleri, onlara büyük bir darbe vurmuş ve demir yumrukları ve mızrak uçlarıyla onları denize atarak, şimdiye kadar "Arıburnu" ve "Seddülbahir" sahillerinden bir adım dahi ilerlemelerine izin vermemiştir. Düşman, "Maydos" (Eceabat), "Gelibolu" ve "Çanakkale" gibi bölgeleri uzaktan topa tutmuş ancak bu çabalarından hiçbir somut sonuç elde edememiştir. Bunun yanı sıra, uluslararası sözleşmelerin ve devletlerarası mevzuatın aksine, yaralıları hedef alarak ve Hilâl-i Ahmer

[761] Ra'd (20 Cemaziyelahir 1333/5 Mayıs 1915). *Havadis-i Mühimme-i Ceng-i Beynelmileli.* Sene 6, Sayı 110, s. 1; Enis Şahin, agm, s. 131-132.

hastanelerine top atarak alçaklık ve zalimliklerini açıkça ortaya koymuşlardır. Bu kanlı olaylar sırasında, düşman birkaç kayıp vermiştir: İki denizaltı, birkaç torpido botu, Fransızlara ait "Jeanne d'Arc" Zırhlısı, İngilizlere ait "Majestic" ve "Agamemnon" Zırhlıları batmış ve büyük hasar görmüştür. Ayrıca, son üç gündeki bu çatışmalarda, "Arıburnu" sahilinde üç tabur askerleri yok olmuş, yenilmiş ve mağlubiyetleri, tüm savaşan devletler, tarafsız ülkeler ve dünya halkı tarafından açıkça anlaşılmıştır. Avrupa'daki tüm askeri uzmanlar ve eleştirmenler, bu iki hükûmetin boğazı fethetmelerinin imkânsız olduğunu kabul etmektedirler. Fransız ve İngiliz basını, kendi ülkelerinin askeri hareketlerini eleştirmeye başlamış ve bu çabaları delilik olarak nitelendirmiştir. Şimdiye kadar İngiltere, Çanakkale Boğazı'ndaki askeri ve deniz hareketleri için yalnızca altı yüz milyon mark harcamış ve binlerce subay ve askerini kaybetmiştir. İngilizler ve Fransızlar, yaralı askerlerini tedavi için İskenderiye'ye göndermişlerdir. Boğaz'daki birkaç günlük olaylar sırasında, Osmanlı kuvvetleri gerçekten de cesaret ve kahramanlık örnekleri sergileyerek düşmanı tamamen mağlup etmiş ve hem denizde hem de karada üstünlük sağlamıştır. Osmanlı hava kuvvetleri de olağanüstü hizmetler sunmuş, keşiflerde bulunmuş ve Osmanlı kuvvetleri için sayısız faydalı bilgi edinmiş ve düşman gemilerine çok sayıda bomba atmışlardır. Düşmandan ele geçirilen maddi ganimetler ve ateşli silahlar da büyük önem taşımaktadır. Her halükârda, artık tüm güvenle şunu söyleyebiliriz ki; boğazı ele geçirmek ve oradan geçiş yapmak, Fransızlar ve İngilizlerin umutsuz çabalarına rağmen imkânsızdır."[762]

Meseleye ilişkin bir diğer değerlendirme ise, 14 Mayıs tarihli Asr-ı Cedîd gazetesinde yayımlanmıştı. "Çanakkale" başlıklı yazıda, Çanakkale meselesinin ciddiyetini kaybetmeye başladığına dikkat çekilmiş, tarafsız bir dünyada askerî harekâtın ayrıntılarının aceleyle paylaşılmaması gerektiği vurgulanmıştı. Ancak, Çanakkale meselesi özelinde bu görüşün geçerli olmayabileceği ifade edilmiş, zira müttefiklerin gerçekleştirdiği gösterilerin, özellikle Balkan ülkeleri gibi tarafsız ülkelerin dikkatini çekmeye yönelik olduğu ifade edilmişti.

Yazıya göre, her ne kadar belirgin bir ilerleme kaydedilmemiş olsa da Reuters haber ajansı, İngiltere ve Kanada birliklerinin Seddülbahir kalesi ve Helles Burnu'nu ele geçirerek Gelibolu Yarımadası'nın iç bölgelerine ve Trakya'ya kadar ulaştığını bildirmişti. Ayrıca, Fransız kuvvetlerinin Çanakkale Boğazı'nın Asya yakasında karaya çıkarak Kumkale, Orhaniye ve Yenişehir gibi bölgeleri ele geçirip, Çanakkale'ye yakın noktalara kadar ilerlediği de rapor edilmişti. Ancak, Osmanlı hükûmeti, bu haberleri yalanlayarak "Burada böyle bir durum yok" diyerek müttefiklerin iddialarını reddetmişti. Bu açıklamanın ardından müttefiklerden gelen

[762] Hâver (28 Cemaziyelahir 1333/13 Mayıs 1915). *Umûmî Harbin Durumu: Cihad-ı Ekber-İtilaf-ı Müselles.* Sene 1, Sayı 35, s. 5-6.

bilgi akışının azaldığı ve en sonunda Reuters'tan gelen bir telgrafta, Fransız kuvvetlerinin Çanakkale'de yalnızca "gezmek" amacıyla karaya çıktıkları ve ardından gemilerine geri döndükleri bildirilmişti.

Gazetede yer alan değerlendirmeye göre, iki taraf arasında ciddi bir propaganda savaşı yaşanmış ve olaylar her iki tarafın bakış açısından farklı şekilde sunulmuştu. Osmanlılar, müttefik kuvvetlerini takip edip onları denize attıklarını öne sürerken, müttefikler ise bu iddiaları reddederek karaya çıktıktan sonra gemilerine geri döndüklerini savunmuşlardı. Bu durum, her iki tarafın birbirinin hareketlerini çarpıtarak kendi lehlerine sunmaya çalıştığının bir göstergesi olarak yorumlanmıştı.[763]

Çanakkale'deki başarısızlıklar, İtilaf Devletleri komuta zincirinde önemli fikir ayrılıklarına yol açmış ve bu gelişmelerin ilk somut örneği olarak Amiral Lord Fischer'in görevinden istifa etmesi dikkat çekmiştir. Ancak, Lord Fischer'in istifası, İngiliz hükûmetindeki tek çatlak değildi. 17 Mayıs'ta İngiltere'de yaşanan büyük bir siyasi sarsıntı, İngiliz Deniz Bakanı Winston Churchill'in görevinden ayrılmasıyla daha da derinleşmiştir. Bu üst düzey istifalarda, Çanakkale Cephesi'ndeki başarısızlıkların ve beklenen sonucun elde edilememesi doğrudan etkili olmuştur.

Bu siyasî gelişmeleri takip eden günlerde, İngiliz donanmasına ait büyük zırhlılardan biri olan HMS Triumph, 25 Mayıs günü Arıburnu açıklarında, Binbaşı Otto Hershing komutasındaki Alman U-21 denizaltısı tarafından vurularak kısa sürede batmıştır. Söz konusu askerî ve siyasi gelişmeler, yalnızca Osmanlı ve Avrupa basınında değil, İran kamuoyunda da yakından izlenmiş ve dönemin İran basınında geniş şekilde yer bulmuştur. Özellikle Asr-ı Cedîd, Bâmdâd-ı Rûşen, İrşâd, Hâver, Nevbahar, Ra'd ve Şihâb-ı Sâkib gibi önde gelen İran gazeteleri, Çanakkale'deki kara savaşlarıyla ilgili çok sayıda kapsamlı haber yayımlayarak hem cephe hattındaki gelişmeleri hem de savaşın siyasi ve toplumsal etkilerini ayrıntılı biçimde değerlendirmiştir.[764]

Bahse konu İran basınında zaman zaman Osmanlı kuvvetlerinin Çanakkale'deki başarısızlıklarına[765] da değinilmiş olsa da olsa da genel eğilim İtilaf kuvvetlerinin

[763] Asr-ı Cedîd (29 Cemaziyelahir 1333/14 Mayıs 19159. *Dardanel.* Sayı 33, s. 1-2.
[764] Hâver (12 Recep 1333/27 Mayıs 1915). *Vaziyet-i Ceng-i Umumî: Ceng-i Osmanî-Üçlü İtilaf*. Sene 1, Sayı 37, s. 8; Asr-ı Cedîd (16 Recep 1333/30 Mayıs 1915). *Dardanel.* Sayı 35, s. 2; Şihâb-ı Sâkib (16 Cemaziyelevvel 1333/31 Mart 1915). *Dardanel.* Sene 1, Sayı 41, s. 5; Ra'd (16 Recep 1333/31 Mayıs 1915). *İblağiye-i Osmanî*. Sene 6, Sayı 123, s. 1; Asr-ı Cedîd (20 Recep 1333/3 Haziran 1915). *Tahte'l-bahri der-Dardanel.* Sayı 36, s. 2.
[765] Asr-ı Cedîd (20 Recep 1333/3 Haziran 1915). *Evza'-ı Gelibolu.* Sayı 36, s. 4.

başarısızlıklarını öne çıkarmak yönünde olmuştur. Bu çerçevede, boğazın geçilemezliği vurgusu sıkça tekrarlanmıştır.

Nitekim Asr-ı Cedîd gazetesinin 20 Mayıs tarihli "Çanakkale'de" başlıklı haberinde, Boğaz'ı geçmenin zorluğu üzerinde özellikle durulmuş; İngiliz savaş gemilerinden birinin Marmara'ya ulaştığı yönündeki söylentiler ele alınmıştır. Haberde, bu söylentinin doğru olması hâlinde durumun Osmanlılar açısından ciddi sonuçlar doğurabileceği ifade edilmiş; ancak mevcut kaynaklara ve Müttefik Devletlerin açıklamalarına göre, sadece bir İngiliz denizaltısının boğazın iç kesimlerine kadar sızdığı, birkaç Osmanlı nakliye gemisini batırmış olabileceği aktarılmıştır.

Muavenet-i Milliye Muhribi'nin 13 Mayıs'ta Morto Koyu'nda demirleyen İngiliz donanmasına ait güçlü zırhlılardan Goliath'ı başarılı bir torpil atışıyla batırdığı ve geminin mürettebatından yaklaşık 500 kişinin hayatını kaybettiği bildirilmiştir. Bu önemli gelişme, gazete tarafından Osmanlılar açısından büyük bir askerî zafer olarak değerlendirilmiştir. Aynı haberde, Müttefik kuvvetlerin Gelibolu Yarımadası'ndaki sınırlı ilerleme iddialarına rağmen, Çanakkale Boğazı'nın hâlâ geçilemediği vurgulanmış; boğazın geçişe tamamen kapalı olmasa da Müttefikler açısından büyük kayıplar yaşanmadan bu hedefe ulaşmanın mümkün olmadığı ifade edilmiştir.[766]

Bu gelişmenin ardından mayıs ayının ortalarında çatışmaların şiddeti daha da arttı. Taraflar ağır kayıplar verirken, ölülerin toplanması ve gömülmesi adına 23 Mayıs'ta geçici bir ateşkes kararı alındı. 24 Mayıs günü 09.30 ile 16.30 arasında yürürlüğe giren ateşkes, sadece savaşın yoğunluğunu değil, aynı zamanda insanî bir ihtiyaç haline gelen cenazelerin kaldırılmasını da gözler önüne serdi. İran basını, özellikle de Bâmdâd-ı Rûşen gazetesi, bu gelişmeyi yakından takip ederek kamuoyunu bilgilendirdi. 9 Haziran tarihli "Çanakkale'de Ateşkes" başlıklı haberde, ölü sayısının 30.000'e ulaştığı ve savaşın maliyetinin her iki taraf için de ağır olduğu belirtilmekteydi.[767] Nevbahar gazetesi ise, müttefiklerin Çanakkale ve Seddülbahir'e toplamda 90.000 asker çıkardığını, bunun 50.000'inin ölü, esir veya yaralı olduğunu kaydetmişti. [768] Böylelikle bu ateşkes kararı, aynı zamanda Çanakkale Kara Savaşları'nın ilk evresinin sona erdiğini ve savaşın başka bir aşamaya evrildiğini göstermekteydi.

[766] Asr-ı Cedîd (6 Recep 1333/20 Mayıs 1915). der-Dardanel. Sayı 34, s. 1; Nevbahar (10 Recep 1333/25 Mayıs 1915). *İblağiye-i Osmanî.* Sene 4, Sayı 44, s. 2-3.
[767] Bâmdâd-ı Rûşen (25 Recep 1333/9 Haziran 1915). *Mütareke der-Dardanel*. Sene 1, Sayı 51, s. 2.
[768] Nevbahar (24 Recep 1333/9 Haziran 1915). *Dardanel.* Sene 4, Sayı 48, s. 1.

Tam da bu dönemde, Ra'd gazetesinin önemli yazarlarından Sultan Muhammed Nainî, 10 Haziran 1915 tarihli "Hellespont veya Çanakkale" başlıklı yazısıyla dikkat çekici bir değerlendirme sundu. Nainî'nin yazısı, yalnızca olayları aktarmakla kalmamış, savaşın arkasındaki stratejik hedefleri ve güç dengelerini de derinlemesine irdelemiştir.

Özellikle "Müttefiklerin Maksadı" başlıklı bölümde Nainî, İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Boğazı'na saldırı düzenlemesinin ardındaki siyasi ve askeri hedefleri irdelemiştir. Nainî'ye göre İtilaf Devletleri ilk olarak, Bulgaristan'ın Almanya'ya katılmasını engellemek ve Osmanlı'nın zayıflamasıyla Bulgarların düşmanca bir tutum benimsememelerini sağlamayı amaçlamıştı. İkinci olarak, İstanbul'un düşmesiyle birlikte Yunanistan ve Romanya'nın savaşta İtilaf Devletleri'nin yanında yer alacağı umuluyordu. Ancak yazara göre bu hesaplar boşa çıkmış; Yunanistan Başbakanı Venizelos'un Kral Konstantin'e karşı gösterdiği muhalefet sonucunda istifa etmesi, müttefiklerin bu stratejik beklentilerine darbe vurmuştu. Nainî, üçüncü olarak ise müttefiklerin, İslam dünyasına gözdağı vererek Osmanlı'nın liderliğinde oluşabilecek dini direnişleri önlemeyi amaçladığını öne sürmüştür.

Nainî, yazısının "Müttefiklerin Başarısızlığı" başlıklı bölümünde ise Çanakkale Boğazı ve çevresinin stratejik ve topografik özelliklerini detaylandırmıştı. Ona göre, Çanakkale'den Gelibolu'ya kadar uzanan 145 deniz millik mesafe boyunca kurulan savunma hattı, Boğaz'dan geçişi neredeyse imkânsız kılmaktadır. Özellikle Seddülbahir ve Çanakkale Kaleleri gibi önemli tahkimatlar, Alman topçularıyla desteklenmiş ve boğaz geçişini tamamen kontrol altına almıştır. Müttefik gemileri, bu savunma hatlarına karşı düzenledikleri ilk bombardımanlarda büyük kayıplar vermiş; denizden yapılacak bir saldırının başarıya ulaşmasının çok yüksek bir bedel gerektirdiği anlaşılmıştır. Nainî, bu noktada bazı denizcilik uzmanlarının harekâtı sonuçsuz olarak değerlendirdiğini; bu yorumların da Müttefiklerin başarısızlığını ortaya koyduğunu belirtmektedir.

Bu değerlendirmeler çerçevesinde Nainî, İtilaf Devletleri'nin yalnızca boğazdan geçişi hedeflemediğini; aynı zamanda Balkan devletleri üzerinde etki yaratmak suretiyle Bulgaristan'ın Almanya'ya katılmaktan vazgeçmesini ve Yunanistan'ı Osmanlı'ya karşı savaşa sokmayı amaçladıklarını belirtmişti.

Nainî, ayrıca Müttefiklerin deniz yoluyla başarı sağlayamayacağını anladıktan sonra kara operasyonlarına yöneldiğini ifade etmektedir. Özellikle Gelibolu Yarımadası'na asker çıkarılması sonrasında kısa süreli bazı ilerlemeler sağlanmış olsa da Osmanlı kuvvetlerinin direnci bu ilerlemeyi durdurmuş ve müttefiklerin Kirte bölgesindeki operasyonları oldukça sınırlı kalmıştır. Nitekim İngiliz raporları da müttefiklerin bu alandaki ilerlemesini birkaç mil

ile sınırlı olarak göstermiş, Osmanlı tebliğleri ise bu ilerlemeyi tamamen reddetmişti. Dolayısıyla yazara göre bu durum, müttefiklerin Gelibolu Yarımadası'ndaki kara operasyonlarında kayda değer bir başarıya ulaşamadığını ortaya koymuştu.

Nainî, deniz savaşları cephesinde Osmanlı Devleti'nin Almanya'dan sağladığı denizaltı desteğinin savaşın gidişatına etkisine de değinmişti. Nitekim İngiltere'ye ait "Triumph" ve "Majestic" adlı iki savaş gemisinin Osmanlı denizaltılarının torpilleri tarafından batırıldığı ifade edilmişti. Yazara göre bu denizaltıların, adeta "gizli piyadeler" gibi ani saldırılarla ortaya çıkmaları ve müttefik gemilerine zarar vermeleri, Çanakkale savaşlarının deniz boyutuna yeni bir dinamik kazandırmıştı.[769]

Sonuç olarak, Sultan Muhammed Nainî'nin bu kapsamlı yazısı, İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Cephesi'ndeki stratejik başarısızlıklarını açık bir biçimde gözler önüne sererken, Osmanlı ordusunun dirençli savunmasının savaşın seyrini etkileyen başlıca faktörlerden biri olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak Nainî'nin değerlendirmelerinde dikkat çektiği üzere, bu direnişin yalnızca Osmanlı askerî gücüyle sınırlı kalmadığı, özellikle Alman desteğiyle güçlendirilen savunma sistemleri ve denizaltı faaliyetlerinin de belirleyici olduğu görülmektedir.

Nainî, söz konusu yazısıyla yalnızca savaşın seyrine dair değil, İtilaf Devletleri'nin düşünsel başarısızlığına dair de önemli bir çerçeve sunmuştur. Bu çerçevenin izleri, kısa süre sonra İran basınında da görünür hâle gelmiştir. Nitekim Asr-ı Cedîd gazetesi, 25 Haziran tarihli "Çanakkale Saldırısının Sonuçları" başlıklı haberinde, İtilaf Devletleri'nin karşı karşıya kaldığı çıkmazı farklı bir bakışla değerlendirmiştir. Nainî'nin stratejik yorumlarını andıran bir şekilde, bu gazete de İtilafların İstanbul'a ulaşma hedefinin yalnızca bir askeri plan olmadığını; aynı zamanda Rusya'ya silah ve cephane ulaştırmak ve Rusya'dan ise İngiltere ile Fransa'ya malzeme temin etmek gibi büyük çaplı bir ikmal hattı kurma arzusuna dayandığını vurgulamıştır.

Özellikle haberde dikkat çeken noktalardan biri, Fransız basınında yer alan askerî uzman yorumlarına yapılan atıftır. Bu yorumlarda, Osmanlı topraklarına bu denli yakın bir noktadan yapılan çıkarma girişimlerinin son derece riskli olduğu ifade edilmiştir. Buna ek olarak bazı uzmanlar, Çanakkale Cephesi'ne yoğunlaştırılan bu denli büyük bir askerî kuvvetin, Sina Yarımadası, Suriye, Kafkasya ya da Mezopotamya gibi daha farklı coğrafyalarda kullanılması halinde daha verimli sonuçlar doğurabileceğini belirtmişlerdir. Bu değerlendirmeler, yalnızca

[769] Ra'd (22 Recep 1333/10 Haziran 1915). *Hellespont Ya Dardanel.* Sene 6, Sayı 129, s. 4.

bölge dışından bakan bir üçüncü gözün değil, söz konusu harekâtın içinde bulunan çevrelerin de bu operasyonun zorluklarına dair ciddi uyarılarda bulunduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, Asr-ı Cedîd, Gelibolu Yarımadası'nda bugüne dek kaydedilen ilerlemenin yok denecek kadar az olduğunu ve yaşanan kayıpların büyüklüğünün artık görmezden gelinemeyecek bir boyuta ulaştığını ifade ederek, İtilaf kuvvetlerinin Çanakkale Cephesi'ndeki durumunu daha geniş bir perspektifle yansıtmıştır.[770]

Bu değerlendirmeler ışığında, İran basınında yer alan diğer haberlerin de Çanakkale Cephesi'ndeki gelişmelere dair önemli bilgiler sunduğu görülmektedir. Bu sırada İran basınında çıkan haberlerde, Osmanlı Devleti'nin savunma hatlarını güçlendirmeye ve Çanakkale'deki tahkimat çalışmalarına yoğun biçimde devam ettiği belirtilmiştir. Nevbahar gazetesinin 16 Haziran tarihli haberine göre, yeni Alman subayları Osmanlı topraklarına girmiş ve tüm Çanakkale tahkimatları ile cephe hattı, Alman subaylarının komutasına verilmişti.[771] Bâmdâd-ı Rûşen gazetesinin 23 Haziran tarihli haberinde ise, Şam ve Arap coğrafyasının çeşitli bölgelerinden getirilen Arap askerlerinin Çanakkale Boğazı'na sevk edildiği, ayrıca Çatalca'daki savunma hatlarının büyük bir güçle takviye edildiği ifade edilmişti. İzmir Körfezi'nde ise Alman denizaltılarının görünmeye başladığı bildirilmişti.[772]

İtilaf kuvvetlerinin 28 Haziran'da Seddülbahir üzerinden Zığındere yönüne başlattığı büyük taarruz, bölgedeki çatışmaların şiddetini artırmış ve durumu yoğun bir askerî harekâta dönüştürmüştür. Temmuz ayına gelindiğinde ise General Hamilton'un komutasında Çanakkale'nin çeşitli noktalarına yönelik yeni saldırılar gerçekleştirilmiştir. Bu saldırılar, İtilaf Devletleri'nin bölgedeki stratejik hedeflerine ulaşma ve cephede üstünlük sağlama amacı güden kapsamlı bir operasyonun parçasıydı. Bu gelişmeler, İrşâd gazetesinde "Çanakkale Boğazı'na yönelik bombardıman, yeniden büyük bir yoğunlukla devam etmektedir"[773] ifadesiyle kamuoyuna duyurulmuştur. Ayrıca "Kartaj" isimli bir Fransız gemisinin batırıldığı, Osmanlı kuvvetlerinin büyük bir kahramanlıkla savunma mevkilerini koruduğu, dahası "Mariotte"[774] adlı bir Fransız denizaltısının Türk topçularının ateşiyle Boğaz'da batırıldığı belirtilmiştir.

---

[770] Asr-ı Cedîd (12 Şaban 1333/25 Haziran 1915). *Netice-i Hemele-i be-Dardanel.* Sayı 39, s. 2.
[771] Nevbahar (2 Şaban1333/16 Haziran 1915). *Mecruhin-i Mü'telifin der-Çanakkale.* Sene 4, Sayı 50, s. 4.
[772] Bâmdâd-ı Rûşen (10 Şaban 1333/23 Haziran 1915). *Arapha der-Dardanel.* Sene 1, Sayı 57, s. 2.
[773] İrşâd (29 Şaban 1333/12 Temmuz 1915). *der-Dardanel.* Sene 9, Sayı 86, s. 1.
[774] Ra'd gazetesinde verilen bilgilere göre, bu denizaltı 1909 yılında inşa edilmişti ve o dönemdeki yeni ve büyük denizaltılar arasında sayılıyordu. Su yüzeyinde taşıma kapasitesi 530 ton ve suyu üzerinde 628 ton kapasiteye sahipti. Boyu yaklaşık 65 metre, genişliği ise 4 metre civarındaydı. Hızlı hareket edebilen ve yeni tip bir sisteme

Öte yandan bu dönemde Asr-ı Cedîd, Nevbahar, Bâmdâd-ı Rûşen, Hâver ve Ra'd gibi gazeteler, yalnızca kendi haberleriyle değil, aktardıkları dış kaynaklı haberlerle de Çanakkale Cephesi'ne dair önemli bilgiler sunarak, İran basınının savaşın gidişatına olan ilgisini ve farkındalığını göstermiştir.[775]

İran basınında, savaşın seyrine dair ilgi çeken konulardan biri de İtilaf Devletleri'nin yaşadığı ciddi kayıplar olmuştur. Bâmdâd-ı Rûşen gazetesi, 28 Temmuz 1915 tarihli "İngilizlerin Çanakkale'deki Zayiatları" başlıklı haberinde, İngilizlerin Çanakkale'deki deniz harekâtında uğradıkları kayıpları şu şekilde aktarmıştır: 8.084 subay ve asker hayatını kaybetmiş, 26.814 İngiliz askeri yaralanmış ve hastalanmış, ayrıca 7.536 kişi kaybolmuştur.[776] Aynı gazetenin "İngilizlerin Çanakkale'deki Kayıpları" başlıklı bir başka haberinde ise, İngiliz kara ve deniz kuvvetlerinin Çanakkale'deki zayiatının 31 Mayıs itibariyle toplam 38.636 kişi olduğunu bildirmiştir.[777] Söz konusu veriler, İtilaf Devletleri'nin Çanakkale'deki çatışmalarda ne denli ağır kayıplar verdiğini ve askeri açıdan nasıl bir başarısızlık yaşadığını gözler önüne sermektedir.

Bu durumu gündeme taşıyan bir diğer yayın ise Nevbahar gazetesi olmuştu. 6 Ağustos tarihli "Çanakkale" başlıklı haberde, Çanakkale Cephesi'nin mevcut durumu hakkında bir tahminde bulunmak için Fransız esiri Sakoman Edouard'ın aktardığı rapor öne sürülmüştü. Söz konusu Fransız esirinin raporu şu şekildeydi:

> "Bir asker olarak ve hiçbir gizlilik olmadan size şunu söylüyorum: Biz Fransızlar, Çanakkale harekâtından umutlu değiliz. Şimdiye kadar elde ettiğimiz sonuçlar, cesaretimizi tamamen kırmıştı. Fransızların buraya yeni takviye kuvvet göndereceğini düşünmüyorum. Fransa cephesini terk edip, Çanakkale'ye savaşmaya gelmek, bizim için pek anlamlı görünmüyor."[778]

Nevbahar gazetesinde yayımlanan bu haber, Fransız esirinin ifadeleri ile birlikte, Çanakkale Cephesi'ndeki başarısızlıkların ve yaşanan kayıpların İtilaf Devletleri'ni nasıl etkilediğini ortaya koymaktadır.

---

sahipti. Detaylı bilgi için bkz. Ra'd (13 Şevval 1333/25 Ağustos 1915). *Ğark-ı Tahtelbahr-i Fransa der-Dardanel*. Sene 6, Sayı 166, s. 3.

[775] Asr-ı Cedîd (2 Ramazan 1333/15 Temmuz 1915). *Tenge-i Dardanel Ğayr-i Kabil 'Abur Est.* Sayı 42, s. 2; Nevbahar (3 Ramazan 1333/16 Temmuz 1915). *Dardanel.* Sene 4, Sayı 58, s. 2; Bâmdâd-ı Rûşen (13 Ramazan 1333/26 Temmuz 1915). *Kuva-yı Cedidi-i Osmanî.* Sene 1, Sayı 70, s. 1; Hâver (15 Şevval 1333/26 Ağustos 1915). *Mektub-ı Dardanel.* Sene 2, Sayı 2, s. 6-7.

[776] Bâmdâd-ı Rûşen (15 Ramazan 1333/28 Temmuz 1915). *Telefat-ı İngilis der-Dardanel.* Sene 1, Sayı 71, s. 1.

[777] Bâmdâd-ı Rûşen (25 Ramazan 1333/7 Ağustos 1915). *Telefat-ı İngilisiha der-Dardanel.* Sene 1, Sayı 73, s. 2.

[778] Nevbahar (24 Ramazan 1333/6 Ağustos 1915). *Dardanel.* Sene 4, Sayı 63, s. 2.

İran basınında savaşın gidişatı açısından dikkat çeken bir diğer gelişme ise, Enver Paşa'nın Çanakkale'ye gelişi ve komutanlığı devralması olmuştur. Nevbahar gazetesine göre, Enver Paşa'nın Çanakkale'ye gelişi ve komutanlık görevini üstlenmesi, savaşın gidişatında önemli değişikliklere yol açmış ve Osmanlı stratejilerinde belirgin bir değişim meydana getirmişti.[779] Ra'd gazetesinde ise, Enver Paşa'nın Gelibolu ve Çanakkale cephesindeki tüm Osmanlı kuvvetlerinin komutanlığını üstlendiği, bu konuda herhangi bir şüpheye yer bırakılmadığı ifade edilmiştir. Enver Paşa'nın bu bölgeye gelişinin hemen ardından, Osmanlı kuvvetleri tüm cephelerde saldırıya geçme kararı almış ve savaşın seyri üzerinde belirgin bir etki yaratmıştı.[780] Nevbahar gazetesinin verdiği bilgilere göre, Enver Paşa'nın komutanlık etkileri açıkça gözlemlenmişti. Enver Paşa mayıs ayının ortalarında Gelibolu'daki siperleri ziyaret ederek savunma odaklı planları iptal etmiş ve doğrudan saldırı emri vermişti. Bu değişiklikle birlikte, Osmanlı subaylarının askerlerini ileri hatlara sevk etmeye zorladığı ifade edilmişti.[781] Asr-ı Cedîd gazetesinde yayımlanan haberde ise, Enver Paşa'nın emirlerinin önceki uygulamalara kıyasla çok daha sert olduğu aktarılmıştır. Habere göre, askerlerin geri çekilmesi tamamen yasaklanmış; subaylara, geri çekilen askerleri vurma yetkisi tanınmıştır. Ayrıca, bu emirlere uymayan subayların da kurşuna dizileceği bildirilmiştir.[782] İran basınındaki bu haberler, Enver Paşa'nın Çanakkale Cephesi'ndeki savaşın seyrini daha agresif bir stratejiye yönelttiğini ve bu yaklaşımın cephede yeni bir dönemin başlangıcına işaret ettiğini göstermektedir.

Tüm bu gelişmelerin yanı sıra, İran basını Çanakkale Cephesi'ne ilişkin haberleri temmuz ve ağustos aylarında da düzenli şekilde kamuoyuyla paylaşmaya devam etmiştir. Bu süreçte İran gazeteleri arasında dikkat çekenlerden bir tanesi de Hâver olmuştu. Nitekim, Hâver gazetesi, gazetecilik anlamında önemli bir misyon üstlenmiş, Çanakkale'deki gelişmeleri doğrudan aktaran ve kamuoyunu bilgilendiren bir mecra haline gelmişti. Aynı zamanda Hâver, harp sürecinde Çanakkale'deki gelişmeleri doğrudan aktarma imkânı sağlayan muhabire sahip olan gazetelerden biriydi. Nitekim gazetenin Çanakkale'deki muhabiri H. Cemal, bu dönemde Çanakkale Savaşları'na dair kapsamlı bir yazı göndermişti. Söz konusu yazı, 11 Ağustos'ta "Çanakkale Mektubu" başlığıyla yayımlanmıştı. Muhabir H. Cemal, yazısında birkaç gündür sadece ara sıra duyulan patlamalar dışında önemli bir olay

[779] Nevbahar (7 Ramazan 1333/20 Temmuz 1915). *Dardanel.* Sene 4, Sayı 59, s. 3.
[780] Ra'd (29 Ramazan 1333/11 Ağustos 1915). *Hemelat-ı Dardanel*. Sene 6, Sayı 159, s. 4.
[781] Nevbahar (7 Ramazan 1333/20 Temmuz 1915). *Nekşe Enver Paşa.* Sene 4, Sayı 59, s. 3.
[782] Asr-ı Cedîd (25 Ramazan 1333/7 Ağustos 1915). *Müdahale-i Enver Paşa.* Sayı 51, s. 8.

yaşanmadığını belirtmiş ve her bireyin belirli bir görevi olduğunu ister subay ister asker olsun, aldıkları emirleri zamanında yerine getirmek için çaba sarf ettiğini ifade etmişti.

Mektubunda, Almanya'dan subaylar ve askerler için özel hediyelerin gönderildiğini belirten Cemal, bu hediyelerin hızla tüm birimlere dağıtıldığını yazmaktadır. Yazıda verilen bilgilere göre hediyeler, her birinde bir sabahlık, bir örme iç çamaşırı, bir çift pamuklu çorap, biraz merhem, bir kutu kakao ve dört adet sigara bulunan karton paketlerden oluşmaktadır. Cemal, bu hediyelerin Alman hanımlarının Osmanlı Devleti'nin başarılarına duydukları saygı ve takdiri ifade etmek amacıyla gönderildiğini ve bu nazik davranışların her türlü takdir ve teşekkürü hak ettiğini vurgulamıştı. Ayrıca, Cemal, "Keşke Türk ve İranlı Müslüman kadınlar da Alman kadınları gibi bu tür çalışmalara katılarak hem vatanseverlere hizmet etseler hem de ahirette ödül ve sevap kazanma fırsatı bulsalar." diyerek, uyarısının dikkate alınması gerektiğini dile getirmişti.

Harbe dair bilgiler de veren Cemal, ayın 17. Günü (29 Temmuz) Arıburnu bölgesinde yoğun bir çatışma başladığını ve bir Fransız zırhlı gemisinin 8 torpido ve bir balon gemisiyle kıyıya yaklaşarak bir hava balonunu havalandırdığını yazmıştı. Bu balon, Zığındere ve Kayalı Tepe yönlerine doğru yüzlerce mermi atmış, ancak hiçbir etki sağlanamamıştır. Cemal, Asya kıyısındaki bataryalardan İtilaf deniz kuvvetlerine top atışı yaparak onları bombalamış ve düşman kuvvetlerinin kaçmasına ve İmroz'a sığınmalarına neden olduğunu, ayrıca Fransız zırhlısı Monitor'ün "Palamutluk" mevkiinde gece yarısına kadar top atışı yaparak tahribatta bulunduğunu ancak başarılı olamayarak geri çekildiğini belirtmişti.

Muhabir, bölgedeki çatışmalarla ilgili olarak ise şunları ifade etmiştir:

> "Bu bölgede, tüfekle yapılan çatışmalar çok nadir gerçekleşmektedir. Sürekli savaşlar genellikle makineli tüfekler, toplar ve mızraklarla yapılan saldırılarla gerçekleşmektedir. 16'dan 18'e kadar bu ayda, Arıburnu ve Kaba Tepe bölgelerinde zırhlı savunmalar arasında şiddetli çatışmalar yaşanmış ve Allah'a şükürler olsun ki, hiçbir kayıp olmadan olumlu sonuçlar elde edilmiştir. 18. gün saat 11:00'da düşmanın iki zırhlı gemisi, Seddülbahir ve Kirte bölgelerini topa tutmuş, karada ise askerlerimiz ile düşman arasında kanlı bir çatışma meydana gelmiştir. Askerlerimiz, düşmanın savunma hatlarına ve siperlerine kadar ilerlemiş, çok sayıda kayıp vermiş ve birçok malzeme ve erzak ele geçirmiştir."

Muhabir Cemal, her gün her iki taraftan da top atışları yapılmakta ve herkes, olası bir çatışma anında, gözetleme ve pusu yerlerinde oturmakta ve savaş emrinin verilmesini beklediğini ifade etmişti. Onun verdiği bilgilere göre, gece vakti, farklı renklerdeki alevler

ortalığı gündüz gibi aydınlatmaktadır. Bu alevler, özel tüfeklerden çıkan kıvılcımlardır; bunlara "aydınlatan tabancalar" (işaret fişeği) denir. Düşmanın durumu ve konumunu tespit etmek için oldukça faydalı ve etkili bir araçtır. Projektörler de aynı işlevi yerine getirir ve her iki taraf birbirini gözetler. Cemal, bazı günler yaşanan şiddetli çatışmaların kıyamet benzeri bir manzara yarattığını ve top mermilerinin, şarapnellerin havada patlayarak sağa sola savrulduğunu belirtmektedir. Makineli tüfeklerin ve tüfeklerin korkunç sesi, top sesleriyle birleşerek akşamdan sabaha kadar devam etmektedir. Düşman, sürekli olarak deniz taşıma araçlarıyla kıyıya çıkmaya çalışmakta, ancak Osmanlı askerlerinin olağanüstü cesaret ve kahramanlıkla keskin mızrak uçlarıyla düşmana saldırıp yüzlercesini yere sererek hızla savaş alanından uzaklaştığını belirtmişti. Cemal, Palamutluk'tan atılan büyük bir top mermisinin düşman projektörüne çarparak onu kırdığını ve gemiyi delip geçtiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte Muhabir Cemal, düşmanın, uluslararası savaş kurallarına aykırı olarak hastaneleri ve savunmasız bölgeleri top ve el bombalarıyla tahrip ettiğini ve yaralıları kurşuna dizdiğini belirtmektedir.

Cemal, düşman kampının savaşın başından itibaren deniz kenarında yer almakta olup bir adım bile ilerleyemediğini ve bu durumun adeta bir sergi alanına dönüştüğünü vurgulamaktadır. Fransızlar ve İngilizler, Osmanlı askerlerine karşı koyarken, Afrika ve Hindistan'dan gelen askerleri zorla veya maddi karşılıklar sunarak savaşa dâhil etmiş ve onları savaş alanına sürüklemişlerdir. Muhabirin verdiği bilgilere göre esir alınan düşman askerleri, Fransızlar ve İngilizler arasında ciddi anlaşmazlıklar ve husumet olduğunu bildirmişti. Her iki taraf da birbirini korkaklıkla ve cehaletle suçlamakta, sürekli olarak Londra ve Paris'ten birbirlerine şikayetler gelmişti. Cemal, şu ana kadar Fransız ve İngiliz taraflarından 90.000 askerin hayatını kaybettiğini, binlercesinin yaralandığını ve 20'den fazla büyük zırhlı geminin battığını belirtmiştir. Ayrıca, İngiliz gazetelerinin, Çanakkale'deki askeri hareketleri sert bir şekilde eleştirerek, komutanlarının deneyimsizliğinden şikâyet ettiklerini ifade etmişti.

Muhabir, İngiltere'nin büyük zırhlı gemilerinin Osmanlı ve Alman denizaltılarının korkusundan Çanakkale sahillerine yaklaşmaya cesaret edemediğini ve Yunan adalarına sığındıklarını yazmıştı. Cemal, Fransız ve İngiliz komutanlarından birkaçının, Osmanlı askerlerinin top mermileri ve kurşunları nedeniyle yaralandığını ve hayatını kaybettiğini belirtmişti. Savaşın başında, bu iki gururlu ve asi devlet, yalnızca bir hafta içinde Çanakkale'deki kaleleri ve savunma hatlarını fethedip, ünlü İstanbul şehrini ele geçirebileceklerini düşündüklerini ifade eden Cemal, ancak bu devletlerin yanlış operasyon ve

teşebbüslerden sonra, hatalarını fark ederek ve kolay bir iş üstlenmediklerini anladıklarını belirtmişti.

Öte yandan Muhabir Cemal, umutsuzluk ve yılgınlığın tüm subaylar, komutanlar ve askerlerin yüreklerine yerleşmiş olsa da tarafsız devletler ve milletler tarafından alay edilme ve küçümsenme korkusuyla hâlâ mücadelelerine devam ettiklerini belirtmektedir. Ayrıca, Avrupa'daki tüm siyasi ve askeri yetkililer, yaptıkları titiz incelemeler sonucunda, Çanakkale'deki kalelerin ve savunma hatlarının önemini, Osmanlı askerlerinin savaş gücünün ve cesaretinin yüzde yüz arttığını kabul etiklerini, bu gelişmenin ise Osmanlı Devleti'nin saygınlık ve onurunu pekiştirdiğini ifade etmişti. Cemal, Osmanlı Devleti'nin Almanya ve Avusturya ile iş birliğinin, savaşın kazananı olmasına büyük katkı sağladığını ve her Alman ve Avusturya vatandaşının Osmanlılara minnettarlık duyması gerektiğini ifade etmişti. Sonuç olarak, Cemal, Çanakkale Boğazı'nın kapanmasının, Rus Devleti için hayati bir öneme sahip olduğunu ve Osmanlı Devleti'nin güçlü mücadelesi sayesinde bu önemli geçiş yolunun kapandığını vurgulamaktadır.

Son olarak Cemal, Çanakkale Boğazı'nın kapalı olmasının, Rusya'nın Karpatlar, Galiçya, Polonya ve Lehistan'da yaşadıkları mağlubiyetin tek nedeni olduğunu belirtmişti. Zira, bu önemli geçit Ruslar için açılabilseydi, Fransa ve İngiltere'den Ruslara yiyecek, savaş malzemeleri, mühimmat ve para gönderilebilecekti. Bu nedenle Rus Devleti, hiçbir zaman kıtlık, zorluk ve sıkıntı çekmez, gerekli malzeme ve silahlar anında temin edilirdi. Cemal'e göre Osmanlı Devleti'nin Harbi Umûmî'de Almanya ve Avusturya ile yaptığı iş birliği, Rusya'nın zor duruma sokmuş, bu nedenle, her bir Alman ve Avusturyalı, Osmanlılara minnettar olmalı ve onlara teşekkür etmeliydi.[783]

İran basını, Gelibolu'daki kara savaşlarına dair gelişmeleri de yakından takip etmeye devam etmiş ve bu konuda okuyucularını bilgilendirme çabasını sürdürmüştür. İran'ın önde gelen gazetelerinden Asr-ı Cedîd, 7 Eylül tarihli "Gelibolu'da" başlıklı haberinde, bölgedeki durumun değişmediğini belirterek, Müttefik kuvvetlerinin küçük bir ilerleme kaydettiklerini iddia ettiklerini ve Osmanlı'nın buna karşılık bildiriler yayımladığını ifade etmektedir. Haberde, bir Osmanlı telgrafına dayanarak, İtilaf güçlerinin büyük bir saldırıya geçtiği ancak Osmanlı ordularının kahramanca direnişiyle "temmuz güneşinin altında eriyen kar gibi" yok olduğu belirtilmektedir. Bununla birlikte, haberde dikkat çekilen bir diğer husus, Gelibolu'daki durumun dışarıdan net bir şekilde anlaşılamayacak kadar karmaşık olduğudur. Günlük raporların, cephedeki genel gidişatı değerlendirmek için yeterli olmadığı vurgulanmış;

[783] Hâver (30 Ramazan 1333/11 Ağustos 1915). *Mektub-ı Dardanel.* Sene 1, Sayı 48, s. 6-7.

bu nedenle, bölgedeki gelişmelerin sağlıklı bir şekilde yorumlanabilmesi için en azından her ay ya da iki ayda bir, genel bir değerlendirme yapılması gerektiği belirtilmiştir. Ancak haberde, geçmiş raporlar ve gözlemler dikkate alındığında, Müttefik kuvvetlerin ciddi kayıplar vermelerine rağmen, Gelibolu Yarımadası'ndaki mevzilerini zaman zaman genişletmeyi başardıkları da ifade edilmiştir.[784] Mesele ilişkin Bâmdâd-ı Rûşen gazetesi de 11 Eylül tarihli "Çanakkale'de" başlıklı haberde, bölgedeki gelişmelerin, genel olarak dünya görüşleri ve özellikle ittifak devletlerinin varsayımları ile tamamen çelişen bir şekilde ortaya çıktığını vurgulamaktadır. Habere göre, İtalya'nın Osmanlı'ya savaş ilanının ardından, en azından ittifak güçlerinin geçici ve sınırlı bir ilerleme kaydetmesi bekleniyordu. Ancak, olaylar bu varsayımı tamamen tersine çevirmiştir. Daha da ilginci, habere göre, Reuters'in Gelibolu savaşları hakkında sessiz kalması ve bölgedeki sakinlikten bahsetmesiyle çelişkili bir durum ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla habere göre, Osmanlı'nın son resmi tebliği[785], dört büyük devlete ait on binlerce kaybı gündeme getirmekte ve bu durum, genel olarak Osmanlıların Çanakkale'deki zaferini net bir şekilde ortaya koymaktadır.[786] Aynı gazete, "Çanakkale" başlıklı bir diğer haberinde ise, Reuters'in Çanakkale ile ilgili ifadelerinin dikkatlice incelenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Haberde, ittifak kuvvetlerinin askeri durumundaki karışıklık ve başarısızlıklar açıkça gözler önüne serilmektedir. Reuters'ten yapılan şu alıntıda: "Müttefik devletlerin Çanakkale'deki hızlı bir ilerleme beklentisi gerçekleşmeyip hayal kırıklığına dönüşmüştür. Ancak buna rağmen, bu durum İngilizlerin moralini bozmuş değildir; yine de bu bölgede başarı elde etmek için önemli kayıplar ve zararlar göze alınmalıdır." denildiği belirtilerek, bir bakıma Osmanlı'nın gösterdiği direniş ve kazandığı zaferin, İtilaf güçlerinin beklentilerini boşa çıkardığı, umutlarını sarsarak harbe ilişkin planlarını alt üst ettiği gözler önüne serilmektedir.

Bu bağlamda, İrşâd gazetesinin 3 Ekim tarihli "Çanakkale'de" başlıklı haberinde ise farklı bir perspektif sunulmaktadır. Haberde, Çanakkale Savaşları'nın artık eskisi kadar önem taşımadığı ifade edilmektedir. Gazeteye göre, İtilaf Devletleri, bugüne kadar hava koşulları ve mevsimsel etmenler nedeniyle belirledikleri hedeflere ulaşamamıştır. Mevcut durumda ise, deniz fırtınaları ile sonbahar ve kış mevsiminin etkisiyle, müttefik devletlerin Gelibolu

[784] Asr-ı Cedîd (26 Şevval 1333/7 Eylül 1915). *der-Gelibolu.* Sene 1, Sayı 63, s. 1; Asr-ı Cedîd, Çanakkale Kara Savaşlarına ilişkin çelişkili raporlara da yer vermişti. Detaylı bilgi bkz. Asr-ı Cedîd (2 Zilhicce 1333/12 Ekim 1915). *Vaziyet-i İstanbul der-Vakt-ı Ceng: Raportha-yı Mütezad.* Sene 2, Sayı 12, s. 3; Asr-ı Cedîd (2 Zilhicce 1333/12 Ekim 1915). *Şerh-i Diger.* Sene 2, Sayı 12, s. 3-4.

[785] Resmi tebliğe dair detaylı bilgi için bkz. Nevbahar (29 Şevval 1333/10 Eylül 1915*). İblağiye-i Osmanî*. Sene 4, Sayı 73, s. 2; Asr-ı Cedîd (30 Şevval 1333/11 Eylül 1915). *İblağiye-i Osmanî.* Sene 1, Sayı 65, s. 3; Bâmdâd-ı Rûşen (30 Şevval 1333/11 Eylül 1915). *İblağiye-i Osmanî.* Sene 1, Sayı 87, s. 1-2.

[786] Bâmdâd-ı Rûşen (30 Şevval 1333/11 Eylül 1915). *der-Dardanel.* Sene 1, Sayı 87, s. 1.

sahilindeki kuvvetlerini geri çekmek zorunda kaldığı belirtilmektedir. Geri çekilmenin, Osmanlı saldırılarından kaçınma amacını taşıdığı vurgulanmaktadır. Habere göre, bu durum, Rusya'ya: "İnşallah kış geçtikten sonra Çanakkale meselesini çözüp, savaşın maddi ve manevi desteğini güvence altına alacağız" şeklinde bir açıklama yapılarak, onları ikna etmeyi amaçlamaktadır.[787] Böylelikle İrşâd gazetesinin ifadesi, yalnızca savaşın seyriyle ilgili bir durumu aktarmanın yanı sıra müttefik devletlerin stratejik ve diplomatik manevralarını da gözler önüne sermektedir.

Bu gelişmeler, yalnızca Osmanlı ve Avrupalı kamuoyunda değil, İran basınında da geniş yankı uyandırmıştır. İran basını artık İtilaf kuvvetlerinin Çanakkale'yi kara yoluyla geçemeyeceğine kesin olarak ikna olmuştu. Nevbahar gazetesinin 3 Ekim 1915 tarihli "Çanakkale" başlıklı haberine göre İtilaf güçleri "Büyük Kemikli", "Küçük Kemikli" ve "Anafartalar" bölgelerinde yüz binlerce kayıp vererek Gelibolu Yarımadası'nda hiçbir noktada ilerleme sağlayamamıştı. Haberde, özellikle 26, 27 ve 28 Ağustos tarihlerinde Anafartalar'da gerçekleştirilen büyük saldırılara dikkat çekilmiş; Reuters tarafından yayımlanan haberlerde 10.000'i aşkın kayıp verildiği ve bu saldırıların geri çekilme ile sonuçlandığı belirtilmişti. Haberin özetine göre, İtilaf güçleri yalnızca Seddülbahir'de, savaşın başında işgal ettikleri hatlarda tutunabilmiş; diğer cephelerde ise ilerlemek bir yana, ciddi ölçüde geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Hatta Arıburnu'nda, ilk mevzilerinden iki kilometreden fazla geri adım atıldığı vurgulanmıştı.[788]

Çanakkale Cephesi'ne dair bir başka dikkat çekici değerlendirme de Hâver gazetesinin 14 Ekim 1915 tarihli "Çanakkale Boğazı'nın Coğrafi Durumu" başlıklı haberinde yer almıştı. Haberde, dünyanın en güçlü deniz kuvvetlerinden sayılan Fransa ve İngiltere'nin, yaklaşık on aydır süren yoğun saldırılarına rağmen, Çanakkale Boğazı'nı geçmeyi başaramadığı vurgulanmıştı. Kendilerini "Denizlerin Kralı" olarak nitelendiren bu iki devletin, yüzlerce savaş gemisi, binlerce asker ve büyük lojistik destekle yürüttükleri seferlerde yüz binlerce kayıp verdiği; buna karşılık stratejik hiçbir başarı elde edemedikleri ifade edilmişti. Gazete, bu başarısızlığı yalnızca askeri bir yenilgi olarak değil, aynı zamanda Osmanlı'nın direniş gücünü ve moral üstünlüğünü ortaya koyan bir gelişme olarak değerlendirmişti.[789]

İran basınının sıklıkla ele aldığı konulardan biri de İtilaf Devletleri'nin özellikle kara savaşlarındaki insan kayıplarıdır. Neredeyse tüm gazeteler, bu kayıpları detaylı bir şekilde

[787] İrşâd (24 Zilkade 1333/3 Ekim 1915). *der-Dardanel.* Sene 9, Sayı 115, s. 2.
[788] Nevbahar (24 Zilkade 1333/3 Ekim 1915). *Dardanel.* Sene 4, Sayı 76, s. 1.
[789] Hâver (5 Zilhicce 1333/14 Ekim 1915). *Vaziyet-i Coğrafya-i Abna-yı Dardanel.* Sene 2, Sayı 9, s. 7.

kamuoyuna sunmuştur.[790] Bu bağlamda, Ra'd gazetesinin yayımladığı "İngilizlerin Gelibolu'daki Kayıpları"[791] başlıklı haberde, yalnızca İngiliz ordusunun uğradığı kayıplar dikkat çekici ayrıntılarla verilmiştir. Haberde bu veriler metinsel olarak aktarılmış olsa da ilgili bilgiler aşağıda daha anlaşılır olması adına tablo biçiminde sunulmuştur:

Kategori	***Kayıp***	***Sayı***
SUBAY	*Ölen*	*1,667*
	Yaralı	*3,028*
	Kayıp	*350*
	Toplam	*5.045*
ASKER	*Ölen*	*24,535*
	Yaralı	*72,781*
	Kayıp	*12,194*
	Toplam	*109,510*
	Genel Toplam	*114,555*

Nihayetinde, İran basınına göre Osmanlı Devleti Çanakkale'de son derece güçlü bir mücadele vermişti. Bu durum pek çok İran gazetesinin haberine de açık şekilde yansımıştı. Nitekim 24 Aralık 1915 tarihinde Hâver gazetesinde yayımlanan "Zafer ve Başarı: İngiliz Kuvvetlerinin Bozguna Uğraması" başlıklı haberde, Osmanlı askerlerinin Çanakkale Cephesi'ndeki zaferi ve bu zaferin yaratmış olduğu toplumsal coşku etkileyici bir şekilde aktarılmaktadır. Habere göre, Osmanlı ordusunun elde ettiği zafer, yalnızca askeri bir başarı değil, tüm İslam dünyasında büyük bir sevinç yaratmıştı. Osmanlı askerleri, Allah'ın yardımıyla İngiliz kuvvetlerini bozguna uğratmış, düşman kuvvetlerinin büyük bir kısmını kuşatarak denize atmışlardı.

Aynı haberde, Anafartalar ve Arıburnu'ndaki şiddetli çatışmalar sırasında, Osmanlı kuvvetlerinin düşmandan çok sayıda çadır, cephanelik ve top ele geçirdiği, ayrıca bir İngiliz uçağını vurup denize düşürdüğü ve düşmanın hava gücüne darbe vurduğu belirtilmektedir. Zaferin duyulmasının ardından, gece boyunca tüm şehirlerde ışıklandırmalar yapılmış,

[790] Asr-ı Cedîd (2 Zilhicce 1333/12 Ekim 1915). *Telefat-ı İngilisiha der-Dardanel.* Sene 2, Sayı 12, s. 3.
[791] Ra'd (28 Rebiülevvel 1334/3 Şubat 1916). *Telefat-ı İngilisiha der-Gelibolu.* Sene 7, Sayı 100, s. 3.

mahallelerde davul çalarak sevinç ilan edilmişti. Ertesi gün, sokaklar ve pazar yerleri Osmanlı bayraklarıyla süslenmiş ve zaferin coşkusu kutlanmıştı.

Hâver gazetesine göre, bu zaferin etkileri yalnızca Osmanlı topraklarıyla sınırlı kalmamış, tüm İslam dünyasında büyük bir sevinç yaratmıştır. Haberde, Doğudaki idarelerin bu vesileyle Allah'a ellerini açarak dua etmekte, şükranlarını sunmakta ve Osmanlı Devleti'nin askerlerinin zaferinin devamını temenni etmekte, ayrıca tüm İslam devletlerinin ve milletlerinin başarısını dile getirdiği belirtilmişti.[792]

Bu gelişmelere paralel olarak, Çanakkale'deki muharebelere ilişkin bir diğer değerlendirme, Ocak 1916'da yayın hayatına başlayan Kaveh gazetesinde yer almıştır. Gazetenin 24 Ocak 1916 tarihli ilk sayısında yayımlanan "Çanakkale" başlıklı haberde savaşın gidişatı ile ilgili dikkat çekici tespitler sunulmuştu. Habere göre, savaşın başında Rusya, İngiltere ve Fransa, uzun süredir süregelen rekabetlerini bir kenara bırakıp İstanbul'u ele geçirmeyi ve bu şehri Rusya'ya teslim etmeyi, aynı zamanda Osmanlı Devleti'ni sona erdirmeyi hedeflemişti. İtilaf Devletleri, bu hedefin başarıyla gerçekleştirileceği konusunda o kadar emin olmuşlardır ki, gerçekleşeceği tarihi bile önceden belirlediği iddia edilmişti. Ayrıca haberde İngiltere Donanma Bakanı Churchill, bir konuşmasında Çanakkale Boğazı'ndaki donanma birlikleri ve Hamilton'un ordusunun büyük bir zafer kazanmasına yalnızca birkaç mil kaldığını belirtmiş ve zaferin savaşın süresini olağanüstü derecede kısaltacağına inandığı belirtilmişti. Hatta bu bağlamda Kaveh gazetesinin haberinde, Osmanlıların Fransız ve İngiliz esirlerinden sıkça Türkçe yazılmış 120 kuruş değerinde banknotlar çıkardığı ifade edilmişti. Bu banknotların, İstanbul'a girmesi planlanan askerlere harçlık sağlamak amacıyla temin edildiği aktarılmıştı.

Öte yandan, Kaveh gazetesi, Gustave Hervé'nin "La Guerre Sociale" gazetesinde Haziran 1915'te dile getirdiği "İstanbul'a 15 gün içinde girileceği" yönündeki iddiaları da alaycı bir dille eleştirmiştir. Bu iddianın üzerinden sekiz ay geçmesine rağmen, 8 Ocak 1916 itibarıyla İtilaf Devletleri'nin Gelibolu'dan tamamen çekilmiş olması dikkat çekici bir gerçeklik olarak sunulmuştur. Gazete, bu süreçte kimsenin Hervé ile büyük miktarda paraya iddiaya girmemiş olmasını ironik biçimde "üzücü" bulmuş; çünkü bu şekilde kolayca zengin olunabileceğini belirtmiştir. Ancak gazeteye göre görünen o ki Paris halkı Sosyalist döneklerin saçma sözlerine inanmamış ya da ciddiye almamıştı.

[792] Hâver (16 Safer 1334/24 Aralık 1915). *Zafer ve Firûzi.* Sene 2, Sayı 19, s. 1.

Haberde ayrıca, İstanbul'un fetih tarihi kesin olarak belirlenmemiş olsa da birkaç hafta içinde düşeceğine dair beklentiler bulunduğu; hatta Fısıh Bayramı'ndan önce şehre girileceği öngörüldüğü aktarılmış, ancak bu beklentilerin hiçbirinin gerçekleşmediği vurgulanmıştı. Askeri ve siyasi hedeflerin tümüyle başarısızlıkla sonuçlandığı belirtilmiş; Türklerin kadim çağlardan beri süregelen yiğitlik ve cesaretleri bir kez daha ortaya çıktığı ifade edilmişti. Gazeteye göre bu Türkler, Plevne müdafaacılarının çocukları ve Asya'nın en iyi askerleriydi. Münafık devletlere karşı beklenmedik bir direniş gösterdiler. Çanakkale'de sergilenen bu direniş, düşman planlarını alt üst etmiş ve Türk milletinin vatan sevgisi ile bağımsızlık mücadelesini simgelemişti. Bu bağlamda, Gazneli Mahmud hakkında söylenen bir beyit hatırlatılarak, asrın kahramanı Sultan Reşad'a ithaf edilmişti: "İskender Yecûc ordusu ile demirden set çekse de gider onu alırdın, senin seddin elindeki mübarek kılıcındır, Nerede İskender nerede! gelsin yiğitlerin seddini görsün.[793]

İtilaf Devletleri, Çanakkale Kara Savaşları'ndan beklediği sonucu elde edemeyince geri çekilmeye başlamıştır. Bu gelişme, İran basınında geniş bir yankı uyandırmış ve çeşitli gazetelerde, özellikle de savaşın sonlarına doğru yayımlanan haberlerde, Çanakkale Cephesi'ndeki bu geri çekilişin sebepleri ve sonuçlarını "Müttefiklerin Çanakkale'deki Geri Çekilişi"[794], "Çanakkale'nin Tahliye Nedeni"[795], "Çanakkale Operasyonlarının Sonu"[796], "Çanakkale'nin Tahliyesi"[797], "Ordunun Gelibolu'dan Çekilmesi"[798], "Gelibolu: Tüm Yarımadanın Tahliyesi"[799] ve "Gelibolu Operasyonunun Sonu"[800] şeklinde başlıklar altında detaylı şekilde ele alınmıştır.

Bu çerçevede Kaveh gazetesi İngiliz ve Fransız basınında yayımlanan, "Müttefiklerin gönüllü ve planlı bir şekilde çekildiği" yönündeki haberleri eleştirmiş; İtilaf ordusunun aslında büyük bir utanç içinde geri çekildiğini ifade etmiştir. Gazeteye göre harbin başında İngiltere'de birinin generallerin Çanakkale'den ustalıkla kaçabilmesinden İngilizlerin gurur duyması gerektiğini söyleseydi halk onu taşlardı. Ancak olaylar öyle bir noktaya geldi ki aynı halk aynı olaydan sevinç duyuyor, gazeteler o generaller için şeref madalyası istiyor. Dolayısıyla Kaveh bu durumu "İngiliz aslanı yaşlandı, artık avlanamıyor" diyerek, Aslan yaşlandı" atasözünü

[793] Kaveh (18 Rebülevvel 1334/24 Ocak 1916). *Dardanel.* Sene 1, s. 6-7.
[794] Ra'd (25 Safer 1334/2 Ocak 1915). *Ukab-nişini-yi Müttefikin der-Dardanel.* Sene 7, Sayı 75, s. 3.
[795] İrşâd (5 Rebiülevvel 1334/11 Ocak 1916). *İllet-i Tahliye-i Dardanel.* Sene 10, Sayı 19, s. 2.
[796] Ra'd (7 Rebiülevvel 1334/13 Ocak 1916). *Hatme-i Ameliyat-ı Dardanel.* Sene 7, Sayı 83, s. 2-3.
[797] Asr-ı Cedîd (14 Rebiülevvel 1334/20 Ocak 1916). *Tahliye-i Dardanel*. Sene 2, Sayı 48, s. 5.
[798] Ra'd (14 Rebiülevvel 1334/20 Ocak 1916). *Pes Keşiden-i Kuşûn ez-Gelibolu.* Sene 7, Sayı 89, s. 3-4.
[799] Ra'd (28 Rebiülevvel 1334/3 Şubat 1916). *Gelibolu: Tahliye-i Temam Şeb-i cezire.* Sene 7, Sayı 100, s. 3.
[800] Asr-ı Cedîd (12 Cemaziyelevvel 1334/21 Mart 1916). *Hatme-i Ameliyat-ı Gelibolu.* Sene 2, Sayı 72, s. 7-8.

hatırlattı. Böylece İngiltere'nin eski gücünü ve etkinliğini kaybettiğine dair bir göndermede bulundu.[801]

Sonuç olarak, İran basını özellikle Gelibolu Yarımadası'nda yaşanan bu stratejik adımı hem askerî açıdan hem de psikolojik olarak önemli bir gelişme olarak sunmuştu. İtilaf Devletleri'nin Çanakkale'deki başarısızlığı, Osmanlı'nın askeri gücünü ve direncini pekiştiren bir olay olarak değerlendirilmişti.

İran basınının sıkça üzerinde durduğu bir diğer konu ise, Osmanlı askerlerinin savaş sırasında sergilediği ahlaki ve insani tutum olmuştu. Özellikle Çanakkale Cephesi'ndeki çatışmalar esnasında gösterilen etik davranışlar, sadece askeri değil, aynı zamanda ahlaki bir zaferin de söz konusu olduğunu ortaya koymuştu. Bu tutum, daha önce Tebriz'de de gözlemlendiği gibi, savaşın yıkıcılığına rağmen etik ilkelerden ödün vermeyen bir çizgi izlendiğini göstermekteydi. Üstelik bu yaklaşım, yalnızca belirli cephelerle sınırlı kalmamış; Çanakkale Cephesi'nde de sürdürülmüş ve dönemin uluslararası basınında -özellikle İran ve İngiliz kaynaklarında- sıkça vurgulanmıştı.

Bu çerçevede, İran'ın tirajlı gazetelerinden Ra'd gazetesi, 24 Ekim tarihli sayısında İngiliz kaynaklı Near East gazetesinden aktardığı "Near East Notundan Osmanlıların Ahlakı" başlıklı habere yer vermişti. Haberde, Osmanlı askerlerinin savaş sırasında sergilediği örnek davranışlar aktarılmış; bu bağlamda İngiliz Savaş Bakanı Lord Kitchener'in Lordlar Kamarası'nda yaptığı bir konuşmadan dikkat çekici bir alıntıya yer verilmişti. Lord Kitchener, Gelibolu'daki çatışmalara ilişkin değerlendirmesinde şu ifadeleri kullanmıştı: "Adalet ve hakkaniyet gereği itiraf etmeliyiz ki, insanlık açısından bakıldığında, Türkler savaşta uyguladıkları yöntemle her yönüyle Almanlardan daha üstün bir tutum sergilemektedirler." Bu açıklamalar, yalnızca Osmanlı ordusunun savaş alanındaki disiplini ve taktik başarısını değil, aynı zamanda düşmana karşı dahi koruduğu insani yaklaşımı da gözler önüne sermekteydi. Near East gazetesi, bu ifadelerin ardından kendi yorumunu da ekleyerek şu değerlendirmede bulunmuştu: "Gazetemizin köşelerinde, Türklerin Gelibolu'daki tutumları hakkında defalarca yazılar yazdık ve umuyoruz ki, onlar savaşın sonuna kadar bu saf ve temiz davranışlarını koruyacaklardır."

Haberde ayrıca, Osmanlı ordusunun savaş sırasında esir aldığı askerlere karşı takındığı insani yaklaşım da çeşitli örneklerle desteklenmişti. Buna göre, bazı esirlere aynı gün aileleriyle görüşme izni verilmiş; ertesi gün mektup yazmalarına olanak sağlanmıştı. Daha da dikkat

[801] Kaveh (3 Rebiülahir 1334/8 Şubat 1916). *Telefat-ı Müttefikin ve Ğenaim-i Osmanî.* Sene 1, Sayı 2, s. 6.

çekici olan ise, bazı yaralı askerlerin Türk doktorları tarafından tedavi edilmesi, kendilerine su ikram edilmesi ve gerektiğinde hastanelere sevk edilmeleri için güvenli geçiş alanlarının oluşturulmuş olmasıydı.[802]

Sonuç olarak bu tür haberler, Osmanlı Devleti'nin yalnızca savaş meydanlarındaki direnişini değil, aynı zamanda savaşın en zorlayıcı koşullarında dahi koruduğu yüksek ahlaki değerleri gözler önüne sermişti. Ra'd gazetesi de bu haberi tüm ayrıntılarıyla aktarmış; Osmanlı'nın yalnızca bir askerî güç değil, aynı zamanda insani değerlere sahip bir devlet olarak konumlandığını uluslararası kamuoyuna göstermişti.

[802] Ra'd (14 Zilhicce 1333/24 Ekim 1915). *ez-Yaddaştha-yı Near East Ahlak-ı Osmanîha.* Sene 7, Sayı 25, s. 3.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜNEYBATI İRAN COĞRAFYASINDA OSMANLI-İNGİLİZ MÜCADELESİ VE AFGANİSTAN MİSYONU

1. Osmanlı Devleti'nin Güneybatı İran'a Yönelik Harekâtı, Petrol Meselesi ve İngiltere'nin Tepkisi

İngiltere'nin XIX. yüzyılda İran'dan elde ettiği imtiyazlar, özellikle petrol arama ve çıkarma hakları bakımından son derece önemli olmuştu. Bu imtiyazların zirve noktalarından biri, 1901 yılında D'Arcy Anlaşması ile elde edilen petrol arama hakkıdır. Bu anlaşma, İngiliz iş adamı William Knox D'Arcy'nin başını çektiği petrol arama çalışmalarına zemin hazırlamıştı. D'Arcy, ilk olarak Kasr-ı Şirin çevresinde petrol arama faaliyetlerine başlamış, ardından Karun Nehri yakınları ve Huzistan'ın[803] çeşitli bölgelerinde araştırmalarını sürdürmüştü. Uzun süren bu çabalar, nihayetinde 1908 yılında Mescid-i Süleyman civarında büyük bir petrol kaynağının bulunmasıyla sonuçlanmıştı. Bu keşif hem İran hem de dünya petrol pazarında büyük bir dönüm noktası olmuş, bölge stratejik olarak büyük bir öneme sahip hale gelmiştir.

Şekil 3.1. İran Coğrafyasındaki Petrol bölgelerini gösteren bir harita

Ancak ilk aşamada, Huzistan'da bulunan petrol madenlerini çıkarma çabaları, sermaye yetersizliği nedeniyle başarısız olmuştu. Bu durum, daha büyük bir sermaye ve uzmanlık

[803] Huzistan, İran'ın güneybatısında yer almakta olup, yönetim merkezi Ahvaz şehridir. İran'ın en önemli petrol üretim merkezlerinden biri olan Abadan, bu eyaletin sınırları içinde yer almaktadır. Huzistan eyaletinin diğer önemli şehirleri ise Dizful, Şüşter ve Mescid-i Süleyman'dır.

gereksinimi doğurmuştu. Bu bağlamda, 1909 yılında Burma Oil Company ile bağlantılı olarak kurulan Anglo-Persian Oil Company (APOC) İran'daki petrol çıkarma faaliyetlerinde kilit bir rol oynamıştı. Bu şirket, 60 yıl boyunca İran'ın güney bölgesindeki petrol madenlerinin işletme imtiyazını elinde tutmuş ve bölgedeki petrol yataklarını keşfetmeye devam etmişti. Uzun yıllar süren yoğun çalışmalar ve büyük sermaye yatırımları sonucu, Güney İran'da yeni petrol kaynakları keşfedilmişti.[804] Bu süreç, İngiltere'nin İran'daki etkisini artırmış ve dünya enerji piyasasında önemli bir yer edinmesine olanak sağlamıştır.

İngiltere için petrol keşfinin yanı sıra, petrol sahalarının güvenliği de büyük bir önem taşıyordu. Zira, keşfedilen petrol, İngiliz donanmasının yakıt ihtiyacını karşılayabilecek bir potansiyele sahipti. Bu nedenle, petrol sahalarının güvenliği konusunda İngiliz hükûmeti adımlar atmaya başlamıştı. 1907'deki antlaşma uyarınca, Ekim 1910'da İran'a, ülkenin güney bölgesinin güvenliğini sağlamak amacıyla bir ültimatom vermişti. Bu gelişme, İngiltere'nin bölgedeki çıkarlarını koruma çabalarının bir parçasıydı.

1914 yazında, Rusya'nın 1907 antlaşmasına aykırı olarak itiraz etme olasılığına rağmen, İngiltere yine de İngiliz-İran Petrol Şirketi'ne (APOC) büyük bir yatırım yaparak iki milyon lira tahsis etti.[805] Bu adım, İngiltere'nin bölgedeki etkisini artırmak ve petrol kaynaklarına hâkim olmak adına önemli bir hamleydi. Sonunda, İngiliz hükûmeti şirketin %51 hissesini satın alarak, bu petrol sahaları üzerinde tam kontrol sahibi oldu. Bu gelişme, İngiltere'nin Basra Körfezi'ne yerleşmesini ve Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu petrol kaynaklarına yönelik stratejik hedeflerine ulaşmasını sağlamada kritik bir rol oynamıştır.

Ancak, petrolün çıkarıldığı bölgenin tarafsız bir bölge olarak kabul edilmesi, İngiliz kamuoyunda bazı endişelere yol açtı. Ra'd gazetesinin aktardığı habere göre, tarafsız bir bölgede bu kadar büyük bir yatırımı yapmak mantıklı görünmemişti. Petrolün, mümkün olduğunca İngiliz kontrolü altındaki bölgelerden temin edilmesi gerektiği düşüncesi hâkimdi. Zira Hindistan'ın savunulmasıyla birlikte, bu yeni petrol sahalarının korunması ihtiyacı da İngiltere'nin stratejik planlarına eklenmişti. İran'ın bu gibi stratejik oyunlarda bir taraftar olmaktan ziyade, çıkarların çatıştığı bir toprak parçası olarak görülmesini eleştiren Ra'd gazetesi "Zavallı İran, Bedbaht İranlılar!" diyerek, İran Devleti ve halkının bu büyük güçler arasında nasıl bir sıkışmışlık içinde olduğunu vurgulamıştı.[806]

---

[804] Ra'd (19 Recep 1332/14 Haziran 1914). *Ma'den-i Neft-i Cenub ve Mıntıka-i Bi-taraf-ı İran.* Sayı 72, s. 1; Abdurrıza Huşeng Mehdevi, age, s. 342; Abrahamian, E. (2008). Modern İran Tarihi. (Çev. Dilek Şendil), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 74.
[805] Iraj Zowghi, age, s. 214.
[806] Ra'd (19 Recep 1332/14 Haziran 1914). *Ma'den-i Neft-i Cenub ve Mıntıka-i Bi-taraf-ı İran.* Sayı 72, s. 1.

I. Dünya Harbi'nin eşiğine gelindiğinde, İngiltere'nin bölgedeki varlık sebebinin iki temel amacı bulunmaktaydı. Bunlardan ilki, Hindistan'a giden deniz yollarının güvenliğinin sağlanması, ikincisi ise Güneybatı İran'daki petrollerin Osmanlı ve Alman tehlikelerinden korunmasıydı. Bu doğrultuda, İngiliz yetkililer, İngiliz-İran Petrol Şirketi'ne ait sahalara yönelik en küçük bir müdahaleye dahi karşı çıkmışlar, hatta bölgenin güvenliğini temin etmek amacıyla askeri faaliyetlerde bulunmaktan da kaçınmamışlardı. 1914 yılı temmuz ayında, Avrupa'da savaşın başlamasıyla birlikte, Osmanlıların bir saldırısı durumunda, Buşehr'de konuşlu bir savaş gemisi ve Hint askerlerinden oluşan yüz kişilik bir piyade birliğinin savunma amacıyla Abadan'a gönderilmesine karar verildi.[807] Ancak, İngiliz hükûmetine göre, askeri avantaj kaybedilse veya zayiat verilmiş olsa bile, herhangi bir düşmanca eylemin sorumluluğunun Osmanlı hükûmetine ait olması büyük bir önem taşımaktaydı.[808] Bu sebeple, ilk saldırının Osmanlılar tarafından gerçekleştirilmesi isteniyordu. Hatta bazı İngiliz yetkililerine göre, Osmanlı Devleti, Arapların desteğini almadığı sürece ciddi bir endişe yaratmamaktaydı. Yine de İngiliz hükûmeti, Osmanlı Devleti'nin savaşa dahil olması durumunda özellikle Abadan petrol rafinerisine yönelik olası saldırıları engellemek amacıyla tedbirler almaya karar verdi. Bu bağlamda, İngiltere Deniz Kuvvetleri Bakanlığı, 10 Eylül 1914 tarihinde Spiegel/Espiegle, Odin ve Lawrence adlı savaş gemilerini Şattülarap'a doğru gönderdi.[809]

Birçok İran kaynağına göre, İngiltere, I. Dünya Harbi'nin başlangıcından itibaren Osmanlı Devleti ile doğrudan savaşa girmekten kaçınmıştı. Zira İngiltere, olası bir Osmanlı-Alman ittifakı ile Türklerin Arapların desteğini alarak Orta Doğu, Afganistan ve Hindistan'da cihat ilan etmelerinden endişe duymaktaydı. Çünkü İngiltere, Hindistan'ı hayati bir kaynak olarak görmekteydi. Askerî açıdan bakıldığında, Hindistan, İngiltere için tükenmez bir insan gücü kaynağıydı. Bu nedenle, Osmanlı Devleti ve Almanya'nın Afganistan'ı ve sınır aşiretlerini İngiltere aleyhine yönlendirmeye çalışmaları, Hindistan için ciddi bir tehdit oluşturabilir ve İngilizler için sorumlulukları daha da ağırlaştırabilirdi. Bu durum, Türk-Arap koalisyonunun engellenmesinin ne denli önemli olduğunu ortaya koyuyordu.

Nitekim, Osmanlı Devleti'nin Çanakkale Boğazı'nı kapatmasından bir gün önce, 26 Eylül 1914'te, Hindistan'ın Askerî İşlerden Sorumlu Genel Sekreteri Sir Edmund Barrow, derhal bölgedeki ulemâ ve aşiretlerin uyarılmasını ve İngiltere'nin Türklere karşı kimseyle

[807] Ancak bu eylem kışkırtıcı görüldüğünden uygulanmadı.
[808] Muhammed Gholi Majd, age, s. 62; Ferman Fermaiyan A. M. (2007). *Ceng-i İngiliz ve Osmanî der Beyn-i nehrin 1914-1918 ve Avakıb-ı An der İran.* (Haz. Mansoureh Ettehadieh, Behmen Ferman, Mostafa Zamani-Nia), Ketâb-ı Siyamek, Tahran, s. 27.
[809] Muhammed Gholi Majd, age, s. 65; Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 28.

şaka yapmadığını göstermek için Hindistan'dan Şattülarap'a derhal bir kuvvet gönderilmesini önermişti. Zira Eylül 1914 sonunda, Osmanlı Devleti'nin İngilizlere ve müttefiklerine karşı savaşan bir ülke haline gelme olasılığı oldukça belirginleşmişti. Bu nedenle Barrow, "Bana öyle geliyor ki, kesin bir adım atmak için doğru an geldi ve şimdi ani bir darbe indirirsek, etkisi kalplerde çok derin olacak ve insanları şok edecektir" diyerek, önerdiği eylemin Türk komplosunu etkisiz hale getirebileceğine inanıyordu. Aynı zamanda, İngilizlere bağlılıklarını bildirerek iş birliğine hazır olduklarını beyan eden Muhammara (Hürremşehr) ve Kuveyt'teki İngiliz yanlısı şeyhlerin moralini yükselteceğini düşünüyordu.[810]

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin karşılıklı tutumları, İran Devleti'nin egemenlik haklarına ve İran hükûmetinin ilan edeceği tarafsızlık politikasına saygı göstermeyeceklerini daha baştan açık bir şekilde ortaya koymuştu

İngilizleri Basra Körfezi'nden uzaklaştırmak amacı güden Osmanlı hükûmeti de bu doğrultuda çeşitli tedbirler alma yoluna gitmişti. Nitekim Enver Paşa, meseleye ilişkin öne sürülen planları değerlendirmekteydi. Sipehr'in belirttiği üzere, Osmanlı-Afgan Misyonu'nda yer alan Alman subayı Oskar Ritter von Niedermayer[811], İstanbul'da bulunduğu süre boyunca Enver Paşa'ya sunmuş olduğu planlarla dikkat çekmiştir. Bu planlardan biri, Basra Körfezi'nde demirlemiş bir Alman gemisi ile yakınlarında bulunan bir Osmanlı gemisiyle Abadan şehrini ele geçirip, petrol hatlarını ateşe vermekti. İngilizlerin hızlıca yardım göndermesini engellemek amacıyla, nehrin giriş kısmında bulunan Alman gemisinin de batırılması önerilmişti. Ancak, Alman harp erkanı bu teklifi kabul etmemişti. Zira, Abadan ve özellikle petrol bölgelerinin zarar görmeden ele geçirilmesi gerektiği vurgulanmıştı. [812]

Bu dönemde, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne saldırması için yalnızca bir bahaneye ihtiyaç duyduğu anlaşılmaktaydı. Bu durumu fark eden İran hükûmeti ise tarafsızlık politikasına sadık kalmaya çalışarak her iki ülkeye uyarıcı telgraflar göndermişti. İran Dışişleri Bakanı A'laü's Saltana, İngiliz elçisine gönderdiği telgrafta, İngiltere'nin Karun Nehri'ne[813] gönderdiği savaş gemisini hatırlatarak bölgedeki askeri hareketliliğe dikkat çekmiştir. Telgrafta belirtilene göre, Osmanlı Devleti de Muhammara Gümrükhanesi'nin karşısındaki Ümmü'r-rasas olarak adlandırılan mevkiye asker ve top yerleştirmiştir. A'laü's Saltana, İngiliz elçisine, İngiliz gemisinin Karun Nehri'nden ayrılmadığı takdirde Osmanlı

[810] Abdullah Fahed Nefisi, age, s. 70; Muhammed Gholi Majd, age, s. 65-66.
[811] Bavyeralı bir topçu subayı olan Niedermayer, İran ve Hindistan coğrafyasına vakıf olup, akıcı bir şekilde Farsça konuşabilmektedir.
[812] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 60.
[813] Karun Nehri, İran'ın Güneybatı Eyaleti olan Huzistan bölgesinden doğmaktadır. Basra'nın yaklaşık 25 mil güneyindeki Muhammara (Hürremşehr) şehrinde Şattülarap ile birleşerek Basra Körfezi'ne dökülür.

yetkililerinin önlem almak zorunda kalacaklarını bildirmiş ve olası bir askeri çatışmada sorumlu devletin İran olmayacağını, sorumluluğun olayı başlatan devlete ait olacağını belirterek uyarıda bulunmuştur.[814]

29 Ekim 1914'te Goeben ve Breslau isimli kruvazörlerin Karadeniz'deki Rus limanlarına yönelik saldırısının Londra'ya ulaşmasının ardından, İngiliz hükûmeti Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçti. 5 Kasım 1914'te, uluslararası anlaşmalar gereği, İngiltere Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Ardından, Osmanlı Devleti'nin Güney İran'daki petrol bölgelerine olası bir saldırısı karşısında İngilizler, bu bölgeleri korumak amacıyla Şattülarap'a girdi. İran hükûmetinin tarafsızlık politikasına dayanarak itiraz etmesine rağmen, İngiliz kuvvetlerinin bir kısmı, Muhammara ve Ahvaz arasındaki petrol sahalarını korumak için pozisyon aldı.[815] 6 Kasım 1914'te ise Abadan İngilizler tarafından ele geçirildi.[816] Bu dönemde, İngiliz kuvvetlerinin Osmanlı kuvvetlerini mağlup ederek Basra Limanı'nı işgal etmesi, İngilizlere Güneybatı İran'da daha fazla hareket etme fırsatı sundu. 21 Kasım 1914'te, bir İngiliz ve Hint birliği, Güneybatı İran'daki petrol tesislerini korumak amacıyla Huzistan'a girdi ve petrol bölgelerinin kontrolünü sağladı.[817] İran kaynaklarına göre bu hareketin amacı, Abadan başta olmak üzere Güneybatı İran'daki petrol bölgelerini korumak ve aynı zamanda Osmanlı Devleti ile Arap şeyhleri arasına bir sınır çekmekti.[818]

Osmanlı birlikleri, mücadele devam ederken, Güneybatı İran'daki İngiliz faaliyetlerine karşı harekete geçmiştir. Görülen o ki, petrol bölgelerinin zarar görmeden ele geçirilmesi fikri değişmişti. Aralık ayı sonlarına doğru, Osmanlılar, Huzistan'daki petrol boru hatlarını tahrip etmek amacıyla Alman Fritz Klein başkanlığında bir Türk birliğinden oluşan Karun Misyonu'nu oluşturdu. Bu misyon, bölgedeki bazı petrol boru hatlarını kesmeyi başarmıştı.[819] Mehdevi'nin aktardığına göre, o dönemde İngilizler zor durumdaydı ve Osmanlı kuvvetlerinin İran topraklarını aşarak Afganistan'a ilerleyebileceğinden endişe ediyordu. Zira Hindistan'daki İngiliz kışlası o dönemde oldukça zayıftı ve Hindistan alt kıtasında isyanlar patlak vermişti. Bu sebeple, Osmanlıların Hindistan'ı, Afgan ordusunun desteğiyle işgal etmesi, İngiliz hükûmeti için ciddi sorunlar yaratabilirdi.[820]

[814] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafî-yi İran,* No: 58, s. 30.
[815] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 74.
[816] Iraj Zowghi, age, s. 143; Muhammed Gholi Majd, age, s. 71.
[817] Abdurrıza Huşeng Mehdevi, age, s. 344.
[818] Muhammed Gholi Majd, age, s. 70-71; Iraj Zowghi, age, s. 143-144.
[819] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 61; Iraj Zowghi, age, s. 144.
[820] Abdurrıza Huşeng Mehdevi, age, s. 344-345.

Basra'daki İngiliz askeri yetkilisi Percy Cox, Osmanlı kuvvetlerinin Ahvaz'a yönelik harekâtı karşısında ciddi bir endişe içindeydi. Cox, Osmanlı Devleti'nin tahrip edici eylemlerine karşı Karun Nehri ve petrol bölgelerinin korunması adına İngiliz hükûmetini uyardı. Bölgedeki İngiliz ve İranlı yetkililerin görüşü, Türklerin Ahvaz'a doğru ilerlemesi engellenemezse, Dicle'nin doğusundaki tüm Arapların, muhtemelen Osmanlı Şeyhülislâmının çağrısı üzerine cihat eden mücahitlere katılacakları yönündeydi.[821] Osmanlı Devleti ise bölgede etkili bir propaganda faaliyetine girişmişti. Enver Paşa'nın emriyle Süleyman Askeri Bey, Beni-Lam aşiretinin lideri Şeyh Azban (Qazban) ile ittifak kurmuş ve Beni-Turuf, Huveyze gibi Arap aşiretleri ile diğer İranlı aşiretleri de cihada teşvik etmeyi başarmıştı. Beni-Lam Şeyhi Azban, Beni-Turuf aşiretiyle birleşerek bir Osmanlı süvari alayı ve Araplardan oluşan bir grupla Amâre yoluyla İran topraklarındaki petrol kuyularına saldırmak amacıyla harekete geçti. Nitekim Muhammara Kargozarı Ekremü'l Mülk, Dışişleri Bakanlığı'na 29 Ocak tarihli raporunda, "Gelen habere göre Osmanlılar, Beni-Lam aşiret şeyhi Şeyh Azban'ı birkaç ulemâ ile cihada davet etmek üzere Beni-Turuf, Huveyze ve İran tebaasından olan aşiretlere göndermiştir. Birkaç gündür bu aşiretlerin evlerine girmiş, girişimde bulunmakla meşguller. Ayrıca gelen bilgiye göre, iki bine yakın yaya ve süvari asker, birkaç top ile İran'a girip, Muhammara yoluyla Basra'ya saldırıp bu taraftan Basra'yı ele geçirmek üzere görevlendirilmiştir."[822] diyerek gelişmeleri Dışişleri Bakanlığı'na bildirmişti.

Bu bilgilere derhal tepki veren Dışişleri Bakanı A'laü's-Saltana, aynı gün Tahran Büyükelçisi Asım Bey'e gönderdiği telgrafta, Beni-Lam aşireti lideri Şeyh Azban'ın, Osmanlı hükûmetinin desteğiyle hareket ederek, bölgedeki İran aşiretlerini savaşmaya zorlamasını üzücü bulduğunu belirtti. Ayrıca, tarafsızlık politikasının ihlal edildiğine ve sınır antlaşmasının tezelzülüne dikkat çekerek, Şeyh Azban ve yanındakilerin derhal İran topraklarını terk edip, kendi topraklarına çekilmelerini talep etti.[823] Vukua gelen gelişmeleri protesto eden A'laü's-Saltana, benzer bir telgrafı da İstanbul'daki İran Büyükelçisine gönderdi ve elçisinden, Babıali'yi protesto etmesini ve hükûmetle bu konuda görüşmeler yapmasını istedi.[824] İstanbul'daki İran Büyükelçisi de A'laü's-Saltana'ya gönderdiği 4 Şubat tarihli cevap telgrafında, Osmanlı Sadrazamı ve Harp Nazırı ile ayrıntılı görüştüğünü

[821] İrşâd (6 Rebiülahir 1333/21 Şubat 1915). *Ceng-i der-Nasıri.* Sene 9, Sayı 31, s. 2; Iraj Zowghi, age, s. 144; Muhammed Gholi Majd, age, s. 104-105.
[822] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafî-yi İran,* No: 185, s. 90.
[823] Age, No: 186, s. 90-91.
[824] Age, No: 187, s. 91.

belirterek, Osmanlı birliklerinin güneye doğru ilerlemesinin şimdilik durdurulması kararı alındığını bildirdi.[825]

İran hükûmeti ise görünürde tarafsızlığını korumaya özen gösterirken, aynı zamanda İngiliz hükûmeti ile uyumlu çıkarlarını gözetmeye özen göstermiş ve Osmanlı Devleti yüzünden İngiltere ile ters düşmekten kaçınmıştır. İran hükûmetine göre, Osmanlı birliklerinin kuzeyde ilerlemesi, bölgedeki Rus ordularının varlığıyla açıklanabilirse de güneydeki ilerlemeleri için aynı mazeret geçerli değildi.[826] A'laü's-Saltana, Londra'daki elçisine gönderdiği 31 Ocak 1915 tarihli telgrafta gelişmeleri aktarırken, hükûmetin İngiltere ile uyumlu çıkarlarını göz önünde bulundurarak, bu safhada Osmanlı'nın saldırganlığından korunmak amacıyla Serdar Erfe' (Şeyh Hazal) ve Bahtiyari liderlerine kuvvetlerini hazır tutmaları ve merkezin ikinci emrini beklemeleri talimatını verdiğini belirtmişti. Elçisinden Osmanlıların Muhammara yoluyla Basra'ya saldırma niyetinde olduğunu hatırlatmıştı. Böylelikle bölgede askeri faaliyet konusunda İngiltere'ye dolaylı bir şekilde izin verilmişti. Bu da İran hükûmetinin tarafsızlık politikasını ihlal etmiş olmasını ortaya koymaktadır.[827]

Nevbahar gazetesi de 10 Şubat tarihli "İran'ın Güneyinde" başlıklı haberinde, bölgedeki durumun giderek daha fazla önem kazandığını vurgulamış ve şu ifadeleri kullanmıştır: "Bu bölgelerde savaş çıkma ihtimali bulunmaktadır. Muhammara Şeyhi, teçhizatla meşgul olup, İngilizler tarafından küçük savaş gemileri aracılığıyla Muhammara'ya cephane ve askeri mühimmat gönderilmektedir. Ayrıca, Irak-ı Arap ulemâsından bazıları, Şeyh Azban ve grubu aracılığıyla Osmanlı askeri kuvvetlerinin Arabistan (Güney İran-Huzistan Eyaleti) topraklarına girmesini sağlamış ve insanları cihada teşvik etmektedirler. Kuzey İran'daki durumun aynısı, güneyde de yaşanmaktadır. Bu tertip doğrultusunda, İran'ın batısından ümitvar olamayız ve İran yöneticilerinin bu konudaki tutumları ve ne yapmayı amaçladıkları konusunda net bir bilgiye sahip değiliz."[828] Bu ifadelerle, bölgedeki gelişmelerle ilgili endişesini dile getiren gazete, İran yöneticilerine de benzer şekilde bu gelişmelere dair uyarılarda bulunmuştu.

Osmanlı Devleti'nin Güneybatı İran'a yönelik harekâtı, yalnızca İngilizleri değil, aynı zamanda İngiliz menfaatlerini savunan ve İslam aleminin çıkarlarına karşı hareket eden Huzistan'daki Muhammara (Hürremşehr) Valisi Şeyh Haz'al'ı da endişeye sevk etti. Osmanlı Devleti, özellikle İttihâd-ı İslâm ve elde ettiği stratejik konum açısından Şeyh Haz'al'ı yanına

[825] Age, No: 216, s. 99.
[826] Age, No: 196, s. 94.
[827] Age, No: 194, s. 93.
[828] Nevbahar (24 Rebiülevvel 1333/10 Şubat 1915). *der-Cenub-ı İran.* Sene 4, Sayı 15, s. 1.

çekmeyi hedefliyordu.[829] Ancak Şeyh Haz'al, Osmanlı yetkililerinin telkinlerine ve Atabât alimlerinin cihat çağrılarına rağmen Osmanlı Devleti'ne karşı cephe almıştı. Meseleye ilişkin Hâver gazetesinin Tahran'daki özel muhabiri tarafından gönderilen rapora göre, Şeyh Haz'al, İslamiyet ve İranlılık değerlerine ihanet etmiş ve tüm maddi ve manevi gücüyle İngilizlere yardım etmişti. Muhabire göre, ilk olarak, İngilizler ile Osmanlılar arasında Ümmü'r-Rasas bölgesinde patlak veren çatışmada, Şeyh Haz'al, kendi kabilesindeki Araplara Osmanlılarla savaşmaları için emir vermişti. İkinci olarak Şeyh Haz'al, aşiretini, Şattülarap Nehri'nin diğer tarafına geçirecek şekilde yönlendirmiş ve oradaki tüm dükkânları ve hayvanları yağmalamıştı. Üçüncü olarak ise, Şeyh Haz'al, adamlarını gümrük mallarını yağmalamak amacıyla göndermiş ve yağmalanan mallar Muhammara'ya getirilerek burada hükûmet yetkilisi Ağa Abdi tarafından depolanmıştı.

Şeyh Haz'al, İngiliz savaş gemisinin Muhammara'da kalmasını engellediğini iddia etmişti; ancak bu, muhabirin belirttiğine göre tamamen bir yalandı. İlgili gemi, iki ay boyunca Karun Nehri'nde, Umm el-Ahram'da demirlemiş ve halk, gemiyi gözleriyle görmüştü. Şeyh Haz'al, İngilizlere karşı İslam'a zarar vermek amacıyla hiçbir adım atmamış, aksine 30 Ocak-1 Şubat 1915 tarihlerinde altı İngiliz savaş gemisinin, 3.000 Hint askerini taşıyarak Şattülarap'tan Karun Nehri'ne ve Muhammara'ya girmesini sağlamıştı. Ayrıca, Şeyh Haz'al, İngilizlerin savaş malzemelerini taşımak için at, katır ve deve temin etmiş ve bu hayvanları belirli noktalara göndermeleri için İngilizlere teslim etmişti.

Bunların yanı sıra, Şeyh Haz'al'ın hükûmetin tarafsızlığına rağmen, muhabirin aktardığı bilgilere göre kötü niyetli bir şekilde, yardımcılarından biri olan Ağa Abdi'yi, İngiliz askerleriyle birlikte Almanya Konsolosluğu'na göndermiş ve burada Almanya Konsolosunu tutuklatmıştı. Muhabir, eğer İran hükûmeti, bu Şeyh ile yandaşlarının oyunlarına bir kez daha düşer ve bu tür rezaletlere karşı sessiz kalırsa, İran hükûmetinin yetkililerine güvenilmemesi gerektiğini vurgulamıştı.[830]

Ancak Şeyh Haz'al'ın çabalarına rağmen Osmanlı Devleti'nin cihat propagandası büyük ölçüde başarılı olmuş, Huzistan'daki hemen tüm kabileler cihada katılma kararı alarak İngilizlerle olan ittifaklarını sonlandırmıştı. Bunun üzerine Şeyh Haz'al, Arap kabilelerinin büyük bir kısmının, Osmanlı kuvvetlerine katılacağını belirterek takviye kuvvet gönderilmesi konusunda İngiliz yetkililere ısrarla başvurmuştu.[831] Bu tarihten itibaren ise İngilizlerin bölgeye yönelik askeri takviye faaliyetleri artmıştı. İngiliz hükûmeti, bölgedeki gelişmeler

[829] *İran ve Ceng-i Cehâni-yi Evvel: Esnâd-ı Vezerat-ı Dâhile,* No: 17, s. 14-15.
[830] Hâver (14 Cemaziyelahir 1333/29 Nisan 1915). *Haberha-yı Memalaik-i İslami.* Sene 1, Sayı 33, s. 3-4.
[831] Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 48-49; Muhammed Gholi Majd, age, s. 105, 109.

üzerine öncelikle hasta olan Arthur Barthes yerine İran topraklarındaki askeri komutanlık için Sir John Nixon'u tayin etmişti. Nixon, Osmanlı Devleti ile Arap ve İranlı aşiretlerin olası girişimlerini önlemek amacıyla Robinson komutasında İngiliz ve Hint askerlerinden oluşan bir kuvveti Ahvaz'ı korumak için sevk etmişti.[832] Muhammara Kargozarı Ekremü'l Mülk ise İngiliz askerlerinin bulunduğu iki geminin Nasıriye'ye doğru yola çıktığını haber vermişti.[833] Bir başka raporda ise Nasıriye'ye yaklaşık 400 Hint askerinden oluşan bir geminin gönderildiği ifade edilmişti.[834] İngiliz yetkililer, bölgeye yaptığı askeri takviyenin yanı sıra, Osmanlı ve Alman yetkililere yönelik daha sert tedbirler almıştı. Alman Maslahatgüzarı Kardoff'un 11 Şubat tarihli telgrafından anlaşılacağı üzere, Alman Wonckhaus şirket temsilcisi Holst, İngilizler tarafından Muhammara'da tutuklanarak Basra'ya sürgün edilmişti.[835] Ardından şirket çalışanı Holmich de tutuklanmış ve Holst ile birlikte Hindistan'a gönderilmişti.[836] Tüm bu gelişmeler karşısında, Bakan A'laü's Saltana ve yardımcı Ali Kuli, İngilizleri diplomatik yollarla protesto etmekten öteye gidememişti.[837]

Osmanlı birlikleri de ileri harekâta geçmiş, 10 Şubat 1915'te, 700 asker, yaklaşık bin Arap savaşçı ve iki top ile Ahvaz'ın yaklaşık yirmi dört mil kuzeybatısındaki Kurhe (Karkheh) Nehri'ne ulaşmıştı.[838] Osmanlı birlikleri, Beni Lam ile Beni Turuf aşiretleri ve diğer Arap aşiretlerinin yardımıyla Huzistan'daki petrol boru hatlarını birkaç noktada imha etmiş ve uzun süre devre dışı bırakmıştı. A'laü's Saltana, İstanbul'daki İran Büyükelçisine gönderdiği telgrafta, Nasıriye ile Mescid-i Süleyman şehirleri arasındaki petrol boru hatlarını birkaç yerden kesip ateşe verildiğini belirterek şu uyarıda bulunmuştu: "İran hükûmeti bundan doğacak her türlü zarardan Osmanlı hükûmetini sorumlu tutmakta ve bu konuda tazminat talep etmekte haklıdır." Bu nedenle, bakan, ülkenin kuzeyi gibi güneyinin de harp alanına dönüşmemesi için saldırıların derhal durdurulması gerektiğini bildirmiştir.[839]

Burada ayrıca belirtmek gerekir ki İran hükûmeti, Osmanlı Devleti'ne yönelik tepkisini çok daha yüksek bir dozda göstermiş ve bu tür askeri saldırılara karşı sert bir tavır alırken, aynı tutumu İngilizlere karşı sergilememişti. İngilizlerin bölgedeki askeri faaliyetleri karşısında daha temkinli bir yaklaşım benimsemiş, dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne karşı gösterdiği tepki daha belirgin ve güçlü olmuştu.

---

[832] İraj Zowghi, age, s. 144. Muhammed Gholi Majd, age, s. 105.
[833] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafî-yi İran,* No: 191, s. 92.
[834] Age*,* No: 209, s. 97.
[835] Age, No: 213, s. 98.
[836] Age, No: 223, s. 101.
[837] Age, No: 227, 230, s. 102-103.
[838] Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 51.
[839] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafî-yi İran,* No: 208, s. 97; Abdurrıza Huşeng Mehdevi, age, s. 345.

Osmanlı Devleti'nin Nasıriye, Mescid-i Süleyman ve Ahvaz'a yönelik harekâtı üzerine İngiliz elçisi Walter Townley, İran Başbakanı ve Dışişleri Bakanı ile görüşerek Osmanlı askerlerinin bu eylemini protesto etti. Ayrıca, İngiliz elçi, İran hükûmetinden, bölgedeki en güçlü aşiretlerden Bahtiyarilerin Osmanlı'ya karşı harekete geçmesini talep etti. Bu tutuma karşılık, Tahran'daki Osmanlı elçisi Asım Bey, Bahtiyari liderleriyle görüşerek Türk kuvvetlerinin yalnızca İngilizleri Basra'dan kovma amacı güttüğünü ve Bahtiyari topraklarına saldırmayı düşünmediklerini belirtti.[840]

Osmanlı kuvvetleri, müttefik Arap aşiretleriyle birlikte, Ahvaz'ın yaklaşık 10 mil kuzeybatısındaki Gadir'de kamp kurmuş ve Beni Lam ile Beni Turuf aşiretlerinin katılımını bekliyorlardı. Karun ve Şattülarap'ın doğusundaki aşiretler de Abadan ve Karun Nehri kıyısındaki Mared'de küçük kamplar kurmuştu. Osmanlı kuvvetlerinin 4 bin Türk askeri ve 15 bin Arap savaşçısından oluştuğu bildirilmekteydi. Şeyh Haz'al'a taraftar aşiretler de Beni Lam Şeyhi Azban'a katılmıştı, bu da İngilizler için ciddi bir tehdit oluşturuyordu. Bunun üzerine, Robinson komutasındaki İngiliz-Hint birlikleri, 3 Mart 1915'te Beni Lam ve Beni Turuf aşiretlerinin Osmanlı kuvvetleriyle birleşmeden önce, Ahvaz yakınlarındaki Gadir'deki bir grup İran aşiretine saldırdı.[841] Ancak Fermaiyan'a göre, Beni Lam ve Beni Turuf aşiretleri daha önce Osmanlı birliklerine katılmış ve Robinson'un saldırısı üzerine karşı harekete geçerek Osmanlı birlikleriyle birlikte şiddetli bir çatışmaya girmişti.[842] Bunun üzerine harekete geçen yeni İran Dışişleri Bakanı Muavinü'd-Devle, İstanbul'daki İran elçisine gönderdiği talimatta, bölgedeki çatışmaların önlenmesi amacıyla Babıali'yi protesto etmesini istedi. Aynı zamanda İranlı yetkililer, Şeyh Haz'al'a düşmanlık besleyen Arap aşiretlerinin, bölgedeki daha büyük bir yıkıma yol açabileceği endişesini taşıyorlardı.[843]

İran hükûmetinin çabalarına rağmen, gerçekleşen çatışmada taraflar ağır kayıplar verdi. Ahvaz yakınlarında konuşlanan General Robinson kumandasındaki İngiliz birliği, Osmanlı tehditlerine karşı koymayı başarsa da Ahvaz'ı doğudaki Türk birlikleri ve Arap kabilelerin saldırılarından korumaya yetersiz kaldı. Bu süreçte, hemen hemen tüm aşiretler, Muhammara (Hürremşehr) Valisi Şeyh Hazal'ı yalnız bırakmıştı. Bölgedeki yakın aşiretler, takviye kuvvet gelmemesi durumunda Ahvaz'ı terk etmekle tehdit etmişti. Ayrıca bazı

[840] Muhammed Gholi Majd, age, s. 104-107; Ahmed Ali Sipehr, age, s. 145.
[841] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafî-yi İran,* No: 271, s. 118-119; Bâmdâd-ı Rûşen (19 Rebiülahir 1333/6 Mart 1915). *Ceng der-Arabistan.* Sayı 14, s. 3; Muhammed Gholi Majd, age, s. 107-108.
[842] Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 51.
[843] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafî-yi İran,* No: 268, 269, s. 118.

kabileler yağma faaliyetlerine başlamış, bu da petrol akışının kesilmesine ve Huzistan'daki Arap yerli kabilelerini isyan etmeye teşvik etme riskine yol açmıştı.[844]

Bu tarihten itibaren, İngilizlerin bölgeye yönelik askeri takviye ve faaliyetleri artmış, Osmanlı ve Alman yetkililerine yönelik daha sert tedbirler alınmıştır. İngilizler, Rusların İran Azerbaycanı'ndaki gibi, kendilerine muhalefet edenlerin, konsolosların ve müttefiklerinin tutuklanmalarına ve sınır dışı edilmelerine kadar çeşitli sert önlemler almıştı. [845] İran hükûmeti ise bu gelişmeler karşısında Osmanlı yetkililerini sorumlu tutmuş, İngiliz elçisine protesto telgrafları göndermekle yetinmişti.

2. Türk-Alman İşbirliğinde İlk Çatlak: Afganistan Seferi Öncesindeki İhtilaflar

Osmanlı Devleti, I. Dünya Harbi sırasında hem askeri bir güç hem de İslam dünyasının lideri olarak kendini konumlandırmıştı. İttihâd-ı İslâm ideali, Asya'daki Müslüman toplulukları cihada yönlendirerek hem dini bir motivasyon sağlama hem de İngiltere ve Rusya'ya karşı stratejik bir üstünlük elde etme hedefini taşıyordu. Bu bağlamda İran ve Afganistan, Hindistan'daki İngiliz hâkimiyetine karşı bir ayaklanma başlatmak için kilit öneme sahipti.

Bu çerçevede Nevbahar gazetesinde yayımlanan "İttihad-ı Müselles-i Asya: İran-Osmanlı-Afganistan" başlıklı yazıda, Osmanlı, İran ve Afganistan'ın hem ortak çıkarlara sahip olduğu hem de Asya'nın batı ve orta bölgelerinde önemli stratejik konumları kontrol ettiği vurgulandı. Nitekim dini ve kültürel ilişkiler, ırksal yakınlıklar, edebi ve dilsel benzerlikler gibi unsurların da bu birlikteliği güçlendiren faktörler arasında yer aldığı belirtildi. Bu doğrultuda, söz konusu üç ülkenin ortak tehditler karşısında müşterek hareket etmesi gerektiği ifade edildi. Osmanlı, İran ve Afganistan'ın güçlü bir ittifak kurmaları hâlinde ise yalnızca kendi varlıklarını ve bağımsızlıklarını korumakla kalmayacakları; aynı zamanda Osmanlı aracılığıyla Orta Avrupa'ya ulaşarak Batı'dan Doğu'ya yayılan medeniyetin gelişmeleriyle bütünleşecekleri ve böylece uluslararası düzeyde etkili bir güç ve nüfuz elde edecekleri ileri sürüldü.

Bu çerçevede yazıda, merhum Afganistan Emiri Abdurrahman Han'ın da benzer bir yaklaşıma sahip olduğu aktarıldı. Nitekim Han'ın, İngiltere'nin İslam dünyasına yönelik müdahaleci tutumu ile Rusya'nın Osmanlı, İran ve Afganistan üzerindeki yayılmacı emellerini dikkate alarak, bu üç devletin ancak müşterek bir ittifakla siyasi varlıklarını

[844] Muhammed Gholi Majd, age, s. 109.
[845] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafî-yi İran,* No: 280, s. 123.

sürdürebileceği görüşünü dile getirdiği belirtildi. Ayrıca, İstanbul, Tahran ve Kâbil arasında bir demiryolu hattı inşasını da stratejik açıdan zaruri bir adım olarak değerlendirdiği ifade edildi.

Yazının içeriğine göre bu bağlamda, 1907 yılında İngiltere ve Rusya arasında imzalanan ve Orta Asya'daki nüfuz alanlarını belirleyen anlaşmanın, Abdurrahman Han'ın öngörülerini büyük ölçüde teyit ettiği kaydedildi. Her ne kadar Afgan hükûmeti bu anlaşmayı tanımadığını beyan etmiş olsa da söz konusu mutabakat iki büyük gücün bölgedeki hegemonya mücadelesini açık bir şekilde ortaya koymuştu.

Yazının son bölümünde ise tüm bu gelişmelerin ardından, Kâbil'de Farsça olarak yayımlanan "Seracü'l-Ahbar" gazetesinin Afgan kamuoyunun düşünce ve eğilimlerini önemli ölçüde ortaya koyduğu belirtildi. Özellikle Çanakkale Boğazı'na yönelik olası bir saldırıya dair müzakereler sırasında, İngiltere'nin muhtemel bir Osmanlı zaferi durumunda Afganistan ve Hindistan üzerindeki egemenliği tanıyacağı yönündeki iddiaların kamuoyunda geniş yankı uyandırdığı; bu durumun halkın siyasal eğilimleri ve geleceğe dair beklentileri üzerinde kayda değer etkiler bıraktığı ifade edildi.[846]

Bu süreçte Almanya ise savaş stratejisinde Afganistan ve Hindistan'daki İngiliz hâkimiyetini zayıflatacak isyanları teşvik etmeyi ve direnişi desteklemeyi öncelikli hedef olarak benimsemişti. Nitekim Afganistan ve Hindistan üzerinden doğrudan bir etki oluşturmayı planlıyordu. Osmanlı ve Almanya'nın ortak hedefleri doğrultusunda iş birliği yapmaları, Doğu'ya açılmalarını ve Asya'daki İngiliz etkisine karşı yeni bir cephe oluşturmalarını mümkün kılmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin savaşa katılması, Almanya'nın planlarını Asya'da hayata geçirebilmesi için elverişli bir zemin hazırladı.[847] Fakat bu süreç Osmanlı-Alman ilişkilerinde çeşitli ihtilafların ve çatışmaların doğmasına yol açtı. Bu kapsamda Afganistan Emiri Habîbullah Han ile diplomatik ilişkiler kurma girişimleri, iş birliğinin somut adımlarından biri olarak öne çıkıyordu. Osmanlı ve Almanya, Afganistan'a bir heyet gönderme kararı alarak, coğrafi engeller ve İtilaf Devletleri'nin bölgedeki askeri varlığına rağmen Habîbullah Han'ı ikna etmeyi amaçladı. Gönderilen heyet, Hindistan'daki İngiliz hâkimiyetine karşı yeni bir cephe açılmasının ilk adımı olarak değerlendirilmekteydi.

İran tarihçilerinden Sipehr, heyet planının Enver Paşa tarafından önerildiğini ve İran, Afganistan, kuzey ile batı Hindistan sınırlarına Osmanlı ve Alman temsilciler gönderilmesinin

[846] Nevbahar (1 Cemaziyelahir 1333/16 Nisan 1915). *İttihâd-ı Müselles-i Asya: İran-Osmanlı-Afganistan.* Sene 4, Sayı 33, s. 1.
[847] Ettehadiyyeh, M. (2010). İran Geçici Hükümeti. *İran ve I. Dünya Savaşı: Büyük Güçlerin Savaş Alanı,* Touraj Atabaki (Ed.), (Çev. Gül Çağalı Güven) Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 9.

planlandığını kaydetmiştir. Plan çerçevesinde Afganistan'a ulaşarak İngiltere'ye karşı Hindistan'ın kapısında bir savaş başlatılması amaçlanmıştı. Böylelikle İngiltere'nin askeri gücünün zayıflatılması, İngiliz birliklerinin Fransa cephesinden çekilerek Hindistan'a sevk edilmesi ve Hint birliklerinin kendi bölgelerinde tutulması sağlanmaya çalışılmıştır. Sözü edilen öneri, Berlin'de Alman Dışişleri Bakanlığı tarafından onaylanmış ve Almanya adına dört önemli isim görevlendirilmiştir: İran coğrafyasını iyi bilen Wilhelm Wassmuss[848], Max Otto Schünemann, Oskar Ritter von Niedermayer[849] ve Werner Otto von Hentig[850]. Almanya bu girişim için 25 askeri personel, 15 sivil görevli ve 75 bin Türk altını finansman sağlamıştır.[851] Bu gelişmeler, iki tarafın stratejik iş birliği içindeki hedeflerine ulaşma çabalarını ortaya koysa da yaşanan ihtilaflar Türk-Alman ittifakının çatlaklarını da açığa çıkarmıştır.

Osmanlı ve Alman hükûmetlerinin iş birliği kapsamında, Afganistan'a gönderilmek üzere iki ayrı heyet oluşturulmuştu. İlk heyet, Rauf Bey, Binbaşı Ömer Fevzi, Yüzbaşı Tevfik, Mülazım Sadık ve Wilhelm Wassmuss gibi seçkin isimlerden oluşmaktaydı. 1914 yılının Eylül ayında Enver Paşa başkanlığında gerçekleştirilen bir toplantıda, Türk ve Alman heyet üyeleri bir araya gelerek görev dağılımlarını netleştirmişti. Sipehr, Enver Paşa'nın, Yunan savaşındaki kahramanlığı nedeniyle Rauf Bey'i Türk heyetinin lideri olarak seçtiğini, Alman heyetinin başına ise Wilhelm Wassmuss'un getirildiğini aktarmaktadır. Heyetin görevi; İran sınırında istihbarat çalışmaları yapmak ve ikinci kafilenin gelişiyle birlikte bölgedeki lojistik imkanlardan faydalanarak İran'ın güneyinden Afganistan'a doğru ilerlemekti.[852]

Hazırlıkların tamamlanmasının ardından, heyetin ilk kafilesi İstanbul'dan Halep'e ulaşmış ve oradan otomobillerle Bağdat'a doğru yola çıkmıştı. Ancak İran kaynaklarına göre, Rauf Bey ile Wassmuss arasında iletişim tamamen kopmuştu. Halep'e vardığında Rauf Bey, Wassmuss'a heyet merkezinin Bağdat'a taşınması gerektiğini iletmişti. Ancak Rauf Bey, Wassmuss ile görüştüğünde, Almanların, Afganistan operasyonunda Osmanlı etkisini sınırlandırma niyetinde olduklarını fark etti ve bu durum, taraflar arasındaki güven krizini

[848] Almanya'nın Buşehr Konsolosu (1909-1910) olan Wassmuss, Persli Lawrance olarak da tabir edilmektedir.
[849] Bavyeralı bir topçu subayı olan Niedermayer, İran ve Hindistan coğrafyasını bilmekte ve akıcı bir şekilde Farsça konuşabilmektedir.
[850] Von Hentig, 1910'da Pekin'de 1912'de ise İstanbul'da askeri ataşe olarak görev yapmış Prusyalı bir subaydı. Ayrıca iyi derecede Farsça bilmektedir.
[851] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 58; Kurtcephe, İ. Balcıoğlu, M. (1992). Birinci Dünya Savaşı Başlarında bir Türk-Alman Projesi; Rauf Bey Müfrezesi. OTAM, Sayı 3, Ankara, s. 252.
[852] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 58; İsrafil Kurtcephe, Mustafa Balcıoğlu, agm, s. 250-251; Keleşyılmaz, V. (2012). "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Afganistan'a Yönelik Girişimleri". *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi,* c. IV, Ankara, s. 1832.

daha da derinleştirdi. Neticede, Wassmuss Halep'e geri döndü[853] ve bu hareket, iki taraf arasındaki iş birliğinin zayıflamasına yol açan önemli bir dönüm noktası oldu. Max Otto von Niedermayer'in Bağdat'ta Rauf Bey ile yaptığı görüşmeler, ihtilafın temel nedenlerinden birini ortaya koydu. Osmanlılar, İran Azerbaycan'ını topraklarına katma niyetindeyken, Almanlar bu planı desteklememiş ve bu durum, iki müttefik arasında ciddi bir fikir ayrılığına neden olmuştu. Sipehr, anlaşmazlığın Osmanlı-Alman iş birliğinin zayıflamasındaki temel faktörlerden biri olduğunu belirtmektedir. Sahada yaşanan bu tür çatışmalar, Afganistan'a yönelik ortak stratejik hedeflerin uygulanmasını engellemiş ve iki ülkenin Asya'daki ortak çıkarlarını zora sokmuştur.[854] Ayrıca Sipehr'e göre Almanlar, İttihâd-ı İslâm fikrini benimseyerek Hindistan üzerindeki İngiliz hakimiyetine karşı etki kurmayı hedeflerken, Osmanlılar ise Pantürkizm düşüncesine dayanarak Orta Asya ve Ortadoğu'ya yönelik bir siyaset izlemişti.[855] Bu farklı stratejiler, her iki devletin ortak hedefler doğrultusunda hareket etmelerini zorlaştırmış ve ikili iş birliğinde ciddi çatlaklar oluşturmuştur.

Öte yandan İranlı tarihçi Mansoureh Ettehadiyyeh, Almanya'nın Doğu politikalarındaki etkisinin zamanla zayıfladığına ve İran ile Afganistan üzerindeki nüfuzunun giderek azaldığına dikkat çekmektedir. Almanların Osmanlı kontrolünü kabul etmekteki isteksizlikleri ve Türk-Alman subayları arasındaki çatışmalar, bu girişimin erken aşamalarında görülmüştü. Afganistan seferine İslami bir kimlik kazandırmak amacıyla, Alman heyet üyelerinin Türk ordusu üniforması giymesi önerilmiş ama bu öneri Almanlar tarafından reddedilmiştir. Bu tür sembolik ve stratejik anlaşmazlıklar, Osmanlı-Alman ittifakının baştan itibaren uyumsuz bir temelde ilerlediğini göstermekte ve Afganistan'a yönelik ortak girişimlerin başarısızlıkla sonuçlanmasında etkili olmaktaydı.[856]

Sonuç olarak İran kaynaklarında, Osmanlı ve Alman heyetleri arasındaki ihtilaflara ilişkin detaylı bilgiler sınırlı olmakla birlikte, Alman temsilcilerin Osmanlı topraklarında kendi iradeleriyle hareket etmeleri ve Osmanlı yetkililerine hükmedici bir tavır sergilemeleri, iş birliğini sürdürülebilir kılmak için gerekli uyumu ortadan kaldırmıştır. Almanların kaldıkları yerlerde Alman bayrağı asması[857] ve bu davranışlarının Osmanlı egemenlik haklarına yönelik bir saygısızlık olarak değerlendirilmesi, müttefiklik ilişkisini daha da

[853] Meseleye dair Rauf Orbay şunları söylemektedir: "Burada (Mendeli) beklerken yanımdaki Alman murahhası Fon Von Muss'un: "Baş benim" der gibi bir tavır takınarak bana tahakküm etmeye kalkıştığını görünce, kendisini kışkırtıp, elindeki altın dolu sandığı alarak yanımdan defettim." Detaylı bilgi için bkz. Orbay, R. (2022). *Cehennem Değirmeni: Siyasi Hatıralarım.* Truva Yayınları, İstanbul, s. 26.
[854] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 59-60.
[855] Age, s. 60.
[856] Mansoureh Ettehadiyyeh, agm, s. 10.
[857] İsrafil Kurtcephe, Mustafa Balcıoğlu, agm, s. 255.

zedelemiştir. Bu tür adımlar, Osmanlı tarafında güvensizlik oluşturmuş ve Afganistan'a yönelik planların başarısız olmasına yol açmıştır.

3. Osmanlı-Alman İttifakının Afganistan Çabaları: Kabil Misyonu ve Sonuçları

Osmanlı Devleti ile Almanya'nın özellikle Çanakkale Cephesi'ndeki askeri başarıları, İran'daki iki ülkenin yetkililerini ve bu ülkelere sempati duyan grupları harekete geçirdi. Söz konusu zaferler hem Osmanlı hem de Alman hükûmetleri tarafından İran'da askeri üstünlük sağlamak için elverişli bir fırsat olarak değerlendirildi. İki müttefik devlet, sabotaj operasyonları gerçekleştirecek ve stratejik hedefleri doğrultusunda faaliyet gösterecek askeri ve sivil casuslardan oluşan özel ekipler oluşturdu. Bu ekiplerden en dikkat çekeni Niedermayer ve Hentig liderliğinde Afganistan'a gönderilen ve tarihe "Kabil Misyonu" olarak geçen heyetti. İlk heyetin başarısızlıkla dağılmasının ardından, Wilhelm Wassmuss'un girişimleriyle Niedermayer, bu heyetin liderliğine getirildi. Alman hükûmeti ise bu misyona destek vermek amacıyla daha önce Lehistan Cephesi'nde görev yapan ve deneyimli bir subay olan Hentig'i görevlendirdi. Osmanlı hükûmeti de bu misyona katkıda bulunmak amacıyla Enver Paşa'nın doğrudan talimatıyla Teğmen Kazım (Orbay) Bey'i Afgan Emiri ve Hindistan Prensi'ne hitaben yazılmış resmi mektupları taşıması için seçti.[858] Osmanlı Devleti'nin hamlesi, Afganistan'daki stratejik hedeflerini gerçekleştirme çabalarının bir parçasıydı.

İranlı tarihçi Mehdevi'ye göre, İngiliz hükûmeti, Osmanlı ve Alman yetkililerinin İran üzerinden Afganistan'a ulaşabileceği ihtimalinden büyük bir kaygı duymaktaydı. Bu korku İngilizlerin özellikle Güneybatı İran'da Osmanlı-Alman ittifakına karşı kapsamlı önlemler almasına neden oldu. Nitekim İngilizler 9 Mart 1915'te Buşehr'deki Alman Konsolosu Listermann'ı tutuklayarak bu ittifaka karşı ilk somut hamlesini yaptı.[859] Bu operasyon sırasında ele geçirilen gizli belgeler, Osmanlı ve Almanların İran ve Afganistan'daki hedeflerini ayrıntılı bir şekilde ortaya koydu ve İngiliz hükûmetinde ciddi bir alarm durumu yarattı.[860]

Ele geçirilen belgeler ışığında İngiliz hükûmeti, Afganistan heyetinin üyelerinin tutuklanması için emir yayımladı ve her bir heyet üyesi için bin liralık ödül koydu. Bu gelişme Osmanlı ve Alman heyetlerinin Afganistan'daki faaliyetlerini daha da zora soktu. Bununla birlikte bu misyonun Afganistan'ı Osmanlı ve Alman tarafında savaşa dahil etme hedefi, birçok otorite tarafından I. Dünya Harbi'nin gidişatını değiştirebilecek önemli bir

[858] Yahya Devletâbâdî, age, c. III, s. 286; İraj Zowghi, age, s. 146, 149.
[859] *İran ve Ceng-i Cehâni-yi Evvel: Esnâd-ı Vezerat-ı Dâhile,* No: 6, s. 180-181.
[860] Age, No: 9, s. 184-185; Ahmed Ali Sipehr, age, s. 75, 151.

hamle olarak değerlendirildi. Özellikle İran Jandarma Teşkilatı'nda görevli İsveçli subaylar tarafından komuta edilen yaklaşık yedi bin kişilik[861] bir kuvvetin, bu heyete destek sağlayabileceği ihtimali İngilizler açısından ciddi bir tehdit oluşturdu. Bu durum İngiltere ve Rusya'yı ortak önlemler almaya sevk etti. Ruslar, İran'ın kuzeydoğusuna sekiz bin kişilik bir kuvvet gönderirken, İngilizler de bir Hint piyade taburu ve bir süvari alayı ile bu operasyona destek verdi. Söz konusu iş birliği, İran'ın doğu sınırlarında, Rabat, Astarâbâd ve Meşhed'den Bircend ve Sistan-Belucistan'a kadar uzanan bir askeri hat oluşturulmasını sağladı ve bu hat "Doğu Pers Kordonu" (East Persia Cordon) olarak adlandırıldı.[862] Askeri ve diplomatik hamleler Osmanlı-Alman ittifakının Afganistan'a yönelik hedeflerini gerçekleştirme sürecini ciddi şekilde zora soktu. Lakin İran kaynaklarının da belirttiği üzere Afganistan misyonu her iki taraf için hem bir fırsat hem de bir meydan okuma olarak kalmaya devam etti.

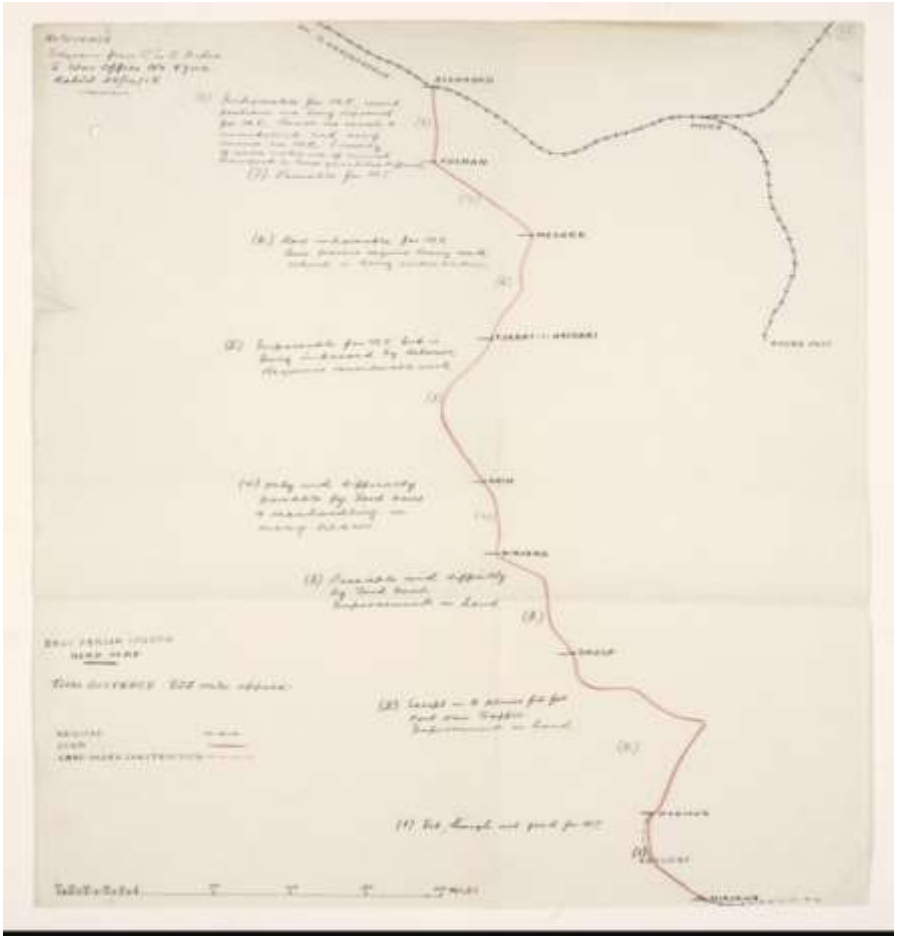

Şekil 3.2. Doğu Pers Kordonu'nu gösteren bir harita

Kaynak: Qatar National Library

[861] 75 İranlı ve İsveçli subayın komutasındaki İran Jandarması 7 binden fazla askeriyle Kazak Tugayı'ndan sonra İran'ın en büyük askeri gücüydü. Detaylı bilgi için bkz. Muhammed Gholi Majd, age, s. 116, 118.
[862] Abdurrıza Huşeng Mehdevi, age, s. 343; İraj Zowghi, age, s. 149.

Kabil Misyonu, Osmanlı ve Alman hükûmetlerinin, Afgan Emiri Habîbullah Han'ı İngiltere'ye karşı bir savaşa katılmaya teşvik etme amacı taşıyan bir girişimdi. Bu girişim, Osmanlı-Alman ittifakının ortak hedefleri doğrultusunda gerçekleşirken, sahada yaşanan ihtilaflar ve İran'daki İngiliz-Rus ittifakının yarattığı tehditler misyonun ilerleyişini önemli ölçüde karmaşıklaştırdı. Yine de misyonun liderleri olan Niedermayer ve Hentig iki ayrı grup halinde hareket ederek Afganistan'a ulaşmayı hedefledi.[863]

Niedermayer, Sultanabad'dan başlayarak Kum üzerinden Tahran'a yönelmiş ve Mart 1915'in başlarında İsfahan'a ulaştı. Burada yaklaşık iki ay boyunca kalan Niedermayer, sonrasında Kaşân'a geçerek yoluna devam etti. Hentig liderliğindeki diğer grup ise 1 Haziran 1915'te yola çıkmış ve Kirind'de Rauf Bey tarafından karşılandı. Grup, Kirmanşah'a ulaştığında, bazı üyeleri hastalandı. Bu üyeler Dr. Becker'in bakımına bırakılırken, Hentig, Prens Reuss ve Niedermayer ile yolculuk planlarını görüşmek üzere Tahran'a hareket etti. Grubun diğer üyeleri, hastaların iyileşmesinin ardından 3 Temmuz 1915'te İsfahan'dan yola çıkarak Niedermayer'in grubu ile Tebes'te buluşmayı planladı. Niedermayer'in grubu, Nain, Enarek, Abbasabad, Merican, Çah-ı Mecid ve Beçeharde güzergahını takip ederek ilerledi. Bu süreçte Hentig'in grubu, Dr. Becker liderliğinde hastalarla ilgilenmiş ve sonunda iki grup Tebes'te birleşti.[864]

Rus ve İngiliz hükûmetlerinin aldığı önlemlere rağmen Niedermayer, Hentig, Teğmen Kazım Bey, Wilhelm Paschen, Dr. Becker, sürgündeki Hint Prensi Raja Mahendra Pratap[865], Mevlevi Muhammed Barakatullah[866] ve 20 Osmanlı süvarisinin yanı sıra diğer Hintli, Afgan ve Avusturyalı yetkililerden oluşan heyet tebdil-i kıyafet yaparak Pers Çölü'nü geçmeyi başardı. 22 Ağustos 1915'te Afganistan'a ulaşan heyet, Herat civarında Afgan yetkililerle temas kurdu ve Herat Hükümdarı tarafından sıcak bir şekilde karşıladı. Osmanlı Padişahının cihat beyannamesi bu görüşmeler sırasında Herat yönetimine iletildi. Heyet, 7 Eylül'e kadar Herat'ta ağırlandı ve ardından Afgan rehberler eşliğinde Kabil'e doğru yola çıktı.

2 Ekim 1915'te Kabil'e ulaşan heyet Afgan Emiri Habîbullah Han ile tarihi bir görüşme gerçekleştirdi. Görüşmede, Osmanlı ve Alman hükûmet temsilcileri, Afganistan'ın İngiltere'ye karşı savaşa katılması durumunda gerekli savaş teçhizatının sağlanacağına ve

[863] İraj Zowghi, age, s. 146.
[864] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 61-62.
[865] Hintli devrimci Mahendra Pratap, Harish Chandra ile birlikte harbin başında Almanya'ya gitmek üzere Hindistan'dan ayrıldı.
[866] İttihâd-ı İslâm taraftarlarındandır ve Müslümanların tüm siyasi cephelerde Hindistan ile ortaklık kurmasının gerektiğini savunmuştur. Bu amaçla, özellikle savaş yıllarında önemli siyasi görevler üstlenmiş ve Hindistan'ın bağımsızlığı için mücadele veren isimler arasında yer almıştır. Doktor Ensari ve Hâkim Ecmel Han gibi isimlere de örnek olmuş ve onların mücadelesine destek sağlamıştır.

Hindistan ile Türkistan'daki bazı bölgelerin ilhak edileceğine dair taahhütte bulundu. Bu taahhütler heyetin Kabil'deki aşiretler arasında güçlü bir destek kazanmasını sağladı. Sipehr, Hentig'in ifadelerine dayanarak, Emirin ikinci oğlu Aynü'd-Devle'nin Türk taraftarı olduğunu ve Türkçeyi çok iyi bildiğini belirtti. Bu bilgi Osmanlı'nın Afganistan'daki diplomatik etkisini artıran önemli bir ayrıntıydı. Öte yandan Hindistanlı rehberlerin Kabil'de kurdukları Özgür Hint Eyaleti hükûmeti, İngiliz karşıtı Müslümanlar arasında geniş bir destek buldu.[867]

Ancak tüm çabalara rağmen, Osmanlı ve Alman güçleri için Afganistan'daki durum giderek daha olumsuz bir hal aldı. Afgan Emirliği, İngiltere'nin yoğun baskıları altında tarafsız kalma kararı alarak Osmanlı ve Almanların beklentilerini boşa çıkardı. İngilizler, bölgedeki Osmanlı ve Alman güçlerinin etkisini azaltmak amacıyla yürüttükleri yoğun propagandalarla misyonun faaliyetlerini daha da zorlaştırdı. Bu gelişmeler neticesinde Osmanlı-Alman heyeti Afgan hükûmeti tarafından gözetim altına alındı ve Babürşah Sarayı'nda tutuldu. Heyete herhangi bir faaliyet izni verilmedi ve bu durum heyetin üyelerinin açlık grevi başlatmasına neden oldu. Bu adım Emir'in kardeşi ve Başbakan Nasrullah Han başta olmak üzere Osmanlı-Alman taraftarı halkın ciddi tepkisini çekti.[868] Zamanla, Osmanlı-Alman heyeti halk arasında güven kazanmaya başladı. Bu durum, Niedermayer'in Afgan ordusunun mevcudunu 50 binden 70 bine çıkarmak ve sınır bölgelerine tahkimatlar inşa etmek gibi görevlerle yetkilendirilmesine yol açtı. Buna rağmen yaklaşık 22 ay süren çabalara karşın Afgan Emiri Habîbullah Han ikna edilemedi. Emir, Afganistan'ın Rusya ve İngiltere'nin müttefik ülkeleri arasındaki stratejik olarak savunmasız konumuna dikkat çekerek, Osmanlı-Alman yardımının gerçekleştirilmesindeki zorluklara atıf yaptı. Özellikle İngiliz-Rus Doğu Pers Kordonu'nun varlığı Afganistan'ın tarafsızlığını koruma yönündeki kararlılığını güçlendirdi. Emir ayrıca, İngiliz temsilcilerinden Lord Harding'e tarafsız kalacağına dair yemin etmişti. Sipehr, bu durumun Afganistan üzerinden Hindistan'a yönelik bir saldırıyı neredeyse imkânsız hale getirdiğini ve Hindistan'daki topçu birliklerinin hiçbir dönemde bu kadar güçlü olmadığını ifade etmektedir. Bu bağlamda Hindistan'a kuzeybatıdan yapılacak bir saldırının başarı şansının oldukça düşük olduğu açıktı. Ayrıca bu süreçte savaşın genel gidişatı da İttifak Devletleri açısından giderek daha olumsuz bir hal aldı.[869]

Öte yandan Osmanlı Devleti için özellikle Arap isyanının patlak vermesi ve Rusların Erzurum'u işgali, Afganistan'a Türk kuvveti gönderme planlarını tamamen sona erdirdi.

[867] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 59-63, 229, 440; Elahe Mahbub Ferimani, age, s.328.
[868] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 64.
[869] Age, s. 64, 355.

Görüşmeler neticesinde Emir ile ittifak konusunda bazı ilerlemeler sağlansa da meydana gelen gelişmeler Osmanlı-Alman heyetini tatmin edecek düzeye ulaşamadı. Bu sebeple heyet Afganistan'dan ayrılma kararı aldı. Heyet üyeleri, iki grup halinde hareket etti: Kazım Bey, Kabil'de kalırken Wagner Herat'ta irtibat subayı olarak görevini sürdürdü. Niedermayer, batıya doğru ilerleyerek Doğu Pers Kordonu'ndan kaçmayı hedeflerken, Hentig, Pamir Dağları üzerinden seyahat etti. Daha önce Pekin'de görev yapmış olan Hentig, bölgeye aşina olması sayesinde seyahatini daha kolay bir şekilde gerçekleştirdi. Hindukuş Dağları üzerinden Çin Türkistanı'na ardından Gobi Çölü ve Şanghay güzergahını takip eden Hentig tam 130 gün süren zorlu bir yolculuk sonucunda Amerika'ya ulaştı. Son olarak 9 Haziran 1917'de Berlin'e dönmeyi başardı.

Diğer taraftan, Niedermayer Afganistan'dan dönüşünde birkaç gün boyunca Tahran'da saklandıktan sonra, Ali İhsan Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun ele geçirdiği Hemedan'a geçti. Bu dönemde bölge hem güneyden İngilizlerin hem de kuzeyden Rusların yoğun saldırılarına sahne oldu. Bu saldırılar karşısında Osmanlı kuvvetleri, bölgede tutunamayarak Kirmanşah'a doğru çekilmek zorunda kaldı. Niedermayer ise gelişen askeri ve diplomatik koşullar nedeniyle Almanya'ya geri çağrıldı. [870]

Sonuç itibariyle, Osmanlı-Alman heyeti büyük zorluklara ve müttefik güçlerin yoğun önlemlerine rağmen Afganistan'a ulaşmayı başarsa da Afgan Emiri Habîbullah Han'ı İngilizlere karşı savaşa katılmaya ikna edemedi. Bu başarısızlık, Osmanlı-Alman ittifakının Afganistan üzerinden İngiliz hakimiyetine karşı bir cephe oluşturma hedefini gerçekleştirememesiyle sonuçlandı. Misyonun ulaştığı kısmi diplomatik temaslar ve yerel düzeyde sağladığı destekler, genel savaş stratejisi açısından yetersiz kaldı ve İttifak Devletleri'nin Asya'daki planlarına somut bir katkı sağlayamadı.

4. Enver Paşa'nın Afganistan Politikası: Ubeydullah Efendi Heyeti

Enver Paşa, Rauf Bey'in başkanlığındaki ilk heyetten bağımsız olarak, Afganistan'a gönderilmek üzere ikinci bir heyet teşkil etmiştir. Bu heyet aracılığıyla, Afganistan Emiri Habîbullah Han'a hitaben kaleme alınmış bir name-i hümâyun (padişah mektubu) ile birlikte, Emir'e takdim edilmek üzere mücevherlerle süslenmiş bir murassa kılıç da gönderilmesi planlanmıştı.[871]

[870] Age, s. 64-65.
[871] BOA, DH. ŞFR. 474/80.

Bu yeni heyetin başkanlığına, Aydın mebusu Ubeydullah Efendi (1858–1937) atanmıştı. Heyet üyelerine maaş tahsisi yapılmış; Ubeydullah Efendi'ye aylık 110 lira, Basra Valisi Süleyman Şefik Paşa'ya 100 lira, başkâtip Nedim Bey'e 60 lira, Pertev Kemal Bey'e 20 lira, Turgut Kemal Bey'e 15 lira, Şeyh Ahmed Fakih'e 50 lira, mülazım (teğmen) Cemil'e 20 lira, kavaslardan Mehmed Salih ile Ahmed Ziya'ya ise onar lira maaş bağlanmıştı. Bu şekilde heyetin toplam aylık maaş gideri 390 lira olmuş; toplamda 8 aylık maaş tutarı olan 3.160 lira, harekât öncesinde peşin olarak ödenmişti. Bunun yanı sıra, yol masrafları için de ayrı bir bütçe ayrılmıştı. Tahran'a kadar olan yolculuk için 790 lira, oradan Afganistan'a gidiş-dönüş için ise 2.000 lira tahsis edilmişti. Böylece heyete toplamda 5.950 lira ödeme yapılmıştı.[872] Bu rakamlar, söz konusu misyonun Osmanlı Devleti tarafından ne denli ciddiye alındığını ve yüksek maliyetlerle desteklendiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Öte yandan Ubeydullah Efendi başkanlığında oluşturulan heyetin Bağdat üzerinden Afganistan'a hareketi öncesinde, Osmanlı merkezi yönetimi taşra teşkilatını bilgilendirme ihtiyacı duymuştur. Bu amaçla Kalem-i Mahsus tarafından Hüdavendigâr, Urfa, Musul, Konya, Adana, Halep, Bağdat ve Zor vilayetlerine bir telgraf gönderilmiştir. Telgrafta, "Aydın Mebusu Ubeydullah Efendi'nin riyasetinde bir heyet-i mahsusa Bağdad'a müteveccihen yarın şimendiferle hareket edeceklerdir. Dâhil-i vilâyete muvasalatlarında haklarında hürmet ve muavenet-i lâzime itâsının, icap edenlere süratle tebliği" ifadelerine yer verilmiş; böylece heyetin geçeceği güzergâhlarda yerel idarecilerin gerekli saygı ve yardımı göstermeleri hususunda uyarılmaları istenmiştir.[873]

Enver Paşa bu heyeti, Afganistan Emiri Habîbullah Han ile Almanya'dan ayrı ve tamamen gizli bir ittifak sağlama amacıyla göndermeyi planlamıştı. Bu girişim, Osmanlı-Alman ilişkilerinde meydana gelen ihtilafların ve Afganistan politikalarının bağımsız bir eksende ilerletilme çabalarının bir tezahürü olarak değerlendirilebilir.

Bununla birlikte, tıpkı ilk heyette olduğu gibi, Ubeydullah Efendi'nin başkanlık ettiği ikinci heyet içerisinde de çeşitli anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Ubeydullah Efendi, heyete dâhil edilen bazı kişileri uygun bulmadığı gerekçesiyle, Halep'te bulundukları sırada bu kişileri geri göndermiştir. Ayrıca heyetin askerî temsilcisi Süleyman Şefik Paşa ile para tahsisi ve taksimi konusunda yaşanan fikir ayrılıkları, heyet içinde ciddi bir gerilim kaynağı olmuştur. Yolculuk sırasında üyelerin artık birlikte değil, ayrı ayrı oturmayı tercih etmeleri,

[872] BOA, DH. EUM. KLU. 7/22; Ayaydın, R. (2016). *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin İran'da Cihad-I Ekber Faaliyetleri.* İstanbul Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, s. 142-143.
[873] BOA, DH. ŞFR. 51/229.

bu içsel çekişmenin dışa yansıması olarak değerlendirilmiş ve ihtilafın giderek derinleştiğini göstermiştir. Tüm bu gelişmeler, heyetin bütünlüğünü zedelemiş, koordineli hareket etme yetisini zayıflatmış ve dolayısıyla görev bilincini olumsuz yönde etkilemiştir.[874]

Bu gelişmelerin ardından, Harbiye Nezareti Tahrirat Dairesi tarafından Musul'da bulunan Ubeydullah Efendi'ye gönderilen bir telgrafta, Süleyman Şefik Paşa ile yaşanan ihtilafın giderilmesi gerektiği özellikle vurgulanmış; İslam birliğini sağlamak amacıyla yola çıkan bir heyetin kendi içinde anlaşmazlığa düşmesinin kabul edilemez olduğu açık biçimde ifade edilmiştir.[875] Her ne kadar heyet içindeki sorunların çözümlenmesine yönelik girişimlerde bulunulmuşsa da sürmekte olan ayrılıklar ve iç huzursuzluklar, heyetin ilerleyişini daha da karmaşık bir hâle getirmiştir. Bu durumdan haberdar olan Enver Paşa, Mayıs 1915 tarihli bir telgrafla heyet içindeki anlaşmazlığa tepki göstermiş; ittifak arayışıyla yola çıkan bir heyetin, henüz görev süreci başlamadan kendi içinde ihtilafa düşmesinin kabul edilemez olduğunu belirterek, Ubeydullah Efendi'yi bu konuda uyarmıştır.[876]

Ancak tüm çabalara rağmen, heyet henüz Musul'da iken fiilen dağılmış ve görev, Irak topraklarında tamamlanamadan akim kalmıştır. Bu gelişmenin ardından, Süleyman Şefik Paşa, heyete Mekke ulemâsından katılan eski Hanbelî müftüsü Ahmed Fakih ile birlikte Eylül 1915'te İstanbul'a dönmüştür.[877]

Ubeydullah Efendi ve beraberindekiler ise zorlu şartlara rağmen İran'a ulaşmayı başarmıştı. Ancak Ubeydullah Efendi başkanlığındaki heyetin İran'a dağınık ve koordinasyonsuz bir şekilde giriş yapmasından haberdar olan Büyükelçi Asım Bey, bu durumdan duyduğu rahatsızlığı İstanbul'a bildirmiştir. Kendisine hiçbir bilgi verilmeden yürütülen bu faaliyetleri eleştiren Asım Bey, heyet üyelerinin İran'da gelişigüzel dolaşarak ihtiyatsızca konuşmalarının, Rus ve İngiliz istihbaratı tarafından fark edilmelerine yol açtığını düşünmekteydi. Bu durumun, Afganistan'a geçişlerini engellemek amacıyla İtilaf Devletleri'nin önleyici tedbirler almasına neden olabileceği endişesini taşımıştı.

Asım Bey'e göre, heyetin geçmesi gereken güzergâh üzerinde bulunan Meşhed ve Sistan'ın İtilaf kontrolünde olması, bu yolculuğun fiilen imkânsız hâle geldiğini göstermekteydi. Bu bağlamda İran hükûmetinin Osmanlı'ya gizli destek verme ihtimali de ortadan kalkmıştı.

---

[874] BOA, DH. ŞFR. 471/44; Rıdvan Ayaydın, agt, s. 143.
[875] BOA, DH. ŞFR. 53/31.
[876] BOA, DH. ŞFR. 53/31; Rıdvan Ayaydın, agt, s. 143.
[877] Rıdvan Ayaydın, agt, s. 145.

Öte yandan Asım Bey, Osmanlı'nın bu tür hazırlıksız ve dağınık girişimlerinin, İtilaf Devletleri'nin karşı hamleleri karşısında başarısızlıkla sonuçlanmasının şaşırtıcı olmadığını ifade etmiştir. Heyetin faaliyetlerinin İngiliz ve Ruslarca bilinir hâle gelmesine karşın, kendisinin bir elçi olarak tamamen dışarda bırakılmasını ağır bir dille eleştirmiştir. Bu durumu, "konuya vakıf olması gerekenlerin habersiz bırakıldığı, buna karşılık bilgiyi edinmemesi gerekenlerin ise her şeyden haberdar olduğu" bir tablo olarak nitelendirmiş; özellikle de Ubeydullah Efendi'nin görevlendirilmesinden yalnızca kendisinin haberdar edilmemiş olmasını anlamakta güçlük çektiğini belirtmişti.[878]

Bu heyet hakkında İran kaynaklarında, sınırlı da olsa bazı bilgiler bulunmaktadır. Sipehr, eserinde bu heyetle ilgili belirli ayrıntılara yer vermektedir**.** Sipehr'in verdiği bilgilere göre, Ubeydullah Efendi 26 Ekim 1915'te birkaç Alman yetkili ile birlikte, Sultan Reşad'ın Afganistan Emiri Habîbullah Han'a iletmek üzere gönderdiği hediyelerle Tahran'a ulaşmıştı. Ancak burada dikkat çeken bir nokta, Sipehr'in "Osmanlı'nın Afganistan nezdindeki elçisi Ubeydullah Efendi, birkaç Alman ile Tahran'a girdi" ifadesidir.[879] Söz konusu ifade, Almanlardan gizli bir şekilde oluşturulduğu öne sürülen heyetin gerçekten gizli olup olmadığını sorgulatan bir nitelik taşımaktadır. Heyetin gizliliği konusunda dile getirilen iddialar tam bir netlik kazanmamaktadır.

Bir süre Tahran'da kalan Ubeydullah Efendi, Rusya'nın şehir üzerindeki askerî baskısını artırması ve başlattığı taarruz neticesinde Afganistan'a geçmek üzere Tahran'ı terk etmiştir. Ancak, bir süre kendisinden haber alınamamış ve sonrasında Kirman'da olduğu tespit edilmiştir. Güneydeki Türk kuvvetlerinin geri çekilmesinin ardından Ubeydullah Efendi'nin Kirman'da kalarak Osmanlı konsolosu olarak görev yaptığı belirtilmiştir. Haziran 1916'da bölgedeki İngiliz kuvvetlerinin komutanı General Percy Sykes, birlikleriyle Kirman'a ulaşmış ve Osmanlı'nın Afganistan elçisi Ubeydullah Efendi ile birkaç Alman görevlisinin hâlâ şehirde bulunduğunu öğrenmiştir. Bunun üzerine, bu şahıslar tutuklanmış ve Bender Abbas'a sevk edilmiştir. Ancak yolculuk sırasında İranlı bazı aşiretler müdahalede bulunarak bu kişileri serbest bırakmıştır. Afganistan'a geçişin artık mümkün olmadığını anlayan Ubeydullah Efendi, Tahran'a dönmek zorunda kalmıştır.[880]

Ubeydullah Efendi'nin temel amacı, İran'ın bağımsızlığını desteklemek ve Müslümanlar arasında birliği sağlamak idi. Tahran'a ulaştıktan sonra, İttihâd-ı İslâm ve cihat fikri doğrultusunda, şehirdeki İngiliz ve Rus konsolosluklarına karşı mitingler düzenledi. Bu

[878] Rıdvan Ayaydın, agt, s. 149-150.
[879] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 229.
[880] Muhammed Gholi Majd, age, s. 262.

gösterilerde Ubeydullah Efendi'nin rolünün ortaya çıkması üzerine, İngilizler Tahran'daki Rus askerî birliklerinden bazılarını şehre sevk etti. Osmanlı maslahatgüzarı Nüzhet Bey, Ubeydullah Efendi'nin faaliyetlerinin ciddi bir tehdit oluşturduğunu belirterek, kendisinin Osmanlı temsilciliği tarafından korunamayacağını hükûmete bildirdi. İran hükûmeti ise, İngilizlerin Ubeydullah Efendi'ye karşı onur kırıcı bir müdahalede bulunabilecekleri endişesiyle, onun güvenli biçimde İran'dan ayrılabilmesi için çeşitli diplomatik girişimlerde bulunmaktaydı.[881]

Ubeydullah Efendi'nin İran'da daha fazla kalmasının uygun görülmemesi üzerine, Talat Paşa tarafından Tahran'daki Osmanlı temsilciliği aracılığıyla kendisine İstanbul'a dönmesinin arzu edildiği bildirilmiştir. Bu doğrultuda, vakit kaybetmeden İstanbul'a hareket etmesi talep edilmiştir.[882] Ancak bu sırada Ubeydullah Efendi, İran'daki Cengeli Hareketi'nin lideri Küçük Han ile temas kurmuş ve Tahran'da sağ eğilimli bir Bahtiyari darbesi planladığını kendisine açıklamıştır. Küçük Han'ı bu plana dâhil etmeye çalışan Ubeydullah Efendi, yardım sözü vererek karşılığında iş birliği talep etmiştir. Ne var ki henüz hazırlık aşamasında olan darbe planı, İngiliz istihbaratı tarafından önceden tespit edilerek akamete uğratılmıştır. Komplonun bastırılmasının ardından, Ubeydullah Efendi İranlı Cevad Miftah isimli bir şahsın evinin yakınında gizlice yakalanmış; Kazvin'deki İngiliz birliklerine teslim edilmiş ve oradan Bağdat'a gönderilmiştir.[883]

Böylelikle Osmanlı-Alman ittifakının Afganistan üzerindeki ilk girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından Enver Paşa'nın liderliğinde oluşturulan bu ikinci girişim de hedefine ulaşamamıştır. Ubeydullah Efendi'nin önderlik ettiği heyet, İngilizler tarafından alınan karşı tedbirler ve heyet içerisindeki uyumsuzluklar nedeniyle Afganistan'a ulaşamadan dağılmıştır. Bu durum, Osmanlı'nın Afganistan'a yönelik bağımsız stratejik girişimlerinin de akamete uğradığını göstermektedir. Sonuç olarak Afganistan politikası kapsamında yürütülen çabalar gerek dış baskılar gerekse iç sorunlar nedeniyle arzu edilen başarıya ulaşamamıştır.

[881] BOA, HR. SYS. 2340/65.
[882] BOA, HR.SYS. 2340/60; BOA, HR.SYS. 2340/65.
[883] Dailami, P. (2010). "Reşt Popülistleri: Panislamizm ve İttifak Devletleri'nin Rolü", *İran ve I. Dünya Savaşı: Büyük Güçlerin Savaş Alanı,* (Ed. Touraj Atabaki), (Çev. Gül Çağalı Güven), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 158; Ahmed Ali Sipehr, age, s. 59.

5. Osmanlı-İran İlişkilerinde Kirmanşah Krizi: Rauf Bey Müfrezesi ve Aşiretlerin Rolü

Osmanlı ve Alman heyetleri arasındaki ilişkiler, İran'da yürütülen faaliyetlerdeki yönetimsel farklılıkları ve taktiksel yaklaşımları ortaya koymaktaydı. Rauf Bey ile Wilhelm Wassmuss arasındaki ihtilaf, farklılıkların somut bir örneği olarak öne çıkmaktaydı. Wassmuss, Güney İran'daki "Bahtiyari", "Kaşkaî", "Deştensan" ve "Tengestan" aşiretlerini örgütleyerek İngilizlere karşı bir direniş hareketi başlatmaya odaklanırken, Rauf Bey ise Enver Paşa'nın emirleri doğrultusunda İranlı mücahitlere destek sağlamak ve bölge halkını cihada teşvik etmek amacıyla daha geniş çaplı bir askerî harekât planını hayata geçirmeye çalışmıştı.

Şubat 1915'te Enver Paşa tarafından "Cenubi İran Başkumandanı" olarak görevlendirilen Rauf Bey, müfrezesiyle birlikte Mendeli'de konuşlanmış ve kendisini "Heyet-i Seferiye Kumandanı" veya "İttihâd-ı İslâm Ordusu Başkumandanı" olarak tanıtarak bölgedeki faaliyetlerine başlamıştı. Bu faaliyetler Mendeli, Hanekin, İran'ın Kirmanşah Eyaleti'ne bağlı Kasr-i Şirin, Serpol Zehab, Patak, Harunabad ve Kirind gibi stratejik öneme sahip bölgelerde yoğunlaşmıştı.[884] Rauf Bey'in bu bölgelerde gerçekleştirdiği askeri operasyonlar, İngilizlere karşı direnişin güçlendirilmesi açısından önemli bir hamle olarak değerlendirilmekteydi.

Devletabadî'nin değerlendirmesi, Afganistan ve Hindistan'a yapılacak olası bir askeri harekatın başarısı için Hanekin-Kirmanşah yolunun kontrol altına alınmasının gerekliliğine işaret etmekteydi. Bu yol bölgedeki askeri operasyonlar için hayati bir öneme sahipti ve Hindistan'a yapılacak harekatın temel güzergahı olarak öne çıkmaktaydı.[885] Söz konusu stratejik hat, Osmanlı ve Alman ittifakının İngiltere'nin Hindistan üzerindeki hakimiyetini zayıflatma çabalarının bir parçasıydı.

Rauf Bey, görevine başladığı andan itibaren İngiliz ve Rus güçlerine karşı operasyonlarını güçlendirmeye yönelik önlemler almıştı. Bu doğrultuda Osmanlı tebaasına mensup Dilo Kürt aşiretinin askerlerini müfrezesine dahil ederek yerel kuvvetlerin desteğini sağlamıştı. Bu tür bir takviye, müfrezenin askeri kapasitesini artırmak ve bölgedeki direnişi güçlendirmek açısından önemli bir adımdı. Ayrıca Rauf Bey'in Mendeli'den Kirmanşah'a doğru öncü bir müfreze sevk etmesi bölgedeki ilerleyişin hızlanması ve stratejik noktaların kontrol altına alınması adına önemli bir aşama olarak dikkat çekmekteydi. Bu müfreze

[884] *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye.* c. VII, s. 666-681.
[885] Yahya Devletâbâdî, age, c. III, s. 301.

Osmanlı'nın bölgedeki askeri varlığını tahkim emek ve düşman hatlarına yaklaşarak etkili bir saldırı planı geliştirmek için tasarlanmıştı.

Rauf Bey'in bölgedeki Osmanlı Şehbenderi Refik Bey'e gönderdiği altı maddelik talimat mektubu[886], Osmanlı Devleti'nin Güney İran'daki askerî harekâtının ne kadar detaylı bir şekilde planlandığını ve müfrezenin belirli stratejik hedeflere yönlendirildiğini açıkça göstermektedir. Bu belge hem askeri bir planlama hem de diplomatik koordinasyonun ve yerel güçlerin organize edilmesinin Osmanlı stratejisinin bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır. Rauf Bey, bu talimatlar aracılığıyla Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hedeflerine ulaşmasını sağlamak ve askeri birliklerin koordineli bir şekilde hareket etmesini mümkün kılmayı amaçlamıştı.

Mektubun ilk maddesinde, Osmanlı hükûmetinin Güney İran'ın yönetim ve güvenlik sorumluluğunu Rauf Bey'e verdiği vurgulanmıştır. Bu durum bölgedeki askeri operasyonları yönetme ve stratejiyi belirleme konularında ona geniş bir yetki tanımaktaydı. Rauf Bey, bölgedeki tüm askeri ve diplomatik faaliyetlerin başında olacak şekilde yetkilendirilmiş ve bölgesel karar alma mekanizmalarını doğrudan etkileme gücüne sahip olmuştur.

İkinci maddede, Rauf Bey'in Kirmanşah'a sevk edilen askerlerin görevlerini ve rollerini ayrıntılı bir şekilde belirlediği görülmektedir. Bu kapsamda Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey komutasındaki 42 asker, bir naib ve bir tabip yardımcısından oluşan grup İngiliz ve Rus ajanlarıyla mücadele etmek ve Osmanlı çıkarlarını korumak amacıyla Kirmanşah'ta görevlendirilmiştir. Birliğe, yerel güçlere ve görevlilere emir verme yetkisi de verilmiştir.

Üçüncü maddede, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki stratejik hedefleri net bir şekilde ifade edilmiştir. Rauf Bey'in öncelikli hedefleri arasında düşman unsurlarını ortadan kaldırmak, Hanekin ile iletişim sağlamak ve güvenli bir ortam oluşturmak yer almıştır. İngiltere ve Rusya'nın sahip olduğu tüm imkanları ele geçirme ve zararlı unsurları etkisiz hale getirme çabası, yalnızca askeri bir gereklilik değil bölgedeki Osmanlı nüfuzunu artırmayı hedefleyen bir politikadır.

Dördüncü madde, Rauf Bey'in bölgedeki genel güvenlik durumuna gösterdiği hassasiyeti yansıtmaktadır. Kendisi, Büyükelçi Asım Bey'e güvenlik ve asayiş tam olarak sağlanmadan aceleci davranılmaması gerektiğini ifade etmiştir. Bu yaklaşım, Osmanlı'nın

[886] Kirmanşah Kargozarı Muazzidü'l-Mülk'ün 17 Mart 1915 tarihli raporunda, bu talimatların, Osmanlı aşiretlerinden Dilo aşireti ile Sencabi aşireti arasında meydana gelen çatışmalarda hayatını kaybeden bir Osmanlı süvarisinden ele geçirilen bir mektup aracılığıyla ulaşıldığı belirtilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. *İran ve Ceng-i Cehâni-yi Evvel: Esnâd-ı Vezerat-ı Dâhile,* No: 87, s. 67-69.

bölgedeki operasyonlarını dikkatli bir şekilde planlama ve temkinli bir şekilde uygulama stratejisini açıkça ortaya koymaktadır. Diğer yandan yerel makamlarla ve Osmanlı diplomatik temsilcilikleriyle iş birliğine verilen önem, operasyonların başarısını artırmayı hedefleyen bir diğer unsurdu.

Beşinci ve altıncı maddelerde, askeri operasyonların sürdürülebilirliği için maddi kaynakların sağlanması gerektiği belirtilmiştir. Rauf Bey, bu doğrultuda Kuvve-i Seferiye'ye başvuru yapılmasını ve gerektiğinde Şehbenderlik ile mahkemeden borç alınarak bu kaynakların askerlerin ihtiyaçları için kullanılmasını istemiştir. Bu düzenleme askerî harekâtın finansal temellerini güvence altına almayı amaçlamış ve operasyonların devamlılığına yönelik bir çözüm sunmuştur.

Sonuç olarak, Rauf Bey'in bu talimat mektubu Osmanlı Devleti'nin Güneybatı İran'daki askeri operasyonlarının detaylı ve kapsamlı bir şekilde planlandığını ortaya koymaktadır. Hem askeri birliklerin sevkiyatına hem de stratejik hedeflere yönelik net bir yol haritası çizilmiş, Rauf Bey liderliğindeki bu girişim Osmanlı'nın bölgedeki etkisini artırma yolunda önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir. Rauf Bey, askeri gücü organize etme ve diplomatik ilişkileri yönetme konularındaki liderliğiyle, Osmanlı'nın Güneybatı İran'daki nüfuzunu güçlendirme hedefinde kilit bir rol üstlenmiştir.

Öncü müfrezedeki askerlerin büyük kısmının Dilo aşiretine mensup Kürtlerden oluşması, bölgedeki aşiretler arası husumetlerin daha da derinleşmesine yol açmış ve bölgedeki istikrarsızlığı artıran bir faktör haline gelmiştir. Özellikle Dilo ve Sencabi aşiretleri arasındaki uzun süreli düşmanlık, bölgedeki gerilimleri çatışmalara dönüştürmüştür. Rauf Bey'in Mendeli'de bulunduğu sırada, öncü müfreze askerleri ile İngiliz ve Ruslar tarafından desteklenen Sencabi aşireti arasında Korato (Qurato) neft madeni mevkiinde bir çatışma meydana gelmiştir.[887] Çatışma, her iki taraftan da kayıplara neden olmuş ve gerilimlerin daha da artmasına yol açmıştır. Öncü müfrezede görev yapan Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey ile yedi asker çatışmada şehit olmuş[888], İngiliz ve Rusların desteğini alan Sencabi aşireti ile Osmanlı müfrezesi arasında daha büyük çaplı bir mücadelenin habercisi olmuştur. Sözü edilen olayların ardından Rauf Bey, İranlı Müslüman halkı "İttihâd-ı İslâm" ideolojisi çerçevesinde cihada çağırmak üzere harekete geçmiştir.

[887] *İran ve Ceng-i Cehâni-yi Evvel: Esnâd-ı Vezerat-ı Dâhile,* No: 81, 86, 87, s. 63, 66-68.
[888] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafi-yi İran,* No: 303, s. 130; *İran ve Ceng-i Cehâni-yi Evvel: Esnâd-ı Vezerat-ı Dâhile,* No: 137,145, s. 114-115, 123.

Rauf Bey hem askeri hem de diplomatik bir strateji izleyerek Osmanlı Devleti ve İran'ın ortak çıkarlarını savunmayı amaçlamıştır. Bunun yanı sıra İngiliz ve Rus casuslarının bölgede kargaşa yaratmaya yönelik faaliyetlerine karşı etkili tedbirler almayı hedeflemiştir. Bununla birlikte Sencabi aşireti reisi ve aynı zamanda Kasr-ı Şirin Valisi olan Samsamü'l-Memalik'in varlığı Rauf Bey'in İran'a yönelik hedefleri açısından önemli bir engel teşkil etmiştir. Bu engelin aşılabilmesi için Rauf Bey bölgedeki farklı aşiretlerle ittifaklar kurmanın gerekliliğini anlamış ve bu yönde adımlar atmıştır. Kelhor, Caf, Goran ve Kalhani aşiretleriyle ittifaklar kurmak hem askeri gücünü artırmak hem de yerel halkın desteğini kazanmak açısından mühim bir stratejik hamle olarak değerlendirilmiştir.[889]

Rauf Bey, öncelikli olarak Sencabi aşiretine düşman olan Kelhor aşiretinin liderleriyle temasa geçmiş ve bu ittifak görüşmeleri sonucunda Kirmanşah'a bağlı Gilan'da "İslam Ordusu Antlaşması" imzalanmıştır. Bu antlaşma bölgedeki Osmanlı stratejilerinin desteklenmesi ve İslam birliğinin savunulması konusunda bir dönüm noktası olarak değerlendirilmiştir. Antlaşmanın imzacıları arasında Kanberhan Saltana, Reşidü's-Saltana, Saferhan Serheng, Serdar Nusret, Behram, Serdar İkbal, Sohrab, Emir Es'ad ve Kirind Hâkimi İhtişamü'l-Memalik yer almıştır. Bu isimler Osmanlı liderliğinde İslam birliğini savunma ve bölgedeki stratejik çıkarları koruma konusunda birleşmişlerdir.[890] Antlaşmanın muhtevası İslam birliğini savunma ve Osmanlı Devleti'nin bölgedeki çıkarlarını koruma görevini bir yandan askeri bir hedef olarak diğer yandan da dini bir yükümlülük olarak benimsemektedir. Antlaşmada yer alan maddeler Müslüman halkın birleşmesi ve dış tehditlere karşı ortak bir mücadele vermesi gerektiği anlayışını yansıtmaktadır:

> Madde 1- İslam Devletlerine ve dinimizin mübarek makamlarına saldıran Hristiyan ve Frenklerin işledikleri suç ve cinayetler ile şer ve fitnelerine nihayet vermek ve onları İslam memleketlerinden uzaklaştırmak üzere müttehiden ve müttefiken İttihâd-ı İslâm Ordusu ile hareket edeceğimizi taahhüt eder Kur'an-ı Azimü'ş-şan üzerine yemin ediyoruz.
>
> Madde 2- Her kim bu taahhüdü yerine getirmez, Müslümanlar arasında tefrikaya sebep olur ve İttihâd-ı İslâm'ın gücünü ihlal ederse kanını heder olur.
>
> Madde 3- Bu antlaşmaya göre İslam prensibine bağlı imzacı Müslüman aşiret reisleri İslam'a hizmet amacıyla hacıları ve mukaddes makamları saldırılardan koruyarak,

[889] *İran ve Ceng-i Cehâni-yi Evvel: Esnâd-ı Vezerat-ı Dâhile,* No: 90, 112, s. 71, 91.
[890] *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye.* c. VII, s. 666-681; *İran ve Ceng-i Cehâni-yi Evvel: Esnâd-ı Vezerat-ı Dâhile,* No: 80, s. 62.

can ve mallarını güvence altına almalı ve iki İslami devletin arasındaki yol olan Kirmanşah-Hanekin ve diğer yollar daima korunarak ulaşım sağlanmalıdır.

Madde 4- Aşâir ve ahali, İttihâd-ı İslâm'a sadık kaldığı sürece İttihâd-ı İslâm Ordusu daima düşmanlara karşı mukabele edecek ve her surette onları müdafaa ve muhafaza edecektir.

Madde 5- Maddelerin uygulanması için İttihâd-ı İslâm Ordusu ile ittifak eden reisler, güçleri nispetinde kuvvetiyle orduya iltihak edecek, kendilerine verilen görevleri yerine getireceklerdir.

Madde 6- İttihâd-ı İslâm'a muvafakat edenlerin ihtiyaçları ordu tarafından temin edilecek ve bu işlerin düzenlenmesi için her aşiret reisinin daima karargâhta hazır olması gerekmektedir.

Madde 7- Bu taahhütnameyi hiçbir zorlama olmadan vicdani arzularımız doğrultusunda kabul ediyoruz.

Madde 8- Kirmanşah'a geldikten sonra, her aşiret işlerinin sekteye uğramaması için kuvvetini bir kısmını aşirete teslim etmeli, bir miktarını ise seçilmiş reisin komutasında İttihâd-ı İslam Ordusuna refakat etmek üzere sunmalıdır.[891]

Bölgedeki Müslüman halkın, dış tehditlere karşı birleşmesini ve Osmanlı'nın liderliği altında İslam birliğinin güçlendirilmesini hedefleyen bu metin, dini bir yeminle teminat altına alınarak ahlaki ve manevi bir taahhüt haline getirilmiştir. Antlaşma, aşiret liderlerini Osmanlı'nın bölgedeki çıkarlarını savunmaya teşvik ederken, bölgesel istikrarın sağlanması ve İngiliz ile Rus etkisinin zayıflatılması açısından da önemli bir adım teşkil etmiştir.

Kelhor aşireti, İslam Ordusu Antlaşması'nı kendi çıkarlarını gözeten stratejik bir fırsat olarak değerlendirmişti. Bu ittifak aşiret liderleri için Kirmanşah Valisi Emir Müfehhem tarafından vergi meselesi nedeniyle tutuklanıp mallarına el konulan liderlerini serbest bırakmak amacıyla kullanabilecekleri bir araç niteliği taşımıştı.[892] Ancak Emir Müfehhem bu antlaşmayı Osmanlı Devleti'nin yalnızca bölgedeki güç dengesini değiştirmekle kalmayıp İran topraklarını işgal etme planlarının bir parçası olarak da yorumlamıştı. Emir'e göre, Osmanlı'nın Sencabi aşiretini kontrol altına almak ve Kelhor aşiretiyle ittifak yaparak aşiret liderlerini serbest bırakma vaadi daha geniş bir stratejinin parçasını oluşturuyordu. Emir Müfehhem Osmanlı'nın nihai hedefinin Afganistan'a ilerleyerek Hindistan'daki İngiliz kolonisini ele geçirmek olduğuna da inanıyordu. Ayrıca Osmanlı'nın Kirmanşah, Kasr-ı Şirin,

[891] *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye.* c.VI, s. 202-205.
[892] *İran ve Ceng-i Cehâni-yi Evvel: Esnâd-ı Vezerat-ı Dâhile,* No: 125, s. 101.

Patak, Serpol Zehab ve Kirind gibi kritik bölgelerde etkisini artırması hem bölge halkları hem de aşiretler için ciddi bir tehdit olarak görülmekteydi.[893]

Bu gelişmeler karşısında İran hükûmeti özellikle Kelhor aşiretinin Rauf Bey ile kurduğu ittifakı ciddi bir tehdit olarak algılamıştı. İran Dışişleri Bakanlığı'nın hızla harekete geçmesiyle 19 Mart 1915 tarihinde Dışişleri Bakanı Muavinü'd-Devle tarafından İstanbul'daki İran elçisine bir telgraf gönderilmişti. Bu telgrafta, Gilan'a ulaşan Osmanlı asker ve subaylarının Kelhor aşireti liderleriyle yaptığı görüşmelerin bölgedeki çatışmaları körüklediği ve Osmanlı nüfuzunu artırma çabalarının bir parçası olduğu dile getirilmişti. İran yönetimi, gelişmeleri bölgedeki İngiliz ve Rus nüfuzunu dengelemek için yapılmış bir Osmanlı hamlesi olarak değerlendirmiş ve özellikle Dilo ve Sencabi aşiretleri arasındaki düşmanlığın daha da körüklenmesine yol açabileceğinden endişe etmişti.[894]

Ancak Kelhor aşireti İran hükûmetinin endişelerine katılmamış ve Süleyman ile Abbas Kelhor'un 19 Mayıs 1915 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgraf bu ayrışmayı açıkça ortaya koymuştu. Telgrafta şu ifadeler yer alıyordu:

> "İslam ordusunun amacı Rusya ve İngiltere'nin mukaddes İslam vatanı üzerindeki nüfuzunu bertaraf etmektir. Ne yazık ki bu amaca hizmet ettiğimden dolayı azarlanmakta ve suçlanmaktayım. Müslüman kardeşlerin bir araya gelerek İslam memleketini Rus ve İngiliz baskısından kurtarmak istemelerinin ne zararı olabilir (…) Aynı düşüncede olduğumuz vatansever bir Müslüman subay ile bir ordu gönderilerek Allah'ın izniyle Rus ve İngiliz nüfuzunu izale edilecek ve vahşi cinayetlerin intikamı alınacaktır. İran hükûmeti tarafsız diyorsunuz, neden Meşhed'ten Azerbaycan sınırına kadar, Basra kıyıları ve Muhammara Rusya ve İngiltere'nin işgali altında ve neden onları Müslüman vatanından çıkarmıyorsunuz? Devlet adına eyalet ve vilayetlere gönderilen hükûmetler, bu bahtsız millet hakkında bahaneler dışında ne düşündüler. Nezaketiniz ve gelecek vaadiniz için teşekkür ederim lakin esaret zinciri altındayken neden merhamet göstermediniz? İran'da hiç kimse bu talihsiz milletin kurtuluşu yolunda canını ve parasını feda etmiyorsa, muhabbet, vazife, dini gayretimiz bizi nasıl bu iftihardan mahrum kalmaya müsaade eder? Özetle, ben bir Müslümanım ve yaşadığım sürece İslam Birliği'nin ilerlemesi için çabalayacağım. Allah'tan hepimizi doğru yola iletmesini dilerim."[895]

Bu ifadeler Kelhor aşiretinin Osmanlı liderliğinde yürütülen İslam birliği stratejisine yönelik bağlılığını ve İran hükûmetine duyduğu eleştiriyi açıkça ortaya koymuştu.

[893] Age, No: 104, s. 83-85.
[894] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafî-yi İran,* No: 303, s. 130.
[895] *İran ve Ceng-i Cehâni-yi Evvel: Esnâd-ı Vezerat-ı Dâhile,* No: 125, s. 100-101.

Osmanlı'nın bölgedeki stratejik girişimleri büyük güçlerin ve yerel aktörlerin de siyasi dengelerini sarsmıştı.

İran hükûmeti, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki etkisini artırma girişimlerinden duyduğu endişeyi açıkça dile getirmekteydi. Özellikle Osmanlı Devleti'nin himayesinde olduğu iddia edilen ve İran'ın iç işlerine müdahale ederek istikrarsızlık yaratma potansiyeline sahip olan muhalif prens Salarü'd-Devle, Emir Haşmet ve dini otoritelerden Şeyh Hasan gibi şahsiyetlere verilen destek İran hükûmetinin tepkisini daha da artırmıştı. Gelişmeler Osmanlı-İran ilişkilerinde gerginliği tırmandırmış ve Tahran'daki Osmanlı Büyükelçisi'ne yönelik sert bir uyarıyla sonuçlanmıştı. İran Dışişleri Bakanlığı, İstanbul'daki İran Elçisi aracılığıyla Osmanlı Devleti'ne açık bir çağrıda bulunarak söz konusu isimlere verilen desteğin derhal kesilmesini ve İran'ın iç işlerine müdahaleden kaçınılmasını talep etmişti. [896]

Osmanlı Devleti'nin İran'daki faaliyetleri, müttefiki Almanya tarafından da stratejik çıkarlar doğrultusunda değerlendirilmekteydi. İran arşiv belgeleri ve siyasi gelişmeler, Alman yetkililerin bu ittifakı kontrol altında tutmaya çalıştığını ortaya koymaktaydı. Rauf Bey'in, Enver Paşa'dan tam destek alarak hareket etmesi ve Sencabileri bastırmanın ötesinde İran topraklarında daha geniş çaplı bir etki kurma niyeti taşıdığı yönündeki düşünceler Almanlar tarafından tehdit olarak algılanmıştı. Almanya'nın öncelikli hedefi Afganistan'a yönelik planlarının aksamasını önlemekti. Fakat Rauf Bey'in bölgedeki faaliyetleri bu hedeflere zarar verme potansiyeli taşıdığı için Alman yetkililer Osmanlı Devleti'nin girişimlerine karşı çıkmayı tercih etmişti.

Alman yetkililerinin karşıt tavrı, Osmanlı Devleti'nin İran üzerindeki nüfuzunu artırma çabalarının Almanya'nın çıkarlarıyla örtüşmediğini göstermekteydi. Almanya'nın Kirmanşah Konsolosu Schünemann, Niedermayer ve diğer Alman yetkililer Rauf Bey'in İran'daki faaliyetlerinin Osmanlı Devleti'nin İran'a yönelik samimi bir siyaset izlediği algısını zayıflattığını ve İran'ın tarafsızlık politikasını tehdit ettiğini düşünüyorlardı. Bu nedenle Konsolos Schünemann, Kirmanşah Valisi Emir Müfehhem'e giderek Osmanlı birliklerinin sınırı geçmesinin engellenmesini talep etmişti.[897] Aynı zamanda Büyükelçi Prens Reuss ve Niedermayer, Kasr-ı Şirin Hâkimi Samsamü'l-Memalik ile yaptıkları görüşmelerde Rauf Bey'in faaliyetlerinin durdurulması gerektiği konusunda bir mutabakata varmışlardı. Samsamü'l-Memalik, Sencabi aşiretinin ve diğer aşiretlerin Osmanlı birliklerinin olası

[896] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafî-yi İran,* No: 218, 246, 252, 255, s. 99-100, 110, 112-114.
[897] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafî-yi İran,* No: 218, s. 99-100.

saldırılarına karşılık verebileceğini belirterek Rauf Bey'in bölgedeki etkinliğinin sınırlandırılmasının gerekliliğini vurgulamıştı.

Alman yetkililer Sencabi aşiretine yönelik stratejik önerilerde de bulunmaktaydı. Niedermayer, Sencabi aşiretine Osmanlı birliklerinin etkinliğini azaltmak amacıyla dağlık bölgelere çekilmelerini tavsiye etmişti. Ona göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü orduları ve üstün silahları, dağlık alanlarda etkisiz kalabilir, bu sayede göçebe savaşçıların direniş gücü artabilirdi.[898] Bu strateji, Sencabi aşiretinin Osmanlılara karşı daha etkili bir şekilde direnmesini sağlamak amacıyla tasarlanmıştı.

Tüm bu gelişmeler sadece İngilizlerin değil, Almanların da Sencabi aşiretine destek verdiğini ortaya koymaktadır. Bu destek, İran'daki stratejik dengeler açısından büyük bir önem taşımaktaydı. İran kaynakları ışığında değerlendirildiğinde Sencabi aşiretinin hem İngiltere hem de Almanya tarafından desteklenmesi, bu aşiretin Osmanlı Devleti ile doğrudan bir çatışma potansiyeline sahip olduğunu daha açık bir şekilde göstermektedir. Almanların desteği, İran'daki stratejik çıkarlarını koruma ve Osmanlı etkisini dengeleme amacı taşıyordu.

Almanların muhalefetine rağmen, Rauf Bey komutasındaki Osmanlı kuvvetleri, Hanekin'de ileri harekâta hazırlanıyordu. 6 Nisan 1915 tarihli bir raporda, Rauf Bey'in Sencabi lideri Samsamü'l-Memalik'in teslim edilmesi için bazı şartlar sunduğu belirtilmekteydi. Eğer şartlar yerine getirilmezse, bin beş yüz süvarisiyle Kirmanşah'a saldıracağı tehdidinde bulunmuştu. Bu durum, İran hükûmeti ile Osmanlı yönetimi arasında ciddi bir gerilim yaratmıştı. İran İçişleri Bakanı Müsteşarü'd-Devle derhal Osmanlı Devleti'nin Tahran Büyükelçisi Asım Bey ile irtibata geçmiş ve bu durumu aktarmıştı. Diğer yandan İstanbul'daki İran elçisine gönderdiği bir telgrafla, Babıali'den Rauf Bey'in faaliyetlerinin engellenmesi için gerekli adımların atılmasını da talep etmişti.

İran hükûmeti, Almanya'nın Tahran Büyükelçiliği aracılığıyla Kasr-ı Şirin'de bulunan yeni Alman elçisi Prens Reuss'tan, Rauf Bey ile Sencabiler arasında arabuluculuk yapmasını istemişti. İçişleri Bakanı, Prens Reuss'un Osmanlı Devleti tarafından daha fazla dikkate alınacağını düşündüğü için onun aracılığıyla Rauf Bey'in ikna edilebileceğini ummuştu. Prens Reuss'un arabuluculuk çabalarına rağmen Rauf Bey Samsamü'l-Memalik'in teslim edilmesi talebinde ısrarcı kalmış ve bu konuda herhangi bir taviz vermemişti.[899]

---

[898] Nezeri, P. (H.1392). *İyl-i Sencabi ve Nekşe An der-Tehevvulat-ı Ğerb-i Keşver tiy-Salha-yı H.1293-1345.* Danişgah-ı Edebiyat ve Ulûm-ı İnsanî Luristan, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Luristan, s. 104-105.
[899] Ra'd (2 Cemaziyelevvel 1333/17 Nisan 1915). *Vürud-ı Kuşun-ı Osmanî be-Kasr: İkdamat-ı Devlet.* Sene 6, Sayı 101, s. 2; Ahmed Ali Sipehr, age, s. 160.

Rauf Bey, 11 Nisan 1915'te müfrezesiyle iki koldan saldırıya geçti. Birinci kol, Rauf Bey'in komutasında Hanekin'den Kasr-ı Şirin üzerinden Serpol Zehab'a yönelirken; ikinci kol, Baha Bey'in liderliğinde Neft-i Şah güzergâhından Sencabilere saldırı düzenlemişti. Böylece Osmanlılar, ilk kez Hanekin yoluyla İran'a asker göndererek stratejik bir adım atmıştı. Osmanlı müttefiki olan Kelhor aşireti de bu harekâta katılarak Osmanlı kuvvetlerini desteklemişti.

Devletabadî'nin ifadelerine göre, bu harekâtın temel amacı İran'daki Osmanlı-Alman kuvvetlerine destek sağlamak ve İran'ın geniş topraklarını düşman kuvvetlerine terk etmemekti. Osmanlı kuvvetlerinin saldırısı İngiliz ve Rus güçlerinin İran'daki toprakları boşaltmasını geciktirmiş ve bölgede dengelerin korunmasına katkıda bulunmuştu.[900]

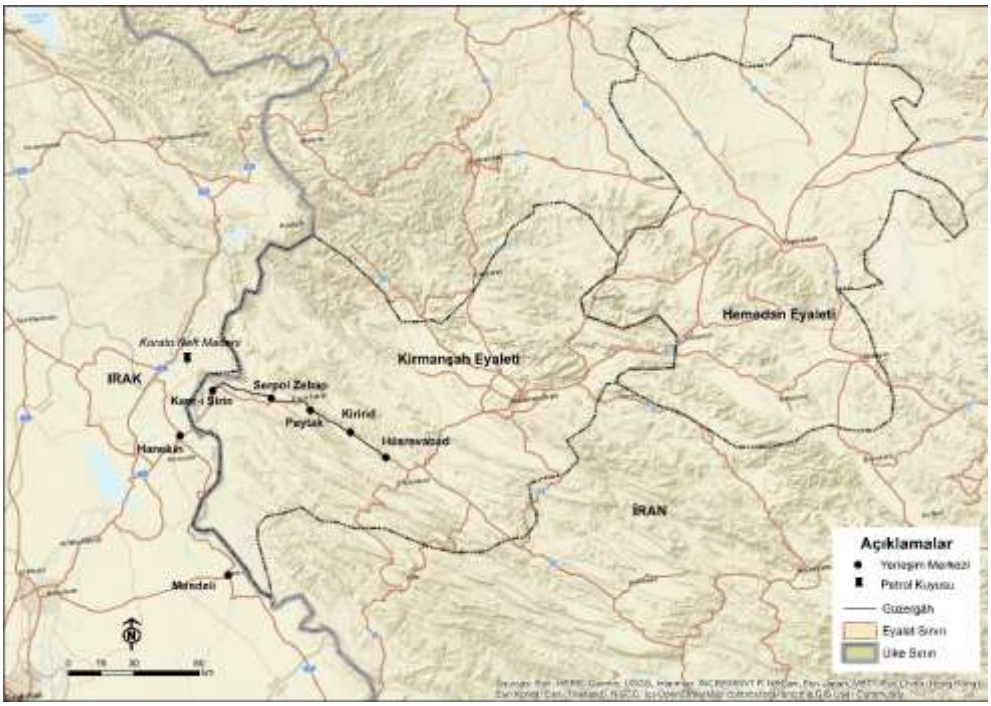

Şekil 3.3. Rauf Bey Müfrezesinin faaliyet bölgelerini gösteren bir harita

Almanya'nın Kirmanşah Konsolosu Schünemann ile Osmanlı Devleti'nin Kirmanşah şehbenderi Refik Bey arasındaki anlaşmazlık Osmanlı birliklerinin şehre girmesi meselesi üzerinden derinleşmişti.[901] Schünemann, Osmanlı askerlerinin şehre girişini engellemek amacıyla yerel aşiretleri kışkırtmaya çalışmıştı. Bu girişimler, Kirmanşah halkında ve aşiretlerde büyük bir tepki yaratmış ve halk Osmanlı kuvvetlerinin girmesini engellemeye yemin etmişti. Schünemann'ın kışkırtmaları hızla sonuç vermiş, Kirmanşah Kargozarı halkın Osmanlı kuvvetlerine karşı koymaya hazırlandığını rapor etmişti. Kirmanşah Jandarma

[900] Yahya Devletâbâdî, age, c. III, s. 285-286.
[901] *İran ve Ceng-i Cehâni-yi Evvel: Esnâd-ı Vezerat-ı Dâhile,* No: 118, s. 95.

Kumandanı Sonson ise halkın Osmanlı kuvvetlerini kovmak için hükûmetin izni olmadan harekete geçebileceğini ifade etmişti. Bu süreçte, Kargozar Muazzidü'l-Mülk, Schünemann'ın halk üzerindeki etkisini vurgulamış ve onun tahrikleri nedeniyle şehirdeki huzursuzluğun arttığını belirtmişti. Ayrıca Kirmanşah Valisi Emir Müfehhem'in Osmanlı'ya yakın tutumu ve halktan topladığı malları yanına alması da halkın öfkesini artırmış, valiye karşı bir muhalefet dalgası yaratmıştı. Kargozar, gerginliğin devam etmesi durumunda kan dökülme riski olduğunu belirterek Emir Müfehhem'in görevden alınmasını ve yerine[902] yeni bir valinin atanmasını önermişti.[903]

Türk birliklerinin Kasr-ı Şirin, Patak, Serpol Zehab, Kirind ve Harunabad gibi bölgelere girmesi, yerel aşiretler arasında çatışmalara yol açmış ve bu durum hem halkı hem de İran hükûmetini ve Osmanlı taraftarı Demokratları da rahatsız etmişti.[904] Meclisteki Demokrat Parti vekilleri, Osmanlı'nın "İttihâd-ı İslâm" adı altında Kirmanşah'ı işgal etmesini sert bir şekilde eleştirmişti. Demokratlar, işgali bölgeye zarar veren bir hareket ve Osmanlı'nın samimiyetsiz politikalarının bir sonucu olarak görmüşlerdi. Nevbahar gazetesi, 8 Mayıs 1915 tarihli sayısında şu ifadeleri kullanmıştı:

> "İran, Osmanlı'nın bu hareketine üzüldü. Osmanlı sefiri bilmelidir ki Kirmanşah'ın işgali, Osmanlı ile İran ilişkilerine ciddi bir darbe vurmuştur. Düne kadar Müslüman kardeşlerin saadeti için mücadele etmeye hazır olan İranlı kardeşleri üzdü. Eğer Osmanlı ve Alman diplomasisi İran vesilesi ile Alem-i İslam'ı yanına çekmeyi istiyorsa bu yol dışında başka bir yol seçmelidir. Türkistan'a giden yol bu değildir." [905]

Asr-ı Cedîd gazetesi de benzer bir eleştiride bulunmuş, Kirmanşah'tan Azerbaycan'a kadar süren Osmanlı operasyonlarını "esef verici" olarak nitelendirmişti. Gazete, bu tür faaliyetlerin iki kardeş millet arasında soğukluk ve nifaka yol açtığını, hatta düşmanların dahi hayal edemeyeceği sonuçlara neden olabileceği uyarısında bulunmuştu.[906]

Rauf Bey'in ileri harekâtı meclisteki Demokrat vekillerin değil, hükûmetin bazı üyelerinin de sert eleştirilerine neden olmuştu. Özellikle Demokrat vekiller, bu harekâtı "İttihâd-ı İslâm" adı altında İran topraklarının işgali olarak görmüş ve İran halkına zarar

---

[902] Emir Müfehhem'in görevden alınmasının ardından, Kirmanşah'ta bir süreliğine hükûmet boşluğu yaşanmış, ancak bu durum uzun sürmemiştir. Hükûmet, Kirmanşah'ın yeni valisi olarak Muhammed Han İkbalü'd-Devle Kaşi'yi atamıştır.
[903] *İran ve Ceng-i Cehâni-yi Evvel: Esnâd-ı Vezerat-ı Dâhile,* No: 109,110, 145, s. 88-89, 125-127.
[904] Ra'd (28 Cemaziyelahir 1333/15 Mayıs 1915). *Evza-ı Kirmanşahan.* Sene 6, Sayı 115, s. 3.
[905] Nevbahar (22 Cemaziyelahir 1333/8 Mayıs 1915). *Türkha der-Kirmanşah.* Sene 4, Sayı 39, s.1
[906] Asr-ı Cedîd (12 Şaban 1333/25 Mayıs 1915). *Memuri-i Osmanî der-Beyn-i nehrin.* Sayı 39, s. 1.

verdiğini savunmuşlardı.[907] Başbakan Aynü'd-Devle ve İçişleri Bakanı Fermenferma'nın bu durumu engellemek için hiçbir adım atmamasını eleştirmişlerdi. Demokratlar, hükûmetin İranlı aşiretler ile Türk kuvvetleri arasındaki gerginliği yatıştırmak yerine bu çatışmayı körüklediğini iddia etmişti. Bu süreçte Nevbahar, Sitare-i İran, Bâmdâd-ı Rûşen ve Şihâb-ı Sâkib gazeteleri, Fermenferma'nın Rusya'ya hayranlığını eleştirerek Osmanlı karşıtı politikasını güçlendirdiğini savunmuşlardı. Öte yandan Aynü'd-Devle'nin Rauf Bey'e verdiği desteğin bu tutumu daha da pekiştirdiğini iddia etmişlerdi. Sonuç olarak, Rauf Bey'in ileri harekâtı, İran'da büyük bir siyasi krize yol açmış ve hükûmetin istifasını tetiklemiştir. Aynü'd-Devle'nin kabinesi Osmanlı'nın İran'daki etkisi ve iç siyasetteki çatışmaların bir yansıması olarak istifa etmek zorunda kalmıştır. Bu gelişmeler, Osmanlı-İran ilişkilerinin zayıflamasına ve bölgesel siyasetin daha da karmaşık bir hale gelmesine neden olmuştur.[908]

Rauf Bey, yoğun eleştirilere ve karşıt görüşlere rağmen, İslam coğrafyasındaki İngiliz ve Rus egemenliğini sona erdirme hedefine odaklanmaya devam etmişti. İran hükûmetlerinin tarafsızlık politikalarını kabul etmeyen Rauf Bey, İran'ın tarafsız kalmasını istememiş ve aşiretleri Osmanlı safına çekmek için yoğun çaba harcamıştı. İlgili süreçte, aşiret liderlerine yazdığı mektuplar İran hükûmetinin politikalarını eleştiren ve kendi stratejik hedeflerini açıkça ortaya koyan bir içeriğe sahipti. Örneğin, Goran Reisi Serdar Muazzim'e yazdığı ve "İttihâd-ı İslam Ordusu Kumandanı Hüseyin Rauf" imzasını taşıyan mektubunda Rauf Bey, onun ve Salar Mansur'un ordugâha katılmasını talep etmişti. Mektupta, herhangi bir bahaneyle geri adım atılmasını veya anlaşmanın ihlal edilmesini kabul etmeyeceğini aksi takdirde tüm güçleriyle Gehvare'ye[909] yöneleceklerini açıkça ifade etmişti.[910]

Rauf Bey, benzer bir mektubu Kirmanşah Valisi Emir Müfehhem'e de göndermişti. Bâmdâd-ı Rûşen gazetesinin "Osmanlı Kumandanının Önerisi" başlığıyla yayımladığı mektupta Rauf Bey, İran'ın meşru ve bağımsız hükûmetinin lideri olarak, yabancı güçlerle iş birliğine karşı çıkılması gerektiğini belirtmişti. Mektubunda, Osmanlı'nın desteğini sunmaya hazır olduğunu ifade ederek İran hükûmeti ile ortak bir mücadele çağrısında bulunmuştu.[911]

Ancak Rauf Bey'in öncülüğünde başlatılan harekât, bölgedeki aşiretlerin çoğunluğunun karşıt tutumu nedeniyle ciddi zorluklarla karşılaşmıştı. İngiltere, Rusya ve

[907] Yahya Devletâbâdî, age, c. III, s. 287-288; Ahmed Ali Sipehr, age, s. 180; Dehkani, R. (1388). Diplomasi der-Teb'id-i Münasebat-ı Diplomatiki Devlet-i Muhacirin ba-Devlet-i Osmani der-Ceng-i Cehâni-yi Evvel. *Fasılname-i Tarih- Revabıt-ı Hariciye*, Sayı, 38-39, s. 97.
[908] Hasan A'zam Kudsi, age, s. 341; Ahmed Ali Sipehr, age, s. 186-187.
[909] Kirmanşah'a bağlı bir Nahiye
[910] *İran ve Ceng-i Cehâni-yi Evvel: Esnâd-ı Vezerat-ı Dâhile,* No: 132, s. 108-109.
[911] Bâmdâd-ı Rûşen (13 Cemaziyelahir 1333/27 Nisan 1915). *Pişnehad-ı Kumandan-ı Osmanî.* Sene 1, Sayı 34, s. 3.

Almanya'nın aşiretlere sağladığı maddi ve askerî destek direnişin temel nedenlerinden biri olmuştu. Almanya, özellikle aşiretlerin Osmanlı'ya karşı direncini artırmak için önemli teşviklerde bulunmuştu. Bu dış müdahaleler Rauf Bey'in Osmanlı birliklerini bölgeye yerleştirme çabalarını önemli ölçüde sekteye uğratmıştı. Ayrıca Rauf Bey ve müfrezesine yönelik şikayetler artmış, şikayetlerin çoğu Alman yetkililerden gelirken Osmanlı yönetimi içinde de tepkiler doğmuştu.

İran Dışişleri Bakanlığı ise Babıali'ye bölgede meydana gelen zararlar nedeniyle resmi bir yazıyla itirazını iletmiş ve bu zararların tazmin edilmesini talep etmişti. Ayrıca, konuya ilişkin olarak İstanbul'daki Osmanlı Büyükelçiliği'ne de başvuruda bulunulmuştu.[912]

Öte yandan Müfrezeye yönelik eleştiriler hem Osmanlı hem de Alman yetkililerinin müfrezeyi lağvetme taleplerine yol açmıştı. Durum Kirmanşah Karperdazı tarafından Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen bir telgrafla daha da netleşmişti. Telgrafta, sınırdan gelen bir yolcunun Rauf Bey'in İstanbul tarafından çağrıldığı halde bu isteği reddettiğini bildirdiği belirtilmişti. Yolcu, Rauf Bey'in, "Çizdiğim planı tamamlamadan dönmem mümkün değil, eğer baskı yaparsanız Osmanlı'ya karşı ayaklanırım," şeklinde bir tutum sergilediğini iddia etmişti. Aynı telgrafta Rauf Bey'e daha önce gönderilen 60 bin liranın Bağdat ve Hanekin arasında el konulduğu ancak yazışmalar sonucunda bu paranın kendisine tekrar gönderildiği de ifade edilmişti.

Kirmanşah Karperdazı, Rauf Bey'in Kirmanşah'a gelmesi halinde büyük bir ihtilal ve kaosun yaşanabileceği uyarısında bulunmuştu. Telgrafta, Rauf Bey'in Sencabilerle olan çatışmasında zafer kazanarak Kirmanşah'a ulaşması durumunda şehirdeki güvenlik ve istikrarın tamamen bozulacağı halkın ve yöneticilerin ciddi bir tehlike altına gireceği ifade edilmişti. Bu nedenle, Karperdaz, acil bir çözüm bulunması gerektiğini vurgulamış ve Osmanlı yönetimine, Rauf Bey'in faaliyetlerini kontrol altına alması çağrısında bulunmuştu.[913]

Ra'd gazetesinin 26 Mayıs 1915 tarihli "Kirmanşah'ın Durumu" başlıklı haberine göre, Emir Müfehhem'in hükûmetin karşıt görüşlerine rağmen sınır bölgesine hareket etmesi bölgede ciddi bir kaos yaratmıştır. Emir Müfehhem'in Osmanlı ile iş birliği yaptığına dair halk arasında yaygınlaşan şüpheler özellikle Osmanlı'dan aldığı iddia edilen iki bin liralık bir meblağın haberiyle daha da güçlenmiştir. Bu haberler, yerel halkın gözünde Emir Müfehhem'in Osmanlı'nın bölgedeki nüfuzunu artırmaya yönelik faaliyetlerde bulunduğu

[912] Sazımân-ı Esnâd ve Ketâbhâne-i Milli-i İran. (SAKMA). No: 001853/293.
[913] *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye.* c. VII, s. 634-635.

inancını pekiştirmiştir. Yerel halk, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki etkisini artırmaya yönelik çabalarına karşı egemenliklerini korumak için güçlü bir direniş göstermeye karar vermiştir. Bu süreçte, Osmanlı yetkilileri müzakere talep etmiş ve iki taraf arasında bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmeye, Seyyid Ali, Cevdet Bey ve Şeyh Hadi gibi önemli şahsiyetler katılmıştır. Toplantıda, yerel halkın Osmanlı Devleti'ne karşı duruşu açık bir şekilde ifade edilmiş ve Osmanlı'nın bölgedeki faaliyetlerine karşı tepkiler dile getirilmiştir.[914]

Ra'd gazetesinin 7 Haziran 1915 tarihinde yayımlanan "Kirmanşahlıların Durumu" başlıklı haberine göre, 600 Osmanlı askerinin Harunabad'a doğru hareket etmesi ve şehre yaklaşması Kirmanşah'taki yetkililer ve halk arasında ciddi bir endişe yaratmıştır. Şehirdeki âlimler ve önde gelen kişiler, Osmanlı askerlerinin karışıklık yaratmadan önce gerekli önlemlerin alınması gerektiğini vurgulamış ve hükûmetten bu konuda net bir açıklama talep etmişlerdir. Bu taleplerin sonucunda, Osmanlı askerlerinin Kirmanşah'a girişini engellemek için gerekli tedbirlerin alınması kararlaştırılmıştır. Gelişmeler üzerine, Serdar İclal, Türk ordusunun kesinlikle Kirmanşah'a gelmeyeceğini ifade etmiştir. Ancak bu açıklamalara rağmen halk ve yerel yöneticiler arasında tedirginlik devam etmiştir. İran Meclis-i Şûra-i Millî'deki görüşmelerde de Kirmanşah'taki durum ele alınmış ve Osmanlı askerlerinin Harunabad'a gelişi konusundaki endişeler dile getirilmiştir. Mecliste Osmanlı askerlerinin şehre girişini engellemek için daha sıkı önlemler alınması gerektiği vurgulanmıştır.[915] Bu süreç, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki stratejik nüfuzunu artırma çabalarının hem yerel halk hem de İran hükûmeti tarafından ciddi bir dirençle karşılandığını göstermektedir. Osmanlı'nın bölgedeki askeri hareketleri, yerel liderler ve halk arasında güvensizlik yaratmış ve Osmanlı-İran ilişkilerini daha da karmaşık bir hale getirmiştir.

Nihayetinde, başta Sencabi ve Kelhor aşiretleri olmak üzere bölgedeki birçok aşiret Rauf Bey'e karşı birleşerek Osmanlı kuvvetlerine direniş göstermiştir. 17 Haziran 1915'te Rauf Bey ile bu aşiretler arasında Kirind'te büyük bir çatışma başlamıştır. [916] Nevbahar gazetesinin 23 Haziran 1915 tarihli sayısında yayımlanan "Kirmanşah'ın Durumu" başlıklı haber, dönemin İran'daki siyasi krizini ve iç çatışmalarını kapsamlı bir şekilde ele almıştır. Haberde, Osmanlı komutanı Hüseyin Rauf Bey'in, Kirmanşah'taki aşiretlerle yeniden çatışmaya girdiği belirtilmiş ve bu durum İran İçişleri Bakanlığı'nın tarafsızlık politikasıyla ilişkilendirilmiştir. Tarafsızlık politikasının, İran'ı savaşa sürükleyebilecek tehlikeler

[914] Ra'd (11 Recep 1333/26 Mayıs 1915). *Evza-ı Kirmanşah.* Sene 6, Sayı 121, s. 3.
[915] Ra'd (23 Recep 1333/7 Haziran 1915). *Evza-ı Kirmanşahan.* Sene 6, Sayı 127, s. 3.
[916] *İran ve Ceng-i Cehâni-yi Evvel: Esnâd-ı Vezerat-ı Dâhile,* No: 137, 145, s. 116-117, 128.

barındırdığına dikkat çekilmiş ve bu yaklaşımın aslında Rusya ve İngiltere'nin çıkarlarına hizmet ettiğinin altı çizilmiştir. Haberde, Rauf Bey'in bölgedeki etkisinin Kirmanşah halkında büyük bir heyecan yarattığı ve yaklaşık 700-800 kişinin silahlanarak şehirden ayrıldığı da ifade edilmiştir. Bu durum, İran'ın tarafsızlık politikasına yönelik eleştirileri artırmış ve neticesinde Kirmanşah topraklarında iki Müslüman grup arasında çatışmaların başlamasına neden olmuştur. Çatışmalar, siyasi bir krizi değil, sosyal düzeyde büyük tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Haberde Türklerin bu durumun daha da kötüleşmesine sebep olduğu ve adeta İran'a karşı bir plan yürütüyormuş gibi davrandıkları iddia edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Tahran Büyükelçisi Asım Bey'in acilen uyarılması gerektiği vurgulanmış ve yaşanan olayların Rusya ile İngiltere'nin çıkarlarına hizmet ettiğinin altı çizilmiştir. Durumun giderek daha karmaşık bir hal aldığı belirtilerek, İran hükûmetinin acil bir çözüm üretmesi gerektiği ifade edilmiştir.[917]

Haziran ayının ortalarında Kirind'te meydana gelen çatışmalar, Rauf Bey'in komutasındaki Osmanlı birliklerinin, sayıca üstün yerel aşiretler tarafından kuşatılmasıyla sonuçlanmıştır. Kasr-ı Şirin'den Kirind'e kadar yaklaşık 120 kilometrelik bir mesafeyi kat eden ve Kirmanşah ile Hemedan'a saldırmayı planlayan Rauf Bey çatışmalarda ağır kayıplar vermiştir. Yerel aşiretlerin sayısal üstünlüğü ve direnişi Rauf Bey'in bölgedeki stratejik hedeflerine ulaşmasını engellemiş ve ciddi zorluklar yaratmıştır.[918]

Bu gelişmeleri ele alan İrşâd gazetesi, 1 Temmuz tarihli "Kirind'teki Savaşın Tafsili" başlıklı haberinde, Osmanlı kuvvetlerinin bölgedeki düzeni sağlamakta zorlandığını ve sağlanan destek eksikliği ile karşıtlıkların, çevre köyler ve sınır bölgelerinde karışıklıklara yol açtığını belirtmiştir. Bu çatışmalar halk arasında büyük bir heyecan yaratmış ve Osmanlı Devleti'ne karşı isyanların başlamasına neden olmuştur.

25 Haziran'da Kirind'ten alınan haberlere göre, Osmanlı ordusu ile Kirind halkı arasında dört gece dört gündüz süren yoğun çatışmalar yaşanmış ve çatışmalar sonucunda Osmanlı ordusu ağır kayıplar vererek teslim olmak zorunda kalmıştır. Çatışmanın ardından, şehir ileri gelenleri toplanmış ve İhtişamü'l-Memalik'e destek olmak amacıyla silahlanmışlardır. Ancak bu girişimden henüz somut bir sonuç alınamamıştır.

30 Haziran'da gelen başka bir habere göre Kirind'teki Osmanlı kuvvetleri kuşatılmış ve ciddi kayıplar vermiştir. Kirind halkının kaçışı sürerken Sencabi aşireti de Kirind halkını

[917] Nevbahar (9 Şaban 1333/23 Haziran 1915). *Evza-ı Kirmanşah.* Sene 4, Sayı 52, s. 1.
[918] *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye.* c. VII, s. 641.

savunmak amacıyla bölgeye gelmiştir. Bu gelişmeler, bölgedeki kaosun daha da derinleşmesine neden olmuş ve Kirind'teki çatışmaların şiddetini artırmıştır. [919]

Bu koşullar altında, Rauf Bey aşiretlerle yaşanan çatışmalardan daha fazla kayıp vermemek adına stratejik bir karar alarak, göçebelere karşı saldırgan bir tutum sergilemekten kaçınma ve barışçıl bir yaklaşım benimseme yolunu seçmiştir. Bu karar hem yerel halkla hem de İran hükûmetiyle daha iyi ilişkiler kurmayı hedefleyen bir adım olarak değerlendirilmiştir. İran hükûmeti, Rauf Bey'in önceki sert tutumunu terk etmesini, iki Müslüman ülke arasındaki ilişkiler açısından olumlu bir gelişme olarak görmüştür.[920]

Barışçıl tutum sonrasında, Rauf Bey ile Sencabi aşireti arasındaki ihtilafı çözmek için bir müzakere süreci başlatılmıştır. Bu süreçte Osmanlı, Almanya ve yerel yöneticilerin katılımıyla bir meclis oluşturulmuştur. Meclise, Osmanlı Ataşemiliteri Fevzi Bey, Rauf Bey'i temsilen Erkan-ı Harp Ruşeni Bey, Kirmanşah Kargozarı Muazzidü'l-Mülk, Şehbender Ali Refik Bey, Jandarma Reisi Yüzbaşı Sonson, Almanya'nın Kirmanşah Konsolosu Schünemann, Sencabi Reisi Samsamü'l-Memalik ve Kelhor ile Goran aşiretlerinin vekili Serdar Muktedir gibi önemli isimler katılmıştır.[921]

Görüşmelerin sonucunda, taraflar arasında "Hüsrevabad Barış Antlaşması" imzalanmıştır. Bu antlaşma, Rauf Bey'in müfrezesi ile bölgedeki aşiretler arasındaki çatışmaları sona erdiren ve barışçıl bir çözüm sağlayan önemli bir adım olmuştur. Antlaşma bölgesel barışın tesis edilmesine yönelik bir dönüm noktası olarak değerlendirilmiş ve Osmanlı Devleti'nin İran'daki stratejik hedeflerini yeniden gözden geçirmesine imkân tanımıştır.

Kirmanşah Kargozarı Muazzidü'l-Mülk, 21 Eylül 1915 tarihli raporunda Hüsrevabad Barış Antlaşması'nın imzalandığını ve antlaşma kapsamında taraflar arasında güvenlik ve iş birliğine yönelik düzenlemelerin sağlandığını bildirmiştir. Rapor, Osmanlı Devleti ve İran açısından büyük önem taşıyan bu antlaşmanın şartlarına ilişkin önemli bilgiler sunmaktadır. Özellikle, Kirmanşah hükûmeti aşiret reisleri ve Rauf Bey'in müfrezesi arasında yaşanan ihtilafların çözülmesi amacıyla gerçekleştirilen müzakerelere dair detaylar dikkat çekmektedir.

---

[919] İrşâd (18 Şaban 1333/ 1 Temmuz 1915). *Tafsil-i Ceng-i Kirind.* Sene 9, Sayı 81, s. 2.
[920] *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye.* c. VII, s. 680-681.
[921] *İran ve Ceng-i Cehâni-yi Evvel: Esnâd-ı Vezerat-ı Dâhile,* No: 137, s. 114-118. Antlaşmaya dair detaylı bilgi için bkz. *Ra'd,* "Gaile-i Kirmanşahan Hatme Yaft: Karardad-ı Komisyon", 20 Şaban 1333/3 Temmuz 1915, Yıl 6, Sayı 141, s. 1; İrşâd (21 Şaban 1333/ 4 Temmuz 1915) Hatme-i Gaile-i Kirmanşahan. Sene 9, Sayı 82, s. 2.

Antlaşmanın önemli hükümleri arasında aşiret reislerinin Osmanlı ve müttefiklerinin tebaası ve mallarının herhangi bir saldırıya uğramadan geçişini sağlama taahhüdü yer almaktadır. Bu bağlamda, Kirmanşah ile Kal'a-i Sabzi arasındaki yolun güvenliğinin jandarma teşkilatı tarafından sağlanması kararlaştırılmıştır. Ayrıca Osmanlı ve İran sınırlarında yörükler ve köylüler arasında samimi ilişkilerin teşvik edilmesi, herhangi bir ihtilafın engellenmesi gerektiği vurgulanmıştır. İranlı göçebelerin Osmanlı sınırlarına dönüşlerinde kolaylık sağlanması ve engellemelerden kaçınılması da antlaşmada belirtilen diğer hususlar arasındadır.

Antlaşmanın bir diğer önemli maddesi, Osmanlı Ataşemiliteri Fevzi Bey'in, Rauf Bey ve müfrezesinin Kirmanşah sınırlarından çıkarılması konusunda taahhütte bulunmasıdır. Bu taahhüt karşılığında aşiret reisleri belirtilen şartlara uymayı kabul etmişlerdir.[922]

Hüsrevabad Barış Antlaşması, Osmanlı Devleti ve İran arasında bir dönüm noktası olmuş ve iki ülke arasında barışçıl bir çözüm sağlanması amacıyla imzalanmıştır. Antlaşma kapsamında, Osmanlı kuvvetlerinin özellikle Kasr-ı Şirin, Kirind, Patak ve Serpol Zehab gibi stratejik noktalardan çekilmesine karar verilmiştir. Ancak İran hükûmetine göre yalnızca Kirmanşah'tan değil, Osmanlı kuvvetlerinin tüm İran topraklarından çekilmesi gerekmekteydi. Bu çekilme, iki ülke arasında yeni bir dostluk dönemi başlatmak için önemli bir fırsat olarak değerlendirilmiştir.[923]

İstanbul'daki İran elçisinin 24 Eylül 1915 tarihli raporunda, Rauf Bey'in uzun ve zorlu bir sürecin ardından görevden alındığı belirtilmiştir. Elçi, Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın Rauf Bey'i Afganistan'a gönderilmesi düşünülen elçilik görevine atama teklifinde bulunduğunu ifade etmiştir. Bu gelişme, İran Dışişleri Bakanlığı'nın ısrarı sonucunda gerçekleşmiş ve Rauf Bey'in bölgeden ayrılmasına neden olmuştur. Ayrıca elçi Almanların Rauf Bey'in görevden alınmasından memnuniyet duyduğunu ve bölgedeki askeri birliklerin komutasını devralmak üzere Sarazir isimli bir komutanın atanacağını bildirmiştir. Osmanlı kuvvetlerinin bölgedeki tüm askeri faaliyetlerini sonlandırarak, tamamen çekilmesi sürecine girildiği ifade etmiştir.[924]

Almanların Rauf Bey ve müfrezesine karşı çıkmasına rağmen, Rauf Bey'in önderliğindeki Osmanlı kuvvetleri Kirmanşah'tan Hemedan'a kadar olan bölgeyi fiilen kontrol altına almıştı. Bu stratejik üstünlük, başta Afganistan misyonu olmak üzere Osmanlı ve Alman delegasyonlarının silah konvoylarının ve diğer stratejik hareketlerin Kasr-ı Şirin

[922] *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye.* c. VII, s. 682-684.
[923] Age, s. 666-679.
[924] Age, s. 685-686.

yolu üzerinden İran'a engelsiz bir şekilde ulaşmasını sağlamıştı. Bu süreç Avusturya ve Almanya elçilerinin altın yüklü sandıklarla Tahran'a girişine de olanak tanımıştı. Bunun yanı sıra Rus Konsolosu Çerkezov ve İngiliz meslektaşı McDowell, Bank-ı Şahinşahi yöneticileriyle birlikte Kirmanşah'taki Türk kuvvetlerinin artan tehdidi karşısında şehirden çekilmek zorunda kalmışlardı. Bu gelişmeler Schünemann ve Türk konsolosunun Kirmanşah üzerindeki denetimini güçlendirmişti.[925] Ancak İran kaynaklarına göre, Alman yetkililerinin bölgede üstünlük kurma çabaları ve müfreze aleyhine oluşturdukları kamuoyu, Osmanlı müfrezesinden beklenen başarıyı engellemişti. Bu nedenle müfrezenin faaliyetlerinden istenen sonuç alınamamış ve lağvına karar verilmişti. Müfrezeden vazgeçilmesi, Almanya için büyük bir memnuniyet kaynağı olmuştu. Zira bu karar, aynı zamanda Kirmanşah'ın tam anlamıyla Alman etkisi altına girmesine olanak sağlamıştı.

İran kamuoyunda, 1915 yılında Rauf Bey'in Kirmanşah'ta geniş çaplı bir işgal hareketi başlattığı yönündeki görüşler yaygındı. Rauf Bey'in Kasr-ı Şirin, Patak, Serpol Zehab ve Kirind bölgelerindeki aşiretlerle özellikle Sencabi aşiretiyle savaşlara girdiği, köylülerin tahıl ve mallarını yağmaladığı ve büyük bir yıkıma neden olduğu belirtilmiştir. Kirmanşah Kargozarı'nın raporunda, Rauf Bey'in Kirmanşah halkına toplamda 1 milyon 187 bin tümenlik bir zarar verdiği ifade edilmiştir. Bu zarar maddi kayıplarla sınırlı kalmamış manevi yıkımları da beraberinde getirmiştir.[926]

İran'ın Bağdat Karperdazı'na göre, Rauf Bey'in bölgedeki eylemleri ciddi bir kaos ortamı yaratmıştır. Şiddet, öylesine bir boyuta ulaşmıştı ki Osmanlı ile ittifak halinde olan Kelhor aşireti bile Rauf Bey'e karşı tavır alarak desteğini çekmiştir. Karperdaz'ın raporunda, Rauf Bey ve komutasındaki kuvvetlerin Kirind'in Osmanlı toprağı olduğunu iddia ettikleri, buradaki halkın Türklere tabi olduğunu savundukları ve bu gerekçeyle asker gönderilmesi gerektiğini ileri sürdükleri belirtilmiştir.[927] Bu tür açıklamalar sadece bölgede büyük bir karışıklık yaratmakla kalmamış Osmanlı kuvvetlerinin Kirind'i ilhak etme planlarını meşrulaştırmaya yönelik bir adım olarak değerlendirilmiştir. Karperdaz ayrıca, Rauf Bey'in Kirind'te el koyduğu malları Bağdat'a göndererek orada satışa çıkardığını ve ciddi

[925] *İran ve Ceng-i Cehâni-yi Evvel: Esnâd-ı Vezerat-ı Dâhile,* No: 99,100, 101, 102, s. 80-82; Ahmed Ali Sipehr, age, s. 162; Muhammed Gholi Majd, age, s. 120.
[926] *İran ve Ceng-i Cehâni-yi Evvel: Esnâd-ı Vezerat-ı Dâhile,* No: 148, s. 132-135; Bahar, M. Ş. (1399). Tarihçe-i Se Sal-u Nime-i Ma ve Ceng (1914-1917). Şiraze, Tahran, s. 117; Dehkani, R. (1387). *Revabıt-ı İran ve Osmanî ez-İnkılab-ı Meşrutiyet ta Payan-ı Ceng-i Cehâni-yi Evvel (K. 1324-1336)*. Isfahan Üniversitesi, Edebiyat ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Isfahan, s. 123.
[927] *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye.* c. VII, s. 652-659.

suistimallerde bulunduğunu öne sürmüştür. [928] Bu durum maddi kayıpların yanı sıra bölgede güvenlik ve istikrarın ciddi şekilde sarsılmasına neden olmuştur.

Rauf Bey'e yönelik iddialara ilişkin olarak, Osmanlı Devleti'nin Tahran Büyükelçisi Asım Bey'in İran Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 4 Temmuz 1915 tarihli telgrafta yaşanan olayların Osmanlı ordusu aleyhine yanlış yansıtıldığı belirtilmiştir. Asım Bey, telgrafta asıl suçluların Kirindli aşiretler olduğunu ifade ederek bu aşiretlerin Osmanlı askerlerine saldırdığını ve ciddi kayıplara yol açtığını savunmuştur. Özellikle Osmanlı askerlerinin hamamda öldürülmesi ve iletişim hatlarının tahrip edilmesi gibi eylemlerin Kirindliler tarafından gerçekleştirildiğini vurgulamıştır. Bu saldırıların ardından Osmanlı kuvvetlerinin geri püskürtme yaptığı ancak 9 Haziran'da Sencabi aşireti başta olmak üzere Goran, Kalhani ve Kirindli aşiretlerden oluşan yaklaşık dört bin kişilik bir kuvvetin Osmanlı ordugahına saldırdığı aktarılmıştır.

Asım Bey, bu olayların sorumluluğunun Rauf Bey'in müfrezesi değil, İngilizler tarafından desteklenen Sencabi aşireti olduğunu ileri sürmüştür. Rauf Bey'in bölgedeki varlığını, Rus kuvvetlerinin İran'daki artan etkinliği ve Kazak birliklerinin Hemedan'a gönderilmesiyle bölgedeki dengenin tehdit edilmesi gerekçesiyle açıklamıştır. Asım Bey'e göre, Rauf Bey'in hareketi, yalnızca bölgesel güvenliği sağlama amacını taşımaktadır; ancak Sencabi aşiretlerinin saldırıları karşısında savunma yapmak zorunda kalmıştır. Bu bağlamda Asım Bey, Sencabi aşiretlerinin saldırılarında Osmanlı subayı İsmail Hakkı Bey'in şehit düşmesine özel bir vurgu yapmıştır.

Asım Bey'in telgrafında, Kirmanşah'taki aşiretlerin İran hükûmetinin emirlerine uyarak tarafsız kalmayı tercih etmelerine rağmen Osmanlı'nın cihat ilanına karşı bu aşiretlerin Osmanlı ordusuna nasıl saldırabildiklerini sorgulamaktadır. Asım Bey, bu tür eylemlerin İslam dünyasının ve Müslüman vatanlarının korunması amacıyla cihat ilan eden bir devlete karşı gerçekleştirilen bir ihanet olduğunu ve İslamî hükümlere aykırılık teşkil ettiğini belirtmiştir. Ona göre, ilan edilen cihada karşı gelmek reddedilmesi gereken bir tavırdır ve bu cihadın gereklerine uymak Müslümanlar için dini bir zorunluluktur.

Öte yandan, Asım Bey Osmanlı Devleti'nin hiçbir zaman İran topraklarını işgal etme veya ele geçirme niyeti taşımadığını vurgulamıştır. Osmanlı'nın temel amacının bölgedeki engeller ortadan kalktığında İran'dan geri çekilmek olduğunu ifade etmiştir. Ancak Rusya'nın İran'da gerçekleştirdiği keyfi müdahaleler ve toprak işgalleri karşısında İran hükûmetinin

[928] Age, s. 662-663.

sessiz kalması, Asım Bey tarafından eleştirilmiştir. Özellikle Rusya'nın kutsal yerlere zarar vermesi karşısında İran'ın herhangi bir karşılık vermemesi, Osmanlı Devleti'ni harekete geçirme konusunda etkili olmamış ve bu durum Osmanlı diplomatik çevrelerinde büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır.

Asım Bey, Müslüman bir devletteki vatandaşların Ruslar tarafından zulme uğramasına rağmen, bazı İranlı liderlerin (Şücâü'd-Devle ve Şeyh Haz'al gibi) Osmanlı Devleti'ne düşmanlık beslediğini ve batıdaki aşiretleri Osmanlı'ya karşı kışkırttığını dile getirmiştir. Bu liderlerin, Osmanlı Devleti'ne yönelik saldırıları teşvik etmeleri, bölgesel istikrarsızlık açısından ciddi sonuçlar doğurmuştur. Asım Bey, İran hükûmetinin bu tür iç sorunlar karşısında etkili adımlar atmamasını eleştirerek bu durumun İran yönetiminin sorumluluğunu artırdığını ifade etmiştir. Neticede Asım Bey, Kirmanşah'taki olayların sorumluluğunu Osmanlı Devleti'ne yüklemenin haksızlık olduğunu savunmuş ve bu olayların asıl sorumlularının, bu eylemleri gerçekleştirenler ve onları teşvik edenler olduğunu belirtmiştir.[929]

5 Eylül 1915 tarihli Dışişleri Bakanlığı'ndan Osmanlı Devleti'nin Tahran Büyükelçisi Asım Bey'e gönderilen cevap telgrafı olaylara farklı bir perspektif sunmuştur. Telgrafta Kirindli aşiretlerin Osmanlı askerlerine saldırdığı iddiası reddedilmiş ve ilk saldırının Osmanlı Devleti'ne bağlı Dilo aşireti tarafından gerçekleştirildiği belirtilmiştir. Sencabi aşiretinin ise yalnızca kendi topraklarını savunmaya çalıştığı ve saldırgan bir tutum içinde olmadığı ifade edilmiştir. Bakanlık, Osmanlı askerlerinin Kirindli aşiretlere yönelik öldürme ve uzuv kesme gibi eylemler gerçekleştirdiği suçlamalarını kesin bir dille reddetmiştir. Bu tür suçlamaların Osmanlı Devleti'nin yerel halk üzerinde uyguladığı mezalimleri örtbas etme amacıyla uydurulduğunu ileri sürmüştür. İletişim hatlarının tahrip edilmesi olayının Osmanlı Devleti'nin saldırgan tutumundan kaynaklandığı ve bu tutumun yerel halk arasında bir tepkiyle karşılık bulduğu savunulmuştur.

Telgrafta Rauf Bey'in "İslam Komutanı" olarak tanıtılması ve binlerce çocuğa adının verilmesi "şaşırtıcı" bir gelişme olarak nitelendirilmiştir. Bakanlık, bu unvan ve övgülerin Rauf Bey'in İslam ahalisinin evlerini ve ibadet yerlerini yıkmasıyla çeliştiğini ifade etmiştir. Ayrıca Rauf Bey'in malları ve paraları düşman ülkeden ganimet gibi alıp Bağdat'a taşıyarak burada satmasının, İslam dünyasına büyük zarar verdiği vurgulanmıştır.

[929] *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye.* c. VII, s. 641-648.

Bakanlık, Osmanlı birliklerinin Şücâü'd-Devle'ye karşı gerçekleştirdiği harekâtın İran hükûmetinin rızası dışında yapıldığını ve Şücâü'd-Devle'nin tavırlarından rahatsızlık duyulduğunu dile getirmiştir. Şeyh Haz'al ile ilgili herhangi bir raporun henüz gelmediği de belirtilmiştir. Bununla birlikte Serdar Mukri, Muzaffer Saltana, Muhammed Han Bane ve gümrük memuru Mirza Nimetullah'ın idam edilmesi; Azerbaycan sınırındaki aşiretlerin kışkırtılması, köylerin ve yerleşim yerlerinin yağmalanması ve tahrip edilmesi; Batı sınırlarının işgali ve İran Arabistanı'na (Huzistan Eyaleti) yapılan saldırılar, Osmanlı Devleti'nin askeri ve sivil yetkililerinin uygunsuz davranışlarının bir sonucu olarak değerlendirilmiştir. Bakanlık, tüm maddi ve manevi kayıpların sorumluluğunu Osmanlı Devleti'ne ve onun yerel yöneticilerine yüklemiş ve bu zararların tanzimi için bir komisyon kurulmasını önermiştir. Ayrıca Osmanlı güçlerinin tüm İran topraklarından çekilmesi gerektiğini belirterek, bu adımın iki İslam ülkesi arasındaki ilişkilerin daha sağlam bir temele dayandırılmasına katkı sağlayacağını ifade etmiştir.[930]

Sonuç itibariyle, İran Dışişleri Bakanlığı, Asım Bey'e gönderdiği bu telgrafla, batı bölgelerinde yaşanan olayların sorumluluğunu Osmanlı Devleti'ne yüklemiş ve İran'ın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü savunma çabalarını vurgulamıştır. Bu gelişme iki ülke arasındaki gerilimlerin uluslararası diplomasi bağlamında yeni bir merhaleye taşındığını göstermektedir.

6. Güney Batı İran'da Vukua Gelen Hadiseler ve Bölgedeki Aşâirin Osmanlı ve İngilizlere Karşı Tutumu

Wilhelm Wassmuss, Afganistan'daki misyonunda yaşadığı ihtilaflar nedeniyle görevinden ayrıldıktan sonra, 1915 yılı ocak ayı sonlarında Almanya'nın Şiraz Konsolosu olarak göreve başladı.[931] Bu süreçte, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki süregeldiği mücadeleler doğrultusunda, çeşitli diplomatik ve stratejik faaliyetlerde bulunmayı hedefledi. Nitekim, Wassmuss İran'da en etkili aşiretlerden biri olan Bahtiyari başta olmak üzere, Deştestan, Tengestan, Çahkutah ve diğer aşiretlerle ittifak kurarak, bu grupları İngilizlere karşı organize etmeye çalışıyordu.[932] Böylece, İran'ın güneyi de tıpkı kuzeyi gibi, muharip devletlerin siyasi, askeri ve istihbari açıdan nüfuz mücadelesine sahne oldu.

---

[930] *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye.* c. VII, s. 666-679.

[931] Ancak, Dışişleri Bakanı Muavinüd'-Devle, Şiraz Kargozarı'na gönderdiği bir belgede, hükûmetin Wilhelm Wassmuss'u henüz resmi bir kişi olarak tanımadığını vurgulamıştır. Detaylı bilgi için bkz. *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafi-yi İran,* No: 307, s. 132-133.

[932] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 74-75; *İran ve Ceng-i Cehâni-yi Evvel: Esnâd-ı Vezerat-ı Dâhile,* No: 31, 32 s. 205-206, 210.

Osmanlı-İngiliz nüfuz mücadelesinin sürdüğü sıralarda (Mart 1915), İran'ın nüfuz bölgelerine ayrılmasını öngören 1907 tarihli Rus-İngiliz anlaşması, yeniden gözden geçirilmek üzere ele alındı. Bu çerçevede, İran coğrafyasının sadece Rus ve İngiliz nüfuz bölgelerine ayrılmasını içeren yeni bir antlaşma (İstanbul Antlaşması) yapıldı. Savaş sonrasında, Ruslar İstanbul ile Boğazların kontrolünü sağlayarak, tarafsız bölgenin kontrolünü İngiltere'ye bıraktı. Ayrıca, İran'ın tarafsız bölge olarak kabul edilen alanlarındaki petrol bölgelerinin kontrolü de İngiltere'ye geçti. Bunun sonucunda, Huzistan, Luristan, Fars ve Kirman eyaletlerinin İngiliz nüfuz alanına ilhakı, İngiltere'nin İran'ın tüm stratejik ve önemli noktalarına hâkim olmasını sağladı. Dahası, Basra Körfezi'ndeki petrol bölgelerinin kontrolünü ele geçiren İngiltere, Afganistan ve Hindistan arasındaki demiryolu hatlarını da denetim altına alma fırsatı buldu.[933] Antlaşma ile, Rusların Kuzey İran'da yaklaşık 11.000 Kazak askerinden oluşan bir güç, İngilizlerin ise güneyde aynı sayıda Güney İran Polisi (SPR: South Persia Rifles) kurması kararlaştırıldı. Ayrıca, İran maliyesinin karma bir yönetim tarafından yönetilmesi konusunda da anlaşmaya varıldı.[934] Böylece İngiltere ve Rusya'nın etkisi altında kalan İran, bölgedeki stratejik ve ekonomik kaynaklar açısından önemli bir hedef haline geldi.

İngiliz ve Rus hükûmetlerinin İran coğrafyasını taksim etmeleri, askeri ve ekonomik alandaki kararları, zaten zayıf olan İran merkezi otoritesinin işlevsiz hale gelmesine neden oldu. İran hükûmeti, ülke genelindeki olayları denetleme kapasitesine sahip olmadığının bilincindeydi.[935] Bu durum, başta yerel yönetimler olmak üzere halk ve ulemânın hükûmetin tarafsızlık politikasına karşı Osmanlı ya da İngiliz tarafında yer almasına yol açtı. Nitekim, İran Jandarma Teşkilatı'ndaki İsveçli subaylar ile Fars Valisi Muhbirü's-Saltana'nın[936] desteğiyle, Osmanlı ve Alman ajanları, yerel göçebeleri, Buşehr ve Şiraz'daki İngiliz konsolosluklarına saldırmaya teşvik etti.[937] 9 Mart 1915'te Buşehr'deki Alman konsolosu ve Wonckhaus şirketinin müdürü Listmann ile eşinin tutuklanması, bölgedeki Alman yetkililerinin ve şirket görevlilerinin tutuklanmasına ve konsolosluk belgelerinin ele geçirilmesine yol açtı. Ele geçirilen belgeler, İngilizlere ait Hint-Avrupa telgraf hatlarının tahrip edilmesi talimatlarını içermekte olup, aynı zamanda İngilizler, Osmanlı ve Alman

[933] İraj Zowghi, age, s. 194.
[934] Meşkur, M. C. (1388), *Tarih-i İran-ı Zemin: ez Ruzgar-ı Bastan ta İnkıraz-ı Kacariyye*. İntişârât-ı Eşraki-Saffar, Tahran, s. 377; Ahmed Ali Sipehr, age, s. 127-131. Muhammed Gholi Majd, age, s. 121-123;
[935] Hatta Dışişleri Bakanı Rusya'daki elçisine gönderdiği bir telgrafta Rusların kuzeydeki, İngilizlerin ise güneydeki faaliyetlerinin nefrete neden olduğunun yanı sıra hükûmeti de oldukça zor duruma soktuğunu bildirecekti. Detaylı bilgi için bkz. *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafi-yi İran,* No: 287, s. 125.
[936] Muhbir üs Saltana olarak bilinen Mehdi Kuli Hidayet, (d.1864–ö.1955) Kacar ve Pehlevi dönemlerinde önemli görevlerde bulunmuş devlet adamıdır. Harp döneminde ise Fars Eyalet Valisi idi.
[937] Muhammed Gholi Majd, age, s. 110.

ajanlarının İran ve Afganistan'daki stratejik hedeflerini daha net bir şekilde anlamışlardı. İngiliz yetkililer, Wassmuss'un Güney İran'daki nüfuz bölgesinin Fransa'nın topraklarına denk büyüklükte olduğunu fark etmiş ve buna karşı tedbirler almayı planlamışlardı.[938] Wassmuss, İngilizler tarafından tutuklansa da kaçmayı başarmış; Sipehr'in ifadeleriyle, "akıllı tavuk" kendini ele vermemişti.[939]

İngilizlerin Alman vatandaşlarını tutuklaması ve Osmanlı yetkililerine karşı sergiledikleri tutum, başta Güneybatı İran'daki Buşehr olmak üzere bölgedeki İranlıları büyük ölçüde öfkelendirmiştir. Özellikle, Buşehr'deki Ayetullah Seyyid Abdullah Biladi'nin önderliğinde, ulemâ ve halk toplanarak İngilizlere karşı protesto düzenlemişti.[940] Ra'd gazetesinin 21 Nisan 1915 tarihli sayısında ise halkın tepkisi sonucu Buşehr'deki dükkânların ve pazarların kapatıldığına dair bilgi verilmektedir. Gazetede, Buşehr'deki İngiliz konsolosunun, Kazerûn Valisi Nasır Divan'a gönderdiği telgrafta, valinin İran hükûmetinin sadık hizmetkârlarından biri olarak tanındığını belirtilmiş ve İngiltere'nin ise İran'ın en yakın dostlarından biri olduğu, birçok kez ülkeye yardımda bulunduğu vurgulanmıştı. Telgrafta ayrıca, İngiltere'nin Almanya ile savaş halinde olduğu, ancak İslam devletleriyle savaşmadığı ve bunu, İran'dan ve diğer bölgelerden Osmanlıya buğday ihraç edilmesine izin vererek gösterdiği ifade edilmişti. Son dönemde, burada Alman konsolosunun bir komplo faaliyetini başlatmış olduğu ve bu yüzden tutuklandığı, aynı şekilde Alman elçilik yetkilisinin de benzer bir faaliyet içinde olduğu, İsveçli subayların desteğiyle, güneydeki aşiret liderlerini İngilizlere karşı kışkırtmaya çalıştığı belirtilmişti. Telgrafta, İngiltere'nin İran ile savaşa girme niyetinin olmadığı ve İran'ın da İngiltere ile savaşmayı istemediği, çünkü bunun kendisine zarar vereceğinin bilindiği ifade edilmişti.[941] Böylece İngiliz konsolosunun telgrafında, İran hükûmetinin tarafsızlık politikasını sürdürmemesi durumunda, bunun sorumluluğunun tamamen İran'a ait olacağı ve olası sonuçların İran'a zarar verebileceği yönünde üstü kapalı bir tehdit ima edilmişti.

İngilizlerin tutum ve davranışlarına karşı, Güneybatı İran'daki resmi idarelerden tepkiler giderek artmaya başlamıştı. Özellikle, İran Merkezi Jandarma idaresi, İngiliz hükûmetinin mali desteğine rağmen, teşkilat içerisinde İngilizlerin davranışlarından duyulan

[938] *İran ve Ceng-i Cehâni-yi Evvel: Esnâd-ı Vezerat-ı Dâhile,* No: 9, s. 184-185; Ahmed Ali Sipehr, age, s. 75, 151.
[939] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 75; *İran ve Ceng-i Cehâni-yi Evvel: Esnâd-ı Vezerat-ı Dâhile,* No: 6, s. 180-181; *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafi-yi İran,* No: 272, s. 119.
[940] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafi-yi İran,* No: 286, s. 125; Ahmed Ali Sipehr, age, s. 97-98.
[941] Muhammed Gholi Majd, age, s. 113.

rahatsızlıklarını dile getirmişti.[942] Şiraz Jandarma idaresi, Alman konsolosu Listermann'ın tutuklanmasını protesto ederek, onun derhal serbest bırakılmasını talep etmişti.[943] Benzer bir tepki de Fars Valisi Muhbirü's-Saltana'dan[944] gelmişti. 21 Mart 1915'te Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporda, bölgesinde meydana gelen olayların sebeplerini açıklarken, bu duruma İngilizlerin neden olduğunu ifade etmiştir. Vali, silahlı askerlerin ülkeye saldırmalarına ve tarafsız bir ülkedeki yabancıların diğer yabancıları tutuklamasına dair eleştirilerde bulunmuş, halkın sağduyulu olduğunu ancak vatanlarını savunma söz konusu olduğunda hiçbir yabancıdan çekinmediklerini belirtmişti.[945] Bir telgraf da Şiraz'dan gönderilmişti. Şiraz'dan 50 ulemâ tarafından imzalanan telgrafta, Osmanlı Devleti ile Rusya ve İngiltere arasındaki savaşın başlangıcından itibaren, Müslümanların birliğinin sağlanmasının ve İslam alimlerinin, özellikle Bağdat'taki alimlerin, emirleri doğrultusunda İran halkının ve güney bölgelerinde yaşayanların dini ve hukuki sorumlulukları hakkında bilgilendirilmesi gerektiği ifade edilmişti. Telgrafa göre, bu bilgilendirme ile halkın, söz konusu sorumlulukları yerine getirmesinin sağlanması amaçlanmıştı. Ancak, aynı telgraf metninde, Rus ve İngiliz devletlerinin bu dönemde İran'ın tarafsızlık politikasına saygı göstereceklerine dair bir beklenti olduğu belirtilmiş ve bu nedenle daha temkinli bir yaklaşım benimsenerek harekete geçmek yerine sessiz kalınması gerektiği ifade edilmişti. Telgrafa göre, Osmanlı ve Alman yetkililerinin tutuklanması, söz konusu iki devletin herhangi bir beklenmedik eylemden çekinmediklerini ortaya çıkarmıştı.[946]

Devlete bağlı kurum ve kuruluşlardan gelen itirazlar, diğer yerel yetkililer ve özellikle Tengestan, Deştestan, Arap kabile güçlerinin, ulemânın desteğiyle, İngilizlere karşı tepkilerini gösterip Osmanlı Devleti'ne destek vermelerine zemin hazırlamıştı. Özellikle Kaşkaî,[947] reisi Savletü'd-Devle, İngilizlere karşı derin bir düşmanlık beslemesine rağmen, Osmanlı

[942] Bunda; Jandarma Teşkilatı içerisindeki İsveçli subayların Alman yanlısı eğilimlere sahip olması, aynı zamanda Rus ve İngiliz karşıtı eğilimler ve hükûmetin içerisinde bulunduğu mali kriz nedeniyle teşkilat için bütçe ve kredi sağlayamaması gibi etkenleri sıralayabiliriz

[943] *İran ve Ceng-i Cehâni-yi Evvel: Esnâd-ı Vezerat-ı Dâhile,* No: 16, 17, s. 190-193; İraj Zowghi, age, s. 149.

[944] Muhbir üs-Saltana'ya göre İngilizler, İran hükûmetinden kendi lehlerine tarafsızlık arıyorlardı. Muhbir üs Saltana Marling'in bu amaçla gönderdiği 21 Mayıs 1915 tarihli telgrafına verdiği cevapta: *Tarafsızlığın anlamı, insanları haklarını savunmak için konuşmamaya zorlamaksa, benden beklemeyin."* diyerek tepkisini ortaya koyacaktı. Detaylı bilgi için bkz. Muhbirü's Saltana (1344). *Hatırat ve Heterat*. Zevvar, Tahran, s. 279.

[945] *Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafî-yi İran,* No:316, s. 137; Ahmed Ali Sipehr, age, s. 100.

[946] Nevbahar (2 Cemaziyelevvel 1333/18 Mart 1915). *Telgraf-ı Dahiliye: ez-Şiraz.* Sene 4, Sayı 26, s. 4.

[947] Bayur'un verdiği bilgilere göre, Kaşgai (Kaşkaî) oymakları, Kaşgar'dan göç ederek Güney İran'daki Fars eyaletine yerleşmişlerdir. Bir rivayete göre, bu yerleşim Hülâgu tarafından gerçekleştirilmiş, bir başka rivayete göreyse Şah Abbas I. tarafından yapılmıştı. Kaşgai oymaklarının ana yerleşim yeri Firuzabad'dır. Genel olarak göçebe bir yaşam tarzını benimseyen bu oymak, yaklaşık 60 bin aileden oluşmaktadır. Oymak lideri Savletü'd-Devle, İngilizlere karşı derin bir düşmanlık beslemiş, çoğunlukla Türk-Alman yanını tutmuş, ancak zaman zaman İngilizlerle de ilişki kurmuş ve anlaşmalar yapmıştı. Detaylı bilgi için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, age, c. III, Kısım III, s. 126.

Şeyhülislâmı ve Atabât-ı Âliyât alimleri tarafından ilan edilen cihat fetvalarına olumlu yaklaşmakla birlikte, Tahran'ın talebi üzerine bir süre tarafsız kalmayı tercih etmişti.[948]

Bu sırada Rus hükûmeti ile imzalanan İstanbul Antlaşması, Kırım Harbi'nin kazançlarını bir anda ortadan kaldırarak İstanbul ve Boğazları Rusya'ya devretmiş ve bu durum, İngiltere'nin İran'ın tarafsız bölgesinde otoriter bir konum kazanmasına neden olmuştu. Zowghi'ye göre, İngiliz hükûmetinin İran'ın güneyini Rus etkisinden koruma ve Basra Körfezi'ndeki hâkimiyetini sürdürme arzusu, Boğazları koruma arzusundan çok daha ön planda olmuştu. İngiltere, bu doğrultuda Osmanlı-Alman askeri casuslarının Afganistan'a geçişini engellemeye yönelik olarak Rusya ile "East Persia Cordon" yani Doğu Kordonu'nu kurarak İran'ın doğu sınırına askeri bir hat çekmişti. Bu süreçte İngilizler, petrol boru hatlarını onarmaya çalışırken aynı zamanda Huzistan'ı işgal etmeye odaklanmışlardı.[949] 11-15 Nisan 1915 tarihleri arasında Osmanlı Devleti'ne karşı Şuaybe'de elde ettikleri zaferin ardından, General Gorringe komutasındaki 12. Tümen'i Huzistan'a sevk ederek bölgedeki Osmanlı kuvvetlerini uzaklaştırmayı hedeflemişlerdi. Nihayetinde Osmanlı kuvvetlerini Mayıs 1915'te Amâre'ye çekilmek zorunda bırakmıştı.[950]

Mayıs 1915'te, Osmanlı-Alman ittifakı adına faaliyet gösteren Wassmuss, Fars ve Buşehr'deki aşiretlerin liderleriyle ittifak kurma çabalarını sürdürüyordu. Bu sırada, Alman elçisi Prens Reuus, Avusturya elçisi Kenneth Legonti ve beraberindeki bir grup subay, büyük miktarda para ve altınla Osmanlı topraklarından İran'a geçti. Bu para, güneydeki aşiretlere dağıtıldı ve aynı zamanda Osmanlı Şeyhülislâmı ile Kerbelâ ve Necef alimlerinin fetvaları da verildi. Böylece, güneyli aşiretler maddi ve manevi olarak ikna edilmeye çalışıldı. Wassmuss, bu stratejiyle kısa süre içinde Tengestan, Deştensan aşiretlerini de kendi safına çekmeyi başardı. Wassmuss'un aşiretleri ikna etmesinde, Jandarma teşkilatındaki İsveçli subayların, Fars Valisi Muhbirü's-Saltana'nın yardımlarıyla önemli bir rolü oldu. Jandarmanın desteğiyle Wassmuss, bölgedeki İngiliz ve Hint kuvvetlerine karşı ciddi darbeler indirerek stratejik üstünlük kazandı.[951]

Bu dönemde çalışmalarını sürdüren Wassmuss, önce Ahrem'deki Zair Hızır'a uğradı. Ardından Kazerûn ve Şiraz mücahitlerinin mesajlarını Tengestan halkına iletti. Wassmuss'un amacı, Ramazan ayı (13 Temmuz-11 Ağustos 1915) gelmeden önce genel bir saldırı düzenleyerek İngilizleri İran'dan tamamen uzaklaştırmaktı. Bu hedef doğrultusunda,

[948] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 75-76.
[949] *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye.* c. VII, s.32; İraj Zowghi, age, s. 149. 192-194.
[950] Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 64; Muhammed Gholi Majd, age, s. 126-127.
[951] Abdurrıza Huşeng Mehdevi, age, s. 346; Ahmed Ali Sipehr, age, s. 76, 161-163.

bölgedeki önde gelenlerle savaş hazırlıklarına başladı.[952] Çahkutah yakınlarında Zair Hızır Han, Gazanferü's-Saltana ve bölgedeki neredeyse tüm şeyhlerle katıldığı bir toplantı düzenledi. Bu toplantıda, cesaretli birkaç gencin Buşehr'deki İngiliz konsolosluğuna savaş ilanını bildirmeleri kararı alındı.[953] Bu gelişme üzerine İran İçişleri Bakanlığı, jandarma ve valiliğe tedbir almak üzere talimat verdi.[954] Ancak Zair Hızır Han, İran hükûmetini ve özellikle İngilizlere destek verenleri eleştirerek geri adım atmayacaklarını belirtti.[955] Şiraz Jandarma İdaresi ise, merkezi idareye sunduğu raporda, Buşehr Valisi'ni, yalnızca İngilizlerin emirlerini yerine getirmekle meşgul olmakla suçlayarak, yaşanan olayların sorumluluğunu ona yükledi.[956]

Irak Kuvvetleri Komutanı General John Nixon, yaşanan siyasi gelişmelerin yanı sıra, güney İran'da İngilizler aleyhine gelişen tehlikenin farkına vararak savunma hazırlıklarına başladı. Bu doğrultuda, 12 Temmuz 1915'te, emrindeki birkaç subayını Buşehr yakınlarına muhafız olarak gönderdi. Ancak, bu muhafızlar, cihada katılan aşiretlerden oluşan silahlı kişiler tarafından öldürüldü. Ardından, İngiliz tehlikesini bertaraf etmek amacıyla, bölgedeki ileri gelenlerden Reis Ali Delvari ve Zair Hızır Han güneyde, Çahkutah Şeyhleri doğuda ve Deştestan Şeyhleri ise kuzeyde stratejik konumlarını aldı.[957]

Kaşkaî, Tengestan, Deştestan ve Çahkutah gibi aşiretlerin İngilizlere karşı direnmesinin bir diğer önemli nedeni, İngilizlerin 3 Haziran 1915'te Amâre'yi işgal ederek Osmanlı Devleti'nin Huzistan petrol bölgesine yönelik tehlikesini ortadan kaldırmalarıydı. Bu gelişme, Temmuz 1915'ten itibaren Osmanlı'ya yakın olan Tengestan, Deştestan ve Kaşkaî aşiretlerinin yanı sıra diğer aşiretlerin de İngilizlere karşı mücadeleye girişmesine yol açtı. Aşiretlerin İngiliz aleyhine savaşa katılma olasılığı, İngilizleri büyük bir endişeye sevk etti. Bu nedenle, Nasıriye'nin 25 Temmuz 1915'te işgalinin ardından, İngilizler Bağdat'a doğru ilerlemeden önce, Buşehr limanını ele geçirmeye karar verdiler. Ayrıca, bu dönemde İngiliz ve Rus elçileriyle İran Başbakanı Mustûfiü'l-Memalik arasında yürütülen ittifak müzakereleri başarısız oldu. Müzakerelerin olumsuz sonuçlanması ve İran hükûmetinin Osmanlı ve Almanya'ya yakın politikalar izlemesi üzerine, İngilizler 8 Ağustos 1915'te Juno, Pyramus, Lawrence ve Dalhousie savaş gemileriyle Buşehr'e asker çıkararak bölgeyi işgal etti. Reis Ali

[952] *İran ve Ceng-i Cehâni-yi Evvel: Esnâd-ı Vezerat-ı Dâhile,* No: 43, 44, s. 218-219.
[953] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 76.
[954] *İran ve Ceng-i Cehâni-yi Evvel: Esnâd-ı Vezerat-ı Dâhile,* No: 46, 47, s. 221-222.
[955] Age, No: 48, s. 222-223.
[956] Age, No: 49, s. 224.
[957] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 77.

Delvari'nin güçlü direnişine rağmen İngilizler, bu işgali başarıyla gerçekleştirdi.[958] Ayrıca, işgalin, Mart 1915'te İngiltere ve Rusya arasında İran'ın bölünmesiyle ilgili yapılan gizli bir anlaşmanın sonucu olduğu söylenebilir.[959]

Buşehr'in işgali üzerine Nevbahar gazetesinde kaleme alınan "Doğudaki İran Siyasetinin İflası" başlıklı yazıya göre, Buşehr Meselesi, tüm güney eyaletlerini İngiliz hükûmetine karşı kışkırtarak, her geçen dakika kapsamını genişletip yayılan bir sorun olarak, sadece İran'da değil, tüm Doğu'da İngiliz siyasetine büyük bir yenilgi getirecekti. Yazıda, Osmanlı'nın savaşa girmesi meselesinde İngilizlerin çıkarlarına hizmet eden bazı gerekçeler olsa da İran'ın siyasi durumu ile dönemin Osmanlı'sının durumu birbirine benzetilemezdi. Buşehr meselesinde İngiliz politikasının haklı bir temele dayandığı söylenemezdi. Çünkü İran, Almanya'dan Goeben ve Breslau gemilerini satın almamış, Alman subaylarını ordusunda görevlendirmemiş, kapitülasyonları kaldırmamış, Hindistan ve Belucistan sınırlarını tehdit etmemiş, Hindistan'ı istila etme planları yapmamış ve Hint sahillerini bombalamamıştı.[960]

Bâmdâd-ı Rûşen gazetesinde yayımlanan "İran ve İngilizler" başlıklı yazıda ise İngilizlerin İran ile yapmış oldukları antlaşmalara aykırı hareket ettikleri, bunun da İngilizlerin İran'daki siyasetini kötüye kullandıklarının bir göstergesi olduğu ifade edilmiştir. Yazıda, "İngiliz ve Rusların İran'a yönelik kötü politikası, bu ülkeyi çeşitli yabancıların egemenliği altındaki batılı bir kabile memleketine dönüştürmüştür" şeklinde bir değerlendirme yapılmış ve mevcut duruma karşı "Artık başka ne yapmak istiyorlar?" şeklinde bir tepki gösterilmiştir. Ayrıca, İngilizlerin meşru olmayan müdahalesinin dünyanın başka hiçbir yerinde benzerine rastlanmadığı belirtilmiş, bununla birlikte sesin dağlarda yankı bulmasına karşın, İran'da aynı oranda bir yankı bulunmadığı vurgulanmıştır. Yazıda, halkın iradesine ve yaşam koşullarına göre hareket etmesi gerektiği, aksi takdirde varlığını sürdüremeyeceği ifade edilmişti.[961]

Buşehr'in işgali sonrasında Osmanlı konsolosu şehirden çıkarıldı ve konsolosluk binasındaki Osmanlı bayrağı indirildi. Reis Ali Delvari, Zair Hızır Han ve Şeyh Hüseyin Han (Çahkutah) komutasındaki Tengestan, Deştestan ve Borazcan savaşçıları, 14 Ağustos'ta İngilizlere karşı harekete geçerek Buşehr'deki İngiliz-Hint güçlerini mağlup etti. İngilizler, bu

[958] Asr-ı Cedîd (16 Cemâziyelevvel 1334/21 Mart 1916). *Bina-yı Siyaset-i Düvel-i Mütehasıme.* Sene 2, Sayı 72, s. 2; Ahmed Ali Sipehr, age, s. 77, 193-194; İraj Zowghi, age, s. 145.
[959] Muhammed Gholi Majd, age, s. 237.
[960] Nevbahar (26 Şevval 1333/7 Eylül 1915). *İflas-ı Siyaset-i İngiliz der-Şark.* Sene 4, Sayı 72, s. 1.
[961] Bâmdâd-ı Rûşen (2 Zilhicce 1333/11 Ekim 1915). *İran ve İngilisiha.* Sene 1, Sayı 100, s. 1.

çatışmalarda ciddi kayıplar verdi ve İngiliz süvarileri, geride çok sayıda cephane bırakarak bölgeden kaçtı. Buşehr'in işgalinin ardından Şiraz'da İngiliz konsolos yardımcısı Gulamali Ali Han Nevvab bir suikaste kurban gitti. Ayrıca, İsfahan'daki İngiliz konsolosu da yaralandı. Şiraz'daki İngiliz konsolosu Frederic O'Connor, Şahi Bank Müdürü Ferguson, Hint-Avrupa Telgrafhane Başkanı Simith ve birkaç İngiliz vatandaşı esir alınıp Buşehr'deki Ahrem Kalesi'ne hapsedildi.[962]

İngilizlere karşı kazanılan zafer,[963] Güney İran'da büyük bir yankı uyandırarak, İslam'ın küffara karşı kazandığı bir zafer olarak yorumlandı. Tengestan ve Deştestan savaşçılarının İngilizlere karşı elde ettikleri başarı, neredeyse tüm İran'da duyuldu ve Tahran'a ulaşan haber halk arasında büyük bir heyecan yarattı. Kahvehane hamalları dahi Tengestan ve Deştestan savaşçılarını öven şiirler okumaya başladılar. Mücahitlerin zaferi, Şiraz'da da büyük bir sevinçle karşılandı ve halk, yardım amacıyla milli bir ordu kurdu. Çarpışmada şehit düşenler için binlerce kişinin katıldığı cenaze törenleri düzenlendi. Ayrıca, miting havasında gerçekleşen törende bir vaiz, İtilaf Devletleri aleyhinde cihat fetvası okudu.[964] Tüm bu gelişmeler üzerine Kaşkaî Reisi Savletü'd-Devle ise Tahran'a bir telgraf göndermişti. Telgrafta, Buşehr ve Deştensan'daki durum hakkında kapsamlı bir bilgiye sahip olunduğunu belirtmişti. Ona göre, ilkbahar başında, güneydeki gelişmelerin etkisiyle, İslam alimlerinin verdiği kararlar büyük bir heyecan yaratmış ve bu durum Bakanlar Kurulu'na iletilmişti. Bununla birlikte, halk, görevlerini yerine getirebilmek için hükûmetten bir talimat beklerken, tarafsızlık ilkesine sıkı sıkıya bağlı kalmaları gerektiği vurgulanmış, ancak karşılaşılan büyük zorluklara rağmen, hükûmetin emirleri yerine getirilmişti.

---

[962] Kaveh (22 Rebiülsani 1335/15 Şubat 1917). *Meydan-ı Ceng Kafkas ve İran ve Irak-ı Arap.* Sene 2, Sayı 18-19, s. 7-8; Nevbahar (1 Şevval 1333/13 Ağustos 1915). *Buşehr.* Sene 4, Sayı 65, s. 3. Muhammed Gholi Majd, age, s. 240-241; İraj Zowghi, age, s. 145-149; Ahmed Ali Sipehr, age, s. 77-80. Ayrıca Wassmuss'un göreceli başarısının nedenlerini irdeleyen Zowghi'ye göre ilki, ülkenin güney kesimlerinde İngilizlere karşı duyulan nefret ve Osmanlı Devleti ile Almanya'ya olan destekti. Diğeri ise ülkenin güneyindeki halkın vatanseverliği ve milliyetçiliği idi. Detaylı bilgi için bkz. İraj Zowghi, age, s. 148.

[963] Galibiyete ilişkin olarak Bayur ise şunları ifade etmektedir: "İngilizler, 8 Ağustos 1915 tarihinde Wassmuss'un saldırılarına karşı Buşehr limanına resmen el koymuş ve oraya bayraklarını çekmişlerdi. Bu kente yakın olan Dilber hurmalıkları halkı arasında, Wassmuss'un birçok adamının bulunması ve bunların Buşehr'e saldıranların başında yer alması nedeniyle, Ağustos ortalarında dört savaş gemisinin ateşi altında bölgeye İngiliz-Hintli askeri birliği çıkarıldı ve hurmalığın bir kısmı ele geçirildi. Ancak yanlış bir işaret verilmesi sonucu, savaş gemileri kendi birliklerine ateş açtı ve bu çatışmada 60-70 kişi hayatını kaybetti, kalanlar ise geri çekildi. Oymaklar, geri çekilen birliklerin bulunduğu yere ulaşınca durumu görüp, bu çatışmayı büyük bir yerli zaferi olarak ilan ettiler. Bir ay kadar sonra, Eylül 1915 ortasında, Wassmuss Buşhr'e karşı bir saldırı başlatır, ancak bu saldırı İngilizler tarafından püskürtülür. Yine de saldırı sabahı yoğun bir sisin etkisiyle, Wassmuss'un Tengistanlıları, sis yüzünden yolunu kaybetmeyen tek grup olduklarından, çekilen İngiliz süvarilerine karşı büyük kayıplar verdirdi (80 kişi). Sis dağıldığında, bu yerli başarısı da büyük bir zafer olarak İran'da ilan edilerek, Tahran'da Tengistan oymaklarının sürekli olarak İngilizleri yeneceği yönünde bir inanç yayıldı." Detaylı bilgi için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, age, c. III, Kısım III, s. 132.

[964] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 78-79; Yahya Devletâbâdî, age, c. III, s. 291.

Ancak, Savletü'd-Devle'ye göre, an itibariyle, tüm İslam alimlerinden gelen cihat emri ile halk arasında büyük bir heyecan yaşanmakta ve bu durumu engellemek mümkün değildir. Bu bağlamda kabinenin uzun bir süredir feshedilmiş olması nedeniyle, hükûmetin ve milletin yönetimini ellerinde tutan vekillerden acil bir yardım talep etmekte ve kesin bir görev belirlemesi yapılması gerektiğini belirtilmiş; aksi takdirde, durumun tamamen kontrolden çıkacağı uyarısında bulunmuştu.[965] Nitekim Bâmdâd-ı Rûşen gazetesi, "Fars'ın Durumu" başlıklı haberinde, Şiraz'daki mücahitlerin vatanseverlik duygusuyla hareket ederek eski düzenlerini koruma çabalarını aktarmaktadır. Habere göre, mücahitler her gün camilerde toplanarak İngiltere'nin güneydeki eylemlerine karşı duydukları derin nefretlerini dile getirmekte ve sürekli olarak askeri eğitim yaparak hazırlıklarını sürdürmektedirler. Gazetede, Şiraz'da millî bir heyecan ve direnişin hâkim olduğu, ancak mücahitlerin durumunun, İngilizler güneydeki limanları boşaltmadıkça değişmeyeceği vurgulanmaktadır. Ayrıca, Şeyh Muhammed Cafer Mehalâti'nin de mücahitleriyle birlikte Borazcan bölgesinde yer aldığı ve direnişe öncülük ettiği de belirtilmektedir.[966]

1915 sonbaharında, İngiliz ve Rus güçleri, Isfahan, Yezd, Kirman ve Şiraz gibi önemli şehirlerden sürüldü. Osmanlı İmparatorluğu ve Almanya, savaşın başlamasıyla birlikte çok sayıda İranlıyı askere alarak bir organizasyon kurmuşlardı. Bu süreçte, Kirmanşah, Hemedan, Isfahan ve Sultanabad'daki İngiliz banka şubeleri ele geçirilerek, bu şubelerin fonlarına el konulmuş ve aynı zamanda Yezd ile Şiraz'daki bankaların şubeleri de kontrol altına alınmıştı. Elde edilen bu fonlar, milis güçlerini örgütlemek için kullanılmıştı.[967] Bu durum, Osmanlı ve Alman güçlerine bölgedeki stratejik anlamda büyük bir avantaj sağlamıştır. Ayrıca, General Townshend'in Kasım 1915'te Bağdat'ı işgal etme girişiminin başarısızlıkla sonuçlanması, İngilizlerin bölgedeki konumunu daha da zayıflatmış, Güneybatı İran'daki durumlarının her geçen gün daha da kötüleşmesine yol açmıştı.[968]

Güneybatı İran'daki gelişmeler bu yöndeyken, Osmanlı ve Almanların İran hükûmeti ile ittifak kurduğuna dair yayılan haberler üzerine, Rus askerleri 7 Kasım 1915'te Tahran'a doğru harekete geçti. Bu tehdit karşısında, Osmanlı ve Alman taraftarları başkenti terk etti. Ancak Rusların bu girişimi ile durum tersine döndü ve bu kez İran hükûmetinin İngilizler ve Ruslarla bir ittifak antlaşması yaptığına dair haberler yayıldı. Bu haber, ülkenin diğer

[965] İrşâd (19 Şevval 1333/30 Ağustos 1915). *Telgraf-ı Savletü'd-Devle.* Sene 9, Sayı 104, s. 1.
[966] Bâmdâd-ı Rûşen (24 Zilhicce 1333/3 Kasım 1915). *Evza-ı Fars.* Sene 1, Sayı 109, s. 2.
[967] Muhammed Gholi Majd, age, s. 243-244.
[968] Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 126-127;

bölgelerinde olduğu gibi, özellikle Güneybatı İran'da halkın hükûmete yönelik protestolarına yol açtı.

Özellikle Savletü'd-Devle, İran hükûmetinin Ruslar ve İngilizlerle iş birliği yaptığına ve Türklere karşı düşmanca bir tavır sergilendiğine dair yayılan söylentilere tepki gösterdi. Bu kapsamda, Savletü'd-Devle, "Eğer söylentiler gerçeği yansıtmıyorsa, ben ve ailem ve tüm Kaşkaîler her zaman fedakârlık yapmaya hazırız" şeklinde bir mektup göndererek, bu tepkisini doğrudan Ahmet Şah'a iletti.[969] Böylelikle bu ifade Savletü'd-Devle'nin hükûmete karşı duyduğu güven eksikliğini ve bölgedeki politik ortamı ne denli etkilediğini göstermektedir.

Güneybatı İran, I. Dünya Harbi'nin etkisiyle merkezi otoritenin ciddi şekilde zayıfladığı ve bölgedeki düzenin tamamen çözüldüğü bir döneme girmişti. Osmanlı, Rus ve İngiliz güçlerinin etkisi altındaki bu bölge, hükûmetin zayıf yönetimi ve bu güçler arasındaki çatışmalar nedeniyle büyük bir kaosa sürüklenmişti. Yerel yönetimlerin ve merkezi hükûmetin etkisizliği, halk arasında büyük bir huzursuzluğa ve karışıklığa yol açmış, güvenlik ve düzen tamamen sarsılmıştı. Bölgedeki tepkiler, özellikle kendi çıkarlarını savunan güçlü kabileler ve yerel güçler tarafından körüklenmiş, dış müdahalelerin ve yerel güçlerin etkileşimi ise bölgedeki denetimsizliği daha da derinleştirmişti.

Bu çerçevede, İngilizler, Güneybatı İran'da düzeni sağlamak ve bölgede etkinliklerini sürdürmek amacıyla eski Kirman ve Meşhed İngiliz Konsolosu General Percy Sykes'ı, İngiliz Kuvvetleri Komutanı olarak bölgeye atamıştı. Sykes'ın görevi, yalnızca orduyu komuta etmek değil, aynı zamanda İngiliz-Hint askerleri ve subayları ile İranlı gönüllülerden oluşan Güney İran Polisi'ni kurmaktı. İngilizler, bu adımı atarken bölgedeki etkilerini sürdürmek ve özellikle petrol şirketlerinin güvenliğini sağlamak amacı gütmekteydi. İngilizler için, bölgenin Osmanlı ve Alman yanlısı jandarmaların elinde olması kabul edilemezdi. Bu doğrultuda, Sykes Mart 1916'da az sayıda İngiliz askeriyle Bender Abbas'a doğru harekete geçmiştir. Bu sırada, Irak cephesindeki İngiliz operasyonları ve Rus ordusunun Kafkas cephesinden ilerlemesi nedeniyle bölgede Osmanlı tehdidi bulunmamaktaydı. Bu durum, İngiliz birliklerinin bölgeye rahatça sevk edilmesine imkân tanımıştı.[970]

---

[969] Nasseri, I. T. (1980). The Muhajirat and The National Government of Kermanshah, 1915-1917. *University of Edinburgh,* Thesis submitted for the degree of Ph.D. in the Faculty of Arts, Edinburgh, s. 265-266; Muhammed Gholi Majd, s. 162-163.

[970] Yahya Devletâbâdî, age, c. IV, s. 39; Abdurrıza Huşeng Mehdevi, age, s. 349; Muhammed Gholi Majd, age, s. 252.

Sykes, Haziran 1916'da komutasındaki birliklerle Kirman'a ulaşmıştı. Ancak, 29 Nisan 1916'da Kût'ül Amâre'deki İngiliz kuvvetlerinin Halil Paşa'ya teslim olması, Tengestanlıları İngilizlere karşı cesaretlendirmişti. Sykes, Tengestan aşiretlerinin direnişini kırmayı başardı ve bir yıl önce Osmanlı kuvvetlerinin Güney Batı İran'dan geri çekilmesinin ardından, Kirman'da kalan Osmanlı konsolosu Ubeydullah Efendi'yi tutukladı. Sykes, bölgeden Osmanlı ve Alman unsurlarını ve onların destekçilerini temizlemeyi başardı, ardından 14 Ağustos'ta Yezd'e ulaştı. Ancak bir an önce İsfahan'a gitmeye karar verdi. Bunun iki nedeni vardı. Birincisi, Yezd'de yiyecek kıtlığı olmasıydı. İkincisi, Ali İhsan Paşa'nın 1916 yazında Hemedan'a yönelik harekâtından sonra, şehre sığınan İngiliz ve Rus vatandaşlarına yardım etmek ve aynı zamanda Osmanlı kuvvetlerine katılan Bahtiyari savaşçılarına karşı şehri savunmaktı. Sonuncusu ise, Mart 1915'te İran'ın tarafsız etkiye sahip bölgesinin İngilizlere verilmiş olmasına rağmen, Rusya'nın hâlâ hak iddia etmesine karşın bu bölgede İngiliz askeri gücünü hissettirmekti.[971]

Sykes, İsfahan'da iki ay kaldıktan sonra Şiraz'a hareket etmişti. Kasım 1916'da Şiraz'a varmıştı. Daha önce Kirman, Osmanlı ve Alman ajanlarından kurtarılmadan önce, Şiraz'ın eski valisi Kavamü'l-Mülk, İngilizler tarafından teçhiz edilmiş ve silahlandırılmıştı, ardından Şiraz'ı Alman ajanlarından ele geçirmişti. Ancak, Sykes, Güneybatı İran'ın en güçlü ismi olarak Savletü'd-Devle'yi görüyordu. Savletü'd-Devle'yi yenmeden Güneybatı İran'da düzeni sağlayamayacağını anlamıştı. Özellikle 11 Mart 1917'de Bağdat'ın düşmesinin ardından Savletü'd-Devle, İngilizlerle iyi ilişkiler kurmuştu. Bağdat'ın düşmesi ve Rus ileri harekâtı nedeniyle Türk kuvvetlerinin İran topraklarını tahliye etmesi, aynı zamanda Nisan 1917'de takviye kuvvetlerle İngilizlerin bölgede konumlarını güçlendirmesi, Savletü'd-Devle'yi endişelendirmişti. Bunun sonucunda, İngilizlerin uzlaşmaya dair antlaşma teklifini kabul etmişti. Böylece İngilizler, bölgenin Osmanlı yanlısı en güçlü aşiretini bir süreliğine durdurmayı başarmıştı.[972]

Sykes'ın bölgedeki faaliyetleri devam ederken, Rusya'da ihtilal olayları patlak verdi. Sipehr'in deyimiyle, Rus Devrimi, İran'ın siyasi durumu üzerinde fevkalade bir etki yarattı. Bu gelişme, aynı zamanda Tahran hükûmetinin Osmanlı Devleti ve Almanya'ya daha yakın bir tutum sergilemesine zemin hazırladı. Özellikle, Muhbirü's-Saltana, Wassmuss'un faaliyetini destekleyen telgraflar gönderdi. Dahası, Güney İran Polisi'ni tanımadığını belirtti.

[971] Muhammed Gholi Majd, age, s. 261-265.
[972] Abdurrıza Huşeng Mehdevi, age, s. 349; Muhammed Gholi Majd, age, s. 266-273.

Bu gelişmeler, Güney İran'daki Osmanlı yanlısı aşiretlerin İngilizlere karşı daha ciddi bir mücadeleye girişmesine yol açacak zemin hazırlamıştı.[973]

Siyasi gelişmelerin yanı sıra, bir diğer etken de İngilizlerce kurulan Güney İran Polisi'nin, başta hükûmet olmak üzere halk ve ileri gelenler üzerinde rahatsızlık yaratacak bir etkinlik gösterme eğiliminde olmasıydı. Ancak, Başbakan Samsamü'l-Saltana, İngilizlere taviz verme niyeti taşımıyordu. Rus ihtilali ile birlikte, ülkenin menfaatine aykırı olarak gizli veya aleni bir şekilde akdedilen antlaşmaları tanımadığını belirterek, bu nedenle Güney İran Polisi'ni de tanımadığını ifade etti. Zira İçişleri Bakanlığı raporlarında yer aldığı üzere, Güney İran Polisi, bölgede gasp, yağma, adam tutuklama ve öldürme gibi ağır eylemlere girişmişti.[974] Öte yandan İngilizlerin bu tutum ve davranışları, Tahran'da Halk Protesto Komitesi'nin kurulmasına ve dolayısıyla İngilizlerin alenen protesto edilmesine sebep olmuştu.[975]

Güney İran Polis Gücü'nün, özellikle İran'ın güneybatısındaki Kaşkaîler üzerinde hakimiyet kurma amacıyla gerçekleştirdiği saldırılar, Savletü'd-Devle ve diğer liderlerin karşı koymalarına zemin hazırlamıştır. Bu dönemde, bölgenin önde gelen alimlerinden Ayetullah Seyyid Abdülhüseyin Lari, Güney İran'daki Müslümanları İngilizlere karşı cihada davet eden bir fetva yayınlamıştır. Lari'nin fetvası büyük yankı uyandırmış ve Savletü'd-Devle'nin liderliğinde, İran'ın güneyinde İngilizlere karşı genel bir ayaklanma başlamıştır.

Bu süreçte, Nasır Divan, Gazanferü's-Saltana, Şeyh Hüseyin Han (Çahkutah), Zair Hızır Han ve Nasır Divan Kazerûnî gibi yerel liderler, artan İngiliz baskısını bertaraf etmek amacıyla tebaalarıyla birlikte harekete geçmiş ve Savletü'd-Devle'ye destek vermiştir. Kazerûn, Firozabad ve çevresindeki aşiretlerden çok sayıda savaşçı, cihada katılmak ve İngilizlerle mücadele etmek üzere Savletü'd-Devle'nin safına katılmıştır.

Savletü'd-Devle, 23 Mayıs 1918'de İngilizlere karşı açık bir savaş ilan etmiştir. 5-6 bin kişilik bir savaşçı birliği, Şiraz'ın güneyindeki Han-ı Ğuis'te toplanmış ve Savletü'd-Devle ile Nasır Divan Kazerûnî, toplamda 8 bine ulaşan savaşçılarıyla saldırıya geçmiştir. Han-ı Ğuis mevkiinde gerçekleşen muharebede, İngilizlere karşı zafer kazanan Savletü'd-Devle ve mücahitleri, Güney İran'daki İngiliz çıkarlarına ciddi bir darbe indirmiştir.

Ancak, Savletü'd-Devle komutasındaki Kaşkaîler ve diğer aşiretler, gösterdikleri büyük direnişe rağmen, 22-23 Ekim 1918'de İngilizlerin top ve makineli tüfek ateşi karşısında

[973] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 82.
[974] *İran ve Ceng-i Cehâni-yi Evvel: Esnâd-ı Vezerat-ı Dâhile,* No: 74-81, 92, s. 244-249, 256-258.
[975] Muhammed Gholi Majd, age, s. 359.

mücahitlerin direnişini kıramamıştır.[976] Bunun sonucunda, Ekim 1918 itibarıyla İngiliz kuvvetleri, Güneybatı İran'ın kontrolünü ele geçirmiştir.

Sonuç olarak, İran kaynaklarına göre Güney İran'da İngiltere'ye karşı patlak veren halk direnişi, Osmanlı Devleti'nin başta Basra olmak üzere Irak coğrafyasındaki mağlubiyetlerine ve İngiliz kuvvetlerinin Güney İran'da konuşlanmalarına karşı duyulan tepkinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, Osmanlı'nın bölgedeki etkisi, Savletü'd-Devle gibi Osmanlı yanlısı liderler tarafından savunulmuş ve bu liderler, Nasır Divan Kazerûnî, Zair Hızır Han, Reis Ali Delvari ve Gazanferü's-Saltana gibi isimlerle birlikte, Mart 1915'ten Ekim 1918'e kadar İngilizlere karşı ciddi bir direniş sergilemişlerdir.

Ancak, gösterilen başarılı direnişe rağmen, bölgedeki İngiliz ve Hint birliklerinin üstün askeri gücü karşısında, mücahitler nihayetinde başarılı olamamış ve İngiliz kuvvetleri püskürtülememiştir. Bunun başlıca nedenleri arasında, İran'daki hükûmetlerin sıklıkla değişmesi, İngiliz ve Rus elçilerinin diplomatik baskıları ve bu hükûmetlerin tarafsızlık politikaları nedeniyle halk direnişine destek vermemeleri yer almaktadır. Ayrıca, mücahitler, Osmanlı ve Almanya hükûmetlerinden yeterli askeri yardım alamamışlardır.

Direnişin başarısızlıkla sonuçlanmasında diğer önemli faktörler arasında, aşiretler arasındaki salgın hastalıklar, savaş sırasında lider konumundaki kabiliyetli kumandanların hayatlarını kaybetmesi, bazı savaşçıların ihaneti ve İngiliz-Hint kuvvetlerinin üstün teçhizatları yer almaktadır. Ayrıca, yeni kurulan hükûmetlerin, İngiltere ile olan dostane ilişkileri de mücadelenin başarısız olmasına zemin hazırlamıştır.[977]

[976] Ademiyet Muhammed Rukenzade, age, s. 355; Abdullah Şehbazi, age, s. 229-234; *İran ve Ceng-i Cehâni-yi Evvel: Esnâd-ı Vezerat-ı Dâhile,* No: 97, s. 261; Ahmed Ali Sipehr, age, s. 80-83.
[977] Abdullah Şehbazi, age, s. 234.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İRAN İLE İTTİFAK ARAYIŞLARI ÇERÇEVESİNDE SİYASAL VE ASKERÎ SÜREÇLER

1. Yakınlaşma Çabaları

XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, Osmanlı Devleti ile İran, İngiliz, Fransız ve Rus tehditleri karşısında mezhep farklılıklarını bir kenara bırakarak, İttihâd-ı İslâm bağlamında birbirlerine yaklaştı. İttihâd-ı İslâm, başlangıçta, Kur'an ile hadislerden kaynaklanan birlik, kardeşlik ve yardımlaşma duygularının bir ifadesi olarak kullanıldı. Ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, siyasî bir kimlik kazanan İttihâd-ı İslâm ya da Batılılar tarafından "Panislamizm" olarak adlandırılan bu düşünce, Osmanlı Devleti'nin varlığını sürdürmesini amaçlayan bir politika halini aldı. Bu doğrultuda, Müslümanlar, Osmanlı Devleti'nin liderliğinde birleşerek sömürgeci devletlere karşı mücadele etmeyi hedefledi. Bu süreçte, Osmanlı ile İran mezhep farklılıklarının iki Müslüman ülkenin ilişkilerini olumsuz etkileyebileceği kanaatine vardı ve karşılıklı iyi niyet gösterilerinde bulundu.[978]

İki ülke arasındaki ilişkilerin İttihâd-ı İslâm bağlamında yeniden tesis edilmesinde, İran gazetelerinden "Ahter"[979] önemli bir çaba sarf etti. Gazete, özellikle İttihâd-ı İslâm meselesinin farkındaydı. Bu nedenle konuyu gündemde tutmak için sütunlarında pek çok makale yayımlandı. Örneğin, 13 Kasım 1877 tarihinde kaleme alınan bir makalede, İslam devletleri ve hükûmetleri arasında en büyük iki devletin Osmanlı ile İran Devleti olduğu ifade edilerek, tüm dünya Müslümanlarının çıkarları doğrultusunda bu iki devlet arasında birliğin sağlanmasının gerekliliğine vurgu yaptı.[980] 28 Kasım 1877 tarihinde yayımlanan bir diğer yazıda ise, Şiî-Sünnî çekişmesinin her iki devletin yaptığı hatalar üzerindeki etkisi ele

[978] Özcan, A. (2001). "İttihâd-ı İslâm". *TDV İslam Ansiklopedisi,* c. 23, İstanbul, s. 470-473.

[979] Ahter, İstanbul'daki İran Büyükelçisi Mirza Muhsin Han Muinü'l-Mülk'ün çabasıyla Muhammed Tahir Tebrizî'nin editörlüğünde 1876-1896 yılları arasında İstanbul'da Farsça olarak yayımlandı. Gazete, İran toplumunun bilinçlenmesine önemli ölçüde katkı sağladı ve dönemin toplumsal yapısında büyük etkiler bıraktı. Ahter'de yayımlanan makaleler, özellikle eğitim, kültür ve toplumsal reform konularına odaklanarak geniş bir kitleye hitap etti. İran'daki ilk okulların kurucusu Hacı Mirza Hasan Rüşdiyye, gazete ile ilgili bir anısını şöyle anlatmaktadır: "Bir gün babamla gazeteyi okurken şu yazıyı gördük: Avrupa'da her bin kişiden onu okuma-yazma bilmezken, İran'da sadece bin kişiden onu okuma-yazma biliyor. Bunun nedeni öğretim tekniğinin kötülüğü ve alfabeyi öğrenme zorluğudur. İran'da Avrupa tarzı ilkokullar açılmalıdır." Bu yazı, Hacı Mirza Hasan'ı derinden etkiledi ve eğitimdeki reformların önemini kavramasına yol açtı. Bu etkiyle, Molla oğluyken Necef'e gidip mollalık öğrenmek yerine, babasının desteğiyle İstanbul, Mısır ve Beyrut'a giderek modern eğitimin nasıl verileceğini öğrendi. Ahter gazetesi, İran'da eğitim reformlarının önemini vurgulayan yazılarıyla, eğitim sisteminin modernleşmesine yönelik önemli bir itici güç oldu. Böylelikle Ahter, toplumun eğitimi ve gelişimi konusunda kritik bir kaynak olarak, dönemin toplumsal yapısına önemli katkılar sağladı. Detaylı bilgiler için bkz. Kesrevi, A. (1359). *Tarih-i Meşruta-i İran.* c. I, Müessese-i İntişârât-ı Emir Kebir, Tahran, s. 39-41.

[980] Ahter (7 Zilkade 1294/13 Kasım 1877). Sayı 62, s. 461.

alınarak, özellikle Osmanlı uleması tarafından verilen yanlış fetvaların olumsuz sonuçlar doğuracağı öngörüldü. Ayrıca, Acemlerin taktığı serpuşun batıl olduğuna dair fetva eleştirildi ve camilerde cuma hutbelerinde Hz. Peygamber'e okunan salat ve selamlarda neden "Seyyid el-Arap ve'l-Acem" ifadesinin kullanıldığı sorusu yöneltildi. Makaleye göre, İranlılara muhalefet edilerek dışlanmalarının, birliğin sağlanması açısından mümkün olmadığı vurgulandı. Rus ve İngiliz sömürgesi altında milyonlarca Müslümanın yaşadığı belirtildi ve Osmanlı Devleti'nin dünya Müslümanlarının durumundan bihaber olduğu iddia edildi. Ancak, tüm bu süreçte Osmanlı Devleti'nin Mısır, Tunus ve Fas'ta emperyalist güçlere karşı yalnız kaldığı da vurgulandı ve bu bağlamda, özellikle iki devletin ortak rakibi olarak görülen Rusya ve diğer güçlere karşı mücadelede çözüm olarak kesinlikle İttihâd-ı İslâm'ın gerekli olduğu ileri sürüldü.[981]

Ancak bu süreçte iki ülkenin İttihâd-ı İslâm bağlamında Şiî-Sünnî ittifakına yönelik sarf ettiği tüm çabalara rağmen, Mayıs 1896'da İran Şâhı Nâsırüddin, dönemin önde gelen mütefekkirlerinden ve aynı zamanda Şâha muhalif olan Cemaleddin Efgânî'nin[982] talebesi olduğu iddia edilen iş adamı Mirza Reza Kirmanî tarafından suikasta uğradı. Bu olay, yakınlaşma çabalarını derinden etkiledi ve akamete uğrattı.[983] Suikast, aynı zamanda taraflar arasında diplomatik bir krize yol açtı. İran, Nâsırüddin Şâh'ın suikastına Cemaleddin Efgânî'nin dâhil olduğunu ileri sürerek, Efgânî'nin derhâl kendilerine teslim edilmesini talep etti; aksi takdirde İran'ın İstanbul Büyükelçisi'nin ülkeyi terk edeceğini belirtti.[984] Bu

[981] Ahter (22 Zilkade 1294/28 Kasım 1877). Sayı 64, s. 477-478.

[982] Cemaleddin Efgânî veya İranlıların deyimiyle Cemaleddin Esedebanî, XIX. yüzyılın ikinci yarısında fikirleriyle dikkat çeken önemli bir mütefekkir oldu. (Efgânî'nin doğum yeri hakkında Afganistan veya İran'da doğduğuna dair iki farklı görüş bulunmaktadır.) Çocukluk döneminden itibaren iyi bir eğitim alan Efgânî, Hindistan, Mısır, İstanbul, Rusya ve Avrupa'da bulundu ve buralarda çeşitli entelektüel faaliyetlerde bulundu. Sultan Abdülaziz döneminde İstanbul'a gelen Efgânî, burada başlangıçta sıcak bir ilgiyle karşılandı, ancak kısa bir süre sonra fikirleri nedeniyle karşıt bir cepheyle karşılaştı. Şeyhülislâmın talebi üzerine Mısır'a gönderilen Efgânî, burada fikirlerini daha da yaydı ve İngilizleri ciddi şekilde endişelendirdi. Özellikle İttihâd-ı İslâm (İslam Birliği) çağrıları, İngilizler tarafından kendi çıkarlarına zarar vereceği düşüncesiyle olumsuz bir şekilde karşılandı, Efgânî'nin bu fikirleri İngilizlerin bölgedeki nüfuzlarına tehdit oluşturdu. Ardından Hindistan'a giden Efgânî, burada da İngiliz muhalefetiyle karşılaştı. Kendi isteğiyle Avrupa'ya gitti ve Paris'te, Şeyh Muhammed Abduh ile birlikte Urvetü'l-Vüska adlı gazeteyi çıkardı. İngilizler, gazetenin 18 sayısına ulaşan yayınını, kendi çıkarlarına zarar vereceği endişesiyle kapattı. Paris'ten ayrılma kararı alan Efgânî, Nâsırüddin Şâh'ın daveti üzerine İran'a gitti. Şâh ve devlet adamlarının ilgisiyle karşılanan Efgânî, bir süre sonra İran yönetimiyle ters düştü. İlk olarak Rusya'ya gitti, ardından tekrar Avrupa'ya döndü. Avrupa seyahatinde bulunan Nâsırüddin Şâh, Efgânî'yi tekrar İran'a davet etti. Ancak Efgânî, İran yönetimine karşı muhalefet etmeye devam etti ve Şâh'ın tepkisini çekti. Şâh, Efgânî'yi Abdülazîm Türbesi'ne sığınmışken güç kullanarak Atabat'a sürgün etti. Efgânî, Şâh'a yönelik eleştirilerini sürdürerek Londra'ya gitti ve burada Ziyâ ül-hâfikayn isimli İngilizce ve Arapça bir gazete çıkardı. Ancak bu gazete de birkaç sayı çıktıktan sonra İngilizlerin baskısıyla kapatıldı. Bu sırada, II. Abdülhamid'in dikkatini çeken Efgânî, İstanbul'a davet edildi. 1897 yılında İstanbul'da vefat etti. Detaylı bilgi için bkz. Ali Asgar Şemim, age, s. 182-186; Görgün, H. (2012). "el-Urvetü'l-Vüskā". *TDV İslam Ansiklopedisi,* c. 42, İstanbul, 186-188.

[983] Abrahamian E. (1384). *İran Beyn-i Do İnkılab.* Neşrini, Tahran, s. 96; Ali Asgar Şemim, age, s. 182-186, 199; Y.A.HUS. 357/55.

[984] BOA. Y.A.HUS. 353/28; BOA. Y.A.HUS. 357/124.

gerginlik, nihayetinde Efgânî'nin ölümünün ardından sona erdi ve iki ülke arasındaki ilişkiler yeniden normalleşti.[985]

Nâsırüddin Şâh'ın ölümünden sonra oğlu Muzafferüddin Şâh'ın (1896-1907) tahta çıkmasıyla Osmanlı Devleti ile İran arasındaki ilişkilerde yeni bir döneme girildi. İlk etapta, Cemaleddin Efgânî meselesi iki ülke ilişkilerini gerdi; ancak Şâh'ın Ekim 1900'deki İstanbul seyahatiyle söz konusu gerginlik ortadan kalktı. Aynı dönemde, her iki ülkede de meşrutiyet hareketlerinin yoğunlaşması, tarafların siyasî ve dinî ihtilaflarını bir kenara bırakmalarına neden oldu. Bu süreçte, iki devlet daha çok iç meseleleriyle ilgilenmeye başladı. Bu dönemde İran'da meşrutiyet yanlıları galip geldi ve Şâh'a meşrutiyeti ilan ettirdi. Ancak, meşrutiyetin ilanından kısa bir süre sonra Muzafferüddin Şâh hayatını kaybetti.

Nâsırüddin Şâh ve oğlu Muzafferüddin Şâh dönemlerinde, İran, İslâm birliği fikrine büyük ölçüde karşı bir tutum sergiledi. Şiî inancına sahip olan İran, Sünnî odaklı bir İslâm birliğine katılmayı, Şiilikten kopmak ve Türk hâkimiyetine girmek olarak gördü.[986] Bu sebeple, İslâm dünyasında birliğin sağlanması fikri, İran için ciddi bir kaygı oluşturdu. Bu durumu Osmanlı Devleti'nin Tahran Ateşemiliteri Ömer Fevzi Bey de şu şekilde ifade etmişti:

> "İranîler tarihî vekâyi' hasebiyle zaten bizden me'yus ve mütebâ'id idiler. Bütün ecânibin İslamları ayırmak ve anlaşmaları mâni' olmak politikası ve Hânedan-ı Safevîye'nin muhafaza-i mevkî ve hudud gayreti ile asırlarca aleyhimize yapılan telkinât ve bu bâbda sarf ettikleri fedakârlıklar İranîler nazarında bizi en esaslı bir düşman olarak tanıtmış idi. Ve o nazarı değiştirecek hiçbir müessire tesadüf etmemişlerdi."[987]

İran'da halk arasında Osmanlı'ya karşı beslenen olumsuz duygular, yalnızca devlet düzeyinde değil, toplumun bazı kesimlerinde de derin izler bıraktı. "Nida-yı Vatan" gazetesinde yayımlanan bir makaleye göre, İran halkı, Osmanlı milletine karşı uzun bir süre derin bir tiksinti beslemiş ve bu duygu, yaklaşık elli yıl boyunca geleneksel bir politikanın parçası hâline gelmişti.[988] Aynı dönemde, meşrutiyet hareketiyle birlikte, Seyyid Muhammed Tabatabai gibi önemli dinî isimler, devletin iç ve dış tehditlerle karşı karşıya kalmaması için siyasî birliğin sağlanmasının önemini vurgulamıştı. Hatta Tabatabai, dönemin Başbakanı Aynü'd-Devle'ye yazdığı bir mektubunda, "Bu memleketi ve bu milleti Rus, İngiliz ve Osmanlı'nın esiri yapmayın… Meclis, millet, devlet ricali ve ulema arasında birlik

[985] Ali Asgar Şemim, age, s. 186.
[986] Nasıri, M. N. (1977). *Nâsıreddîn Şâh Zamanında Osmanlı İran Münasebetleri (1848-1896).* İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, s. 224-225.
[987] HR. SYS, 2340/44.
[988] Nida-yı Vatan (23 Recep 1325 /13 Ağustos 1907). *İran ve Osmanî.* s. 1-2.

sağlanmazsa, Osmanlı'nın tehditleri defedilemez," diyerek, dinî birlikten ziyade siyasî birliğin gerekliliğini dile getirmişti.

Öte yandan Feth Ali Şâh'ın torunlarından Ahund[989] Şehzade Ebu'l-Hasan Mirza Şeyhü'r-Reis uzun bir süre, İslam birliği çerçevesinde İran ile Osmanlı'nın birleşmesi fikrine eğilim gösterdi ve bu konuda konuşmalar yaptı. Bu görüş, her ne kadar bir azınlık görüşü olarak kalsa da İslâm birliği fikrinin dönemin önemli siyasî meselelerinden biri olduğunu gösterdi. Durumun öğrenilmesinin ardından, Şehzade Ebu'l-Hasan ve benzeri görüşlere sahip olan Şeyh Zeyneddin-i Zencani tutuklanmak istendi; ancak Osmanlı Büyükelçiliği'ne sığınan bu şahıslar, Büyükelçinin arabuluculuğu sayesinde Şâh tarafından affedildi.[990]

Sadece bu üç durum göz önünde bulundurulduğunda, İran için İttihâd-ı İslâm fikrinin, yalnızca bir politik söylem olmaktan öteye geçemediği ve pratikte gerçek bir birlik oluşturma amacını gütmediği açıkça görüldü. Böylece, başlangıçta dinî birlik sağlamayı amaçlayan bu fikrin, zamanla her iki ülkenin ulusal çıkarları doğrultusunda şekillendiği anlaşıldı. Öte yandan İran ile Osmanlı arasındaki sınır ihtilafları ve sınır boylarındaki aşiret isyanları, İslâm birliği fikrinin çıkar temelli bir politikaya dönüşmesine yol açtı.

İttihad ve Terakki Cemiyeti üyeleri ise II. Abdülhamid döneminde olduğu gibi, İttihâd-ı İslâm politikası doğrultusunda, mezhepsel ayrılıkları bir kenara bırakarak İran'a yönelik yakınlaşma çabalarını sürdürdü. Cemiyetin yayın organlarından biri olan "Meşveret" gazetesinde, Ahmed Rıza (1858-1930) tarafından "İcmal-i Ahval" başlığı altında kaleme alınan bir makale, bu yakınlaşmanın ilk örneklerini yansıttı. Makalede, Ahmed Rıza şu tespitte bulunmuştu: "Bazı cahil sofilerden başka kimsenin ehemmiyet vermediği mezhep ihtilâfına bakmayarak Acem ve Türk devletleri arasındaki uhuvvet-i dinîyeyi, münasebet-i siyasiyye ile de tahkim etmek her iki taraf için de büyük faydalar sağlayacaktır."[991]

Ayrıca, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin bir diğer yayın organı "Kânûn-ı Esâsî" gazetesinde de benzer bir düşünceye yer verildi. Gazetede, "İran hükûmetiyle muhasenat-ı hasene tezyidiyle Sünnî-Şiî arasındaki manasız düşmanlıkları kaldırmaya çalışmak büyük bir sorumluluktur"[992] denilerek, mezhepsel farklılıkların aşılması gerektiği vurgulanmıştı.

Bu bağlamda, İttihat ve Terakki üyeleri ile İranlı meşrutiyetçiler arasındaki yakınlaşma çabaları, 1906-1907 yıllarında Avrupa'da ilk somut temasa dönüştü. İranlı

[989] Dini yüksek öğrenim görmüş ve çoğunlukla Şiî mezhebine mensup din adamlarını tanımlamak amacıyla kullanılan bir unvandır.
[990] Ahmed Kesrevi, age, c. I, s. 82, 107-108.
[991] Meşveret (16 Zilhicce 1313/29 Mayıs 1896). *İcmal-i Ahval.* s. 1-2.
[992] Kânûn-ı Esâsî (20 Zilkade 1315/12 Nisan 1898). *İttihâd-ı İslâm.* s. 2.

meşrutiyetçiler, İttihat ve Terakki üyelerinin kurmuş olduğu, İslam Kardeşliği anlamına gelen "La Fraternité Musulmane" adlı derneğe katıldı.[993] Bu temaslar, iki taraf arasında hem ideolojik hem de siyasi bir dayanışma zemini oluşturdu.

Öte yandan, aynı dönemde Osmanlı ile İran arasında sınır anlaşmazlıkları ve bölgedeki aşiretlerin kontrolü meselesi gündemdeydi. Osmanlı Devleti'nin, sınır hattındaki aşiretlerin tecavüzlerini önlemek amacıyla yürüttüğü askerî faaliyetler, zaman zaman İran ve Osmanlı meşrutiyet yanlıları tarafından eleştirilmekteydi. Bu çerçevede, İttihatçılar, Osmanlı'nın resmî politikasından farklı bir tutum sergileyerek, İran'daki meşrutiyet hareketine destek mahiyetinde bazı mektuplar gönderdi.[994]

Bu dönemde İttihat ve Terakki ile temas hâlinde bulunan İranlı meşrutiyetçiler, önemli bir siyasi kazanım elde etti. Ağustos 1906'da İran Şahı Muzafferüddin Şah, meşrutiyeti ilan ederek meclisin açılmasına izin verdi. Bu gelişme, yalnızca İran'daki siyasal dönüşüm açısından değil, aynı zamanda Osmanlı kamuoyundaki yankıları bakımından da dikkat çekiciydi. İran'daki anayasal sürecin başarıya ulaşması, Osmanlı'daki meşrutiyet yanlısı çevreler için de moral ve ilham kaynağı oldu.

Bu bağlamda, İttihâd-ı İslâm fikri çerçevesinde sadece Şiî-Sünnî ittifakı değil, aynı zamanda Osmanlı ve İran'daki yenilikçi ve anayasal düzen yanlısı gruplar arasında oluşmaya başlayan fikirsel yakınlık da dikkat çekiyordu. Her iki taraf da istibdat rejimlerine karşı anayasal yönetimi savunuyor ve bu doğrultuda karşılıklı dayanışma arayışlarını önemsiyordu.

Meşrutiyetin ilanından kısa bir süre sonra hasta olan Muzafferüddin Şâh hayatını kaybetti. Yerine, meşrutiyet karşıtı olan Muhammed Ali Şâh (1907-1909) tahta geçti ve ülkede yeniden karışıklıklar baş gösterdi. İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri, bu dönemde bir yandan hürriyet mücadelesi verirken, öte yandan Kesrevi'nin iddiasına göre, sınır meselesinde II. Abdülhamid'i suçlu bularak, komşuluk ilişkileri gereği İranlı meşrutiyetçileri desteklemek amacıyla harekete geçti. Bu amaçla, İttihat ve Terakki üyeleri, Meclis ve Tebriz Encümeni'ne bir beyanname gönderdi. Ardından, İttihat ve Terakki üyeleri, Muhammed Ali Şâh'a karşı varlık mücadelesi veren İranlı hürriyetçileri desteklemek amacıyla Hoy'a gitti. Bu üyelerden biri de Ömer Naci[995] (d. 1878-ö. 1916) oldu.[996]

---

[993] Dailami P. (2010). "Reşt Popülistleri: Panislamizm ve İttifak Devletleri'nin Rolü". *İran ve I. Dünya Savaşı: Büyük Güçlerin Savaşa Alanı,* (Ed. Touraj Atabaki), (Çev Gül Çağalı Güven), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 144.

[994] Ahmed Kesrevi, age, c. II, s. 478.

[995] İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkezi olan Paris'e seyahat ettiği sırada, 1907 yılında İran'daki meşrutiyet hareketlerine destek vermek ve Doğu Anadolu'da istibdada karşı ihtilalci propagandalar yapabilmek amacıyla

Muhammed Ali Şâh'ın, özellikle devrimi bastırmak amacıyla Rusya'dan aldığı destekle Meclis-i Şûrâ-yı Millî'yi topa tutarak anayasayı askıya alması, Osmanlı ve İran'daki hürriyetçileri birbirine daha da yakınlaştırdı.[997] Bu süreçte İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı'da yönetimi ele geçirmek için yoğun bir siyasi mücadele yürütüyordu. Neticede Temmuz 1908'de gerçekleşen Jön Türk Devrimi'yle Meşrutiyet yeniden ilan edildi ve II. Abdülhamid'in mutlak yetkileri sınırlandırıldı. Ardından, Nisan 1909'da sultan tahttan indirildi. Bu gelişmeler Muhammed Ali Şâh'ı büyük ölçüde yalnızlaştırdı; zira o, II. Abdülhamid'in meşrutiyet hareketlerini bastıracağına ve İran'daki istibdat rejimine destek olacağına inanıyordu.

İttihat ve Terakki'nin iktidara gelişi İranlı meşrutiyetçiler arasında da büyük bir heyecan yarattı. Sürgündeki birçok İranlı hürriyetçi, İstanbul'a yöneldi. Devletabâdî'ye göre, İstanbul onlar için yalnızca bir sığınak değil, aynı zamanda İslam dünyasının kalbi olarak görülen, coğrafi ve kültürel açıdan merkezi bir şehirdi. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte İstanbul, özellikle İranlı yenilik taraftarları için bir çekim merkezi hâline geldi ve bu durum Jön Türklerle İranlı meşrutiyetçiler arasındaki yakınlaşmayı daha da pekiştirdi.

Devletâbâdî'ye göre, Osmanlı'daki devrim yalnızca İran sarayını değil, aynı zamanda Rusya'daki siyasi atmosferi de etkiledi. Jön Türklerin başarısını, Rusya'daki özgürlük yanlısı fikirleri cesaretlendiren önemli bir gelişme olarak değerlendirdi.[998]

Muhammed Ali Şâh, 23 Haziran 1908'de İran'da Meclis'i bombalayarak kapattıktan sonra, İran'dan sürgün edilen veya ülkeyi terk etmek zorunda kalan muhacirler, tüccarlar ve diğer İranlılar İstanbul'da Encümen-i Saadet adlı bir dernek kurdu. Bu derneğin amacı, İstanbul'a gelen İranlıların Tebrizli mücahitlere destek vermesi, bağış toplaması ve Muhammed Ali Şâh'a karşı mücadele etmesiydi. Bu dernek aracılığıyla "Suruş", "Şems" ve "Şeyda" gazeteleri ile Pars dergisi yayımlandı. 1909 yılından itibaren ise İran'ın çeşitli

---

Kuzey İran'a gönderildi. İran'da "Sırat-ı Müstakim" adlı derginin müdürlüğünü üstlendi. İran Şahı Muhammed Ali'nin İran Meclisi'ni kapatmasının ardından dağlara çekildi ve meşrutiyet yanlılarıyla birlikte savaşa katıldı, esir düşerek zindana atıldı. 1908'de Osmanlı Devleti'nde meşrutiyet ilan edilince serbest bırakıldı ve ülkesine döndü. Detaylı bilgi için bkz. Tevetoğlu, F. (1987). *Ömer Naci*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara; Metin, B. (2007). *Birinci Dünya Savaşı'nda İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri.* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmış Doktora Tezi, Ankara, s. 40-41.

[996] Ahmed Kesrevi, age, c. II, s. 479.

[997] Abdurrıza Huşeng Mehdevi, age, s. 333-334.

[998] Yahya Devletâbâdî, age, c. III, s. 18, 92.

bölgelerinde İttihat ve Terakki Cemiyetinin şubeleri açıldı. Hatta, bu süre zarfında Gilan'daki Osmanlı Reşt Konsolosluğu, İranlı devrimciler için bir sığınak haline geldi.[999]

Temmuz 1909'da meşrutiyet taraftarları, İran'ın Azerbaycan vilayetinden Tahran'a doğru bir yürüyüş başlattı. Bu hareketin amacı, Tahran'ı ele geçirmek, Muhammed Ali Şâh'ı tahttan indirmek ve meşrutiyetin yeniden ilanını sağlamaktı. Azerbaycan'dan gelen meşrutiyetçi güçler, özellikle Tebrizli mücahitlerin katılımıyla Tahran'a ulaşıp, şehri ele geçirdi ve Şâh'ı tahttan indirdi. Şah'ın tahttan indirilmesinin ardından, İran'da anayasa yeniden ilan edildi. Bu gelişme, 1906'da başlayan meşrutiyet hareketinin bir sonucu olarak halkın iradesine dayalı bir yönetim kurma yolunda önemli bir adım teşkil etti.

Bu süreçte Rusya ise Muhammed Ali Şâh'ın meşrutiyet karşıtlarıyla birlikte iktidarda kalmasını arzu etti ve bu doğrultuda meşrutiyet yanlılarını bastırmak üzere harekete geçti. Kasım 1911'de, İran'ın egemenliğini ciddi ölçüde kısıtlayan bir ültimatom verdi. İran kaynaklarına göre, Rus askerleri kendilerine direnen sivilleri, kadın ve çocuk ayrımı gözetmeksizin katletti. Ayrıca, 31 Aralık 1911 tarihinde Tebriz'in işgali sırasında, Sikatü'l-İslâm başta olmak üzere önde gelen ulemâ ve meşrutiyet yanlısı isimleri idam etti. Rusya'nın bu sert ve müdahaleci tutumu, müttefiki olan İngiltere'yi dahi endişelendirdi; Zira İngiltere, şiddet olaylarının devam etmesi hâlinde 1907 Antlaşması'nı yeniden gözden geçireceğini bildirdi.[1000]

İran Meclisi ise Osmanlı Devleti'nden, Rusya'nın ülkeyi bölme girişimlerine engel olabilmek için yardım talep etti. Bu durumda Rusya, Osmanlı'nın müdahalesine karşılık olarak, İran Meclisi'nin ültimatomu onaylaması şartıyla ülke topraklarından çekileceğini belirtti.[1001]

Söz konusu yakınlaşma çabası sonucunda, İttihat ve Terakki yönetimi, Trablusgarp Savaşı sırasında Şiî Atabât-ı Âliyât ulemasından cihat fetvası almayı başardı. Bu çerçevede, dönemin önde gelen Şiî mercîlerinden Ayetullah Seyyid Muhammed Kâzım Tabatabaî Yezdî, kaleme aldığı fetvada, İtalya'nın Trablusgarp'ı işgaliyle birlikte Rusya'nın İran'ın kuzeyini, İngiltere'nin ise güneyini işgal ettiğini belirtti ve bu saldırıların İslâm âlemini büyük bir tehlikeyle karşı karşıya bıraktığını ifade etti. Ayetullah Tabatabaî Yezdî, Arap ve Acem tüm Müslümanların bu saldırılara karşı canlarını ve mallarını ortaya koyarak mücadele etmeleri

[999]Han-ı Mülk-i Sasani, age, s. 207-211; Pezhmann Dailami, agm, s. 144-145; Dehkani, R. (1387). *Revabıt-ı İran ve Osmanî ez-İnkılab-ı Meşrutiyet ta Payan-ı Ceng-i Cehani-yi Evvel (K. 1324-1336)*. Isfahan Üniversitesi, Edebiyat ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Isfahan, s. 111-128.
[1000] Devletâbâdî, age, c. III, s. 203; Muhammed Emin Riyâhî, age s. 479; İraj Zowghi, age, s. 187-188.
[1001] Firoozeh Kashani-Sabet, age, s. 187.

gerektiğini, Trablusgarp'tan İtalyan kuvvetlerinin, İran'dan da Rus ve İngiliz askerlerinin çıkarılması için çaba göstermelerini "İslâm'ın en önemli farz görevlerinden biri" olarak nitelendirdi. Ona göre, ancak bu şekilde Osmanlı ve İran toprakları Allah'ın yardımıyla Haçlı saldırılarından korunmuş olabilirdi.[1002]

Bu çağrı, aynı zamanda Şiî Atabât-ı Âliyât ulemasından Muhammed Hüseyin Hâirî Mâzenderânî, Abdullah Mâzenderânî, Seyyid İsmail bin Sadrüddin ve Muhammed Kâzım Horâsânî tarafından, Osmanlı Sultanı Mehmed Reşad'a gönderilen telgrafta da güçlü bir şekilde dile getirildi. Telgrafta, İslam'a her taraftan yapılan saldırı nedeniyle İslam aleminin büyük bir sarsıntı içinde olduğu, İran, Hindistan ve diğer bölgelerdeki milyonlarca Caferî Müslümanın dini liderleri olarak cihadın vacip olduğuna oybirliğiyle hükmedildiği vurgulandı. Ayrıca, İslam kanının dökülmesine sebep olanların cezalandırılması ve İslâm dininin korunmasının tüm Müslümanlar için farz-ı ayn olduğu ifade edildi. Dünyanın dört bir yanından Müslümanların savunma için bir araya geleceği ve onlara nebevî sancakların verilmesi gerektiği belirtildi. Avrupa siyasetinde temkinli davranma döneminin sona erdiği hatırlatılarak, hilafet makamının şeriat hükümleri doğrultusunda gerekli emirleri vermesi talep edildi.[1003]

Savaş sırasında, Şiî ulema liderliğinde, İtalya'nın Libya'yı işgalini protesto eden mitingler düzenlendi. Ayrıca, Libya'nın savunması için komiteler kuruldu ve bağışlar toplandı. Balkan Savaşları patlak verdiğinde ise, İstanbul'daki Azerbaycan mücahitlerinden oluşan 150 kişilik bir gönüllü grup, İbrahim Aka (Bey) önderliğinde Osmanlı birliklerine destek olmak amacıyla cepheye katıldı.[1004]

İttihat ve Terakki yönetimi, I. Dünya Harbi arifesinde de İran hükûmeti ile yakınlaşma çabalarını sürdürmeye devam etti. Özellikle Tahran'a büyükelçi olarak tayin edilen Asım Turgut Bey'in, 3 Mart 1914 tarihinde Viyana'daki elçilerin bir araya geldiği yemek programı Osmanlı-İran ilişkilerinde dikkat çeken diplomatik temaslardan biri oldu.[1005] Viyana'daki İran Elçisi Mustûfi Han Safaü'l-Mülk, İran Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporda söz konusu etkinliği şu ifadelerle değerlendirmişti:

> "Tahran'a yeni görevlendirilen Osmanlı Devleti'nin Büyükelçisi Asım Bey, birkaç gün önce ailesiyle birlikte İstanbul'dan Viyana'ya gelerek görev yerine ulaştı. Bir gün sonra, sefarete gelerek beni ziyaret etti. Yeni görevine ilişkin oldukça olumlu açıklamalarda

[1002] Mohammed Hassan Araghi, Nasrollah Salehi, age, s. 41-42.
[1003] Age, s. 49.
[1004] Kesrevi, A. (1379). *Tarih-i Hicde Sale-i Azerbaycan*. İntişârât-ı Mecid-Sada-yı Muasır, Tahran, s. 528.
[1005] Ra'd (26 Rebiülevvel 1332/22 Şubat 1914). *Matbuat-ı Harice Raci' be-İran: Asım Bey.* Sayı 27, s. 3.

bulundu. İki İslam devleti ve milleti arasında birlik ve yakınlaşmanın gerekliliği üzerine verimli sohbetler ve müzakereler yaptık. Bu kutsal amacın gerçekleşmesi için uygun girişimleri ve iki ülkenin sefirleri ile hükûmetlerinin birbirlerine olan hüsnüniyetini konuştuk. Geldikten üç gece sonra, 3 Mart tarihinde, ailesi ve şerefine elçilikte oldukça görkemli bir akşam yemeği verdik. Osmanlı Devleti'nin önceki Sadrazamı ve şimdiki Viyana Sefiri Hüseyin Hilmi Paşa, ailesi, elçilik mensupları, bazı ülkelerin elçileri[1006] ve eşleri ile Avusturya Dışişleri Bakanlığı mensuplarını davet ettik. Akşam yemeği büyük bir görkemle geçti ve misafirler keyifli vakit geçirdi. Viyana gazeteleri de bu etkinliği genişçe haberleştirdi."[1007]

Bu diplomatik nezaketin ardından İran hükûmeti, 15 Nisan 1915 tarihinde Viyana Elçiliği'ne bir telgraf göndererek söz konusu program nedeniyle duyulan memnuniyeti ifade etti. Telgrafta, sergilenen bu yaklaşımın yüksek bir devlet sevgisi ile İslamî ve İranî dostluk geleneklerine bağlılıktan kaynaklandığı belirtildi. Programın, İran devlet erkânı tarafından takdirle karşılandığı ve büyük bir memnuniyet yarattığı bildirildi.[1008] Öte yandan program ve etrafında şekillenen diplomatik temas, I. Dünya Harbi arifesinde Osmanlı-İran ilişkilerinde karşılıklı iyi niyetin ve yakınlaşma arzusunun somut bir göstergesi olarak öne çıktı.

Bu bağlamda İttihat ve Terakki yönetimi, I. Dünya Harbi arifesinde, İranlıları İngilizler, Ruslar ve Fransızlara karşı ayaklandırmayı hedefleyerek, özellikle İran'ın kuzey ve batı bölgelerinde zaman zaman Panislamist, zaman zaman da Pantürkist bir çerçevede yoğun bir propaganda faaliyeti başlattı. Çoğu İranlı, sınır ihtilafları sebebiyle gerçekleştirilen askerî operasyonlar dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne karşı olsa da Kesrevi'ye göre, Rusya'nın sekiz yıl boyunca süren zorbalığı ve İngilizlerin bu ülkedeki ortaklığı, İranlıların nefret ve öfkesine yol açmıştı. Dolayısıyla yazara göre İttihâd-ı İslâm adıyla yıllardır etkisini sürdüren türkü, bu dönemde İranlılarca farklı bir tutkuyla söylenmiş ve İranlı kitleleri harekete geçirmişti.[1009] Ancak bu durum, İran ve Osmanlı arasında ortak rakiplere karşı daha güçlü bir siyasi dayanışma zeminini hazırlamış olsa da Osmanlı açısından uzun vadede sürdürülebilir bir iş birliği sağlanamadığı da belirtilmelidir.

2. Büyük Güçlerin Çekişmesinde İran: Osmanlı ve Almanya ile Olası Bir İttifak

Osmanlı Devleti, I. Dünya Harbi'ne dahil olduktan sonra, diğer muharip devletler gibi, Müslüman bir devlet olan İran'ı kendi safına çekme çabasına girişti. Osmanlı, ardı ardına

[1006] Romanya, Brezilya, Belçika ve Çin. Detaylı bilgi için bkz. *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmani Devre-i Kacariye.* c. VII, s. 436-437.
[1007] *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmani Devre-i Kacariye.* c. VII, s. 429-431.
[1008] Age, s. 432-433.
[1009] Ahmed Kesrevi, age, s. 523.

değişen İran hükûmetleriyle ilişkilerini güçlü tutmaya özen gösterdi. Ancak, olası bir Osmanlı-İran ittifakının önüne geçmek isteyen Rus ve İngiliz elçilikleri, tam bir teyakkuz halinde hareket ederek İran hükûmeti, parlamentosu, siyasi partileri ve basınını yakından izledi. Bu süreçte, İngiliz ve Rus elçileri, özellikle Osmanlı ve Almanya'nın ittifakına yakın olan Demokrat Parti'nin, İran'ı bu iki ülkenin yanında savaşa dâhil etme girişimlerini engellemeye çalıştı. Aynı zamanda elçiler, İran coğrafyasındaki Osmanlı, Almanya ve Avusturya konsolosluklarına yönelik denetimlerini artırarak, bu konsoloslukların ve bağlı oldukları ülkelerin vatandaşları üzerinde baskı kurmaya başladı. Konsolosların yanı sıra, Osmanlı ve Alman uyruklarına ait şirketlere ve mallara el konulması, bu kişilerin dövülmesi, tutuklanması ve sınır dışı edilmesi gibi sert tedbirlere başvuruldu.[1010] Böylelikle bu süreç, yalnızca diplomatik ilişkilerdeki gerilimi artırmakla kalmadı, aynı zamanda bölgedeki siyasi ve ekonomik dengeleri de derinden etkileyerek, Osmanlı ve İran arasındaki olası ittifakın önünü tıkayan dış müdahalelerin etkisini açıkça ortaya koydu.

İran ise 1915 yılı itibarıyla büyük bir krizle karşı karşıya kaldı. Merkezi hükûmet, iç karışıklıklar ve dış baskılar nedeniyle zayıfladı ve ülke genelinde istikrarsızlık arttı. İran'ın karşılaştığı bu zorluklar, dış güçlerin müdahaleleriyle daha da derinleşti. Hâver gazetesi de 5 Şubat 1915 tarihinde "İslam Memleketleri" başlıklığıyla verdiği haberde, Tahran'dan gelen bilgilere yer vererek İran yönetiminin içine düştüğü çıkmazı aktarmıştı.

Haberde, İran'daki resmi hükûmetin büyük bir çıkmaz içerisinde olduğu, hükûmet yetkililerinin ise özellikle Rus ve İngiliz elçiliklerinin baskıları karşısında ciddi bir kararsızlık yaşadığı ifade edilmişti. Öte yandan Rus ve İngiliz elçilerinin her gün, doğrudan ya da aracılar vasıtasıyla, Başbakan Mustûfiü'l-Memâlik üzerinde giderek artan bir baskı kurduğu ve rahatsız ettiği vurgulanmıştı. Benzer şekilde, Osmanlı elçisi ile Avusturya ve Alman temsilcileri de İran yönetimi üzerinde diplomatik etkinliklerini sürdürmeye çalıştığı aktarılmıştı. Habere göre, İran hükûmeti, bu iki büyük ittifak arasında adeta sıkışmış bir durumda olup, hangi tarafı destekleyeceği konusunda kararsızlık yaşıyordu. Kabine üyeleri arasında, Rusya ve İngiltere yanlısı bazı mebusların varlığı, Başbakan'ın doğru bir dış politika izlemesini engelleyordu. Ancak, hükûmetin çoğunluğu ve özellikle halkın seçtiği temsilciler ile Şâh, İslam dünyasına yönelik doğru bir politikanın uygulanmasından yana bir tavır sergilemişti. Öte yandan habere göre, Tahran ve diğer şehirlerdeki on milyonluk nüfus arasında, Rusya ve İngiltere'ye destek veren kimse kalmamış; halk, direniş ve intikam

[1010] Rahmetullah Tevfik, age, s. 4-8; Ahmed Ali Sipehr, age, s. 58-100, 132-133; Yahya Devletâbâdî, age, c. III, s. 290-292.

duygusuyla isyan etmeyi arzuluyordu. Şehirlerdeki basın da korku ve kaygıları bir kenara bırakarak, hükûmetin tarafsızlık ve tutarsızlık politikalarını yüksek sesle eleştirerek kınamıştı.[1011]

İran'daki iç karışıklık, ekonomik zorluklar, kamuoyu baskısı ve Osmanlı-Alman ittifakının etkisiyle artan propagandalar, İngiltere ve Rusya karşıtı duygular besleyen grupların etkisi, Başbakan Mustûfiü'l-Memâlik'i Osmanlı-Alman safına yönlendiren önemli faktörler arasında yer aldı. Ayrıca bu dönemde, İran hükûmetinin dış baskılara karşı sürdürdüğü zayıf politikalar ve ekonomik koşullar, başbakanı daha iyi şartlar arayışıyla Osmanlı ve Almanya'yla yakınlaşmaya itti. Ancak, Sarıkamış'ta yaşanan Osmanlı mağlubiyeti, İngilizlerin Irak'taki askeri başarıları ve İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Boğazı'na yönelik saldırıları, bölgedeki durumu kritik bir noktaya taşıdı. Çanakkale Cephesi'nde yaşanan bu gelişmeler, İstanbul'u tehdit etmeye başladı ve İran hükûmetinin dış politikasındaki belirsizlikleri daha da derinleştirdi. Nihayetinde, bu gelişmeler ve artan iç ve dış baskılar karşısında, Başbakan Mustûfiü'l-Memâlik Mart 1915'te görevinden istifa etti.[1012]

İstifanın ardından İran hükûmetinin başına Müşirü'd-Devle getirildi. Yeni kabine, dış siyasette dostane ilişkilerin korunması ve tarafsızlık politikasının sürdürülmesi gerektiği yönünde bir politika benimsedi.[1013] Ancak, Müşirü'd-Devle, başkentteki İngiliz ve Rus elçilerinin baskılarına karşı etkisiz kaldı ve dış politikada izlediği dengeci tutum, büyük güçlerin müdahaleleriyle sarsıldı.

Bu dönemde, İttifak Devletleri'nin özellikle Çanakkale Cephesi başta olmak üzere diğer cephelerdeki başarısı, İran hükûmetinin ve halkının Osmanlı Devleti ile Almanya'ya olan sempatisini arttırdı. 19 Nisan 1915'te, Avusturya-Macaristan elçisi Hugo Count Logothetti ve Alman elçisi Prens Reuss'un Tahran'a gelişi üzerine, Tahran'daki tüccar ve esnaflardan oluşan bir grup pazarı kapattı ve gösteri yapma kararı aldı. Göstericiler gül atacaklarını ilan etti. Bu gelişme, İngiliz ve Rus elçilerinin ciddi tepkilerini beraberinde getirdi; özellikle pazarın kapalı olması hususu elçilerce sert bir şekilde eleştirildi.

İngiliz ve Rus elçilerin endişeleri yalnızca bu gösteriyle sınırlı kalmadı. 6 Nisan 1915'te Prens Reuss ve Avusturya elçisi, Bağdat'tan altın dolu sandıklarla İran'a girdi. Kirmanşah Valisi Emir Müfehhem ile Sencabi aşiretinin lideri Serdar Muazzam ve oğlu Serdar Muktedir'in katıldığı karşılama töreni, hem bu değerli sandıkların İran topraklarına

[1011] Hâver (10 Rebiülevvel 1333/25 Şubat 1915). *Haberha-yı Memâlik-i İslam.* Sene 1, Sayı 24, s. 2-3.
[1012] Nevbahar (25 Rebiülahir 1333/11 Mart 1915). *İstifa ve Sükût-ı Kabine!.* Sene 4, Sayı 24, s. 1.
[1013] Şihâb-ı Sâkib (16 Cemaziyelevvel 1333/31 Mart 1915). *Program-ı Vüzera: Siyaset-i Harice.* Sene 1, Sayı 41, s. 3.

resmîkabulünü hem de İran'ın Osmanlı ve Almanya'ya olan yakınlığını ortaya koydu. Bu gelişme, İngiliz ve Rus elçilerin kaygılarını daha da artırdı. Her iki elçi, kendi dışişleri bakanlıklarına gönderdikleri raporlarla İran'ın Osmanlı Devleti'ne karşı yürütülen savaşa katıldığını bildirdi. Ayrıca İran hükûmetinin ve yetkililerinin, Almanya ve Avusturya elçilerinin Tahran'a gelişlerini beklediğini ve bu ziyaretin yeni bir resmî antlaşmayla sonuçlanmasını beklediğini aktardı. Bunun üzerine İngiliz ve Rus elçileri, İran Dışişleri Bakanı Müşirü'd-Devle'ye baskı yaparak altın sandıklara el konulmasını talep etti.[1014]

İngiliz ve Rus elçilerinin giderek artan baskıları nedeniyle Başbakan Müşirü'd-Devle, istifa etmek zorunda kaldı. Bu baskılara muhalefet etmesi durumunda, Rus kuvvetleri Tahran'a asker sevk edecekti. Zira elçiler, İran'ın mutlaka teslim olması gerektiğini sürekli olarak vurguluyordu. Bu çerçevede İngiliz elçi Marling ve Rus maslahatgüzarı, Ahmet Şah ile 24 Nisan'da gerçekleştirdikleri görüşmelerde, İran hükûmetine karşı açık tehditlerde bulunarak, çıkarları doğrultusunda Müşirü'd-Devle'nin yerine Sa'dü'd-Devle'yi başa getirme talebinde bulundu. Bu gelişmeyle İran'da önemli yapısal değişikliklere yol açacak bir dizi adımın planlanmasına zemin hazırlanmıştı: Zira böylece İran Parlamento'su kapatılacak, gazeteler durdurulacak, jandarma teşkilatındaki İsveçli subaylar görevden alınacak ve yerine Amerikalı Albay Merrill atanacak, Osmanlı ve Alman elçileri ise sınır dışı edilecekti. Bu değişikliklerle birlikte, İran'daki tek gerçek güç, İngiliz ve Rus elçiler olacaktı.

Bu süreçte, Tahran'daki Osmanlı Büyükelçisi Asım Bey ise İngiliz ve Rus elçilerinin girişimlerine karşı Osmanlı yanlısı bir kabine kurmak amacıyla yoğun bir çaba sarf ediyordu. İngiliz ve Rus temsilcilerinin planlarından haberdar olduktan sonra, gece yarısı Alman maslahatgüzarı Radolf von Kardorff ile birlikte Ferahabad Sarayı'na giderek Ahmet Şah ile bir görüşme gerçekleştirdi. Bu görüşme, yaklaşık bir buçuk saat sürdü ve sonucunda Aynü'd-Devle'nin başkanlığında yeni bir kabinenin kurulması konusunda anlaşmaya varıldı.[1015] Asım Bey'in bu diplomatik müdahalesi, İngiliz ve Rus temsilcilerinin hükûmet darbesi planlarını engelledi ve böylelikle İran'daki Osmanlı-Alman taraftarı ve uyruklarının daha rahat hareket edebilmeleri mümkün hale geldi.

Asım Bey'in çabaları ve Meclisin de karşı çıkması sonucunda Sa'dü'd-Devle'nin hükûmet kurmasına izin verilmedi. Bunun yerine, İran'da Osmanlı yanlısı bir kabinenin

[1014] Şihâb-ı Sâkib (26 Cemaziyelevvel 1333/11 Nisan 1915). *Telgrafat-ı Dahile: Serpol.* Sene 1, Sayı 44, s. 7; Hâver (7 Cemaziyelahir 1333/22 Nisan 1915). *Haberha-yı Memâlik-i İslâm: İran.* Sene 1, Sayı 32, s. 2, 4; Ahmed Ali Sipehr, age, s. 162-163, 173.
[1015] Hâver (30 Ramazan 1333/11 Ağustos 1915). *Evza-i İran.* Sene 1, Sayı 48, s. 2-4; Ahmed Ali Sipehr, age, s. 163-164.

kurulması mümkün oldu. Asım Bey'in başarısı, Tahran halkı ve askeri personel tarafından büyük bir memnuniyetle karşılandı. 26 Nisan'da Prens Reuss ve Avusturya elçisi Hugo Count Logothetti'yi karşılamak üzere Abdülazim'e giden Asım Bey, halk ve askerler tarafından coşkuyla karşılandı[1016] ve böylece İran'daki Osmanlı yanlısı hareketin zaferi pekiştirildi.

Bu zaferin ardından, Mayıs 1915 başlarında göreve gelen Aynü'd-Devle, kabinesini kurmadan önce birkaç önemli talepte bulunarak tam yetki istedi. Bu talepler, ülkenin iç ve dış politikasında kritik değişiklikler yapılması gerektiğini vurgulamaktaydı. İlk olarak, İsveçli jandarma görevlilerinin görevden alınmaması gerektiğini ve jandarma teşkilatına zarar verilmemesi gerektiğini belirtti. Ayrıca Tahran'ın askeri yönetim altına alınmamasını ve hiçbir İranlıdan, Türklere savaş açmasının istenmemesi gerektiğini savundu. Bunun yanında Ruslara Tebriz'den, İngilizlere ise Buşehr'den çıkmaları gerektiği söylenmedikçe, Türklerden de Kirmanşah'tan çıkmalarının istenmemesi gerektiğini savundu. Son olarak da İran parlamentosunun feshedilmemesi ve gazetelerin kapatılmaması gerektiğini vurguladı.[1017] Aynü'd-Devle'nin bu talepleri, ülkenin bağımsızlığını ve egemenliğini koruma amacı güden önemli adımlar oldu. Bu talepler, yalnızca İran'ın iç işlerinde bir denetim ve özgürlük talebini değil, aynı zamanda ülkenin dış politikada da kendi iradesini ve bağımsızlığını koruma gayretini de ortaya koydu.

Harp sırasında, Osmanlı Devleti ile İran arasında olası bir ittifak için müzakereler, gayri resmi olarak Aynü'd-Devle döneminde başladı. Bu bağlamda, Asr-ı Cedîd gazetesinin sahibi ve editörü Metinü's-Saltana Sekfi'ye göre, Aynü'd-Devle kabinesinin politikası, temelde İttifak Devletleri'ne eğilimli bir tarafsızlık anlayışına dayanıyordu. Ancak, İran harbe katılacaksa, yeni bir askeri kuvvetin teşkil edilmesi, gerekli silahların temini, yeni bir kredi sağlanması ve alınacak yeni vergiler gibi adımların atılması gerekiyordu. Osmanlı Devleti ve Rusya, siyaseten daha esnek bir tutum sergileyen Aynü'd-Devle ile bazı mali ve askeri gereksinimler konusunda anlaşma sağlamaya hazırdı. Ancak, Rauf Bey'in Kirmanşah üzerinden başlattığı harekât, Rus ve İngiliz yanlısı olarak bilinen Prens Abdülhüseyin Fermanferma'nın İçişleri Bakanlığı'na atanması ve 17 Mayıs'ta Isfahan'daki Rus konsolos yardımcısı Von Carver'ın öldürülmesi gibi olaylar, gelişen süreci olkumsuz etkiledi. Bu olaylar, İtilaf Devletleri'nin daha sert adımlar atmasına olanak sağladı. Ayrıca, Van'ın Ruslar tarafından işgali ve Halil Paşa'nın Güney Azerbaycan'dan zor şartlar altında geri çekilmesi, başkentteki siyasi havayı İtilaf Devletleri lehine değiştirdi.

[1016] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 166-167.
[1017] Muhammed Gholi Majd, age, s. 129.

Mayıs ayı sonunda, çok sayıda Rus askeri Enzeli'ye çıkarma yaparak Güney Azerbaycan'ı işgal etti. İngilizler ise tüm Güneybatı İran'ı ele geçirdi. Bu gelişmeler, Aynü'd-Devle kabinesinin istifasına yol açtı.[1018] Böylece, Osmanlı hükûmeti, Aynü'd-Devle kabinesinden umduğunu bulamamış oldu.

Aynü'd-Devle'nin istifasının ardından, Mustûfiü'l-Memâlik Ağustos 1915'te yeniden başbakanlık görevine getirildi. Mustûfiü'l-Memâlik, Marling'in ifadesiyle, "aynı masaya hiç oturmamış kadar heterojen" bir kabine kurmayı başardı. Marling'e göre bu kabinenin uzun süre devam etme olasılığı vardı. Ruslar açısından bakıldığında, Mustûfiü'l-Memâlik'in kabinesi, "anti-Rus eğilimlerinin arttığını ve bunların üstesinden gelmenin kolay olmayacağını" göstermekteydi. Ancak yine de bu kabine, her iki güç için de kabul edilemez olan bir Demokrat hükûmete kıyasla daha uygun bir seçenek olarak değerlendirilmişti.[1019]

Ancak Mustûfiü'l-Memâlik, Rauf Bey'in Kirmanşah Eyaleti'ne yönelik ileri harekâtından duyduğu rahatsızlığa rağmen, Osmanlı Devleti ve Almanya ile ittifak müzakerelerine devam etti. Bu dönemde, İngiliz ve Rus elçileri, Mustûfiü'l-Memâlik'in Osmanlı ve Almanya ile yürüttüğü müzakerelerden haberdardı ve bu durum, İngiliz ve Rus elçilerin hükûmete karşı daha açık bir şekilde aleni faaliyetlerde bulunmalarına yol açtı. Ahmed Şâh ise kabine değişikliğine karşı çıkmış olsa da Sipehr'e göre, Aynü'd-Devle ve özellikle Prens Fermanferma, yabancı dostlarının kışkırtmalarıyla sürekli olarak hükûmete karşı hareket etmişti.

Bu süreçte Başbakan Mustûfiü'l-Memâlik ise İran'ın dış politikasında çok yönlü bir strateji izlemeye çalışıyordu. Bir yandan, İngiliz ve Rus hükûmetlerinden kredi alma girişiminde bulunuyor ve Rus güçlerinin geri çekilmesi için müzakerelere oturuyor; diğer yandan ise, Osmanlı ve Almanya ile gizlice iş birliği anlaşmaları imzalamak üzere görüşmeler yapıyordu. Bu diplomatik manevralar, İran hükûmetinin mevcut krizden çıkma çabalarını yansıtıyordu. Rus elçisi, Rusya'nın İran'a kredi vererek ülkenin tarafsızlığını garanti altına almayı umuyordu. Ancak, İngiliz elçisi, İran hükûmetinin kredi koşullarını kabul etmeyeceğini ve bu yüzden müzakerelerin bir sonuç vermeyeceğini öngörmüştü. Nihayetinde, İngiliz ve Ruslarla yürütülen müzakereler sonuçsuz kaldı. İngiltere, müzakerelerin başarısızlığa uğramasına ve İran hükûmetinin Osmanlı ve Almanya ile yakınlaşmasına tepki olarak Buşehr'i işgal etti. Ruslar ise, 5 Ağustos 1915'te müzakerelerin başarısızlıkla

[1018] Bâmdâd-ı Rûşen (27 Şaban 1333/10 Temmuz 1915). *İnhidam-ı Kabine-i Aynü'd-Devle.* Sene 1, Sayı 64, s. 1; Asr-ı Cedîd (16 Cemâziyelevvel 1334/21 Mart 1916). *Kabine-i Sal-e Guzaşte.* Sene 2, Sayı 72, s. 3; Hasan A'zam Kudsi, age, s. 341; Ahmed Ali Sipehr, age, s. 186-187; Muhammed Gholi Majd, age, s. 147-148.
[1019] Iraj Tanhatan Nasseri, agt, s. 47.

sonuçlanmasını gerekçe göstererek Tahran'a ordu göndermeye karar verdi. Bu hamle, başkentte büyük bir endişe yarattı; zira İran halkı, 1911'deki Tebriz katliamını hala unutmamıştı. Rusların başkente ordu göndermesi, İran hükûmetinin, özellikle iç karışıklıklar ve dış müdahalelerle boğuştuğu bir dönemde, daha da tedirgin olmasına yol açtı.[1020]

İngiliz ve Rus elçilerinin iktidarda bulunan İran Hükümeti aleyhine bir darbe yapacağı korkusu Tahran'daki Osmanlı ve Alman memurlarının faaliyetlerinin daha dikkatli izlenmesine yol açtı. Öte yandan, güney ve batı eyaletlerindeki ulema, ayan, rüesa ve halk, hükûmete ardı ardına gönderdikleri telgraflarla, tarafsızlık politikasının Osmanlı ve Almanya lehine değiştirilmesini talep ediyordu. Bu baskılar, hükûmetin zaten kırılgan olan iç ve dış dengelerini daha da zorlamaktaydı.

Söz konusu baskı ve müdahaleler karşısında İran hükûmeti, ülkede her an bir ihtilal çıkabileceği endişesine kapıldı. Bu endişeler, İngiliz elçisinin 30 Ekim'de İran hükûmetine sunduğu notada açık bir şekilde ifade edildi. Elçi, başkente birçoğu asker olan çok sayıda Alman, Avusturyalı ve Türk gelmesinin, bu ülkelerin elçilikleri aracılığıyla büyük miktarda silah ve mühimmat sokulmasının, bu elçiliklerce çok sayıda hizmetli ve korumanın işe alınmasının ve İran hükûmetinin bunlardan haberdar olmasına rağmen herhangi bir önlem almamasının İngiliz hükûmetinde ciddi endişelere yol açtığını belirtti.

Tüm bu gelişmelerin yarattığı gerilim üzerine, Londra ve Tahran'dan gelen acil talepler doğrultusunda Rus hükûmeti, Kafkas Ordusu komutanına İran'a asker göndermesi talimatını verdi. Ekim ayının son günlerinde Rus birlikleri yavaş yavaş Enzeli'ye çıkartma yapmaya başladı. 26 Ekim'de iki süvari alayı, bunu izleyen iki gün içinde ise 4.000 asker aynı limana ulaştı. Rus birliklerinin İran'a gelişi, Tahran'daki hem İngiliz hem de Rus elçiliklerinde büyük bir rahatlama yarattı.[1021] Diplomatik çabalar sonucunda, Rus ordusu Kazvin-Tahran arasında durdurulsa da İran'ın geleceği konusundaki belirsizlik devam etti ve bu durum, ülkenin iç ve dış politikasında daha derin çatışmalara yol açtı.

Bu süreçte İngiliz ve Rusların tazyikine rağmen, Başbakan Mustûfiü'l-Memâlik, gizli bir antlaşma ile İran'ı Almanya, Osmanlı Devleti ve müttefiki Avusturya-Macaristan'ın safında harbe katmayı hedefledi.[1022] Gayri resmi görüşmelerin ardından, Mustûfiü'l-Memâlik, Osmanlı Devleti ve Almanya'dan borç, silah ve cephane talep etti, aynı zamanda İran'ın

[1020] Asr-ı Cedîd (16 Cemâziyelevvel 1334/21 Mart 1916). *Bina-yı Siyaset-i Düvel-i Mütehasıme.* Sene 2, Sayı 72, s. 2; Yahya Devletâbâdî, age, c. III, s. 290-292; Ahmed Ali Sipehr, age, s.193-194; Muhammed Gholi Majd, age, s. 104; Cevad Şeyhülislâm, age, s. 8.
[1021] Yahya Devletâbâdî, age, c. III, s. 289-290; Ahmed Ali Sipehr, age, s. 193-194; Iraj Tanhatan Nasseri, agt, s. 187-188.
[1022] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 237.

bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün garanti altına alınmasını istedi. Buna ek olarak, her iki devletten de İran'daki askeri faaliyetlerini durdurmalarını talep etti. Bu koşullar yerine getirilirse, Mustûfiü'l-Memâlik hükûmeti müttefiklere savaş açmaya hazır olduklarını belirtti. Sonuç olarak, bu gelişmeler, Osmanlı ve Alman temsilcilerinin, Rauf Bey Müfrezesinin ülke topraklarından çekileceğine dair teminat vermelerine yol açtı.[1023]

Başbakan Mustûfiü'l-Memâlik ile Tahran'daki Osmanlı elçisi Asım Bey, Alman elçisi Prens Reuss ve Avusturya-Macaristan elçisi Hugo Count Logothetti, Eylül 1915'ten Kasım 1915'e kadar İran'ın savaşa dahil olmasına yönelik bir ittifak için müzakereler yürüttü. Bu müzakereler, Osmanlı ve Almanya'nın İtilaf Devletleri'ne karşı kazandıkları askeri başarıların yanı sıra, Bulgaristan ile kurdukları ittifakın da etkisiyle hız kazandı. Bu gelişmeler, Mustûfiü'l-Memâlik hükûmeti ile imzalanması arzulanan ittifak antlaşmasının hazırlanmasına önemli katkı sağladı. Ancak, kabinedeki bazı nâzırlar ve özellikle İranlı vatanseverler, Osmanlı ve Almanya'nın savaş teçhizatını İran'a ulaştırmadan savaşa katılmanın riskli olacağı görüşündeydi ve bu nedenle tarafsızlığın korunması gerektiğini savundu.[1024]

Müzakerelerin ardından, Almanya ile İran hükûmeti arasında Kasım 1915'in başında bir savunma ittifakı yapılması kararlaştırıldı. Bu ittifak kapsamında, İran'ın "La Grande Puissance Musulmane" yani Müslüman Büyük Devleti olarak anıldığı bir sözleşme taslağı oluşturuldu. Sözleşme, iki ülke arasında karşılıklı savunma yardımlarını öngörüyordu. İttifak, Rusya veya İngiltere'nin saldırısı durumunda, diğer tarafın hızla yardıma gelmesini ve her iki tarafın da topraklarını savunmalarını hedefliyordu. Almanya, İran'a silah, cephane ve askeri danışmanlar göndererek İran'ın bağımsızlığını korumayı taahhüt etti. Ayrıca, İran, Almanya lehine bir ordu kuracak ve bu ordu Almanya'dan subaylar tarafından yönetilecekti (md. 1). Almanya, İran'a savaş giderlerini karşılamak için aylık 5 milyon mark ödemeyi kabul etti, bu ödeme ilerleyen dönemde yapılacak 200 milyon marklık borçlanmadan kesilecekti. Ayrıca, Almanya, İran'ın Rusya ve İngiltere'ye olan borçlarını ödemek için yardımcı olacaktı (md. 2). İran gümrüklerinin gelirleri bu borçlanmanın karşılığında olacaktı (md. 3). Ekonomik iş birliği kapsamında, Almanya, İran'da imtiyazlara sahip bir banka kuracak ve bu banka taşralarda şubeler açacaktı. Bu banka, banknot çıkarabilecek, her türlü bayındırlık işlerini yapabilecek, toprak ve bina satın alabilecek ve Hanekin-Tahran demiryolunu inşa edebilecekti (md. 4). Ayrıca, Alman uyrukları İran'da taşıma ve ulaştırma sektörlerinde faaliyet gösterebilecekti (md. 11). İran'ın muharip devletlere verdiği kapitülasyonlar kaldırılacak,

[1023] Ettehadiyyeh, M. (2010). İran Geçici Hükûmeti. *İran ve I. Dünya Savaşı: Büyük Güçlerin Savaş Alanı,* Touraj Atabaki (Ed.), (Çev. Gül Çağalı Güven) Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 11.
[1024] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 237.

Fransızlara verilmiş olan eski eserleri bulmak için kazı yapma imtiyazı ise Almanlara geçecekti (md. 12-13). Bu anlaşma, savaşın sonuna kadar gizli tutulacak (md. 14) ve 20 yıl boyunca geçerli olacaktı.[1025]

Prens Reuss Tahran'da bulunmadığı için, Almanya ile İran arasında yapılması planlanan ittifak antlaşmasını imzalamada tek yetkili isim Asım Bey'di. Asım Bey, Rusların Tahran'a ilerlemeden önce, Almanya ve Avusturya'dan gizli bir şekilde İran ile "İttihâd-ı İslâm" bağlamında bir ittifak antlaşması (İttifak-ı Mukaddes)[1026] imzalanması için Ahmed Şah ve İran hükûmetini tazyik ediyordu. Şah, ağustos ayı başlarında Asım Bey'i kabul etti ancak Osmanlı, Almanya ve Avusturya ile yapılması planlanan antlaşmanın esasları doğrultusunda ittifakla hareket etmeyi tercih ettiğini belirtti. Buna rağmen, Asım Bey, İran'ın bu ittifak teklifine karşılık olarak başlangıçta 1 milyon Türk lirası, 8 bin tüfek, 20 makineli tüfek, 100 bin mermi, yeterli miktarda seri ateşli top ve cephane talep etti. Ancak Ahmed Şah, yardım gelene kadar Türk kuvvetlerinin ne Kirmanşah ne de Azerbaycan cephesinden İran'a girmesini istemedi. Şah, bu talebine rağmen, Rus kuvvetlerinin yanı sıra İngiliz ve Rus destekli aşiret kuvvetlerinin varlığı göz önüne alındığında, İran'a askeri bir kuvvet

[1025] Yahya Devletâbâdî, age, c. III, s. 293-311-312; Yusuf Hikmet Bayur, age, c. III, Kısım III, s. 139-140.

[1026] Madde 1: Devlet-i Âliyye-i Osmaniye ile Devlet-i Âliyye-i İraniye menafi'-i İslamiye ve ahkam-ı celile-i şer'iyeye müstenid müşterek ve müteavin ve hükûmat-ı mevcude-i İslamiye'nin istiklal-i siyasi ve temami-i mülkiyelerini temin için ahval-i askeriyelerinin ıslah ve ordularının tanzim ve takviyesine ve siyaset-i umumiyeleri menafi'-i siyasiye-i İslamiye'ye muhalif olan düşman hükûmetleri eydi-i istilâsında bulunan memâlik-i İslâmiye'nin vakit ve imkânın müsaadesi halinde istihlâsiyla emel ve istidatlarına muvafık bir şekl-i idareye mazhariyetlerini istihsale hâdim saf ve samimi bir siyaset takibine matuf ve hükmü inşallah-ı Teâlâ müebbeden cari tedafüi ve tecavüzi bir ittifak akd eylemişlerdir.
Madde 2: Akideynden biri menafi'-i umumiye-i İslâmiye'ye mugayir ve müttefikinin istiklâl-i siyasi ve temami-i mülkiyesini muhil olmamak ve beyne'l-İslâm cereyanı maksudün-bih olan samimiyet ve ittihadın za'fını intaç edecek bir şekil ve şümulde bulunmamak şartıyla kendi devletinin menafi'i hususiyesine muvafık olarak diğer düvel-i İslâmiye ve gayr-ı müslime ile akd-ı itilâf ve ittifak edebilecektir. Şu kadar ki akdi arzusunda bulunduğu itilâfname veya muahedenâmenin metin ve şümulü hakkında evvel emirde müttefikinin muvafakatini istihsal edecektir.
Madde 3: İşbu İttifak-ı Mukaddes'e Afgan Hükûmeti dahil olabileceği gibi inşallah-ı Teâlâ istihlası ve hükûmet-i muhtare ve müstakile şeklinde tesis edilebilecek sair milel-i İslâmiye hükûmetleri de dahil edilecektir.
Madde 4: Tarafeyn diğerinin istiklâl-i siyasi ve tamamiyet-i mülkiyesini muhafazayı müteahhittir ve bu maksadı temin için inde'l-icab birbiriyle bi'l-müzakere müştereken hal-i harbe geçerler
Madde 5: Her iki hükümdar-ı âlişan ve hükûmetleri menafi-i umumiye-i İslâmiye'yi muhafaza ve temin eyleyecek ve beyn-el İslâm her türlü nifak ve ihtilafı bertaraf eyleyecek hükûmet-ı İslâmiye arasında ahkam-ı celile-i Kur'aniye ve şerait-ı İslâmiye'ye tevfikan revabıt-ı muhadeneti takviye ve teşyid edecek ve Âlem-i İslâmiyette bir devre-i safiye-i uhuvvet tesisini ve maarifin intişarını kâfil olabilecek her türlü esbaba tevessül ve bu hususlara yekdiğeriyle teşrik ve tevhid-i mesai eylemeyi taahhüt ederler.
Madde 6: Bu antlaşmayı bütünleyici antlaşma ve sözleşmeler yapılacağını anar.
Madde 7: Devleteyn-i Âliyyeteyn kendi memleketlerinde bazı teşebbüsat-ı nafıa ve iktisadiye ve menafi'-i maliye mukabilinde ecanibin gayr-ı meşru bir derecede nüfuz ve tahakkümüne meydan vermemek ve hürriyet-i iktisadiyelerini kasr ve tahdit ettirmemek için yekdiğerini irşad ve müştereken tedbir ittihaz ederler.
Madde 8: Antlaşmanın gizli olacağı ve iki yanın rızasıyla dost ve bağlaşık devletlere gösterilebileceği anılmaktadır.
Madde 9: Antlaşmanın imza tarihinde yürürlüğe gireceğini ve elden geldiği kadar çabuk onaylanacağını anar. Detaylı bilgi için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, age, c. III, Kısım III, s. 140-141.

gönderilmeden bu kadar büyük miktarda silah ve cephanenin Şah'a teslim edilmesi mümkün değildi.[1027]

Diğer taraftan, söz konusu ittifak antlaşmasının 7. maddesi, Almanya'nın aleyhine bir durum teşkil etmekteydi ve hazırlanmış olan İran-Alman gizli antlaşmasının 4. ve 11. maddelerini zayıflatacak nitelikteydi. Almanya, bu durumu hoş karşılamadı ve Osmanlı hükûmeti de bu planın uygulanmasından hızla vazgeçti. Ancak Asım Bey, bu durumu şu şekilde değerlendirmişti: "Almanlar nasıl bizden gizli olarak İran'la antlaşma yapıyorsa, biz de yapabiliriz. Almanya ve Avusturya ile birlikte bir antlaşma yapılmış olsa bile, Osmanlı padişahı ile İslam hükümdarları arasında ayrıca antlaşmalar yapılması gereklidir." Ancak Osmanlı Hariciyesi, 22 Aralık 1915'te, müttefiklerden bağımsız olarak İran'la ittifak yapmanın uygun olmadığına dair bir yanıt verdi. Bu yanıtta, "İngiltere ve Rusya İran'a hücum ederse biz de onlarla ayrı olarak İran'la ittifak yapmış olursak, onu kurtarabilir miyiz?" şeklinde bir soru yönelterek, ittifakın doğuracağı sorumlulukların ağır olduğunu vurguladı.[1028] Konu hakkında Hâver gazetesi ise İranlıların Osmanlılarla ittifak kurmak için herhangi bir resmi sözleşmeye ihtiyaç olmadığını ifade etmişti. Gazeteye göre, "La ilahe illallah Muhammeden Resulullah" kelimesi, "Kâbe-i Muazzama" ve Kur'an-ı Kerim'deki "Mü'minler ancak kardeştirler" ayeti, bu kardeşlik ve birlikteliğin temellerini, Hazreti Peygamber'in risaletinin başladığı 1334 yıl önce atmıştı. Gazete, "Elbette, İranlılar, dinine bağlı kardeşleri ve şefkatli komşuları olan Osmanlılarla ve dostlarıyla ittifak ve birlik kuracaklardır; ancak Rusya'nın kötü niyetli ve İngiltere'nin insanlığa ve Müslümanlığa karşı olan politikalarıyla değil!"[1029] diyerek, ittifakın sadece stratejik bir bağ değil, aynı zamanda dini bir sorumluluk ve kardeşlik gereği olduğunu vurgulamıştı.

Ancak Ahmed Şah ve İran hükûmeti, Osmanlılar ve Almanlar tarafından mali ve askeri destek sağlanmadan herhangi bir sözleşme imzalamaktan kaçındı. Bu konuyla ilgili olarak, 6 Aralık 1915'te Sultanabad'da İtidaliyyun Parti lideri Muhammed Sadık Tabatabai ile Alman elçisi Prens Reuss arasında yapılan görüşmede, Reuss, ittifak antlaşmasının henüz imzalanmadığını ve Mustûfiü'l-Memâlik'in büyük bir borç talep ettiğini belirtti. Reuss'a göre, İran hükûmeti mali ve askeri desteği Osmanlı ve Avusturya'dan değil, doğrudan Almanya'dan bekliyordu.[1030]

[1027] Mehmet Kenan (1928). *Büyük Harpte İran Cephesi.* c. I, Büyük Erkan-ı Harbiye Reisliği Ankara Matbaası, Ankara, s. 44-45.
[1028] Yusuf Hikmet Bayur, age, c. III, Kısım III, s. 142-143.
[1029] Hâver (6 Rebiülahir 1334/11 Şubat 1916). *Tan ve Hâver.* Sene 2, Sayı 25, s. 2.
[1030] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 264.

Mustûfiü'l-Memâlik kabinesinde ise ittifaka dair farklı görüşler vardı. Maliye Bakanı Vüsûkü'd-Devle, Osmanlı Devleti ve Almanya'nın İran'a yardım edemeyeceğini, dolayısıyla İran hükûmetinin Rusya ve İngiltere'ye daha yakın bir politika izlemesi gerektiğini savunuyordu. Dışişleri Bakanlığı yetkilisi Mûinü'l-Vüzera ise müzakerelerin temelinin İran'ın bağımsızlığını korumak olması gerektiğini belirtmiş ve Almanların İran'ın bağımsızlığı konusunda belirsiz bir tavır sergilediklerini ifade etmişti. Ona göre, İran, silah, cephane ve mali destekten yoksunken, Rusya'ya savaş ilan edemezdi; en azından Almanya'nın İran'a yardım edebilmesi için önce Sırbistan'a yönelik bir gelişmenin yaşanmasını beklemenin daha mantıklı olduğunu savunmuştu.

Sipehr'in aktardığına göre, İranlılar başlangıçta böyle bir antlaşmayı kabul ettiyse de aceleci davranmak istemedi ve Alman kuvvetlerinin Rusya üzerinden İran sınırına yaklaşmasını beklemeyi tercih etti.[1031] Devletabadî'nin ifadesine göre ise, Mustûfiü'l-Memâlik, Ruslar ve İngilizler karşısında duyduğu korku nedeniyle anlaşmayı imzalamaya cesaret edemedi. Bu nedenle önce Alman yardımının gelmesini bekledi.[1032]

Bu süreçte, antlaşmaya dair istihbarat alan İngiliz ve Rus elçileri derhal harekete geçerek, Osmanlı Devleti ve Almanya ile bir antlaşma yapılıp yapılmadığını Başbakan Mustûfiü'l-Memâlik'e sordu; ancak başbakan böyle bir antlaşmanın varlığını reddetti. Elçiler, bu durumu kaygı dolu ifadelerle Londra ve Petrograd'a iletti. Ardından, Rusya Dışişleri Bakanı Sazanov, İran'ın Petrograd elçisi Müfehhemü'd-Devle ile görüşerek, söylentilerin doğru olması halinde İran'ın toprak bütünlüğünü güvence altına alan 1907 tarihli Rus-İngiliz antlaşmasının, İran'ın yok edilmesine yönelik bir anlaşmaya dönüşebileceği tehdidinde bulundu.

Bu diplomatik gelişmelere rağmen, İran hükûmetinin açıklamaları ne İngiliz ne de Rus elçilerini tatmin etti. Durumun ciddiyetini artıran bu gerilimin ardından, İran'ın Londra elçisi Müşirü'l-Mülk, İngilizlerin İran'a yönelik bir ültimatom hazırladığını ve Tahran yönetiminin bunu reddetmesi hâlinde iki taraf arasında açık bir düşmanlığın başlayabileceğini rapor etti.[1033]

Buna paralel olarak, Ra'd gazetesinde yayımlanan "Almanya ve Osmanlı'nın İran'daki Operasyonları" başlıklı haberde, Osmanlı gazetelerinde uzun süredir Tahran ile İstanbul sarayları arasında gizli bir antlaşma yapıldığına dair haberlerin yayımlandığı ve bu haberlerde

[1031] Age, s. 215, 237.
[1032] Yahya Devletâbâdî, age, c. III, s. 311-312.
[1033] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 231-232.

İslam milletleri arasında birlik ve beraberlik çağrılarının yapıldığı belirtilmiş. İran hükûmeti ise, bu tür haberleri reddederek, söz konusu anlaşmaların varlığını resmi olarak yalanladı" denilmişti. Haberin sonunda ise İran hükûmetinin bu yalanlamalarının, anlaşmanın etkilerini tamamen ortadan kaldırmaya yetmediği gibi dış güçlerin ve uluslararası aktörlerin İran'a yönelik baskılarının artmasına yol açtığı şeklinde yorumlanmıştı.[1034]

Öte yandan İran Posta ve Telgraf Bakanı Müsteşarü'd-Devle'ye göre, İngilizlerin ikna olmamalarının sebeplerinden biri, Almanya'nın Washington elçisinin Bulgaristan'ı harbe dahil ettiklerini ve yakında İran ile de bir antlaşma imzalayacaklarını ifade etmesiydi.[1035] Bu gelişmeler üzerine, Ruslar, 7 Kasım 1915'te Tahran'a 160 km uzaklıkta bulunan Kazvin'de, General Baratov komutasındaki bir Rus askeri kolunu işgal tehdidiyle Tahran'a doğru harekete geçirdi.[1036] Diğer bir kol ise Kazvin-Hemedan hattında ilerledi.[1037] Bu hareket, Osmanlı ve Alman taraftarlarının başkenti terk etmelerine ve Kum, Isfahan, Hemedan ile Kirmanşah'a doğru göç etmelerine neden oldu. Aynı zamanda, bu taarruz, İran hükûmetini tazyik ederek Osmanlı ve Alman hükûmetleriyle planlanan ittifak anlaşmalarının imzasını da akamete uğrattı.

3. İran'ın Savaş İkilemi: 1915'teki Gizli Anlaşmalar ve Direniş

Almanlar, 15 Kasım 1915 tarihinde İran'da bir darbe gerçekleştirmek amacıyla kapsamlı bir plan hazırladı. Bu plan, Tahran'daki İngiliz Büyükelçiliği'ne saldırmak, Jandarma kuvvetlerini devreye sokmak ve Şâh'ı Kirmanşah'a taşımak gibi bir dizi askeri eylemler içeriyordu. Ayrıca, başkentin taşınarak burada yeni bir hükûmetin kurulması da hedefleniyordu. Ancak bu gizli plan, İngilizler tarafından öğrenildi ve Ruslardan, zaman kaybetmeden belirlenen tarihe kadar İran'a asker sevk etmeleri talep edildi. Bu doğrultuda General Baratov komutasındaki Rus birlikleri, 7 Kasım'da Kazvin'den hareket ederek Tahran'ı işgal etmeye yöneldi.[1038]

Rusların Tahran'a doğru ilerleyişi, İran'da önemli bir toplumsal ve siyasi çalkantıya yol açtı. Nevbahar gazetesi, bu ilerleyişe "Düşman Saldırdı" şeklinde tepki vererek, durumu kamuoyuna duyurdu.[1039] Bu ilerleyiş, başkentte büyük bir paniğe yol açmış ve halk arasında

[1034] Ra'd (20 Muharrem 1334/28 Kasım 1915). *Ameliyat-ı Alman ve Osmanî.* Sene 7, Sayı 47, s. 3.
[1035] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 233.
[1036] Yahya Devletâbâdî, age, c. III, s. 293-294; Melikü'ş Şuara Bahar, age, s. 46-47.
[1037] Kaymakami R. G. (1398). *Vekayi-i Garb-ı İran der-Ceng-i Evvel-i Cehani: Sahne-i Karzar ve Ğarş-ı Topha (Şaban 1333-Şaban 1334 Hicri) Yaddaştha-yı Nizamî Rıza Goli Kaymakami.* (Haz. Syros Saidvendiyan) İntişârât-ı Şiraze, Tahran, s. 124-125.
[1038] İraj Zowghi, age, s. 150.
[1039] Nevbahar (9 Kasım 1915/1 Muharrem 1334). *Düşman Hemele Kerd.* Sene 4, Sayı 85, s. 1.

ciddi bir huzursuzluk yaratmıştı. Şehirdeki dükkanlar, pazarlar, okullar ve devlet daireleri kapatılmış, halk güvenli bölgelere çekilmeye başlamıştı. Bu süreçte, başkentte yayılan cihat söylemleri, toplumu savunma hazırlıklarına ve direnişe yönlendirmiş, İngiliz ve Rus elçileri ise endişeye kapılarak, başkentteki güvenliklerini sağlamak amacıyla Şahabad'taki Rus birliklerine katılma kararı almıştı.[1040] Tahran'daki Rus elçiliği ise yayımladığı bir bildiri ile amacının Osmanlı, Alman ve Avusturyalıların İran'da yürüttüğü entrikalara karşı önlem almak ve başkentteki güvenliği sağlamak olduğunu açıkladı. Elçilik, aynı zamanda, İranlı dostlarına ve onların ailelerine zarar vermeyeceklerini özellikle vurguladı.[1041]

Başkentteki gerilimin artması ve müttefik karşıtı görüşlerin güçlenmesiyle, Mustûfiü'l-Memâlik'in talebi üzerine 11 Kasım'da müttefik karşıtı tavırlara sahip birçok kişi Kum şehrine doğru yola çıkmıştı. "Muhacirin" olarak tanımlanan bu grup, toplumun çeşitli sınıflarından bireyleri içermekteydi.[1042] Ulema, politikacılar, jandarma mensupları, gazeteciler (Asr-ı Cedîd ve Ra'd gazeteleri hariç), meclis üyeleri, tüccarlar, devlet memurları, öğrenciler ve diğer gruplardan oluşan bu kişiler, müttefik karşıtı tutumları nedeniyle başkentten uzaklaşarak Kum'a yönelmişti.[1043]

Bu göçün düzenlenmesinde jandarmanın rolü oldukça belirgindir. Ettehadiyyeh'in ifadelerine göre, Rusların ilerleyişiyle birlikte, İsveçli ve İranlı jandarma birimleri, nakil vasıtalarını toplamış ve silah ile cephanelerin Almanlara sevk edilmesine yönelik önemli bir çaba göstermiştir. Ayrıca, yaklaşık 200 kadar Avusturyalı firari savaş tutsağının şehirden ayrılmasına yardımcı olmuşlardır. Jandarma, Tahran'daki telefon sisteminin kontrolünü ele geçirmiş, tüm binek arabalarına ve yük hayvanlarına el koymuş, Kum'a giden güzergâh üzerindeki gümrük istasyonlarını işgal etmiş ve bu istasyonlardaki ücretlerin toplanmasını sağlamıştır.[1044] Bu eylemler, İran'daki iç ve dış müdahalelerin etkisiyle şekillenen karmaşık bir siyasi yapıyı yansıtmaktadır.

Osmanlı-Alman ittifakının stratejik amacı, Tahran'da kendi taraftarlarıyla bir hükûmet kurmak ve böylece İtilaf Devletleri'ne savaş ilan ettirerek bölgedeki nüfuzlarını artırmaktı. Bu yaklaşım, her iki devletin de İran'daki etki alanlarını genişletme hedefinin bir parçasıydı. Ancak Rusya'nın ilerleyişiyle birlikte bu strateji büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Rusların

[1040] Rıza Goli. Kaymakami, age, s. 143-144.
[1041] Ahrar, A. (1352). *Tufan der-İran.* c. I, İntişârât-ı Novin. Tahran, s. 434-435; Yahya Devletâbâdî, age, c. III, s. 296-297.
[1042] İsimlerine dair detaylı bilgi için bkz. Abdülhüseyin Şibani, age, s. 708-709.
[1043] Ahmed Kesrevi, age, s. 562; Ahmed Sipehr, age, s. 239-246; Hâver (30 Safer 1334/6 Ocak 1915). *Alem-i İslâm.* Sene 2, Sayı 21, s. 2-3.
[1044] Mansoureh Ettehadiyyeh, agm, s. 56.

hızla ilerlemesi, Osmanlı ve Almanların Tahran'daki nüfuzlarını büyük ölçüde zayıflatmış ve sonuç olarak başkent, Rus ve İngilizlerin kontrolüne geçmiştir. Bu dönüşüm, başkentte güç dengelerini köklü bir şekilde değiştirmiştir.

Rusların Tahran'a yaklaşmasından bir gün önce, Osmanlı, Almanya ve Avusturya elçileri şehri terk etmek zorunda kaldı. İran hükûmeti ile İngiliz ve Rus elçileri arasındaki görüşmeler ise sonuçsuz kaldı ve her geçen gün başkentteki durum giderek daha belirsiz bir hale büründü. Bu belirsizlik ortamında, İran hükûmeti, bakanlar, din adamları ve şehrin önde gelen isimlerinin katılımıyla olağanüstü bir meclis oturumu düzenledi. Oturumda, ülkedeki bazı grupların direniş çağrılarına karşılık olarak cihat ilan edilmesi önerisi gündeme gelse de bu öneri kabul edilmedi.[1045] Bu durum, İran hükûmetinin savaşa katılma konusunda temkinli bir yaklaşım sergilediğini ve dış müdahalelere karşı daha dikkatli bir tutum izlediğini göstermektedir.

Bu bağlamda 14 Kasım'da Kerec'e giren Rusların işgal tehdidine karşın Ahmed Şâh ve hükûmet, bir gün sonra başkentin Isfahan olarak değiştirilmesine karar verdi. Sipehr, şâhın Türk sınırına yakın olan Kirmanşah'a gitmesini tavsiye etti. Şâh ise Isfahan'a gitmeyi tercih etti. Ancak İngiliz ve Ruslar, şâhı resmen esir almıştı. Bu nedenle şah, her daim kontrol altındaydı. Rus Dışişleri Bakanı Sazanov, Tahran'daki elçisi vasıtasıyla Ahmed Şâh'ı uyararak, bu hareketin tarafsızlığın Osmanlı ve Almanya lehine olduğunu belirterek böyle bir durumda Tahran'a dönemeyeceğini bildirdi. Şâh'ın Tahran'ı terk etmesi durumunda ise Muhammed Ali Şâh'ı tekrar tahta geçirmekle tehdit etti. Ayrıca Rus elçisi de hükûmete çok sert bir not yazdı ve Demokrat Parti liderlerinin idam edilmesini, 170 kişinin sürgün edilmesini ve çok sayıda kişinin hapsedilmesini talep etti. Hatta İran'dan İttifak Devletleri ile olan ilişkilerini kesmesini istedi.

Nihayetinde Ahmed Şâh, Rus birliklerinin daha fazla ilerlemeyerek kısa sürede Kazvin'e dönecekleri sözüne karşılık, başkentte kalmayı kabul etti. Aksi halde Osmanlı ve Alman taraftarı Demokratlara iltihak edecekti. İngiliz ve Rus elçiler, Rus ordusunun Tahran'ı işgal etmeyeceğine söz vererek şâhın ve hükûmetin harekete geçmesini engelledi. Bunun üzerine Rus ordusu da Tahran'a dört fersah uzaklıkta, Kerec yakınlarındaki Yeng-i İmam'da durdu.[1046] Bu durum, hem İran hükûmetinin bağımsızlığını koruma arzusunu hem de dış müdahalelerin etkisini gösteren kritik bir ânı, işaret ediyordu. Hükûmetin ve şâhın, Rus tehdidi karşısında attıkları adımlar, İran'ın geleceği açısından büyük bir önem taşıyordu.

[1045] Rıza Goli. Kaymakami, age, s. 144.
[1046] Hasan A'zam Kudsi, age, c. I, s. 361-362; Yahya Devletâbâdî, age, c. III, s. 293-295; Ahmed Ali Sipehr, age, s. 237-240, 243; Hâver (30 Safer 1334/6 Ocak 1915). *Alem-i İslâm.* Sene 2, Sayı 21, s. 2-3.

Rus birliklerinin Tahran'a yaklaşmaması üzerine, şahın davetiyle Abdülazim'e çekilen Asım Bey ve Avusturya-Macaristan elçisi Logothetti, başkente geri dönerken, Alman elçisi Prens Reuss Kum'a yöneldi.[1047] Rusların ilerleyişi nedeniyle başkentten göç etmeye başlayan milletvekilleri ve milliyetçilerden oluşan muhalif kanat, Osmanlı ve Alman yetkililerinin desteğiyle Kum'da Demokrat Partisi lideri Süleyman Mirza başkanlığında Ulusal Savunma Komitesi'ni (Komite-i Def'a-i Milli) kurdu.[1048] Bu komite, Rusya ve İngiltere'ye karşı cihat ilan etti. Cihat ilanı, İran'ın batı ve güney illerinde geniş yankı uyandırarak büyük bir halk desteği topladı. Bunun sonucunda Isfahan, Irak-ı Acem, Kürdistan, Hemedan ve Kirmanşah gibi şehirlerden ulema, tüccar, ayan ve esnaf, İslam beldelerinin korunması için seferber olmayı vaat ederek, bölgelerindeki yerel halkı bu hareketi desteklemeye çağırdı. Bununla birlikte, bağış toplama faaliyetleri de başlatıldı. Seferberlik süreci, halkın ulusal bir savunma hareketine katılımını sağlamak adına önemli bir adım olarak öne çıktı. Osmanlı kuvvetlerinin desteğiyle, jandarma ve milli kuvvetler, Isfahan, Yezd, Kirman, Şiraz, Hemedan ve Kirmanşah vilayetlerinde yönetimi ele geçirdi. Bu süreçte, bölgedeki bazı Rus ve İngiliz konsolosları ve ajanları tutuklanırken, bazıları da sınır dışı edildi. Ayrıca, İran'daki Bank-i Şâhî şubelerine de el konuldu.[1049]

Asr-ı Cedîd gazetesinin editörü Sekfi'ye göre, Mustûfiü'l-Memâlik, İran'ın tarafsızlık politikasından umudunu kesmişti. Bu nedenle İngiltere ve Rusya'yla bir ittifak kurma fikrini gündeme getirmişti.[1050] Ancak, bu adımı atabilmesi için muhacir kanadını ikna etmesi gerekiyordu. Zira Kum ile Tahran arasındaki ilişkiler bu dönemde ciddi bir çıkmaza girmişti. Mustûfiü'l-Memâlik, gelişmeleri yönlendirebilmek adına, vekillerden geri dönmelerini istedi. Muhacirin kanadını ikna etmek amacıyla Zerdüşt Milletvekili Erbab Keyhüsrev (Keyhüsrev Şahrah), Mirza Kasım Han ve Adlü'l-Mülk'ten oluşan bir heyet Kum'a gönderildi. Bu heyet aracılığıyla Rusya ve İngiltere ile ilişkilerin kurulduğu ve gidişatın güven verici olduğu bildirildi.[1051] Ayrıca, Mustûfiü'l-Memâlik, İngiliz ve Rusların baskısı altında hazırlanmış olan bir antlaşma metnini de heyetle göndererek, bu antlaşmayı kabul etmemesi durumunda istifa etmek zorunda kalacağını belirtti. Bu antlaşmaya göre:

[1047] Ahmed Kesrevi, age, s. 563.
[1048] Abdülhüseyin Şibani, age, s. 22-23; Hasan A'zam Kudsi, age, c. I, s. 362; Ahmed Ali Sipehr, age, s. s. 240-259; Devletabadî, *Hayat-ı Yahya,* c. III, s. 297.
[1049] Hasan A'zam Kudsi, age, c. I, s. 362-365; Devletabadî, *Hayat-ı Yahya,* c. III, s. 302; Ahmed Ali Sipehr, age, s. 270; Muhammed Gholi Majd, age, s. 147-161; Abdülhüseyin Şibani, age, s. 29.
[1050] Asr-ı Cedîd (16 Cemaziyelevvel 1334/21 Mart 1916). *Bina-yı Siyaset-i Düvel-i Mütehasıme.* Sene 2, Sayı 72, s. 2.
[1051] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 246-247, 253; Hasan A'zam Kudsi, age, c. I, s. 367.

İngiltere ve Rusya, İran'ın bankalarına veya İran'a olan tüm borçlardan feragat edeceklerdi (md. 1). İngiltere ve Rusya, genel harbin bitiminden bir ay sonra İran hükûmetine aylık 300 bin lira ödeyecekti (md. 2). İngiltere ve Rusya, 1907 yılından itibaren sahip oldukları tüm imtiyazlardan vazgeçecekti (md. 3). İngiliz ve Rus hükûmetleri arasında İran'a dair imza edilen 1907 Antlaşması iptal edilecekti (md. 4). İngiltere ve Rusya, İran'daki konsolosluklarının haklarından feragat edecekti (md. 5). İngiltere ve Rusya, İran'a 50 bin askerin masraflarını karşılamak üzere ödeme yapacaktı (md. 6). İngiltere, denizlerin yönetimini İran'a devredecekti (md. 7). İran, Hazar Denizi'nde bir savaş gemisi filosu bulundurma hakkına sahip olacaktı (md. 8). İran, İngiltere ve Rusya'nın düşmanlarını kendi topraklarından çıkaracaktı (md. 9). Rusya, İran'a, İngiltere ve Rusya'nın düşmanlarını çıkarmaya yetecek kadar kuvvet gönderecekti. Bu kuvvet, İran şâhının emrinde olacak ve savaşın bitiminden sonra İngiltere ve Rusya, İran topraklarını tahliye edecekti (md. 10). İngiltere ve Rusya'nın müttefikleri olan Fransa, Belçika, İtalya ve Japonya, antlaşma maddelerinin düzgün bir şekilde uygulanmasını garanti edeceklerdi (md. 11).[1052]

Antlaşma maddeleri incelendiğinde, İran için olumlu bir durumu yansıttığı söylenebilir. Nitekim bu maddeler, İran'ın egemenliğini ve bağımsızlığını pekiştirmeyi, dış müdahalelere karşı daha güçlü bir duruş sergilemeyi hedeflemekteydi. Özellikle borçlardan feragat edilmesi, dış imtiyazların sona erdirilmesi ve askeri desteğin sağlanması gibi unsurlar, İran'ın ulusal çıkarlarını korumasına olanak tanıyacak ve dış baskıları azaltacaktı. Ancak, bu kazanımların gerçekten İran'a fayda sağlayıp sağlamayacağı, antlaşmanın uygulanabilirliğine ve İngiltere ile Rusya'nın bu anlaşmalara ne kadar sadık kalacaklarına bağlıydı.

Heyetle görüşen Ulusal Savunma Komitesi üyeleri ise teşkil edilen komitenin, şâha karşı bir isyan hareketi içinde olmadığını, aksine İtilaf Devletleri'nin, özellikle de Rusya'nın boyunduruğundan kurtulmak amacı güttüğünü açıklamıştı. Bu bağlamda, Ahmed Şâh'a defalarca biat ettiklerini belirtmiş ve belirtilen gizli antlaşmayı reddettiklerini vurgulamışlardı. Bu sırada, Tahran gazetelerinde İran hükûmetinin İngiltere ve Rusya ile gizli bir antlaşma yaptığına dair haberler yayıldı. Bu iddialar, ülkenin ulusal güvenliğinin tehdit altında olduğu bir dönemde, özellikle İsfahan, Kum, Hemedan, Irak-ı Acem, Kirman ve Kaşan gibi farklı bölgelerden gelen telgraflarla geniş bir tepkiye yol açtı.[1053]

[1052] Abdülhüseyin Şibani, age, s. 27-28.
[1053] Ahmed Kesrevi, age, s. 566-567; Ahmed Ali Sipehr, age, s. 253, 270.

Özellikle 10 Aralık 1915'te Osmanlı Elçisi Asım Bey ve ABD İran Büyükelçisi Caldwell'e gönderilen "Isfahan'ın Tüm Ulema ve Diğer Sınıfları Tarafından" başlıklı telgrafta şöyle denilmekteydi:

> "Birkaç hain, dinimiz İslam'ı ve ülkemizi satmaya niyetlenmiş, İran hükûmetini kışkırtarak İngiliz ve Rus menfaatleri doğrultusunda Osmanlı aleyhinde savaşa dahil olmasını istiyor. Osmanlı Devleti ve İran bir dine sahip ve birdir, İran İslam Devleti, Osmanlı İslam Devleti'ne karşı kılıca el atmaz. Bizi bu tarafa çekmek için çabalayanlar kesinlikle haindir. Ardından yürümeyeceğiz. Eğer kutsal İslam devleti olan Osmanlı'ya karşı bir karar alınırsa, hükûmetin meşruiyeti sona erer ve bizler, böyle bir hükûmeti tanımayacağımızı bildiririz."[1054]

Kum halkı da benzer şekilde büyük bir öfke ile; Dükkanlarını kapatıp telgrafhaneye giderek, hükûmetin bu tür bir adım atmasının vatana ihanet anlamına geldiğini ve İran tarihine kara bir leke süreceğini ifade etmişlerdi. Kum halkı, hükûmetin bu girişimini, halkın onayı olmadan kabul edilemeyeceğini vurgulamış ve sevgili şâhlarının böyle bir kararı onaylamayacağını umduklarını belirtmişlerdi.[1055]

Bir başka tepki ise Kaşkai lideri Savletü'd-Devle'den gelmiştir. Savletü'd-Devle, İran hükûmetinin tarafsızlık ilkesini ilan ettikten sonra bu karara saygı gösterdiğini belirtmiş ve tarafsızlık politikalarının devam etmesi için çaba sarf ettiğini ifade etmiştir. Ancak, İngiltere ve Rusya ile yapılan ittifakla Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanca operasyonlar başlatılacağına dair duyumlar almış ve bunun, Muhammedî bir hükûmete karşı yapılan bir ihanet olarak değerlendirileceğini belirtmiştir. Eğer söylentiler doğru değilse, kendisi ve ailesinin, tüm Kaşkailerle birlikte her zaman fedakârlık yapmaya hazır olduklarını ifade etmiştir.[1056] Diğer yandan, Kirind Valisi İhtişamü'l-Memâlik ve Kelhor Hâkimi Serdar Nusret gibi önde gelen liderlerin de dahil olduğu bir grup yerel yönetici, Ahmed Şâh'a sundukları telgrafta, İran topraklarının Rusya ve İngiltere tarafından daha ne kadar kontrol edileceğini sorgulamış ve bu duruma karşı duydukları öfkeyi dile getirmiştir.[1057] Bu liderler, dış müdahalelerin ve ülke topraklarının kaybının artık dayanılmaz bir seviyeye geldiğini ifade etmiştir.

Sonuç olarak, bu tepkiler, İran halkının ve önde gelen liderlerinin, Osmanlı Devleti ile olan dini, kültürel ve politik bağlarını koruma isteğini ve dış müdahalelere karşı birleşme arzusunu yansıtmaktadır.

[1054] İrşâd (3 Safer 1334/11 Aralık 1915). *ez-Taraf-ı Sefaret-i Kübra-yı Osmanî Reside Est.* Sene 10, Sayı 3, s. 3.
[1055] Muhammed Gholi Majd, age, s. 162-163.
[1056] Iraj Tanhatan Nasseri, agt, s. 266.
[1057] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 217-218.

İngiltere ve Rusya ile antlaşma yaptığı gerekçesiyle Mustûfiü'l-Memâlik kabinesine tepki gösterenler olduğu gibi, aynı zamanda bu antlaşmaların yapılması gerektiğine inananlar da vardı. İran'ın Petrograd elçisi İshak Han, bu görüşün güçlü savunucularından biriydi. 30 Kasım 1915 tarihli gizli telgrafında, uzun yıllardır iki ülke ile ittifak antlaşması önerdiğini, şu anki zamanın çok uygun olduğunu ve İran'ın saadeti için zaman kaybedilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. İshak Han'a göre, İran'ın bağımsızlığının temeli, doğru ve net koşulların sağlanması ile atılabilirdi. Almanya'nın çoğu konuda başarılı olacağı farz edilse de İran'ın bağımsızlığını güvence altına almak için doğru adımların atılması gerektiğini belirtmişti.

İshak Han, İngiltere'nin Hindistan'daki istikrarı sağlamak için İran ile dost olması gerektiğini ifade etmiş ve barışın kaçırılmaması gerektiğini savunmuştur. Bu bağlamda, Bağdat'ın İngilizler tarafından alınması durumunda mevcut şartların değişeceğini, dolayısıyla bu fırsatın değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. İran elçisi, olası bir antlaşma çerçevesinde İran'ın toprak bütünlüğü ve bağımsızlığının teminat altına alınmasını istemiş ve bunun için İngiltere ve Rusya başta olmak üzere Fransa ve İtalya gibi müttefiklerden resmi taahhütlerin alınması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca, son yıllarda İran'ın bağımsızlığını ihlal eden koşulların iptal edilmesi gerektiğini, Petrograd ve Londra'da büyükelçiliklerin kurulması gerektiğini dile getirmiştir.

Öte yandan Elçi İshak Han'ın İran'ın ekonomik koşullarına dair ciddi talepleri olmuştur. Son Harbin İran'a büyük zararlar verdiğini belirten elçi, İngiltere ve Rusya'dan İran'ın içişlerine ve maliyesine müdahale etmeyi bırakmalarını istemiştir. Yabancı uyruklu kişilerin davalarının Dışişleri Bakanlığı mahkemelerinde görülmesini, gümrük tarife reformunu, nakit yardımlarını, yeterli asker, silah ve mühimmat sağlanmasını ve Jandarma Teşkilatının kurulması için ciddi destek talep etmiştir. Bununla birlikte, ülkenin topraklarının Bağdat yönünde genişlemesini, harbin bitiminde İran topraklarındaki yabancı birliklerin çekilmesini, telsiz ve telgraf hatlarının askıya alınmasını, postaya müdahale edilmemesini ve barış görüşmelerine İran temsilcisinin kabul edilmesini talep etmiştir. Bu talepler, İran'ın bağımsızlığını güçlendirmeye yönelik önemli adımlar olarak değerlendirilmiştir.[1058]

Mustûfiü'l-Memâlik'in ve İran hükûmetinin izlediği ikili siyaseti sürdürme çabası, Almanya ve Osmanlı Devleti tarafından ciddi tepkilerle karşılanmıştır. Bu dönemde, İran'ın hem İtilaf Devletleri ile müzakerelere girerek bir gizli anlaşma yapma niyetini taşıması, hem de Almanya ve Osmanlı Devleti ile olan geleneksel bağlarını muhafaza etmeye çalışması, iki taraf arasında gerginliğe yol açmıştır. Özellikle, bu tepkiler Almanya ve Osmanlı'nın, İran'ın

[1058] *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye.* c. VII, s. 689-691.

dış politikadaki bağımsızlık arayışına ve olası bir gizli anlaşma yapma çabalarına karşı duydukları endişeyi açıkça ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Prens Reuss, 5 Aralık 1915'te Tahran'a gönderdiği mektubunda İran hükûmetini Rusya ve İngiltere ile anlaşma yapmama konusunda uyararak, böyle bir anlaşma imzalanması durumunda İran'ın Sırbistan ve Belçika gibi küçük ülkelerin uğradığı işgal ve yok oluş tehlikesiyle karşı karşıya kalacağını vurgulamıştır.[1059]

Osmanlı Devleti ise benzer endişelerle, İran hükûmetinin dış politikasında yapacağı herhangi bir hata ile bölgedeki dengeyi bozma olasılığını tehlikeli olarak görmüştür. Babıâli, 1915'teki Selman-ı Pak zaferi sonrasında, İngilizlerin önemli bir kayıp verdiğini, bu nedenle İran'ın geleceği için kendileriyle iş birliği yapmasının bir zorunluluk haline geldiğini vurgulamıştır. Nitekim Babıâli, İran'a gönderdiği telgrafta, İran'ın düşman tarafına geçmesi durumunda, Osmanlı Devleti'nin İran'ı korumak için muhalif prens Salarü'd-Devle ile birlikte hareket edeceği mesajını vermiştir.[1060] Alında Osmanlı Devleti, İran'a yönelik açık bir uyarı yaparak, bir bakıma kendi stratejik hedefleri doğrultusunda İran'ın dış politikasını şekillendirmeye çalışmıştır.

Mustûfiü'l-Memâlik'in bu dönemdeki diplomatik hamlelerine bakacak olursak, İngiltere ve Rusya ile görüşmelerde bulunmasının amacını, gelecekteki Türk yardımına kadar vakit kazanmak olarak açıklamıştır.[1061] İran hükûmetinin, Osmanlı Devleti'ne bağlı olarak, Türk yardımlarını bekleme sürecinde zaman kazanma çabası, ikili siyasetin İran'ın menfaatlerine hizmet etme niyetiyle bağlantılıdır. Ancak, bu ikili politika, Almanya ve Osmanlı Devleti'nin gözünde güven kaybına yol açmış ve her iki tarafın da İran'a yönelik baskılarını arttırmasına neden olmuştur.

Sonuç olarak, harp yılları boyunca, özellikle Ahmed Şâh ve ardı ardına gelen İran hükûmetleri, halkın ve İslam ulemasının endişe duyabileceği kararlar almaktan kaçınmışlardır. İran'ın İngiltere ve Rusya'yı tercih etmesi, özellikle halk ile ulema arasında ciddi endişelere yol açacağı öngörülmüştür. İran'ın, Osmanlı Devleti ile Almanya'ya yakınlık duyması ise Enzeli ve Kazvin'deki Rus ordusunun başkenti işgal etmesine zemin hazırlayacak bir gelişme olarak değerlendirilmiştir.[1062]

Esasında İran'ın savaşta herhangi bir tarafla ittifak kurmamasının sebeplerinden biri de ordusunun büyük bir kısmının Rus subaylarının denetimindeki Kazak askerlerinden

[1059] Muhammed Gholi Majd, age, s. 170.
[1060] Yusuf Hikmet Bayur, age, c. III, Kısım III, s. 136, 144.
[1061] Age, 136, 144.
[1062] Yahya Devletâbâdî, age, c. III, s. 282-283; Muhammed Gholi Majd, age, s. 160.

oluşmasıydı. Rusya'ya karşı yapılacak bir savaşta, bu askerlerin kullanılması oldukça riskli bir hareket olarak değerlendirilmiştir.[1063] Ayrıca, İran'ın askeri denetimini dengelemek amacıyla İsveçliler tarafından kurulan İran Jandarma Teşkilatı, Rusların etkisindeki Kazak kuvvetlerine karşı bir denge unsuru oluşturmayı hedeflemişti. Bu teşkilat, 75 İranlı ve İsveçli subayın komutasındaki 7 bini aşkın askerle, Kazak Tugayı'ndan sonra İran'ın en büyük askeri gücü olarak öne çıkmıştır. Ancak, İsveçli subayların etkisiyle bu jandarma birlikleri, Almanya'ya meyilli bir tutum sergilemiştir. Dolayısıyla, Almanya'ya karşı olası bir savaş durumunda bu birliklerin de tarafsız kalması pek mümkün görülmemiştir. Üstelik İran'ın deniz gücünün olmaması, ülkenin stratejik manevra kabiliyetini daha da kısıtlamıştı.[1064] Bu şartlar altında, İran, harp yılları boyunca dış politikada hiçbir tarafa açıkça yanaşma riskini göze alamamıştır.

4. Rusya'nın Stratejik İlerlemesi: Geçici Hükûmet'in Teşkili ve Tahran'daki Gelişmeler

Ruslar, Osmanlı tehlikesini bertaraf etmek ve Ulusal Savunma Komitesi'ni dağıtmak amacıyla harekete geçti. 21 Aralık 1915'te, Osmanlı-Alman yanlısı muhacirlerin çekildiği Kum şehrini işgal etti. Şehirde sıkıyönetim ilan ederek bazı muhalifleri tutukladı. Bu gelişme, muhacirlerin bir kısmının Kaşan'a, diğer kısmının ise Isfahan'a çekilmesine yol açtı. Aynı zamanda, bu gelişme batı ve güney vilayetlerinin başkentle olan iletişimini kopardı. Bu sırada, İran III. Meclisi ise toplantı yetersayısı nedeniyle kapandı. Bunun üzerine 24 Aralık 1915'te Başbakan Mustûfiü'l-Memâlik istifa etti ve yerine, İngiliz ve Rus yanlısı Prens Fermanferma kabinesi kuruldu. Böylece müttefikler, başkentteki siyasi üstünlüklerini pekiştirerek İran üzerindeki nüfuz alanlarını genişletti.[1065]

Yeni Başbakan Fermanferma, Osmanlı Devleti'ne muhalif bir isim olarak tanınmaktaydı. Kendisi, Türklerin İranlı kadınlar ve dini inançlar üzerinde gözleri olduğuna inanıyordu ve Türklerin, İngilizlerden çok daha büyük bir tehdit oluşturduğunu savunuyordu.[1066] Hatta 6 Haziran 1915'te İçişleri Bakanı olduğu dönemde, meclisteki vekilleri topladığı bir oturumda, gizli bir şekilde Rus ordusunun Kazvin'den Tahran'a doğru hareket etmeye hazır olduğunu açıklamıştı. Rusların bu planını engellemenin bir yolu olarak ise, vekillerin açıkça Osmanlı'dan nefret ettiklerini dile getirmelerini önermişti. Ancak bu

[1063] İran'ın askeri gücüne dair detaylı bilgi için bkz. Ahmed Ali Sipehr age, s. 105-131.
[1064] Muhammed Gholi Majd, age, s. 31, 56, 118.
[1065] Yahya Devletâbâdî, age, c. III, s. 309; Ahmed Ali Sipehr, age, s. 276; Abdülhüseyin Şibani, age, s. 24-27.
[1066] Mansoureh Ettehadiyyeh, agm, s. 195.

öneri, meclis üyeleri tarafından reddedilmişti.[1067] Bu olay, Fermanferma'nın Osmanlı karşıtı tutumunu ve Ruslarla iş birliğini savunduğunu gösteren önemli bir örnekti.

Bu tutumu nedeniyle Fermanferma, Müttefikler lehine propaganda yapmasına yardımcı olması için belli bir miktar para aldı. Rus Hükümeti, kendisine 1000 sterlin tutarında maddi destek ödemeyi kabul etti. Kendisi, verdiği söz doğrultusunda halk arasındaki kışkırtmaları önleyecek ve kamuoyunu Müttefiklerin yanında tutmaya çalışacaktı. Bu maddi destek ise, sadakatini sürdürdüğü sürece devam ettirilecekti.[1068]

Fermanferma hükûmetinin iş başına gelmesiyle birlikte, Rus baskıları daha da arttı. İngiliz ve Rus yanlısı Prens Fermanferma'nın başkanlığında kurulan yeni kabine, başkentteki siyasi üstünlüğü ele geçirerek, İran'daki güç dengelerini kendi lehlerine çevirmeye çalıştı. Bu durum, özellikle Almanya'nın ve Osmanlı Devleti'nin bölgedeki çıkarlarına zarar veriyordu. Bu nedenle, muhalif kanadı oluşturan muhacirler nezdinde yeni ve etkili bir lidere ihtiyaç duyulmaya başlandı. İlk olarak Asım Bey, Fars Eyalet Valisi Muhbirü's-Saltana'nın liderliğini önerdi. Ancak, Muhbirü's-Saltana bu teklifi kabul etmedi. Bu ortamda, Alman askeri ataşesi Kont Kaunitz, daha güçlü bir yerel liderin önemi üzerinde durarak, İran'ın tanınmış ve güçlü devlet adamlarından biri olan Luristan Valisi Nizâmü's-Saltana Mafi'yi aday olarak öne sürdü.

Yapılan müzakereler sonucunda, Nizâmü's-Saltana, Osmanlı Devleti ile Almanya'nın İran kuvvetlerine para ve silah temin etmesi, savaş sırasında uğranılan zararın tazmin edilmesi ve düşmandan kurtarılan her toprak parçasının İran'a iade edileceğine dair teminat alarak milli kuvvetin başına geçmeyi kabul etti. Bu şartlar altında, Nizâmü's-Saltana, Ruslara karşı bir denge unsuru oluşturmak amacıyla liderlik görevini üstlendi.[1069]

Nizâmü's-Saltana milli kuvvetlerin başına geçmesinin ardından, 26 Aralık 1915 tarihinde Burucerd'de Kont Kaunitz ile ikinci bir sözleşme imzaladı. Bu sözleşmenin maddeleri şu şekildeydi:

> 1. Nizâmü's-Saltana, İran'ın bağımsızlık hareketinin yönetimini üstlenecektir. Nizâmü's-Saltana, genel bir barış anlaşması yapılıncaya kadar ya da en azından İran hükûmeti tamamen tarafsız ve tam bağımsız bir duruma gelene kadar, İran ile Rusya ve İngiltere arasında savaş çıkması için tüm nüfuzunu kullanarak çaba gösterecektir.

[1067] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 178.
[1068] Iraj Tanhatan Nasseri, agt, s. 79.
[1069] Rıza Goli Kaymakami, age, s. 88-89; Hasan A'zam Kudsi, age, c. I, s. 372; Yahya Devletâbâdî, age, c. III, s. 306, 311; Abdülhüseyin Şibani, age, s. 67.

2. Almanya, Nizâmü's-Saltana'ya, savaşın sonuna kadar Acem Millî Kuvvetlerinin Başkomutanlığını ve Türk-Alman kuvvetlerinin Azerbaycan dışında İran'da Rusya ve İngiltere'ye karşı hareket etmelerini sağlayacak komutanlık verecektir.

3. Nizâmü's-Saltana, Goltz Paşa'nın veya onun haleflerinin vereceği emirleri yerine getireceğini taahhüt eder.

4. Almanya, Nizâmü's-Saltana'ya bir Alman subay heyeti verecektir ve harekât planını bu heyet tarafından hazırlanarak Nizâmü's-Saltana'nın onayına sunulacaktır. Eğer bir anlaşmazlık çıkarsa, bu sorunu çözmek için Nizâmü's-Saltana, Alman Askeri Ataşesi, Alman Genelkurmay Başkanı ve Nizâmü's-Saltana'nın seçeceği başka bir kişiden oluşan bir komisyon kurulacaktır.

5. Almanya, gerekli silah ve cephaneyi Nizâmü's-Saltana'nın emrine verecek ve İran'a Türk-Alman takviye kuvvetleri göndermeye çalışacaktır.

6. Almanya, savaş masraflarını karşılamak için Tahran'daki Almanya Büyükelçiliğinde bulunan parayı tahsis edecek, gerekirse daha da gönderecektir. Nizâmü's-Saltana da bu amaçla ülkesinin tüm kaynaklarından faydalanacaktır.

7. Almanya, Nizâmü's-Saltana'nın kişisel ve siyasi masrafları için 20.000 tümen (80.000 altın mark) tahsis edecektir.

8. Nizâmü's-Saltana, savaş için yapılacak masrafları İran'ın hesabına belirli vadeyle bir borca dönüştürmek için elinden geleni yapacaktır.

9. Nizâmü's-Saltana, 14 Ocak 1916'ya kadar 4.000 kişilik bir ordu oluşturacağını taahhüt eder ve Kirmanşah, Kürdistan Vilayetleri ve Kengâver iki ay boyunca savunulması halinde ek 6.000 asker temin edecektir.

10. Almanya, Nizâmü's-Saltana'yı ve ailesini 15 yıl boyunca savaşın etkilerinden koruyacaktır.

11. Nizâmü's-Saltana, hükûmetinin izni olmadan savaşa girdiğinden, savaşın Almanya üzerindeki sonucu ne olursa olsun, Alman hükûmeti, onun tüm taşınabilir ve taşınmaz mallarının yönetimini ve mülklerinin güvenliğini sağlayacaktır. (Eğer Almanya bu konuda tazminat ödemek zorunda kalırsa, 100.000 İngiliz lirası üzerinden ödeme yapacaktır.)

12. Nizâmü's-Saltana'nın ölüm halinde, Almanya bu sözleşmenin 10. ve 11. maddelerini vârisi lehine sürdürecektir.[1070]

[1070] Maurice Larcher, age, s. 634-635; Şibani'ye göre ise sözleşmenin maddeleri şöyledir: "1-Almanya, Avusturya ve Osmanlı Devleti, ittifak ederek veya münferit bir şekilde İran'ın siyasi ve ekonomik bağımsızlığı ile toprak bütünlüğünü 20 yıllık bir dönem boyunca garanti eder.
2- Almanya, Avusturya ve Osmanlı Devletleri, İran Devleti'nin İngiltere, Rusya ve Fransa ile yaptığı mevcut tüm antlaşmaları ve bu ülkelere verdiği imtiyazları geçersiz kılmayı taahhüt eder.
3- 20 yıllık süre boyunca İran Devleti, yabancı bir ülke ile ticaret yapacak olursa öncelik Alman Avusturya ve Osmanlı Devleti'nin olacaktır.
4- 20 yıllık süre zarfında İran ve yabancı bir devlet arasında yapılan hiçbir antlaşma ve sözleşme bu antlaşmaya zarar vermemelidir.
5-Antlaşma imzalandıktan sonra uygulanacaktır ve en kısa sürede imzalanmalıdır." Detaylı bilgi için bkz. Abdülhüseyin Şibani, age, s. 185-186.

Devletabadî'ye göre, Osmanlı Devleti, taraflar arasında yapılan gizli sözleşmeden tatmin olmamıştı. Zira Almanya, sözleşme maddelerinden de anlaşılacağı üzere, Osmanlı hükûmeti adına kararlar alarak Osmanlı Devleti'ni kendine bağımlıymış gibi göstermişti. Ancak Osmanlılar, Almanya'nın Nizâmü's-Saltana ve muhacir ile doğrudan ilişki kurmasını değil, ilişkilerin kendi yöneticileri üzerinden yürütülmesini istiyordu.

İran kaynaklarına göre bahse konu mesele de Almanlar da benzer bir düşünceye sahipti. Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasına gerek olmadığını düşünerek, sadece Alman parası ve İran kuvvetleriyle savaşın sürdürülmesini planlamışlardı. Nitekim Kont Kaunitz'e göre, Nizâmü's-Saltana ve jandarma kuvvetleri, Rusları Hemedan, Tahran ve Kazvin'den püskürtmeye yeterli olacaktı. Osmanlı'dan yardım istenmesine gerek kalmayacak, yakın zamanda Berlin'den savaş teçhizatı da gönderilecek ve İranlı gençler silahlandırılacaktı.

Fakat bu mühimmatların İran'a gönderilmesi, Osmanlı memurları ve Alman subaylarının karşı çıkmasıyla engellendi. Çünkü Bağdat'a yaklaşan İngiliz birliklerine karşı ciddi bir cephane ihtiyacı doğdu. Bu nedenle, VI. Ordu Kumandanı Goltz Paşa'nın (d. 12 Ağustos 1843-ö. 19 Nisan 1916) emriyle İran'a mühimmat gönderilmesinden vazgeçildi.[1071]

Antlaşmanın imzalanmasının ardından, Nizâmü's-Saltana, Osmanlı ve Almanya ile ittifak kurma amacını sürdürdü. Anncak Ruslar bu ittifakı engellemek için önlemlerini artırdı. İran'da ilerleyişini sürdürerek, Nizâmü's-Saltana'nın denetimindeki İran kuvvetlerini Ribatkerim, Save, Kum, Irak-ı Acem, Devletâbâd, Hemedan ve Melayir gibi bölgelerden Kengaver yönüne çekilmeye zorladı.[1072] Bu gelişmeler, Nizâmü's-Saltana'nın savunma stratejilerinin gözden geçirilmesine neden oldu. Rusların ileri harekâtına karşı tedbir almak amacıyla, 2 Ocak 1916'da Kirmanşah'a gelen Goltz Paşa, durumu değerlendirip Osmanlı-Alman ittifakının İran'daki askerî harekâtının koordinasyonunu üstlenmesi için Albay Eberhard Bopp'u atadı[1073] Bu atama, aynı zamanda Almanya'nın bölgedeki askeri liderliği elinde tutma çabalarını ve bölgedeki stratejik etkisini pekiştirme amacını yansıtmaktadır. Bununla birlikte Alman hükûmeti de İran'daki diplomatik stratejisini gözden geçirerek, Prens Reuss'un yerine daha mütevazı bir diplomatik profil olan Dr. Philipp Vassel'i (d. 1873-ö. 1951) elçilik görevine atadı. Vassel, Fas'ta da görev yapmış, dikkatli ve temkinli bir

[1071] Yahya Devletâbâdî, age, c. III, s. 313, 317-318.
[1072] Rıza Goli Kaymakami, age, s. 155-230; 243-258; Yahya Devletâbâdî, age, c. III, s. 319-320, 330-331; Hasan A'zam Kudsi, age, c. I, s. 380-383.
[1073] Rıza Goli Kaymakami, age, s. 240; Abdülhüseyin Şibani, age, s. 39-40; Abdurrıza Huşeng Mehdevi, age, s. 348.

diplomattı.[1074] Bir bakıma bu değişiklik, Almanya'nın İran'daki nüfuzunu yeniden yapılandırma ve daha etkin bir dış politika izleme amacını ortaya koymaktaydı.

Bu sırada Avrupa cephesindeki çatışmaların hafiflemesini fırsat bilen yeni Kafkas valisi ve kumandanı Grandük Nikola Nikolayeviç (d. 1856–ö. 1929), 16 Şubat'ta Erzurum'u işgal etti. Bunun temel nedeni, Kûtü'l-Amâre'de kuşatma altındaki İngiliz birliklerine yardım göndermenin yanı sıra, bu birliklerin esir edilmesi durumunda serbest kalan Türk birliklerinin yüksek moral ile yeniden organize olup daha başarılı saldırılar gerçekleştirebileceğinden duyulan endişeydi. Bu nedenle Nikolayeviç, bölgedeki denetimi elinde tutarak, Türk kuvvetlerinin toparlanıp tekrar güç kazanmasının önüne geçmeyi amaçladı.

Rusların hızlı hareket etmelerinin bir diğer önemli nedeni ise İngiliz ve Fransızların Çanakkale'deki yenilgileri sonrasında çok sayıda Türk askerinin Kafkas cephesine gönderilmesiydi. Bu durum, Rusya'nın Türk kuvvetlerinin zayıflayacağı ve bölgedeki denetiminin artacağı beklentisini doğurmuştu. Ayrıca, Sırbistan'ın mağlup edilmesiyle Almanya'ya giden yolun açılması, bol miktarda silah ve cephanenin bölgeye sevk edilmesi ihtimalini beraberinde getirmişti. Bu sebepler, Rusya'yı daha hızlı bir şekilde Kafkasya ve İran coğrafyasındaki askeri hedeflerine yönlendiren faktörler arasında yer almıştı.[1075]

Bu amaçla İran'ın Kengaver bölgesine ilerleyen General Baratov komutasındaki Rus birlikleri buradaki Osmanlı-Alman yanlısı aşiret kuvvetlerini püskürttü. Buna karşılık, Osmanlı kuvvetleri ve aşiret birlikleriyle desteklenen İran jandarması, Rusları bölgeden atmak üzere saldırıya geçti. 11 saat süren çatışmanın ardından Ruslar, ağır bir darbe alarak Kengaver'i terk etmek zorunda kaldı. Ancak, Albay Bopp'un emriyle birlikler Bid-i Sorğ cephesine yöneldiğinde, Ruslar bölgeyi hızla yeniden ele geçirdi. Buradaki gelişmeleri yakından izleyen İran basını ise tepkisini dile getirdi. Nitekim bahse konu meselede Kaveh gazetesi, olanlardan Fermanferma hükûmetini sorumlu tuttu. Gazete, Rus ilerleyişine karşı hükûmetin sadece izlemekle yetindiğini, kayıtsız kaldığını ve Fermanferma'nın Kasr-ı Ebyaz ile Bağ-ı Gülistan'da oturarak kendini İran hükûmeti olarak tanımlamasını eleştirdi.[1076]

[1074] Yahya Devletâbâdî, age, c. III, s. 318.
[1075] Yusuf Hikmet Bayur, age, c. III. Kısım III, s. 154-155.
[1076] Kaveh (18 Rebiülevvel 1334/24 Ocak 1916). *Ahbar-ı Ahire.* Sene 1, Sayı 1 s. 8.

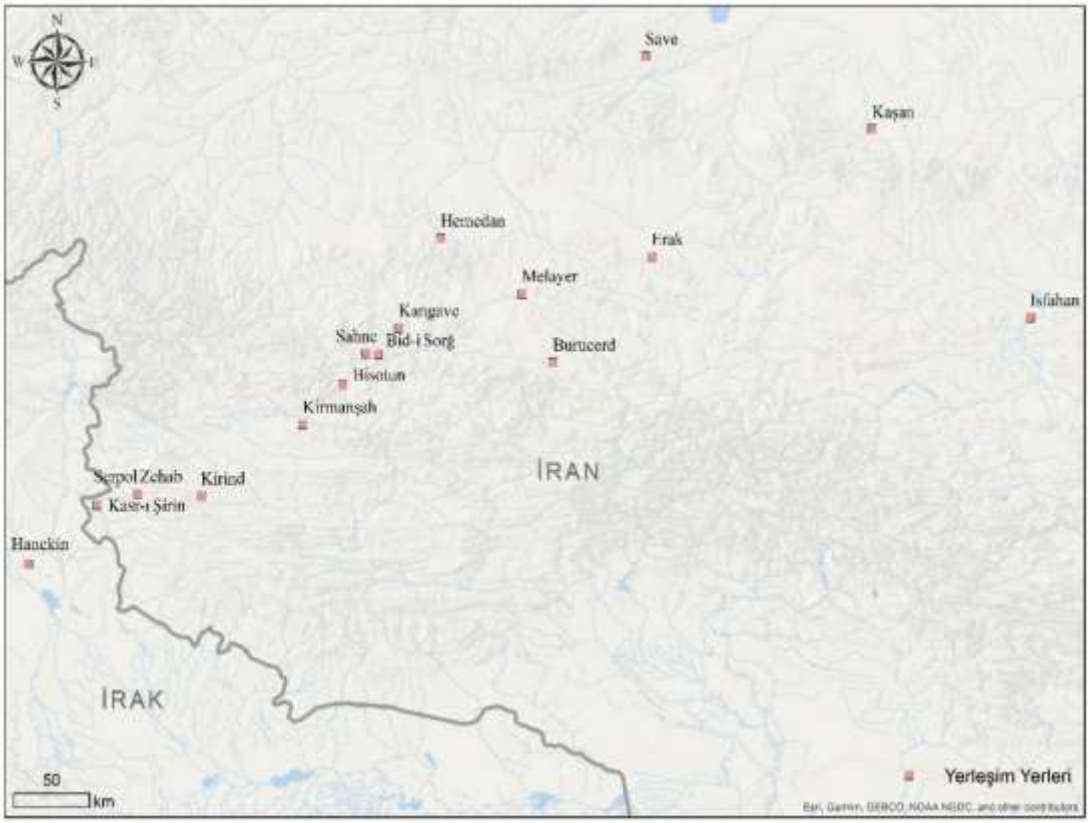

Şekil 4.1. Rusların taarruza geçtiği bölgeleri gösteren bir harita

İleri harekâtını sürdüren Rus kuvvetleri, 13 Şubat'ta stratejik açıdan önemli bir konumda bulunan Nihavend'i ele geçirdi. Kengaver ve Nihavend gibi stratejik noktaların Ruslar tarafından ele geçirilmesi, milli kuvvetler için Kirmanşah muhasarasının yakın olduğunu gösteriyordu. Kont Kaunitz ise, milli kuvvetlerin büyük kayba uğradığı Kengaver Muharebesi'nin hemen sonrasında kayıplara karıştı ya da intihar etti.[1077] Devletabadî, Kont Kaunitz'in başarısızlığını, cephane ve mühimmatların Osmanlı engeline takılmasından ve Osmanlı memurlarıyla yaşadığı ihtilaflardan kaynaklandığını belirtmektedir.[1078] Bahse konu meselede yeni elçi Vassel ise Kaunitz'in Osmanlılardan bağımsız hareket ederek mezun olmadığı birçok işle ilgilendiğini belirterek, Osmanlılarla iş birliği yapılması gerektiğini savundu. Bu bağlamda Vassel, İran mücahitlerine para ve kuvvet sağlanmasının gereksiz olduğunu düşünerek, hedefe ulaşmak için yalnızca Osmanlı askerinin yeterli olacağı kanaatini taşıyordu.[1079]

[1077] Asr-ı Cedîd (2 Cemaziyelevvel 1334/7 Mart 1916). *Raci' be-Ğudkeşi-i kont Kaunitz.* Sene 2, Sayı 67, s. 2. Meseleye ilişkin Şibani ise Nihavend'de olduğu sırada Kont Kaunitz'in Melayer'deki muharebeden sonra intihar ettiğini duyduğunu beyan etmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Abdülhüseyin Şibani, age, s. 38-39.
[1078] Yahya Devletâbâdî, age, c. III, s. 318-322.
[1079] Yusuf Hikmet Bayur, age, c. III. Kısım III, s. 151.

Öte yandan, başarısızlığın bir diğer nedeni de bu sırada mücahit birlikleri içerisinde baş gösteren sorunlar görülmekteydi. Bilindiği üzere, Jandarma teşkilatı ile mücahit birlikleri, İran'daki Osmanlı-Alman askerî yapılanmanın iki ayrı unsurunu oluşturuyordu. Jandarma birlikleri İsveçli subayların komutası altındaydı; bu subayların emrinde ise bir grup İranlı subay görev yapıyordu. Mücahit birlikleri ise ayrı bir askerî yapı teşkil ediyor ve Emir Haşmet (Tebrizî) ile Hüseyinzade gibi iki farklı liderin komutası altında faaliyet göstermekteydi. Ancak bu iki lider arasında ciddi bir anlaşmazlık ortaya çıktı. Anlaşmazlık öyle bir boyuta ulaştı ki, Hüseyinzade, oğlunun Hürremabad'da öldürülmesini doğrudan Emir Haşmet'in kışkırtmasıyla gerçekleştiğine inanıyordu. Bu durum, ordunun komuta yapısında derin bir çatışma yarattı ve doğal olarak, her iki liderin tayin ettiği alt rütbeli subaylar arasında da benzer düşmanlıklar ile hizipçiliğin ortaya çıkmasına neden oldu.[1080]

Bu karmaşa ortamında Rus birlikleri ileri harekâta devam etti. Jandarma ve mücahit kuvvetleri ise kayda değer bir direniş sergileyemedi. Bunun üzerine Nizâmü's-Saltana, yanında bulunanlarla birlikte Kirmanşah'a çekilmek zorunda kaldı. Bu gelişmeler üzerine, otorite boşluğunu doldurmak ve ülkedeki direnişi yeniden organize etmek amacıyla siyasi bir adım atılması zaruri hâle geldi. Rus işgali karşısında etkili bir savunma sergileyemeyen yerel kuvvetlerin geri çekilmesi sonrasında, Nizâmü's-Saltana liderliğinde yeni bir yönetim şekillendi. Kirmanşah'a çekilen Nizâmü's-Saltana, burada şubat ortalarında Geçici Hükûmet'in kuruluşunu ilan etti.

Geçici Hükûmet'in başkanlığını Nizâmü's-Saltana üstlendi. Öte yandan Geçici Hükûmet'in Dahiliye Nâzırı olarak Edibü's-Saltana, Maliye Nâzırı olarak Mirza Muhammed Ali Han Gelub, Adliye Nâzırı olarak Seyyid Hasan Müderris, Hariciye Nâzırı olarak Muhammed Ali Han Mafi, Posta ve Telgraf Nâzırı olarak Mirza Kasım Han Sur-ı İsrafil, Faide-i Amme ve Ticaret Nâzırı olarak Amanullah Ardalan, Evkaf ve Maarif Nâzırı olarak ise Hacı Şeyh İsmail Gilani intihap olundu.[1081]

Yeni hükûmetin kurulmasının ardından dış ilişkiler ve askerî destek arayışları da hız kazandı. Bu doğrultuda Nizâmü's-Saltana, Türk Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya gönderdiği telgrafta, "İran'ı ve mukaddes İslam dinini düşmanlarından korumak üzere İran Milli Ordusunun riyasetini uhdeme aldığım bu zamanda bize yardım etmek üzere kuvvet gönderen Osmanlı Devleti'ne teşekkürlerimizi sunmanızı rica ediyorum. Eminim ki, Allah'ın yardımıyla fetih ve zafer müttefik İslam kuvvetleriyle olacaktır." şeklinde ifade etti. Enver

[1080] Yahya Devletâbâdî, age, c. III, s. 360.
[1081] Hasan A'zam Kudsi, age, c. I, s. 478; Ahmed Ali Sipehr, age, s. 296; Rıza Goli Kaymakami, age, s. 287.

Paşa, bu telgrafına cevaben, "İran Milli Ordusunun uhdenizde bulunmasından dolayı tebrik ederim. Bu tarihten itibaren atalarımızın şan ve şöhretinden ilham alarak düşmanlarımıza karşı ortak çalışmalarımıza devam edeceğiz. Allah'ın yardımıyla muzaffer olacağız. Operasyonlarınız için her türlü destek tarafımızca sağlanacaktır. Yardım için kuvvet yoldadır. Başarılar dilerim"[1082] diyerek Osmanlı Devleti'nin desteğini ve yardımını belirtti.

Ancak bu sırada Kirmanşah'taki durum hem yerel halk hem de İran yönetimi için büyük endişelere yol açıyordu. Almanlar tarafından gönderilecek asker ve mühimmat miktarı belirsizdi ve bu durum, Rus ordusuna karşı nasıl bir karşı duruş sergileneceği konusunda şüpheler doğuruyordu. Zira Almanların tam olarak ne kadar yardım göndereceği konusunda belirsizlik vardı. Bu belirsizlik, Ruslara karşı nasıl bir strateji izleneceği ve hangi kuvvetlerle karşı konulacağı konusunda ciddi endişeler yaratıyordu. Ayrıca, Osmanlı'nın durumunun da pek net olmadığı, özellikle Osmanlı'nın Irak'ı İngilizler karşısında koruma gücünün olup olmadığı, Osmanlı'nın bu yardımda ne kadar etkin olacağı konusunda ciddi soru işaretleri vardı. Nitekim Osmanlı ve Almanya'da beklenen yardımların gelip gelmeyeceği, nasıl bir zamanlamayla gerçekleşeceği konusu hala belirsizdi.[1083]

Bu endişeler, Nizâmü's-Saltana'yı da derinden etkiledi. Meseleye ilişkin Viyana'daki İran sefirine gönderdiği telgrafta, iki aydır mevcut kuvvetleriyle savaştıklarını ancak Osmanlı ve Almanya'dan bekledikleri yardımların oldukça sınırlı olduğunu, sadece iki bin asker ve beş yüz atik tüfeğin gönderildiğini, bunun ise Rusların güçlü kuvvetlerine karşı yetersiz kalacağını ifade etmişti. Ayrıca Nizâmü's-Saltana, asker, silah ve diğer askeri malzeme yardımlarının zamanında ve yeterli şekilde gelmemesi durumunda, durumlarının çok vahim bir hâle geleceğini de belirtmişti. İran hükûmeti, İstanbul'dan ve Berlin'den acil yardımlar beklediğini belirterek, bu yardımların zamanında ulaşmaması durumunda Rus saldırılarına karşı direnç gösteremeyeceklerini belirtiyordu.[1084] Bu kaygılar, Geçici Hükûmet'in Rus ilerleyişine karşı gösterdiği direnci ne kadar sürdürülebileceği ve Osmanlı'nın bu kritik dönemde nasıl bir rol üstleneceği sorularını gündeme getiriyordu.

Bu koşullar altında, Ataşemiliter Ömer Fevzi Bey de Kirmanşah'a geldi. Osmanlı ordusunda eğitim almış ve Osmanlı yanlısı olan Abdülhamid Han Yeminü'l-Nizam da Ömer Fevzi Bey ile birlikte Tahran'dan yola çıkmıştı. Yeminü'l-Nizam, Kirmanşah Valisi İkbalü'd-

[1082] Ra'd (24 Cemaziyelevvel 1334/29 Mart 1916). *Telgraf-ı Aka-yı Nizâmü's-Saltana be-Enver Paşa Vezir-i Ceng-i Osmanî-Cevab-ı Telgraf-ı Hazret-i Devletlü Enver Paşa.* Sene 7, Sayı 140, s. 2; Ahmed Ali Sipehr, age, s. 278, 309.
[1083] Abdülhüseyin Şibani, age, s. 40-41.
[1084] *Arşiv Belgelerinde Osmanlı İran İlişkileri*, s. 538-539.

Devle ile olan özel münasebetleri nedeniyle valinin Osmanlı'ya daha yakın bir politika izlemesini teşvik etmeye çalıştı. İkbalü'd-Devle, Nizâmü's-Saltana'nın Almanlarla ittifakını benimsemesine karşıydı, bu durum onu Osmanlı'ya daha yakın bir konumda tutuyordu. Osmanlı yönetimi ise İkbalü'd-Devle'yi elde tutabilmek için onu Nizâmü's-Saltana'ya karşı koruyarak stratejik bir adım attı. Dolayısıyla Devletabadî'ye göre durum karmaşık bir hal almıştı. Nizâmü's-Saltana'nın Kirmanşah'taki nüfuzunu güçlendirmeye yönelik adımlarına tepki olarak, İkbalü'd-Devle şehri terk etti. Kirmanşah Şehbenderi Refik Bey, İkbalü'd-Devle'nin İttihâd-ı İslâm'a olan desteğine dikkat çekerek, onun kaybedilmemesi gerektiğini savundu. Ancak Devletâbâdî, o dönemdeki önceliğin, İttihâd-ı İslâm'dan ziyade İran'ın bağımsızlığını korumak olduğunu vurguluyordu. Genç kuşakların, dini bağlılıklarının ötesinde, bağımsızlık mücadelesine daha fazla önem verdikleri bir dönemde, İran'ın ulusal egemenliğini savunmanın daha elzem olduğunu ifade ediyordu. Dolayısıyla Devletâbâdî, İttihâd-ı İslâm fikrine dikkat çekerken, o dönemdeki toplumsal değişim ve gençlerin özgürlük mücadelesine olan odaklanışı, istiklal mücadelesinin öncelikli bir hedef haline gelmesine yol açtığını belirtmiştir.[1085] Bu görüş, İran'daki toplumsal dinamikleri ve özellikle gençlerin ulusal bağımsızlık mücadelesine olan yönelimlerini yansıtan bir anlayışı ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

Bu gelişmelerle paralel olarak, Albay Bopp komutasındaki Osmanlı kuvvetleri, tecrübeden yoksun Jandarma birlikleri ve milli kuvvetlerle birlikte, Kirmanşah önlerinde Ruslara karşı savunma hattı oluşturdu. Ancak Rus kuvvetleri, Bopp'a mevzileri güçlendirme fırsatı tanımadı. 20-21 Şubat 1916 tarihlerinde gerçekleşen çatışmalar sonucunda, İranlı aşairden müteşekkil mücahit ve Jandarma birliklerinin direnci zayıf kaldı ve bu kuvvetler dağıldı. Bu konuda, Tahran'daki Osmanlı elçilik görevlisi Safa Bey, jandarma birliklerinin yetersiz eğitimine ve bu birimlerin komutasındaki İsveçli subayların askerî deneyimden yoksun olmasına işaret ederek, jandarma birliklerinin karşılarında Rus kuvvetlerini görünce, köy ve kasabaları terk ederek geri çekildiklerini belirtmektedir. Neticede, Kirmanşah Ruslar tarafından ele geçirildi. Böylelikle Kont Kaunitz gibi İranlı aşair ve jandarmadan büyük beklentiler içinde olan Albay Bopp da Rusları durdurmayı başaramadı. Sonuç olarak, Fevzi Bey, Tahran'daki Osmanlı elçilik görevlisi Safa Bey,[1086] Kirmanşah Şehbenderi Refik Bey, Nizâmü's-Saltana, Alman elçisi Vassel ve bazı Alman ve İsveçli subaylar, Rusların ilerleyişi

[1085] Yahya Devletâbâdî, age, c. III, s. 327-329.
[1086] Devletâbâdî'nin aktardığına göre, Muhammed Safa Bey, Osmanlı Devleti'nin Tahran sefaretinde müşavirlik yapmıştır. İran asıllıdır. Babası Feyzî Efendi, İstanbul'daki Mekteb-i Sultânî'de Farsça öğretmenliği yapmış, İran'a bağlılığıyla tanınan ve Osmanlı maarif teşkilatında önemli görevler üstlenmiş bir kişidir. Detaylı bilgi için bkz. Yahya Devletâbâdî, age, c. III, s. 363.

karşısında Kirind'e çekilmek zorunda kaldı. Bu geri çekilme, Osmanlı ve Almanların bölgedeki varlıklarını sürdürme çabalarını sonuçsuz bırakmıştı.[1087]

Bu sırada Schünemann ise Kasr-ı Şirin'e varır varmaz yaşanan kaotik durumdan mülhem derhal istifasını verdi. Ardından hızla Bağdat'a geçti. Devletâbâdî'ye göre, bu hareketinin iki temel nedeni vardı: Birincisi, Kasr-ı Şirin'deki karmaşa ve sorumluluklardan kurtulmak; ikincisi ise Goltz Paşa ile görüşüp kaybettiği nüfuzu yeniden kazanmak ve yeni bir görev elde etmekti.[1088]

Schünemann'ın görevden ayrılması, bazı Alman subaylarının da görevlerini bırakmasına yol açtı. Aynı dönemde, İran'da görev yapan bazı İsveçli subaylar, Rus ve İngilizlerle iş birliği şüphesiyle görevden alındı ve ülkelerine döndü. Alman subaylar ile İranlı jandarma subayları arasındaki kişisel ilişkiler, teşkilat içinde ciddi ihtilaflara neden oldu. Milli Savunma Komitesi de bu çekişmelere dâhil olarak bazı Alman subaylarını destekledi, bazılarına ise karşı çıktı. Yetkisi olmamasına rağmen, Nizâmü's-Saltana Alman subaylara yönelik tepkisini artırdı ve muhalefetini yoğunlaştırdı. Sürecin sonunda bazı Alman subaylar tutuklanarak Bağdat'a gönderildi; bazıları ise Demokrat Parti ve Milli Savunma Komitesi'nin talepleri doğrultusunda görevde tutuldu.

Sonuç olarak, Devletâbâdî'nin aktardığı bilgilere göre, Jandarma Teşkilatı fiilen lağvedildi. Bu teşkilatın kurulması için milyonlarca tümen harcandı, binlerce personel istihdam edildi. Ancak bu geniş çaplı teşkilattan, yalnızca Kasr-ı Şirin'de iki-üç bin kadar süvari ve piyade birliği kaldı. Söz konusu birlikler, Alman subayı Albay Bopp'un komutası altında görev yaptı. Öte yandan, mücahit kuvvetlerinden oluşan birlikler ise tamamen dağıtıldı ve geriye neredeyse hiçbir askerî güç kalmadı. Yalnızca küçük bir grup, Hüseyinzade'nin komutasında Süleymaniye yönüne gönderilerek bölgeden uzaklaştırıldı.[1089]

Bu gelişmeler, İran kamuoyunda Geçici Hükûmet ve muhacir grubunun eleştiri odağı haline gelmesine neden oldu. Nitekim İsmail Yekânî'nin "Mantıksal İfadeler" başlığıyla kaleme aldığı bildiride, "Kim için ve ne için?" sorusu yöneltilerek, felaketle sınanmış bir avuç İranlı halkın uzun süredir düşmanlarından intikam alma ve memleketlerinin geleceği için bir fırsat beklediği ifade edilmektedir. Yazı, I. Dünya Harbi başladığında düşmanların kısmen meşgul olması sebebiyle Almanlar, Avusturyalılar ve Osmanlıların milli yapılar kurma çabasına girdiğini vurgulamaktadır. Metinde, saf, samimi ve iyi niyetli halkın bu sürece

[1087] Rıza Goli Kaymakami, age, s. 281-291, 307-322, 316; Yahya Devletâbâdî, age, c. III, s. 337-340; Abdülhüseyin Şibani, age, s. 44; *Arşiv Belgelerinde Osmanlı İran İlişkileri*, s. 534.
[1088] Yahya Devletâbâdî, age, c. III, s. 361.
[1089] Age, s. 361-362.

kendini atarak düşmanlarını yenip zulmünden kurtulmak istediği ancak bu tutumun büyük bir hata olduğu dile getirilmektedir. Bildiride, binlerce zorluk ve kan pahasına kurulmuş jandarma birliklerinin devlete karşı ayaklandığı, isyan ettiği ve dağıldığı; ellerinde kalan silah, top ve mühimmatın yağmalanarak güvenliğin ortadan kalktığı aktarılmaktadır. Metinde, gençlerin duygu ve enerji dolu, aktif ve olgun hallerinin deniz bataklıklarında, karlarla kaplı ovalarda ya da düşmanın tuzakları altında gerçek bir hizmet sunamadan yok olduğu; kalan son güçlerin ise Rus askerlerinin Mazury'de ve Osmanlı ordusunun Sina Yarımadası'nda karşılaştığı zorluklardan daha ağır çilelerle karşılaştığı belirtilmektedir. Yine bu güçlerin ülke sınırlarına ulaşmalarına rağmen toprak ve milletlerinin yok oluşuna şaşkın ve umutsuzca tanıklık ettiği ifade edilmektedir. Devletin zayıf düştüğü ve çöktüğü, milletin sefalet içinde bulunduğu; tahribatın Tahran'dan Kaşan ve İsfahan'a, Kazvin'den Hemedan ve Kirmanşah'a, Sultanabad'dan Abadırak, Burucerd ve Hürremabad'a, Şiraz'dan Kirman ve Sistân'a kadar yayıldığı vurgulanmaktadır. Bildiride, felaketle sarsılmış, evsiz barksız ve viran olmuş tüm halkın, en kötü huylulardan en medeni âlimlerine, en bilgisiz köylüsünden en varlıklı aristokratına kadar herkesin "Neden? Niçin?" sorusunu sorma hakkına sahip olduğu ifade edilmektedir. Huzurun bozulduğu, güvenliğin kaybedildiği, yaşam koşullarının kötüleştiği ve milletin tehdit altında bulunduğu; devletin ise yok olmaya yüz tuttuğu belirtilmektedir. Meydana gelen tüm bu felaketlerin nedenleri sorgulanmakta; tarihî toprakların formalite olarak varlığını sürdürdüğü ve milletin büyük bir sefalet içinde olduğu anlatılmaktadır. Bununla birlikte hiçbir mutlak gücün İranlıların bu sorgulamayı yapma hakkını ellerinden alamayacağı, halkın efendilerinin oyunlarına, sahte dindarlara, çıkarcı liderlere ve korkak gençlere tahammül etme zamanının sona erdiği vurgulanmaktadır. Bildiride, ülkenin sağlığı ve milletin bağımsızlığının nerede olduğu, hangi antlaşmaların yapıldığı, verilen sözlerin nerede olduğu; Aynü'd-Devle, Mustûfiü'l Memâlik, Milli Savunma Komitesi ve ilgili heyetlerle yapılan anlaşmaların akıbeti sorgulanmaktadır. Bununla birlikte on üç bin tüfeğin beş ay önce Kerkük'e varmasına rağmen nerede olduğu, jandarmaların neden silahsız ve yetersiz bulunduğu; gönüllü askerlerin savaş alanına değil, Albay Bopp'un evini temizlemeye gönderilmesinin sebeplerinin araştırılması gerektiği belirtilmektedir. Sonuç olarak bildiride, İranlıların seçtikleri yirmi beş milletvekili ve danışma heyetinden (Geçici Hükûmet'ten) bu soruları mutlaka sormaları gerektiği; olumsuz da olsa cevapların nihai sorumluluğu ortaya çıkaracağı ve milletin çıkarcıların oyununa daha fazla katlanmaması gerektiği vurgulanmaktadır.[1090]

[1090] Yahya Devletâbâdî, age, c. III, s. 366-369.

Öte yandan bu süreçte başkent Tahran'daki siyasi durum ise giderek daha karmaşık bir hal aldı. Ruslar, Prens Abdülhüseyin Fermanferma'yı kendi politikaları açısından samimi bulmayarak hükûmetten düşürmeye karar verdi. Zira Rus elçisinin görüşüne göre, Fermanferma, Nizâmü's-Saltana ile doğrudan irtibat halindeydi. Ancak Fermanferma, İngiltere ve Rusya'nın çıkarlarını gözeterek her iki devleti memnun etme yönünde yoğun çaba sarf etmekteydi. Bu doğrultuda, Osmanlı ve Alman yanlısı unsurların hem merkezî hem de taşra yönetimlerinden tasfiye edilmesine öncülük etmişti. Nitekim Devletâbâdî, Fermanferma döneminde İran'ın büyük ölçüde İngiliz ve Rus nüfuzu altına girdiğini ifade etmektedir.[1091] Çünkü Fermanferma'nın başbakanlığı döneminde, Ahmed Şah, İngiltere'nin Tahran elçisi Charles Marling ile Rus elçisi Nikolay Sevastyanoviç Etter'e (1865–1935), yeni kurulan kabinenin İngiltere ve Rusya ile bir ittifak anlaşması imzalamak üzere müzakerelere başlamasına resmî olarak izin verdiğini (12 Ocak 1916) bildirmiştir. Bu gelişmeyle birlikte İran'ın tarafsızlık politikası fiilen Müttefikler lehine evrilmiş ve ülkedeki Osmanlı-Alman etkisi sona ermişti.[1092] Aynı ay içerisinde, Fermanferma'nın himayesinde Marling ile Etter arasında bir anlaşma imzalanmış; bu çerçevede Kazak birliklerinin mevcudu 11 bine çıkarılmış ve Alman yanlısı olduğu değerlendirilen jandarma teşkilatının yerine, İngiliz subayların komutasında yaklaşık 8.000 İranlı ve Hintli gönüllüden oluşan Güney İran Piyadeleri (South Persia Rifles - SPR) adlı yeni bir askerî yapı kurulmuştur. Anlaşma kapsamında ayrıca, Rus ve İngiliz hükûmetlerinin İran'a aylık 200.000 tümen mali yardım sağlaması da kararlaştırılmıştı. Bu gelişmelerin ardından jandarma teşkilatı tamamen lağvedilmiş; Osmanlı ve Alman yanlısı olduğu bilinen tüm İsveçli ve İranlı subaylar görevden uzaklaştırılmıştı. Böylece İran'daki siyasî denge, belirgin biçimde Müttefikler lehine değişmiş; Fermanferma hükûmeti, mutlak tarafsızlık ilkesinden saparak Müttefik yanlısı bir tarafsızlık pozisyonuna geçmişti.[1093]

Ancak, tüm bu adımlarına rağmen, Rus elçisi Fermanferma'yı, muhacirinle irtibatı olduğu gerekçesiyle hedef aldı ve 29 Şubat'ta Başbakan Fermanferma'nın istifasını sağladı. Onun yerine ise Rus ve İngiliz elçilerin, kendi çıkarları doğrultusunda daha itaatkâr olduğuna inandıkları Sipehsalar atandı.[1094]

Sipehsalar, başbakanlık görevini üstlendikten sonra, 2 Mart 1916'da kabinesini kurdu. Bunun üzerine Rus ve İngiliz elçileri, Güney İran'da Deniz Piyadeleri kurulması ve İran

[1091] Yahya Devletâbâdî, age, c. IV, s. 26.
[1092] Muhammed Gholi Majd, age, s. 173.
[1093] Abdurrıza Huşeng Mehdevi, age, s. 347-348.
[1094] Ahmed Ali Sipehr, age, 325-328.

Kazak Tugayı'nın güçlendirilmesi için yazılı onay almak amacıyla bu hükûmetle müzakerelere başladı. Bu gelişmeler, aslında bölgedeki askeri ve siyasi dengelerin yeniden şekillendiğini gösteriyordu. Meseleye ilişkin olarak Kafkas Açıksöz gazetesi, "Rusya-İngiltere-İran" başlığı altında yayımladığı makalede, tarafların mali ve askerî açıdan bir anlaşmaya vardığını duyurmuştu. Gazeteye göre, İngiltere ve Rusya, İran'ın borç ödeme süresini uzatmayı kabul etti. Ayrıca anlaşma çerçevesinde İngilizler, İran'ın güneyinde Deniz Piyadeleri adıyla yeni bir askeri güç oluşturma hakkı elde ederken, Ruslar ise kuzeydeki Kazak Tugayını güçlendirme imkânı kazandı. Böylelikle antlaşma, İngiltere ve Rusya'nın İran'ın askeri ve maliyesi üzerinde tam bir denetim hakkı elde etmelerini sağladı. Aynı zamanda, Sipehsalar hükûmeti, antlaşma ile İran'ın parçalanması anlamına gelen 1907 tarihli anlaşmayı resmen kabul etti.[1095] Dahası Sipehsalar, Rus ve İngiliz elçilerinin baskı ve tehditlerine boyun eğerek mali işlerde bu devletlerin denetimini kabul etmişti. İlk kez, moratoryum çerçevesinde İran'a sağlanan fonların denetimini sağlamak amacıyla İngiliz, Rus, Belçikalı ve İranlı yetkililerden oluşan bir karma komisyon teşkil edildi.[1096] Sonuç olarak bu gelişmeler, İran'daki siyasi durumu önemli ölçüde şekillendirmiş ve ülkenin iktisadî egemenliği üzerindeki dış etkileri daha da pekiştirmiştir.

Başkentteki siyasi atmosfer böyleyken, Nizâmü's-Saltana, Geçici Hükûmet'in teşkilinin ardından Osmanlı ve Almanya hükûmetleriyle siyasi müzakereleri sürdürmeyi ve gerekli savaş malzemelerinin temin edilmesini talep ediyordu.[1097] Bu amaçla, 9 Nisan tarihli Geçici Meclis oturumunda İstanbul ve Berlin'e elçiler gönderilmesi kararlaştırıldı. İstanbul için Muhammed Sadık Tabatabai elçi olarak seçilirken Berlin için ise Vahidü'l Mülk (Şibani) intihap olundu.[1098]

Bu süreçte Kirmanşah'ı işgal eden Ruslar, Batı İran'daki Osmanlı varlığını ciddi şekilde zayıflattı. Ruslar, ileri harekâtları süresince Kum, Save, Hemedan, Burucerd, Melayer, Kengaver, Bid-i Sorğ, Bisotun'un yanı sıra Isfahan, Kaşan, Kirind, Serpol Zehab ve Kasr-ı Şirin gibi stratejik şehirleri de ele geçirdi. Ayrıca, Kafkasya'da ilerleyen Nikolayeviç komutasındaki Rus ordusu ise mayıs ayı başında Musul'un 100 kilometre kuzeydoğusundaki Revandiz'i işgal etti. Rusların bu saldırıları sonucunda, Alman askeri yetkilileriyle birlikte, Nizâmü's-Saltana ve yaklaşık 15 bin muhacir 19 Mayıs 1916'da Osmanlı toprakları olan

[1095] Melikü'ş-Şuara Bahar, age, c. I, s.56-57; Ahmed Ali Sipehr, age, s. 367-368; Abdurrıza Huşeng Mehdevi, age, s. 349.
[1096] Kaveh (18 Muharrem 1335/15 Kasım 1916). *Ahbar-ı Ahire-i İran.* Sene 1, Sayı 14, s. 7-8; Ahmed Ali Sipehr, age, s. 348, 365-366.
[1097] Yahya Devletâbâdî, age, c. III, s. 355-356; Yahya Devletâbâdî, age, c. IV, s. 26, 33.
[1098] Abdülhüseyin Şibani, age, s. 714-716.

Hanekin'e sığındı ve 21 Mayıs'ta Bağdat'a geçti.[1099] Bu gelişme, Geçici Hükûmet'in İran'daki siyasi ve askeri faaliyetlerinin başarısızlıkla sonuçlandığını göstermektedir. Nitekim Sipehr'in değerlendirmelerine göre, Afganistan ile ilişkiler kesilmiş, Osmanlı Devleti ve Almanya'nın Hindistan'a yönelik tehditleri ortadan kalkmıştı. Gelecekteki operasyonlar için yeni bir plan hazırlanıp sunulması dışında başka bir seçenek kalmamıştı.[1100]

Bazı çevreler, muhacirlerin Osmanlı topraklarına girişini, plansız ve antlaşmaya dayanmayan bir eylem olarak görmüş ve Geçici Hükûmet'in Osmanlı otoritesine karşı savunmasız kalması nedeniyle, bu durumun Osmanlı tahakkümüne girilmesine yol açtığını iddia etmiştir. Çünkü Osmanlı Devleti, yıllarca İran'ın batı ve kuzeybatı sınırındaki aşiretlerin tecavüzlerini önlemek amacıyla askerî harekâtlar düzenlemişti; dolayısıyla Osmanlı, bazı İranlılar tarafından yayılmacı ve istikrarsız bir komşu olarak algılanıyordu.[1101]

Ancak tüm olumsuzluklara rağmen Osmanlı-Alman taraftarları için bazı önemli gelişmeler de yaşandı. Nitekim General Baratov'un komutasındaki Rus kuvvetleri, jandarma ve aşiret kuvvetlerinin dağılmasına rağmen ilerlemekte gecikti. Baratov, Osmanlı kuvvetlerince Kut'ta kuşatılan General Townshend komutasındaki İngiliz birliklerine yardım ulaştıramadan, bu birlikler Halil Paşa'ya teslim oldu. Bu durumu Çanakkale'deki başarılı mücadelelerin ardından 3 bin Osmanlı askerinin İran sınırına sevk edilmesine bağlayan Devletâbâdî'ye göre, Osmanlı Devleti, bu kuvveti 15 gün içinde göndermiş olsaydı, Kirmanşah'ta yaşanan yenilgi önlenebilirdi. Ancak bu görüşe göre, Osmanlı Devleti İran'a yardım göndermek için daha fazla kuvvet hazırlamıştı. İngilizlerin Kut'ta esir alınan askerlerini kurtarmak üzere harekete geçmesi nedeniyle, bu kuvvet teyakkuzda kalmak amacıyla Kut'a sevk edilmişti. Dolayısıyla Devletâbâdî'ye göre, Kut'taki mücadelenin, Osmanlı askeri yetkililerini İran'daki durumu göz ardı edecek kadar oyaladığı algısını doğurmuştu.[1102]

5. Osmanlı Tahran Büyükelçisi Asım Turgut Bey'in Tutuklanması: Diplomatik Yansımaları ve İran'daki Yankıları

Rusların ileri harekâtı sonucu, Şubat 1916'da Tahran'daki siyasi durum tamamen İtilaf Devletleri'nin lehine değişti. Başkentte bu devletlere karşı etkili bir muhalefet kalmadı;

[1099] Abdülhüseyin Şibani, age, s. 51-52; Hasan A'zam Kudsi, age, c. I, s.450; Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 191-192.
[1100] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 280.
[1101] Dehkani, R. (1387). *Revabıt-ı İran ve Osmanî ez-İnkılab-ı Meşrutiyet ta Payan-ı Ceng-i Cehani-yi Evvel (K. 1324-1336)*. Isfahan Üniversitesi, Edebiyat ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Isfahan, s. 126.
[1102] Yahya Devletâbâdî, age, c. III, s. 342-343, 351-352.

Meclis kapatıldı, gazeteler ise sansürlendi veya tamamen kapatıldı. Bu sırada, askeri sahada bulundukları gerekçesiyle Osmanlı Büyükelçisi Asım Bey ve beraberindeki bazı kişiler tutuklandı. Bu gelişme İran basınında geniş yer buldu. Nitekim Asr-ı Cedîd gazetesinin 10 Şubat 1916 tarihli sayısında yer alan haberde, Asım Bey'in tutuklanmasına ilişkin önemli bir diplomatik gelişme aktarıldı. Haberde, Asım Bey'in Avusturya Büyükelçiliği'nin askerî ataşesi ve bir Avusturyalı yetkiliyle birlikte avlanmak üzere Tahran yakınlarındaki Vardavard bölgesine gittiği, ancak burada Rus askerleri tarafından tutuklanarak güvenlik altına alındığı bildirildi. Gazetenin aktardığına göre, olayın ardından durum İran hükûmetine iletildi ve İran Başbakanı Fermanferma, konuyu Rusya Dışişleri Bakanı'na bildirmek amacıyla Rus elçisiyle görüşme talebinde bulundu. Haberin içeriğine göre, Rus elçi Etter olaydan habersiz olduğunu ifade etti ve telefonla aldığı bilgiler doğrultusunda, Rus askerlerinin Asım Bey ve Avusturya yetkililerini sınır bölgesinde bulundukları gerekçesiyle tutukladığını belirtti. Gazeteye göre, Etter'in Asım Bey'in serbest bırakılmasının Rusya'nın yüksek askerî makamlarının kararına bağlı olduğunu bildirmesi üzerine, İran Başbakanı diplomatik protokollere uygun olmayan bir tutum sergilendiğini vurguladı ve Asım Bey'in serbest bırakılması için gerekli önlemlerin hızla alınmasını istedi. Ayrıca aynı haberde, İran Dışişleri Bakanlığı'nın da Rusya'ya resmî bir protesto sunduğu ifade edildi.[1103]

Asım Bey ve yanındakilerin tutuklanması üzerine, Türk ve Avusturya elçilikleri İran hükûmetine sert bir protesto dilekçesi sundu ve tutuklama olayını şiddetle kınadı. Ayrıca, ABD Tahran Büyükelçisi General Caldwell'in verdiği bilgilere göre, bu olay İran kamuoyunda ciddi tepkilere yol açtı. Nitekim Caldwell, Asım Bey'in tutuklanıp sınır dışı edilmesine karşı İran'da yükselen tepkileri şu sözlerle aktardı: "Osmanlı büyükelçisinin tutuklanması büyük yankı uyandırmış ve pek çok kişiyi öfkelendirmiştir. Zira kendisi oldukça sevilen bir şahsiyetti. Hatta kabine üyelerinden bazıları, özellikle dışişleri bakanı, Londra ve Petrograd'a gönderilen protesto telgraflarına kayıtsız kalınması hâlinde istifa edeceklerini belirtmişlerdir."[1104]

Bu gelişmelerin hemen ardından, Caldwell, diplomatik sürece ilişkin tutumunu resmî olarak ortaya koydu. Nitekim Caldwell, 12 Şubat'ta İran Dışişleri Bakanlığı'na şu bildiriyi iletti:

> "Osmanlı sefiri bu sabah savaş esiri olarak tutuklanmıştır. Osmanlı hükûmeti talepte bulunursa, Amerika elçiliği diplomatik görevleri devralmayı teklif etmektedir. Hükûmetin, vatandaşlarının çıkarlarını korumayı amaçlamaktadır. Kasım ayındaki

[1103] Asr-ı Cedîd (6 Rebiülahir 1334/10 Şubat 1916). *Tevkif-i Sefîr-i Kebir-i Osmanî.* Sene 2, Sayı 56, s. 3.
[1104] Muhammed Gholi Mecd, age, s. 181.

> gelişmeler (Rus Taarruzu) üzerine Osmanlı elçiliğinin işlerinin geçici olarak sorumlusuydum. Eğer böyle bir talep gelirse, hükûmetin görüşünden haberdar olmak istediğimi bildiririm."[1105]

Caldwell'in önerisi, Osmanlı hükûmetinin diplomatik çıkarlarını koruma amacı güderken, aynı zamanda bu tür olayların çözümüne dair ABD'nin bir gözlemci rolünü sürdürme niyetini de ortaya koymaktadır.

Asım Bey'in serbest bırakılması için İran hükûmeti çeşitli girişimlerde bulundu. Bu çerçevede, İrşâd gazetesi 13 Şubat tarihli haberinde, hükûmet heyetinin büyükelçinin geri dönüşü için müzakerelere devam ettiğini, ancak Petrograd'dan henüz herhangi bir yanıt alınmadığını bildirdi.[1106] Aynı gazetenin 18 Şubat tarihli haberine göre, Asım Bey sağlık sorunları nedeniyle Gilan'a götürülmüş ve bir süre burada kalacağı bildirilmişti. Haberde, bu süreçte İspanya Büyükelçisinin, Asım Bey'in eşini Tahran'dan alarak Gilan'a götüreceği ve ardından büyükelçiye teslim edeceği belirtilmişti. Ayrıca, Asım Bey'in sağlık durumunun ardından bu bölgeden ayrılmasının planlandığı da vurgulanmıştı. Öte yandan, haberin içeriğinde verilen bilgilerin kaynağının net olmadığına dikkat çekilmiş ve İran hükûmetinin konuya ilişkin müzakerelere hâlen devam ettiği, resmî bir açıklamanın ise henüz yapılmadığı belirtilmişti.[1107] Bu durum, diplomatik süreçlerin belirsiz yönlerini ve bilgi akışındaki karışıklığı gözler önüne sererken, aynı zamanda İran hükûmetinin, ülkede yaşanan bir meselenin çözülmesinde ne kadar etkisiz kaldığını göstermesi açısından önemlidir.

Konuya ilişkin haber yapan bir diğer yayın organı ise Ra'd gazetesiydi. Gazetenin 1 Mart 1916 tarihli "Asım Bey" başlıklı haberinde, Asım Bey'in Kerec civarında tutuklandığı ve buradan Enzeli üzerinden Bakü'ye gönderildiği bilgisi yer almıştı. Haberde, Asım Bey'in eşinin İsfahan'dan gelerek kendisiyle birlikte İsveç'e hareket edeceği, yolculuk süresince Osmanlı Başkonsolosluğu'na gerekli saygının gösterileceği, bu sırada Rusya Büyükelçiliği sekreteri Baron Taube'nin Asım Bey ile birlikte Kazvin'e gideceği ve Avusturyalı Dr. Ferlich'in de Enzeli'ye kadar kendisine eşlik edeceği belirtilmişti.[1108]

Asım Bey'in tutuklanmasına ilişkin gelişmeler, sadece bireysel bir olayı değil, aynı zamanda dönemin diplomatik ilişkilerini de yansıtmaktaydı. Asr-ı Cedîd, İrşâd ve Ra'd gazeteleri, bu tür olayları detaylı bir şekilde ele alarak halkı bilgilendirmeyi ve Osmanlı Devleti'nin dış ilişkilerindeki önemli adımları aktararak okuyucularına geniş bir perspektif

[1105] *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye.* c. VII, s. 707-709.
[1106] İrşâd (9 Rebiülahir 1334/13 Şubat 1916). *Raci' be-Sefîr-i Kebir-i Osmanî.* Sene 10, Sayı 30, s. 1.
[1107] İrşâd (14 Rebiülahir 1334/18 Şubat 1916). *Raci' be-Sefîr-i Kebir-i Osmanî.* Sene 10, Sayı 32, s. 1.
[1108] Ra'd (26 Rebiülahir 1334/1 Mart 1916). *Asım Bey.* Sene 7, Sayı 122, s. 3.

sunmaya çalışmıştı. Bu durum aynı zamanda Osmanlı'nın dış politikasına ve uluslararası ilişkilerine dair önemli bir pencere açmaktadır.

Bu bağlamda, Ra'd gazetesinin 2 Mart 1916 tarihli "Osmanlı Büyükelçisi Kafkasya'da" başlıklı haberinde, Asım Bey'in Bakü'ye varışına ilişkin daha ayrıntılı bilgilere yer verilmişti. Habere göre, Asım Bey, 18 Şubat 1916 tarihinde Bakü'ye ulaşmış ve yolculuğu boyunca büyük bir dikkatle izlenmişti. Tahran'dan Enzeli'ye kadar sağlıklı bir şekilde otomobille seyahat eden Asım Bey, burada Rusya'ya ait "Kars" adlı gemiye yerleşmişti. Bakü ile Enzeli arasındaki yolculuk sırasında Asım Bey'in konforu özellikle ön planda tutulmuş; "Sarmuviç Alexander" adlı posta gemisinde kendisi ve doktoru için özel bir konaklama düzenlenmişti. Habere göre, yolculuk boyunca hava koşulları sakin seyretmişti. Asım Bey, geminin üst katında manzarayı izleyerek vakit geçirmişti. Öğle ve akşam yemeklerinde iştahının yerinde olduğu, zaman zaman çevresindekilerle sohbet ettiği belirtilmişti.

İran basınında dikkat çekilen bir diğer husus, Asım Bey'in dil becerileri olmuştu. Haberde, Fransızcayı akıcı konuştuğu, Rusçaya ise belirli bir düzeyde hâkim olduğu belirtilmişti. Ayrıca, haberde yolculuk süresince Asım Bey'in ruhsal durumunun sürekli olumlu ve neşeli kaldığı vurgulanmış, ancak Asım Bey'in bayılma hastalığına sahip olduğu ve bu hastalığın duygusal tepkilerini etkileyebileceği bildirilmişti.

Yine haber içeriğine göre, bu sırada Erzurum'un işgaline dair üzücü haber alındığı, Asım Bey'in bayılma hastalığı nedeniyle, bu tür travmatik haberlerin doğrudan kendisine verilmesinin uygun olmayacağı değerlendirilmişti. Bu sebeple, söz konusu haber, Asım Bey'e doktoru tarafından iletilmişti. Haberi duyduğunda Asım Bey kısa bir süre şaşkınlık yaşamış, ancak birkaç dakika içinde psikolojik olarak kendini toparlayarak normal ruh haline geri dönmüştü.

Habere göre, Asım Bey'in Bakü'ye varışının haberi yayıldığı anda, gemi şehre ulaşmadan önce, Kafkas Köprüsü ve Merkuri yakınlarında büyük bir kalabalık toplanmıştı. Asım Bey, Bakü'de kendisi için tahsis edilmiş özel bir konakta konaklamış ve İsfahan'dan dönecek olan ailesinin kendisine katılacağı da haberde belirtilmişti. Ancak Asım Bey ile birlikte tutuklanan Avusturyalı yetkililer için durum farklı olmuştu. Gemiyle birlikte seyahat etmelerine rağmen, onlar Asım Bey kadar rahat ve özgür bir şekilde hareket etme imkânına sahip olmamışlardı. Bakü'ye vardıklarında askeri araçlarla Serpol'e götürülüp, oradan Nargin Adası'na gönderilmişlerdi.[1109]

[1109] Ra'd (27 Rebiülahir 1334/2 Mart 1916). *Sefîr-i Kebir-i Osmanî-der-Kafkasya.* Sene 7, Sayı 123, s. 3.

Ra'd gazetesi, 20 Mart 1916 tarihli "Asım Bey'in Petrograd'a Girişi ve İsveç'e Hareketi" başlıklı haberinde, Asım Bey ve ailesinin akıbetine dair yeni bilgiler sunmuştu. Gazetenin aktardığına göre, Osmanlı Büyükelçisi Asım Bey, eşi ve yanlarında bir Avusturyalı doktorla birlikte Petrograd'a ulaşmıştı. Haberde, Asım Bey ve ailesi için özel bir vagon tahsis edildiği, bu vagonun yolculuk boyunca jandarma eşliğinde sıkı güvenlik önlemleri altında seyahat ettiği aktarılmıştı. Petrograd'a vardıktan sonra bu özel vagon Finlandiya İstasyonu'na teslim edilmiş ve buradan yine yoğun güvenlik önlemleriyle İsveç'e doğru sevk edilmişti.[1110] Bu gelişmeler aynı zamanda Asım Bey ve ailesinin güvenli bir şekilde taşındığını ve bu süreçte gerekli tüm tedbirlerin dikkatlice alındığını ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak Osmanlı Tahran Büyükelçisi Asım Turgut Bey'in 1916 yılı şubat ayında Rus askerleri tarafından tutuklanması, yalnızca bireysel bir diplomatik kriz değil, aynı zamanda I. Dünya Harbi'nin İran üzerindeki etkilerinin ve büyük güçlerin bu coğrafyada yürüttüğü nüfuz mücadelesinin çarpıcı bir örneğidir. Tahran'da İtilaf Devletleri lehine değişen dengelerle birlikte Osmanlı karşıtı baskının artması, İran'ın tarafsızlığının ne ölçüde ihlal edildiğini göstermektedir.

Asım Bey'in tutuklanması hem İran kamuoyunda hem de devlet kademelerinde tepkiyle karşılanmış; İran hükûmeti Rusya'ya nota vererek diplomatik teamüllere uyulmadığını belirtmiştir. Türk, Avusturya ve Amerikan elçiliklerinin gösterdiği tepki, uluslararası diplomatik çevrelerde meselenin büyüklüğüne işaret ederken; özellikle ABD elçisi Caldwell'in sürece dair açıklamaları, tarafsız bir devletin gözünden yaşananları belgelemesi açısından dikkat çekicidir.

İran basını da, özellikle Asr-ı Cedîd, İrşâd ve Ra'd gazeteleri, olayın kamuoyundaki yansımalarını ve diplomatik süreci yakından takip etmiş; Asım Bey'in sağlık durumu, seyahat güzergâhı, eşlik eden kişiler ve varış noktaları gibi ayrıntıları kamuoyuna aktarmıştır. Asım Bey'in dil becerilerinden ruhsal dayanıklılığına, ailesinin durumu ve Rus yetkililerin tavırlarına kadar pek çok unsur bu haberlerde öne çıkmıştır. Ancak, Rus birliklerinin varlığı ve diğer dış etkenler nedeniyle, bu tür diplomatik girişimlerin İran kamuoyunda sınırlı yankı bulduğu görülmektedir. Tarihçi Sipehr'in de belirttiği üzere, gazeteler olayı sadece "üzücü bir olay" olarak nitelendirmekle yetinmiştir.[1111]

[1110] Ra'd (15 Cemaziyelevvel 1334/20 Mart 1916). *Vürud-ı Asım Bey be-Petrograd ve Hareket-i be-Suid.* Sene 7, Sayı 137, s. 3.
[1111] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 322-323.

Öte yandan Asım Bey'in diplomatik statüsü sayesinde diğer tutuklulara kıyasla daha iyi koşullarda taşınmış olması ve İsveç'e güvenli bir şekilde gönderilmesi, dönemin büyükelçilerinin sahip olduğu dokunulmazlığın fiilen nasıl uygulandığını ortaya koymuştur. Ancak aynı zamanda bu olay, İran'ın kendi topraklarında dahi dış müdahalelere karşı ne denli sınırlı hareket alanına sahip olduğunu, tarafsızlığını koruma konusunda ne ölçüde zorlandığını da gözler önüne sermektedir.

Sonuç olarak, Asım Bey'in tutuklanma süreci, Osmanlı Devleti'nin savaş dönemi dış politikasında karşılaştığı zorlukların bir yansıması olduğu kadar, İran'ın da büyük güçler arasındaki sıkışmış konumunun açık bir göstergesidir. Diplomatik teamüllerin hiçe sayıldığı bu olay, bölgedeki jeopolitik gerilimlerin ve savaşın İran üzerindeki doğrudan etkilerinin çarpıcı bir örneğini sunmaktadır.

6. Enver Paşa-Nizâmü's-Saltana Yakınlaşması: "Bağdat İttifakı" ve Stratejik Yönelimleri

Osmanlı Tahran Büyükelçisi Asım Bey'in tutuklanması, diplomatik ilişkilerdeki sorunları derinleştirdi. Aynı dönemde Rus ordusunun ilerleyişi, Osmanlı Devleti'nin İran coğrafyasındaki stratejik konumunu önemli ölçüde zayıflattı. Bu gelişmeler sonucunda Osmanlı kuvvetleri, Kirmanşah'tan Kasr-ı Şirin'e, oradan da Osmanlı toprağı olan Irak'a doğru geri çekildi. Söz konusu süreçte, Nizâmü's-Saltana ve beraberindeki muhacirin grubu ise Osmanlı kuvvetlerinin eşliğinde Irak'a sığındı.

Nizâmü's-Saltana, geri çekilmenin esas sorumlusunun Almanya olduğunu öne sürdü ve savaş öncesinde kendilerine verilen vaatlerin yerine getirilmediğini dile getirdi. Bu gelişme, muhacir grubu içinde mevcut olan güven sorununu daha da derinleştirdi. İran kaynaklarında, Almanya'nın savaş sürecindeki vaatlerine yönelik tutarsız ve oyalayıcı tutumu, dönemin bölgesel siyasi dengeleri üzerinde belirleyici etkiler yarattı. Bu durum, Nizâmü's-Saltana ile Osmanlı Ataşemiliteri Ömer Fevzi Bey arasında dikkat çekici diplomatik bir yakınlaşmayı beraberinde getirdi. Söz konusu diplomatik yakınlaşma, izlenen politikaların Almanya'dan bağımsız bir zeminde yeniden yapılandırılmasına olanak sağladı. Bu yönelim, İran'daki mevcut güç dengeleri bağlamında Osmanlı Devleti'nin bölgedeki nüfuzunun yeniden tanımlanmasına ve siyasal etkisinin daha belirgin hâle gelmesine katkı sundu.[1112]

Nizâmü's-Saltana'nın Osmanlı Ataşemiliteri Fevzi Bey ile kurduğu yakın temas, bir yandan Osmanlı Devleti açısından bazı stratejik fırsatlar doğururken, diğer yandan Almanya

[1112] Yahya Devletâbâdî, age, c. III, s. 355.

ile olan ilişkilerde sınırlı bir gerilime neden oldu. Nizâmü's-Saltana'ya göre, Osmanlıların İran'ın bağımsızlığını ihlal etmeyeceklerine dair bir antlaşmaya açık olmaları, bu dönemdeki en önemli diplomatik gelişmelerden biri olarak öne çıktı. Söz konusu yakınlaşma, Osmanlıların daha bağımsız bir dış politika çizgisi izlediği yönünde değerlendirilerek, Almanlar tarafında geçici bir memnuniyetsizlik yarattı.

Bu süreçte, Osmanlı lehine gelişen bazı önemli gelişmeler de yaşandı. Bunların ilki, Kirmanşah'ın işgali üzerine muhacir grubunun Osmanlı topraklarına sığınmasıydı. Zira İranlı Demokratların Almanya ile kurduğu yakın ilişkiler, Osmanlı'nın İran siyasetindeki etkisini büyük ölçüde sınırlandırmıştı. Ancak muhacirlerin Osmanlı topraklarına geçişi, bu durumu tersine çevirdi ve Osmanlı'nın İran siyasetindeki etkisini yeniden güçlendirdi. Söz konusu gelişme, yalnızca Osmanlı yanlısı grupların moral kazanmasını sağlamakla kalmadı, aynı zamanda İran'daki İttihâd-ı İslâm düşüncesinin yeniden canlanmasına katkı sundu.

Bir diğer önemli gelişme ise, Goltz Paşa'nın tifodan hayatını kaybetmesinin ardından VI. Ordu Komutanlığı'na Halil Paşa'nın atanmasıydı. Goltz Paşa'nın ölümü sonrasında Osmanlı askerî yapısında meydana gelen bu değişiklik, savaş stratejilerinde de doğrudan etkili oldu. Halil Paşa'nın komutayı devralması, özellikle VI. Ordu'nun sahadaki başarısında belirleyici bir rol oynadı.

Üçüncü ve belki de en önemli gelişme, VI. Ordu'nun Kut'ül-Amâre'de General Townshend ve birliklerini teslim almasıydı. Bu askerî zafer, yalnızca Osmanlı Devleti açısından değil, aynı zamanda İran'daki Osmanlı taraftarları ve muhacirler için de önemli bir moral kaynağı oldu. VI. Ordu'nun elde ettiği bu başarı, mücahit grupların direncini artırdı ve İran coğrafyasında İttihâd-ı İslâm taraftarları arasında kayda değer bir destek zemini oluşturdu.[1113]

Bu üç gelişme birlikte değerlendirildiğinde, Osmanlı Devleti'nin hem diplomatik hem de askerî alanda karşılaştığı zorluklara rağmen, kendi stratejik hedeflerine ulaşmak için etkin adımlar attığını ve İran coğrafyasındaki nüfuzunu koruma ve güçlendirme çabalarını sürdürdüğünü göstermektedir.

İran kaynakları, Halil Paşa'nın VI. Ordu Komutanı olarak atanmasını sadece Osmanlı Devleti'nin askerî yapısında değil, aynı zamanda bölgesel stratejik dengelerde önemli bir değişim olarak kaydetmiştir. Bu atamayla birlikte, İran coğrafyasındaki Alman üstünlüğü Osmanlılara geçmiştir. Almanların, bu dönemde İran'daki doğrudan etkileri büyük ölçüde

[1113] Ahmed Ali Sipeh, age, s. 70, 280.

sona ermiştir; birçok Alman yetkili, Batı İran'daki görevlerini Osmanlılara devremiş, bu değişim, Almanya'nın bölgedeki müdahalesini Osmanlı aracılığıyla sürdürmesine yol açmıştır.

Konuyu irdeleyen Devletâbâdî de, Osmanlılar ile Almanlar arasında tam olarak ne tür bir anlaşma yapıldığına dair kesin bilgi bulunmadığını, ancak şüphesiz olan bir husus varsa; "Almanya, İran'daki işleri doğrudan müdahale ederek değil, Osmanlılar aracılığıyla yürütmeye başlamıştır" demektedir.[1114] Şibani de Almanya'nın İran işlerini tamamen Enver Paşa'ya devrettiğini ve bu dönemde İran'a ilişkin herhangi bir müdahalede bulunmadığını ifade etmektedir. Şibani ayrıca yaşanan gelişmeler sonrası, İran'ın batı kesiminde Osmanlı nüfuzunun genişlediğini ve Osmanlı yetkililerinin bölgede daha fazla söz sahibi olmasına olanak tanıdığını aktarmaktadır.[1115]

Ancak bu gelişmeler, muhacir grubundaki bazı ileri gelenlere göre, İran coğrafyasındaki Osmanlı-Alman dengesinin korunması gerekliliğini de beraberinde getirdi. Nitekim Seyyid Hasan Müderris, Osmanlı ile Almanya arasında bir denge kurulması gerektiğini vurgulamıştır. Müderris'e göre; Osmanlı Devleti'nin her zaman İranlı muhacirlerin ve Geçici Hükûmet'in yanında durması sağlanmalıydı. Zira bu destek, Geçici Hükûmet'in bölgedeki etkisini artırmaya ve güvenliğini sağlamaya yönelik stratejik bir adımdı. Ayrıca Osmanlı ile Almanya arasındaki dengenin korunmasını gerekli kılan bir diğer husus da Osmanlı Devleti'nin maddi ve askeri teçhizat açısından büyük ölçüde Almanya'ya bağımlı olmasıydı. Bu nedenle, söz konusu desteğin sürdürülebilmesi için gerekli askeri ve mali yardımın Almanya'dan temin edilmesi gerekiyordu.[1116] Böylece Müderris'in önerisi, Geçici Hükûmet ile muhacir grubunun siyasî ve askerî varlıklarını sürdürebilmesinin, Osmanlı ile Almanya arasında kurulması gereken hassas güç dengesine bağımlı olduğunu ortaya koydu.

Nizâmü's-Saltana'nın Osmanlılara yakınlaşması, Geçici Hükûmet içerisindeki Alman yanlısı vekillerin, özellikle de Demokrat lider Süleyman Mirza'nın sert tepkisine neden oldu. Süleyman Mirza, "Biz Alman hükûmetinin vaatlerine itimat ederek hareket ettik; Türklerin samimiyetine inanmıyoruz ve Almanlarla anlaşma ve iş birliği yapmalıyız" şeklinde bir görüş ileri sürdü. Ancak Geçici Hükûmet'in bazı üyeleri, Osmanlı Devleti'nin hem komşu bir ülke hem de fiilen savaş hâlinde bulunan bir güç olduğunu vurgulayarak, bu koşullar altında Almanya ile derinleşecek bir ittifakın uygun olmayacağını savundu. Öte yandan, Osmanlı ile iş birliği yapılmaması hâlinde ileride iki ülke arasındaki ilişkilerin zora gireceği yönündeki

[1114] Yahya Devletâbâdî, age, c. IV, s. 26, 33.
[1115] Abdülhüseyin Şibani, age, s. 236.
[1116] Şibani, *Hatırat-ı Muhaceret*…, s. 52, 60-61.

kanaat de hükûmet içinde belirginlik kazandı.[1117] Meseleye ilişkin olarak Fevzi Bey'in, "Osmanlı ile İran arasında vacibat-ı İslâmiye'ye müstenit bir muahedenin akdi, Alman menafiine mugayir olmaz diye Alman elçisi bana tebligatta bulundu"[1118] şeklindeki beyanı ise, Alman tarafının bu doğrultudaki iş birliğine doğrudan bir itiraz yöneltmediğini gözler önüne serdi.

Osmanlı ile Geçici Hükûmet arasındaki yakınlaşmada, Enver Paşa'nın Bağdat'a gelişi, dönemin siyasî ve stratejik koşulları bakımından önemli bir dönemeç teşkil etti.[1119] Goltz Paşa'nın ölümünün ve Kûtü'l-Amâre zaferinin hemen ardından, Enver Paşa'nın bölgedeki askerî durumu değerlendirmek ve mevcut gelişmeleri yerinde incelemek amacıyla Bağdat'a intikali, aynı zamanda Osmanlı'nın İran üzerindeki nüfuzunu pekiştirme yönündeki hedefleriyle de doğrudan ilişkilendirildi. Bu çerçevede Nizâmü's-Saltana ile muhacir grubunun Bağdat'a davet edilmesi, Osmanlı-İran ilişkilerini derinleştirme yönünde atılmış stratejik bir adım olarak değerlendirilebilir.

Enver Paşa'nın Nizâmü's-Saltana ve muhacir heyetini sıcak bir şekilde karşılaması, Osmanlı'nın bu grubu yalnızca bir müttefik olarak değil, aynı zamanda bölgesel siyasette denge unsuru olarak konumlandırdığını ortaya koymaktadır. Enver Paşa'nın heyetle gerçekleştirdiği görüşmede, Osmanlı Devleti'nin İran halkına ve vatansever unsurlara her türlü desteği sağlamaya hazır olduğu yönündeki vurgusu, [1120] yalnızca moral sağlamayı değil, aynı zamanda bu grubun direncini güçlendirmeyi ve Osmanlı'nın bölgedeki stratejik hedeflerine katkı sunmalarını temin etmeyi amaçlamaktaydı.

Kudsi'ye göre, Enver Paşa'nın bir diğer hedefi, ortak inanç ve mezhebi bağları öne çıkararak Osmanlı nüfuzunu pekiştirmek ve İslam dünyasında dayanışma tesis etmekti. Bu doğrultuda, beraberindeki ehl-i sünnet âlimlerini Necef, Kerbela, Kâzımiye ve Sâmerrâ'da ikamet eden Şii Caferî âlimlerle görüştürerek İttihâd-ı İslâm fikri etrafında bir antlaşma zemini oluşturmayı amaçladı. Kudsi'nin görüşmelerin samimi bir zeminde gerçekleştiğine dair vurgusu, taraflar arasında karşılıklı güven inşası ve ortak bir hedef doğrultusunda hareket etme iradesini ortaya koydu. Nitekim Enver Paşa'nın, Nizâmü's-Saltana'ya Osmanlı nişanı ve

[1117] Reza Dehkani, agt, s. 125;
[1118] Yusuf Hikmet Bayur, age, c. III. Kısım III, s. 157.
[1119] Hâver gazetesinin verdiği bilgilere göre, Enver Paşa Bağdat'a giriş yaptığı sırada şehir halkı tarafından büyük bir ilgi ve saygı ile karşılanmıştı. Kâzımeyn'de bulunan İmameyn-i Humameyn (Şiilikte On İki İmam'dan kabul edilen 7. İmam Musa el-Kâzım ve oğlu, 9. İmam Muhammed el-Cevâd), İmam-ı Azam ve Şeyh Abdülkadir Geylânî türbelerini ziyaret eden Enver Paşa, her bir türbeye altın kapaklı ve süslü birer Mushaf-ı Şerif hediye etmişti. Ayrıca çok sayıda fakir ve muhtaç kişiye yardımda bulunmuş ve geniş çapta yardım dağıtmıştı. Detaylı bilgi için bkz. Hâver (7 Şaban 1334/7 Haziran 1916). *Enver Paşa der-Irak.* Sene 2, Sayı 41, s. 4.
[1120] Yahya Devletâbâdî, age, c. IV, s. 15-16.

Haydarî kılıcı[1121] takdim etmesi, bu stratejinin sembolik bir tezahürü oldu. Nizâmü's-Saltana'nın Enver Paşa'ya at, kısrak ve halı gibi hediyeler sunması ise karşılıklı saygının ve diplomatik yakınlığın hediyeleşme yoluyla pekiştirildiğini gösterdi.[1122] Böylelikle Enver Paşa'nın bölgedeki dinî otoritelerle kurduğu temas, Osmanlı'nın yalnızca askerî başarılarla değil, dinî ve ideolojik bağlar aracılığıyla da nüfuz alanını genişletmeye çalıştığını ortaya koymaktadır.

Enver Paşa ile Nizâmü's-Saltana arasında 25 Mayıs 1916 tarihinde gerçekleştirilen gizli görüşme, Osmanlı Devleti ile İran'daki Geçici Hükûmet arasında siyasi ve askerî iş birliğini tesis etmeye yönelik stratejik bir adım teşkil etti. Söz konusu görüşme, Bağdat'ta Kazımeyn Türbesi'nde yapıldı. Toplantıya Osmanlı Devleti'ni temsilen Tahran Askerî Ataşesi Fevzi Bey, Hukuk Müşaviri Ali Bey ve diğer bazı üst düzey yetkililer katıldı. İran tarafında ise Geçici Hükûmet'in Adalet Sorumlusu Seyyid Hasan Müderris, Dışişleri Sorumlusu Muhammed Sadık Tabatabai, Mirza Muhammed Ali Han Gelub ve Salar-ı Muazzam (Nizâmü's-Saltana'nın oğlu) yer aldı.

Görüşme, Almanya'dan gizli tutulmuştu. Ancak Şibani'nin aktardığına göre Almanlar, taraflar arasındaki müzakere ve antlaşma sürecinden haberdar oldmuş lakin, söz konusu sürece herhangi bir müdahalede bulunmamıştı.

Görüşmeler sonucunda 25 Mayıs 1916 tarihinde hazırlanan antlaşma, Osmanlı Padişahı Sultan V. Mehmed adına Enver Paşa tarafından; İran Şahı Sultan Ahmed Şah-ı Kacar adına ise Nizâmü's-Saltana tarafından imzalandı. Antlaşma, tarafların stratejik çıkarlarını esas aldı ve karşılıklı güven ile iş birliği ilkeleri temelinde bir ittifak tesis etti. Aynı zamanda, iki ülkenin iç ve dış politikalarında birbirlerine karşı dayanışma içinde hareket etmelerine olanak sağladı.

Şibani'nin hatıratında aktardığına göre, antlaşmanın temelini oluşturan hükümler, tarafların karşılıklı egemenlik haklarına saygı göstermesini, birbirlerinin toprak bütünlüğünü korumasını ve dış müdahalelere karşı ortak tutum geliştirmesini öngördü. Bu çerçevede, antlaşma yalnızca dönemin siyasi ihtiyaçlarına değil, aynı zamanda uzun vadeli bölgesel istikrara da hizmet edecek bir nitelik taşımaktaydı.

Şibani'nin hatıratında antlaşmaya dair yer verdiği maddelere göre, antlaşmanın temelini oluşturan hükümler şu şekildeydi:

[1121] Görsel için bkz. Ek-11
[1122] Hasan A'zam Kudsi, age, c. I, s. 453.

"Birinci Bölüm: Bundan böyle Osmanlı Devleti ve İran arasında süresiz savunma ittifakı imzalanmıştır.

İkinci Bölüm: Taraflar, karşılıklı olarak birbirlerinin siyasi ve ekonomik bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü kabul eder.

Üçüncü Bölüm: Taraflar kendi ülkelerinin eğitim, sosyal ve ekonomik koşullarını iyileştirmede ciddiyet göstererek mevcut imkanlar doğrultusunda düzenli birlikler hazırlayacaklardır.

Dördüncü Bölüm: Taraflar tüm İslam milletinin ilerlemesi ve kendisiyle müttefik olmayan gayrimüslim ülkelerin yönetimi altında yaşayan Müslümanların hürriyetleri için girişimde bulunmayı taahhüt eder. Taraflar böyle bir ulusun özgürleştirilmesi durumunda ulusun istediği herhangi bir hükûmet biçimini benimseme konusunda özgür olduğunu taahhüt eder.

Beşinci Bölüm: Taraflar kendi ülkelerindeki vatandaşlarına tam olarak vatandaş muamelesi gösterecek ve cezalandırma yerel mahkemelerce uluslararası hukuk kurallarına göre yapılacaktır.

Altıncı Bölüm: Taraflar Sünni ve Şiî toplumu arasındaki ihtilafın mümkün olan yollarla çözmeye çalışacak, öyle ki bu her iki toplum birbirlerini gerçek Müslüman sayacaklardır.

Yedinci Bölüm: Taraflar bu ittifak antlaşmasının temel çıkarlarına aykırı olmamak kaydıyla yabancı devletlerle sözleşme veya antlaşma imzalayabilir.

Sekizinci Bölüm: Bu antlaşmanın IV. Mehmed Hazretleri ve Ahmed Şah-ı Kacar tarafından onaylanması genel barışın imzalanmasından en geç altı ay sonra gerçekleşecektir.

Dokuzuncu Bölüm: Bu sözleşmenin her zaman esasen uygulanması için yeni bir antlaşma gerekebilir, hükûmetler arasında akdedilecek olan yeni maddeler bu sözleşmeye eklenecektir."[1123]

Türkçe ve Farsça nüshaları hazırlanan antlaşmanın Osmanlı Arşiv belgesinde yer alan maddeleri ise şunlardır: Tahran'da Sultan Ahmed Şah hazretlerinin onayıyla, Başbakanı (Mustûfiü'l Memâlik) ve Hariciye Nâzırı (Muhteşemü's-Saltana) ile Osmanlı Devleti Büyükelçisi arasında müzakere edilen ve imzası ertelenmiş olan antlaşma, aynen geçerli sayılacaktır (md. 1). Osmanlı ve İran devletleri, Tahran'da tanzim edilen antlaşmanın birinci maddesi gereğince ittifak etmişlerdir. Bu ittifak süresiz ve savunma amaçlıdır (md. 2). Her iki

[1123] Abdülhüseyin Şibani, age, 717-718;

devlet, siyasi ve ekonomik bağımsızlıklarını, aynı zamanda toprak bütünlüklerini karşılıklı olarak garanti altına almayı taahhüt ederler (md. 3). Her iki devletin vatandaşları, karşılıklı olarak birbirlerinin topraklarında belirlenmiş hukukî haklar ve kolaylıklardan tam olarak faydalanacaklardır (md. 4). Her iki devlet, bu ittifakın temel prensiplerine aykırı olmamak kaydıyla geçerli diğer devletlerle antlaşma yapabilir (md. 5). Her iki devlet, Tahran'da Osmanlı, Alman ve Avusturya elçileri ile İran Başbakanı (Mustûfiü'l Memâlik) arasında müzakere edilip, Rusların saldırısı nedeniyle imzalanması ertelenen ortak anlaşmanın, Osmanlı, İran, Almanya ve Avusturya devletlerince imzalanmasına çaba gösterecektir (md. 6). Antlaşma, barıştan önce, Sultan Ahmed Şah'ın imzaya muktedir olacakları tarihten üç ay sonra tarafların hükümdarları tarafından imzalanacak ve onaylanacaktır (md. 7). Bu ittifakın ilerlemesi ve antlaşma hükümlerine dair detayların ve uygulama kurallarının izahı çerçevesinde tarafların onayıyla gerekli olan yeni anlaşmalar ve mukaveleler eklenerek düzenlenecek ve ilave edilecektir (md. 8).[1124]

Şibani'nin verdiği bilgilere göre, taraflar toprak bütünlüğü ile siyasi ve ekonomik bağımsızlıkların karşılıklı olarak garanti altına alınması, kapitülasyonların ilgası ve zararlı sözleşme ile antlaşmaların feshi gibi önemli maddelerde anlaşma sağladı. Bu çerçevede hazırlanan antlaşma, yalnızca Osmanlı Devleti ile İran'daki Geçici Hükûmet arasında dönemin ihtiyaçlarına yanıt veren geçici bir ittifak belgesi niteliği taşımadı; aynı zamanda, taraflar arasında uzun vadeli siyasi ve askerî iş birliğinin temellerini atmayı hedefleyen stratejik bir belge olarak da öne çıktı.[1125]

Antlaşmanın içeriğine dair genel değerlendirmelerin ardından, halifelik ve mezhep meselelerinin taraflar arasındaki yankılarına ilişkin boyutların ele alınması gerekti. Antlaşma, yalnızca iki İslam devleti arasındaki ittifak arayışını değil, aynı zamanda halifelik meselesinin taraflar arasındaki etkilerini de ortaya koydu. Bu antlaşma, Osmanlı sultanının halifeliği ve mezhep konuları gibi hassas başlıkları gündeme getirerek, siyasi olduğu kadar dini açıdan da kapsamlı bir tartışma alanı oluşturdu. Nitekim antlaşma sürecinde özellikle Osmanlı sultanının hilafetiyle ilgili hususlar bazı tartışmalara yol açtı. Sözleşme hazırlıkları sırasında Seyyid Hasan Müderris ile Fevzi Bey arasında, Osmanlı sultanının hilafeti konusunda kapsamlı müzakereler yapıldı. Ancak, bu konu doğrudan sözleşmenin maddeleriyle ilgili olmadığından, antlaşmada halifeliğe dair herhangi bir hüküm yer almadı. Ayrıca, Müderris'in

[1124] *Arşiv Belgelerinde Osmanlı İran İlişkileri,* s. 542-543, 545-546.
[1125] Abdülhüseyin Şibani, age, s. 55-59, 290.

Mekke'de Şii cemaatine bir makam verilmesi önerisi, Fevzi Bey tarafından mezhep temelli düzenlemelerin siyasi antlaşmaya dahil edilmemesi gerektiği gerekçesiyle reddedildi.[1126]

Sözleşmenin İran kamuoyunda yankı uyandıran en önemli maddelerinden biri, İran hükûmetinin Osmanlı hükûmetinin izni olmadan hiçbir yabancı devlete imtiyaz vermemesi gerektiğine dair bir hüküm içerdiği iddiası oldu. Kudsi'ye göre, bu madde resmî bir antlaşma niteliği taşımamış olsa da İran'ın bağımsızlığını ciddi şekilde tehdit eden bir durum ortaya koydu. Özellikle Kerbela, Kazımeyn ve Necef'te bulunan Şii uleması, ilgili maddeyi İran'ın egemenliğini ortadan kaldıran bir girişim olarak değerlendirdi ve sözleşmenin tüm maddelerine karşı çıktı.

Bir diğer eleştiri, İran hükûmetinin Osmanlı Padişahı'nın halifeliğini kabul etmesini öngören bir maddenin sözleşmede yer aldığı iddiasına dayandı. Bu nedenle sözleşme, Şii uleması tarafından şiddetle eleştirildi. Hatta Bağdat'ta yayımlanan "Sada-yı İslam" gazetesinde Nizâmü's-Saltana ve diğer yetkililer ağır şekilde hedef alındı.[1127] Öte yandan, Berlin'deki İran Elçisi Hüseyin Kuli Han Nevvab'a gönderilen gizli bir mektupta, yürütülen müzakerelerin Tahran'da da ciddi rahatsızlık yarattığı ifade edilmişti.[1128]

Eleştirilerin yoğunlaştığı bu dönemde, Geçici Hükûmet, İran kamuoyunu yatıştırmak ve Osmanlı ile sürdürülen temasları meşrulaştırmak amacıyla bazı açıklamalarda bulundu. Nitekim Geçici Hükûmet'in Adalet Bakanı Seyyid Hasan Müderris'in, "Zamanı değerlendirmemiz gerekiyor. Sözleşmenin ne kadar süreceği bilinmiyor. Ülkeyi kurtarmak için Osmanlı hükûmeti ve etkili yetkililerinin rızasını mümkün olan her şekilde kazanmalıyız" şeklindeki sözleri, Geçici Hükûmet'in Osmanlı Devleti ile ilişkilerinin şekillenmesinde kritik bir rol oynadı. Ancak, kamuoyunda eleştirilerin odağı hâline gelen Nizâmü's-Saltana, söz konusu antlaşmanın varlığını reddetti ve yalnızca Osmanlı hükûmeti ile destek ve iş birliğine yönelik müzakereler yürüttüklerini ifade etti.[1129]

Esasında Nizâmü's-Saltana, İran'ın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün korunabilmesi için yalnızca Osmanlı Devleti'nin değil, aynı zamanda Osmanlı'nın müttefikleri olan Almanya ve Avusturya'nın da bu sürece dâhil olması gerektiğini savundu. Bu bağlamda, Tahran'da Mustûfiü'l-Memâlik hükûmeti ile daha önce planlanan, ancak Rusya'nın müdahalesi nedeniyle ertelenen sözleşmenin, üç müttefik devlet tarafından bir an önce imzalanması gerektiğini vurguladı. Nizâmü's-Saltana, Bağdat'tayken söz konusu

[1126] Age, s. 290; Yahya Devletâbâdî, age, c. IV, s. 14-16.
[1127] Hasan A'zam Kudsi, age, c. I, s. 455.
[1128] Abdülhüseyin Şibani, age, s. 290.
[1129]Hasan A'zam Kudsi, age, c. I, s. 455.

meselenin ilgili devletlerle müzakere edildiğini ve bu konuda Osmanlı hükûmeti tarafından gerekli adımların atılacağına dair bir vaadin verildiğini belirtti.

Ancak Nizâmü's-Saltana'ya göre, İran kamuoyu Almanların uygulamalarına karşı son derece öfkeliydi ve bu durum, İran halkı arasında ciddi bir hoşnutsuzluk yaratmıştı. Eğer bu sözleşme imzalanmazsa, bu hayal kırıklığı ve umutsuzluk, Almanlara karşı genel bir düşmanlığa dönüşebilirdi. Bu sebeple, Almanya ve Avusturya'nın tutumlarının değiştirilmesi gerektiğini savundu ve Osmanlı Devleti'nin bu ülkeleri ikna etme görevini üstlenmesi gerektiğini vurguladı. Bu bağlamda, Osmanlı'nın Berlin'deki elçisi aracılığıyla ikna sürecinin hızlandırılmasını talep etti.[1130]

Esasında, bu durum Nizâmü's-Saltana'nın talebinden önce ifade edildi. Nitekim Fevzi Bey, konuya ilişkin olarak Alman elçisi Vassel'in, bir önceki Alman elçisi Prens Reuss döneminde Tahran'da hazırlanan müşterek sözleşme metnini İstanbul'a gönderdiğini, mütalaasından sonra bu metnin kabul edilmesinin gerekliliğini kendi hükûmetine teklif edeceğini bildirdi.[1131]

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nin 1916 yılında İran'da izlediği siyaset iki yönlü algılanmıştır. Bir yandan Müslüman halklarla dayanışma ve İslam birliği vurgulanmış; bu yaklaşım kardeşlik temelli bir söylem olarak algılanırken, öte yandan Osmanlı'nın fiilî müdahaleleri ve nüfuz arayışları egemenlik sınırlarını zorlayan bir tutum olarak değerlendirilmiştir.

Enver Paşa'nın liderliğinde yürütülen diplomatik girişimler, İranlı muhacirler ve Geçici Hükûmet için başlangıçta bir umut kaynağı olmuştur. Ancak zamanla Osmanlı'nın Almanya ile olan karmaşık ilişkileri ve hilafet söylemi, bazı İranlı çevrelerde kuşkuya ve eleştirilere neden olmuştur. Özellikle Şii ulema, Osmanlı'nın İran'ın iç işlerine müdahale etme potansiyeli nedeniyle, bu iş birliğini samimi bir dayanışmadan ziyade stratejik bir çıkar ilişkisi olarak görmüştür. Bu bağlamda "Bağdat İttifakı", bazı İranlı entelektüel ve siyasi çevrelerce, İran'ın Osmanlı tahakkümüne girmesinin bir göstergesi olarak yorumlanmıştır.

Her ne kadar İran'daki bazı çevreler tarafından bu tür yorumlar dile getirilmiş olsa da Enver Paşa'nın İran toprakları üzerinde herhangi bir hak iddiası olmadığını açıkça ifade etmesi ve Nizâmü's-Saltana ile gerçekleştirdiği görüşmenin ardından, Hanekin'e dayanan General Baratov komutasındaki Rus birliklerini püskürtmek amacıyla XIII. Kolordu'yu Ali

[1130] BOA. HR. SYS, 2422/11; *Arşiv Belgelerinde Osmanlı İran İlişkileri,* s. 549
[1131] *Arşiv Belgelerinde Osmanlı İran İlişkileri,* s. 544.

İhsan Paşa'nın komutasında İran'a sevk etmesi, Bağdat İttifakı'nın sahadaki yansımalarını ve pratikteki olumlu etkilerini ortaya koymuştur.

7. XIII. Kolordu'nun İran Üzerine Sevki

7.1. Hanekin Muharebesi

İngilizler, Kûtü'l-Amâre'de kuşatılan General Townshend ve ordusunu kurtarma girişiminde başarısız olunca, müttefiklik gereği Ruslardan yardım talebinde bulundu. Bu talep üzerine Rus askeri makamları, Kafkasya'da bulunan General Chernozubov komutasındaki birliklere Irak'a doğru hareket emrini verdi. Ayrıca, 1915 yılının sonunda Osmanlı-Alman yanlısı aşiret güçlerini etkisiz hâle getirmek amacıyla harekât başlatan General Baratov'un emrindeki kuvvetlere de Batı İran'dan Irak sınırına doğru ilerlemeleri emredildi. Süreç boyunca General Baratov, General Townshend ile telsiz telgraf aracılığıyla iletişim kurdu. Nitekim Baratov, İngiliz generale kısa süre içinde kendisine doğru ilerleyeceklerini ve buluşma imkânı elde edeceklerini bildirdi.[1132]

16 Şubat 1916'da General Chernozubov Erzurum'u işgal etti; ardından 12 Mart'ta General Baratov, Kirind'i ele geçirerek Dicle bölgesindeki Osmanlı kuvvetleri için ciddi bir tehdit oluşturdu. Nitekim İrşâd gazetesi, "Rus Ordusu Hanekin'de" başlığıyla 21 Mart tarihli haberinde, "Alınan bilgilere göre Rus ordusu Hanekin civarına ulaşmış ve görünüşe göre Hanekin'i de işgal etmiştir"[1133] ifadelerine yer verdi. Bu gelişmeler, Osmanlı askerî kaynaklarının önemli bir kısmının Rus cephesine kaydırılmasına neden oldu. Ancak, Kirmanşah-Hanekin hattında ikmal imkânlarının yetersizliği ve geçitlerin karla kaplı oluşu, Rus ordusunun Bağdat'a ilerlemesini engelledi. Buna rağmen, 20 Mart 1916 tarihinde General Baratov'un komutasındaki Rus Kazak birliklerine bağlı, 113 asker ve subaydan oluşan bir keşif birliği, yaklaşık 200 millik zorlu bir güzergâhı kat ederek beklenmedik bir şekilde Ali Garbi'ye ulaştı. Söz konusu birlik, yaklaşık 200 mil süren zorlu bir güzergâh boyunca, dağlık araziyi ve yolculuğun son aşamasında çöl koşullarını aşarak bölgeye ulaştı. Bu gelişme, müttefiklik açısından son derece önemliydi. Dolayısıyla, Mezopotamya'da geçirdikleri yaklaşık iki haftalık ikamet süresince General Lake, İngiltere Kralı'nın emriyle, bu büyük savaşta ve son yüz yıl içinde İngiliz ve Rus kuvvetlerinin ilk kez müttefik olarak karşılaşması vesilesiyle, bu birliğin subaylarına İngiltere'nin Askerî Haç Nişânı'nı (Military Cross) tevcih etti.[1134]

[1132] Sadık Sarısaman, age, s. 105.
[1133] İrşâd (16 Cemaziyelevvel 1334/21 Mart 1916). *Kuşûn-ı Rus der-Hanekin.* Sene 10, Sayı 46, s. 2.
[1134] Muhammed Gholi Majd, age, s. 179-180, 186.

Bu gelişmeler yaşanırken, diğer yandan Rus askeri hareketliliği de devam etti. 7 Mayıs'ta General Baratov'un emrindeki ana kuvvetler Hanekin hattına doğru ilerlerken, Kasr-ı Şirin'i işgal ederek bölgedeki Osmanlı varlığına karşı baskıyı artırdı. Buranın düşmesiyle birlikte Osmanlı'nın İran'daki son savunma hattı da Rusların eline geçmiş oldu. Chernozubov'un komutasındaki diğer Rus kuvveti ise Musul'un yaklaşık 100 kilometre kuzeydoğusunda yer alan Revanduz'u işgal etti.[1135] Ancak bu süreçte Townshend ve ordusunu kurtarmak amacıyla beklenen Rus yardımı gecikti. Aynı dönemde, Irak Cephesi'nde de Osmanlı lehine önemli gelişmeler yaşandı. General Aylmer'in General Townshend ve ordusunu kurtarmak için başlattığı taarruzlar başarısızlıkla sonuçlandı ve 29 Nisan 1916 tarihinde Townshend komutasındaki İngiliz birlikleri, Kûtü'l-Amâre'de Osmanlı kuvvetlerine teslim oldu.

Bu süreci değerlendiren Fermaiyan'a göre, Osmanlı kuvvetleri ağır kayıplar ve zorlu şartlara rağmen cephede belirleyici bir başarı elde etti; bu başarı, hem sahada cesaret ve dirençlerini ortaya koymalarını sağladı hem de Osmanlı ordusuna yeniden bir saygınlık kazandırdı. Ancak bu kazanım, ordunun dinlenmesine imkân tanımadı. Zira Rus kuvvetlerinin ilerleyişi, Osmanlı açısından yeni bir askerî tehdit doğurdu.[1136] Bu gelişme üzerine, Osmanlı askerî makamları, Bağdat'ın güvenliğini sağlamak ve Rusların daha fazla ilerlemesini önlemek amacıyla, Hanekin'de konuşlanan Rus birliklerine karşı taarruz hazırlıklarına başladı. Bu bağlamda, Şubat 1916'da VI. Ordu'ya bağlı XIII. Kolordu Komutanlığı'na atanan ve Kut kuşatmasında İngiliz birliklerine karşı kayda değer bir başarı elde eden Albay Ali İhsan Bey'in, ordusuyla birlikte İran'a sevk edilmesine karar verildi.[1137] Bu sevk kararı, Halil Paşa'nın 7 Mayıs 1916 tarihli telgrafında bildirdiği cephe durumu doğrultusunda alındı. Telgrafta, düşmanın iki buçuk fırkalık bir kuvvetle taarruza geçtiği, Hanekin'in bir önceki gece tahliye edildiği, 18. Alay'ın Bakûbe'ye (Bakuba/Baqubah) ulaştığı ve 16. Alay'ın ertesi gün Bağdat'tan hareket edeceği bilgilerine yer verildi. Ayrıca Müstakil Süvari Livası'nın topçu bataryasıyla birlikte Bağdat'a gönderilmesi ve 2. Piyade Fırkası'nın Makasis (Makaşiş) civarında toplanarak ihtiyatta bekletilmesi emredildi.[1138]

Alınan karar doğrultusunda, XIII. Kolordu karargâhı 9 Mayıs akşamı Kûtü'l-Amâre'den Aziziye, Selman-ı Pak, Diyale ve Hanekin istikametinde harekete geçti.[1139]

[1135] Age, 183-184.
[1136] Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 191-192.
[1137] Dinç, M. E (1998). *Halil (Kut) Paşa'nın Askerî ve Siyâsî Fââliyetleri*. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir, s. 59.
[1138] Sabis, A. İ. (1991). *Harp Hatıralarım Birinci Dünya Harbi*. c. III, Nehir Yayınları, İstanbul, s.180-181.
[1139] Mehmed Kenan, age, c. II, s. 220.

Kudsi'nin aktardığına göre, Enver Paşa, Kûtü'l-Amâre'deki İngiliz tehdidinin ortadan kalktığından emin olduktan sonra, XIII. Kolordu'yu Ali İhsan Paşa komutasında Rus kuvvetlerini geri püskürtmek üzere güvenle İran cephesine sevk etti.[1140]

Osmanlı askeri makamları ayrıca Çanakkale'de önemli bir başarı kazanan 6. Fırka'yı bu bölgeye sevk etmişti. Fırkanın sevki 16 Mart'ta Derince'den, öncü birliklerinin yola çıkmasıyla başlamıştı. Fırka karargâhı ise 12 Mayıs'ta Hanekin'e ulaştı. Aynı günlerde Hanekin'de bulunan Bağdat Grubu Komutanı Şevket Bey'in emrindeki Türk taburları da bir alay halinde 6. Fırka'ya katıldı. İran'dan Rus saldırısı karşısında çekilen İranlı muhacirler, jandarma kuvvetleri ve Osmanlı birlikleri başlangıçta Albay Bopp'un komutası altında bulunuyordu. Ancak Osmanlı topraklarına girilmesinin ardından savunmanın idaresi Osmanlılar tarafından devralındı. Bu çerçevede, 6. Fırka Kumandanı Miralay Nazif Bey, Hanekin'e gelerek bölgedeki tüm birliklerin komutasını üstlendi. Söz konusu komuta değişikliği, yaklaşan Rus tehdidine karşı daha düzenli ve merkeziyetçi bir savunma hattı kurulmasına imkân sağladı. Nazif Bey, bu doğrultuda Hanekin çevresinde savunma pozisyonlarını güçlendirmeye yönelik kapsamlı tahkimat çalışmalarını başlattı.[1141]

Enver Paşa ise İran'a düzenlenmesi planlanan kapsamlı askerî harekâtın esaslarını belirlemek ve cephedeki gelişmeleri yerinde incelemek üzere 19 Mayıs 1916'da Bağdat'a geldi. Fermaiyan'a göre, Kût'ül Amâre'nin Osmanlı kuvvetleri tarafından ele geçirilmesinden sonra meydana gelen en önemli gelişme, Enver Paşa'nın Bağdat'a gelişi oldu. Enver Paşa'nın buraya gelişindeki temel amaç, şehrin güvenliğini sağlamak ve Osmanlı ordusunun kuşatma altına aldığı Townshend birliklerine yardım amacıyla Irak sınırına yönelen General Baratov komutasındaki Rus kuvvetlerini geri püskürtmekti.[1142]

Enver Paşa, Bağdat'a gelir gelmez Nizâmü's-Saltana ve bölgede görev yapan Alman subaylarla bir değerlendirme toplantısı yaptı. Görüşmelerin ardından, 23 Mayıs'ta Alman General von Lussow ile birlikte İran harekâtının stratejik planını oluşturdu. Bu plana göre, Kûtü'l-Amâre cephesinde İngiliz kuvvetlerine karşı XVIII. Kolordu bırakılacak, böylelikle asıl ağırlık ise İran cephesine kaydırılacaktı. II. ve VI. Piyade Fırkaları ile Müstakil Süvari Livası'ndan oluşan XIII. Kolordu, Hanekin'de toplanacak ve oradan Kirmanşah, Hemedan ve Kazvin yönünde taarruza geçecekti. Aynı zamanda Süleymaniye bölgesinde 37. Piyade Alayı, bir dağ bataryası, iki hudut taburu, Ömer Naci Bey Müfrezesi ve yerel aşiret güçlerinden oluşacak olan Süleymaniye Grubu kurulacaktı. Bu grup, XIII. Kolordu ile iş birliği içerisinde

[1140] Hasan A'zam Kudsi, age, c. I, s. 453, 495.
[1141] Mehmed Kenan, age, c. II, s. 219-220; Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 192.
[1142] Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 193.

Sine istikametine taarruz edecek ya da Musul Grubu'nun kuzeyden gerçekleştireceği harekâta destek vermek üzere Sakız, Bukân, Savuçbulak veya Sainkale yönünde hareket edecekti.

Musul Grubu da II. Ordu'dan alınması planlanan 4. Piyade Fırkası ile takviye edilecek ve Revanduz-Rayat hattı üzerinden taarruza geçecekti. Bu taarruzla önce Savuçbulak-Urmiye hattı ele geçirilecek, ardından da II. Ordu'nun sağ cenahı ile kordineli biçimde XIII. Kolordu'nun Tahran-Kazvin yönünde ilerlemesini desteklemek amacıyla Tebriz-Hoy hattına doğru ilerlenerek Kuzey İran kontrol altına alınacaktı.

Öte yandan askerî harekâtın tamamlayıcısı olarak siyasi bir plan geliştirilmişti. Bu plana göre, Rus işgalinden kurtarılan İran topraklarında, Nizâmü's-Saltana'nın önderliğinde Geçici Hükûmet yeniden tesis edilecekti. Söz konusu yapı, yerel halktan teşkil edilecek askerî ve jandarma birlikleriyle desteklenecekti. Bahsi geçen teşkilat, zamanla bir fırka seviyesine ulaşacaktı. Nizâmü's-Saltana'nın maiyetine ise, bir fırka ile karargâh teşkil edebilecek sayıda subay tahsis edilecekti. Bu sayede, tüm İran halkı ayaklandırılacak ve İngiliz ile Rus etkisi ortadan kaldırılacaktı.

Askerî ve siyasi boyutları bir arada barındıran bu plan çerçevesinde, önce Afganistan kontrol altına alınacak, ardından Hindistan'da bir isyan çıkarılacak ve böylece İngiliz hâkimiyetine ağır bir darbe indirilecekti. Belirlenen bu hedeflerin gerçekleştirilmesi için, Osmanlı-İran sınırında yer alan Korato (Qurato) petrol sahasının denetimi ele geçirilecek; bu yolla gaz ve petrol ihtiyacı karşılanacaktı. Tüm bu stratejik hedeflerin yanı sıra, Rusya'nın Bağdat'a yönelik artan ilgisi, Osmanlı Devleti'ni İran yönüne odaklanmaya sevk etti. Bu yönelim, doğrudan Rus ilerleyişini engellemeye yönelik bir karşı stratejiye dönüştü.[1143]

XIII. Kolordu'nun İran'a sevkini Enver Paşa ile Nizâmü's-Saltana arasındaki yakın ilişkiye bağlayan Şibani, taraflar arasında imzalanan Bağdat İttifakı'nın bu süreçte etkisini göstermeye başladığını belirtmektedir.[1144]

XIII. Kolordu, mayıs ayının son günlerinde Hanekin'e ulaştı.[1145] Devletâbâdî'nin beyanına göre, gönderilen takviye kuvvetlerle birlikte yaklaşık 20.000 kişilik Türk askerî gücü, Rus kuvvetlerine karşı taarruza geçmek üzere Hanekin'de toplandı.[1146] Öte yandan, General Baratov'un verdiği bilgilere dayanan Tahranlı bir gazete muhabiri ise Hanekin'den

[1143] Mehmed Kenan, age, c. II, s. 219-220; Sadık Sarısaman, age, 114-115.
[1144] Abdülhüseyin Şibani, age, s. 60.
[1145] Mehmed Kenan, age, c. II, s. 222.
[1146] Yahya Devletâbâdî, age, c. IV, s. 13.

taarruza geçen XIII. Kolordu'nun, her biri 800 neferden oluşan toplam 27 taburdan meydana geldiğini bildirmişti.[1147]

İran kaynaklarına göre bu sırada General Baratov komutasındaki asker sayısı ise 10 bini aşıyordu. Ancak, bu askerler yüksek sıcaklık ve yetersiz erzak nedeniyle hem hareket hem de savaş sırasında beklenen hızda değillerdi. İletişim hatlarının uzunluğu sebebiyle konumlarını etkin bir şekilde korumakta güçlük çekiyorlardı. Buna rağmen, Fermaiyan'a göre Osmanlılar Ruslardan daha fazla tedirginlik yaşıyordu. Osmanlılar, İngiliz kuvvetlerine karşı zafer kazanmalarına rağmen, bölgedeki diğer tehditlerin farkındaydı. Zira General Baratov'un ordusuna ek olarak, General Chernozubov komutasındaki Rus birliklerinin Revanduz'u ele geçirmesi, Osmanlı açısından stratejik düzeyde ciddi bir tehdit teşkil ediyordu. Bunun üzerine Osmanlı askerî yetkilileri, bölgedeki birlikleri takviye etti; Bağdat ve Kazımiye'de bulunan muhacir ve jandarma kuvvetlerini cepheye sevk ederek ilave askerî önlemler aldı.[1148] Ayrıca, Osmanlı askerî makamları, Irak coğrafyasındaki Şiî Arap unsurları da cephe hattına dâhil etmeyi hedefledi. Ancak Osmanlı yanlısı muhacir subaylarının tüm çabalarına rağmen, Bağdat'taki İran Konsolosu Mükrimü's-Saltana, İran hükûmetinin tarafsızlık politikası doğrultusunda bu girişimlere destek vermekten kaçındı. Özellikle Kerbelâ ve Necef'teki Şiî Araplar, Osmanlı karşıtlıkları nedeniyle asker göndermeyi reddetti.[1149] Öte yandan, aynı dönemde jandarma teşkilatında görevli İsveçli subayların bir kısmı ülkelerine dönerken, bir kısmı ise Alman ordusuna katıldı.[1150]

Bu sırada, bölgedeki gelişmeleri yakından takip eden Rus askeri makamları, kapsamlı bir saldırı için hazırlıklarını hızlandırdı. Hazırlıklarını tamamlayan Rus kuvvetleri, 3 Haziran 1916 tarihinde Hanekin'deki Osmanlı siperlerine karşı geniş çaplı bir taarruz başlattı. Rusların temel beklentisi, Osmanlı birliklerinin İngiliz cephesinden çekilerek İran üzerinden Rus cephesine kayması durumunda, İngiliz kuvvetlerinin bu birliklere arkadan saldırması yönündeydi. Ancak Mezopotamya'daki İngiliz komutanı General Lake, yaz mevsiminde sıcak hava koşullarında saldırı düzenlemenin zorluğuna ve birliklerin yorgunluğuna dikkat çekerek bu tür bir harekâtı uygun görmedi.[1151] Bu gelişme üzerine Rus ordusu, Osmanlı mevzilerine yönelik saldırıyı tek başına yürütmek zorunda kaldı.

[1147] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 381-
[1148] Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 192; Yahya Devletâbâdî, age, c. IV, s. 13.
[1149] Abdülhüseyin Şibani, age, s. 71.
[1150] Reza Goli Kaymakami, age, s. 304; Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 192.
[1151] Muhammed Gholi Majd, age, s. 188; Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 192.

Rus birlikleri başlattıkları saldırıyı özellikle Hanekin cephesinde yoğunlaştırdı ve muharebenin seyri kısa sürede sertleşti. Rus ordusunun sağ kanadı Kızılribat'a kadar ilerledi; ancak yaşanan şiddetli çatışmalar sonucunda ağır kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kaldı. Osmanlı birlikleri bu çatışmalar sırasında yalnızca cephedeki direnci korumakla kalmadı, aynı zamanda önemli miktarda top, tüfek ve mühimmat ele geçirdi. Cephe hattındaki bu gelişmeler yaşanırken, kuzeydoğudaki Süleymaniye Grubu da harekete geçti ve Sine'yi kontrol altına alarak bölgedeki Osmanlı varlığı açısından stratejik bir üstünlük sağladı.[1152]

Bu aşamadan sonra, Ali İhsan Paşa'nın sevk ve idaresindeki Osmanlı kuvvetleri ile İranlı Habibullah Han komutasındaki İran Jandarma birlikleri ve aşiret süvarileri, Rus kuvvetlerine manevra ve toparlanma imkânı tanımadan onları sürekli takip ederek İran içlerine doğru harekâta geçti. Kısa sürede Kasr-ı Şirin'i ele geçiren Osmanlı kuvvetleri, Serpol-Zehab yönünde ilerledi ve Patak Geçidi, Gilan, Kirind ile Hüsrevabad'tan Rusları geri çekilmeye zorladı.[1153] Baskı altında kalan Ruslar, düzenli bir savunma hattı oluşturamadan doğuya doğru çekilmek zorunda kaldı.

Bu süreçte Osmanlı Devleti taraftarı bir yayın politikası izleyen ve XIII. Kolordu'nun İran Seferi'ni yakından takip eden Kaveh, Hâver ve İrşâd[1154] gazeteleri, bölgedeki gelişmeleri kamuoyuna ayrıntılı şekilde aktarmaktaydı. Özellikle Hâver gazetesi, 23 Haziran tarihli "Osmanlı-Rus Savaşı" başlıklı haberinde, Osmanlı kuvvetlerinin İran'ın batı sınırlarında yürüttüğü harekâtlarla Rus birliklerine ağır kayıplar verdirdiğini yazdı. Haberde binlerce Kazak askerinin öldüğü, önemli miktarda ganimetin ele geçirildiği belirtildi. Osmanlı birliklerinin İranlı mücahitlerle birlikte Luristan ve Kasr-ı Şirin bölgelerinde düzenledikleri operasyonlarla Rusları geri püskürttüğü ve ciddi darbeler indirdiği vurgulandı. Aynı haberde, Bane ve Sakız'daki çatışmalara da değinildi. Bane'de yaklaşık 500 Rus askerinin öldüğü, geri kalan birliklerin bölgeden kaçtığı ve Osmanlı kuvvetlerinin Serpol Zehab bölgesinde Rus birliklerini geri çekilmeye zorladığı bildirildi.

Haberde askerî gelişmelerin yanı sıra, çatışmaların toplumsal ve siyasal etkilerine de yer verilmişti. İranlı aşiretlerin, mevcut askerî ve siyasal ortamı lehlerine çevirmek amacıyla Osmanlılarla iş birliğini artırdığı ve sürece gönüllü olarak katıldığı aktarıldı. Ayrıca Rus ordusunun bölgede askerî açıdan zayıfladığı, moral gücünün azaldığı ve toparlanma kapasitesinin zayıfladığı belirtildi. Haberin sonunda, Rusya'nın bu zorlayıcı koşullar

[1152] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 353; Abdülhüseyin Şibani, age, s. 68.
[1153] Hasan A'zam Kudsi, age, c. I, s. 456-457; Ahmed Ali Sipehr, age, s. 357.
[1154] Detaylı bilgi için bkz. İrşâd (28 Ramazan 1334 29 Haziran 1916). *Matbuat: Vekâyi-ı Mühimme-i Furunet-i Beyn-i nehrin ve İran.* Sene 10, Sayı 99, s. 2.

nedeniyle Tahran hükûmeti üzerindeki siyasal baskısını artırabileceğine yönelik bir değerlendirme de yapıldı.[1155]

Benzer şekilde Kaveh gazetesi de 15 Temmuz tarihli "Rusların İran'da Yenilgisi" başlıklı haberinde, 8 Haziran'da Hanekin yakınlarında Osmanlı kuvvetleri, İranlı mücahitler ve Ruslar arasında şiddetli bir çatışma yaşandığını ve bu çatışmanın Rusların mağlubiyetiyle sonuçlandığını duyurdu. Aynı haberde, İslam Ordusu'nun 10 Haziran gecesi Kasr-ı Şirin'e girdiği ve bölgenin yeniden Osmanlı denetimine geçtiği bildirildi. Osmanlı birlikleri ve İranlı mücahitlerin Rus kuvvetlerine ani saldırılar düzenleyerek onları Serpol ve Zehab çevresine kadar geri püskürttüğü kaydedildi.

Haberde, birkaç gün sonra Rus birliklerinin daha fazla direnemediği ve Sermil'in doğusundaki tahkim edilmiş savunma hatlarına çekildiği aktarıldı. 22 Haziran'da İslam mücahitlerinin başlattığı saldırı sonucunda bu hattın da terk edildiği ve Rusların Kirind'e kadar çekilmek zorunda kaldığı belirtildi. 29 Haziran'da İslam Ordusu, Rusları Kirind'den çıkarmıştı. Haberde; Rus birliklerinin karşılık vermeye çalıştığı ancak tekrar geri çekilmek zorunda kaldığı belirtilmişti. Öte yandan habere göre Osmanlı ve İranlı kuvvetler, Ruslara toparlanma fırsatı tanımadan saldırılarını sürdürmüş ve Hüsrevabad, Harunabad ve Mahideşt gibi bölgeler de ele geçirilmişti.[1156]

Sonuç olarak, İngiliz kuvvetleri Irak cephesinde, Rus ordusu ise Revanduz ve Hanekin hattındaki yoğun askerî çabalarına rağmen General Townshend ve birliklerini Kûtü'l-Amâre'deki kuşatmadan kurtaramadı. Bu durum, Osmanlı kuvvetlerinin lojistik sorunlarına rağmen, Kirmanşah ve Hemedan hattına harekât düzenlemesine olanak sağladı.

7.2. Kirmanşah'ın Zaptı

Kirmanşah, Osmanlı-İran sınır hattında yer alması ve Bağdat-Hemedan-Tahran güzergâhı üzerinde bulunması dolayısıyla stratejik bir geçiş noktası işlevi görüyordu. Bu konumu hem askerî sevkiyatın sürekliliği hem de bölgedeki siyasi nüfuzun artırılması açısından şehri önemli kılıyordu. Osmanlı Devleti açısından Kirmanşah'ın ele geçirilmesi, yalnızca askerî değil, aynı zamanda diplomatik ve psikolojik etkiler bakımından da ciddi bir anlam taşıyordu. Şehrin fethi, İran kamuoyunda belirgin bir etki yaratacak, Rus egemenliği altındaki kesimlerde heyecan uyandıracak ve Rusya'ya karşı duyulan hoşnutsuzluğu derinleştirecekti. Bu durum, Rus nüfuzunun zayıflamasına zemin hazırlayabilir ve İran'da

[1155] Hâver (21 Şaban 1334/23 Haziran 1916). *Ceng-i Osmanî ve Rus.* Sene 2, Sayı 43, s. 4.
[1156] Kaveh (14 Ramazan 1334/15 Temmuz 1916). *Şikest-i Rusha der-İran.* Sene 1, Sayı 10, s. 8.

daha geniş çaplı bir ayaklanmayı tetikleyerek bağımsızlık arayışlarını güçlendirebilirdi. Nitekim bu hedefler doğrultusunda XIII. Kolordu, VI. Ordu Komutanı Halil Paşa'nın emriyle harekete geçti.[1157]

Şekil 4.2. Kirmanşah-Hemedan-Bağdat ve Enzeli-Kazvin-Bağdat hattını gösteren harita

XIII. Kolordu'nun ileri harekâtı karşısında Rus birlikleri ara ara direniş gösterse de Osmanlı kuvvetlerini durduramayarak Kirmanşah'a kadar geri çekildi. Bu gelişmeler İran basını tarafından da yakından takip edilmişti. Örneğin, Hâver gazetesi 6 Temmuz tarihli "Harbin Durumu" başlıklı haberinde, Osmanlı kuvvetlerinin Rus Kazaklarını büyük bir hızla geri püskürttüğünü ve Kirmanşah hattı boyunca onları her adımda mevzilerini terk etmeye zorladığını bildirmişti. Haberde, üç gün süren kesintisiz çatışmalar sonucunda Osmanlı kuvvetlerinin Rus birliklerinin büyük bir kısmını imha ettiği ve bunun Rus tarafında ciddi bir moral çöküntüsüne yol açtığı vurgulanmıştı. Ayrıca, Rus ordusunun geri kanadının Osmanlı kuvvetlerinin sürekli baskısından kaçınmak amacıyla doğu yönüne doğru çekildiği de ifade edilmişti.

Esasında Ruslar Irak'a kadar ilerleyerek İngilizlerle kısa sürede birleşip bağlantı kuracaklarına dair büyük umutlar beslemişti. Ancak Hâver gazetesinin aynı haberinde belirtildiği üzere, bu beklentiler kısa sürede hayal kırıklığına dönüşmüştü. Haberde, Osmanlı

[1157] Kaveh (14 Ramazan 1334/15 Temmuz 1916). *Ferec Ba'de ez-Şiddet.* Sene 1, Sayı 10, s. 2.

kuvvetlerinin Rusları Kirmanşah'tan 40 kilometreye kadar kararlılıkla takip ettiği ve her aşamada onları mağlup ettiği ifade edilmekteydi.

Bu gelişmelerin ardından, haberde Osmanlı kuvvetlerinin elde ettiği zaferin yalnızca askerî değil, aynı zamanda moral açısından da büyük bir anlam taşıdığı vurgulanmıştı. Rus birliklerinin geri çekilmesinin, Osmanlıların bölgedeki stratejik üstünlüğünü pekiştirdiği ve karşı cephede ciddi bir moral kaybına yol açtığı belirtilmişti. Aynı çerçevede, bu başarının Osmanlılar ve müttefikleri açısından önemli bir dönüm noktası teşkil ettiği, bundan sonraki sürecin daha dikkatli yönetileceği ve bölgedeki güç dengesinin Osmanlı lehine değiştiği ifade edilmekteydi.[1158]

Meseleye ilişkin olarak Kaveh gazetesi, 2 Temmuz gecesi düzenlenen saldırı sonucunda Osmanlı ve İran birliklerinin Ruslara ait tüm siper ve mevzileri ele geçirdiğini; sabah saatlerinde ise Kirmanşah'a girildiğini aktardı. Birkaç saat süren sokak çatışmalarının ardından Rus birliklerinin şehri terk ettiği ve Kirmanşah'ın tamamen Osmanlı denetimine geçtiği aktarılıyordu.[1159] Sada-yı İslam gazetesi ise, meydana gelen muharebelerde Rus kuvvetlerinin ağır kayıplar verdiğini bildirmişti. Öte yandan dönemin önde gelen önemli şahsiyetlerinden olan Hasan A'zam Kudsi ise hatıratında, Rusların bu taarruzdan çok korktuğunu ve Ali İhsan Bey'in bir avcı edasıyla Rusları takip ettiğini aktarmıştı.[1160] Hatta Tahran'daki Rus elçisinin üçüncü yardımcısı Toube, haber gazetesi muhabirine verdiği demeçte, birliklerinin Kirind yenilgisi ile Kirmanşah'ı tahliyesini anlatırken, Osmanlı askerlerinin bu kadar kısa sürede öne çıkmasının gerçekten inanılmaz olduğunu ve "rüya görüyor gibiydim"[1161] dediğini ifade etmişti. Zira Fermaiyan'a göre Türk topçuları çok daha güçlüydü ve Rus topları onların karşısında dayanacak güce sahip değildi.[1162]

Kirmanşah'ın Osmanlı kontrolüne geçmesiyle birlikte, şehirdeki dengeler hızlıca değişti. Ali İhsan Paşa'nın gelişinin ardından, Rus uyrukları ve Rus yanlısı Kirmanşah Valisi Nasirü's-Saltana, Kargozar Muazzidü'l-Mülk ile telgrafhane reisi şehri terk ederek Hemedan'a doğru çekildi.[1163] Osmanlı birliklerinin bölgeye hâkim olması, Nizâmü's-Saltana'ya verdiği destekle onun askeri yenilgiler sonucu zayıflayan konumunu güçlendirdi. Böylece, Osmanlı'nın bölgedeki etkisi artarken, Nizâmü's-Saltana'nın yönetimdeki otoritesi de yeniden sağlamlaştı.

[1158] Hâver (5 Ramazan 1334/6 Temmuz 1916). *Evza-ı Ceng.* Sene 2, Sayı 45, s. 3-4.
[1159] Kaveh (14 Ramazan 1334/15 Temmuz 1916). *Şikest-i Rusha der-İran.* Sene 1, Sayı 10, s. 8.
[1160] Hasan A'zam Kudsi, age, c. I, s. 459.
[1161] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 358.
[1162] Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 196.
[1163] Age, s. 357.

Aynı süreçte, Osmanlı topraklarına sığınan Geçici Hükûmet üyeleri, jandarma, ulema ve diğer gruplar Kirmanşah'a gelerek burada Geçici Hükûmet'i yeniden teşkil edip faaliyetlerine başladı.[1164] Ancak Nizâmü's-Saltana'nın Osmanlı ile yakınlaşması, Geçici Hükûmet üyeleri arasında fikir ayrılıklarını beraberinde getirdi. Bu durum, Süleyman Mirza, Şeyh Hüseyin Tahrani, Vaiz Emir Hizi ve Emir Haşmet gibi demokratların Nizâmü's-Saltana ile iş birliğinden vazgeçerek Bağdat'ta kalmayı tercih etmesine yol açtı.[1165]

Tüm olumsuzluklara rağmen Kirmanşah harekâtı, muhacirler arasında büyük sevinç yarattı; bazıları memleketlerine geri döndü. Sipehr'e göre Ali İhsan Paşa'nın ileri harekâtı, İttifak Devletleri açısından İran'da kalma umutlarını artıracak bir gelişme oldu. Bu harekât, Afganistan ve Hindistan ile yeniden ilişkilerin kurulmasına kapı araladı, İngilizlerin durumunu zorlaştırdı. Kirmanşah'ın Osmanlı Devletince ele geçirilmesi haberi, İngiliz ve Rus elçileri ile İran hükûmetinde büyük endişeye yol açtı. İran hükûmeti, halkı Osmanlılara karşı kışkırtmak için bildiriler yayımladı. Rus ve İngiliz destekli Başbakan Sipehsalar, endişelerini gidermek üzere Zargandeh'de olağanüstü toplantı düzenledi ve çeşitli girişimlerde bulundu.[1166]

Nitekim 30 Temmuz 1916'da Luristan, Burucerd ve Arabistan eyaletlerine gönderilen emirle, Türklerle ittifak içinde hareket etmenin İran için büyük tehlike olduğu bildirildi. Aşiretlerden veya halktan herhangi biri Türklerle birlikte hareket ederse hain sayılacak, hükûmet tarafından idam edilecekti. Osmanlı askerlerine karşı koymak zorunlu kılınmış; Şiî Müslümanların Türklere karşı acımasız davranacakları özellikle vurgulanmıştı.[1167] Öte yandan, Ahmet Şah'ın bu süreçte nasıl bir tutum sergileyeceği, İran'ın geleceği açısından büyük önem taşıyordu. Bu nedenle, Şah, devletin üst düzey yöneticileri Muhteşemü's-Saltana, Kavamü's-Saltana ve Muşavirü'l-Memâlik'i Kirmanşah'a göndererek, Ali İhsan Paşa ile Osmanlı ordusunun geri çekilmesi konusunda müzakerelerde bulunmalarını istedi.[1168]

7.3. Hemedan'ın Zaptı ve Tahran'daki Gelişmeler

Halil Paşa, XIII. Kolordu'nun Kirmanşah'ı kontrol altına almasının ardından, bir sonraki hedef olarak Hemedan'a ilerlenmesini emretti. Ancak XIII. Kolordu, harp teçhizatı, iaşe malzemesi ve diğer askerî ihtiyaçların temininde ciddi sıkıntılarla karşı karşıya kaldı.

[1164] Mihen Pour Siyah, M. A. (1395). *Fedakari der Rah-ı Vatan-Hatırat-ı ez Sefer-i Muhaceret ve Nekş-ı Jandarmeri der Ceng-i Cehani-yi Evvel (H. 1334-1337).* Şiraze Ketâb, Tahran, s. 132-152; Hasan A'zam Kudsi, age, c. I, s. 478.
[1165] Reza Dehkani, agt, s. 130.
[1166] Sipehr, *İran der Ceng-i…*, s. 281, 356-358; Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 191-192, 197.
[1167]Sadık Sarısaman, age, s. 250
[1168] Asr-ı Cedîd (22 Şevval 1334/22 Ağustos 1916). *Komisyon-u A'zam-ı be-Kirmanşah.* Sene 2, Sayı 133, s. 1.

Lojistik ve ikmal sorunları, ilerlemenin önünde önemli bir engel teşkil ediyordu. Bu sorunların giderilmesi, harekâtın sürdürülebilirliği açısından hayati önem taşıyordu. Bu çerçevede, Ali İhsan Paşa, VI. Ordu Kumandanlığına gönderdiği bir yazıyla, ihtiyaç duyulan desteğin sağlanmasını talep etti. Zira Hemedan'ın ve ardından Tahran'ın kontrol altına alınması, ancak yeterli lojistik destekle mümkün olabilecekti.

Ali İhsan Paşa, Kirmanşah'ta bulunduğu süre zarfında, bölgedeki nüfuz sahibi yerel unsurlarla temas kurarak askerler için yiyecek, giyecek ve maddi yardım temin etti. Ancak ne VI. Ordu'dan gönderilen destek, ne de yerel ileri gelenlerden sağlanan yardımlar, ordunun ihtiyaçlarını tam anlamıyla karşılayabildi; bu yardımlar yalnızca ihtiyacın sınırlı bir kısmını karşılamakla kaldı. Bu noktada, kolordunun ilerleyebilmesi ve muharebe gücünü koruyabilmesi için gerekli askerî malzeme, teçhizat ve parasal desteğin kapsamlı biçimde sağlanması zaruriydi. Ali İhsan Paşa, bu durumu üst makamlara şu şekilde bildirmişti:

> "Her şeyden önce bize 10.000 çift kundura, 10.000 takım elbise, 20.000 kat çamaşır ve çorap, 3.000 portatif çadır, 5.000 ikmal efradı, 1.000 kadar tüfek ile mekkâri (nakliye) hayvanı gönderilmesini, ayrıca İran'da kâğıt paramız geçmediğinden dolayı maaşlar için 57.000 lira madeni para ve erzak mübayaası için, hiç olmazsa şimdilik, 15.000 lira madeni para verilmesini ileri sürdüm. Bunlar sağlanmadıkça kolordunun herhangi bir istikamette hareket etmesi mümkün değildir."[1169]

Öte yandan Ali İhsan Paşa, ilerlemenin mevcut koşullarda oldukça riskli olduğunu vurgulayarak eksikliklerin giderilmesi için ek süre talep etti. Buna karşın Osmanlı ve Alman askeri makamları, harekâtın ertelenmesini kabul etmeyerek her durumda Hemedan'a doğru ilerlenmesini ısrarla talep etti; bu talepler doğrultusunda harekât sürdürüldü.

Nihayetinde, 23 Temmuz'da XIII. Kolordu, üç farklı noktadan Rus kuvvetlerine saldırarak General Baratov komutasındaki birlikleri Sahne, Kengaver, Hacıabad, Nadirabad, Esedabad, Garus, Hemedan, Melayir, Sultanabad ve Erak'tan tahliye etmeye zorladı. Kaveh gazetesinde yer alan bilgilere göre, Osmanlı kuvvetleri bu çatışmalarda 314 asker ile bir subay esir aldı ve 20 bin sandık askeri teçhizat ele geçirdi. Ayrıca haberde Rusların çatışmada yaklaşık bin civarında ölü ve yaralı verdiği belirtildi.[1170]

Rus birliklerinin bölgeden çekilmesinin ardından, XIII. Kolordu'ya bağlı Osmanlı birlikleri 11 Ağustos 1916 tarihinde Melayer ve Hemedan'a girdi. Kaveh gazetesi, Rusların

[1169] Ali İhsan Sabis, age, s. 277-278.
[1170] Kaveh (15 Şevval 1334/15 Ağustos 1916). *Ba'de ez-Kirmanşah Hemedan.* Sene 1, Sayı 11, s. 8; Fermaiyan, *Ceng-i İngiliz ve Osmanî…,* s. 197.

Kirmanşah'ta uğradığı yenilginin İran'da önemli bir etki oluşturduğunu; ancak Hemedan'ın Osmanlı kuvvetleri tarafından fethedilmesiyle bu etkinin daha da derinleştiğini vurguladı. Hemedan'ın ele geçirilmesi, Kirmanşah'ın alınmasından daha büyük bir stratejik öneme sahipti. Zira Hemedan'ın işgali, Osmanlı ve İran milli kuvvetlerinin Tahran ile Güney İran arasındaki ulaşım ve iletişim hattını yeniden açabileceği değerlendirilmekteydi. Ayrıca, Rus kuvvetlerinin uğradığı yenilginin, Tahran'daki önde gelen şahısların daha cesur kararlar alma imkânını doğurabileceği ve üzerlerindeki baskının hafiflemesine yol açabileceği ihtimali üzerinde duruluyordu.[1171]

Osmanlı kuvvetlerinin bölgeye girişi, İran kamuoyunda büyük bir coşku ile karşılandı. Kaveh gazetesi, Osmanlı ordusunu bir kurtarıcı olarak gören İranlıların askerleri her yerde samimiyetle bağırlarına bastığını ifade etti.[1172] Sipehr'in aktardıklarına göre ise, Osmanlı ordusunun Hemedan'a girişi, Tahran ve Kirmanşah'ta siyasi ve toplumsal düzeyde umutların yeniden canlanmasına önemli ölçüde katkı sağladı.[1173] Bu gelişmeye paralel olarak, Hemedan'ın fethini öven şiirlerin yer aldığı eserler kaleme alındı.[1174]

Ali İhsan Bey, birliklerine İran halkına karşı merhametli ve insancıl muamelede bulunmaları; sivil nüfusun zarar görmemesi yönünde kesin talimatlar verdi. 13 Ağustos'ta Hemedan Kumandanı İntizamü'l-Memâlik, bu emirleri resmi bir bildiriyle halka duyurdu.[1175] Sağlanan güven ortamı, Tahran'da bir yıl önceki Rus taarruzu nedeniyle yayın hayatına ara veren Bâmdâd-ı Rûşen ve Sadâ-yı İran gibi İran'ın bağımsızlığını savunan gazetelerin, Ali İhsan Bey'in ilerleyişinden memnuniyet duyarak tekrar yayımlanmaya başlamasına zemin hazırladı.[1176]

XIII. Kolordu'nun ileri harekâtı sonucunda Kasr-ı Şirin, Kirind, Kirmanşah, Kengaver, Nihavend, Geros ve Hemedan yeniden Geçici Hükûmet'in yönetimine geçti. Söz konusu bölgelerde yeni yöneticiler görevlendirildi. Kasr-ı Şirin'e Muhammed Han, Kirmanşah'a Emir Nasır Halci, Hemedan'a Müşavirü'l-Devle, Kürdistan'a Serdar Reşid Ardalan, Luristan'a

[1171] Kaveh (15 Şevval 1334/15 Ağustos 1916). *Ba'de ez-Kirmanşah Hemedan.* Sene 1, Sayı 11, s. 8.
[1172] Kaveh (17 Zilkade 1334/15 Eylül 1916). *İttihâd-ı Menafi-i İran ve Osmanî.* Sene 1, Sayı 12, s. 1.
[1173] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 368-369.
[1174] Muhammed Ali Mihen Pour Siyah, age, s. 153-154.
[1175] Asr-ı Cedîd (25 Şevval 1334/25 Ağustos 1916). *Müfad-ı Do Fıkra-i İlan-ı Monteşire der-Hemedan.* Sene 2, Sayı 134, s. 2; Sipehr, *İran der Ceng-i…*, s. 368-369.
[1176] Kaveh (5 Rebiülevvel 1335/1 Ocak 1917). *Hüsn-i Eser-i Fütuhat-ı Kuşun-ı İslami-i Osmanî.* Sene 1, Sayı 17, s. 8; Muhammed Ali Mihen Pour Siyah, age, s. 158.

Serdar Muhyi Burucerd, Geros'a ise Müşirü's-Saltana hükûmet reisi olarak atandı. Ayrıca, Hacı Serdar Mükrim, Kürdistan Eyaleti Ordu Başkanlığı görevine tayin edildi.[1177]

Osmanlı Devleti'nin Hemedan'a girmesinin ardından, Tahran'a doğru ilerleyerek başkenti ele geçireceğine dair yayılan söylentiler, İngiliz ve Rus elçilikleri ile Sipehsalar hükûmetinde ciddi endişelere yol açtı. Benzer kaygılar, Şehzade Kamran Naibü's-Saltana nezdinde de mevcuttu. Bu çerçevede, Sipehr şehzadeye Osmanlı ordusunun sivillere zarar vermeyeceği yönünde teminat verdi.[1178] Endişelerin giderilmesi amacıyla, Osmanlı Maslahatgüzarı Nüzhet Bey, İran basınında yayımladığı bildiride Tahran'da meydana gelen bazı tahriklerin halk arasında huzursuzluk yarattığını vurguladı. Nüzhet Bey, bildiride Kirmanşah ve Hemedan'da sivillere yönelik herhangi bir zarar verilmediğini, Osmanlı ordusunun Tahran'a girişinin halk için güven ortamı oluşturacağını ve kimsenin mağdur edilmeyeceğini kamuoyuna duyurdu.[1179]

Ali İhsan Bey'in Tahran'a doğru ilerlemesiyle birlikte, müttefik devletlerin vatandaşları başkentteki mal varlıklarını hızla tasfiye etti ve kenti terk etti. İngiliz ve Ruslara yakın bazı hükûmet üyeleri de benzer şekilde başkentten ayrıldı. Osmanlı kuvvetlerinin bu ilerleyişi karşısında General Baratov, Tahran'daki İngiliz ve Rus elçiliklerine başkentin ciddi bir tehdit altında olduğunu bildirdi. Bu gelişme üzerine her iki elçilik de Tahran'ı tahliye etmeye yönelik hazırlıklara başladı. Ancak Hindistan'daki İngiliz genel kuvvetler komutanı, tahliyenin İngiltere'nin bölgedeki çıkarları açısından gereksiz bir adım olduğunu düşündü. Bu kararın, özellikle Afganistan ve Hindistan'da siyasi istikrarsızlığa yol açabileceğini Londra'ya iletti. Bunun üzerine İngiliz büyükelçiye, Osmanlı birlikleri Tahran'a fiilen yaklaşmadıkça yerinden ayrılmaması ve olası bir direniş merkezi olarak İsfahan'ı seçmesi talimatı verildi.[1180]

Öte yandan Rusya ise, Osmanlı kuvvetlerinin Hemedan'ı ele geçirerek ilerlemesi karşısında, Avrupa cephesinde uğradığı ağır kayıplar ve Almanya ile Avusturya karşısındaki yenilgiler nedeniyle İran'a askeri takviye gönderemedi. Bu durum, Tahran'ın Osmanlı birlikleri tarafından ele geçirilmesi halinde İran hükûmetinin İtilaf Devletleri'ne karşı resmen cephe alarak savaşa katılabileceği ihtimali nedeniyle, Rus ve İngiliz elçiliklerinde ciddi bir tedirginlik yarattı. Bu çerçevede, Rus ve İngiliz elçileri Ahmed Şah'ı yanlarına alarak başkentin kuzeye, Mazenderan bölgesine taşınmasını önerdi. Bu girişim, Kasım 1915'te Rus

[1177] Reza Dehkani, agt, s. 130; Kaveh (17 Zilkade 1334/15 Eylül 1916). *Ahbar-ı Ahire-i İran.* Sene 1, Sayı 12, s. 8.
[1178] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 369-371.
[1179] İrşâd (18 Şevval 1334, 18 Ağustos 1916). *İblağiye-i Osmanî.* Sene 10, Sayı 109, s. 2.
[1180] Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 197.

ordusunun Tahran'ı işgal etme ihtimaline karşılık, Osmanlı ve Alman elçileri tarafından Ahmed Şah'a yapılan Isfahan'a çekilme önerisiyle benzerlik taşıyordu. 1916'da ise bu kez İngiliz ve Rus elçileri, Şah'a Mazenderan'a gitmesi yönünde baskı uygulamaya devam etti.[1181]

18 Ağustos'ta Rus ve İngiliz elçileri, şahın huzuruna çıkarak, eğer şah kendileriyle birlikte Tahran'dan ayrılmayı kabul ederse bundan memnuniyet duyacaklarını bildirdi. Ayrıca, şahın başkentte kalmasının Türkler ve Almanlara hoş geldin mesajı olarak yorumlanabileceğini ifade ederek tekliflerine 24 saat içinde yanıt verilmesini talep etti.[1182] Öte yandan, Osmanlı kuvvetleriyle birlikte başkente girerek taht iddiasında bulunacağı ileri sürülen muhalif Prens Salarü'd-Devle'nin durumu da başkentin taşınması yönündeki ısrarları artırdı. Bu gelişmeler üzerine Ahmed Şah, Osmanlı maslahatgüzarı Nüzhet Bey ile temasa geçerek Osmanlı hükûmetinin böyle bir planının olup olmadığını sordu. Nüzhet Bey, Osmanlı tarafının böyle bir düşüncesi bulunmadığını kesin bir dille ifade etti; ancak Şah'ın Mazenderan'a taşınmaya rıza göstermesi hâlinde, bu tür gelişmelerin tamamen ihtimal dışı sayılamayacağını da ima etti. [1183]

İngiliz ve Rus elçilerinin başkenti taşıma konusundaki ısrarı üzerine, Ahmed Şah 19 Ağustos'ta şehzade, bakan ve ulemadan oluşan bir heyeti meclise davet etti. Oturumda, Şah'ın başkenti terk edip etmemesi konusunda gizli bir oylama yapıldı. Oylama sonucunda, 33 oyla Şah'ın başkente kalması ve başkentin değiştirilmemesi gerektiği yönünde karar alınırken, 2 oy ise başkentinin değiştirilmesi gerektiği yönünde çıktı.[1184] Oylama sonucuna saygı gösteren Ahmed Şah, İngiliz ve Rus temsilcilerinin taleplerini reddederek Tahran'da kalmaya karar verdi. Böylece, savaşın başından beri ilan edilen tarafsızlık ilkesine uygun olarak Şah'ın başkenti terk etmesi önlenmiş oldu.[1185]

Bu süreçte Tahran halkının gelişmelere yönelik tepkisi dikkat çekicidir. Osmanlı kuvvetlerinin ilerleyişi, özellikle İngiliz ve Rus etkisine karşı duyulan memnuniyetsizlik bağlamında, şehir halkı tarafından olumlu karşılandı. Dolayısıyla İngiliz ve Rus elçilerinin Şah'a baskı yaparak başkenti terk etmesini istemeleri, kamuoyunda tepkiyle karşılandı. Bu tepki, yalnızca sözlü düzeyde kalmayarak fiili bir protestoya dönüştü. Nitekim Tahranlı tüccar ve esnaf, bu gelişmeyi protesto etmek amacıyla çarşıyı kapatarak camilere kapandı. Birkaç bin kişilik bir grup, Şah'ın kaldığı saraya giderek, Şah'ın kendileriyle birlikte şehri terk

[1181] Abdurrıza Huşeng Mehdevi, age, s. 350.
[1182] Muhammed Gholi Majd, age, s. 202-203.
[1183] *Arşiv Belgelerinde Osmanlı İran İlişkileri*, s. 562-563.
[1184] Kaveh (17 Zilhicce 1334/15 Ekim 1916). Ahbar-ı Ahire-i İran. Sene 1, Sayı 13, s. 7.
[1185] *Güzide-i Esnâd-ı Derya-yı Hazar ve Menatık-ı Şomali İran der-Ceng-i Cehani-yi Evvel*, s. 171-173.

etmesini talep etti. Şah, hemşerilerine Tahran'dan ayrılmayacağını belirterek, onları sakinleştirip evlerine dönmelerini sağladı.[1186]

Ali İhsan Bey'in Tahran'a ilerleme ihtimali, özellikle Ermeni toplumu arasında da endişelere yol açtı. Bu dönemde, editörlüğünü Michael adlı bir Ermeni'nin yaptığı ve Rus yanlısı bir yayın olarak bilinen Ittılaat gazetesi, "Ittılaat'ın Geçici Vedası" başlığıyla yayınlarına ara verdiğini duyurdu. Gazetenin son yazısında, "Hemedan'ın İşgali" başlığı altında Osmanlı kuvvetlerinin ilerleyişinin süresinin tahmin edilemediği belirtilirken, Rus birliklerinin geri çekilmesinin kesin olduğu ifade edildi. Yazının devamında ise önemli bir değerlendirmede bulunuldu. Rusların geri çekilmesinin taktik bir hamle olduğu vurgulandı. Rus kuvvetlerinin kendi harekât sınırlarına çekilmesinin, Osmanlı hattının uzamasını sağlamak ve böylece savunma hattını daraltarak yardım alma imkânını artırmak amacı taşıdığı belirtildi.[1187]

Bu gelişmeler üzerine, Tahran'ı terk etme imkânı bulan Ermeniler derhal şehri terk ederken, şehirde kalanlar İran hükûmeti ve ABD Tahran Elçiliği'nden yardım ve koruma talebinde bulundu. Başbakan Vüsukü'd-Devle, Tahran Ermeni Temsilciler Heyeti'ne gönderdiği yazısında, Ermenilerin devletin himayesi altında olduklarını ve herhangi bir endişe duymamaları gerektiğini belirterek, Tahran'daki Ermenileri teskin etti.[1188] Bu gelişmelerle ilgili olarak, ABD Maslahatgüzarı Jefferson Caffery ise Osmanlı Maslahatgüzarı Nüzhet Bey ile görüşerek, Türklerin Ermenilere yönelik olası tutumlarını gündeme getirdi. Nüzhet Bey ise, Ermenilerin ve diğer uyrukların, Türk ordusunun eylemlerinden endişe duymamaları gerektiğini belirterek, şahsen olası bir felaketi önlemek için elinden geleni yapacağına söz verdi.[1189] Nitekim Nüzhet Bey, 17 Ağustos 1916'da Osmanlı Tahran Büyükelçiliği duvarına astığı Farsça bildiride, endişeye kapılanları şöyle teskin etmeye çalıştı:

> "Cenab-ı Hakk'ın yardımıyla Osmanlı kuvvetleri muhtelif yerlerde fetihler başardığı bu günlerde İslam düşmanları Tahran'da birtakım tahriklerde bulunarak ve sahte yayınlarla halkın korkmasına ve paniklemesine neden oldu. Bu nedenle kudretli Osmanlı Devleti'nin Büyükelçiliği; tüm ahaliye muzaffer ve mansur Osmanlı ordusunun hiçbir vecihle kimseye eziyet ve zarar vermeyeceğine ve Tahran halkının Kirmanşah, Hemedan ve sair yerlerdeki ahalinin en ufak bir zarar görmediğini bildiği gibi tek bir kişinin dahi

[1186] Ahmed Kesrevi, age, s. 581-582; Muhammed Gholi Majd, age, s. 203; BOA, HR. SYS, 2339/92.
[1187] Muhammed Ali Mihen Pour Siyah, age, s. 157-158; Kaveh (15 Şevval 1334/15 Ağustos 1916). *Ba'de ez-Kirmanşah Hemedan.* Sene 1, Sayı 11, s. 8; Kaveh (17 Zilhicce 1334/15 Ekim 1916). *Ahbar-ı Ahire-i İran.* Sene 1, Sayı 13, s. 7-8.
[1188] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 373.
[1189] Muhammed Gholi Majd, age, s. 200-201.

başkaları tarafından incitilmeyeceğine dair tam güvence veriyor. Bu nedenle tüm ahali güven içinde ve rahat olsun."[1190]

Öte yandan, Nüzhet Bey İran Dışişleri Bakanı'na Osmanlı kuvvetlerinin intikam amacı gütmediğini; bölgeye alemi İslam'a hizmet etmek üzere geldiğini ve adaletten sapmayacağını belirterek, İran hükûmetinin endişelenmemesi gerektiğini vurguladı. Ancak Bakan, Nüzhet Bey'e verilen güvenceyi ordunun kabul edip etmeyeceği konusunda kuşkular taşıdığını; esas kaygılarının Osmanlı ordusundan ziyade, Osmanlı kuvvetleriyle iş birliği yapacak aşiretler ve İran ricâli hakkında duyduğu güvensizlik olduğunu ifade ederek, bu durumun yaratabileceği potansiyel tehditlere dikkat çekti. Bu bağlamda, Nüzhet Bey, Tahran'daki gelişmeleri yakından takip etmek amacıyla Ali İhsan Paşa'ya, Osmanlı ordusunun Tahran'a ilerlemesi durumunda şehre girmeden önce durulması ve bölgedeki siyasi durum hakkında kendisinden bilgi alınması yönünde talimat verdi.[1191] Bu yaklaşım, Nüzhet Bey'in askeri hareketlerin yerel politik bağlamda daha dikkatli değerlendirilmesine yönelik çabalarını yansıtmaktaydı.

Bu sırada, Ali İhsan Bey'in ileri harekâtı nedeniyle başkentin tahliye edilme olasılığı, İstanbul'da bulunan muhacir heyeti temsilcilerinden Hacı Mirza Yahya Devletâbâdî'yi harekete geçirdi. Devletâbâdî, durumu değerlendirmek üzere derhal Dahiliye Nazırı Talat Paşa ile görüştü. Talat Paşa, Tahran'ın boşaltılmasının sakıncası olmadığını ifade etti. Ancak Devletâbâdî, Osmanlı ordusunun Tahran'a ilerlemesi durumunda İngiliz ve Rusların başkenti Astarabad'a taşıyacaklarını ve bunun hükûmetin erken teslim olmasına yol açacağını belirtti. Talat Paşa, askeri konularla ilgili yetkisinin bulunmadığını ve bu konuda Harbiye Nazırı Enver Paşa ile görüşülmesini tavsiye etti. Bunun üzerine Devletâbâdî, iki gün sonra Enver Paşa ile görüştü. Görüşmede, harita üzerinde Osmanlı kuvvetleri ve İran milli kuvvetlerinin başkente yönelik harekâtının Bağdat'ın savunmasını tehlikeye atacağı ifade edilerek, orduların bu harekâttan kaçınması talep edildi. Devletâbâdî'nin belirttiğine göre, görüşme olumlu sonuçlandı ve Enver Paşa, aynı gün XIII. Kolordu Kumandanı Ali İhsan Bey'e Tahran'a ilerlemekten kaçınması yönünde emir verdi.[1192]

İran hükûmeti ve devlet adamlarının meseleye ilişkin diğer önemli kaygılarından biri, Osmanlı Devleti'nin savaş sonrası işgali altındaki bölgeleri, özellikle sınır meseleleri bağlamında takas amacıyla elinde tutma niyetine dair duydukları şüphelerdi. Bu endişeyi

[1190] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 372-373.
[1191] Naibyan, J. (1979). *II. Meşrutiyet Döneminde Türk-İran Münasebetleri*. Ankara Üniversitesi, Basılmamış doktora Tezi, Ankara, s. 110-111; Sadık Sarısaman, age, 252.
[1192] Yahya Devletâbâdî, age, c. IV, s. 33-34.

gidermek amacıyla, Osmanlı Hariciye Nazırı, görüştüğü İran elçisine Osmanlı hükûmetinin böyle bir amaç taşımadığını kesin bir şekilde ifade ederek teminat verdi. Hariciye Nazırı, Osmanlı Devleti'nin İran topraklarını işgal etmeyi hedeflemediğini vurgulamakla kalmayıp, müttefiklerinin de çeşitli ülkelerin topraklarını kontrol ettiğine dikkat çekti. Bu bağlamda, Osmanlı Hariciye Nazırı, İran hükûmetinden duyulan şüpheleri gidermelerini ve Osmanlı hükûmetine güvenmelerini talep etti.[1193]

İran hükûmetini endişeye sevk eden diğer bir faktör ise, İngiliz ve Rus elçilerinin Osmanlı kuvvetlerinin özellikle Kirmanşah, Kürdistan ve Hemedan bölgelerindeki yerel halka yönelik zulüm iddialarını gündeme getirmesiydi. Bu iddialar, İran yönetiminin Babıali'ye yönelik sürekli protesto telgrafları göndermesine neden oldu. Nitekim İstanbul'daki İran büyükelçisi, 21 Ağustos tarihinde Hariciye Nezaretine ilettiği telgrafda, Osmanlı kuvvetlerinin Kirmanşah halkından 25 bin tümen (12.500 altın lira) topladığı ve kâğıt para bastığı yönündeki şikayetlere yer vererek durumu protesto etti.[1194]

Bu şayialara karşılık, Ali İhsan Paşa 23 Ağustos 1916'da Hemedan'da yayımladığı Farsça beyanname ile hem hükûmete hem de halka güven vermeye çalıştı. Beyannamede Osmanlı Devleti'nin, komşusu İran'ı Rus ve İngilizlerin zulmünden kurtarmak ve İran'ın bağımsızlığını sağlamak üzere bir İslam ordusu gönderdiği ifade edildi. Bu ordunun, Kût'ül Amâre'deki zaferinde 5 general, 400 subay ve 13 bin İngiliz askerini esir aldığı, İngilizlerin 5 ay süren direnişine rağmen sonunda teslim oldukları belirtildi. Ayrıca, Rusların İngilizlere yardım etmek amacıyla Hanekin'e geldikleri ve burada 21 Mayıs'ta bozguna uğratıldıkları kaydedildi. Kirmanşah, Hemedan, Patak, Kirind ve Hüsrevabad'ın Osmanlı kuvvetleri tarafından Ruslardan temizlendiği, bölge halkının güvenliğinin sağlandığı vurgulandı.

Ali İhsan Paşa, Rusların yaydığı haberlere değinerek, özellikle Kirmanşah halkına zulmedildiği ve 140 bin tümen para alındığı yönündeki dedikoduların tamamen asılsız olduğunu bildirdi. Bu söylentilerin, İranlıların desteğini engellemek amacıyla yayıldığını ve Kirmanşah halkının zalimane davranış sergileyenleri tanıyıp ifşa etmeye hazır olduğunu ifade etti. Ayrıca, Ruslara hizmet eden ve ihanete karışan birkaç kişinin cezalandırıldığını, ancak bu kişilerin sayısının çok az olduğunu ve cezaların sadece hırsızlık ve ihanetle sınırlı kaldığını belirtti. Kirind hâkimi Ruslara hizmet ettiği için cezalandırılmasına rağmen hatasının affedildiğini ve 500 lira para cezasına mahkûm edildiğini aktardı. Bazı kişilerin İslam askerlerinin tüfeklerini çaldığını, bu kişilerin hapis ve para cezasına çarptırıldığını; bir kişinin

[1193] *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye.* c. VII, s. 759-760.
[1194] Yusuf Hikmet Bayur, age, c. III. Kısım III, s. 169.

ise idam edildiğini bildirdi. Osmanlı tebaasından, emirlerine karşı banknotları beş kırana satın alan bir kişiye de beş lira ceza verildiği kaydedildi. Ayrıca, bazı kişilerin İslam ordusuna giyecek ve ayakkabı temin etmek üzere sözleşme yapmış, ancak sözleşmeye aykırı eşyaların iade edilmesi sonucunda cezalandırıldıkları ifade edildi. Kirmanşah halkına yapılan cezaların yalnızca bu konularla sınırlı kaldığı, para alınmadığı belirtildi. Sadece Kirmanşah tüccarlarıyla yapılan bir takas işleminde iki bin banknot bozdurulduğu, çünkü ordu için bozuk paranın henüz ulaşmadığı ve bunun yerine tüccar ile takas yapıldığı ifade edildi. Halkın para verme taleplerinin reddedildiği, ancak hastaneye bağış yapıldığı bildirildi.

Beyannamenin "Tüm Bu Şayialaın Aksine" başlıklı bölümünde, Kirmanşah'ta İslam ordusu için 50 bin liralık altın ve gümüş alındığı ve bunun Kirmanşah tüccarları için büyük bir fayda sağladığı vurgulandı. Hemedan'da da altın, gümüş para ve gerekli eşyaların alımının yerel ticaretin gelişmesine katkıda bulunduğu belirtildi. Rusların yaydığı yalanlara karşılık olarak, Ali İhsan Paşa emrindeki orduyla 23 Temmuz gecesi Ruslara saldırdığını, çok sayıda ganimet ve esir ele geçirdiğini açıkladı. Taarruzların devamında, 24 Temmuz'da Biston ve Kadirabad, 25 Temmuz'da Elvend Dağı çevresinin düşman işgalinden kurtarıldığını, buralarda da ganimet ve esir elde edildiğini bildirdi. 28 Temmuz'da Hemedan'ın Celgah bölgesinin Ruslardan temizlendiğini ve burada da ganimet ile esirler elde edildiğini belirtti. Daha önce Keduk ve Tuyserkan'a gönderilen askerlerle Hemedan'dan Tuyserkan'a gönderilen diğer grup arasında kalan Rus askerlerinin öldürüldüğü veya esir alındığını, düşmandan ağır mühimmat ele geçirildiğini açıkladı. Hemedan'ın fethinden sonra Rusların yalan yaymaya ve Tahran'ı kandırmaya devam edecekleri endişesini dile getirdi.

Beyannamenin "Şimdi Avrupa'daki Savaşa Bir Göz Atalım" bölümünde ise, Rusya'nın topraklarının üçte birini kaybettiği ve Alman işgali altında olduğu, yaklaşık iki milyon Rus askerinin Alman esaretinde olduğu, Rus nüfusunun ise iki milyondan fazla kayıp verdiği belirtildi. Danimarka kıyılarında Alman savaş gemilerinin İngiliz zırhlılarını yok ettiği, Almanya ve Avusturya'nın Belçika ve Sırbistan'ı zaptettiği, bu ülkelerin dünya haritasından silindiği aktarıldı. Fransa topraklarının bir kısmının da Alman işgali altında olduğu ifade edildi. Savaşın başından itibaren doğudan ve batıdan Rusya ve Fransa topraklarında büyük çatışmalar yaşandığı, Rus, İngiliz ve Fransızların Almanları topraklarından çıkarmaya yönelik girişimlerinin başarısız olduğu kaydedildi. İngiltere ve Fransa'nın kıştan beri büyük bir taarruza hazırlandığı ancak iki milyon zayiat verdikleri ve sonuç alamadıkları belirtildi. İngiltere ve Fransa'nın Çanakkale'ye saldırdığı, burada büyük

kayıplar verdikleri ve birkaç savaş gemisinin batırıldığı; bunun sonucunda İslam Halifeliğinin ele geçirilmesinin imkânsız olduğu itiraf edildi.

Son olarak, Ali İhsan Paşa "Ey İslam Ahalisi" başlıklı çağrısında İslam'ın yüceleceği ve küffarın baskısından kurtulacağı bir dönemin başladığını vurguladı. Küffarın boyun eğeceği, İslam'ın zafer kazanacağı günün yaklaştığını belirtti. İslam halifesinin cihat ilan ettiğini ve cihada katılmanın her Müslümana farz olduğunu duyurdu. Halkı, zaferden zafere koşan ordusuna katılmaya çağırdı; kalan kâfirleri topraklardan temizleyerek İran'ı onların varlığından arındırmayı amaçladığını söyledi. Cihadın, İslam dünyası için ebedi bir iftihar kaynağı olacağını ifade etti.[1195]

Ahmed Şah'ın Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan etmeyi reddetmesi ve başkenti terk etmeye yanaşmaması, İngiliz ve Rus elçileriyle Sipehsalar hükûmeti arasında ciddi bir krize yol açtı. Bu siyasi gerilim, altı ay yirmi bir gündür görevde bulunan Sipehsalar kabinesinin istifasıyla sonuçlandı. Ardından Ahmed Şah, yeni bir hükûmet kurmak için çeşitli girişimlerde bulundu; ancak ülkedeki askerî ve siyasi belirsizlik ortamı nedeniyle sorumluluk üstlenmeye istekli bir isim çıkmadı. Nüzhet Bey'in teminatlarına ve Ali İhsan Paşa'nın kamuoyuna yönelik açıklamalarına rağmen, Osmanlı kuvvetlerinin Tahran'a doğru ilerlediğine dair haberler hükûmet kurma sürecini daha da zora soktu. İngiliz ve Rus yanlısı bazı devlet adamlarının başkenti terk etmiş ya da böyle bir ihtimal karşısında görev almayı reddetmiş olmaları da durumu çıkmaza sürükledi. Zira Osmanlı birliklerinin başkente girmesi hâlinde bu kişilerin derhâl istifa edecekleri önceden biliniyordu. Ancak Ali İhsan Paşa'nın lojistik gerekçelerle ilerleyişini durdurması ve Rus elçisinin destek sözü vermesiyle Tahran üzerindeki baskı azaldı. Bu gelişmelerin ardından Vüsûkü'd-Devle, görevi üstlenmeyi kabul etti ve 29 Ağustos 1916 tarihinde yeni kabinesini oluşturarak resmen göreve başladı.[1196]

Tahran'daki en önemli gündem başlıklarından biri, Osmanlı kuvvetlerinin ileri harekâtı karşısında İngiliz ve Rus elçilerinin başkenti terk edip etmeyecekleri meselesiydi. Bu bağlamda, 30 Ağustos 1916 tarihinde Petrograd'daki İran elçisi İshak Han, Rusya Dışişleri Bakanlığı ile bir görüşme gerçekleştirdi ve elde ettiği bilgileri Tahran hükûmetine gönderdiği telgrafla bildirdi. Görüşmede İshak Han, mevcut durumun ciddiyetine işaret ederek, İran hükûmetinin tarafsızlık ilan ettiğini ve bu doğrultuda Tahran'ın çatışmaların dışında tutulması amacıyla gerekli tedbirleri aldığını ifade etti. Bu şartlar altında elçiliklerin Tahran'dan ayrılmasının uygun olmayacağını vurgulayan İshak Han, başkentin taşınmasının Şah'ın

[1195] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 379-381; Hasan A'zam Kudsi, age, c. I, s. 489-491.
[1196] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 371; Abdülhüseyin Şibani, age, s. 744; Kaveh (17 Zilkade 1334/15 Eylül 1916). *Ahbar-ı Ahire-i İran.* Sene 1, Sayı 12, s. 8; Muhammed Gholi Majd, age, s. 196-197.

hareketi anlamına geleceğini belirtti. Ayrıca İran Meclisi'nin tarafsızlık ilkesini teyit eden kararına atıfla, elçilerin İçişleri yetkilileriyle görüşmeden herhangi bir adım atmaması yönünde gerekli diplomatik girişimlerin yapılmasını talep etti. Bahse konu görüşmede Rus Dışişleri yetkilileri ise, askerî makamların değerlendirmelerine göre Osmanlı kuvvetlerinin sayıca sınırlı olduğunu ve hareketlerinin geçici bir nitelikte olduğunu belirtti. Bununla birlikte, elçilerin başkentte kalmaya devam edebilmesi için İran yönetiminin ne tür güvenlik tedbirleri aldığına ve bu konuda hangi teminatları sunduğuna dair önceden bilgi vermesi gerektiğini belirttiler.[1197]

Tahran'daki bir diğer önemli mesele, Osmanlı kuvvetlerinin bölgedeki ilerleyişi karşısında İtilaf Devletleri'ne ait elçiliklerin güvenliğinin nasıl sağlanacağıydı. Özellikle elçilerin başkenti terk etmeleri durumunda, temsil ettikleri devletlerin diplomatik çıkarlarının hangi yollarla korunacağı tartışma konusu hâline geldi. Bu çerçevede, İngiliz Dışişleri Bakanı Grey ile Londra'daki ABD elçisi arasında diplomatik temas kuruldu. Yapılan görüşmeler sonucunda, İngiliz elçisinin Tahran'dan ayrılması hâlinde, İngiltere'ye ait diplomatik çıkarların geçici olarak ABD elçiliği tarafından korunması kararlaştırıldı.[1198]

Bu dönemde İngiltere'nin Hindistan hükûmeti ise XIII. Kolordu'nun Tahran'a ilerleyişini durdurmak ve Rus birlikleri üzerindeki baskıyı hafifletmek amacıyla, 23 Ağustos 1916'da Dicle Nehri çevresine acil bir askerî harekât önerdi. Ancak Londra hükûmeti bu öneriye sıcak bakmadı. Üstelik İngiltere Genelkurmay Başkanı William Robertson, cephedeki kuvvet yetersizliği nedeniyle yalnızca bir saldırı planını değil, Amâre'ye çekilmeyi dahi ciddi biçimde gündeme getirdiklerini ifade etti.[1199] Bu gelişmeler, aynı zamanda diplomatik boşluk ve askerî zafiyetin iç içe geçtiği karmaşık bir tabloyu ortaya çıkardı.

Ancak bu sırada, harbin seyrini etkileyebilecek önemli bir gelişme yaşandı. 27 Ağustos 1916'da Romanya, İtilaf Devletlerinin baskıları sonucu İttifak Devletleri'ne savaş ilan etti. Bu gelişme, Osmanlı Devleti ile bölgedeki diplomatik dengeyi doğrudan etkiledi. Bahse konu meselede Nüzhet Bey, 5 Eylül 1916 tarihli telgrafında Romanya'nın savaş ilanını ve bunun yaratacağı etkileri değerlendirerek, "Romanya hükûmetinin aleyhimizde olmak üzere harbe dahil olmasının hâsıl ettiği su'-i tesir mûcib-i endişe bir derecede değildir"[1200] şeklinde bir açıklama yaptı. Bu ifade, Romanya'nın savaşa katılmasının Osmanlı Devleti'nin stratejisi ve halkın moraline olan etkilerinin, başlangıçta endişe verici düzeyde olmadığını

[1197] *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye.* c. VII, s. 724-725.
[1198] Muhammed Gholi Majd, age, s. 201-202.
[1199] Age, s. 206.
[1200] *Arşiv Belgelerinde Osmanlı İran İlişkileri*, s. 564.

ortaya koymaktadır. Ancak Nüzhet Bey, 14 Eylül 1916 tarihli diğer bir telgrafında, Romanya'nın savaşa katılması sonrasında Tahran halkı arasında belirsizlik ve moral bozukluğu olduğunu belirtti. Ona göre halk, her gün meydanlarda Osmanlı ordusuna ait bir tayyare görmek ümidiyle gökyüzünü izliyordu. Nüzhet Bey, böyle bir tayyarenin görülmesi durumunda kamuoyunda Osmanlı ordusunun bölgeye yaklaştığı kanaatinin oluşacağını ve halkın maneviyatının önemli ölçüde yükseleceğini belirtti. Ayrıca, bunun Tahran'ın tamamen düşman unsurlardan temizleneceği beklentisini güçlendirdiğini vurguladı.

Nüzhet Bey'in aktardığı bir başka önemli gelişme, Asım Bey'in Ruslar tarafından tutuklanmasının ardından Osmanlı ordusunun bu tutuklamaya misilleme olarak Tahran'daki tüm yabancı elçileri tutuklayıp götüreceği söylentisinin yayıldığına ilşkindir. Nüzhet Bey, bu söylentinin şehirdeki diplomatik çevrelerde büyük paniğe yol açtığını ve özellikle İngiliz ile Rus sefirlerinin başkenti terk etmeye hazırlandığı haberlerinin hızla yayıldığını bildirdi. Bu bağlamda, Nüzhet Bey, Maliye Nezareti'nde görevli İngiliz, Rus ve Belçikalı kontrol memurları ile telgraf ve posta idarelerinde görev yapan İngiliz ve Rus görevlilerinin de şehirden ayrılmasının Osmanlı çıkarları açısından daha uygun olacağına dair bir değerlendirme yaptı. Nüzhet Bey, eğer bu görevliler kendi iradeleriyle Tahran'dan ayrılmazsa, Osmanlı ordusunun Kazvin'e ulaşmasının ardından görevlerine son verilmesi gerektiğini ifade etti. Çünkü Nüzhet Bey'e göre, bu kişilerin şehirde kalmaya devam etmesi, Tahran'ın Rus nüfuzundan tamamen arındığı algısının oluşmasına engel teşkil edecekti.[1201]

Romanya'nın İttifak Devletleri'ne savaş ilan etmesi, İran'daki diplomatik ve psikolojik atmosfer üzerinde önemli etkiler yarattı. Sipehr'e göre bu gelişme, İtilaf Devletleri lehine bir üstünlük sağladı ve özellikle Osmanlı yanlısı çevrelerdeki tereddütleri derinleştirdi. Bu durum, Rus ve İngiliz elçilerinin İranlı yetkililerle yürüttükleri görüşmelerde daha kararlı ve sert bir üslup benimsemelerine yol açtı. Öte yandan İngiliz elçisi Sir Charles Marling, Tahran'ın düşeceği yönündeki kaygıların abartılı bulunduğunu belirtti ve artık daha kendinden emin bir tutum sergiledi. Nitekim dönemin Başbakanı Vüsûkü'd-Devle ile yaptığı görüşmede sarf ettiği "O kadar aptaldık ki Türklerin ilerlemesinden korktuk. Asla Tahran'a gelemeyecekler" [1202] sözü, bu yaklaşımı yansıtmaktaydı.

Bu süreçte İran hükûmeti, XIII. Kolordu'nun başkente ilerleyeceğine dair endişelerini sürdürdü. Başbakan Vüsûkü'd-Devle, Osmanlı tarafıyla doğrudan temas kurdu; İstanbul'daki İran elçisi İhtişamü'l-Saltana ise Ali İhsan Bey komutasındaki birliklerin Tahran'a yöneleceği

[1201] *Arşiv Belgelerinde Osmanlı İran İlişkileri*, s. 569.
[1202] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 382.

yönündeki iddiaları Babıâli nezdinde takip etti. 20 Eylül 1916 tarihli telgrafında, Osmanlı kuvvetlerinin Hemedan'ı işgal etmeyi düşünmediklerini, ileri harekâtın sürmesi durumunda hedefin Kazvin olacağını bildirdi.[1203] Böylelikle söz konusu telgraf, Tahran'a yönelik doğrudan bir askerî müdahale planının bulunmadığını ortaya koydu ve İran hükûmeti nezdinde yaşanan gerginliğin yatışmasına katkı sağladı.

7.4. XIII. Kolordu'nun İran'ı Tahliyesi

Ali İhsan Bey, gerekli lojistik ve askerî destek eksiklikleri nedeniyle İran coğrafyasında kaldığı süre boyunca Tahran üzerine saldırıya geçemedi. Bu süreçte Rus birlikleri de bölgeden tamamen çekilmemişti. Nitekim General Chernozubov komutasındaki Rus birliklerinden bir grup Tebriz-Revandiz-Musul hattında, diğer grup ise General Baratov komutasında Kazvin-Kirmanşah-Bağdat hattında; ana kuvvetleri Hemedan'da, diğer kısmı ise Senendec, Bicar ve Devletâbâd'da konuşlanmış Osmanlı birliklerine saldırmak üzere hazır bulunuyordu. Rusların iki koldan taarruz hazırlığında bulunmasının yanı sıra, İngilizlerin Bağdat'a yönelik saldırı ihtimali de durumu Osmanlılar açısından daha da karmaşık hale getirdi.[1204]

Nitekim Osmanlı kuvvetlerinin ilerleyişinin durduğunu ve daha fazla mesafe kat edemeyeceğini değerlendiren Rus askeri yetkilileri, ağustos ayının sonlarından itibaren birliklerini Osmanlı kontrolündeki Bicar, Devletâbâd, Nihavend, Sultanâbâd ve Hemedan gibi stratejik bölgeleri işgal etmek amacıyla harekete geçirdi. Bu saldırılar sonucunda Ruslar, Bicar ve Devletâbâd'ı ele geçirdi. Bu gelişmelerin ardından Rus basınında çeşitli haberler yayımlandı. İran'ın Lahey elçisi, Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta Rus gazetelerinin İran'daki savaşla ilgili haberlerini sorguladı. Elçi, Rus gazetelerinin Rusların ciddi şekilde Hemedan'a doğru ilerlemek istediğini, Bicar'ı ele geçirdiklerini ve Osmanlıları Ahmedâbâd, Hatemâbâd ve diğer köylerden çıkardıklarını belirttiğini aktardı. Bunun ne kadarının doğru olduğunun ise yakında belli olacağını ifade etti. Ayrıca elçi, bu haberlerin sanki Bağdat ve İzmir'in fethi gibi büyük bir olaymış gibi özel bir abartıyla sunulduğunu vurguladı. Öte yandan elçi doğru bazı bilgilere sahip olduğunu ve Osmanlıların yakında İran'da Ruslarla daha fazla kuvvet kullanarak karşı karşıya geleceğini belirtti.[1205]

Osmanlı kuvvetleri, Eylül ayında başlattıkları taarruzla Rusları, başta Bicar ve Devletâbâd olmak üzere çevre bölgelerden geri püskürtmeyi başardı. Kaveh gazetesinin

[1203] Age, s. 398-399.
[1204] Abdülhüseyin Şibani, age, s. 747-748; Yahya Devletâbâdî, age, c. IV, s. 36.
[1205] *Güzide-i Esnâd-ı Derya-yı Hazar ve Menatık-ı Şomali İran der-Ceng-i Cehani-yi Evvel*, s. 208-209; *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye.* c. VII, s. 742-743.

aktardığı bilgilere göre, Rus birlikleri bu çatışmalarda ağır kayıplar verdi. Çok sayıda ölü ve yaralının yanı sıra yaklaşık 120 asker esir düştü. Ayrıca Osmanlı birlikleri önemli miktarda askerî teçhizat ele geçirdi.[1206]

Ancak İran cephesinde, ufak çaplı saldırılar dışında büyük çatışmalar meydana gelmedi. Osmanlı ve Rus birlikleri belirli bölgelerde konuşlanmış halde bekledi. Bu durumu değerlendiren Asrı Cedîd gazetesi, 26 Eylül tarihli "Hemedan Cephesi" başlıklı yazısında, cephenin görünürde hâlâ sakin olduğunu belirtti, ancak son günlerde elde edilen bilgilere dayanarak bu cephenin yakın zamanda önemli değişimlere sahne olacağını öngördü. Yazıda, Osmanlı ordusunun Hemedan'daki operasyonlarının büyük ölçüde, General Chernozubov komutasındaki Rus ordusunun Kürdistan Eyaleti'nde yürüttüğü ve devam eden savaşların sonuçlarına bağlı olacağı vurgulandı.

Yazıya göre, Rus General Chernozubov başlangıçta büyük bir ilerleme kaydetmiş, Osmanlı topraklarından olan Süleymaniye'ye kadar ulaşmıştı. Osmanlı kuvvetleri, bir dizi karşı saldırı gerçekleştirerek Rusları tamamen geri püskürtemese de Rusların mevcut konumlarından daha ileri gitmelerini engellemişti. Bu süreçte, General Chernozubov için önemli takviye kuvvetleri tekrar ulaşmış ve yeniden saldırıya başlamıştı. Osmanlılar ise karşı saldırılarının ardından, Hemedan'daki mevcut kuvvetlerini takviye etmek amacıyla taşınması son derece zor olan ağır topçu birliklerini göndermekteydi.

Yazıya göre, ağır topçu birliklerinin Hemedan'a ulaşmasından önce Kürdistan cephe hattındaki durumda yeni bir değişiklik meydana geldiği için Hemedan komutanına kademeli bir geri çekilme emri verildi. Bu emir, Hemedan cephesini sağlam tutarak Rusların ilerlemesini engellemeyi amaçlarken, Osmanlı kuvvetlerinin yavaş yavaş Kerbela'ya doğru geri çekilmesi ve nihayetinde Hemedan'ı tamamen boşaltmaya hazırlanmaları gerektiği anlamına geliyordu.

General Baratov'un kuvvetleri ise henüz saldırıya geçmeye hazır olmadıkları ya da saldırı emri almadıkları için savunma pozisyonundaydı. Ancak yazıya göre, Osmanlılar Kürdistan'da yenilgiye uğrarsa ve General Chernozubov'un kuvvetleri arkadan ilerlerse, General Baratov'un kuvvetleri Hemedan ve Esedabad'a saldırarak mümkünse Osmanlı kuvvetlerini kuşatıp teslim olmaya zorlayacaktı.[1207]

[1206] Kaveh (18 Muharrem 1335/15 Kasım 1916). *Ahbar-ı Ahire-i İran.* Sene 1, Sayı 14, s. 7.
[1207] Asr-ı Cedîd (27 Zilkade 1334/26 Eylül 1916). *der-Furunet-i Hemedan.* Sene 3, Sayı 10, s. 1.

Osmanlı kuvvetlerinin Hemedan'daki varlığı, yalnızca askeri düzlemde değil, Tahran'daki iç siyasi gelişmeler üzerinde de belirleyici bir rol oynadı. Bu süreçte İran hükûmeti ile Hemedan arasındaki iletişim tamamen koptu. Aileleriyle bağlantı kuramayan İranlı bürokratlar, bu gelişme karşısında büyük bir tedirginlik yaşadı. Ancak Hemedan'dan gelen yolculardan edinilen bilgilere göre şehirde durum sakin kalmış, Osmanlı kuvvetlerinin şehri işgalinden bu yana herhangi bir düzensizlik veya tahribat gözlemlenmemişti.[1208]

Bu süreçte başkent Tahran'da artan belirsizlik ortamı ise İtilaf Devletleri'nin diplomatik üstünlüğüne zemin hazırladı. Rus ve İngiliz elçileri, İran hükûmeti üzerindeki baskılarını artırarak, eğer İran Osmanlılara karşı savaş ilan etmezse, onu kendi hükûmetlerine karşı muharip taraf olarak kabul edeceklerini ve diplomatik misyonlarını sona erdirerek Tahran'ı terk edeceklerini bildirdi. Bu tehdit, İran açısından son derece ciddi ve vahim sonuçlar doğurabilecek bir gelişme olarak değerlendirildi.[1209]

İran hükûmeti, hem İtilaf elçilerinin bu yöndeki baskıları hem de Osmanlı ordusunun Tahran'a ilerleyeceği düşüncesi nedeniyle tedirginliğini koruyordu. Bu durum, hükûmet içinde temkinli bir tutumun benimsenmesine yol açtı ve çeşitli senaryolar üzerinde hesaplamalar yapılmasına neden oldu. Nüzhet Bey ise 7 Ekim tarihli telgrafında, Vüsûkü'd-Devle hükûmetinin dışarıdan bakıldığında Ruslara yakın bir politika izliyor gibi görünse de gerçekte Osmanlılara daha yakın durduğunu bildirdi. Bu çerçevede, hükûmeti Osmanlı tarafına başvurarak verilecek borçtan 50 bin lira tutarında bir avans talebinde bulundu. Söz konusu meblağın, saray harcamaları, İsveçli subayların maaşları ve bazı grupların desteğini sağlamak amacıyla yapılacak yardımlar için kullanılacağı belirtildi. Osmanlı hükûmeti ise bu talebi kabul etti. Ancak aynı dönemde, İran kamuoyunda ve hükûmet çevrelerinde, Osmanlıların esas niyetinin yalnızca Kürdistan'ı ele geçirmek ve Anadolu'daki savaş kayıplarını telafi etmek olduğu yönünde söylentiler yayılmaya başladı. Bu iddialara karşı Nüzhet Bey, ordunun ilerlemesini savunarak hem Osmanlı varlığının ciddiyetini göstermek hem de bu tür söylentileri etkisiz kılmak gerektiğini vurguladı.[1210]

İran kaynaklarında hâkim olan kanaate göre, Osmanlı kuvvetleri Hemedan'a ulaştıktan sonra ileri harekât konusunda ciddi bir çaba göstermedi. Osmanlı ordusu, öncelikli olarak Rus saldırılarını püskürtmeye odaklandı ve bu konuda belirli bir başarı sağladı. Oysa Rus birliklerinin sağlık durumu oldukça kötüydü ve bu durum Osmanlı açısından önemli bir avantaj teşkil ediyordu. Buna rağmen, Osmanlı kuvvetleri Hemedan'ı ve çevresindeki kuzey

[1208] Muhammed Gholi Majd, age, s. 205-206.
[1209] Age, s. 203; BOA. HR. SYS, 2339/103; *Arşiv Belgelerinde Osmanlı İran İlişkileri*, s. 573.
[1210] Yusuf Hikmet Bayur, age, c. III. Kısım III, s. 171-173.

ile kuzeydoğu bölgelerini işgal ettiğinde, Rusların İran Azerbaycanı üzerinden Van hattına ilerleyerek Osmanlı iletişim hatlarını kesebilecekleri yönündeki endişesi, ordunun daha fazla ilerlemesini engelledi. Bu durum, Rusların mevcut kuvvetlerini takviye etmeye başlamasıyla birlikte onların stratejik avantajını artırdı.[1211]

Çoğu Farsça kaynağa göre, Osmanlı ordusunun Kazvin'in ötesine gidememesinin bir diğer nedeni ise lojistik sıkıntıların yanı sıra Bağdat'ın işgal edilmesiyle ilgili duyulan endişeydi. Osmanlı kuvvetleri, aşiret güçleriyle birlikte, Rus kuvvetlerini oyalamak ve stratejik açıdan önemli Bicar ve Devletâbâd gibi noktaları elde tutmak amacıyla küçük çaplı saldırılarla yetindi.

Osmanlı kuvvetlerinin Hemedan'a konuşlanmasının ardından, İran cephesi bir süreliğine sakinleşti. 1916 yılının sonuna kadar, Batı İran'da askeri durumla ilgili olarak büyük bir değişiklik yaşanmadı ve yalnızca sınırlı çatışmalar meydana geldi. Ancak, General Maude'un aralık ayı ortalarında Bağdat'a doğru ilerleyişiyle başlayan taarruz, bu durumu değiştirdi ve cephe yeniden hareketlenmeye başladı. General Maude'un Irak Cephesi'ndeki Türk mevzilerine saldırdığı haberi, General Baratov'un dikkatini çekti ve aynı tarihlerde Osmanlı birliklerinin mevzilerini tespit etmek ve Irak Cephesi'ne olası yardımları engellemek amacıyla bir operasyon başlattı.[1212]

Bu sırada, Ali İhsan Bey, İngiliz taarruzu karşısında emri altındaki ordunun Bağdat yönüne doğru çekilmesini önermişse de bu öneri Halil Paşa tarafından reddedildi. Halil Paşa, özellikle İran cephesindeki durumun bozulmaması gerektiğine inandığı için, herhangi bir geri çekilme yapmayı kabul etmedi. 9 Şubat 1917 tarihinde, Enver Paşa, Halil Paşa'ya gönderdiği bir telgrafta, gerektiğinde İran Cephesi'nden takviye kuvvet alabileceklerini belirterek, operasyonel esneklik sağladı.[1213] Halil Paşa da İngilizlerin Kût'ül Amâre'yi ele geçirmelerinin henüz mümkün olmadığını düşündüğü için, İran cephesinde herhangi bir değişiklik yapmama konusunda kararlıydı. Bu düşüncesini Enver Paşa'ya gönderdiği cevap telgrafında ifade etti. Telgrafta, İran'daki durumu koruma konusunda samimi bir bağlılık taşıdığını ve yalnızca 37. Piyade Alayı'nın Kirmanşah hattına sevk edilmesi için XIII. Kolordu Kumandanına emir verdiğini belirtti.[1214]

[1211] Muhammed Gholi Majd, age, s. 207-208.
[1212] Abdullah Fahed Nefisi, age, s. 93; Abdülhüseyin Şibani, age, s. 747-748; Yahya Devletâbâdî, age, c. IV, s. 36.
[1213] Mehmed Kenan (1928), *Büyük Harpte İran Cephesi,* c. II, Büyük Erkan-ı Harbiye Reisliği Ankara Matbaası, Ankara, s. 217.
[1214] Mehmed Kenan, age, c. II, s. 217.

İngilizler, yaklaşık bir aydır sürdürdükleri taarruz sonucunda 9 Şubat'ta İmam Muhammed mevkiini işgal etti.[1215] Halil Paşa ise giderek yoğunlaşan İngiliz saldırıları karşısında zor duruma düşen Osmanlı kuvvetlerinden İran'daki 6. Tümen'in derhal Bağdat'a sevk edilmesini talep etti. Bu süreçte ileri harekâtını sürdüren İngilizler, 24 Şubat'ta Kût'ül Amâre'yi tekrar ele geçirdi. Halil Paşa, Dicle Nehri'nde ağır zayiat veren Osmanlı ordusunun 27 Şubat'ta Aziziye istikametine çekilmesini sağladı.[1216] Ayrıca, Ruslarla olan irtibatın derhal kesilmesini emretti ve XIII. Kolordu'ya tüm kuvvetleriyle birlikte, mümkün olan en hızlı şekilde Paytak, Hanekin ve Bağdat yönüne hareket etmelerini bildirdi.[1217] Halil Paşa, aynı zamanda ordunun hızlı hareket etmesini sağlamak amacıyla gereksiz eşyaların taşınmaması ve imha edilmesi talimatını verdi. Ancak Kudsi'nin bildirdiğine göre, Ali İhsan Bey Hemedan'ı tahliye ederken ağır araç ve mühimmatları yanına aldı; Kirmanşah'tan Kirind'e geçerken de araçları yanında tutmaya devam etti.[1218] Bu tutum, lojistik açıdan güçlü bir hazırlık yapıldığı ve geri çekilme sürecinde oluşabilecek zayıflıkların önlenmesine yönelik tedbir alındığı şeklinde değerlendirilebilir.

Nihayetinde XIII. Kolordu, İran'dan geri çekilmeye başladı. Rus kuvvetleri ise XIII. Kolordu'nun Irak cephesine yönelmesini engellemek amacıyla harekete geçti ve Hemedan'ı işgal etti. Rus birliklerinin İran cephesinde, İngiliz kuvvetlerinin ise Irak cephesinde saldırıya geçmesi, Osmanlı kuvvetlerine aynı anda iki büyük darbe vurulmasına neden olabilirdi. Bu durum, Irak ve İran'daki siyasi ve askeri durumu olumsuz yönde etkileyebilirdi. Bu nedenle, Osmanlı ordusunun durumu savaş açısından değerlendirilerek "örsle çekiç arasında kalmak" şeklinde bir benzetme yapıldı. Ayrıca, son gelişmeler, Osmanlı-Alman hamlelerinin yenilenmesini bekleyen milliyetçi İranlıları büyük bir hayal kırıklığına uğrattı.[1219]

Osmanlı kuvvetleri, şubat ayının sonlarından itibaren Hemedan, Devletâbâd ve Bicar'ı boşalttı.[1220] Osmanlı kaynaklarında aktarıldığına göre, İran Şahı Ahmet Şah, ülkesinin bağımsızlığını sağlama gerekçesiyle Osmanlı birliklerinin mümkün olan en kısa sürede Kazvin ve Reşt yönünde ilerlemesini talep etti.[1221] Bu talep, yüzeyde Osmanlı ilerleyişine destek gibi görünmekle birlikte, uygulamada farklı bir siyasi amacı barındırıyordu. Kudsi'nin değerlendirmesine göre, Osmanlı askerlerinin bölgeden çekilmesi sürecinde edinilen

[1215] Abdullah Fahed Nefisi, age, s. 93.
[1216] Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 210-219; Abdullah Fahed Nefisi, age, s. 93; Abdülhüseyin Şibani, age, s. 255.
[1217] Mehmed Kenan, age, c. II, s. 350.
[1218] Hasan A'zam Kudsi, age, c. I, s. 495.
[1219] *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye.* c. VII, s. 763-764.
[1220] Ahmed Kesrevi, age, s. 583.
[1221] BOA. HR. SYS, 2340/17; *Arşiv Belgelerinde Osmanlı İran İlişkileri*, s. 580.

izlenimler, Ahmet Şah'ın esas niyetinin Rus kuvvetlerini İran topraklarından çıkarmak değil, yalnızca Osmanlı birliklerinin İran'ı terk etmesini sağlamak olduğunu ortaya koydu.[1222] Bu durum, İran yönetiminin tarafsızlık iddiasına karşın, Rus nüfuzu karşısında pasif bir tutum benimsediğini ve Osmanlı varlığını bir tehdit olarak gördüğünü göstermekteydi. Sonuç olarak, Rus ve İngiliz saldırılarının yanı sıra yaşanan lojistik sorunlar, Osmanlı ordusunun Hemedan'da kalmasını sürdürülemez hâle getirdi. Bu nedenle, yerel halk üzerindeki yükün artması da dikkate alınarak Osmanlı birliklerinin geri çekilmesi kaçınılmaz oldu.

XIII. Kolordu'nun Hemedan'dan çekilmesinin ardından, Kafkas Açık Söz gazetesi, "Hemedan'ın İşgali Münasebetiyle" başlığıyla yayımladığı bir yazıda, Osmanlı kuvvetlerinin İran cephesindeki stratejik durumunu kapsamlı biçimde değerlendirdi. Yazıda, Kût'ül Amâre'nin Osmanlılar tarafından terk edilmesi, yalnızca İran cephesindeki mevcut durumun değil, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin genel stratejik sorunlarının bir yansıması olarak ele alındı. Kût'ül Amâre'nin kaybı, Osmanlıların hem lojistik hem de askeri hazırlık açısından yetersiz kaldığını ve stratejik bazı bölgelerden geri çekilmek zorunda olduklarını ortaya koydu.

Osmanlıların bu bölgeden çekilerek Bağdat yönünde konuşlanmaları, savaşın seyrinin durağan kalmayacağını açık biçimde gösterdi. Bu geri çekilmenin, yalnızca İngiliz kuvvetlerinin ilerleyişine bağlı olmadığı; aynı zamanda Osmanlıların sağ kanadının, olası bir İngiliz saldırısına karşı savunmasız bir duruma düşebileceği endişesiyle gerçekleştiği ifade edildi. Bu bağlamda, yazıda Osmanlı sağ kanadının zayıflamasının, İngiliz müdahalesine açık bir alan oluşturduğu vurgulandı. Ayrıca, geri çekilme sürecinde Rusların da cephe gerisinden baskı kurarak Osmanlı kuvvetlerini iki yönlü bir tehdit altına sokacağı öngörüldü. Osmanlı birliklerinin stratejik merkezlerden uzaklaşmasının ardında, kış koşulları ve ağırlaşan lojistik sorunların bulunduğuna dikkat çekildi. Sıcak iklimlere alışkın olan Osmanlı ve Arap askerlerinin, sert kış şartları ve dağlık bölgelerde yürütülen harekâtlarda zorlandıkları özellikle belirtildi.

Yazıda verilen bilgilere göre, İran cephesinde görev yapan Osmanlı birlikleri, özellikle kış aylarının yaklaşmasıyla birlikte savunma pozisyonuna geçerek merkezî noktalara çekilmek zorunda kaldı. Bu çekilme, yalnızca iklimsel koşulların değil, aynı zamanda genel askeri stratejinin bir gereği olarak değerlendirildi. Sıcak bölgelerde görev yapan birliklerin, sert soğuklara karşı dirençlerini kaybetmesi, uzun süreli taarruzları mümkün kılmadı ve birliklerin savunmacı bir tutum benimsemelerine neden oldu.

[1222] Hasan A'zam Kudsi, age, c. I, s. 496.

Yazıda ayrıca, Hemedan'ın savaş boyunca sürekli el değiştiren bir stratejik bölge olduğu da vurgulandı. Hemedan, savaşın ilk dönemlerinde Osmanlıların kontrolüne geçmiş; ancak kısa sürede Ruslar tarafından işgal edilmişti. Osmanlılar, yaz aylarında bölgeyi tekrar ele geçirse de, kış mevsiminin yaklaşmasıyla birlikte tekrar geri çekilmek zorunda kaldı. Bu süreçte, şehir halkı sık sık değişen egemenlik koşulları altında yaşamak zorunda kaldı ve bu durum bölgede ciddi bir belirsizlik ve huzursuzluk ortamı yarattı. Yazıya göre bu durum, halk üzerinde kalıcı etkiler bıraktı.

Yazıda Osmanlı ordusunun İran cephesindeki zayıflığının nedenleri de analiz edilmişti. Başlıca nedenlerden biri, Hemedan hattında yaşanan ulaşım zorlukları ve lojistik desteğin büyük ölçüde Bağdat üzerinden sağlanmak zorunda olmasıydı. Osmanlıların, İran ve Irak cephelerine malzeme ulaştırmak için Bağdat'a bağımlı olması, tüm askeri planlamayı bu hat üzerinden şekillendirdi. Bağdat yalnızca bir ikmal noktası değil, aynı zamanda bir harekât merkezi işlevi görüyordu. Ancak Kût'ül Amâre'nin kaybı, Bağdat ile İran cephesi arasındaki lojistik bağlantının kopmasına neden oldu. Bu gelişme, Osmanlıların askeri düzenlemelerini ciddi biçimde zorlaştırdı.

Yazının sonunda, Kût'ül Amâre'nin elden çıkmasının ardından askeri malzeme taşımacılığının yeniden Bağdat merkezli yürütülmeye başlandığı belirtildi. Bu kaybın ardından Osmanlı kuvvetleri, sağ kanatlarını yeniden toparlamak üzere İran cephesine daha yakın bölgelere çekilmek zorunda kaldı. Aynı zamanda Hemedan'ın terk edilmesiyle birlikte, Rus kuvvetlerinin bölgeyi işgal ettiği bilgisine de yer verildi. Sonuç olarak yazıda, bu geri çekilmenin Osmanlıların İran cephesindeki konumunu daha da zayıflattığı değerlendirmesi yapıldı.[1223]

Sonuç olarak, XIII. Kolordu'nun Kirmanşah, Hemedan ve Tahran'a yönelik askeri faaliyetleri hem askeri hem de diplomatik açıdan önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir. XIII. Kolordu'nun İran içlerine sevk edilmesi, Osmanlı Devleti'nin, bölgedeki Rus ve İngiliz nüfuzunu zayıflatmayı hedefleyen stratejik bir adımı olarak şekillenmiştir. Ancak, bu hareket, İran hükûmeti tarafından olumsuz karşılanmış ve hükûmet, Osmanlı'nın bölgede güçlenmesini engellemeye çalışmıştır. Ali İhsan Paşa'nın, Osmanlı'nın İran'a yaklaşımını açıklayan bildirileri, Osmanlı Devleti'nin bölgede adalet ve güvenliği sağlama amacını güttüğünü vurgulasa da İran hükûmetinin güvenlik kaygıları devam etmiştir.

[1223] *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye.* c. VII, s 765-769.

Maslahatgüzar Nüzhet Bey ise Osmanlı'nın İran'daki politikalarını daha ılımlı bir hale getirmek ve İran hükûmeti ile Tahran halkının endişelerini gidermek için önemli bir rol oynamıştır. Özellikle, İran hükûmetine Osmanlı'nın niyetlerinin dostane olduğunu ve İran'a yönelik askeri hareketlerin bölgedeki istikrarı sağlama amacını taşıdığını anlatmaya çalışmıştır. Nüzhet Bey'in çabaları, bazı yerel halk kesimlerinde Osmanlı'ya yönelik olumsuz algıyı azaltmaya yönelik olmuş, ancak İran hükûmetinin güvenlik kaygıları devam etmiştir. Dolayısıyla Ali İhsan Paşa ve Nüzhet Bey'in çabalarına rağmen, Osmanlı Devleti'nin İran'daki askeri stratejisi ve diplomatik yaklaşımı, bölgedeki güç dinamiklerini Osmanlı lehine çevirememiştir.

XIII. Kolordu'nun İran içlerine sevk edilmesi, Rus ve İngiliz etkisini kırmayı amaçlamış olsa da bu hareket lojistik zorluklar ve askeri gerilemelerle karşılaşmıştır. Hemedan'daki gerileme, Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı askeri zorlukları ve bölgedeki stratejik hataların etkisini gözler önüne sermiştir.

Sonuç itibarıyla, Osmanlı Devleti'nin İran'daki askeri faaliyetleri hem İran hükûmeti hem de yerel halk arasında karışık ve çelişkili tepkiler doğurmuştur. İran hükûmeti, Osmanlı'nın bölgedeki etkisini istememiş ve Osmanlı ile iş birliği yapanları hain ilan ederek sert bir tavır sergilemiştir. Ancak, Osmanlı'nın askeri başarıları ve yerel yönetimlerle kurduğu ilişkiler, bazı yerel gruplar arasında kısmi de olsa olumlu bir karşılık bulmuş ve Osmanlı'ya destek kazandırmıştır. Bununla birlikte, İngilizler için Hindistan'a yönelik stratejik çıkarlarını tehdit eden bir durum halini alan XIII. Kolordu'nun İran'dan çekilmesi gerekmiştir. Nitekim İngilizlerin Bağdat'a yönelik stratejik hareketi üzerine, XIII. Kolordu İran topraklarından geri çekilmek zorunda kalmıştır.

8. Osmanlı-Alman Rekabeti: İran'da Stratejik Çatışmalar ve Politik Ayrılıklar

Osmanlı Devleti ve Almanya, I. Dünya Harbi sırasında müttefik olmalarına rağmen, savaş boyunca Ortadoğu ve Asya'daki çıkarları açısından örtüşmeyen ve zaman zaman birbirleriyle siyasi çatışmaya giren iki güç olarak varlıklarını sürdürdü. Bu durum, özellikle bölgedeki stratejik ve ekonomik çıkarlar söz konusu olduğunda net bir şekilde kendini gösterdi. Her iki devlet de savaşta ortak düşmanlara karşı birlikte mücadele ederken, aynı zamanda kendi çıkarlarını koruma ve genişletme amacıyla birbirleriyle siyasi anlamda rekabet halindeydi. Bu bağlamda Sipehr'e göre, Türk ve Alman yetkililerinin önyargıları, Almanların

inatçı tutumları ve taraflar arasındaki güçlü çekişmeler, bölgedeki faaliyetlerin akışını önemli ölçüde yavaşlattı.[1224]

Bu bağlamda Osmanlı ve Alman yetkililerin özellikle İran coğrafyasındaki politikaları, bölgedeki mücadelenin İran lehine gelişmesini engelleyen en önemli faktörlerden biri oldu. Pezhmann Dailami, bu durumu daha da derinleştirerek, Türklerin müttefiki olan ve İran'da nüfuz sahibi bulunan Almanların, zaman zaman Türklerle iş birliği yaptığını, zaman zaman ise ihtilafa düştüklerini ifade etmektedir. Dailami, İran'daki bazı yerel aktörlerin, İran egemenliğini daha az tehdit altında görmek amacıyla Türklerden ziyade Almanlarla ilişki kurmayı tercih ettiğini belirtmiştir. Ayrıca Dailami'ye göre, I. Dünya Harbi sırasında İran'daki Alman ve Türk faaliyetleri o kadar iç içe geçti ki, bu iki gücün eylemlerini birbirinden ayırmak neredeyse imkânsız hâle gelmişti.[1225]

Bu karmaşık ilişki, Sipehr'in tespitine göre daha da belirginleşmişti. Sipehr'e göre Almanlar, İslam âleminde etkili olabilmek adına İttihâd-ı İslâm politikası çerçevesinde hareket ediyordu; Osmanlılar ise daha çok Pantürkizm politikası doğrultusunda Orta Asya ve Ortadoğu eksenli bir strateji izlemişti. Her iki tarafın bu farklı stratejileri, İran'daki güç mücadelesini daha da karmaşık hale getirdi. Bunun farkında olan Fevzi Bey, harp yılları boyunca İranlıların Osmanlı'ya olan güven eksikliğini gidermeye çalıştı. İranlıları, Almanya'nın sömürgeci etkisinden koruyabilecek tek gücün Osmanlı Devleti olduğuna ikna etmeye çalıştı ve aynı zamanda Almanya'ya karşı girişken ve kapsamlı bir operasyon yürüttü.[1226] Bu durum, İran'daki iç ve dış politika dinamiklerinin birbirine bağlı ve çoğu zaman çelişkili bir şekilde gelişmesine yol açtı; bölgedeki stratejik hedeflerin belirsizliğini artırdı.

İran coğrafyasındaki Osmanlı-Alman rekabeti, özellikle Rauf Bey'in Batı İran'a yönelik başlattığı ileri harekâtla zirveye ulaştı. Bu süreçte, Almanya'nın diplomatik temsilcileri Wassmuss ve Schünemann, Osmanlı kuvvetleri ile Rauf Bey'in müfrezelerine karşı açıkça faaliyet yürüttü. Taraflar arasındaki gerilim yalnızca askerî ve diplomatik düzeyde kalmadı, karşılıklı suçlamalarla da kendini gösterdi. Bu bağlamda Sipehr, 28 Mart 1915'te Alman fevkalâde memuru Klein tarafından Alman maslahatgüzarı Kardorff'a verilmek üzere kendisine teslim edilen bir mektupta, Osmanlıların Almanya ile olan

[1224] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 287.
[1225] Dailami, P. (2010). "Reşt Popülistleri: Panislamizm ve İttifak Devletleri'nin Rolü", *İran ve I. Dünya Savaşı: Büyük Güçlerin Savaş Alanı,* (Ed. Touraj Atabaki), (Çev. Gül Çağalı Güven), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 144.
[1226] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 59-60, 283.

dostluklarından korktuklarını ve bu yüzden haset ettiklerini yazdığını belirtmişti.[1227] Söz konusu mektup, Osmanlı-Alman ilişkilerindeki gerilimin derinleştiğini ve iki tarafın da birbirinin etkisini kırmaya yönelik çaba harcadığını ortaya koymaktaydı. Bu durumu yansıtan örneklerden biri, Schünemann'ın Kirmanşah'ta halkı silahsızlandırma girişimi oldu. Osmanlı şehbenderinin tüm ısrarına rağmen, Schünemann Tahran'daki Alman sefaretinden gelen emirlere dahi uymayacaklarını söylemişti.[1228] Nitekim bu tutum, iki müttefik arasındaki görüş ayrılıklarının boyutunu gözler önüne sermekteydi. Öte yandan, Kirmanşah Valisi Emir Müfehhem, 23 Nisan 1915 tarihli telgrafında, halkın yerel yönetime karşı olumsuz tutumunun Schünemann'ın uyguladığı politikalar nedeniyle ortaya çıktığını aktarmıştı.[1229]

Bu çerçevede Osmanlı Tahran Ataşemiliteri Ömer Fevzi Bey de Almanların bölgedeki stratejilerine ilişkin önemli gözlemlerde bulunmuştu. Fevzi Bey, İran'a gittiği dönemde karşılaştığı ilk muhalefetin Alman siyaseti olduğunu belirtmişti. Ona göre, Almanlar yalnızca Rus ve İngiliz nüfuzunu hedef almakla kalmamış, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin bölgede sahip olduğu güçlü ve itibarlı konumu zayıflatmaya yönelikte bir politika izlemişti.

Fevzi Bey, Almanların İran'daki faaliyetlerinde Osmanlıyı hedef alarak, Osmanlıların "mesleksiz" ve "ciddiyetsiz" olduklarını öne sürdüklerini ifade ettikten sonra Osmanlıyı "fırsat düşmanı" ve "insafsız" olarak nitelendirdiklerini ve İttihâd-ı İslâm söylemlerinin birer maske olduğunu savunduklarını belirtmişti. Fevzi Bey'e göre, Almanlar Osmanlı'nın İran'daki kültürel yapıyı değiştirme, Türk kültürünü Acem kültürüne, Sünni inancını ise Şii inancına karşı yayma ve bu sayede bölgeyi istila etme niyeti taşıdığını iddia ediyordu.

Almanların bakış açısına göre, İran'ın Rus ya da İngilizler tarafından istilâ edilmesi durumunda, bu güçler ülkede bir dereceye kadar medeniyet bırakabilecekti. Ancak Osmanlı'nın bölgeye yalnızca çıkar temelli yaklaştığını ve İran'ı ekonomik kaynaklarını sömürerek sefalet içinde bırakacağını, hatta harabeye çevireceğini düşündüklerini belirtmişti.

Fevzi Bey, bu değerlendirmelerin gerçeği yansıtmadığını ve Almanların belirledikleri hedeflere ulaşamadığını dile getirdi. Ona göre, Almanların kötü yönetimi ve yerel halka yönelik ilgisiz tavırları, İranlılar arasında hoşnutsuzluk yaratmıştı. Bu durum, Osmanlı'nın daha cazip ve güvenilir bir alternatif olarak görülmesine zemin hazırlamıştı. Fevzi Bey bu farkı şu sözlerle ifade etmekteydi: "Onlar teşebbüslerinde paralarına, entrikalarına ve

[1227] Age, s. 157.
[1228] Age, s. 159.
[1229] *İran ve Ceng-i Cehani-yi Evvel: Esnâd-ı Vezerat-ı Dâhile,* No: 109, s. 88.

kuvvetlerine isnad etmişlerdi. Biz ise kalbimize, bazı dindar İranîlerin imanına, müstenid hissine, hayasına istinâd etmiş ve muamelerimize dikkat etmiştik."[1230]

Bu açıklamalar, Osmanlı'nın İran'daki başarısının yalnızca askerî veya siyasi stratejilere değil, aynı zamanda halkla kurduğu samimi ilişkilere ve manevi değerlere dayandığını göstermektedir. Fevzi Bey'in vurguladığı gibi, Osmanlı Devleti toplumla kurduğu güven temelli bağlar sayesinde daha kalıcı ve etkili bir nüfuz alanı oluşturmuştu.

Savaş yıllarında Osmanlı ile Almanya arasında zaman zaman yaşanan görüş ayrılıkları, özellikle İtilaf Devletleri tarafından yakından takip edildi. İngiltere ve Rusya başta olmak üzere, İtilaf Devletleri bu ayrılıkları propaganda malzemesi olarak kullandı. Bu bağlamda, Ra'd gazetesinde yer alan ve İtilaf kaynaklarına dayandırılan bir haberde, Gelibolu'da görev yapan 45 Osmanlı subayının Alman askerî varlığına karşı isyan ettikleri gerekçesiyle tutuklanarak İstanbul'a sevk edildikleri iddia edilmişti. Bu gelişme, Osmanlı ordusu ile Alman komutanlar arasındaki güven bunalımının ve huzursuzluğun somut bir yansıması olarak değerlendirilmişti.[1231]

İtilaf Devletleri'nin bu tür haberler aracılığıyla yürüttüğü propaganda faaliyetlerinin önemli bir ayağını, İran coğrafyası üzerindeki nüfuz mücadelesi oluşturdu. İran'daki stratejik rekabet bağlamında, Osmanlı Devleti'ne ve müttefiki Almanya'ya yönelik itibarı zedeleyici yayınların artış göstermesi üzerine, Osmanlı'nın İran'daki diplomatik temsilciliği süratle harekete geçti. Bu çerçevede İran kamuoyuna yönelik bir açıklama yapıldı ve bu açıklama aracılığıyla yürütülen propagandalar doğrudan hedef alındı.

Nitekim Ra'd gazetesinin 8 Aralık 1915 tarihli sayısında "Osmanlı Tebliği" başlığıyla yayımlanan söz konusu metinde, savaşın başlangıcından itibaren düşman devletlerin benimsediği temel stratejilerden birinin, müttefikler arasında ayrılık ve güvensizlik tohumları ekerek birlik ve iş birliğini zayıflatma çabası olduğu açıkça belirtilmişti.

Tebliğde, Enver Paşa ile Liman von Sanders Paşa arasında kişisel ya da kurumsal bir anlaşmazlık yaşandığı; Osmanlı ve Alman Genelkurmay yetkilileri ile sadrazamlar arasında görüş ayrılıklarının bulunduğu ve Osmanlı ordusunda görev yapan Osmanlı ile Alman subaylar arasında ciddi bir uyumsuzluk meydana geldiği yönündeki iddiaların tamamen asılsız olduğu bildirildi. Bu söylentilerin kamuoyunu yanıltmak amacıyla kasıtlı olarak dolaşıma sokulduğu ve hiçbir somut temele dayanmadığı ifade edildi. Açıklamada, söz

[1230] BOA. HR. SYS, 2340/44.
[1231] Ra'd (11 Şevval 1333/23 Ağustos 1915). *İhtilaf-ı Sahibmansuban-ı Türk ve Alman.* Sene 6, Sayı 166, s. 2.

konusu içeriklerin İtilaf Devletleri tarafından Osmanlı-Alman ittifakını zayıflatma amacıyla üretilmiş gerçek dışı ve yönlendirici propaganda ürünleri olduğu vurgulandı.

Ayrıca, İngiliz menşeli Reuters Haber Ajansı tarafından bir gün önce yayımlanan, Osmanlı'nın İran'daki büyükelçisi ile Almanya'nın Tahran'daki maslahatgüzarı arasında bir anlaşmazlık yaşandığı yönündeki haber de aynı tebliğde yalanlandı. Bu iddianın da gerçeği yansıtmadığı, taraflar arasında herhangi bir ihtilafın söz konusu olmadığı ve diplomatik ilişkilerin zarar görmediği açıkça dile getirildi.

Sonuç olarak, Osmanlı elçiliği tarafından yapılan bu resmî açıklama yalnızca söz konusu iddiaları yalanlamakla kalmadı; aynı zamanda Osmanlı ile Almanya arasında süregelen dostane ilişkilerin bozulmadan devam ettiğini de vurguladı. Bu tür spekülatif haberlerin, geçmişte olduğu gibi gelecekte de ittifak ilişkilerini sarsamayacağı ve düşmanların bu yöndeki girişimlerinin başarısız kalacağı net bir şekilde ifade edildi.[1232]

Esasında Osmanlı ve Alman yetkililer arasındaki rekabet, Rusların Tahran'a yönelik saldırısına kadar sınırlı bir düzeyde sürdü. Ancak Rus taarruzunun ardından tarafların Kirmanşah'a çekilmesiyle birlikte, aralarındaki muhalefet doruk noktasına ulaştı.[1233] Bu süreçte, Osmanlı ve Alman politikaları yalnızca diplomatik çevreleri değil, İran'a sığınan göçmenleri de etkiledi. Bu nedenle, muhacir grubu da ikiye ayrıldı; bir kısmı Almanları desteklerken, diğer kısmı Osmanlıların yanında yer aldı.

Rekabetin arka planını irdeleyen Kudsi, Almanların İran'ın iç işlerine, Osmanlıların bilgisi ve onayı olmaksızın müdahale etmeye çalıştıklarını ifade etmişti. Osmanlılar ise bu tür bir müdahaleye karşı çıkmaktaydı. Avrupa cephesinin sevk ve idaresi Almanların elinde bulunurken, Osmanlı Devleti Doğu cephesinin idaresinin kendi kontrolünde olmasını arzu ediyordu.[1234] Bu stratejik yaklaşım hem bölgedeki nüfuzu artırmak hem de savaş sonrası döneme yönelik planlarını güvence altına almak amacı taşıyordu.

Muhammed Emin Riyâhî de bu durumu teyit ederek, Osmanlıların Nizâmü's-Saltana hükûmeti ile Almanlar arasındaki iletişimin yalnızca Osmanlı subayları aracılığıyla yürütülmesinde ısrar ettiklerini belirtmişti. Aynı şekilde, İran'daki aşiretlere sağlanacak silah, mühimmat ve mali yardımların da Osmanlı kanallarıyla iletilmesini istemişti. Riyâhî, bu politikanın temelinde yatan amacın, Osmanlı Devleti'nin İran iç siyasetinde doğrudan etkili olma ve bölgedeki nüfuzunu artırma hedefi olduğunu vurgulamıştı. Ona göre, savaş Osmanlı

[1232] Ra'd (30 Muharrem 1334/8 Aralık 1915). *İblağiye-i Osmanî.* Sene 7, Sayı 56, s. 3.
[1233] Reza Goli Kaymakami, age, s. 316.
[1234] Hasan A'zam Kudsi, age, c. I, s. 458, 480.

lehine sonuçlanırsa bu nüfuz, Pantürkist ideolojinin İran topraklarında daha kolay ve etkin biçimde uygulanmasının önünü açacaktı.[1235]

Bu gerilimli ortamda, sorunları çözmek ve ortak bir politika belirlemek amacıyla Şubat 1915'te İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği'nde Almanya ve Osmanlı arasında önemli bir konferans düzenlendi. Konferansa Talat Paşa, Enver Paşa, Osmanlı ordusundan bazı Alman subayları ile Von Wangenheim, Von Leipzig, Prens Reuss Avusturya-Macaristan'ın İran elçisi Logothetti İran'ın Osmanlı elçisi İhtişamü's-Saltana ve İran Jandarmasından İsveçli subay Domare katıldı. Toplantıda üç temel konuda anlaşmaya varıldı: Azerbaycan'ın ele geçirilmesi Afganistan'a bir heyet gönderilmeden önce tamamlanacak; Almanya'nın Kabil'e bir heyet göndermesi Osmanlı onayıyla kabul edilecek ve Osmanlılar İran'ı ilhak amacı gütmeyecekti.

Ancak, sahadaki gelişmeler, bu uzlaşının kırılgan yapısını kısa sürede ortaya koydu. Irak Cephesindeki savaş gerekçesiyle, Osmanlıların Alman heyetinin İran'a göndermeye çalıştığı silah ve mühimmatları topladığı iddia edildi. Bu durum, İran kamuoyunda Almanya ile Osmanlı arasında İran meselesinde ciddi bir anlaşmazlık ve nüfuz mücadelesi yaşandığı şeklinde yorumlandı. Neticede, Almanya Osmanlılardan bağımsız hareket ederek İran'a kendi heyetini göndermek zorunda kaldı. Bu gelişme, iki müttefik arasındaki nüfuz çatışmasının sertleştiğinin ve İran üzerindeki stratejik rekabetin arttığının en açık göstergesi sayıldı.[1236]

Alman yetkililer, sadece Osmanlılar ile değil, aynı zamanda Şubat 1916'da kurulan Geçici Hükûmet üyeleriyle de çeşitli sorunlar yaşadı. Ettehadiyyeh'e göre, Almanya'nın Kirmanşah Maslahatgüzarı Nadolny ile Nizâmü's-Saltana arasında ciddi bir güven bunalımı vardı. Nadolny, Nizâmü's-Saltana'yı, Ömer Fevzi Bey'in izlediği politikaların etkisi altında kaldığını düşünürken; buna karşılık Nizâmü's-Saltana ise Nadolny'nin, Demokrat lider Süleyman Mirza'nın etkisinde olduğunu ileri sürdü. Bu karşılıklı güvensizlik, Nadolny'nin Nizâmü's-Saltana'nın Osmanlı ve Almanya'ya heyet göndermesini olumsuz değerlendirmesiyle daha da derinleşti. Nadolny, Şâh hükûmetiyle müzakereleri tercih ederken, Nizâmü's-Saltana'nın liderliğinin geçici olduğuna inanıyordu. Bu görüş esasen taraflar arasındaki mali ve askeri anlaşmazlıklardan kaynaklandı. Özellikle Nadolny, Geçici Hükûmet'e hem danışmanlık yapmayı hem de bütçesini denetlemeyi arzuladı. Ancak Geçici Hükûmet'in kabine üyeleri bu talebi reddetti. Nadolny'nin ısrarı üzerine Nizâmü's-Saltana ona şu yanıtı verdi: "İranlılar asla pes etmez, 12 bin jandarma bu savaşa baş koydu. Hepsi

[1235] Muhammed Emin Riyâhî, age, s. 498.
[1236] Pirhüseyin Nezeri, agt, s. 100-103.

çıkarlarından ve her şeyden vazgeçti, her türlü tehlikeye göğüs gerdiler. Hemedan ve Kirmanşah'ta ve başka yerlerde Rus kuvvetlerini alıkoyan ve saldırılarını durduran İranlılar değilse kimdir? İran'a hiçbir yakınlık duymuyor idiniz, neden geldiniz? İran'da işiniz ne? Bu kadar zarar vermeniz ve İranlıları savaşa sürüklemeniz için sizi davet eden mi oldu? Eğer işiniz yoksa tamam, gidin de bari Ruslarla İngilizlerin işini İranlılar bitirsin." [1237]

Ancak burada Safa Bey'in Nizâmü's-Saltana'ya ilişkin eleştirileri ve gözlemleri, özellikle mali meseleler üzerinden verdiği bilgiler, önemli bir bakış açısı sunmaktadır. Nitekim Safa Bey, Albay Bopp ile yaptığı görüşmelerde, Bopp'un Nizâmü's-Saltana'ya aylık 80 bin mark, komutası altındaki 2.700 mücahide 320 bin mark, sonradan toplanan 100 asker için de 10 bin mark ödeme yaptığını, ancak bu ödemelerin hiçbir fayda sağlamadığını ve askerlerin büyük bir kısmının savaş meydanlarından kaçtığını ifade etmişti. Bu durum, Nizâmü's-Saltana'nın liderlik kabiliyeti ve askeri stratejileri konusunda ciddi bir zafiyeti işaret etti. Bu bağlamda, Safa Bey'in Nizâmü's-Saltana'ya güvenilmemesi gerektiği yönündeki görüşü, onun liderlik tarzının ve politikasının sorgulanmasına yol açtı. Safa Bey, özellikle Nizâmü's-Saltana'nın Rus taraftarı Fermanferma ile dünür olmasını, onun ikiyüzlü bir politika izlediği şeklinde yorumladı.[1238]

Bir diğer önemli gözlem ise, Goltz Paşa'nın ifadelerinde kendini göstermektedir. Goltz Paşa, II. Wilhelm tarafından gönderilen demir salib nişanı ve pırlanta saati Nizâmü's-Saltana'ya takdim ettiği sırada, Nizâmü's-Saltana'nın göğsünde Rusların Saint Georges Harp Nişanı'nı gördüğünde oldukça şaşkın bir şekilde şu cümleleri sarf etmişti:

> "Herife hediyeleri verdim. Bir de ne göreyim? Adamın göğsünde Rusların Saint Georges Harp Nişanı takılı duruyor! Gayet tuhaf oldu. Birbirleriyle savaş halindeki iki düşman imparatorluğun harp nişanlarının aynı adamın göğsünde yan yana sallandıklarını görmek garibime gitti. Demek ki Nizâmü's-Saltana iki taraflı çalışıyor, yalnız bize değil, düşmanlarımız olan Ruslara da yardım ediyor ki Çar'ın böyle bir iltifatına nail oldu. Doğrusu şaştım."[1239]

Bu durum, Nizâmü's-Saltana'nın güç dengelerine göre tavır değiştiren bir lider olarak görülmesine neden oldu. Bu da onun güvenilirliğini zedeledi ve İran'ın bağımsızlık mücadelesine olan katkısını sorgulattı.

[1237] Mansoureh Ettehadiyyeh, agm, s. 22-26; Abdülhüseyin Şibani, age, s. 194, 205-208; Yahya Devletâbâdî, age, c. III, s. 313.
[1238] BOA. HR. SYS, 2339/49; *Arşiv Belgelerinde Osmanlı İran İlişkileri*, s. 534-535.
[1239] Sarısaman, S. (2023). *Osmanlı-İran İlişkileri 1914-1918.* Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, s. 428.

Öte yandan Nizâmü's-Saltana'nın Osmanlı askeri ve siyasi temsilcileriyle ilişkileri, özellikle sahada yaşanan anlaşmazlıklarla belirginleşti. Ettehadiyyeh, Nizâmü's-Saltana'nın Ömer Fevzi Bey ile genellikle uyumlu bir ilişki geliştirdiğini, ancak Ali İhsan Paşa ile ilişkilerinin daha karmaşık ve gergin olduğunu belirtmektedir. Ettehadiyyeh'e göre, Nizâmü's-Saltana bir keresinde Ali İhsan Bey için "deli" ifadesini kullanmış ve Enver Paşa'ya şikâyet etmek üzere İstanbul'a gitme niyetini dile getirmişti.[1240] Bu tür açıklamalar, taraflar arasındaki güvensizlik ve anlaşmazlıkların derinliğini gözler önüne sermektedir.

Ali İhsan Bey'in de Nizâmü's-Saltana'ya yönelik eleştirileri oldukça sertti. Nitekim Nizâmü's-Saltana'yı "palavracı" olarak nitelendirren İhsan Bey, onun yanlış ve mübalağalı haberlerle halkı ve çevresini yanıltmaya çalıştığını iddia etmişti. Ayrıca Ali İhsan Paşa, bu sebeplerden ötürü Nizâmü's-Saltana'yı Bakuba'dan kovduğunu aktarmıştı.[1241] Bu durum, Nizâmü's-Saltana'nın askeri liderlik ve yönetim tarzının, özellikle Osmanlı yetkilileri tarafından şüpheyle karşılandığını ve güvensiz bir ortam yarattığını göstermektedir.

Bunun yanı sıra, Nizâmü's-Saltana'nın, Ali İhsan Paşa'nın Hemedan'da aşiretlerden asker topladığı sırada gösterdiği tavır, Osmanlı'nın askeri müdahalelerine karşı duyduğu temkinliliği ortaya koyması açısından önemlidir. Nizâmü's-Saltana, "Osmanlı kumandanı tarafından harbe davet olursanız sakın gitmeyiniz. Çünkü Rusların kuvvetlerinin her tarafta ilerlediğini söylüyorlar. Varsın bir müddet de bitaraf kalalım. Akile bir işaret kafidir"[1242] şeklinde bir uyarıda bulunmuştu. Bu açıklama, Nizâmü's-Saltana'nın Osmanlı'nın stratejik hedeflerinden ve savaşın seyrinden duyduğu endişeleri ve temkinli yaklaşımını yansıtmaktadır.

Nizâmü's-Saltana'nın Alman Elçisi Vassel'e yönelik açıklamaları da dikkat çekicidir. Elçi ile gerçekleştirdiği bir görüşmede, Türklerin İran'ı işgal etme ihtimalinden duyduğu endişeyi dile getirmiştir.[1243] Bunun yanı sıra, Osmanlı Devleti'nin Kirmanşah'tan Kürdistan'a kadar bir telgraf hattı inşa etmeyi teklif etmesi üzerine, Osmanlı müdahalesinin uygun olmayacağını belirtmiş ve bu işin yalnızca İran tarafından gerçekleştirilmesi gerektiğini ifade etmişti.

Osmanlılar ile İranlılar arasındaki önemli meselelerden biri, Ağustos 1916'da Bağdat'ta karara bağlanan İran ordusunun kurulmasıydı. Her ne kadar Nizâmü's-Saltana ile

[1240] Mansoureh Ettehadiyyeh, agm, s. 23.
[1241] Ali İhsan Sabis, age, c. III, s. 185.
[1242] Sadık Sarısaman, age, s. 279.
[1243] Mansoureh Ettehadiyyeh, agm, s. 22.

Fevzi Bey arasında bir yakınlık bulunsa da Fevzi Bey'in İran ordusunun yalnızca Osmanlı subayları tarafından ıslah edilmesini sağlama çabalarına karşı Nizâmü's-Saltana direndi.[1244]

Sahadaki Osmanlı ve Alman yetkilileri ile Nizâmü's-Saltana arasında meydana gelen anlaşmazlıklar ve karşılıklı suçlamalar, özellikle askeri ve stratejik düzeyde, etkili bir iş birliğinin önünde büyük bir engel teşkil etti. Nizâmü's-Saltana'nın Alman yetkilileriyle yaşadığı uyumsuzluklar, savaşın gidişatını etkileyen bir dizi stratejik hataya yol açtı ve bu durum, müttefikler arasında güven sorunlarına sebep oldu. Özellikle farklı taraflarla ilişkiler kurma çabası, sahada tutarlı ve uyumlu bir askeri hareketliliğin sağlanmasında ciddi zorluklar yarattı ve savaşın seyrini doğrudan etkiledi.

Ancak İran kaynaklarına göre, tüm olumsuzluklara rağmen Nizâmü's-Saltana, İran'ın bağımsızlığı, toprak bütünlüğü ve ekonomisi için 20 yıllık bir Osmanlı, Alman ve Avusturya garantisine; İran'ın İngiltere, Rusya ve Fransa ile yaptığı mevcut tüm antlaşmaların ve bu ülkelere verdiği imtiyazların ilgasına ve 20 yıllık bir dönem boyunca İttifak Devletleri ve uyruklarına imtiyaz önceliği tanıyacak bir ittifak antlaşmasına hazır olduğunu belirtti.[1245] Buna karşın Almanlar, İran'ın İtilaf Devletleri'ne harp ilan ederek savaşa katılması durumunda İran'ın bağımsızlığını garanti edeceklerini ifade etti. Şibani ise, Almanların bu talebini, İranlıların Almanların kendi vatanlarına dair net bir politikasının olmadığı düşüncesine bağladı. Almanların İran'a yönelik hedefleri konusunda belirgin ve açık bir tutum sergilemediklerini savundu.[1246]

Sonuç olarak, Nizâmü's-Saltana ile Osmanlı ve Alman askeri ve siyasi temsilcileri arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar nedeniyle Geçici Hükûmet üyeleri ve muhacirler, Türklere mi yoksa Almanlarla mı iş birliği yapacaklarına dair kararsız kaldı.

Ettehadiyyeh'in verdiği bilgilere göre, harp sürecinde Osmanlı ve Almanya hükûmetleri, İran'ın mali talepleriyle başa çıkmakta ve yeterli askeri yardım göndermekte yetersiz kaldı. Kaunitz ile Nizâmü's-Saltana arasındaki antlaşmaya göre, Almanlar ayda 20 bin tümen ödemeyi kabul etti; ancak belirtilen meblağ yalnızca iki kez ödendi.[1247] Dahası, Geçici Hükûmet üyeleri arasındaki fikir ayrılıkları ve sonrasında bu ayrılıkların derinleşmesi, iş birliği eksiklikleri, yönetim ve mali sorunlar, Almanların vaat ettikleri yardımın gelmemesi ve Osmanlı ile Alman yetkilileri arasındaki rekabet, müzakerelerin tıkanmasına neden oldu.

[1244] Ettehadiyyeh, M. (1379). Reza Goli Han Nizâmü's-Saltana (Mekatibat ve Müreselat). Tarih-i İran-Ketâb-ı Siyamek, Tahran, s. 197; Dehkani, agt, s. 133.
[1245] Abdülhüseyin Şibani, age, s. 185-186.
[1246] Abdülhüseyin Şibani, age, s. 194, 205-208.
[1247] Mansoureh Ettehadiyyeh, agm, s. 22.

Çünkü Nizâmü's-Saltana ve Geçici Hükûmet, Almanya'nın sözleşmeyi imzalayacağından emin değildi. Onlara göre, sözleşme imzalanmadan Ruslara ve İngilizlere karşı yapılacak her girişim, yalnızca Almanya ve Osmanlı Devleti'nin lehine sonuç verecekti.

Meseleye ilişkin İstanbul'daki İran Büyükelçisi İhtişamü'l-Saltana da Berlin'deki İran elçisi Hüseyin Goli Han Nevvab'a, Almanların İran lehine açık ve net garantiler vermediği takdirde, müzakere heyetinin Almanya'da kalmasının fayda sağlamayacağını belirtti.[1248] Alman Hariciye Nazırı Zimmermann ise bu mesele hakkında şu açıklamayı yaptı: "Yaptıklarımızdan daha fazlasını yapamayız. Osmanlıların kızmasından ve kıskançlıklarının uyanmasından korkuyoruz. Ancak İran'ın geleceği için iyi niyetlerimizi belirterek, İran'ı çöpe atmayacağız."[1249]

Ancak Fermaiyan'a göre siyasi açıdan, Almanların İran'a ilerlemeye kesin olarak karşı çıktıkları söylenemez; ancak Almanlarla Türkler arasındaki anlaşmazlık, siyasî üstünlük kurma çabasından kaynaklanıyordu. Göç hareketinin ilk aşamasında, görüldüğü üzere, tüm kontrol Almanların elindeydi; Türklerin bu konuda hiçbir müdahalesi yoktu ve sadece yaklaşık üç bin asker göndermişlerdi. Tüm kuvvetler Albay Bopp'un emrindeydi ve siyasî ve propaganda alanındaki tüm bağlantılar tamamen Alman görevlilerin elindeydi; siyasî çizgiyi de bizzat onlar belirliyorlardı. Ancak XIII. Kolordu İran'a yöneldikten sonra Türkler siyasete daha fazla müdahil olmak ve muhacirin liderlerine daha yakın olmak istedi.[1250]

Ancak bu süreçte, Ali İhsan Bey'in komutasındaki XIII. Kolordu, Bağdat'ın işgal edileceği endişesiyle Hemedan'dan öteye geçemedi. Bu durum, Nizâmü's-Saltana ve muhacirlerin Kirmanşah ve Batı İran'da sıkışıp kalmasına yol açtı. Dolayısıyla muhacirlerin Tahran ile olan teması da tamamen kesildi.[1251] İngilizlerin Irak cephesinde ilerlemeye başlaması üzerine, Ali İhsan Paşa'ya İran topraklarını bir an önce tahliye ederek VI. Ordu ile birleşmesi talimatı verildi.

Tüm çabalara rağmen, 11 Mart 1917'de Bağdat İngiliz birlikleri tarafından ele geçirildi. XIII. Kolordu ise İran coğrafyasından geri çekildi. Aynı dönemde ilerleyişini sürdüren Rus ordusu Kirmanşah'ı işgal etti ve Batı İran'daki askeri denge tamamen Rusların denetimine geçti. Mart ayının sonlarına doğru Rus birlikleri Hanekin'e girdi. Kafkas Cephesi'nin sol kanadı Mezopotamya'daki İngiliz kuvvetlerine katıldı ve böylece İran'a yönelik Alman-Osmanlı askeri müdahalesi tehlikesi fiilen ortadan kalktı.

[1248] Abdülhüseyin Şibani, age, s. 198, 210, 220.
[1249] Age, s. 234-235.
[1250] Fermaiyan, s. 195.
[1251] Mansoureh Ettehadiyyeh, age, s. 19

Nizâmü's-Saltana, Kürdistan Eyaleti üzerinden Osmanlı topraklarına sığındı ve Osmanlıların daveti üzerine Haziran 1917'de İstanbul'a geldi. Bu gelişmeyle birlikte Geçici Hükûmet fiilen sona erdi[1252] ve İran'daki İttifak Devletleri destekli siyasi-askeri girişim başarısızlıkla sonuçlandı.[1253]

Nihayetinde Almanlar, İran'daki hata ve eksikliklerini sorgulamaya başladı; iktisat uzmanlarından Profesör Horn adlı bir Alman, Nizamü'l-Saltanat ile görüşme talep etti. Birkaç saat süren görüşme nihayetinde Almanlar İran'daki hatalarını sormuş ve tüm notlarını alarak bu hataların düzeltilmesi için çalışmalar yapılacağına dair açıklama yapmışlardır.[1254] Ancak Sipehr'e göre, Almanya'nın Avrupa'daki fetih dönemi sona ermişti, zira savaşın mali yükü Alman halkı üzerinde ciddi şekilde hissedilmeye başlanmıştı. Amerika'nın savaşa girişi de yeni problemleri beraberinde getirdi.[1255] Rus Devrimi ile ittifak umutları yeniden yeşerse de Osmanlı ve Alman temsilcileri arasındaki mevcut ihtilaflar, özellikle Doğu politikalarında anlaşma sağlamayı zorlaştırdı.[1256] 1918 sonbaharına gelindiğinde ise Osmanlı ve Alman hükûmetleri, savaşın daha fazla sürdürülmesinin imkânsız olduğu kanaatine vardı.

Sonuç olarak I. Dünya Harbi sırasında Osmanlı ve Almanların İran üzerindeki rekabeti, İran'ın iç siyasi dengelerini ve tarafsızlık mücadelesini derinden etkiledi. Her ne kadar Osmanlı ve Almanya müttefik olsa da İran'daki çıkar çatışmaları ve stratejik farklılıklar bölgenin istikrarını bozdu. İranlılar açısından bu durum hem Osmanlı hem de Alman güçlerinin egemenliklerini zedeleyen müdahaleleri olarak görüldü.

Almanlar, savaş sürecinde İran'da etkisini artırmaya çalışırken, Osmanlı'nın bölgedeki kültürel ve dini nüfuzunu zayıflatma yönünde bir politika izledi. Bu iki taraf arasındaki çatışmalar, İranlı yerel yöneticilerin taraf seçimini zorlaştırdı ve İran'da nüfuz mücadelesi derinleşti. Özellikle Nizâmü's-Saltana ve diğer yerel liderlerin iki güç arasındaki çelişkili yaklaşımları, Geçici Hükûmet'in müdahaleler karşısındaki kırılganlığını ortaya koydu.

Almanların İran'a yönelik siyaseti çoğunlukla kendi çıkarlarına odaklanırken, Osmanlı'nın İran'a yönelik yaklaşımı hem askeri hem de manevi boyutlarda İran halkıyla

---

[1252] Bu süreçte Geçici Hükûmet'in tek icraatı kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırılmasıydı. Nitekim Almanların aksine Türklerin kapitülasyonların ilgasını kabul etmesi Geçici Hükûmet'in en büyük başarısı olarak kabul edilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Mansoureh Ettehadiyyeh, age, s. 21.

[1253] Yahya Devletâbâdî, age, c. IV, s. 38, 62; Mihen Pour Siyah, M. A. (1395). *Fedakari der Rah-ı Vatan-Hatırat-ı ez Sefer-i Muhaceret ve Nekş-ı Jandarmeri der Ceng-i Cehani-yi Evvel (H. 1334-1337).* Şiraze Ketâb, Tahran, s. 191.

[1254] BOA. HR. SYS, 2340/42; *Arşiv Belgelerinde Osmanlı İran İlişkileri*, s. 586.

[1255] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 287.

[1256] Meseleye dair Ömer Fevzi Bey açıklamaları için bkz. BOA. HR. SYS, 2340/44; *Arşiv Belgelerinde Osmanlı İran İlişkileri*, s. 595-596.

daha fazla bağ kurmaya yönelikti. Buna rağmen, İran topraklarında hem Osmanlı hem Alman politikaları, İran egemenliği açısından bir tehdit olarak algılandı.

İran açısından, Osmanlı-Alman rekabeti sadece iki dış güç arasındaki çıkar çatışması değil, aynı zamanda İran'ın kendi egemenlik haklarının, toprak bütünlüğünün ve bağımsızlık mücadelelerinin sınandığı bir dönem oldu. Bu durum, İran'da siyasi bölünmelere, yerel liderlerin güç dengelerinde değişikliklere ve halkın dış müdahalelere karşı tepkisine neden oldu.

Sonuç olarak İran, savaşın getirdiği dış müdahaleler ve müttefikler arasındaki uyumsuzluklar nedeniyle bir bakıma "arada kalmış" ve kendi egemenlik mücadelesini sürdürmek zorunda kalan bir saha haline geldi.

Savaşın sonlarına doğru ise İngiliz ve Rusların ilerleyişi ile anlaşmazlıklar Geçici Hükûmet'in dağılmasına yol açtı. Zira İran kaynaklarına göre bu süreçte hem Almanya'nın hem de Osmanlı'nın İran'a yönelik tutumları netlik kazanmadı. İran, müttefiklerinden somut ve güvenilir garantiler alamadı; bu durum, olası bir ittifakı daha da zorlaştırdı. Almanya'nın savaşın mali yükü ve Avrupa'daki fetih umutlarının sona ermesi ise İran için belirsizlikleri artırdı. Savaşın sonlarına gelindiğinde ise hem Osmanlı hem de Alman hükûmetleri, savaşın daha fazla sürdürülmesinin imkânsız olduğuna karar verdi.

9. Osmanlı'nın Savaştan Çekilişi ve İran'daki Yansımaları

İran basını, 1916 yılından itibaren savaşın sona ermesi ve barışa ilişkin haberler yayımlamaya başladı. Ancak bu haberlerde, savaşın sonlanmasına dair çeşitli spekülasyonlar ve tahminler yer aldı; sunulan bilgilerin doğruluğu ise kesinlik taşımadı. Bu bağlamda, barış görüşmelerine ilişkin ilk haberlerden birini veren İrşâd gazetesi, 30 Nisan 1916 tarihli sayısında, Osmanlı Devleti'nin önceki bakanlarından Reşad Bey'in İsviçre'nin başkenti Bern'e giderek İtilaf Devletleri'nin yarı resmi temsilcileriyle bir dizi görüşme gerçekleştirdiğini ve bu görüşmelerde barış müzakereleri önerdiğini aktardı.[1257]

Öte yandan, İrşâd, Ra'd, Hâver ve Asr-ı Cedîd gazeteleri barışa dair haberler aktarırken, sürecin belirsizliklerine de dikkat çekmişti. Özellikle Hâver gazetesinde yayımlanan 1 Haziran 1916 tarihli haberde, küresel savaşın ruh hali ve gerginliğinin sürdüğü, savaşın sıcaklığının devam ettiği vurgulandı. Haberde, hiçbir ittifak ya da müttefik diğerlerini mağlup ya da çaresiz görmüyordu. Bu nedenle, müttefikler ile merkezî güçlerin liderlerinin hem resmi hem de gayri resmî açıklamalarında barış veya uzlaşının mümkün olduğuna dair

[1257] İrşâd (27 Cemaziyelahir 1334/30 Nisan 1916). *Müzakerat-ı Sulh-i Osmanî.* Sene 10, Sayı 59, s. 3.

herhangi bir emare yer almıyordu. Bu bağlamda, barışa yönelik söylemlerin dikkatle analiz edilmesi gerektiği ve dünya çapındaki çatışmanın uzun süre devam edeceği ifade ediliyordu. Ayrıca, savaş alanlarında yakın gelecekte çatışmaların daha da şiddetleneceği ve daha fazla masum insanın hayatını kaybetme tehlikesinin bulunduğu da öngörülmüştü.

Haberde, savaşın sürmesi halinde Almanya, Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan'ın açlık ve yoksulluk gibi zorluklarla karşı karşıya kalması sonucu barış yapmaya zorlanabileceği öne sürülmüştü. Ancak bu barışın tamamen İngiltere'nin egemenlikçi hedeflerine hizmet edeceği ve İngiltere'nin çıkarlarına uygun olacağı da aktarılmıştı. Bu bağlamda, haberde Almanya ve müttefikleri için böyle bir barışın büyük bir sorun teşkil edeceği, çünkü söz konusu ülkeler, onur, haysiyet ve ulusal değerlerini her şeyin önünde tuttuğu belirtilmişti. Savaş, yalnızca askeri bir çatışma olmaktan ziyade, aynı zamanda ulusal onurlarını savunma mücadelesiydi. Bu nedenle, Almanya, Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan'ın onurlarına aykırı bir barışı kabul ederek aşağılanmaktansa her koşulda savaşa devam etmeyi tercih edeceği belirtilmişti.[1258]

1918 yılına gelindiğinde, savaşın beraberinde getirdiği ağır koşullar Osmanlı Devleti'ni siyasi, askeri ve mali açılardan derin biçimde etkilemeye başladı. Bolşevik Devrimi, İttifak Devletleri'nin savaş konusundaki umutlarını bir ölçüde artırdıysa da Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa katılmasıyla birlikte üstünlük kaçınılmaz olarak İtilaf Devletleri'ne geçti. 1918 sonbaharında, Avrupa ve Doğu cephelerindeki askeri gelişmeler belirgin biçimde İtilaf Devletleri lehine sonuçlandı. Özellikle İngiltere'nin başlattığı taarruzlar neticesinde, Osmanlı kuvvetleri Filistin ve Suriye'den geri çekilmek zorunda kaldı. Bu gelişme, İngilizlerin Akdeniz üzerinden İstanbul'u tehdit etmeye başlamasına zemin hazırladı.

Almanya başta olmak üzere, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu İttifak Devletleri, savaşın mağlubiyetle sonuçlanacağını öngörerek barış arayışlarına yöneldi. Ocak 1918'de ABD Başkanı Woodrow Wilson tarafından yayımlanan bildiriyi temel alan Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti, barış koşulları üzerine olumlu düşünceler geliştirdi. Bu süreçte, savaş alanından ilk çekilen devlet Bulgaristan oldu. Makedonya Cephesi'nde uğradığı ağır yenilginin ardından Bulgaristan, 29 Eylül 1918 tarihinde imzalanan Selanik Mütarekesi ile savaştan resmen çekildi. Bulgaristan'ın bu kararı, Osmanlı Devleti'nin Almanya ve Avusturya-Macaristan ile kara bağlantısını kesti ve bu durum, Osmanlı hükûmeti açısından savaşın sürdürülemez hale geldiğini açıkça ortaya koydu. Söz konusu gelişmeleri değerlendiren İran'ın İstanbul elçisi, 8 Ekim 1918 tarihinde İran

[1258] Hâver (29 Recep 1334/1 Haziran 1916). *Suğenan-ı Sulh.* Sene 2, Sayı 40, s. 1-2.

Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği şifreli telgrafta, Bulgaristan'ın savaştan çekilmesinin ardından Osmanlı Devleti'nde siyasi istikrarsızlığın baş gösterdiğini bildirdi.[1259]

İtilâf kuvvetleri, Bulgaristan üzerinden Trakya'ya taarruza hazırlanırken, Talat Paşa hükûmeti, İspanya aracılığıyla İtilâf Devletlerine barış teklifinde bulundu. Ancak, bu teklife olumlu bir yanıt alamadı. Ülkenin karşılaştığı ağır siyasî ve askerî koşullar nedeniyle, Meclis-i Mebusan Talat Paşa hükûmetine güvenoyu vermedi. Artan eleştiriler ve tepkiler karşısında, Talat Paşa 8 Ekim 1918'de istifa etmek zorunda kaldı. Bu süreçte, İran'da da Osmanlı'daki gelişmeler büyük bir dikkatle takip ediliyordu. İran, savaşın gidişatından ve Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor durumdan ciddi şekilde etkilenmekteydi. Özellikle bölgede artan siyasi belirsizlik ve askeri gerilimler, İran'da da çeşitli endişelere yol açmıştı. 11 Ekim 1918'de, İran'ın Londra elçisi, Osmanlı Devleti'nin yenilgisi ve Bulgaristan'daki gelişmelerin ardından, Osmanlı'nın gayri resmi olarak barış teklifinde bulunduğu yönünde yayılan söylentileri İran Dışişleri Bakanlığı'na bildirdi. Ayrıca, diplomatik çevrelerde İstanbul'daki partiler arasında ihtilaflar yaşandığını ve Talat Paşa kabinesinin düştüğüne dair söylentilerin dolaştığını belirtti.[1260]

Talat Paşa hükûmetinin görevi bırakması, İran kamuoyunda büyük yankı uyandırdı. Şibani'ye göre, İttihat ve Terakki yönetiminin istifasında belirleyici olan gelişme, İngiliz birliklerinin Filistin ve Şam'ı işgal etmesiydi.[1261] Bu işgal, Osmanlı Devleti için ciddi bir kayıp anlamına geliyorudu; çünkü bu bölgeler tamamen elden çıkmış ve İstanbul doğrudan tehdit altına girmişti. Dolayısıyla İran kamuoyu, bu gelişmelerin Osmanlı'nın siyasi istikrarını daha da zayıflattığını ve bölgedeki güç dengesini değiştirdiğini değerlendirmişti.

Talat Paşa Hükûmeti'nin istifasının ardından Sultan Vahdettin, yeni kabineyi kurmak üzere Tevfik Paşa'yı görevlendirdi. Bu gelişmeyle ilgili olarak, İran'ın Londra elçisi 14 Ekim tarihli telgrafında, edindiği bilgilere dayanarak Osmanlı yöneticilerinin barış düşüncesine yöneldiğini ve Tevfik Paşa'nın yeni Osmanlı sadrazamı olduğunu bildirdi. Elçi, Tevfik Paşa'nın sadrazamlık görevine getirilmesini bir yöntem değişikliği olarak değerlendirdi. Çünkü savaşın başında Tevfik Paşa, Osmanlı Devleti'nin Londra Büyükelçisi olarak görev yapmıştı. Elçi, Tevfik Paşa'nın İngiltere ile dostane ilişkileriyle tanındığını ve aynı zamanda Osmanlı'nın savaşa katılmasına karşı çıktığını ifade etti.[1262]

[1259] *Güzide-i Esnâd-ı Derya-yı Hazar ve Menatık-ı Şomali İran der-Ceng-i Cehani-yi Evvel,* s. 547-548.
[1260] *Güzide-i Esnâd-ı Derya-yı Hazar ve Menatık-ı Şomali İran der-Ceng-i Cehani-yi Evvel,* s. 551-553.
[1261] Abdülhüseyin Şibani, age, s. 525.
[1262] *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye.* c. VII, s. 815-817.

Ancak Tevfik Paşa, kabineyi kuramayacağını bildirdi. Bunun üzerine Sultan Vahdettin, yeni kabineyi kurma görevini, İttihat ve Terakki politikalarına karşı olan Ahmet İzzet Paşa'ya verdi. Ahmet İzzet Paşa, kabineyi kurar kurmaz barış görüşmelerine hız verdi. Bu doğrultuda, Kût'ül Amâre'de esir alınan İngiliz Generali Townshend'ı kullanarak İngiliz Hükûmeti ile temasa geçti. İran kamuoyu, bu adımı Osmanlı Devleti'nin savaşı sonlandırma konusundaki kararlılığının ve barışa yaklaşan tutumunun bir göstergesi olarak değerlendirdi. Konuya ilişkin olarak, Roma'daki İran elçisi, 24 Ekim 1918 tarihli telgrafında, Amerika ve İngiltere büyükelçileriyle yaptığı görüşmeleri aktardı. Elçi, Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yenilmesi nedeniyle mütareke yapmak zorunda kaldığını ifade ederek Tahran'ı bu konuda açık biçimde bilgilendirdi.[1263]

Bu sırada Ahmet İzzet Paşa'nın girişimleri somut bir sonuç verdi. Amiral Calthorpe, Osmanlı hükûmetine mütareke görüşmeleri için Limni Adası'ndaki Mondros Limanı'na bir heyet gönderilmesini talep etti.[1264] Bu doğrultuda, Bahriye Nazırı Rauf Bey başkanlığında bir heyet oluşturuldu. Heyette, Hariciye Nezareti Müsteşarı Reşad Hikmet Bey ile Erkan-ı Harbiye'den Sadullah Bey de yer aldı. Heyet, belirtilen tarihte Mondros'a ulaştı ve mütareke görüşmelerine katıldı. Yapılan müzakereler sonucunda, 30 Ekim 1918 tarihinde Agamemnon zırhlısında, 25 maddeden oluşan Mondros Mütarekesi imzalandı.[1265] Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, I. Dünya Harbi'nden resmen çekildi ve fiilen savaş durumu sona erdi.

Bu gelişmeyi değerlendiren Şibani ise, "Müttefiklerin talih yıldızı doğdu, İttifakların baht ve saadet güneşi battı." şeklindeki ifadesiyle, İttifak Devletleri'nin mağlubiyetinin boyutunu ve yıkıcı sonuçlarını ortaya koyarken, İtilaf Devletleri'nin zaferinin kaçınılmazlığını da açık biçimde vurguladı. Şibani'nin bu yorumu, savaşın sona erişinin yalnızca Osmanlı Devleti için değil, aynı zamanda küresel güç dengeleri açısından da köklü bir dönüşüm anlamına geldiğini çarpıcı biçimde ortaya koymaktaydı.[1266]

Osmanlı Devleti'nin mütareke sürecine girmesi de İran kamuoyunda çeşitli beklentiler doğurdu ve bu gelişmeler Tahran'daki diplomatik çevrelerde dikkatle takip edildi. Osmanlı'nın savaşta geldiği noktada, özellikle İttifak Devletleri'nin cephelerdeki gerilemesi ve Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi gibi gelişmeler, İran yönetimi ve halkı arasında savaşın

[1263] Age, s. 108-109.
[1264] Abdülhüseyin Şibani, age, s. 528.
[1265] Meseleyi yakından takip eden Çehre-namâ gazetesi ateşkesin tüm maddelerini 60. sayısında yayınladı. Detaylı bilgi için bkz. Çehre-nemâ (1 Rebiülevvel 1337/5 Aralık 1918). *Şerait-i Sulh Beyn-i Osmanî ve Düvel-i Müttefike.* Sayı 60, s. 3-4.
[1266] Abdülhüseyin Şibani, age, s. 528.

sona ereceği yönündeki umutları artırdı. Aynı zamanda, bölgesel dengelerin yeniden şekilleneceği beklentisi de yaygınlık kazandı.

Mondros Mütarekesi'nin imzalandığına dair ilk resmî bilgi, İran Dışişleri Bakanlığı'na 1 Kasım 1918 tarihinde ulaştı. Bu bilgi, Tahran'daki İngiliz Elçisi Percy Cox tarafından gönderilen telgraf aracılığıyla iletildi. Telgrafta, Osmanlı ile İngiltere arasında bir ateşkes antlaşmasının imzalandığı ve hükümlerinin 31 Ekim günü öğle saatlerinden itibaren yürürlüğe girdiği bildirildi. Cox, Tahran'a gönderdiği telgrafta şu ifadelere yer verdi: "Zat-ı âlinize, bugün dost hükûmetten aldığım telgrafa göre, İngiltere ve Osmanlı arasında ateşkes antlaşmasının imzalandığını ve hükümlerinin 31 Ekim günü öğle saatlerinde uygulanmaya başlandığını bildirmekten şeref duyarım." Bu telgrafın hemen ardından, mütareke hükümleri çerçevesinde Osmanlı kuvvetlerinin Kuzeybatı İran'dan derhal çekilmesi gerektiği bilgisi de Tahran'a ulaştı.[1267]

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından İran açısından en dikkat çekici gelişmelerden biri, Osmanlı kuvvetlerinin Kuzeybatı İran'dan çekilmesine ilişkin hükümlerin uygulanmaya başlanması oldu. Nitekim Mütareke'nin 11. maddesi uyarınca, Osmanlı birliklerinin savaş öncesi sınırlara dönmesi öngörülüyordu. Bu madde, İran'ın doğrudan güvenliği ve egemenlik alanı açısından hayati bir öneme sahipti.

İran hükûmeti, tıpkı Brest-Litowsk Antlaşması sürecinde olduğu gibi, Mondros Mütarekesi'ni de kendi çıkarları doğrultusunda değerlendirmeye çalıştı. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'nin İran topraklarından çekilmesi, Tahran yönetimi için en önemli kazanım olarak öne çıktı. Özellikle İran Azerbaycanı'nın derhâl boşaltılmasının öngörülmesi, İran için sembolik ve stratejik açıdan büyük bir anlam taşıyordu.

Bu duruma ilişkin resmî memnuniyet ifadesi, İran Dışişleri Bakanı tarafından Tahran'daki İngiliz Elçisi Percy Cox'a gönderilen 1 Kasım 1918 tarihli cevap telgrafında açıkça dile getirildi. Telgrafta şu ifadelere yer verildi:

> "25 Muharrem 1337 (1 Kasım 1918) tarihli Osmanlı ve İngiltere Devletleri arasında ateşkes antlaşmasına dair yazınız ulaştı. Devlet yetkililerinin antlaşmada Azerbaycan'ın (İran Azerbaycanı) derhal boşaltılmasının özel şart olarak belirlenmesine İran Devleti teşekkürlerini ifade etmektedir. Bu girişimi, bu memlekete yönelik samimi dostluğun ve hayırhahlığın alametlerinden biri olarak görüyor ve büyük bir minnetle karşılıyoruz. Aramızdaki ilişkilerin temelini oluşturan bu yakın dostluğun, tarafların ortak çıkarlarını güvence altına alacak şekilde her zaman devam etmesi ve güçlendirilmesi ümit

[1267] *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye.* c. VII, s. 822-823.

edilmektedir. Son olarak, dostumuzdan İngiltere Kralı'na beklentimizi ifade etmesini rica ediyorum."[1268]

Öte yandan, Fransa'nın Tahran Sefareti de Mondros Mütarekesi'nin imzalandığını İran kamuoyuna duyurdu. Fransız temsilciliği tarafından aktarılan bilgilere göre, mütareke ile birlikte İtilaf Devletlerine ait harp gemilerinin Karadeniz'e serbest geçiş hakkı elde ettiği, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının İtilaf Devletleri'nin denetimine geçtiği ve Osmanlı Devleti'nin elindeki savaş esirlerini derhal serbest bırakmayı kabul ettiği bildirildi. Fransız Sefareti, bu koşulların Mondros Mütarekesi'nin en temel ve belirleyici hükümleri olduğunu vurguladı.[1269] Böylelikle İran'daki diplomatik misyonlar aracılığıyla yapılan bu tür bildirimler, Tahran'da hem resmî çevrelerde hem de kamuoyunda savaş sonrası düzenin nasıl şekilleneceğine dair algının oluşmasında önemli rol oynadı.

Mondros Mütarekesi, I. Dünya Harbi'nin sona erdiğini ve taraflar arasında resmî olarak ateşkesin sağlandığını ilan eden önemli bir dönüm noktasıydı. Bu gelişme, yalnızca İtilaf Devletleri açısından değil, mağlup devletler ve çevre ülkeler nezdinde de derin yankılar uyandırdı. Mütarekenin ilanı, bazı bölgelerde yerel yönetimler ve halk tarafından sevinçle karşılandı; kimi şehirlerde bu tarihi olay çeşitli tören ve kutlamalarla anıldı. Bu bağlamda dikkat çeken örneklerden biri, Bağdat'tan gelen haberlerde yer almaktadır. Bağdat'taki İran Konsolosu tarafından 3 Kasım 1918 tarihinde gönderilen telgrafta, Mondros Mütarekesi'nin kamuoyuna duyurulmasının ardından şehirde oluşan kutlama havası detaylı biçimde aktarıldı. Telgrafa göre, 1 Kasım'da (25 Muharrem) İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında ateşkes ilan edildi. Ertesi gün ise bu gelişmeyi kutlamak amacıyla hükûmet konağı önünde geniş katılımlı bir miting düzenlendi.

Söz konusu mitinge yerel ayan, eşraf ve tüccarların yanı sıra yabancı temsilciler de katıldı. Mitingde General Marshall, ateşkesin ilanını halka hitaben yaptığı bir konuşmayla duyurdu. Konuşmanın İngilizce ve Arapça suretleri basılarak yayımlandı. Kutlamalar üç gün üç gece sürdü; kandiller yakıldı, halk sokaklarda sevinç gösterileri düzenledi.[1270] Bu durum, yalnızca askeri-siyasi bir sürecin sonunu değil, aynı zamanda bölgedeki toplumsal algının ve kamuoyunun bu tür gelişmelere nasıl tepki verdiğini de göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

[1268] *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye.* c. VII, s. 828-829.
[1269] Ahmed Ali Sipehr, age, s. 510.
[1270] *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye.* c. VII, s. 824-827.

Tüm bu gelişmeler yaşanırken, Osmanlı Devleti'nde durum oldukça karmaşık ve sıkıntılı bir hâl aldı. Mütarekenin imzalanmasının ardından, savaşın sona ermesiyle birlikte yaşanan zorluklar ve artan toplumsal huzursuzluk, Osmanlı yönetiminde ciddi bir gerginliğe yol açtı. Özellikle Ahmet İzzet Paşa, mütarekenin ağır şartları nedeniyle yoğun eleştirilere maruz kaldı ve kamuoyunun tepkisi giderek arttı.

Bu bağlamda, İstanbul'daki İran Elçisi, 9 Kasım 1918 tarihinde İran Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir telgrafta, Osmanlı Devleti'ndeki iç karışıklıkları ve yeni kurulan kabinenin istikrarının tehdit altında olduğunu bildirdi. Elçi, Osmanlı hükûmetinde memnuniyetsizliklerin ve siyasî ihtilafların arttığını, ayrıca İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne mütareke dışında ayrı bir antlaşma dayattığına dair duyumlar aldığını aktardı.[1271] İran kamuoyuna göre bu gelişmeler, Osmanlı'nın sadece iç politikada değil, dış ilişkilerde de ciddi belirsizlikler ve yeni sorunlarla karşı karşıya kaldığını gösterdi.

Ahmet İzzet Paşa, mütarekenin ağır koşulları nedeniyle yoğun eleştiriler almış ve artan baskılar sonucunda 11 Kasım 1918'de sadrazamlıktan istifa etmişti. Buna rağmen, barış görüşmelerinin kesintiye uğramaması Osmanlı Devleti için hayati önem taşıyordu; zira bu görüşmeler savaşın sona erdirilmesi ve devletin geleceğinin şekillenmesi açısından belirleyici olacaktı. Bu kritik süreçte, İstanbul'daki İran elçisi 4 Aralık 1918 tarihli bir telgrafla İran Dışişleri Bakanlığı'nı bilgilendirdi. Telgrafta, Osmanlı'nın çeşitli yollarla barış müzakerelerini titizlikle sürdürdüğü vurgulandı. Ayrıca elçi, savaşın iki ya da üç gün içinde sona ermesinin muhtemel olduğunu belirterek, sonuçların daha sonra açıklanacağını bildirdi.[1272]

Nihayetinde, dört yıl boyunca farklı cephelerde savaşan Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak I. Dünya Harbi'nden mağlup ayrıldı. Bu gelişme, yalnızca Osmanlı için değil, İran ve bölge ülkeleri için de derin sonuçlar doğurdu. Şibani'ye göre, savaşın Osmanlı Devleti ve Almanya'nın kesin zaferiyle sonuçlanması İran için olumsuz sonuçlar yaratacaktı. Zira Osmanlıların Almanya ile İran hakkında yapabileceği gizli bir anlaşma kapsamında, Osmanlıların İran'ın özellikle Güney Azerbaycan bölgesine müdahale etmesi mümkün olabilirdi. Bu tür bir müdahale hem İran devleti hem de halkı açısından kabul edilemez ve tehlikeli bir durum teşkil ederdi. Ayrıca, Almanya'nın İran'ın

[1271] *Güzide-i Esnâd-ı Derya-yı Hazar ve Menatık-ı Şomali İran der-Ceng-i Cehani-yi Evvel,* s. 578-579; *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye.* c.VII, s. 830-831.
[1272] *Güzide-i Esnâd-ı Derya-yı Hazar ve Menatık-ı Şomali İran der-Ceng-i Cehani-yi Evvel,* s. 594-594; *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî Devre-i Kacariye.* c.VII, s. 835-836.

çıkarlarına karşı düşman güçlerle anlaşarak ülkeyi daha fazla dış müdahaleye açık bırakması ihtimali de göz ardı edilmemeliydi.

Öte yandan, savaşın taraflardan hiçbirinin kesin zafer kazanmadığı bir orta yol sonucu İran için daha elverişli olabilirdi. Ancak bu durumda, İngiltere ile Osmanlılar arasındaki ilişkilerin nasıl şekilleneceği kritik bir soru olarak ortaya çıkıyordu. Şibani, 1907 tarihli İngiliz-Rus antlaşması çerçevesinde oluşan nüfuz alanlarına benzer şekilde, İngilizler ile Osmanlılar arasında İran'da yeni etki bölgelerinin belirlenmesinin kaçınılmaz olduğunu; bunun ise İranlıların durumunu giderek kötüleştireceğini öngörüyordu. Böylece, İran'ın iç dinamikleri dışarıdan gelen güçlerin rekabeti ve nüfuz mücadeleleri ile daha da karmaşık bir hal alacaktı.

Şibani, İngilizlerin dünya genelinde hakimiyet kurduğunu ve İran'a yönelik politikalarının, siyasi bağımsızlıklarına zarar verebilecek bir boyuta ulaşabileceğini belirtirken, İngiliz siyasetinin zayıf milletleri koruma yönünde bazı resmi söylemleri olduğuna da dikkat çekiyordu. Bu bağlamda, görünüşte bağımsız bir İran'ın İngiltere için daha avantajlı olduğunu; zira böyle bir İran'ın, tam bağımsız olmayan bir İran'dan daha kolay kontrol edilebilir ve yönetilebilir olacağını ifade ediyordu. Ancak İngilizlerin İran'ın siyasi varlığını tamamen ortadan kaldıracak adımlar atmasının, savaşın genel seyri ve uluslararası konjonktür göz önüne alındığında, şu aşamada beklenmediği görüşündeydi.[1273]

Böylelikle Şibani'nin değerlendirmeleri, İran'ın savaş sonrası dönemde ne büyük devletlerin çıkar mücadelesi ne de bölgesel nüfuz rekabetinden bağımsız kalamayacağını gösteriyordu. İran, bu karmaşık dengeler arasında varlığını sürdürmeye çalışırken hem içte hem dışta zorlu bir süreçle karşı karşıya kalacaktı.

Sonuç olarak İran perspektifinden bakıldığında, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Harbi'nden mağlup ayrılması hem bölgesel hem de küresel düzeyde önemli sonuçlar doğurmuştur. Osmanlı'nın savaştan çekilmesiyle birlikte, özellikle Kuzeybatı İran'daki Osmanlı varlığının sona ermesi, İran yönetimi ve halkı için büyük bir rahatlama sağlamıştır. Mondros Mütarekesi'nin 11. maddesi uyarınca Osmanlı kuvvetlerinin İran Azerbaycanı'nı terk etmesi, İran'ın egemenliğini güçlendiren ve ülke içindeki istikrarı artıran bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda İran, daha fazla dış müdahaleden kaçınarak kendi iç işlerine odaklanma fırsatı bulmuş ve bu durum hükûmet kanadında olumlu karşılanmıştır.

[1273] Abdülhüseyin Şibani, age, s. 535-536.

Ancak, Osmanlı'nın savaştan mağlup ayrılması, İran'ın geleceği açısından önemli belirsizlikler ve tehlikeler de barındırmaktaydı. Osmanlı'nın yenilgisi, İran için yalnızca bir rahatlama değil, aynı zamanda savaşın galipleri olan İtilaf Devletleri, özellikle İngiltere'nin bölgede etkilerini artırma amacını da beraberinde getirmişti. Dolayısıyla İran, bu devletlerle ilişkilerini dikkatle yönetmek zorunda kalacaktı. Zira Osmanlı'nın savaştan çekilmesinin ardından İngiltere'nin daha fazla nüfuz kazanması, İran'ın siyasi bağımsızlığını tehdit edebilirdi. Nitekim bazı görüşlere göre, İngiltere'nin İran ile olan ilişkileri giderek daha karmaşık bir hal alacak ve ülkedeki siyasi ve ekonomik belirsizlikler derinleşecekti.

İran için Osmanlı Devleti'nin savaşta mağlup olması, bir yandan Azerbaycan ve diğer stratejik bölgelerdeki Osmanlı varlığının sona ermesiyle olumlu bir gelişme yaratmışken, diğer yandan yeni güç mücadelesi ve diplomatik zorluklarla karşı karşıya kalacağı bir dönemin başlangıcına işaret etmekteydi. Bu dönemde, İran'ın güvenliği ve bağımsızlığı, dünya çapında yaşanan güç değişimlerine bağlı olarak sürekli bir tehdit altında kalmıştı.

SONUÇ

İran kaynaklarına dayalı değerlendirmeler I. Dünya Harbi yıllarında Osmanlı Devleti'nin askeri alanı aşan ideolojik, diplomatik ve sosyopolitik etkiler ürettiğini ortaya koydu. Harbib hemen öncesinde Osmanlı-İran sınırındaki çatışmalar ile büyük güçlerin nüfuz mücadelesi İran kamuoyunda Osmanlı'nın niyetlerine dair tereddütleri artırdı. İran basını, Almanya-Rusya-İngiltere rekabeti bağlamında Osmanlı'nın İran'ı kendi stratejik denklemine dâhil etme arayışını öne çıkardı; böylece şüphe ile hayranlığın eşzamanlı seyrettiği ikili bir algı oluştu.

Avrupa'da savaş patlak verdikten sonra kapitülasyonların tek taraflı kaldırılması başta olmak üzere siyasi ve iktisadi düzenlemeler İran'da hem bağımsızlık ve egemenlik vurgusunu kuvvetlendiren adımlar hem de bölgesel güç dengelerini etkileyen hamleler olarak değerlendirildi. Söz konusu gelişmeler Osmanlı'nın ideolojik-diplomatik etkisinin arttığı yönünde kanaat oluşturdu ise de İran'daki karar vericiler nezdinde ihtiyat payı sürekli korundu.

Osmanlı'nın savaşta izlediği hat ile Karadeniz Hadisesi büyük ölçüde İran'ın tarafsızlık siyaseti, iç istikrarsızlık ve dış baskılar çerçevesinde şekillendi. İran 1 Kasım 1914'te tarafsızlığını ilan etti ancak stratejik coğrafya ile parçalı siyasal yapı nedeniyle bu tutum sahada sürdürülemedi. Böylece savaşın tarafı olan devletlerin İran üzerindeki etkisi genişledi ve ülke rekabet ile müdahalelerin odağına dönüştü.

Osmanlı'nın I. Dünya Harbi'ne girişi İran toplumunda çok boyutlu tepkiler doğurdu. Sık aralıklarla değişen hükûmetler Osmanlı etkisini bir yandan kolaylaştırdı diğer yandan sınırladı. Elit ve halk düzeyinde üç yönelim belirginleşti: tarafsızlıkta ısrar, Osmanlı-Alman eksenine yakın duruş ve İngiltere-Rusya ile iş birliği. Bu çoğul ortamda ilan edilen Cihad-ı Ekber ve halifelik otoritesini seferber etme girişimi beklenen karşılığı üretmedi; nitekim mezhep ayrışması ve Osmanlı'nın siyasal hedeflerine dair kuşkular çağrıların toplumsal etkisini daralttı. Atabât-ı Âliyât uleması ile İranlı Şii âlimlerin farklı fetvaları Osmanlı'nın dinî meşruiyetinin İran'daki Şii toplumu nezdinde sınırlı kabul gördüğünü gösterdi. Bununla birlikte söz konusu fetvalar üzerinden İran'daki Sünni Kürtler, Şii Müslümanlar ve Türk topluluklar üzerinde nüfuz tesis etme çabası İngiliz ve Rus etkisini dengeleme amacı taşıyan bir hamle olarak değerlendirildi; İran makamları bu girişimleri çoğu kez diplomatik kanallardan protesto etti ve faaliyetleri egemenliğe yönelen bir tehdit olarak tanımladı.

Kafkas Cephesi'nde Osmanlı kuvvetlerinin Tebriz'e girişi İran kamuoyunda dönüm noktası sayıldı. Gelişme hem Rus karşıtlığı hem de Osmanlı'nın İran'a dönük muhtemel emelleri bakımından yoğun tartışma meydana getirdi. İran hükûmeti Osmanlı askerî varlığına tepkilerinde zaman zaman tutarsız davrandı; siyasal çıkarlarla uyumlu durumlarda sessiz kalındı. Rauf Bey'in Kirmanşah'taki faaliyetleri işgal şeklinde nitelendirilirken Osmanlı kuvvetlerinin Rus birliklerini Tebriz'den çıkarması olumlu karşılandı ve kimi çevrelerde "kurtarıcı" söylemi güçlendi. Bu çelişkili tutum, içerideki siyasal-toplumsal ayrışmaların ve bölgesel dengeler arasında sıkışan dış politikanın tezahürü idi.

Irak Cephesi'nin İran'a yansımaları da çok boyutlu seyretti. Basra, Şuaybe ve Kut'ta İngilizlere karşı verilen mücadele İran basınında çoğunlukla emperyalizme karşı duruş çerçevesinde sunuldu; fakat bu hat üzerinden İran'da nüfuzu artırma arayışları, hükûmet ve kamuoyunda şüphe uyandırdı. Çanakkale Muharebeleri ise sembolik bir direniş ve İslam dünyasının kalbinin savunulması şeklinde yorumlandı. Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının korunması Osmanlı'ya dönük sınırlı bir hayranlık doğurduysa da bu olumlu algı İran'daki askerî-siyasal faaliyetleri meşrulaştıran bir zemin oluşturmadı.

Güneybatı İran'da Osmanlı-İngiliz mücadelesi ve Afganistan hattına uzanan stratejik teşebbüsler ülkedeki savaş atmosferini daha da gerginleştirdi. Rauf Bey'in yürüttüğü hareketlilik İran içlerine nüfuz arayışı olarak okundu ve geniş tepki doğurdu. Petrol bölgeleri üzerindeki denetim teşebbüsleri karar setinde iktisadi saiklerin de belirleyici olduğu kanaatini kuvvetlendirdi. Kirmanşah-Hemedan hattındaki stratejik merkezlerin sık değişen denetimi egemenliği aşındıran bir seyir olarak görüldü; Osmanlı-Alman eşgüdümünün baskısı hem halkta hem siyasal elitlerde güvensizlik oluşturdu.

1915 sonlarında Rus İran coğrafyasındaki ilerleyişi sırasında Osmanlı-Almanya eğilimli İranlı mültecilerin desteğiyle Loristan Valisi Nizamü's-Saltana liderliğinde kurulan Geçici Hükûmet, savaşın seyrini etkileme iddiası taşıdı. Söz konusu adım İran'ın Osmanlı ile ilişkilerini salt harp koşullarında değil, uzun vadeli stratejik bir çerçevede yeniden tartmasına yol açtı. Enver Paşa'nın temasları "Bağdat İttifakı" türü projeler ve XIII. Kolordu'nun İran'a sevki Osmanlı'nın bölgesel liderlik iddiasını açık biçimde gösterdi; fakat kamuoyunda beklenen karşılık doğmadı. Osmanlı-Alman rekabet eklendiğinde İran, fiilî bir cepheden çok büyük güçlerin hamlelerini test ettiği bir diplomatik satranç alanına dönüştü.

Genel olarak İran perspektifinden bakıldığında Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı yıllarında dinî söylemlerle desteklenen fakat esasen stratejik ve siyasal hedeflere yönelen bir güç olarak algılandı. Halifelik iddiası ve cihat çağrıları mezhep farklılıkları nedeniyle sınırlı

bir yankı buldu. İran'daki askerî varlık çoğunlukla dostane değil müdahaleci bir tutumun göstergesi kabul edildi. Böylece Osmanlı bir yandan Batı'ya karşı direniş odağı, öte yandan İran'ın ulusal egemenliğine yönelen bir tehdit olarak ikili bir konuma yerleşti. Söz konusu algı Osmanlı-İran ilişkilerini güven bunalımına sürükledi ve İran kamuoyunun ihtiyatlı tavrının tarihsel temelini şekillendirdi.

Sonuç itibariye bu tez İran merkezli arşiv, basın, ulema metinleri ve yerel perspektif üzerinden Osmanlı'nın İran siyasetine ilişkin çerçeveyi cepheler arası bir bütünlük içinde yeniden inşa ederek Kafkas, Irak ve Çanakkale hatlarını analitik zeminde bir araya getirdi. Cihat çağrılarının toplumsal karşılığını mezhep ayrılıkları ve egemenlik hassasiyetleri çerçevesinde somut örneklerle sınadı. Tebriz-Kirmanşah-Hemedan hattındaki karar anlarını dönemselleştirdi; petrol sahaları ile ulaştırma güzergâhlarını kapsayan ekonomi-güvenlik boyutunu çözümlemeye dâhil etti. Böylelikle literatürdeki tek yönlü açıklamalar İran kaynaklarının sunduğu veriler ışığında yeniden tartışmaya açıldı. Elde edilen bulgular gelecekte İran yerel arşivleri ve basınına dayalı teferruatlı çalışmalarla mikro ölçekte test edilebilecek bir araştırma zemini oluşturdu ve Osmanlı-İran ilişkilerinin I. Dünya Harbi bağlamında yeniden değerlendirilmesine imkân sağlayan bir yol haritası sundu.

KAYNAKÇA

Â'ine-i Gayb-nemâ (9 Ramazan 1325/18 Ekim 1907).

Abbas, D. M. J. (2012). *Irak'ta Şiî Merciliği'nin Siyasi Rolü.* Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmış Doktora Tezi, Ankara

Abrahamian, E. (1384). *İran Beyn-i Do İnkılab*. (Trc. Ahmed Gul-Muhammedî, Muhammed İbrahim Fettahi Velilayi), Neşrini, Tahran.

Abrahamian, E. (2019). *Modern İran Tarihi*. (Çev. Dilek Şendil), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Ahrar, A. *(1352). Tufan der-İran.* c. I, İntişârât-ı Novin. Tahran,

Ahter (7 Zilkade 1294/13 Kasım 1877). Sayı 62.

Ahter (22 Zilkade 1294/28 Kasım 1877). Sayı 64.

Akasi M. (1350). *Tarih-i Hoy, İntişarat-ı Müessese-i Tarih-i ve Ferheng-i İran.* Tebriz.

Arı, K. (1997). *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi.* Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Arşiv Belgelerinde Osmanlı İran İlişkileri (2010). Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü/Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay. No: 111, Ankara.

Asr-ı Cedîd (1 Safer 1333/19 Aralık 1914). *Esnâd-ı Tarihi Raci' be-Kat'ı Revabıt-ı Devleteyn-i İngiliz ve Osmanî.* Sayı 12, s. 11-12.

Asr-ı Cedîd (12 Zilkade 1332/2 Ekim 1914). *Yaddaşt-ı Hefte.* Sene 1, Sayı 1.

Asr-ı Cedîd (19 Zilkade 1332/10 Ekim 1914). *Yaddaşt-ı Hefte.* Sene 1, Sayı 2.

Asr-ı Cedîd (11 Zilhicce 1332/31 Ekim 1914). *Ketâb-ı Sefid-i Alman-Delayil-i Alman Bera-yı Ceng-i ba-Rusya*. Sene 1, Sayı 5.

Asr-ı Cedîd (18 Zilhicce 1332/7 Kasım 1914). *Yaddaşt-ı Hefte.* Sayı 6.

Asr-ı Cedîd (18 Zilhicce 1332/7 Kasım 1914). Sayı 6.

Asr-ı Cedîd *(*18 Zilhicce 1332/7 Kasım 1914). *Kapitülasyon ve İran.* Sene 1, Sayı 6.

Asr-ı Cedîd (25 Zilhicce 1332/14 Kasım 1914). *Devlet-i Âliye-i Osmanî ve Ceng-i Beyne'l-mileli.* Sayı 7.

Asr-ı Cedîd (2 Muharrem 1333/20 Kasım 1914). *İblağiye-i Sefaret-i Osmanî.* Sayı 8.

Asr-ı Cedîd (16 Muharrem 1333/4 Aralık 1914). Sayı 10.

Asr-ı Cedîd (16 Muharrem 1333/5 Aralık 1914). *İblağiye-i Sefaret-i Kübra-i Osmani*. Sene 1, Sayı 10.

Asr-ı Cedîd (16 Muharrem 1333/5 Aralık 1914). *Kuşun-i Devlet-i Osmanî.* Sayı 10.

Asr-ı Cedîd (16 Muharrem 1333/5 Aralık 1914). *Yaddaştha-yı Hefte.* Sayı 10.

Asr-ı Cedîd (23 Muharrem 1333/11 Aralık 1914). Sayı 11.

Asr-ı Cedîd (1 Safer 1333/19 Aralık 1914). *Tarih-i Dardanel.* Sayı 12.

Asr-ı Cedîd (8 Safer 1333/26 Aralık 1914). *Esnâd-ı Neveştecat-ı Beyn-i Osmanî ve İngilis.* Sayı 13.

Asr-ı Cedîd (22 Safer 1333/9 Ocak 1915). *Der-Dahile.* Sayı 16.

Asr-ı Cedîd (14 Rebiülevvel 1333/30 Ocak 1915). *der-Azerbaycan.* Sayı 18.

Asr-ı Cedîd (28 Rebiülevvel 1333/15 Şubat 1915). *Yaddaşte Hefte.* Sayı 20.

Asr-ı Cedîd (2 Cemaziyelahir 1333/17 Nisan 1915). *Vaziyet-i Nasıri.* Sayı, 29.

Asr-ı Cedîd (9 Cemaziyelahir 1333/24 Nisan 1915). *Evza-ı İstanbul.* Sayı 30.

Asr-ı Cedîd (9 Cemaziyelahir 1333/24 Nisan 1915). *Netice-i Bombardıman-ı Dardanel.* Sayı 30.

Asr-ı Cedîd (16 Cemaziyelahir 1333/1 Mayıs 1915). *Tarih-i ilan-ı Ceng-i Düvel-i Mütehasıme ber-Yekdiğer.* Sene 1, sayı 31.

Asr-ı Cedîd (6 Recep 1333/20 Mayıs 1915). *der-Dardanel.* Sayı 34.

Asr-ı Cedîd (12 Şaban 1333/25 Mayıs 1915). *Memuri-i Osmanî der-Beyn-i nehrin.* Sayı 39.

Asr-ı Cedîd (16 Recep 1333/30 Mayıs 1915). *Dardanel.* Sayı 35.

Asr-ı Cedîd (20 Recep 1333/3 Haziran 1915). *Evza'-ı Gelibolu.* Sayı 36.

Asr-ı Cedîd (20 Recep 1333/3 Haziran 1915). *Tahte'l-bahri der-Dardanel.* Sayı 36.

Asr-ı Cedîd (20 Recep 1333/3 Haziran 1915). *Asitane (İstanbul).* Sayı 36.

Asr-ı Cedîd (12 Şaban 1333/25 Haziran 1915). *Memurin-i Osmanî der-Beyn-i nehrin.* Sayı, 39.

Asr-ı Cedîd (12 Şaban 1333/25 Haziran 1915). *Netice-i Hemele-i be-Dardanel.* Sayı 39.

Asr-ı Cedîd (2 Ramazan 1333/15 Temmuz 1915). *Tenge-i Dardanel Ğayr-i Kabil ‘Abur Est.* Sayı 42.

Asr-ı Cedîd (16 Ramazan 1333/29 Temmuz 1915). *der-Beyn-i nehrin.* Sayı, 48.

Asr-ı Cedîd (25 Ramazan 1333/7 Ağustos 1915). *Müdahale-i Enver Paşa.* Sayı 51.

Asr-ı Cedîd (12 Şevval 1333/24 Ağustos 1915). *Yek Cevan-ı Gayur-ı İranî.* Sene 1, Sayı 57.

Asr-ı Cedîd (16 Şevval 1333/28 Ağustos 1915). *Revabıt-ı Harici-yi İran.* Sayı 59.

Asr-ı Cedîd (26 Şevval 1333/7 Eylül 1915). *der-Gelibolu.* Sene 1, Sayı 63.

Asr-ı Cedîd (30 Şevval 1333/11 Eylül 1915). *İblağiye-i Osmanî.* Sene 1, Sayı 65.

Asr-ı Cedîd (24 Zilkade 1333/4 Ekim 1915). *Kût’ül Amâre.* Sene 2, Sayı 9.

Asr-ı Cedîd (26 Zilkade 1333/7 Ekim 1915). *İdde-i Nüfus-ı Eyalet ve Aşâir ve Kabail-i İran*. Sene 2, Sayı 10.

Asr-ı Cedîd (28 Zilkade 1333/8 Ekim 1915). *der-Beyn-i nehrin.* Sene 2, Sayı 11.

Asr-ı Cedîd (2 Zilhicce 1333/12 Ekim 1915). *Şerh-i Diger.* Sene 2, Sayı 12.

Asr-ı Cedîd (2 Zilhicce 1333/12 Ekim 1915). *Tafsil-i Dardanel.* Sene 2, Sayı 12.

Asr-ı Cedîd (2 Zilhicce 1333/12 Ekim 1915). *Telefat-ı İngilisiha der-Dardanel.* Sene 2, Sayı 12.

Asr-ı Cedîd (2 Zilhicce 1333/12 Ekim 1915). *Vaziyet-i İstanbul der-Vakt-ı Ceng: Raportha-yı Mütezad.* Sene 2, Sayı 12.

Asr-ı Cedîd (15 Safer 1334/23 Aralık 1915). *der-Nezdikiha-yı Bağdat*. Sene 2, Sayı 38.

Asr-ı Cedîd (14 Rebiülevvel 1334/20 Ocak 1916). *Tahliye-i Dardanel*. Sene 2, Sayı 48.

Asr-ı Cedîd (19 Rebiülevvel 1334/25 Ocak 1916). *Mektup ez-İstanbul.* Sene 2, Sayı 50.

Asr-ı Cedîd (22 Rebiülahir 1334/26 Şubat 1916). *Kût’ül Amâre.* Sene 2, Sayı 63.

Asr-ı Cedîd (6 Rebiülahir 1334/10 Şubat 1916). *Tevkif-i Sefir-i Kebir-i Osmanî.* Sene 2, Sayı 56.

Asr-ı Cedîd (2 Cemaziyelevvel 1334/7 Mart 1916). *Raci’ be-Ğudkeşi-i kont Kaunitz.* Sene 2, Sayı 67.

Asr-ı Cedîd (16 Cemaziyelevvel 1334/21 Mart 1916). *Bina-yı Siyaset-i Düvel-i Mütehasıme.* Sene 2, Sayı 72.

Asr-ı Cedîd (16 Cemâziyelevvel 1334/21 Mart 1916). *Kabine-i Sal-e Guzaşte.* Sene 2, Sayı 72.

Asr-ı Cedîd (12 Cemaziyelevvel 1334/21 Mart 1916). *Hatme-i Ameliyat-ı Gelibolu.* Sene 2, Sayı 72.

Asr-ı Cedîd (22 Şevval 1334/22 Ağustos 1916). *Komisyon-u A'zam-ı be-Kirmanşah.* Sene 2, Sayı 133.

Asr-ı Cedîd (25 Şevval 1334/25 Ağustos 1916). *Müfad-ı Do Fıkra-i İlan-ı Monteşire der-Hemedan.* Sene 2, Sayı 134.

Asr-ı Cedîd (27 Zilkade 1334/26 Eylül 1916). *der-Furunet-i Hemedan.* Sene 3, Sayı 10.

Asr-ı Cedîd (25 Safer 1335/21 Aralık 1916). *der-Beyn-i nehrin.* Sene 6, Sayı 41.

Asr-ı Cedîd (8 Cemaziyelahir 1335/1 Nisan 1917). *Eserat-ı Şureş-i Rusyye.* Sene 3, Sayı 80.

Atabaki, T. (2010). Doğu'ya Yöneliş: İran'da Osmanlı İstihbarat Servisinin Faaliyetleri. *İran ve I. Dünya Savaşı-Büyük Güçlerin Savaş Alanı*, (Ed. Touraj Atabaki), (Çev. Gül Çağalı Güven), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Atabaki, T. (2010). I. Dünya Savaşı, Büyük Devletler Arasındaki Çekişmeler ve İran'da Siyasal Toplumun Doğuşu, Touraj Atabaki (Ed.), *İran ve I. Dünya Savaşı-Büyük Güçlerin Savaş Alanı,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Atabaki, T. (2010). Pantürkizm ve İran Milliyetçiliği. *İran ve I. Dünya Savaşı-Büyük Güçlerin Savaş Alanı,* Touraj Atabaki (Ed.), (Çev. Gül Çağalı Güven) Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Attar, A. (2006). *İran'ın Etnik Yapısı.* Divan yayıncılık, Ankara.

Ayaydın, R. (2016). *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin İran'da Cihad-I Ekber Faaliyetleri.* İstanbul Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Bahar, M. Ş. (1387). *Tarih-i Muhtasar: Ahzab-ı Siyasi der-İran: İnkıraz-ı Kacariyye,* c. I-II, Zevvar, Tahran.

Bahar, M. Ş. (1399). Tarihçe-i Se Sal-u Nime-i Ma ve Ceng (1914-1917). Şiraze, Tahran.

Bahtiyari, M., Ferci M. (1398). "Berresi-i Tatbik-i Vakoneş-i Ulema ve Ruhaniyan İran be İşgal-i Keşvar der-Ceng-i Cihani-yi Evvel ve Dovvom". *Fasılname-i İlmi-Pejoheş-i Şi'a-şinasi,* sal: 17, Şomare: 68, Zemistan.

Bâmdâd-ı Rûşen (19 Rebiülahir 1333/6 Mart 1915). *Ceng der-Arabistan.* Sayı 14.

Bâmdâd-ı Rûşen (21 Rebiülahir 1333/8 Mart 1915). *Dardanel ve Teşebbüsat-ı Müttefikin.* Sayı 15.

Bâmdâd-ı Rûşen (21 Rebiülahir 1333/8 Mart 1915). *İstihkâmat-ı Tabi'i ve Masnu'i.* Sayı 15.

Bâmdâd-ı Rûşen (23 Rebiülahir 1333/10 Mart 1915). *Bombardıman-ı Dardanel.* Sayı 16.

Bâmdâd-ı Rûşen (23 Rebiülahir 1333/10 Mart 1915). *Muharebat-ı Sarıkamış.* Sayı 16.

Bâmdâd-ı Rûşen (1 Cemaziyelevvel 1333/17 Mart 1915). *Dardanel Gayr-ı Kabil Tesğir Est.* Sayı 19.

Bâmdâd-ı Rûşen (3 Cemaziyelevvel 1333/19 Mart 1915). *Dardanel Gayr-ı Kabil Mürur Est.* Sayı 20.

Bâmdâd-ı Rûşen (3 Cemaziyelevvel 1333/19 Mart 1915). *der-Etraf-ı Dardanel.* Sayı 20.

Bâmdâd-ı Rûşen (3 Cemaziyelevvel 1333/20 Mart 1915). *Baz-Mesele-i Dardanel.* Sayı 20.

Bâmdâd-ı Rûşen (11 Cemaziyelevvel 1333/27 Mart 1915). *İblağiye-i Osmanî.* Sayı 21.

Bâmdâd-ı Rûşen (16 Cemaziyelevvel 1333/1 Nisan 1915). *Bombardıman-ı Dardanel ve Muvaffakiyet-i Osmaniha.* Sene 1, Sayı 35.

Bâmdâd-ı Rûşen (16 Cemaziyelevvel 1333/1 Nisan 1915). *Matbuat-ı Kafkas: Baz Mesele-i Dardanel.* Sene 1, Sayı 23.

Bâmdâd-ı Rûşen (27 Cemaziyelevvel 1333/12 Nisan 1915). *İtminan-ı Muvaffakiyet-i Osmanîha.* Sene 1, Sayı 27.

Bâmdâd-ı Rûşen (29 Cemaziyelevvel 1333/14 Nisan 1915). *Levazım-ı Harbiye-i Taze ve Osmanîha.* Sene 1, Sayı 28.

Bâmdâd-ı Rûşen (2 Recep 1333/17 Nisan 1915). *Levazım-ı Ceng-i Osmanîha Kamilen Tehiye Şude.* Sene 1, Sayı 29.

Bâmdâd-ı Rûşen (6 Cemaziyelahir 1333/21 Nisan 1915). *A'zam-ı Asker-i Cedidi-i Alman be-Türkiye.* Sene 1, Sayı 31.

Bâmdâd-ı Rûşen (13 Cemaziyelahir 1333/27 Nisan 1915). *Pişnehad-ı Kumandan-ı Osmanî.* Sene 1, Sayı 34.

Bâmdâd-ı Rûşen (18 Cemaziyelahir 1333/3 Mayıs 1915). *Ahbar-ı Mühimme-i Ceng.* Sene 1, Sayı 36.

Bâmdâd-ı Rûşen (25 Recep 1333/9 Haziran 1915). *Mütareke der-Dardanel.* Sene 1, Sayı 51.

Bâmdâd-ı Rûşen (10 Şaban 1333/23 Haziran 1915). *Arapha der-Dardanel.* Sene 1, Sayı 57.

Bâmdâd-ı Rûşen (27 Şaban 1333/10 Temmuz 1915). *İnhidam-ı Kabine-i Aynü'd-Devle.* Sene 1, Sayı 64.

Bâmdâd-ı Rûşen (13 Ramazan 1333/26 Temmuz 1915). *Kuva-yı Cedidi-i Osmanî.* Sene 1, Sayı 70.

Bâmdâd-ı Rûşen (15 Ramazan 1333/28 Temmuz 1915). *Telefat-ı İngilis der-Dardanel.* Sene 1, Sayı 71.

Bâmdâd-ı Rûşen (25 Ramazan 1333/7 Ağustos 1915). *Telefat-ı İngilisiha der-Dardanel.* Sene 1, Sayı 73.

Bâmdâd-ı Rûşen (18 Şevval 1333/30 Ağustos 1915). *Atiye-i İran ve Akaid-i Muhtelif.* Sene 1, Sayı 82.

Bâmdâd-ı Rûşen (27 Şevval 1333/8 Eylül 1915). *Telgraf-ı Dahiliye: Vürud ve Hareket-i Ayetullah.* Sene 1, Sayı 86.

Bâmdâd-ı Rûşen (30 Şevval 1333/11 Eylül 1915). *der-Dardanel.* Sene 1, Sayı 87.

Bâmdâd-ı Rûşen (30 Şevval 1333/11 Eylül 1915). *İblağiye-i Osmanî.* Sene 1, Sayı 87.

Bâmdâd-ı Rûşen (16 Zilkade 1333/25 Eylül 1915). *Tevkif-i Tevfik Bey.* Sene 1, Sayı 94.

Bâmdâd-ı Rûşen (2 Zilhicce 1333/11 Ekim 1915). *İran ve İngilisiha.* Sene 1, Sayı 100.

Bâmdâd-ı Rûşen (6 Zilhicce 1333/16 Ekim 1915). *İran ve Rusha.* Sene 1, Sayı 102.

Bâmdâd-ı Rûşen (24 Zilhicce 1333/3 Kasım 1915). *Evza-ı Fars.* Sene 1, Sayı 109.

Bamdâd-ı Rûşen (20 Zilhicce 1333/8 Kasım 1915). *Vürud-ı Kuşûn be-Bağdat.* Sene 1, Sayı 111.

Bayur, Y. H. (1991). *Türk İnkılâbı Tarihi*. c. III, Kısım II-III, TTK Yayınları, Ankara.

Beydilli, K. (1991). Bağdat Demiryolu. *TDV İslam Ansiklopedisi,* c. 4, İstanbul.

BOA, DH. EUM. KLU. 7/22.

BOA, DH. EUM. VRK. 13/28.

BOA, DH. EUM.2.Şb. 2/30.

BOA, DH. EUM.2.Şb. 2/34.

BOA, DH. EUM.2.Şb. 3/69.

BOA, DH. ŞFR. 471/44.

BOA, DH. ŞFR. 474/80.

BOA, DH. ŞFR. 51/229.

BOA, DH. ŞFR. 53/31.

BOA, DH. ŞFR. 53/31.

BOA, HR. MKT. 36/75.

BOA, HR. SYS. 2337/6-3.

BOA, HR. SYS. 2337/9_47-48.

BOA, HR. SYS. 2339/103.

BOA, HR. SYS. 2339/46.

BOA, HR. SYS. 2339/49.

BOA, HR. SYS. 2339/92.

BOA, HR. SYS. 2340/17.

BOA, HR. SYS. 2340/42.

BOA, HR. SYS. 2340/44.

BOA, HR. SYS. 2340/44.

BOA, HR. SYS. 2340/60.

BOA, HR. SYS. 2340/65.

BOA, HR. SYS. 2341/15.

BOA, HR. SYS. 2362/3-14.

BOA, HR. SYS. 2422/11.

BOA, HR. SYS. 2456/29.

BOA, HR. SYS. 704/7.

BOA, HR. SYS. 720/11.

BOA, HR. SYS. 720/11.

BOA, Y.A.HUS. 353/28.

BOA, Y.A.HUS. 357/124.

BOA, Y.PRK. ASK. 115/6.

BOA, Y.PRK. BŞK. 38/16.

Cevadî, Ş. (1350). *Tebriz ve Piramun.* Bünyad-ı Rıza Şah Pehlevi, Tebriz, s. 602.

Çehre-nemâ (1 Şevval 1332/23 Ağustos 1914). *Ezdiyad-ı Kuvve-i Derya-i Osmanî.* Sayı 17, s. 13-14.

Çehre-nemâ (1 Zilhicce 1332/21 Ekim 1914). *Osmanlı Ülkesindeki Yabancı İmtiyazları Lağvetti*. Sene 11, Sayı 19.

Çehre-nemâ (1 Cemaziyelahir 1333/15 Nisan 1915). *İran ve bi-tarafi-i (Hiyad) İran.* Sene 12, Sayı 22.

Çehre-nemâ (1 Rebiülevvel 1337/5 Aralık 1918). *Şerait-i Sulh Beyn-i Osmanî ve Düvel-i Müttefike.* Sayı 60.

Dailami P. (2010). "Reşt Popülistleri: Panislamizm ve İttifak Devletleri'nin Rolü". *İran ve I. Dünya Savaşı: Büyük Güçlerin Savaşa Alanı,* (Ed. Touraj Atabaki), (Çev Gül Çağalı Güven), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Dehkani, R. (1387). *Revabıt-ı İran ve Osmanî ez-İnkılab-ı Meşrutiyet ta Payan-ı Ceng-i Cehâni-yi Evvel (K. 1324-1336)*. Isfahan Üniversitesi, Edebiyat ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Isfahan.

Dehkani, R. (1388). Diplomasi der-Teb'id-i Münasebat-ı Diplomatiki Devlet-i Muhacirin ba-Devlet-i Osmani der-Ceng-i Cehâni-yi Evvel. *Fasılname-i Tarih- Revabıt-ı Hariciye*, Sayı 38-39.

Devletâbâdî, Y. (1361). *Hayât-ı Yahya.* c. IV. İntişârât-ı Attar, Tahran.

Dinç, M. E. (1998). *Halil (Kut) Paşa'nın Askerî ve Siyâsî Fââliyetleri*. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

Erat, M. (2008). *Çanakkale Savaşlarında Deniz Harekâtı*. Çanakkale Tarihi, c. IV, İstanbul.

Ettehadiyyeh, M. (1379). Reza Goli Han Nizamü's-Saltana (Mekâtibat ve Müreselât). Tarih-i İran-Ketâb-ı Siyamek, Tahran.

Ettehadiyyeh, M. (2010). İran Geçici Hükümeti. *İran ve I. Dünya Savaşı: Büyük Güçlerin Savaş Alanı,* Touraj Atabaki (Ed.), (Çev. Gül Çağalı Güven) Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Fahrani İ. (1357). *Serdar-ı Cengel.* Sâzıman-ı İntişarat-ı Cavidan, Tahran.

Ferimani, E. M. (1382). *Esnâd-ı Huzur-ı Biganegan der Şark-ı İran*. Sazımân-ı Kitaphaneha Müzeha ve Merkez-i Esnâd-ı Ostan Kuds-i Rezavi, Meşhed.

Ferman Fermaiyan A. M. (2007). *Ceng-i İngiliz ve Osmanî der Beyn-i nehrin 1914-1918 ve Avakıb-ı An der İran.* (Haz. Mansoureh Ettehadieh, Behmen Ferman, Mostafa Zamani-Nia), Ketâb-ı Siyamek, Tahran.

Görgülü, İ. (1993). *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922.* Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.

Görgün, H. (2012). "el-Urvetü'l-Vüskā". *TDV İslam Ansiklopedisi,* c. 42, İstanbul.

Güzide-i Esnâd-ı Derya-yı Hazar ve Menatık-ı Şomali İran der Ceng-i Cehâni-yi Evvel (1374). (Haz. Muhammed Nadir Nasiri Makdem), Müessese-i Çap ve İntişârât-ı Vezerat-ı Umûr-ı Hariciye, Tahran,

Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmani Devre-i Kacariye (1369-1375). c. I, II, III, IV, V, VI, VII, Defter-i Mütalaat-ı Siyasi ve Beyne'l-mileli-Vezerat-ı Umûr-u Hariciye-i Cumhuri-i İslamî-i İran**,** Tahran.

Hablü'l Metin (29 Rebiülevvel 1325/12 Mayıs 1907). Sayı 13.

Hablü'l Metin (23 Cemaziyelahir 1332/18 Mayıs 1914). *Hitam-ı Karze-i Bordek-i Osmanî.* Sayı 2.

Hablü'l Metin (27 Zilhicce 1332/16 Kasım 1914). *Devlet-i Osmani ve Ceng-i Kununî.* Sayı 27.

Hablü'l Metin (27 Zilhicce 1332/16 Kasım 1914). *İran ve Ceng-i Kununi.* Sayı 27.

Hâver (23 Şevval 1332/14 Eylül 1914). *Ref'i ve İlgâ-yı İmtiyâzât-ı Ecnebiye.* Sene 1, Sayı 1.

Hâver (2 Zilkade 1332/22 Eylül 1914). *Harb-i Umumî: Harb-i Umumî ve Vaziyet-i Devlet-i Osmanî.* Sene 1, Sayı 2.

Hâver (2 Zilkade 1332/22 Eylül 1914). *Ref'i ve İlgâ-yı İmtiyâzât-ı Ecnebiye.* Sene 1, Sayı 2.

Hâver (11 Zilkade 1332/1 Ekim 1914). *Besteşuden-i Tenge-i Dardanel.* Sene 1, Sayı 3.

Hâver (11 Zilkade 1332/1 Ekim 1914). *Kapitülasyon ya İmtiyâzât-ı Ecanib der-İran: Kabıl-ı Teveccüh-ı Cenab-ı Aka-yı Zikâü'l Mülk Vezir-i Adliye*. Sene 1, Sayı 3.

Hâver (18 Zilkade 1332/8 Ekim 1914). *Lecacet-i Franseviyan.* Sene 1, Sayı 4.

Hâver (18 Zilkade 1332/8 Ekim 1914). *Tezyin-i Resm-i Gümrük.* Sene 1, Sayı 4.

Hâver (18 Zilkade 1332/8 Ekim 1914). *Tezyin-i Resm-i Gümrük.* Sene 1, Sayı 4.

Hâver (16 Zilhicce 1332/5 Kasım 1914). *Alem-i İslâm ve Mezalim-i Rus: Hadise-i Bahr-i Siyah.* Sene 1, Sayı 8.

Hâver (23 Zilhicce 1332/12 Kasım 1914). *Hamiyet-i Ulemâ ve Müçtehidin-i Kiram.* Sene 1, Sayı 9.

Hâver (23 Zilhicce 1332/12 Kasım 1914). *İran bi-taraf ne-Hahed Mand.* Sene 1, Sayı 9.

Hâver (30 Zilhicce 1332/19 Kasım 1914). *Suret-i Beyanname Est ki ez-Canib-i Müçtehidin-i Kiram-ı Atabât-ı Âliyât be-Umûm Müslüman Isdar Kerdide Est*. Sene 1, Sayı 10.

Hâver (30 Zilhicce 1332/19 Kasım 1914). *Suret-i İrade-i Seniyye-i Sultani der-Husus-ı İ'lan-ı Harp be-İ'tilaf-ı Müselles.* Sene 1, Sayı 10.

Hâver (30 Zilhicce 1332/19 Kasım 1914). *Tezahürat ve Tecelliyat-ı İslamî.* Sene 1, Sayı 10.

Hâver (21 Muharrem 1333/9 Aralık 1914). *Hemayet ve Müzahirat-ı Şiîyan-ı Irak.* Sene 1, Sayı 13.

Hâver (5 Safer 1333/23 Aralık 1914). *Hissiyat-ı İslami İraniyan-ı Erzurum.* Sene 1, Sayı 15.

Hâver (20 Safer 1333/7 Ocak 1915). *Vaziyet-i Ceng-i Umûmi.* Sene 1, Sayı 17.

Hâver (4 Rebiülevvel 1333/20 Ocak 1915). *Fetva-yı Şerife-i Cihad cümle Müçtehidin-i Azam.* Sene 1, Sayı 19.

Hâver (11 Rebiülevvel 1333/27 Ocak 1915). *Te'siri Cihad der-İran.* Sene 1, Sayı 20.

Hâver (25 Rebiülevvel 1333/10 Şubat 1915). *Vaziyet-i Ceng-i Umûmî.* Sene 1, Sayı 22.

Hâver (10 Rebiülahir 1333/25 Şubat 1915). *Haberha-yı Memalik-i İslam: İran.* Sene 1, Sayı 24.

Hâver (10 Rebîülahir 1333/25 Şubat 1915). *Umûmi Harbin Durumu: Cihad-ı Ekber-İtilaf-ı Müselles*. Sene 1, Sayı 24.

Hâver (10 Rebiülahir 1333/25 Şubat 1915). *Menşûr Hücce-i İslam.* Sene 1, Sayı 24.

Hâver (17 Rebiülahir 1333/3 Mart 1915). *Vaz'ı Coğrafi-i Dardanel.* Sene 1, Sayı 25.

Hâver (17 Rebiülahir 1333/4 Mart 1915). *Haberha-yı Memalik-i İslam: İran.* Sene 1, Sayı 25.

Hâver (25 Rebiülahir 1333/ 11 Mart 1915). *İcmal-i Siyasi.* Sene 1, Sayı 26.

Hâver (25 Rebiülahir 1333/ 11 Mart 1915). *Vaziyet-i Ceng-i Umûmi,* Sene 1, Sayı 26.

Hâver (9 Cemaziyelevvel 1333/ 25 Mart 1915). *İcmal-i Siyasi.* Sene 1, Sayı 28.

Hâver (7 Cemaziyelahir 1333/22 Nisan 1915). *Haberha-yı Memalik-i İslâm: İran.* Sene 1, Sayı 32.

Hâver (7 Cemaziyelahir 1333/22 Nisan 1915). *Vaziyet-i Ceng-i Umûmi: Cihad-ı Ekber-İtilaf-ı Müselles.* Sene 1, Sayı 32.

Hâver (14 Cemaziyelahir 1333/29 Nisan 1915). *Haberha-yı Memalaik-i İslami.* Sene 1, Sayı 33.

Hâver (28 Cemaziyelahir 1333/13 Mayıs 1915). *Umûmî Harbin Durumu: Cihad-ı Ekber-İtilaf-ı Müselles.* Sene 1, Sayı 35.

Hâver (12 Recep 1333/27 Mayıs 1915). *Vaziyet-i Ceng-i Umumî: Ceng-i Osmanî-Üçlü İtilaf*. Sene 1, Sayı 37.

Hâver (11 Şaban 1333/24 Haziran 1915). *Teklif-i Ma Çıst?.* Sene 1, Sayı 41.

Hâver (15 Şevval 1333/26 Ağustos 1915). *Mektub-ı Dardanel.* Sene 2, Sayı 2.

Hâver (5 Zilhicce 1333/14 Ekim 1915). *Vaziyet-i Coğrafya-i Abna-yı Dardanel.* Sene 2, Sayı 9.

Hâver (11 Muharrem 1334/19 Kasım 1915). *İran.* Sene 2, Sayı 14.

Hâver (16 Safer 1334/24 Aralık 1915). *Zafer ve Firûzi.* Sene 2, Sayı 19.

Hâver (30 Safer 1334/6 Ocak 1915). *Alem-i İslâm.* Sene 2, Sayı 21.

Hâver (21 Rebiülevvel 1334/27 Ocak 1916). *Fetva-yı Hazreti Hüccetü'l-İslam Kumşehi.* Sene 2, Sayı 24.

Hâver (6 Rebiülahir 1334/11 Şubat 1916). *Tan ve Hâver.* Sene 2, Sayı 25.

Hâver (11 Cemaziyelevvel 1334/16 Mart 1916). *Evza'-ı Ceng.* Sene 2, Sayı 30.

Hâver (3 Cemaziyelahir 1334/7 Nisan 1916). *Evza'-ı Ceng.* Sene 2, Sayı 32.

Hâver (1 Recep 1334/4 Mayıs 1916). *Kût'ül Amâre.* Sene 2, Sayı 36.

Hâver (8 Recep 1334/11 Mayıs 1916). *Vaziyet-i Ceng.* Sene 2, Sayı 37.

Hâver (29 Recep 1334/1 Haziran 1916). *Suğenan-ı Sulh.* Sene 2, Sayı 40.

Hâver (7 Şaban 1334/7 Haziran 1916). *Enver Paşa der-Irak.* Sene 2, Sayı 41.

Hâver (21 Şaban 1334/23 Haziran 1916). *Ceng-i Osmanî ve Rus.* Sene 2, Sayı 43.

Hâver (5 Ramazan 1334/6 Temmuz 1916). *Evza-ı Ceng.* Sene 2, Sayı 45.

Hâver (30 Ramazan 1333/11 Ağustos 1915). *Evza-i İran.* Sene 1, Sayı 48.

Hâver (30 Ramazan 1333/11 Ağustos 1915). *Mektub-ı Dardanel.* Sene 1, Sayı 48.

Hâver (30 Zilhicce 1332/19 Kasım 1914). *Farize-i Cihad-ı Mukaddes-İttihad-ı Kâffe-i Müslimin.* Sene 1, Sayı 10.

İlmiyye Salnâmesi, (1334), Matbaa-i Amire, İstanbul.

İnalcık, H. (2000). İmtiyâzât. *TDV İslam Ansiklopedisi,* c. 22, İstanbul.

İran ve Ceng-i Cehâni-yi Evvel: Esnâd-ı Vezerat-ı Dâhile (1381). (Haz. Kaveh Bayat), Sazımân-ı Esnâd-ı Milli, Tahran.

İrşâd (18 Safer 1333/5 Ocak 1915). *ez-Bi-terefi Çe Didem-ba-Bi-terefi Çe Bayed Kerd.* Sene 9, Sayı 14.

İrşâd (6 Rebiülahir 1333/21 Şubat 1915). *Ceng-i der-Nasıri.* Sene 9, Sayı 31.

İrşâd (10 Rebiülahir 1333/25 Şubat 1915). *İblağiye-i Osmanî.* Sene 9, Sayı 34.

İrşâd (27 Cemaziyelevvel 1333/12 Nisan 1915). *Bombardıman-ı Dardanel.* Sene 9, Sayı 50.

İrşâd (18 Şaban 1333/ 1 Temmuz 1915). *Tafsil-i Ceng-i Kirind.* Sene 9, Sayı 81.

İrşâd (21 Şaban 1333/ 4 Temmuz 1915) Hatme-i Gaile-i Kirmanşahan. Sene 9, Sayı 82.

İrşâd (21 Şaban 1333/4 Temmuz 1915). *Eserat-ı Hükm-i Cihad.* Sene 9, Sayı 82.

İrşâd (29 Şaban 1333/12 Temmuz 1915). *der-Dardanel.* Sene 9, Sayı 86.

İrşâd (19 Şevval 1333/30 Ağustos 1915). *Telgraf-ı Savletü'd-Devle.* Sene 9, Sayı 104.

İrşâd (17 Zilkade 1333/ 26 Eylül 1915). *Aya İran bi-Taraf Est?.* Sene 9, Sayı 113.

İrşâd (19 Zilkade 1333/ 28 Eylül 1915). *Raci-i be-Yaddaşt-ı Osmanî.* Sene 9, Sayı 114.

İrşâd (24 Zilkade 1333/3 Ekim 1915). *der-Dardanel.* Sene 9, Sayı 115.

İrşâd (3 Safer 1334/11 Aralık 1915). *ez-Taraf-ı Sefaret-i Kübra-yı Osmanî Reside Est.* Sene 10, Sayı 3.

İrşâd (5 Rebiülevvel 1334/11 Ocak 1916). *İllet-i Tahliye-i Dardanel.* Sene 10, Sayı 19.

İrşâd (9 Rebiülahir 1334/13 Şubat 1916). *Raci' be-Sefir-i Kebir-i Osmanî.* Sene 10, Sayı 30.

İrşâd (14 Rebiülahir 1334/18 Şubat 1916). *Raci' be-Sefîr-i Kebir-i Osmanî.* Sene 10, Sayı 32.

İrşâd (16 Cemaziyelevvel 1334/21 Mart 1916). *Kuşûn-ı Rus der-Hanekin.* Sene 10, Sayı 46.

İrşâd (27 Cemaziyelahir 1334/30 Nisan 1916). *Müzakerat-ı Sulh-i Osmanî.* Sene 10, Sayı 59.

İrşâd (13 Recep 1334/16 Mayıs 1916). *be-Münasebet-i Muvaffakiyet-i Osmanî der-Beyn-i nehrin.* Sene 10, Sayı 68.

İrşâd (28 Ramazan 1334, 29 Haziran 1916). *Matbuat: Vekâyi-ı Mühimme-i Furunet-i Beyn-i nehrin ve İran.* Sene 10, Sayı 99.

İrşâd (18 Şevval 1334, 18 Ağustos 1916). *İblağiye-i Osmanî.* Sene 10, Sayı 109.

Kallek, C. (2000). İmtiyâzât. *TDV İslam Ansiklopedisi,* c. 22, İstanbul, ss. 242-245.

Kânûn-ı Esâsî (20 Zilkade 1315/12 Nisan 1898). *İttihad-ı İslâm*.

Kanûn-ı Esâsi, (1338-1340). TBMM Matbaası.

Karabekir, K. (1937). *Cihan Harbi'ne Neden Girdik Nasıl Girdik Nasıl İdare Ettik.* c. II, İstanbul.

Karadeniz, Y. (2019). İran'da Nasırüddin Şah ve Muzafferüddin Şah Dönemlerinde İngiltere ve Rusya'ya Verilen İmtiyazlar (1848-1906). *Asia Minor Studies,* c. 7, Sayı 2. ss. 231-243.

Karal, E. Z. (2007). *Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907*. c. VIII. 6. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Kashani-Sabet, F. (2018). *Sınır Kurguları-İran Ulusunun Şekillenmesi (1804-1946)*. (Çev.) Duygu Şendağ, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Kaveh (18 Rebiülevvel 1334/24 Ocak 1916). Sene 1, Sayı 1.

Kaveh (18 Rebülevvel 1334/24 Ocak 1916). *Dardanel.* Sene 1.

Kaveh (18 Rebiülevvel 1334/24 Ocak 1916). *Ahbar-ı Ahire.* Sene 1, Sayı 1.

Kaveh (3 Rebiülsani 1334/8 Şubat 1916). *Şikest-i Cedidi-i İngiliz der-Irak.* Sene 1, Sayı 2.

Kaveh (14 Ramazan 1334/15 Temmuz 1916). *Ferec Ba'de ez-Şiddet.* Sene 1, Sayı 10.

Kaveh (14 Ramazan 1334/15 Temmuz 1916). *Şikest-i Rusha der-İran.* Sene 1, Sayı 10.

Kaveh (15 Şevval 1334/15 Ağustos 1916). *Ba'de ez-Kirmanşah Hemedan.* Sene 1, Sayı 11.

Kaveh (17 Zilkade 1334/15 Eylül 1916). *Ahbar-ı Ahire-i İran.* Sene 1, Sayı 12.

Kaveh (17 Zilkade 1334/15 Eylül 1916). *İttihad-ı Menafi-i İran ve Osmanî.* Sene 1, Sayı 12.

Kaveh (17 Zilhicce 1334/15 Ekim 1916). *Ahbar-ı Ahire-i İran.* Sene 1, Sayı 13.

Kaveh (18 Muharrem 1335/15 Kasım 1916). *Ahbar-ı Ahire-i İran.* Sene 1, Sayı 14.

Kaveh (22 Rebiülsani 1335/15 Şubat 1917). *Meydan-ı Ceng Kafkas ve İran ve Irak-ı Arap.* Sene 2, Sayı 18-19.

Kaveh (26 Şevval 1335/15 Ağustos 1917). *İçtima'-ı Stockholm.* Sene 2, Sayı 22.

Kaveh (3 Rebiülahir 1334/8 Şubat 1916). *Telefat-ı Müttefikin ve Ğenaim-i Osmanî.* Sene 1, Sayı 2.

Kaveh (5 Safer 1335/1 Aralık 1916). *Navid-i Sultanî.* Sene 1, Sayı 15.

Kaveh (5 Rebiülevvel 1335/1 Ocak 1917). *Hüsn-i Eser-i Fütuhat-ı Kuşun-ı İslami-i Osmanî.* Sene 1, Sayı 17.

Kavousi Araghi, M. H., Salehi, N. (1375). *Cehadiyye: Fetavi-i Cehadiyye-i Ulema ve Meraci-i A'zam der-Ceng-i Cehâni-yi Evvel*. Vezerat-ı Umur-ı Hariciye, Müessese-i Çap ve İntişârât, Tahran.

Kaymakami R. G. (1398). *Vekayi-i Garb-ı İran der-Ceng-i Evvel-i Cehâni: Sahne-i Karzar ve Ğarş-ı Topha (Şaban 1333-Şaban 1334 Hicri) Yaddaştha-yı Nizamî Rıza Goli Kaymakami.* (Haz. Syros Saidvendiyan), İntişârât-ı Şiraze, Tahran.

Kazemzadeh, F. (1951). *The Struggle for Transcaucasia (1917-1921)*. Philosophical Library, New York.

Keleşyılmaz, V. (2012). "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Afganistan'a Yönelik Girişimleri". *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi,* C.IV, Ankara.

Kesrevi, A. (1359). *Tarih-i Meşrute-i İran.* c. I, Müesses-i İntişârât-ı Emir Kebir, Tahran.

Kesrevi, A. (1379). *Tarih-i Hicde Sale-i Azerbaycan*. İntişârât-ı Mecid-Sada-yı Muasır, Tahran

Keşaverzi, F. (1391). *Nehzed-i Cengel ve İttihâd-ı İslâm (Esnâd-ı Mihrimane ve Guzareşha).* Sâzıman-ı Esnâd ve Kitaphane-i Milli ve Encümen Asar ve Mefahir-i Ferheng, Tahran.

Ketâb-ı Sabz: Bi-tarafi-yi İran (1336). Matbaa-i Ruşanayi, Tahran.

Kudsi, H. A. (1379). *Hatırat-ı Men Ya Tarih-i Sed Sale-i İran*. c. I, İntişârât-ı Kareng, Tahran.

Kur'an-ı Kerim. *Tevbe.* 9/8.

Kur'an-ı Kerim. *Tevbe.* 9/14.

Kurtcephe, İ. Balcıoğlu, M. (1992). Birinci Dünya Savaşı Başlarında bir Türk-Alman Projesi; Rauf Bey Müfrezesi. OTAM, Sayı 3, Ankara.

Kütükoğlu, M. S. (1988). "Ahidnâme", *TDV İslam Ansiklopedisi,* c. 1, İstanbul, ss. 536-540.

Majd, M. G. (1390). *İngiliz ve İşgal-i İran der-Cengi Cehâni-yi Evvel*. (Ed. Ali Ekber Rençber-Kirmanî, çev. Mustûfi Emirî). Müessese-i Mütala'at ve Pejuheşiha-yı Siyasî, Tahran.

Maurice, L. (2018). *Büyük Harpte Türk Harbi*. (Nakil ve Tahşiye Eden: Mehmed Nihad), Ötüken Neşriyat, İstanbul.

McMeekin, S. (2019). *Osmanlı'da Son Fasıl-Savaş, Devrim ve Ortadoğu'nun şekillenişi 1908-1923.* (Çev. Nurettin Elhüseyni), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Meclis, (27 Şevval 1324 /14 Aralık 1906). Sayı 11.

Mehdevi, A. H. (1385), *Tarih-i Revabıt-ı Harici-i İran: ez İbtida-yı Devran-ı Safeviye ta Payan-ı Ceng-i Dovvom-u Cehâni*. Müessese-i İntişârât-ı Emir Kebir, Tahran.

Mehmet Kenan (1928). *Büyük Harpte İran Cephesi.* c. I, Büyük Erkan-ı Harbiye Reisliği Ankara Matbaası, Ankara.

Meşkur, M. C. (1388), *Tarih-i İran-ı Zemin: ez Ruzgar-ı Bastan ta İnkıraz-ı Kacariyye*. İntişârât-ı Eşraki-Saffar, Tahran.

Meşveret (16 Zilhicce 1313/29 Mayıs 1896). *İcmal-i Ahval*.

Metin, B. (2007). *Birinci Dünya Savaşı'nda İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri.* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmış Doktora Tezi, Ankara.

Meynell, H. (1960). The Stockholm Conference of 1917. *International Review of Social History,* Vol. 5, No. 1 ss. 1-25.

Mihen Pour Siyah, M. A. (1395). *Fedakari der Rah-ı Vatan-Hatırat-ı ez Sefer-i Muhaceret ve Nekş-ı Jandarmeri der Ceng-i Cehâni-yi Evvel (H. 1334-1337).* Şiraze Ketâb, Tahran.

Miroshnikov, L. I. (1344). *İran der Ceng-i Cehâni-yi Evvel.* Trc. A. Duhaniyati, Müessese-i İntişârât-ı Emir Kebir, Tahran.

Muhbirü's Saltana (1344). *Hatırat ve Heterat*. Zevvar, Tahran.

Naibyan, J. (1979). *II. Meşrutiyet Döneminde Türk-İran Münasebetleri*. Ankara Üniversitesi, Basılmamış doktora Tezi, Ankara.

Nameha-yı Urumiye, Esnâd-ı ve Mekatıbat-ı Muhammed Sadık Mirza Mu'iz ül-Devle (1379). (Haz. Kaveh Beyat), Neşr-i Farzan, Tahran.

Nasıri, M. N. (1977). *Nâsıreddîn Şâh Zamanında Osmanlı İran Münasebetleri (1848-1896).* İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Nasseri, I. T. (1980). The Muhajirat and The National Government of Kermanshah, 1915-1917. *University of Edinburgh,* Thesis submitted for the degree of Ph.D. in the Faculty of Arts, Edinburgh.

Necefzade, A., Halife M. (1392). "Berresi-i Asar-ı Fetva-yı Cihad der Osmanî ber Gaynat ve Sistan der-Ceng-i Cehâni-yi Evvel". *Fasılname-i Gencine-i Esnâd*: Sal:23, Defter-i Sevvom.

Nefisi, A. F. (1364). *Nehzet-i Şi'iyan der İnkılab-ı İslami-yi Irak.* (Çev. Kâzım Çayçeyan), Müessese-i İntişârât-ı Emir Kebir, Tahran.

Nevbahar (2 Safer 1333/20 Aralık 1914). *Ahbar-ı Harice: der-Bağdat.* Sene 4, Sayı 1.

Nevbahar (2 Safer 1333/20 Aralık 1914). *Keştiha-yı Müttefikin der-Dardanel.* Sene 4, Sayı 1.

Nevbahar (2 Safer 1333/20 Aralık 1914). *Alem-i İslâm.* Sene 4, Sayı 1.

Nevbahar (14 Safer 1333/1 Ocak 1915). *Ahbar-ı Harice: der-Bağdat.* Sene 4, Sayı 4.

Nevbahar (18 Safer 1333/5 Ocak 1915). *Havadis-i Ceng ez-Cerayid-i Harice: Hükm-i Cihad.* Sene 4, Sayı 5.

Nevbahar (18 Safer 1333/5 Ocak 1915). *İlhanî Kürtha-yı İran der-Kuşuni Osmanî.* Sene 4, Sayı 5.

Nevbahar (22 Safer 1333/9 Ocak 1915). *der-Azerbaycan*. Sene 4, Sayı 6.

Nevbahar (25 Safer 1333/12 Ocak 1915). *İran ve Mukadderat-ı Azerbaycan.* Sene 4, Sayı 7.

Nevbahar (29 Safer 1333/16 Ocak 1915). *Ayende-i Azerbaycan.* Sene 4, Sayı 8.

Nevbahar (6 Rebiülevvel 1333/23 Ocak 1915). *Kuşun-i Rus der-Azerbaycan.* Sene 4, Sayı 10.

Nevbahar (20 Rebiülevvel 1333/6 Şubat 1915), *Selme-i Bozorg-i İslamî.* Sene 4, Sayı 14.

Nevbahar (20 Rebiülevvel 1333/6 Şubat 1915). *Telgraf-ı ez-Hemedan.* Sene 4, Sayı 14.

Nevbahar (20 Rebiülevvel 1333/6 Şubat 1915). *Telgraf-ı ez-Ulemâ-yı Kum.* Sene 4, Sayı 14.

Nevbahar (24 Rebiülevvel 1333/10 Şubat 1915). *der-Cenub-ı İran.* Sene 4, Sayı 15.

Nevbahar (4 Rebiülahir 1333/19 Şubat 1915). *Telgraf-ı Dahiliye Eserat-ı Hükm-i Cihad.* Sene 4, Sayı 18.

Nevbahar (15 Rebiülahir 1333/2 Mart 1915). Sene 4, Sayı 21.

Nevbahar (18 Rebiülahir 1333/4 Mart 1915). *İblağiye-i Osmanî.* Sene 4, Sayı 22.

Nevbahar (25 Rebiülahir 1333/11 Mart 1915). *Bombardıman-ı Dardanel.* Sene 4, Sayı 24.

Nevbahar (25 Rebiülahir 1333/11 Mart 1915). *der-Belucistan.* Sene 4, Sayı 24.

Nevbahar (25 Rebiülahir 1333/11 Mart 1915). *İstifa ve Sükût-ı Kabine!.* Sene 4, Sayı 24.

Nevbahar (2 Cemaziyelevvel 1333/18 Mart 1915). *Fransa ve Dardanel.* Sene 4, Sayı 26.

Nevbahar (2 Cemaziyelevvel 1333/18 Mart 1915). *Telgraf-ı Dahiliye: ez-Şiraz.* Sene 4, Sayı 26.

Nevbahar (17 Cemaziyelevvel 1333/2 Nisan 1915). *Bombardıman-ı Dardanel.* Sene 4, Sayı 29.

Nevbahar (28 Cemaziyelevvel 1333/13 Nisan 1915). *der-Dardanel.* Sene 4, Sayı 32.

Nevbahar (28 Cemaziyelevvel 1333/13 Nisan 1915). *Osmanî der-Heşki.* Sene 4, Sayı 32.

Nevbahar (28 Cemaziyelevvel 1333/13 Nisan 1915). *Osmanî ve Ceng.* Sene 4, Sayı 32.

Nevbahar (1 Cemaziyelahir 1333/16 Nisan 1915). *İttihad-ı Müselles-i Asya: İran-Osmanlı-Afganistan.* Sene 4, Sayı 33.

Nevbahar (5 Cemaziyelahir 1333/20 Nisan 1915). *Mütalaat-ı Siyasî: Dardanel.* Sene 4, Sayı 34.

Nevbahar (16 Cemaziyelahir 1333/1 Mayıs 1915). *Mesele-i Dardanel.* Sene 4, Sayı 37.

Nevbahar (16 Cemaziyelahir 1333/1 Mayıs 1915). *Müverrih-i Atiye Bera-yı Osmanî Çe Migoyend?.* Sene 4, Sayı 37.

Nevbahar (22 Cemaziyelahir 1333/8 Mayıs 1915). *Türkha der-Kirmanşah.* Sene 4, Sayı 39.

Nevbahar (22 Cemaziyelahir 1333/8 Mayıs 1915). *Dardanel.* Sene 4, Sayı 39.

Nevbahar (3 Recep 1333/18 Mayıs 1915). *Ya Ceng Ya-bitarafî.* Sene 4, Sayı 42.

Nevbahar (10 Recep 1333/25 Mayıs 1915). *İblağiye-i Osmanî.* Sene 4, Sayı 44.

Nevbahar (24 Recep 1333/9 Haziran 1915). *Dardanel.* Sene 4, Sayı 48.

Nevbahar (2 Şaban1333/16 Haziran 1915). *Mecruhin-i Mü'telifin der-Çanakkale.* Sene 4, Sayı 50.

Nevbahar (9 Şaban 1333/23 Haziran 1915). *Evza-ı Kirmanşah.* Sene 4, Sayı 52.

Nevbahar (3 Ramazan 1333/16 Temmuz 1915). *Dardanel.* Sene 4, Sayı 58.

Nevbahar (7 Ramazan 1333/20 Temmuz 1915). *Dardanel.* Sene 4, Sayı 59.

Nevbahar (7 Ramazan 1333/20 Temmuz 1915). *Nekşe Enver Paşa.* Sene 4, Sayı 59.

Nevbahar (24 Ramazan 1333/6 Ağustos 1915). *Dardanel.* Sene 4, Sayı 63.

Nevbahar (1 Şevval 1333/13 Ağustos 1915). *Buşehr.* Sene 4, Sayı 65.

Nevbahar (26 Şevval 1333/7 Eylül 1915). *İflas-ı Siyaset-i İngiliz der-Şark.* Sene 4, Sayı 72, s. 1.

Nevbahar (29 Şevval 1333/10 Eylül 1915*). İblağiye-i Osmanî*. Sene 4, Sayı 73.

Nevbahar (24 Zilkade 1333/3 Ekim 1915). *Dardanel.* Sene 4, Sayı 76.

Nevbahar (1 Muharrem 1334/9 Kasım 1915). *Düşman Hemele Kerd.* Sene 4, Sayı 85.

Nezeri, P. (H.1392). *İyl-i Sencabi ve Nekşe An der-Tehevvulat-ı Ğerb-i Keşver tiy-Salha-yı H.1293-1345.* Danişgah-ı Edebiyat ve Ulûm-ı İnsanî Luristan, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Luristan.

Nida-yı Vatan (23 Recep 1325 /13 Ağustos 1907). *İran ve Osmanî.*

Nikitin, B. (1329). *İrani ki Men Şınağtem.* (Trc. Humayun Sabık), Kanun-ı Ma'refet, Tahran.

Niya R. R. (1384). *İran ve Osmanî der-Asitane-i Karn-ı Bistom.* c. III, İntişârât-ı Sütûde, Tebriz, s. 176-336-337.

Orbay, R. (2022). *Cehennem Değirmeni: Siyasi Hatıralarım.* Truva Yayınları, İstanbul.

Ortaylı, İ. (1983). *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*. Kaynak Yayınları, İstanbul.

Özcan, A. (1992). "Bengal". *TDV İslam Ansiklopedisi,* c. 5, İstanbul.

Özcan, A. (2001). "İttihâd-ı İslâm". *TDV İslam Ansiklopedisi,* c. 23, İstanbul.

Qatar National Library.

Ra'd (5 Muharrem 1332/4 Aralık 1913). *Netayic-i Siyasî-i Mukavele-i İstanbul.* Sayı 3.

Ra'd (15 Muharrem 1332/14 Aralık 1913). *Matbuat-ı Harice Raci' ba-İran: İran Serhad-ı İran ve Osmanî.* Sayı 5.

Ra'd (22 Muharrem 1332/21 Aralık 1913). *Telgraf-ı Harice.* Sayı 7.

Ra'd (26 Muharrem 1332/25 Aralık 1913). *Telgraf-ı Harice.* Sayı 8.

Ra'd (25 Safer 1332/22 Ocak 1914). *Matbuat-ı Harice Raci' ba-İran: Rus der-İran.* Sayı 16.

Ra'd (25 Safer 1332/22 Ocak 1914). *Matbuat-ı Harice Raci' ba-İran: Ta'vik-i Uftaden-ı Mesahet-ı Rah-ı Ahen-i İran*. Sayı 16.

Ra'd (7 Rebiülevvel 1332/3 Şubat 1914). *Heyet-i Tahdid-i Hudut.* Sayı 19.

Ra'd (7 Rebiülevvel 1332/3 Şubat 1914). *Heyet-i Tecdid-i Hudut.* Sayı 19.

Ra'd (9 Rebiülevvel 1332/5 Şubat 1914). *Urupa ve Osmanî.* Sayı 20.

Ra'd (14 Rebiülevvel 1332/10 Şubat 1914). *Ticaret-i Rus der-İran.* Sayı 22.

Ra'd (22 Rebiülevvel 1332/17 Şubat 1914). *Devlet-i Osmanî ve Terakkiyat-ı Kuvve-i Berriye ve Bahriye-i An.* Sayı 25.

Ra'd (26 Rebiülevvel 1332/22 Şubat 1914). *Matbuat-ı Harice Raci' be-İran: Asım Bey.* Sayı 27.

Ra'd (4 Cemaziyelahir 1332/30 Nisan 1914). *İstikraz-ı Osmanî ez-Fransa.* Sayı 54.

Ra'd (18 Cemaziyelahir 1332/14 Mayıs 1914). *Vaziyeti Osmanî.* Sayı 60.

Ra'd (25 Cemaziyelahir 1332/21 Mayıs 1914). *Bütçe-i Ceng-i Osmanî.* Sayı 63.

Ra'd (19 Recep 1332/14 Haziran 1914). *Ma'den-i Neft-i Cenub ve Mıntıka-i Bi-taraf-ı İran.* Sayı 72.

Ra'd (10 Şevval 1332/2 Eylül 1914). *Matbuat-ı Harice Raci' be-Cengi Beyne'l-mileli-i Dünya.* Sene 6, Sayı 100.

Ra'd (12 Şevval 1332/3 Eylül 1914). *Bi-tarafi-i Osmanîha.* Sayı 101.

Ra'd (15 Şevval 1332/6 Eylül 1914). *Matbuat-ı Harice Ahbar-ı Tafsili Ceng-i Urupa.* Sene 6, Sayı 102.

Ra'd (19 Şevval 1332/10 Eylül 1914). *İhsasat der-Osmanî.* Sayı 104.

Ra'd (24 Şevval 1332/15 Eylül 1914). *Matbuat-ı Harice Raci' be-Cengi Beyne'l-mileli-i Dünya*. Sayı 106.

Ra'd (2 Zilkade 1332/22 Eylül 1914). *Matbuat-ı Harice Raci' be-Cengi Beyne'l-mileli-i Dünya.* Sayı 109.

Ra'd (2 Zilkade 1332/27 Eylül 1914). *Matbuat-ı Harice Raci' be-Cengi Beyne'l-mileli-i Dünya.* Sene 6, Sayı 2.

Ra'd (13 Zilkade 1332/4 Ekim 1914). *Siyaset-i Osmanî.* Sene 6 Sayı 5.

Ra'd (22 Zilkade 1332/13 Ekim 1914). *İnsidâd-ı Dardanel.* Sene 6, Sayı 9.

Ra'd (22 Zilkade 1332/13 Ekim 1914). *Osmanî ve Ceng.* Sene 6, Sayı 9.

Ra'd (24 Zilkade 1332/15 Ekim 1914). *Matbuat-ı Harice Raci' be-Cengi Beyne'l-mileli-i*.

Ra'd (27 Zilkade 1332/18 Ekim 1914). *Havadis-i Ceng-i Beyne'l-mileli: der-Osmanî.* Sene 6 Sayı 11.

Ra'd (27 Zilkade 1332/18 Ekim 1914). *Matbuat-ı Harice: Defile-i Kuva-yı Bahri-i Osmanî*. Sene 6, Sayı 11.

Ra'd (29 Zikade 1332/20 Ekim 1914). *Vakı'at-ı Azerbaycan.* Sayı 12.

Ra'd (2 Zilhicce 1332/22 Ekim 1914). *Matbuat-ı Harice Raci' be-Ceng-i Beyne'l-mileli: der-Osmanî*. Sene 6, Sayı 13.

Ra'd (5 Zilhicce 1332/25 Ekim 1914). *Matbuat-ı Harice Raci' be-Cengi Beyne'l-mileli-i Dünya: Tavzihat-ı Babıâli Raci' ba-Ensedad-ı Dardanel.* Sene 6, Sayı 14.

Ra'd (5 Zilhicce 1332/25 Ekim 1914). *Osmanî ve İhtiyar-ı Yeki ez-Du Şık.* Sayı 14.

Ra'd (7 Zilhicce 1332/27 Ekim 1914). *Matbuat-ı Harice Raci' be-Ceng-i Beyne'l-mileli*. Sene 6, Sayı 15.

Ra'd (11 Zilhicce 1332/31 Ekim 1914). *Osmanî ve Düvel-i Müttefike.* Sene 6, Sayı 17.

Ra'd, (13 Zilhicce 1332/2 Kasım 1914). *Ceng-i Osmanî ve bi-Tarafî-i İran.* Sene 6, Sayı 18.

Ra'd (14 Zilhicce 1332/3 Kasım 1914). *Havadis-i Cengi Beyne'l-mileli-i Dünya Rus ve Osmanî der-Azerbaycan Tevkif-i Şehbender-i Osmanî.* Fevkalade sayısı.

Ra'd (15 Zilhicce 1332/4 Kasım 1914). *İlan-ı Resmi bi-Tarafi-i İran.* Sene 6, Sayı 19.

Ra'd, (23 Zilhicce 1332/12 Kasım 1914). *Hemelât-ı Osmanî der-Bahr-ı Esved.* Sene 6, Sayı 23.

Ra'd (23 Zilhicce 1332/12 Kasım 1914). *Kuva-yı Nizâmi.* Sene 6, Sayı 23.

Ra'd (2 Muharrem 1333/20 Kasım 1914). *Ahbar-ı Muhtelife-i Ceng.* Sene 6, Sayı 28.

Ra'd (4 Muharrem 1333/23 Kasım 1914). *Hukuk ve Da'va-yı İngilis ber-Osmanî.* Yıl 6, Sayı 29.

Ra'd (16 Muharrem 1333/5 Aralık 1914). *Ferman-ı Hümayûn-ı Sultan-ı Osmanî be-Vücûb ve Davet-i Cihad.* Sene 6, Sayı 33.

Ra'd (25 Muharrem 1333/14 Aralık 1914). *Vaziyet-i İran ve Bi-taraf.* Sene 6, Sayı 38.

Ra'd (27 Muharrem 1333/16 Aralık 1914). *Havadis-i Ceng-i Osmanî.* Sene 6, Sayı 39.

Ra'd (1 Safer 1333/20 Aralık 1914). *Aherin Telgrafat: Mecruhin-i Osmanî.* Sene 6, Sayı 41.

Ra'd (25 Safer 1334/2 Ocak 1915). *Ukab-nişini-yi Müttefikin der-Dardanel.* Sene 7, Sayı 75.

Ra'd (2 Cemaziyelevvel 1333/17 Mart 1915). *Enver Paşa ve Amiral Tirpitz.* Sene 6, Sayı 101.

Ra'd (2 Cemaziyelevvel 1333/18 Mart 1915). *Esliha ve Topha-yı Kal'a-i Dardanel.* Sene 6, Sayı 101.

Ra'd (12 Cemaziyelevvel 1333/29 Mart 1915). *Vekayı'-ı Bombardıman-ı Dardanel.* Sene 6, Sayı 91.

Ra'd (4 Cemaziyelahir 1333/19 Nisan 1915). *Ceng-i der-Irak-ı Arap.* Sene 6, Sayı 102.

Ra'd (18 Cemaziyelahir 1333/3 Mayıs 1915). *Vesayil-i Hefez-ı Dardanel Pişbini Şude Est.* Sene 6, Sayı 109.

Ra'd (20 Cemaziyelahir 1333/5 Mayıs 1915). *Boğaz-ı Bosfor ve İstihkamat-ı An.* Sene 6, Sayı 110.

Ra'd (20 Cemaziyelahir 1333/5 Mayıs 1915). *Havadis-i Mühimme-i Ceng-i Beynelmileli.* Sene 6, Sayı 110.

Ra'd (28 Cemaziyelahir 1333/15 Mayıs 1915). *Evza-ı Kirmanşahan.* Sene 6, Sayı 115.

Ra'd (16 Recep 1333/31 Mayıs 1915). *İblağiye-i Osmanî*. Sene 6, Sayı 123.

Ra'd (11 Recep 1333/26 Mayıs 1915). *Evza-ı Kirmanşah.* Sene 6, Sayı 121.

Ra'd (26 Cemaziyelevvel 1333/12 Nisan 1915). *İtminan-ı Enver Paşa.* Sene 6, Sayı 98.

Ra'd (2 Cemaziyelevvel 1333/17 Nisan 1915). *Vürud-ı Kuşun-ı Osmanî be-Kasr: İkdamat-ı Devlet.* Sene 6, Sayı 101.

Ra'd (23 Recep 1333/7 Haziran 1915). *Evza-ı Kirmanşahan.* Sene 6, Sayı 127.

Ra'd (22 Recep 1333/10 Haziran 1915). *Hellespont Ya Dardanel.* Sene 6, Sayı 129.

Ra'd (29 Ramazan 1333/11 Ağustos 1915). *Hemelat-ı Dardanel*. Sene 6, Sayı 159.

Ra'd (11 Şevval 1333/23 Ağustos 1915). *İhtilaf-ı Sahibmansuban-ı Türk ve Alman.* Sene 6, Sayı 166.

Ra'd (13 Şevval 1333/25 Ağustos 1915). *Ğark-ı Tahtelbahr-i Fransa der-Dardanel*. Sene 6, Sayı 166.

Ra'd (24 Zilkade 1333/5 Ekim 1915). *Raci' be-Şehbender-i Osmanî.* Sene 7, Sayı 10.

Ra'd (14 Zilhicce 1333/24 Ekim 1915). *ez-Yaddaştha-yı Near East Ahlak-ı Osmanîha.* Sene 7, Sayı 25.

Ra'd (16 Zilkade 1333/27 Eylül 1915). *Tafsil-i Destigir-i Şehbender-i Osmanî.* Sene 7, Sayı 3.

Ra'd (20 Muharrem 1334/28 Kasım 1915). *Ameliyat-ı Alman ve Osmanî.* Sene 7, Sayı 47.

Ra'd (30 Muharrem 1334/8 Aralık 1915). *İblağiye-i Osmanî.* Sene 7, Sayı 56.

Ra'd (7 Rebiülevvel 1334/13 Ocak 1916). *Hatme-i Ameliyat-ı Dardanel.* Sene 7, Sayı 83.

Ra'd (8 Rebiülevvel 1334/ 14 Ocak 1916). *Meydanha-yı Beyn-i nehrin*. Sene 7, Sayı 84.

Ra'd (14 Rebiülevvel 1334/20 Ocak 1916). *Pes Keşiden-i Kuşûn ez-Gelibolu.* Sene 7, Sayı 89.

Ra'd (26 Rebiülahir 1334/1 Mart 1916). *Asım Bey.* Sene 7, Sayı 122.

Ra'd (27 Rebiülahir 1334/2 Mart 1916). *Sefir-i Kebir-i Osmanî-der-Kafkasya.* Sene 7, Sayı 123.

Ra'd (28 Rebiülevvel 1334/3 Şubat 1916). *Gelibolu: Tahliye-i Temam Şeb-i cezire.* Sene 7, Sayı 100.

Ra'd (28 Rebiülevvel 1334/3 Şubat 1916). *Telefat-ı İngilisiha der-Gelibolu.* Sene 7, Sayı 100.

Ra'd (15 Cemaziyelevvel 1334/20 Mart 1916). *Vürud-ı Asım Bey be-Petrograd ve Hareket-i be-Suid.* Sene 7, Sayı 137.

Ra'd (24 Cemaziyelevvel 1334/29 Mart 1916). *Telgraf-ı Aka-yı Nizâmü's-Saltana be-Enver Paşa Vezir-i Ceng-i Osmanî-Cevab-ı Telgraf-ı Hazret-i Devletlü Enver Paşa.* Sene 7, Sayı 140.

Ra'd (18 Recep 1334/21 Mayıs 1916). *İngilis-Rus-Osmanî.* Sene 7, Sayı 181.

Ra'd (13 Rebiülevvel, 1336/27 Aralık 1917). *İblağiye-i Lenin.* Sene 9, Sayı 28.

Rahnemâ (15 Şaban 1325/24 Eylül 1907).

Riyâhî, M. E. (1372). *Tarih-i Hoy.* İntişârât-ı Tous, Tahran.

Rukenzade, A. M. H. (1349). *Fars ve Ceng-i Beynelmilel-i Evvel.* İntişârât-ı İkbal.

Sabah (15 Mart 1915). *Kavânîn ve Nizâmât.* s. 4.

Sabis, A. İ. (1991). *Harp Hatıralarım Birinci Dünya Harbi*. c. III, Nehir Yayınları, İstanbul.

Sarafrazi, A. (1393). Te'sirat-ı Fetva-yı Cihat ba-Müttefikin der-Merdom-ı Sistan ve Belucistan Devre-i Ceng-i Cehâni-yi Evvel, *Fasılname-i İlmi-Pejuheşname-i Tarih-i İslâm,* Sene 4, Sayı 14.

Sarıkçıoğlu, M. (2013). *Osmanlı-İran Hudut Sorunları (1847-1913)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Sarısaman, S. (2023). *Osmanlı-İran İlişkileri 1914-1918*. Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.

Sazımân-ı Esnâd ve Ketâbhâne-i Milli-i İran (SAKMA). Belge No: 001853/293.

Sazımân-ı Ketâbhâneha, Müzeha ve Merkez-i Esnâd-ı Astan-ı Kuds (SAKMAK). Belge No: 2/22/317.

Shuster, W. M. (1912). *The Strangling of Persia.* The Century Co, New York.

Sipehr, A. A. (1362). *İran der-Ceng-i Bozorg 1914-1918.* İntişârât-ı Edib, Tahran.

Şahin, E. (2009). Kronolojik Çanakkale Savaşları Tarihi (3 Kasım 1914- 9 Ocak 1916). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* c. XXV, Sayı 73.

Şahin, E. (2018). Osmanlı'nın 'Unutulmuş Son Diplomasi' Zaferi: Batum Antlaşmaları (4-8 Haziran 1918), *Hukuk ve Diplomasi Türk-Ermeni İlişkileri,* XVIII. Türk Tarih Kongresi, c. VIII, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.

Şehbazî, A. (1366). *İyl-i Na-şınağte (Pejıheşi-yi der Kohnişinan-ı sorği-yi Fars)*. İntişârât-ı Neşrini, Tahran.

Şemim, A. A. (1374). *İran der Devre-i Saltanat-ı Kacar.* Neşr-i Efkâr, Tahran.

Şeyhülislam C. (1375). *Sima-yı Ahmed Şah-ı Kacar,* Tahran.

Şibani, A. (1378). *Hatırat-ı Muhaceret-ez Devlet-i Muvakkat-ı Kirmanşah ta Komite-i Milliyun-ı Berlin*. (Haz. İraj Afşar, Kaveh Beyat), Müessese-i Neşr-i ve Pejoheşi-i Şiraze, Tahran.

Şihâb-ı Sâkib (25 Muharrem 1333/14 Aralık 1914). *Havadis-i Ahire-i Ceng-i Beyne'l-mileli: Havadis-i Halic-i Farsî*. Sene 1, Sayı 1.

Şihâb-ı Sâkib (13 Safer 1333/31 Aralık 1914). *İ'dam-ı Samed Han.* Sene 1, Sayı 7.

Şihâb-ı Sâkib (18 Safer 1333/5 Ocak 1915). *Basra.* Sene 1, Sayı 9.

Şihâb-ı Sâkib (1 Rebiülevvel 1333/17 Ocak 1915). *Amâre.* Sene 1, Sayı 13.

Şihâb-ı Sâkib (1 Rebiülevvel 1333/17 Ocak 1915). *İllet-i Vuku'-ı Ceng-i Umûmî.* Sene 1, Sayı 13.

Şihâb-ı Sâkib (1 Rebiülevvel 1333/17 Ocak 1915). *Vürud be-Tebriz.* Sene 1, Sayı 13.

Şihâb-ı Sâkib (3 Rebiülevvel 1333/19 Ocak 1915). *İkdamat-ı Osmanî der-İran.* Sene 1, Sayı 14.

Şihâb-ı Sâkib (5 Rebiülevvel 1333/21 Ocak 1915). *İlan.* Sene 1, Sayı 15.

Şihâb-ı Sâkib (6 Rebiülahir 1333/11 Şubat 1915). *Amâre.* Sene 1, Sayı 27.

Şihâb-ı Sâkib (10 Rebîülahir 1333/25 Şubat 1915). *Ceng-i Basra.* Sene 1, Sayı 29.

Şihâb-ı Sâkib (14 Rebiülahir 1333/1 Mart 1915). *Bombardıman-ı Dardanel.* Sene 1, Sayı 31.

Şihâb-ı Sâkib (17 Rebiülahir 1333/3 Mart 1915). *der-Etraf-ı Dardanel.* Sene 1, Sayı 32.

Şihâb-ı Sâkib (20 Rebiülevvel 1333/ 7 Mart 1915). *Tercüme-i Ruzname-i Sabah-ı Belucistan.* Sene, 1, Sayı 33.

Şihâb-ı Sâkib (4 Cemaziyelevvel 1333/21 Mart 1915). *Ğark-ı Keşti-yi Zerepuş-i Fransa.* Sene 1, Sayı 39.

Şihâb-ı Sâkib (4 Cemaziyelevvel 1333/21 Mart 1915). *Hemele be-Dardanel.* Sene 1, Sayı 39.

Şihâb-ı Sâkib (4 Cemaziyelevvel 1333/21 Mart 1915). *Bombardıman-ı Dardanel.* Sene 1, Sayı 39.

Şihâb-ı Sâkib (12 Cemaziyelevvel 1333/28 Mart 1915). *Ahbar-ı Ceng: Ceng-i der- Nuhayle.* Sene 1, Sayı 40.

Şihâb-ı Sâkib (12 Cemaziyelevvel 1333/28 Mart 1915). *Ceng-i der-Şuaybe.* Sene 1, Sayı 40.

Şihâb-ı Sâkib (16 Cemaziyelevvel 1333/31 Mart 1915). *Program-ı Vüzera: Siyaset-i Harice.* Sene 1, Sayı 41.

Şihâb-ı Sâkib (16 Cemaziyelevvel 1333/31 Mart 1915). *Dardanel.* Sene 1, Sayı 41.

Şihâb-ı Sâkib (19 Cemaziyelevvel 1333/6 Nisan 1915). *İ'tiraf-ı be-Hüsn-i Ahlak-ı Osmanî.* Sene 1, Sayı 42

Şihâb-ı Sâkib (26 Cemaziyelevvel 1333/11 Nisan 1915). *Telgrafat-ı Dahile: Serpol.* Sene 1, Sayı 44.

Takizade S. H. (1379). *Zendegi-yi Tufani.* (Der. Azizallah Alizade), İntişarat-ı Ferdosi, Tahran.

Takvîm-i Vekâyi (4 Eylül 1330/17 Eylül 1914). *Kavanin ve Nizamat*. nr. 1938.

Temeddun, M. (1350). Evza-ı İran der-Ceng-i Evvel Ya Tarih-i Rezaiyye, Müessese-i Matbuat-ı Temeddun, Tahran.

Tevekkuli M. R. (1363). *Coğrafya-yı ve Tarih-i Bane*. Çaphane-i Sehil.

Tevetoğlu, F. (1987). *Ömer Naci*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Tevfik, R. (1389). *Tarihçe-i Urumiye: Yaddaştha-yı ez-Salha-yı Ceng-i Evvel-i Cehâni ve Aşub-ı Ba'de ez-An.* Mecmuat-ı Tarih-i Muasır-ı İran-39, Şiraze Ketâb, Tahran.

Teymurzâde, M. (1380). *Vahşet der Saqız (Nigahi-i be Tehevvulat-ı Kürdistan 1334-1341).* (Der. Şehbaz Muhsini), Neşriyat-ı Şiraze.

Verheram, G. R. (1367). *Nizam-ı Siyasi ve Sazmanha-yı İçtimai-yi İran der Asr-ı Kacar*, İntişârât-ı Muin, Tahran.

Vusûkî, M. B. (1370). Kıyam-ı Âyetullah Seyyid Abdülhüseyin Lârî. *Gencine-yi Esnâd,* Sayı 3-4, ss. 148-154.

Yaghi, İ. A. (1385). *Devlet-i Osmanî ez-İktidar ta-İnhilal.* (Trc. Resul Ca'feriyan), Pejuheşgah-ı Huze ve Danişgâh, Kum.

Yahüseyni, S. K. (1387). "Mübarazat-i Ayetullah Biladi der Hilal-i Ceng-i Cehâni-yi Evvel", *Fasılname-i Mütalaat-ı Tarihi*, Sayı 22.

Zend Makdem, M. (1371). *Hikayet-i Beluç.* Ketâb-ı Dovvum, Karun, Tahran.

Zowghi İ. (1989). *İran ve Kudretha-yı Bozorg 1900-1925.* İntişârât-ı Pazhang, Tahran.

EKLER

EK-1: "Hâver" Gazetesinde Yer Alan Sultan Reşad'ın Portresi

خاور

الغازی

Kaynak: Hâver, 29 Nisan 1915.

EK-2: "Asr-ı Cedîd" Gazetesinde Yer Alan Şâh Ahmed Kacar'ın Portresi

Kaynak: Asr-ı Cedîd, 7 Kasım 1914.

EK-3: "Hâver" Gazetesi Perspektifinden: Harbiye Nâzırı Enver Paşa ve Dâhiliye Nâzırı Talat Bey

حضرات انور پاشا وزیر جنك و طلعت بك افندی وزیر داخله بالباس عسکری (ملازم ثانی) که تازه بعهدهٔ ایشان توجیه کردیده است

Kaynak: Hâver, 6 Mayıs 1915.

EK-4: Asım Turgut Bey: Osmanlı Devleti'nin Harp Dönemindeki İran Büyükelçisi

EK-5: İhtişamü's Saltana: İran'ın Harp Dönemindeki Osmanlı Büyükelçisi

Kaynak: Hâver, 3 Aralık 1915.

EK-6: Hans Freiherr von Wangenheim: Almanya'nın Harp Dönemindeki Osmanlı Büyükelçisi

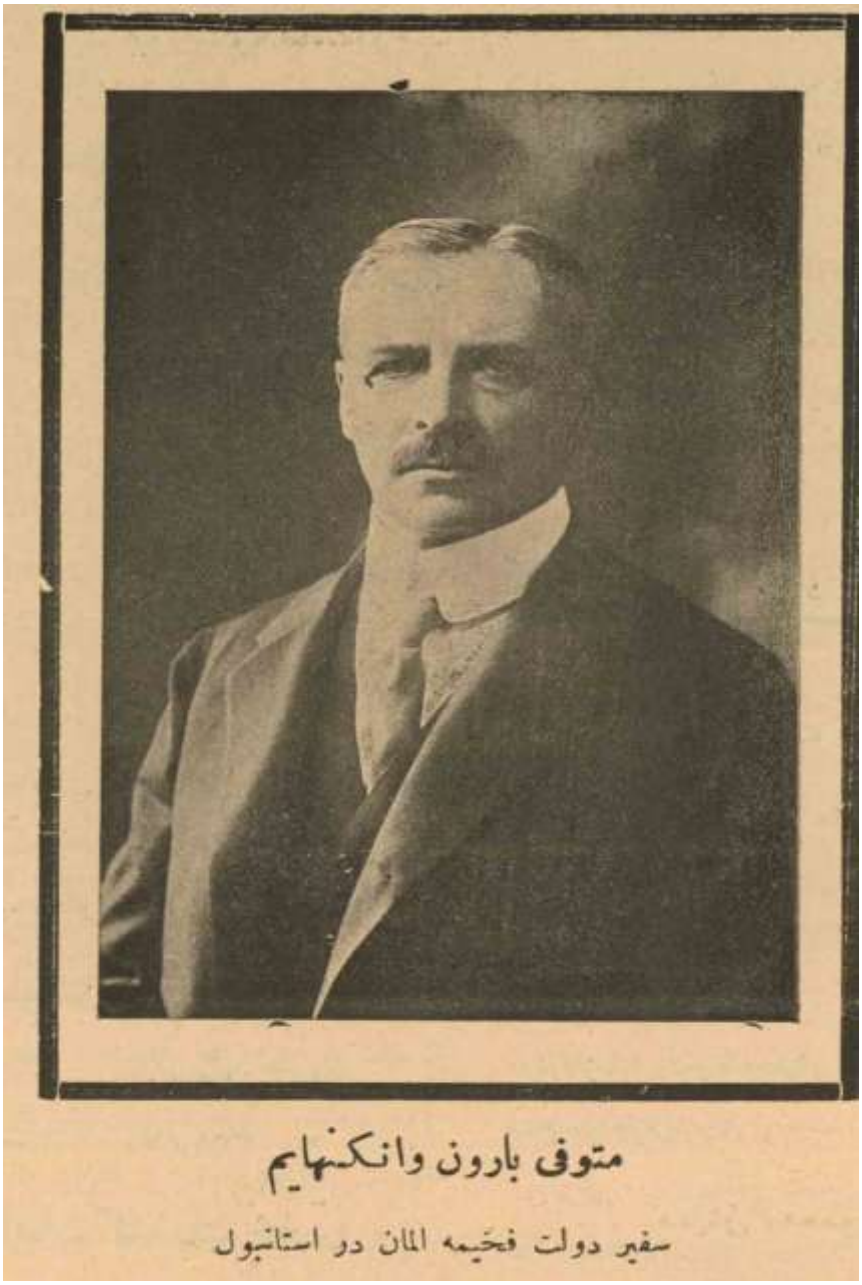

Kaynak: Hâver, 27 Ekim 1915.

EK-7: Harp Yıllarında En Fazla Hükûmet Kurmuş Olan İran Başbakanı: Mirza Hasan Mustûfiü'l Memâlik

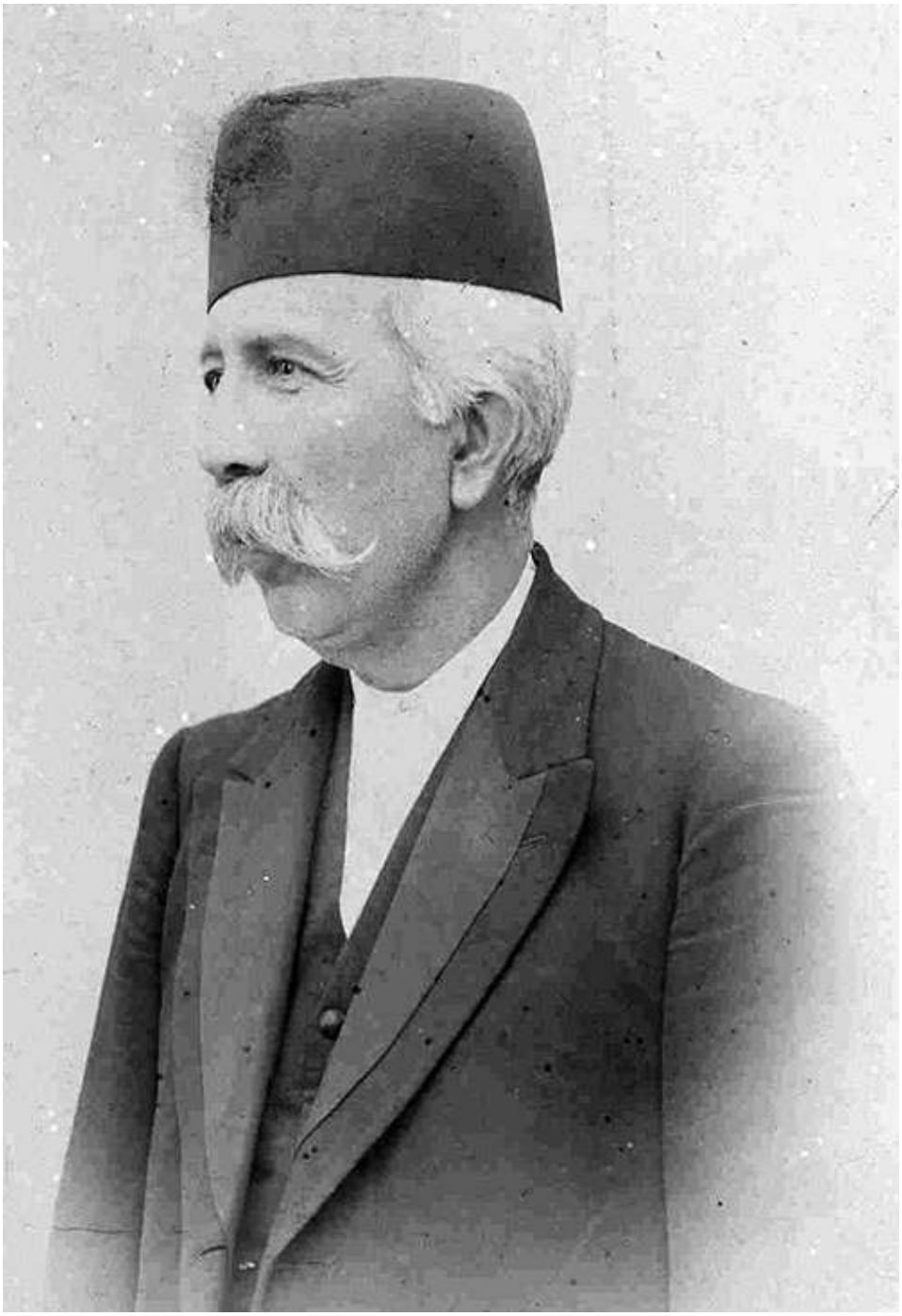

EK-8: Geçici Hükûmet Reisi ve İran Milli Ordusu Kumandanı: Nizamü's-Saltana

جناب اقای نظام‌السلطنه سپهسالار اردوی ملی ایران

جناب آقای نظام‌السلطنه حاکم لرستان که از عناصر صحیحهٔ ایران است از ابتدای مشروطیت تاکنون در هرموقع لازمهٔ وطنپروری خودرا اظهار ودرهمهٔ مأموریتهای خویش همه گونه لیاقت وفعالیت ابرازفرموده ودر قلوب ایرانخواهان یك‌محبت مخصوص‌حاصل نموده اند. اینك بموجب تلگرافات واصله خبر تعیین ایشانرا بکوماندانی عموم اردوی ملی ایران استحضار مینائیم . از اخبارات واصله معلوم میشود که جناب معزی الیه بنابه تضییقات وتهدیداتی که حکومات روس وانگلیس دربارهٔ حکومت ایران اجرا داشته اند درعلیه حکومات مزبوره به مخاصمات اغاز کرده اند . ازدرگاه احدیت مسئلت مینائیم که توفیق خودرا رفیق‌وعموم مسلمانانرا نصرت وفیروزی عطا فرماید. ادارهٔ‌حاور حضرت معظم‌الیهرا با کمال خلوص تبریك کرده وموفقیات ایشانرا دراین کیردار عمومی خواهانست .

Kaynak: Hâver, 20 Ocak 1916.

EK-9: Nizâmü's-Saltana, Muhacirin Heyeti ve Enver Paşa Tarafından Hediye Edilen Haydari Kılıcı

مهاجرین ایرانی در کرمانشاه ، در روزی که دولت عثمانی شمشیر حیدری امیرالمؤمنین را ، به نشانهٔ وحدت مسلمین ، به رضا قلی خان نظام السّلطنه اهدا کرده بود .
از راست : (نفر دوّم) آیت الله آقانورالدّین مجتهد ، (نفر چهارم) محمّد تقی خان نظام مافی ، (نفر پنجم) یاور ملک زاده ، (نفر ششم) نظام السّلطنهٔ مافی ، (نفر هفتم) امیرناصر خلج ، (نفر هشتم) محمّد علی خان نظام مافی ، (نفر دهم)میرزا قاسم خان صوراسرافیل ، و (نفر یازدهم) محمود خان پولادین .

Kaynak: Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 188.

EK-10: İsmail Kaşkai (Savletü'd-Devle): Kaşkai Reisi

اقای صولة الدوله رئیس ایل جلیل قشقائی که بنا بخدمات اسلامخواهانه بامراحم
ملوکانه مظهر التفات گردیده اند .

Kaynak: Hâver, 10 Şubat 1915.

EK-11: Muhammara (Hürremşehr) Hâkimi Şeyh Haz'al

EK-12: Sağdan Posta ve Telgraf Reisi "Mirza Kasım Han Sur-ı İsrafil", XIII. Kolordu Kumandanı "Ali İhsan Paşa" ve Geçici Hükûmetin Erkan-ı Harbiye Reisi "Abbas Mirza Salarleşker"

مهاجرین ایرانی و یک صاحب منصب عثمانی .
از راست : میرزا قاسم خان صوراسرافیل (رییس پُست و تلگراف) ،
علی احسان بیک (فرمان دِهْ قوای عثمانی در ایران ، که بعدها ملقّب به احسان پاشا شد) ،
و عبّاس میرزا سالار لشکر نویسندهٔ کتاب حاضر (رییس ارکانِ حَرب دولت مهاجرین در کرمانشاه) .

Kaynak: Abbas Mirza Ferman Fermaiyan, age, s. 190.

EK-13: "Hâver" Gazetesi Perspektifinden: İtilaf-ı Müselles-İttifak-ı Müselles "Cihan Hakimiyeti İçin Çaba Gösteren Güçler"

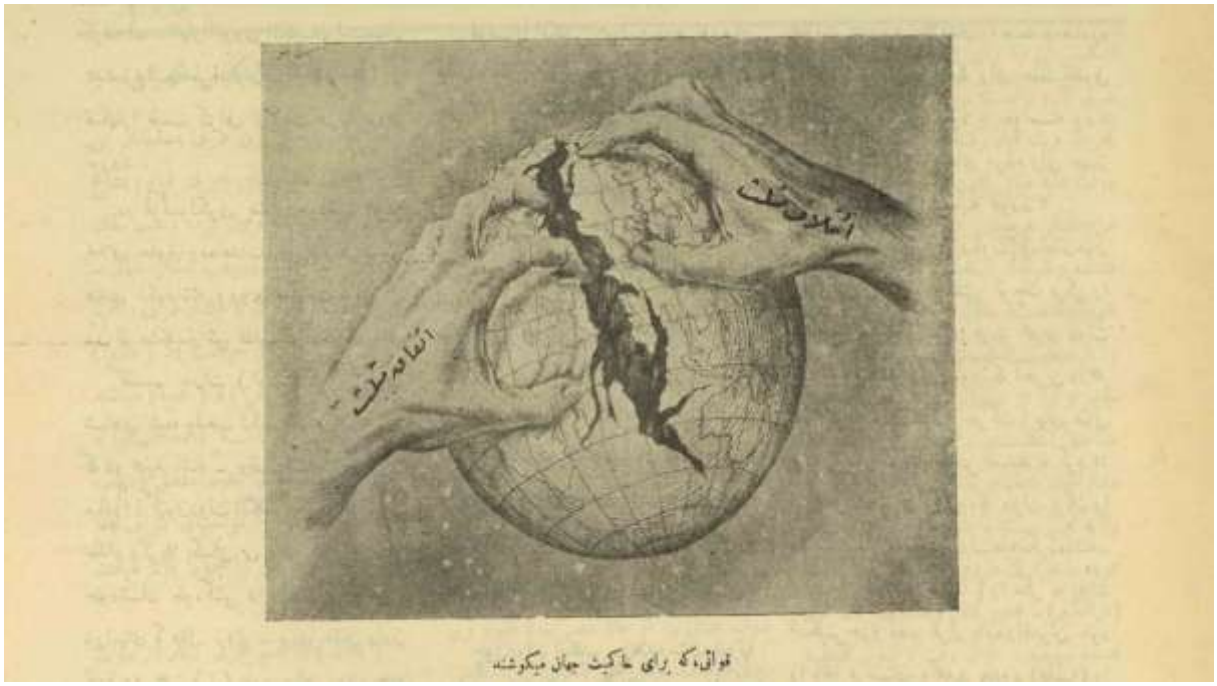

Kaynak: Hâver, 1 Ekim 1914.

EK-14: İran'ın Tarafsızlık Fermanı (1 Kasım 1914)

اعلان بی طرفی ایران، ۱۲ ذیحجه ۱۳۳۲

۱

اعلان

تکراف متصدالمال بعموم فرمانفرمایان ایالات وحکام ولایات مغایره شود از طرف قرین‌الشرف اقدس همایونی شاهنشاهی ارواحنا فداه فرمانی شرفصدور یافته است که عیناً درج میشود :

نظر باینکه دراین اوقات متأسفانه بین دول اروپ نایرهٔ جنك مشتعل‌است وممکن‌است این محاربه بحدود مملکت‌ما نزدیك‌شود نظر باینکه روابط ودادیهٔ‌ما بصداقت بادول متحابه برقرارست برای اینکه عموم اهالی ازنتایج مقدسهٔ‌ما درحفظ این روابط حسنه نسبت بدول متحابه مطلع باشند امر ومقرر میفرمائیم که جناب اشرف رئیس‌الوزراً فرمان ملوکانه‌را بفرمانفرمایان وحکام ومامورین دولت ابلاغ دارند که دولت‌ما دراینموقع مسلك بی‌طرفی‌را اتخاذ وروابط دوستانهٔ خودرا بادول متخاصمه کماکان حفظ وصیانت مینماید وبدین لحاظ مامورین دولت را باید متوجه نمایند که نباید وجهاً من‌الوجوه برآ وبحراً کمك بهراهی ومساعدت هریك ازدول متخاصمه نموده وبااسلحه وادوات حربیه برای یکی ازطرفین تدارك وباحمل کنند وباید ازطرفداری باهر کدام ازدول متحاربه پرهیز واحتراز نموده مسلك بی‌طرفی دولت مجبوعهٔ خودرا کاملاً رعایت نمایند ودر تکمیل حفظ بی‌طرفی وصیانت روابط حسنه بار آنچه هیئت دولت ما مصلحت دانند وبعرض برسد دراجرای مقررات آن امر ملوکانه شرفصدور خواهد یافت از زیارت فرمان مبارك وتلقی مدلول آن البته بخوبی ملتفت خواهید شد که‌نظر آفتاب اثر ملوکانه ارواحنا فداه در اینموقع جنك عمومی بکلی بسوی بی‌طرفی متوجه‌است وهیئت دولت نیز تاحال مساعی خود را بپیشرفت همین نظر صرف نموده‌اند واینك حسب‌الامر اقدس‌اعلی مقرراست که مدلول این فرمان مبارك را بعموم اهالی اعلان واخطار نموده ومراقب باشند که مامورین دولت علیه اوامر مقدسهٔ ملوکانه‌را کاملا بموقع اجرا گذاشته وطبقات اهالی نیز مسلك بیطرفی متبوعهٔ خودرا پیروی نموده ودر حفظ روابط حسنه بین دولت علیه ودول متحابه ساعی باشند .

(حسن ریاست‌الوزرا)

Kaynak: İran ve Ceng-i Cehani-yi Evvel: Esnâd-ı Vezerat-ı Dâhile, s. 437.

EK-15: Meşihat Makamı Tarafından Bütün Müslümanlara Hitaben Hazırlanan Cihat Fetvası

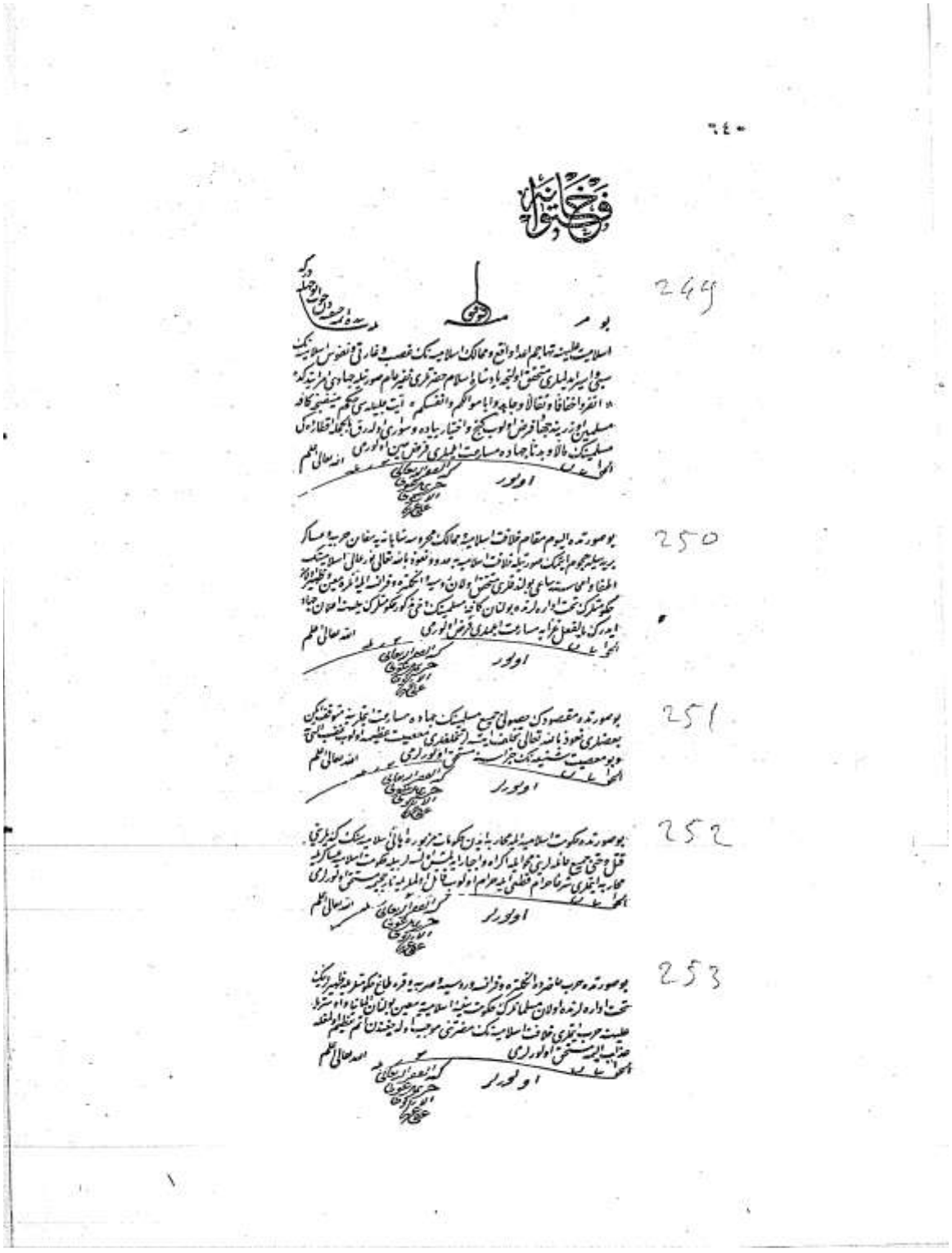

Kaynak: İlmiyye Salnâmesi (1334). Matbaa-i Amire, İstanbul, s. 640.

EK-16: Meşihat Makamı Tarafından Bütün Müslümanlara Hitaben Hazırlanan Cihat Fetvasının Tercümesi

Minhu't-tevfîk

Bu mesele beyânında eimme-i Hanefiyye'den cevab ne vechiledir ki,

İslâmiyet aleyhine tehâcüm-i a'dâ vâkı ve Memâlik-i İslâmiye'nin gasb ve gâreti ve nüfus-i İslâmiye'nin seby ve esir edilmeleri mütehakkık olunca Padişah-ı İslâm hazretleri nefîr-i âm suretiyle cihadı emr etdikde "… infirû hifâfen ve sikâlen ve câhidû bi-emvâlikum ve enfisüküm…" ayet-i celilesi hükm-i münîfince kaffe-i Müslimîn üzerine cihad farz olup genç ve ihtiyar piyade ve süvari olarak bilcümle aktârdaki Müslimînin mâlen ve bedenen cihada müsâreat eylemeleri farz-ı ayn olur mu?
Beyan buyurula. Allâhu Te'âlâ a'lemü
El-cevab_____Olur

Ketebehû el-fakir ileyhi Te'âlâ
Hayri bin Avni el-Ürgübî
ufiye anhümâ

Bu suretde el-yevm makam-ı Hilafet-i İslamiye ve memalik-i mahruse-i şahaneye sefâin-i harbiye ve asâkir-i berriyesiyle hücum etmek suretiyle hilafet-i İslâmiye'ye adv ve neûzü billahi Te'âlâ nûr-ı âlî-i İslâmiyet'in itfâ ve imhasına sâî bulundukları mütehakkık olan Rusya ve İngiltere ve Fransa ile onlara mu'în ve zahîr olan hükûmetlerin taht-ı idarelerinde bulunan kaffe-i Müslimîn'in dahi mezkûr hükûmetlerin aleyhine ilan-ı cihad ederek bilfiil gazâya müsâreat eylemeleri farz olur mu?
Beyan buyurula. Allâhu Te'âlâ a'lemü
El-cevab_____Olur

Ketebehû el-fakir ileyhi Te'âlâ
Hayri bin Avni el-Ürgübî
ufiye anhümâ

Bu suretde maksûdun husûlü cemî Müslimînin cihada müsâreat eylemelerine mütevakkıf iken bazıları neuzü billahi Te'âlâ tehallüf etseler tehallüfleri masiyet-i azîme olup gazab-ı İlahîye ve bu masiyet-i şenîanın cezasına müstehak olurlar mı?
Beyan buyurula. Allâhu Te'âlâ a'lemü
El-cevab_____Olurlar

Ketebehû el-fakir ileyhi Te'âlâ
Hayri bin Avni el-Ürgübî
ufiye anhümâ

Bu suretde hükûmet-i İslâmiye ile muharebe eden hükûmât-ı mezbure ahali-i İslâmiye'sinin kendilerini katl ve hatta cemî ailelerini mahv ile ikrah ve icbar edilmiş olsalar bile hükûmet-i İslâmiye asâkiriyle muharebe etmeleri şerʿan haram-ı kat'î ile haram olup kâtil olmalarıyla nâr-ı cahîme müstahak olurlar mı?
Beyan buyurula. Allâhu Te'âlâ a'lemü
El-cevab_____Olurlar

Ketebehû el-fakir ileyhi Te'âlâ
Hayri bin Avni el-Ürgübî
ufiye anhümâ

Bu suretde harb-i hazırda İngiltere ve Fransa ve Rusya ve Sırbiye ve Karadağ hükûmetleriyle zahîrlerinin taht-ı idarelerinde olan Müslümanların Hükûmet-i Seniyye-i İslâmiye'ye muîn bulunan Almanya ve Avusturya aleyhine harb etmeleri Hilafet-i İslâmiye'nin mazarratını mucib olacağından ism-i azîm olmağla azab-ı elime müstahak olurlar mı?
Beyan buyurula. Allâhu Te'âlâ a'lemü
El-cevab_____Olurlar

Ketebehû el-fakir ileyhi Te'âlâ
Hayri bin Avni el-Ürgübî
ufiye anhümâ

Kaynak: Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi, c. I, s. 92-94.

EK-17: Mustafî Kâşânî ve Cihat Fetvası

متن حکم جهاد از طرف آیت‌اللّه سید مصطفی کاشانی

وبسم‌الله الرحمن الرحیم. چنین کسی که به یکی از طرق مرقومه به کفار حربی مثال روس و انگلیس و ایتالی و فرانس اعانت نماید، از جمله محاربین با خدا و پیغمبر صلی الله علیه و آله محسوب و ساعی در محو دین خدا و خاموش کردن نور حق خواهد بود و گناه بسیار بزرگی است. قال‌الله تعالی:(ان الذین یحادون الله و رسوله اولئک فی الاذلین)[1]. بلکه دور نیست تقویت و مساعدت دول کافرهٔ محاربه، بقلم و زبان اشد باشد از اعانت آنان به سیف و سنان و واجب است بر هر مسلمانی که اینطور اشخاص را از این اعمال شنیعه ردع و منع نمایند و اگر مرتدع نشود واجب است از ایشان تنفر و تبری کنند هر چند پدر یا پسر یا برادر یا خویشاوندان او باشد. چنانکه خداوند حمید در قرآن مجید می‌فرماید :(لاتجد قوما یومنون بالله و الیوم الاخر یوادون من حادالله و رسوله ولو کانوا آبائهم اوابنائهم او اخوانهم او عشیرتهم.[2]

اعاذناالله و جمیع المسلمین من امثال هولاءالفجرة المفسدین.[3]»

الجانی السید مصطفی النجفی الکاشانی عفااللّه عنه

Kaynak: Mohammed Hassan Araghi, Nasrollah Salehi, age, s. 56.

EK-18: Abdülhüseyin Lari ve Cihat Fetvası

واعلام فرمان قشاجربان حضرت سبحان و بحکمان قرآن و امام زمان (ع)

یا ایها الذین آمنوا جاهدوا الکفار والمنافقین و من یتولهم منکم فانه منهم. اعلان
بهرکس وهرجا از فرق مسلمین خارج و داخل حتی پرنسوان وصبیان وسلطان
و فرمانفرما و قوام و اعراب و هرکس که لاف از مسلمانی میزند واجب فوری
عینی است خصوصاً دراین زمان امتحان کفر و ایمان جهاد و دفاع این کفار حربی
بالیس انگلیس و اعوان ایشان وسد ابواب طمع وجای قرار و راه فرار ازهر
گوشه و کنار وکوچه و بازار بدون مهلت و انظار بعذاب النار وخزی عاروصغار
چنانچه حق سبحانه وتعالی درکلام الله مجید فرموده است: فاقتلوا المشرکین حیث
وجدتموهم وخذوهم واحصروهم واقعدوا لهم کل مرصد. و هرکس تخلف و تقاعد از
این جیش مجاهدین و از این جهاد اکبر ونهی ازهمکر نماید کل تخلف ازجیش
اسامه واما معتصم (ع) نموده. اعم از اینکه ملحق بجیش کفار بشود یا نشود مرتد
و خارج از اسلام است ومال و جان او مال مسلمانان است ولو قوام الملک باشد.
چنانچه شارع مقدس فرموده: من استحل الحرام خرج من الاسلام ومن لم یحکم بما
انزل الله فاولئك هم الکافرون اولئك یلعنهم الله ویلعنهم اللاعنون. چنانکه درحق
عالم بنی اسرائیل فرموده: مثله کمثل الکلب ان تحمل علیه یلهث او تترکه یلهث ذلك من الایات والبینات بقیام
سرداران اعراب! اعلان دهید تا واقف بتکلیف شرعی خود شوند وغیرت عربی
را از دست ندهند که امین کفار شوند.

اقل خدام الشریعة المطهره صحیح عبده عبدالحسین موسوی لاری

Kaynak: Abdullah Şehbazî, age, s. 230.

EK-19: Savaş Cephesine Doğru Hareket Eden Bir Grup Şiî Ulemânın Kazımiye'den Çıkışı

گروه علمای مجاهدین در هنگام خروج از کاظمین بطرف جبههٔ نبرد
از راست به چپ ، ۱ . آقا میرزا مهدی آخوند، ۲. آیت الله شیخ جواد جواهری، ۳. آیت الله سید محمد سعید حبوبی، ۴. آیت الله سید مصطفی کاشانی، ۵. آیت الله سید علی داماد، ۶. سید محمد آیت الله زاده یزدی، ۷. سید محمد علی بحر العلوم ، ۸. شیخ اسحق رشتی ردیف عقب نفر وسط آیت الله سید ابوالقاسم کاشانی پشت آیت الله سید مصطفی کاشانی.

Kaynak: Mohammed Hassan Araghi, Nasrollah Salehi, age, s. 148.

EK-20: Tahran'da Osmanlı Sefarethanesine Sığınan İran Ulemâsından "Muhammed Kazım Horasanî", "Abdullah Mazenderani", "Sadrü'l-Ulemâ Hacım Muhammed Ağa" ve Rüfekası

Kaynak: Arşiv Belgelerinde Osmanlı İran İlişkileri, s. 533.

EK-21: Harp Sırasında İstanbul'da Düzenlenen İran Mitinginden Resimler

مېتنغ ایرانیان استانبول

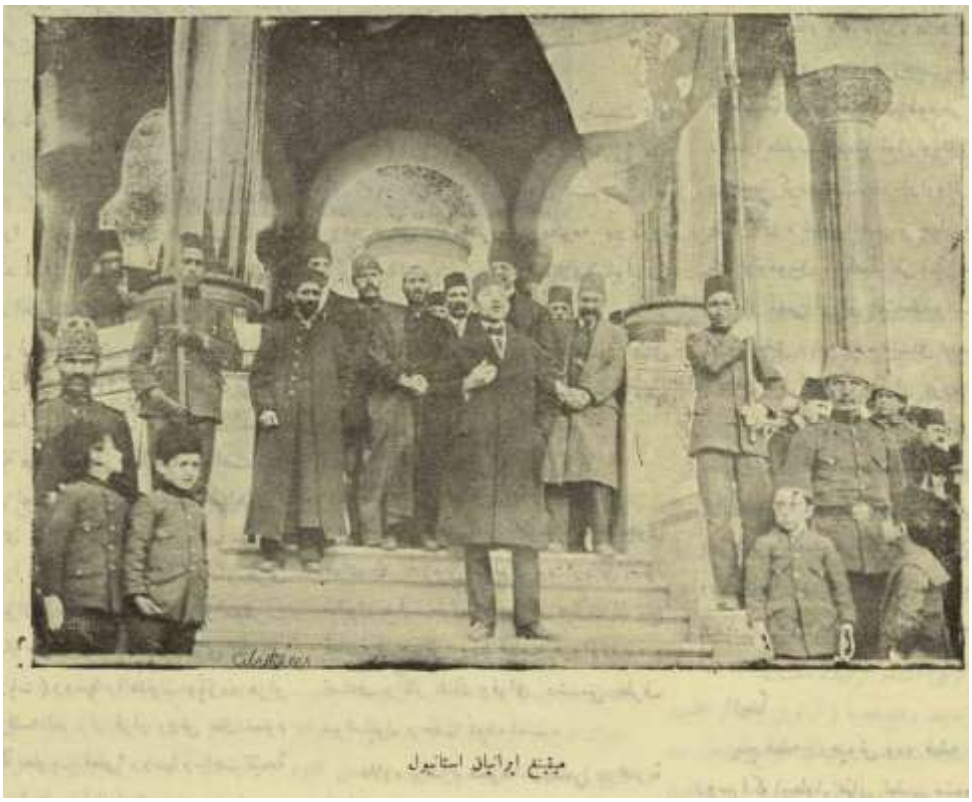

مېتنغ ایرانیان استانبول

Kaynak: Hâver, 25 Kasım 1914.

EK-22: Gelibolu'daki İngiliz Askerlerini izlemeye Gelen Yerli Rum, Yahudi ve Ermeni Kadınlar

Kaynak: Asr-ı Cedîd, 16 Eylül 1915.

EK-23: "Hâver" Gazetesinde Yer Alan Çanakkale Cephesindeki Nakliye Arabaları

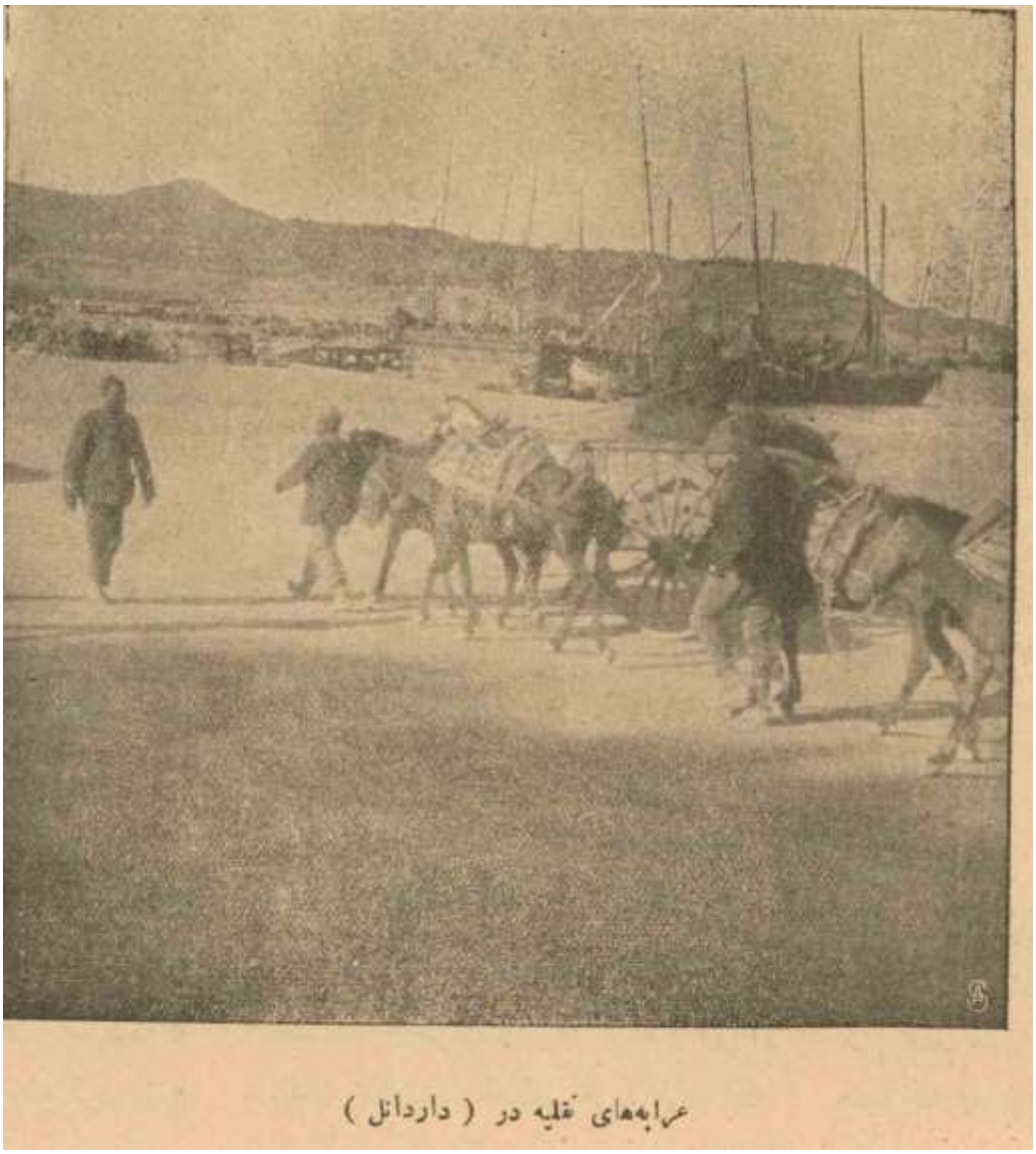

عرابه‌های غلیه در (داردانل)

Kaynak: Hâver, 3 Aralık 1915.

EK-24: Çanakkale'de Batan "Saphire" İsimli Fransız Denizaltısı

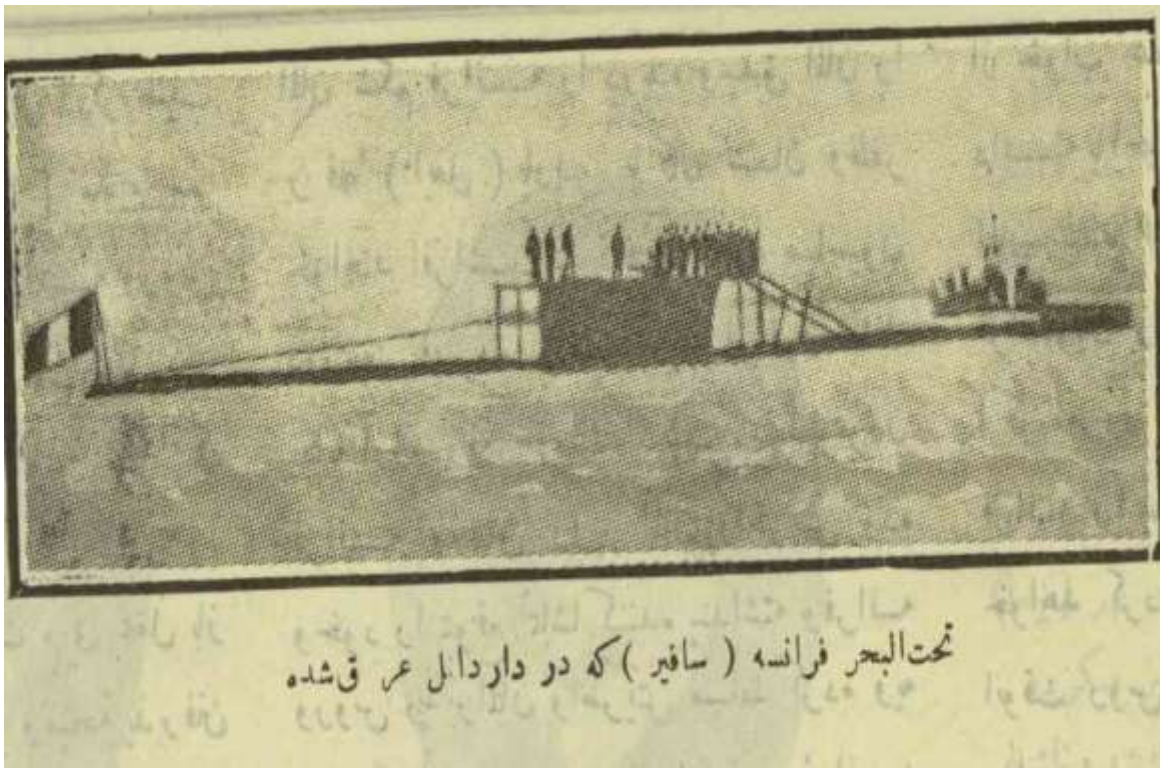

تحت‌البحر فرانسه (سافیر) که در داردانل غرق شده

Kaynak: Hâver, 3 Şubat 1915.

EK-25: Çanakkale Cephesinde Esir Edilen İngiliz ve Fransız Asker ve Subaylar

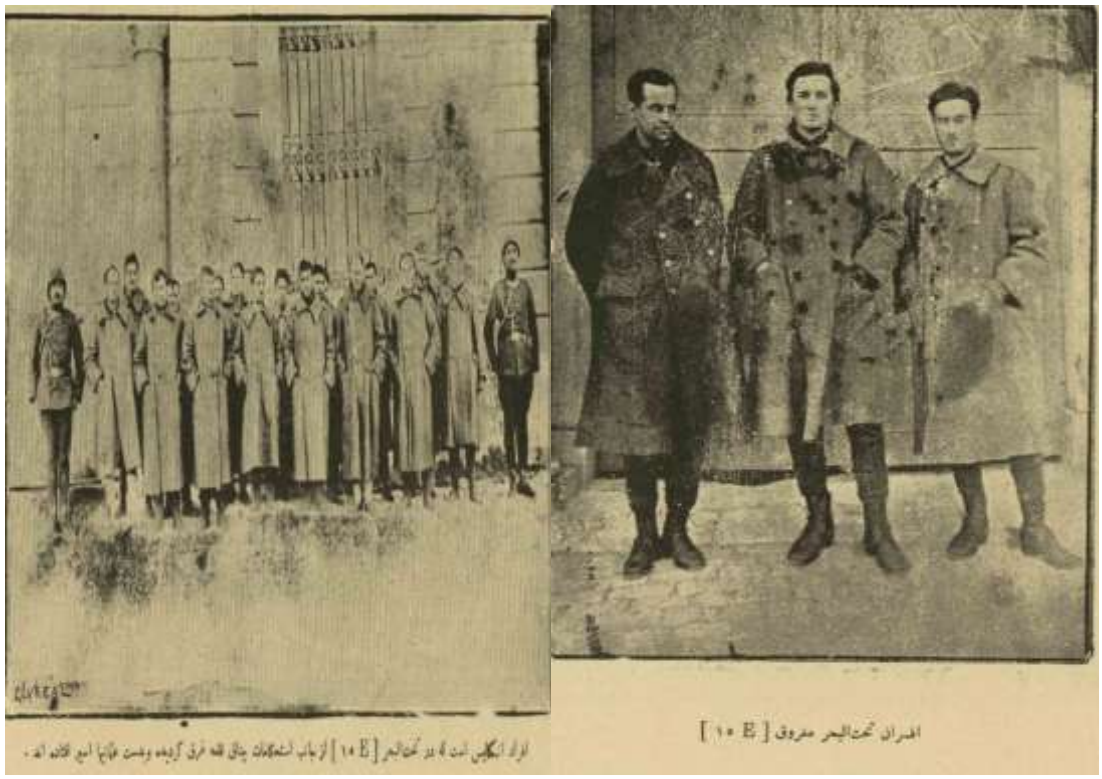

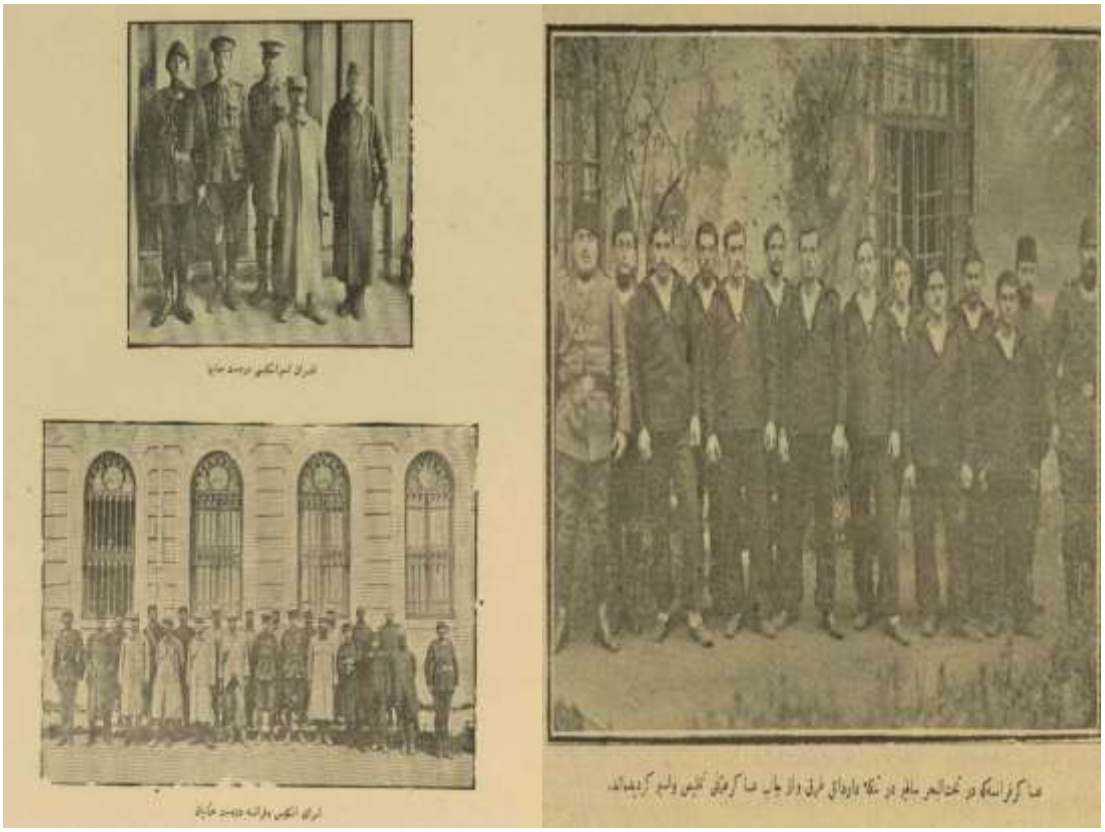

Kaynak: Hâver, 18 Şubat 1915/29 Nisan 1915/6 Mayıs 1915.

EK-26: "Hâver" Gazetesi Perspektifinden İstanbul'un Harp Yıllarındaki Manzaraları

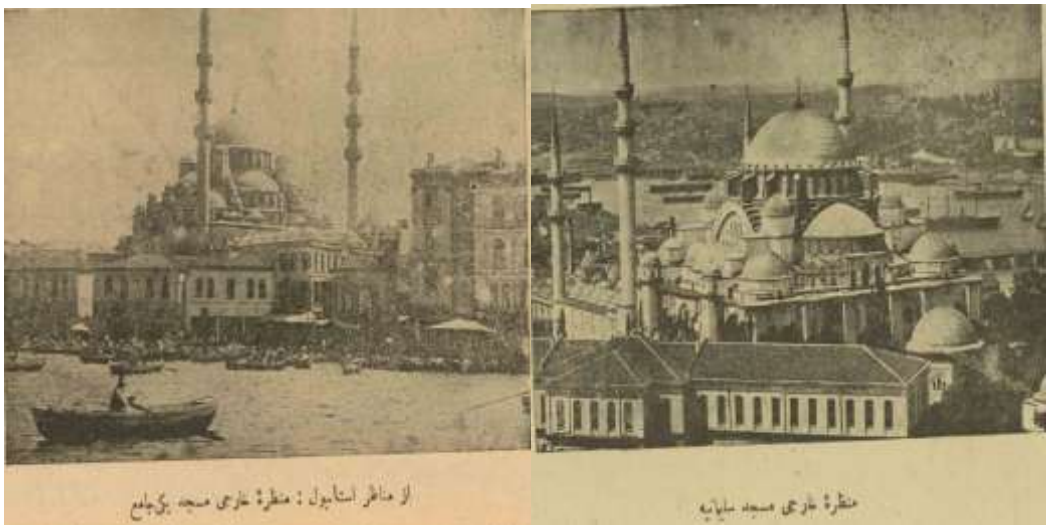

از مناظر استانبول : منظرهٔ خارجی مسجد یکی جامع

منظرهٔ خارجی مسجد سلیمانیه

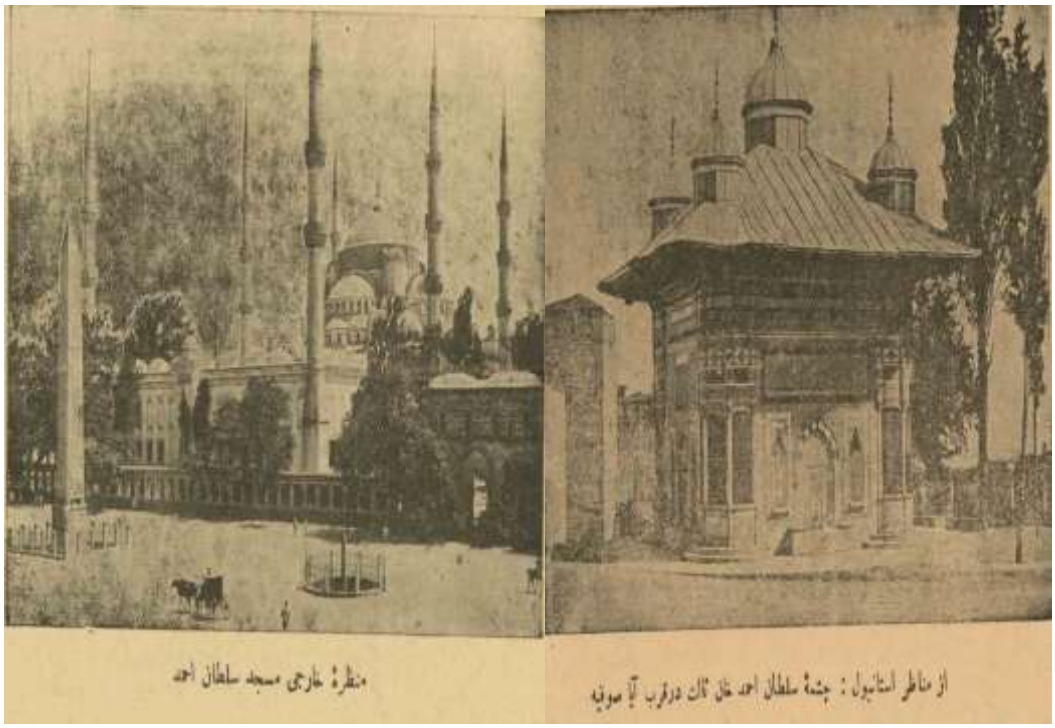

منظرهٔ خارجی مسجد سلطان احمد

از مناظر استانبول : جشمهٔ سلطان احمد خان ثالث درقرب آیا صوفیه

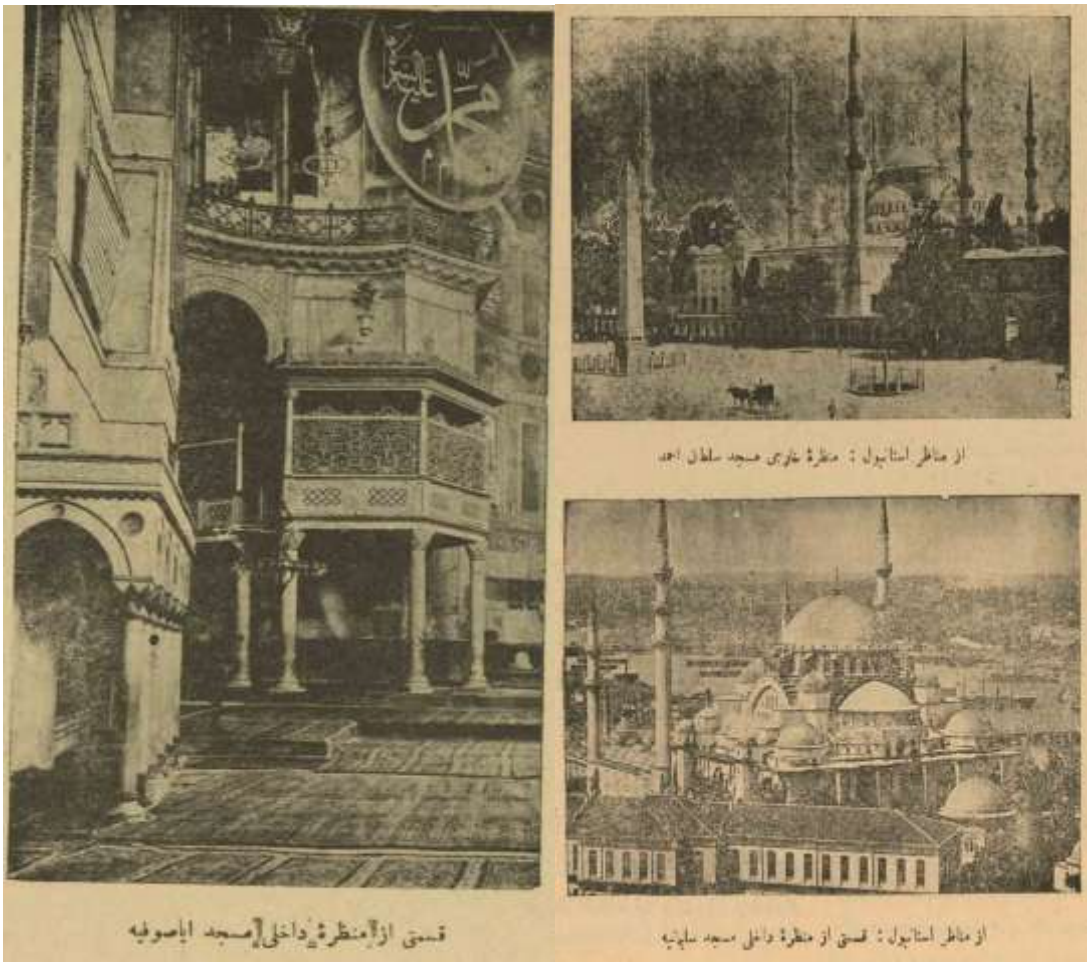

از مناظر استانبول : منظرهٔ خارجی مسجد سلطان احمد

قسمی از منظرهٔ داخلی مسجد ایاصوفیه

از مناظر استانبول : قسمی از منظرهٔ داخلی مسجد سلیمیه

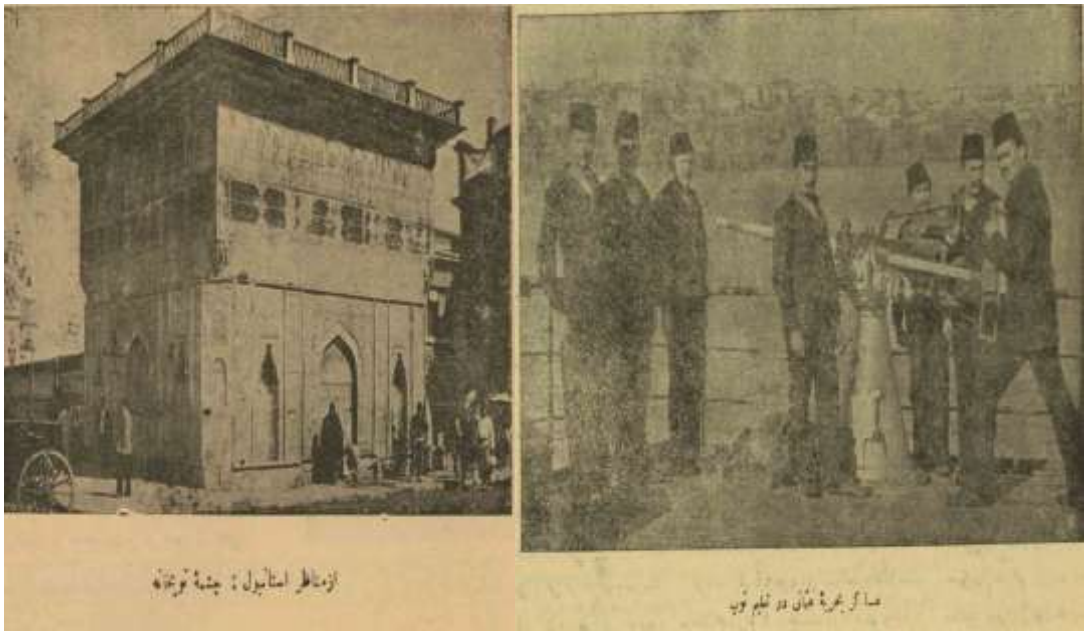

ازمناظر استانبول : جنینهٔ توپخانه

صاکر بحریهٔ عثمانی در تعلیم توپ

Kaynak: Hâver, 19 Mayıs 1915/16 Haziran 1915/4 Ağustos 1915.

EK-27: İstanbul'daki İran Okulu: Debistan-ı İraniyan

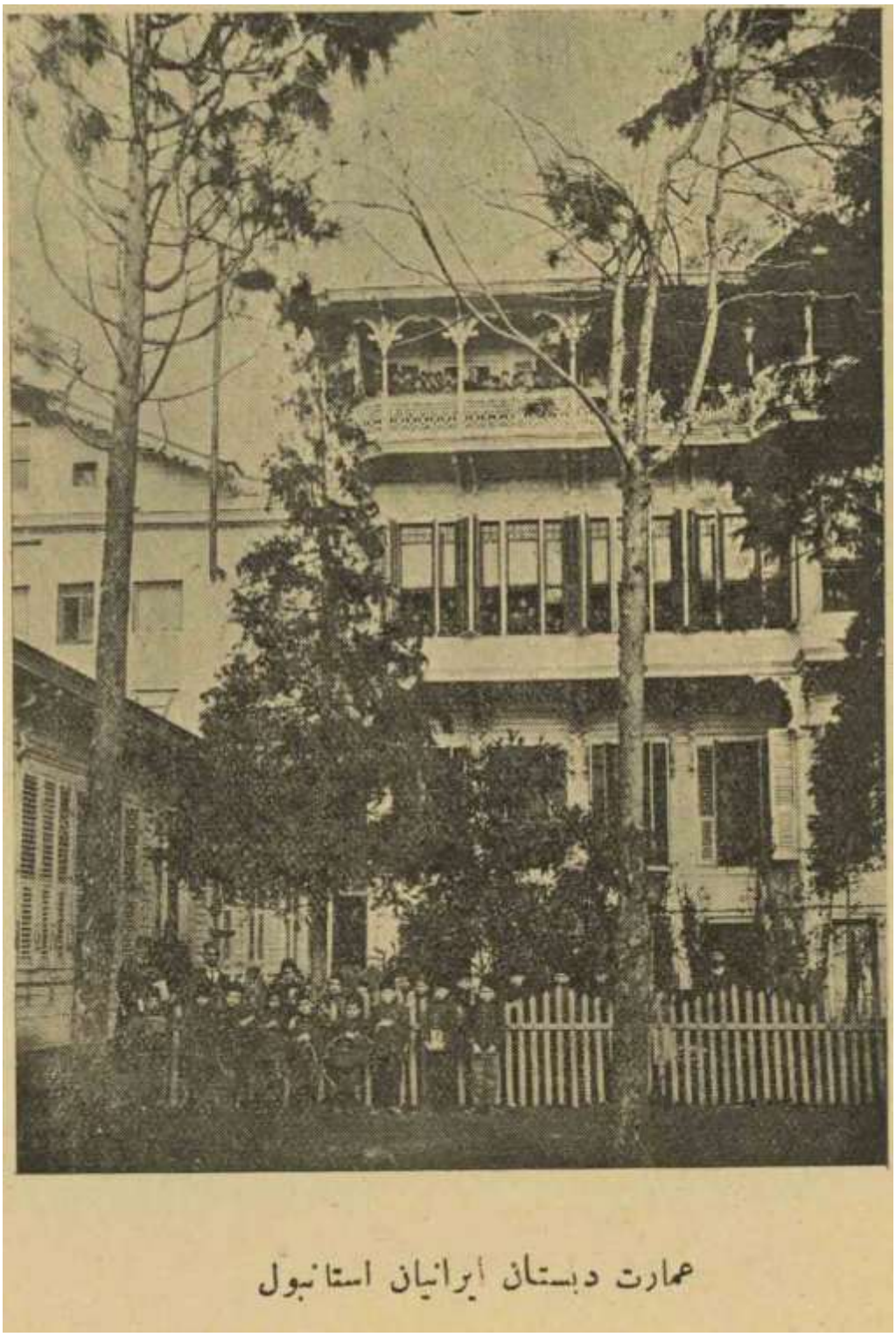

Kaynak: Hâver, 13 Mayıs 1915.

EK-28: "Asr-ı Cedîd" Gazetesi Perspektifinden: "Osmanlı'nın Gelecekteki Askerleri"
Bir Grup İstanbul Okul Öğrencisi, Askeri Eğitim Yaparken

Kaynak: Asr-ı Cedîd, 23 Ekim 1915.